

11. ULUSLARARASI ÇOCUK VE GENÇLİK EDEBİYATI SEMPOZYUMU

“Masal, Destan, Efsane, Mitoloji,
Sözlü Edebiyat ve Somut Olmayan
Kültürel Miras”

04-05 Ekim 2024 Ankara / TÜRKİYE

Editör
Bican Veysel YILDIZ

ÇOCUK VE GENÇLİK EDEBİYATI
YAZARLARI BİRLİĞİ

TÜRKSOY

ULUSLARARASI
TÜRK KÜLTÜRÜ TEŞKİLATI

unesco

Türkiye Millî Komisyonu

ÇOCUK VE GENÇLİK EDEBİYATI
YAZARLARI BİRLİĞİ

TÜRKSOY
ULUSLARARASI
TÜRK KÜLTÜRÜ TEŞKİLATI

unesco
Türkiye Millî Komisyonu

11. ULUSLARARASI ÇOCUK VE GENÇLİK EDEBİYATI SEMPOZYUMU BİLDİRİLER KİTABI

*“Masal, Destan, Efsane, Mitoloji, Sözlü Edebiyat
ve Somut Olmayan Kültürel Miras”*

04-05 Ekim 2024 Ankara / TÜRKİYE

Editör

Bican Veysel YILDIZ

Kapak Tasarımı

Sultan GÜNER

ISBN 978-605-70071-9-3

Ekim 2024

İÇİNDEKİLER

Sempozyumu Düzenleyenler

Sempozyum Takvimi

Sempozyum Konu Başlıkları

Sempozyum Düzenleme Kurulu

Sempozyum Bilim Kurulu

Açış Konuşması Bican Veysel YILDIZ

BİLDİRİLER

Doç. Dr. Nebahat Akgün ÇOMAK - Ali İMANOV - Prof. Dr. Emine Nilüfer PEMBECİOĞLU
Kültürün Anlatılarla Somutlaştırılması - Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgesi'ne Atfedilen Masallarda Somut Olmayan Kültürel Mirasın İzleri

Doç. Dr. Abdul Fareed BROHİ
Pakistan Folkloru, Masalları ve Somut Olmayan Kültürel Mirasın Dijital Olarak Korunması

Acar KENEŞBEKOVA
Manas Destanı: Somut Olmayan Kültürel Miras Olarak Çocuk Edebiyatına Katkısı ve Manas'ın Çocukluk Çağı Üzerine Bir İnceleme

Prof. Dr. Liailia MİNGAZOVA
Tatar Halk Masallarının Etnokültürel Yönleri ve Kişisel Gelişim Açısından Önemi

Dr. Petek ERSOY İNCİ
Ayşegül Serilerinde Somut Olmayan Kültürel Miras

Emine BOZOK - Beyza Gül BOZOK
Kültürel Miras ve Eğitim: İlköğretimde Yörük Masalları ve Dijital Anlatım Becerileri

Prof. Dr. Ahmet İhsan KAYA - Özlem ÜNSAL
Diyanet Çocuk Dergisindeki Şiirlerin Somut Olmayan Kültürel Miras Ögeleri Yönüyle İncelenmesi

Prof. Dr. Deniz MELANLIOĞLU
Göç Konulu Çocuk Edebiyatı Eserlerinin Sosyokültürel Bilgiler Bağlamında İncelenmesi

Gülay SORMAGEÇ - Nazira BOYMURADOVA TAĞA
Barış Manço'nun Eserlerinde Çocuk ve Gençlere Değerler ve Somut Olmayan Kültürel Miras Aktarımı

Elif KONAR ÖZKAN - Ümit Yaşar ÖZKAN

Süpürgeci Baba ve Onu Aldım Bunu Verdim Masallarında Kanaat Kültürünün Kodları

Doç. Dr. Nezaket İSMAYİLOVA

Çocuk Edebiyatının Ruhsal-Ahlaki Kavramlarının Eğitim Sisteminde Kullanılma Olasılıkları

Kübra ERDOĞDU BULUT

Türkçe Ders Kitaplarındaki Değerler ve On Kök Değer Bağlamında 'Sabır' ve 'Sorumluluk' Değerlerinin Kültür Aktarımındaki Rolü

Seher KEÇE TÜRKER

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Aktarılmasında Taşıyıcı İşlevi Gören Dille Birlikte Sözlü Gelenekler ve Anlatımlar Bağlamında Masallar

Doç. Dr. Yusuf GÜNAYDIN

Dil Ediniminde Aile ve Çevrenin Rolü

Prof. Dr. Vafa SAVAŞKAN - Sibel SANCAL

Sevim Ak'ın "Sen Ben Elma Ağacı" Adlı Eserinin Dil ile İlgili Kültür Ögeleri Açısından İncelenmesi

Dr. Öğr. Üyesi M. Rıza HEYET - Şeyma BİLGİN

Varlık Dergisi ve Çokdilli Türk Çocuklarında İnfomal Anadili Eğitimine Yönelik Eğitim Araçlarının Hazırlanması

Prof. Dr. Mustafa BALCI - Prof. Dr. Deniz MELANLIOĞLU

Göç Konulu Resimli Çocuk Edebiyatı Kitaplarında Dil İşlevlerinin Kullanımı Üzerine Bir İnceleme

Prof. Dr. Jovanka DENKOVA

Jana Misho'nun "Ben Mia" Romanına Ergenlerin Hayatının Yansıması

Doç. Dr. Mustafa Said KIYMAZ - Melike TURAN

Çocuk Kitaplarının Gizil Amaçları: Engelli Farkındalığı

Doç. Dr. Ayna BABAZADE

Azerbaycan Edebiyatında Çocuk ve Gençlere Çevre Bilinci Verilmesiyle İlgili Hususlar

Arş. Gör. Nurbanu KANSIZOĞLU - Doç. Dr. Nilüfer SERİN

Deprem Konulu Çocuk Kitaplarının Afet Eğitimi Açısından İncelenmesi

Prof. Dr. Rahmatulla BARAKAEV

Sözlü Edebiyat ve Özbek Çocuk Edebiyatı

Dr. Züleyha ER - Doç. Dr. Neslihan KARAKUŞ

Türkçe Ders Kitaplarında Sözlü Kültürün İncelenmesi ve Sözlü Kültüre Yönelik Öğrenci Görüşleri

Biysenbaev QUWANDİQ

Karakalpak Çocuk Folklorunun Oluşumunda Halk Sözlü Yaratıcılığının Rolü ve Önemi

Prof. Dr. Esmira FUAD

“Sözün Kıymeti” Piyesinde Halk Hikmetinin Bedii Tezahürü

Dr. Züleyha ER

Konuşma Becerilerinin Geliştirilmesinde Sözlü Kültürün Teknoloji ile Desteklenmesi: Mani Animasyonu Örneği

Prof. Dr. Vafa SAVAŞKAN - Aynur ERTAY

Ahmet Ümit’in Masal Kitaplarının Duyarlık Eğitimi Bağlamında İncelenmesi

Dr. Nebahat ERDEM - Ummahan ÖZTÜRK

Yücel Feyzioğlu’nun “Asena” Masalının Kültür ve Kadın Figürü Açısından İncelenmesi

Doç. Dr. Yasemin KUŞDEMİR

Masallarla Öğrenmek: Öğretmenim Masal Anlat!

Doç. Dr. Serap UZUNER YURT - Hatice SAĞINAK

Masal ve Hikâye Anlatıcılığı Dersine Yönelik Öğretmen Adaylarının Görüşlerinin İncelenmesi

Dr. Şerife Nihal ZEYBEK

Masal Dünyasına Giriş Açısından Geleneksel ve Yeni Masal Anlatıcılığının Kıyası Üzerine Bir İnceleme

Dr. Aslıhan KELEŞ KURTOĞLU

Çocukların Bilişsel Süreçlerinde Masallardan Hikâye ve Romanlara Geçiş

İlahe MEMMEDOVA

Masal Turizminin Gelişme Beklentileri ve Genç Neslin Ulusal Hafızası Olgusu

Doç. Dr. Semengül GAFAROVA

Azerbaycan Çocuk Edebiyatında Folklor Motifleri

Doç. Dr. Nadiia SENCHYLO-TATLILIOĞLU - Doç. Dr. Svitlana LYTVYNSKA

Ukrayna ve Türk Masallarında Sayı Sembolizmi

Meryem ÖZDEMİR

Türk Mitolojisinde Sayı Sembolizmi: Yediden Yetmiş Çocuk

Prof. Dr. Ramil ALİYEV

Cırtan Masalındaki Dev ve Cüce İmgelerinin Mitolojik Semantiği

Doç. Dr. Şehla HÜSEYNLİ

Azerbaycan Uşak Nağıllarında Formullar

Tuğba OKUMUŞ ARSLAN

Çocuk Hikâyelerinde Türk Mitolojisinin İzleri: “Karakoncolos” Üzerine Bir İnceleme

Dr. Venera MAKAROVA - Fatima MİNNULLİNA

Tatar Edebiyatında Mitlerin Temsili

Kadriye SELVİ

Mitolojik Kahramanların Yeniden Yorumlanması: Üstün Yetenekli Öğrenciler İçin Yaratıcı Tasarım Süreci

Prof. Dr. Feyzan Göher BALÇIN

Mitoloji ve Müzikoloji Dünyasına Ortak Bir Alt Dal Önerisi: Mitikmüzikoloji - Kapsamı ve Örnekleri İle-

Öğr. Gör. Dr. Cemal EKİN

Kağızmanlı Masal Anlatıcısı Kemal Duymaz'ın Masallarında Keloğlan Tiplerini

Cemal Melik DIVARCI

Geleneğin İzinde Bir Masal Anlatıcısı Abdullah Harmancı

Doç. Dr. Onur AYKAÇ

Tragedyadan Masala Baba Katili Oğullar: “Babasını Öldüren Evlat” Masalı Örneği

Doç. Dr. Yusuf GÜNAYDIN

Dijitalleşme ve Okuma: Değişen Alışkanlıklar ve Etkileri

Prof. Dr. Funda MASDAR - Dr. Öğr. Üyesi Ferit ÇAĞIL

Masalı Sinemayla Anlatmak: Ali Baba ve Kırk Haramiler (1971)

Railya HAYALİYEVA - Doç. Dr. Nabiullina Güzel AMİROVNA

"SHAYAN TV" Çocuk Televizyon Kanalında Tatar Edebiyatının Temsili

Dr. Doç. Zakire ALİYEVA

Dijitalleşme Çağında Nevruz Geleneklerini Canlı Tutmanın Bir Yolu

Yıldız KANLIÖZ

Deyimlerle Animasyon

Doç. Dr. Metanet VAHİDOVA

Globalleşme Çağında Uşak Edebiyatının Özellikleri

Doç. Dr. Hazar ZEYNALOV

Azerbaycan Ressamlarının Yaratıcılığında Nağillara Çekilmiş İllüstrasyonlar

Dr. Sevinc ALİYEVA

Halk Ressamı Rasim Babayev'in Yaratıcılığında Azerbaycan Nağil Personajı–Div

Sevda SARIÇAM

Er Tabıldı Destanından Er Tapıldı ile Kardıgaç Masalına

Prof. Dr. Ali YAKICI

Oğuz Kağan Destanında Çocuk ve Gençlerin Bilim ve Teknoloji Eğitimine Dair Tespitler

Yrd. Doç. Dr. Mirgül TEKEŞOVA

Er-Töştük Destanı'nda Çocuk Konusu (Bir Çocuk Yetiştirme Geleneği Örneği Olarak 'Er-Töştük' Destanı)

Aytac ABBASOVA

Türk Destanlarında Ağaç Motifi (Azerbaycan ve Kırgız Edebiyatı Esasında)

Doç. Dr. Çiğdem AKYÜZ ÖZTOKMAK

Efsane ve Toplumsal Cinsiyet Odağında Ejderha Motifi

Hossein BOKAİE

Kötü Huylu, İyi Huylu, Salak Devler

Arş. Gör. Kumral MİRZEYEVA

Nahçıvan Halk Kültüründe Çocuklar İçin Yapılan Kırklama Töreni

Dr. Öğr. Üyesi Lilya MEMETOVA

Şakir Selim'in Çocuk Şiirlerinde Sözlü Edebiyat Unsurları

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe YILMAZ

Divan Şiirinde Bir Masal Tipi Olarak Perî

Yücel FEYZİOĞLU

Dünyanın En Zengin Hazinesi... Bezeklik Arşivi

Doç. Dr. Atıf AKGÜN - İslam MAMMADOV

Balkan Türklerinin Süreli Çocuk Yayıncılığı ile İlgili Bilimsel Çalışmalar Üzerinde Bir Analitik Bibliyografya Denemesi

Dr. Nurlane MEMMEDOVA

Yazar Eleştirisinde Çocuk Edebiyatı Sorunları

Prof. Dr. Oleg Yurievich LATYSHEV - Polina LATYSHEVA - Doç. Dr. Slavica PAVLOVIĆ - Doç.

Dr. Karolina TADIĆ-LESKO

Viktor Astafyev'in Romanlarında Savaş Tasvirinin Üslup Özellikleri

Doç. Dr. İlham AĞAZADE

Sevinç Nurikızı'nın Eserlerinde Savaş ve Teröre Karşı İtiraz

Prof. Dr. Mahmut Abdullah ARSLAN

Hikayelerde "Şehitlik"

Cemile NOVRUZOVA

Laylalar - Folklorun İlahi Gücü

Prof. Dr. Haluk GÖKALP

Atasözlerinde Çocuk Algısı

Süreyya ALİZADE

Azerbaycan ve Arap Tapmacalarının Hususiyetleri

Dr. Aynur NOVRUZOVA

Türk Halklarının Ortak Destanlarında Çocuk Oyunları

Doç. Dr. Elçin GALİBOĞLU

Azerbaycan'ın Şirvan Bölgesinde Çocuk Oyunları

Doç. Dr. Meleyke MEMMEDOVA

Azerbaycan ve Anadolu Kültüründe Taş Oyunları

Doç. Dr. Vefa İBRAHİM

Doğu Anadolu'da - Iğdır'da Keçirilen Dramatik Oyunların İngilizce Kaynaklarda Araştırılması

Doç. Dr. Pakiza ALİYEVA

Arif Abdullazade'nin Eserlerinde Çocukluk

Dr. Öğr. Üyesi Bedri AYDOĞAN - Doç. Dr. Bilge KARGA GÖLLÜ

Mehmet Tevfik'in Esâtîr-i Yunâniyyân'ında Çocuğa Dair

Dr. Öğr. Üyesi Özlem YILDIRIM KOÇ

Cahit Zarıfoğlu'nun Serçe Kuş Adlı Kitabında Geçen Deyimler ve Bunların Çocuklar Üzerindeki Etkileri

Öğr. Gör. Gökçe TÜRKMEN

İlk Okuma Kitaplarının Okunabilirliğinin İncelenmesi

Doç. Dr. Leysan NADYRŞİNA - Arş. Gör. Dr. Aygul GANİEVA

Rafis Kurban'ın Çocuklar İçin Şiirlerinin Tematik Çeşitliliği ve Pedagojik Önemi

Aytac HAMİDOVA

Rüfet Ahmedzade'nin Çocuklar İçin Yazdığı Şiirler

Doç. Dr. Elhan YURDOĞLU MEMMEDOV

Nahçıvan ve Doğu Anadolu Halk Edebiyatında Çocuklar İçin Yazılan Şiirlerde İmgeler Sistemi

Ayşen ASGEROVA

Elhan Yurdoğlu'nun Çocuklar İçin Yazdığı Şiirlere Halk Edebiyatı Yansıması

Nasibullina Nurida SHAİDULLOVNA

Robert Minnullin'in Sanatsal Dünyası

Doç. Dr. İlhame GESEBOVA

Arkaik Hafızadan Tarihsel Keskinliğe Kadar Saz Aletleri

Doç. Dr. Gülnar GAMBEROVA - Dr. Şükufe VALİYEVA

ABD Çocuk Edebiyatının Gelişiminin Ana Yönleri

Katılımcıların Biyografileri

SEMPOZYUMU DÜZENLEYENLER

Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yazarları Birliği

UNESCO Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü Türkiye Millî Komisyonu

TÜRKSOY Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

Bican Veysel Yıldız (ÇOGEYB Yönetim Kurulu Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi Tacettin Şimşek (ÇOGEYB Akademik Kurul Başkanı / Atatürk Üniversitesi)

Dr. Melike Günyüz (ÇOGEYB Yönetim Kurulu / İbn Haldun Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Fuat Arıcı (ÇOGEYB Yönetim Kurulu / Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Liailia Mingazova (Tataristan, Kazan Volga Region Federal Üniversitesi)

Prof. Dr. Merziyye Necefova (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)

Prof. Dr. Zhanna Yusha (Rusya, Novabirsk Bilimler Akademisi)

Doç. Dr. Abdul Fareed Brohi (Pakistan Uluslararası İslam Üni. Çocuk Edebiyatı Bölüm Bşk.)

Doç. Dr. Fatima Hocin (Makedonya Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi)

Doç. Dr. Mustafa Said Kıymaz (Adıyaman Üniversitesi)

Doç. Dr. Tahir Kahhar (Özbekistan Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi)

Doç. Dr. Yusuf Günaydın (Gazi Üniversitesi)

Esat Erbil (Irak Türkmen Yazarlar Birliği)

Nazila JAVADPOUR (İran Yazarlar Birliği)

Yerkegöl Arykkara (Kazakistan L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi)

SEMPOZYUM BİLİM KURULU

Prof. Dr. Esmâ Şimşek (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Fatih SAKALLI (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Fatma Ahsen TURAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Flera Saifulina (Tataristan, Kazan Volga Region Federal Üniversitesi)

Prof. Dr. Gülin Öğüt Eker (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Işıl Altun (Folklor Akademi Dergisi Baş Editörü / Kocaeli Üniversitesi)

Prof. Dr. Jovanka Denkova (Makedonya İştîp Goce Delcev Üniversitesi)

Prof. Dr. Kim Mugallimovich Minnullin (Tataristan Bilimler Akademisi G.İbrahimov Dil, Edb. Sanat Ens. Md.)

Prof. Dr. M. Abdullah Arslan (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Prof. Dr. Oğuzhan Yılmaz (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Prof. Dr. Raşit Koç (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevinc Aliyeva (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Dil Komisyonu İzleme Merkezi)
Prof. Dr. Sibel Turhan Tuna (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Suat Ungan (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Tahir Zorkul (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Atıf Akgün (Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü)
Doç. Dr. Aygün Bağrı (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Doç. Dr. Bilal Yorulmaz (Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi)
Doç. Dr. Çiğdem Akyüz Öztokmak (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Erhan Solmaz (Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Gelusa Kayumova (Tataristan, Kazan Volga Region Federal Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail Abalı (İğdır Üniversitesi)
Doç. Dr. Kevser Tozduman Yaralı (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Neslihan Karakuş (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Yasin Mahmut Yakar (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hülya Yolasığmazoğlu (Giresun Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Rıza Heyet (Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şakire Balıkcı (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Arş. Gör. Dilara PINARBAŞI (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Dr. Musa Rahimi (İran, Tahran, Tabatabai Üniversitesi, Türk Dili ve Edb. Böl. Bşk.)
Bestami Yazgan (Şair-Yazar)
Ergin (Eğitimci, Yazar)
Gülay Sormageç (Şair, Yazar)
Mehmet Akpınar (Eğitimci, Yazar)
Nevin Nesrin Soysal (Yazar, Besteci)
Nuran Turan (Yazar)
Seher Keçe Türker (Eğitimci Yazar)

SEMPOZYUM KONU BAŞLIKLARI

Masal, Destan, Efsane, Mitoloji

Çocuk Folkloru

Çocuk Oyunları

Sözlü Edebiyat ve Somut Olmayan Kültürel Miras

Somut olmayan kültürel miras-dil-kültür-çocuk ve gençlik edebiyatı ilişkisi

Çocuk edebiyatlarının somut olmayan kültürel miras ile etkileşim yönleri

Çocuk ve gençlik edebiyatında kültür aktarımı

Çocuk edebiyatı ve kültürel etkinlikler

Çocuk ve gençlik edebiyatında mitler, masallar, destanlar ve efsanelerden yararlanma

Dünya sanat kültürü bağlamında çocuk folkloru ve folkloristik

Türk halklarının somut olmayan kültürel mirasının çocuk edebiyatına yansımaları

Destan, efsane, masal ve diğer sözlü edebiyat ürünlerinin çocuk edebiyatı eserlerine aktarımında resimleme

Küreselleşme sürecinde somut olmayan kültürel mirasın korunması, yaşatılması ve çocuk edebiyatı

Çocuk ve gençlik edebiyatı eserlerinde dijitalleşme çağı ve kültürel miras aktarımına etkisi

Somut olmayan kültürel miras öğelerinin tanınması için ders kitaplarında yer alması önerilen çocuk edebiyatı eserleri

Ana dili öğretimi için hazırlanan materyallerde somut olmayan kültürel miras unsurları

Karşılaştırmalı edebiyat, çeviri ve yeniden yazma açısından masal, destan, efsane, mitoloji, sözlü edebiyat ve somut olmayan kültürel miras

Türk halklarının destan, masal, efsane ve diğer sözlü edebiyat eserlerinin kültür ve eğitim açısından incelenmesi

AÇIŞ KONUŞMASI

Bican Veysel Yıldız

Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yazarları Birliği Başkanı

Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yazarları Birliği adına 2014 yılından beri düzenli olarak her yıl ekim ayında uluslararası katılımcı sayısı ve yayın kriterleriyle akademik ve bilimsel değerlendirmelerde gerekli şartları yerine getiren “Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu” düzenliyoruz. Bu yılki sempozyumu 04-05 Ekim 2024 tarihlerinde Ankara’da yapma kararı aldık. UNESCO Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü Türkiye Millî Komisyonu ve TÜRKSOY Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı’nın paydaş olarak destek verdiği sempozyuma Ankara Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı da salon tahsisini ile destek verdi.

Sempozyuma Almanya, Azerbaycan, Bosna-Hersek, İran, Karakalpakistan, Kırgızistan, Kırım, Makedonya, Nahçıvan, Özbekistan, Pakistan, Rusya, Tataristan, Ukrayna ve Türkiye’den 93 farklı akademik kurumdan 53’ü Türkiye’den, 55’i diğer ülkelerden toplam 108 katılımcı tarafından 87 bildiri sunuldu.

11. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu’nun düzenlenmesine paydaş olarak sundukları destek ve katkılarından dolayı UNESCO Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü Türkiye Millî Komisyonu’na, UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Başkanı Sayın Prof. Dr. Öcal OĞUZ’a, UNESCO Eğitim Komitesi Üyesi Sayın Prof. Dr. Ali YAKICI’ya, TÜRKSOY Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı’na, TÜRKSOY Genel Sekreteri Sayın Sultan RAEV’e, TÜRKSOY Genel Sekreter Yardımcısı Sayın Sayit YUSUF’a, TÜRKSOY Temsilcisi Sayın Hasan GÖZ’e şükranlarımızı arz ediyoruz.

Ankara Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanı Sayın Ali BOZKURT’a, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkan Vekili Sayın Haluk ERDEMİR’e şükranlarımızı arz ediyoruz.

Bu yılki sempozyuma hepimizden çok emek harcayarak insanüstü bir gayretle sempozyumun yükünü omuzlayan Gazi Üniversitesi öğretim üyesi ve Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yazarları Birliği Yönetim Kurulu Üyesi Sayın Doç. Dr. Yusuf GÜNAYDIN hocamıza özellikle teşekkür ederiz. Gençlik Parkı Necip Fazıl Konferans Salonu’nun tüm yönetici ve çalışanlarına, buradaki teknik çalışmalarda ve online erişim altyapısı oluşturmada gayret ve desteklerinden dolayı Gökçe TÜRKMEN, Elif BOZKURT ve Beyza KOCADAĞ’a teşekkür ederiz.

İlk sempozyumdan bugüne kadar sempozyumların en büyük kazancı olarak kendileri ile bizi zenginleştiren, Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu’nu geleneğe ve bir mektebe dönüştüren; sempozyumlarımıza katılarak bilgilerini, akademik çalışmalarını, tecrübe ve görüşlerini bizimle paylaşan, çalışmalarımızı verimli kılan, her biri ile yeniden çoğaldığımız sempozyum katılımcısı dostlarımıza gönülden teşekkür ediyoruz.

Melike Günyüz Sempozyumu ile birlikte bu 12. sempozyumumuz oldu. Hiç ara vermeden tüm sempozyumlara bildiri ile katılan Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Öğretim Üyesi ve derneğimizin yönetim kurulu üyesi Saygıdeğer Prof. Dr. Mahmut Abdullah ARSLAN hocamız ile Nahçıvan Devlet Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Nezaket İSMAYİLOVA hocamıza rekor katılımları için ayrıca teşekkür etmek istiyoruz.

Dünyanın çocuk katliamlarına şahit olduğu bu günlerde çocuğa ve çocuk edebiyatına gönül veren, çocuklar için daha güzel bir dünyayı düşleyen çocuk yürekli dostlarla, çocukların daha mutlu olduğu bir dünyada daha nice yeni sempozyumlarda birlikte olmayı diliyoruz.

BİLDİRİLER

KÜLTÜRÜN ANLATILARLA SOMUTLAŞTIRILMASI VE KARADENİZ BÖLGESİ İLE DOĞU ANADOLU BÖLGESİNE ATFEDİLEN MASALLARDA SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASIN İZLERİ

Nebahat AKGÜN ÇOMAK¹

Ali İMANOV²

Nilüfer PEMBEÇİOĞLU³

Özet

Ülkemizde Somut Olmayan Kültürel Miras İhtisas Komitesi UNESCO'nun 17 Ekim 2003 tarihli 32. Genel Konferansı'nda kabul edilen Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'ne istinaden 2003 yılında ilk kez kurulmuş, 2006 ve 2010 yıllarında UTMK Yönetim Kurulu aynı adla yeniden kurulmasını uygun bulmuştur. Sözleşmeye göre "Somut Olmayan Kültürel Miras"; toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, yörelerin farklı coğrafyalarına, geleneksel eylemlerine, kültürel öğelerine ilişkin, var olan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekle ve anlatım, toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şöenler, gösteri sanatları bağlamında masalların büyük bir önemi vardır. Masalların hem çocuk eğitiminde ve yetiştirilmesinde öneminin anlaşılması hem de kayıt altına alınması amacıyla bölge bölge sınıflandırılması ile son dönemlerdeki en büyük kazanımlardan biri olarak "Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı" tarafından oluşturulan "Masal Masal Türkiye" artık dijital ortamda da anne babalara ve çocuklara erişebilmektedir (<https://masal.gov.tr/>).

Bu çalışma, örneklem olarak, Türk dünyasında büyük önem atfedilen Kurt imgesinin, masalarda nasıl korunduğuna ve aktarıldığına odaklanarak, Türkiye'de kurtların daha yoğun yaşadığı coğrafi bölgelerden biri olan Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinin masallarını ele almayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, bir yandan bölgenin "kurt" kavramı ile tanışıklığı irdelenirken, diğer yandan, anlatılarda kurt imgesinin nasıl şekillendirildiği, bu kavrama nasıl atıflarda bulunulduğu incelenmektedir. Böylelikle, kültürün ve coğrafyanın barındırdığı gerçek gerçekliğin anlatsal gerçekliğe yetkin ve yeterli bir şekilde aktarılıp aktarılmadığı sorgulanarak, somut olmayan kültürel mirasın masallardaki izleri anlatıbilimsel ve göstergebilimsel açıdan irdelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kültürün somutlaşması, somut olmayan kültürel miras, Türk masalları, kurt imgesi, çocuk, kültürel değerler.

¹ Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi, ncomak@gsu.edu.tr

² Yönetmen-İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü Sinema Ana Bilim Dalı Doktor Adayı, aliimanov@list.ru

³ İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü Sinema Ana Bilim Dalı, niluferpembecioglu@gmail.com / nilufer.pembecioglu@istanbul.edu.tr

EMBODIMENT OF CULTURE: NARRATIVES AND TRACES OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN TALES ATTRIBUTED TO THE BLACK SEA AND EASTERN ANATOLIA REGION

Nebahat Akgün ÇOMAK¹

Ali İMANOV²

Nilüfer PEMBEÇİOĞLU³

Abstract

The Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage was adopted at the 32nd General Conference of UNESCO on October 17, 2003, and served as the foundation for the creation of the Intangible Cultural Heritage Specialization Committee in our nation in 2003. The UTMK Executive Board deemed it appropriate to reestablish the committee in 2006 and 2010 under the same name. "Intangible Cultural Heritage" is defined under the Convention as practices, narratives, representations, knowledge, skills, and associated tools, equipment, as well as cultural places that are recognized by communities, organizations, and occasionally individual people as belonging to their cultural heritage. Narratives, play a significant role in oral tradition and storytelling, social customs, feasts and rituals, and performing arts in this context. Language also plays a vital role as a carrier of existing cultural heritage related to various geographies, customs, and regional characteristics. "Tale Tale Turkey," which was produced by the "Atatürk Cultural Center Presidency," was designed to capture mainly oral narratives and to assist people in realizing the value of both parental involvement and education. One of the most significant recent accomplishments is the regional classification of stories, which is now available to parents and kids online (<https://masal.gov.tr/>).

This study focuses on how the wolf image, which is given considerable value in the Turkish culture, is preserved and conveyed in tales, through the perspective of intangible cultural heritage. The Black Sea and Eastern Anatolia regions are among the geographical places in Turkey where wolves inhabit more thickly. Within this framework, the extent to which the region is familiar with the notion of the "wolf" is explored on the one hand, and the ways in which the wolf image is created in narratives and references to this concept are examined on the other. A narratological and semiotic analysis of the remnants of intangible cultural heritage in stories thus explores the question of whether the real reality found in culture and geography is skillfully and effectively transmitted to story reality.

Keywords: Embodiment of culture, intangible cultural heritage, tales of Turkey, wolf image, child, cultural values.

Giriş

Modern çağda insanlar bir şeyleri hızlı bir biçimde aktarabilmek için farklı göstergelere ihtiyaç duymaktadırlar. En ilkel yaşamdan çağdaş yaşama taşınan kavramlar “sembolleşmiş göstergeler” ve bunlara yüklenen anlamlardır. İnsanlık tarihinde sıkça adı geçen ve genellikle insana yakın bir dost olarak konumlandırılan hayvanlardan biri olan kurt, insanların kullandığı en eski sembollerden ve mitolojide en sık görülen hayvan türlerinden biridir. Pek çok kültürde hassaslığın, zekiliğin, cesaret ve asaletin yanı sıra kahramanlığın ve kana susamışlığın da sembolü olarak kurtlara atıfta bulunan anlatılar ve metinler bulunmaktadır. Olumlu özellikleri göz önünde bulundurulacak olduğunda, kurt, en yüksek özgürlük, cesaret, aileye bağlılık, gurur, asalet, zekâ ve düşünebilme

¹ Galatasaray University, Faculty of Communication, ncomak@gsu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0433-4329

² Istanbul University, Faculty of Communication, aliimanov@list.ru, ORCID ID: 0000-0001-7270-5665

³ Istanbul University, Faculty of Communication, Radio Television Cinema Department, niluferpembecioglu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7510-6529

özgürlüğünü ifade etmektedir. Bu nedenle Afrika'dan Avrupa'ya, Asya'dan Amerika kıtasına kadar en eski medeniyetlerde farklı mitolojik sembollere sahip olmuştur.

Kurtların sosyal varlıklar olmaları, sürüler halinde yaşamaları, birbirlerine destek olan yapıları ve kendi içlerinde geliştirdikleri hiyerarşik düzen her zaman ilgi çekici olmuştur. Mech (2012) kurtların liderlerini seçen, sosyal faktörleri detaylandıran, sosyal davranışlar geliştiren, organize, karmaşık ve dinamik bir sosyal yapı içerdiğini ifade etmektedir. Kurt, hem kültürel değerler açısından önem verilen bir hayvandır, hem de doğal çeşitlilik açısından korunan bir türdür. Bu yüzden, yaşam alanı bulunan hemen her ülkede, kurtların avlanması ile ilgili birçok ülkede farklı yasalar bulunmaktadır. Örneğin, hem Amerika Birleşik Devletleri'nde hem de Avrupa Birliği ülkelerinde kurtların birçok yasalarla korunduğunu görebiliriz. Bu yasalar, korunan türlerin öldürülmesini veya zarar görmesini kısıtlamaktadır.

Kurt, tarih boyunca Türk halkları için de en önemli totemlerden biri olmuş ve kutsal sayılmıştır. Bozkurt'un kutsal sayılmasının ve Türklerin ulusal sembolü olmasının en önemli nedeni, Türklerin bir Boz Kurt'un soyundan geldiklerine inanmalarıdır. Kaynaklara göre, çoğu zaman soyun bir kolunun Gök-Kurt'tan, diğer kolun ise Gök Geyikten geldiği ifade edilmektedir. Bu benzetmede, Bozkurt gökyüzünü temsil ederken Alageyik ise yeryüzünün simgesi olarak sunulmaktadır. Özetle Kurt, Türk halklarının mitolojisinde savaşçılığı ve savaş ruhunu, özgürlüğünü, hızını, doğasını temsil etmektedir.

Ancak, geçmiş zamandan günümüze dek anlatıların ve metinlerin doğası, uzunluğu, amacı ve içerdikleri değerler değişmiştir. Eski dönemlerde derlenen masalların, günümüz çocukları için oldukça farklı bir anlayışla değiştirildiği de görülmektedir. Örneğin, 26 Mart 2016 tarihli DW'den aktarılan Hürriyet Gazetesi haberine göre, Ulusal Silah Derneği'nin (NRA) Hansel ve Gretel de dâhil Grimm Kardeşler'in klasiklerini, hikâyelerin içine silah sokarak yeniden yazdırması söz konusudur (Hürriyet Gazetesi, 28 Mart, 2016, "Masallara Silah Soktular", <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/masallara-silah-soktular-40076664>). Masalın bu yeni ve dijital versiyonunda, kurt, büyükannenin elindeki tüfeği gördüğünde kaçıp gitmektedir. Böylece, ne Kırmızı Başlıklı Kızın ne de büyük annesinin başkası tarafından korunmasına gerek kalmadığı, kadınların kendilerini koruyabilecekleri düşüncesini ön plana taşımayı amaçladıklarını iddia etmektedirler. Bununla birlikte, küçük silahların satışının artmasına ve gençliğin, yaşlıların silahlanmasına ilişkin alt mesajların bulunduğu da çok açıktır. Eski masalların vahşi kurdu, bu masalda, korkudan kaçan, şiddet eylemleri gerçekleştiremeyen, edilgenleştirilmiş bir anti kahraman olarak sunulmaktadır.

Öte yandan, çocuk nüfusu gerek ülkemizde gerekse dünyada oldukça önemli bir izleyici kitlesi potansiyeli taşımaktadır. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre; 2021 yılsonu itibarıyla, Türkiye nüfusu 84 milyon 680 bin 273 kişi iken bunun 22 milyon 738 bin 300'ünü çocuklar oluşturmaktadır (TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, 2007-2021). Bu da, genel anlamı ile ülke nüfusunun %27'sinin çocuk olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye'de sosyal ağ kullanıcılarına sosyal ağların denetlenmesi konusundaki düşünceleri sorulduğunda, katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%60) sosyal ağların denetlenmesi gerektiğini vurgulamakta, %15,4'ü kararsız olduğunu vurgularken, %24,5 oranındaki katılımcılar böyle bir denetlemeye karşı çıkmaktadırlar (Sosyal Ağ Kullanımı Raporu 2023 I. Araştırma Dönemi, <https://sosyalagharitasi.gov.tr/statistic/show/sosyal-aglarin-denetlenmesi-gerektigini-dusunuyor-musunuz-2328>). Denetlemenin ne tür bir denetleme olabileceği konusunda da tam bir uzlaşma olduğu söylenememektedir.

Her ne kadar gelecekte daha da düşecek olduğu öngörülse de, günümüzde, Türkiye'nin çocuk nüfus oranının Avrupa Birliği üye ülkelerinden yüksek olduğu görülmektedir. Bu yüzden onların yalnızca günümüzdeki kültürel değerlere sahip çıkmaları ve bu bilinçle yetiştirilmeleri yeterli değildir. Bu bilincin ve kültürel mirasa sahip çıkma eğiliminin gelecekte de sürdürülebilir olması son derece önemlidir. İnternet kullanımının genel olarak tüm ülke çapında özellikle son zamanlarda arttığını, özellik de Covid'in sebep olduğu pandemi döneminde çocukların internet kullanım oranının 2021 yılında %82,7'ye ulaştığı görülmekteyken (TÜİK, Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2013, 2021) bu aşırı kullanımın beraberinde getirebileceği kültürel aşınmanın da göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Çocukların bilinçli internet kullanımı ve bilgiye ulaşma yolları, ilgi çekici eğitici uygulamalar ile zenginleştirilmeye çalışılsa da, çocuklarda bilişim teknolojileri kullanım

araştırması sonuçlarına göre; çocukların bunu erişimde eğlence amacını ön planda tuttuğu açıktır (%66,1 ile oyun oynama veya oyun indirme, %61,0 ile paylaşım sitelerinden video izleme, %55,5 ile İnternet üzerinden sesli veya görüntülü arama yapma) (TÜİK, Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2021). Bu nedenle özellikle yeni kuşakların değer bilinci, kültürel mirasa sahip çıkma bilinçleri ve öğrenme eğilimleri göz önünde bulundurulacak olursa, tüm bu kavramların neredeyse tümüyle yalnızca teknolojiye bağlı kavranır hale geldiğini vurgulamak gerekmektedir.

Amaç ve Yöntem

TÜMAK olarak kısaltılan Türk Masal Külliyyatı Projesi (Türkiye Sahası), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığınca yürütülmekte olan bir derleme ve yayım projesidir (Masal Masal Türkiye, <https://masal.gov.tr/>). Projenin ilk bölümü 2019 yılında başlatılmış ve dört yıl içerisinde tamamlanmıştır. Projenin ikinci bölümüne 2023 yılında başlanmış olup bu bölümün de üç yıl içerisinde tamamlanması planlanmaktadır. “Masal Masal Türkiye” öncelikle Türkiye sonra diğer coğrafyalardaki Türk masallarını araştırmayı, amaçlamaktadır. Gelecekçi bir bakış açısıyla, uzun vadede Türk masallarıyla ilgili sesli, görüntülü ve yazılı kaynakların dijital ortamda erişilir kılınması öngörülmektedir.

Türk masallarının genç yaşlı herkes için kolaylıkla erişilebilir olması, cep telefonları aracılığıyla ulaşılabilen, hem İstanbul Türkçesi, hem de yöre ağızlarıyla seslendirilen çeşitlemelerinin de 8 yabancı dilde seslendirilmesi planlanmıştır. Seçilen bazı masalların animasyon filmlerinin de gerçekleştirilmesinin planlandığı ifade edilmektedir. Böylelikle Türk anlatı geleneğinin önemli bir parçası olan, ancak unutulmaya yüz tutan masallarımızın korunması sağlanmaya çalışılmaktadır. Ancak, bu eserlerin gelecek kuşaklar için yetkin ve yeterli bir kültür hazinesi olup olmadığı tartışmalıdır. Bu çalışma çerçevesinde Türk Masal Külliyyatı Projesinin Karadeniz Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesine ait masalları ele alınmış ve bunların içinde Türk tarihinin tartışılmaz bir ögesi olan kurt imgesi incelenmiştir.

Bulgular

Bu araştırma ile ilgili bulguları birkaç farklı başlık altında özetlemek mümkündür. Bunlardan biri somut olmayan kültürel mirasla ilgilidir. Türkiye'nin, dili, coğrafyası, tarihi ve kültürü ile bağlantılı olan o kadar zengin bir somut olmayan kültürel mirası bulunmaktadır ki, bunun öğelerini tek tek ders konusu yapmak bile mümkündür. Bunun yanı sıra, araştırmanın ana kavramlarından birini dijital okuryazarlık oluşturmaktadır. Dijital okuryazarlık, somut olmayan kültürel mirasın temel dostlarından ve düşmanlarından biri olabilecek bir potansiyel taşımaktadır. Konu ile ilgili yapılan araştırmalar bir başka başlığı oluşturmaktadır. Hayvanların masallardaki konumu ve ele alınan masallardaki kurt imgesinin dağılımı da son bulguları içermektedir.

Anlatıların, özellikle de çocuklara yönelik anlatıların içinde somut olmayan kültürel mirasın kalıntılarını aramak, aslında pek de yeni bir fikir değildir. Somut olmayan kültürel miras günümüzde oldukça önem kazanan alanlardan birini oluşturmaktadır. Her bir eylemin, olgunun, nesnenin ve anlatının, kültürel mirasımızla nasıl bağlantılandırıldığını görebilmek ve gösterebilmek dijital çağda daha fazla önem kazanmış gibi görünmektedir. Bu miras öğelerinin uluslararası dizinlerde yer alması ve özel önem kazanması da oldukça önemlidir. Türker ve Çelik (2012) somut olmayan kültürel miras içerisinde masallar ve fıkraların çok önemli bir yeri bulunduğunu vurgulamaktadırlar.

Çelepi, (2016:19) UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi ile uluslararası bir farkındalık yaratmaya çalıştığı somut olmayan kültürel miras terimi altında toplanan unsurların, daha önce “kendiliğinden” aktarılacak var olmaya devam eden ya da süreç içinde “kendiliğinden” kaybolan ürünler olduğunu ifade etmektedir. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Aktarılmasında Taşiyıcı İşlevi Gören Dille Birlikte Sözlü Gelenekler ve Anlatımlar bu başlık altında, ninni, mani, türkü, ağıt, bilmece, efsane memorat, masal, halk hikâyesi, fıkra, deyim ve atasözü gibi kültürel ve sözlü değerleri ifade etmek ister (2016:21).

Aslında konu, somut olmayan kültürel mirasın korunması kararları varken, bu miras öğelerinin yeterince korunmaması ya da dijital okuryazarlıkla ilgili yeni üretilen metinlerde bunun öneminin ön plana taşınmamasıdır.

Alagözlü, (2013) dijital okuryazarlık kavramının çağdaş okuryazarlık biçimlerinden biri olarak karşımıza çıkmakta olduğunu vurgulamaktadır. Oktay Akbaş ve arkadaşları (2023) öğretmen adayları tarafından seslendirilerek dijital ortama aktarılan geleneksel Türk masalları ile ilgili gerçekleştirdikleri “Gelecekteki Öğrencilerin İçin Sen de Bir Masal Oku” adlı proje çalışmasından söz etmektedirler. Geleceğin, dijital bir gelecek olacağı, eğitimin de kültürün de bunu gerektireceği son derece açık ve net olarak görülmektedir. Bu çalışmanın bulgularına göre, masalların dijital ortama aktarılması ile ilgili yapılan çalışmalarda masalların nitelikli kaynaklardan seçilmesi ve dijitalleştirme konusunda gerekli araçların sağlanması konuyla ilgili yapılacak çalışmalar için önemli görülmektedir.

Bunun yanı sıra, Liberman (2017) farklı türdeki medyada yer alan masalların, masal anlatısını öldürdüğünü ifade etmekte ve sözlü kültür ile dijital medya arasında büyük bir fark olduğunu vurgulayarak, “*Şimdi farklı masalları farklı ekranlarda dinleyen bir toplum olduktan sonra biz nasıl bir arada yürüyeceğiz?*” sorusunu sormaktadır. Liberman, endişelerini “*Şimdi ortak kahramanımız kalmadı. Keloğlan’ı, Nasrettin Hoca’yı çocuklar da yaşlılar da bilirdi. Ortak kahraman diye bir şey vardı. Ortak hayal dili vardı, şimdi o kalmadı, farklı kitaplar, farklı diziler ve farklı filmlerin büyük bir tehlike yarattığını*” diyerek dile getirmektedir.

Kayman ve arkadaşları ise (2024) gerçekleştirdikleri araştırmada, ortaokullarda okutulan seçmeli Masal ve Destanlarımız dersine ilişkin Türkçe öğretmenlerinin görüş ve uygulamalarından söz etmektedirler. Araştırma sonuçlarına göre, öğretmenlerin çoğunluğu dersin okutulması gerektiğini düşünmektedir. Dersin okutulmasını savunanlar, kültür aktarımını önemli bir gerekçe olarak belirtirken karşı çıkanlar ise benzer içeriğin Türkçe dersinde yer aldığını vurgulamış olup ölçme ve değerlendirmelerde açık uçlu soruları yeğlediklerini belirtmişlerdir.

Çizgi filmlere uyarlanan masallarla ilgili çalışmalarında Taşkın ve Boran (2024) Türklerin yaşayışından bir dönemin anlatıldığı çizgi filmde masal/hikâye anlatıcılığı geleneğinin örneğinin görüldüğünü vurgulamaktadırlar. Doğal yaşam süren kahramanlar teknolojiden uzak, ateş yakarak ısınmakta ve yiyeceklerini pişirmektedir. İnsanlara eşlik eden hayvanlar arasında Türk kültürüyle simgeleşmiş kurt, at, köpek olduğu görülmektedir. Görüldüğü üzere, kurt, Türk kültürünün simgeleşen kavramlarından biridir. Buna karşın masallardaki kurt imgesi, bireysel anlatı ve anekdot düzeyini geçememekte ve simgesel anlatım ile değerlerin kalıcılaştırılması işlevlerini üstlenememektedir.

Güneş ve Türk’ün (2024) gerçekleştirdiği bir çalışmada, hayvanların, masallardaki konumu ve anlatıların dinleyiciler üzerindeki etkileri ile ilgili gerçekleştirilen çalışmalardan birinde, kuş masalları ile ilgili ortaokul ve lise öğrencilerine sorular yöneltilmiştir. Çalışmada, katılımcılar eserdeki karakterlerin farklı yönleriyle özdeşim kurdukları, zaafı, sorunları, hırsı, istekleri, vazgeçemedikleri ile benzeştiklerini ortaya çıkarılmaktadır. Sonuç olarak katılımcıların anlatıların etkisi hakkındaki betimlemeleri, karşılaşılan eserdeki karakterlerin kendilerinden ve çevrelerindeki izler taşıdığı doğrultusundadır. Bu bulgular, masalların da, dinleyenleri bir şekilde yoğun olarak etkileyebileceği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ancak, elbette, çocukların buldukları yaşlar itibarıyla bu etkilerin çok farklı bir niteliği olabilir. Çocuklara yönelik olan anlatıların çocukların duyu durumları, bilişsel, sözel, eylemsel özelliklerini göz önünde bulunduran yayınlar sergilemesi gereklidir. Ancak bunun da ötesinde, anlatının çocuğun geçmişi ve geleceği arasında köprüler kurabilmesi, içinde yaşanan kültürü özümseyebilmesini kolaylaştırıcı şekilde anlaşılır olması ve coğrafya, dil, inanç ve değerler sistemi ile bağlantılarının olması beklenmektedir. Masallar, sonuçta gerçek olmayan ve gerçekliği yansıtmayan anlatılar olduğundan, her bir masalın çocuğa gerçek bir yaşam deneyimi sunmasından çok, genel geçer, işe yarar bilgiler vermesi, eğlendirmesi ve doğruluk, düzen, adalet, aile büyüklerine saygı, küçüklere sevgi gibi değerleri aktarabilmesi gereklidir. Sonuçta, Drijbooms ve arkadaşlarının da vurguladığı gibi, (2015) anlatı ile birlikte geçirilen zaman konusu günümüzde gitgide daha fazla önem kazanmaya başladığından ve küçük çocukların uzun anlatılar sürecinde dikkat dağınıklığı, ilgisizleşme ve sıkılma gibi tepkiler verebilmektedirler. Bu yüzden, eskiden olduğu gibi uzun uzun tekerlemeler içeren masalları dinleyebilecek ne zamanları ne de sabırları olmadığı gerçeği ile yüzleşmek, kültür bilimcileri derinden

üzmektedir. Üstüne üstlük, gitgide daha çok görsel odaklı düşünmeye başlayan yeni neslin, eski masalları anlayabilmesinin ve bunlara ilgi gösterebilmesinin tek yolu olarak bunların görselleştirilmesi yoluna gidilmektedir. Ancak, bu durum, masalın doğasını bozmakta, düş gücüne ket vurmakta ve anlatının sanatsal, kültürel bağlarını koparmaktadır. Bunun dışında, standartlaşan ve daha kısa sözcüklerle daha çok şey anlatabilecek denli karmaşıklaşan yeni bir dil algısı da söz konusudur. Bu da, Aksu-Koç ve arkadaşlarının (2018) çalışmalarında bulguladıkları üzere, yeni nesil çocuklar için kelime hazinesi, dil kullanımının biçimsel ve işlevsel yönü ile ilgili kaygıları da gündeme getirmektedir. Ayrıca, görsel medyanın aktardığı anlatı metinleri ile gerçek anlatı düzlemi arasında da yoğun imgesel ve anlamsal farklar ortaya çıkabilmektedir. Bununla birlikte, dijital anlatılar, özellikle sosyal medyada devinmekte ve çocukları adeta büyülemektedirler. Singh, sosyal medyanın, gençlerin hayatının kaçınılmaz bir yönü haline geldiğini gençler arasında cep telefonu sahiplik oranının $\frac{3}{4}$ olduğunu ve yaklaşık %25'inin bu yenilikçi platformları haftada yaklaşık 70 kez kullandığını vurgulamaktadır.

Masallar söz konusu olduğunda özellikle çocuklara yönelik anlatılar olmaları nedeniyle, belli özellikleri olması beklenmektedir. Anlatının sözel olması durumunda, çocuğun anadilinde düşünebilmesinin önemini vurgulamak gereklidir. Bu bağlamda, Nas (2002) çocukların dilsel becerilerin, okuma, sesli okuma, anlamlı okuma ve sessiz okuma gibi çeşitlerinin farkında olmaları gerektiğini dile getirmektedir. Bununla birlikte, masalların farklı yörelere ait söylemleri ile kaydedilmesinin çocuğun dil gelişimi ile ilgili nasıl bir farklılık sağlayabileceği, onları ne derece etkinleştirebileceği de ayrı bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Çocuğun masalın gerçek büyüünden uzaklaşmasına neden olabilecek bu türlü etkenlerin, onların bu tür metinlere neredeyse tümüyle ailelerinin yardımıyla ulaşabilecekleri gerçeğini ortaya koymaktadır. Bunun dışında, masallara yöresel şivelerin eklenmesi farklı anlama biçimlerini de ortaya koyabilmektedir. Farklı şivelerle anlatılan masalların yöresel özellikleri ve dilsel kullanımı ortaya çıkarmaktan ve kayıt altına almaktan öte, çocuklara gerçekten ne kattığının farklı çalışmalarla irdelenmesi gerekmektedir.

Dünyadaki kurt nüfusu göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye 2024'de 7000 Boz Kurt sayısı ile dünyada yedinci sırada bulunmaktadır. En çok kurt içeren ülke olarak karşımıza Kanada (60000) ve sonrasında Rusya (30000), Mongolia, (20000), Amerika (18000), Kazakistan (13200) ve Çin (12500) çıkmaktadır. Ülkemizin % 64'ünde kurtlar bulunmaktadır. Çınar'ın belirttiği üzere (2023) ülkemizdeki kurt popülasyonu yaşam alanı olarak özellikle Orta ve Doğu Anadolu Bölgelerini ve Karadeniz'in dağlık kesimlerini tercih etmektedir. Kurt popülasyonları 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da büyük ölçüde insan zulmünden dolayı ciddi şekilde azalmış ve II. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Avrupa'da tüm Orta Avrupa'dan ve neredeyse tüm Kuzey Avrupa'dan tamamen yok olmuştur. Şekercioğlu'na göre, "İllerimizin çoğunda halen kurtlar yaşamaktadır. Ancak Türkiye'de şu anki yaşam alanı dağılımı yaklaşık 490 bin kilometrekare dolayındadır (Özesmi ve Yar, 2023).

TÜMAK içerisinde pek çok sayıda masal bulunmaktadır. Site içinde, hangi masalların kaç kez görüntülediği, hangilerinin kaç beğeni aldığı gibi istatistiksel sonuçlar da gösterilmektedir. Masalların, bölgelere, şehirleri, masal türlerine ve beğeni sayılarına göre filtrelediği görülmektedir. Böylelikle daha özelleştirilmiş alanlarda değerlendirmeler yapılabilmesi amaçlanmaktadır. Bölgeler söz konusu olduğunda, Türkiye'nin Doğu Anadolu, İç Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Marmara, Ege, Karadeniz ve Akdeniz bölgeleri yer almaktadır. Şehirler de Türkiye'nin şehirlerini filtrelemekte, masalın hangi ile ait olduğunu göstermektedir. Sitede toplam 2337 masal bulunduğu görülmektedir.

Masal türleri arasında zincirlemeli masallar, sihirli/olağanüstü masallar, mizahi masallar, hayvan masalları, gerçekçi masallar, dini masallar ve diğer masallar şeklinde sınıflandırmalar yapıldığı görülmektedir. Hayvan masalları çerçevesinde değerlendirildiğinde, toplam 347 masal ile karşılaşılmaktadır. Ancak bölgelere dağılım açısından değerlendirildiğinde farklı filtreler kullanarak hangi bölgeye hangi türde kaç masal düştüğü hesaplanabilmektedir. Çalışma çerçevesinde örneklem olarak seçilen bu 347 masalın içinde hangi hayvanların bulunduğu, Kurt imgesi bulunan masalarda ise kurt kavramının nasıl sunulduğu araştırılmaktadır.

Bu çalışmanın konusu, Kurt masalları ile sınırlanmış olduğundan, özete, Masal Masal Türkiye çalışmasında hangi bölgeye kaç kurt masalı düştüğüne ilişkin bir sıralama yapılmaya çalışılmıştır.

Buna göre, içinde kurt geçen hayvan masalları açısından en zengin bölgenin aslında pek fazla kurt yaşamamasına karşın Ege olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu da, masalların gerçeklikten ne kadar uzak olabileceğini tekrar göz önünde bulundurmamız gerektiğini vurgulamaktadır.

Bölgeler	Masal Sayısı	Toplamdaki Yüzdesi	Hayvan Masalları	Bölgenin Masalları İçinde Hayvan Masalları Yüzdesi
Doğu Anadolu Bölgesi	355	%15	62	%17
İç Anadolu Bölgesi	667	%28	64	%10
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	134	%6	17	%13
Marmara Bölgesi	142	%6	30	%21
Ege Bölgesi	229	%10	55	%24
Karadeniz Bölgesi	505	%22	72	%14
Akdeniz Bölgesi	305	%13	47	%15
	2337	%100	347	

Tablo 1: Hayvan Masallarının Bölgelere Göre Bölümlemiş Masallar Arasındaki Oranı

Benzerlik Taşıyan Masal Sayısı	Masalın İsmi	Kurdun Yansıtılma Şekli
8	Kurt	Olumsuz
	Aç Kurt	Olumsuz
	Aç Kurt	Olumsuz
	Aç Kurt-2	Olumsuz
	Kurt, Koyun, Keçi, At	Olumsuz
	Kurda Ders Veren At	Olumsuz
	Açgözlü Kurt	Olumsuz
	Talihsiz Kurt	Olumsuz
5	Anne Keçi ve Yedi Yavrusu	Olumsuz
	Keçi İle Kurt	Olumsuz
	Keçinin Yedi Yavrusu ve Kurt	Olumsuz
	Kurt İle Keçi	Olumsuz
	Kurt ve Keçiler	Olumsuz
2	Kurnaz Tilki	Olumlu
	Kurt İle Tilki	Olumsuz
Toplam-15		
	Kurt ile At	Olumsuz
	Kurt İle Keçi	Olumsuz
	Tilki ile Kurt	Olumsuz
	Horoz ile Beyoğlu	Olumlu
	Kurt, Kuş, Sincap	Olumlu
	Kurnaz Horoz	Olumsuz
	Hacca Giden Kurt	Olumsuz
	Tilki ile Karı Ana	Olumsuz
	Mehmet Ağa Kardeş ile Kurt	Olumsuz
	Akılsız Adam	Olumsuz
	Öküz ile Kurt	Olumsuz
	Tilkiyle Kurt	Olumsuz

Tablo 2: Karadeniz Bölgesi Masalları İçinde Kurt İmgesi Olanlarda Kurdun Yansıtılma Şekli

Öncelikle, kurt karakterinin masallardaki dağılımına odaklanıldığında, örneğin, pek kurt bulunmayan Ege bölgesi masallarındaki kurt imgesinin oranının, kurdun çok olduğu Karadeniz ya da Orta Anadolu bölgesinden daha yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Bu da masalların içerdikleri karakter ve konuları gerçekçi bir biçimde yansıtmaktan uzak oldukları sonucunu ortaya koymaktadır. Sonuçta masal, çocuklara belli konularda öğütler, dersler verebilmek, durumları ve olguları çocuğun anlayabileceği şekilde basitleştirip örnekleyerek eğlendirmek ve eğitmek amacıyla üretilmiş yerel metinlerdir. Hatta, bunların bazılarının üretken anlatıcılar tarafından dillendirildiği ve onların yitiminde gelenekle birlikte ortadan kalktığı da dikkati çekmektedir.

Karadeniz bölgesi kurt masalları ele alındığında, ele alındığında toplam 38 masal olduğu gözükse de bu masallar detaylı bir şekilde incelendiğinde bunlardan sadece 27 masalın Kurtla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. İlaveten 27 masaldan 15'inin 3 farklı konuda ele alınmakla farklı isimler taşıyabilir bile aynı denecek kadar benzerlik taşıdığı gözükmektedir.

Masallarda Kurtların anlatı olarak nasıl bir nitelik taşıdığı konusu incelendiğinde somut olmayan kültürel miras çerçevesinde kamusal alanda bir imge, bir sembol olarak görülmekte olan kurt kavramının pek fazla çeşitlendirilmeden ele alındığı görülmektedir. Sonuçta, 24 masalda kurtlar olumsuz bir şekilde (duyduğu her şeye inanan, aptal, açgözlü, kurnaz, zalim, acımasız) yer alırken, diğer 3 masalda arkadaşına zor anında yardım eden olumlu bir Kurt karakteri gözükmektedir. Bu verilerden yola çıkarak Karadeniz bölgesine özgü Kurt konulu hayvan masallarında Kurtların daha çok olumsuz yönde anlatıldığı sonucuna varılmaktadır. Oysa Karadeniz bölgesi, coğrafi açıdan ele alındığında kurt'un ana vatanı, yaşam alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Üstelik, bu bölgenin masallarının tüm bölge masalları arasında neredeyse 1/5'lik bir orana sahip olduğu görülmektedir.

Benzerlik Taşıyan Masal Sayısı	Masalın İsmi	Kurdun Yansıtılma Şekli
3	Akılsız Kurt	Olumsuz
	Katır ile Satır	Olumsuz
	Kurdun Saflığı	Olumsuz
6	Engül ile Şengül	Olumsuz
	Hengül, Mengül, Şengül	Olumsuz
	Keçi ile Üç Yavrusu	Olumsuz
	Şengülüm, Şüngülüm, Mengülüm	Olumsuz
	Şengülüm, Şüngülüm, Mengülüm	Olumsuz
	Şengülüm, Şüngülüm, Mengülüm	Olumsuz
2	Anakarıyla Tilki	Olumsuz (<i>Sadece adı geçiyor</i>)
	Anakarıyla Tilki	Olumsuz (<i>Sadece adı geçiyor</i>)
2	Tilki, Katır ve Kurt	Olumsuz
	Tilki, Kurt ve Katır	Olumsuz
Toplam-13	Engüşle Mengüş	Olumsuz
	Koyun ve Yavrular	Olumsuz
	Kurdun Ahmaklığı İtin Kurnazlığı	Olumsuz
	Kurnaz Tilki	Olumsuz
	Tilkinin İhaneti	Olumsuz
	Zili ve Zenbili	Olumsuz

	Öküzler ve Kurtlar	Olumsuz
	Çocuk ile Yaşlı	Ne olumlu, ne olumsuz

Tablo 3: *Doğu Anadolu Bölgesi Masalları İçinde Kurt İmgesi Olanlarda Kurdun Yansıtılma Şekli*

Çalışma çerçevesinde, masal.gov.tr internet sitesindeki Doğu Anadolu bölgesine özgü Kurt masalları da ele alındığında toplam 34 masal olarak gözükse de bunlardan sadece 21 masalın Kurtla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu 21 masaldan 13'ü 4 farklı konuyu kapsamakla yine aynı şekilde Karadeniz bölgesi - Kurt masalarında olduğu gibi farklı isimler taşısalar da oldukça benzerlik göstermektedir.

Doğu Anadolu bölgesine özgü Kurt masalarında Kurtların anlatı olarak nasıl bir nitelik taşıdığı konusu incelendiğinde ise, 20 masalda kurtlar olumsuz bir şekilde (aptal, açgözlü, kurnaz, zalim, acımasız) yer alırken, 1 masalda ne olumlu ne de olumsuz duygu uyandıran bir Kurt karakteri yer almaktadır. Bu verilerden yola çıkarak Doğu Anadolu bölgesine özgü Kurt konulu hayvan masallarında da Kurtların daha çok olumsuz yönde anlatıldığı sonucuna varılmaktadır. Kurdun bir hayvan olarak yarattığı algı ile kültürel bağlamda ona atfedilen kavramların birbirinden bu kadar farklı olabilmesi gerçekten çok ilginçtir.

Bulgular kısıtlı bir örneklem ile bağlantılı olduğundan oldukça kısıtlı ve nettir. Bununla birlikte, bu örneklemin önemli ve temsil niteliğinin de yaygın olduğu göz önünde bulundurulduğunda, daha farklı açılardan da ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Öncelikle örneklemin ve içeriğinin zenginleştirilmesi, sonrasında anlatıların kayda geçirilmesinden öte bunun pedagojik yansımalarının göz önünde bulundurulması gereklidir. Bunlardan da öte, somut olmayan kültürel mirasın masallarda ne kadar yer ettiğine ilişkin özel bir farkındalığın geliştirilmesi gerektiği görülmektedir.

Bilindiği üzere masallar çocukların erken yaşlarda hayata dair öğrenmeleri gereken birçok kavramları, etrafta olup bitenleri kendi bünyesinde bulundurarak, farklı yaş kategorilerindeki çocuk bireylere çeşitli şekillerde anlatmaktadır. Bu anlamda masalların çocuk bireylerin herhangi bir konuyu

algılama konusunun önemli olduğu hemen her çalışma vurgulanmaktadır. Buradan yola çıkarak, her iki bölgeye özgü Kurt masalları incelediğinde, özellikle Doğu Anadolu bölgesine özgü Kurt masallarının anlatı dilinin 21. yüzyılda yüksek teknoloji çağına doğmuş olan yeni kuşağın yaşamı, olup bitenleri algılama düzeylerinin çok altında kaldığı gözükmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışma çerçevesinde Türk Masal Külliyyatı Projesinin Karadeniz Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesine ait masalları ele alınmış ve bunların içinde Türk tarihinin tartışılmaz bir ögesi olan kurt imgesi incelenmiştir. Bulgulara göre, masallarda Somut Olmayan Kültürel Mirasın İzleri arandığında, kurt imgesinin geleneksel anlamından çok farklı ve yoğunlukla olumsuz anlamlarla karşılaştığı görülmektedir. Masalların bazılarının gerçekten siyasal / politik çağrışımları olabileceği görülmekte, bazılarının ise içeriğinin çocuklara anlatılmaya uygun olmadığı düşünülmektedir.

Bulguların yalnızca bu çalışma çerçevesinde ele alınıp değerlendirilmesinin yeterli olmayacağı düşünülmektedir. Çünkü bu çalışma, bu anlatıda kurt ögesi var mı / yok mu, varsa olumlu mu / olumsuz mu önermeleri üzerine kurulu, statik bir değerlendirme sunmaktadır. Bunun yanı sıra, hem daha işlevsel hem de daha bütüncül bir anlayışla, somut olmayan kültürel mirasımızın öğelerinin neler olduğunu çıkarsamak, bu öğelerin çocuklara yönelik anlatılarda ne kadar sıklık ve yetkinlikle yinelenmesine odaklanmak son derece önemlidir. Elbette, masalların içinde geçmiş zamana ilişkin coğrafi, kültürel ve değerlere ilişkin hemen tüm motiflerin yerleşik olması gerektiği düşünülmemelidir. Zaten, yüzyıllar öncesinde yaşamış olan masal anlatıcılarının anlatılarının, içinde bulunduğumuz zaman diliminde bizde merak ve heyecan uyandırabiliyor olması, büyük bir ilgi ile takip edilmesi aslında pek alışıldık bir durum değildir. Çünkü zaman, değişen değerleri ve farklı bakış açılarını gündeme getirebilmektedir.

Bunun yanı sıra, günümüzde bile, çok kısa bir zaman dilimi içinde ailenin birlikte zaman geçirme alışkanlıklarının ve yaşamsal pratiklerinin değiştiği gözlemlenmektedir. Bu yüzden, günümüzde, bir anlamda masal artık eskiden oturduğu tahtından inmiş, yerini diğer medya almıştır. Üstelik çocuk, medyayı takip ettiğinde, akranları ile aynı içeriği takip ediyor olmanın verdiği doyumla, kendine sosyal bir çevre oluşturabilmekte ve böylelikle güncel gündemi de takip edebildiğini hatta belirleyebildiğini düşünmektedir. Anne baba ile geçirilen zaman gitgide azalırken, anne-babaların çocuklarına masal anlatmalarını, bu eylemi gerçekleştirebilecek zaman bulmalarını beklemek yerine, çocuklar kendi anlatılarını kendileri seçmektedirler. Üstelik göç, savaşlar, ekonomik ve kültürel dengesizlikler, eğitim sorunları gibi nedenlerle yeterince sosyalleşemeyen ailelerin temel zaman geçirme biçimi 1980'lerden itibaren medya aracılığı ile gerçekleşmeye başlamıştır.

Bu durumun beraberinde getirdiği olumlu ve olumsuz saptamalar bulunmaktadır. Bir yandan, örneğin Berk (2016)'e göre nesilden nesile aktarılan hikâyeler, halk masalları ve efsaneler, bulunduğu bölgenin kültür ve geleneklerini yansıtmaktan dolayı, bölgenin simgelerine dönüşmektedir. Bu yüzden, coğrafyanın beraberinde getirdiği bir imgeler dizininden söz edilmesi mümkün olabilmektedir. Bu nokta, avantajlı bir biçimde ele alınabilirse, çok verimli sonuçlar ortaya koyacak şekilde kullanılabilir.

Öte yandan, örneğin Çelepi, (2016) çalışmasında örneklemindeki bireylerin en çok Kırmızı Başlıklı Kız masalını bildiklerini ifade ettiklerini vurgulamaktadır. Keloğlan masalını ya da Zümrüdü Anka masalını bilenlerin toplam sayısının bile bu orana erişememesini, Türk masal kahramanlarının yerini tek tipleşme nedeniyle genelleşen anlatıların almaya başladığı, bu tür anlatıların endüstriyel marka değerinin yerel değerler içerenlerden daha yüksek olduğunun göstergesi olduğu şeklinde yorumlamaktadır.

Liberman, röportajında (2017) kültür endüstrisinin bu kadar geliştiği günümüzde pek çok uzman, toplumdaki herkesin birer panoptiğe dönüştüğünü, insanların sürekli görme algısına odaklanarak, diğer türde metinlerle karşılaştığında bir şey hissetmediklerini, hatta anlamadıklarını vurgulamaktadır. Görme eyleminin de ürün pazarlama ile bağlantılı olduğunu ve insanların gördükleri ya da imgelerinde canlandırdıkları şeyin peşine düşerek satın alma eylemi gerçekleşene kadar bundan

vazgeçmediklerini de vurgulamaktadırlar. Aslında, hemen tüm kültürel öğelerin paketlenerek küresel bir pazara sunulduğu bir dönemde, anlatı kültürünün ayakta kalabilmesi ve masalın halen geçerli bir iletişim biçimi olarak değer taşıması son derece önemlidir. Yaman, (2023) masallarla ilgili olarak şunları vurgulamaktadır.

“Masal anlatma geleneğinin yoğun olarak görüldüğü kültürün öz dinamiklerini kaybetmesi, elektronik kültür ortamının -özellikle de televizyonun- etkisi, masal anlatan yaşlı insanların vefat etmeleri ve gençlerin masal anlatma ile dinlemeye karşı isteksiz oluşları gibi durumlar sebebiyle masal kültürünün eski görkemini yavaş yavaş kaybettiği söylenebilir. Ancak bu konuda Kültür Bakanlığı ve üniversitelerin ciddi ve ümit verici projeleri de bulunmaktadır.”

Yılmaz ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği bir çalışmada (2024) ilkökul hayat bilgisi ders kitaplarında somut olmayan kültürel miras unsurlarının incelenmiş ve metinlerde “Nasreddin Hoca Fıkra Anlatma Geleneği, Çay Kültürü, Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembolü, Mesir Macunu Festivali, İftar Sosyo-Kültürel Gelenekleri, Geleneksel Tören Keşkeği, Zeytin yetiştiriciliği ile ilgili geleneksel bilgi, yöntem ve uygulamalar, Mevlevi Sema Törenleri, Karagöz” gibi SOKÜM unsurları tespit edilmiştir. Benzer şekilde, Batmaz ve Yurtbakan (2022) çalışmalarında hayat bilgisi 3. sınıf ders kitabında, Ceran ve Yıldız (2021), 6. Ve 8. sınıf düzeyinde, Yıldız ve Ceran (2020) 5. Ve 7. sınıf düzeyinde Türkçe kitaplarında, Morali ve Öner (2019), yabancı dil olarak Türkçe ders kitaplarında, Gülden, Demirel ve Demirel ise (2023) Türkçe ve Türk Kültürü Ders kitaplarında somut olmayan kültürel miras unsurlarını incelemişlerdir. Her bir çalışmanın sonucu birbirine benzemekte, kitapların somut olmayan kültürel miras unsurlarını içermekte yetersiz kaldıkları belirtilmiştir.

Günümüz, yeni iletişim biçimlerinin eski anlatıları değiştirme ve yeniden şekillendirme gücü olduğu gibi, kültürel değerleri de değiştirme ve farklılaştırma gücü olduğu görülmektedir. Bu durum, izleyicinin anlatıyla karşılaşma sıklığı, dijital anlamda onlara maruz kalma biçiminde daha sık görülmektedir. Bununla birlikte, yapay zeka uygulama ve araçları ile bu durumu lehimize çevirebilmenin de mümkün olduğu vurgulanmalıdır. Örneğin, Orta (2024:761-62), Somut Olmayan Kültürel Mirasın korunmasında yapay zekânın, veri biliminin ve makine öğreniminin etkili kullanım alanlarının olacağını düşünüldüğünü belirtirken, Python, Java ve Ruby gibi programlama dilleri, RNN (Recurrent Neural Network) modeli gibi yapay zekâ modelleriyle masal, hikâye gibi sözlü geleneksel anlatılar ve ritüellerle etkileşimli bir şekilde kullanılabileceğini de vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra, Web üzerindeki uygulamaları geliştirme açısından geleneksel kültürel mirası paylaşmak ve belgelemek amacıyla web siteleri geliştirmek için Python (Django, Flask), Ruby (Ruby on Rails) veya Java (Spring) kullanılabilirdiğinden de söz etmektedir. RNN modelleri kullanılarak geleneksel metinlerin öğrenilmesi ve yeni anlatıların oluşturulması gibi görevler gerçekleştirilebileceği, Java, Ruby ve Python gibi dillerle geliştirilen mobil uygulamalar aracılığı ile geleneksel anlatıların, uygulamalarının ve unsurlarının taşınabilir cihazlara aktarılabilirdiği öngörülmektedir. Orta'nın alıntılıdığı Aksoy ise (2023:533) sözlü kültür döneminin önemli terimleri olan “gelenek, bellek ve aktarım” gibi kavramların dijital çağda farklı bir boyut kazanmış olduğundan, eşzamanlılık ve eşmekânlılık içinde gerçekleştirilmesi zorunlu olmayan “yeni bir aktarım”ın ortaya çıktığından söz etmektedir. Aksoy da yapay zekâyla üretilen bir masalın gelenekten gelen ağırlığı barındırıp barındırmayacağı konusunun belirsizliğini korumakta olduğundan söz ederek, yapay zekâyla üretilen masalların halk arasında kabul görüp dolaşıma girip girmeyeceğini zamanın göstereceğini vurgulamaktadır.

Bir yandan çağdaş ve modern olabilmeye, zamanı yakalamaya ve teknolojidten kopmamaya çalışmak, bir diğer yandan ise geleneklerinden, değerlerinden ödün vermeden ve bunları kalıcılaştırarak yaşayabilmek her kültürün hakkıdır. Ortaya çıkan örnek çözüm ise, yazarların da belirttiği gibi anlatıların içine somut olmayan kültürel miras öğelerinin yeterince ve uygun biçimde serpiştirildiğinden emin olmak şeklinde özetlenebilir.

Sonuçta, yapay zeka uygulamaları da masallar anlatabilmekte, belirli temaları birbirine eklemeyerek sonsuz öykülere ev sahipliği yapabilmektedirler. Görüntüler, sesler, farklı konuşma ve yazma biçimleri ile bu anlatıları evrenin her yanına ulaştırabilme potansiyelleri de bulunmaktadır. Bu durumda, dijital anlatılar ve yapay zeka yardımıyla Somut Olmayan Kültürel Mirasın derinlemesine

anlaşılması sağlanabileceği düşünülebilir. Bununla birlikte, eğer somut olmayan kültürel mirasın sözlü anlatılar aracılığı ile dijital medyaya konumlandırılması ve gelecek nesillerde kalıcılığının yaygınlaştırılması amacı gerçekten takip edilecekse, gelecek araştırmaların bu alanda yoğunlaşması önerilmektedir. Çünkü sözlü anlatıların kısıtlılığı, yinelenme sıklığındaki düşüklük, kültür ölçütü olarak ele alınan kavram, bölge, kişi ve sembollerin zaman içinde yitilmesi ya da aşınması gibi nedenlerden dolayı, sürdürülebilirliği zayıf görünmektedir. Bununla ilgili acil önlemlerin alınması durumunda hem değer yitimi hem de kültür yitimi ve hatta dil yitimi ile karşılaşılabilirliğini vurgulamak gereklidir. Bunun yanı sıra, tıpkı türün korunması için sürdürülmekte olan avlanma yasaklarında olduğu gibi, dijital anlatılarda da kültürün korunması için kısıtlamalara gidilebilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Böylelikle, kültürel değerler açısından önemli görülen bir imge olarak kurt imgesinin masalarda aptal, açgözlü, kurnaz, zalim, acımasız gibi olumsuz yargılar ve kavramlarla eşleştirilen kurt imgesinin daha farklı yansıtılabileceğini de düşünmek gereklidir.

Kaynakça

- Akbaş, O., Keskin, A., Özden, M., Gökmen, B., & Berk, D. (2023). Gelecekteki öğrencilerin için sen de bir masal oku: Bir dijital hikâye çalışması. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 276-286.
- Aksoy, H. (2023). Folklor ve gelenek kavramlarına "ChatGPT"nin yazdığı masallar üzerinden bakmak. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı 1, 524-536.
- Aksu-Koç, A., & Aktan Erciyes, A. (2018). Narrative discourse: Developmental perspectives. In A. Bar-On & D. Ravid (Eds.), *Handbook of communication disorders* (pp. 329-356). De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9781614514909-017>
- Alagözlü, Ç. (2013). Çağrı Alagözlü, Türkiye'de ve AB Ülkelerinde Medya Okuryazarlığı Örnek İncelemeler, Pelikan Tıp Teknik Yayıncılık, Ankara
- Batmaz, O., & Yurtbakan, E. (2023). İlkokul Türkçe, Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler ders kitaplarının kültürel miras unsurları açısından incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 21(1), 1-21.
- Berk, F. M. (2016). The role of mythology as a cultural identity and a cultural heritage: The case of phrygian mythology. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 225, 67-73.
- Ceran, D., & Yıldız, D. (2021). 6. Ve 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (51), 321-337.
- Çelepi, M. S. (2016). Somut olmayan kültürel miras ve üniversite gençliği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(3), 15-35.
- Çınar, M. (Nisan, 6, 2023) İnsan – Kurt çatışması artıyor, kaybeden kurtlar Oluyor, DHA, Haberler, <https://www.dha.com.tr/foto-galeri/insan-kurt-catismasi-artiyor-kaybeden-kurtlar-oluyor-2231968/1>
- Drijbooms, E., Groen, M. A., & Verhoeven, L. (2015). The contribution of executive functions to narrative writing in fourth grade children. *Reading and writing*, 28, 989-1011.
- Gülden, B., Demirel, O., & Demirel, E. (2023). Türkçe Ve Türk Kültürü Ders Kitaplarının Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurları Açısından İncelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 13(3), 2016-2031.
- Güneş, Ö., & Türk, E. (2024). Mantıku't-tayr (Kuş Masalları) projesinin öğrenci görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/gray-wolf-population-by-country>
- Hürriyet Gazetesi, 28 Mart, 2016, "Masalara Silah Soktular", <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/masalara-silah-soktular-40076664>
- Kayman, F., Elkatmış, V., & Avcı, M. S. (2024). Türkçe Öğretmenlerinin Masal ve Destanlarımız Dersine Yönelik Görüş ve Uygulamaları. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 12(4), 728-745. <https://doi.org/10.16916/aded.1495901>
- Liberman, J. (2017). Medyalar, Masal Anlatısını Öldürüyor. *TRT Akademi*, 2(4), 544-561.

- Masal Masal Türkiye, <https://masal.gov.tr/>
- Mech, L. D. (2012). Wolf. Doubleday.
- Moralı, G., & Öner, G. (2019). Yabancı Dil Olarak Türkçe Ders Kitaplarında Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurlarının İncelenmesi. *Language and Literature*, 14(3), 1345-1357.
- Nas, R. (2002). Örneklerle Çocuk Edebiyatı, Ezgi Kitabevi.
- Orta, N. (2024). Somut Olmayan Kültürel Mirasın korunmasında yapay zekâ, veri bilimi ve makine öğrenmesinden yararlanma. *Rumeli'de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (38), 748-777. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1439731>
- Singh, J. (2022, February). Assessment on Impact of Social-Media on Teenagers. In 2022 IEEE Delhi Section Conference (DELCON) (pp. 1-6). IEEE.
- Sosyal Ağ Kullanımı Raporu 2023 I. Araştırma Dönemi, <https://sosyalagharitasi.gov.tr/statistic/show/sosyal-aglarin-denetlenmesi-gerektigini-dusunuyor-musunuz-2328>
- Özesmi, U., Yar, B. (3 Temmuz 2023), Yedi Kurdu Yaşamı Araştırılıyor, <https://acikradyo.com.tr/gezegenin-gelecegi/yedi-kurdun-yasami-arastiriliyor>
- Taşkın, H., & Boran, T. (2024). Türk Kültürünün Yeni Nesillere Aktarımı: TRT Çocuk Çizgi Filmleri Örneği. *İletişim ve Diplomasi*, (12), 25-58.
- TÜİK, Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2013
- TÜİK, Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2021
- TÜİK, Genel Nüfus Sayımları, 1935-1990, TÜİK, Nüfus Tahminleri, 2000, TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, 2007-2021, TÜİK, 2018 Nüfus Projeksiyonları, 2025-2080
- Türker, A., & Çelik, İ. (2012). Somut olmayan kültürel miras unsurlarının turistik ürün olarak geliştirilmesine yönelik alternatif öneriler. *Yeni Fikir Dergisi*, 4(9), 86-98.
- Yaman, S. (2023). Türk Masalları ve Holbek Yöntemi. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yıldız, D., & Ceran, D. (2020). 5. ve 7. sınıf Türkçe ders kitaplarında somut olmayan kültürel miras unsurları. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (44), 295-308.
- Yılmaz, M. A., Aktaş, S., & Kabalay, F. (2024). 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabının Somut Olmayan Kültürel Miras Öğeleri Açısından İncelenmesi. *Heterotopic View*, 2(1), 35-44.

PAKİSTAN FOLKLORU, MASALLARI VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASIN DİJİTAL OLARAK KORUNMASI

Doç. Dr. Abdul Fareed BROHI¹

Özet

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Dijital Olarak Korunması, doğası gereği fiziksel olmayan kültürel uygulamaları, gelenekleri ve ifadeleri belgelemek, korumak ve erişilebilir hale getirmek için dijital teknolojilerin kullanılmasını ifade eder. Buna sözlü hikayelerin yanı sıra tarihler, performans sanatları, ritüeller, diller ve nesiller boyunca aktarılan, hızla değişen bir dünyada hayatta kalmalarını ve aktarılmalarını sağlayan diğer kültürel bilgi türleri de dahildir. Kültürel miras bir toplumun kimliğini temsil eder ve gelecek nesiller için korunması gerekir. Değerli bilgilerin, el yazmalarının ve eserlerin

¹ Pakistan Uluslararası İslam Üniversitesi Çocuk Edebiyatı Bölüm Başkanı, 00923332386693, fareedbrohi@gmail.com, abdul.fareed@iiu.edu.pk

gelecek nesillere aktarılması gerektiğinden dijital koruma, kültürel mirasın korunmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Ancak kültürel mirasın, özellikle de somut olmayan kültürel mirasın dijital ortamda korunmasına yönelik yöntemler yetersiz kalıyor.

Bu makale kültürel mirası incelemektedir ve somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin bir çalışmanın bulgularını çocuk edebiyatına özel bir gönderme yaparak sunmaktadır. Pakistan hem somut hem de somut olmayan kültürel miras zenginliğine sahiptir. Bu zengin mirasın çoğu edebiyat biçiminde korunmaktadır. Somut olmayan kültürel mirasın korunmasını ve muhafaza edilmesini sağlamak için dijitalleştirmenin önemi kabul edilecektir. Ayrıca araştırmacı çocuk edebiyatında karşılaşılan zorluklar ve yaklaşımlar hakkında bilgi edinmeye çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleştirme, kültürel uygulamalar, somut olmayan miras, kültürel bilgi, Pakistan kültürü.

PAKISTANI FOLKLORE & TALES AND DIGITAL PRESERVATION OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE

Assistant Professor Abdul Fareed BROHI¹

Abstract

Digital Preservation of Intangible Cultural Heritage refers to the use of digital technologies to document, safeguard, and make accessible cultural practices, traditions, and expressions that are not physical in nature. This includes oral stories as well as histories, performing arts, rituals, languages, and other forms of cultural knowledge that are passed down through generations, ensuring their survival and transmission in a rapidly changing world. Cultural heritage represents a society's identity and should be safeguarded for future generations. Digital preservation plays a crucial role in protecting cultural heritage, as valuable knowledge, manuscripts, and artifacts need to be sustained for posterity. However, methods for digitally preserving cultural heritage, particularly intangible cultural heritage, remain insufficient. This paper explores cultural heritage and presents findings from a study on the preservation of intangible cultural heritage with special reference to children literature. Pakistan boasts a wealth of both tangible and intangible cultural heritage. Much of this rich heritage is preserved in form of literature. The importance of digitizing intangible cultural heritage to ensure its preservation and safeguarding shall be recognized. Further the researcher will try to inquire about the challenges and approaches which are being faced in children literature.

Keywords: Digitization, cultural practices, Intangible Heritage, cultural knowledge, Pakistani Culture.

Introduction

The rapid advancement of technology in recent years highlights its significance in our daily lives. This progress has played a key role in the growing number of digital preservation initiatives within the heritage sector. The cultural heritage sector extensively employs digital preservation technologies to safeguard knowledge, as well as collections of manuscripts and artifacts. It is necessary to define some keyword.

Cultural heritage represents the spiritual and intellectual wealth of civilizations, serving as a vital expression of both societal and national identity, while also reflecting individual identity. The term 'culture' embodies the beliefs, values, and norms of a society, creating a bridge between the past, present, and future. Heritage, meanwhile, can be defined as something valuable inherited from past generations and passed down to future ones. Furthermore, heritage plays a crucial role in shaping character, identity, and national image. Preservation involves actions to protect cultural heritage and

¹ International Islamic University Islamabad Pakistan, Head Children Literature Department, Islamabad, Pakistan, 0092 333 238 66 93, fareedbrohi@gmail.com

historical objects. Knowledge and information related to cultural heritage can be digitally preserved. To preserve cultural heritage, particularly intangible heritage, efforts must be made to digitize these cultural assets to prevent their disappearance or extinction. Tangible cultural heritage is a heritage that can be seen and touched. It includes buildings and historical sites, monuments, artefacts, and others

Intangible Cultural Heritage

Intangible cultural heritage involves the oral traditions and expressions, including language; performing arts, social habits, rituals, and festivals; science and habits related to nature and world; and trade. In addition, this intangible cultural heritage, transmitted from generation to generation, is constantly recreated by communities and groups in response to their environment, their interaction with nature and their history, it provides them with a sense of identity and continuity, thus promoting respect for cultural diversity and human creativity.

Intangible Cultural Heritage Digital Preservation

Currently, the efforts to preserve and safeguard cultural heritage do not only focus on physical objects such as buildings and their surroundings, but include intangible cultural heritage, such as language, art, and customs. The rapid development of technology has initiated new initiatives to preserve intangible cultural heritage. Digital preservation is one of the technological approach that can be used for preservation of intangible culture. The act of preserving and archiving are able to sustain the digitized resources.

Preserving Cultural Heritage through Digitization and Public Access

Given the numerous challenges surrounding digitization, proactive steps are essential to preserve this invaluable cultural heritage. Effective documentation and its digitization requires funding for travel and the hiring of translators skilled in the diverse local and regional languages. Additionally, individuals interested in translation work should receive appropriate training and practice. Skilled writers are also needed to accurately record and adapt these stories from native languages into a form accessible to a wider audience. Folktales and storytelling are among oldest traditions for interaction and communication in the history of humankind. Long before the invention of the printing press and the written word, historical events were passed down orally to future generations through poetry, stories, songs, riddles, and proverbs. Folktales hold great significance as they embody the core values and heritage of a society, serving as a foundation for the societal identities shaped by these stories. These tales carry moral lessons and societal norms, educating and entertaining the community simultaneously. Folktales impart moral values and spiritual teachings, along with historical and political insights. In nearly every village, numerous legends and customs are passionately shared by parents and grandparents at bedtime, as well as by storytellers during festivals and community events. Some folktales, which elucidate cosmology and the importance of local shrines and deities, play a vital role in religious practices.

Across the world, folk stories often revolve around themes of wonder and magic that aid protagonists in their quests. Common themes also include the hero's bravery, valor, resilience, and dedication to protecting their loved ones. Pakistani folktales, however, go beyond these conventional themes by incorporating elements of religion and the unique landscapes of each region. Pakistani folklore encompasses folk music, folktales, myths, legends, customs, and proverbs that are influenced by the languages and traditions of the country's diverse ethnic groups, as well as the religious beliefs of its people. These folktales offer valuable historical perspectives on the customs of various religious and ethnic communities and the influence of different cultures . In today's global era, we witness how television and various technological devices have transformed the landscape of folktales.

An Overview of Pakistan's Communities, Cultures, and Folklore

Pakistan is the home to a richly diverse community, with numerous languages and cultures, each carrying its own unique stories. Folklore in Pakistan typically centers on themes of love, heroic figures, and the supernatural. It is natural that communities in different regions, such as the Thar Desert and the mountains of Chitral, develop distinct codes of behavior. Despite these differences, most communities in Pakistan share core values of respect and righteousness. For instance, family honor is closely tied to women in Punjabi, Sindhi, Pakhtun, and Baloch cultures alike. Shared values across these major communities include loyalty to clan members, offering asylum to an enemy who requests it, a baseline of respect for fellow villagers, and limited interaction between genders. However, each tribe has its own heroes, love stories, and language-specific tales of unique demons tied to their regions.

Despite linguistic diversity, folktales from all areas and provinces of Pakistan convey powerful messages of love, peace, and coexistence. Let us now journey into the enchanting realm of Pakistani folktales and explore the cultural traditions of various regions through these rich narratives and what is the significance of digitization of these intangible cultural heritage. Punjab is the largest province of Pakistan in terms of population. Punjab has a rich traditional historical intangible cultural heritage. Punjabi folktales are predominantly romantic tragedies in the pursuit of love. The characters in these folklore sometimes break through social customs, barriers, and divisions of class and gender. Heer and Sohni are prime examples of characters who defied cultural norms, meeting their lovers despite the constant vigilance of moral enforcers throughout their villages.

Sindh is another province of Pakistan having rich both tangible and intangible cultural heritage. Sindhi folktales beautifully intertwine Muslim and local traditions, depicting harmonious interactions without conflict. Additionally, Sindh's diverse geography, featuring both desert and sea, is prominently woven into these stories, highlighting the challenges faced by their protagonists. For example, the desert plays a crucial role in the legend of Sassi-Punnu, a tragic love story that has been widely celebrated in song and literature. Similar to the desert, lakes, rivers, and the sea also hold significant roles in Sindhi folktales; the love story of Nuri and Jaam Tamachi is a perfect example of this connection. These stories likely originated during the period when Muslims settled in the region. Viewed from a sociological perspective, they convey a message of integration by rejecting the rigid caste system. This suggests that in Sindh, social barriers were broken down, reflecting a belief in coexistence and harmony among various religious and social groups.

Likewise Balochistan, the largest province of Pakistan with respect to area, has the old traditions both tangible and intangible. Balochi folktales, primarily preserved through oral tradition due to low literacy rates, are rich with moral and cultural values that instill a deep appreciation for Baloch traditions in younger generations. A defining feature of these tales is the journey of love, marked by selflessness. The stories of Hani-Shah Mureed and Sammo-Tawakli Mast are particularly significant in this context. These stories are of the same nature where human love proved to be a route toward divine love which is called in some sort *Ishq e Majazi*.

In Pakistan, Khyber Pakhtukhwa is another province which contains a blend of traditional local folklore, tales and stories. This region of Pakistan is a beautiful blend of local and foreign culture and tradition that come mainly from Persia and Central Asia. The folktales of these regions feature a determined male protagonist who goes to great lengths to save his beloved. Folktales from the North of Pakistan like Kashmir, Gilgit-Baltistan and other northern regions are infused with elements of fantasy and magic, largely influenced by local mythical traditions. These stories frequently feature fairies, Jinns, giants, mythical creatures, and magical spells. A notable example is the tale of Saif-ul-Maluk.

Intangible cultural heritage includes oral traditions and expressions, such as language; performing arts; social practices, rituals, and festivals; scientific knowledge and customs related to nature and the universe; and traditional craftsmanship. It encompasses human actions or motions that can be seen, touched, perceived, inhaled, or heard while they exist, but lose their experiential quality once they cease. According to the Cultural Heritage Convention, intangible cultural heritage consists of practices, representations, expressions, knowledge, skills, along with associated instruments, objects,

artifacts, and cultural spaces, recognized by communities, groups, and sometimes individuals as integral to their heritage. This heritage, passed down through generations, is continually redefined by communities in response to their environment, interaction with nature, and historical context. It fosters identity and continuity, promoting respect for cultural diversity and human creativity. In 2003, UNESCO categorized intangible cultural heritage into five domains: oral traditions and expressions (including language), performing arts, social practices, rituals, and festive events, knowledge and practices related to nature and the universe, and traditional craftsmanship.

A digital preservation initiative is conducted by different governmental organizations in Pakistan such as Pakistan Academy of Letters, Children Literature Department IIU, National Institute of Folk & Traditional Heritage, Lok Virsa Pakistan. Pakistan's Government Research and Publications is dedicated to preserving cultural heritage by digitizing its collection of books. The online platform provides public access to these valuable resources, ensuring their widespread availability digital libraries. As part of their efforts, they recorded the folk literature initially as well as children literature in digital forms. The authors expressed concern that, as older generations pass, the cultural traditions and rituals associated with this celebration may be lost forever. Thus, the digitization of intangible cultural heritage, using digital media and mobile technology, can play a crucial role in preserving these traditions for future generations. Additional efforts are essential for effective digital preservation. It is emphasized the need for continued digital preservation efforts for intangible cultural heritage, advocating for systematic digitization to retain this knowledge and these skills in a lasting form. Ensuring the continuity of these legacies for future generations is vital. The following lines present a study on current preservation methods for intangible cultural heritage in Pakistan and discuss the need for digital preservation.

The manner of leisure and entertainment has shifted from oral traditions to digital media and social platforms, distancing children from collective experiences and folk knowledge. This constant use of electronic devices has affected both the tangible and intangible heritage that once fostered good manners, parental love, and compassion for animals, empathy toward peers and vulnerable groups, and respect for elders. Sadly, parents now struggle to spend meaningful time with their children to pass on the folk wisdom and rich indigenous knowledge preserved by their ancestors.

In children's literature, myths hold a significant place as they convey stories passed down through centuries. Myths, a longstanding part of storytelling, remain essential even in today's scientific and technological age. These traditional, ancient tales often reflect the culture and religion of the societies they originate from, featuring supernatural elements, ancestors, and heroes. Similarly, the term "folklore" is understood to encompass the traditional beliefs, myths, tales, and practices carried forward from ancient times. Fairy tales, often aimed at children, depict legendary deeds and creatures. Myths, folklore, and fairy tales may seem synonymous with fanciful tales, and despite modern advancements, they remain foundational to storytelling across the world, significantly influencing children's literature as a genre.

Folklore is often regarded as the oldest and most popular material in children's literature, encompassing nursery rhymes, folktales, myths, epics, legends, fables, songs, and ballads. These stories have been passed down through generations by storytellers over centuries, delighting and educating both young and old listeners. Each country has its unique traditions and culture, so storytelling customs vary widely. Since these tales have been told for ages, the same stories are often interpreted and narrated differently across various regions.

The Need to Preserve and Digitize Oral Folk

In the modern age, folklore has become much more than just storytelling. While grandmothers in Islamabad may no longer narrate tales to children in 2024, the core values of bravery, respect, honor, and loyalty remain essential. These values, even if not shared through traditional storytelling, could still be effectively taught in schoolbooks or adapted into cartoon formats for younger generations. Additionally, translating and publishing folk stories for an international audience offers a glimpse into

unique indigenous cultures, contributing to a nation's intangible cultural heritage, which must be preserved. This heritage not only attracts tourism but serves a crucial purpose: documentation and digitization. With so much of life now existing virtually, it is easy to lose sight of our identity and history, making us vulnerable to others' interpretations of our past. By preserving the intangible elements of our heritage, we protect the essence of our roots amidst the flood of information.

Promoting Pakistani literary works would not only bring them well-deserved recognition but also broaden the diversity of stories available worldwide. Regional tales would gain appreciation, along with the ethnic languages in which they were originally told, supporting both language and folklore preservation. Pakistani stories and folklore, deeply embedded in culture and tradition, deserve international attention. To achieve this, these literary works should be translated and digitized accessible to a wide audience.

Digitization of Children Literature

The Pakistan Academy of Letters has published its magazine for children ادبيات اطفال Literature for Children. The first issue of the quarterly children's magazine released in April 2017. Children's Literature publishes original works of prominent children's writers as well as translations of children's literature in national and international languages. Children's Literature is the only government-sponsored children's literary journal. Now the magazine is digitized and is available in digitized form. Being the head of Children Literature Department International Islamic University Islamabad, one of the main objectives of my department is to prepare interesting and useful children literature according to the psychological needs of the children and youth of different ages. We have published more than 100 books for children of different ages. This year we are planning to digitize these books step by step

Conclusion

Pakistan is rich in tangible and intangible cultural heritage. A vast array of Pakistani heritage is preserved and showcased in its tangible and intangible culture and heritage. The most effective way to educate youth and children about their history is to provide them books that contain their history, culture and traditions. Due to rapid urbanization, traditional knowledge about culture is not being passed on to future generations. Increasingly, people living in cities are cut off from their ancestral and cultural roots, their community traditions and family arts and crafts. While the youth are losing exposure to their traditional art, crafts and other cultural skills, digitization can play a key role as mediators to bridge the knowledge gaps. The contents of the tangible and intangible heritage, if properly used for public education, can bring about a change in national attitudes towards heritage and help preserve it. In this regard, There is an urgent need for the Pakistani heritage and community groups to come together to promote and preserve intangible cultural heritage and transmit them to the next generation through digitization. The digitization of within Pakistani folklore is a vibrant and multifaceted component of the nation's intangible cultural heritage. Each language in Pakistan possesses a unique collection of poems, songs, folk stories, and proverbs that reflect its origins, history, and way of life. This practice of sharing folk tales is crucial in shaping cultural identities, passing down knowledge, and promoting social cohesion.

MANAS DESTANI: SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS OLARAK ÇOCUK EDEBİYATINA KATKISI VE MANAS'IN ÇOCUKLUK ÇAĞI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Acar KENEŞBEKOVA¹

Özet

Bu makale, "Manas Destanı: Somut Olmayan Kültürel Miras Olarak Çocuk Edebiyatına Katkısı ve Manas'ın Çocukluk Çağı Üzerine Bir İnceleme" başlığı altında, Manas Destanı'nın somut olmayan kültürel miras olarak önemini ve çocuk edebiyatına katkılarını incelemektedir. Araştırmanın amacı, Manas Destanı'nın somut olmayan kültürel miras kapsamında nasıl değerlendirildiğini, çocuk edebiyatına etkilerini ve Manas karakterinin çocukluk döneminin, destanın genel anlatısına nasıl ışık tuttuğunu incelemektir. Bu bağlamda, destanın öğretileri ve karakter gelişimi, çocukların kültürel kimliklerini ve değerlerini anlamalarına katkı sağlamakta önemli bir rol oynamaktadır.

Araştırma, Manas Destanı'nın çeşitli versiyonları ve ilgili akademik literatür üzerinden yapılan derinlemesine bir analizle yürütülmüştür. Kullanılan yöntemler arasında nitel araştırma, metin analizi, gözlem ve kültürel inceleme yer almaktadır. Çalışma, somut olmayan kültürel mirasın çocuk edebiyatına katkılarını, ahlaki dersler, yaratıcılık, dil gelişimi, geleneklerin aktarımı gibi konuları özel olarak ele almaktadır.

Bulgular, akademik literatüre katkıda bulunmayı ve destanın çocukların kültürel ve eğitimsel gelişimindeki rolünü anlamayı amaçlamaktadır.

Analiz, Manas Destanı'nın çocuk edebiyatına katkıları ve somut olmayan kültürel miras olarak nasıl korunduğu ve aktarıldığı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Sonuç olarak bu makale, Manas Destanı'nın hem kültürel miras hem de çocuk edebiyatına katkılarının önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Manas destanı, çocuk edebiyatı, somut olmayan kültürel miras, eğitimsel değerler.

THE MANAS EPIC: ITS CONTRIBUTION TO CHILDREN'S LITERATURE AS INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE AND AN EXAMINATION OF MANAS'S CHILDHOOD

Abstract

This article, titled "Manas Epic: Its Contribution to Children's Literature as Intangible Cultural Heritage and an Examination of Manas's Childhood," explores the importance of the Manas Epic as an intangible cultural heritage and its contributions to children's literature. The aim of the research is to reveal how the Manas Epic is valued within the scope of intangible cultural heritage, its effects on children's literature, and how the character of Manas's childhood sheds light on the epic's overall narrative.

The research is conducted through an in-depth analysis of various versions of the Manas Epic and relevant academic literature. Methods used include text analysis and cultural examination. The study specifically addresses the contributions of intangible cultural heritage to children's literature, such as moral lessons, creativity, language development, and the transmission of traditions.

¹ Bişkek Sosyal Bilimler Üniversitesi / Kırgızistan-Türkiye 'Manas' Üniversitesi, turkolog2008@hotmail.com

The findings aim to contribute to academic literature and enhance the understanding of the epic's role in the cultural and educational development of children. The analysis provides significant insights into the contributions of the Manas Epic to children's literature and how it is preserved and transmitted as intangible cultural heritage.

In conclusion, the article emphasizes the importance of the Manas Epic both as cultural heritage and its contributions to children's literature.

Keywords: Manas Epic, children's literature, intangible cultural heritage, educational value.

GİRİŞ

Manas Destanı, Kırgız kültürünün en önemli epik eserlerinden biri olup, Orta Asya'nın tarih ve kültürünü yansıtmaktadır. 9. yüzyıldan itibaren şekillenen bu destan, Kırgız halkının toplumsal ve kültürel yaşamını betimleyen önemli bir anlatı örneğidir. Orta Asya Türk boylarından olan Kırgızlara ait Manas Destanı, dünyanın en köklü ve en uzun destanı sayılmaktadır. Manas destanı hakkında sayısız çalışma yapılmış; kimi zaman irdelenmiş, kimi zaman ise içindeki motifler, sosyokültürel özellikler açısından incelenmiştir. Uslu (2019) Günümüz çağdaş araştırmalarda Manas destanı boyutuna göre 'hiper-metin' adını da taşımaktadır. Bu ancak, Manas Destanı'nın çocuk edebiyatına olan ve özellikle Manas'ın çocukluk dönemi üzerine etkileri hakkında mevcut literatürde sınırlı bilgi bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Manas Destanı'nın somut olmayan kültürel miras kapsamında nasıl değerlendirildiğini, çocuk edebiyatına olan etkilerini ve Manas karakterinin çocukluk döneminin destanın genel anlatısına nasıl ışık tuttuğunu ortaya koymaktır.

Manas Destanı'nın kökenleri, 9. yüzyıla kadar uzanarak Orta Asya'nın tarihî ve kültürel zenginliklerine dayanmaktadır. Destanın kesin kökeni hakkında net bir tarih vermek zor olmakla birlikte, halk edebiyatı ve geleneklerin bu dönemlere kadar uzandığı düşünülmektedir. 15. yüzyılda ise destanın sözlü geleneklerle aktarılmaya başlandığı görülmektedir. Kırgız halkı arasında Manas Destanı'nın anlatıcıları, yani Manasçılar, bu dönemde önemli bir yer tutmuştur.

Destanın Kayıt Altına Alınması ve Araştırmalar

19. yüzyılda, bilim insanları ve etnografçılar, Orta Asya'daki halk edebiyatı ve destanlar üzerine araştırmalar yapmış ve Manas Destanı bu dönemde Batı dünyasına tanıtılmaya başlanmıştır. Yapılan çalışmalar, destanın kültürel miras olarak önemini vurgulamıştır. 1940'larda, Manas Destanı'nın ilk kapsamlı derlemeleri ve incelemeleri, Sovyet döneminde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar, destanın dil ve edebi özelliklerini analiz ederek kültürel miras olarak değerini belirlemiştir. 1995 yılında Kırgızistan, Manas Destanı'nı resmi olarak kültürel miras olarak tanımış ve Kırgız halkı ile devlet kurumları, destanın korunması ve yaşatılması için çeşitli projeler başlatmıştır.

Uluslararası Tanınma ve Koruma Çabaları

2003 yılında Manas Destanı, UNESCO tarafından Somut Olmayan Kültürel Miras olarak tanınmıştır. Bu, destanın küresel kültürel miras olarak önemini vurgulayan önemli bir adımdır. UNESCO'nun bu tanınması, Manas Destanı'nın korunması ve gelecek nesillere aktarılması için uluslararası destek sağlamıştır. Bu çabalar, destanın dünya çapında bilinirliğini artırmıştır. 2012 yılında ise Manas Destanı üzerine yapılan akademik çalışmalar ve uluslararası konferanslar, destanın kültürel miras olarak önemini ve etkisini daha da pekiştirmiştir.

Güncel Koruma ve Eğitim Çalışmaları

Son yıllarda Kırgızistan'da, Manas Destanı'nın çeşitli eğitim programlarında ve kültürel etkinliklerde yer alması sağlanmıştır. Bu çalışmalar, hem yerel halkın hem de uluslararası toplumun destanın değerini takdir etmesine yardımcı olmuştur.

Manas Destanı'nın Çocuk Edebiyatına olan etkisi

Manas Destanı, Kırgız kültürünün en önemli eserlerinden biri olarak çocuk edebiyatı üzerinde birçok açıdan etkili olabilmektedir. İlk olarak, Manas, Kırgızların tarihini, kültürünü ve değerlerini yansıtarak çocuklara kendi kimliklerini tanıma ve kültürel miraslarını anlama fırsatı sunar. Ayrıca, destanda yer alan kahramanlık, cesaret ve dostluk gibi temalar, çocuklara örnek teşkil ederek karakter gelişimlerinde önemli bir rol oynar.

Manas'ın epik yapısı ve güçlü anlatım tarzı, çocuklara hikaye dinleme ve anlatma sevgisi aşılayabilir, bu da onların hayal gücünü geliştirir. Destanın zengin dili, çocukların dil becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir. Kısa adaptasyonlar veya temalar, çocuk edebiyatında farklı türlerde eserler yaratmak için ilham verebilir. Manas destanı, birçok sosyal ve ahlaki ders içerir; bu dersler, çocuklara iyi ve kötü arasındaki farkı öğretmek için kullanılabilir.

Günümüzde "Manas" destanının seksenden fazla versiyonu bilinmektedir. Manas'ın ana versiyonları arasında, ünlü 'manasçılar' Sagymbai Orozbek oğlu ve Sayakbai Karala oğlu tarafından yazılan metinler, malzemelerinin eksiksizliği, geniş kapsamlı anlatımları ve yüksek sanatsal düzeyleri açısından diğer versiyonlardan farklılık göstermektedir. Manas Destanı'nın farklı versiyonları arasında, Sagymbay Orozbek oğlu tarafından yazılan destanın toplamda 180.378 satırı bulunurken, Sayakbay Karala oğlu tarafından kaleme alınan versiyonun satır sayısı ise 500.553'tür.

"Manas Destanı, Kırgız halkının en önemli destanlarından biridir ve Manas'ın hayatı boyunca yaşadığı olayları anlatır. Manasçı Urkaş Mambetaliyev'in varyantında Manas'ın anne babası, çocuksuzluk ızdırabı çekerken, Çıyırıldı hamile kalır. Bu olaydan önce Cakıp ve Çıyırıldı olağanüstü bir rüya görürler. Cakıp-baba rüyasında kartal görür, Çıyırıldı-anne kaplan görür. Aytaliyeva (2016). Bu rüyayı onlar bir olayın simgesi olarak algırlar ve millete duyururlar. Hamilelik sürecinde, Çıyırıldı bebeğini korumak için büyük bir çaba gösterir. Çünkü kırgız milleti kalmık, çinlilerle hep bir mücadele içinde yaşam sürdürmüşlerdir.

Manas, çocukluk döneminde güçlü ve cesur aynı zamanda yaramazlık ve korkmazlık gibi özelliklerle ön plana çıkar. Bu nedenle, Manas'ın babası oğlunu çobanı, Oşpur'un eline teslim eder, babası çocuğun hayatı öğrenmesini, varlıkla yokluğun, açlıkla tokluğun farkına varmasını ister. Böylece çocuk, Çon Cindi takma adıyla evden uzak kalır. Bu takma adı, hem uyumsuz davranışlarından hem de Kırgız milletinde 'Manas' adlı kahramanın doğuşunun düşmanlardan gizlenmesi amacıyla verilmiştir.

Destanın bir çok varyantında Çıyırıldı'nın hamilelik döneminde kaplanın kalbini yemek isteme olayı geçer. Bu olağanüstü istek, doğacak çocuğun sıradışı olmasından haberdar eder.

Sagymbay Orozbek uulu'nun varyantında, Manas kahramanın büyüklüğü doğduğu zaman 15 yaşındaki çocuk kadar olması, Urkaş Mambetaliyev'in varyantında ise çocuğun gücü 30 yaşındaki adamın gücüyle kıyaslanır.

Mevcut literatür, genellikle destanın genel yapısına odaklanmışken, çocuk edebiyatı bağlamında spesifik etkileri yeterince araştırılmamıştır. Bu boşluğu doldurmak ve Manas Destanı'nın çocuklara yönelik anlatım biçimlerini ve pedagojik unsurlarını anlamak amacıyla bu çalışmanın yapılması planlanmıştır. Bu bağlamda, Manas'ın çocukluk deneyimlerinin, bireysel ve toplumsal kimlik gelişiminde nasıl bir etki yarattığı incelenecektir. Ayrıca, bu unsurların çocuk edebiyatı aracılığıyla genç nesillere nasıl aktarılabilirliği ve kültürel mirasın korunmasındaki önemi vurgulanacaktır.

Manas Destanı, Kırgız edebiyatının yanı sıra çocuk edebiyatına da önemli katkılarda bulunmuştur. Bu destanın güçlü temaları ve karakterleri, çocukların hayal dünyasına hitap eden birçok

unsuru içinde barındırmaktadır. İşte Manas Destanı'nın çocuk edebiyatına etkileri üzerine bazı noktalar:

Kahramanlık ve Değerler

Manas, cesaret, dostluk, vatanseverlik gibi evrensel değerleri temsil eder. Bu değerlerin çocuk edebiyatında işlenmesi, genç okuyuculara moral ve motivasyon kaynağı sağlar. Manas'ın maceraları, çocuklara zorlukların üstesinden gelme, adalet için savaşıma ve toplumsal dayanışma gibi önemli dersler verir.

Hayal Gücü ve Mitoloji

Manas Destanı, zengin bir mitolojik arka plana sahiptir. Çocuk edebiyatında fantastik unsurlar ve hayal gücü, okuyucuların ilgisini çekmede önemli rol oynar. Manas'ın kahramanlık hikayeleri, çocukların hayal dünyalarını zenginleştirir ve onlara yaratıcı düşünmeyi teşvik eder.

Sözlü Gelenek ve Anlatım

Destanın sözlü geleneği, çocuk edebiyatında da önemli bir yer tutar. Geleneksel anlatım biçimleri, çocukların dil becerilerini geliştirmelerine yardımcı olurken, aynı zamanda kültürel mirası aktarma işlevi görür. Manas'ın hikayelerinin anlatımı, çocuklara dinleme ve anlama becerilerini kazandırır.

Kültürel Kimlik ve Farkındalık

Manas Destanı, Kırgız kültürünü ve değerlerini yansıtır. Çocuk edebiyatında yer alan bu tür eserler, genç nesillere kendi kültürel kimliklerini tanıma ve anlama fırsatı sunar. Böylece, çocuklar kültürel miraslarıyla bağ kurarak daha bilinçli bireyler haline gelir.

Edebiyat ve Eğitim

Manas'ın öğretileri, eğitici unsurlar içerir. Çocuklara tarih, mitoloji ve ahlak dersleri vermek için kullanılabilir. Bu yönüyle, Manas Destanı, eğitim materyalleri içinde yer alarak çocukların gelişimine katkı sağlar.

Manas Destanı, yalnızca Kırgız edebiyatının değil, aynı zamanda çocuk edebiyatının da önemli bir parçasıdır. Kahramanlık, değerler, hayal gücü ve kültürel kimlik gibi temalar, çocukların dünyasında derin izler bırakır. Bu nedenle, Manas Destanı'nın çocuk edebiyatındaki etkisi, hem eğitici hem de eğlendirici bir boyut kazanarak geleceğe taşınması gereken bir miras olarak değerlendirilebilir.

Yöntem

Bu çalışmada Manas Destanı'nın çocuk edebiyatına etkisini incelemek için çeşitli yöntemler kullanılmıştır. İlk olarak, **literatür taraması** gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, Manas Destanı ile ilgili akademik makaleler, kitaplar ve çocuk edebiyatına yönelik çalışmalar detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca, çocuk edebiyatındaki kahramanlık temaları analiz edilmiştir.

Ardından, **nitel araştırma** yöntemi uygulanmıştır. Kullanılan yöntemler arasında metin analizi ve kültürel inceleme yer almaktadır. Bunun yanı sıra, **içerik analizi** yöntemiyle Manas Destanı'ndaki ana temalar (cesaret, dostluk, vatanseverlik vb.) ile çocuk edebiyatındaki benzer temalar karşılaştırılmıştır. Elde edilen veriler belirli kategorilere ayrılarak analiz edilmiştir. Son olarak, **gözlem** yöntemi ile çocuklara yönelik etkinliklerin Manas Destanı Günü'nde nasıl işlendiği incelenmiş, katılımcıların destanı algılama biçimleri değerlendirilmeye alınmıştır.

Bulgular

Araştırma sonucunda, Manas Destanı'nın çocuk edebiyatına etkilerine dair önemli bulgular elde edilmiştir. Bulgular, akademik literatüre katkıda bulunmayı ve destanın çocukların kültürel ve eğitsel gelişimindeki rolünü anlamayı amaçlamaktadır.

İlk olarak, tematik benzerlikler tespit edilmiştir. Manas Destanı'ndaki kahramanlık, dostluk ve dayanışma temalarının, çocuk edebiyatında sıkça tekrarlandığı gözlemlenmiştir. Çocuklar, Manas'ın cesaretini ve liderliğini ilham verici bulmakta ve bu özellikleri kendilerine örnek almaktadır.

Diğer bir bulgu, kültürel farkındalık üzerinedir. Mülakatlar sonucunda, çocukların Manas Destanı ile Kırgız kültürü hakkında daha fazla bilgi sahibi oldukları ve bu bilgiyi günlük yaşamlarına entegre ettikleri belirlenmiştir. Odak grup görüşmeleri, çocukların kendi kültürel kimliklerini tanıma ve anlama süreçlerinde Manas'ın rolünün önemli olduğunu göstermiştir.

Ayrıca, etkileşimli öğrenme unsurları da dikkate değerdir. Gözlemler, Manas Destanı'nın interaktif anlatım biçimlerinin, çocukların katılımını artırdığı ve öğrenmeyi eğlenceli hale getirdiği sonucunu ortaya koymuştur. Etkinlikler sırasında, çocukların destanı farklı şekillerde yorumlama yeteneklerinin geliştiği görülmüştür.

Son olarak, yazım ve anlatım üzerine etkiler de önemli bulgular arasındadır. Çocuk edebiyatı yazarlarının, Manas'ın hikayesinden ilham alarak daha derin karakter gelişimi ve güçlü anlatımlar oluşturdukları belirlenmiştir. Bu durum, çocuk kitaplarında epik unsurların ve sözlü geleneğin daha fazla yer bulmasına yol açmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Manas Destanı, Kırgız kültürünün en önemli unsurlarından biri olarak, hem tarihî hem de edebi açıdan derin bir öneme sahiptir. Bu çalışmada, Manas Destanı'nın çocuk edebiyatı üzerindeki etkileri incelendiğinde, destanın sadece Kırgız halkı için değil, dünya genelindeki çocukların kültürel kimlik ve değerlerini anlamalarına katkı sağladığı ortaya çıkmaktadır. Destanın sunduğu kahramanlık, dostluk ve cesaret gibi temalar, çocukların karakter gelişiminde önemli bir rol oynamakta ve onlara moral kaynağı olmaktadır.

Destanın sözlü geleneği, hikaye anlatımının değerini artırmakta ve çocuklara edebi becerilerini geliştirmeleri için zengin bir malzeme sunmaktadır. Bununla birlikte, Manas'ın içeriği, çocuklara sosyal ve ahlaki dersler verme konusunda da etkili bir araçtır. Destandaki karakterlerin yaşadığı zorluklar ve kazandıkları zaferler, çocuklara hayatta karşılaşılabilecekleri zorluklarla başa çıkmaları için ilham vermektedir.

Ancak, Manas Destanı'nın çocuk edebiyatına entegrasyonu sırasında bazı zorluklar da mevcuttur. Modern çocuk edebiyatının dinamikleri ve kültürel farklılıklar, Manas'ın geleneksel anlatım biçimlerinin günümüz çocuklarına nasıl aktarılacağı konusunda sorular ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, destanın derin kültürel kökleri, bazı çocuklar için yabancı veya anlaşılabilir hale gelebilir. Bu durum, yazarların ve eğitimcilerin, Manas Destanı'nı daha erişilebilir ve ilgi çekici hale getirmek için yaratıcı yollar bulmaları gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Manas Destanı, çocuk edebiyatı üzerinde önemli bir etkiye sahip olup, hem eğitici hem de eğlendirici unsurlar içermektedir. Destanın kahramanlık, değerler ve kültürel kimlik gibi temaları, çocukların kişisel gelişimlerine katkıda bulunmakta ve onları bilinçli bireyler olarak yetiştirmeye yardımcı olmaktadır.

Kırgız kültürünün zenginliğini ve derinliğini yansıtan Manas Destanı, modern çocuk edebiyatında daha fazla yer bulması gereken bir eser olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmanın, Manas'ın çocuk edebiyatındaki yerinin daha iyi anlaşılmasına ve bu geleneğin gelecek nesillere aktarılmasına

katkı sağlanması umulmaktadır. Gelecek çalışmalar, Manas Destanı'nın daha geniş kitlelere ulaşması ve modern edebiyatta nasıl daha etkili bir şekilde kullanılabileceği konusunda odaklanmalıdır.

Kaynakça

1. Aitalieva, T. K. (2016). News of Universities of Kyrgyzstan, No: 11
2. Akmatov, A. (2012). Manas in Modern Kyrgyz Education: Preservation and Transmission. Kyrgyz Educational Review.
3. Brill, R. (1910). Manas and Kyrgyz Folklore. London: Royal Anthropological Institute.
4. International Conference on Manas (2017). Proceedings of the Conference. Bishkek, Kyrgyzstan.
5. Ismailov, K. (2007). Cultural Significance of Manas: Historical and Contemporary Perspectives. Bishkek: University of Central Asia Press.
6. Kizir, A. (1972). Manas: The Heroic Epic of the Kyrgyz. Soviet Academy of Sciences Press.
7. Kyrgyz Academy of Sciences.
8. Kyrgyz Epic Studies (Journal), Various Issues. [Bu dergi, Manas Destanı hakkında çeşitli akademik makaleler yayınlamıştır.
9. Kyzyl, N. (1986). The Manas Epic and Its Historical Context. Moscow University Press.
10. Manas Ansiklopedisi. (1995). 441-s.
11. Narinova, Venera; Gürbüz, Yunus Emre. (2019) “Çin ve Kırgızistan Arasındaki Bir Kültürel Unsur Olarak Manas Destanı” Millî Folklor 123: 54-68
12. The Description In Variants of Manas Episode ‘The Births and Childhood of Manas’
13. Tursunov, B. (1995). The Role of Manas in Kyrgyz Culture. Bishkek: Kyrgyz Publishing House.
14. UNESCO (2003). Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity: Manas Epic. Retrieved from UNESCO's official website.
15. Uslu Bilgenur (2019) Manas'ın Dünyaya Gelişine Göstergebilimsel Bir Deneme. Hacettepe Üniversitesi Tükiyat Araştırmaları Dergisi.

TATAR HALK MASALLARININ ETNO-KÜLTÜREL YÖNLERİ VE KİŞİSEL GELİŞİM İÇİN ÖNEMİ

Prof. Dr. Leyla MİNGAZOVA¹

Özet

Makale, Tatar halk masallarının etno-kültürel yönlerini ve kişiliğin gelişimi için önemini incelemeye

¹ [Kazan Federal University, Tatarstan, leila.kfu@inbox.ru](mailto:leila.kfu@inbox.ru)

adanmıştır. Ayrıca, entelektüel ve duygusal mirasın anlaşılması ve incelenmesinin, sadece genç bir insanda ulusal soy kodunun eğitime ve korunmasına katkıda bulunmakla kalmayıp, aynı zamanda ulusal-zihinsel ve evrensel değerler oluşturduğunu kanıtlamaktır.

Çalışmanın amacı, masalların etno-kültürel eğitim ve çocuklarda manevi ve etik niteliklerin oluşumu için bir araç olarak rolünü belirlemektir. Çalışmanın mantığı, K.D. Ushinsky'nin pedagojik kavramına göre halk pedagojisi yaratmaya yönelik ilk girişimler olarak hareket eden halk masallarının halk pedagojisinin orijinal anıtları olarak kabul edilmesine dayanmaktadır. Teorik temel, etik normların ve ulusal fikirlerin özümsemesini teşvik eden peri masallarının tür ve stil özelliklerinin analizine dayanmaktadır. Metodolojik yaklaşım, Tatar masallarının içeriğinin ve eğitim potansiyelinin analizini içermektedir.

Çalışma, Tatar folklorunun çocuklarda ve gençlerde ahlaki niteliklerin, anavatan sevgisinin ve kültürel geleneklere saygının oluşmasında önemli bir rol oynadığı sonucuna varmaktadır. Yazar, Tatar halk masallarının erişilebilir bir biçimde ulusal tarihin hareketini ve kilit aşamalarını kaydettiği, Tatarlar ve diğer halklar arasındaki ilişkilerin doğasını açıkladığı, dünya görüşünün bireysel ulusal ilkelerini ortaya koyduğu ve eğitici ve didaktik tutumlar içerdiği sonucuna varmıştır.

Anahtar kelimeler: Tatar folkloru, masallar, Etno-kültürel Yönler, Kişilik, Gelişim

ETHNO-CULTURAL ASPECTS OF TATAR FOLK TALES AND THEIR SIGNIFICANCE FOR PERSONAL DEVELOPMENT

Mingazova L.I.¹

Abstract:

The article is devoted to the study of ethno-cultural aspects of Tatar folk tales and their significance for the development of personality. And, to prove that the comprehension and study of intellectual and emotional heritage, not only contributes to the education and preservation of the national genocode in a young person, but also forms national-mental and universal values.

The purpose of the work is to identify the role of fairy tales as a means of ethno-cultural education and formation of spiritual and ethical qualities in children. The rationale of the study is based on the recognition of folk tales as original monuments of folk pedagogy, which, according to the pedagogical concept of K.D. Ushinsky, act as the first attempts to create folk pedagogy. The theoretical basis is based on the analysis of genre and style features of fairy tales that promote the assimilation of ethical norms and national ideas. The methodological approach includes an analysis of the content and educational potential of Tatar fairy tales.

The study concludes that Tatar folklore plays a significant role in the formation of moral qualities, love for the native land and respect for cultural traditions in children and young people. The author came to the conclusion that Tatar folk tales in an accessible form record the movement and key stages of national history, explicate the nature of relations between Tatars and other peoples, reveal individual national principles of worldview, and contain educational and didactic attitudes.

Keywords: Tatar folklore, fairy tales, Ethno-cultural aspects, Personality, Development

Günümüzün küresel ve çok kültürlü toplumunda, kaliteli eğitim ve kişisel gelişim, etnik, kültürel ve dilsel çeşitliliğin önemini kabul eden dünya görüşünün yeniden düşünülmesini

¹ Doctor of Philology, Leading Researcher at SRNLac - Strategic Research in the field of Native Languages and Cultures

gerektirmektedir. Bu durum, eğitim uygulamalarını zenginleştirebilecek ve bireyin çok yönlü gelişimine katkıda bulunabilecek yenilikçi bir olgu olarak unutulmuş halk etiği ve pedagoji geleneklerinin yeniden canlandırılması ihtiyacını vurgulamaktadır.

Etnopedagojinin bir parçası olarak kabul edilen etnokültürel eğitim, yerli kültürün derinlemesine anlaşılmasını çok etnikli algı genişliğiyle birleştiren etnokültürel mirasa hakim olma sürecidir. Modern toplumda iki temel çizgide işlev görür: etnik kimliğin korunması ve ulusal bir dünya görüşünün oluşturulması. Bunda merkezi rolü, sözlü halk sanatı eserleri, özellikle de K. D. Ushinskii'nin ilk olarak adlandırdığı peri masalları oynar. D. Uşinski bunları halk pedagojisinin ilk parlak girişimleri olarak adlandırmıştır [1]. Bu bağlamda Tatar halk masalları, etnokültürel mirasta benzersiz bir fenomen olarak özel bir yere sahiptir. Sadece ulusal gelenekleri korumak ve aktarmakla kalmayıp, aynı zamanda bir kişide manevi ve etik nitelikler geliştirerek kişiliğin oluşumu üzerinde önemli bir etkiye sahiptirler. Bu masallar dünya görüşünü, çevremizdeki dünyaya karşı tutumumuzu şekillendirir ve eleştirel düşünme ve empati gelişimini teşvik eder. Böylece, Tatar halk masallarının incelenmesi, modern dünya koşullarında uyumlu bir şekilde gelişmiş ve kültürel olarak bilinçli bir kişinin oluşumunda önemli bir unsur haline gelir.

Tatar masallarının etno-kültürel özellikleri.

Tatar masalları, halkın tarihi ve kültürel mirasının eşsiz bir bileşimini temsil eder. Genellikle, gelişmiş şehirlerin varlığına rağmen göçebe geleneklerini koruyan Türk halklarının karakteristik göçebe yaşam tarzının unsurlarını yansıtır. Masalarda doğaya saygı ve diğer halklarla dostane ilişkiler temaları öne çıkmaktadır. Örneğin, «Aigali Batır», «Tanbatır», «Turay Batır», «Kamır Batır» ve «Dutan Batır» gibi kahraman-batır kahramanlarının hikayeleri, Tatar kültüründe önemini koruyan cesaret ve onur ideallerini ortaya koymaktadır [2;3;4;5]. Bu hikâyeler, ana karakterlerin kahramanlıkları aracılığıyla ifade edilen halkın özgürlük ve bağımsızlık arzusunu vurgular. Batır sadece bir aile kurmak için çabalamakla kalmaz, aynı zamanda topraklarını düşman işgalcilere karşı savunur. Örneğin «Dutan-batır» masalında, kahraman gençliğinden itibaren güç ve cesaret gösterir [2:430]. Bir bogatyr atı seçtikten sonra, kendisi ve kardeşleri için gelin aramaya gider, müttefiklerle tanışır ve düşmanları yenerek ve şehirleri kurtararak kahramanlık gösterir. Hikaye, Tatarlar da dahil olmak üzere Türk halkları için önemli bir değer olan akrabalık bağlarının önemini vurgulamaktadır. Bu, Kur'an'da yansıtılır ve yüzyıllar boyunca gözlemlenmiştir. Tatar masalları bu nedenle sadece eğlendirmekle kalmaz, aynı zamanda önemli kültürel ve ahlaki dersler de verir.

Aile değerlerine, özellikle de «ana haky» olarak bilinen anneye duyulan sevgi ve saygıya vurgu yapan Tatar masalı «Beyaz Kurt», bu fikirleri kayıp annesini arayan bir kahramanın hikayesi üzerinden anlatır. Kahraman altmış yaşındaki bir aygıra tutunur ve tehlikeli engelleri aşar. Aygır, «Bu sular, ateşler ve dağlar, insanların Diyu krallığını terk etmelerini önlemek için yapılmıştır...» diye uyarır [5:170]. Ancak aygır bile daha fazla gidemez ve kahramana «Daha fazla gitmeme izin yok. Şimdi üzerimden in ve bu kum dağının diğer tarafına geçmeye çalış, orada anneni bulacaksın. Ama diğer tarafta kötü tanrılar, vahşi aslanlar ve ejderhalar var» [5:176]. Kahraman korkmadan yoluna devam eder. Samrug kuşu kılığına giren Beyaz Kurt bile «Kaf Dağı'nın tepesine çıkacağım ve ötesine geçmeme izin yok» diye uyarır [5:186]. Ancak kahramanımız cesaretini gösterir, Diyu'nun kalesine sızar ve annesiyle diğer esirleri kurtarır. Annesine olan sevgisi her türlü engelden daha güçlü olduğunu kanıtlar.

Tatar geleneklerine göre en küçük oğul, başkalarının isteklerine bakmaksızın, evlendikten sonra anne babasının evinde kalır, anne babasına bakar ve ancak onlar öldükten sonra gerçek bir efendi olur. Bundan önce, onlara bakmak ve kız kardeşlerini ve ağabeylerini ziyarete davet etmek ve onlara mirastan pay ayırmak gibi eski gelenekleri korumakla yükümlüdür. Masalarda, daha zor bir sosyal ve ev içi durumda olan küçük oğul veya erkek kardeş, genellikle ebeveynlerinin kurallarına sadık kalan ideal bir kahraman olarak tasvir edilir. Tüm zorlukların üstesinden gelen ve sonunda mutluluğu bulan çok yönlü olumlu, girişimci bir gözüpek olarak tasvir edilir. «Altın Elma», «Zarya-batyr», «İyilik İçin Kötülükle» gibi masalarda, küçük kardeş, ağabeylerinin baskısına rağmen kazanan olur ve finalde onları geçer.

Üvey kızlar ve üvey çocuklarla ilgili masallar da ahlaki ve manevi içerikle doludur. Onlara yönelik saygılı tutum, yerli olmayan bir çocuğun aile içindeki zor konumuyla açıklanmaktadır.

Fazladan bir ağız olarak algılanan kızlar için bu durum özellikle zordu. Dönemin yasalarına göre, kız çocuklarına toprak tahsis edilmez, mirastan pay alamazlar ve yetimler sosyal olarak hiç korunmaz ve ebeveynleri olan çocukların sahip olduğu hakların çoğuna sahip olmazlardı. «Annen ölünce ırmağın kurur», «Annesi ölen çocuğa ağlamayı öğretme», «Annen yabancıysa baban da senin olmaz» atasözleri yetimlerin aşağılanmışlığını ve savunmasızlığını ifade eder [6]. Yetimin ve yerli olmayan çocuğun bu sosyal konumu masallara geniş ölçüde yansımıştır. Bu masalarda insanlar yerli olmayan çocukları himayeleri altına alır, zor durumlarında onlara yardım eder, üvey annelerinin zulmünden kurtarır ve masalın sonunda onları mutlulukla ödüllendirirler. Böyle bir hikayeye örnek olarak «Üvey Kız» masalı verilebilir [7]. Aile üvey kızı sevmez ve zavallı kızı bir orman sığınağında bırakmaya karar verir. Ağabeyi onu ormana götürmüş ve ona çilek toplamasını söylemiş:

- Git çilek topla. Baltamın sesi kesilince gelirsin [7].

Üvey kız böğürtlen toplamaya gitmiş ve ağabeyi balta sesi çıkarmak için odunları büyük bir ağaca asmış, atına binmiş ve eve dönmüş. Kız, ağabeyinin onu bıraktığı yere döndüğünde, ağabeyi gitmişti ve orman karanlık ve korkutucuydu. Bundan sonra birçok macera yaşamış ama nazik, çalışkan ve dürüst karakteri sayesinde tüm zorlukların üstesinden gelmiş. Sonunda, kötülüğe karşı zafer kazanmış olarak bir sandık dolusu altınla evine dönmüş. Bu masal herkesin hak ettiğini aldığını öğretir: iyilik ve çalışkanlık ödüllendirilirken, kötülük ve ihanet cezalandırılır. Çalışkanlık Tatarların karakterinde ve zihniyetinde yerleşiktir.

Genç nesil, masal karakterlerinin imgelerinde rol modelleri bulur. Genç okuyucular yavaş yavaş ahlaki ilkeleri özümser ve bunların rehberliğinde sosyal olarak onaylanan eylem ve eylemleri gerçekleştirmeye başlar. Zamanla bu kurallar alışkanlıklara ve ardından da inançlara dönüşür. Sovyet bilim adamı V.Y. Propp, masalın kendi içinde çalışkanlık, bağlılık ve duyarlılık gibi ebedi değerleri barındırdığını ve bunun da ona kalıcı bir değer kazandırdığını belirtmiştir [8: 384].

K.D. Ushinsky sözlü halk sanatının eğitici özelliklerine büyük önem vermiştir. Folklor sayesinde çocukların küçük yaşlardan itibaren manevi kültürün unsurlarını öğrendiklerini, ana dillerinin becerilerinde ustalaştıklarını, halklarının psikolojik özelliklerini ve karakteristiklerini tanıdıklarını savunmuştur. Olay örgüsünün dinamizmi, ifadelerin sadeliği ve imgeselliği çocuğun hafızasına hızla kazınır, entelektüel yeteneklerini geliştirir ve ona düşüncelerini doğru bir şekilde ifade etmeyi öğretir [1]. Masallar aracılığıyla ulusal eğitim sistemi, çocukların uyumlu bir şekilde gelişmesine, görev, sorumluluk, insanlara saygı ve sevgi duygusu geliştirmelerine yardımcı olur. V.A. Sukhomlinsky, bir çocuğun kişiliğinin uyumlu bir şekilde oluşmasında masalların özel rolünü vurgulamıştır. Masalın güzellikten ayıramayacağına ve onun sayesinde çocuğun dünyayı sadece aklıyla değil kalbiyle de öğrendiğine, etrafındaki dünyanın olaylarına ve olgularına tepki verdiği ve iyi ile kötüye karşı tutumunu ifade ettiğine inanıyordu. Ona göre, ideolojik eğitimin ilk aşaması da masal sayesinde gerçekleşir, çünkü çocuklar fikri ancak canlı imgelerle somutlaştırıldığında anlar. Gerçekten de olay örgüsünün eğlenceli doğası, iyimserlik ve komiklik genç okuyucuların ilgisini çekmekte, bu da masalı etkili bir eğitim aracı haline getirmektedir [9:320]. Masalların çocuğun hayal gücünü ve yaratıcı yeteneklerini geliştirmeye yardımcı olduğunu, onu düşünmeye ve bağımsız olarak çözüm aramaya teşvik ettiğini belirtmek de önemlidir. Dijital teknolojiler ve bilgiyle dolu günümüz dünyasında masallar, ahlaki açıdan istikrarlı ve uyumlu bir şekilde gelişmiş bireylerin yetiştirilmesine yardımcı olmada önemli bir rol oynamaya devam etmektedir.

Tatar halk masalı «Şurale «ye dönelim. Bu hikâyede bir yiğit yakacak odun almak için ormana gider ve kötü ruh Şurale ile karşılaşır. Şurale, kimin kimi gıdıklayarak öldüreceğini öğrenmek için yiğitle gıdıklama oyunu oynamayı teklif eder. Kahraman durumun tehlikeli olduğunu fark eder ve hileye başvurmaya karar verir. Sorar: «Kütüğü kama ile birlikte al ve arabaya sürükle, o zaman her şeyi kabul edeceğim» [5:82]. Şurale boşluğu yakalar ve yiğit baltasıyla kamayı vurarak kötü adamın parmaklarını ağaç gövdesine sıkıştırır. Shurale yalvarır: «Bu suçu kime hatırlatmam gerektiğini söyle bana». Oduncu, «Benim adım Bylytyr («geçen yıl» anlamına gelir),» diye cevap verir ve ormandan kaçır. Shurale kardeşlerini çağırır. «Seni kim gücendirdi kardeşim?» - Öfkelenirler. «Ben «geçen yıl» kırıldım», diye bağırır Şurale. «Peki şimdi neden ağlıyorsun?» - Akrabaları güler [5:83]. Aptallığın farkına varan Şurale en derin çalılığa saklanır ve bir daha kimse tarafından görülmez. Bu masalın

ahlaki mesajı, kötülüğün ancak yok etmeye değil yaratmaya kararlı, nazik ve asil bir kişi tarafından yenilebileceğidir. Bununla birlikte, Shurale'nin hem olumlu hem de olumsuz özellikleri bir araya getiren bir orman ruhu imgesi olduğunu unutmamak önemlidir. Bu masal çocuklara doğaya karşı dikkatli olmayı ve saygı duymayı ve her yaratığın hem aydınlık hem de karanlık bir tarafı olduğunu öğretir. Çocukların empati ve çevrelerindeki dünyayla başa çıkarken denge bulma becerilerini geliştirmeye yardımcı olur.

Masallarda genellikle çeşitli karşıt çiftler, imgeler-antipodlar vardır: kral ve köylü, zengin adam ve fakir adam, molla ve hizmetçi, zeki ve aptal, çalışkan ve tembel. Karşıt güçler ya da nitelikler çarpışır, mücadele eder ya da yarışır. Karmaşık sorular ve ustaca cevaplar üzerine kurulu bilmece masallarında, tarafların antitezi de ortaya çıkar ve antitez nükte ile iç içe geçer. Bu tür masallara örnek olarak «Kayınvalidenin Üç Kızı», «Akıllı Kız», «Akıllı Asker» ve diğerleri verilebilir.

Pedagojik değer

K.D. Ushinsky'nin pedagojik konseptine göre, halk masalları halk pedagojisi yaratmaya yönelik ilk girişimleri temsil eder. Çocukların etik normları ve ulusal fikirleri içselleştirmelerine yardımcı olurlar [1]. Masalların tür ve üslup özelliklerinin incelenmesi, kültürel değerleri nasıl aktardıklarını anlamamızı sağlar. Masallar, basit ve erişilebilir formlar aracılığıyla ulusal tarihin hareketlerini, halkların ilişkilerini ve bireysel dünya görüşlerini ortaya koyar. Örneğin hayvan masalları, eski insanların doğuştan gelen özelliklerin hayvanların da karakteristik özelliği olduğuna nasıl içtenlikle inandığını göstermektedir. Hayvanların konuşabildiğine ve düşünebildiğine (antropomorfizm) ve hatta kendisinin onlarla akraba olduğuna inanmıştır. Hayvanlarla akrabalık inancı, ilkel komünal sistemde her klanın bir hayvanı atası olarak görmesine yol açmıştır (totemizm). Bu hayvan, yani totem, klanın koruyucusu olarak kabul edildiğinden öldürülemezdi. Bu inancın bir sonucu olarak hayvan kültürü ortaya çıkmıştır. Eski insan çeşitli hayvanların özelliklerini, alışkanlıklarını ve ilişkilerini iyi biliyordu ve bu bilgi masallara yansıtılarak çocuklara aktarılıyordu.

Peri masallarının bir başka önemli özelliği daha vardır: insan kusurlarını alegori yoluyla tasvir ederler. Hayvan davranışları, insanlar arasında bulunan ahlaksızlıkları kınamak için kullanılır. Örneğin, «Yüce Horoz» ve «Şah Horoz» masallarında narsist ve böbürlenmiş horoz imgeleri kibir, küstahlık, böbürlenme, aldatma ve korkaklıkla alay etmek için kullanılır. Bazı masalarda, kıssadan hisse çıkarılır, örneğin «Başkalarının iyiliğinden faydalananı işte böyle rezil bir son bekler» [3:488]. Bu nedenle, halk masalları genç nesillerde ahlaki kuralların ve kültürel değerlerin oluşmasında önemli bir rol oynar, sadece bir eğlence kaynağı olarak değil, aynı zamanda önemli bir eğitim aracı olarak da hizmet eder.

«Kedi, Kaplan ve İnsan», «Aslan, Kurt ve Tilki», «Ayı, Tilki ve İnsan», «Keçi ve Kurt», «Aptal Kurt», «Çıplak Kurt», «Tavşan ve Cesur Horoz» ve diğerleri gibi masalarda, hayvanlar arasındaki kavgalar ve dostluklar, birlikte hareket etme ve iletişim kurma yetenekleri insan ilişkileriyle uyumludur. Bu masallar, zayıfın güçlü tarafından ezilmesi gibi insanlar arasındaki ilişkilerin yanı sıra sosyal ve ahlaki ve ahlaki temaları da yansıtır. Bu nedenle, bu tür eserler çocukların yetiştirilmesinde ve pedagojik amaçlarla yaygın olarak kullanılmaktadır. Birçok masalda, kompozisyon yapısının her detayı ve unsuru ana hedefe ulaşmayı amaçlamaktadır - sosyal veya insani ahlaksızlığın kökenini ortaya çıkarmak ve onu kınamak. Bu, grotesk, ironi, hicivsel portre unsurları ve mizahi diyalog gibi çeşitli sanatsal araçlarla gerçekleştirilir.

Peri masalları genellikle zayıf, hatta evcil hayvanların yırtıcı hayvanlara karşı kazandığı zaferi gösterir. Kural olarak, zafer kurnazlık ve zeka yardımıyla elde edilir. Başka bir deyişle, kaba güç her zaman zeka ve akıllılıkla tezat oluşturur. Örneğin, kurnaz Tilki, kendisinden fiziksel olarak daha güçlü olan yırtıcıları genellikle alt eder. «Beşik Yapan Tilki», «Ayı ve Tilki» ve «Tilki ve Kurt» gibi masalarda Ayı ve Kurt kendilerini Tilki karşısında aptal bir konumda bulurlar. Ancak, evcil hayvanlar ya da kuşlarla olan karşılaşmalarda, «Horoz ve Tilki», «Keçi ve Koyun» ve «Zeki Kurnazlık Masalı» gibi masalarda olduğu gibi, Tilki ya da diğer vahşi hayvan her zaman kaybeden tarafta kalır. Bunun nedeni, hayvancılık ve çiftçilik Tatarların en eski ekonomik faaliyet biçimlerinden biri olduğu için, insanın yakınında yaşayan hayvanlara sempati göstermesidir.

Bir başka geleneksel kanon: «Kedi, Aslan ve Adam», «Ayı ve Üç Kız», «Yaşlı Kadın ve Ayı»,

«Kurt ve Terzi», «Ayı, Adam ve Tilki», «Salam-Torkhan - Çarın Damadı» vb. masallarda olduğu gibi, en güçlü yırtıcı bir erkekle karşılaştığında, kural olarak erkek üstün gelir.

Böylece, çalışma Tatar halk masallarının ahlaki niteliklerin, vatan sevgisinin ve kültürel geleneklere saygının oluşumunda önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Sözlü halk sanatının bu eserleri, ulusal tarihin ana aşamalarını kaydetmekte, Tatarlar ve diğer halklar arasındaki ilişkilerin doğasını ortaya koymakta ve önemli eğitim tutumları içermektedir. Tatar masallarının entelektüel ve duygusal mirasının anlaşılması ve incelenmesi sadece ulusal soy kodunun eğitimine değil, aynı zamanda ulusal ve evrensel değerlerin oluşumuna da katkıda bulunur.

Sonuç olarak, Tatar halk masallarının kültürel kodların ve ahlaki ilkelerin aktarılmasında güçlü bir araç olduğu vurgulanmalıdır. Sadece bireyin iç dünyasını zenginleştirmekle kalmaz, aynı zamanda eleştirel düşünce ve duygusal zekanın gelişimine de katkıda bulunurlar. Küreselleşme ve kültürel entegrasyon bağlamında, bu tür masalların korunması ve tanıtılması, kültürel çeşitliliğin sürdürülmesi ve ulusal kimliğin güçlendirilmesinde kilit bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, Tatar halk masallarının incelenmesi hem akademik camia hem de genel kamuoyu için önemli ve anlamlı olmaya devam etmektedir.

Literatür:

1. Ushinsky K. D. Bir eğitim öznesi olarak insan. Pedagojik antropoloji deneyimi. URL: <https://e.lanbook.com/reader/book/30546/#1> (referans tarihi: 12.09.2024).

2. Tatar halkının yaratıcılığı. Peri masalları. Üç cilt halinde. Kh. Usmanov. - Kazan: Tatgosuzdat, 1954. - 604 6. kit. baskı, 1977, 1979, 1981.

3. Tatar halkının yaratıcılığı. Kristomati. F. Urmancheev, K. Minnullin tarafından yapılmıştır. - Kazan: Eğitim, 2004. - 488 s.

4. Tatar halkının yaratıcılığı. Bilimsel araştırma ve folklor örnekleri. 1. Kitap. - Kazan: Okul, 2005. - 135 s. Tatar halyk iŋatıy. Əkiyatlar. Əç tomnda. H. Usmanov. - Kazan: Tatgosuzdat, 1954. - 604 6. Kit. nashr., 1977, 1979, 1981.

5. Tatar halk sanatı. Hayvanlar hakkında masallar. Sihirli peri masalları. 15 cilt halinde. Cilt 1. - Kazan: Məgarif, 2008. - 456 6.

6. https://tt.wikibooks.org/wiki/%D0%A2%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%80_%D1%85%D0%B0%D0%BB%D1%8B%D0%BA_%D0%BC%D3%99%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BB%D3%99%D1%80%D0%B5

7. <https://yalkyn.ru/news/ijat/gi-kyz-kiyate>

8. Propp V. Я. Rus peri masalı. Moskova: Labi-Rint, 2008. 384 c.

9. Sukhomlinsky V. Kalbimi çocuklara veriyorum. Kavramsal, 2019. 320 c.

AYŞEGÜL SERİLERİNDE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS

Dr. Petek ERSOY İNCİ¹

Özet

Çocukluk dönemi, bireyin belki de en önemli dönemlerinden biridir; çünkü yetişkinliğin kökleri bu dönemin yansımasıdır. Değer aktarımı açısından kritik olan bu özel dönemde çocuklar, duygusal özellikleriyle keşfetme güdülerini harmanlar ve edebiyat bu özel dönemi daha anlamlı hâle getirir. Çocuk edebiyatının en önemli özelliği çocuklarda edebî bir zevk yaratmasıdır. Çocuk okuma alışkanlığı kazandıkça oluşan edebî zevki doğrultusunda kendi yetenek ve ilgisinin farkına vararak yeni seçimler yapar. Orijinal adı *Martine* olan ve Belçikalı yazar Gilbert Delahaye tarafından kaleme alınan seri kitaplar çocuk edebiyatında özel bir yere sahiptir. Resimlerini Marcel Manier'in yaptığı bu özel serinin baş kahramanı olan Martine isimli kurgusal karakter, Abd'de *Debbie*, Almanya'da *Steffi*, İtalya'da *Christina*, İngiltere'de *Emma*, Portekizde'de *Anita* olarak anılmıştır. Türkiye'deki adı *Ayşegül* olan ve toplamda 60 adetten oluşan bu okuma serisi önceleri Sümer, Yeni Sümer yayınevleri tarafından yapılsa da, bu incelemeye dâhil edilen eserler Alpagut Yayınevi tarafından sonrasında da Sabah gazetesinin okurlarına armağan olarak sunulan eserlerden oluşmaktadır. Söz konusu okuma serisinin pek çok ülkede kız çocukları tarafından bu kadar ilgi görmesindeki neden, kahramanın okurda her ne yaparsa yapsın ilgi çekmeyi başarmasıdır. Özellikle 1980'lerde kız çocuğu olan kişiler için hayli ilgi çekici olan bu seri, döneminde bol okura ulaşmış bir çocuk edebiyatı yayın dizisidir. Bu çalışma için serinin 20 adedi kullanılarak çocuklara kitaplar aracılığıyla nasıl bir kültürel aktarımın yapıldığı ortaya konulacaktır. Bu aktarım, UNESCO tarafından 2003'te kabul edilen Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi'nde yer alan kadrolara göre değerlendirilmiştir. Söz konusu değerlendirme, sözlü hafıza, oyun ve oyuncak kültürü ve kutlama kültürü gibi konular üzerinden yapılacaktır. Yapılan değerlendirme sonucunda *Ayşegül Anneler Günü*, *Ayşegül Dört Mevsim*, *Ayşegül Ata Biniyor* ve *Ayşegül Yaş Günü* isimli kitaplarda belirgin düzeyde kültürel miras aktarımının olduğu, incelemeye dâhil edilen diğer kitaplarda ise bunun sınırlı kaldığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Somut olmayan kültürel miras, Ayşegül serisi, çocuk edebiyatı, kültürel aktarım, oyun.

INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN AYŞEGÜL SERIES

Childhood is perhaps one of the most important periods of an individual because the roots of adulthood are reflected in this period which is critical in terms of value transmission children blend their emotional characteristics with their emotional characteristics with their motives for discovery and literature makes this special period more meaningful. The most important feature of children's literature is that it creates a literary taste in children. As the child gains the habit of reading, he/she makes new choices by realizing his/her own talent and interest in line with his/her literary taste. The series of books originally titled Martine and written by Belgian author Gilbert Delahaye has a special place in children's literature. The fictional character Martine, the protagonist of this special series illustrated by Marcel Manier, has been called *Debbie* in the USA, *Steffi* in

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalı, petekersoy@gmail.com ve petek.ersoy@hbv.edu.tr

Germany, *Christina* in Italy, *Emma* in England and *Anita* in Portugal. Although this reading series which is called *Ayşegül* in Türkiye and consists of 60 copies in total, was initially published by Sümer and Yeni Sümer publishing houses, the works included in this review consists of the works presented by Alpagut Publishing House and then as a gift to the readers of Sabah newspaper. The reason why this reading series is so popular among girls in many countries is that protagonist manages to attract the attention of the reader no matter what she does. This series, which was especially interesting for people who had daughters in the 1980's, is a children's literature series that reached a large number of readers in its period. For his study, 20 copies of the series will be used to reveal what kind of cultural transfer is made to children through books. This transmission is evaluated according to the cadres included in the Intangible Cultural Heritage Convention adopted by UNESCO in 2003. This evaluation will be based on issues such as oral memory, game and toy culture and celebration culture. As a result of the evaluation, it was determined that there was a significant level of cultural heritage transfer in the books titled *Ayşegül Anneler Günü*, *Ayşegül Four Seasons*, *Ayşegül Riding a Horse* and *Ayşegül's Birthday* while this was limited in the other books included in the analysis.

Keywords: Intangible cultural heritage, *Ayşegül* series, children literature, cultural transmission, game.

1. GİRİŞ

Bireyin doğum öncesinden başlayıp ergenliğe kadar devam eden gelişim süreci olarak tanımlanan çocukluk dönemi (Yavuzer 2017: 13) bazı değerlerin aktarılması için kritik bir zaman dilimini işaret eder. Bu özel dönemde çocuklar, duygusal özellikleriyle keşfetme güdülerini harmanlar ve edebiyat bu özel dönemi daha anlamlı hâle getirir. Çocuk edebiyatının en önemli özelliği çocuklarda edebî bir zevk yaratmasıdır. Tacettin Şimşek, konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: “Gelişme çağındaki çocukların duygu ve düşünce dünyasında anlama ve kavrama becerilerine seslenen edebiyata çocuk edebiyatı denir. Terim, 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmış, her yaşta çocuğu hedef alan duyarlılığın ifade biçimi olarak kullanılmaya başlanmıştır” (2007: 540).

Çocuk edebiyatında hikâye ve yazar önemli olduğu kadar kitabın içindeki resimler de bir o kadar önem arz etmektedir. Çocuklardaki estetik bilincin oluşup gelişmesinde öncü olan bu durum, aynı zamanda kültürel aktarımın daha hızlı ve anlamlı iletilmesine de yardımcı olmaktadır. Ferhan Oğuzkan, “Çocukluk çağının ruhsal özelliklerini iyi bilen yazar ve ressamın yetişmesi ile dünya yayın piyasasında çocuk edebiyatı alanına giren eserlerin, gerek nitelik ve gerekse nicelik bakımından büyük bir gelişme gösterdiği açıktır” (Oğuzkan 1997: 13) sözleriyle konunun önemini vurgulamıştır. Özellikle resimli çocuk kitapları ve buradaki kültürel aktarımların varlığı konusunda Covid-19 döneminde bile pek çok etkinlik yapıldığı bilinmektedir.¹

Yapılan literatür araştırmaları sonucunda çocuk edebiyatı ve folklor disiplininin etkileşimi konusunda Kâmil Toygar'ın, I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi'nde “Türk Çocuk Edebiyatının Kaynağı Olarak Folklor” isminde bir bildiri sunduğu tespit edilmiştir. Yazar, folklorla dayalı çocuk edebiyatı türleri olarak masal, fıkra, destan, destan tipi hikâye, efsane, atasözleri ve deyimlerin önemli olduğuna işaret etmiştir. Toygar'ın bu tutumu kuşkusuz doğunun kıssa geleneğinden kaynaklanmaktadır. Tacettin Şimşek, batıda çocuk edebiyatı ile doğuda çocuk edebiyatının gelişimini karşılaştırdığı çalışmasında iki edebiyat türünün farkına işaret etmiştir. Yazara göre batıda çocuk edebiyatı fikrinin doğuşu Rönesansla beraber değişime uğramış ve çocuk bu sayede “günahkâr” sıfatından sıyrılarak “masum”iyete uzanan bir algı dönüşümü geçirmiştir. Oysaki doğuda üretilen ürünlerin çoğunda mitolojik dönem ve kutsal metinlere kadar götürülebilen bir hikâye anlatma geleneği vardır ve bu durum doğunun öğütçü tavrını direkt olarak edebiyat ürünlerine yansıtmasıyla sonuçlanmıştır (2007: 439-540).

¹ Örneğin 20 Mart 2021'de Koç Üniversitesi tarafından online olarak çocuk edebiyatı zirvesi düzenlenmiş ve pek çok dünya çocuk edebiyatı yazarları biraraya gelmiştir. Bunun dışında 13-15 Ekim 2021 tarihleri arasında Koç Üniversitesi tarafından *Meteriality, Space and Embodiment* konusunun işlendiği bir diğer online toplantı resimli çocuk kitapları üzerine düzenlenmiştir.

Türkiye’de çocuk edebiyatı denilince akla gelen ilk okuma serilerinden biri olan Ayşegül, özellikle 1980’li ve 90’lı yıllarda çocuk olan kızlar için popüler olmuştur. Yıllar boyu farklı yayınevleri ve çevirmenler tarafından hazırlansa da, düzenli bir okur kitlesine her zaman ulaşabilmiştir. Bu çalışmada serinin 20 adet kitabından hareketle somut olmayan kültürel miras üzerine tespitlerde bulunulacak ve 80 döneminin çocuğu için nasıl bir kültürel aktarımın yapıldığı tespit edilecektir. Çalışmaya zenginlik katacağına inanıldığından Sümer Yayınevi’nden çıkan kitaplardan olan *Ayşegül Sirk Cambazı* ve *Ayşegül Tatilde* kitaplarının yanı sıra Yapı Kredi tarafından basılan *Ayşegül Çiflikte Bir Gün* isimli çalışmadan da faydalanılmıştır. Diğer on yedi kitap Alpagut Yayınevi’ne aittir. Dolayısıyla bu çalışmaya kaynaklık eden 15 Ayşegül kitabı şöyle sıralanabilir:

Ayşegül Sirk Cambazı, Ayşegül Ata Biniyor, Ayşegül Vapurda, Ayşegül Dört Mevsim, Ayşegül Sirk Cambazı, Ayşegül Çiçek Bayramı, Ayşegül Yaş Günü, Ayşegül İnatçı Keçi, Ayşegül ve Minik Sıpa, Ayşegül Beklenmeyen Cıvciv, Ayşegül Tatilde, Ayşegül Tarla Korkuluğu, Ayşegül Bisiklete Biniyor, Ayşegül Mutfakta ve Ayşegül Anneler Günü.

İncelemeye dâhil edilen Ayşegül kitaplarından ikisi hariç hiçbirinde yayın yılı ve yeri yazılmamış, çeviren kişi ya da kişiler de kaynaklarda belirtilmemiştir.

Kısa adı SOKÜM olan Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, 17 Ekim 2003 tarihinde kabul edilmiştir. Türkiye de 2006 yılında bu sözleşmeye taraf olmuştur. Bu sözleşmeye göre koruma altına alınmaya başlayan beş başlık şöyledir:

1. Sözlü anlatımlar ve gelenekler
2. Gösteri sanatları
3. Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler
4. Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar
5. El sanatları geleneği (Oğuz ve diğ., 2008: 10).

Bu bildiriye gösteri sanatlarının alt kadroları olan çocuk oyunları ve oyuncaklarının yanı sıra kukla, halk danslarından zeybek ve horon, el sanatları geleneği içinde değerlendirilebilecek olan batık ve nalbantlığın yanı sıra halk takvimine yönelik birkaç söz içermesinden dolayı doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar ve sınırlı sayıda sözlü anlatım geleneklerinden bahsedilecektir.

2. AYŞEGÜL ve SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS

İncelemeye dâhil edilen ilk eser, *Ayşegül Ata Biniyor*’dur. Söz konusu kitapta at binmeyi öğrenmek için erkek kardeşi Arda ile beraber at çiftliğine giden Ayşegül, önce atların isimlerini öğrenip onları besler. At çiftliğinde çıktıkları turda gebeyken kısırakların rahatsız edilmemesi gerektiğini, nalbantın kim olduğunu ve eyerlemenin ne anlama geldiğini öğrenir. Kitabın sonunda Altın Mahmuz Kulübü’nün düzenlediği binicilik yarışmasında birinci olan Ayşegül, kupayı alır ve gururlanır.

At, Türk kültüründe önemli bir hayvandır. Türk erkeği için önemli olan temel şeyler sıralanırken “at, avrat, pusat (silah)” şeklindeki söylem, yüzyıllardan bu yana gündelik dile yerleşmiştir. Atın Türkler için önemi pek çok çalışmada belirtilmiştir. Örneğin Ali Abbas Çınar, (2002) bir çalışmasında Türk destanlarındaki alp tipi attan bahsetmiş ve bunu “Destanlarda atla alpin önemlilik derecesi eşite yakındır” (2002: 155) sözleriyle açıklamıştır. Yazara göre savaşçı olan erkeğin sıfatı alptir ve “Alpin en büyük yardımcısı ve destekçisi atıdır” (2002:154). “Alpin kaderi atının da kaderi olur. At, alpin tutsak edilip zindana atılması durumunda bile alp tipi at bu tutsaklıktan hem kendini, hem de sahibini kurtarır” (2002: 155). Atın Türk kültüründeki yerini ele alan bir başka çalışmada Gülten Küçükbasmacı, “atın evcilleştirildiği tarihten bu yana insanın en yakın yardımcısı olduğunu” (2015: 207) kutsal kabul edildiğini ve “Tengri için ve ölü için sunulan kurbanlar arasında yer aldığı” (2015: 209) belirtmiştir. Böylesi bir geçmişle günümüze ulaşan at, elbette Ayşegül serilerinde de şânına uygun olarak ele alınmıştır. Kitapta her şeyden önce belirtilmesi gereken, hayvanın zarafetinin gerek görsellerle gerekse de anlatımla ortaya konulmasıdır. Modern kent

yaşantısından sıkılınca gidilecek yerlerden biri olan at çiftlikleri bu kitabın hikâyesinin geçtiği mekândır.

Soküm'den bahsedilen taraflarda da ifade edildiği gibi nalbantlık bir geleneksel meslektir ve söz konusu meslek "Ulaşım ve taşıma aracı olarak kullanılan hayvanlar ayaklarının aşınmaması için nallanırlar." (Oğuz ve diğ., 2008: 295) şeklinde ifade edilmiştir. Her ne kadar atın gücünden faydalanarak ulaşım sağlayan araçlar günlük kullanımdan yoğunlukla kalksa da, yeni modern şehir hayatında küçük çocuklara at binmeyi özendirme için kurulan at çiftliklerinin varlığıyla Türkler için kutsal olan at kültürü dönüşüm geçirerek devamlılığını sürdürmektedir. Nalbantlık bu çiftliklerde de sürdürülen bir geleneksel meslektir.

Ayşegül serilerinde yaşatılan bir diğer geleneksel el sanatı batiktir. *Ayşegül Anneler Günü* isimli kitapta Ayşegül ve kardeşi Arda, yaklaşan Anneler Günü için annelerine hediye almak isterler. Kumbaralarında yeterli miktarda para biriktirmedikleri için parasal değeri yüksek bir hediye alamazlar ve el emeği bir ürün yapmaya karar verirler. Anneannelerinden keten bir kumaş alırlar, üzerine ejderha motifi çizerler. Motifin boyanmasını istedikleri taraflara huniyle mum dökerler. Son olarak kumaş boyasına bezi batırıp çıkartırlar. Bezin mumlardan arınması için de bu işlemi bir kere daha tekrarlarlar. Kitap, ele emeği ürünlerin yüceltilmesi, bu noktada geleneksel bir el sanatı olan batığın küçük okurlarla paylaşılması noktasında kayda değer bir kültürel aktarım gerçekleştirmiştir. Bunun yanı sıra çocukların kumbara kullanarak para biriktirmeleri özendirilmiş, para yetmediği takdirde kendi yaratıcılıklarıyla hediye hazırlamaları özendirilmiştir. Maddî değerlerden ziyade manevî değerlere önem veren bu kitap, çocuklara empoze edilmesi açısından önemlidir.

Kitap, ele emeği ürünlerin yüceltilmesi, bu noktada geleneksel bir el sanatı olan batığın küçük okurlarla paylaşılması noktasında kayda değer bir kültürel aktarım gerçekleştirmiştir. Ne var ki kısa tanımı mumlu kumaş boyama olan batik sanatı bir uzak doğu sanatıdır ve Çin, Hindistan, Endonezya ve Filipinler'de uygulanmaktadır. Hattâ , UNESCO'nun 2016'daki çıkardığı Global Report on Culture for Sustainable Urban Development isimli hacimli raporda Endonezya'nın bir liman kenti olan Pekalongan'ın bir batik merkezi olduğu, bu tekstilin geleneksel olarak aile atölyelerinde ve küçük ölçekli yazlık endüstrilerde elle üretildiği, bu anlamda şehrin liderlerinin Pekalongan'ın gelecekteki yaşama kabiliyetini yeni endüstriler arayışında değil, zaten iyi bilinen batik zanaatının yeniden canlandırılmasıyla oluşacağına karar verdikleri tüm detaylarıyla yazılmıştır. Dolayısıyla Pekalongan, kent kültürü ve sürdürülebilir kalkınma politikasını batik üzerinden gerçekleştirmektedir (Report 2016: 205).

Türk geleneksel el sanatlarıyla uzak doğu sanatlarının karşılıklı etkileşimi olarak değerlendirilebilecek olan bu durum, aslında ıhlamur baskı diyanı olarak kabul edilebilecek olan Tokat'ta farklı türleri olarak gerçekleştirilmiştir. 2021 yılında yazar tarafından yöreye yapılan bir alan araştırmasında Tokat yazmacılık geleneği ile Japon kültüründeki Shibori sanatının sentezlenerek ürün üretildiği ortaya çıkmıştır.¹ Dolayısıyla Ayşegül Anneler Günü isimli kitabı bir yandan Türk ve Uzak doğu kültürlerinin yakınlaştırıldığı bir eser olarak kabul etmek, öte yandan da maddî değerlerden ziyade manevî değerlere yönelik bir yaklaşımın çocuklarda oturtulmaya çalışılması olarak okumak gerekmektedir.

Ayşegül Dört Mevsim, incelemeye dâhil edilen kitaplar arasında gelenek sözcüğünün geçmesi açısından ve mevsimsel değişikliklerle beraber günlük yaşantımızın da bununla doğru orantılı bir şekilde nasıl değiştiğini oyunlarla, giyim tarzıyla, tarımsal faaliyetlerle göstermesi açısından çalışmaya dâhil edilen diğer seri kitaplarından belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. Eser, Arda ve Ayşegül'ün babalarının onların okul masraflarını karşılanması için banka hesabı açması, bankanın da onlara yılbaşı hediyesi olarak takvim göndermesiyle başlar. Buna göre yılın ilk ayı Ocak'tır ve Aralık ayının son gecesi bütün dünyada törenlerle karşılanmaktadır. Miladî Yılbaşı olan bu özel günde herkes mutludur ve bu mutluluğu paylaşmak için hediye alınır. Bu durum kitapta şu sözlerle anlatılır:

"Yılın ilk ayı Ocak'tı. Aralık ayının son gecesi, yeni yıl, bütün dünyada törenlerle karşılanırdı. Herkes yakınlarına armağan verir, uzaktakilere tebrik kartları yollardı. Ayşegüller de dünyadaki

¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ayşe FIÇICIOĞLU, *Tokat Yazmacılığı ve Shibori Sentezi ile Çağdaş Uygulamalar*, Gece Kitaplığı, 2015.

geleneğe uydular. Bir çam ağacı donattılar. Anneleri, paketlenmiş armağanlarını çamın altına koydu.”(s. 2).

Şubat ayına 28 çekmesi nedeniyle “cüce şubat” denmesi, bu en soğuk ayda kızak kaymak (yyyb: s. 4), kar topu oynamak, kardan adam yapmak gibi oyunların oynanması kitap aracılığıyla gerçekleşen kültürel aktarımlar olarak değerlendirilebilir.

Kitapta aktarılan bilgilere göre Mart ayı, ilkbaharın başlangıcıdır. Bu ayda cemreler düşer, havalar ısınır. Bu ayı tanımlamak için yazar “Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır” sözünü kullanmış, bu sayede bir sözlü gelenek olan atasözü kitap aracılığıyla okurlara aktarılmıştır.

Kitapta folklorik olarak aktarımı yapılan bir diğer önemli husus, Mart ayında bahçelerin belenmesi, tırmıklanması ve çiçek tohumlarının ekilmesidir. (yyyb: s.5).

Kitapta Nisan ayı çimenlerin yeşerdiği, çiçeklerin çıktığı bir ay olarak tanıtılmıştır. “Nisan ayında anneler, çocuklarını kır gezilerine götürürler. Bu gezilerde çocukların en hoşlarına giden şey, boyalı suda kaynatılmış renkli paskalya yumurtalarıdır.” (yyyb: s.6) şeklinde anlatılmıştır. Mayıs ayında Anneler Günü kutlanır, yaz mevsiminin ilk ayı olan Haziran’da “kışlık elbiseler ve halılar naftalinlenip kaldırılır”. (yyyb: s.9). Temmuz ayında babaları tarafından dağ köyüne gönderilen Ayşegül ve Arda, vişne toplarlar, anneleri “kışlık vişne reçeli” (yyyb: s.10) hazırlığını bu ayda başlar. Ağustos ayında köylülerin ekinlerini orakla biçtiklerini gören Ayşegül ve Arda, onlara yardım edip saman balyalarının arasında saklambaç oynar. (yyyb: s.11). Ağustos’un sonunda bağa çıkan Ayşegül, bağ bozumunu izler, türkü söyleyerek üzüm kesen kızlara yardım eder. (yyyb: s.12). Bağ bozumunun yapıldığı her gece eğlence düzenleyen köy halkı, köy meydanında horon tepmiş ve zeybek oynamıştır. (yyyb: s.12) Eylül ayında havalar serinlediğinde bir taraftan çocuklar okula başlar, “kış hazırlığı başlayarak tekrar halılar serilir, kışlıklar sandıktan çıkartılır. “ (yyyb: s.13) Ekim ayında “çiftçiler tarafından kışlık buğday ekimi gerçekleşir ve tohumun düşmanı olan karga sürüleri dadanır.” (yyyb: s.14). Soğuk geçen Kasım ayından sonra nihayet Aralık ayının gelmesiyle “sık sık kar yağar, büyük mağazaların vitrinleri beyaz sakallı Noel Baba’nın getirdiği oyuncaklarla dolar.” (yyyb: s.16). Kitabın sonunda yazar “Anneleri yılbaşında armağan olarak bunları koymalıydı çam ağacının altına. Ninelerine gizlice söylerlerse bunu yaptırabilirlerdi. Her gece bu oyuncakları düşlerinde görüyorlardı” (yyyb: s.16) diyerek aslında her çocuğun oyuncakla olan sonsuz bağına atıfta bulunulmuştur.

Söz konusu kitapta kızak kaymak, tarım faaliyetleri, hem yiyecek hem de ev düzenine yönelik yapılan kışlık hazırlıklar Soküm aktarımı şeklinde yorumlanabilir. Öte taraftan paskalya yumurtaları ve batı mitolojisinde yeni yılın gelişinin simgesi olan Noel Baba, kültürel etkileşimin ürünleri olarak ortaya çıkmıştır.

Ayşegül Yaş Günü isimli eserde Ayşegül arkadaşlarına davet mektupları göndererek yaş günü partisine davet eder. Annesi Ayşegül’e bir elbise diker, kuaförde saçlar yapılır. Annesine parti hazırlıklarında yardım eden Ayşegül, parti başladığında gelen misafirleri kapıda karşılar ve hediyelerini açmaya başlar. Ardından her gelen kişiye hasır şapka hediye eder. Buradan bahçeye geçilir ve körebe oynanır. Bunu boş şişelerin dizilip boynuna çomağın ucundaki halkanın takıldığı oyun izler. Yemekler yenip içecekler içildikten sonra sıra müzik dinlemeye gelir. Ayşegül’ün kardeşi Arda, zeybek havasının çalınmasını istese de halk oyunlarında çalan horon müziği tercih edilir ve ritmik kol ve bacak hareketleriyle danslar edilip, bolca eğlenilir. Akşam olup hava karardığında bahçede kâğıttan fenerler yakılır, pasta üflenir. Parti, Ayşegül’ün babasının kızına sürprizi olan havaî fişek atımıyla sona erer.

Ayşegül serisinin bu kitabına somut olmayan kültürel miras çerçevesinde bakıldığında körebe oynanması, zeybek ve horon gibi halk ezgilerinden çocukların haberdar olması okuyucu açısından da çok faydalıdır. Zeybek, Ege yöresinin müziği ve dansıdır. Konuyla ilgili doktora tezinde Fatma Mirzaoğlu şunları söylemiştir:

“Batı Anadolu’nun Efeler Diyarı olarak bilinen Aydın şehri, Türklerin Anadolu’ya yerleşmelerinden itibaren zeybeklik olgusunun teşekkül ettiği yerlerin başında gelmektedir. (...) Zeybeklik geleneğinin günümüzde yaşayan unsurları olan türkülerin ve dansların en belirgin özelliği bir zeybek tipine bağlı olarak ortaya çıkmasıdır. Ege bölgesinin dağlarında yaşayan belirli zeybekler bu tipin türkü ve danslarında yaşayan temsilcileridir. (...) Zeybek danslarının başlıca özelliği, zeybek hayat tarzını yansıtan bir dans olarak zeybek tipinin davranış ve tutumunu sergilemesidir. Bir kahraman tip olan

zeybek tipinin yiğitliğinin gösterildiği bu dansların figürleri, genel olarak ifade etmek gerekirse savaşı bir topluluğun düşman karşısındaki tavrını anlatmaktadır” (Mirzaoğlu 2000: iii).

Açıklamadan da anlaşıldığı gibi öncelikle Ege bölgesinde, ardından da tüm Türkiye’de Efe denilince akla zeybek ve zeybek türküleri gelir. Yiğitlikle eş değer olan bu söz, aynı zamanda Cumhuriyet ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile de özdeşleşmiştir. Her Cumhuriyet bayramı öncesinde hazırlanan pek çok reklamda Atatürk’ün zeybek oynayışı defalarca gösterilmiş, bu sayede toplumsal hafızada Mustafa Kemal Atatürk zeybek, efe ve yiğit kavramlarıyla anılır olmuştur. Benzer durum seymenlik kültürü için de geçerlidir. Dolayısıyla tarihsel gerçekliğe, fedakârlığa yönelik atıflarda bulunan zeybek, özgül ağırlığı olan bir kültürdür ve eğlenceden ziyade seyrederek hislenmeyi özendirir.

Oysaki Horon, varoluş sebebi olan hamsinin sudaki hızlı hareketlerinin Karadeniz bölgesinin kültürel formlarındaki karşılığı olan bir dans türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kemeçe ve davulun eşliğinde doğum, düğün, askere uğurlama gibi törenlerde icra edilen bu dans türü, eğlenceli içeriğiyle ortamı her daim zinde tutmaktadır. Dolayısıyla Ayşegül ve arkadaşlarını yaş günü partisinde eğlendiren bir halk ezgisi ve dansı olarak kullanılması doğru bir kültürel aktarımın olduğunun kanıtıdır.

Kitapta somut olmayan kültürel miras olarak dikkat çeken bir başka unsur, çocuk oyunları ve oyuncakları ile ilgilidir. Hatırlanacağı üzere Ayşegül arkadaşlarıyla boş şişelerin dizilip boynuna çomağın ucundaki halkanın takıldığı oyunu izlemiştir. Her ne kadar bu oyun geleneksel olmasa da, çocukların icat ettiği ve eğlenerek vakit geçirmeye yaradığı için dikkate değerdir. Kitapta bu oyunu başaran oyuncular kukla kazanmakta, dolayısıyla gösteri sanatlarının önemli bir unsuru olan kukla bir ödül unsuruna dönüşerek sadece isim olarak yaşıatılmaktadır. Oysaki eğlence için şişe oyunu yerine kukla gösterisi izleyen Ayşegül ve arkadaşlarını yazar kitaba dâhil edebilseydi, en azından kültürel aktarım daha sağlıklı yapılmış olurdu.

Serinin bir başka kitabı olan *Ayşegül Vapurda* kitabında annesiyle teyzesinin yanına ABD’ye giden Ayşegül, Türkiye’den Londra’ya uçakla gittikten sonra, ABD’ye gemiyle seyahat edecek bir kızı canlandırmıştır. Gemide türlü çeşitli sıkıntılar yaşadktan sonra havuzda yüzüp su topu oynamaya (yyyd: s.8) karar veren Ayşegül, akşam yemeğinin ardından kendi gibi Türk olan arkadaşı Aynur ile paraşütlü tenis oynayarak vakit geçirmiştir. (yyyd: s.10)

Halk kültürü anlamında hiçbir kadroya temas etmeyen bu eser, oyunu sadece fizikî bir eylem olarak sunmakta ve boş vakit geçirme konusunda bir araç olarak görmektedir.

Ayşegül’e can veren yazarlar çoğunlukla onu gün içinde yaşadıkları üzerinden okura göstermeyi tercih etseler de, kimi zaman rüyalarını da okurla paylaşmışlardır. İncelemeye dâhil edilen *Ayşegül Sirk Cambazı* isimli kitap, Ayşegül’ün odasının tasviri ile başlamıştır: “Her yer sessiz. Hatta Ayşegül’ün odası bile.. Oyuncaklar tembel tembel oturuyorlar. Taş bebeğin canı sıkılıyor. Kadife ayı ile tavşan esniyorlar.” (yyye: s.3) Hikâyede böylesine bir detayın verilmesindeki amaç, Ayşegül’ün odasını tasvir etmek olduğu kadar, çevirinin yapıldığı yıllarda çocuk odalarında hangi oyuncakların olduğuna ilişkin bilginin okurla paylaşılması açısından kıymetlidir ve bu da bir kültürel aktarımdır. Ayşegül serilerinde rüya temasının etrafında şekillenen bir diğer eser *Ayşegül Tarla Korkuluğu*’dur. Ayşegül burada her ne kadar kardeşi Arda ile beraber tarla korkuluğu ile arkadaş olmaya çalışıyor gibi görünse de, bir aşamadan sonra hikâyede girdiği her ortamda onu aramaya koyulan bir kıza dönüşür. Bu da söz konusu eserin büyümlü gerçekçilik etkisiyle yazıldığını göstermektedir; çünkü eserin ilerleyen taraflarında Ayşegül korkuluğu suda kovalar, mağaraya dinlenmek için girer ve söz konusu mağara birden şatoya dönüşür. Kitabın ilerleyen bölümlerinde ardından da içinde türlü şenliklerin olduğu lunaparka girilir, ne var ki korkuluk hiçbir şekilde bulunamaz. Kitap, *Alice Harikalar Diyarı* isimli eserle de metinlerarasılık içermektedir.

Söz konusu bu üç kitap Ayşegül serisinde oyun ve oyuncak kavramlarıyla ilgili olarak birkaç tespitte bulunmayı gerekli kılmaktadır. Türk oyun ve oyuncak geleneğinde topaç, saklambaç, çelik-çomak, kızak, aşık, misket gibi sayısız oyun vardır. Ayşegül serilerinin hiçbir yazarı maalesef bu oyunları kitaptaki öykülere aktarmamışlardır. Söz konusu oyunlar su topu ve tenis gibi hiçbir kültürel

aktarımı olmayan, sadece bedensel aktiviteye dayanan oyunlardır. Öte yandan *Ayşegül Yaş Günü* isimli kitapta körebe oyununun geçmesi kültürel aktarımın sunulması açısından anlamlı; ancak kısa olması nedeniyle de eleştiri konusudur. Bu anlamda oyunun ne kurallarından bahsedilmiştir, ne de ortaya çıkışı hikâyesi üzerine bir söz söylenmiştir.

Ayşegül serilerinde Sümer Yayınevi tarafından basılan kitaplardan bir diğeri olan *Ayşegül Tatilde* isimli kitapta somut olmayan kültürel miraslardan biri olan çocuk oyunları ve oyuncakları hakkında belki de en belirgin katkılardan biri gerçekleşmiştir. Pek çok kişi tarafından bilinmeyen ya da unutulmuş gülle oyununa yer veren bu kitabın konusu kısaca şöyledir: Ayşegül, yaz tatiline dayısı ile beraber çıkar ve uzak bir adaya giderler. Tatile gittiklerinin ertesi günü şenlik düzenlenir. Söz konusu eğlencede kayıklar yarışırılır, ördek kovalamaca oynanır ve ördekleri yakalayıp kıyıya getirenler oyunu kazanır. Günlerini yüzerek geçiren Ayşegül, bir gün kaldığı otelin önündeki meydana babasının bir arkadaşıyla gülle oynadığını görür; ne var ki arkadaşlarının ısrarıyla tekrar kıyıya gider. Kıyıya yanaşan büyük bir kotranın kaptanı ile sohbe başlayan Ayşegül, gülle oyununu bilmediğini söyleyince kaptan ona öğretmeye karar verir ve şunları söyler: “ Küçük gülle hedef olarak ileriye konur. Önemli olan büyük gülleyi onun yanına kondurmaktır. Bunu başaran bir sayı kazanır.” (yyyg: s.16) Kitap, Ayşegül’ün tatilini bitirmesiyle sona erer.

Aslında gülle oyununun Sümer Yayınevi tarafından basılan bu baskısında yer aldığı şekliyle oynanış biçimi, Türkiye’de 2004 Yılında Yaşayan Geleneksel Çocuk Oyunları isimli kitapta Şanlıurfa yöresinden derlenmiş oyunun (Oğuz, ve Ersoy, 2007: 143)¹ aynısıdır. Ayşegül kitabındaki oyun aracının görselleri ile derlemeden elde edilen bilgi birebir örtüşmektedir.

¹ Söz konusu oyun, M. Öcal Oğuz ve Petek Ersoy’un beraber editörlüğünü yaptıkları *Türkiye’de 2004 Yılında Yaşayan Geleneksel Çocuk Oyunları* isimli kitapta Şanlıurfa’da Gülle Oyunu olarak geçmektedir. (s. 143).

Görüldüğü üzere eski yıllarda basılan Ayşegül kitaplarında çevirenin kültürel birikimi çocuk edebiyatına direkt yansımıştır. Söz konusu bu durum, kültürel mirasın aktarımında da önemlidir. Ne var ki daha sonraki yıllarda bu tarz geleneksel oyunlara Ayşegül serilerinde önceleri sınırlı, sonrasında ise hiç rastlanmamıştır.

Buraya kadar verilen örneklerde sınırlı sayıda da olsa bir kültürel aktarımın olduğu saptanmıştır. Ne var ki *Ayşegül Çiçek Bayramı* isimli eser resmen Japonya’da sakura çiçeklerini seyretme geleneği olarak bilinen *Hanami* isimli bayramın Türkiye’ye devşirilme çabası olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bir başka ifadeyle Japon geleneği eserde kopyalanmıştır. Burada öncelikle söz konusu bayramın ne olduğu hakkında kısa bilgi verilecek; ardından Ayşegül serisinde yer alış şekli eleştirilecektir.

Japonca’da kelime anlamı “çiçek izleme” olan Hanami, tam olarak kiraz çiçeği ağaçlarının izlendiği festivale verilen isimdir. Genel olarak Mart ayının sonunda açmaya başlayan Japon kiraz çiçeklerine “sakura zensen” denilmektedir. Pembe-beyaz renklerinde çiçek veren kiraz ağacı, en fazla 15 gün dallarda kaldıktan sonra hiç solmadan, aniden dallardan düşer ve biter. Yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır ki, Hanami, Japonlar için çiçekleri izlemekten çok daha öte anlamlar taşıyan bir festivaldir. Doğanın uyanıp baharın gelişini de simgeleyen Hanami’nin asıl anlamı yaşamla özdeşleştirilmektedir. Japon kültürüne göre kuru dallardan çıkan güzel çiçekler, bazen zorlayıcı olsa da hayatın bir anda değişebileceğini; dallarda canlı duran çiçeklerin birden bire dökülmeye başlaması da ölümün zamansızlığını anlatmaktadır. Bir Japon efsanesine göre hayatını feda eden Samuraylar (Japonya’nın geçmiş yıllarında görev alan soylu askerler) son olduğunu düşündükleri, tehlikeli görevlerine gitmeden önce sakura resmi çizip yanlarına alırlarmış. Böylece savaş sırasında hem hayatın güzelliğini hatırlayıp geri dönmek için kendilerinde güç bulurlar, hem de ölümün ne kadar zamansız olduğunu hatırlarlarmış. Japon halkının sokaklara çıkıp sakuraları izlediği, ağaçların altında zaman geçirdiği, yaşamı düşünüp ölümün gerçekliğini hatırladığı Hanami festivali sadece gündüz olmamaktadır. Yılın sadece belli bir zamanında açan çiçekleri görmek ve kutlamak için gece yapılan gezilere ise *Yozakura* denilmekte, gece sakurası anlamına gelen Yozakura’da çiçeklerin güzelliğini ortaya çıkarmak için özel sokak aydınlatmalarının kullanılması yanı sıra kâğıttan fenerlerin yakılarak ağaçların altında sake içildiği öğrenilmiştir. (URL-1).

Ayşegül serisinde eğer, seyahat etmeyi çok seven Ayşegül, Japonya’ya gidip sakura çiçeklerini izleyen bir kızı canlandırsaydı, kültürel aktarım anlamında hiçbir sorun olmazdı; hatta iki ayrı ülke ve kültür arasında bir köprü kurulmuş olurdu. Kitabı okuyan ya da dinleyen küçük okurlar, kültürel anlamda zenginleşebilirlerdi. Oysaki *Ayşegül Çiçek Bayramı* isimli eser daha ilk satırında “Bu yaz Ayşegül’ün kentinde Çiçek Şenliği yapılacaktır.” (yyyh: s.1) diye başlamıştır. Belediyenin düzenlediği bu etkinlikte Ayşegül kimono giymiş, Japon kadınlar gibi şemsiye çevirmiş, çiçeklerle

süslediği arabasının adını “Japon arabası” koymuş, Japon arabası adını verdiği objeyi Japon çaydanlığı gibi dizayn etmiştir. Söz konusu eğlence tüm katılımcılara çiçeklerin dağıtıldığı, müziklerin çalındığı, kortejde en süslü arabanın Ayşegül’e ait olanının seçildiği bir ortam olarak sunulmuştur.

Söz konusu bu durumun eleştirilmesindeki en önemli neden, Türkler’in bahar bayramı olan ve 21 Mart’ta kutlanan Nevruz ya da 5-6 Mayıs’ta kutlanan Hıdırellez yerine Japonların bahar bayramının tercih edilmesidir. Farsça’da “Yeni gün” anlamına gelen Nevruz, Nevruz çiçeği olarak bilinen çiçekle somutlaşmıştır. Ne var ki günlük yaşantıda ya da ilk öğretim kurumlarında yıllarca gösterilmediğinden Türk insanı bu bayrama yabancılaşmıştır. Söz konusu Nevruz çiçeği Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi’nde: “İlkbaharın müjdecisi olarak bilinen Nevruz çiçeği (Primula) kardelengiller familyasından olup çok yıllık bir bitkidir. Nevruz çiçeği kar altında şubat sonları ve Mart ayı içerisinde açmaya başlayan içi mor damarlı, dağ ve bağ kuytularında yetişen şeffaf bir çiçektir.” (Nerimanoğlu 2004: 155) şeklinde tanımlanmıştır. Öte yandan 5 Mayıs’ı 6 Mayıs’a bağlayan gecede gül dalının dibinde buluşacaklarına inanılan Hızır ve İlyas peygamberlerin isimlerinin birleştirilmesinden doğan Hıdırellez, daha geniş kitlelere yayılmış bir bahar bayramı olmasına rağmen yine de kitapta geçmemiştir. Ya da bir başka Ayşegül kitabı bu bayramların varlığını genç kuşaklara göstermede kullanılmamıştır. Oysaki kış mevsiminin bitip doğada canlanmayı simgeleyen bu tarz bayramlar dünyanın pek çok yerinde kutlanmaktadır. Bunun en bilinen örneği Paskalya bayramıdır. Hıristiyan dünyası paskalya bayramını rengârenk boyadıkları yumurtalar ile kutlamakta, bunu kendi edebî eserlerinde ve sinema örneklerinde defalarca göstermektedirler.

Kültürel miras aktarımı şeklinde olmasa da, çocuğa doğayı sevdirmek ve hayvanların temel özellikleriyle ilgili fikir sahibi olmalarını sağlamak amacıyla Ayşegül ile doğayı buluşturan pek çok yayınlar da yapılmıştır. Örneğin *Ayşegül İnatçı Keçi* isimli eserde keçinin inatçı tutumu pek çok örnekle gösterilmiştir. Doğduğu günden bu yana hep dağlarda gezen, demiryolu traverslerinde sek sek, çilli horozla ise saklambaç oynayan, evlere sevimli sevimli girse de ânî hareketleri nedeniyle ev düzenini bozan bu tatlı ama yaramaz hayvan Ayşegül dâhil herkese kök söktürmüştür. Öte yandan *Ayşegül ve Minik Sıpa* isimli eserde Ayşegül, mahallesindeki Sadık amcasının bahçesinde büyüttüğü sıpayla oynamaya kardeşi Arda ile giden kız olarak hikâye edilmiştir. Önceleri sahibinden başka kimselerle zaman geçirmek istemeyen ve tıpkı keçi gibi inatçı olan sıpa, Sadık amcanın hastaneye yatması üzerine Ayşegül ve Arda’ya emanet edilince daha uyumlu olmaya başlar. Dayısının çiftliğine gittiği bir zaman kendisine hediye edilen tavşanla oynamaya başlayan *Ayşegül Beklenmeyen Cıvciv* isimli eserde ise Ayşegül, kümeslerdeki tavuk, horoz ve cıvcivle tavşanın kurduğu dostluğa şahit olarak hikâye edilmiştir. Bu üç eserin ortak yönü, -her ne kadar Ayşegül hikâyesinin baş kahramanı olsa da- çocuklara hayvan sevgisi ve doğayı koruma bilincini aşlamaktır. Benzer durum Yapı Kredi Yayınları tarafından basılan *Ayşegül Çiftlikte Bir Gün* isimli eserde de geçmektedir. Ne var ki Ayşegül burada Heidi’ye gerek kıyafeti gerekse de gittiği köy açısından çok benzetilmiştir. Kitabın görselliği ve sayfa kalitesi önceki baskılara nazaran kaliteli olsa da, Ayşegül’ün köyünde giydiği ayakkabı bile Hollanda tahta ayakkabılarına birebir benzemiştir. Bir Türk kızından ziyade Hollandalı bir kıza benzeyen Ayşegül, teyzesinin köy evinden cıvcivle, horozla, ördekle, kazla, tavşanla, kuzuyla, inek ve eşekle güzel vakitler geçirip evine dönmüştür.

Beceri öğrenimi konusunda çocukların özendirilmesi açısından dikkat çeken serinin *Ayşegül Kulübe Yapıyor* ve *Ayşegül Dört Mevsim* isimli eserleri da kayda değerdir. Bu eserlerde sıklıkla yer verildiği gibi doğaya duyarlı çocukların yetiştirilmesi hususunda özendirici bir üslubun kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra kulübe yapmak için doğadan malzeme toplamasını bilen, doğal malzemelerden kendine kıyafet yapan böylelikle yaratıcılarını ortaya çıkaran çocuklardan bir hikâye oluşturulmuştur. Son yıllardaki Türk eğitim sisteminde geri dönüşümün öneminin çocuklara benimsetilmeye çalışıldığı, bu minvalde atık malzemedan çalışmaların yapıldığına sıklıkla rastlanmıştır. Çocuklarda beceri eğitimi ve buna bağlı olarak özgüven gelişimi açısından faydalı görülen bir diğer kitap *Ayşegül Mutfakta* isimli eserdir. Ayşegül, burada annesine yemek hazırlamada yardımcı olan bir kız çocuğu iken mutfaka ve yemek pişirmeye merakı olduğunu fark eder çeşit çeşit yemekler yapmaya başlar.

3. SONUÇ

Bu bildiriye konu edilen Ayşegül serisinin günümüzde ne kadar revaçta olduğu tartışma konusudur; ancak 1980'lerde doğup 90'larda kız çocuğu olanlar için bu serinin önemi büyüktür. Daha internetin, dijital dünyanın olmadığı bir zamanda sürekli seyahat eden, doğum günü partisi hazırlayan, at binen ve yarışma kazanan, yaz tatili olur olmaz teyzesinin evine gidip bahçecilik faaliyetlerine başlayan ya da kardeşi Arda'yla deniz tatili yapan, hasta olduğunda arkadaşlarıyla beraber kar topu oynamaya özenen bir kurgu karakterdir Ayşegül. Ayşegül rahat yaşayan bir kız görünümü verse de, öğrenmeye de açıktır: Bisiklete binmeyi öğrendikten sonra bırakmayan, mutfağa girip ekmek tatlısı ve patatesli omlet hazırlamanın yanı sıra anneanneden öğrendiği tariflerle de çilek reçeli yapabilen bir kızdır.

Ayşegül, her ne kadar bir kent soylu kişi olarak yurt içinde ve yurt dışında gezmeyi çok sevse de, kır yaşamında da mutludur. Kümes hayvanlarıyla ilgilenir, at biner, atın bakım ve beslenmesiyle ilgilenir. Sıpa ve keçiyile vakit geçirmekten sıkılmaz, hatta tarla korkuluğunun varlığı bile onun için önemli olur; çünkü onu bir birey olarak görür.

İncelemeye dâhil edilen Ayşegül serilerinde dikkat çeken bir unsur, bazı sözcüklerde yazım yanlışının olmasıdır. Küçük yaştaki çocukların dil gelişimlerini sağlayan bu kitaplarda yer alan her yazım hatası, gerek okuyucuda gerekse de ebeveynlerde rahatsızlık uyandırmaktadır. Seri kitaplarda bir başka dikkat çeken olumsuzluk, mantık hataları barındırmasıdır. Örneğin Alpagut Yayınevi ve Sabah gazetesinin yayınlarında Ayşegül'ün kardeşi hep Arda iken, gerek Sümer yayınlarında gerekse de Yapı Kredi yayınlarında isimlidir ve sadece görüntü olarak var olmuştur. Yayınevleri arasındaki bir başka dikkat çeken farklılık, eski yayınlarda Ayşegül'ün arkadaşlarının anonim bırakılması, ne var ki son yayınlarda hepsinin farklı isimlerinin konulmasıdır.

İncelemeye dâhil edilen Ayşegül serilerinde günlük yaşantıda artık çok da sıklıkla kullanılmayan sözcüklere de yer verildiği tespit edilmiştir. Örneğin *Ayşegül Yaş Günü* isimli kitapta "Birkaç gün sonra Ayşegül'ün doğum günü kutlanacak. Bu nedenle annesi: Bahçede güzel bir eylem yapacağız." (s.1) şeklinde bir cümle kurmuştur. *Eylem* sözcüğü yaygın kullanımdaki *eğlence* sözcüğünün yerine geçmiştir. Benzer durum *Ayşegül İnatçı Keçi* isimli eserde "Akıllı bir karış havada inatçı keçi, oyuna dalınca kendini korumasını da bilmezdi. Bir gün demiryolu traverslerinde sek sek oynuyordu" (s.4) cümlesinde geçen travers sözcüğü için de geçerlidir. Söz konusu bu durum, günlük dilde kullanımların değişiminin ortaya çıkmasında dikkate değerdir.

Bu bildiriye konu edilen tüm kitaplar, Soküm sözleşmesi kabul edilmeden yıllar önce yayınlanmıştır. Her ne kadar bu bildiriye serinin tamamı incelenirse de üçte birlik oranda okuma yapılmış ve bu doğrultuda halk kültürü aktarımının sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Ayşegül yoğunlukla modern şehir hayatını yaşayan, öte yandan kırdan bulunmayı da seven bir kızdır. Ayşegül at ve bisiklete binmenin yanı sıra vapura binerek seyahat eden, bu nedenle oynadığı oyunlarda eğlenmeyi ve sportif aktivite içinde bulunmayı tercih eden bir karakterdir. Bundan dolayı geleneksel çocuk oyunlarından körebe dışında hiçbirini duymamıştır. Ayşegül başka kültürlerin şenliklerini ya da kutlama kültürlerini öğrenmeye açıktır ve bu anlamda Paskalya yumurtası boyamayı bilmektedir; ancak bu eğlencelerin Türk tipi kutlamalarında yumurta tokuşturulduğundan habersizdir. Bu örnekler kuşkusuz daha da çoğaltılabilir; burada söylenmek istenen Martine isimli kurgu karakteri Ayşegül'e döndürürken çevirmenlerin Türk kültürüne has özellikleri çocuklara ne kadar aktarabildiklerini ortaya koyabilmektir.

Yapılan inceleme doğrultusunda kültürel aktarım konusunda horon, zeybek, körebe, gülle oyunu ve nalbantlığın ötesine geçemeyen bir çevirmen grubunun olduğu tespit edilmiştir. Üstelik bu kültürel bilinç, seriyi Sümer ve Yeni Sümer yayınevleri basarken oluşmuştur. Sonraki yıllarda bu gibi farkındalıklar da azalarak devam etmiştir. Soküm sözleşmesi sonucunda müzeler kurulup çeşitli etkinlikler oluşturulma yöntemiyle toplumda uygulama alanında belirli bir hassasiyet yeşerse de, durum yetersiz kalmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından halk kültürü dersleri mecburi ders olarak aktarılmadan, kültürü doğru bir şekilde yansıtan ve bunu estetik kaygılar da barındırarak resimleyen ressamlarla işbirliği yapılmadan çocuk edebiyatının belirgin bir dönüşüm geçirmesini beklemek pek mümkün görünmemektedir. Oysa sadece Paskalya üzerinden bile örnek vermek gerektiğinde yurt dışındaki çocuk kitaplarına bakıldığında sayısız ürünün olduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin, Erv Gant, *The Story of Easter For Children* isimli eserinde Paskalya'nın neden kutlandığını çocuklara anlatmıştır. Amerikalı çocuk kitapları yazarı P. K. Hallinan ise *Today is Easter* isimli eserinde tıpkı

Ayşegül ve Arda gibi iki kardeşin sepetin içine yumurta koyarak kilise etkinliğine katıldıkları ve bunun ardından da ailecek yenen özel bir akşam yemeğinden bahsetmiştir. Günümüzde üretilen çocuk kitapları yazar ve ressamlarının Soküm sözleşmesinden haberdar olmaları, tüm dünyaca kabul edilen Türk kültürel miraslarını estetik kaygıyı gözönünde bulundurarak 3 yaştan 12 yaşa kadar süren zaman diliminde okurlara tanıtılmaları ve farkındalık oluşturmaları gerekmektedir. Aksi takdirde Türk çocuklarının kendi kültüründen ve öz değerlerinden yoksun bir şekilde büyüdüklarini izlemek kaçınılmaz olacaktır.

Kaynakça

- Çınar, A. A. (2002). Türk destanlarında alp tipi at. *Millî Folklor*, 56, 153-157.
- Delahaye, G. (?). *Ayşegül Ata Biniyor*, çev. Belirtilmemi, yyy: Sabah gazetesi armağanı.
- Delahaye, G. (?). *Ayşegül Dört Mevsim*, çev. Belirtilmemiş, yyy: Sabah gazetesi armağanı.
- Delahaye, G. (?). *Ayşegül Yaş Günü*, çev. Belirtilmemiş, yyy: Alpagut Yayınevi.
- Delahaye, G. (?). *Ayşegül Vapurda*, çev. Belirtilmemiş, yyy: Alpagut Yayınevi.
- Delahaye, G. (1965). *Ayşegül Sirk Cambazı*, (çev. M. Doğan Özbay). yyy: Sümer Yayınevi.
- Delahaye, G. (?). *Tarla Korkuluğu*, çev. Belirtilmemiş, yyy: Sabah gazetesi armağanı.
- Delahaye, G. (?). *Ayşegül Tatilde*, çev. Belirtilmemiş, yyy: Sümer Yayınevi.
- Delahaye, G. (?). *Ayşegül Çiçek Bayramı*, çev. Belirtilmemiş, yyy: Sabah gazetesi armağanı.
- Delahaye, G. (?). *Ayşegül İnatçı Keçi*, çev. Belirtilmemiş, yyy: Alpagut Yayınevi.
- Delahaye, G. (?). *Ayşegül ve Minik Sıpa*, çev. Belirtilmemiş, yyy: Sabah gazetesi armağanı.
- Delahaye, G. (?). *Ayşegül Beklenmeyen Cıvıv*, çev. Belirtilmemiş, yyy: Sabah gazetesi armağanı.
- Delahaye, G. (2020). *Ayşegül Çiftlikte Bir Gün*, çev. Füsun Önen, Yayın yeri: Yapı Kredi Yayınları.
- Delahaye, G. (?). *Ayşegül Anneler Günü*, çev. Belirtilmemiş, yyy: Sabah gazetesi armağanı.
- Delahaye, G. (?). *Ayşegül Mutfakta*, çev. Belirtilmemiş, yyy: Sabah gazetesi armağanı.
- Fıçıcıoğlu, A. (2015). *Tokat Yazmacılığı ve Shibori Sentezi ile Çağdaş Uygulamalar*, Gece Kitaplığı.
- Gant, E. (1984). *The Story of Easter For Children*, Milwaukee: Ideals Pub.
- Hallinan, P.K. (1993). *Today is Easter*, Nashville: Tenn. Ideals Children Books.
- Küçükbasmacı, G. (2015). Türk mitolojisinde at. F. A.Turan ve M. Ozan (Editörler), *Türk mitolojisine giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi, 207-229.
- Mirzaoğlu, G. (2000). *Zeybek türküleri ve dansları*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Nerimanoğlu, K. V. (2004) "Nevruz ve bitkiler.". *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, 155-157.
- Oğuz ve diğ. (2008). *Türkiye'nin somut olmayan kültürel mirası*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Oğuz, Ö. ve Ersoy, P. (2007), *Türkiye'de 2004 yılında yaşayan geleneksel çocuk oyunları*. Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yayını.
- Oğuzkan, F. (1997), *Yerli ve Yabancı Yazarlardan Örneklerle Çocuk Edebiyatı*, Ankara: Pegem Yayınları.
- Şimşek, T. (2007), "Çocuk Edebiyatı", *Türk Edebiyatı Tarihi 4. Cilt*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 540-561.
- Toygar, K. (1976), "Türk Çocuk Edebiyatının Kaynağı Olarak Folklor", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri II. Cilt*, Ankara: Ankara Ün. Basımevi.
- UNESCO REPORT CULTURE URBAN FUTURE Global Report on Culture for Sustainable Urban Development, 2016.
- URL-1: <https://www.oggusto.com/lifestyle/japonya-kiraz-cicegi-sakura-festivali> 18.03.2024 tarihinde ulaşılmıştır.

KÜLTÜREL MİRAS VE EĞİTİM: İLKÖĞRETİMDE YÖRÜK MASALLARI VE DİJİTAL ANLATIM BECERİLERİ

Emine BOZOK¹

Beyza Gül BOZOK²

Özet

Çocukların; kültürel kimliklerini pekiştirmeleri ve yaratıcı ifade yeteneklerini geliştirmeleri, masallar aracılığıyla desteklenebilir. Geleneksel Yörük masalları, kültürel mirası yansıtırken, ilköğretim çağındaki öğrenciler için kültürel değerleri tanıma ve yaratıcı yollarla ifade etme fırsatları sunar. Yöresel kültürel öğelerin unutulma riski, kültürel bağların zayıflamasına yol açmaktadır. Dijital araçlar bu bağlamda önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmanın amacı; Yörük masallarını ilköğretim öğrencilerine tanıtmak, bu masalları öğrencilerin anlatmalarını sağlamak ve masalın bölümlerini kavramalarını desteklemektir. Ayrıca, dijital becerilerin masal anlatıcılığı üzerindeki etkilerini incelemek ve öğrencilerin kültürel miraslarını yaratıcı yollarla ifade etmelerini teşvik etmektir. Çalışma, özel yeteneklilerin eğitim aldığı bir kurumda 5 ve 6. sınıf öğrencileri ile çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Yörük masalları araştırılmış, seçilen bir masalın anlatımı yapılarak dijital içerik hazırlanmış ve paylaşılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden görüşme formu uygulanmış veri toplanmış ve içerik analizi yapılmıştır. Öğrencilerin Yörük masalları hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğu, ancak masalları anlatma sürecinde belirgin bir ilgi ve merak geliştirdikleri gözlemlenmiştir. Masal anlatımı sırasında ses kullanımı, jest ve mimikler gibi tekniklerin kullanılması, anlatımların zenginleştirilmesine katkıda bulunmuştur. Dijital araçların kullanımı öğrencilerin kültürel mirasa olan ilgilerini artırmış ancak teknik zorluklar ve eksiklikler daha fazla rehberlik gerektirmiştir. Yörük masallarının tanıtılması, öğrencilerin kültürel değerleri tanıma ve içselleştirme düzeylerini artırmıştır. Dijital araçların masal anlatımındaki olumlu etkilerine rağmen, öğrencilerin daha fazla desteğe ihtiyaç duyduğu belirlenmiştir. Yapılan bu çalışmada; kültürel değerlerin eğitim sürecine entegre edilmesinin öğrenciler üzerindeki olumlu etkilerini ve dijital becerilerin motivasyon sağlayıcı rolü ortaya çıkarılmıştır. İlköğretim müfredatına yerel kültürel değerlerin tanıtılmasına yönelik daha fazla içerik eklenmesi önerilir. Öğrencilerin dijital becerilerini geliştirmek için eğitim programlarına dijital masal anlatımı ve içerik oluşturma dersleri eklenmelidir. Öğretmenlerin kültürel değerler ve dijital beceriler konusunda yeterliliklerini artırmak için hizmet içi eğitim programları düzenlenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Kültürel Miras, Dijital Beceri, Masal Anlatıcılığı, Yörük Masalı.

¹ Emine Bozok, Yenişehir Belediyesi Bilim ve Sanat Merkezi, 05068606408, bozok4402@gmail.com

² Beyza Gül Bozok, Çukurova Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Öğrencisi, 05546911011, beyzabozok02@gmail.com

CULTURAL HERITAGE AND EDUCATION: YÖRÜK TALES AND DIGITAL NARRATION SKILLS IN PRIMARY EDUCATION

Emine BOZOK¹

Beyza Gül BOZOK²

Summary

Children can be supported to reinforce their cultural identity and develop their creative expression skills through fairy tales. Traditional Yoruk tales reflect cultural heritage and provide opportunities for primary school students to recognize and express cultural values in creative ways. The risk of forgetting local cultural elements leads to the weakening of cultural ties. Digital tools play an important role in this context. The aim of this study is to introduce Yoruk tales to primary school students, to enable students to tell these tales and to support their comprehension of the parts of the tale. It also aims to examine the effects of digital skills on storytelling and to encourage students to express their cultural heritage in creative ways. The study was conducted online with 5th and 6th grade students in an institution for gifted education. Yoruk tales were researched, digital content was prepared and shared by narrating a selected tale. Data were collected and content analyzed using an interview form and a fairy tale evaluation scale from qualitative research methods. It was observed that the students had limited knowledge about Yoruk tales, but they developed a significant interest and curiosity in the process of telling the tales. The use of techniques such as the use of voice, gestures and mimics during storytelling contributed to the enrichment of the narratives. The use of digital tools increased students' interest in cultural heritage, but technical difficulties and shortcomings required more guidance. The introduction of Yoruk tales increased students' recognition and internalization of cultural values. Despite the positive effects of digital tools in storytelling, it was determined that students needed more support. This study revealed the positive effects of integrating cultural values into the educational process on students and the motivational role of digital skills. It is recommended to include more content to introduce local cultural values in the primary education curriculum. Digital storytelling and content creation courses should be added to the education programs to improve students' digital skills. In-service training programs should be organized to increase teachers' competencies in cultural values and digital skills.

Keywords: Culture, Cultural Heritage, Digital Skills, Storytelling, Yoruk Tale.

Giriş

Masallar, çocukların hayal gücünü geliştiren, bilişsel, duyuşsal ve dil gelişimlerine katkı sağlayan önemli edebi türlerdir. Özellikle Yörük masalları gibi geleneksel hikayeler, çocukların kültürel kimliklerini pekiştirmelerinde ve değerleri tanımlarında kritik bir rol oynamaktadır (Demir, 2016). Bu masallar genellikle döşeme, serim, düğüm, çözüm, dilek ve temenni gibi beş ana bölümden oluşur; bu yapı, çocuklara masalın ritmini ve duygusal derinliğini anlamalarına yardımcı olur (Aksoy, 2019).

Günümüzde hızla gelişen teknoloji, bireylerin ve toplumların yaşamlarını köklü bir biçimde değiştirmekte ve kültürel mirasın korunması ile aktarılması gerekliliğini gündeme getirmektedir (Öztemiz ve Yılmaz, 2017). Kültür, bir toplumun kimliğini ve ruhunu şekillendiren önemli bir zenginlik kaynağıdır. Sanat, gelenekler, dil ve mimari gibi unsurlar, bir ülkenin kültürel dokusunu oluşturur. Kültürel miras, geçmişten gelen bir hazine olarak, insan topluluklarının tarih boyunca yaşadığı deneyimlerin, inançların ve sanatsal ifadelerin bir yansımasıdır. Bu mirasın korunması,

yalnızca geçmişin izlerini yaşatmakla kalmayıp, aynı zamanda gelecek nesillere değerli bir kültürel birikim bırakmak için de kritik öneme sahiptir (Çoban ve Halaç, 2023).

Eğitim sisteminin en büyük hedeflerinden biri, kendi kültürünü tanıyan bireyler yetiştirmektir. Çocukların yaşadıkları bölgeye ait kültürel değerlere sahip çıkmaları, onların kimlik gelişimi ve aidiyet duygusu açısından büyük önem taşır (Öztürk, 2017). Kendini tam olarak tanımayan bir nesil, başka kültürlerle tanıştığında kendi kimliğinden uzaklaşma riski ile karşılaşabilir (Kaya, 2020). Masalların çocukların dil gelişimi üzerindeki olumlu etkileri de dikkat çekicidir. Masallar aracılığıyla çocuklar, dil becerilerini geliştirirken aynı zamanda kültürel değerlerle de tanışmaktadır (Demir, 2016). Geleneksel masalların modern eğitimdeki yeri incelendiğinde, bu masalların çocukların eleştirel düşünme becerilerini geliştirmede önemli bir rol oynadığı görülmektedir (Yılmaz, 2018). Kültürel değerlerin eğitimde yer alması, öğrencilerin kimlik gelişimine katkıda bulunur ve yerel masallar, öğrencilerin aidiyet duygusunu güçlendirmekte ve kültürel kimliklerini pekiştirmektedir (Öztürk, 2017).

Bu bağlamda, yerel masalların eğitim sistemine entegre edilmesi, öğrencilerin yaratıcı ifade yeteneklerini geliştirmekte ve kültürel değerlerle daha derin bir bağ kurmalarını sağlamaktadır (Çelik, 2021). Kültürel miras, geçmiş ile günümüz arasında bir köprü kurarak toplumsal kimlikleri şekillendirir. Kuşaklar boyunca edinilen bilgiler, gelenekler ve sanat eserleri, bir sonraki nesle aktarılmakta ve bu süreç, toplumların gelişimine katkıda bulunmaktadır (Ceran ve Yıldız, 2021).

Yerel kültürün korunması, bireylerin kendi kimliklerini anlamalarına ve bu değerleri takdir etmelerine yardımcı olur; bu nedenle, yerel masallar ve gelenekler eğitim sistemine entegre edilmelidir (Tuzcu, 2019). Bu çalışmanın amacı, Yörük masallarının dijital anlatım becerileri ile birleştirilmesinin önemini vurgulamaktır. Araştırma, öğrencilere edebi eserler ve ders kitapları aracılığıyla kültürel değerleri öğretmenin yanı sıra, dijital platformlarda bu değerlerin nasıl yaşatılabileceğini inceleyecektir. Nitel araştırma yöntemleri kullanılarak, katılımcıların bu süreçteki deneyimlerinin derinlemesine analizi gerçekleştirilecektir. Sonuç olarak, kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması için bilinçli çabaların gerekliliği bir kez daha ortaya konacaktır (Tuzaş Horzumlu, 2017).

Bu bağlamda, ilköğretim düzeyindeki öğrencilerin yaratıcı yazma, konuşma ve sanatsal etkinlikler aracılığıyla kendilerini ifade edebilmeleri hedeflenmektedir. Hayal güçlerini teşvik etmek, özgün düşüncelerini ortaya koymalarına yardımcı olmak ve Türk milletinin milli, manevi, ahlaki, insani ve kültürel değerlerini öğretmek amacıyla düzenlenen programlar, bireylerin topluma değer katan bireyler olarak yetişmelerini sağlamayı amaçlamaktadır (Duran ve Ertan Özen, 2018). Bu çalışma ile Yörük masallarının ilköğretim çağı öğrencilerine tanıtılması, bu masalların öğrenciler tarafından anlatılması ve masalın bölümlerinin öğrenciler tarafından kavranması istenmektedir. Öğrencilerin sadece kendi kültürel değerleriyle tanışmaları değil, aynı zamanda bu değerleri yaratıcı yollarla ifade ederek içselleştirmeleri hedeflenmiştir. Çalışmada, geleneksel masal anlatıcılığı yöntemlerinin yanı sıra dijital becerilerin masal anlatıcılığı üzerindeki etkilerini incelemek, öğrencilerin soyut kültürel miraslarını tanımlarını sağlamak ve dijital becerileri kullanarak bu mirası yaygınlaştırmaları hedeflenmiştir.

Yöntem

Bu çalışma, 2020-2021 eğitim-öğretim yılında tüm dünya genelinde Covid-19 salgınının yaşandığı dönemde Mersin ili Yenişehir ilçesinde, özel yeteneklilerin eğitim gördüğü bir kurumda 5 ve 6. sınıfa giden 21 öğrenci ile bir atölye çalışması şeklinde çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma gurubu tarafından Yörük masalları araştırması yapılmış ve içlerinden seçilen bir masalın anlatımı yapılarak dijital içerik hazırlanmış, hedef kitlelerin paylaşımına sunulmuştur.

Çalışmada; nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme formu, masal anlatma ve dijital becerilere yönelik 4 alt başlıklı sorulardan oluşmaktadır. Elde edilen veriler kod ve temalar oluşturularak içerik analiz tekniği ile değerlendirilmiştir.

Bulgular

Görüşme formu sorularına verilen cevaplar doğrultusunda ulaşılan kategoriler, frekanslar ve örnek cevaplar alıntılanmış ve değerlendirilmiştir.

- **Soru 1-Yörük masalları hakkında daha önce bilginiz var mıydı? Varsa, nereden öğrenmiştiniz?**

Tablo 1:1. Soruya verilen cevaplardan kategori ve frekans dağılımı

Kategori	f	Örnek Alıntılar/ Öğrenci Cevap sıra numarası
Bilgisi olmayanlar (Daha önce hiç duymamış olanlar)	10	Ö18: "Hayır, bilmiyordum, kültürel mirasla ilgili olduğunu şimdi öğrendim." (Ö1, Ö4, Ö6, Ö8, Ö10, Ö12, Ö14, Ö16, Ö18, Ö20)
Ailesinden/dededen öğrenenler	5	Ö5: "Evet, ailem Yörük kökenli olduğu için bizde bu tür masallar anlatılır." (Ö2, Ö5, Ö7, Ö17, Ö19)
Okul veya derslerden öğrenenler (Sosyal bilgiler dersinden)	2	"Evet, okulda sosyal bilgiler dersinde Yörüklerle ilgili bilgi almıştım." (Ö3, Ö13)
Kitaplardan, belgesellerden, internette öğrenenler:	3	Ö9: "Evet, bir belgeselde Yörükler hakkında bilgi edinmiştim ama masallarını bilmiyordum." (Ö9, Ö11, Ö15)

- **Soru 2: Yörük masallarını dijital araçlarla anlatmak sizin için nasıl bir deneyimdi?**

Tablo 2: 2. Soruya verilen cevaplardan kategori ve frekans dağılımı

Kategoriler	f	Örnek Alıntılar/Öğrenci Cevap sıra numarası
Zorlananlar (İlk başta zorluk yaşayan ama sonrasında alışanlar):	5	Ö2:"Dijital araçlar masalı anlatmayı daha ilgi çekici hale getirdi." (Ö1, Ö3, Ö6, Ö7, Ö8)
Keyif alanlar (Başlangıçtan itibaren dijital araçlarla çalışmaktan hoşlananlar):	6	Ö5:"Normalde masal anlatmayı sevmezdim, ama dijital araçlarla anlatmak hoşuma gitti." (Ö2, Ö5, Ö11, Ö12, Ö19, Ö20)
Teknik zorluk yaşayanlar (Teknolojik problemlerle karşılaşmış çözmeye çalışanlar):	4	Ö4:"Teknik zorluklar yaşadım, ama öğrenince çok hoşuma gitti." (Ö4, Ö9, Ö13, Ö18)
Daha yaratıcı ve eğlenceli bulanlar	6	Ö10: "Dijital araçlar sayesinde masal anlatımım daha yaratıcı oldu." (Ö2, Ö5, Ö9,, Ö10,Ö14,Ö17)

- **Soru 3: Masal anlatırken ses, jest ve mimiklerinizi kullanmak anlatımınıza nasıl katkı sağladı?**

Kategoriler	f	Örnek Alıntılar/Öğrenci Cevap Sıra Numarası
Duyularını daha iyi ifade edenler:	7	Ö18,"Teknik sorunlar yaşadım, ama çözünce çok keyif aldım." (Ö3, Ö7, Ö10, Ö13, Ö15, Ö18, Ö19)
Anlatımı daha canlı ve ilgi çekici bulanlar:	7	Ö11: "Dijital araçlarla çalışmak çok heyecan vericiydi, masallar daha etkileyici hale geldi." (Ö2, Ö4, Ö5, Ö6, Ö11, Ö16, Ö20)
Kendi performansını geliştirdiğini söyleyenler:	5	Ö11:"Normalde masal anlatmayı sevmezdim, ama dijital araçlarla anlatmak hoşuma gitti." (Ö1, Ö8, Ö12, Ö14, Ö17)
Dinleyicilerin ilgisini artırdığını belirtenler:	1	:Ö16:"İlk defa dijital bir araçla masal anlattım ve çok farklı bir deneyimdi." (Ö6, Ö9, Ö11, Ö16, Ö17)

- **Soru 4: Dijital araçlar kullanarak soyut kültürel mirasımız olan Yörük masalı anlatmak sizce neden önemli?**

Tablo 4: 4. Soruya verilen cevaplardan kategori ve frekans dağılımı

Kategoriler	f	Örnek Alıntılar/Öğrenci Cevap Sıra Numarası
Daha Fazla Kişiyeye Ulaşma ve Kültürel Mirasın Tanıtılması	7	Ö9: "Dijital araçlar sayesinde kültürümüzü dünyaya tanıtabiliriz." (Ö1, Ö2, Ö7, Ö9, Ö12, Ö17, Ö20)
Kültürel Mirasın Korunması ve Saklanması	5	Ö19:"Kültürel mirasımızı dijital araçlarla anlattığımızda onu daha kolay ve etkili bir şekilde saklayabiliriz." (Ö4, Ö8, Ö10, Ö16, Ö19)
Yeni Nesillere Aktarma:	2	Ö3: "Kültürel mirasımızı yeni nesillere aktarmak için dijital araçlar çok etkili." (Ö3, Ö5)
Dijital Araçların Çekiciliği ve Etkileyiciliği:	4	Ö11:"Kültürel mirasımızı sadece kitaplarda değil, dijital araçlarla görsel ve işitsel olarak da anlatabiliriz." (Ö6, Ö11, Ö13, Ö15)
Dijital Ortamda	1	Ö18: "Günümüzde teknoloji her yerde, bu yüzden kültürel mirasımızı da orada"

(Bir katılımcının birden fazla görüşü yer alabilmektedir.)

Görüşme sorularından elde edilen veriler, öğrencilerin büyük çoğunluğunun Yörük masalları hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Ancak masalların anlatılması ve öğrenilmesi sürecinde öğrencilerde belirgin bir ilgi ve merak uyandırdığı gözlemlenmiştir. Öğrenciler, masal anlatımı sırasında ses kullanımı, jest ve mimikler gibi teknikleri kullanarak anlatımlarını zenginleştirmişlerdir. Bu çalışma ile masalların kültürel değerlerin aktarımında önemli bir araç olduğu görülmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, Yörük masallarının ilköğretim öğrencilerine tanıtılması amacıyla gerçekleştirilmiş ve bu süreçte öğrencilerin kültürel değerleri tanıma ve içselleştirme düzeyleri incelenmiştir. Elde edilen bulgular, Yörük masallarının öğrencilerin kültürel kimliklerini pekiştirmede önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Masalların anlatımı sırasında, öğrencilerin bu değerleri tanıma ve anlama düzeylerinin arttığı gözlemlenmiştir. Bu durum, kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından önemli bir katkı sağlamaktadır.

Ayrıca, dijital becerilerin masal anlatıcılığı üzerindeki etkileri incelendiğinde, öğrencilerin dijital araçları kullanma konusunda istekli oldukları, ancak bu süreçte daha fazla desteğe ihtiyaç duydukları belirlenmiştir. Bu durum, eğitimcilerin dijital araçların etkin kullanımını teşvik eden stratejiler geliştirmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. Öğrencilerin, dijital ortamda içerik oluşturma ve paylaşma konusundaki motivasyonlarının artırılması, onların dijital okuryazarlık becerilerini geliştirecek ve kültürel içerikleri daha geniş kitlelere ulaştırma imkânı sağlayacaktır.

Bu çalışma kapsamında üretilen masal anlatımına yönelik dijital içerik, hedef kitleye sunularak paylaşım ortamında yer almıştır. Bu hem kültürel değerlerin tanıtımına hem de dijital becerilerin kullanımına yönelik bir motivasyon aracı olmuştur. Gelecek araştırmalarda, bu tür dijital içeriklerin etkisinin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi, öğrencilerin kültürel mirasa olan bağlılıklarını ve dijital becerilerinin gelişimini anlamak için önemli bir alan oluşturacaktır.

Sonuç olarak; Yörük masallarının ilköğretim düzeyinde tanıtılması, öğrencilerin kültürel değerleri anlamaları ve içselleştirmeleri açısından olumlu sonuçlar doğurmuş, aynı zamanda dijital becerilerin kullanımı üzerine de önemli motivasyonlar sağlamıştır. Eğitim süreçlerinde kültürel içeriklerin dijital ortamda entegre edilmesi, öğrencilerin öğrenme deneyimlerini zenginleştirirken, gelecekte bu tür uygulamaların yaygınlaştırılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Kaynaklar

Aksoy, N. (2019). Masalın yapısal özellikleri ve eğitimdeki rolü. *Çocuk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 28(1), 101-115.

Ceran, D., & Yıldız, D. (2021). 6. ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında somut olmayan kültürel miras unsurları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 51, 321-337.

- Çelik, E. (2021). Görsel anlatım ve eğitim: Film yoluyla öğrenme. *Eğitim Teknolojileri Dergisi*, 35(1), 176-190.
- Çoban, Z., & Halaç, H. H. (2023). Kültürel miras ve bellek üzerine sistematik bir literatür analizi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 13(3), 571-586.
- Demir, A. (2016). Masal kültürünün çocuk gelişimine etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 14(3), 457-470.
- Duran, E., & Ertan Özen, N. (2018). Türkçe derslerinde dijital okuryazarlık. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 3(2), 31-46.
- Kaya, H. (2020). Kimlik gelişimi ve kültürel etkileşim. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 38(4), 299-310.
- Öztürk, M. (2017). Kültürel değerlerin eğitimde yeri ve önemi. *Milli Eğitim Dergisi*, 46(212), 123-135.
- Öztemiz, S., & Yılmaz, B. (2017). Kültürel bellek kurumlarında dijitalleşme: Kültürel miras ürünlerine yönelik uygulamalar üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 57(1), 493-523.
- Polat, A. (2022). Nitel araştırmalarda yarı-yapılandırılmış görüşme soruları: Soru form ve türleri, nitelikler ve sıralama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 161-182. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227335>
- Tuzcu, G. (2019). Günümüzde masal anlatıcıları ve yeni masalların üretilmemesi sorunu. *Gazi Türkiyat*, 24, 199-207.
- Tuztaş Horzumlu, A. H. (2017). Yörük kültürünü tanıtmak: Dernekleşme faaliyetleri ve Yörük şenlikleri. *Türkiyat Mecmuası*, 27(2), 239-255. <https://doi.org/10.18345/iuturkiyat.370071>
- Yılmaz, S. (2018). Geleneksel masallar ve modern eğitim. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 43(2), 213-225.

DİYANET ÇOCUK DERGİSİNDEKİ ŞİİRLERİN SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS ÖGELERİ YÖNÜYLE İNCELENMESİ

Ahmet İhsan KAYA¹

Özlem ÜNSAL²

Özet

Bir miras olarak nesilden nesile aktarılan kültür, toplumların maddi ve manevi değerler bütünüdür. Maddi kültür unsurlarından oluşan mirasa somut; manevi kültür unsurlarından oluşan mirasa ise somut olmayan kültürel miras denir. Bunlardan tarihi binalar, sit alanları somut kültürel mirası; sözlü anlatımlar, gelenek-görenekler, ritüeller, el sanatları gibi öğeler ise somut olmayan kültürel mirası oluşturur. Toplum yapısında değişik işlevleri olan bu

¹ Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, ikayagantep@gmail.com.

² Bilim Uzmanı (Öğretmen), Millî Eğitim Bakanlığı, ozlem_unsal_111@hotmail.com.

mirasların korunup yaşatılması ve nesillere aktarımında eğitim kurumları ve ailelere önemli görevler düşer. Bu aktarım sürecinde en önemli araçlardan biri de kuşkusuz edebi türlere yer veren çocuk dergileridir.

Bu çalışmada, 7-14 yaş arası çocuklara hitap eden Diyanet Çocuk dergisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Tüm sayılarına çevrimiçi ulaşılan dergide çizgi roman, öykü, masal, gezi yazısı gibi türlerin yanı sıra şiire de yer verildiği görülmüştür. Hitap edilen yaş grubu göz önüne alındığında şiir türüne ne kadar yer verildiği tespit edilmiştir. Söz konusu şiirler somut olmayan kültürel miras öğeleri açısından incelenmiştir. Bu inceleme, derginin 2021-2024 yılları arasında yayımlanan sayılarıyla sınırlı tutulmuştur. Bu çalışmada nitel bilgi toplama yöntemi olan doküman inceleme metodu kullanılmıştır. Betimsel analiz yöntemi ile elde edilen verilerin çözümlenmesi yapılmıştır.

Sonuç olarak incelediğimiz 40 sayıda toplam 27 şiir tespit edilmiştir. Bu şiirlerde somut olmayan kültürel miras öğeleri sırasıyla "sözlü gelenek ve anlatımlar", "doğa ve evren ile ilgili bilgi ve uygulamalar" "toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler", ve "el sanatları geleneği" olarak sıralanmıştır. "Gösteri sanatları" ve "yaşayan insan hazineleri/geleneğin ustaları" miraslarına rastlanılmamıştır.

Anahtar kelimeler: Çocuk edebiyatı, Diyanet Çocuk dergisi, şiir, somut olmayan kültürel miras.

INVESTIGATION OF POEMS IN DİYANET CHILDREN'S MAGAZINE IN TERMS OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE ELEMENTS

Abstract:

Culture, which is transferred from generation to generation as a heritage, is the totality of material and spiritual values of societies. Tangible heritage consists of material cultural elements; Heritage consisting of spiritual cultural elements is called intangible cultural heritage. Among these, historical buildings and protected areas are tangible cultural heritage; Elements such as oral expressions, traditions, rituals and handicrafts constitute intangible cultural heritage. Educational institutions and families have important duties in protecting and preserving these heritages, which have different functions in the social structure, and transferring them to the next generations. One of the most important tools in this transfer process is undoubtedly children's magazines that include literary genres. In this study, it was aimed to examine Diyanet Çocuk magazine, which appeals to children between the ages of 7-14. The magazine, all issues of which can be accessed online, includes many poems as well as literary genres such as comics, short stories, fairy tales and travel writing. Considering the age group addressed, it has been determined how much space the poetry genre is given. The poems in question were examined in terms of intangible cultural heritage elements. This review is limited to the issues of the journal published between 2021-2024. In this study, the document review method, which is a qualitative information collection method, was used. The data obtained was analyzed using the descriptive analysis method. As a result, a total of 27 poems were identified in the 40 issues examined. In these poems, intangible cultural heritage elements are listed as "oral traditions and expressions", "knowledge and practices about nature and the universe", "social practices, rituals and festivals", and "handicraft tradition", respectively. "Performing arts" and "living human treasures/masters of tradition" legacies were not found.

Keywords: Children's literature, Diyanet Çocuk magazine, poetry, intangible cultural heritage.

Giriş

Kültür, milletleri bir arada tutan öğeler bütünüdür. Ziya Gökalp'e göre kültür; halkın gelenek, görenek ve teamüllerinden sözlü veya yazılı edebiyatından, dilinden, dininden, ahlakından, musikisinden oluşur (Gökalp,2018,s.97). Kuşaktan kuşağa aktararak miras görevi gören kültür,somut ve somut olmayan kültürel miras olmak üzere ikiye ayrılır. Alanyazında toplulukların paylaştığı bağ olarak ifade edilen kültürel miras aynı zamanda "geçmiş, bugün ve gelecek" arasında köprü görevi üstlenir (Tunçer, 2017,s.3). Somut kültürel miras,insan elinin ürünü olan sanatsal ve mimari yapılardan meydana gelir (Özkartal,2015,s.26). Somut olmayan kültürel miras (SOKÜM) ise geleneksel kültürün hem katılımcısı, tanığı hem de ustaları tarafından sürdürülen miras olarak değerlendirilir (Oğuz,2018,

s.143). Bu mirası korumak amacıyla UNESCO tarafından çeşitli adımlar atılmıştır. Bu adımların en önemlisi SOKÜM'ün Korunması Sözleşmesi'dir. Sözleşme ile kültür varlıkları koruma altına alınmış ve mirasların aktarımı konusunda titizlikle üzerinde durulmuştur.

Kültürel mirasların nesilden nesile aktarımında aile, basın yayın, eğitim kurumları ve edebiyat gibi araçlar etkili olur. Zengin bir portföyü olan edebiyat, hemen her ortamda kullanılabilir. Edebiyat araçlarından birini de edebi türlerin bulunduğu çocuk dergileri oluşturur. Çocuk dergileri; öykü, çizgi roman, gezi yazısı, masal, şiir gibi çeşitli edebi türlere yer veren aynı zamanda çocukların eğlenerek hoşça vakit geçirmesini sağlayan materyallerden oluşur (Ünsal,2023,s.5). Bu türlerden şiirlerin de kendine has özellikleriyle çocuk okur üzerinde birçok olumlu etkileri bulunmaktadır.

Şiir; sesler yardımıyla hem yazar ve okurun hem de seslendirenin duygularını harekete geçiren, az sözcükle çok şey anlatan, sadece yetişkinlere değil çocuklara da hitap eden edebi türdür (Arpağ, 2018,s.570). Akgül'e (2021) göre şiir, dilin soyut ve kavramsal özellikleriyle düşünce boyutunu geri plana iterek ses ve imge özelliklerini ön plana çıkaran türdür. Yani dilin dokusunu yoğunlaştırarak dili görünür kılar (Akgül,2021,s.4). Ses ve müzikalitenin dışavurumu olarak ifade edilen şiirin bir başka tanımı ise hayalleri süsleyen önemli bir edebi tür olmasıdır (Aytaş, 2001). (Nas (2004)'a göre ise şiir; çocukların tüm duygularını yansıtan ve eğitmeye çalışan en uygun yazınsal türdür. (Nas, 2004, s.326). Bu tür kendine has ses ve ahenk özellikleri yanında diğer edebi türler gibi birçok işleve sahiptir. Şiirler, çocuk okurun yaratıcılığına, zihinsel ve duyuşsal gelişimlerine katkı sağlar. Seslerin ve sözcüklerin ahengini kavratır. (Sever, 2013). Ahenk unsurlarının kavratılmasıyla müzik ihtiyacını karşılayan şiir, çocukların sözlü ve yazılı ifade becerilerinin gelişimine yardımcı olur. Hayal dünyalarının zenginleşmesi ve düşüncenin güçlenmesini sağlayarak dil ve düşünce gelişimine katkıda bulunur (Karababa vd, 2010). Hayatta var olan birçok duyguyu şiir vasıtasıyla öğrenen çocuk, maddi ve manevi değerleri de yine şiirler aracılığıyla öğrenebilir. Bu yüzden çocuklar erken yaşlardan itibaren diğer edebi türlerin yanı sıra şiirle de tanıştırılmalıdır.

Bu nedenle bu araştırmada “Diyanet Çocuk dergisinde şiir türüne yer verilme sıklığı nasıldır?” sorusuna cevap aranmıştır. Ayrıca çalışmada; milletleri bir arada tutarak canlı kılan kültürün miras olarak aktarılması incelenerek somut olmayan kültürel miras öğeleri Diyanet Çocuk dergisindeki şiir türleri üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yöntem

Araştırmada, materyali derinlemesine ve sistematik bir şekilde inceleyebilmek amacıyla nitel bilgi toplama yöntemlerinden doküman inceleme metodu kullanılmıştır. Bu metot, araştırılacak olguların yazılı materyallerinin analizidir. (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s.187). Verilerin çözümlenmesinde ise şiirlerdeki somut olmayan kültürel miras öğeleri saptanmaya çalışıldığı için betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle göre, tespit edilen veriler halihazırdaki temalara göre özetlenerek yorumlanır. Amaç elde edilen bulguların okuyucuya daha sade bir halde sunulmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Betimsel analiz yöntemi ile Diyanet Çocuk dergisinin Ocak 2021 ve Nisan 2024 yılları arasındaki sayıları incelenerek şiirler tespit edilmiştir. Bu şiirler analiz edilerek SOKÜM öğelerinden hangilerinin yer aldığı saptanmıştır. Bu inceleme Oğuz'un (2018) SOKÜM Sözleşmesine Göre Halk Bilimi Kadroları başlığına göre yapılmıştır. Ortaya konan bulgular; açıklama, karşılaştırma ve yorumlama yapılarak verilmiştir.

Bulgular

Diyanet Çocuk dergisinde 2021-2024 yılları arasında yer alan şiirler tespit edilmiştir. Daha sonra tespit edilen bu şiirler, Oğuz'un (2018) SOKÜM Sözleşmesine Göre Halk Bilimi Kadroları başlığında yer alan “yaşayan insan hazineleri/geleneğin ustaları”, “sözlü gelenekler ve anlatımlar”, “gösteri sanatları”, “toplumsal uygulamalar ritüeller ve şölenler”, “doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar” ve “el sanatları geleneği” mirasları yönüyle incelenmiştir. Şiirlerde saptanan miraslar üzerinden bir inceleme yapılmıştır.

1. Diyanet Çocuk Dergisindeki Şiirlerin Yıllara Göre Dağılımı

Tablo 1

Şiirlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
2021	2	1	2	1	1	1	1	2	1	1	2	1
2022	-	-	2	-	-	1	1	-	2	-	1	-
2023	1	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
2024	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Derginin incelenen 40 sayısında toplam 27 şiir tespit edilmiştir. Bu şiirler 2021 yılında; Ne Güzel, Allah'a İnanırım, On İkide Üç, Dillerde İstiklal Marşı, İstiklal Marşı, Rahmet Kuşu, Mutlu Ailem, Düşümde Kudüs, Bayram, Vişne Ağacım, Çöllere Nur Tanesi, Yazmanın Serüveni, Bu Vatan Kimin, Güvercin, Çınar Öğretmen, Kokusu Bile Şifa Dağıtan Meyve/Ayva olmak üzere 16 tanedir. 2022 yılında; İstiklal Marşımız, Çanakkale Şehitlerine, Çocuk Dünyamda Kuran, Elif Ba Öğrenelim, Sevgili Öğretmenim, Merhaba Okul, Mevla'nın Huzurunda olmak üzere 7 tanedir. 2023 yılında; Küçük Kalbimde Üç Mescit, Kar, Şairini Bul bölümü olmak üzere 3 tanedir. 2024 yılında; Kelimelendirilmemek üzere 1 tanedir.

2. Şiirlerdeki SOKÜM Ögeleri

Tablo 2

SOKÜM Ögeleri

Somut Olmayan Kültürel Miras Ögeleri	f 2021	f 2022	f 2023	f 2024	Toplam
Yaşayan İnsan Hazinesi/Geleneğin Ustaları	-	-	-	-	-
Sözlü Gelenekler ve Anlatımlar	34	11	14	-	59
Gösteri Sanatları	-	-	-	-	-
Toplumsal Uygulamalar, Ritüeller ve Şölenler	13	10	4	-	27
Doğa ve Evrenle İlgili Bilgi ve Uygulamalar	21	2	8	-	31
El Sanatları Geleneği	1	-	-	-	1

2.1. Yaşayan İnsan Hazinesi/Geleneğin Ustaları

Yaşayan insan hazinesi, SOKÜM'ü gelecek kuşaklara aktaran usta kişilerdir. Bu miras ile kültür taşıyıcılığı yapan ustaların önemi ortaya konmuştur. "Âşıklar/Ozanlar", "Mahalli Sanatçılar", "Halk Oyunu Ustaları", "Geleneksel El Sanatları Ustaları", "Halk Hekimleri", "Ortak Belleğe Ait Değerli Bilgilerin Ender Bulunur Taşıyıcıları" ve "Bu Kategorilere Girmeyen Diğer Usta/Taşıyıcı/Sanatçı Kişiler" bu mirasın alt kategorilerini oluşturur. İncelenen dergide şiir türünde "yaşayan insan hazinesi/geleneğin ustaları" mirasına ait hiç öge tespit edilmemiştir.

2.2.Sözlü Gelenek ve Anlatımlar

Kültür aktarımında sözlü dil en az yazı dili kadar önemlidir. Bu mirasta; “Mitler”, “Efsaneler”, “Destanlar,” “Masallar”, “Halk Hikayeleri”, “Fıkralar”, “Deyimler”, “Atasözleri”, “Küfürler”, “Argo Sözler”, “Yeminler”, Selamlaşma Sözleri”, “Adlar”, “Sözlü Tarih”, “Halk Şiiri”, “ Sözlü Anlatımın Yardımcı Unsurları” ve bunların alt dallarına ait öğeler yer almaktadır. Yapılan araştırmada en fazla “sözlü gelenek ve anlatımlar” mirasına ait öğeler tespit edilmiştir. Bazı örneklerine aşağıda yer verilmiştir.

2.2.1.Deyimler

“Tıpkı bir anne gibi

Şu **gönlümü** nasıl da

Alırsın öğretmenim” (Kasım 2021,s.52).

“Ulu bir çınar gibi

Kök saldın kalbimize” (Kasım 2021,s.52).

“Günaydın öğretmenim

Gözün aydın yazı tahtam” (Eylül 2022,s.50).

“O günden sonra

Bu şiir

Milletin **dilinden hiç düşmedi**” (Kasım 2022,s.40).

2.2.2.Selamlaşma Sözleri

“**Merhaba** okulum,

Merhaba sınıf.

Günaydın öğretmenim” (Eylül 2022,s.50).

2.2.3.Adlar

2.2.3.1.Kişi Adları: “Hasan ile Hüseyin

Dedesiyile oynardı (Ağustos 2021,s.52).

Âşık Yûnus neyler dünyâyı sensiz

Adı güzel kendi güzel **Muhammed**” (Eylül 2023,s.12).

“**Mustafa** selâm sana

Ey seçilmiş seçilmiş

Mustafa selâm sana

Ey öğülmüş öğülmüş

Muhammed selâm sana” (Eylül 2023,s.13).

2.2.3.2.Yer Adları: “Açacaksın Kudüs ufkunda Aksa’da

Solduracak dikenleri gülüşün” (Haziran 2021,s.52).

“Yıl 1921

Şehir **Ankara**

Koca Akif
Taceddin Dergâhı'nda” (Mart 2022,s.40).

2.2.3.3.Diğer:“Tembelliğin bileğini
Bükmek gerek **yavrucuğum**” (Mart 2021,s.14).

“Işıl ışıl gözleri,

Dedem yıldız gibidir.

Yüreği sevgi dolu

Ninem deniz gibidir” (Mayıs 2021,s.52).

“**Nineme** sarıldım

Öptüm kokladım **Hacı nineciğim**” (Temmuz 2021,s.52).

“Ninem güldü dedi ki

Acıkmış, bu **yavrucak** (Kasım 2021,s.14).

2.3.4.Sözlü Anlatımın Yardımcı Unsurları

2.3.4.1.Diğer: “Haydi!

Koşalım, kardan adam yapalım.

Karların üzerine yatıp yuvarlanalım” (Şubat 2023,s.28).

2.3. Gösteri Sanatları

Bu miras, “Halk Müziği”, “Halk Oyunları”, “Halk Tiyatrosu” ve bunların alt ögelerinden oluşur.Yapılan çalışmada “gösteri sanatları” mirasıyla ilgili herhangi bir öge saptanmamıştır.

2.4. Toplumsal Uygulamalar, Ritüeller ve Şölenler

Gelenek- görenek ve çeşitli halk inanışlarını içinde barındıran bu miras, “Törenler, Kutlamalar ve Ritüelleri”, “Halk Hukuku” ve “Halk Sporları” ögeleriyle bunların alt dallarından oluşur.Yapılan incelemede “sözlü gelenekler ve anlatımlar” ile “doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar” mirasından sonra üçüncü sırada tespit edilmiştir. Aşağıda bazı örneklerine yer verilmiştir.

2.4.1.Törenler Kutlamalar ve Ritüelleri

2.4.1.1.Hacca Gitme: “Umreye, hacca
Hep yanına gelsem” (Ocak 2023,s.29).

2.4.1.2. Özel Günler: “Yine rahmet kapısını,

Sevgiyle açtı **ramazan**.

“Dünyamıza gül misali,

Kokular saçtı **ramazan**” (Nisan 2021,s.52).

“Ne olur Allah’ım Kâbe’ye gitsek
Arife gününde Dualar etsek (Temmuz 2021,s.52).

2.4.1.3. Anma Günleri: “Tarih 12 Mart 1921

Meclis kürsüsünde
Milli Eğitim Bakanı” (Mart 2022,s.40).

2.4.1.4.Ziyaret Yerleri, Adak-Kurban Uygulamaları: “Baktım ki babam Almış **kurbanlık**” (Temmuz 2021,s.52).

2.4.2. Halk Hukuku

2.4.2.1. Konuk Ağırhlama: “Kompostomu yapıp ılık ılık içebilir, tatlımı yapıp **misafirlerinize** ikram edebilirsiniz” (Aralık 2021,s.23).

2.4.2.2.Yardımseverlik: “Yardımsever amcamı

Babamla bir tutarım” (Mayıs 2021,s.52).

2.4.2.3.Toplumsal Statü ve Farklılık Ölçütleri: “Tarih 12 Mart 1921

Meclis kürsüsünde
Milli Eğitim Bakanı” (Mart 2022,s.40).

“Sen gülümsedikçe okulumu severim
Ne çok severiz seni sevgili **öğretmenim**” (Eylül 2022,s.10).

2.4.2.4.Akrabalık Tanımı ve Biçimi: “İhtiyaç duyduğumda

Dayım hemen yanımda,

Teyzemin tatlı sesi

Yankılanır canımda.

Halamı gördüğümde

Üzüntüyü atarım” (Mayıs 2021,s.52).

2.5.Doğa ve Evrenle İlgili Bilgi ve Uygulamalar

Bu miras; “Mitik, Şamanik, Kozmogonik, Eskatolojik Halk İnanışları”, “Dünya ve Evren’in Yaradılışı ile İlgili Bilgi ve İnançlar”, “Kıyamet”, “Halk Hekimliği”, “Halk Baytarlığı ve Zoolojisi”,“Halk Takvimi ve Meteorolojisi, “Halk Biyolojisi”, “Halk Botanığı”, “Halk Matematiği”, “Halk Mimarisi”, “Halk Ekonomisi”, “Halk Taşımacılığı”, “Halk Haberleşme Teknikleri”, “ Halk Tarım ve Hayvancılığı” ve “Halk Mutfağı” öğeleriyle bunların alt öğelerinden oluşur. “Sözlü gelenekler ve anlatımlar” mirasından sonra en fazla tespit edilen mirastır. Bu mirasın örneklerinden bazılarını aşağıda yer verilmiştir.

2.5.1. Halk Hekimliği: “Doğal bir şifa kaynağıyım.

Soğuk aylarda **C vitamini** ihtiyacınızı karşılarım” (Aralık 2021,s.23).

2.5.2. Halk Takvimi: “Baharda çiçeklenir her yer

Yazın dallarda sallanır

Çeşit çeşit meyveler

Kışın ağaçlar uyur

Gece sen

Yazın ağaçlar uyanır (Ocak 2021,s.6).

2.5.3.Halk Botaniği: “Mescit bahçesine güller ekelim

Güller arasına **lale dikelim**

Çocuk! Gel tut elimden yüreğinle” (Haziran 2021,s.52).

“Al mor renkli **yemişleri**

Vişneleri hep dalında

...

Sen de bahçene **tohum saç**” (Ağustos 2021,s.40).

“Hasat zamanı toplanır vitamin yüklü **ayvalar**

Kış aylarının vazgeçilmez meyvesi(Aralık 2021,s.23).

2.5.4.Halk Mimarisi

2.5.4.1. İbadethaneler: “Ezanlar okununca

Seller gibi coşarız,

Dedem ile beraber

Hep **camiye** koşarız” (Kasım 2022,s.11).

“Üç **mescidim** var

Mübarek yerleri kalbimde tek tek (Ocak 2023,s.28).

“**Mescid-i Haram** Kiblem,

Güzel **Kâbe**’m

Mescid-i Nebevi Peygamberimden emanet

Mescid-i Aksa

İlk kiblemiz” (Ocak 2023,s.29).

2.5.5.Halk Taşımacılığı: “Yorgun ağaçlar.

Elimizde **kızaklar,**

Bizi bekliyor sokaklar”(Şubat 2023,s.28).

2.5.6. Halk Mutfağı

2.5.6.1. Yerel Bilgi ve Becerilerle Üretilen Yiyecekler: “Meyve suyu yapar annem

Reçelini sever dedem

Nefis olur dondurması
Bu ağaçla büyüdüm ben

Narin yapraklı bu ağaç” (Ağustos 2021,s.40).

“**Kompostomu** yapıp ılık ılık içebilir,

Tatlımı yapıp misafirlerinize ikram edebilirsiniz” (Aralık 2021,s.23).

2.5.6.2. Kutsal ve Törenselleşen Yemekler:“Uçun mutluluklar uçun

Sahurdan iftara geçin” (Nisan 2021,s.52).

2.6.El Sanatları Geleneği

Bu miras; demircilik, bakırcılık,semercilik gibi geleneksel meslekler ile giyim-kuşanma ve süslenme öğelerine ait alt öğelerden oluşur. Yapılan incelemede bu mirasa ait giyim-kuşam ve süslenme öğesinden tören giyimine ait yalnızca bir öge bulunmuştur.

“Çarşıdan aldık

Cici **bayramlık**” (Temmuz 2021,s.52).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Toplumların devamlılığında önemli bir yere sahip olan somut ve somut olmayan kültürel miras, nesilden nesile aktararak canlılığını sürdürür. Böylece mirasların kaybolmasının önüne geçilir. Bu mirasları aktarmanın yollarından biri de basılı yayınlardır. Diyanet Çocuk dergisi bu yayınlardan biridir. Dergide yer alan şiirler tespit edilmiş, söz konusu şiirlerdeki somut olmayan kültürel miras öğeleri saptanmıştır.

Diyanet Çocuk dergisinin kronolojik seyri incelendiğinde özellikle son sayılara doğru şiirlerin dağılımında ciddi düşüşlerin olduğu tespit edilmiştir. Bu dergi üzerine çalışan Ünsal’ın (2023) diğer türler üzerinde tespit ettiği somut olmayan kültürel miras dağılımıyla şiirlerdeki somut olmayan kültürel miras dağılımı kıyaslandığında, şiirlerdeki miras sayılarının daha az olduğu görülmüştür. Bunun temel sebebi ise dergide şiirlere daha az yer verilmesi ve şiirlerin kısa olmasıdır. Ancak her ne kadar şiir sayısı az olsa da şiirler yapısı gereği iletileri örtük şekilde ifade ettiği için miras öğelerinin şiir üzerinden aktarılması daha çarpıcıdır.

Araştırmada en fazla “sözlü gelenekler ve anlatımlar” mirası tespit edilmiştir. Pehlivan (2015), Dündar (2018), Gülden (2019) ve Ünsal (2023) da çalışmalarında en fazla bu mirası tespit etmiştir. “Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar” mirası ikinci sırada tespit edilmiştir. Dündar (2018) ve Ünsal (2023) benzer sonuca ulaşmıştır. “Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar” mirasıyla yakınlık gösteren “toplumsal uygulamalar ritüeller ve şölenler” üçüncü sırada tespit edilmiştir. Pehlivan (2015), Dündar (2018) ve Ünsal’ın (2023) çalışmalarında da aynı sonuç görülmüştür. “El sanatları geleneği” mirasında yalnızca bir öge tespit edilirken “gösteri sanatları” ve “yaşayan insan hazineleri/geleneğin ustaları” miraslarında hiçbir öge saptanmamıştır. Pehlivan (2015), Dündar (2018), Gülden (2019) ve Ünsal’ın (2023) çalışmalarında “gösteri sanatları” mirasına ait bulgulara rastlanırken “yaşayan insan hazineleri/geleneğin ustaları” mirasına ait hiçbir bulguya rastlanmamıştır. Gürbüz’ün (2019) çalışmasında bu mirasa ait yalnızca bir öge tespit edilmiştir.

“Sözlü gelenekler ve anlatımlar” mirasında deyimler oldukça az tespit edilirken atasözleri hiç tespit edilmemiştir. Kültürel zenginliğimiz olan deyimler ve atasözlerine yeterince yer verilmemesi kültürel miras aktarımında olumsuz bir sonuç olarak değerlendirilebilir. “Adlar” alt ögesinde Hasan, Hüseyin ve Muhammed’e; “yer adları” alt ögesinde ise Kudüs ve Aksa’ya şiirlerde yer verilmiştir. Bu durum dini yayın politikası güden derginin amacına uygun hareket ettiğini göstermektedir. “Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar” mirasında yer alan “halk mimarisi” alt ögesine ait ibadethaneler, “halk takvimi” ve “halk mutfağı” dikkat çekicidir. Cami ve mescit yapılarına ezan sesiyle şiirlerde yer verilerek “ibadethaneler” ögesinin ön plana çıktığı görülmektedir. “Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler” mirasında “törenler kutlamalar ve ritüelleri” ile “halk hukuku” öğeleri saptanırken “halk sporları” ile ilgili herhangi bir bulgu tespit edilmemiştir. Hacca, umreye gitme, ramazan ayı, iftar ve

sahur yemeklerinin tespit edilmesi dini kültürel miraslara yer verildiğini göstermektedir. Teyze, dayı, amca, hala gibi akrabalık bildiren sözcüklere şiirlerde yer verilmiştir. Bu sözcüklerinin çeşitli olması dilimizin kültür aktarımındaki zenginliğini göstermektedir. “El sanatları geleneğine” ait yalnızca bayramlık elbiseye yer verilmesi yeterli olmamaktadır. Bu mirasta birçok kültürel öge vardır. “Gösteri sanatları” mirasında “halk oyunu”, “halk tiyatrosu” gibi ögelere yer verilmemesi ve “yaşayan insan hazineleri/geleneğin ustaları” mirasında usta sanatçılara yer verilmemesi eksiklik olarak görülmektedir.

Bu çalışmadan hareketle şu öneriler sıralanabilir:

Şiirlerin kendine has özellikleri nedeniyle direkt aktarımdan ziyade dolaylı aktarım yönünden güçlü bir tür olduğu bilinmektedir. Bu nedenle dergilerde, ders kitaplarında vb. yayınlarda çocuk şiirlerine daha fazla yer verilmelidir

Çocuk şiirleri yazarları, kültürel mirasın önemini aktarmak için şiirlerinde bu ögelere daha fazla yer vermelidir.

Kaynakça

- Akgül, A. (2021). *Şiirde düşünmek: Melih Cevdet Anday ve Özdemir Asaf'in şiirleri üzerine gözlemler*. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,1-24.
- Arpağ, M. (2018). *Yaratıcı dramanın şiir yazmaya yönelik tutuma etkisi*. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 6(3), 569-590.
- Aytaş, G. (2001). *Çocuk ve şiir*. Hece Aylık Edebiyat Dergisi (Türk Şiiri Özel Sayısı), 5, 53-55.
- Bayar, M. (2015). *Yaygın din eğitimi bağlamında diyanet işleri başkanlığının süreli yayın hizmetleri*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,8(36), 453-465.
- Dündar, E. (2018). *İngilizce ders kitaplarında somut olmayan kültürel mirasın yeri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi
- Güliden, B. (2015). *Öğretim programlarının ve Türkçe ders kitaplarının kültür aktarımı bağlamında somut olmayan kültürel miras öğeleri açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi.
- Gürbüz, Y. (2019). *Ortaokul Türkçe ders kitaplarının somut olmayan kültürel miras unsurları bağlamında incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Gökalp, Z. (2018). *Türkçülüğün Esasları* (1.Baskı).İstanbul: Karbon Kitaplar.
- Karababa S. vd, (2010). *İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Şiirlerin İncelenmesi*, 3.Uluslararası Türkçe Kurultayı, İzmir.
- Nas, R. (2004). *Örneklerle Çocuk Edebiyatı* (2. Baskı).Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Oğuz, M. Ö. (2018). *Somut olmayan kültürel miras nedir?* (3.Baskı). Ankara: Geleneksel Yayıncılık
- Özkartal, Z. (2015), *Bir kültürel mirasımız: Isparta Yılkırkan çeşmesi*, Akdeniz Sanat Dergisi, 8(15), 26-36.
- Pehlivan, A. (2015). *Açık ve örgün eğitim sosyal bilgiler ders kitapları ve öğretim programında somut olmayan kültürel miras öğelerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.) Anadolu Üniversitesi.
- Sever, S. (2013). *Çocuk Edebiyatı ve Okuma Kültürü*. İzmir: Tudem Yayınları.
- Tunçer, M. (2017). *Dünden Bugüne Kültürel Miras ve Koruma*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ünsal, Ö. (2023). *Diyanet Çocuk dergisindeki edebi metinlerin somut olmayan kültürel miras öğeleri açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi.
- Yalçın, A. & Aytaş G. (2016). *Çocuk Edebiyatı* (8.baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldırım, A.& Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6.baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.

GÖÇ KONULU ÇOCUK EDEBİYATI ESERLERİNİN SOSYOKÜLTÜREL BİLGİLER BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Prof. Dr. Deniz MELANLIOĞLU¹

Özet

Göç, göçmen, mülteci, sığınmacı gibi sözcüklerin 2011 Suriye iç savaşıyla birlikte sözlükte tanımlanan birer kelime olmanın ötesine geçerek günlük hayatta somut karşılığı olan bir olguya dönüştüğü söylenebilir. Can güvenliği nedeniyle ülkesini terk etmek durumunda kalan milyonlarca Suriyeli farklı coğrafyalardaki ülkelerden sığınma talep etmek durumunda kalmıştır. Bu ülkeler arasında sınır komşusu olması, misafirperverliğiyle tanınması ve “geçici koruma altında olma” şeklinde özel bir statü sağlaması bakımından Türkiye Cumhuriyeti’ne sığınanların sayısının oldukça yüksek olduğu bilinmektedir. Yakın coğrafyalarda yer alan ev sahibi ülke ile göçe kaynaklık eden ülke arasında kültürel ortaklıklar bulunmasına rağmen belirgin farklılıkların olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum, uyum içinde yaşama, toplumsal düzenin korunması bağlamında birtakım olumsuzluklar içermektedir. Söz konusu olumsuzlukların ortadan kalkması, hedef dilin öğrenilmesi ve birinin, diğerini anlamasından geçmektedir. Özellikle küçük yaşlarda edinilecek kültürel farkındalık, toplum düzeni için hayati öneme sahiptir. Çocukların bu farkındalığı edinmesinde göç konulu çocuk edebiyatı ürünlerinin önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Belirtilen hususlar doğrultusunda bu araştırmanın amacı, göç konulu çocuk kitaplarının sosyokültürel bilgiler bağlamında incelenmesidir. İfade edilen amaç için doküman incelemesi yönteminin sunduğu imkânlardan yararlanılmıştır. Veri kaynağı *Akim Koşuyor* ve *Kuş Olsam Evime Uçsam* adlı kitaplar; sosyokültürel bilgiler bağlamında taranmış, ulaşılan veriler, içerik analiziyle çözümlenmiştir. Ulaşılan bulgulardan hareketle göç konulu çocuk kitaplarında sosyokültürel bilgiyi yansıtmaya bağlamında belirli noktalarda yoğunlaşıldığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Çocuk edebiyatı, göç, sosyokültürel bilgi, kültürel etkileşim

AN ANALYSIS ON THE WORKS OF CHILDREN’S LITERATURE ON MIGRATION WITHIN THE CONTEXT OF SOCIOCULTURAL INFORMATION

Abstract

It can be stated that words such as migration, immigrant, refugee and asylum seeker have got beyond being words defined in the dictionary with the 2011 Syrian Civil War and have turned into a phenomenon that has a concrete equivalent in daily life. Millions of Syrians who had had to leave their country due to safety reasons had to seek asylum from countries in different geographies. It is known that the number of people taking refuge in the Republic of Turkey is quite high compared to other countries as it is a border neighbor, is famous for its hospitality, and provides a special status to them which is known as “being under temporary protection”. It is noteworthy that although there are cultural commonalities between the host country located in the nearby geography and the country that originates migration, there are also significant differences. This situation causes some problems in the context of living in harmony and preserving social order. Elimination of these problems is possible through learning the target language and understanding each other. Cultural awareness, which is acquired especially at an early age, is of vital importance for social order. It can be stated that children’s literature on migration has an important place in children’s acquisition of this awareness. In accordance with the mentioned issues, the aim of this research is to analyze children’s books on migration within the context of sociocultural information. The opportunities offered by the document analysis method were used for the stated purpose. The books used as sources of data, namely *Akim Koşuyor* and *Kuş Olsam Evime Uçsam*, were scanned within the context of sociocultural information, and the acquired data were analyzed through content analysis. Based on the findings, it has been observed that children’s books on migration focus on certain points in the context of reflecting sociocultural information.

¹ İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, denizmelanlioglu@hotmail.com

Keywords: Children’s literature, migration, sociocultural information, cultural interaction

1. GİRİŞ

Türk toplumunda iletişimi başlatan temel soru kalıplarından biri “nerelisin”dir. Bu soru kalıbı ile muhataplar birbirinin alanına ne oranda dahil olabileceklerine yönelik çıkarımda bulunmaktadır. Ortaklık görece daha fazla ise iletişim ortamında kişiler kendini o denli güvende hissetmektedir. Durum aynı ana dilini konuşan bireyler arasında dahi böyle iken ana dilinden başka bir dil konuşulan toplumda bulunanlar için ifade edilen güveni tesis etmenin hiç de kolay olmadığı söylenebilir. Özellikle ülkesinden savaş, kıtlık gibi zorunlu hâller dolayısıyla ayrılan mülteciler için bu daha zor bir süreci ihtiva etmektedir. İçinde bulunulan yüzyıl, savaşın sonuçlarına bütün insanlığın şahitlik ettiği bir zaman dilimine işaret etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti sadece şahitlikle kalmayıp aynı zamanda savaşın açtığı derin yaraların tamirinde etkin rol üstlenmektedir. Suriye iç savaşıyla birlikte yerinden edilen yaklaşık dört milyon Suriyeliye ev sahipliği yapan ülkemiz, onların sadece can güvenliğini sağlamakla kalmamakta aynı zamanda barınma, sağlık, eğitim gibi temel hak ve ihtiyaçlarını karşılama noktasında da seferber olmaktadır. Her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye sınır komşusu olsa da veya aynı coğrafyada bulunsun da iki millet arasında kültürel birçok farklılıktan söz etmek mümkündür. Bu durum, birlikte yaşama veya sosyal uyumun sağlanmasında birtakım problemlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Howing ve arkadaşlarına (1990) göre sosyal uyum, bireyin yabancı bir kültürel çevrede sosyalleşmesi başka bir ifadeyle toplumun yaşam biçimini belirleyen değer ve normlara uygun davranışlar sergileme sürecidir. Böylece birey, yaşadığı toplumla arasındaki çatışmaları en aza indirebilecektir. Sosyal uyumun sağlanmasında temel unsur, mültecilerin geldikleri toplumun dilini öğrenmesidir. Hedef dil edinilmeden, sosyal uyumdan veya birlikte yaşama kültüründen bahsedilemez. Bu nedenle Suriyeli mültecilere, Türkçenin öğretilmesinin hayati önem taşıdığı dile getirilebilir.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde temel amaç, mültecilerin ev sahibi toplumla iletişim kurabilmesi, günlük ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ve en önemlisi ev sahibi toplumla uyum içerisinde yaşayabilmesidir. Bu bağlamda süreçte dilsel yeterlikle kültürel yeterliğin eşgüdümü ilerlediği belirtilebilir. Anık ve Kurt (2021) bu ilişkinin gerekçesini; kimle nasıl iletişim kurulacağı, sözsüz davranışlar, bir diyalogda takip edilecek rutinler gibi sosyal ortama ilişkin birçok temel bilgi ve yeterliğin kültürle ilişkili olmasıyla açıklamaktadır. Söz konusu açıklama göstermektedir ki bir mültecinin Türkçe bilmesi tek başına yeterli değildir, aynı zamanda kültürün dile yansıyan boyutunu iletişim sürecine taşıması beklenmektedir. Sofradan kalkarken “Eline sağlık.” ifadesinin kullanılması dilin kültürle birleşim noktasını göstermek adına tipik bir örnektir. Dolayısıyla dilin kullanımında anlama ulaşma ve yorumlama için toplumla etkileşim bir gerekliliktir. Bir başka ifadeyle hedef dil olarak Türkçe öğrenme süreci, kendini ifade etme ve sosyal ilişkileri yapılandırmayı kapsamaktadır. Bu nedenle Tapan (1990) yabancı dil derslerini, kültürlerin karşılaştırıldığı bir alan olarak görmektedir. Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni (MEB, 2021, s.127) “*Diller ve kültürler ayrı ayrı zihinsel bölmelerde saklanmaz.*” ifadesine yer vererek iletişimde dil ve kültürün birlikteliğini vurgulamakta ve öğrencilerden beklenen yeterlikleri, çoğul kültürlü birikimi temel alıp geliştirme başlığı altında sunmaktadır. Dil düzeylerine göre öğrencilerden beklenen yeterlikler Tablo 1’de verilmektedir (MEB, 2021, s.129).

Tablo 1. Çoğul Kültürlü Birikimi Temel Alıp Geliştirme

Dil Düzeyi	Öğrenciden Beklenen
C2	Yanlış anlamalar ve kültürel anlaşmazlıkları engellemek ve/veya onarmak amacıyla denge sağlayarak ve kültürel farklılıklara yönelik farkındalık göstererek bağlama göre hareketlerini ve ifade yapılarını başlatabilir ve kontrol edebilir.

C1	<p>Toplumdilbilimsel/ toplum-edimsel geleneklerdeki farklılıkları tanıyabilir, bunlar üzerinde eleştirel olarak derin düşünebilir ve buna göre iletişimini ayarlayabilir.</p> <p>Kültürlerarası karşılaşma, okuma, film vb. yararlanarak kültürel değerlerin ve uygulamaların arka planını hassas bir şekilde açıklayabilir ve bunların boyutlarını yorumlayıp tartışabilir.</p> <p>Kültürlerarası iletişimde belirsizliklerle başa çıkabilir ve açıklık getirmek için düşüncesini yapıcı ve kültürel olarak uygun bir şekilde ifade edebilir.</p>
B2	<p>*Yargıların ve önyargıların sıklıkla temellendiği örtük değerlere farkındalık göstererek kendisinin ve diğer sosyal grupların bakış açıları ve uygulamalarını tanımlayabilir ve değerlendirebilir.</p> <p>*Kendi toplumunun ve aşına olduğu diğer toplumların kültürel varsayımları, yerleşmiş fikirleri, basmakalıp inanışları ve önyargıları hakkındaki yorumları açıklayabilir.</p> <p>*Başka bir kültüre ait belge veya olayı yorumlayabilir ve açıklayabilir; bu belgeyi ve olayı kendi kültürüne ve/veya aşına olduğu başka kültürlerle ait belgeler ve olaylarla ilişkilendirebilir.</p> <p>*Kendi toplumu ve diğer toplumlarla ilgili iletişim araçlarında yer alan bilgi ve görüşlerin tarafsızlığını ve dengesini tartışabilir.</p> <p>Kültürel olarak belirlenmiş davranış kalıplarındaki benzerlik ve farklılıkları belirleyip bunların üzerine derin düşünebilir ve karşılıklı anlayışı müzakere etmek amacıyla bunların önemini tartışabilir.</p> <p>Kültürlerarası bir temasta birinin belirli bir durumda mutlak kabul ettiği bir şeyin başkaları tarafından aslında kabul görmediğini fark edebilir ve tepki verip kendini uygun bir şekilde ifade edebilir.</p> <p>Söz konusu kültürdeki kültürel ipuçlarını genellikle uygun bir şekilde yorumlayabilir.</p> <p>Kendi kültürü ve diğer kültürlerdeki belirli iletişim yolları ve bunların ortaya çıkarabileceği yanlış anlaşılma riskleri üzerine derin düşünebilir ve bunları açıklayabilir.</p>
B1	<p>Duruş, göz teması ve diğerleriyle arasındaki mesafe ile ilgili genellikle geleneklere göre hareket edebilir.</p> <p>En yaygın kullanılan kültürel ipuçlarına göre genellikle uygun karşılığı verebilir.</p> <p>Kendi kültürünün özelliklerini başka kültürdeki kişilere veya diğer kültürün özelliklerini kendi kültüründeki kişilere açıklayabilir.</p> <p>Değerlerinin ve davranışlarının kendinin diğer insanların değer ve davranışları hakkındaki görüşlerini nasıl etkilediğini basitçe açıklayabilir.</p> <p>Başka bir toplumsal kültürel bağlamda kendine “garip” görünen şeylerin diğer ilgili bağlamdaki insanlar için nasıl gayet “normal” olabileceğini basit şekilde tartışabilir.</p> <p>Kendi kültürel olarak belirlenmiş eylemlerin diğer kültürlerden insanlar tarafından nasıl farklı algılanabileceğini basitçe tartışabilir.</p>
A2	<p>Günlük sosyal temalarla ilişkili temel kültürel gelenekleri tanıyabilir ve uygulayabilir.</p> <p>Her ne kadar rutinden sapma ile baş etmek konusunda zorluk yaşasa da günlük selamlaşma, vedalaşma, teşekkür ve özür ifadelerinde uygun şekilde davranabilir.</p> <p>Günlük işlemsel bir etkileşimdeki davranışının kastettiğinden farklı bir mesaj verebileceğini fark edebilir ve bunu basitçe açıklamaya çalışabilir.</p> <p>Diğer kültürlerle mensup kişilerle iletişimde güçlük yaşadığında nasıl davranacağından</p>

	emin olmasa bile böyle durumlar yaşanabileceğini fark edebilir.
A1	Somut türden basit günlük işlemlerde bile zorluk yaşasa da numaralandırmanın, mesafe ölçümünün, saati söylemenin vb. ayrı yolları olduğunu fark edebilir.
A1 Öncesi	Tanımlayıcı yok.

Tablo 1’de dil düzeylerine uygun olarak belirtilen çok kültürlü birikimi temel alıp geliştirme ile ilgili yeterliklerin hedef dilin öğrenim/öğretim sürecinde birinin, “öteki”ni anlama çabası şeklinde yorumlamak mümkündür. Bunun için çerçeve metinde iletişimsel yetkinlikler sıralanırken toplumdilbilimsel uygunluktan bahsedilmektedir. Toplumdilbilimsel uygunluğa yönelik içerikte farklılıklara işaret eden sosyokültürel ipuçlarını tanıma ve buna göre hareket etmeyle ilgili bilgilerin sunulduğu gözlemlenmektedir. Bu noktada sosyokültürel ipucunun karşılığını aramak gerektiğine inanılmaktadır. Çünkü geniş bir anlam dünyasını kapsayan kültürün öğrenciye nasıl sunulması gerektiği konusu temel sorulardan biridir. Melanloğlu’na (2017) göre öğrenciye sunulacak kültür unsurları, onun hedef dili anlamasına yardımcı olacak nitelikte olmalı, kültür öğeleri dilin kullanım alanlarıyla ilişkilendirilerek sunulmalıdır. Öğrencinin hedef kültüre ilişkin bilmesi veya hedef dili kullanırken uygulaması gereken kültürel unsurlar, Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçeve Metni (TELC, 2013) ve Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı’nda (TMV, 2020) sosyokültürel bilgiler başlığı altında sıralanmaktadır: *Günlük yaşam* (yiyecek içecek, yemek zamanları, masa adabı, resmi tatiller, çalışma saatleri, boş zaman etkinlikleri), *yaşam koşulları* (ev şartları, refah durumları), *kişiler arası ilişkiler* (kadın-erkek ilişkileri, aile yapıları ve ilişkileri, iş ortamındaki ilişkiler gibi), *değerler, inançlar ve davranışlar* (bölgesel kültürler, gelenek ve sosyal değişim, tarih, özellikle sembol olmuş tarihi kişilikler ve olaylar, yabancı ülkeler, halklar, ülkeler, politika, sanat, din, mizah), *vücut dili, sosyal gelenekler* (misafirperverlikle ilgili olarak dakiklik, hediyeler, kalış uzunluğu, ayrılış gibi), *ritüeller* (doğum, evlilik, ölüm, kutlamalar, festivaller, danslar vb.). Belirtilen sosyokültürel bilgiler incelendiğinde kültürün iletişime yansıyan boyutunun öncelendiği anlaşılmaktadır. Demir ve Açık (2011) de tarih, günlük yaşam, alışkanlıklar, alışveriş, yeme-içme, aile kurumu, coğrafya, turizm, seyahat gibi konuların kültür kapsamında öncelikle öğretilmesi gerektiğini belirtmektedir. Öğrencinin hedef kültüre ilişkin unsurları bir anda algılayıp yorumlaması mümkün değildir. Ou ve Gu (2020) öğrencilerin dilsel engellerin yanı sıra inanç, değer gibi kültürel değişkenler nedeniyle anlamı müzakere ederken zorluklarla mücadele durumunda kaldıklarını dile getirmektedir. Kültürel farklılıklar, öğrencilerin iletişim ortamına göre nasıl davranmaları gerektiği konusunda bocalamalarına, beklentileri karşılamada tedirginlik yaşamalarına, toplumun değerlerini yansıtamama endişesi taşımalarına yol açmaktadır. Böyle durumlarda aracılık becerisi işe koşulabilir. Aracılık, iletişim ve/veya öğrenme için alan ve koşullar yaratma, yeni anlam yapılandırmak için iş birliği yapma, başkalarını yeni anlam yapılandırmaya veya anlamaya teşvik etme ve yeni bilgileri uygun biçimde iletme gibi görevler üstlenen dil durumlarını ifade etmek için kullanılmaktadır (MEB, 2021, s.95). İletişime aracılık etme; sosyokültürel, toplumdilbilimsel veya entelektüel farklılıklar taşıyabilen öğrenenler arasında etkili iletişimin gerçekleşmesini amaçlamaktadır. İletişime aracılık etme, bir bakıma kültürlerarası anlayış geliştirmeye odaklanmaktadır. Bu sürecin etkin olabilmesi için gerekenler çerçeve metinde şu şekilde maddelenmektedir:

- Kültürel normların ve bakış açılarının muhataplar arasında anlaşılmasını teşvik için sorular kullanma ve ilgi gösterme
- Farklı sosyokültürel ve toplumdilbilimsel bakış açılarına ve normlara duyarlılık geliştirme/saygı gösterme
- Sosyokültürel ve toplumdilbilimsel farklılıklardan kaynaklanan yanlış anlamaları öngörme ve/veya bunları onarma (MEB, 2021, s. 119).

Kıtalar ve ülkeler arası yoğun göç hareketliliğine tanıklık edilen bugünlerde ifade edilen maddelerin hedef dili öğrenenler tarafından gerçekleştirilmesinin ev sahibi toplumla uyum içinde yaşamak için ne denli hayati öneme sahip olduğu görülmektedir. Çetinkaya’ya (2012) göre birlikte yaşama, ortak değerler üzerine inşa edilen bir olgudur. Öğrenci, hedef dil öğrenme sürecine kaynak

kültürle dahil olmaktadır. Belki de başka kültürlerin varlığını, o ana kadar hiç fark etmemiş de olabilir. Kendi yaptığı her şey ona göre doğrudur ve herkes bu şekilde davranmalıdır aksi davranışla karşılaştığında, bunun bir kültür farkı olduğunu değil bir ayıp veya hata olduğunu düşünebilir (Ülker, 2007). Bu nedenle kültürlerarası iletişim, yanlış anlamaları azaltma ve kapsayıcı akademik ortamları teşvik etmede önemli bir değişken olarak nitelenmektedir. Tomalin ve Stempleski (1992) kültürlerarası iletişimin gerçekleşmesinin faydalarını şöyle belirtmektedir:

- Davranışlarda kültürün etkisinin kavrama,
- Hedef kültürdeki sözcük ve kalıp ifadelerin kültürel çağrışımları hakkında fikir sahibi olma,
- Hedef kültüre ilişkin değerlendirmeler yaparak genellemelere ulaşma,
- Hedef kültüre mensup ana dili konuşurlarına empati geliştirme

Öğrencinin kültürlerarası etkileşim geliştirip ev sahibi toplumla uyum içinde yaşaması, kendi deneyim veya gözleminin çok ötesinde bir farkındalığı gerekli kılmaktadır. Özellikle çocuklarda bu farkındalığın gelişmesine, içselleştirme açısından, kitapların aracılık etmesi gerektiğine inanılmaktadır. Göç konulu çocuk kitapları aracılığıyla özdeşim kurabileceği karakterler vasıtasıyla çocuk kaynak kültür ile hedef kültürü ilişkilendirebileceği örneklerle karşılaşma fırsatı yakalayabilecektir. Bu noktadan hareketle çalışmanın amacı göç konulu çocuk kitaplarının sosyokültürel bilgiler bağlamında incelenmesidir.

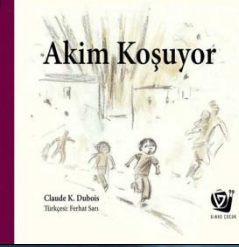

2. YÖNTEM

Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesinden yararlanılmıştır. Doküman incelemesi doğrudan görüşme ve gözlem yapma imkânının olmadığı durumlarda işe koşulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Doküman incelemesi, var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamayı içermektedir (Karasar, 2006). Bu bağlamda belirlenen kitapların sosyokültürel bilgiler açısından incelenmesi hedeflendiğinden bu yöntem işe koşulmuştur.

2.1. Veri Kaynağı

Resimli çocuk kitaplarından göç temasına yer veren Akim Koşuyor ve Kuş Olsam Evime Uçsam araştırmanın veri kaynağıdır. Kitaplara ilişkin bilgiler Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Araştırmaya Veri Sağlayan Kitaplara İlişkin Bilgiler

Kitabın Kodu	Kitabın Adı	Kitabın Görseli	Yazarı
AK	Akim Koşuyor		ClaudeK. Dubois
KO	Kuş Olsam Evime Uçsam		Güzin Öztürk

Tablo 2’de veri kaynağını oluşturan kitaplar, kapak görselleri ve yazarları ile birlikte verilmiştir. Bu kitapların içeriği ise şu şekilde özetlenebilir:

Akim Koşuyor: Bir nehir kenarında arkadaşlarıyla birlikte oyun oynayan Akim, gelen silah sesleri ile irkilir ve köydeki herkesle beraber koşmaya başlar. Eve gidip ailesini bulmaya çalışır ama

eve gittiğinde evinin yerle bir olmuş hâlini görür, ailesine ulaşamaz. Ona yardım etmek isteyenlerle birlikte koşmaya başlayan Akim'in ailesini arama mücadelesi, beklenmedik bir şekilde son bulur.

Kuş Olsam Evime Uçsam: Suriye'de savaş çıkmasıyla birlikte Besim ve ailesinin evinin bulunduğu bölge boşalmaya başlar. Komşuları güvenli bölgelere gitmek için gece yola çıkar. Bir gün sıra Besim ve ailesine gelir ancak bu yolculukta yalnız değildirler. Onlar gibi savaştan kaçan bir aileye de kucak açarlar ve birlikte yola çıkarlar. Hatay'da kampa yerleşen aile burada yeni dostluklar kurar sonra kalıcı yerleşim için İzmir'e gideler. Bu süreç Besim için birçok farklı macera barındırır.

2.2. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen veriler, betimsel analizle çözümlenmiştir. Bu teknikte ulaşılan veriler önceden belirlenmiş temalara göre özetlenip yorumlanmaktadır. Bunun için elde edilen bulgular, önce dizgesel ve açık bir biçimde betimlenmekte daha sonra bu betimlemeler açıklanıp yorumlanarak birtakım bulgu ve sonuçlara ulaşılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Ulaşılan bulgu ve sonuçları örneklemek amacıyla çalışmada doğrudan alıntılara kullanılmaktadır. Veri kaynağı kitaplar, sosyokültürel bilgiler bağlamında çözümlenmiştir. Çözümleme yapılırken Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi Metni (TELC, 2013) ile Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'nda (TMV, 2020, s.19) belirtilen sosyokültürel bilgiler esas alınmaktadır. Tablo 3'te sosyokültürel bilgiler ve içerikleri gösterilmektedir.

Tablo 3. Veri Analizinde Kullanılan Sosyokültürel Bilgiler ve İçeriği

Sosyokültürel bilgiler	Sosyokültürel bilginin içeriği
Günlük yaşam	Yiyecek, içecek, öğünler, sofrada adabı, resmî tatiller, bayramlar, çalışma saatleri, boş zaman etkinlikleri vb.
Yaşam koşulları	Ev şartları, refah durumları, sosyal güvence vb.
Kişiler arası ilişkiler	Kadın-erkek ilişkileri, aile yapısı ve ilişkileri, iş ortamındaki ilişkiler
Değerler, inançlar ve tutumlar	Bölgesel kültürler, gelenek ve sosyal değişim, tarih, özellikle sembol olmuş tarihî kişilikler ve olaylar, ülkeler, halklar, politika, sanat, din, mizah, meslek grupları, kurumlar, güvenlik vb.
Beden dili	Dilin öğretiminde geleneksel olarak farklı kültürlerde kullanılan beden dili iletişimi ve diğer kültürlerle aktarımı vb.
Sosyal gelenekler	Misafirperverlikle ilgili olarak dakiklik, hediyeler, ziyaret süresi, vedalaşma, davranış ve sohbet kuralları vb.
Ritüeller/geleneksel davranışlar	Doğum, evlilik, ölüm, kutlamalar, festivaller, danslar, dinî gelenekler, halka açık toplantılarda seyircilerin davranışları vb.

Tablo 3'te yer alan sosyokültürel bilgiler, araştırma kapsamındaki kitaplarda taranmış, belirlenen söz konusu kategorilere ayrılmış, çalışmanın amacını ortaya koyacak ifadeler bu kategoriler doğrultusunda olduğu gibi aktarılmıştır. Ulaşılan bulgular, kategorilere göre yorumlanmıştır. Veri

kaynağı kitaplar, araştırmacı dışında bir alan uzmanı tarafından daha okunmuş ve kitaplarda geçen sosyokültürel bilgiler alan uzmanınca da fişlenmiştir. Sonrasında araştırmacı ve alan uzmanı bir araya gelmiş, belirledikleri ifadeleri karşılaştırmış, farklı tespitlere yönelik ilgili bölümleri yeniden gözden geçirmiştir. Görüş birliği sağlanan ifadeler, bulgular bölümüne doğrudan aktarılırken mutabık kalınmayan ifadeler çalışmaya dahil edilmemiştir. Nitel araştırmanın doğasına özgü geçerlik ve güvenilirlik bu şekilde sağlanmaya gayret gösterilmiştir (Arastaman, Fidan ve Fidan, 2018).

3. BULGULAR

Göç konulu Akim Koşuyor ve Kuş Olsam Evime Uçsam adlı resimli çocuk kitapları sosyokültürel bilgiler bağlamında incelenmiş, eserlerde geçen söz konusu bilgiler alıntı cümlelerle örneklenmiş, hangi kitapta hangi sosyokültürel bilginin bulunduğu, hangisinin/hangilerinin öncelendiği belirlenmiştir.

Tablo 4. Akim Koşuyor’da Yer Verilen Sosyokültürel Bilgiler

Sosyokültürel Bilgiler	Sosyokültürel Bilginin İçeriği	Örnek İfadeler
Günlük yaşam	Yiyecek, içecek, öğünler, sofrada, resmî tatiller, bayramlar, çalışma saatleri, boş zaman etkinlikleri vb.	*Akşam, ona yemesi için azıcık pirinç lapası veriyorlar. s.36
Yaşam koşulları	Ev şartları, refah durumları, sosyal güvence vb.	*Akim’in köyünde savaştan iz yoktu, savaş uzak gibiydi. Akim, Kuma nehrinin kıyısında, diğer çocuklarla birlikte küçük kayıklarla oyun oynuyor, huzur içinde. Akşam doğru gökyüzünde boğuk gürültüler ve silah sesleri yankılanıyor. Gümbürtü giderek yükseliyor. s. 2
Kişiler arası ilişkiler	Kadın-erkek ilişkileri, aile yapısı ve ilişkileri, iş ortamındaki ilişkiler	*Tanıdık bir yüz arıyor: Annesini, kız kardeşini, arkadaşlarını. Boşuna. Akim ağlıyor. “Anne, anne...” Bebekli bir kadın onu kendine çekiyor. Gece boyunca Akim’i kollarında tutuyor. s.26
Değerler, inançlar ve tutumlar	Bölgesel kültürler, gelenek ve sosyal değişim, tarih, özellikle sembol olmuş tarihî kişilikler ve olaylar, ülkeler, halklar, politika, sanat, din, mizah, meslek grupları, kurumlar,	*Akim’in köyünde yaşayanlar keşmekeş içinde sağa sola koşturmaya başlıyor. Akim de koşuyor. Bir an önce eve varmak istiyor. Ama evi yıkılmış, kimseyi bulamıyor. Akim feryat ediyor. s. 10 *Üçüncü günün sabahında içeriye askerler

	güvenlik vb.	<p>dalıyor. Askerler, Akim ve diğer çocukları alıp götürüyor. Akim artık onların tutsağı. Büyük bir korku içinde durmadan annesini düşünüyor. Askerlere hizmet etmek ve kuyudan su götürmek zorunda. s.36</p> <p>*Ortalık karardığında bir nehre varıyorlar: sınıır! Bir balıkçı onları kayığına alıyor, birlikte suya açılıyorlar. Akim gece boyunca üşüyor. Sabah karşı kıyıya ulaşıyorlar. Mapam köyüne doğru tekrar yürümeye koyuluyorlar. s.59</p> <p>*Yolda bir insani yardım kuruluşunun kamyonuyla karşılaşıyorlar. Kamyon onları alıp bir mülteci kampına götürüyor. Orada karınlarını doyurma ve yıkanma olanağı buluyorlar. Artık geceleri uyuyabilecekleri bir yatakları var. s.67</p> <p>*O akşam Akim diğerleriyle birlikte, Binbir Gece Masalları'nı dinliyor. s.75</p> <p>*Akim kampta güvende. s. 75</p>
--	--------------	---

Tablo 4 incelendiğinde Akim Koşuyor adlı resimli çocuk kitabında en çok değerler, inançlar ve tutumlar ile ilgili sosyokültürel bilgiye yer verildiği görülmektedir (6). Bunlardan beşinin güvenlik, birinin ise sanatla ilgili bir sosyokültürel bilgi olduğu anlaşılmaktadır. Günlük yaşam, yaşam koşulları ve kişiler arası ilişkilerle ilgili birer içeriğin olduğu gözlemlenmektedir. Bunların yemek ve refah durumunu örneklediği görülmektedir. Beden dili, sosyal gelenekler ve ritüeller/geleneksel davranışlarla ilgili herhangi bir sosyokültürel bilgiye rastlanılmamaktadır. Kitabın resim ağırlıklı olduğu dikkate alındığında neredeyse her yazılı ifade de bir sosyokültürel bilginin bulunduğu ifade edilebilir.

Araştırmanın veri kaynağını oluşturan ikinci resimli çocuk edebiyatı kitabı Kuş Olsam Evime Uçsam'dır. Bu kitapta yer alan sosyokültürel bilgiler Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5. Kuş Olsam Evime Uçsam'da Yer Verilen Sosyokültürel Bilgiler

Sosyokültürel bilgiler	Örnek ifadeler
Günlük yaşam	*Son birkaç aydır un çorbası içiyoruz sadece. Evde undan başka bir şey yok. Anneannem, "Çorba kapıya kadar dayanır." derdi hep. Gerçekten de öyle, sofradan kalkıp odama gidinceye kadar acıkıyorum. s. 14

	<p>*“Kuruttuğum sebzeler vardı. Un çorbasından başka şey içmedik. Onları alırım. ...” s. 19</p> <p>*Mahallemizde sahipsiz bir köpek vardı. Sırayla beslerdik onu. Kimseye zararı yoktu. Kuytu bir yer buldu mu uykuya dalardı. Hatta tek yaptığı uyumaktı. Savaş başladıktan sonra da gidecek yer bulamadı. Yıkılmış evlerin arasında yaşamaya devam etti. Bir öğle vakti annem “Gitme.” dedi. Dayanamadım, gittim, onun için ayırdığım ekmeği götürdüm. Bence çok açtı, çünkü karnı midesine yapışmış gibiydi. Annem bilse kızardı. Artık pek ekmeği yiyemiyoruz da ondan. Beni görünce çok sevindi. Hızlı hızlı kuyruğunu salladı. Etrafımda döndü. Biraz başımı okşadım. Önüne ekmeği koydum. Yemeye başladı. s. 28-29</p> <p>*Birkaç kuru ekmekten başka şey yemedik. s. 35</p> <p>* Ekmekler bitiverdi. Doymayacakmışız gibi geliyor. Un çorbası içmiştik hep, ondan mı acaba? s. 56</p> <p>* Burada akşam çabuk oluyor. Babamla Gufran’ın babası küçük tüp bulmuşlar. Bir de tencere. Makarna dağıtılmış. “Akşam yemeğinde makarna var. Un çorbası içmeyelim, değil mi ama çocuklar?” ... Makarnayı çok sevdim. Korsan makarnalı süt içti. s. 61-62</p> <p>* Ekmeği getirdi biraz. Yandaki çadırdan çayla peynir vermişler. s.63</p> <p>*İzin kâğıdı veriyorlar burada. İzin alıyorsun, iş bulmak için şehre gidiyorsun. Babam da aldı. Gidiyor her gün. Akşamları dönüyor. Götürmüyor beni. Şehir nasıl acaba? Ben de gitmek isterim. Görmek isterim. Halebi’ye söylesem mi? Gizlice gitsek? Bir şey olmaz ki! Her gün iki kamyonete binip gidiyorlar. Babamın bindiğine binmeyiz. s.67</p> <p>* Offf, karnım gurulduyor. Karşıda ekmeği satan bir yer var. Oradan ekmeği alsak? Bir kerecik alsak bir şey olmaz bence. Halebi’ye, “Bekle.” dedim. Karşıya gittim. Avucumdaki demir paraları uzattım. Ekmeği işaret ettim. Verdiler. Koşa koşa Halebi’nin yanına gittim. Ekmeği böldük. Yemeye başladık. İçi boş gibi. Çabucak bitti. s. 74</p> <p>* Şimdi biraz Türkçe biliyorum. Arada çocuklarla oynuyorum. “Savaşı unutturma oyunu.” dedim. “Gizli görevimiz olsun.” dedim. Hüseyin ile Mehmet, “Sen çok akıllısın.” dediler. Parolamız da oldu sonra: Şişko kral. s. 83</p>
--	---

	<p>*Un çorbası içmeye başladık yine. Annem de sihirli şeyler yapabilir bazen. Azıcık çorba yapar, önümüze koyunca çok olur. Anneannem olsa, “Sihirli değil bu oğlum. Elleri bereketli, azı çok yapıyor.” derdi. s.95-96</p> <p>*Babamlar her sabah işe gider gibi evden çıkıyorlar. Bir yerde bekliyorlarmış. Kamyonetten bir adam iniyormuş. Seçiyormuş adamları. Babamları da seçerse inşaatta çalışıyorlarmış. ... ben de büyük olsaydım, çalışsaydım keşke. Paramız az olmazdı o zaman. s. 96</p> <p>*Dolmuş hemen geldi. Bindik. Dolmuşun parasını Samet verdi. “Bu seferlik benden.” dedi. Bence bana kepçe dediği için pişman. İçerisi çok kalabalık. Ayakta duruyoruz. İleride polis varmış. Ayakta yolcu almak yasakmış. Biraz bağırdı şoför, çömelin diye. Kimse duymadı. Arkasında oturan teyzeye, “Abla söyle çömelinler.” dedi. s. 102</p> <p>*Önce balıkçının yanından geçtik. Hem satıyor hem de pişiriyor. Çok güzel koktu. Acıktım galiba. s. 104</p> <p>*Akşamları babalar gelir eve. Yorgun olurlar. Biraz da yaşlanmış gibi. İnşaat işçilerinin elleri büyümüş. Neden diye sorduğumda, “Çünkü elleriyle ağır yük taşırlar.” Demişti babam. Her akşam kontrol ediyorum. Elleri büyümüş mü diye. Şimdi büyümemiş ama kıvrıramıyor parmaklarını artık. İnşaatta çalışınca öyle olurmuş. Para kazanmak zordur. İş bulmak da... Suriyeli olursan daha zordur. s. 106</p>
Yaşam koşulları	<p>*Binalarının çoğunun duvarı, kapısı yıkılmış. Kurşun hepsine giriyor çıkıyor. Kapıları yok çünkü. Karşımızdaki ev yıkık, çatısı uçmuş sanki. Orada arkadaşım Emir oturuyordu. Şimdi yoklar. Kaçmışlar. Camlar kırık. Yırtık perdeleri uçuşup duruyor. s.7</p> <p>* Ayaklarım üşüdü biraz. Ayakkabımın ucu açılmış, baş parmağım dışarıda. s. 26</p> <p>*Savaşlar sadece insanlara değil, bütün canlılara zarar verir. İnsanlar zarar verdiğinde ağaç yine filizlenecek hayata dönecek yer arar. İşte ben bu yüzden unutmak istemiyorum ve savaştan kaçmak istiyorum. s. 40</p> <p>* Sırayla indik. Ayağımı yere basınca düşer gibi oldum. Taş var çünkü. Batıyor. Kampın dışında dağlar, tepeler var. Bazı yerlerde toprak kırmızı sanki. Rüzgâr da çok. Ağaç ve ev yok ki. Olsa yavaş eserdi. Üşüdüm</p>

<p>biraz. İçeri girdik. Çadırların arasındaki yol, toprak. s. 44</p> <p>*“Kalacağımız çadırı tarif etti. Yemek dağıtılıyormuş. Ne zamandır doğru düzgün bir şey yemedik. Önce karnımızı doyuralım sonra çadıra gideriz.” s. 45</p> <p>* Çok kalabalık. Bize bakıyorlar. Çadırların arasından yürüdük. Ateşin üstüne kazanlar koymuşlar. Yemek dağıtıyorlar. Tahta masalar var. Boş bulduğumuz ilk masaya oturduk. Babamla annem sıraya girdi. Biz çocuklar oturup bekleyecektik. Yemek getireceklermiş. Sıraya girdiler. Sonra ellerinde plastik tabaklarla geldiler. s. 45</p> <p>* Çadırların aralarında teller var. Önlerinde tahta sandalyeler, küçük tüpler, çuvallar. Üstlerinde çamaşırlar. Nereye gitsek hep aynı. Kaybolduk galiba. s.54</p> <p>*“Halep’ten gelen çok. Belki tanıdık birilerine bile rastlıyoruz. Artık güvendesiniz. Asmayın suratınızı. Birazdan kalabalık olur burası. Çocuklar, tel örgüler ile çadırlar arasındaki yolda oynarlar. Zaten ben çocukları hiç anlayamam. Nerde daracak yer, çamur, tepe var, çocuklar orada.” s. 55</p> <p>* Çadırların arası kalabalık olmuş. Sandalyelerini çıkarmışlar dışarı. Bazısı yere oturuyor. Çocuk sesleri gelmeye başladı. Çoklar. Üzerlerindeki kıyafetler eski. Bazısının dizi yırtık. Kirli görünüyorlar. Düşündüm birden. Çadırlarda banyo yok ki. Nasıl yıkanacağız? Başımı eğdim. Ayakkabılarıma baktım. Bir tekinin ucundan baş parmağım görünüyor. Halebi’nin dirsekleri delik. s. 57</p> <p>* Ama tabak yok, bardak da bir tane. Babam, “Birkaç güne bazı eksiklerimizi tamamlarız.” demişti. s. 62</p> <p>*Annemin dediği aklıma geldi: “Gece tek başına sokakta olmak, çocuklar için güvenli değil.” s.77</p> <p>*Kamptan ayrılınca okula gitmek isterim. Hem Zehra dilenci olmamı istemez benim. “Kahramanlar dilenci mi olur!” der. s. 79</p> <p>*Annem, “Birkaç aya kalmaz biz de gideriz.” dedi. Kamp her gün daha kalabalık oluyormuş. Babam biraz para biriktiriyormuş. Kamptaki okula gitmeye devam edecekmişim. Bir hafta sadece okula gitmeye iznim varmış. Ne kadar Türkçe öğrenirsem o kadar iyiymiş. s. 82</p>
--

<p>*“Nerede kalacağız orada baba?” “Postacılar Mahallesi’nde oğlum. Bizim gibi aileler varmış orada. Kaçıp gelen. Kamptaki biri söyledi. Kimsenin yaşamadığı, derme çatma evler varmış.” “Postacılar mı yaşıyormuş orada baba?” “Ne bileyim oğlum. Yaşamışlar demek ki...” s. 87</p> <p>*İki aydır İzmir’deyiz. Postacılar Mahallesi’nde. Kimse bilmiyor. Neden adı Postacılar? Bence postacılar yaşıyormuş burada. Çarşıya yakın yerlerde uzun uzun binalar var. Karşıyaka denirmiş oraya. Bizim mahalle uzak ama. Bir yere gitmek istiyorsan önce dolmuşa binmen gerekir. Sonra otobüse. Karşıyaka’ya gidersen denizi görürsün. s. 94</p> <p>*Mahalledeki evler ya tek katlı ya iki. Caddeler çok geniş ama sokaklar dar. O sokaklara güneş girmiyor bir türlü. Soğuk oluyor. Bahçesi olanlar çok. Horoz yetiştirenler var. Sabahları horoz sesiyle uyanırız. s. 95</p> <p>*İlk geldiğimizde hiçbir şey yoktu evde. Pencereerde cam bile yoktu. Naylon yapıştır babam. Bulanık gibi oldu içerisi o zaman. İki odası vardı sadece. Burada bizim gibi insanlar çok. Kaçıp gelenler yani. Yardım ettiler bize. Bazısı yatak verdi, bazısı tüp. Zor sığıyoruz eve. Kalabalığız çünkü. s. 95</p> <p>*Suriyeli çocukların gidebileceği okul yok. Kampta biraz Türkçe öğrettiler ya. “Şimdilik yeter.” diyor annem. s.95</p> <p>*Çocukların giysileri eski püskü. Benimkiler de öyle. Bir tanesinin ayakkabıları bile birbirinden farklıydı. Ben de ayağıma baktım onu görünce. Baş parmağım dışarıda hâlâ. s. 95</p> <p>*Anneler kapının önünde oturur. Sadece Suriyeli kadınlarla konuşur. Korkuyor başka yere gitmeye. “Kaybolurum.” diyor. s.100</p> <p>*Upuzun sokak gibi burası. Ama çarşı diyorlar. İki tarafta da dükkânlar var. Işıklı, renkli. Dükkânların içinden müzik sesi geliyor. Türkçe değil ama. Başka bir dil. Anlaşılmıyor şarkılar. ... Binaların arasına ip bağlamışlar, bayrak asmışlar. Bazı ablalar gazete satıyor yolun ortasında. Bazısı insanların eline kâğıt tutuşturuyor. Çok dikkatli bakarsam, biraz da parmaklarının ucunda yükselirsen deniz görünüyor. s. 103</p> <p>*Televizyonumuz yok. Okuyacak kitabımız da yok. Erken yatılır, erken kalkılır burada. Yapacak bir şeyimiz yok çünkü. Yemeğimizi yerde yeriz. Un çorbası içince çabuk kalkarız sofradan. s. 106</p>
--

	<p>*Annemler mahalleden hiç ayrılmıyor. Suriyelilerden başkasıyla konuşmuyor. Korkuyorlar hâlâ. s. 114</p> <p>*Burada Suriyeli olmak çok zor bence. Mahallenin dışına çıkmayız hiç. Üstümüz başımız eski. Paramız olmadığı için yenisini alamıyoruz. s. 115</p> <p>* İzmir ne büyük! Denizin yanından bile geçtik. s. 110</p>
Kişiler arası ilişkiler	<p>*Annem, “çocuklar söz dinlemezlerse başlarına hep aksilik gelir.” derdi. Dinlemedim onu, dışarı çıktım. Ellerimle başımı kapatıyorum, belki kurşunlar beni görmez. Kıpırdayamıyorum, ne yapacağım şimdi? Nereye saklansam? Keşke annemi dinleseydim! s. 8</p> <p>*Bir keresinde yine annemin sözünü dinlememiştım de sobadaki kömürle oynarken elimdeki bezi yakmıştım. s. 9</p> <p>*Abim de yok, gelmiyor kaç gündür eve. Annem gizli gizli ağlıyor. Ama gördüm ben onu. Ne zaman kapı çalsa, “Geldi şükür!” diye kapıya koşuyor, ben de arkasından. s. 10</p> <p>*Babam dev gibidir benim. Ama küçüldü sanki şimdi. Anneannem de küçülmüştü, boyu kısalmıştı. “Yaşlandığım için bir çamaşır gibi çektim.” Demişti. s. 10</p> <p>*Mis anne kokusu! Ağaç gibi kokar hep. s.12</p> <p>*Gözlerim tam kapanacak, açıyorum, annemin güzel yüzünü görüyorum. Tam kapanacak, açıyorum, saçlarımı okşarken görüyorum onu. s.12</p> <p>* Abimle çok eğlenirdik. Ama artık hiç eğlenmiyorum. Söylemiş miydim? Abimin adı Ahmet. Uzun boyludur o. Kara saçları vardır. O yanımdaysa bana bir şey olmaz. Korur beni. Bugün evde olsaydı dışarı çıkmama engel olurdu. Oyun oynarken düştüm mü, abim oradadır; bilyelerim mi kayboldu, bulur; dolaptan bir şey mi alamadım, uzun boyuyla hemen alıverir; canım güreşmek mi istiyor, güreşir. Ağabeyler arasında yarışma yapılırsa kesin birinci gelirdi. s. 14</p> <p>*Abimle ne güzel güreşirdik, oyunlar oynardık. Gufran araba sürmeyi bile bilmiyor. Bebek o, güreşemez ki! s. 17-18</p> <p>*Babalar ciddi olduğunda kaşlarını çatar. Elleriyle alnını ovuşturur. Kaşlarının arasında çizgi olur o zaman. Sevmem ben o çizgiyi. Korkarım biraz. s.18</p>

<p>*Dev gibidir babam. Annem hep, “Biraz yaşlandı ama gölgesi hala koyu. Gölgesine sığındık mı bize bir şeycik olmaz.” der. ... Sözünde durur her zaman. s.19</p> <p>*Güldü babam. Çizgisi kayboldu. Saçımı okşadı. Babam saçımı okşayınca karıncalar yürür içimde. Gıdıklanmışım gibi olur. Sevinçli bir şeydir öyle yapması. s. 20-21</p> <p>* Gufran’ın annesinin sesini duymadım hiç. Uyurken de “Ihh ihh” sesleri çıkarıyor sadece. Konuşsa keşke! Babası uyanırken çok gürültü yapar, çok konuşur hep. Konuşurken de göbeği sallanır biraz. s. 21</p> <p>* Gufran önüme yuvarlandı. “Şşşş, ağlama Gufran! Oyun oynuyoruz. Şşşş!” Abi oldum ben. Küçükler ağlayınca öyle yapılır. “Şşş, ağlama...” denir. s. 25</p> <p>*Babam, “Savaş başlayınca bazı insanlar duygularını kaybettiler, acıma duyguları kalmadı, kızgın insanlar oldular.” demişti. Demek ki hayvanlara bile kızgın bu insanlar. s. 30</p> <p>* Gufran ağlamaya başladı. Babam bağırınca korktu çünkü. Annesi, “Gufran ağlama kızım!” dedi. Çok şaşırdık. Sesi ne güzelmiş. Bizim köyün pınarı gibi. Şırıl şırıl akıyor. Herkes kahkaha atmaya başladı. Annem gidip Gufran’ın annesine sarıldı. İlk kez konuştu çünkü. ... Mucizeler gerçek olur bazen. Gufran’ın annesinin konuşması da öyle. s. 43</p> <p>*“Baba, çok sevdim yavru kediye. Bizim çadırda kalsın, ne olur. Lütfen baba, lütfen!” “Kalsın bakalım. Sorumluluğu sana ait ama. Her şeyiyle sen ilgileneceksin, anlaştık mı?” s. 46-48</p> <p>*Ayağa kalktım. Babamın boynuna sarıldım. Babam ekmek gibi kokar. Bunu anneme söylediğimde “Eve ekmek getiren o.” demişti. s. 48</p> <p>*Gözleri ıslak yine annemin. Sesi titredi. Korsan onun ayaklarına kuyruğunu sürüyor. Kediler, insanlar ağlayacak oldu mu anlar. Ağlamasın diye dokunur. Ben de gittim. Bacaklarına sarıldım. Saçlarımı okşadı annem. s. 50-51</p> <p>* Arapça konuştu. Şaşırdım. ... “Hatay’a hoş geldiniz. Sanırım elindeki tüy yumağına süt istiyorsun. Siz de ister misiniz biraz?” deyiverdi. Yine başımızı salladık. “Adım Ali. Bana Ali Usta diyebilirsiniz. Hadi geçin</p>

<p>şuraya. Sütler geliyor. Bir şeye ihtiyacımız olursa bana gelin.” s. 55</p> <p>* Annem kızınca çok konuşur. Nefes almadan konuşur. Yanakları da kızarır biraz. Öyle oldu yine. s. 56</p> <p>* Yanına gitsem mi acaba? Gitsem sevinir, tek başına çünkü. “Merhaba. Adım Beşir. Neden burada tek başına duruyorsun? Nereye bakıyorsun öyle? Dışarıda hiçbir şey yok ki! Adın ne?” S. 58-60</p> <p>* İşte, gördüm! Yine orada. Tel örgülerden dışarı bakıyor. Tam yanına gidecektim, biri geldi. Adı Hüseyin’miş. Sorsam mı acaba? Neden oynamıyor çocuklarla? “Sarı saçlı kızın adı ne? Niye hep tek başına?” “Ha, o mu? Zehra. Kulakları duymuyor. Konuşmıyor da.” ... Oynamazmış kimseyle. Konuşmak isteyen yazarak söylemiş. Onunla konuşmayı sadece annesi babası biliyormuş. El kol hareketleri yapıyorlarmış. Aldım kâğıdı kalemi. Halebi, Hüseyin ile kaldı. Zehra’nın yanına gittim. s. 64</p> <p>* Zehra’ya Tardus’u gösterdikten sonra arkadaş olduk. Dört aydır kamptayız. Zehralar altı aydır buradaymış. “Yarın gideceğiz.” dedi. Gitmesin, kalsın ama. Giderse göremem ki. Okula gitmeye başladık. Okulumuzun çatısı yok. Yemek yediğimiz yerde oluyor ders. Türkçe öğretiyorlar. Bazı kelimeleri biliyorum ben. “Merhaba” diyebiliyorum mesela. Ekmek de isteyebiliyorum. S.67</p> <p>*“Parlat bakalım şöyle güzelce.” Ayağını koydu adam. Hasan abi boya çıkardı. Adam eliyle hayır gibi yaptı. Arapça söyledi bu sefer. Biraz kızgın gibi. Kötü bakıyor. Aklıma göz dövme adam geldi. “Doldurdunuz Hatay’ı! Sizin yüzünüzden rahat yok. Mahallede evine hırsız girmeyen kalmadı. Hem kaçıp geliyorsunuz hem hırsızlık yapıyorsunuz!” Hasan abi süngeri bıraktı. Hızlı nefes alıyor. Duydum ben. Omuzları aşağı inip kalkıyor. Ellerini yumruk yaptı. Kenarda tutuyor. s.70</p> <p>* Adam ne dedi, anlamadım. Türkçeyi iyi bilmiyorum daha. Kötü şey söyledi, kesin. Kaşları kızgın gibiydi. s.75</p> <p>* Anlamıyorum ki tam, Türkçe konuşuyor. Arada hıçkırıyor. “Anladımmm! Suriyelisiniz siz!” s. 77</p> <p>* Zehra yazdıklarımı okudu. Kalktı, yanağımdan öptü. Saçından tokasını çıkardı. Sarı saçları döküldü omzuna. Bana verdi tokayı. Saklarım onu.</p>

	<p>Zehra kokar o toka. Sakız gibi kokar. s.82</p> <p>* Kocaman aile olduk biz. Gufranlar, Halebiler. s. 86</p> <p>*Babam “En azından birlikteyiz, zor günler de geçer.” diyor. s. 96</p> <p>*Suriyeli olduğumuz yüzümüzden anlaşılıyor bence. Bazı Türkler yaklaşmaz, korkar bizden. Bazıları yardım ederler. Çocuklarından bizimle oynayanlar olur. Çat pat anlaşırız onlarla. s. 96</p> <p>*Tek Türk arkadaşım Samet. Benden uzundur. İridir. Hep kızgın gibidir. Bir keresinde bana, “Kepçe, kepçeee!” demişti. Üzül müştüm ben. Ellerimle kulaklarımı kapatmıştım. s.101</p> <p>*Sen bu kulaklarınla güzelsin. Ben sana baktığımda kulaklarını görmüyorum; akıllı, hayat dolu bir çocuk görüyorum. Biraz da yaramaz. Önemli olan kulaklarının nasıl görüldüğü değil, nasıl bir insan olduğun Beşir. s.101</p> <p>*Gittim, Samet’e kızdım. “Kepçe dersin üzülürüm.” dedim. “Ben sana şişko desem üzülmez misin?” dedim. Baktı, kaldı öylece. Kimse onunla böyle konuşmamış daha önce. Başını öne eğdi. Yanakları kızardı. Utanınca öyle olur. s. 101</p> <p>*Halebi’ye, “Yüzümüzden anlaşılır Suriyeli olduğumuz.” dedim. Nasıl olduğunu sordu bana. Bilmem ki, anlaşılır işte. Yaklaşmaz kimse bize. s. 115</p> <p>*Samet dışında Türk arkadaşım yok. Başka Türk çocuklarla oynamaya başlarız bazen. Anneleri gelir hemen, ellerinden tutar, götürürler. Onlar korkuyorlar sanki. s. 115</p>
Değerler, inançlar ve tutumlar	<p>*Elim anneminkinin içine girecek neredeyse. Canım acıdı. Büyük bir patlamayla arkaya doğru düştük. Çınnnn... Başka şey duymuyorum. Görmüyorum da. Bomba attılar yine. Etrafımızda toz bulutu var sanki. Her yer duman. Gökyüzünden tahta parçaları ve taşlar yağdı. Artık çınlama sesini de sevmiyorum. s. 8</p> <p>*Siz su kuyusuna taş attınız mı hiç? Taş, suya düştüğünde dünyanın enderin yerine düşmüş gibi yankı yapar. Taş da görünmez, su da. İşte, kuyunun içindeyiz sanki. Uzaklardan, derinlerden patlamalar duyuluyor. s. 9</p>

<p>*Gitmemiz gerek buradan! Güvenli değil artık Halep. Bak bu insanlar on gündür ağacın altında yatıp kalkıyormuş. Deyrizor'dan haçıp gelmişler. Nereye gitseler bomba yağmış üstlerine. Yıkılmadık yer kalmamış. s.15</p> <p>*Yıkıldığı için gidemiyorum okula. s. 17</p> <p>*“Gündüzleri sokaklar hayalet şehre dönüşüyor. Çıkmak güvenli değil. Gece, Gufran'ın akrabalarının kamyoneti ile yola çıkacağız. Çok eşya almayın. Yiyecek ve su alın.” s. 19</p> <p>*Eğilip bir avuç toprak aldım. Toprak, biraz ülke kokar! ... Cebime koydum toprağı... Toprak yapıştı avuçlarıma. Silmem ben onları. Toprak, biraz da ev kokar. s. 22</p> <p>*Önümüzde upuzun kuyruk var. Sıra olmuşlar. “Yavaş yavaş içeri alıyorlar, anne bak!” “Suriye dışarı oldu artık oğlum. Türkiye içerisi!” O da kalktı ayağa yanımıza geldi. Elini omuzuma koydu. Kapı uzakta biraz. Tam göremedim. Dur kalk yapa yapa ilerliyoruz. Yaklaştık. İki kanatlı, gökyüzüne kadar uzanan bir kapı hayal etmişim. Etrafi da duvarla çevrili. Sınır kapısı bu kadar küçük oluyor demek ki! İki yanda kulübe gibi yer var. Ortasında demir parmaklık, altı tekerli bir kapı. O kadar cık! Bir de nöbet tutan askerler. Ben büyük olsun isterdim. Duvar olsun. Savaşmak isteyenler gelemesin. Geçemesin kapıdan. s. 36-37</p> <p>*Hatay'a gidiyormuşuz. Kamp varmış orada. s. 38</p> <p>*Üzıldüm biraz. Halep'i hatırladım. Abimi hatırladım. s. 40</p> <p>* Uzun tel örgüler var her yerde. Bembeyaz bir sürü çadır. Çadırların tepelerinde kırmızı ay resmi var. Sıra sıra dizilmişler. Ne kadar çok! Babam burası için sığınma kampı demişti. Sığınma ne demek ki? Saklanmak gibi bir şey herhalde. s. 43</p> <p>*“Baba, burası Suriye'ye çok yakın değil mi?” “Yakın oğlum.” “Ne kadar yakın baba?” “En fazla yarım saatlik uzaklıkta oğlum.” s. 44</p> <p>*“Anne, cebimdeki toprağı ekelim. Olur mu? Ülkesinde hissetsin kendisini Tartus, olur mu anne?” “Tamam oğlum. Buradaki toprakla karıştırırız biraz. Bir avuç yetmez. Üzülme sen.” ... “Suriye ile Türkiye'nin toprağı bir saksıda birbirine karışacak.” s. 50</p> <p>* İnsan evini yanında taşıyabilse ya. Çanta gibi. Burada kalmak zorunda kalmazdık o zaman. Burnum sızlıyor. Ağlamamak için kendimi</p>
--

<p>tuttuğumda burnum sızlar benim. Aklıma evimiz, Halep geldi. s.53</p> <p>* Bazısı oyuna döndü. Ellerinde tahta sopa var. Taşa vuruyorlar. En uzağa fırlatan kazanıyor. Ayağa kalktık. Yaklaştık biraz daha. ... Sırası gelen taşa vuruyor. Kazanınca ödül yok ama. Zıplayıp seviniyorsun sadece. Sıra bana geldi. Vurdum. İki kez sekti, sonra durdu taş. Bazen kazanamazsın, olmaz. Abim, “Kazanmak da var, kaybetmek de sen eğlenmene bak.” derdi. s. 58</p> <p>*“Mmm, yanımızdan ayrılmayın. Buradan Uzun Çarşı’ya gideceğiz. Kalabalık olur her saat. Ayakkabı boyatan olur mutlaka.” ... Yürümeye başladık. Ortadan nehir akıyor. Çamurlu gibi rengi. Ortasında köprü var. Köprünün duvar gibi kolları var. Tepesine saat koymuşlar. Çok yukarıda ki... Göremez çocuklar. Yolun iki tarafından da bir sürü araba geçiyor. Çok hızlılar. Acelen olursa hızlı sürersin arabayı. Kaçarken de öyle yaparsın. Tehlikeli bir şeydir öyle yapmak. İnsanlar da koşar gibi yürüyor. Komik biraz. s. 69-70</p> <p>*“Benim onurum her şeyim! Çek ayağını! Hırsız olsam niye burada ayakkabı boyayayım? Vatansız kalmak ne demek bilmezsin sen! Bilme zaten! Biz de insanız beyamca! Bu cila benden olsun! Git artık!” s.71</p> <p>* Bazı çocuklar müzenin orada. Burada toplanıp gideceğiz bugün. Kalabalık olur, gelmezseniz kalırsınız ona göre.” Hasan abi mmmlarken yürümeye başladık bile. İçerisi ıhlamur kokuyor. Bazen de sucuk gibi. Yukarıda çatısı var. Ev gibi değil ama. Camilerde olur ya öyle. Yuvarlak. Hem ışık da geçiyor oradan. Ne kadar çok dükkân var! Duvarlar gökkuşağı gibi. Kırmızı halılar, biberler, yanıp sönen ışıklar var. Baharat da satıyorlar. Böyle büyük çuvallarda. Boyaya benzettim ben onları. Çuvalın birini koklasam mı? Annem bana, “Koku canavarı” der. Kokladım biraz. Burnum gıdıklandı. Hapşırdım. s.72</p> <p>*“Biz ne zaman kaçmaya karar verdik, biliyor musun Beşir? Okuldaydık. Birden patlama oldu. Okulun yan tarafı uçtu. Yıkıldı. Taşlar yağdı üstümüze. Duman oldu her yer. Hiçbir şey görünmüyordu. Arkadaşlarımın bazıları duvarın altında kaldı. İnsanlar doluştu birden. Duymuş herkes. Anneler çığlık atıyordu. Ağlıyordu. Ben öylece kaldım Beşir. s. 75</p> <p>* Tuttum annemin elini. Hoplaya hoplaya gittim doktorlara. Beyaz önlük var üstlerinde. Çok temiz görünüyorlar. Biz sık yıkanamıyoruz ki burada.</p>

	<p>Birisi karşısına aldı beni. Sandalyeye oturttu. Gülüyor hep. Yanında Arapça konuşan biri var. Önüme kâğıt koydular. Boya kalemleri verdiler. Halep deyince aklıma ne gelirmiş? Çizdim ben de. Evimizin üstüne füze düşerken çizdim. Göz dövme adamı çizdim bir de. Baktılar. Arapça konuşana döndü doktor. Söylediklerinin bazısını anladım ben. Bana döndü. “Beni anlıyor musun?” “Biraz.” “Ne kadardır buradasınız?” “Altı ay...” “Ailenden geri dönen oldu mu?” “Olmadı.” “Halep’e dönmek ister miydin?” “Gitmek istemem. Burada kalmak da istemem. Vatansızmışız biz. Vatansız olmak istemem.” ... “Şu anda evet. Tel örgülerin dibindeler. Sınır kapısında yüzlerce insan var. Yerleştirecek kamp bulmamız gerek. Sizin kamp şehir gibi kalabalık.” s. 84-85</p> <p>*“Biraz rüya gibi, biraz değil. Burası Hiroşima. O yanan dev mantar da atom bombası.” “Abim demişti. Şimdi bildim ben. Adın ne senin?” “Sadako Sasaki. Atom bombası attıklarında iki yaşındaymışım. Her yeri yakmış, kavurmuş. Dumanı bir insanı puf diye yok edebilir, biliyor musun?” “Çok üzüldüm ben Sadako. Biz de savaştan kaçtık. Abim yaşamıyor artık. Geride kaldı o.” “Atom bombası attıklarında yaralanmamışım. Yüz bin insanı sayabilir misin Beşir? Ben sayamam. Yüz binlerce insan öldü. Bombaya isim bile vermişler: Little Boy (Küçük Çocuk)! Savaşlar sadece yok eder. Bunu zaten biliyorsun. İsim vermeleri de çok kötü değil mi? Hem de sevimliymiş gibi Little Boy demişler. İnsan hayatı değerlidir, tüm canlılarınkı öyle. Ama sen bunu da biliyorsun. s. 91-92</p> <p>*Bazı çocuklar Türkçe bilmiyor. Onların kampında okul yokmuş. s. 100</p> <p>*Arkadakiler, arkadakiler! Çömün, çömün! Almayınca kızıyoz, alınca da bele oluyo! Yazıhtır, ceza yimesin! Oğlum, golunu indir! Bu teyze değişik konuşuyor. Daha önce görmedim böyle konuşanı. s. 102-103</p> <p>*Müzik sesinin geldiği sokağa daldım. Saçları uzun bir abi gitar çalıyor. Şarkıyı anlamadım. Türkçe söylemiyor. Bazı şarkılar sevinçli olur. Bu da öyle. Dizlerimi büküp büküp olduğum yerde dans ettim. İnsanlardan bazıları, abinin önündeki kutuya demir para atıyor. s. 110</p> <p>*Okula gidemiyoruz. Çünkü, Suriyeli çocukların gidebileceği okul yok burada. Keşke gidebilseydik. s. 115</p>
Beden dili	*Gufran’ın annesi gülüyor. Böyle, acı ekşi. Yüzü buruşuyor. Sanki

	<p>gülmüyor da ağlıyor. s. 20</p> <p>* Vurdum omzuna pat pat. Bu, her şey yoluna girer anlamına gelir. s. 64</p>
Sosyal gelenekler	<p>*Eskiden akrabalarımız gelirdi eve. Kocaman sofraya hazırlanırdı. Yakalamaca oynardık evin içinde. Kızardı babam, koşmayın diye. Uzun uzun konuşurlardı. O zamanlar herkes mutluydu. s. 14</p> <p>*Evimize davet edince sevindiler. Çok çaresizdiler, ... s. 15-16</p> <p>*Annem, babaannesinden kalan, üzerinde parlak taşlar olan fil dişi tarağını alır. Bırakmaz onu hiç. “Bazen anılarını yanında taşırsın.” der. s. 20</p>
Ritüeller/geleneksel davranışlar	<p>*“Tamam Hasine, şşş! İçim yanıyor, acımız büyük! Ah Hasine, çok zor. Ama geçecek, çırpınma öyle, hasta olacaksın. Hasine, hadi kalk yerden! ...” s. 15</p> <p>*Anneannem öldüğünde babam, “İnsanlar doğar, yaşar ve ölür.” demişti. Ama abim yaşlı değildi ki! s. 16</p>

Tablo 5’e bakıldığında sosyokültürel bilginin her basamağı için Kuş Olsam Evime Uçsam adlı kitapta bulguya ulaşıldığı görülmektedir. Günlük yaşamla ilişkili 14, yaşam koşullarıyla ilişkili 25, kişiler arası ilişkilere ait 35, değerler, inançlar ve tutumlara yönelik 24, beden dili için 2, sosyal geleneklerle ilgili 3, ritüeller/geleneksel davranışlar başlığında ise 2 sosyokültürel bilgi bulunmaktadır. Günlük yaşamla ilintili 14 sosyokültürel bilginin 8’i yemek, 4’ü çalışma koşulları, 2’si ise boş zaman etkinliklerini kapsamaktadır. Yaşam koşullarıyla ilişkili 25 sosyokültürel bilginin 13’ü eve, 9’u refah durumlarına, 2’si sosyal güvenceye, 1’i yaşanan çevreye odaklanmaktadır. Kişiler arası ilişkiye atfedilen 35 sosyokültürel bilgidен 16’sı aile, 9’ arkadaşlık, 8’i toplum, 2’si ise komşuluk ilişkilerini örneklemektedir. Değerler, inançlar ve normaler başlığı altında 24 sosyokültürel bilgi bulunmaktadır. Bunlardan 8’i güvenlik, 5’i ülke ile ilişkilidir. Şehir ve tarihî yer içeren üçer ifade, kuruma gönderme yapan 2 örnek, oyun, yerel dil kullanımı ve dansla ilgili de birer ifade yine bu bölüm kapsamında değerlendirilmektedir. Beden dilini yansıtan 2 sosyokültürel bilgiye rastlanmaktadır. Misafirperverlik ve hediyeleşme odağında sosyal geleneklere özgü 2 örnek dikkat çekmektedir. Ritüeller/geleneksel davranışlara yönelik ise ölümle ilgili bilgi içeren 2 sosyokültürel bilgi yer almaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen Kuş Olsam Evime Uçsam da dilin kültürle birlikte kullanımını tipik bir şekilde örnekleyen 10 ifade belirlenmiştir. Bu ifadelere özellikle dikkat çekmek için Tablo 5’te yer verilmemiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

*Anneannem olsa, “Acı seni ısırmış oğlum, ondan hissetmedin.” derdi. s. 9

*“Beşir... Beşir kalk oğlum. Çırpınıp durma! Akşam vakti uyunmaz! Ömrün kısadır.” ... “Anne, akşam vakti uyuyunca neden ömrüm kısaliyor? “Ne bileyim oğlum. Çocukken öyle derdi büyüklerimiz.” s.13-14

*Halebi ile göz göze geldik. Ağız doluyken konuşulmaz, gülünmez. s. 46

*Anneannem, “Çok yorgunsan uykun ballı olur, horlamaya üşenirsin.” demişti. s. 52-53

*Toprağa oturduk. Soğuk geldi biraz. Anneannem olsa “Soğuk yiyeceksin, oturma!” derdi. Soğuk yemek, toprağa ya da betona oturunca olur. Altından soğuk gelir, üşürsün. Burnun akar. s. 57

*Özledim ben abimi. Anneannem olsa, “Burnumun direği sızladı.” Derdi. Direğin sızlarsa üzülmüşsündür demektir. Direk ne diye sorduğumda, “Kemiğin yani...” deyip gülümsemişti anneannem. İşte öyle oldum ben. Derin bir nefes alsam geçer belki. s. 58

*Yalan söyledim ben. Kötü yaptım. Anneannem, “Yalan söyleyen köstebek olur. Saklansa da topraktan çıkmak zorunda kalır. Yalanı da saklayamaz, kendisini de.” derdi. s. 68

*Hasan abi çok güçlü bence. Her şeyi de biliyor. Anneannem olsa, “Dağ gibi genç.” derdi. Beş on kişi ayakkabısını boyattı. “Evinize dönün, istemiyoruz burada sizi!” diyenler oldu. “Biz de işsiziz.” dedi bazısı. s. 72

*Bazıları, “Alın teriyle para kazanmak güzeldir!” dedi. Alın teriyle para kazanmak ne demek ki? Hasan abi mmlayarak açıkladı. Kimseden yardım beklemeden çalışmak demekmiş. Çalışırken yorulursan alnın terlermiş. s. 72

*Annem izin vermiyor bana. ... “Kaybolursun yine, bulamam seni koca şehirde.” diyor. ... “ele avuca sığmıyorsun!” diyor. Ele avuca sığmamak; yaramaz olmaya, izinsiz evden çıkıp gitmeye denir. Çok yaptım ben bunu. Sığmadım annemin avucuna. s. 95

Sıralanan ifadeler dikkate alındığında bunların genellikle dilin kalıplaşmış ifadelerinin hangi bağlamlarda kullanıldığını açığa çıkardığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda yer verilen örneklerin okura sosyokültürel bilginin nasıl dile yansıdığını fark ettirme adına önemli olduğu düşünülmektedir.

4. SONUÇ

Göç konulu Akim Koşuyor ve Kuş Olsam Evime Uçsam adlı resimli çocuk kitapları, sosyokültürel bilgileri kullanma açısından Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi (TELC, 2013) ve Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı’nda (TMV, 2020) yer alan sosyokültürel bilgiler bağlamında değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda kitaplarda toplam 124 sosyokültürel bilgi bulunduğu saptanmıştır. Kuş Olsam Evime Uçsam; günlük yaşam, yaşam koşulları, kişiler arası ilişkiler, değerler/inançlar ve tutumlar, beden dili, sosyal gelenekler, ritüeller/geleneksel davranışlar olmak üzere sosyokültürel bilgilerin her başlığına yönelik bulgu içerirken Akim Koşuyor’da günlük yaşam, yaşam koşulları, kişiler arası ilişkiler ve değerler/inançlar ve tutumlarla ilintili örnekler olduğu görülmektedir. Bu bağlamda araştırmaya veri sağlayan çocuk kitaplarının zengin bir malzeme sunduğu ifade edilebilir.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde sosyokültürel bilgi, öğrencinin hedef dili, toplumsal ve kültürel bağlamlarda anlamlandırmasını desteklemektedir. Başka bir ifadeyle sosyokültürel bilgi hedef dilin ne zaman, nasıl kullanılacağını belirlemede kilit bir rol oynamaktadır. Ayrıca sosyokültürel bilgi, öğrencinin hedef kültüre empati geliştirmesine de olanak sunmaktadır. Ana dilinden başka bir dil bilme, farklı bir dil öğrenme süreci değil aynı zamanda kültürel bir deneyimdir. Öğrenciler, hedef kültürün normlarına aşına oldukça Türkçe kendilerini daha rahat ifade edebilir ve toplumsal kurallara uygun bir şekilde iletişim kurabilirler. Sosyokültürel bilgilere hakimiyet dil öğrenme sürecinde öğrenciyi, ev sahibi toplumla uyum içerisinde yaşayan toplumun bir ferdine dönüşmesine de aracılık etmektedir. Bu anlamda özellikle mülteci çocuklar için çocuk edebiyatının sunduğu imkânlardan muhakkak yararlanması gerektiğine inanılmaktadır.

Bir dil, o dili konuşan toplumun tarihini, değerlerini, sosyal normlarını ve hatta günlük yaşamını yansıtır. Bu nedenle, dil öğretiminde sadece dil yapıları üzerinde durmak, öğrencinin dil becerilerini tam anlamıyla geliştirmede yeterli olmaz.

KAYNAKÇA

Demir, A. ve Açık, F. (2011). *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kültürlerarası Yaklaşım ve Seçilecek Metinlerde Bulunması Gereken Özellikler*. TÜBAR. 30, 51-72.

Anık, C. ve Kurt, M. C. (2021). *Bireyden Topluma Dilin İşlev ve Özellikleri*. Aksaray İletişim Dergisi. 3 (1), 165-181.

- Arastaman, G., Öztürk Fidan, İ. ve Fidan, T. (2018). *Nitel Araştırmada Geçerlik ve Güvenirlik: Kuramsal Bir İnceleme*. YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi. 15 (1), 37-75.
- Çetinkaya, K. (2012). *Birlikte Yaşama Kültüründe İnsan: Kutsal Metinlerdeki Olumlu İfadeler Üzerine Bir Analiz*. Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 1(1), 147- 160.
- Howing, P. T., Wodarski, J. S., Kurtz, P. D. ve Gaudin J. (1990). *The Empirical Basis Fort He İmplementation Of Social Skills Training With Maltreated Children*. Social Work. 35 (5), 460-467.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- MEB (2021). *Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçeve Metni-Öğrenme, Öğretme ve Değerlendirme*. Ankara.
- Melanlıoğlu, D. (2017). Dil Öğretiminde Metin ve Metin Seçimi. Develi, H., Yıldız, C., Balcı, M., Gültekin, İ. ve Melanlıoğlu, D. (Ed). *Uygulamalı Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi el kitabı-II*. içinde (s. 111- 186). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ou, W. A. ve Gu, M. M. (2020). *Negotiating Language Use And Norms İn İntercultural Communication: Multilingual University Students' Scaling Practices İn Translocalspace*. Linguistic Sand Education. 57(3). 1- 11.
- Tapan, N. (1990). *Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretiminde Kültür Bağlamının Değerlendirilmesi*. Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi. 8, 55-68.
- TELC (2013). *Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi Öğrenim, Öğretim ve Değerlendirme*. Ankara: MEB Yayınları.
- TMV (2020). *Türkiye Maarif Vakfı Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı*. İstanbul: Matsis Matbaa Hizmetleri.
- Tomalin, B. ve Stempleski, S. (1993). *Cultural Awareness*. Oxford: Oxford University Press.
- Ülker, N. (2007). *Hitit Ders Kitapları Örneğinde Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kültür Aktarımı Sürecine Çözümleyici ve Değerlendirici Bir Bakış*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

MÜZİK- POPÜLER MÜZİK VE DEĞER AKTARIMI
(BARIŞ MANÇONUN ESERLERİNDE ÇOCUK VE GENÇLERE DEĞER
AKTARIMI)

Gülay SORMAGEÇ¹
Nazira BOYMURADOVA²

Özet

Bu araştırmanın amacı, Barış Manço şarkılarında çocuk ve gençlere aktarılmak istenen değerleri belirlemektir. Biz bu çalışmayı “ Yaz Dostum”, “ Halil İbrahim Sofrası” şarkı sözleri üzerinden gerçekleştirdik. Biliyoruz ki;

¹ Araştırmacı Yazar- Şair, gulaysormagec@hotmail.com

² Yazar- Şair, Özbekistan

O'nun hedef kitlesi ne sadece çocuklar, ne sadece gençler idi. Yapmış olduğu TV programının adından da anlaşılacağı üzere yediden, yetmiş yediye bütün bir toplum hatta insanlıktır. Türk töresini (Halil İbrahim Sofrası), Anadolu insan tipini (Sarı Çizmeli Mehmet Ağa) tiplmesiyle anlaşılır bir dille ifade etmiştir. Kendisi bu durumu şöyle anlatır: "Bu dünyaya şarkıcı olarak gelmedim. Ben, düşüncelerimi aktarmak için bu dünyaya geldiğime inanıyorum. Bu düşünceler, bazen müzik eşliğinde daha güzel, daha şirin, daha hoş algılanıyor. Onun için bana verilen bu nimeti kullandım" (Adıgüzel, 2009, s. 89). Kendisini insana ve topluma karşı sorumlu ve borçlu hisseden aydın bir sanatçı olan Barış Manço, bu nedenledir ki ölümsüz şarkılarıyla toplumsal değerlerle normların öğretilmesi ve hatırlatılması sürecine katkıda bulunmaya çalışmıştır (Aça, 2019, s. 289-291). Çocuklara ve gençlere toplumsal değerler ve normları anlatma, yetişkinlere hatırlatma şeklinde sanatını ustaca, bilgece icra etmiştir. Biz de bu yüzden yediden yetmiş yediye çok sevdiğimiz bu uzun saçlı, parmakları yüzüklü, kendine has üslubu olan Barış Manço'yu!

Çalışmamızda iki şarkısını analiz ederek makalemizi hazırladık.

Anahtar Kelimeler: Barış Manço, müzik ve değer eğitimi, kültürel miras aktarımı.

SUMMARY

The aim of this research is to determine the values that Barış Manço wants to convey to children and young people in his songs. We conducted this study on the lyrics of "Yaz Dostum", "Halil İbrahim Sofrası". We know that his target audience was neither only children nor only young people. As it can be understood from the name of the TV program he made, it is a whole society from seven to seventy-seven, even humanity. He expressed the Turkish tradition (Halil İbrahim Sofrası) and the Anatolian human type (Sarı Çizmeli Mehmet Ağa) in an understandable language. He describes this situation as follows: "I didn't come to this world as a singer. I believe that I came to this world to convey my thoughts. These thoughts are sometimes perceived more beautiful, more cute, more pleasant with musical accompaniment. Therefore, I used this blessing given to me" (Adıgüzel, 2009, p. 89). Barış Manço, an enlightened artist who feels responsible and indebted to people and society, has therefore tried to contribute to the process of teaching and reminding social values and norms with his immortal songs (Aça, 2019, pp. 289-291). He skillfully and wisely performed his art in the form of explaining social values and norms to children and young people and reminding adults. That's why we all loved Barış Manço, from seven to seventy, with his long hair, rings on his fingers and his unique style!

In our study, we prepared our article by analyzing two of his songs.

Keywords: Barış Manço, music and value education, intangible cultural heritage transfer.

GİRİŞ

Bu çalışmada keşfedici araştırma modeline dayalı betimsel bir yöntem izlenerek, bir kültürel aktarım aracı olan müzik ve değerler eğitiminin birbirlerine ve kültürel değerlerin aktarımına etkisi araştırılmıştır.

Hem müzik eğitiminin hem de değerler eğitiminin en önemli işlevi, ortak kültürel değerlerin aktarımı yoluyla bireyin karakterini ve dolayısıyla sosyal hayatını olumlu yönde biçimlendirmektir. Sonuç olarak, müzik eğitiminin, değerlerin kazandırılmasında etkili bir yöntem ve araç olacağı; benzer şekilde, değerler eğitiminde kullanılacak uygun çocuk şarkıları ile değerlerin kazandırılmasının kolaylaşacağı düşünülmektedir. Çalışmamızda çocuklar ve gençler için "Barış Manço'nun " Sarı Çizmeli Mehmet Ağa"; " Halil İbrahim Sofrası" adlı eserleri hangi değerleri kapsamaktadır?" sorusuna cevap aranmıştır.

Böylelikle değerler eğitiminde müziğin, müzik eğitiminde de değerler eğitiminin yerinin ortaya konması amaçlanmıştır.

Sarı Çizmeli Mehmet Ağa

Yaz, dostum güzel sevmeyene adam denir mi?

Yaz, dostum selam almayana yiğit denir mi?
Yaz, dostum altı üstü beş metrelik bez için
Yaz, dostum boşa geçmiş ömre yaşam denir mi?
Yaz tahtaya bir daha tut defteri, kitabı
Sarı çizmeli Mehmet Ağa bir gün öder hesabı

Sarı Çizmeli Mehmet Ağa Şarkı Sözlerinde Hangi Değerler İşlenmiştir

Barış Manço, Sarı Çizmeli Mehmet Ağanın hikâyesini dinledikten sonra ondan ilham alarak bu eseri ortaya koymuştur. Dizelerde şu değerler dile getirilmiştir. Severken bile güzel sevmek. İnsanı, ağacı, çiçeği, böceği güzel sevmek; kibirli olmamak, bu dünyadan giderken sadece üç, beş metre bez götürdüğümüzün altı çizilmiştir. Öyleyse ömür zayi edilmemelidir. Yoksula, garibe yemeyeceğimiz ve giymeyeceğimiz hiçbir şeyin yardım olarak verilemeyeceğinin altı çizilmiş ve insan onurunun kıymeti hatırlatılmıştır. Öksüzlerin başının okşanması, merhametle sarıp sarmalamanın önemine vurgu yapılmıştır. Barış söyler! Cümle girişiyse nasihatın önce kendi nefesine olduğunu ifade etmesi, insan hayatında söylem ve eylem bütünlüğünün olmasının önemi, adaletli olmak, dengeli bir hayat, dengeli bir insan olmanın önemi işlenmiştir.

Sarı Çizmeli Mehmet Ağa Kimdir

Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemekle birlikte 1810 civarında doğduğu, 1920'lerde öldüğü tahmin ediliyor. 110 yaşına kadar yaşamış, davudi sesli, çevresine korku salan beyaz tenli dev bir Türkmen.

Anadolu'dan Kıbrıs'a 5 kardeş gelmişler. Karaman kökenliler. Sarı Çizmeli zamanın meşhur ve zengin bir ağası, 3 bin dönüm toprağı varmış. Kavgalıları barıştıtır, bekârları evlendirir, eşyalarını düzer, ev verir ve en az da bir dönüm toprak bağışlamış. Fakir fukara bir kahvehaneye, meyhaneye ya da lokantaya gittiğinde para ödemez, yer içer tüm hesapları Sarı Çizmeli Mehmet Ağa'ya yazdırır. Kendi gibi gönlü de zengin bu ağa malını mülkünü hep başkalarının hesabını ödeyerek harcadığından rivayete göre, yokluk içinde olmasa bile parasız pulsuz ölmüş.

Mezarını Barış Manço Yaptırdı

Yıl 1971 Barış Manço fırtına gibi esiyor. Manço Kıbrıs'a konser vermeye gelir ve Sarı Çizmeli Mehmet Ağa'yı bu konser sırasında Kıbrıslı Türkler'den duyar. Bu hikâyeden yola çıkarak yazdığı şarkı 1979'da ortalığı yıktıktan sonra Manço 1982'de tekrar adaya gelir. Bu defa yanında kameramanlarıyla... Sarı Çizmelinin akrabalarıyla buluşur. Mezarını ziyaret eder ve yeni bir mezarın yapılmasına katkıda bulunur. Şimdi Mehmet Ağa'nın Göçeri köyündeki mezar taşında, "Barış Manço ile bütünleşen Sarı Çizmeli Mehmet Ağa. 1800'lü yıllar Ruhuna Fatih" yazıyor.

Halil İbrahim Sofrası Eserinde Hangi Değerler İşlenmiştir

Daha çatal, bıçak, kaşık icat edilmemişken
İsmail'e inen koç kurban edilmemişken
Bir kavga başlamış ki nasip kısmet uğruna
Kapağı ver, kulpu al, kurbanı hiç soran yok
Buyurun dostlar buyurun Halil İbrahim sofrasına

Dizelerde tamahkârlık, dünya hırsı, bencillik gayet incelikle ifade edilmiştir. İnsanın doğasında bunların var olduğu asıl insanlığın bütün bunlardan sıyrılmakla mümkün olacağı anlatılmıştır. Helal lokma, helal kazançla mümkündür. Bilek hakkı ve alın teriyle kazanç övülmüştür. Alın açık olanın, gözü, gönlü tok olanın, kula kulluk etmeyenin, nefesine hâkim olanın itibarının hiç kaybolmayacağı ve insanların gönül tahtında daima oturacağına dikkat çekilmiştir. Topu topu bir dilim kuru ekmeğin için yapılan bunca kavga ve isyana ibretle baktığı ve ondan ders alınması gerektiği hatırlatılmış. Barış der! Girişiyse yine önce kendini hesaba çekmektedir. Elinde malın, mülkün, imkânın ne kadar çok olursa olsun etrafında seni yanıltan, gerçeği çarpıtan dalkavuklar varsa işte o zaman halin yaman! "İçti boş insanların bu dünyada yeri yok" cümlesiyle insanın yaratılış gayesine de atıf yapmıştır. İnsanın kendisini değerlerle donatarak geliştirmesi gerektiğini oldukça anlamlı ifade etmiştir.

BARIŞ MANÇO

Müzik alanında yaptığı çalışmalarla yerli ve millî kültürümüze katkıda bulunan değerlerden birisidir. Aklımızdan geçenlere tercüman olmuş, gönül dilimizi çok etkin kullanarak anlatılamayan, duyguları tarif edilemeyen durumları atasözleri ve deyimler üzerinden şarkılarıyla dile getirmiştir. Türkçeyi çok iyi kullanmış bir söz ustasıdır. Söz ve müziği kendisine ait eserlerin hemen hemen hepsinin bir hikâyesi vardır.

Barış Manço okuyan ve araştıran bilge bir kişiliktir. Türk dili ve kültürüne hâkimdir. Batı müziği ile uğraşırken açtığı yeni bir yöntemle, kullandığı şarkı sözleriyle Anadolu eserlerini batı tarzında yorumlayarak kültür hayatımıza önemli katkılarda bulundu.

MEB Yönergesinde Bulunan Değerler Ve Barış Manço'nun Eserleri

Müzik etkinlikleri kapsamında ve şarkı öğretiminde kullanılacak şarkıların seçiminde, göz önünde bulundurulması gereken noktalar arasında "çocukta milli duyguları güçlendirmelidir, çocukların vatansever olmasını sağlayan, bayrağın anlamını öğreten, Atatürk'ü tanıtan şarkılar seçilmelidir, milli kültürünü, vatanını ve ulusunu tanıtan şarkılar olmalıdır. İnsanı ve doğayı tanıtan, doğa sevgisini kazandıran şarkılar seçilmelidir" (MEB, 2017: 15) maddeleri yer almaktadır. MEB yönergesinde bulunan değerlerin (sevgi, sorumluluk, saygı, hoşgörü-duyarlılık, özgüven, duygudaşlık, adil olma, cesaret, liderlik, nazik olma, dostluk, yardımlaşma, dayanışma, temizlik, doğruluk, dürüstlük vb) içermektedir. Gerek Türkiye'de, gerekse diğer ülkelerde yapılan çalışmalar, şarkı seçimlerinin değerlerin kazandırılmasında etken olduğunu ortaya koymaktadır. (Unesco, 2002; Muldima ve Kiilu, 2012; Karagöz, 2013; Göher, 2015; Nart, 2017; Yükrük ve Akarsu, 2015).

Barış Manço şarkılarında, sözlerinde, müziğin, dil kullanım ustalığı ve zenginliğinin çocuklara ve gençlere katkı sağlayacağı muhakkaktır. Çocuklara göstermiş olduğu saygı ve sevgide bütün topluma rol model olmuştur. Oysa Manço'nun hedef kitlesi acaba sadece çocuklar mıydı? Onun hedef kitlesi, bir TV programının adından da anlaşılacağı üzere, 7'den 77'ye toplumun bütün kesimleriydi (Adıgüzel, 2009, s. 90). Dursun Yıldırım, (1999) onun, halkıyla gerçek anlamda bütünleşmeyi başardığından dolayı ezgileri/türküleri ve öğütleriyle, yediden yetmişe, herkesin gönlüne yerleşmeyi başardığına işaret etmektedir (Düzgün, 2009, s. 46). Türk kültürüne verdiği değer ile hızla yükselerek toplum tarafından kabul görmüş, benimsenmiştir (Filiz 2019, s. 62). Bunun yanı sıra O, şarkılarında sadece sevgi ve aşkı dile getirmemiş, sözü ve ezgisiyle halk hayatını resmetmiş, geleneksel hayatın güzelliklerine dikkat çekmiş, doğa sevgisini aşılamış, toplumsal değerleri ve normları çocuklara öğretmeye, büyüklere de hatırlatmayı başarmıştır. Barış Manço Kendisini insana ve topluma karşı sorumlu ve borçlu hisseden aydın bir sanatçı idi, bu nedenledir ki ölümsüz şarkılarıyla toplumsal değerlerle normların öğretilmesi ve hatırlatılması sürecine katkıda bulunmaya çalışmıştır (Aça, 2019, s. 289-291). Aristoteles'e (2015, s. 268) göre karakteri geliştiren, bir müzik dinlendiğinde aksiyon halinde tepki vermeyi kazandıran, ilham verici yani duygu üretmeyi sağlayan, ahlaki değerlere uygun melodiler seçilmelidir (Dural 2017, s. 501).

Nazira Boymuradova Bir Genç Olarak Üzerinde Barış Manço Eserlerinin Etkisi

Assalomu alaykum, aziz Ustozlar! Hurmatili Simpoziyum ishtirochileri! Barchangizga hayirli kunlar tilayman!

Dünyayı Kurtarırsa Edebiyat Kurtarır

Beni hem manen, hem ruhen büyüten, mucizelere inanmamı sağlayan, hayat yollarımı ışık yollarıyla aydınlatan tüm çocuk kitaplarına ve onların yazarlarına teşekkür ediyorum. Bu kitaplar olmasaydı ya da o kitapları severek okumuş olmasaydım belki ben bugünlere gelemez, yollarım icatla kesişmez ve dünyayı kurtaranın edebiyat olduğuna inanmazdım.

Bugün burada, saygıdeğer hocalarımızın karşısında, müzik, popüler- müzik ve değer aktarımı başlığında Barış Manço eserleri hakkında makalemi aktarıyorsam bu edebiyat ve sanatın sayesinde.

Sunumuma geçmeden önce bana bu konuyu birlikte işlememizi öneren Gülay Sormageç'e teşekkür ediyorum. Kendisinin az önce gerçekleştirdiği sunum sonrası benim sunacağım konu, tamamlayıcı olur düşüncesindeyim.

Kutadgu Bilig Kutu:

Öncelikle şunu ifade etmek istiyorum.

Ben kendimi tanımaya başladığım ve ilkokulda okuma- yazmayı öğrendiğim zamanlarda Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig esrini okurdum. Bu kitap evimizde de vardı. Ben o kitaptan kut ala ala bugünlere geldim. Bugüne kadar okuduğum masallar, destanlar, efsaneler, sözlü edebiyat ve kültürel miras olarak benim yolumu aydınlattı. Özellikle dinlediğim halk müziği, türküler ve Barış Manço gibi sanatçıların eserleri bana ayrı bir dünya kazandırdı. Bu sebeple Özbekistanlı bir genç olarak Türkiye'de ve dünyada çok sayıda hayranı bulunan Barış Manço'nun eserlerini çok beğenmişim.

Barış Manço'yu Nasıl Keşfettim

2019 Yılında Türkiye'ye ilk geldiğimde beş şey beni çok etkilemişti. Bunlar: Deniz, beş vakit ezan sesi, Kırmızı Bayraklar, Atatürk sevgisi ve türküler. Türkülerin izini sürerken Barış Manço'nun eserlerine rastladım. Özellikle "Gülpembe"; "Can Bedenden Çıkmayınca"; "Sarı Çizmeli Mehmet Ağa"; "Halil İbrahim Sofrası" adlı şarkıları dinlediğim zaman, bu eserlerin sözlerinin manasına, yorumun güzelliğine ve sadeliğine hayran kalmıştım. Şarkıları günlerce tekrar tekrar dinledim ve ezberledim.

Dudağımda son bir türkü Gülpembe

Hala hep seni söyler, seni çağırır, Gülpembe

Gözlerimde son bir umut, Gülpembe

Hala hep seni arar, seni bekler, Gülpembe

2019 yılında dinlemiştim bu şarkıyı. Hem de çok sevmişim. Japonya'da çocuklar onu çok severmiş. Ben de onu seviyorum. İnşallah konserlerimde bu şarkıyı seslendireceğim.

Ömrüm boyunca dinlediğim şarkı sözlerinin çok kaliteli olmasına, hayatıma bir şeyler katmasına önem verdiğim için Barış Manço'nun şarkılarında kendimi bulduğumu hissettim.

"Can Bedenden Çıkmayınca" şarkısını dinlediğim zaman:

Kara haber tez duyulur, unutsun beni demişsin,

Bende kalan resimleri, mektupları istemişsin.

Üzülme, sevdiceğim, bir daha çıkmam karşına,

Sana son kez yazıyorum, hatıralar yeter bana.

Şarkının bu sözleri beni çok duygulandırmıştı. Anladım ki; Barış Manço şarkılarıyla insanları hayatın kendisiyle yüzleştiriyor. Ölümün gerçekliğini ve bize emanet olan canı, bir gün sahibine geri vereceğimizi hatırlatıyor. En önemlisi de fani olan bu dünyada unutmanın mümkün olmadığını söylüyor.

Bakın ne diyor Barış Manço şarkısında:

Unutma ki dünya fani

Veren Allah alır canı

Ben nasıl unutturum seni

Can bedenden çıkmayınca

Barış Manço'nun bakış açısı, günümüz insanları için değerli bir örnektir. Sanatçı duygularını ifade ederken değer yargısını da aktarıyor. Vefayı, özellikle fani bir dünyada yaşadığımızı anlatıyor.

Sanatçının seçtiği ve yorumladığı şarkılar onun kimliğini, kalitsini göstermektedir. Bu anlamda Barış Manço'yu önemsiyorum. Onun her bir eseri hakkında saatlerce konuşmak mümkün. Çünkü o, döneminin sanatçısı değil sadece zaman ötesi bir sanatçıdır. Çünkü o tek kullanımlık şarkılarla günü kurtarmak yerine tüm zamanlara adını yazdıran bir sanatçıdır. Bu gün burada Barış Manço ve eserlerini konuşuyor olmamız bunun bir ispatıdır.

“Sarı Çizmeli Mehmet Ağa ve Halil İbrahim Sofrası” şarkıları da böyledir. Her iki şarkısında da dinleyiciyle diyalog kuruyor ve sorgulamaya kapı aralıyor.

SONUÇ

Değerler, yaşamda kişinin davranışlarına yön veren ilkelerdir. Kişinin içinde bulunduğu topluma uygun değerlere sahip olması, o toplumla uyumlu bir şekilde yaşantısını sürdürmesini sağlar. Bu bağlamda değerlerin küçük yaşlardan itibaren çocuklarımıza da kazandırılması gerekir.

Bugünkü dijital alemin negatif yönlerinden kendimizi ya da çocuklarımızı korumak istiyorsak, sadece onların arkadaşlarına değil belki dinlediği şarkılara da önem vermemiz gerekiyor. Bazen iyi bir söz insanın hayatını değiştirdiği gibi, kötü bir şarkı da çocuk ve gençlerin ruhlarına olumsuz etki bırakabilir.

Hele ki; Barış Manço gibi sanatçıların eserlerini ailece bol bol dinlemek ve şarkı sözlerinin anlamlarını çocuklara yorumlamak büyüklerin omuzlarında bir yükür düşüncesindeyim.

Müzik- popüler müzik ve değer aktarımı başlığıyla ele aldığımız konuyu Barış Manço'nun “ Sarı Çizmeli Mehmet Ağa”, “ Halil İbrahim Sofrası” eserleriyle ortaya koymaya çalıştık.

1 Şubat 1999 yılında 56 yaşında kalp krizi sonucu vefat eden Barış Manço'ya Allah'tan rahmet diliyoruz.

KAYNAKÇA

- 1.Prof. Dr. Serhan İspirli, A. Ü. K. Karabekir Eğitim Fak.
2. Lokman Kuzu,<https://www.habername.com/yazi-mehmet-baris-manco-ve-bize-biraktiklari-uzerine-13110.htm>
3. Hüseyin Emin Öztürk, Vefatının 15. Yılında Bilge Barış Manço
<https://www.habername.com/service/amp/haber-vefatinin-15-yilinda-bilge-baris-manco-96063.ht>
4. Kıbrıs Gazetesi- Kıbrıs Haber- KKTC Son Dakika ve Gündem Haberleri
5. MEB Yönergesi
6. Barış Manço Albümü
7. (Unesco, 2002;Muldma ve Kiilu, 2012;Karagöz, 2013;Göher, 2015;Nart, 2017;Yükrük ve Akarsu, 2015).

SÜPÜRGEÇİ BABA VE ONU ALDIM BUNU VERDİM MASALLARINDA KANAAT KÜLTÜRÜNÜN KODLARI

Elif KONAR ÖZKAN¹

Ümit Yaşar ÖZKAN²

Özet

Günümüzde çocuklar, tüketim kültürünün kodlarına fazlasıyla maruz kalmaktadırlar. Kapitalist sistem, kendi varlığını sürekli kılmak için tüketim kültürünü çeşitli kanallar üzerinden kitlelere dayatmaktadır. Kapitalizmin alternatifsiz olarak sunduğu bu yaşam biçimine reklamlar, çizgi diziler, markalar yoluyla maruz kalan çocuklar, bu hayat tarzını içselleştirmektedirler. Bu noktada çocuk edebiyatı, okurlarına başka hayat tarzlarının mümkün olduğunu gösterecek güçlü hikâyeler kurgulayabilir ve anlatabilir.

Çocuk edebiyatını besleyen en önemli kaynaklardan biri olan masallar, tüketim kültürünün panzehrini içeren kanaat kültürünün kodlarını ihtiva etmektedirler. Çalışmada, Süpürgeci Baba ve Onu Aldım Bunu Verdim masalları, bu bağlamda incelenecektir. Bu iki masaldaki kanaat kültürü kodları, azla yetinme, azla yetinerek mutlu olma vb. değerler ele alınarak çözümlenecektir.

Sonuç olarak bu masalların kanaat kültürünün kodlarını iletmede etkin olup olmadıkları değerlendirilmiştir. Anadolu masallarının kanaatkâr bir hayat tarzının değerlerini, bugünün çocuklarına iletmede etkin rol oynayacağı ve çocuk edebiyatının benzer kaygıları taşıyan kurgularına ilham verici anlatılar olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Masallar, tüketim kültürü, kanaat kültürü, kapitalizm, kök metinler.

CODES OF OPINION CULTURE IN THE SPOOL FATHER AND THE TALES I TOOK THIS AND GAVE THIS

Abstract:

Today, children are exposed to the codes of consumer culture to a great extent. The capitalist system imposes consumer culture on the masses through various channels in order to maintain its existence. Children who are exposed to this lifestyle that capitalism offers without alternatives through advertisements, cartoons, and brands internalize this lifestyle. At this point, children's literature can construct and tell powerful stories that will show its readers that other lifestyles are possible.

Fairy tales, which are one of the most important sources that feed children's literature, contain the codes of opinion culture that contain the antidote to consumer culture. In this study, the tales Süpürgeci Baba and I Took Him I Gave This will be examined in this context. The codes of opinion culture in these two tales will be analyzed by addressing values such as being content with little, being happy by being content with little, etc.

¹Öğr. Gör. (Doktorant) Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, elif.konarozkan@uskudar.edu.tr

²Uzm. Öğretmen, Kartal Anadolu İmam Hatip Lisesi, zeytinekmekdua@gmail.com

As a result, it has been evaluated whether these tales are effective in transmitting the codes of opinion culture. It has been seen that Anatolian tales will play an active role in transmitting the values of an abstinent lifestyle to today's children and that they are inspiring narratives for children's literature fiction that carries similar concerns.

Keywords: Fairy tales, consumer culture, opinion culture, capitalism, root texts.

Giriş

*"İnsanın kalbine masal nur çiler
Masal dinleyenin fikri uçalır
Hayalden yol açar o hakikate
Her zaman masalda galebe çalır
Hakikat yalana ışık zulmete"*

Bahtiyar Vahapzade

Masallar, toplumun geleneklerini ve değer yargılarını sonraki nesillere aktaran sözlü kültür unsurları arasında yer almaktadır. Sözlü kültür unsurları ile yapılan aktarımlar daha sonra yazılı kültüre de taşınmıştır. Bu doğrudan ve dolaylı aktarımlar yoluyla kültürel mirasın korunması sağlanmış olur. Masallar aracılığıyla bir yandan toplumda ahlaki değerler öğretilir diğer yandan ise toplumsal bağlar pekiştirilir. Böylece bireylerin ortak kültürel paydada buluşması gerçekleşir. Yani masallar yalnız bireyleri eğlendirmek ve boş vakit değerlendirme amacıyla kullanılmaz, unutulmaya yüz tutmuş birtakım değerleri ve bir milletin kimliğini oluşturan yapı taşı hükmündeki kültürel kodları içeren masallar, söz konusu değerler ve kodlar, modern küresel kültürün hücumu ve baskın tutumu karşısında bellekten silinmeye yüz tuttuğunda bu değer ve kodların hatırlatıcısı olarak imdada yetişebilir ve işlev görebilirler.

Bugünün küresel baskın kültürü kapitalizm kaynaklıdır. Kapitalizm sadece bir ekonomik üretim modeli değil, bu ekonomik modelden türetilen hayat anlayışını dayatan bir sistemdir. Tüketim kültürü olarak adlandırılan bu anlayış, kişiyi kendi bencilliğine ve doyumsuzluğuna indirgeyerek tanımlar. Bu sistemde kişiye mutluluğun şartı olarak sürekli tüketmek telkin edilir. Reklamlar, çocukluktan itibaren bireye bu telkinde bulunurlar. Bir reklam sloganında bu anlayış şöyle belirginleşir: "Daha fazlasını iste!" Mutlu olmak için sürekli daha fazlasını almaya, kullanmaya, tüketmeye şartlandırılan birey, aslında mutsuzluğa ve doyumsuzluğa mahkûm edilmektedir. "... Tüketim bu haliyle hiçbir zaman doyuma ulaşmayacak, sonu olmayacak bir şeydir. Çünkü tüketim bir ihtiyaca denk gelmekten ziyade bir arzuya tekabül etmektedir. (Senemoğlu, 2017)"

Kapitalizmin icat ettiği bu doyumsuz tüketici tipi, yeryüzünde en fazla iki yüz ya da üç yüz yıldır varlığını sürdürmektedir. Kapitalizm öncesi dünyanın, kadim kültürlerinde sürekli tüketen doyumsuz insanın panzehri sayabilecek elindekiyle yetinen, aza kanaat eden, tamah ve açgözlülüğün tehlikelerini bilen insan tipi vardır. Nasıl ki bugünün küresel sistemi, kendi varlığını sürdürebilmek için anlatılar yoluyla (reklamlar, dizi filmler, sinema filmleri...) kendini yeniden üretiyor ve bu anlatılarla kuşakları kendi müşterileri olarak yetiştiriyorsa kapitalizm öncesi dünyanın da insan nefsine kanaatkâr olmayı telkin eden anlatıları vardır. Bu anlatıların kahramanlarında kanaat kültürünün kodları somutlaşır. Elindekiyle yetinmenin bir değer olarak insana kazandırabilecekleri hikâyeleştirilir. Masalların insana dair deneyimleri ve değerleri, kendi bünyelerinde nasıl canlı tuttıkları ve korudukları hesaba katılarak denilebilir ki kanaat masalları, nefis terbiyesine ait nasihatleri, yaşantı haline getirir ve elle tutulur kılar. Böylece bu yaşantılar sonraki kuşaklara iletilirler. Masal, sözlü ya da yazılı olarak yüzlerce yıl sonra bile muhataplarına bu deneyimleri ve bu deneyimlerin içerdiği değerleri, neredeyse dolaysızca yaşatabilmektedir. Masal ve çocuk bağlamında bu aktarımın daha dolaysız ve güçlü gerçekleşeceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Yöntem

Çalışmaya konu olan masallar okunmuş; farklı dönemlerde çocuk, genç ve yetişkinlerden oluşan farklı yaş gruplarından dinleyicilere anlatılmıştır. Daha sonra seçilen iki masal özellikle “tüketim kültürü” ve “kanaat kültürü” odağında incelenip masal tahlili ve metin çözümleme yöntemiyle incelenmiş, değerlendirilmiştir. Değerlendirme sırasında alan yazında iktisatla ilgili kaynaklar da dikkate alınmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Anadolu masallarında ve özellikle çalışmada incelenen iki masalda kanaat kültürünün kodlarına rastlamak mümkündür. Tahir Alangu'nun derleyip düzenlediği *Kediler Padişahı* adlı kitaptan alınan Süpürgeci Baba masalı, elindekiyle yetinen, kazancından daha fazlasına tamah etmeyen, kanaat ederek huzurlu ve mutlu bir hayat sürdüren bir insan tipini modeller. Masal, bu tip bir insanın hayatta kalma ve varlığını sürdürme macerasını deneyimleme imkânı sunar.

Masalın kısa özeti şöyledir: “Bir varmış bir yokmuş, Tanrı'nın kulu çokmuş. Çok yemesi, yok demesi günahmış. Evvel zaman içinde, memleketin birinde, ihtiyar bir dervişle bir de karısı varmış. Bu ihtiyar derviş bedestenin süpürecisi imiş. O günlerin parasıyla günde üç para kazanır, bu para ile de her gün biraz ekmele peynir, bir tane de mum almış. Her akşam evine gelince mumu yakarlar, ekmele peyniri karı koca bölüşüp yerlermiş. Sonra Derviş Baba türküler, oyun havaları söyler, karısı da şıkır şıkır oynarmış. (Alangu, 2010)” Bu şükretmesini bilen insanların yaşadığı mutlu hanenin üzerine padişahın gölgesi düşecek ve padişah, masal kahramanının geçim kapılarını tek tek kapatacaktır. Süpürgeci Baba yılmayacak, ‘Bir kapıyı kapatan diğerlerini açar’ diyerek tevekkül ve gayretle rızkının peşine düşecektir.

Süpürgeci Baba masalında olağanüstü motifler yer almaz; masalın sonundaki ‘keramet’ bile zekice bir numaradır ama bugünden bakınca inanılmaz olan ya da kimine inanılmaz gelebilecek olan Süpürgeci Baba'nın eşiyle birlikte üç parayla yetinebilmesi ve daha fazlasına ihtiyaç duymadan geçinebilmesidir. Ekmele, peynir ve mumla mutlu olabilmek, şükredip şıkır şıkır oynamak bugünün tüketmeden duramayan insanları için olağan dışı sayılabilir. Fakat aslında Süpürgeci Baba'nın temsil ettiği elindekiyle yetinen kanaatkâr insan tipi, bir zamanlar mevcut olan, bugün azalsa da tükenmemiş bir zihniyete işaret etmektedir. Süpürgeci Baba kapitalizm öncesi dünyanın insanıdır. Kanaat ve rızanın kişileşmiş hâlidir, tevekkülün doğru tarifi de onda bulunur. Masal daha tekerleme kısmından itibaren kanaat kültürünün kodlarını telkin etmektedir. “Çok yemesi, yok demesi günahmış.” ifadelerinde açgözlülük bir günah olarak, elindekine şükretmek bir değer olarak kodlanır. Süpürgeci Baba, çalışkandır. Dirayeti ve tevekkülüyle mutlaka kazanç elde edebileceği bir işin ucundan tutacaktır. Macerası boyunca “üç para”dan daha fazlasını talep etmez. Masalın sonunda Süpürgeci Baba tarafından irşat edilen padişah da ona ödül olarak günlüğü üç paralık bir maaş bağlatır. Bu üç paranın Süpürgeci Baba ve eşine mutlu olmak için yettiği masalın muhatapları tarafından deneyimlenmeye açıktır. Böylece Süpürgeci Baba masalı, mutlu olmak için aşırı tüketimin gerekmediğini, aksine insanın elindekiyle yetinerek de gül oynaya yaşayabileceğine söyler dinleyene/okura. Elbette burada Süpürgeci Baba ve eşinin, barınma, yeme içme, güvenlik gibi temel asgari ihtiyaçlarını giderebildikleri de unutulmamalıdır. Sonuçta iktidar, servet ve güç sahibi padişah, Süpürgeci Baba'ya türlü oyunlar oynasa da nihayetinde tok gözlülüğün nasıl bir erdem olduğunu ondan öğrenecektir.

Tarık Dursun K.'nin *Gel Zaman Git Zaman* adlı masal derlemesinden alınan *Onu Aldım Bunu Verdim* masalı özetle şöyledir: *Onu Aldım Bunu Verdim* masalının kahramanları yoksul bir çifttir; onlar düğün alayından düşen bir altınla sınırlar. Bu bir altını alıp yollara düşen adam giriştiği cambazlık macerasının sonunda başa dönecek, ticaretinin sonunda eşinin bulduğu altını da kaybedecek ve yoksul haline geri dönecektir ama masal burada sonlanmayacaktır; tam da yoksulluğuna döndüğü yerde asıl değerli olanı da yeniden keşfedecek ve bu kez eşiyle birlikte ummadığı bir ödül alacaktır.

Bu masalda yoksullukla sınanan bir karı koca vardır. Çalışmadan elde ettikleri bir altını yatırım aracı olarak kullanıp kazanç elde etmeye çalışan adamın macerası hüsrana sonlanacak fakat macera burada bitmeyecektir. Yoksul karı kocanın birbirlerine duydukları sevgi ve güven, her türlü maddi kazançtan daha değerli ve vazgeçilmezdir. Masalın sonunda yoksul çiftin kazançlı çıkması sağlayan da

paha biçilemez bu sevgi ve güven olacaktır. Masal dinleyene/okura, asıl değerli olanın bu olduğunu gösterir ve değerleri deneyimleme imkânı verir.

Bu ve benzeri masallar dinleyene/okura başka bir zihniyetin, yaşama biçimi ve gerçekliğin kodlarını iletmektedirler. Rıza, kanaat, tevekkül gibi kelimeler bu masallar anlatıldığında canlanır, yaşayan insanın gerçekliğine sızma imkânı bulur.

Bu masalların ilettiği kanaat kültürünün kodları, bugünün dünyasında kendini dayatan tüketim kültürüne karşı iyileştirici unsurlar olma özelliğine sahiptir. Hâlihazırda mevcut tüketim kültürünün dayattığı zihniyeti kabul etmeyen, dünyanın başka bir şekilde yeniden inşa edilebileceğine inanan iktisatçıların düşünceleri, kanaat masallarının kodlarını destekler mahiyettedir. Küçük Güzeldir adlı kitabıyla sürekli büyüme ve kazanma ekonomisine alternatif modeller öneren İngiliz iktisat kuramcısı Schumacher'e göre "Gereksinimlerin artması kişinin kendi denetimi dışındaki güçlere bağımlılığını arttırdığından varoluşsal korkularını da büyütür. Ancak gereksinimlerin azaltılmasıyla çatışmaların ve savaşıların son nedenleri olan gerginlerde bir azalma oluşturulabilir. (Schumacher, 2018: 24)"

İnsanı doyumsuz ve mutsuz kılan modelin değişebilmesi için bu modelin kaynaklandığı zihniyetin değişmesi gerekmektedir. Hickel'a göre "Değişmesi gereken tek şey ekonomi değil. Dünyaya bakış tarzımızı, dünyadaki yerimizi, görüş tarzımızı da değiştirmemiz gerekiyor. (Hickel, 2021: 54)"

Çocuklara başka türlü yaşantıların, zihniyetlerin ve modellerin mümkün olduğunu anlatmak ve deneyimletmek için kanaat masalları son derece elverişli anlatılardır. Bu masallar bir yandan bugünün çocuklarına sözlü ya da yazılı olarak ulaştırılırken öte yandan kanaat kültürünü, bu kültürü temsil eden tipler üzerinden hikâyeleştirme, oyunlaştırma ve yaşantı modeli sunma noktalarında bugünün çocuk edebiyatını kök metinler olarak besleyebilirler.

Tartışma ve Sonuç

Bireylerin, hayatları boyunca karşılaştıkları çeşitli anlatıların ve örnek hayatların birtakım olumlu olumsuz etkileri bulunmaktadır. Bilgiye ulaşma yolunda kadim yöntemlerden kabul edilen masal ve hikâyeler, insanlığın tecrübe paylaşımı, baş etme ve savunma mekanizmalarıyla ilgili paylaşımlar ve hayatın simülasyonu gibidirler. Modern çağda, kitle iletişim araçları, reklamlar vb. tüketim kültürünü körüklemektedir. Gün geçmesin ki vicdani zedeleyen, insani vasıfları sorgulatan haberlerle karşılaşılmasın. Hâl böyleyken masalların kanaat kültürünü nasıl yansıttığı ve bu kültürün insani vasıfları kaybetmeden hayata devam için ne kadar önemli olduğunun yeniden fark edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Ateş başında, tarlada, bağda, bahçede mola verildiğinde, sıkıntı ve problemler akın ettiğinde güngörmüş bilge yaşlılar tarafından sözlü kültür unsurlarının genç nesle anlatıldığı zamanlarla modern zamanları bir tutmak ve birebir kıyaslamak tabii ki mümkün değil. Elbette her dönemi kendi şartlarında değerlendirmek gerekir. Yine de bahsi geçen insani ve vicdani bu temel ihtiyaç tüm gerçekliğiyle devam etmektedir. Öyleyse bu temel ihtiyacın günümüz çocuğu için kurgusal nitelikli çocuk kitapları ile sağlanabileceği düşünülebilir. Sonuç olarak çalışmada bu doğrultuda, masallardaki kadim bilginin kurgu odaklı çocuk kitaplarına ve farklı edebi türlere aktarılabilmesi böylece mesajını canlı bir şekilde nesillere aktarmaya devam edebilecekleri vurgulanmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

Alangu, T. (2010). *Kediler Padişahı* (2. Baskı), YKY: İstanbul.

Hickel, Jason. (2021). *Çoğu Zarar Azı Karar/ Dünyayı Küçülme Kurtaracak* (3. Basım), Çev. Deniz Keskin, Metis: İstanbul.

K. T. D. (1983). *Gel Zaman Git Zaman*, Cem Yayınevi: İstanbul.

Senemoğlu, O. (2017). *Tüketim, tüketim toplumu ve tüketim kültürü: Karşılaştırmalı bir analiz, insan & insan*, 4 (12), 66-86. Tüketim, Tüketim Toplumu ve Tüketim Kültürü: Karşılaştırmalı Bir Analiz (insanveinsan.org)

Schumacher, E. F. (2018). *Küçük Güzeldir/ Önceliği İnsana Veren Bir Ekonomi Anlayışı* (7. Basım), Çev. Osman Çetin Deniztekin, Varlık Yayınları: İstanbul.

ÇOCUK EDEBİYATININ RUHSAL-AHLAKİ KAVRAMLARININ EĞİTİM SİSTEMİNDE KULLANILMA OLASILIKLARI

Doç. Dr. Nezaket İSMAYİLOVA¹

Özet

Bugün Cumhuriyetimizin en büyük stratejik çizgisi olan eğitimimiz dünya ülkeleri sistemine entegre edilmiş, bu alandaki yenilikler incelenip uygulanmakta, eğitim sistemimiz yeni standartlar temel alınarak inşa edilmektedir. Bütün bunlar eğitimin içerik açısından yenilenmesine ve yeni bir formda tezahür etmesine yol açmaktadır. Bu açıdan bakıldığında günümüzün ihtiyaçlarını karşılayabilecek uzmanların yetiştirilmesi günümüzde önemli bir konudur. Kuşkusuz ortaöğretim okullarındaki öğretim planı, programları, ders kitapları ve öğretim yardımcı araçları hem öğretim yönetsel hem de bilimsel teorik açıdan yeniden ele alınmalı, düzeyleri günümüzün gereksinimlerine uygun hale getirilmelidir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, çocuklara yönelik yazılan eserler cilt olarak azınlıkta olsa da genel olarak saf bir zihinle ilerlemeci, pedagojik eğitimin temellerini anlatması açısından değerli sanatsal örnekler yazılmaktadır. Çocuk psikolojisini doğru anlayan çocuk, onu istediği yöne yönlendirebilir.

Anahtar Kelimeler: çocuk edebiyatı, eğitim, yenilik, milli düşünce, vatan.

THE POSSIBILITIES OF USING SPIRITUAL-MORAL CONCEPTS OF CHILDREN'S LITERATURE IN THE EDUCATIONAL SYSTEM

Summary

Today, our education, which is the biggest strategic line of our republic, is integrated into the system of world countries, innovations in this field are studied and applied, and the educational system is built on the basis of new standards. All this leads to the renewal of education in terms of content, and at the same time to its manifestation in a new form. It is from this point of view that training specialists who can meet the requirements today is an important issue today. Undoubtedly, the teaching plan, programs, textbooks, teaching aids and teaching aids in secondary schools should be reworked, both from the teaching methodical and scientific theoretical point of view, their level should be set at the level of today's requirements.

It should also be noted that although the works written for children are a minority in volume, in general, valuable artistic examples are written in terms of explaining the basis of progressive, pedagogical education in the mind of a pure child, which correctly understands child psychology, is able to direct it in the desired direction. .

Keywords: Children's literature, education, innovation, national thinking, homeland

UŞAQ ƏDƏBİYYATININ MƏNƏVİ-ƏXLAQİ KONSEPSİYALARI TƏHSİL SİSTEMİNDƏ İSTİFADƏ İMKANLARI

Dosent Nəzakət İSMAYİLOVA²

Xülasə

¹ Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Nahçıvan Muallimler Enstitüsü, nezaket.ismayilova@yahoo.com

² Fililogiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu, nezaket.ismayilova@yahoo.com

Respublikamızın ən böyük strateji xətti olan təhsilimiz bu gün dünya ölkələri sisteminə inteqrasiya edir, bu sahədə olan yeniliklər öyrənilir, tətbiq edilir, tədris sistemi yeni standartlar əsasında qurulur. Bütün bunlar da təhsilin məzmun baxımından yeniləşməsinə, eyni zamanda yeni formada təzahürünə gətirib çıxarır. Məhz bu baxımdan bu gün tələblərə cavab verə bilən mütəxəssislər hazırlamaq günümüzün vacib məsələsidir. Şübhəsiz ki, orta məktəblərdə tədris planı, proqramlar, dərslər, dərslər vəsaitləri tədrisə köməkçi metodik vəsaitlər yenidən işlənməli həm tədris metodiki, həm də elmi nəzəri baxımdan onların səviyyəsi günün tələbləri səviyyəsində qurulmalıdır.

Onu da qeyd etməliyik ki, uşaqlar üçün yazılan əsərlər həcmcə azlıq təşkil etsə də, ümumilikdə uşaq psixologiyasını düzgün anlayan, onu istədiyi məcraya yönəltməyi bacaran, saf uşaq şüurunda mütərəqqi, pedaqoji tərbiyənin (7,s.43) əsasını anlatmaq baxımından, dəyərli bədii nümunələr yazılır.

Acar sözlər: uşaq ədəbiyatı, təhsil, yenilik, milli təfəkkür, vətən

Tədqiqat Sahəsi:

Uşaq ədəbiyyatının məqsədi əsasən uşaqları mənəvi estetik zəngin zövqə malik dövrün ən dünyəvi biliklərinə yiyələnən yetkin bir insan tərbiyə etməkdir. Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: “Mənim üçün ən əziz nemət Azərbaycanın uşaqlarıdır, Azərbaycanın böyük gələcəyi Azərbaycanın gənclərindən və uşaqlarından asılıdır”.

Bu gün hər kəsin bir amalı olmalı: Vətənə layiqli övlad yetişdirmək, onlara mükəmməl təhsil vermək, bu istiqamətdə görülən işlər daim dövlətin diqqət mərkəzində olduğundan prioritet məsələlər kimi qiymətləndirilməlidir.

Apardığımız araşdırmada ədəbi irsə yeni çağdaş milli təfəkkür müstəvisində, zamanın tələbinə uyğun olaraq uşaq ədəbiyyatının tədrisi ənənəvi materiallarla yanaşı, həm də bu sahədə əldə olunan son elmi nailiyyətlər tələbatçılara çatdırılmalıdır.

Uşaq ədəbiyyatının keçdiyi yol, inkişaf qanunauyğunluğu, mövzu və problem dairəsi haqqında çox bəhs edilib. Bəs çağdaş uşaq ədəbiyyatının problemləri, mövzu dairəsi nədir, hansılardır? Sovet dönməsində aparılan tədqiqatlar bir çox hallarda müsair dövrün tələblərinə cavab vermədiyi kimi bu mövzuda bir sıra məsələlərin azərbaycancılıq ideologiyası mövqeyindən yenidən araşdırılması zərurəti ortaya qoyulmalıdır. Beləki uşağın daxili duyğularını, sevincini, əzablarını, psixoloji-ruhi yaşantılarını bütöv şəkildə ortaya qoyan əsərlər yazılmalı uşaqlara günümüzün aktual mövzuları tərənnüm olunmalıdır. Belə aktual mövzulardan biri ən ümdəsi Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında Qarabağ-Vətən müharibəsi, Zəfər tarixi, gənc nəslinin milli kimliyi, vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq ruhunda yazılan əsərlər meydana gəlməlidir.

Prezident İlham Əliyevin haqlı olaraq qətiyyətlə və inamla dediyi kimi, artıq yeni tarixi epoxada ölkəmizin ərazi bütövlüyü naminə hər cür vətənpərvərlik və igidik nümunəsi göstərməyə hazır olan yeni nəsil yetişmişdir. Müharibə və ədəbiyyat münasibətlərində tarixin dərslərindən lazımı dərslərin çıxarılması, müstəqillik və Vətən anlayışlarının daha dərinləndirilməsi, nəhayət, Qarabağ uğrunda savaşımaq, səfərbərlik üçün hazır olmaq çağırışları bu tarixi mərhələnin ədəbiyyatının ana xətlərini təşkil etməlidir. Belə vətənpərvərlik ruhunda yazılmış mövzular bütün dövrlərdə olaraq lazımı səviyyədə aktual olaraq qalmalıdır.

XX əsrin əvvəllərində görkəmli rus şairi Aqniya Barto söyləyir ki, “uşaqlara hər şeydən, əvvəl həyatın ən dərin və mürəkkəb problemlərindən danışmaq olar”. Beləki, uşaq ədəbiyyatı yazarı elə bir istedadla malik olmalıdır ki, yazdığı əsərin uşaq olduğu unutmamalı mürəkkəbdən sadəyə doğru bu problemi adın və asan başa düşülən yazmalıdır. O, həmçinin uşaq ədəbiyyatında əyləncəliyin və ciddiyyətin bir-birinə zidd olmamasını da qeyd edir. Bunu da qeyd edək ki, uşaqlar yaşa dolduqca təfəkkürü də formalaşır, göründüyü kimi yaş xüsusiyyətlərinə görə bu hər uşaqda eyni inkişaf etmir. Uşaqlarda mütaliə və mühakimə vərdişi yaradılmalı sərbəst fikir söyləmələrinə kömək etməliyik. (2, s.12)

Bunu da qeyd etməliyik ki, uşaq ədəbiyyatı uşaq şüuruna nitqlər yolu ilə daxil olur. Uşaqlar üçün yazılan bədii əsərlər ana dilində qələmə alınmalı, azyaşlı və yeniyetmə oxucuların yaş səviyyələri, milli xüsusiyyətləri və anlama qabiliyyətləri nəzərə alınmalıdır.(4,s.87) Uşağın daxili duyğularını, sevincini,

əzablarını, psixoloji-ruhi yaşantılarını bütöv şəkildə ortaya qoyan əsərlərə ehtiyacımız böyükdür. Bu problem bütün dövrlərdə olduğu kimi, bu gün də aktual olaraq qalmaqdadır.

Cağdaş dövrdə yeni tipli məktəblərin, kolleclərin, litseylərin meydana gəlməsi bu kimi yeniliklər zamanın tələbinə uyğun olaraq ana dilində dərslik və dərs vəsaitlərinə diqqətin artırılmasını tələb edir. Maarifçilik dalğasının geniş intişarı, mətbuat şəbəkəsinin genişlənməsi, xüsusilə uşaqlar üçün jurnalların nəşri genişlənməli yeniliklərlə təzahür etməlidir. Bütün bunlar uşaq ədəbiyyatının inkişafına təkan verən amillərdir. Nə qədər çətin olsa da, sovet dövründə də uşaq ədəbiyyatımız ciddi bir inkişaf yolu keçmişdir.(6,s. 43) Sovet ideologiyasının təsiri ilə yaranan uşaq ədəbiyyatı nümunələri ilə bir sırada, bu dövrdə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının xəzinəsinə əbədi olaraq daxil olmuş şeir və hekayələr yazılmışdır

Bugünkü uşaq əqli intellektual qabiliyyəti ilə 30-40 il bundan əvvəlki yaşadlarından xeyli fərqlənir. Orta ümumtəhsil məktəblərinin ilk pillələrindən başlayaraq uşaqlara həyat, ətraf aləm, özündən böyüklərin işi-peşəsi haqqında məlumat vermək, onlarda müəyyən anlayışlar formalaşdırmaq, mənəvi hissələrini, milli-vətənpərvərlik tərbiyəsini qüvvətləndirmək indi dövrün ən başlıca məsələlərindəndir.

Məhz elə buna görə uşaq ədəbiyyatının ideya-bədii səviyyəsinin yüksəldilməsinə dövlət qayğı göstərir.(1,s.7) Uşaq ədəbiyyatı uşaqların vətənpərvərlik ruhunda böyüməsində, milli dəyərlərimizi mənimsəməsində və dünyagörüşlərinin formalaşmasında əsas vasitələrdəndir. Buna görə də muxtar respublikada uşaqların mütaliəsinə diqqət artırılır, onların zövqünə uyğun, asanlıqla qavraya biləcəkləri kitablar nəşr olunur, müxtəlif səpkili müsabiqələr keçirilir.

Uşaq ədəbiyyatı böyüməkdə olan nəslin tərbiyəsində böyük əhəmiyyətə malikdir. Balacaları vətənpərvərlik, humanizm, düşməne nifrət, beynəlmilətçilik ruhunda tərbiyə etmək üçün yüksək səviyyəli uşaq əsərlərinin yazılmasına həmişə böyük ehtiyac olub.(5,s. 17) Və bu baxımdan da uşaqlar üçün yazılan əsərlərdə ana dilimizin qayğısına qalaraq uşaqlara sevdilərək öyrətməli, müasir dövrün nəbzi tutulmalı, coşqun və qaynar həyatımız öz bədii inikasını tapmalıdır. Bu uşaq yazıçılarını düşündürən ən aktual problemlərdən biridir. (2, s.128)

İnsanın öz ana dilinə olan ehtiyacı torpağa, çörəyə, havaya, suya olan ehtiyacı qədər zəruri və müqəddəsdir. Ana dili hər bir millətin, xalqın satılıb alınmayan ən qüdrətli, ən qiymətli sərvətidir. Vətənimiz, dövlətimiz, sərvətimiz talan edilsə də, əlifbamız dəfələrlə dəyişdirsə də, xalqın dilini, söz yaddaşını ondan almağa heç bir qüvvə qadir olmamışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatının bir qolu olan uşaq ədəbiyyatı XIX əsrdən etibarən formalamağa başlasa da, bu ədəbiyyatın ilkin nümunələri xalq yaradıcılığı nümunələrində, qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı klassiklərinin əsərlərində özünü göstərir. Hər bir bədii sənət nümunəsi tərbiyəyə, kamilliyə, şəxsiyyət formalaşmasına xidmət etdiyindən bu və ya digər poetik nümunənin də böyüklər yaxud uşaqlar üçün yazıldığını demək doğru olmaz. İbtidai siniflərdə “Ana dili” fənninin tədrisində uşaq ədəbiyyatı nümunələrinə daha çox ehtiyac yaranır. Şagirdlərdə oxu təlimini uşaq ədəbiyyatı və ədəbiyyatşünaslıqla sintez halında götürmək müəllimin pedaqoji fəaliyyətində səriştə və ustalıq tələb edir. Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi boyunca ən dəyərli uşaq mütaliəsi nümunələrini seçib tədrisə gətirmək, sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlərdə bu nümunələrdən istifadə yolu ilə kiçikyaşlı məktəblilərin bədii zövqünü, estetik duyumunu, mənəvi-əxlaqi xüsusiyyətlərini inkişaf etdirməyin elmi-nəzəri əsasları pedaqoji universitetlərin bakalavriat səviyyəsində qoyulur. “Uşaq ədəbiyyatı” fənni təhsilalanları nəzəri biliklərlə və bədii materialların təhlili ilə təmin edir. Bu fənnin spesifikasiyasının, məqsəd və vəzifələrinin mənimsənilməsi, müasir yanaşmalar yeni bilik və bacarıqların formalaşmasını təmin etməklə yanaşı, ibtidai sinif müəllimini də formalaşdırır. “Uşaq ədəbiyyatı” fənninin məqsədi təhsilalanları ədəbi prosesin nəzəri problemləri və praktik əhəmiyyəti haqqında yeniliklər ilə yaxından tanış etmək, ədəbi materialların interaktiv üsullarla tədrisinə və mənimsənilməsinə imkan yaratmaq, uşaq ədəbiyyatı nümunələri vasitəsilə Azərbaycan ədəbiyyatının zənginliyi və qədimliyi haqqında təsəvvür formalaşdırmaqdır. Pedaqoji universitetlərin İbtidai sinif müəllimliyi ixtisası üçün nəzərdə tutulan mövcud proqram klassiklərin, orta əsrlər və müasir dövr yazıçılarının uşaq ədəbiyyatına gətirdikləri tərbiyəvi mövzuda əsərlərin mənimsənilməsi, ibtidai siniflərdə bədii nümunələrin təhsilalanlara öyrədilməsində milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanılmasını ehtiva edir. Təhsil proqramının strukturunda fənnin yeri. 050107 – İbtidai sinif müəllimliyi ixtisasında “Uşaq ədəbiyyatı”

Özet

Dil edinimi, genel olarak öğretim olmaksızın doğal bir işlem olarak ana dilin ya da ikinci dilin kazanılmasını ifade eder. Dil edinimi kendiliğinden gelişen ve çocuğun fiziksel (özellikle ses aygıtlarının) ve zihinsel gelişimiyle paralellik gösteren bir süreçtir. Bu süreçte fizyolojik gelişimle ilgili bir problemin olmaması hâlinde en önemli etkiye aile, çevre ve eğitim ortamları sahiptir. Çünkü ilk etkileşim aileyle başlar ve yakın çevreyle devam eder. Anne-baba konuşmaları, çocuğa zengin ve çeşitli bir dilsel çevre sunarak, dilin yapısal özelliklerini öğrenmesine katkıda bulunur. İkinci aşama ise çevredir. Aile ve çevre birbirini tamamlayan rollere sahiptir. Çocuğun dil gelişimi, hem aileden aldığı doğrudan dilsel girdilerle hem de çevredeki geniş sosyal etkileşimlerle şekillenir. Aile ve çevrenin etkileşimi, çocuğun dil becerilerinin gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada ailenin ve çevrenin dil edinimindeki rolü, dil edinim sürecinde çocukta oluşan bilinç ve zihinsel faktörler göz önünde bulundurulmuştur. Çocuğun çevresinde bulunan anne-baba, okul ortamı, medya araçları, sosyo-ekonomik durum ve okuma alışkanlıkları incelenerek dil edinim sürecine katkısı incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Dil edinimi, aile, çevre, eğitim.

Abstract

Language acquisition generally refers to the acquisition of a first or second language as a natural process without instruction. Language acquisition is a process that develops spontaneously and parallels the child's physical (especially vocal apparatus) and mental development. In the absence of a problem related to physiological development in this process, family, environment and educational environments have the most important influence. Because the first interaction starts with the family and continues with the immediate environment. Parents' conversations provide the child with a rich and diverse linguistic environment and contribute to learning the structural features of language. The second stage is the environment. Family and environment have complementary roles. The child's language development is shaped both by direct linguistic input from the family and by the wider social interactions in the environment. The interaction of the family and the environment has an important place in the development of the child's language skills. In this study, the role of the family and the environment in language acquisition, the consciousness and mental factors that occur in the child during the language acquisition process were taken into consideration. The contribution of parents, school environment, media tools, socio-economic status and reading habits in the child's environment to the language acquisition process is examined.

Key words: Language acquisition, family, environment, education.

GİRİŞ

Ana dili en başta anneden, sonra yakın aile çevresinden sonra da ilişkide bulunulan çevrelerde öğrenilen, insanın bilinçaltına inen ve bireyin toplumla en güçlü bağlarını oluşturan dildir (Aksan, 1975). Bu tanımda kullanılan “öğrenilen” ifadesiyle edinim eylemi kastedilmektedir. Çünkü edinim, dilin “bilinçaltı” sürecini tanımlar ancak öğrenim “bilinçli” ve “istendik” bir süreci tanımlamaktadır. Bundan dolayı “dil edinimi” konusu ayrı bir şekilde ele alınması gereken bir kazanımdır.

Dil edinimi ile dil öğrenimi arasındaki fark özetlenebilir

- 1- Dil edinimi, dil öğreniminden önce gerçekleşen bir süreçtir.
- 2- Dil edinimi, kendiliğinden, bireyin farkında olmadan gerçekleşebilirken dil öğrenimi bilinç, anlama, kavrama ve çaba gerektirmektedir.
- 3- Dil edinimi ön hazırlık gerektirmez, dil öğretimi planlı bir çabanın ürünüdür.

¹ Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, yusufgunaydin@gazi.edu.tr

- 4- Dil edinimi yoluyla elde edinilen dil, ana dili olarak kabul edilirken, dil öğrenme yoluyla öğrenilen dil ikinci veya yabancı dil olarak kabul edilir (Aktaş & Yaqoob, 2021: 48).

Dil edinimi, bir bireyin doğumdan itibaren çevresindeki dil örüntülerini anlaması ve kullanması sürecidir. Bu süreç, insanın bilişsel gelişiminin en önemli bileşenlerinden biridir ve sosyal, kültürel ve çevresel etkenlerle şekillenir. Aile ve çevre arasındaki etkileşim, çocuğun dil becerilerinin gelişiminde birbirine yakın rol üstlenir ve çocuğun dil edinim sürecinde olumlu veya olumsuz bir biçimde bu süreci etkiler. Bu sürecin her yönüyle ele alınması, irdelenmesi, anlaşılması çocuğun dil gelişimini en iyi şekilde desteklemek için gereklidir.

DİL EDİNİMİ NEDİR?

Dil edinimi, bir çocuğun doğduğu andan itibaren etrafındaki dili anlamaya ve üretmeye başlaması sürecidir. Bu süreç, biyolojik ve çevresel faktörlerin bir arada çalışmasıyla gerçekleşir. Dil edinimi, dilin yapı özelliklerini (ses bilgisi, sözcük dağarcığı gibi) ve dilin sosyal kullanımını öğrenmeyi içerir. Chomsky'nin (1965) öne sürdüğü dil edinim cihazı (Language Acquisition Device - LAD) teorisi, dilin insan doğasında var olan bir yetenek olduğunu ve çevresel etkenlerle bu yeteneğin geliştiğini savunur. Ancak, çevresel etkenler ve sosyal etkileşimler olmadan bu yeteneğin tam olarak gelişemeyeceği de vurgulanır (Vygotsky, 1978).

Dil edinimi sürecinde dil felsefecilerinin ve psikoloji bilim uzmanlarının ortaya koyduğu kuramlar bulunmaktadır. Bu kuramlar dil ediniminin belirli bir bölümüne yoğunlaşmış olsalar da teorisyenlerin büyük bir kısmı çocuğun dil ediniminde biyolojik hazır bulunmuşluğun ve yeteneğin olduğu konusunda görüş birliğine sahiptir. Dil edinimi ile ilgili en belirgin kuramlar arasında doğuştancılık kuramı, çevresel kuram, davranışsal kuram, etkileşimsel kuram, yapısalcı kuram ve bilişsel kuram yer almaktadır. Bu kuramların tutarlı ve tutarsız yönleri bulunduğu gibi teorik açıdan mantıklı zemine oturan tarafları vardır. Örneğin doğuştancılık kuramı ile çevresel kuram karşılaştırılacak olursa doğuştancılık kuramı bireyin doğuştan dil edinimi yeteneğine sahip olduğunu ve çevresel bir etki olmaksızın bireyin dili edinebileceği görüşünü savunur. Buna karşılık çevresel kuramda ise bireyin dil edinme niteliğine sahip olmasını sağlayan unsur çevredir. Çevresel kuramda dil ediniminin ilk kazanımı aile, çevre ve toplum içerisinde gerçekleşmektedir. Doğuştancılık kuramının çevresel etkeni yok saymasının tutarsız yanına verilen örneklerden biri, eğitilmiş ve kitap okuyan ebeveynlerin çocukları ile düşük eğitim düzeyine sahip ve kitap okumayan ebeveynlerin çocukları kıyaslandığında anlamlı derecede dil edinme niteliği farkı gözlemlenebiliyor olmasıdır. Buna karşılık aynı ailede yetişen iki çocuğun dil ediniminde büyük ölçüde fark gözlemlenmesi de çevresel kuramın sınırlı niteliklerinden biridir.

1. Ailenin Dil Edinimindeki Rolü

Çocuğun dil ediniminde en önemli role sahip olan ailedir. Çocukların dilsel yetilerini ilk kazanmaya başladığı ortam birinci derecedeki yakınları veya yanında bulunanlardır. Dolayısıyla aile üyelerinin veya yakınında bulunanların dil kullanımı, çocuğun dil gelişimi üzerinde en büyük etkiye sahiptir. Ailenin dil edinimindeki rolünü birkaç farklı başlık altında incelemek mümkündür:

1.1. Dilsel Girdi: Çocukların dil edinimi aşamasında ilk etkileşim aileyle başlar. Anne babaların çocuklarıyla kurdukları iletişim, çocuğun dil becerilerinin gelişiminde önemli bir rol oynar. Anne-baba konuşmaları, çocuğa zengin ve çeşitli bir dilsel çevre sunarak, dilin yapısal özelliklerini öğrenmesine katkıda bulunur. Farklı dil yapıları, kelime dağarcığı ve cümle yapıları, çocukların dilsel gelişimini destekler (Hart & Risley, 1995).

1.2. Sosyal Etkileşim: Dil, sosyal bir araç olduğu için etkileşim yoluyla öğrenilir. Aile içindeki etkileşimler, çocuğun dil becerilerinin gelişimi için önemli bir öğrenme ortamı sunar. Aile üyeleriyle yapılan konuşmalar, çocukların dildeki sosyal normları ve pragmatik becerileri öğrenmelerine yardımcı olur. Özellikle, anne babaların çocuklarına verdikleri geri bildirimler, dil kullanımının doğru ve etkili olmasını sağlar (Bruner, 1983).

1.3. Okuma ve Hikâye Anlatımı: Dil edinimi sürecinde aile içi konuşmalar kadar etkili olan yöntemlerden biri sesli kitap okuma ve hikâye anlatımıdır. Okuma etkinlikleri, çocukların dil bilgisi, kelime dağarcığı ve anlatı becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur. Ayrıca, hikâye anlatımı, çocukların olay örgüsü, karakter gelişimi ve anlatı yapıları gibi dilsel becerileri öğrenmelerine imkân tanır. Araştırmalar, ailelerin düzenli olarak kitap okumasının, çocukların dil gelişimi üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermektedir (Bus, Van IJzendoorn, & Pellegrini, 1995).

1.4. Dilsel Modelleme: Çocuklar için en büyük model ailedir ve dil için de geçerlidir. Çocuklar, aile üyelerinin konuşma biçimlerini, sözcük seçimlerini ve cümle yapılarını taklit ederek dili edinirler. Bu süreçte, anne-babaların dil kullanımı, çocukların dil becerilerinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynar. Olumlu ve zengin dilsel modeller sunan aileler, çocuklarının dil gelişimini destekler (Snow, 1999).

2. Çevrenin Dil Edinimindeki Rolü

Aile dışında dil ediniminde önemli bir rol oynayan faktör çevredir. Çocuğun içinde bulunduğu sosyal çevre, dil öğrenme sürecini etkileyen birçok bileşeni içerir. Çevrenin dil edinimindeki rolü, farklı başlıklar altında incelenebilir:

2.1. Sosyal Çevre ve Dil Edinimi: Çocuklar, belli bir süre sonra aile dışında geniş bir sosyal çevre içerisinde kendilerini bulurlar. Bu çevre, arkadaşlar, öğretmenler, eğitim ortamları ve diğer toplum üyelerini içerir. Sosyal çevredeki etkileşimler, çocuğun dil becerilerini zenginleştirir ve çeşitli dilsel yapılarla tanışmasını sağlar. Çocuğun sosyal çevresi, dilin sosyal kullanımını öğrenme ve farklı dilsel bağlamlarda dili kullanma becerilerini geliştirir (Tomasello, 2003).

2.2. Eğitim ve Okul Çevresi: Eğitim kurumları, çocukların dil edinimindeki rolü bilimsel bir gerçektir. Okul, çocukların dil kurallarının ve akademik dil becerilerinin öğrenildiği ortamlardır. Ayrıca, öğretmenlerin dil kullanımı, sınıf içi etkileşimler, okul içindeki arkadaş ortamları ve diyaloglar çocukların dil gelişiminde etkilidir. Okul ortamı, çocuklara dilin farklı bağlamlarda nasıl kullanıldığını tanıma ve öğrenme fırsatı sunar (Cummins, 2000).

2.3. Kültürel Çevre ve Dil Edinimi: Çocuğun yetiştiği çevrenin sahip olduğu kültürel ortam yan, yazılı ve sözlü kaynakların kullanımı dil edinimini doğrudan etkileyen faktörlerden bir tanesidir. Çocuklara farklı deneyimler sunarak hem dil hem de kültür bağlamında deneyim edinmelerine katkıda bulunur. Sözlü ve yazılı ürünlerin bulunulan çevrede bilinçli bir biçimde kullanılan ortamlarda büyüyen çocukların dilsel yeterliği daha üst düzeyde olduğu düşünülmektedir. Kültürel çevre, çocuğun dilsel becerilerinin yanı sıra, dilin sosyal ve kültürel normlarını öğrenmesine de önemli oranda katkı sağlar (Heath, 1983).

2.4. Medya ve Teknolojinin Rolü: İnsanlığın teknoloji ile tanışması birçok alanda olduğu gibi dil ediniminde ve kullanımında da kendini hissettirmektedir. Sosyal ortamların dil edinimindeki baskın rolünün yerini televizyon, radyo, internet ve diğer medya araçları almakta ve çocuklara geniş bir dilsel girdi sağlamaktadır. Ancak, bu girdinin kalitesi ve içeriği, dil gelişimi üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkisinin takibi aile tarafından takip edilmelidir. Medya kullanımının dil ediniminde nasıl etkili olduğu, dil öğrenme sürecinin bir parçası olarak dikkatle incelenmelidir (Wright et al., 2001).

3. Dil Ediniminde Aile ve Çevrenin Etkileşimi

Dil ediniminde, aile ve çevre birbirini tamamlayan rollere sahiptir. Çocuğun dil gelişimi, hem aileden aldığı doğrudan dilsel girdilerle hem de çevredeki geniş sosyal etkileşimlerle şekillenir. Aile ve çevrenin etkileşimi, çocuğun dil becerilerinin gelişiminde önemli bir yere sahiptir.

3.1. Aile ve Çevrenin İşbirliği: Aileler, çocuklarının dil gelişimini desteklemek için çevreyle işbirliği içerisinde bulunması önem arz etmektedir. Örneğin, ailelerin çocuklarını sosyal etkinliklere, oyun gruplarına veya dil öğrenme programlarına dâhil etmeleri, çocukların dilsel deneyimlerinin zenginleşmesine önemli oranda katkı sağlamaktadır. Aile ve çevrenin uyumlu bir şekilde çalışması,

çocuğun dil gelişimini hızlandırabilir ve dil öğrenme sürecini daha etkili hâle getirebilir (Bronfenbrenner, 1979).

3.2. Sosyoekonomik Durumun Etkisi: Ailenin sosyoekonomik durumu, çocuğun dil ediniminde önemlidir. Araştırmalar, yüksek sosyoekonomik duruma sahip ailelerin çocuklarının daha zengin dil girdisi aldıklarını ve dil gelişiminde daha hızlı ilerlediklerini göstermektedir. Bu durum, ailelerin çocuklarına sunduğu dilsel ve kültürel imkânların çeşitliliği, onlara dilsel yeterliliğin kazanılması için sunabildikleri fırsatlarla ilgilidir (Hoff, 2003).

3.3. Çevresel Destek ve Dil Gelişimi: Çevresel destek okullar, oyun grupları ve kültür merkezleri gibi ortamlarla daha kolay ve sağlıklı bir biçimde sağlanabilir. Bu tür destekler, aile dışındaki en önemli faktör olan çevrenin işe koşulmasıdır. Ayrıca, çevresel destekler, çocuğun sosyoekonomik durumu ne olursa olsun, dil gelişimini olumlu yönde etkileyebilir. Özellikle, erken yaşta sağlanan kaliteli çevresel destekler, dil gelişiminde önemli fırsatlar sunabilir (Hoff, 2006).

4. Dil Ediniminde Aile ve Çevre Arasındaki Eşitsizlikler

Dil edinimi sürecinde, aile ve çevre arasında ekonomik veya kültürel farklar varsa çocuklar bu durumdan olumsuz etkilenebilir veya aileden farklı bir dil kullanımı geliştirebilir. Bu eşitsizlikler, dil girdisinin miktarı ve kalitesi, sosyal etkileşimlerin yoğunluğu ve eğitsel kaynaklara erişim gibi faktörlerden kaynaklanabilir.

4.1. Dil Girdisinin Kalitesi ve Miktarı: Ailelerin ve çevrenin çocuklara sunduğu dil girdisinin kalitesi ve miktarı, dil gelişiminde belirleyici bir rol oynar. Yüksek kaliteli dil girdisi; karmaşık cümle yapıları, zengin bir sözcük dağarcığı ve geniş bir dilsel içerik sunar. Bu tür bir girdi, çocuğun dil gelişimini destekler ve dil becerilerini hızla ilerletir. Ancak, dil girdisinin yetersiz olduğu durumlarda, çocukların dil gelişimi yavaşlayabilir ve dil becerilerinde gerilikler görülebilir (Hart & Risley, 1995).

4.2. Eğitsel Kaynaklara Erişim: Sosyoekonomik durum, dil edinimini destekleyen farklı ve geniş bir kaynak havuzuna erişimi kolaylaştırır. Geliri daha yüksek olan aile ve çevre içerisinde dünyaya gelen bir birey daha fazla kitap, eğitim materyali ve dil öğrenme fırsatı bulabilir. Ona sunulan bu fırsatlardan istifade eden bireyin dil gelişimi şüphesiz daha hızlı ve daha gelişmiş olur. Ancak, bu tür kaynaklara erişimi sınırlı olan aileler ve çevrelerdeki çocukların dil gelişimleri diğerlerine oranla daha sınırlıdır. (Fernald, Marchman, & Weisleder, 2013).

4.3. Dilsel Çeşitlilik ve Çok dillilik: Çok dilli ailelerde ve çevrelerde, çocukların birden fazla dili aynı anda öğrenmesi eskiden beri karşılaşılan bir gerçektir. Bu durum, dil ediniminde hem avantajlar hem de zorluklar yaratabilir. Çok dilli bir çevrede büyüyen çocuklar, dilsel esneklik ve geniş bir kültürel anlayış geliştirirken, dil karışıklığı ve diller arası geçişlerde zorlanmalar yaşayabilirler. Bu nedenle, çok dilli ailelerin ve çevrelerin, çocukların her iki dilde de dengeli bir dil gelişimi sağlaması için dikkatli bir yaklaşım benimsenmesi önemlidir (Bialystok, 2001).

5. Dil Ediniminde Anne ve Babanın Rolü

5.1. Dil Bilinci ve Konuşma Farkındalığı: Ebeveynler, çocuklarının dil bilinci ve konuşma farkındalığını geliştirmelerine yardımcı olabilirler. Bu, ebeveynlerin çocuklarıyla konuşma biçimleri, sorular sormaya teşvik etmeleri ve çocukların düşüncelerini ifade etmelerine izin vermeleri yoluyla gerçekleştirilebilir. Dil bilinci ve konuşma farkındalığı, çocukların dili doğru bir şekilde öğrenmelerine ve kullanmalarına yardımcı olur (Snow, 1999).

5.2. Dil Girdisinin Zenginleştirilmesi: Ebeveynler, çocuklarına sundukları dil girdisini zenginleştirebilirler. Bu, çocuklarla düzenli olarak kitap okuma, hikaye anlatma, dil oyunları oynama ve çocukların çevreleriyle dilsel etkileşimlerini artırma yoluyla sağlanabilir. Dil girdisinin zenginleştirilmesi, çocukların dil becerilerini hızla geliştirmelerine ve dilin karmaşık yapısını anlamalarına yardımcı olur (Weisleder & Fernald, 2013).

5.3. Pozitif Geri Bildirim ve Dil Gelişimi: Ebeveynlerin çocuklarına verdikleri pozitif geri bildirimler, dil gelişiminde önemli bir rol oynar. Pozitif geri bildirim, çocukların dil kullanımını teşvik

eder ve dil becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur. Örneğin, çocukların doğru cümle yapılarını kullandıklarında takdir edilmeleri, dil öğrenme motivasyonlarını artırır ve dili daha etkili kullanmalarını sağlar (Hoff-Ginsberg, 1991).

6. Dil Politikaları ve Dil Edinimi

Dil politikaları, dilin öğretilmesi ve kullanılması üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Dil politikaları, bir toplumda hangi dillerin öğretilmesi ve kullanılması gerektiğini belirler ve bu politikalar, çocukların dil edinim süreçlerini etkileyebilir. Özellikle çokdilli toplumlarda, dil politikalarının etkisi, çocukların hangi dilleri ve nasıl öğreneceklerini belirleyebilir (Skutnabb-Kangas, 2000). Çocukların çevreden edindiği tüm faktörler dil politikaları ile desteklendiği sürece bu edime sahip olması beklenen etkiler arasında bulunmaktadır. Dil politikalarının istikrarlı uygulanması ve fikir birliğine varılması uzun süren ancak etkisi büyük olan sonuçlar verecektir. İstikrarlı uygulanan dil politikaları sayesinde birkaç neslin dil ediniminde bilinçli adımlar atılabilecek ve sistemli/kontrollü bir edinim süreci sağlayabilmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, dil ediniminin çevresel faktörlerini ortaya koymak ve bu faktörleri incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Dil ediniminin karmaşık bir süreç olduğu söylenebilir ve çeşitli dilbilimciler, dil felsefecileri dil edinimi noktasında ortak bir kanıya varabilmiş değildir. Bu süreçte aile ve çevre, çocuğun dil becerilerinin gelişiminde hayati bir rol oynar. Aile, çocuğun ilk dil girdilerini ve dilsel etkileşimlerini sağlayarak, dil öğrenme sürecinin temelini oluşturur. Çevre ise, bu süreci genişleterek ve çeşitlendirerek, çocuğun dil becerilerinin zenginleşmesine katkıda bulunur.

Dil ediniminde aile ve çevrenin etkileşimi, çocuğun dil gelişiminde sinerji yaratan önemli bir faktördür. Aileler, bilinçli bir dil öğretim stratejisi geliştirerek ve çevre ile işbirliği yaparak, çocuklarının dil gelişimini destekleyebilirler. Çevresel destekler ve eğitsel kaynaklar, dil ediniminde karşılaşılan eşitsizlikleri azaltabilir ve her çocuğa dil gelişimi için eşit fırsatlar sunabilir.

Sonuç olarak, dil ediniminde aile ve çevrenin rolü, çocuğun dil becerilerinin gelişiminde kritik bir öneme sahiptir. Bu sürecin başarılı olması için ailelerin ve çevrenin, çocuğun dilsel ihtiyaçlarına duyarlı olması ve bu ihtiyaçları karşılayacak uygun ortamlar sağlaması gerekmektedir. Bu, çocukların dilde başarılı olmalarını ve dilin sosyal, kültürel ve bilişsel tüm boyutlarını etkili bir şekilde kullanmalarını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1975). *Anadili*. Türk Dili Dergisi. Erişim adresi: <https://kutuphane.tdk.gov.tr/details?id=71633>
- Aktaş, O., & Yağoob, L. H. (2021). Dil ediniminde öne çıkan kuramlar: analitik yaklaşım. *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 45-58.
- Bialystok, E. (2001). *Bilingualism in Development: Language, Literacy, and Cognition*. Cambridge University Press.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Harvard University Press.
- Bruner, J. (1983). *Child's Talk: Learning to Use Language*. W. W. Norton & Company.
- Bus, A. G., Van IJzendoorn, M. H., & Pellegrini, A. D. (1995). Joint Book Reading Makes for Success in Learning to Read: A Meta-Analysis on Intergenerational Transmission of Literacy. *Review of Educational Research*, 65(1), 1-21.
- Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1-47.

- Chapelle, C. A. (2003). *English Language Learning and Technology: Lectures on Applied Linguistics in the Age of Information and Communication Technology*. John Benjamins Publishing.
- Cummins, J. (2000). *Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire*. Multilingual Matters.
- Ellis, R. (2003). *Task-Based Language Learning and Teaching*. Oxford University Press.
- Fernald, A., Marchman, V. A., & Weisleder, A. (2013). SES Differences in Language Processing Skill and Vocabulary Are Evident at 18 Months. *Developmental Science*, 16(2), 234-248.
- Hart, B., & Risley, T. R. (1995). *Meaningful Differences in the Everyday Experience of Young American Children*. Paul H Brookes Publishing.
- Hoff, E. (2003). The Specificity of Environmental Influence: Socioeconomic Status Affects Early Vocabulary Development via Maternal Speech. *Child Development*, 74(5), 1368-1378.
- Hoff, E. (2006). How Social Contexts Support and Shape Language Development. *Developmental Review*, 26(1), 55-88.
- Hoff-Ginsberg, E. (1991). Mother-Child Conversation in Different Social Classes and Communicative Settings. *Child Development*, 62(4), 782-796.
- Larsen-Freeman, D. (2000). *Techniques and Principles in Language Teaching* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Savignon, S. J. (2002). *Interpreting Communicative Language Teaching: Contexts and Concerns in Teacher Education*. Yale University Press.
- Skutnabb-Kangas, T. (2000). *Linguistic Genocide in Education—or Worldwide Diversity and Human Rights?* Lawrence Erlbaum Associates.
- Snow, C. E. (1999). Social Perspectives on the Emergence of Language. In B. MacWhinney (Ed.), *The Emergence of Language* (pp. 257-276). Lawrence Erlbaum Associates.
- Tomasello, M. (2003). *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Harvard University Press.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
- Weisleder, A., & Fernald, A. (2013). Talking to Children Matters: Early Language Experience Strengthens Processing and Builds Vocabulary. *Psychological Science*, 24(11), 2143-2152.
- Wright, J. C., Huston, A. C., Murphy, K. C., St. Peters, M., Piñon, M., Scantlin, R., & Kotler, J. (2001). The Relations of Early Television Viewing to School Readiness and Vocabulary of Children from Low-Income Families: The Early Window Project. *Child Development*, 72(5), 1347-1366.

SEVİM AK'IN “SEN, BEN, ELMA AĞACI” ADLI ESERİNİN DİL İLE İLGİLİ KÜLTÜR ÖGELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Vafa SAVAŞKAN¹

Sibel SANCAL²

Özet

Dil, insan varlığının toplum içindeki binlerce yıllık yaşayışının birbirine aktarımını sağlayan, o toplumun özelliklerini yansıtan, kültürün koruyuculuğunu üstlenen ve bunu yaparken kendisine özgü ses ve anlam bakımından geçerli ortak ögeler ve kurallardan yararlanan çok yönlü bir bildirim aracıdır. Dildeki söz varlığı yalnızca o dilin sözcüklerini değil atasözlerinin, terimlerinin, kalıplaşmış sözler, ikilemeler ve deyimlerin oluşturduğu bir bütündür. Bir dilin söz varlığı o dilin tarihine geniş ölçüde ışık tutar ve yüzyıllar boyunca ortaya çıkan biçim, ses, söz dizimi ve anlam değişikliklerini yansıtırken hangi dillerin etkisiyle ne türden değişimlerin gerçekleştiğini gösterir. Çocuk kitaplarında kullanılan atasözleri ve deyimler anlatımı güçlendirip anlamı zenginleştirir. İkilemeler ise cümle içindeki etkililiği arttırarak çocukların ana dilinin güzelliklerinin farkına varmalarını sağlar ve onlardaki söz varlığının gelişmesinde önemli rol oynar. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı Sevim Ak'ın “Sen, Ben, Elma Ağacı” adlı kitabındaki dil ile ilgili kültür öğelerinden olan “deyim, atasözü, ikileme” gibi unsurların kullanım sıklığının incelenmesidir. Bu kapsamda çalışma verileri doküman incelemesi kullanılarak elde edilmiş, içerik analizi ile çözümlenmiş, tablolara aktarılarak sunulmuştur.

¹Prof. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, vsavaskan@artvin.edu.tr

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, sibelsncl@hotmail.com

Anahtar sözcükler: Söz varlığı, söz varlığı unsurları.

ANALYSIS OF THE LANGUAGE-RELATED CULTURAL ELEMENTS IN SEVİM AK'S WORK "SEN, BEN, ELMA AĞACI" (YOU, ME, APPLE TREE)

Abstract

Language is a multifaceted communication tool that enables the transmission of the experiences of human existence over thousands of years within a society, reflecting the characteristics of that society, acting as a protector of culture, and utilizing specific shared elements and rules in terms of sound and meaning. The vocabulary of a language is not just a collection of its words; it comprises proverbs, terms, fixed expressions, reduplications, and idioms, forming a whole. The vocabulary of a language sheds light on its history and reflects changes in form, sound, syntax, and meaning over centuries, showing what kinds of transformations have occurred under the influence of other languages. Proverbs and idioms used in children's books enhance the narrative and enrich meaning. Reduplications increase the effectiveness within sentences, helping children appreciate the beauty of their mother tongue and playing a significant role in the development of their vocabulary. In this context, the aim of this study is to examine the frequency of cultural elements related to language, such as "idioms, proverbs, and reduplications," in Sevim Ak's book titled "Sen, Ben, Elma Ağacı." (You, Me, Apple Tree) For this purpose, the data were obtained through document analysis, analyzed using content analysis, and presented in tables.

Keywords: Children's books, cultural elements, vocabulary.

GİRİŞ

Dil; insanlar arasında anlaşmayı sağlayan doğal bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli anlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş toplumsal bir müessesedir. Oldukça çok yönlü, değişik açılardan bakınca çok farklı nitelikleri ortaya çıkaran, gizemini bugün de tam olarak çözemediğimiz büyümlü bir varlık olan dil; gerek insan gerek toplum gerekse insan ve toplumdan ayrı düşünülemez olan bilim, sanat, teknik vb. gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur (Güfta & Kan, 2011)

Bir toplumu, kültürü, ananeleri ayakta tutan dil, aynı zamanda bu unsurların varlığının devamını sağlar ve bireyleri ortak paydada birleştirerek, millet denilen yapıyı oluşturur. Milleti meydana getiren maddi manevi değerler, dünyaya bakış, gelenek ve görenek, sanat, tarih ve din; dil yoluyla nesilden nesle aktarılır. Dil, milli bir hafızadır ve bu milli hafıza sayesinde hatıralar, duygular, düşünceler, toplumların hayat karşısındaki tutum ve davranışları, eğitime bakış ve düşünce tarzları hakkında bilgi sahibi olunur. Sahip olunan bu bilgileri sanat ve bilim adamları vasıtasıyla günümüze aktarırlar. Bunu yaparken de dilin yazılı ve sözlü unsurlarından faydalanırlar.

Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olan Orhun Yazıtlarından itibaren Türkçenin söz varlığı içinde yer alan bu unsurlar eserin diline ahenk ve derinlik katarken özellikle deyim ve ikilemeler yazının ritmini artırarak okuyucuya akıcı bir okuma serüveni sunar. Bir eserde kullanılan atasözleri, deyimler kültürün değerini, inancını, dünya görüşünü yansıtmaları sebebiyle eserdeki karakterler ve olaylar okuyucuya daha tanıdık ve anlamlı gelirken anlaşılması kolaylaştırır. Eserdeki dil ve kültür öğeleri anlatımı güçlendirir, okuyucuda etkiyi artırır anlatılan olayı özetler ve bu şekilde zihinsel etkileri kuvvetlendirir.

Dil ile ilgili kültür öğeleriyle ilgili literatürde birçok tanımlama yapıldığı görülmüştür. Deyim için TDK Sözlüğünde "Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir" (TDK, 2005) tanımlaması yapılırken Korkmaz (1992) deyimleri "Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği" olarak tanımlamıştır.

Atasözü, TDK Sözlüğünde uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, darbimesel olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2005). Korkmaz atasözlerini (1992) “Anonim karakter taşıyan, atalardan kaldığı kabul edilen ve toplumun yüzyıllar boyunca geçirdiği denemelerden, ortak düşünce, tutum ve davranışlarıyla aynı dünya görüşünden oluşan genel kural niteliğindeki kısa, özlü, kalıplaşmış söz.” olarak tanımlarken Aksoy (2017) atasözleri için “Geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuşlardır. Ulusun ortak düşünce, tutumlarını belirtir, bize yol gösterirler. Bir atasözleriyle belgelendirilen tutumun doğruluğu herkesçe kabul edilir.” şeklinde ifadeler kullanmıştır. TDK Sözlüğünde ikileme ise anlama güç katmak amacıyla bir birimi yineleme, aralarında benzerlik bulunan birimleri art arda kullanma olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2005). Bu tanımlardan görüldüğü gibi dil ile ilgili kültür öğeleri, bir dilin söz varlığı içinde önemli görevler üstlenmektedirler.

Bu kapsamda bu çalışmada Sevim Ak’ın “Sen, Ben, Elma Ağacı” adlı kitabının dil ile kültür öğeleri sınıflandırılarak kullanım sıklığı açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında dil ile ilgili kültür öğelerinden deyim, atasözü ve ikilemelerin eserde geçme sıklıkları belirlenmiştir.

YÖNTEM

Bu bölümde çalışmanın modeli, veri kaynağı, verilerin toplanması, analiz süreci ve geçerliliği ve güvenilirliğiyle bilgiler yer almaktadır.

Araştırmanın Modeli

Sevim Ak’ın “Sen, Ben, Elma Ağacı” eserinde yer alan dil ile ilgili kültür öğelerini incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalarda gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama yöntemlerinden faydalanılır (Yıldırım & Şimşek, 2011). Bu çalışmada olgu veya olgularla ilgili bilgi veren bazı yazılı materyallerin çözümlenmesiyle ilişkili bir yöntem (Karasar, 2007) olan doküman incelemesi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Veri Kaynağı

Araştırmanın örneklemini oluşturan Sevim Ak’ın “Sen, Ben, Elma Ağacı” çocuk romanı, Can Çocuk Yayınları tarafından 2021 yılının ikinci basım kitabıdır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmanın verileri doküman analizi ile elde edilmiştir. Nitel araştırmayı “gözlem, görüşme ve doküman analizi” gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlamak mümkündür (Yıldırım & Şimşek, 2011) Araştırma verilerinin analizinde ise hedefi bulguların yorumlanmasını sağlayan ilişkileri ve kavramları tespit etmek (Yıldırım & Şimşek, 2011) olan içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Eserde yer alan dil ile ilgili kültür öğeleri, yer aldığı sayfa numarası gösterilerek kaydedilmiştir. Çalışmada incelenen romandan elde edilen veriler tablolara aktarılarak sunulmuş ve yorumlanmıştır.

Geçerlilik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda güvenirliliği sağlamak amacıyla çeşitli yöntemlere başvurulabilir. Bu çalışmanın geçerlilik ve güvenirliliğini artırmak amacıyla incelenen eser, araştırmacılar dışında bir alan uzmanı tarafından daha incelenerek kodlanmıştır. Bu sürecin devamında araştırma verileri karşılaştırılmış ve

araştırmacıların ayrı ayrı yaptığı kodlamaların birbiriyle uyumu hesaplanmıştır. Bunun için Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği katsayısı = görüş birliği ÷ (görüş birliği + görüş ayrılığı) x 100 formülü kullanılmış ve %90'lık görüş birliğine varılmıştır. Böylece verilerin güvenilirliğinin yeterli olduğu görüşü kabul görmüştür.

BULGULAR VE YORUM

Araştırmada “Sevim Ak'ın “Sen Ben Elma Ağacı” çocuk romanında dil ile ilgili kültür ögelerine nasıl yer verilmiştir?” sorusuna cevap aranmıştır. İncelenen eserde tespit edilen dil ile ilgili kültür ögeleri aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 1. Sevim Ak'ın “Sen Ben Elma Ağacı” adlı eserinde yer alan dil ile ilgili kültür ögeleri

Dil ile ilgili kültür ögeleri	f
Atasözü	2
Deyim	173
İkileme	178
Toplam	353

Tablo 1'e bakıldığında Sen Ben Elma Ağacı adlı eserde dil ile kültür ögelerinden en çok ikilemelere (f 178), en az ise atasözlerine (f 2) yer verildiği görölmektedir. İncelenen kitapta tespit edilen atasözleri, deyimler ve ikilemeler ayrı ayrı sınıflandırılarak Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 2. Sevim Ak'ın “Sen, Ben,, Elma Ağacı” adlı eserinde yer alan atasözleri

Atasözü	Sıklık	Sayfa
Az veren candan, çok veren maldan olur.	1	31
Eski camlar bardak oldu.	1	42
Toplam	2	

Tablo 2'de göröldüğu gibi incelenen eserde dil ile ilgili kültür ögelerinden biri olan atasözü 2 kez geçmiştir. Atasözlerinin geçtiği cümleler aşağıda verilmiştir:

Kar pastasının kalanı komşulara, 'Az veren candan, çok veren maldan' denerek bölüştüröldü. (s. 31)

Bu aralar 16. Yüzyıl gezginlerinin biyografilerini mi okuyorsun sen? Eski camlar bardak oldu. (s. 42)

Tablo 3. Sevim Ak'ın “Sen, Ben, Elma Ağacı” adlı eserinde yer alan deyimler

Deyim	Sıklık	Sayfa
Kabak tadı vermek	1	14
Yerin dibine girmek	1	17
Gözden kaçmamak	4	17, 64, 114, 135
Kapana sıkıştırmak	1	17
Oyun çevirmek	1	17
Bıyık altından gülmek	1	17
Zurnanın son deliği	1	17

İnadı tutmak	1	18
Dilinin ucunda olmak	1	19
Kolları sıvamak	3	22, 154, 61
Paha biçilememek	1	23
Üstüne titremek	1	23
Kafa ütölemek	1	23
Yoluna taş koymak	1	23
Diken üstünde olmak	1	23
Tutulup kalmak	1	25
Çark etmek	1	25
Ayak uydurmak	1	29
Etekleri zil çalmak	1	33
Yüz vermek	1	34
Göz atmak	1	35
Canını sıkmak	1	36
İç çekmek	2	49, 36
Başı hoş olmamak	1	37
Geç olsun güç olmasın	1	37
Eksiği yok fazlası var	1	38
Kahkahayı basmak	1	40
Bozuntuya vermemek	1	40
Kafa dinlemek	2	193, 107
Fink atmak	1	195
El ayak çekilmek	2	195, 90
İçine kurt düşmek	1	195
İple çekmek	1	196
Su sızmamak	1	197
Kayıtsız kalmak	2	199, 65
Gelip çatmak	1	203
İçine su serpmek	1	204
Bir deri bir kemik kalmak	1	205
El atmak	1	207
Bire bin katmak	1	208
Eli gitmemek	1	209
Göz atmak	1	209
Yan gözle bakmak	1	213

Ağız açık kalmak	2	222, 213, 137
Başına kakmak	1	214
Kazan kaldırmak	1	214
Ayakları yerden kesilmek	1	221
Beti benzi solmak	1	192
Kulakları çınlamak	1	8
Başını döndürmek	1	9
Dili damağı kurumak	2	12,13
Tiye almak	1	13
Yıldızı barışmak	1	14
İki eli balda olmak	1	166
İçi içine sığmamak	1	169
Eli ayağına dolanmak	4	169, 130, 145, 121
Boyun eğmek	3	170, 56,
Gözü takılmak	1	170
Aklına düşmek	1	173
Göz kulak olmak	1	173
Göz ucuyla bakmak	1	176
Olacakla öleceğe çare bulunmaz	1	176
Üstüne varmak	1	178
Omuz vermek	1	181
Ramak kalmak	1	179
Ayakları yerden kesilmek	1	182
Diri tutmak	1	183
Punduna getirmek	1	184
Yan çizmek	1	184
Rol kesmek	1	184
Akıl etmek	1	185
Dikkat çekmek	1	185
Sırta kadem basmak	1	185
Kem küm etmek	1	186
Pes etmek	3	187, 122, 29
Dört dönmek	2	187, 187
El yordamıyla bulmak	1	187
Kurtları dökmek	1	40
Fırsat kollamak	1	40

Makarayı koyvermek	1	40
Ensede boza pişirmek	1	41
Açlıktan ağzı kokmak	1	42
Lügat paralamak	1	42
Çorbada tuzu olmak	1	42
Yarı yolda kalmak	1	44
Yelken açmak	1	44
Kapı aralamak	1	48
Boğazından geçmemek	1	48
Ele vermemek	2	48, 147
Geri kalmamak	1	48
Ağzını bıçak açmamak	1	49
Deli olmak	1	49
Eziklik duymak	1	49
Talihine küsmek	1	49
Duymazlıktan gelmek	1	50
İşten bile olmamak	1	50
Gözlerini faltaşı gibi açmak	1	51
Tempo tutmak	1	51
İpliğini pazara çıkarmak	1	53
Tortop olmak	1	53
Kaskatı kesilmek	1	53
Lamı cimi yok	1	53
Verilmiş sadakaları olmak	1	53
Zil takıp oynamak	1	54
İki yakası bir araya gelmemek	1	53
Sidik yarışına girmek	1	54
Sağlam ayakkabı olmamak	1	54
Yediği önünde yemediği arkasında olmak	1	54
Gözüne ilişmek	1	63
Cancığer olmak	1	63
Yıldızı parlamak	1	64
Güvendiği dağlara kar yağmak	1	64
Gerçek yüzünü göstermek	1	64

Cephe almak	1	64
Elden geçirmek	1	65
Gücüne gitmek	1	65
Kulak vermek	2	67, 127
Midesi kazınmak	1	68
Gözü keskin olmak	1	68
Sarmaş dolaş olmak	1	69
Ağzı açık dinlemek	1	69
İçi titremek	1	71
Sevinçten göbek atmak	1	72
Kabına sığmamak	1	73
Umudunu kırmamak	1	73
Temcit pilavı gibi anlatmak	1	74
Deli divane olmak	2	75, 93
Şansı yaver gitmek	1	77
Yaygarayı basmak	1	78
Buhar olup uçmak	1	79
Tarihe geçmek	1	83
Sütten çıkmış ak kaşık olmak	1	83
Tencere yuvarlanıp kapağını bulmak	1	86
Yerinde yeller esmek	1	86
Eşek sudan gelinceye kadar dayak yemek	1	87
Kulak asmak	1	87
Alı al moru mor	1	83
Huyu suyu değişmek	1	40
Dört gözle beklemek	1	91
Kafa tutmak	1	92
Taşı sıkça suyunu çıkarmak	1	101
Yüreğine inmek	1	102
Ayağını alıştırmak	1	103
Bir eli yağda bir eli balda olmak	1	107
Kafa dinlemek	1	107
Elini eteğini çekmek	1	107
Yaldızları dökülmek	1	108
Yüreği titremek	1	108

Gecesini gündüzüne katmak	1	108
İmanı gevremek	1	108
İnsafa gelmek	1	108
İçinde fırtına esmek	2	119, 108
Göz gezdirmek	1	119
İçine sindirmek	1	120
Canını dişine takmak	1	122
Ortaya düşmek	1	126
Kulağına kar suyu kaçmak	1	126
Leb demeden leblebiyi anlamak	1	127
On parmağında on marifet	1	127
İçi geçmek	1	129
Gülmekten kırılmak	1	137
Kızılca kıyamet kopmak	1	137
Tuzla buz olmak	1	137
Burun buruna gelmek	1	138
Parmağının ucunda oynatmak	1	139
İz sürmek	1	141
Tepeden tırnağa süzmek	1	143
Makbule geçmek	1	143
Gözden geçirmek	1	149
Kafaya dank etmek	1	149
Tersyüz etmek	1	149
Dizini kırıp oturmak	1	150
Toplam	173	

Tablo 3 incelendiğinde Sevim Ak'ın "Sen, Ben, Elma Ağacı" çocuk romanında 173 adet deyim kullanıldığı görülmektedir. Aşağıda deyimlerin yer aldığı cümlelere örnekler verilmiştir.

Anne, büyükanneyi tepeden tırnağa süzdü. (s. 143)

Bilgin, masalı pantomim sanatçısı gibi beden dilini katarak anlatan Musa'dan ağzı açık dinledi. (s. 69)

Büyükannenin etekleri zil çaldığında, özel dünyasını sevdiklerine açmak ister. (s. 33)

Tatsız bir haber almamak için üstüne varmadı Bilgin. (s. 178)

Dizini kırıp bir kitabın başına oturmak, aynaya bakıp yüzünü keşfetmek gibi bir şeydir. (s. 150)

Tablo 4. Sevim Ak'ın "Sen, Ben, Elma Ağacı" adlı eserinde yer alan ikilemeler

İkileme	Sıklık
Yara yara	1

Kaya kaya	1
Çın çın	2
Fır fır	1
Çatır çutur	1
İN cin	2
Çarşı pazar	1
Buram buram	3
Peş peşe	1
Söylene söylene	2
Sabah sabah	2
Teker teker	2
Lime lime	1
Döke döke	1
Vıdı vıdı	2
Ede ede	4
Allak bullak	2
İçin için	2
Sarsıla sarsıla	1
Zıplaya zıplaya	1
Hıçkıra hıçkıra	1
Basa basa	3
Cümbür cemaat	2
Tıngır mıngır	2
Duyar duymaz	1
Boylu boyunca	1
Sarmaş dolaş	2
Ivır zıvır	2
Sağına soluna	2
Baş başa	2
Sık sık	1
Kem küm	1
Ciyak ciyak	3
Bir bir	1
Beti benzi	1
Dayana dayana	1
Bas bas	3
Mırıl mırıl	1

Ara sıra	5
İçten içe	2
Bağrış çağrış	1
Doya doya	1
İkına sıkıla	3
Yarım yamalak	1
Diz dize	1
Tekrar tekrar	1
Apar topar	5
Hop hop	1
Nefes nefese	1
Tek tek	4
Göz göze	3
Bağıra çağıra	3
Yan yana	4
İte kaka	1
Kıs kıs	2
Koşa koşa	2
Boş boş	1
Yavaş yavaş	2
Vızır vızır	1
Soluk soluğa	2
Tane tane	1
Sağ salim	1
Piti piti	1
Kararlı kararlı	1
Usul usul	3
Yersiz yurtsuz	1
Mırıldana mırıldana	1
Zar zor	2
Adım adım	1
İçten içe	1
Kimi kimsesi	1
Zaman zaman	1
Mel mel	1
Hayal meyal	1

Kimi kimsesi	1
Saya saya	1
Düşüne taşına	1
Geniş geniş	1
Kemire kemire	1
Dur duraksız	3
Derli toplu	1
Madde madde	1
Boy bos	1
Yüz yüze	1
İnce ince	1
Pıtır pıtır	1
Kademe kademe	1
Sorgu sual	1
Ardı sıra	1
Kırış kırış	1
Açar açmaz	2
Şakacı şakacı	1
Kol kola	1
Üst üste	3
İzleye izleye	1
Şaşkın şaşkın	2
Döndüre döndüre	2
Patır patır	1
Burun buruna	1
Boğuk boğuk	1
Alev alev	3
Saça saç	1
Derin derin	3
Kendi kendime	1
Geri geri	1
Efil efil	1
Düşünceli düşünceli	1
Başka başka	1
Süklüm püklüm	1
Kıvrana kıvrana	1
Doğru dürüst	1

Sık sık	1
Taban tabana	1
Aman aman	1
Çıkar çıkmaz	1
Bol bol	2
Kız kıza	1
İç içe	2
Tırıs tırıs	4
Bön bön	1
Öksüre öksüre	1
Of puf	1
Sıkıla sıkıla	1
İcığı cıcığı	1
Görse görse	1
Aman zaman	1
İncik cıncık	1
Eğik bükük	1
Allı pullu	2
Kıkır kıkır	1
Seve seve	1
Çığlık çığlığa	1
Kuşaktan kuşağa	1
Çala çala	1
Uzun uzadıya	1
Aşağı yukarı	1
Üçe beşe	1
Avuç avuç	1
Kıvıra kıvıra	1
Yanar döner	1
Tir tir	1
Ayrı ayrı	1
Ovuşturmuş ovuşturmuş	1
Üstüme üstüme	1
Okuya okuya	1
Tık tık	1
Ters ters	1

Cıvıl cıvıl	1
Baka baka	1
Paldır küldür	2
Görür görmez	1
Bildi bileli	1
Şen şakrak	1
Paytak paytak	1
Ayalı boyalı	1
Sarkık surkuk	1
Eğri büğrü	1
Kalkar kalkmaz	1
Çabuk çabuk	1
Yuvarlaya yuvarlaya	1
Konu komşu	1
Peşi peşine	1
Birer ikişer	1
Çeke çeke	1
Kura kura	1
Sağa sola	1
Savura savura	1
Satır satır	1
Cins cins	1
Geze geze	1
Deli divane	1
Boşu boşuna	1
Üstüne üstüne	1
Yaka paça	1
Çeke çeke	1
Lamı cimi	1
Kimi kimsesi	1
Fıldır fıldır	1
Toplam	178

Tablo 4'e bakıldığında Sevim Ak'ın "Sen, Ben, Elma Ağacı" çocuk romanında 178 adet ikileme kullanıldığı görülmektedir. Aşağıda ikilemelerin yer aldığı bazı cümlelere örnekler verilmiştir. İkilemelerin geçtiği cümlelerden örnekler aşağıda verilmiştir:

Bilgin'in babaannesine koşa koşa geliş nedenlerinin başında özgürce resim çizmek, boyamak geliyordu. (s. 36)

Üçlü çetedekiler benim matematikten kaçtığımı anladılar, üstüme üstüme geliyorlar. (s.96)

“Senin için gözyaşı döktüler... İzini kaybettiler çünkü” derken tekrar tekrar sarılıyorlardı. (s. 204)

Göz göze gelip gülüştüler. (s.186)

Hastane çıkışı hıçkırma hıçkırma ağlayan adam gitmiş, piyangodan büyük ikramiye çıkmış bir adam gelmişti. (s.175)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sevim Ak'ın “Sen Ben Elma Ağacı” adlı çocuk romanında toplam 353 dil ile ilgili kültür ögesi tespit edilmiştir. Bu ögelerin 178'i ikileme, 173'ü deyim, 2'si ise atasözü olarak belirlenmiştir. Eser, dil ile ilgili kültürel öğeleri başarılı bir şekilde yansıtarak çocuklara Türkçenin zengin dil yapısını tanıtmakta etkili olmuştur. Deyim ve ikilemeler eserin anlatımını güçlendirmiş, çocukların dil gelişimine önemli bir katkı sağlamıştır. Ancak, atasözlerine eserde daha az yer verilmiştir, bu da dilin belirli kültürel unsurlarına daha fazla dikkat çekilmesini gerektirebilir.

Sonuçlar doğrultusunda şu öneriler sunulabilir:

-Eserde bazı deyimlerin yapısında değişiklikler yapılmıştır. Deyimlerin kalıplaşmış söz öbekleri olduğu göz önüne alınarak bu yapıların bozulmaması ve yerlerine farklı sözcüklerin kullanılmaması faydalı olacaktır.

- Eserde atasözlerine daha az yer verilmiştir. Gelecek çalışmalarda atasözlerinin daha fazla kullanılması, eserin kültürel değerini artırabilir ve çocukların bu kültürel öğelerle daha fazla etkileşim kurmasını sağlayabilir.

- Bu çalışma, Sevim Ak'ın diğer eserlerinde kullanılan dil ve kültür öğeleriyle karşılaştırılarak genişletilebilir. Bu tür bir inceleme, yazarın dil zenginliği ve dil öğretimine katkılarını daha kapsamlı şekilde ortaya koyabilir.

- Çalışma kapsamında tespit edilen dil ile ilgili kültürel öğelerinin yapısal analizi, deyim ve atasözlerinin nasıl kullanıldığına dair daha derinlemesine bir bilgi sağlayabilir. Bu, dil öğrenme süreçlerine dair yeni bulgular sunabilir.

KAYNAKÇA

Ak, Sevim (2021). *Sen, ben, elma ağacı*. Can Çocuk Yayınları, İstanbul.

Aksan, D. (1987). *Her yönüyle dil, ana çizgileriyle dil*, Ankara.

Aksoy, Ö. (2017). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.

Güfta, H., & Kan, M. O., (2011). İlköğretim 7. sınıf Türkçe ders kitabının dil ile ilgili kültür öğeleri açısından incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, vol.8, no.15, 239-256.

Karasar, N. (2007). *Bilimsel araştırma yöntemi* (17. Baskı). Nobel Yayınevi.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook (Second Edition)*. Thousand Oaks, California: SAGE Publications.

Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe sözlük* (10. Basım). Ankara: TDK Yayınları.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Korkmaz, Z. (1992). *Grammer terimleri sözlüğü* (1. Basım). Ankara: TDK Yayınevi.

VARLIQ DERGİSİ VE ÇOKDİLLİ TÜRK ÇOCUKLARINDA İNFORMAL

ANA DİLİ EĞİTİMİNE YÖNELİK EĞİTİM ARAÇLARININ HAZIRLANMASI

Mehmet Rıza HEYET¹

Şeyma BİLGİN²

Özet

Bu makale, İran'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin dil ve kültürlerini koruma çabalarına odaklanarak *Varlıq* dergisinin çokdilli toplumlarda ana dili eğitimine katkılarını incelemektedir. İran'da 1925 yılından itibaren artan kültürel baskılar nedeniyle Türk toplumunun dilsel ve kültürel hakları kısıtlanmış, ana dilde eğitim yasaklanmıştır. Bu bağlamda, 1979'da Tahran'da kurulan ve bugün Ankara'da yayınlanmaya devam eden *Varlıq* dergisi, Azerbaycan Türklerinin dil, kültür ve kimliklerini yaşatmayı amaçlayan bir platform haline gelmiştir. Dergi, sadece edebi ve kültürel bir yayın olmakla kalmayıp, bir eğitim kurumu misyonu üstlenerek dil öğrenimi ve kimlik bilinci kazandırma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Çokdilli ortamlarda ana dili öğreniminin çocukların kimlik gelişimi, bilişsel becerileri ve aile bağları üzerindeki olumlu etkileri göz önünde bulundurulduğunda, *Varlıq*'ın bu alandaki çabaları, toplumsal hafıza ve dayanışma oluşturma açısından kritik bir değer taşımaktadır.

Makale, derginin İran'da Türk dili ve kültürünü yaşatma sürecinde oynadığı rolü ele alırken, aynı zamanda çokdilli toplumlarda informal ana dili eğitimine yönelik eğitim araçlarının hazırlanmasına ilişkin bir model sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler:

Varlıq dergisi, Ana dili eğitimi, Güney Azerbaycan Türkleri, Çokdillilik, Milli kimlik, informal eğitim

VARLIQ MAGAZINE AND THE PREPARATION OF EDUCATIONAL TOOLS FOR INFORMAL MOTHER TONGUE EDUCATION AMONG MULTILINGUAL TURKISH CHILDREN

Abstract

This article examines the contributions of *Varlıq* magazine to native language education in multilingual societies, focusing on the efforts of Azerbaijani Turks living in Iran to preserve their language and culture. Due to increasing cultural pressures in Iran since 1925, the linguistic and cultural rights of the Turkish community were restricted and education in the mother tongue was prohibited. In this context, *Varlıq* magazine, which was founded in Tehran in 1979 and continues to be published in Ankara today, has become a platform that aims to keep the language, culture and identity of Azerbaijani Turks alive. The magazine is not only a literary and cultural publication, but also plays an important role in the process of language learning and identity awareness by assuming the mission of an educational institution. Considering the positive effects of learning the mother tongue in multilingual environments on children's identity development, cognitive skills and family ties, *Varlıq*'s efforts in this field are of critical value in terms of creating social memory and solidarity.

While the article discusses the role of the magazine in the process of keeping the Turkish language and culture alive in Iran, it also aims to present a model for the preparation of educational tools for informal mother tongue education in multilingual societies.

Keywords: *Varlıq* magazine, Mother tongue education, South Azerbaijani Turks, Multilingualism, National identity, informal education.

¹ Ankara Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Dr. Öğretim Üyesi, ORCID: 0000-0003-3336-6597, mrheyet@ankara.edu.tr

² Ankara Üniversitesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0009-0003-8910-9853, seymabilgen7@gmail.com

1. *Varlıq* Dergisi

İran’da yaşayan Azerbaycan Türkleri ve diğer Türk toplumları, son yüz yılda çeşitli kültürel ve dilsel baskılar altında yaşamıştır. Pehlevilerin hâkimiyete ele geçirdiği 1925’ten itibaren başlayan bu baskılar, 1979 İran İslam Devrimi sonrasında da artarak devam etmiş, Türk toplumunun dilsel ve kültürel hakları kısıtlanmıştır. Ana dilinde eğitimin yasak olduğu bu ortamda, *Varlıq* dergisi, Türklerin dilini, kültürünü ve kimliğini korumayı kendisine amaç ve görev olarak belirlemiştir.

Derginin hedefleri ve üstlendiği misyon, onun kendi web sitesinde şöyle açıklanmıştır:

“İsmail Bey Gaspıralı’nın “dilde, fikirde, işte birlik” düsturunu benimseyen Varlıq dergisi, İran’da Türk dili, edebiyatı ve kültürünün geliştirilmesini, standart Türk yazı dilinin tarihsel Batı Türkçesi temelinde yeniden oluşturulmasını, tahrif edilen Türk tarihinin objektif bir bakış açısıyla yeniden yazılmasını, Türklük bilincinin geliştirilmesini, Türklerin maddî ve manevî mirasının tanıtılmasını ve diğer Türk dil topluluklarıyla dil ve kültür bağlarının pekiştirilmesini amaçlamaktadır.” (varliq.org).

5 Mayıs 1979’da Prof. Dr. Cevat Heyet’in editörlüğünde Tahran’da kurulan ve şu anda Ankara’da yayın hayatını devam ettiren *Varlıq* dergisine bu adın seçilmesi, İran’da Türk varlığının inkâr edilmesiyle ilişkili olup, varlık mücadelesinin devam ettiğini, Türkçenin varlığının sürdürüldüğünü simgelemektedir.

Varlıq dergisi, İran’da standart Azerbaycan Türkçesinin yazılı olarak kullanıldığı nadir platformlardan biridir. İran’da Azerbaycan Türkçesinin resmî bir statüsü bulunmadığından, bu dilin nesiller boyu yaşatılması açısından derginin rolü büyüktür. Dergi, yıllarca yasaklanmış olan bir dilin yeniden standartlaşması, mevcut şartlardan dolayı kullanılması adeta zorunlu olan alfabenin dile uyarlanması, eksik kaynakların ve literatürün tamamlanması, tarihî ve edebî malzemelerin okuyucu kitlesinin dil bilgisi düzeyine uygun hazırlanıp sunulması gibi çalışmaların yanı sıra genç neslin kendi dilinde okuma-yazma becerilerini geliştirmelerine olanak tanıyarak dilin yaşatılmasına katkı sağlamaktadır (Heyet, 2012: 523).

Varlıq dergisi bilimsel makaleler ve çalışmalarla birlikte şiir, hikâye ve denemelere de geniş yer vermek suretiyle Türklerin kültürel ve tarihî hafızasını canlı tutmaya çalışan bir organdır. Özellikle halk hikayeleri, masallar ve destanlar, genç kuşakların kendi kültürlerini tanımalarına ve kültürel miraslarını keşfetmelerine olanak tanır. Bu sayede, Güney Azerbaycan Türklerinin, aynı zamanda onunla aynı kaderi paylaşan Kaşgay, Horasan, Türkmen, Sungur gibi diğer Türklerin tarihsel birikimi ve kültürel değerleri, gelecek nesillere aktarılmakta; Türklerin karşılaştığı toplumsal ve siyasi sorunlara dikkat çekilmekte, insanî haklar, eğitimde dilsel eşitlik ve kültürel asimilasyon gibi konulara değinilerek okuyucular arasında bir farkındalık yaratılmaktadır. Bu bağlamda dergi, Güney Azerbaycan’da ve İran’daki Türk toplumunun bir nevi sesi konumundadır.

Güney Azerbaycan Türklerine ilişkin konularla birlikte Türkiye ve Azerbaycan başta olmak üzere diğer Türk dünyasına dair içerikler de sunan *Varlıq* dergisi, Güney Azerbaycan Türklerinin diğer Türk toplumlarıyla olan kültürel bağlarını da kuvvetlendirmekte ve Türk dünyasına olan aidiyet duygularını pekiştirmektedir. *Varlıq*’ın Güney Azerbaycan Türklerinin kültürel direnişinde oynadığı rol, derginin yalnızca bir yayın olmaktan çıkıp kültürel bir simgeye dönüşmesine neden olmuştur. İran’daki mevcut politik atmosfer ve dil üzerindeki baskılar göz önünde bulundurulduğunda, *Varlıq*, toplumsal direnişi sürdürme işlevi gören nadir araçlardan biri olarak kabul edilebilir. Bunun yanı sıra, derginin toplumsal birleştirici etkisi de dikkate değerdir. Dergi sayesinde İran’daki Azerbaycan Türkleri ve diğer Türk toplulukları arasında bir kültürel dayanışma ve dilsel koruma bilinci oluşturulmuştur. Başka bir deyişle, *Varlıq* dergisi, bir yandan dil ve kültürü korurken bir yandan da toplumsal bilinçlendirme ve dayanışmayı teşvik eden güçlü bir yayın organı olarak işlev görmektedir. Ana dilinde eğitimin ve kültürel hakların yetersiz olduğu İran’da, *Varlıq* gibi bir yayın, Türk kimliğinin yaşatılması adına önemli bir görevi yerine getirmektedir. Derginin edebî ve kültürel içerikleri, Türkçenin yazılı olarak var olmasına katkıda bulunmakla kalmayıp, aynı zamanda genç nesillere dilsel ve kültürel bir aidiyet bilinci aşılacaktır. Bu bağlamda, *Varlıq*, İran’daki Türk kültürünün yaşatılmasında önemli bir toplumsal hafıza ve direnç kaynağı olmaya devam etmektedir (Gökdağ ve Heyet, 2004).

1.1. Varlıq Mektebi

Varlıq dergisi, yayın hayatına başladığı günden itibaren bir dergi ve yayın organından daha fazla görev üstlenerek, İran'da ana dilinde eğitim hakkından yoksun olan Türklerin dil, edebiyat, tarih, folklor ve kültürü ile ilgili tüm ihtiyaçları göz önünde bulundurarak, imkânları çerçevesinde yazılı malzeme üretmiş, alfabe reformu ve dil düzenlemeleri gerçekleştirmiş, çeşitli yaş gruplarına ve dil yeterlilik düzeylerine yönelik dil eğitimi sağlamış bir kuruluş olduğundan adeta bir okulun, üniversitenin veya akademinin görevini yerine getirmiştir. "Mektep" sözcüğü Azerbaycan Türkçesinde hem okul hem de ekol anlamı ifade eder ve *Varlıq* dergisi de bir ekol olmakla birlikte, bir okul gibi de daima bilgili ve bilinçli nesiller yetiştirmeyi başarmıştır. Dergi yazarlarının bir yandan ürettiği materyaller, öte yandan oluşturduğu ve sağlamlaştırdığı millî kimlik sayesinde, kendi dilini, tarihini ve kültürünü öğrenen, millî değerlerine sahip çıkan ve onu geliştiren bir kitle yetiştirilmiştir. Yetişen bu bilinçli kitle, kendisini "Varlıq Mektebi"nin öğrencisi olarak tanımlamakta olup, bu Mektebin devamı olarak da yeni Türkçe dergilerin yayınlanmasına yardımcı olmuştur (Memmedzade, 2000: 102-110).

1.2. Varlıq Dergisinin 2. Dönemi

Derginin kurucusu Prof. Dr. Cevat Heyet'in vefatının ardından 2015 yılından itibaren *Varlıq* dergisinin ikinci dönemi başlamıştır. İran'ın siyasi şartlarının müsait olmaması ve derginin aynı çizgide yayınlanmasına izin verilmemesi üzerine, bu dergi Ankara'da Dr. Mehmet Rıza Heyet'in editörlüğünde çıkmaya başlamış ve yayını hala devam etmektedir.

İkinci dönemde, derginin amaçları ve temel özellikleri korunmakla birlikte, daha akademik bir statüye ulaşabilmesi için bazı değişiklikler ve yenilikler gerçekleşmiş, 1979'dan günümüze kadar tüm sayıları içeren ve yeni sayıların da eklendiği bir site faaliyete başlamış, uluslararası bir hakem ve danışma kurulu oluşturulmuş ve birinci döneminde kullanılmasına izin verilmeyen Latin alfabesi ile yazılara daha çok yer verilmeye başlamıştır.

2020 yılından başlayarak uluslararası hakemli dergi niteliği kazanarak daha akademik bir düzeye ulaşan *Varlıq*, ek olarak *Tomurcuq* adlı Türkçe çocuk dergisini de (Latin ve Arap alfabelerinde) yayınlamış, bu alandaki boşluğu önemli ölçüde doldurmayı başarmıştır. Maddi sorunlar nedeniyle üçüncü yıldan itibaren yayınına ara verilen *Tomurcuq* dergisi, Güney Azerbaycan Türk çocukları tarafından ilgiyle karşılanmış ve bu ilgi, *Varlıq* dergisini çocuklar konusunda daha yeni ve farklı projelere yönlendirmiştir (varliq.org).

2. Çokdilli Toplumlarda Ana Dili Eğitimi

2.1. Önemi

Farklı bir ülkede çokdilli büyüyen çocuklar için ana dilinin öğrenilmesi hem kişisel gelişim hem de sosyal ve kültürel kimlik inşası açısından hayati bir öneme sahiptir. Ana dili, çocuğun duygusal, bilişsel ve kültürel gelişiminin temel yapı taşlarından biridir. Çokdilli bir ortamda ana dili eğitiminin desteklenmemesi, çocuğun bu alanlardaki gelişimini sekteye uğratabilir ve kimlik aidiyeti üzerinde olumsuz etki yaratabilir. Çokdilli büyüyen çocukların ana dillerini öğrenmeleri pek çok açıdan gereklidir.

Ana dili, bireyin kimlik gelişiminde güçlü bir rol oynar. Cummins'in (2000) araştırmasına göre, çocukların ana dillerini öğrenmeleri, kültürel kimliklerini sağlamlaştırmalarına ve kendilerini daha güvende hissetmelerine yardımcı olur. Çokdilli ortamlarda, çocuklar genellikle baskın dilin etkisi altında kalabilir ve ana dillerinden uzaklaşabilir. Bu durum, kültürel bağların zayıflamasına ve bireyin ait olduğu toplulukla olan ilişkisinin kopmasına yol açabilir. Ancak, çocuklar ana dillerini öğrenerek ve bu dilde eğitim alarak, kendi kültürel miraslarına daha derin bir bağlılık geliştirebilirler (Cummins, 2000).

Ayrıca, Grosjean (2010), çokdilli çocukların ana dillerini öğrenmesinin, onların sadece kültürel aidiyetini güçlendirmekle kalmadığını, aynı zamanda kendine güven ve sosyal beceriler kazanmalarına da yardımcı olduğunu belirtir. Ana dillerini konuşamayan çocuklar, farklı kültürler arasında kimlik bunalımları yaşayabilir ve bu durum, uzun vadede psikolojik sorunlara yol açabilir. Ancak ana dilinin öğrenilmesi, çocuğun her iki kültürde de kendini ifade edebilmesini sağlar, bu da güçlü bir kimlik duygusu yaratır.

Ana dili öğrenmenin bilişsel gelişim üzerinde de olumlu etkileri vardır. Çokdilli çocukların bilişsel esneklikleri daha yüksektir, bu da problem çözme, soyut düşünme ve farklı bakış açılarını değerlendirme yeteneklerini güçlendirir (Bialystok, 2001). Bialystok'un çalışmalarına göre, çokdilli bireyler, ana dillerinde güçlü bir temel geliştirdiklerinde diğer dillerde de daha başarılı olurlar. Bu durum, çocukların eğitim hayatında daha başarılı olmasını sağlar ve akademik performanslarını olumlu yönde etkiler.

Ana dilinin öğrenilmesi, aile ilişkilerini de derinleştirir. Fishman (1991), ana dilinin çocuklar ve ebeveynler arasındaki iletişimde önemli bir köprü olduğunu savunur. Çocuklar, ana dillerini öğrenerek ebeveynleri ve geniş aileleriyle daha sağlıklı ve anlamlı ilişkiler kurabilirler. Bu dilsel bağlantı, yalnızca günlük iletişimi değil, aynı zamanda kültürel değerlerin aktarılmasını da kolaylaştırır. Çocuk büyüdüğü ülkenin resmî diliyle eğitim alırken, ana dilinin ihmal edilmesi, aile içinde yabancılaşmaya ve kültürel kopmalara neden olabilir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki çocukların ana dillerini öğrenmeleri, yalnızca kültürel kimliklerini korumalarına ve geliştirmelerine yardımcı olmakla kalmaz; aynı zamanda bilişsel gelişimlerini destekler, akademik başarılarını artırır ve aile ilişkilerini güçlendirir. Ana dili öğrenimi, bu çocukların çokdilli dünyada başarılı bireyler olarak yetişmeleri için kritik bir gerekliliktir.

2.2. Ana Dili Eğitime Yönelik Uluslararası Sözleşmeler ve İran'daki Durum

Ana dili eğitimi, uluslararası hukuk ve insan hakları çerçevesinde geniş bir şekilde ele alınmıştır. Birçok uluslararası sözleşme, ana dilinin korunması ve öğretilmesine yönelik hakları güvence altına alarak, bireylerin kendi ana dillerinde eğitim almasının kültürel kimliklerini ve bireysel gelişimlerini desteklediğini vurgular.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinin 26. Maddesi, eğitimin herkes için erişilebilir olmasını ve bireyin kişilik, yetenek ve zihinsel gelişimini desteklemesi gerektiğini belirtir. Ana dilinde eğitim, bireyin kültürel ve sosyal kimliğinin inşasında kritik bir rol oynar (BM, 1948). Ayrıca, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 13. Maddesi, her bireyin eğitim hakkına sahip olduğunu ve eğitimin bireyin kişisel ve toplumsal gelişimine katkı sağlaması gerektiğini ifade eder. Bu, ana dili eğitiminin önemini dolaylı yoldan destekleyen bir maddedir (BM, 1966).

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 29. Maddesi ise, eğitimin çocuğun kendi kültürel kimliğini, dilini ve değerlerini anlamasına ve geliştirmesine katkıda bulunması gerektiğini belirtir (BM, 1989). Bu madde, çocukların ana dillerinde eğitim alarak kültürel aidiyet duygusunu geliştirmelerine ve kimliklerini korumalarına imkân tanır.

Avrupa Konseyi'nin Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi (1995), ana dilinde eğitimin ulusal azınlıkların kültürel hakları çerçevesinde korunması gerektiğini savunur ve devletlere, azınlık dillerinde eğitim verilmesi için gerekli tedbirleri alma çağrısında bulunur. Bu sözleşmeye göre, azınlık gruplarının kendi ana dillerinde eğitim alabilme hakkı, kültürel mirasın korunması ve toplumsal uyumun sağlanması açısından önemlidir (AK, 1995).

İran'daki durum ise uluslararası sözleşmelerin tanıdığı koşulların karşısındadır. İran Eğitim Bakanı Yardımcısı Fateme Gorban'ın açıklamasına göre, ülke çapında öğrencilerin %70'inin ana dilinin Farsça olmadığı (İSNA, Haber Kodu: 91072213844) İran'da %30'un dili ülkenin tek resmî dili olarak anayasada yer almış, diğer dillerin edebiyatlarının Farsçanın yanında öğretilmesi serbest bırakılmıştır (İran Anayasası, 15. Madde). Oldukça muğlak ve yoruma açık olan bu maddede, söz konusu

edebiyatların hangi dilde öğretilmesine değinilmediği gibi, “serbesttir” ifadesinin ne anlama geldiği de açıklanmamıştır. Bu ifade, ülkenin diğer dillerinin okullarda öğretilmesi görevinin aslında devlet tarafından üstlenmediğinin itirafı niteliğindedir, özel okullarda da buna izin verilmemesi, eğitim yasağının tüm ulusal ve uluslararası kanunlara rağmen devam ettiğinin kanıtıdır.

Uluslararası belgeler, İran’daki duruma ışık tutarak, Türkçe çocukların kendi dillerinde eğitim almasının hem dilsel hem de kültürel açıdan hakları olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak İran’ın mevcut politikaları, bu hakların uygulanmasını sınırlamakta ve bu durum giderilmesi çok önemi olan bir ihtiyaç yaratmaktadır.

2.3. Kritik Yaş Hipotezi

Ana dilinin erken yaşta öğrenilmesi, bir çocuğun hem dil gelişimi hem de bilişsel ve sosyal becerileri açısından büyük önem taşır. Özellikle dezavantajlı topluluklarda, ana dili eğitimi hakkına erişim eksikliği, çocukların sadece ana dillerini değil, genel dil becerilerini de olumsuz etkileyebilir. Bu noktada, Kritik Yaş Hipotezi bu konuyu anlamamıza yardımcı olur.

Bu hipotez, dili elde etmek için ideal bir *zaman penceresi* olduğunu ve bu dönemden sonra ileri seviyede dil ediniminin çok daha zor ve zahmetli hale geldiğini iddia eder. Ana dilinin öğrenilmesinde ve ana dili bilincinin oluşmasında bu dönem çok önemli sayılmıştır (Karabulut, 2022: 77). Kritik dönem, bireylerin yaş değişkenine bağlı olarak belirli beceri alanlarında sergiledikleri performans ve davranışların edinilmesinde avantaj sahibi oldukları dönem olarak tanımlanmaktadır (Kaygısız, 2018: 437). Bu bağlamda gelişim ve öğrenme çıktıları üzerinde önemli etkileri olduğu kabul edilen kritik dönem fenomeni, birinci ve ikinci dil edinimiyle ilgili yapılan çalışmaların, bireylerin hedef dilde sahip oldukları becerilerin edinilmesi ve dilin kullanımına dönük sergiledikleri performansın değerlendirilmesi bakımından odak noktasında bulunmaktadır.

Kritik Yaş Hipotezi, dil öğrenmenin doğuştan gelen bir yeti olduğunu ve bu yetinin belirli bir yaştan sonra zayıfladığını öne sürer (Lenneberg, 1967). Araştırmalara göre, bir çocuğun dil öğrenme kapasitesi yaklaşık olarak doğumdan 12 yaşına kadar olan dönemde en yüksek seviyededir. Birinci dil edinimi de biyolojik çevre içerisinde 4 ila 6 yaş arasındaki dönemde tamamlanmaktadır. (Ortega, 2013: 12) Bu süre zarfında, çocuklar dilin karmaşık yapısını, telaffuzunu ve gramerini doğal bir şekilde öğrenebilir (Johnson & Newport, 1989). Ancak, bu kritik dönemin sona ermesinden sonra, dil öğrenimi daha zor bir hale gelir ve tam akıcılık elde etmek neredeyse imkânsız olabilir (DeKeyser, 2000).

Ana dili eğitim hakkı olmayan çocuklar, bu kritik dönemde ana dillerini öğrenme fırsatından yoksun kaldıklarında, dilin doğal akıcılığına ve derinliğine ulaşmakta güçlük çekebilirler. Ana dilleriyle güçlü bir bağ kuramayan bu çocuklar, kimlik gelişimi, kültürel aidiyet ve bilişsel yetiler açısından da zorluklar yaşama riski altındadırlar (Cummins, 2000). Ana dili, yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda bireyin kendi kültürel mirasıyla ve kimliğiyle kurduğu en temel bağlardan biridir. Bu yüzden, kritik yaş dönemi içerisinde ana dili öğrenmek, sadece dilin korunması açısından değil, çocukların duygusal ve zihinsel gelişimi açısından da hayati bir öneme sahiptir (Bialystok, 1997).

Bu bağlamda, dezavantajlı topluluklardaki çocuklara ana dili eğitimi hakkının tanınması, onların sadece dilsel gelişimlerini değil, sosyal ve kültürel katılımlarını da güçlendirecektir. Ana dili eğitimi, çocukların kendi kültürlerini öğrenmeleri, özgüven kazanmaları ve kimliklerini inşa etmeleri için kritik bir temeldir. Erken yaşta bu hakkın sağlanmaması hem bireysel hem de toplumsal anlamda ciddi kayıplara yol açabilir.

Kritik Yaş Hipotezi, ana dili eğitiminin önemini bilimsel bir temele oturtur ve erken müdahalenin gerekliliğini vurgular. Formal bir ana dili eğitimi alma hakkından yoksun çocuklara yönelik informal eğitim araçlarının hazırlanması kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, *Varlıq* dergisinin çokdilli Türk çocuklarına yönelik erken yaşlardan itibaren ana dili eğitimi materyalleri sağlamak için yürüttüğü proje, bu hipotezin pratik bir uygulaması olarak görülebilir. Ayrıca bu ihtiyacın karşılanmasına yönelik gerekli içeriklerin hazırlanması için projeler yürüten *Varlıq* dergisi bir yandan da toplumda bu

ihtiyaca yönelik farkındalık oluşturmayı ve gelecekte bu alanda yapılacak çalışmalara liderlik etmeyi hedeflemektedir.

3. Varlıq Dergisi ve Çokdilli Türk Çocuklarına Yönelik İnfomal Ana Dili Eğitim Araçlarının Hazırlanması Projesi

3.1. Amaç

Varlıq dergisi bu proje ile temel amacı formal bir ana dili eğitimi alma hakkından yoksun Türk çocuklarının ana dillerini etkin bir şekilde öğrenmelerini ve kullanmalarını sağlamaktır. *Varlıq*, üretilen materyaller ile çocukların Türkçe okuma ve yazma becerilerini geliştirmeyi, Türk kültürü, tarihi ve gelenekleri göz önünde bulundurularak oluşturulan içerikler ile de kültürel bağların güçlendirilmesini ve nesiller boyu aktarılmasını sağlamayı hedefliyor. Bu sürecin kritik bir parçası olan ebeveyn katılımıyla birlikte aileler çocukların dil öğrenim sürecine aktif olarak dahil ediliyor ve okul dışı ortamlarda, formal eğitim hakkı olmayan çocuklar için infomal öğrenme ortamları yaratılmış oluyor.

Bu amaçlar doğrultusunda geliştirilen proje bakımından beklentiler şu şekilde sıralanabilir:

- Çocukların Türkçe dil yeterliliğinde artış
- Türk kültürüne ve kimliğine yönelik olumlu tutum gelişimi
- Ailelerin ana dili eğitimindeki rolünün güçlenmesi
- Çokdilli ve çokkültürlü kimlik gelişiminin desteklenmesi
- Türkçe'nin nesiller arası aktarımının sağlanması

3.2. Hedef Kitle

Projenin hedef kitlesi, çokdilli ortamlarda yaşayan ve ana dilinde eğitim hakkı olmayan Türk çocuklarıdır. Bu hedef kitle, çeşitli alt gruplara ayrılabilir ve şu şekilde sıralanabilir:

1. Yaş Grupları ve Hedeflenen Dil Kazanımları:

- Okul Öncesi (3-6 yaş): Temel kelime hazinesi ve ses bilgisi gelişimi
- İlkokul (7-11 yaş): Okuma-yazma becerileri ve temel dilbilgisi
- Ortaokul (12-14 yaş): İleri düzey dilbilgisi ve kompozisyon becerileri.

Her yaş grubu için farklı dil seviyeleri (başlangıç, orta, ileri) göz önünde bulundurulur.

2. Coğrafi Dağılım: Proje, başta Güney Azerbaycan ve İran olmak üzere dünya genelinde Türklerin yoğun olduğu bölgeleri hedeflemektedir:

- Batı Avrupa (özellikle Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika)
- Kuzey Amerika (ABD ve Kanada)
- Avustralya
- Orta Asya Türk Cumhuriyetleri

Her bölgenin kendine özgü dil politikaları ve kültürel bağlamı dikkate alınır.

3. Sosyo-ekonomik ve Kültürel Faktörler:

- Eğitim Düzeyi: Ailelerin eğitim seviyesi ve Türkçe yeterliliği
- Kültürel Entegrasyon: Yaşanılan ülkenin kültürüne entegrasyon derecesi
- Ekonomik Durum: Ailelerin eğitim materyallerine erişim imkanları

- Teknolojik Altyapı: Dijital kaynaklara erişim olanakları

Hedef kitlenin bu çeşitliliği, eğitim materyallerinin ve yaklaşımların esnek ve uyarlanabilir olması gerektiğini göstermektedir. *Varlıq* dergisi, bu farklı grupların ihtiyaçlarına cevap verebilecek çok yönlü bir eğitim stratejisi geliştirmeyi amaçlamaktadır. Ancak ilk aşamada proje İran coğrafyasında yaşayan Türk çocukları için geliştirilecek ve uygulanacaktır. İran'da yaşayan yaklaşık 5 milyon nüfuslu 7-13 yaş arası Türk çocukları projenin uygulanacağı ilk hedef kitledir.

3.3. Yöntem

Bu projede, çokdilli Türk çocukları için informal ana dili eğitim materyalleri geliştirmek amacıyla çeşitli yöntemler ve stratejiler kullanılmıştır. Uygulanan yöntemler, gelişen ve dönüşen dünyada çocuklar için üretilen içeriklerin işlevlerine göre çeşitlenmiş ve içerik üretim süreçlerinde yeni mekanizmalar kullanılmaya başlanmıştır. Projede üretilen içeriklerin dünyadaki standartları yakalaması gereklidir, zira üretilen materyaller bir yandan çocuklara ana dili becerileri kazandırırken bir yandan da alanda geliştirilecek diğer çalışmalar için örnek oluşturacaktır.

Projenin başlangıç aşamasında, hedef kitle olan çokdilli Türk çocuklarının eğitim ihtiyaçlarını belirlemek üzere bir ihtiyaç analizi gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte, ana dili eğitimi konusundaki literatür incelenmiştir. İhtiyaç analizi, eğitim materyallerinin içeriğini ve yapılandırılmasını yönlendiren temel bir adım olmuştur.

Elde edilen veriler doğrultusunda, çocukların dil gelişimini destekleyecek, eğlenceli ve etkileşimli eğitim materyalleri tasarlanmıştır. Bu aşamada, oyun temelli öğrenme ve hikayeleştirme metotları kullanılarak içerik üretilmiştir. Hikâyelerde karşılaşacağı olaylar ve karakterler kurgulanırken çıkış noktası çocukların günlük hayatı ve Azerbaycan Türk kültürüdür. Çocuklara kitap ile yalnız Türkçeyi okuyup yazmayı öğretmek değil, hayatın pek çok alanında (evde, okulda, doğada, parklarda, sokakta) işlerine yarayacak sosyal norm ve davranışların da öğretilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca hikâyelerin illüstrasyonlarında karakterlerin fenotiplerine de dikkat edilmiş, çocukların karakterleri kendileri veya çevreleri ile bağdaştırmasının da kolaylaştırılması planlanmıştır. Oyunlar aracılığıyla dil becerilerini geliştirmeye yönelik aktiviteler tasarlanmış ve çocukların katılımını artırmak için oyun odaklı bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu, çocukların motivasyonunu yükseltecek ve öğrenmeyi daha eğlenceli bir hale getirecektir.

Üretilen materyallerin etkinliğini değerlendirmek amacıyla alanda çalışan kişilerle görüşülmüş, farklı taslak sayfa düzenleri oluşturulmuş ve bunlar üzerine örnek baskılar gerçekleştirilmiştir. Bu test sürecinde, materyallerin kullanımına ilişkin geri bildirimler toplanmış ve bu geri bildirimler doğrultusunda gerekli revizyonlar yapılmıştır.

4. Eğitim Materyalleri Tasarımı

4.1. Eğitim Materyalleri Türleri

Proje kapsamında üretilen eğitim materyalleri çeşitli türlerde geliştirilmektedir. Bu materyaller, farklı öğrenme stillerine ve ihtiyaçlarına hitap etmek üzere tasarlanmıştır. Bunları ve ilgili türe göre şekillenen içeriklerini şu şekilde sınıflandırabiliriz:

4.1.1. Basılı Kaynaklar

a. Dergiler:

- Yaş gruplarına özel hikayeler, şiirler
- İnteraktif bulmacalar ve kelime oyunları

b. Çalışma Kitapları:

- Dil bilgisi alıştırmaları
- Okuma anlama etkinlikleri

- Yazma becerileri geliştirme çalışmaları
- c. Resimli Kitaplar:
- Üretilen hikaye içeriklerinin yanı sıra ilgili yaş grubuna göre sadeleştirilmiş Türk masalları ve efsaneleri
- d. Posterler ve Duvar Çizimleri:
- Türkçe alfabe posterleri
 - Temel kelime ve deyim çizimleri
 - Kategorize edilmiş yeni kelime afişleri (örneğin *Yaz Geldi* afişinde yaz mevsimi ile ilgili bir sahne üzerinden verilecek kelimeler *sahil, mayo, dondurma* gibi)

Bu şekilde sıralayabileceğimiz basılı kaynakların avantajları ve dezavantajları da yine göz önünde bulundurularak yaşanabilecek sorunlar diğer türler ile çözülebilir. Örneğin internet bağlantısı olmadan kullanılabilmesi yönüyle bir avantaj sağlayan basılı kaynaklar bir yandan da içerik güncelleme ve dağıtım gibi alanlarda yaşanacak dezavantajlara sahiptir. Bu noktada dijital kaynakların sağlayacağı avantajları değerlendirmek gerekir.

4.1.2. Dijital Kaynaklar

- a. Mobil Uygulamalar:
- Kelime öğrenme oyunları
 - Günlük dil pratiği alıştırmaları
- b. E-kitaplar:
- İnteraktif okuma materyalleri
 - Dijital çalışma kitapları
 - Multimedya destekli öykü kitapları
- c. Çevrimiçi Platformlar:
- Eşzamanlı ve eşzamansız öğrenme modülleri
 - Sosyal öğrenme ağları ve forumlar

Dijital kaynakların erişilebilirliği ve kullanım kolaylığı ile her an her yerde öğrenme imkanı sağlanırken, anında geribildirim ve ilerleme takibi yapılabilir. Elde edilecek verilerle birlikte kullanıcılara kişiselleştirilmiş öğrenme fırsatları sunulabilir. Oyunlaştırma tekniklerinin verimli bir şekilde kullanılmasıyla kurgulanacak mobil uygulamalar hem çocukların ilgisini çekip bir bağ kurarken aynı zamanda ilgili çocuğun ilerleme durumu ve etkileşime girme istatistikleri açısından içerik üreticilere kıymetli veriler sağlayacaktır.

Bahsettiğimiz çeşitli materyal türleri ile farklı öğrenme stillerine sahip çocuklara hitap etmek ve öğrenme sürecini daha etkili ve ilgi çekici hale getirmek mümkündür. Proje sahibi *Varlık* dergisi, bu materyalleri elde ettiği geribildirimler sayesinde sürekli olarak geliştirerek çocukların değişen ihtiyaçlarına cevap vermeyi amaçlamaktadır.

4.1.3. Müfredat Geliştirme

Müfredat geliştirme süreci, eğitim materyallerinin temelini oluşturur ve şu unsurları içerir:

1. Yaş Gruplarına Göre Öğrenme Hedefleri:

- Okul Öncesi (3-6 yaş): Temel kelime hazinesi, basit cümle yapıları, günlük konuşma kalıpları

- İlkokul (7-11 yaş): Okuma-yazma becerileri, temel dilbilgisi kuralları, paragraf oluşturma
 - Ortaokul (12-14 yaş): Karmaşık cümle yapıları, akademik dil kullanımı, metin analizi
2. Dil Becerilerinin Dengeli Gelişimi:
- Okuma: Farklı metin türlerini anlama, eleştirel okuma becerileri
 - Yazma: Çeşitli türlerde metin üretme, yazım ve noktalama kuralları
 - Konuşma: Telaffuz, akıcılık, sunum becerileri
 - Dinleme: Anlama, not alma, eleştirel dinleme
3. Kültürel Öğelerin Müfredata Entegrasyonu:
- Türk tarihi ve coğrafyası
 - Gelenekler ve görenekler
 - Türk edebiyatı ve sanatı
 - Güncel Türk kültürü ve yaşam tarzı
4. Çokdilli ve Çokkültürlü Yaklaşım:
- Kültürler arası karşılaştırmalar
 - Dil ve kültür arasındaki bağlantıları vurgulama
 - Çokdilli kimlik gelişimini destekleme

Müfredat geliştirme süreci, bir eğitim programının temel yapı taşı oluşturarak öğrencilerin dil becerilerini dengeli bir şekilde geliştirmeyi hedefler. Bu süreç, yaş gruplarına uygun öğrenme hedeflerinin belirlenmesini ve dil becerilerinin dört ana alanda dengeli gelişimini içerir: okuma, yazma, konuşma ve dinleme. (Cummins, 2000).

Ayrıca, müfredatta dil becerilerinin geliştirilmesinin yanı sıra, kültürel unsurların da yer alması büyük önem taşır. Azerbaycan Türk tarihi, edebiyatı ve sanatının müfredata entegre edilmesi, öğrencilerin dil öğrenimi sırasında kendi kültürel kimlikleriyle bağ kurmalarını sağlar. Bu, çokkültürlü ve çokdilli ortamlarda büyüyen çocukların kimlik gelişimini desteklemek için önemli bir yaklaşımdır (Bialystok, 2001).

Bu bağlamda, *Varlıq* dergisi'nin projesi, Güney Azerbaycan Türk çocuklarının hem dil becerilerini hem de kültürel farkındalıklarını güçlendirmeyi amaçlayan bir girişim olarak dikkat çekmektedir. Proje, dil ve kültür arasındaki bağlantıları vurgulayarak çokdilli bir çevrede büyüyen çocukların ana dillerini öğrenmelerini ve kendi kültürleri ile bağ kurmalarını teşvik etmektedir.

4.1.4. İçerik Oluşturma

Farklı kültürel geçmişlere sahip çokdilli Türk çocuklarına yönelik eğitim materyallerinin üretiminde, kültürel hassasiyet ve kapsayıcılık büyük bir önem taşır. Eğitim içerikleri, her bireyin kültürel kökenine saygı gösteren, stereotiplerden uzak, kültürlerin zenginliklerini yansıtan bir yaklaşımla hazırlanmalıdır. Bu süreç, çocukların kendilerini eğitim materyallerinde temsil edilmiş hissetmelerini sağlayarak aidiyet duygularını güçlendirir ve öğrenme motivasyonlarını artırır (Cummins, 2000). Bu bağlamda, içeriklerin üretilmesi ve geliştirilmesi sırasında dikkat edilmesi gereken birkaç önemli nokta vardır:

4.1.4.1. Kullanılan Yöntemler

İletişimsel Yaklaşım: Öğrenme sürecinde, dil becerilerinin gerçek hayat senaryolarına dayalı olarak geliştirilmesi önemlidir. Diyaloglar ve etkileşimli etkinlikler, öğrencilerin iletişimsel becerilerini artırarak dili anlamlı bir bağlamda kullanmalarını sağlar. Lightbown ve Spada (2013), iletişimsel dil

öğretiminin, öğrencilerin dili daha etkili bir şekilde öğrenmesine ve kullanmasına katkıda bulunduğunu belirtir.

Görev Temelli Öğrenme: Öğrencilerin dil öğrenimini daha aktif ve anlamlı hale getiren projeler ve problem çözme aktiviteleri, dil becerilerinin gelişimini hızlandırır. Bu yöntemde, öğrenciler bir görevi tamamlamak için dili kullanır ve bu süreçte dil becerilerini uygulama fırsatı bulurlar. Ellis (2003), görev temelli öğrenmenin dil öğreniminde daha etkili olduğunu çünkü öğrencilerin dili doğal bir bağlamda kullandıklarını vurgular.

Hikaye Anlatımı: Kültürel değerleri ve dil yapılarını aktarmak için hikaye anlatımı, eğitici bir araç olarak kullanılır. Hikayeler, çocukların ilgisini çeker ve onların kültürel bağlarını güçlendirir. Bu yöntem, özellikle anadili eğitimi için güçlü bir araçtır, çünkü dilin duygusal ve kültürel boyutlarını pekiştirir (Wright, 1995). *Varlıq* dergisi proje içerisinde İran'da yaşayan Türk çocukları için hazırladığı kitapta modern yöntemlerle şekillendirdiği eğitim içeriğinin yanı sıra aktif bir şekilde hikayeleştirme metodu kullanarak tüm kitabı bir hikaye kurgusu içinde ilerletti. Tüm harfler ve etkinlikler bu kurgu içerisinde tasarlandı.

Oyunlaştırma: Günümüzde eğitim içeriği üreticilerinin, ki bu dil öğreniminden şirket içi çalışan eğitimine kadar değişen geniş bir havuzdur, aktif bir şekilde kullandığı oyunlaştırma tekniği kısaca oyun mekanizmalarının istenilen hedefe yönelik kazanımların aktarılmasında kullanılmasıdır. Dil öğrenimini eğlenceli ve etkileşimli hale getirmek için bu mekanizmalar ile tasarlanan etkinlikler, çocukların motivasyonunu artırarak öğrenme sürecine katılımlarını teşvik eder ve öğrenme sürecine daha derin bir şekilde dahil olmalarını sağlar.

4.1.4.2. Konu ve Temaların Seçimi

Eğitim materyallerinin içeriğinde yer alacak konu ve temalar, öğrencilerin yaşına, ilgi alanlarına ve kültürel bağlarına uygun olarak seçilmelidir. Kültürel çeşitliliğe saygı gösteren, kapsayıcı ve her bireyin dil ve kültürel kimliğini yansıtan içerikler geliştirilmelidir. Bu bağlamda, materyal geliştirme sürecinde kültürel antropologlar ve sosyologlarla iş birliği yapılması, hedef kitlenin kültürel özelliklerinin detaylı bir şekilde anlaşılması açısından faydalı bir adım olabilir.

Bu sebeple kitapta yer alacak içerikler aşağıda belirtilen kriterler dahilinde üretilmiştir:

Günlük Yaşam: Aile, okul, hobiler ve arkadaşlık gibi çocukların yaşamında karşılaştıkları konular, dil öğrenimini daha anlamlı ve ilgili hale getireceğinden ve kurgulanan kahramanlar ile kurulacak bağları geliştireceğinden hikayeler içerisinde temel bir unsurdur.

Azerbaycan Türk Kültürü: Bayramlar, yemekler ve gelenekler gibi kültürel unsurların müfredata entegre edilmesi, öğrencilerin kendi kültürel kimlikleriyle bağ kurmalarını sağlar (Fishman, 1991). Nevruz gibi önemli bayramların kurguya dahil edilmesi gibi farklı kültürel öğeler de yine kitapta anlatılan hikayelerin kurgularında kendilerine yer bulmuştur.

Güncel Konular ve Evrensel Temalar: Çevre, teknoloji ve spor gibi güncel konuların yanı sıra dostluk, yardımlaşma ve saygı gibi evrensel temalar, çocukların dil becerilerini geliştirirken aynı zamanda toplumsal değerleri öğrenmelerine yardımcı olur. Çocukların kitap ile yalnız ana dillerini okuyup yazmayı öğrenmelerini değil, hayatın pek çok alanında (evde, okulda, doğada, parklarda, sokakta) işlerine yarayacak sosyal norm ve davranışları da öğrenmesi hedeflenmiştir.

4.1.4.3. Dil İle İlgili Değerlendirmeler

Yaş ve Seviyeye Uygun Kelime Seçimi: Dil öğrenme materyalleri, öğrencilerin yaş ve dil seviyelerine uygun kelime ve dilbilgisi yapıları içermelidir. Bu, frekans listelerine dayalı kelime kullanımıyla desteklenebilir. Özellikle, ana dili Türkçe olan ancak farklı dillerle büyüyen çocuklar için materyallerin basit yapılarla başlaması ve karmaşık yapılara doğru kademeli bir ilerleme sunması önemlidir (Bialystok, 2001).

Türk Lehçelerinin Dikkate Alınması: Eğitim materyalleri, farklı Türk topluluklarından gelen çocuklar için lehçe farklılıklarını dikkate alarak hazırlanmalıdır. Bu, çocukların kendi lehçelerine saygı duyulduğunu hissetmelerini sağlar ve dil öğrenimine olan ilgilerini artırır (Grosjean, 2010). *Varlıq* dergisinin söz konusu projesinde, Güney Azerbaycan Türkleri dışında İran'ın diğer bölgelerinde yaşayan ve farklı bir Türk lehçesiyle konuşan çocukların bir yandan kendi ana lehçelerine özgü bazı dilsel öğelere yer verilirken, öte yandan da ölçünlü ortak bir yazı dilinin benimsenmesi ve yaygınlaşması bir hedef olarak belirlenmiştir.

4.1.5. Tasarım ve Düzen

Eğitim materyalleri geliştirilirken, hedef kitlenin yaş aralığına göre görsel tasarım, yazı tipi (font), punto büyüklüğü, kağıt türü ve diğer tasarım unsurlarına özen gösterilmelidir. *Varlıq* dergisi proje dahilinde tamamı illüstre edilmiş, renkli ve A4 boyutlarında bir kitap hazırlamış ve bu süreçte de çocukların hem görsel olarak dikkatini çekecek hem de etkileşimli öğrenmeyi destekleyecek tasarım unsurları seçmiştir. Tasarım ve baskı esnasında dikkat edilen noktaları şu şekilde sıralayabiliriz.

Yaşa Uygun Tasarım ve Düzen

Hedef kitlenin yaş aralığı 7-13 olduğu varsayıldığında, görseller ve metinler çocukların yaş seviyesine uygun, dikkatlerini çekecek şekilde tasarlanmalıdır. Özellikle erken yaş grubundaki çocuklar için tasarımlar daha büyük, renkli ve basit olmalıdır. Zhao (2017), çocukların öğrenme süreçlerinde görsel öğelerin etkisini vurgular ve görsel zenginliğin materyallerin anlaşılabilirliğini artırdığını belirtir.

Çocukların dil öğreniminde görsel unsurların önemini artıran resim ve illüstrasyonlar, kelime anlamlarını pekiştirme ve kavramları somutlaştırma açısından büyük rol oynar. Harf etkinlikleri sayfalarında ilgili görsellerin bu yüzden olabildiğince basit ve anlaşılır olmasına dikkat edilmiştir. Aynı zamanda hikayeler kullanılan illüstrasyonlar ile görselleştirilmiştir zira Wright (1995) hikaye anlatımında görsellerin öğrenmeyi kolaylaştırdığına dikkat çeker.

Renkli materyaller, özellikle erken yaş gruplarında dikkat çekici ve motivasyon artırıcıdır. Parlak ve canlı renklerin tercih edilmesi, çocukların ilgisini çekerken, her sayfada tutarlılık sağlamak da önemlidir. Bu sebeple kitabın tamamındaki renk ve uyum istikrarını sağlamak adına suluboya tekniği kullanılmıştır. Ayrıca sayfalarda bırakılan boş alanlar ile göz yormayan ve dikkat dağıtmayan bir mizanpaj çalışması yapılmıştır.

Punto ve Font Seçimi

Çocuklara yönelik basılı materyallerde yazı tipinin ve punto büyüklüğünün dikkatlice seçilmesi gerekir. Fontun hem okunabilir hem de çocukların dikkatini dağıtmayacak şekilde basit ve açık olması gereklidir. Özellikle 7-10 yaş aralığındaki çocuklar için büyük, açık ve yuvarlak harfler önerilir. Ayrıca, çok süslü veya el yazısı gibi karmaşık yazı tiplerinden kaçınılmalıdır (Clark, 2013).

Yaşa bağlı olarak punto büyüklüğü değişmelidir, zira punto büyüklükleri okuma becerileri gelişiminde önemlidir. 6-10 yaş arası çocuklar için 16-20 punto arasında büyük yazılar tercih edilmelidir. Daha büyük yaş gruplarında ise 14-16 punto yeterli olabilir.

Kağıt Seçimi ve Materyal Dayanıklılığı

Basılı materyallerin üretiminde çocukların kitapları uzun süreli kullanabilmeleri için, dayanıklı ve kaliteli kağıt türleri seçilmelidir. Kuşe kağıt veya mat kağıt, renklerin daha canlı görünmesini sağlar ve çocuklar üzerinde kalemle işaretleme yaparken rahatça kullanabilirler (Peterson & Verba, 2005). Ayrıca illüstre edilmiş ve renkli basılmış çocuk kitaplarında kağıdın kalınlığı 120-150 gr. olmalıdır. Bu şekilde hem sayfalar daha dayanıklı olur hem çizim ve yazılar kağıdın diğer tarafına geçmez.

Kitap, çocukların kalemle işaretlemeler yapmalarına uygun şekilde basılmalıdır. Bu, çocukların materyallerle etkileşimini artırır ve onların öğrenme sürecine aktif katılımını sağlar. Kullanılacak kağıt türü de buna bağlı olarak değişiklik göstermelidir. Proje dahilinde oluşturulan kitap için mat kağıt tercih edilmiştir, zira çizgi takibi ve diğer etkinlikler için yapılacak işaretlemelerin kuşe kağıtta olması 7-12 yaş aralığı için bir zorluk doğuracaktır.

Düzen ve Sayfa Tasarımı

Materyallerin düzeni sade, anlaşılır ve çocuklar için kolay takip edilebilir olmalıdır. Özellikle küçük yaş gruplarında, her sayfada çok fazla bilgi veya karmaşık düzenlemelerden kaçınılmalıdır. Metin ve görsel dengesi korunarak, sayfanın aşırı kalabalık görünmemesi sağlanmalıdır. Ayrıca çocuklar için tasarlanan materyallerde beyaz alanların kullanımı, sayfanın okunabilirliğini artırır ve metin ile görsellerin daha belirgin olmasını sağlar. Özellikle her sayfada yeterli boşluk bırakılması, çocukların dikkatinin dağılmasını önler ve metni daha kolay takip etmelerine olanak tanır.

Kısaca, hedef kitleye uygun, tamamı illüstrasyonlarla dolu ve çocukların etkileşimde bulunabileceği bir eğitim kitabı tasarlanırken, yaşa uygun görsel ve yazı tasarımı, kaliteli kağıt seçimi, büyük puntolu ve sade font kullanımı gibi unsurlar dikkatle ele alınmalıdır diyebiliriz. Bu prensiplere uyularak geliştirilen materyaller, çocukların dil öğrenimini daha etkili ve keyifli hale getirir.

5. Zorluklar ve Çözümler

Çokdilli Türk çocuklarına yönelik informal ana dili eğitim araçlarının hazırlanması birçok zorluğu da beraberinde getirmektedir. Bu bölümde, projenin karşılaşılabileceği temel zorlukları iki kısma ayıracak ve bunlara yönelik çözüm önerilerini ele alacağız.

5.1. Finansal Kısıtlamalar ve Çözüm Önerileri

Projenin en büyük zorluklarından biri, yeterli finansal kaynağın sağlanmasıdır. Eğitim materyallerinin geliştirilmesi, üretimi ve dağıtımını önemli miktarda finansman gerektirir.

Bu sorunun çözümü adına çeşitli yollardan faydalanabiliriz:

- Kamu-özel sektör ortaklıkları kurularak sosyal sorumluluk projeleri kapsamında kamu kuruluşları ve şirketlerden destek alınabilir veya sponsorluk anlaşmaları yapılabilir.
- Uluslararası fonlara başvurmak. Örneğin diaspora eğitim fonları bu konuda kritik öneme sahiptir. Aynı zamanda farklı diaspora kurumları ile iletişime geçilerek üretilen eğitim materyallerinin diğer ülkelerdeki Türk diasporalarına da taşınması sağlanabilir.
- Kitlesele fonlama kampanyaları düzenlemek günümüz teknolojisi ile verimli ve hızlı bir çözüm olabilir. Bu kampanyaların yaygınlaştırılması adına sosyal medyada ilgili alanda çalışan ve içerik üreten kişi veya kuruluşlarla iletişime geçilebilir.

5.2. İnsan Kaynakları Yönetimi

Projenin başarısı ve sürdürülebilirliği, nitelikli ve deneyimli bir ekibin varlığına bağlıdır. Dil uzmanları, eğitimciler, içerik geliştiriciler ve teknoloji uzmanlarının bir arada çalışması gerekir. Bu kişilere ulaşmak ve projeye yönelik nitelikli kadrolar yetiştirmek göz önünde bulundurulması gereken önemli bir meseledir.

Bu soruna yönelik çözüm önerilerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Üniversitelerle iş birliği yaparak akademik destek alınması. Hem akademisyenlerle oluşturulacak iş birliği bağları hem de alanda eğitim gören öğrencilerle oluşturulacak gönüllü programlar proje için önemli bir insan kaynağı gücü sağlar.
- Günümüz teknolojisinden de faydalanarak sahip olunan insan kaynağı havuzuna uzaktan çalışma imkanları sunulabilir, böylece farklı yerlerde yaşayan gönüllülerden oluşan daha geniş bir yetenek havuzu kurulabilir.
- Erişilen ve dahil edilen mevcut ekibe alanda gerekli eğitimler verilerek ekibin becerilerinin artırılması sağlanabilir. Hem proje için yenilikçi fikirlerin önünü açma potansiyeline sahip bu

yol ekibin de gelecekte farklı alanlarda uygulayabileceği yetenek setlerine sahip olmasını sağlayabilir.

5.3. Materyallerin Dağıtım ve Yaygınlaştırılması

Üretilen materyallerin ilgili coğrafyalara ulaştırılması adına sürdürülecek lojistik faaliyetlerde yaşanacak sorunlar üzerine düşünülmesi ve strateji geliştirilmesi gereken bir konudur. Burada ilgili materyallerin farklı türlerde üretilmesine bağlı olarak uygulanabilecek çözüm önerileri de farklılık içerir. Önerileri şu şekilde ayırabiliriz:

Fiziksel Dağıtım Kanalları:

Abonelik sistemi kurularak düzenli dergi ve materyal gönderimi sağlanabilir. Ücretli postacılık faaliyetleri ile oluşacak finansman ihtiyacının karşılanması adına iş birlikleri kurmak elzemdir. Örneğin ilgili ülkede var olan Türk Kültür Merkezleri veya farklı sivil toplum kuruluşları bu gönderimler için bir adres teşkil edebilir ve materyallerin dağıtım noktası olarak kullanılabilir.

Dijital Platformlar:

Fiziksel kaynakların dağıtımında kritik sorun olan lojistik finansmanını bertaraf etmek adına günümüz teknolojisi kullanılabilir. Web siteleri ve sosyal medya araçları ile içerikler dijitalleştirilip paylaşılarak ilgili kişilerin internet yoluyla bu içeriklere ulaşması sağlanabilir. Aynı zamanda oluşturulacak e-posta bültenleri ile kişilere düzenli içerik güncellemeleri ve etkinlik duyuruları verimli ve hızlı bir şekilde ulaştırılabilir. Materyallerin kesintisiz bir internet ihtiyacı doğurmasına engel olmak adına çevrimdışı kullanılabilirliği göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun için çeşitli veri sağlayıcılarında kurulacak hesaplar ile materyallerin indirilebilmesi sağlanabilir.

6. Değerlendirme ve İyileştirme

Çokdilli Türk çocuklarına yönelik informal ana dili eğitim araçları üretiminin etkinliğini ve kalitesini sürekli olarak artırmak için kapsamlı bir değerlendirme ve iyileştirme süreci şarttır.

Kurulacak düzenli geri bildirim mekanizmaları ile projenin tüm paydaşlarından düzenli olarak geri bildirim almak ve sürekli iyileştirmeler yapmak projenin geleceği ve üretilen materyallerin geliştirilmesi için önemlidir. Bu verileri toplamak için kullanılacak yöntem ve mekanizmalar da amaca göre çeşitlilik göstermektedir ve şunları içerebilir:

Kullanıcı Anketleri: Çocuklar, ebeveynler ve eğitimcilere yönelik düzenli anketler düzenleyerek, eğitim materyallerinin etkinliği, kullanım kolaylığı ve memnuniyet düzeyi hakkında bilgi toplanabilir.

Odak Grup Görüşmeleri: Farklı yaş gruplarından çocuklar, ebeveynler ve kolaylaştırıcılarla düzenli odak grup görüşmeleri yapılarak, derinlemesine geri bildirimler alınabilir. Bir araya gelme konusunda yaşanacak fiziksel engeller için dijital araçlar kullanılabilir. (Örneğin Zoom, Skype, GoogleMeet...)

Çevrimiçi Geri Bildirim Formları: Dijital platformlarda sürekli erişilebilir geri bildirim formları bulundurulurken, anlık kullanıcı deneyimleri ve önerileri toplanabilir. Aynı zamanda formların dijital olarak hazırlanması yaygınlaştırılmalarında, veri toplamada ve analiz etme de kolaylık sağlayacaktır.

Sosyal Medya Etkileşim Analizi: Proje ile ilgili paylaşımların yapılacağı sosyal medya hesaplarında düzenli etkileşimli içerikler ile geribildirim toplanabilir, yorumlar ve paylaşımlar düzenli olarak analiz edilerek, kullanıcı algısı ve ihtiyaçları hakkında veri elde edilebilir. Hızlı ve verimli bir yöntem olarak bu aynı zamanda sürdürülebilirdir.

Eğitimci Raporları: Üretilen materyalleri kullanan eğitimcilerden/kolaylaştırıcılardan düzenli raporlar alınarak, eğitim ortamındaki etkinlik ve kullanılabilirlik değerlendirilebilir.

Eğitimciler/Kolaylaştırıcılar ile kurulacak aktif bir iletişim kanalı geliştirilmesi halinde ki bu kapsamı kitabı uygulayan ebeveynleri de kapsayacak şekilde genişletilebilir, materyallerin yaratacağı etkileri ve başarısını objektif olarak değerlendirmek için bir dizi performans ölçütü ve başarı göstergesi belirlenmelidir. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- Materyalleri kullananların sayısı ve bu sayının artış hızı.
- Dijital kaynaklar vasıtasıyla paylaşılacak içeriklerin etkileşim sayıları. (Ne kadar indirildiği, paylaşılan bağlantıları kaç kişinin ziyaret ettiği gibi)
- Materyalleri kullanan çocukların dil yeterliliklerindeki gelişimi ölçen standartlaştırılmış testler.
- Materyalleri uygulayan kolaylaştırıcı/eğitmen/ebeveyn ve kullanan çocuklara yönelik hazırlanmış memnuniyet anketlerinden elde edilen ortalama skorlar.
- Projenin farklı bölgelerde ve ülkelerde kullanım oranları ve yayılma hızı.
- Materyalleri kullanan çocukların genel akademik performanslarındaki değişimin izlenmesi.

Tüm bu geri dönüşlerden ve başarı ölçütlerinden sonra toplanan verilerin anlamlı çıkarımlara dönüştürülmesi ve bu çıkarımlar doğrultusunda sürekli iyileştirmeler yapılması kritiktir. Bu iyileştirmelerin bir ayağı kullanıcılar ve uygulayıcılar iken dünyadaki gelişmeleri takip etmek ve uyarlamak da ikinci ayağıdır. Üniversiteler ve araştırma kurumlarıyla iş birlikleri yaparak, eğitim teknolojilerindeki gelişmeler yakından izlenmeli ve uygun yenilikler projeye entegre edilmeli. Güncelliği, doğruluğu ve kültürel uygunluğu düzenli olarak gözden geçirilerek içerikler üretilmeli. Üretilen farklı içerikler A/B testleri ile karşılaştırmalı olarak test edilirken benzer projelerle karşılaştırmalı analizler yaparak, üretilen informal ana dili öğretim materyallerinde en iyi uygulamalar belirlenmeli ve uyarlanmalı.

Sonuç olarak, etkin bir değerlendirme ve iyileştirme süreci, projenin dinamik kalmasını ve değişen ihtiyaçlara cevap verebilmesini sağlayacaktır. Düzenli geri bildirimler, objektif performans ölçütleri ve derinlemesine veri analizi, projenin sürekli olarak gelişmesine ve hedef kitlesine daha iyi hizmet etmesine olanak tanıyacaktır. Bu süreç, projenin uzun vadeli başarısı ve sürdürülebilirliği için temel bir unsurdur.

7. Gelecek

Çokdilli Türk çocuklarına yönelik informal ana dili eğitim materyallerinin üretimi, dinamik ve sürekli gelişime ihtiyaç duyan bir çalışmadır. Projenin gelecekteki yönü ve potansiyel genişleme alanlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Coğrafi Genişleme:

- Projenin başlangıçta belirli bölgelerde pilot uygulamalarla başlaması.
- Başarılı sonuçlar elde edildikçe, diğer ülkelerdeki Türk diasporalarına yönelik genişlemelerin planlanması.
- Uzun vadede, farklı Türk lehçelerine uyarlanarak Türk dünyası için global bir Türkçe eğitim materyal havuzuna dönüştürülmesi.

b. Yaş Gruplarının Genişletilmesi:

- İlk aşamada odaklanılan yaş grupları genişletilerek, okul öncesinden genç yetişkinlere kadar geniş bir yelpazede içerik sunulması.
- Yetişkin eğitimi modülleri eklenerek, ebeveynlerin de dil becerilerini geliştirmelerine olanak sağlama.

c. İçerik Çeşitliliğinin Artırılması:

- Temel dil becerilerinin ötesine geçilerek, Türk kültürü, tarihi ve sanatı gibi alanlarda da zengin içerikler eklenmesi.
- İnteraktif hikaye kitapları, sanal müze turları gibi yenilikçi formatlar geliştirilmesi.

d. Kurumsal İş birlikleri:

- Uluslararası okullar, dil kursları ve kültür merkezleriyle iş birlikleri kurularak projenin erişiminin genişletilmesi.
- Üniversitelerle yapılacak iş birlikleri sayesinde akademik araştırmalara dayalı sürekli iyileştirmeler sağlanması.
- Kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunabilmek için AI tabanlı içerik önerileri ve adaptif öğrenme sistemleri geliştirilmesi.
- Oyun mekaniklerinin daha yoğun bir şekilde entegre edilmesiyle, öğrenme sürecinin daha eğlenceli ve motive edici hale getirilmesi.
- Çok oyunculu online oyunlar geliştirilerek, farklı ülkelerdeki Türk çocuklarının etkileşimli öğrenme deneyimleri yaşamalarını sağlamak.
- Mobil uygulamaların kapsamı genişletilerek, çevrimdışı öğrenme, anlık bildirimler ve mikro-öğrenme modülleri eklenmesi.

8. *Varlıq* Dergisinin Bu Alandaki Rolünün Önemi ve Gelecek Vizyonu

İçerik Üretim Merkezi: *Varlıq* dergisi, zengin tarihsel birikimi ve sahip olduğu geniş yazar kadrosuyla bu alanda geliştirilecek projelerin liderliğini yapma ve içerik üretim merkezlerinden biri olma potansiyeline sahiptir. Gelecekte, derginin çocuklara ve genç yetişkinlere yönelik ana dili becerileri kazandırma veya geliştirme adına çeşitli materyallerin (dijital veya basılı) üretimine ve geliştirilmesine daha fazla yönelmesi ve üretmesi beklenebilir.

Kültürel Köprü: *Varlıq* dergisi sahip olduğu geniş okuyucu kitlesi ile tüm dünyada takip edilmekte. Sahip olduğu erişim imkanları ve destekçileri ile üretilen ve üretilecek projeler Türk Dünyasında tanınma olanakları yakalayabilir ve içeriklerin farklı Türk lehçelerine çevrilerek tüm Türk çocukları için erişilebilir hale getirildiği takdirde de dünyanın farklı yerlerindeki Türk toplulukları arasında kültürel bir köprü görevi görerek, projenin kültürel boyutunu güçlendirecektir. Ortak hikâyeler toplumlar için daima birleştirici bir unsur olarak var olmuştur. Ortak hikâyeler, karakterler ve ana dili etrafında toplanan çocuklara paylaşabilecekleri yeni dünyalar kazandırmak bu kültürel köprünün en kritik işlevlerindedir.

Akademik İşbirliği Platformu: *Varlıq* dergisi, akademisyenler, eğitimciler ve dil uzmanlarını tarihinde pek çok kez bir araya getirmiş ve getirmeye de devam etmektedir. Bu yönüyle projenin ve gelecekte geliştirilecek projelerin bilimsel altyapısının güçlenmesine katkıda bulunacaktır.

Savunuculuk Rolü: *Varlıq* dergisi, ana dili eğitimi fırsatından yoksun Türk çocuklarına yönelik ana dili eğitiminin önemi konusunda farkındalık yaratma ve bu alanda yapılacak çalışmaların savunuculuğunu yapma rollerini üstlenebilir. Sahip olduğu etki, geniş okuyucu ağı ve destekçileri ile politika yapıcıları etkileme konusunda da önemli bir güç olabilir.

Uluslararası İşbirliklerinin Merkezi: Dergi, uluslararası kurumlar, diaspora kuruluşları ve eğitim bakanlıkları ile işbirlikleri geliştirmede öncü rol üstlenebilir. Üretilecek projelere liderlik edebilir, girişimcilere içerik ve tasarım eğitimleri verebilir.

9. Sonuç

Çokdilli Türk çocuklarına yönelik informal ana dili eğitim araçları projesi, günümüz dünyasının çokkültürlü ve çokdilli yapısına uygun, yenilikçi bir eğitim girişimidir. Bu projenin potansiyel etkisi, çokdilli Türk çocuklarının ana dili eğitiminin geleceği ve *Varlıq* dergisinin bu alandaki rolü, projenin önemini ve gelecek vizyonunu ortaya koymaktadır.

Proje, çokdilli ortamlarda yaşayan Türk çocuklarının ana dillerini daha etkili bir şekilde öğrenmelerini sağlayarak, onların dil becerilerinde önemli bir gelişme sağlama potansiyeline sahiptir.

Proje informal ana dili eğitimine getireceği vizyon ile sadece Türk çocuklarına değil, aynı zamanda farklı coğrafyalarda benzer sorunlar yaşayan çokdilli çocuklara da örnek teşkil edecektir. Yaratacağı pozitif etkinin savunuculuğunu da üstlenecek olan *Varlık* dergisi çok uluslu toplumlara çokkültürlülük ve çokdillilik konusunda farkındalık kazandıracaktır.

Sonuç olarak, çokdilli Türk çocuklarına yönelik informal ana dili eğitim araçları üretme projesi, teknolojik yeniliklerin, pedagojik yaklaşımların ve kültürel hassasiyetlerin bir araya geldiği yenilikçi bir girişimdir. Bu proje, sadece dil eğitimi vermekle kalmayıp, aynı zamanda kültürel kimliğin korunması, akademik başarının artırılması ve çokkültürlü toplumlarda uyumun sağlanması gibi geniş kapsamlı hedeflere hizmet etmektedir. *Varlık* dergisinin öncü rolü ve vizyonu ile bu proje dil eğitiminin ötesine geçerek, kültürlerarası anlayışı teşvik eden ve çokkültürlü toplumların uyumunu destekleyen bir model olma potansiyeline sahiptir.

Kaynakça

- Albayrak, L., & Uzuner, S. (2010). "Türkçe 6, 7 ve 8. Sınıf Ders Kitaplarının Görseller (İllüstrasyonlar) Açısından Değerlendirilmesi". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 27, 721-733.
- Bialystok, E. (1997). "Effects Of Bilingualism And Biliteracy On Children's Emerging Concepts Of Print". *Developmental Psychology*, 33(3), 429-440.
- Bialystok, E. (2001). *Bilingualism In Development: Language, Literacy, And Cognition*. Cambridge University Press.
- Clark, B. (2013). "Designing Learning For Younger Children: Typography And Layout Considerations". *Journal of Educational Design*.
- Cummins, J. (2000). *Language, Power, And Pedagogy: Bilingual Children In The Crossfire*. Multilingual Matters.
- DeKeyser, R. M. (2000). "The Robustness Of Critical Period Effects In Second Language Acquisition". *Studies in Second Language Acquisition*, 22(4), 499-533.
- Deniz, K., & Uysal, B. (2010). "Avrupa Dilleri Öğretimi Ortak Çerçeve Metni Ve Yurt Dışındaki Türk Çocukları İçin Türkçe Ve Türk Kültürü Öğretim Programı". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 27, 239-261.
- Ellis, R. (2003). *Task-Based Language Learning And Teaching*. Oxford University Press.
- Fishman, J. A. (1991). *Reversing Language Shift: Theoretical And Empirical Foundations Of Assistance To Threatened Languages*. Multilingual Matters.
- Göçer, A. (2010). "Türkçe Öğretiminde Çok Uyaranlı Bir Öğrenme Ortamı Oluşturmak İçin Seçkin Edebi Ürünlerden Yararlanma". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 27, 341-369.
- Gökdağ B. A. ve Heyet, M. Rıza (2004). "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", *Bilig*, Yaz 2004, S. 30, ss. 51-84.
- Grosjean, F. (2010). *Bilingual: Life And Reality*. Harvard University Press.
- Heyet, M. Rıza (2012). "Varlık Dergisi Ansiklopedik Madde", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42. Cilt, ss. 523-524.
- Inceoğlu, S. (2013). "Eğitimde Anadilin Yeri: Uluslararası Belgeler ve Yeni Anayasa". Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi *Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 151-163.
- Johnson, J. S., & Newport, E. L. (1989). "Critical Period Effects In Second Language Learning: The Influence Of Maturation State On The Acquisition Of English As A Second Language". *Cognitive Psychology*, 21(1), 60-99.
- Karabulut, F. (2022). "Ana Dili Ediniminde Ve İkinci Dil Öğrenmede Bitmeyen Tartışma: Kritik Yaş Eşiği Hipotezi". *Kesit Akademi Dergisi*, 8(30), 74-91.
- Kaygısız, Ç. (2018). "Dil Edinim Sürecinde Kritik Dönem Hipotezinin Gözden Geçirilmesi". *The Journal of Academic Social Science*, 6(71), 437-447.
- Lenneberg, E. H. (1967). *Biological Foundations Of Language*. Wiley.
- Lightbown, P., & Spada, N. (2013). *How Languages Are Learned*. Oxford University Press.

Memmedzade, Hamid (2000). *Yirmi Bir Yaşında Varlık*, Bıçak ve Kalem, Bakü: Tahsil Yay.

Ortega, L. (2013). *Understanding Second Language Acquisition*. New York: Routledge.

Peterson, L., & Verba, S. (2005). *Printing Technologies For Children's Books: A Design Perspective*. New Media Publishing.

Wright, A. (1995). *Storytelling With Children*. Oxford University Press.

Zhao, J. (2017). *The Influence Of Visual Design On Children's Learning Experiences*. Educational Technology Research and Development.

Sanal Kaynaklar

Varlık Dergisi Web Sitesi: <https://varliq.org/#1614929887779-5c6b09fb-2229>

Birleşmiş Milletler (1948). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi.

<https://www.hsk.gov.tr/eklentiler/dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf> erişim tarihi: 3 Ekim 2024

Birleşmiş Milletler (1966). Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi.

<https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/06turkish/TIntCovEcSocCulRights.pdf> erişim tarihi: 3 Ekim 2024

Birleşmiş Milletler (1989). Çocuk Hakları Sözleşmesi. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf> erişim tarihi: 11 Ekim 2024

Avrupa Konseyi (1995). Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi.

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c108d> erişim tarihi: 12 Ekim 2024

GÖÇ KONULU RESİMLİ ÇOCUK EDEBİYATI KİTAPLARINDA DİL İŞLEVLERİNİN KULLANIMI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Prof. Dr. Mustafa BALCI¹

Prof. Dr. Deniz MELANLIOĞLU²

Özet

Dil insanlar arası iletişimin temel aracıdır. Bu anlamda dilin en büyük işlevi iletişimi düzenlemektir. Kurulan iletişimin amacına göre dilin kullanım işlevi değişmektedir. Öyleyse yazılı ve sözlü iletişimde bağlam içerisinde dilin pek çok işlevinden bahsedilebilir. Teşekkür etme, hâl hatır sorma, onaylama, reddetme, duyguları ifade etme, iyi dilekte bulunma, karşılaştırma, örnekleme, betimleme, gerekçelendirme gibi işlevler, dilin kullanım amacına uygun olarak ortaya çıkmaktadır. Dil işlevleri de Türkçedeki ekler gibi tek başına bir anlam ifade etmemekte, bağlam içinde dil işlevini ortaya çıkaran söz varlığı ve dil yapısıyla anlam kazanmakta veya görünür

¹ İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mustafa.balci@istanbul.edu.tr

² İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, deniz.melanlioglu@istanbul.edu.tr

olmaktadır. Dilin kullanım alanları (özel, kamusal, mesleki, eğitim) da dilin işlevinin nasıl görünür olduğunu şekillendiren bir başka değişken olarak dikkat çekmektedir. Örneğin dilin hâl hatır sorma işlevi muhatabın kim olduğuna göre farklı dil yapılarıyla ifade edilebilir: Naber, nasılsın, Nasılsınız? İfade edilen örnekten de anlaşılacağı üzere farklı yapılarla aynı amaç doğrultusunda dil işlevsel olarak kullanılmaktadır. Etkili iletişim için dilin işlevlerini amaca uygun kullanmak önem taşımaktadır. Özellikle çocukken geliştirilecek bu beceri, ileriki dönemlerde bireyin iletişim engelleriyle karşılaşmamasını ve toplumla uyum içerisinde yaşamasını sağlayacaktır. Bu noktada çocuk edebiyatı ürünlerinden yararlanılabilir. Çocukların etkileşim kurduğu kitaplarla günlük hayata dair pek çok farkındalık kazandığı bilinmektedir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, göç konulu resimli çocuk kitaplarını dil işlevlerini kullanma durumu bakımından incelemektir. İfade edilen amaç için doküman incelemesi yönteminin sunduğu imkânlardan yararlanılmıştır. Veri kaynağı *Arkadaşım Korku, Tarık ve Beyaz Karga, Hoş Geldiniz, Bir Kuş Olsaydım, Akim Koşuyor ve Taştan Adımlar Bir Mülteci Ailenin Yolculuğu* adlı kitaplar; dil işlevleri odağında taranmış, ulaşılan veriler, betimsel analizle çözümlenmiştir. Ulaşılan bulgulardan hareketle resimli göç konulu çocuk kitaplarında dil işlevlerinin kullanımının belirli işlevlerde yoğunlaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk edebiyatı, göç, dil işlevleri, resimli kitap.

AN ANALYSIS ON THE USE OF LANGUAGE FUNCTIONS IN ILLUSTRATED BOOKS IN CHILDREN'S LITERATURE ON MIGRATION

Abstract

Language is the basic tool of communication between people. In this sense, the biggest function of language is to organize communication. The function of language use varies depending on the purpose of communication. Therefore, various functions of language can be mentioned within the context of written and verbal communication. Functions such as thanking, asking after someone, approving, rejecting, expressing emotions, expressing good wishes, comparing, giving examples, describing and giving justifications occur in accordance with the purpose of use of the language. Functions of the language, just as suffixes in Turkish, do not have a meaning on their own; yet, they gain meaning or become visible with the vocabulary and language structure revealing the language function in context. The areas of use of the language (private, public, professional, education) also attract attention as another variable that shapes how the function of the language is visible. For instance, the function of the language as asking after someone can be expressed with different language structures depending on who the interlocutor is: What's up, How is it going, How are you? As explained in the examples given, different structures are used functionally for the same purpose. It is important to use the functions of language appropriately for an effective communication. This skill, which can be developed especially during childhood, shall ensure that the individual will not encounter communication obstacles in the future and will live in harmony with the society. At this point, works of children's literature can be utilized. It is known that children gain a lot of awareness about daily life through the books they interact with. In this context, the aim of this research is to analyze illustrated children's books on migration in terms of the use of language functions. The opportunities offered by the document analysis method were used for the stated purpose. The books used as sources of data, namely *Arkadaşım Korku, Tarık ve Beyaz Karga, Hoş Geldiniz, Bir Kuş Olsaydım, Akim Koşuyor* and *Taştan Adımlar Bir Mülteci Ailenin Yolculuğu* were scanned with the focus of language functions, and the acquired data were analyzed through content analysis. Based on the findings, it has been concluded that the use of language functions in illustrated children's books on migration focus on certain functions.

Keywords: Children's literature, migration, language functions, illustrated book.

1. GİRİŞ

Herkesin muhakkak hayatında bir kere muhatap olduğu bir soru vardır: Boş zamanınızda ne yapmaktan hoşlanırsınız? Bu soruya verilen cevaplar genelde kitap okumak diye başlar. Oysa kitap okumak boş zaman etkinliğinin çok daha ötesidir; bireyin dünyayı, kendini tanımasına kaynaklık eden

kişisel öğrenmenin en temel yoludur. Bu yanlış kanının yaygınlık kazanmasında okuma kültürü edindirmenin rastlantılara bırakılmasının bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Küçük yaşta kitapların dünyasıyla tanışan çocuğun okumayı boş zaman dolduran bir eylem olarak nitelemesi mümkün değildir. Bundan dolayı çocuk edebiyatının özel bir sorumluluk üstlendiği ifade edilebilir. Şirin (2007) çocuğu yetişkinliğe hazırlayan bir geçiş dönemi edebiyatı olarak nitelediği çocuk edebiyatının okuma kültürü edindirme, estetik zevk kazandırma gibi işlevler yüklediğini ifade etmektedir. Erken yaşta edinilen okuma alışkanlığı çocukta edebî metni anlama/anlamlandırma, alımlama, metindeki karakterlerle özdeşim kurma, metnin içeriğini içselleştirme gibi becerileri erken dönemde kazanmasını sağlamaktadır.

Erken çocukluktan ergenliğe kadar çocukların duygu ve düşünce dünyasını sanatsal nitelikli dilsel ve görsel iletilerle zenginleştiren, estetik zevk kazandıran kitaplar, çocuk edebiyatı çatısı altında değerlendirilmektedir (Sever, 2012). Çocuk kitabı; çocukların olay, olgu ve durumların sanatçı bakış açısıyla yorumlanmasına tanık olduğu, görsel ve yazılı araç (Sever, 2013); çocuğun ilgi ve gereksinimlerine cevap veren beğeniyle okuyacağı yapıt (Kantemir, 1982) şeklinde tanımlanmaktadır. Çocuk kitapları; içerik (konu, tema, plan, ileti, karakter, dil ve anlatım) ve biçim (boyut, kâğıt, kapak, sayfa düzeni, harf ve resimler) bakımından çocuğa görelilik ve çocuk gerçekliğini yansıtır nitelikte olmalıdır. Çocuğun okuma kültürü edinmesi hedefleniyorsa içerik ve biçimin çocuğun dünyasına ait unsurlarla örülmesine özen gösterilmelidir. Özellikle kullanılan dil, çocuğu metnin dünyasına çekip okuma motivasyonu sağlama noktasında önemli bir değişkendir. Sever (2012) çocuk kitaplarının çocuğa göre olmasını belirleyen en temel özelliğin dil ve anlatım olduğunu belirtmektedir. Çocuğun okuduğu metinden zevk alması ve metin-yazar-okur etkileşimini sağlaması için ilk şart metni anlayabilmesidir. Okuduğunu anlama kişisel söz varlığı ve dil yapılarının metinde kullanımıyla yakından ilişkilidir. Ayrıca kitabın, edebî bir üslupla dilin estetik yönünü de okura sunması beklenmektedir (Oguzkan, 2010). Çocuğun bilişsel, duyuşsal ve dil gelişimi için bağlama uygun yeni kelimeler, bilinen kelimelerin farklı anlamda kullanımı, dil yapılarıyla ifade gücünün zenginleştirilmesi metin içerisinde örneklenmelidir. Günlük hayatta karşılaşılabileceği çatışmaları çözmede ihtiyaç duyacağı ifade ve kalıplar ile dil yapılarına çocuk kitabında yer verilmesi bu anlamda önemlidir.

Malzemesi gerçek hayat olan çocuk edebiyatı estetik, mizah gibi unsurlarla yazarın kurguladığı, okurun kendinden bir şeyler kattığı bir gerçeklik yaratmaktadır. Bu noktada ilgili literatürde hangi konuların esere taşınacağı hususunda görüş ayrılığı ortaya çıkmaktadır. Sever (1995) çocuk kitaplarının içinde bulunulan çevre, ülke ve dünyanın gerçekçi bir şekilde çocuğa tanıtılması ve bunlarla bütünleşmesini desteklemesi gerektiğini dile getirmektedir. Kanter (2014) çocuğu hayata hazırlama noktasında kitaplarda sadece kişisel deneyimlerin değil toplumun sosyokültürel atmosferinin de işlenmesine ihtiyaç duyulduğunu söylemektedir. Çer (2016) çocuk kitaplarının toz pembe bir dünya resmetmek zorunda olmadığını ifade etmekte ve çocukların Kaf Dağı'nın ardında yaşamadıkları bilincine varmaları gerektiğini eklemektedir. Bu bağlamda Balta (2018) çocuk gerçekliğiyle toplumsal sorunlara yönelik farkındalık geliştirmek, ön yargılardan kurtulmak için hayatın her kesitinin eserlerde yer bulabileceğini dile getirmektedir. Kapisizoğlu (2024) toplumu etkileyen hassas konuların ele alınmasının çocuğun yaratıcı ve eleştirel düşünme becerilerini geliştireceğini vurgulamaktadır. Dursun (2022) da toplumda yaşanan veya toplumu etkileyen güncel konuların, uygun söylemle çocukla buluşturulması gerektiğini düşünmektedir. Bulut (2018) ise çocukların bilişsel ve duyuşsal gelişimlerini dikkate alarak pedagojik kaygılar taşıdığını belirtmektedir. Konuyla ilgili Lukens vd. (2018) çocuğa göre bir üslupla sunulduğunda her konunun çocuk dünyasında karşılık bulacağını savunmaktadır. Dilidüzgün (2018) toplumu ilgilendiren konuların çocuk edebiyatının içeriğine taşınabileceğini ancak içeriğin bir bilgi yığını şeklinde düzenlenmemesini istemektedir. Böylece çocuk, varlığı dışında devam eden yaşama biçimlerini fark ederek kendinin edebî bir metne yansımaya da şahitlik edebilecektir (Günyüz, 2022). Bu bağlamda yetişkinlerin dünyasına özgü çocukların anlamada zorlanacağı konuların edebî esere taşınmasında çocuk gerçekliğine sadık kalınmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Son dönemde yaşanan savaşların bir yansıması olarak göç konulu çocuk kitaplarının sayısında bir artış gözlemlenmektedir. Göç konulu kitaplarda genellikle tehlikeli ortamdan uzaklaşma, güvenli bir yer

arayışı ve bu yere ulaşırken yaşananlar, yeni bir yere alışma süreci, duygudaşlık, uyum gibi temaların işlendiği görülmektedir. Bir bakıma sıralanan temalar, çocuğa verilmek istenen iletinin de sınırlarını çizmektedir. Belirtilen konuların tercihinde birinin ötekini anlama çabasını fark etmenin amaçlandığı ifade edilebilir. Dolayısıyla söz konusu içerikteki kitaplar sadece ana dili konuşurları tarafından değil, ülkesini terk etmek durumunda kalmış, göçün mağdur ettiği çocuklar tarafından da okunmalıdır. Böylece yaşananlara sadece onun maruz kalmadığını kitaptaki karakterler aracılığıyla sezmesi sağlanacaktır, karakterlerin karşılaştıkları çatışmaları çözüme biçimlerini kendi günlük hayatına taşıyabilecektir. Savaş sebebiyle yaşanan zorunlu göç ve bunun sonuçlarını anlamlandırma noktasında kitaplar farklı bakış açıları sunmaktadır. Kapusızoğlu'na (2024) göre yetişkinler; ifade etmede güçlük yaşadıkları konuları, hangi kelime ve imgelerle sunabileceklerine ilişkin ipucunu resimli çocuk kitaplarında bulmaktadır. İnsanı sosyal bir varlığa dönüştüren dil, kitapla etkileşimin temel belirleyicisidir. Rica etmek/ricada bulunmak; dolmuşta/otobüste “Parayı uzatır mısın?” gibi olağan bir durumu karşılarken aynı dil yapısı “Benimle evlenir misin?” kullanımında duygusal derinliği olan bir ifadeye dönüşmektedir. Görüldüğü gibi aynı dil yapısı görece daha az/daha çok önemli durumları karşılamak için kullanılabilir. Bu noktada konunun, çocuğa nasıl sunulduğunu belirleyen dil işlevlerinin çocuk kitapları açısından önemli bir öge olduğu belirtilebilir.

1.1. Dil İşlevleri

Kendini ana dilinden başka bir dil öğrenme serüveninde bulan çocuk, hedef dili öğrenme sürecini kolay veya zor şekilde niteleyebilir. Bu nitelemenin olumlu ya da olumsuz olmasında pek çok unsur rol oynayabilir. Can güvenliği sebebiyle ülkesini terk edip ana dilinin konuşulmadığı bir ülkede yaşamak zorunda kalan biri için dil öğrenim süreci hem birincil ihtiyaç hem de zor bir süreçtir. Çocuk, farklı bir ülkede yaşamını idame ettirmek, bir bakıma günlük gereksinimlerini karşılamak için hedef dille iletişim kurmak durumundadır. İletişim kurmak ise Deniz ve Çekici'ye (2023) göre çocukların günlük hayatta karşılaşılabilecekleri dil işlevlerini (selamlaşma, vedalaşma, rica etme gibi) anlaması ve bağlama uygun kullanmasıyla mümkündür.

Hedef dili öğrenmede nihai amacın dinleme, konuşma, okuma, yazma becerilerini etkin kullanmak başka bir ifadeyle öğrenilen dilde iletişim kurmak olduğu dikkate alındığında dil işlevlerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Dil işlevi; kullanılan herhangi dilsel bir birimin amacı (Kılıç, 2002); bir şey söylemek veya bir şey yapmak (Austin, 2017) şeklinde tanımlanmaktadır. Tanımlardan anlaşılacağı üzere dil işlevleri, kişinin konuşma veya yazma amacını ortaya koymaktadır. İnsanlar davet etme, ricada bulunma, özür dileme gibi çeşitli amaçlar için dili kullanmaktadır. Nebioğlu ve Tekdemir'e (2019) göre dili kullanmak, bir eylem gerçekleştirmektir; söz konusu eylem konuşmacı, alıcı ve bunların parçası olduğu konuşma bağlamında sonuçlara yol açan anlamlı bir eylemdir. Aslında dili kullanmak muhatabı insan olduğundan sosyal bir eylem olarak nitelenebilir. Deniz ve Çekici (2021) de insanların sosyalleşmek amacıyla dil işlevlerini uygun bağlamlarda kullanmak zorunda olduklarını söylemektedir. Bu bağlamda dilsel eylemler, etkileşimde bulunan kişilerin birbiri hakkında ne düşündüklerini ve/veya hissettiklerini etkilemektedir (Nebioğlu ve Tekdemir, 2019). İfade edilenlerden hareketle dil işlevlerinin iletişim odaklı kullanımında öne çıkan hususlar şunlardır:

- Farklı amaçlar doğrultusunda dil işlevlerini kullanabilme
- Muhataba ve içeriğe göre dil kullanım amacını değiştirebilme
- Farklı türlerde metinleri anlayabilme ve/veya oluşturabilme (Richards, 2006)
- İletişimi başlatabilme, sürdürübilme, sonlandırabilme

Belirtilen maddeler aynı zamanda dil öğretiminde dikkate alınacak hususları ve dil öğretiminin nasıl yapılması gerektiğini de göstermektedir. Savaştan dolayı ülkesinden ayrılmak durumunda kalan çocuklar Türkçeyi eylem odaklı yaklaşıma göre öğrenmektedir. Bu yaklaşımda dil öğrenenler, sosyal aktörler olarak görülmektedir. Sosyal aktör, dil kullanım alanlarında salt dilsel olmayan bildirişimsel görevleri üstlenen toplum üyelerine karşılık gelmektedir (MEB, 2021). Dolayısıyla dil işlevleri, kültürel bağlamdan kopuk düşünülemez. Günday (2013) da dilin çeşitli toplumsal bağlamlar içerisinde öğretilmesi gerektiğini savunmaktadır. Böylece çocuklar, gerçek iletişimsel durumlarla baş edebileceklerdir. Bu durumların neler olduğunun sınırlarını belirleyen ise dilin kullanım alanlarına

göre yapılan dil işlevleridir. Deniz ve Çekici (2019) çocuğa hangi dil işlevlerinin öğretilceğinin belirlenmesinin önemini vurgulamaktadır. Belirtilen hususta Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçeve Metni'nin standardı sağlama noktasında yol göstereceği düşünülmektedir.

Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçeve Metni (MEB, 2021) iletişimsel dil yetkinliklerini; dilsel (genel dil varlığı, söz varlığı, dil bilimsel doğruluk, sözcük denetimi, sesbilimsel denetim, yazım denetimi), toplumdilbilimsel (toplumdilbilimsel uygunluk) ve edimsel (esneklik, söz sırası alma, tematik gelişme, tutarlık ve bağdaşıklık, önermesel netlik, akıcılık) olmak üzere üç başlık altında vermektedir. Bu başlıklar bilgi, uzmanlık bilgisi ve becerileri kapsamaktadır. Sıralanan başlıkların içeriğinde dilin işlevsel kullanımıyla ilgili yetkinliklerin verildiği anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu başlıklar genel ifadeler içermekte hangi dil işlevlerinin verilmesi gerektiği konusunda bir liste sunmamaktadır. Çekici (2021) hedef dilin öğretiminde hangi dil işlevinin öğretilceği hususunda Avrupa Konseyi'nin belirlediği altı temel dil işlevinin esas alınabileceğini önermektedir. Bu işlevler; bilgiyi araştırma ve açıklama, tutumları/duyguları araştırma ve açıklama, ikna etme, sosyalleşme, iletişim sorunlarını önleme ve telafi etme, söylemi yapılandırmadır. Sıralanan dil işlevlerinin alt başlıkları Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'nda (TMV, 2020) çeşitlendirilmekte ve dil yapılarının öğretimi dil işlevleriyle ilişkilendirilerek sunulmaktadır. Bu işlevlerin çocuklar tarafından içselleştirilmesi için çocuk kitaplarından yararlanılabilir.

Alanyazın dikkate alındığında göç konulu çocuk kitaplarının farklı açılardan ele alındığı çalışmalar görülmektedir (Kapusızoğlu, 2024; Dursun, 2022; Melanlıoğlu, 2020; Temur, 2018). Ancak bu araştırmalar içerisinde çocuk kitaplarının dil işlevleri bakımından ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çocuk kitaplarında konunun sunulduğu biçimini belirleyen husus, dilin kullanımudur. İçeriğin nasıl sunulduğunu veya çocuğa dil farkındalığı kazandırma noktasında hangi dil işlevlerinden yararlandığının özellikle hassas bir konunun ele alındığı kitaplarda belirlenmesinin önemli olduğuna inanılmaktadır. İfade edilenlerden hareketle bu çalışmanın amacı, göç konulu resimli çocuk kitaplarını dil işlevlerini kullanma durumu bakımından incelemektir.

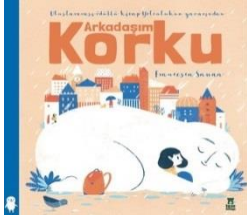
2. YÖNTEM

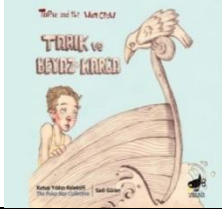

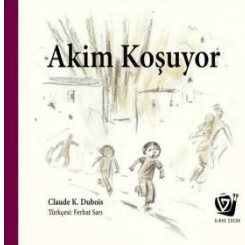
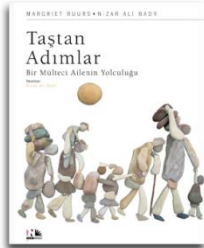
Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, doğrudan görüşme ve gözlem yapma imkânının olmadığı durumlarda işe koşulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Doküman incelemesi, var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamayı içermektedir (Karasar, 2006). Bu anlamda veri kaynağını oluşturan kitapları dil işlevleri bakımından incelemek amacıyla bu yöntem tercih edilmiştir.

2.1. Veri Kaynağı

Göç konulu çocuk edebiyatı ürünleri, araştırmanın veri kaynağını oluşturmaktadır. Buna göre çalışmada kullanılan veri kaynakları şu şekilde gösterilebilir.

Tablo 1: Araştırmaya Veri Sağlayan Kitaplara İlişkin Bilgiler

Kitabın Kodu	Kitabın Adı	Kitabın Görseli	Yazarı
K	Arkadaşım Korku		Francesca Sanna

TBK	Tarık ve Beyaz Karga		Kutup Yıldızı Kolektifi
HG	Hoş Geldiniz		Barroux
BKO	Bir Kuş Olsaydım		Fatima Sharafeddine
AK	Akim Koşuyor		ClaudeK. Dubois
TA	Taştan Adımlar Bir Mülteci Ailenin Yolculuğu		MargrietRuurs Nizar Ali Badr

Tablo 1’de veri kaynağını oluşturan kitaplar, kapak görselleri ve yazarları ile birlikte verilmiştir. Bu kitapların içeriği ise şu şekilde özetlenebilir:

Arkadaşım Korku: Küçük bir kız, ülkesinden uzakta ana dilinin konuşulmadığı bir ülkede yeni bir okula başlar. Okulda küçük kızın yanından hiç ayrılmayan bir arkadaşı vardır, korku. Gittiği ülkenin ana dilini bilmediği için iyice içine kapanır ve korkusuyla arkadaşlık etmeye başlar. Kendi durumunda bir başkasının da olabileceği hiç aklına gelmez. Bu durum, aynı koşullarda bir başka çocukla tanışmaya kadar devam eder.

Tarık ve Beyaz Karga: Tarık ve ailesi, küçük, güzel bir adada dostlarıyla birlikte mutlu bir şekilde yaşar. Ancak bir sabah adalarının üzerine kara bir bulut yerleşir ve sonu gelmez yağmurlara neden

olur. Artık yağmurlara dayanamayan Tarık ve babası yeni bir ada bulmak üzere denize açılır, bu yolculukta yalnız değıllerdir, onlara beyaz bir karga rehberlik eder. Böylece kendilerine yeni bir ada bulurlar ancak ada halkı, Tarık ve babasını hemen kabullenemez ve beklenmedik olaylar gelişir.

Hoş Geldiniz: Kutup ayısı ve arkadaşları buzun üzerinde oynarken birden buz kırılır ve evsiz kalırlar. Kendilerine yeni bir yuva aramaya koyulurlar ama bu pek kolay değildir. Gittikleri adalarda kabul görmezler. Tam ümidi kestiklerinde kendilerine bir ada bulup yaşamaya başlarlar. Bir gün adalarına bir tekne yanaşır, içinde kendilerine yuva arayan maymunlar vardır. Yardım isterler, aynı süreci yaşayan kutup ayıları, misafirlerini Hoş geldiniz!” diyerek kabul eder.

Bir Kuş Olsaydım: Ailesiyle birlikte mutlu yuvalarından zorla ayrılmak durumunda kalan bir çocuğun duvarlar arasında küçücük bir evde yaşamak durumunda kalması, kendilerine ait evin başka birilerine verilmesi ve bir gün evlerine kavuşma ümidiyle yaşamalarını anlatı

Akim Koşuyor: Bir nehir kenarında arkadaşlarıyla birlikte oyun oynayan Akim, gelen silah sesleri ile irkilir ve köydeki herkesle beraber koşmaya başlar. Eve gidip ailesini bulmaya çalışır ama eve gittiğinde evinin yerle bir olmuş hâlini görür, ailesine ulaşamaz. Ona yardım etmek isteyenlerle birlikte koşmaya başlayan Akim’in ailesini arama mücadelesi, beklenmedik bir şekilde son bulur.

Taştan Adımlar Bir Mülteci Ailenin Yolculuğu: Suriyeli Rama ve ailesi ülkelerinde çıkan savaş neticesinde başka bir ülkeye göç etmek zorunda kalır. Yolda ailenin başına pek çok olay gelir. Sonunda aile güvenli bir ülkeye ulaşır, onlara kucak açan komşularının dilini anlamasalar bile burada kalabileceklerini anlarlar. Artık Rama ve ailesinin; yeni umutların, güler yüzlü, yardımsever insanların olduğu bir yuvası vardır.

2.2. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında ulaşılan veriler, betimsel çözümleme tekniğı kullanılarak analiz edilmiştir. Bu tekniğı göre elde edilen veriler daha önceden belirlenen kategorilere göre özetlenmekte ve yorumlanmaktadır. Bunun için elde edilen bulgular, önce dizgesel ve açık bir biçimde betimlenmekte daha sonra bu betimlemeler açıklanıp yorumlanarak birtakım bulgu ve sonuçlara ulaşılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Ulaşılan bulgu ve sonuçları yansıtmak amacıyla çalışmada doğrudan alıntılara sık sık yer verilmektedir. Veri kaynağı olarak belirtilen göç konulu resimli çocuk kitapları, dil işlevleri bakımından çözümlenmiştir. Bu çözümlemede Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı’nda (TMV, 2020) ilkokul düzeyinde yer alan dil işlevleri esas alınarak yapılmıştır. Programda ilkokul düzeyindeki işlevler şöyle sıralanabilir:

Ailesini tanıtmak, anlayıp anlamadığını sormak ve cevap vermek, ardışık sıralama, beğenilerini ifade etmek, betimleme, bir başkasını tanıtmak, bir durumun başlangıcı hakkında bilgi isteme-bilgi vermek, davet etmek, derecelendirme, dilek/temenni bildirme, doğrudan anlatmak, duyguları ifade etmek, duyuru yapmak, etkinlikler hakkında bilgi isteme-bilgi vermek, fiyat/miktar/ ölçü hakkında bilgi isteme-bilgi vermek, geçmiş olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma, gelecek olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma, gerekçelendirme, gereklilikleri belirtme, haberler hakkında bilgi isteme-bilgi vermek, hâl hatır sormak, hava durumu hakkında bilgi isteme-bilgi vermek, hayvanlar hakkında bilgi isteme-bilgi vermek, hitap etmek, hobi/ilgi alanları hakkında bilgi isteme-bilgi vermek, ihtimal/olasılık bildirme, ihtiyaçlar hakkında bilgi isteme-bilgi vermek, ima etmek, insan-çevre ilişkisi hakkında bilgi isteme-bilgi vermek, işaret etmek, iyi dilekte bulunma, izin isteme, izlenimleri anlatmak, kabul etmek, karşılaştırma, kendini tanıtmak, kişisel görüş bildirme, kişisel bakım/sağlık durumu hakkında bilgi isteme-bilgi vermek, konaklama/rezervasyon hakkında bilgi isteme-bilgi vermek, koşul/şart bildirme, kutlama/tebrik etmek, kültürler hakkında bilgi isteme-bilgi vermek, meslekler hakkında bilgi isteme-bilgi vermek, miktar/ölçü hakkında bilgi isteme-bilgi vermek, nesnel/varlıklar

hakkında bilgi isteme-bilgi verme, nezaket ifadelerini kullanma, olayları sıralama, onaylama, öneride bulunma, örneklendirme, özür dileme, planları/tasarıları/hayalleri anlatma, reddetme, renkleri söyleme, rica etme/ricada bulunma, rutinler hakkında bilgi isteme-bilgi verme, sahip oldukları hakkında bilgi isteme-bilgi verme, selamlaşma, sesli/görüntülü araçlarla iletişim kurma, seyahatler hakkında bilgi isteme-bilgi verme, sınıflama, sıralama, sipariş alma, sipariş verme, spor/oyun hakkında bilgi isteme-bilgi verme, söz sırası alma, süreçleri anlatma, şikâyet/yakınma bildirme, şimdiki olaylar/durumlar hakkında bilgi isteme-bilgi verme, tahmin etme/öngörüde bulunma, talep etme /talepte bulunma, tercih bildirme, talimat verme/talimat alma, tanışma, tanıştırma, tanıtmaya, tavsiye etme, teklif etme/teklifte bulunma, temennide bulunma, tercih etme/tercih bildirme, teşekkür etme/teşekküre karşılık verme, ulaşım ve ulaşım araçları hakkında bilgi isteme-bilgi verme, uyarıda bulunma, varlıklar hakkında bilgi isteme-bilgi verme, vedalaşma, yakın çevresini tanıtmaya, yer/yön hakkında bilgi isteme-bilgi verme, yer/mekân hakkında bilgi isteme-bilgi verme, yönerge verme/yönergeyi takip etme, zaman hakkında bilgi isteme-bilgi verme.

Veri kaynağında yer alan kitaplardaki dil işlevleri belirlenerek kategorilere ayrılmış, çalışmanın amacını ortaya koyacak ifadeler bu kategoriler ışığında olduğu gibi aktarılmıştır. Elde edilen bulgular, belirlenen kategorilere göre yorumlanmıştır. Veri kaynağı kitaplar, araştırmacılar dışında bir alan uzmanı tarafından da okunmuş ve kitaplarda geçen dil işlevleri alan uzmanınca da fişlenmiştir. Daha sonra araştırmacılar ve alan uzmanı bir araya gelerek belirledikleri ifadeler karşılaştırılmış, farklı tespitlere yönelik ilgili bölümler yeniden gözden geçirilmiştir. Görüş birliği sağlanan ifadeler, bulgular bölümüne aynen taşınırken görüş birliği sağlanamayan ifadeler çalışma kapsamından çıkarılmıştır. Böylece nitel araştırmanın doğasına özgü geçerlik ve güvenilirlik sağlanmaya çalışılmıştır (Arastaman, Fidan ve Fidan, 2018).

3. BULGULAR

Göç konulu Arkadaşım Korku, Tarık ve Beyaz Karga, Hoş Geldiniz, Bir Kuş Olsaydım, Akim Koşuyor, Taştan Adımlar Bir Mülteci Ailenin Yolculuğu adlı resimli çocuk kitapları dil işlevleri bakımından nelenmiş, eserlerde geçen dil işlevleri alıntı cümlelerle örneklenmiş, hangi kitapta hangi dil işlevine yer verildiği, hangisinin/hangilerinin öncelendiği tespit edilmiştir.

Tablo 2. Arkadaşım Korku'da Yer Alan Dil İşlevleri ve Örnek İfadeler

Dil İşlevi	Örnek İfadeler
Duyguları ifade etme	Korku okulu pek sevmiyorum. Öğretmen adımı yanlış söylediğinde sinirleniyor ve daha da büyüyor. Her geçen gün biraz daha yalnız hissediyorum. Aman çok umurumdaydı. Ben de burayı hiç sevmiyorum.
Geçmiş olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma	Bahçede koşmaya başladık. Birden parmaklıkların arkasından bir köpek havlamaya başladı. “Aaaaayyyh” diye çığlık attı çocuk ve küçük tuhaf bir şeyin arkasına saklandı.
Gerekçeleştirme	Birlikte bir sürü şey keşfettik. Birbirimizi hiç yalnız bırakmadık. Korku kimse beni sevmediği için yalnız olduğumu söylüyor. Öğretmen adımı yanlış söylediğinde sinirleniyor ve daha da büyüyor.
Karşılaştırma	Ama bu yeni ülkeye geldiğimizden beri küçük dostum Korku artık pek küçük değil.

	<p>Büyüdükçe büyüyor. Boyu beni çoktan geçti.</p> <p>Korku her gün biraz daha küçülmeye başladı. Artık o kadar zor görünmüyor gözüme.</p> <p>Hâlâ anlayamadığım çok şey var. Ama sınıftaki diğer çocukların da kendi korkuları olduğunu görmeye başladım.</p>
Olayları sıralama	<p>Okul bitince Korku sevinçle eve koşuyor.</p> <p>Ama bir gün çok ilginç bir şey oldu. Sınıftan bir çocuk bana bir şey göstermek istedi.</p>
Planları/tasarımları/hayalleri anlatma	<p>Dışarı çıkmak yeni mahallemizi keşfetmek istiyorum.</p> <p>Teneffüste dışarı çıkmak ve oyun oynamak istedim</p>
Sahip oldukları hakkında bilgi verme-bilgi isteme	<p>O benim herkesten gizlediğim sırrım.</p>
Şikâyet/yakınma bildirme	<p>Kimse beni anlamıyor ben de kimseyi anlamıyorum.</p> <p>Korku uykusunda o kadar çok ses çıkartıyor ki bir türlü uyuyamıyorum.</p>
Tanıştırma	<p>Tanıştırayım arkadaşım Korku.</p>
Tanıtma	<p>Korku, her zaman beni koruyup kolladı. Tehlikelerden uzak tuttu.</p>
Zaman hakkında bilgi verme-bilgi isteme	<p>Okul bitince Korku sevinçle eve koşuyor.</p> <p>Sonra birlikte resimler yapmaya, boyamaya başladık.</p>

Tablo 2 incelendiğinde Arkadaşım Korku adlı resimli çocuk kitabında 11 dil işlevine yer verildiği görülmektedir. Bunlar; duyguları ifade etme, geçmiş olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma, gerekçelendirme, karşılaştırma, olayları sıralama, planları/tasarımları/hayalleri anlatma, sahip oldukları hakkında bilgi verme, bilgi isteme, şikâyet etme, tanıştırma, tanıtma, zaman hakkında bilgi verme-bilgi istemedir. Arkadaşım Korku’da en çok karşılaştırma işlevinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sonrasında ise duyguları ifade etme ve gerekçelendirme işlevi gelmektedir.

Tablo 3. Tarık ve Beyaz Karga’da Yer Alan Dil İşlevleri ve Örnek İfadeler

Dil İşlevi	Örnek İfadeler
Betimleme	<p>Uzak, çok uzak denizlerin orta yerinde, nokta gibi küçücük bir balıkçı adası vardı. Her sabah yusuvarlak, sapsarı bir güneş doğar, masmavi dalgalar sonsuzluğa doğru birbirini kovalardı. Ağaçlar meyve dolu, şelalelerin suyu buz gibiydi.</p> <p>Ama bir sabah güneş o parlak yüzünü göstermedi. Onun yerine kapkaranlık bir bulut gelip adanın üzerine adeta demir attı. Yağmur başladı ve günlerce hiç kesilmeden yağdı.</p>
Duyguları ifade etme	<p>Çareler tükeniyordu.</p> <p>Tarık ve babası çok heyecanlanmıştı.</p> <p>Kendini yalnız hissediyordu.</p> <p>Tarık ve ailesi bu adada mutlu olsalar da eski adalarını hiç unutmadılar.</p> <p>Akşam olup eve geldiğinde Tarık masanın Üzerinde ne görsün? Yepyeni bir flüt. O kadar sevinmişti ki “Flüt çalmayı çok özlemiştim!”</p>

	diyerek babasına sarıldı.
Gelecek olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma	Layla ve ben burada büyükannen ve büyükbaban ile birlikte sizlerden haber bekleyeceğiz. Bir gün o kapkara bulut gidecek ve biz yurdumuza döneceğiz.
Gerekçeleştirme	Ama vakit yoktu. Flütünü geride bırakmak zorunda kaldı. Deniz suyu tuzlu olduğundan içemiyorlardı. Yeni adada çok balıkçı olduğu için Tarık'ın babası flüt ustası olarak çalışmaya başladı. Baş ağrıları geçti. Çünkü uzaktan gelen bu yabancılar onlara müziklerini getirmişti.
Gereklilikleri belirtme	Hızlıca eşyaları tekneye yerleştirelim, çok çabuk davranmalıyız.
Hayvanlar hakkında bilgi isteme-bilgi verme	Teknenin ucuna beyaz bir kuş kondu. Bu bir leylek değildi. Bir martı da değildi. Kesinlikle beyaz bir papağan da değildi. Bu kar gibi beyaz bir kargaydı. Beyaz karga teknenin etrafında uçarak adeta onlara gidecekleri yönü gösteriyordu. Karga konuşamıyordu ama çok iyi bir dinleyiciydi.
İhtiyaçlar hakkında bilgi verme-bilgi isteme	Tarık, "Çok bitkinim babacığım. Yemeğimiz, suyumuz, şekerlerimiz de bitmek üzere. Ne yapacağız?" diyerek babasına sarıldı.
İnsan/çevre ilişkisi hakkında bilgi isteme-bilgi verme	Ada halkı iyi insanlardı. Onlara kalacak bir ev verdiler. Tarık o zaman bu adada eksik olan şeyi anladı: Müzik. Ada halkı ağacın etrafında dans ederken kargalar da gökyüzünde daireler çizmeye başladı. Ada halkında gelince Tarık ve ailesinin geliinden sonra yüzleri güler oldu. Yeni ada güzel bir adaydı. Ama bir şeyler eksikti. Bu adada hiçkimse gülmüyordu. Sürekli başları ağrıyordu. Tarık kendine arkadaşı edinememişti.
Karşılaştırma	Ama en iyi arkadaşı kesinlikle Beyaz Karga'ydı.
Olayları sıralama	Babası Tarık'ı keyiflendirecek bir şey yapmak istedi. Alet kutusunu alıp odasına kapandı ve küçük oğluna bir hediye hazırladı.
Planları/tasarımları/hayalleri anlatma	Daha fazla vakit kaybetmeden Tarık ve balıkçı babası yeni bir ada bulmak üzere yola çıkmaya karar verdiler. Tarık'ın babası bir sürede kalıp güçlendirdikten sonra geri dönüp ailenin kalanını buraya getirmeye karar verdi.
Sıralama	Ada halkı meydanda toplanıp hep beraber "puff" diye üfledi. Ama bulut yerinden kıpırdamadı. Adadaki ağaçların üzerine çıkıp yaprakları sallayarak rüzgâr yaptılar. Ama bulut yerinden kıpırdamadı. Günlerce atölyede çalışıp bir rüzgâr makinesi geliştirdiler. Makine rüzgâr üretip bulutu kovmaya çalıştı. Ama yine fayda etmedi. Bulut yerinden kıpırdamadı. İki kafadar şarkılarına devam ederken birden etraflarının dolmaya başladığını gördüler. Ada halkı ağacın etrafında toplanmıştı. Ve ilk defa yüzleri gülüyordu.

Tanıtma	Tarık ve kız kardeşi Layla bu adada aileleriyle birlikte mutlu bir şekilde yaşıyorlardı. Tarık çok iyi bir yüzücü ve dalgıçtı.
Yer/mekân hakkında bilgi isteme-bilgi verme	Beyaz Karga'nın rehberliğinde ilerlerken birden Tarık bağırdı, "Kara göründü." Gerçekten de ufukta bir ada görünüyordu.
Zaman hakkında bilgi verme-bilgi isteme	Sonunda Tarık ve babası tekneyle denize açıldılar. Tekne günlerce yol aldı. Tam umutlar tükenmek üzereyken bir şey oldu! Tekne yanaşınca baba ve oğlunun kıyıya çıkmasına yardım edip onlara yiyecek ve su verdiler. Başlarına gelenleri sordular. Gel zaman git zaman Beyaz Karga ve Tarık arkadaş oldu. Her gün aynı ağacın altında buluşuyorlardı. O günden sonra Tarık'ın birçok arkadaşı oldu. Hiç yalnız kalmadı.

Tablo 3'e bakıldığında Tarık ve Beyaz Karga adlı resimli çocuk kitabında 15 dil işlevinin örneklediği anlaşılmaktadır. Bunlar; betimleme, duyguları ifade etme, gelecek olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma, gerekçelendirme, gereklilikleri belirtme, hayvanlar hakkında bilgi isteme-bilgi verme, ihtiyaçlar hakkında bilgi verme, bilgi isteme, insan/çevre ilişkisi hakkında bilgi isteme-bilgi verme, karşılaştırma, olayları sıralama, planları/tasarımları/hayalleri anlatma, sıralama, tanıtma, yer/mekân hakkında bilgi isteme-bilgi verme, zaman hakkında bilgi verme-bilgi istemedir. Tarık ve Beyaz Karga'da en çok duyguları ifade etme ve zaman hakkında bilgi verme-bilgi isteme işlevine yer verildiği görülmektedir. Gereklilikleri belirtme ise en az kullanılan dil işlevidir.

Tablo 4. Hoş Geldiniz'de Yer Alan Dil İşlevleri ve Örnek İfadeler

Dil İşlevi	Örnek İfadeler
Betimleme	Koca, mavi bir okyanusun üzerinde süzülüyorduk.
Duyguları ifade etme	Eyvah gidiyoruz!" diye bağırdı arkadaşlarım Korkuyordum. Karaya ayak basabileceğimiz bir yer yok muydu?
Gerekçelendirme	Biz de vakit geçirmek için oyunlar oynadık. Böylece yeniden kendimize bir yuva bulmak için yola koyulduk. Sadece bize ait yeni bir yuvamız vardı artık.
Gereklilikleri belirtme	Kendimize yeni bir yuva bulmamız gerekiyordu. Kendimize hemen bir yuva bulmalıydık!
İhtimal/olasılık bildirme	Yeni yuvamız burasıydı belki de.
İnsan/çevre ilişkisi hakkında bilgi isteme-bilgi verme	Buzun üzerinde hayatımız sakin ve huzurlu geçiyordu.
İşaret etme	İşte şurada arkadaşlarının yanında, suya ayaklarını sokmuş olan benim.
İzin isteme	Kendimize bir yuva arıyoruz.

	Acaba burada yaşayabilir miyiz?
İzlenimleri anlatma	Gökyüzü karardı, okyanusta bir fırtına koptu.
Karşılaştırma	Buzdan küçük tekemiz gittikçe küçülüyordu.
Kendini tanıtmaya	Ben bir kutup ayısıyım.
Nezaket ifadelerini kullanma	Affedersiniz, kendimize yeni bir yuva arıyoruz.
Olayları sıralama	Durumumuz pek iç açıcı görünmüyordu fakat tam da umudumuzu yitirmek üzereyken okyanus bizi boş bir adaya taşıdı.
Öneride bulunma	Sıkı tutunun dedim onlara.
Reddetme	Burada yaşayamazsınız!
Rica etme/Ricada bulunma	Çayı uzatsana. Acaba bize yardım edebilir misiniz?
Selamlaşma	Merhaba inekler! Merhaba panda. Hoş geldiniz
Talep etme / talepte bulunma	Bize yardım edin!
Zaman hakkında bilgi isteme-bilgi verme	Sonra üçümüz baş başa kaldık.

Tablo 4'te Hoş Geldiniz adlı resimli çocuk kitabında 19 dil işlevi bulunmaktadır. Bunlar; betimleme, duyguları ifade etme, gerekçelendirme gereklilikleri belirtme, ihtimal/olasılık bildirme, insan/çevre ilişkisi hakkında bilgi isteme-bilgi verme, işaret etme, izin isteme, izlenimleri anlatma, karşılaştırma, kendini tanıtmaya, nezaket ifadelerini kullanma, olayları sıralama, öneride bulunma, reddetme, rica etme/ricada bulunma, selamlaşma, talep etme / talepte bulunma, zaman hakkında bilgi isteme-bilgi vermedir. Tabloya bakıldığında duyguları ifade etme, gerekçelendirme ve selamlaşmanın en sık kullanılan dil işlevi olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5. Bir Kuş Olsaydım'da Yer Alan Dil İşlevleri ve Örnek İfadeler

Dil İşlevi	Örnek İfadeler
Betimleme	Evimiz çok güzeldi. Önünde bir bahçesi vardı. Burası kocaman şehrin küçücük bir köşesi. Etrafımız kalın ve yüksek duvarlarla çevrili.
Bir durumun başlangıcı hakkında bilgi isteme-bilgi verme	Biliyor musunuz, evimiz şu büyük duvarın diğer tarafında ve ben onu göremiyorum. Neden mi? Anlatayım.
Duyguları ifade etme	Çok mutluydum. Bunu duyunca içim burkuluyor, daha çok üzülüyorum.

Geçmiş olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma	Bizi zorla evlerimizden çıkardılar. Evimizi çok uzaklardan gelen hiç tanımadığımız ailelere verdiler. Sadece bizim evimiz değil komşularımızın evlerini de aldılar.
Gelecek olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma	İnan bana çok beklemeyeceğiz. Bir gün mutlaka döneceğiz evimize! Bir gün hep birlikte evlerimize girecek ve o gün bayram edeceğiz.
İzlenimleri anlatma	Duymak için dikkat kesiliyor, kulağımı duvara dayıyorum. Çocukların top oynadığını, koştuklarını ve şakalaştıklarını anlıyorum. Bizim bahçemizde neşe içinde oynuyorlar.
Karşılaştırma	Onlar geniş evlerde ve yeşillikler içinde yaşarken neden biz şu beton duvarların arasında, renksiz, küçücük evlerde yaşıyoruz? ... bu duvarların arası yazları sıcak, kışları ise soğuk oluyor.
Koşul/şart bildirme	Bir kuş olsaydım, şu duvarın üzerinden uçar evimize konardım.
Onaylama	Evet, zor durumdayız ama umutluyuz. Evet, ben de bütün kalbimle babama inanıyorum.
Sahip oldukları hakkında bilgi isteme-bilgi verme	Evimizdeki odamı, yatağımı ve oyuncaklarımı da çok iyi hatırlıyorum.
Sıralama	Fakat bir gün evimizi aldılar. Dışarı çıkarıp kovdular.
Tahmin etme/öngöründe bulunma	Birilerinin su ile oynadığını hissediyorum. Annem, “Anlaşılan yüzme havuzu yapmışlar bahçemize!” diyor.
Yer/mekân hakkında bilgi isteme-bilgi verme	Evimiz çok güzeldi. Önünde bir bahçesi vardı. O bahçede oynar, eğlenirdim.
Zaman hakkında bilgi isteme-bilgi verme	Evimizi terk etmek istemeyince silahlarıyla bizi korkutup “Defolun yoksa ...” diyerek tehdit etmişlerdi. Sonra bizleri evimizden koparıp buraya getirdiler. Her gün ders bittikten sonra arkadaşlarımla duvarın yanında oyun oynuyoruz.

Tablo 5’e göre Bir Kuş Olsaydım adlı resimli çocuk kitabında 14 dil işlevi örneklendirilmektedir. Bunlar; betimleme, bir durumun başlangıcı hakkında bilgi isteme, bilgi verme, duyguları ifade etme, geçmiş olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma, gelecek olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma, izlenimleri anlatma, karşılaştırma, koşul/şart bildirme, onaylama, sahip oldukları hakkında bilgi isteme-bilgi verme, sıralama, tahmin etme/öngöründe bulunma, yer/mekân hakkında bilgi isteme-bilgi verme, zaman hakkında bilgi isteme-bilgi vermedir. Tablo 5 dil işlevlerinin kullanım sıklığı açısından incelendiğinde yer verilen her dil işlevinin hemen hemen aynı sıklıkta geçtiğini söylemek mümkündür.

Tablo 6. Akim Koşuyor’da Yer Alan Dil İşlevleri ve Örnek İfadeler

Dil İşlevi	Örnek İfadeler
Betimleme	İhtiyar bir kadın Akim’e elini uzatıyor.
Duyguları ifade etme	..., huzur içinde. Çok korkuyor. Akim ailesini istiyor.

	<p>Akim ağlıyor. “Anne, anne...”</p> <p>Büyük bir korku içinde durmadan annesini düşünüyor.</p> <p>Diğer çocuklarla oyun oynamak içinden gelmiyor bir türlü.</p>
Gereklilikleri belirtme	Askerlere hizmet etmek ve kuyudan su getirmek zorunda.
Meslekler hakkında bilgi isteme-bilgi verme	<p>Meslek: Bir balıkçı onları kayığına alıyor, birlikte suya açılıyorlar.</p> <p>Yanına gelen hekim onunla konuşuyor.</p> <p>Ama bir gün kamp yöneticisi Akim’i yanına çağırıyor.</p>
Miktar/ölçü hakkında bilgi isteme-bilgi verme	Akşam, ona yemesi için azıcık pirinç lapası veriyorlar.
Olayları sıralama	Akim’in köyünde yaşayanlar keşmekeş içinde sağa sola koşturmaya başlıyor. Akim de koşuyor. Bir an önce eve varmak istiyor. Ama evi yıkılmış, kimseyi bulamıyor. Akim feryat ediyor. Ona yardım etmeye çalışan bir büyüğün elini yakalayıp sımsıkı tutuyor.
Yer/mekân hakkında bilgi isteme-bilgi verme	<p>Akim’in köyünde savaştan iz yoktu, savaş uzak gibiydi.</p> <p>Akim Kuma nehrinin kıyısında, diğer çocuklarla birlikte küçük kayıklarla oyun oynuyor, ...</p> <p>Kamyon onları alıp bir mülteci kampına götürüyor. Orada karınlarını doyurma ve yıkanma olanağı buluyorlar. Artık geceleri uyuyabilecekleri bir yatakları var.</p>
Zaman hakkında bilgi isteme-bilgi verme	<p>Akşama doğru gökyüzünde boğuk gürültüler ve silah sesleri yankılanıyor.</p> <p>Akim üç gün boyunca o harabede kalıyor. Üçüncü günün sabahında içeriye askerler dalıyor.</p> <p>Bir gün askeri kampta roket sesleri yankılanıyor.</p> <p>Akim saatlerce dağlık bölgede ilerledikten sonra savaştan kaçan bir grup insanla karşılaşılıyor.</p> <p>Ortalık karardığında bir nehre varıyorlar.</p> <p>Akim gece boyunca üşüyor. Sabaha karşı kıyıya ulaşıyorlar.</p> <p>Akim sık sık kayıp ailesinin yasını tutup geçmişini düşünüyor.</p> <p>O akşam Akim diğerleriyle birlikte, Binbir Gece Masalları’nı dinliyor.</p>

Tablo 6’ya bakıldığında Akim Koşuyor adlı resimli çocuk kitabında 8 dil işlevinin öncelendiği görülmektedir. Bunlar; betimleme, duyguları ifade etme, gereklilikleri belirtme, meslekler hakkında bilgi isteme-bilgi verme, miktar/ölçü hakkında bilgi isteme-bilgi verme, olayları sıralama, yer/mekân hakkında bilgi isteme-bilgi verme, zaman hakkında bilgi isteme-bilgi vermedir. Duyguları ifade etme ile zaman hakkında bilgi isteme-bilgi vermenin kullanım açısından en sık geçen dil işlevleri olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 7. Taştan Adımlar Bir Mülteci Ailenin Yolculuğu’nda Yer Alan Dil İşlevleri ve Örnek İfadeler

Dil İşlevi	Örnek İfadeler
Ailesini tanıtmaya	O zamanlar büyükbabam Jedo balık tutar, babam tarlada çalışırdı. Annem ipekten atkılar örerd, ...

Bir durumun başlangıcı hakkında bilgi isteme-bilgi verme	Derken, savaş gelip kapımıza dayandı. Köyümüzde yaşam değişti.
Betimleme	Yakıcı güneşin altında tozlu tarlaları aşarak akan umudun yön verdiği insan seli...
Duyguları ifade etme	Yüzümü annemin kucağına gömüp ağladım, oysa artık koca bir kızdım. O gece yatağa uzanıp ağladım. Küçük tekemizi döven dalgalar korkuttu beni.
Geçmiş olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma	Küçükken -ki çok geçmedi üzerinden- erkek kardeşim Sami, arkadaşlarımız ve ben, güneşten kavrulmuş toprakta gülüp oynar, taşların üstünden kumlara zıplardık. Pazardan meyve sebze alırdık özgürce. Gülüp gönlümüzce sohbet eder, komşularla çay içerdik. Üç bardağı hiç geçmezdik. Sami'yle bahçemizdeki çiçeklere, keçimize ve yuva dediğimiz toprağa veda ettik.
Gelecek olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma	Bundan böyle güvende olacaksınız.
Karşılaştırma	Artık hiçbir şey eskisi gibi değildi. Daha iyi bir yer, daha iyi bir yaşam arayan analar, babalar, çocuklar...
Miktar/ölçü hakkında bilgi isteme-bilgi verme	Çok geçmeden yiyeceğimiz azaldı, hepimize yetmemeye başladı. Önce azar azar, sonra dalga dalga...
Olayları sıralama	Sıcak yatağımdan kalkmadan annemin kahvaltı hazırlarken çıkardığı tıkrıtları dinlerdim.
Şimdiki olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma	Şimdi yeni bir yuvarım var; yeni sesler ve kokularla, güler yüzlü ve yardımsever insanlarla çevrili bir yuva.
Yakın çevresini tanıtmaya	... bir daha horozun ötüşünü, kapının gıcirtısını, keçimizin meleyişini duyamayacaktım.
Zaman hakkında bilgi isteme-bilgi verme	"Rama, uyansana!" diye öterdi horozumuz her sabah. Babam tarladan dönünce bir süre portakal ağacının altında dinlenir ve atalarımızın hikâyelerini anlatırdı bize. Bombalar evimizin çok yakınına düştüğünde annemle babam hepimiz için endişelenmeye başladı. Sonra yürüdük... Gülümseyişlerini gördüğümde sözünün anlamını da kavradım.

Tablo 7 incelendiğinde Taştan Adımlar Bir Mülteci Ailenin Yolculuğu adlı resimli çocuk kitabında 12 dil işlevine yer verildiği gözlemlenmektedir. Bunlar; ailesini tanıtmaya betimleme, bir durumun başlangıcı hakkında bilgi verme, duyguları ifade etme, geçmiş olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma, gelecek olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma, karşılaştırma,

miktar/ölçü hakkında bilgi isteme-bilgi verme, olayları sıralama, şimdiki olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma, yakın çevresini tanıtmaya zaman hakkında bilgi isteme-bilgi vermedir.

Tablo 8. Araştırmaya Veri Sağlayan Kitaplarda Dil İşlevlerinin Genel Görünümü

Dil İşlevleri	Resimli Çocuk Kitapları					
	K	TBK	HG	BKO	AK	TA
Ailesini tanıtmaya						X
Betitleme		X	X	X	X	X
Bir durumun başlangıcı hakkında bilgi isteme-bilgi verme				X		X
Duyguları ifade etme	X	X	X	X	X	X
Geçmiş olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma	X			X		X
Gelecek olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma		X		X		X
Gerekçeleştirme	X	X	X			
Gereklilikleri belirtme		X	X		X	
Hayvanlar hakkında bilgi isteme-bilgi verme		X				
İhtimal/olasılık bildirme			X			
İhtiyaçlar hakkında bilgi verme, bilgi isteme		X				
İnsan/çevre ilişkisi hakkında bilgi isteme-bilgi verme		X	X			
İşaret etme			X			
İzin isteme			X			
İzlenimleri anlatma			X	X		
Karşılaştırma	X	X	X	X		X
Kendini tanıtmaya			X			
Koşul/şart bildirme				X		
Meslekler hakkında bilgi isteme-bilgi verme					X	
Miktar/ölçü hakkında bilgi isteme-bilgi verme					X	X
Nezakete ifadelerini kullanma			X			
Olayları sıralama	X	X	X		X	X
Onaylama				X		
Öneride bulunma			X			
Planları/tasarımları/hayallerini anlatma	X	X				
Reddetme			X			

Rica etme/ricada bulunma			X			
Sahip oldukları hakkında bilgi verme-bilgi isteme	X			X		
Selamlaşma			X			
Sıralama		X		X		
Şikâyet/yakınma bildirme	X					
Şimdiki olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma						X
Tahmin etme/öngörüde bulunma				X		
Talep etme/talepte bulunma			X			
Tanıştırma	X					
Tanıtma	X	X				
Yakın çevresini tanıtma						X
Yer/mekân hakkında bilgi isteme-bilgi verme		X		X	X	
Zaman hakkında bilgi verme-bilgi isteme	X	X	X	X	X	X

Tablo 8'e göre veri kaynağını oluşturan kitaplarda toplamda 39 dil işlevinin kullanıldığı görülmektedir. En çok dil işlevine yer veren resimli çocuk kitabı Hoş Geldiniz'dir (19). Tarık ve Beyaz Karga'da 15, Bir Kuş Olsaydım'da 14, Taştan Adımlar Bir Mülteci Ailenin Yolculuğu'nda 12, Arkadaşım Korku'da 11, Akim Koşuyor'da ise 8 farklı dil işlevinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan duyguları ifade etme ile zaman hakkında bilgi verme-bilgi isteme dil işlevi her kitapta yer almaktadır. Betimleme (TBK, HG, BKO, AK, TA) ve karşılaştırma (K, TBK, HG, BKO, TA) işlevinin dört kitapta bulunduğu anlaşılmaktadır. Ailesini tanıtma (TA), hayvanlar hakkında bilgi isteme-bilgi verme (TBK), ihtimal/olasılık bildirme (HG), ihtiyaçlar hakkında bilgi verme, bilgi isteme (TBK), işaret etme (HG), izin isteme (HG), kendini tanıtmaya (HG), koşul/şart bildirme (BKO), meslekler hakkında bilgi isteme-bilgi verme (AK), nezaket ifadelerini kullanma (HG), onaylama (BKO), öneride bulunma (HG), reddetme (HG), rica etme/ricada bulunma (HG), Selamlaşma (HG), şikâyet/yakınma bildirme (K), şimdiki olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma (TA), tahmin etme/öngörüde bulunma (BKO), talep etme/talepte bulunma (HG), yakın çevresini tanıtma (TA) işlevi birer kez geçmektedir.

Resimli çocuk kitaplarında yer alan ancak Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'nın ilkökul düzeyinde bulunmayan dil işlevleri şu şekilde sıralanabilir: Tecrübeleri anlatma, abartma, benzerlik kurma, soru sorma, merak uyandırma, yardım isteme, bir olayın/durumun sonucu hakkında bilgi isteme-bilgi verme.

4. SONUÇ

Göç konulu Arkadaşım Korku, Tarık ve Beyaz Karga, Hoş Geldiniz, Bir Kuş Olsaydım, Akim Koşuyor ve Taştan Adımlar Bir Mülteci Ailenin Yolculuğu adlı resimli çocuk kitapları, dil işlevlerini kullanma açısından Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'nın (TMV, 2020) ilkökul düzeyinde yer alan 88 dil işlevi esas alınarak incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda kitaplarda toplam 39 dil işlevine yer verildiği tespit edilmiştir. Bunlar; ailesini tanıtma, betimleme, bir durumun başlangıcı hakkında bilgi isteme-bilgi verme, duyguları ifade etme, geçmiş olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma, gelecek olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma,

gerekleştirme, gereklilikleri belirtme, hayvanlar hakkında bilgi isteme-bilgi verme, ihtimal/olasılık bildirme, ihtiyaçlar hakkında bilgi verme, bilgi isteme, insan/çevre ilişkisi hakkında bilgi isteme-bilgi verme, işaret etme, izin isteme, izlenimleri anlatma, karşılaştırma, kendini tanıtmaya, koşul/şart bildirme, meslekler hakkında bilgi isteme-bilgi verme, miktar/ölçü hakkında bilgi isteme-bilgi verme, nezaket ifadelerini kullanma, olayları sıralama, onaylama, öneride bulunma, planları/tasarıları/hayalleri anlatma, reddetme, rica etme/ricada bulunma, sahip oldukları hakkında bilgi verme-bilgi isteme, selamlaşma, sıralama, şikâyet/yakınma bildirme, şimdiki olaylar/durumlar hakkında bilgi alışverişinde bulunma, tahmin etme/öngöründe bulunma, talep etme/talepte bulunma, tanıştırmaya, tanıtmaya, yakın çevresini tanıtmaya, yer/mekân hakkında bilgi isteme-bilgi verme, zaman hakkında bilgi verme-bilgi istemedir. Söz konusu kitapların hepsinde duyguları ifade etme ile zaman hakkında bilgi verme-bilgi isteme dil işlevinin kullanıldığı saptanmıştır. Bu durumun, çocuk kitaplarının konusu dikkate alındığında şaşırtıcı bir sonuç olmadığı söylenebilir. Öğretim programında belirtilen diğer dil işlevlerinin kullanılmama gerekçesinin yazarların göç konusunu ele alış biçiminden kaynaklandığı düşünülmektedir. Göçe maruz kalmış, göçün zorluklarını yaşamış bir çocuğun adı geçen kitapları okuduğunda belirli bir ölçüde Türkçenin iletişim odaklı işlevsel kullanımı hakkında farkındalık kazanacağı ayrıca duyarlık kazanma, karşılaştığı çatışmalarla baş edebilme, kültürlerarası duyarlık geliştirme açısından da bir bakış açısı geliştireceğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla Türkçede dil işlevlerinin nasıl kullanıldığının çocuğa yazınsal bir kurgu içinde sunulmasının, incelenen kitaplar aracılığıyla sağlanabileceği iddia edilmektedir.

Bu çalışmada Arkadaşım Korku, Tarık ve Beyaz Karga, Hoş Geldiniz, Bir Kuş Olsaydım, Akim Koşuyor ve Taştan Adımlar Bir Mülteci Ailenin Yolculuğu göç konusunu ele alırken dil işlevlerini yansıtmaya bakımından değerlendirilmiştir. Çocuğun etkili iletişim kurma, kültürlerarası duyarlık geliştirme, karşılaştığı çatışmaları çözme, akran etkileşimini sağlama noktalarında hedef dilin nasıl kullanıldığını fark etmesinde resimli çocuk kitaplarının temsil gücünün yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Birinin, diğerini anlama çabasına ortak olmada etkili iletişimin nasıl gerçekleşeceğini örneklenmesinde çocuk edebiyatı ürünlerinin farklı açılardan değerlendirildiği çalışmalara ihtiyaç duyulduğu ifade edilebilir. Çünkü hedef dil olarak Türkçenin öğretiminde dil işlevlerine odaklanmak, öğrenciye dil yapılarının kazandırılmasından öte iletişimin farklı yönlerinin öğretilmesine katkı sağlar.

Öğrencilerin dilsel farkındalıkları geliştikçe dilin farklı sosyal bağlamlarda nasıl kullanılacağını da öğrenmiş olur. Öğrencilere gerçek yaşam bağlamlarında dilin nasıl kullanıldığını öğretmek, onların iletişim yetkinliğinin artmasını da destekler. Böylece Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde işlevsel bakış açısı, yalnızca dilin yapısını değil, dilin sosyal ve kültürel işlevlerini de kavratmayı gerekli kılar.

Kaynakça

- Arastaman, G., Öztürk Fidan, İ. ve Fidan, T. (2018). *Nitel Araştırmada Geçerlik ve Güvenirlik: Kuramsal Bir İnceleme*. YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi. 15 (1), 37-75.
- Austin, J. L. (2017). *Söylemek ve Yapmak* (Çev. L. Aysever). İstanbul: Metis.
- Balta, E. E. (2018). *Çocuk Kitaplarında Mülteciler ve Kültürleşme Stratejileri*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 17 (2), 487-498.
- Bulut, S. (2018). *Çocuk Edebiyatına Sığınanlar: Zorunlu Göç Öyküleri*. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi. 8 (14), 383-410.
- Çekici, Y. E. (2021). *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Açısından Dil İşlevleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çer, E. (2016). *Çocuk Edebiyatı 0-6 Yaş Çocuk Kitaplarında Çocuk Gerçekliği ve Çocuğa Görelik*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Deniz, K. ve Çekici, Y. E. (2019). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Açısından Toplu Taşıma Araçlarında Dil İşlevleri*. International Journal of Languages' Education and Teaching. 7 (4), 24-36.

- Deniz, K. ve Çekici, Y. E. (2021). *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimine Yönelik Dil İşlevleri*. ZFWT. 13 (1), 01- 26.
- Deniz, K. ve Çekici, Y. E. (2023). *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Kapsamında İhtiyaç Analizine Dayalı Güncel Dil İşlevleri Listesi*. Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi (AKEF) Dergisi. 5(2), 374-401.
- Dilidüzgün, S. (2018). *Çağdaş Çocuk Yazını: Yazın Eğitime Atılan İlk Adım*. Ankara: Tudem Yayınları.
- Dursun, E. (2022). *Göç ve Mülteci Konulu Türkçe Ve Çeviri Çocuk Edebiyatı Eserlerinde Eğitsel İletilerin İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Günday, R. (2013). *Çok Dillilik ve Çok Kültürlülük Bağlamında Yabancı Dil Öğretimine Toplumdilbilimsel Yaklaşım*. Turkish Studies. 8 (10) 313-330.
- Günyüz, M. (2022). *Çocuk Edebiyatı Okumaları: Kök Metinler, Metinlerarası İlişkiler, Karşılaştırmalı Okumalar*. İstanbul: Erdem Yayınları.
- Kantemir, E. (1982). *Çocuk Edebiyatı Sorunları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kanter, B. (2014). *Etik ve Estetik Bağlamında Çocuk Edebiyatının Sosyolojik Boyutu*. Türk Dili Dergisi -Çocuk Edebiyatı. 11 (756), 569-575.
- Kapusızoğlu, F. (2024). *Çocuk Edebiyatında "Göç" Teması Üzerine Çoklu Bakış Açısı Temelli Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel yayıncılık.
- Kılıç, V. (2002). *Dilin İşlevleri ve İletişim*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Lukens, R. J., Smith, J. J. ve Coffel, C. M. (2018). *Çocuk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış*. (Çev. Cenk Pamay). İstanbul: Erdem Yayınları.
- MEB (2021) *Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçeve Metni*. Ankara.
- Melanlıoğlu, D. (2020). *Çocuk Edebiyatındaki Kayıp Mültecilerin İzinde Duyarlık Eğitimi*. Türkiyat Mecmuası. 30 (1), 161-179.
- Nebioğlu, G. ve Tekdemir, G. (2019). *Dilin Sosyal Temelleri ve Sosyal Davranışın Dilsel Altyapıları*. İçinde Tekdemir, G. (Çev. Ed.). *Sosyal Eylem Olarak Dil* (ss. 1-8). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Oguzkan, A. F. (2010). *Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Richards, J. C. (2006). *Communicative Language Teaching Today*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sever, S. (1995). *Çocuk Kitaplarında Bulunması Gereken Yapısal ve Eğitsel Özellikler*. Abece Eğitim ve Ekin Dergisi. 107, 14-15.
- Sever, S. (2012). *Çocuk ve Edebiyat*. İzmir: Tudem Yayınları.
- Sever, S. (2013). *Çocuk Edebiyatı ve Okuma Kültürü*. İzmir: Tudem Yayınları.
- Şirin, M. R. (2007). *Çocuk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış*. Ankara: Kök Yayınları.
- Temur, M. (2018). *Çocuk Edebiyatında Göç ve Göçmenlik Olgusu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- TMV (2020). *Türkiye Maarif Vakfı Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı*. İstanbul: Matsis Matbaa Hizmetleri.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

JANA MİSHO'NUN "BEN MİA" ROMANINA ERGENLERİN HAYATININ YANSIMASI

Prof. Dr. Jovanka DENKOVA¹

Özet

Makedonya'da ergenlere yönelik edebiyat son yirmi yılda gelişme göstermektedir. Her ne kadar bu edebiyat uzun süredir ne çocuklara ne de yetişkinlere yönelik edebiyat olarak bir kenara bırakılmış olsa da, öyle görünüyor ki, "Harry Potter" fenomeninin "patlaması" ile birlikte gençlere yönelik edebiyat nihayet onurunun yerini alıyor. Makalede öncelikle terimin kendisine - ergenlik dönemine ve onun yetişkinlere yönelik edebiyattan ve aynı zamanda çocuklara yönelik edebiyattan farklı kılan "ayrımıcılığının" ne olduğuna değineceğiz. Ayrıca, gençlerin birçok fiziksel değişimle karşı karşıya kaldığı, aynı zamanda psikolojik, bilişsel vb. değişimlerle karşı karşıya kaldığı çalkantılı bir dönem olan ergenlik döneminin özelliklerini öne çıkaracağız ve vurgulayacağız.

Anahtar kelimeler: ergenler, gençlik edebiyatı, Jana Misho.

THE NOVEL "I AM MIA" BY JANA MISHO – A REFLECTION OF THE LIFE OF YOUNG ADOLESCENTS

Jovanka DENKOVA²

Abstract

Literature devoted to adolescents, in Macedonia, seems to be flourishing in the last twenty years. Although this literature has long been put aside as literature that is neither for children nor for adults, it seems that with the "explosion" of the "Harry Potter" phenomenon, literature for young people is finally taking its place of honor. In the article, we first refer to the term itself - adolescence, and what is its "differentia specifica", by which it differs from literature for adults, but also from literature for children. Furthermore, we will single out and emphasize the characteristics of adolescence as a turbulent time in which young people face many physical changes, but also psychological, cognitive, etc.

Keywords: adolescents, youth literature, Jana Misho.

¹ Makedonya İştip Goce Delcev Üniversitesi Filoloji Fakültesi Makedon Dili ve Edebiyatı Bölümü
İştip/Makedonya, jovanka.denkova@ugd.edu.mk

² Jovanka Denkova, PH.D., Department for Macedonian language and literature, Faculty of Philology, Goce Delcev University, Shtip, Macedonia, jovanka.denkova@ugd.edu.mk

1. Introduction

Adolescence is a period that implies the transition from childhood to adulthood, filled with numerous physical and emotional changes, manifested also through changes in behavior. These are the years that are full of challenges and excitement, but also worries and problems. Adolescence is characterized as a period in which young adolescents try to find themselves and answer many questions related to the world around them, who they are, what is their place in the world, what is their role, then they face many questions about love, about friendship, about relations with parents, issues about their personal identity, their social relations with peers, etc. Adolescence includes changes at the level of experience, attitudes, harm, perception of oneself and others. It is the period when the child has the opportunity to transform into a young man, and at the same time growth and maturation take place. Such periods must be followed by conversation and clarification of the underlying emotions in them and with a counselor or guide through the trials that modern life imposes.

Adolescence is a pivotal period in the development of identity and the navigation of shifting relationships (Furman and Shaffer, 2003: 3-22). Moving from a childhood social world, traditionally organized around family, to a world of peers and romantic relationships represents a critical transition that can be confusing and overwhelming (Greene and Adams-Price, 1990:335-347). Social and biological changes in early adolescence co-create a unique moment in development and according to Ericson, one of the most challenging aspects of adolescent socialization is initiation into the world of dating and romantic relationships (Erickson, 2017).

2. A brief review of adolescent literature

Literature devoted to adolescents, in Macedonia, seems to be flourishing in the last twenty years. Although this literature has long been put aside as literature that is neither for children nor for adults, it seems that with the "explosion" of the "Harry Potter" phenomenon, literature for young people is finally taking its place of honor. In the article, we first refer to the term itself - adolescence, and what is its "differentia specifica", by which it differs from literature for adults, but also from literature for children. Furthermore, we will single out and emphasize the characteristics of adolescence as a turbulent time in which young people face many physical changes, but also psychological, cognitive, etc. Hence, the approach to the novel "I am Mia" will be realized as a literary-aesthetic analysis of the life situations in which the adolescent falls, how she experiences them, how she deals with them, what are her thoughts on certain behavior, etc. The analytical approach will allow us to talk about important topics that "trouble" adolescents, such as the first crush/love and the first love disappointment, but also to talk about friendship, to make a comparison between real and fake friendship. Also, by considering the content of the novel, a strong message is conveyed to the young generations about the usefulness, but also the dangers of social media. Perhaps the most important thing that can be seen in the work is the healthy family environment in which the adolescent Mia grows and matures, which makes it possible to send a message to society and us, the adults, about the right approach to young people and their problems.

3. The novel "I am Mia" as a picture of the life of young people

The novel "I am Mia" by the young author Jana Misho, so we can freely say that it has all the features of optimistic adolescent literature. The meaning of the novel is even greater because the author herself is a young person - an adolescent. Considering that this is a contemporary work written precisely by a young person, one can notice the emphasis on communication between peers and society, as opposed to family. In fact, it is also one of the characteristics of the period of adolescence, when peers and friends begin to take the place that the family used to have, the place of the most important social focus.

Jana Misho is a young author born in 1986. She is an author, blogger, columnist, and translator. She writes about things she likes to read. She spends her entire childhood traveling to and from Paris (and London) and it is her inspiration on every level.

So, it is about a contemporary young author, who knows how to skillfully paint with her works and approach modernity in the everyday life of teenagers and other young people. Her novel "I am Mia" is a very interesting and easy-to-read book, intended for young readers and beyond. This is her third work, following her previous two: "Almost a Parisian" and "Anais de Montmartre".

In it, a part of the life of a young person, Mia, who is in her adolescent period of life and is the main heroine of the novel, is conveyed in a very witty and interesting way. She is the main narrator in the novel, and the narration is in the first person, through her visage the events and situations in the novel are conveyed and interpreted, which is characteristic of most works that belong to adolescent literature. The action of the novel takes place during the school year, a time when active teaching takes place, that is, students go to school.

In the following, we will refer to several themes that the author spoke about in this novel. At the very beginning of the work, the main heroine and narrator - Mia, a sixteen-year-old girl, is faced with the biggest problem for her age. More precisely, it is a love disappointment. So, the author shows us a period in the life of this young person, who will turn sixteen in a month, when problems like those are the biggest and most serious in the whole world: "Stefan has a girlfriend. My Stefan, who I've been peeking at in school corridors for a year now, who I make my friends tell me if he's looking at me while my back is turned to him, who once I barely said a quiet "hello" to him and ran away, Stefan who I imagined that once he will somehow find my number and write me a message, that he will call me to meet and that we will catch up and be together forever, but forever. He has a girlfriend" (Misho, 2022, :14).

Although the love disappointment and the desire to cut off all communication with the outside world are present in Mia, still because of the biggest, most difficult and unsolvable problem, still this is not about real love disappointment due to the lack of a real romantic relationship, but about liking a certain boy. The use of the term "crush" as we know it may have originated in the 19th-century practice of referring to a crowded social gathering or dance as a "crush".¹ At a crush, attendees had the opportunity to see, bump into, and perhaps meet individuals they found attractive. Today, the term refers to a target-specific liking for another person, characterized by unilateral physical or romantic attraction or sexual feelings and fantasies (Hurlock and Klein, 1934: 63-80). According to recent research, it is becoming clear that romantic involvement and the quality of romantic relationships during middle and late adolescence help explain psychosocial behavior and adjustment, including depressive symptoms, externalizing problems, and adolescent substance use (Bowker et al., 2012: 629-643). Although few studies of crushes exist, there is some evidence to suggest that crushes are distinct from other-sex friendships and romantic relationships. Because individuals only occasionally interact with their crushes, it is also plausible that some young adolescents are not aware of who has crushes on them and, thus, are not able to reciprocate the affection (Oettingen and Mayer, 2002: 1198).

In his article "Adolescence and the Teenage Crush," Carl Pickhardt differentiates between different types of teenage crushes. He considers crushes of two kinds — identity crushes and romantic crushes. In both cases, the teenager feels smitten by a compelling person who captivates their attention for good and ill. (A third kind is the celebrity crush that shapes ideals and stirs fantasies, but there is usually no interpersonal contact to play them out. However, this is definitely where the market for celebrity posters comes in — to decorate teenage bedroom walls.) According to Pickhardt (2012), there is a great outbreak of romantic crushes and gossip about them ("Guess who likes who?") in middle school. By this time, early adolescence and the separation from childhood has caused young people to want to act more grown up, and sexual maturity from puberty has motivated them to act in more young manly and young womanly ways. Since girls tend to enter puberty before boys, they are more likely to experience the wave of crushes first, more drawn to boys than boys are to them, taking romantic feelings seriously that boys treat lightly or even laughably. However the time for same-age boys to become romantically smitten is not far off, and when it arrives a crush proves to be no laughing matter when they become smitten, too. The stage between being friends and mutually identifying each other as a boyfriend and a girlfriend was distinct in the youth's views about how

¹ Oxford English Dictionary, 1989. https://en.wikipedia.org/wiki/Oxford_English_Dictionary, 19.05.2024

relationships develop. They called this stage “crushing” and “like-liking,” and the goal of the stage was to see whether one’s romantic interest was reciprocated.

Struck by the realization that her "crush" has a girlfriend, Mia immediately makes a drastic decision: “I won't go out, I won't eat, I won't drink and I won't go to school” (Misho, 2022: 6). When she announces her decision to stop going to school to her parents, her family accept it in a humorous way. What is very beautiful in the novel is exactly that warmth, love, connection and care, with which Mia's family abounds. Well, that's how advice from parents is always present and presented in a unique, witty and funny way. They have an understanding for her problems, they are always there to support her, to comfort her, trying to show her the transience and solvability of all her troubles and problems. The very beginning gives us a picture of the family as a very important, one could say the most important factor, in the life of every adolescent, especially its stability and support. So, the author in an extraordinary way, from the very beginning shows us a bright and humorous approach to the problem by her parents and shows us a harmonious and functional family as a pillar and supporter of the main heroine in the novel. It is the second plot line in the novel.

4. The place and influence of social media in the life of adolescents

The third line of thought (theme) is the presence of social networks in the lives of today's children, teenagers, and adolescents. They get all the information about any happening, event, and news in someone's life from social networks such as Facebook or Instagram. Well, as Mia finds out about Stefan's love relationship with a girl - from Instagram, her correspondence with him also begins. One random "like" leads to communication with the desired boy, but also to the first kiss with him: “Did I klik *like*? No no!!!! My heart was beating like crazy. I have never *liked* anything in my life...” (Misho, 2022: 13) The book also includes photo displays from text messages and messages on "Instagram" in order to bring the content closer to the young audience and the way it communicates. Sending messages – texting is also related to the presence of young adolescents on social media. Adolescents sent the greatest number of texts by far and their texts had certain defining characteristics. Same-sex exchanges were more common than cross-sex exchanges with girl-to-girl exchanges exceeding boy-to-boy exchanges. In addition, cross-sex texting increased beginning at age 10, peaked at age 16, and then decreased across later ages (Christopher, McKenney and Poulsen, 2016:515-533). Studies have shown that texting (and other electronic messaging) would be one of the primary choices of communication for early adolescents pursuing a potential romantic partner. Texting gives early adolescents control of the content of the message they send. Further, answers would be received in private, and these youth would be in control of what information they then imparted to friends. Thus, early adolescents would be able to minimize their loss of face with peers if their romantic overtures were rejected (Knobloch, 2006: 244-273). Or, texting was preferred for emotionally laden messages, especially if the adolescents were not comfortable with the message content. For example, early adolescents may send a text message asking another whether that person wants to “go out” because a rejection in the form of a text message stating that “I just want to be friends” is easier to manage than a verbal exchange on the phone or face-to-face (Cupples and Thompson, 2010: 1-17).

The disappointment is bigger when she realizes that Stefan contacted her from his reasons: “I jumped out of bed again, so that's what he wrote to me about. He doesn't like me, he doesn't like me, he doesn't even want us to talk. He was just being nice, as an introduction, to ask me if I had the biology questions” (Misho, 2022: 17). Despite the initial disappointment, Mia is over the moon, because Stefan invites her to coffee. Mia is overjoyed but the conversation will go in the direction of Mia realizing that Stefan does not mention Tiana as his girlfriend, and Mia does not want to be put in the background nor does she want to steal Tiana's boyfriend. She refuses a kiss from Stefan but still allows to start communication in a friendly way. Stefan sends Mia home, kissing her on the cheek, but someone takes a picture of them hugging and that picture, a video, goes viral on Instagram. The next morning, the news has already spread that Mia is a "boyfriend thief" (Misho, 2022: 24). The first kiss lifts her up in the clouds, but the reality in which Stefan hugs his girlfriend, Tiana, brings her down to the ground. So we have a big mix of feelings for the main heroine. She is overjoyed and trembling because of the first kiss that happens to her with the one she dreams of, and on the other hand she is

terribly disappointed by his duplicity. Carried away by feelings, Mia records a video in which she expresses her views on boys, which instantly makes her popular on Instagram: “I really don't know what's wrong with these men. Some want to sit on a hundred chairs and act as if there is nothing wrong with that, others want to keep you company, then magically, as if struck by lightning, they disappear. They text you, then text others. They say they love you, then you find them cuddled up with someone else. You suck. I'm going to bed” I hit *send*, turned around and fell asleep” (Misho, 2022: 51-52).

And through that, in this way, in this part of the novel, the author shows us the size and power of today's electronic and social networks and their impact on the lives of today's children and adolescents. Mia becomes popular, she is recognized on the street, called out to her, and apart from pleasant comments, there are also unpleasant comments: “3412 people saw the story. 44 of them responded. Seventy texted me” (p.54); “It's interesting to walk through a school corridor and notice people trying to whisper something discreetly to each other. And in doing so, they never manage to hide that it is for you, if it is for you. They always, always unconsciously look at the person they are gossiping about” (Misho, 2022: 67). We are all aware of the enormous power and influence of electronic, social media on our and our children's lives, and this novel is just a confirmation of that.

Another interesting topic for reflection, which the author touches on in the novel, is mutual sharing, i.e. should everything be shared with friends or should something be kept for oneself, for one's intimacy. Also, when a video emerges showing Stefan sending Mia off and kissing her, her followers are outraged, thus raising a new topic – the (non) existence of privacy with social networks. For those reasons, Mia thinks very maturely, aware of the loss of privacy through social networks, but also of the need to preserve a part of herself, without sharing it with her best friends: “Should friends be told everything? I got up and turned on the camera. I started with that very question. I talked myself out of it. “Some things you just want to keep to yourself...” “...However, there are things that are wonderful to share...” “It's her problem...” “Should you be angry if someone chose not to tell you something about themselves?” “What if you've been friends for years...” (Misho, 2022: 65).

There are many benefits to teens from using social media including their ability to connect with friends. At the same time, there has been great public concern about how social media websites affect adolescent health and development. Social media provides adolescents with the opportunity to strengthen existing friendships and to form new ones. Teens can explore and shape their identity by choosing what information and aspects of themselves to share and also with whom to share it. Also, the Internet can afford some degree of anonymity and, compared to face to face interactions, teens find it easier to stop and reflect on what they want to communicate before doing so (Reid and Weigle, 2014: 73-80). But, there are also negative effects of the social media on adolescents. First, these posts are public (to various degrees) and can be easily shared or viewed by others. These posts may influence how the teen who shares this information is perceived by others. Second, there is the concern that social network sites act as a “super peer,” normalizing risky behaviors and encouraging adolescents to engage in them, especially if they are perceived as free of negative consequences (Moreno, Briner, Williams, Walker and Christakis, 2009: 420-422).

Pretending to be in a relationship with a best friend and the easy way in which Mia succeeds in it raises the question: Reality or illusion? What of all that we, and our children, see on social networks is real, and what is just an illusion and a well-staged show for the public? So, in a subtle, easy and unobtrusive way, the author shows us the sharing of problems on social networks, as well as the false representation they offer to young people. That representation is usually the complete opposite of reality and is not at all the way it is presented on Instagram.

4. The role and significance of peers in the life of adolescents

The next conceptual point in the novel are peers, society, and friends. All adolescents have friends they hang out with. Peers have dominant influence in the lives of early adolescents. More

specifically, peers provide a critical social context from which these youth's romantic pairings arise (Connolly and McIsaac, 2011: 180-206).

In fact, in the book, friendship is also a very important and emphasized factor. Thus, when one of her friend - Tamara experiences her first love disappointment with her boyfriend, everyone from their group of peers, both male and female, is here to help her overcome and get over that disappointment. Apart from Tamara, Mia's closest friends are Sara and Ivona, and friends Marko and David. The fact that her best friend Marko is always there for her, comforts her in her disappointment with Stefan, who, although he has a girlfriend, writes to Mia and goes to coffee with her. Christopher and colleagues, in their study posited that peer interactions initially orient youth to romantic attractions, and then peers reward romantic pairings by offering an increased status for those who enter into a relationship (Christopher, McKenney and Poulsen, 2016: 515-533). Connolly and McIsaac advance this line of thinking by suggesting that early adolescents first develop infatuations or "crushes" with the onset of puberty. These adolescents then strengthen their ties to friends as they jointly share these infatuations as well as any romantic experiences that follow (Connolly and McIsaac, 2011: 180-206).

Another important characteristic of adolescent years are the frequent changes of feelings and moods, which result in surprising anger. This is exactly what happens to Mia, who finds herself in a situation where she gets angry with her "godly boyfriend" Marko, because of her friend Ivona, who "lets herself" to him. She herself cannot explain that anger and disappointment, finding herself in a comically disappointing situation in which her comforter is none other than Stefan. The same Stefan, who was the cause of her tears and love disappointment at the beginning, now appears as a comforter and enlightens Mia about her love for Marco. Stefan and Marco switch roles, with Mia realizing that she is actually in love with Marco.

According to Pickhardt, most romantic crushes don't last very long because once the object of the crush becomes better known, the magic of the other person soon wears off and the ideal falls away. However, this kind of crush does have one lasting value. Having experienced an awakening of infatuated feelings, the adolescent has opened themselves up to the pleasure and possibility of romantic love (Pickhardt, 2012): "I can't believe I felt he was so great! What was I thinking? I was determined not to waste time on Stefan anymore. I have to find a new crush tonight and that's it. He will be more beautiful and smarter" (Misho, 2022: 21).

Another important point in the relationships of young people or adolescents, linked to the adolescent friendship, is disappointment in a friend, or false friendship, deception, jealousy, betrayal. In the novel "I am Mia" that is the moment when Mia finds out that it is her best friend Ivona who is secretly recording a video of Mia's kiss and Stefan and she publishes it on social media. Actually, Mia becomes a victim of cyberbullying after everyone sees the video of her and Stefan kissing. She will be put in a position to be judged by everybody, and even by her own friends, but what is more important - the public (mainly) blames Mia. And from here you can see the double standards that exist in our society: "Where am I the guiltiest in this case?... Why don't they call Stefan an idiot? Or will he be congratulated for doing what he wants? It's always like that. Always men are the law when they do this kind of nonsense. No one ever teases them. And when is it female? Then they have prepared whole lists with the most horrible names and assumptions. Well, I won't let them" (Misho, 2022: 73-74). Findings of the Öztürk and Atli study at were examined in general, the reasons for resentment of participating high school students were jealousy of their close friend; friends spoke badly, shared private information with others, disagreement at common activities, conflicts caused by romantic relationships ("Falling in love with my friend's boyfriend/girlfriend"), and hurtful jokes ("pranks"). When the relationship between the reasons for resentment and gender was examined, it was seen that girls resented more due to jealousy, gossip, and sharing secrets, and boys resented more due to conflicts at joint events (Öztürk and Atli, 2021: 667-682).

The rescue from the unpleasant situation in which Mia is placed, comes from her best friend Marko, who is also in love with Mia. He signs up to be an accomplice in the lie where they will make a new video wearing the same sweatshirt as Stefan's and prove to everyone that he is the boy Mia is kissing: "You know what Mia, I have an idea..." (Misho, 2022: 76). The lie she is in with Marko as her boyfriend slowly makes her think that she has a lot of fun with him and feels comfortable around him.

And just when she realizes that she is in love with him, the duplicity of her best friend - Ivona - is revealed again. Namely, during a party, she will try to seduce Marco and will make Mia see it. But right after that, in a masterly way, the author presents us in the pages of her novel an acknowledgment of the mistake and a sincere apology and reconciliation between the two friends and a great enlightenment of Mia about her new found love – Marko: “And at that moment I noticed that the more I think about "breaking up" with Marco, the more my mood sinks...Why then is it so hard for me to break up a relationship that certainly didn't exist? I remember all the moments when we hugged each other at school, while giggling that we were teasing everyone...And then it occurred to me. I don't want another boyfriend. I want Marko to be my boyfriend. Because with Marco, no matter what we pretended to be, it was better than I could ever imagine with anyone else I liked” (Misho, 2022: 84-85).

It turns out that every evil brings something good, so the very video that Ivona makes to harm Mia, instead of evil harm, is actually a precious service that allows them to realize that they love each other with Marco. They realize the love that exists between them, and that is the most beautiful thing in the whole world. That's why Marko will say to her: “But if it wasn't for Ivona with the video, who knows when we would have realized that I love you the most in the world?” (Misho, 2022: 133).

5. Conclusion

It can be said that the author Jana Misho painted for us in the character of Mia, a charming teenage girl, who is a prototype of a girl at that age and the things that happen to her, happen to many others, at her age, and that these are things that they simply have to be spent in life.

This story is about growing up through the challenges teenagers face and becoming aware of people and their behavior from a young age. With a light-hearted tone, the author paints a picture of "problems" that, no matter how insignificant they seem compared to those in the real world, each problem that the characters face is a story that young readers can easily relate to: friendship, family, relationships, love and even betrayal.

The language and style of this novel is characterized by nonchalance, naturalness and leisure. Through the dialogues and the conversations of the characters in general, there is a sense of humor, wit, and the jargon of young people is recognizable.

And finally, the most important thing, here is the story of the realization that sometimes love was in front of our eyes all the time and it only needs to be recognized and realized through analysis and recognition of your own feelings.

6. References

1. Bowker, J.C., Spencer, S.V., Thomas, K.K. & Gyoerkoe, E.A. (2012). Having and being an other-sex crush during early adolescence. *Journal of Experimental Child Psychology*, 111(4), 629-643. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2011.11.008>, 14.05.2024
2. Christopher, S.F., Mckenney, S.J. & Poulsen, F.O. (2016). Early adolescents’“crushing” pursuing romantic interest on a social stage. *Journal of Social and Personal Relationships*, 33(4), 515-533.
3. Connolly, J. & Mcisac, C. (2011). *Romantic relationships in adolescence*. In M. K. Underwood& L. H. Rosen (Eds.), *Social development: Relationships in infancy, childhood, and adolescence* (pp. 180–206). New York, NY: Guilford Press.
4. Cupples, J. & Thompson, L. (2010). Heterotextuality and digital foreplay. Cell phones and the culture of teenage Romance, *Feminist Media Studies*, 10, 1–17. doi:10.1080/14680770903457063
5. Erickson, S.E. (2017). *Teenage Dreams: An Examination of Adolescent Romantic Parasocial Attachments* (Doctoral dissertation). University of Michigan. <https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/137142>, 15.05.2024

6. Furman, W. & Shaffer, L. (2003). *The role of romantic relationships in adolescent development*. In *Adolescent romantic relations and sexual behavior* (pp. 3-22). Psychology Press. <https://liberalarts.du.edu>, 16.05.2024
7. Greene, A.L.& Adams-Price, C. (1990). Adolescents' secondary attachments to celebrity figures. *Sex Roles*, 23(7/8), 335-347. <https://deepblue.lib.umich.edu>, 16.05.2024
8. Hurlock, E.B. & Kiein, E.R. (1934). Adolescent Crushes. *Child Development*, 5(1), 63-80. <https://doi.org/10.2307/1125797> , 19.05.2024
9. Knobloch, L.K. (2006). Relational uncertainty and message production within courtship: Features of date request messages. *Human Communication Research*, 32, 244-273. doi:10.1111/j.1468-2958.2006.00275.x
10. Misho, J. (2022). *I am Mia*. Ars Libris: Skopje.
11. Moreno, M.A., Briner, L.R., Williams, A., Walker, L. & Christakis, D.A. (2009). Real Use or “Real Cool”: Adolescents Speak Out About Displayed Alcohol References on Social Networking Websites. *Journal of Adolescent Health*, 45, 420-422
12. Oettingen, G. & Mayer, D. (2002). The motivating function of thinking about the future: expectations versus fantasies. *Journal of personality and social psychology*, 83(5), 1198. DOI: 10.1037//0022-3514.83.5.1198, <https://www.prospectivpsych.org> , 19.05.2024
13. Oxford English Dictionary, 1989. https://en.wikipedia.org/wiki/Oxford_English_Dictionary, 19.05.2024
14. Öztürk, N. & Atli, A.(2021). Reasons for resentment of high school teenagers with friends. *Personal Relationships*, 28(3), 667-682. <http://wileyonlinelibrary.com/journal/pere>, 20.05.2024
15. Pickhardt, C. (2012). Adolescence and the teenage crush. *Psychology Today*.
16. Reid, D. & Weigle, P. (2014). Social media use among adolescents: Benefits and risks. *Adolescent Psychiatry*, 4(2), 73-80. <https://www.researchgate.net/profile/Paul-Weigle/publication/264676034>, 16.04.2024

ÇOCUK KİTAPLARININ GİZİL AMAÇLARI: ENGELLİ FARKINDALIĞI

Doç. Dr. Mustafa Said KIYMAZ¹

Bilim Uzmanı Melike TURAN²

Özet

¹ Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Adıyaman, mkiymaz@adiyaman.edu.tr

² Millî Eğitim Bakanlığı Kâhta Bölükayla Ortaokulu Türkçe Öğretmeni Adıyaman/ Kâhta, mmeliketuran.8@gmail.com

Çocukların anlam dünyasının gelişmesinde aile, buldukları sosyal çevre ve karşılaştıkları uyarılar etkili olmaktadır. Çocuk edebiyatı ürünlerinin içeriklerinin toplumun gerçeklerini yansıtır nitelikte geniş bir yelpazede verilmesi çocuğun dünyayla tanışması ve karşılaşacağı yeni durumlara uyum sağlamasında önemli görülmektedir. Çocuğun kendi yakın çevresinde karşılaşmadığı savaş, ölüm, şiddet ve engellilik gibi kavramların eserler aracılığıyla yansıtılmasının onun ilerleyen süreçlerde karşılaşacağı yeni durumlarda yerinde tepkiler vermesine katkı sağlayacağı söylenebilir. Yapılan çalışmada çocuk edebiyatında hikâye ve roman türündeki eserlerde engelliliğin çocuk okura ne şekilde yansıtıldığı ve engellilik kavramına yönelik farkındalığın ne şekilde oluşturulduğunun tespiti amaçlanmıştır. Çalışmada eserlerde yer alan kavramlar esas alınacağı için nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizinden yararlanılmıştır. Eser seçiminde 8- 12+ yaş gruplarına yönelik kaleme alınmış, basım yılı 2010 ve sonrası olup Günışığı Kitaplığı tarafından basılmış beş eser tercih edilmiştir. Bulgulara kaynaklık edecek verilerin analizinde eserlerde geçen engellilik ve engelliliği işaret eden ifadeler seçilmiştir. Ardından bu ifadelerin çocuk okurda engelli farkındalığını ne şekilde oluşturacağı yorumlanmıştır. Sonuç olarak eserlerin engelli bireylere farklı şekillerde yer verdiği, verilen her engelin özelliklerinin doğrudan ya da dolaylı olacak şekilde okuyucuya sezdirildiği ve okuyucuda farkındalık geliştirme gibi bir amacı olmasa dâhi dolaylı olarak bu amaca hizmet ettiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Çocuk, çocuk edebiyatı, engellilik, farkındalık, sezdirme.

THE SECRET AIMS OF CHILDREN'S BOOKS: DISABLED AWARENESS

Doç. Dr. Mustafa Said KIYMAZ

Master of Science Melike TURAN

Abstract

The development of children's world of meaning is influenced by the family, their social environment and the stimuli they encounter. It is considered important for the child to be introduced to the world and to adapt to new situations that they will encounter in a wide range of content of children's literature products that reflect the realities of the society. It can be said that reflecting concepts such as war, death, violence and disability that the child does not encounter in his/her own immediate environment through works will contribute to the child giving appropriate reactions to new situations that he/she will encounter in the future. The aim of the study was to determine how disability is reflected to the child reader in works of story and novel genres in children's literature and how awareness of the concept of disability is created. Since the concepts in the works will be taken as basis in the study, document analysis, which is one of the qualitative research methods, was used. In the selection of works, five works written for the 8-12+ age groups, published in 2010 and later by Günışığı Kitaplığı were preferred. In the analysis of the data that will form the basis of the findings, disability and expressions indicating disability in the works were selected. Then, it was interpreted how these expressions will create disability awareness in the child reader. As a result, it has been seen that the works include disabled individuals in different ways, that the characteristics of each disability are directly or indirectly implied to the reader, and that even if they do not have the purpose of raising awareness in the reader, they indirectly serve this purpose.

Keywords: Children, children's literature, disability, awareness, intuition.

1. GİRİŞ

Çocuk edebiyatı geçmişten günümüze büyük değişim ve gelişimler geçirmiş, türlü çabalar sonucunda edebiyat kavramının yanında kendine yer bulmuştur. “Çocuk edebiyatı, çocuklar için yazılmış kitapları ve yayınları kapsayan bir kavramdır (Şirin, 2021: 26).” “Çocuk edebiyatını, edebiyatın içerisinde özel bir alan olarak belirleyen hedef kitle, amaç, biçim, içerik, seviye, sınır, ölçüt, işlev vb. ölçütlerdir. Bu ölçütler, çocuk edebiyatı açısından yazar, medya, çocuk, öğretmen, aile ve toplum arasında oluşan döngünün sınırlarını tayin eder (Baş, 2012: 6).” Geçmişte yetişkinlerin

minyatürü olarak görülen çocuklar için ayrı bir edebiyat sahası oluşması kolay olmamıştır. Sanayi devriminin ardından başlayan çocuk farkındalığı zamanla onların ihtiyaçlarının da fark edilmesini sağlamış ve bu alanlara yönelimler başlamıştır. Bu alanlardan biri de çocuklar için bir edebiyat oluşmasına yönelik olmuştur.

Tarihsel sürecine bakıldığında çocuk kavramının ve çocuğa yönelik kavramların ortaya çıkmasının zaman aldığını söylemek mümkündür. Çocuk edebiyatı kavramı, edebiyat alanında özel bir alan olarak yer almıyorken çocuk kavramının her alanda kendini göstermesinin ardından kendine yer açmaya başlamıştır. Batı’da 18. yüzyılın ikinci yarısı itibari ile başlayan bu yeni edebiyat alanı Türkiye’de ise Tanzimat’la beraber ortaya çıkmıştır. Önceleri gerekliliği usta kalemlerce dahi tartışılan bu edebiyat alanı, yapılan çalışmalar ve verilen eserlerle yetişkin edebiyatından bağımsız, müstakil bir edebiyat alanı olması gerektiğini göstermiştir. Bireyin yaşam boyunca gelişime ve öğrenmeye açık olabilmesinin, hayata ve geleceğe yönelik bakış açısının oluşabilmesinin, toplumsal değerlerin bilincine varmasının, ana dilinin inceliklerini sezmesinin ve kullanabilmesinin temel yolu kitaplardan geçmektedir. “Her geçen gün büyümeye devam eden bilgi dünyasından gerçekçi kahramanlar ile örülmüş örnek yaşanmışlıklar sunacak, bu doğrultuda bireye öğrenme, öğretme ve tecrübe kazanma imkânı sağlayacak en etkili ve kalıcı materyal kitaplardır (Kıymaz ve Gürlek, 2021: 233-234).”

Bireyin yeni olaylarla karşılaşarak, yeni durumların farkına varabildiği, ana dilinin inceliklerini sezebildiği, anlam dünyasının genişlediği bu öğrenmelerin gerçekleşebilmesi için gelişim seviyesine uygun kitaplar ile tanışması gerekir. Her gelişim döneminin farklı özellikler, ihtiyaçlar ve tepkileri de beraberinde getirdiği göz önünde bulundurulduğunda çocuk kitaplarının da bu gelişim dönemlerine uygun olarak oluşturulması ve doğru okuyucuyla buluşturulması gerekir. Çocuklar okudukları kitaplar sayesinde anlam dünyalarını genişletir, yeni kavramlarla ve yeni hayatlarla tanışır, bu hayatları kendi hayatlarına misafir ederler. Kitaplarda karşılaştıkları karakterler ve onların hayatlarındaki aksiyonlar okuyucunun da yeni yaşantılar geçirip tecrübeler edinmesine katkı sağlar. “Özellikle gelişim evreleri de gözetilerek çocuklara yaşam ve insan gerçekliğinin sezdirilmesi, kitapların en önemli yazınsal-egitsel işlevidir (Sever, 2015: 95).” Zaman zaman kitaplarda yer alan karakterlerdeki farklı özellikler, çocuklar için bazen açık bazen de örtülü olarak iletilmek istenen mesajlardır. Okuyucu olan çocuk bu mesajları alır ve zamanı gelince yaşamında kullanmak üzere zihninin bir köşesinde saklar. İnsan yaşamı bir sonraki anın neler getireceğinden bihaber ilerleyen bir süreçtir. “Yaşam, ne denli hazırlıklı olup olmadığımızı bakmaksızın bizi her an yeni bir gerçeklikle buluşturur ve bu gerçeklikler, bizde pek çok duygu değişimi yaratır. Yaşantılarla tecrübesi edinilen duygularla karşılaşmak bireyi zorlamayacak olsa da yeni karşılaşılan durumlar karşısında olay ve duygu yönetimi bireyi zorlayacaktır. Oysaki okul öncesi dönemden başlayarak nitelikli görsel ve yazınsal metinlerin sunduğu kurgusal evrende, örtük bir duyarlık eğitiminden geçen çocuk okurlar; erken yaşta bu gerçeklikleri deneyimleme olanağı elde ettiklerinden ileriki yaşlarda kişisel, toplumsal ve evrensel değerlere karşı duyarlık kazanmış olurlar (Kanmaz, 2020).” Çocukların kazanması beklenen bu duyarlıklar akranlarıyla sağlıklı bir iletişim için şarttır. İnsan sosyal bir varlıktır ve sürekli diğer insanlarla etkileşim hâlinindedir. Bu etkileşimlerin yaşandığı sosyal ortamlarda bireysel farkların olması da kaçınılmazdır. Bu farklardan biri de engel durumlarıdır. Türkçe Sözlük tarafından engelli kelimesi “Engeli olan, mâniâli. Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal veya sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlüğü çeken kimse (Türkçe Sözlük, E. T.: 21. 09. 2024).” şeklinde tanımlanmıştır. Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu tarafından kabul edilen Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’ye göre engelli kavramı, diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2018).

Nüfus ve Konut Araştırmasında engellilik; görme, duyma, konuşma, yaşlılarına göre öğrenme/basit dört işlem yapma, hatırlama/dikkatini toplama alanlarıyla hareket güçlüğü (yürüme, taşıma, tutma ve merdiven inip çıkma) alanlarında tanımlanmıştır. Araştırma kapsamında bu alanlardan en az birinde çok zorlandığını veya hiç yapamadığını belirten kişiler en az bir engeli olan nüfus kapsamına alınmıştır (Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni. 2022: 4).

Dünyayı algılamaya ve farklılıkları gözlemlemeye başlayan çocuklar sosyal referans aracılığıyla bu farklılıklara verilen tepkileri tespit eder ve aynı tepkiyi geliştirirler. Bu farklılıklar olumlu-olumsuz farklı tepkilere neden olur. Başta ailenin daha sonra ise çocuğun karşılaştığı kişiler ve yazınsal ürünlerin bu farklılıklara saygıyı çocuğa kazandırması gerekir. Özellikle küçük yaşta karşılaşılan eserlerin çocuğun anlam dünyasına etkisi düşünüldüğünde kitapların bu konuda daha duyarlı olması beklenir. “Yaşamında hiç engelliyle karşılaşmamış bir çocuk, engellilikle bir çocuk edebiyatı eseri aracılığıyla tanışıp dışlayıcı değil, dahil edici bir bakış geliştirebilir (Ünal, 2011: 44).” Bu durum yalnızca sağlıklı bireylerin engelli bireylerle karşılaşmasında değil aynı zamanda engelli bireyin de karşılaştığı eserlerde kendine dair izler bulmasında da geçerlidir. Engelli bireyler, okudukları eserlerde yine engelli olan karakterin karşılaştığı zorluklarla ne şekilde mücadele ettiğini fark eder, yaşamın zorluklarıyla baş edebilmek için yeni ufuklar fark edip, yeni umutlar kazanır. Eserlerin engelli bireylerin yaşamına etkisi önemli olduğu kadar, engelsiz bireyin bir engellinin yaşam zorluklarını anlaması, kendi davranışlarının kolaylaştırıcı mı zorlaştırıcı mı olduğunu düşünmesi, empati kurabilmesi, ön yargılardan sıyrılabilmesi de o denli önemlidir. Çocuk edebiyatı ise bu köprüyü kurabilecek gizil gücü olduğu için ön yargıları en aza indirmede, engelli ve engelsiz bireylerin insan olarak buluşabilmelerini sağlamada çok önemli bir yere sahiptir. Bunu edebî ölçütlerden ödün vermeden yapabilen eserler en ideal eserlerdir (Ünal, 2011: 51).

Yukarıda belirtilen tüm hususlar dikkate alındığında çocuğun anlam dünyasının gelişmesi ve genişlemesinde çocuk kitaplarının büyük önemi olduğu görülmektedir. Yaşamdaki farklılıkların hepsiyle doğrudan yaşantılarla tanışılması mümkün değildir ve dolaylı yaşantılarla bu tecrübelerle ulaşılması beklenir. Bunu sağlamada en etkili araçlardan biri kitaplardır. Engellilik durumuyla doğrudan karşılaşmamış çocukların da bu durumla tanışması için kitaplar ideal ortamlardır. Okudukları kitaplar sayesinde yeni yaşantılarla ve bireysel farklılıklarla karşılaşarak dolaylı yaşantılar edinen çocuk okurun yaşamında da bu tecrübelerinden yararlanarak daha duyarlı hareket edeceği düşünülmektedir. Engellilik konusu da bu bireysel farklılıklardan biridir. Engellilik temasını ana konu olarak ele alan ya da bunu hikâyenin sürdürülebilmesi için kullanan birçok eser bulunmaktadır. Yapılan literatür taramasında çocuk edebiyatına engellilik kavramının farklı boyutlarla ele alındığı görülmüştür. İncelenen araştırmalar ve yazılan eserler göz önünde bulundurulduğunda “Çocuk kitaplarının engelliliğe yönelik farkındalık oluşturmadaki yeri nedir?” sorusu gündeme gelmiş ve çocuk edebiyatı eserlerinin gizil amaçlarından biri olarak değerlendirilen engellilik farkındalığını ne şekilde oluşturulabileceğinin incelenmesi ihtiyacı doğmuştur.

2. YÖNTEM

Yapılan çalışmada araştırma deseni olarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman tarama tekniği kullanılmıştır. “Bu teknik, resmi ya da özel kayıtların toplanması, sistematik olarak incelenmesi ve değerlendirilmesinde yararlanan bir veri toplama aracıdır (Ekiz, 2017: 70).” Çalışmalar için kullanılabilir dokümanlara ulaşmak, en iyi sonuç için ilk büyük adımdır. Bu büyük adım içinse araştırmanın probleminin farkında olup tarama yaparken uygulanacak filtreleme önemlidir. “Dokümanlar, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılması gereken önemli bilgi kaynaklarıdır. Bu tür araştırmalarda araştırmacı, ihtiyacı olan veriyi, gözlem ve görüşme yapmaya gerek kalmadan elde edebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 188).” Eserlerin ve konu üzerine yapılan akademik çalışmaların taranması ile çalışma amacına ulaşılacağı için bu teknikten yararlanılmıştır. Çalışmanın genel akışında “Çocuk Edebiyatında engelli Farkındalığının Değerler Işığında İncelenmesi” adlı tezde yer alan verilerden yararlanılmıştır. Çalışmanın sunumunda “Engelli bireyin günlük yaşamında kendisine yardımcı olan karakterler kimlerdir?”, “Engelli birey-aile ilişkileri ve ailenin bu bireye bakışı nasıldır?”, “Eserlerde bireylerin engelliliğe dair bilinci ne şekildedir?” soruları için ayrı başlık açılıp her başlık altında eserlerde yer alan engellilik ve engelli farkındalığına dair unsurlar incelenmiştir.

2.1. İncelenen Eserler

Çalışmada Günışığı Kitaplığı tarafından basılan, farklı yazarlara ait beş ayrı kitap incelenmiştir.

Tablo 2. İncelenen eserler

Kitabın Adı	Yazar	Yayınevi	Basım Yılı	Sayfa Sayısı	Yaş Grubu	Kısaltma
Anneme Bir Ev Alacağım	Necati Güngör	Günışığı Kitaplığı	2011	132	12+	ABEA
Bana Sesini Bırak	Neslihan Önderoğlu	Günışığı Kitaplığı	2015	148	12+	BSB
Gökkuşluğu Yazı	Sevim Ak	Günışığı Kitaplığı	2016	228	8-12	GY
Daralan	Mine Soysal	Günışığı Kitaplığı	2017	216	12+	DN
Günlerden Bir Gün	Hatice Demir	Günışığı Kitaplığı	2024	100	10+	GBG

2.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanması sırasında çalışmanın problemi olan “Çocuk kitaplarının engelliliğe yönelik farkındalık oluşturmadaki yeri nedir?” sorusundan hareketle beş çocuk kitabı incelenmiştir. Çocuk kitaplarının engelliliğe yönelik farkındalık oluşturmada, çocuğun kendinden farklı bireylerin varlığını sezdirmesi gibi özellikler çocuk edebiyatının amaçlarından olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuda yapılacak çalışmalar için sürece başlangıç mahiyetinde dikkat çekici bir ön çalışma hedeflendiğinden ve bildiri sınırları içinde kalmasını temin etmek amacıyla bu çalışma beş kitapla sınırlandırılmıştır. Bu kitaplarda işlenen engeller ve bu engellerin işleniş şekli incelenmiş, okuyucu kitlesi olan çocuklara engelliliğe yönelik farkındalık oluşturma açısından ne tür bilgiler ve mesajlar verdiği ele alınmıştır. Çeşitli katalog, makale, tez, kitap ve araştırma sonuçlarının taraması yapılarak konuyla ilgisi bulunan, çalışmaya katkı sağlayacağı düşünülen cümlelerden destek alınmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde incelenen kitaplarda yer alan engellilik ve engelliliği işaret eden ifadeler yer verilmiş ardından bu ifadelerin çocuk okurda engelliliğe yönelik farkındalık oluşturmada ne tür etkisinin olabileceği yorumlanmıştır.

3.1. Engelli Bireyin Günlük Yaşamında Kendisine Yardımcı Olan Karakterler Kimlerdir?

İncelenen eserlerde engelli karakterlerin okurlara ne şekilde tanımlandığı incelenirken onları destekleyen, günlük yaşamlarında onlara yardımcı olan bireylerin varlığı da dikkat çekmektedir. Engelli bireyler yaşamlarını sürdürürken doğuştan gelen engellerinin yanında çevrenin onlar için doğurduğu engellerle de mücadele ederler. Eserlerde engelli bireylerin karşılaştığı bu engellerin aşılmasında kendilerine yardımcı karakterler; aile üyeleri, arkadaş çevreleri, okul vb. ortamlarda bir araya geldikleri bireyler şeklinde okura sunulmaktadır. Kitaplarda bu durumlar işlenirken metinlerde yer alan ifadeler sayesinde çocuk okur hem engelli bireylerin yaşamındaki çevre desteğini fark edecek hem de engeller hakkında bilgi sahibi olacaktır.

Anneme Bir Ev Alacağım adlı eserde yer alan “*Gelgelelim köyde ilkokulu bitirdikten sonra annem beni yanından ayırmak istemedi. Sakat olduğum için gittiğim yerde kendime bakmakta yetersiz*

kalırım, perişan olurum sanıyordu. Bir de kimsesiz kalınca sakatlığımınla eğlenir beni yaralarlar diye korkuyordum canım annem! (ABEA: 98)” ifadelerinde Ayça karakterinin bedensel engelinin onun yaşamında oluşturabileceği zorluklar yansıtılmakla beraber annesinin onu desteklemek için gösterdiği çaba ortaya konulmaktadır. Eserde Ayça'nın ailesinin kendisine gösterdiği ilgi sayesinde yeteneklerini geliştirdiği ve kendi işini kuracak bağımsızlığa ulaşması okurun engelli bireylerin gerekli imkânlar sağlandığında hayata atılmada geri durmayacaklarını sezdirmektedir. *Bana Sesini Bırak* adlı eserde de aynı şekilde aile desteği sayesinde kendi işine yönelen engelli bireylere rastlamak mümkündür. Zehra'nın ayağındaki aksaklıktan dolayı sokakta yaşlılarıyla oynayamaması, ortaokuldan sonra okulu bırakmasının üstüne annesinden dikiş nakış öğrenerek bu zanaatını zamanla para kazanabileceği bir işe çevirmesi bu duruma örnektir (BSB: 61). Aynı eserde yer alan Güner'in genç yaşta geçirdiği kaza sonrası felçli kalması sonucu ailesi ve dostları tarafından sürekli desteklenmesi, bu sayede hayata yeniden tutunmak için güç bulması okur için aile ve çevrenin desteğini fark etmelerini sağlayacak önemli örneklerdendir:

“Dayımı sabah dükkana götürüp akşam geri getirme işi, tekerlekli sandalye nedeniyle özel bir düzenek gerektiriyordu. Gülizar Ablanın kocası Hikmet Abi'nin arabası bu iş için uygun hale getirilmiş, yıllardır evle dükkân arasındaki ulaşım aracı olmuştu (BSB: 89).”

Ana konunun engelli birey üzerinden işlenmediği ama yan karakterlerle engelli bireylere yönelik farkındalıklar oluşturulan *Gökkuşuğu Yazı* adlı eserde Göksu karakterinin otizmli olması başta ana karakter ve ebeveynler için bir yük gibi gösterilmektedir. İlk bölümlerde Göksu kendi dünyasında hareket edip sorunlar çıkararak Melisa için bir problem olur, anne babanın ilgisiz tavırlarının üstüne kardeşinin sorumluluğuyla mücadele eden Melisa'nın iç dünyasında olup bitenler aktarılırken verilen bilgiler otizmli bireylerde görülen tipik hareketleri de betimlemektedir. Kitabın ikinci bölümü olan “Göksu Bu Çatıya da Çıkar” da yer alan sahne otizm spektrum bozukluğu (OSB) tanısı olan bireyin özellikleri için güzel bir örnek olmaktadır:

“Okçu güzeli, çatının en ucuna oturmuş.

“Göksuuuu...” diyoruz; “Gel” diyoruz. Yüzümüze bakmıyor. Yedi kat yabancıyız sanki. Biliyorum tiyatro sahnesinde hayal ediyor şimdi kendini. Rolünün hakkını vermeye ant içmiş.” (GY: 24).

Bu tanıya sahip bireylerin odaklanmada ve kendisine seslenildiğinde tepki vermede sorun yaşadıkları araştırmalarda belirtilmektedir (MEB, 2021). Eserde geçen bu olayla bahsi geçen özellikler sezdirilmektedir.

İncelenen eserlerden *Daralan*'da ana karakterin ablası Ayşe bedensel engeli olduğu için yürüyemeyen bir karakterdir. “Yok işte! Başka şartımız yok. Koca yaz, ev nöbetiyle geçecek! Ablamın kaldırı konduru bende, ağır ev işleri bende. Ablam uyuyunca uyumaya, kıpırdayınca uyanmaya çoktan alıştım (DN: 19).” Günlük yaşam aktivitelerini yerine getirmekte zorlanan ve gerekli imkânlarla sahip olmadığı için istediği şekilde hareket edemeyen Ayşe'nin en büyük yardımcısı kardeşi Mete'dir. Okur, karşılaştığı bu ifadeler sayesinde engelli bireylerin yaşamında aile katkısının önemini sezebilmektedir. *Günlerden Bir Gün* adlı eserde de yine bedensel engellerden felç sonucu yürüme engeli okura sunulmaktadır. Güneş karakterinin dedesinin yaşanan travmatik olay sonrası felçli kalması üzerine herkes ona destek olmaya çalışır. Eserde özellikle abi karakterinin dâhil olduğu sahnelerde dedenin sosyalleşmesi ve hareket etmesinde etkili ifadeler görülmektedir:

Kahveyi ve arkadaşlarını duyunca dedemin yüzü bir anda aydınlanıyor. Dedeme önce temiz kıyafet giydiriliyor. Sonra sandalyesine oturtuluyor. Abim dedemi arabaya bindirmek için kucakladığında, “Zayıflamışsın dede, yemek yemiyor musun?” diye soruyor (GBG: 86).

Eserde yer alan ifadelerde engelli bireyin çevre tarafından desteklendiği ve sosyal hayatına devam ettiği müddetçe kendini iyi hissetme seviyesinin de arttığı görülmektedir. Bu tarz ifadeler okurun engelli bireye fizyolojik ve psikolojik desteğin önemini sezmesi açısından kıymetli görülmektedir.

3.2.Engelli Birey-Aile İlişkileri ve Ailenin Bu Bireye Bakışı Nasıldır?

Eserlerde engelli bireylerin yaşamlarında onlara destek olan bireylerin varlığında fark edilen en önemli faktör ailenin engelli bireye tavırlarıdır. İncelenen eserlerde ailelerin engelli bireylere bakışı, engelli bireyin yaşama dahil olmasında ve karşılaştığı dışarı kaynaklı engellerden sıyrılmasında son derece önemlidir. *Anneme Bir Ev Alacağım* adlı eserin “Yağmurda Eriyen Annem” bölümünde

Ayça karakterinin ailesinin kızlarının engelinin kendilerini sorumlu tuttukları görülmektedir. “*Bu koruma kaygılarının altında sakat kızlarına karşı bir acıma duygusunun yattığını zamanla anlayacaktım. Oysa kendimde acınacak bir durum görmüyordum. Biraz fazla yürüdüğümde ya da ayakta kaldığımda bedenimin ağırlığını çekemiyordu kemiklerim o kadar. Hem acımasınlar istiyordum hem de içimden geliyordu çalışmak (ABEA: 99).*” ifadelerinde ailenin Ayça’ya bakışında acıma duygusunun ağır bastığı görülürken Ayça’nın kendi yaşamında engelinin bir engel olmasından sıyrılmaya çalıştığı görülmektedir. Aile ve Ayça arasındaki bu çatışmanın Ayça’nın kendi kendine yaptığı tespitlerde yansıtıldığı ifadelerle karşılaşan okur, engelli bireylerin kendini gerçekleştirme ailenin tutumunun farkına varabilir.

Bana Sesini Bırak adlı eserde Güner’in en büyük destekçisi ailesidir. Eserde yer alan:

“*Şu halime baksana*” dedi, bacaklarını işaret ederek. “*Hiç yaşıyormuşa benziyor muyum?*”

“*Evet yaşıyordun.*” dedim sesimi sertleştirerek. “*Bacaklarını kaybetmiş olabilirsin ama ellerin, gövden ve en önemlisi de beynin sağlam. Oysa sen yavaş yavaş onları da öldürerek kendini diri diri mezara gömüyorsun*”

“*Ne yapıyorum ki?*”

“*Sorun da bu ya. Hiçbir şey yapmıyorsun. Kazadan beri hayatın donmuş, askıya alınmış gibi yaşıyorsun (BSB: 80).*” ifadelerinde Güner’in geçirdiği kaza sonrası kendini yaşamdan soyutladığı fakat ailesinin onun yaşama katılması için sürekli olarak çaba gösterdiği görülmektedir. Özellikle yeğeni Duygu’nun dayısının kendini yaşamdan soyutlamasına gösterdiği tepki ve onu yeniden yaşama dahil etme çabası dikkate değerdir. *Daralan* adlı eserde de yine ailesi tarafında sevilen ve desteklenen engelli birey ortaya çıkmaktadır. Ana karakter Mete ve ailesi Mete’nin engelli ablası için hayatı olabildiğince kolaylaştırmaya çalışmaktadır. Kitabın ilerleyen sayfalarında Ayşe’nin akülü sandalyeye ulaşması ve akülü sandalyeyle olan yeni yaşamına uyum sağlamasında en büyük destekçi yine ailesidir. Ayrıca engelli bireye yönelik sevgi dolu ifadelerin yer aldığı bu eserde çocuk okur hem engelin seviyesini görebilmekte hem de aile ve engelli bireyin iyi ilişkilerinin önemini sezebilmektedir. “*Ablama bakıyorum. O her güldüğünde, yüreğimin tam üstüne güneş renkli kuşlar tüner. Yine öyle oluyor. Ona dönüyorum; işe yaramaz, cılız bacaklarına sarılıp boylu boyunca uzanıyorum. Önce öfke terk ediyor ruhumu, sonra tatlı bir huzurla sarmalanıyorum. “Ablaam, sen olmasan ne yapardım ben diye mırıldanırken, gözlerimi kapatıyorum (DN: 34).*”

Engelli bireylere ailenin bakışı her zaman olumlu olmamaktadır. *Gökkuşuğu Yazı* adlı eserde Göksu’nun otizmliliği birey olmasının getirdiği bazı özellikler ailesi tarafından uyumsuz kişi olarak algılanmasına sebep olmaktadır. Her ne kadar Melisa’nın ailesiyle olan ilişkisi okuyucuya aktarılsa da ara ara verilen bilgiler ailenin Göksu ile ilişkisini de yorumlamayı mümkün kılmaktadır. Göksu’nun takibini büyük oranda Melisa’ya bırakan ailenin tamamen ilgisiz olduğu söylenemeyeceği gibi Göksu’ya karşı kucaklayıcı bir tavırda oldukları da söylenememektedir. Bu durumun net yansıması ise Melisa’nın annesi hakkındaki yakınmalarında görülmektedir:

Odasının kapısına on beş dakikada bir çıkıp “Göksu hangi cehennemde?” diye beni sorguya çekmesi yok mu? İşte, bu sese illet oluyorum.

Kızın bir anını gözetleyemez de kaçırırsam vay halime! Dört yaşından beri Göksu’yu gölgesi gibi izlemedim sanki! On bir yıllık ömrümün dört yılı kardeş bekleliğiyle geçti (GY: 12).

Melisa’nın anlatımından Göksu’nun doktorlar tarafından teşhisinin konulduğu, özel eğitim okuluna gittiği bilgisine ulaşılsa da ailenin aslında bu durumu kabullenemediği de görülmektedir: “*Annemle babama kalsa bir şeyciği yok, hayalperest bir şımarık o yalnızca (GY: 13).*” Zamanla gelişim gösteren karakterlerin gözlemlendiği eserde Melisa’nın kardeşi üzerindeki sorumluluklarının ebeveyn ilişkisinden kardeş ilişkisine evrildiği görülmektedir. “*Aileler engelli çocuk nedeniyle suçluluk duygusuna kapılabilir, bazen birbirine düşüp birbirini suçlayıp sonra kenetlenebilir, bazen de bu suçlamalar ayrılıkla sonuçlanabilir (Ünal, 2011: 72).*” İncelenen eserde her ne kadar açık sebep olarak verilmese de dağılmaya çok yaklaşmış ama daha sonra bunları aşacak bir ailenin varlığından söz etmek mümkün. Eserde aile içindeki iletişimsizlik ve özellikle başlarda yer alan karamsar

atmosferin nedeni açıklanmamaktadır; fakat özellikle ilk bölümlerde Melisa'nın ailevi durumları ve Göksu'nun engeli art arda anlatılarak iki sebep arasında bir bağlantı kurulduğu düşünülmektedir.

3.3. Eserlerde Bireylerin Engelliliğe Dair Bilinci Ne Şekildedir?

Engelli bireylerin yaşama katılmasında en büyük engel çoğu zaman çevrelerindeki bireylerin onlara oluşturduğu yeni engeller olabilmektedir. Engelli bireylerin sorunlarının farkında olmayan, onlar için asıl engelin ne olabileceğinin ve bunun ortadan kalkmasının ne şekilde gerçekleşebileceğinin bilincinde olmayan bireyler engelli bireylerin yaşama dahil olmasını zorlaştırabilecektir. Çocukların karşılaştığı eserlerde bu problemlerle ve bunların çözümleriyle yüzleşmesinin yaşamlarında daha bilinçli bireyler olmalarını sağlayacağı düşünülmektedir.

Anneme Bir Ev Alacağım adlı eserin “Yağmurda Eriyen Annem” bölümünde yer alan öyküde Ayça karakterinin engellilik süreci aktarılırken çevrenin ve toplumun bilinçsizliğinin nelere sebep olabileceği de ortaya konulmaktadır. Ayça'nın doğumu sırasında oluşan kalça çıkıklığının fark edilmemesi ve fark edildiğinde yapılan yanlış müdahalelerle tedavisinin mümkün olamaması, bunun üzerine çözüm olarak köydeki çıkıkçıya da götürmeleri fakat çare olmaması şeklinde işleyen süreç organize şekilde bilinçsiz harekete iyi bir örnek olacaktır (ABEA: 98). Aynı şekilde köydeki diğer çocukların Ayça'ya tavırları da bir başka bilinçsizlik örneğidir. Eserde yer alan “*Çocukluğumdan beri adım Topal Ayça'ya çıkmıştı, yaşlıtlarım arasında. Erkek çocukları yalpalayarak yürüyüşümle eğlenir, beni kızdırmaya uğraşırlardı. Ben de inadına onları yenmek için oyunlarına katılmak isterdim (ABEA:100).*” ifadeleri engelli bireylerin muhatap olduğu kesimlerin bilinçsizliğini ortaya koymaktadır. Bu ifadelerle karşılaşan çocuk okur, engelli bireylere yönelik tutumların onların iç dünyalarında nasıl etkiler oluşturduğunu fark etmeye başlayacaktır.. Tüm bunlara zıt olarak aynı eserde yer alan köye yeni atanmış öğretmen karakterinin Ayça'nın engelini önemsiz görerek “*Daha önce söylemiştim bu konudaki düşüncemi. Ruhunda bir sakatlık yok senin. Dahası akıllısın. Bedensel aksaklıktan ne çıkar? (ABEA:125).*” sözleri bilinçli bireylerin engelli bireylere yaklaşımına örnektir.

Bana Sesini Bırak adlı eserde Güner ve Zehra karakterlerin kendi aileleri ve çevrelerinde iyi şekilde karşılandıkları her iki karakterin de ailesinin bilinçli hareket ettiği görülmektedir. Zehra'nın çocuk felci geçirmesi ve ailenin en baştan itibaren sağlık kuruluşlarından destek alması (BSB: 61) ; Güner'in geçirdiği kaza sonrası ailesinin her süreçte yanında olması ve sağlık kuruluşlarından destek alması (BSB: 67) her iki karakterin de bilinçli ailelere sahip olduğunu göstermektedir. Eserde yer alan diğer karakterlerin de engelli bireylere karşı dışlayıcı değil de dâhil edici bakışları sayesinde okur sürekli olarak bilinçli çevrenin engelli bireyin yaşamına olumlu etkisini sezmektedir. “*Hüseyin Bey dayımın yanına gitti. Sandalyesinin önüne hafifçe diz çökerek onunla aynı hizaya gelmeye çalıştı (BSB:121).*” ifadeleri eserde basit bir ayrıntı gibi dursa da bireylerin engelli bireylerle iletişimde empati kurmalarına örnektir. Bu durumun yalnızca somut örneklerle değil ince ayrıntılarla da okura sezdirilmesi kıymetli görülmektedir.

Daralan adlı eserde engelli birey olan Ayşe'nin ailesi her ne kadar utanma, dışlama gibi olumsuz tepkilerde bulunmayıp ilgili bir aile olarak ortaya çıksa da kızlarını pasif bir hayata mahkûm etmiş, onun bir şeyleri başarabileceğine karşı bir inanç göstermemişlerdir. Eserde yer alan ifadelerde görüldüğü üzere Ayşe için en rahat ortamı sunmaya çalışan ailede, şartların da gereği olarak Mete'ye büyük bir pay düşmektedir. “*Ablamla paylaştığımız küçük odayı, yedinci sınıfa geçtiğim yaz terk etmiş, salona taşınmışım. Annem, "Sen delikanlı oldun artık oğlum. Bırak, ablan rahat etsin odasında," demişti. Böylece ablamın tahtının kurulduğu pencere önündeki sedir, geceleri benim döşeğim oldu. Ablam rahat etsindi elbette (DN: 28).*”

Kitabın dördüncü bölümü olan “Küçük Teyze” de tatilde tezi için evlerine misafir olacak psikoloji öğrencisi teyzelerinin tezinin konusunun *bedensel engellilerin yaşama katılması* olması başta Ayşe olmak üzere tüm aileyi yakından ilgilendirir, tam da bu noktada okuyucuya engellilik ve engelliler için yapılabileceklerle ilgili geniş bilgiler verilmeye başlanır.

“Konumuz; bedensel engellilerin yaşama katılmasının sağlanmasıyla ilgili yazacağı yüksek lisans tezi. Malum, konu bizim evi yakından ilgilendiriyor.

...

“Yaşama katılmak ne demek? Nasıl yani? Ağrısını unutan annemin soruları tükenmiyor.” Ayşe gibi mi mesela? Bu halde ne yapabilir ki?”

“ohoo, neler neler yapabilir(DN: 57).”

Annenin verdiği tepki aslında tam olarak toplumun verdiği/vereceği tepkiyi temsil etmektedir. Toplumumuzda engelli bireylerin yaşama katılması önündeki en büyük engel yine toplumun kendisidir. Bireyin kendine güveninin önünde duvar gibi duran toplumda engelli bireyin varlığını kanıtlanması ve yaşama katılması için bu duvarı aşması gerekmektedir. Bu duvarı aşabilmek için gerekli talimlere de toplumun en küçük sosyal birimi olan ailede başlamak gerekmektedir. İncelenen eserde engelli bireyin sosyal hayattaki sınırlılıklarından ziyade evindeki sınırlılıklar konu olmakta, düzenlemelere de buradan başlanmaktadır. Mete'nin, teyzesinin Ayşe'ye akülü sandalye edinme, gerekli evraklar ve evin buna uygun hâle getirilmesi gibi konulardaki planlarını aktardığı bölümde bu durumlarda bireylerin hayatlarında ne tür değişiklikler olması gerektiği, engelli bir bireyin yaşama katılmasındaki temel adımların neler olduğu görülmektedir (DN: 58-59). Bunların üzerine yine annenin tepkisi ailenin kızları için çizdikleri dört duvar arasındaki kaderi açığa çıkarmaktadır.

"Yok artık! Ne diyorsun sen? Dışarı nasıl gidecek kız başına, hem de o koca sandalyeyle?" Dinlediklerinin anneme fazla geldiği belli. Belini ova ova sazi alıyor eline, bir süre hiç susmuyor.

"Boşa telaş etme sen ablam. Dünyada tek başına yaşayabilen milyonlarca bedensel engelli var(DN: 59).”

Engelli bireylerin yaşama katılması bu bireylerin kendilerini kabulü ve kabuklarını kırmalarındaki en önemli etkenlerdendir. Yatağa, sandalyeye mahkûm olmadıklarını gören, başkaları olmadan da hayatlarını sürdürebileceklerini fark eden bireyler kendilerinin farkında olup hayata bakışlarını değiştirmekte ve üretken bireyler olmaktadır. Mete'nin ablası için de aynı durum geçerlidir. *“Annem ona baktıkça, elindeki işi bırakıp yanına varıyor, öpüp koklayıp, “Kuzum benim, gör bak ne güzel olacak. Sandalyene bir otur hele, bu ev sana dar gelecek,” diyor. Evin ablama dar gelmesi, aslında hepimizin en büyük dileği. Çünkü bu, ablamın kendi kendine yetebilmesi, evin dışında da sürdürebileceği yeni yaşamına adım atması anlamına geliyor. Diyorum ya, bir süredir bacamızdan kasım neşesi tütüyor (DN: 152).”* Sandalyenin yetkililer tarafından getirilmesi, aileye tanıtılması ve sorun olduğu takdirde kendilerine ulaşılabileceğini belirtmesinin akış içinde verilmesi bu tür durumlarda prosedürün işleyişini de okuyucuya aktarmaktadır.

Tüm bireylerin eğitim hakkı vardır ve bu hak engelli bireylerde maalesef çeşitli sebeplerden ertelenmekte ya da hiç kullanılmamaktadır. Teyzelerinin bir sonraki gelişinde engelli ablanın eğitimi için de kapı açmasıyla bu konuya da değinilmektedir (DN: 198). Sosyal hayatı, eğitimi geri plana atılmış, *yaşamın kenarına itiliverilen* bireyler toplumumuzun her kesiminde varlığını sürdürmektedir. Eserde, böyle bir bireyin ömrünü *“saksı çiçeği gibi”* onca yıl pencere önünde oturarak geçirmesinden kardelen gibi yükselerek zorlu şartlarda hayata atılmasına uzanan süreci okuyucuya anlatılmaktadır. Eser içine incelikle işlenmiş bu gelişim ve bilinçlenme süreci, akışta olayların arkasında kendini daima hissettirmekte ve okuyucu için farkındalık açısından etkili uyaran olmaktadır.

İncelenen eselerden *Gökkuşluğu Yazı* adlı eserde ailenin ve çevrenin otizmli birey olan Göksu'ya karşı bilinçsiz yaklaşımları görülmektedir. *“Göksu, bütün tanıdıklarımızdan değişik düşünür. Bir konuya takıldı mı, vay haline, peşini bırakırsa aşk olsun (GY: 19).”* ifadeleriyle Göksu'nun yalnızca farklı birey olduğu algısıyla hareket eden çevre, zamanla gerekli kuruluşlardan destek alarak daha bilinçli olacaklardır.

Kitapta ayrıca Melisa'nın arkadaşı Tülay'ın kız kardeşi Fidan da iki gözü çok az görece şekilde görme engellidir. Engeli bulunan her iki karakterin de ortak yanlarından biri ablalarının olmasıdır. Başlarda Melisa'ya göre daha ilgisiz bir abla olan Tülay, kardeşinin engeliyle ilgilenmez ve onunla vakit geçirmez. Melisa ise Göksu ile her ne kadar mecburiyetten ilgileniyorsa da Fidan'la kendi isteğiyle ilgilenir ve ona adeta göz olur. Engelli karakterlerin diğer ortak özellikleri ise yaratıcılıkları ve geniş hayal dünyalarıdır. Göksu her zaman bulduğu sıra dışı fikirlerle çevresini şaşırtmayı başarırken Fidan da kendisi için betimlenen olaylarla yeni masallar oluşturur. Karakterlerin engelleri onların yaşama katılmasına engel olmaz aksine yaşamdaki yerleri doğal bir şekilde işlenerek okuyucuda uygun yeri bulur. Kitapta yer yer verilen anekdotlar ile de bu engeller hakkında bilgiler verilerek engelli bireylerin dezavantajlarını, onlarla karşılaşınca nasıl davranılması gerektiği hakkında bilgiler de sezdirilir:

“Kardeşim yarı otistik. Farklı çocuk yani. Özel eğitim alırsa, bizim gibi düşünmeyi öğrenecekmış. Ben umutlu değilim ama doktorlar umutlu.” (GY: 12).

“Göksu, bütün tanıdıklarımızdan değişik düşünür. Bir konuya takıldı mı, vay haline, peşini bırakırsa aşk olsun (GY: 19).”

Otizmlili çocuklarda sosyal uyum zorluğu, takıntılı ve tekrarlayıcı davranışlar belirgin özellikler arasındadır. “Yineleyici, tekrarlanan davranış olarak tanımlanan stereotipi, farklı gelişimsel yetersizlik türlerinde görülmekle beraber, yaygın olarak otistik bozukluk (otizm) gösteren bireylerde de gözlenmektedir ve otistik bozukluğun ayırıcı tanı ölçütlerinden birini oluşturmaktadır (Korkmaz ve Diken, 2010: 1).”

“Fidan, sınıf arkadaşım Tülay'ın kardeşi. İki gözü de çok az görüyor. Benimle yürürken kendini güvende hissediyormuş. Can simidim der bana. Kardeşi gibi burnumu havaya dikip yürümüyorum; Fidan'ı izliyor ona öncelik tanıyorum. El ele, kol kola sahile gidiyoruz, ara sıra çarşı pazar dolaşıyoruz.” (GY: 36)

Görme engelli bireylerle birlikte hareket etmede önceliği onlara tanımak, engeli bulunan bireyin kendisine yardımcı olacak bireyin koluna girmesine ve tutunmasına fırsat tanımak, onunla birlikte bir nevi senkronize hareket ederek konfor alanını daraltmamak engelli bireye destek sağlayacak davranışlardandır. Melisa'in Fidan'a karşı davranışlarıyla bunu sezdirmediği görülmektedir.

“Fidan'la o bir mi? İsteddiği yere, istediği kişiyle özgürce gidebilir. Fidan'sa benim kapıyı çalmamı bekler. Kardeşiyle gezintiye çıktığını ne gördüm ne işittim!” (GY: 44)

İncelenen son eser olan *Günlerden Bir Gün* adlı eserde Güneş karakterinin dedesi sonradan felçli kalarak sakatlanır. Ailenin Kamil Efe'nin hayatını kolaylaştırmak için girdikleri çaba onların bu konudaki billincini ortaya koymaktadır (GBG: 88). Başta Kamil Efe' olmak üzere herkesin zamanla engelliliği kabul ederek bunu yaşamın bir parçası kabul etmesi eserde dikkat çeken bir durumdur. İncelenen tüm eserlerde en çok dikkat çeken nokta engelli bireylerin çevrelerinin engelliliğe karşı bilinci arttıkça engelli bireyin yaşama dahil olmaya yönelik motivasyonunun da arttığıdır. Çocuk okurların bu ifadeleri okurken engelli bireylere yönelik davranışlarda bilinçli olmanın etkisini sezecekleri düşünülmektedir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Çocuk kitaplarının açık amaçları olduğu gibi doğrudan kendini ele vermeyen gizil amaçları da vardır. Bu çalışmanın konusu ise bu gizil amaçlardan biri olan çocuk kitaplarının engelli farkındalığı oluşturmadaki yerinin tespiti üzerinedir. İncelenen çocuk kitaplarından dördünde engel durumu yan karakterler aracılığıyla verilmiş, ana konuda engel durumu işlenmemiş; bir kitapta ise ana karakter engelli olup olay örgüsü onun üzerinden şekillenmiştir. İncelenen her beş kitabın da çalışmanın amacına hizmet eder nitelikte olduğu tespit edilmiştir.

Taranan tez ve makalelerde çocuk edebiyatında engelli konusunun farklı açılardan ele alındığı görülmüştür. Bu çalışmalar: Çocuk Kitaplarında Engelliler ve Sorunlarının İncelenmesi (Ekici

ve Ertem, 2019), Özel Gereksinimliliği İçeren Türkçe ve Çeviri Resimli Çocuk Kitaplarının İncelenmesi (Kaymaz, 2017), Türk ve Alman Edebiyatından Seçilen eserlerde Engelli Karakterlerin Sunuluş Biçimleri (Kemal Tahir – Köyün Kamburu, Hasan Ali Toptaş – Sonsuzluğa Nokta, Stefan Zweig – Ungeduld des Herzens, Günter Grass - Blechtrommel) (Sezer, 2019), Engelli Çocuk ve Medya: Engelli Çocukların Medyadaki Temsili (Kuyucu, 2019), Çocuk Kitaplarında Sorun Odaklılık: Engellilik Algısı (Yakar, Yılmaz ve Yılmaz, 2019), Türk Çocuk Edebiyatında Engellilerin Temsili (1969-2009) (Ünal, 2011), Engelli Birey Algısında Çocuk Edebiyatının Önemi-İçimdeki Çocuk Örneği (Toy ve Uysal, 2022), Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Farkındalık Geliştirmede Okul Öncesi Çocuk Kitaplarımız Nitelikli mi? (Arıkan vd., 2021), Temel Eğitim Okulları İçin Tavsiye Edilen 100 Temel Eserde Engellilik (Şahin, 2018), XX. Yüzyıl Türk Romanında Engelli Karakterlerin “Küçük Ağa” ve “Köyün Kamburu” Romanları Çerçevesinde Değerlendirilmesi (Acar, 2015), Çocuk Kitaplarında Engelliler ve Sorunlarının İncelenmesi (Ekici, 2019) şeklindedir. Bu konuda en kapsamlı çalışma olup diğer birçok çalışmaya da kaynaklık eden çalışma ise Ayfer Gürdal Ünal’ın 2010 yılında kabul edilen yüksek lisans tezi “Türk Çocuk Edebiyatında Engellilerin Temsili (1969-2009)” adlı çalışmasıdır. Yapılan çalışmalarda genel olarak engellilerin diğer bireylerle/ortamlarla ilişkileri, yaşadıkları problemler gibi konuların eserlerde ne şekilde yansıtıldıkları incelenmiştir. Bu çalışmada ele alınan konu ise çocuk kitaplarının gizil amaçlarından olan farkındalık oluşturmada engelli farkındalığı üzerinedir. Taranan kaynaklarda bu konuya değinen isimler olmakla birlikte konunun özellikle ayrı bir başlıkta incelendiğine rastlanılmamıştır.

Elde edilen bulgulara göre çocuk kitapları engellilere yönelik farkındalık oluşturmada etkili araçlardır. Bu tür eserler çocukların dünyasına girerek onları bildikleri ya da daha önce hiç karşılaşmadıkları durumlarla karşılaştırmakta etkilidir. Çocukların yaşamın gerçekleriyle doğrudan iletiler yerine kitaplardaki örtük mesajlar aracılığıyla karşılaşmaları onlar için daha etkili öğrenmeler olmaktadır. “Öğretici olmak, herhangi bir konu hakkında kesin ve tartışılmaz bilgiler aktarmak ders kitaplarının işidir. Çocuklara seslenen edebiyat yapıtlarının öncelikli sorumluluğu, çocukların duygu ve düşünce evrenini genişletmek, onlara dilin ve çizginin olanaklarıyla yaşam ve insan gerçeğini tanıtmaktır. Tek ve değişmez bir tanıma sığdırılamayan bu gerçeği, çocuklarla paylaşabilmek için dilin (genel olarak da sanatın) olağanüstü anlatım olanaklarına gereksinim vardır. Bu olanaklardan yararlanmak çocukların da hakkıdır. Bu nedenle çocuk adına yazma sorumluluğu üstlenenlerin de edebiyatın ve resmin insana önce duyarlık kazandırır, düşünceyi geliştiren işlevlerinden yararlanması kaçınılmazdır (Sever, 2015: 90).

İncelenen kitaplardan özellikle *Gökkuşuğu Yazı* adlı eserin dilin sezdirim gücünden daha iyi yararlandığı görülmektedir. Aslan’ın (2021: 30)’da belirttiği gibi evrensel değerlerin ve insanlık erdemlerinin içselleştirilerek duyarlılığa dönüştürülmesinde edebiyat yapıtlarının önemli rolü bulunmaktadır. Nitelikli çocuk edebiyatı ürünleri ise içerdikleri inandırıcı olaylar arasında bazı değerleri ve erdemleri sezdirerek çocukların bunlardan hareketle kendi değerlerini oluşturmalarını sağlar. Beklentilerden biri de sağlıklı çocukların bu eserler yardımıyla özel gereksinimleri olan bireylere karşı farkındalıklarının oluşması ve bir değer edinmeleridir. Yazınsal bir metnin çocuk okur açısından etkililiği; sağlam, inandırıcı ve iyi geliştirilmiş bir kahramanla çocuğa yaşamı ve insan gerçekliğini sezdirebilmektir (Sever, 2015: 35). İncelenen eserlerin çocuk edebiyatındaki bu işlevi karşıladıkları, çocuklara gizli/açık mesajlarla engellilerin özelliklerini ve onlara nasıl davranılması gerektiğine yönelik bilgiler içerdikleri görülmüştür.

Eserlerde okuyucunun dikkatini çeken ilk konu ailenin engelliliğe karşı bilinci ve engelli bireyin ailedeki yeridir. Okuyucunun olumlu ya da olumsuz örneklerle karşılaşması onların engelli bireylere yönelik bilinçsizce hareket edildiğinde ne durumda olacakları ya da bilinçli adımlarla nasıl gelişeceklerini görmeleri açısından etkili örneklerdir. İncelenen eserlerde her iki durum için de örnekler mevcut olmakla birlikte olumsuz örneğin olduğu eserlerde (GY: 2015, DN: 2017) bu durumun olumluya evrildiği görülmektedir.

Eserlerde ele alınan diğer konu engelli bireylerin günlük hayatlarında kim tarafından desteklendikleridir. Engelli bireyler içinde buldukları fiziksel, psikolojik hatta toplumsal engeller dolayısıyla bir destekçiye ihtiyaç duyabilmektedirler. Bu destek aileden biri olabileceği gibi bir

arkadaş ya da resmi kuruluş da olabilmektedir. İncelenen eserlerde bu daha çok yakın çevreyle sağlanmaktadır fakat resmî kurumlardan destek alındığının da örneği vardır.

Eserlerde ele alınan konulardan engelli- toplum ilişkileri ve çevrenin engelli bireyi ne şekilde gördüğü, engele dair bilinç seviyesi ise çalışmanın omurgasını oluşturan kısımlardır. “Engellilik, sadece engelli olan bireyin kişisel meselesi olmaktan ziyade başta ailesi olmak üzere toplumun tamamını ilgilendiren bir olgudur (Ünlü vd., 2022).” Engelli bireyin toplumda kendine yer bulması ve her birey gibi özgürce yaşayabilmesi için toplumun engellilik gerçeğiyle tanışması ve yaşamayı öğrenmesi gerekmektedir. Bu öğrenmenin çocuk yaşta başlaması sağlam bir temel olması bakımından önemlidir. Çalışmada incelenen kitapların bu amaca hizmet ettiği görülmektedir.

İncelenen eserlerde karakterlerin hiçbiri acınası, şefkate muhtaç verilmemiş, isimlendirmeler geçmişte karşılaşılan örneklere göre daha uygun şekilde yapılmış, isimlendirme konusunda farkındalık oluşturma için uygun iletiler yollamıştır. Yalnızca *Daralan* adlı eserde yer alan Ayşe karakteri nispeten sessiz bir karakterdir. Buna rağmen eserin okuyucuda bu karaktere karşı acıma duygusu ortaya çıkarma gibi bir amacı olduğu sonucuna varılmamaktadır.

Taranan tüm çalışmalara bakıldığında engelli karaktere yer veren eserlerin az olduğu konusunda ortak bir görüş olduğu fark edilmektedir. Bu karakterlere yer veren kitapların azlığının yanı sıra verilen karakterlerin eserdeki rolünün de önemli olduğu, araştırmacılarca vurgulanmıştır. Ana karakterin engelli karakter olduğu kitapların eksik olduğu tespit edilmiştir. Geçmişte ezilen dışlanan engelli karakterlerin zamanla güçlü, toplumda kendine yer bulmuş karakterlere dönüştüğü görülmüştür. Eserlerde engellilere yönelik olumsuz ifadelerin yer almaması gerektiği kadar olumlu olarak da abartılı şekilde lanse edilmeyen engelli bireyler ve onların çevresinde gelişen olaylar okuyucu için oluşturacağı farkındalıklar açısından önemlidir.

Tarihte çok da uzak olmayan bir zamana kadar minyatür insan, yetersiz, eksik yetişkin olarak görülen çocuk zamanla toplumda kendine yer bulduğu gibi yarım insan olarak görülen engelli bireyler de toplumda kendine yer bulmuştur. Toplumun, daha doğrusu insanlığın olması gerekene uyumu yüzyılları alabilmektedir. Engelli bireylerin engellerinin birer farklılık olduğu da yapılacak çalışmalar ve verilecek eserlerdeki mesajlarla insanlığa fark ettirilecektir.

KAYNAKÇA

- Acar, M. T. (2015). XX. Yüzyıl Türk Romanında Engelli Karakterlerin “Küçük Ağa” ve “Köyün Kamburu” Romanları Çerçevesinde Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ak, S. (2016). Gökkuşluğu Yazı. İstanbul: Günışığı Kitaplığı
- Arıkan, A., Tomris, G., Bursa, G. Y., Tuna, D. M. (2021), “Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Farkındalık Geliştirmede Okul Öncesi Çocuk Kitaplarımız Nitelikli mi?”. Ana Dili eğitim Dergisi. 9(1), 19-44.
- Aslan, C.(2019). Çocuk Edebiyatı ve Duyarlık Eğitimi. Ankara: Pegem
- Baş, B. (2012). Türkçe Öğretimi Açısından Çocuk Edebiyatı. İstanbul: Kriter Yayınevi
- Demir, H. (2024). Günlerden Bir Gün. İstanbul: Günışığı Kitaplığı.
- Ekici, M. (2019). Çocuk Kitaplarında Engelliler ve Sorunlarının İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Ekiz, D. (2017). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık
- Güngör, N. (2011) . *Anneme Bir Ev Alacağım*. İstanbul: Günışığı Kitaplığı.
- Kanmaz, F. E. (2020). Çocuk edebiyatı ve duyarlık eğitimi. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 8(1), 237-239

- Kaymaz, Ç. (2017). Özel Gereksinimliliği İçeren Türkçe ve Çeviri Resimli Çocuk Kitaplarının İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kıymaz, M. S. ve Gürlek, E. (2021). “Çocuk Edebiyatı Ürünlerinin Yaş Gruplarına Göre Seviyelendirilmesi”. Muhammed Tunagür ve Mehmet Nuri Kardaş (ed.). Çocuk Edebiyatı (ss. 233-248) Ankara: Pegem Akademi
- Korkmaz, Ö. H. ve Diken, İ. H. (2010). Stereotipik Davranışların Azaltılmasında Kullanılan Yöntemlerin Etkililiği: Betimsel ve Meta Analizi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 11(2) , 1-12.
- Kuyucu, M. (2019). Engelli Çocuk ve Medya: Engelli Çocukların Medyadaki Temsili. İsmail Elagöz, Göktürk Erdoğan, Aslı Gezen, Abdullah Yılmaz (Ed.). Sosyal Bilimler Alanında Araştırma Makaleleri-4. (ss. 54-83). Ankara: Gece Akademy.
- MEB,(2021). Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Bireyler ‘Aileler İçin Rehber Kitapçık’
- Önderoğlu, N. (2016). “Bana Sesini Bırak”. *İstanbul: Günışığı Kitaplığı.*
- Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (2018), T. C. Resmi Gazete, 30471, 07.07.2018
- Resmî Gazete, Milletlerarası Sözleşme-Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme, 14.07.2009, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm>, (22.12.2022)
- Sever, S. (2015). Çocuk Edebiyatı ve Okuma Kültürü. İzmir: Tudem
- Sezer, Ö. (2019). Türk ve Alman Edebiyatından Seçilen eserlerde Engelli Karakterlerin Sunuluş Biçimleri (Kemal Tahir – Köyün Kamburu, Hasan Ali Toptaş – Sonsuzluğa Nokta, Stefan Zweig – Ungeduld des Herzens, Günter Grass - Blechtrommel). Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Soysal, M. (2017). *Daralan*. İstanbul: Günışığı Kitaplığı.
- Şahin, N. Ö. (2018). Temel Eğitim Okulları İçin Tavsiye Edilen 100 Temel Eserde Engellilik. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya üniversitesi Sosyal Bilimsel Enstitüsü.
- Şirin, M.R. (2021). Çocuk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış-Çocuk Edebiyatı Nedir Ne Değildir? -. İstanbul: Uçan At Yayınları
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2022). Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni (Eylül 2022)
- Tufan, İ.,ve Arun, Ö.(2006). Türkiye Özürlüler Araştırması 2002 İkincil Analizi. Ankara: TÜBİTAK
- T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Otizm, Zihinsel Özel Gereksinimler ve Nadir Hastalıklar Dairesi Başkanlığı (2022), Otizm Spektrum Bozukluğu Uzman Rehberi 2022. Ankara
- Toy, D. ve Uysal, B. (2022). “Engelli Birey Algısında Çocuk Edebiyatının Önemi-İçimdeki Çocuk Örneği”. *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi (DADA)*, 5, 43-59.
- Ünal, A. G. (2011). Türk Çocuk Edebiyatında Engellilik 1969-2009. İstanbul: Evrensel Basım Yayın
- Yakar, Y. M., Yılmaz, O. ve Yılmaz, H. D. (2019). “Çocuk Kitaplarında Sorun Odaklılık: Engellilik Algısı”. *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 56-76.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri Güncelleştirilmiş Geliştirilmiş 7. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık

AZERBAJCAN EDEBİYATINDA ÇOCUK VE GENÇLERE ÇEVRE BİLİNCİ VERİLMESİYLE İLGİLİ HÜSUSLAR

Özet

"Ekoloji", çevrenin incelenmesi anlamına gelen Yunanca kökenli bir kelimedir. Ekoloji eğitim kişilik eğitiminin önemli bir bileşenidir. Temel amaç genç nesli ekolojik bilgiyle donatmak ve ekolojik kültürü şekillendirmektir. Ekoloji ve doğanın korunmasına ilişkin fikirler çocuklara erken yaşlardan itibaren aşılanmalıdır.

Ekolojik eğitimin temeli doğa sevgisi ve korunmasıdır. İnsan doğanın bir üyesidir, doğa insanı kaynaklarıyla besler ve ihtiyaçlarını karşılar. Ancak insanlar bazen bilerek bazen de farkında olmadan yaşadıkları doğaya zarar vermektedirler. Dolayısıyla edebiyatın temel görevlerinden biri insanlarda ekolojik eğitim oluşturmak, onlara çevreye - toprak, su, flora ve faunaya - karşı olumlu bir tutum kazandırmaktır. Makalede pek çok yazarımızın eserlerinde çevre konusunun kurgusu ve yaklaşımından bahsedilmektedir.

Farklı dönemlerde edebiyatçılar eserlerinde çevre bilinci konularına değinmişler, okuyucularda ekolojik farkındalığı artırmaya çalışmışlar ve gençlere bu yönde değerli tavsiyeler vermişlerdir. Eski Azerbaycan edebiyatının tanınmış yazarlarından Khagani Şirvani, eserinde çevresel faktörlere değinerek, güneş enerjisinin doğaya olan faydalarına dikkat çekmişti.

12. yüzyıl Azerbaycan rönesans edebiyatının büyük düşünürü Nizami Gencevi, eserinde çevre sorunlarına yer vermiş ve değerli fikirler dile getirmiştir. Bu düşünceler şairin şiirlerine yansıdığı gibi ünlü şiiri "Hamse"de de yansımaktadır. 14.-15. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının felsefi fikir tarihinde önemli rol oynayan şair Nesimi, eserlerinde insan ve doğa dünyasına değinmiş, insanları doğayı sevmeye ve onun güzelliğini hissetmeye çağırmıştır. Tanrı'nın insanda ve doğal nesnelere tecelli ettiği fikrini öne süren şair, doğaya sevgi ve ilgiyi aşıladı.

Çevre eğitimi modern Azerbaycan edebiyatının önemli konularından biridir. Memmed Araz'ın yaratıcılığında özellikle bahsetmek isteriz. Doğaya vurgu yapan şairi pek çok konu endişelendiriyordu. Şairin "Muga'nın Şikayeti" ve "Dağlara Elveda" şiirlerini dikkate aldığımızda şairin kaygılarında ne kadar haklı olduğuna şahit oluyoruz.

M. Müşfik'in eserinde doğaya karşı duyarlı tutumu ve vurguyu görebiliriz. Şairin şiirlerinde doğaya olan düşkünlüğüne, doğal manzara tasvirlerine rastlıyoruz. "Doğa şairi" olarak anılan Hüseyin Arif, aynı zamanda doğayı ve onun insanlara sunduğu nimetleri, bu nimetlerin korunmasının gerekliliğini de anlatıyor. Hasan Bey Zardabi, "Şarkılarımız" başlıklı yazısında doğayı araştırmak, onu yetiştirmek ve korumak gerektiğini anlattı.

Anahtar kelimeler: ekoloji, çevre eğitimi, edebiyat, doğayı koruma, doğa sevgisi.

ISSUES RELATED TO RAISING ENVIRONMENTAL AWARENESS AMONG CHILDREN AND YOUTH IN AZERBAIJANI LITERATURE

Abstract:

"Ecology" is a word of Greek origin, meaning the study of space. Environmental education is an important component of personality education. The main goal is to arm the young generation with ecological knowledge and to shape ecological culture.

The basis of ecological education is love for nature and its protection. Man is a member of nature, nature nourishes man with its resources and provides for his needs. However, sometimes people knowingly and sometimes without realizing it damage the nature they live in. One of the main tasks of literature is to form ecological education in people, to instill in them a positive attitude towards the environment - land, water, flora and fauna. In the article, it is mentioned about the setting of environmental issues and approach in the works of many of our writers.

¹ Azerbaycan, Mingeçevir Devlet Üniversitesi, +994 707297395, babazade-ayna@mail.ru

In different eras, literary figures touched upon the issues of environmental education in their works, tried to increase the ecological awareness among readers, and gave valuable advice to young people in this direction. Khagani Shirvani, one of the well-known writers of ancient Azerbaijani literature, touched on environmental factors in his work and noted the benefits of solar energy to nature.

Nizami Ganjavi, the great thinker of the 12th century Azerbaijani renaissance literature, devoted space to environmental problems in his work and expressed valuable ideas. These ideas are reflected in the poet's poems, as well as in his famous poem "Khamsa". The poet Nasimi, who played an important role in the history of the philosophical ideas of the 14th-15th century Azerbaijani literature, touched upon the world of man and nature in his works, called people to love nature and feel its beauty. Proposing the idea of God's manifestation in man and natural objects, the poet instilled love and care for nature.

Environmental education issues are one of the important topics in contemporary Azerbaijani literature. We would like to specially mention the creativity of Mammad Araz, one of the prominent thinkers who wrote in this direction. When we pay attention to the poems "Muga's Complaint" and "Farewell to the Mountains", we witness how right the poet is in his concerns.

We can see the sensitive attitude and emphasis towards nature in M. Müşfik's work. We come across the poet's fondness for nature and the descriptions of natural landscapes in his poems. Hüseyin Arif, who is known as the "nature poet", also describes nature and the blessings it offers to people and the necessity of protecting these blessings. Hasan Bey Zardabi explained in his article titled "Our Songs" that it is necessary to research nature, cultivate it and protect it.

Keywords: ecology, environmental education, literature, nature protection, love for nature.

Giriş

Təbii insanın ən böyük həmdəmi, onu öz qoynunda bəsləyəndir. Biz təbiətin sərvətlərindən yararlanmaqla yanaşı, onun qoynunda ruhumuzu dincəldirik. İnsan bəzən fərqiñə varmadan, bəzən də qəsdlə təbiətə ziyan vurur.

Yunanca məkan, yaşayış mənalərini ifadə edən ekologiya canlı və cansız təbiətin qarşılıqlı münasibətini öyrənir. Ekologiya XIX əsrin II yarısında bir elm kimi meydana gəlmiş halda, XX əsrin əvvəllərindən etibarən bir problem kimi araşdırılmışdır. Ekoloji problemin kökündə insan faktoru, insan amili dayanır.

Bədii söz demək olar ki, hər zaman güclü təsir gücünə malik olmuşdur. Söz sənəti olan ədəbiyyatın əsas məqsədi insanları humanizim və vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə etməkdir. Digər elm sahələri ilə nisbətdə bədii ədəbiyyat ətraf mühitin təsviri və mühafizəsi ilə daha çox məşğul olur. Klassik ədəbiyyatdan başlayaraq çağdaş ədəbiyyatımız da daxil olmaqla bu mövzu ədəblərin yaradıcılığında daim aktual mövzularından biri olmuşdur. Yazarlarımız bədii ədəbiyyatın təsir gücündən istifadə etməklə konkret obrazların dili ilə ana vətənin gözəlliklərini və əhəmiyyətini qeyd etmiş, ətraf mühitə münasibətlərini bu və ya digər şəkildə ifadə etmişdilər. Uşaqların, gənclərin ekoloji tərbiyəsində bədii ədəbiyyatdan gətirdiyimiz nümunələrin xüsusi əhəmiyyəti var.

Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında ekoloji tərbiyə məsələləri.

XI əsr klassik Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndəsi Qətran Təbrizi qələmə aldığı divanına təbiət təsvirləri verilən şeirlər də daxil etmişdir. XII əsrin dahi mütəfəkkir şairi Xaqani Şirvaninin qəzəl, qəsidə, rübai və məsnəvilərində ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı maraqlı məlumatlar öz əksini tapmışdır. Şair su və torpağın insan həyatında rolu məsələsinə toxunmuş, dəyərli fikirlər söyləmiş, torpağın vaxtında sulanmasının, suvarılmasının zəruriliyini çatdırmışdır.

Sən qara torpağa su versən əgər
Bir ildə gül açar qarşında bostan (X.Şirvani, 2004).

Günəş enerjisinin təbiətdə baş verən dəyişikliklərə təsirini qeyd edən şair günəşi həyatın özü hesab edərək yazır:

Səninlə bəzənir dünya camalı,
Sayəndə dəyişir aləmin halı (X.Şirvani, 2004).

Bədii ədəbiyyatda ətraf mühitin uğurlu təsvir edilməsi müəllifin bu istiqamətdə biliklərindən çox asılıdır. XII əsr Azərbaycan renessans ədəbiyyatının zirvəsi sayılan Nizami Gəncəvi bədii yaradıcılığında ekoloji tərbiyəyə böyük önəm vermiş fikirlərini hikmətli sözlərlə, kəlamlarla əsaslandırmışdır. Maraqlı məqamlardan biri budur ki, hələ elmlərin bir o qədər də inkişaf etmədiyi dövrdə Nizami bu gün cəmiyyətin üzləşdiyi problemlərə geniş toxunmuş, məsələnin həllinə dair yollar araşdırmışdır. Şair təkcə lirikasında deyil, "Xəmsə"sində də ətraf mühitin problemlərinə toxunmuşdur. Nizami ətraf mühit məsələlərinə elə yüksək şəkildə elmi yanaşma sərgiləyir ki, biz ona nəinki bir şair, həmçinin alim gözündə baxmalı oluruq. Təbiətə düşmən münasibətində olan insana şair vəhşi, yırtıcı kimi baxır.

"Sirlər xəzinəsi" poemasına daxil olan "Firudunla ceyranın hekayəti"ndə Firudun şahın gözündən yayınmağı bacaran ceyranın timsalında müəllif təbiətin canlısına qıyan insanlara münasibətini qeyd edir.

Ox dedi: "Yağın deyil bu bağı qanlı sənin.

Gözlərini oxşayır bu dilsiz canlı sənin (N.Gəncəvi, 2004)

"Yeddi gözəl" poemasında təbiət canlısının dövlət səviyyəsində qorunması məsələsinə toxunulur. Bəhram şah ceyran, cüyür ovlayarkən onları əllə tutar, yaralamazmış. Gənc gurun qanını haram hesab edən şah onlara öz damğasını vurub təbiət qoynuna buraxarmış. Həmçinin dörd yaşına çatmayan heyvanın ovlanmasını da qadağan etmişdir.

Yıxsaydı yüz guru əgər yan-yana,

Qıymazdı dörd yaş qurtarmayana (N.Gəncəvi, 2004)

Nizami yaradıcılığında nəinki heyvanların qorunması, həmçinin təbiətə gözəllik verən ağacların kəsilməsi məsələsinə də toxunmuşdur.

Dolğun bar vermişkən elə bir nihal,

Daim qalsın cavan, tapmasın zaval.

Bar verən belə bir ağacı gerçək,

Rəvamı baltanın ağzına vermək? (N.Gəncəvi, 2004)

İlk baxışda düşünərik ki, suyun, torpağın, atmosferin çirklənməsi erkən orta əsrlərdə olmaz və ədəbiyyatda da bu mövzuya toxunulmaz. Lakin Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı bu problemlərin həmin dövr üçün də aktual olduğunu göstərir.

Deyərdin bu yerlər iki hissəydi:

Torpağı gümüşdü suyu cövhərdi.

Nə gümüş üstündə dincəlmə olar,

Nə civə su kimi içməyə yarar.

O yer tutulmuşdu belə bir dərdə

Çökmüşdü torpağa qara bir pərdə,

Harda ki, içməli bir çeşmə vardı,

İçində su ilə civə qaynardı (N.Gəncəvi, 2004)

Təhlil olunan hikmət dolu nümunələrdən görüldüyü kimi klassik Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndələri yaradıcılıqlarında yüksək ekoloji fikirlər aşılaraq və mədəniyyət nümayiş etdirərək insanları təbiətə insani-əxlaqi münasibət göstərməyə, onları təbiətə qayğı ilə yanaşmağa səsləmişdilər.

XIV əsr məşhur Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin şeirlərində ətraf mühitlə bağlı elmə əsaslanan maraqlı fikirlər var. O, canlıların yaşayışında işıq enerjisinin əhəmiyyəti xüsusi qeyd etmişdir. Şairin bütün fəlsəfi və ədəbi düşüncələrində ətraf mühitə qayğıkeş münasibət tərənnüm edilir.

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında ətraf mühitin mühafizəsi məsələlərinin bədii əksi.

Müasir dövrdə də Azərbaycan ədəbiyyatında şair və yazıçılarımız öz əsərlərində təbiətin gözəlliyini böyük məhəbbətlə qələmə almış və bu gözəlliyi dönə-dönə vəsf etmişlər.

Görkəmli şairimiz Məmməd Arazın yaradıcılığına diqqət yetirdikdə ətraf mühitlə əlaqədar şairi düşündürən bir çox məsələlərin olduğunu görürük. Bu narahatlıq şairin təbiətə vurğunluğundan irəli gəlirdi. "Muğanın şikayəti" şeirində şair insanlara tövsiyyə xarakterli bir neçə məsələləri qeyd edir:

Bu düzləri düz keçin,
Haraysız, səssiz keçin.
Şirvanda ov gəzməyin
Mili tüfəngsiz keçin:
Ceyran azalıb,
Yaman azalıb!
Güllə səsi gəldimi
Güllətək süzüb gedər.
Bir şer sətri kimi
Çöllərdən küsüb gedər.
Ceyran azalıb,
Yaman azalıb! (M.Araz, 2004)

Şair "Ceyrançölün ceyransız qalmasını" qabaqcadan hiss etmiş, bu problemin acı nəticəsini şeirində belə vurğulamışdır:

Gözündə gözü qalan
Bulaq da gileylənir.
Qanıyla xal-xal olan
Torpaq da gileylənir:
Ceyran azalıb,
Yaman azalıb!
Belə gedərsə ancaq
Gələn nəsillər sabah
Ceyranı çöldə deyil,
Muzeydə axtaracaq.
Ceyran azalıb,
Yaman azalıb! (M.Araz, 2004)

1962-ci ildə yazdığı “Əlvida, dağlar” şeirində şair təbiət gözəlliklərini yüksək peşəkarlıqla tərənnüm edir. Dağlar qoynundan xoş təəssüratla ayrılan şair dağları ona sadıq çobana tapşırıb gedir.

Dağların pələngi, şiri də sənsən,

Şairi də sənsən, şeri də sənsən.

Varı, bərəkəti, xeyri də sənsən-

Çoban, salamat qal, sağ-salamat qal (M.Araz, 2004)

Təbiət gözəlliklərini əks etdirmək, təbiətə aludəlik böyük şairimiz Mikayıl Müşfiq lirikasının mühüm mövzularından biri olmuşdur.

Fikrim, hissım, xəyalım o qədər yüksəldi ki, Mənə elə gəldi ki,

Bizlərdən əvvəl nə göy, nə yer, nə torpaq olmuş... – deyər Müşfiq onu əhatə edən aləm, təbiət, varlıq haqqında elə yazmışdır ki, bu sətirlər yalnız var olan aləm haqqında deyil, onun ümumi dəyəri, bəşəri mənası haqqında düşünməyə yol açır.

Uşaqların mənəvi dünyasına bələd olan şairin uşaq şeirləri ədəbiyyatımızda xüsusi çəkiyə malikdir. Ötən əsrin 30-cu illərindən şairin qələmə aldığı “Şəngül, Süngül, Məngül”, “Kəndli və ilan”, “Yağış”, “Qaya”, “Sındırılan saz” və s. şeirləri uşaq ədəbiyyatının ən nadir incilərindən hesab olunur.

Təbiət mövzusu və ekoloji dünyagörüşə Hüseyn Arif poeziyasında da rast gəlirik. “İnsanıq, nə olur, qoy bizə olsun” deyən şair təbiətin zədələnməsinə dözə bilməyib, etiraz edir. Təbiət vurğunu olan şairə əbəs yerə “təbiət şairi” deyilməmişdi. “Zirvələrdən zirvələrə gedən yolu məndən soruş”, “Ceyranı da, cüyürü də nəsil-nəsil tanıyıram” deyən şair demək olar ki, günün çox hissəsini təbiət qoynunda keçirirdi.

“Bir ovuc torpaqdan dönən deyiləm, Bir ovuc torpağa dönənə kimi” misralarında torpağa, ana yurda bağlılıq çox güclüdür.

“Təbiət düşünür” şeirində şair insanlara müraciətlə söyləyir:

Gəl çıxmaq seyrinə uca dağların,

Çəmən olan yerdə xalça nə lazım,

Gözündən su içək buz bulaqların,

Lilpar olan yerdə dolça nə lazım.

Nə kaman götürək, nə tar, nə qaval,

Orda nəğmə də var, nəğməkar da var.

Yarıb buludları dinəndə qartal

O səsə bərabər bir səs harda var.

Torpağın ətrini fikirləşəndə,

İpək tellərinə çiçək taxarsan.

Səhərlər yadına güzgü düşəndə,

Maral baxan gölə sən də baxarsan.

...Gəlin təbiəti biz də düşünək,

O özü hər şeyi düşünən kimi (H.Arif, 2004)

Səməd Vurğundan sonra Azərbaycan təbiətini ecazkar gözəlliyini tərənnüm edən şairlər içərisində Məmməd Aslan, Hüseyn Kürdoğlu, Musa Yaqub və b. qeyd etmək olar. Hüseyn Arif poeziyasında torpağa bağlılıqla yanaşı, şairin insanda təbiətə məxsus saflıq axtarmasının da şahidi oluruq.

Milyon naxış vurur bahar torpağa,
Güvənib hüsnünə: - Baharam, - demir.
Zirvə buz bağlayıb, bürünür ağa,
Donur axşam-sabah: -Donuram!-demir.

Palıd sakit qalxıb, səssiz boy atır,
Söyüd dirçəlməmiş özünü dartır,
Gölməçə harayı qulaq batırır,
Ümman dilə gəlib:-Mən varam!-demir.

Tufanlar qoynunda sınaqdan çıxan,
Sağında, solunda şimşəklər çaxan,
Başında yüz dəfə tüstülər qalxan
Dağ yanır, bir dəfə: -Yanıram!-demir (H.Arif, 2004).

Hüseyn Arif poeziyası meşələrə, dənizə qəsd edildiyi, təbiətin korlandığı, ekologiya nizamı pozulduğu zamanda insanları təbiəti sevməyə, onunla qorumağa çağırırdı.

XX əsrin əvvəllərində Həsən bəy Zərdabi “Bizim nəğmələrimiz” adlı məqaləsində doğma diyarımızın təbiətini daha dərinlən öyrənmək, sevmək və qorumaq haqqında qiymətli fikirlər irəli sürmüşdür. Gələcəyimiz olan uşaqlara ekoloji tərbiyəni formalaşdırmaq üçün diyarımızın təbii gözəllikləri, təbiətin bizə verdiyi nemətləri və onların mühafizə edilib qorunması öyrədilməlidir. Uşaqları kiçik yaşdan ana təbiətə bağlılıq, rəhmlilik, canıyananlıq, qayğıkeşlik ruhunda tərbiyə etmək çox mühüm elmi və pedaqoji mahiyyət kəsb edir.

Yaşıl-yaşıl meşələrə sal nəzər.
Dağ başında duman gəzər, çən gəzər,
Qoy ləpəsiz dalğalansın göy Xəzər,
Əsrarəngiz bir cənnəti qoruyaq!
Ey insanlar, təbiəti qoruyaq!
Təbiətə məhəbbəti qoruyaq.

(Rza Baqi, Ekologiya himnindən)

Uşaqlarda təbiətə qayğıkeşlik, rəhmlilik kimi əxlaqi keyfiyyətləri formalaşdırmaqla yanaşı onlara bədii əsərlər oxuyarkən bitki və heyvan növləri haqqında maraqlı məlumatlar da vermək lazımdır ki, bu da onlarda təbiət qayğısını daha da artırır. Məsələn, Məstan Günərin “Bulandırma bulağı” şeiri uşaqlar üçün ibrətamiz məzmununa malik bir nümunədir. Həmin şeirlə tanış olan uşaqda bulaqla bağlı belə bir fikirlər formalaşacaq ki, bulaqları təmiz saxlamaq lazımdır, çünki onlar bizi təmiz su ilə təmin etməklə yanaşı, xəstələrə də şəfa mənbəyi ola bilirlər. Həmçinin ətraf aləmin qorunması ilə bağlı hekayələr, olmuş hadisələr danışmaq da məqsədəuyğun olardı. Çünki bütün bu nümunələr uşaqlara təbiətin qorunmasının zəruriliyini öyrədir, onları təbiəti təmiz saxlamağa, yaşıllıqlara zərər vurmamağa səs-ləyir və qayğıkeşlik ruhunda tərbiyə edir.

Sonuç

Göründüyü kimi, bədii ədəbiyyatda ətraf mühitin mühafizəsinə, təbiətin qorunmasına dair nümunələr çoxdur. Doğma yurdun təbiətini mühafizə etmək, onun flora və faunasını, yaşıllığını, ağacları qorumaq və s. bu kimi vərdişləri formalaşdırmaq uşaqlara kiçik yaşlarından aşılanmalıdır. Buradan belə bir nəticəyə gəlirik ki, uşaqlar ekoloji anlayışlara və bacarıqlara ilk növbədə ailədə, məktəbdə yiyələnirlər. Uşaqların təbiətə qayğı və məhəbbət ruhunda tərbiyə edilməsi bizim əsas öhdəliyimiz olmalıdır.

Məqaləyə Ümummilli lider Heydər Əliyev sözləri ilə yekun vurmaq istərdik: “Təbiət Allah tərəfindən yaradılıbdır. Onu qorumaq isə bizim müqəddəs vəzifəmizdir”. Bəli, təbiəti qorumaq bizim mütləq borcumuzdur. Qoruyaq ki, gələcək nəsillərə də ötürə bilək!

Kaynakça:

1. H.Arif (2004). *Seçilmiş əsərləri*, Bakı: Şərq-Qərb .
2. X.Şirvani (2004). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Lider.
3. M.Araz (2004). *Seçilmiş əsərləri*, (2 cildə 1-ci cild), Bakı: Lider.
4. N.Gəncəvi (2004). *Sirlər xəzinəsi*. Bakı: Lider.
5. N.Gəncəvi (2004). *Yeddi gözəl*. Bakı: Lider.
6. N.Gəncəvi (2004). *İqbalnamə*. Bakı: Lider.

DEPREM KONULU ÇOCUK KİTAPLARININ AFET EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Arş. Gör. Nurbanu KANSIZOĞLU¹

Doç. Dr. Nilüfer SERİN²

Özet

Bu araştırmanın amacı deprem konulu çocuk kitaplarını afet eğitimi bağlamında karşılaştırmalı olarak incelemektir. Bu doğrultuda çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizine göre tasarlanmıştır. Araştırmanın inceleme nesnelere 8 adet çocuk kitabı olup veriler içerik analizi tekniğinden yararlanılarak çözümlenmiştir. Çalışmanın sonunda çocuk kitaplarında yer alan deprem öncesi, sırası ve sonrası faaliyetler kategori ve alt kategoriler çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre kitaplar; bilinçlendirme, yapısal önlemler, eşya güvenliği, acil durum planlaması, kişisel güvenlik, bina güvenliği, açık alan güvenliği, yardım olmak üzere 8 farklı kategoride bilgi içermektedir. Fakat afet eğitiminin tüm unsurlarını içeren kitapların az sayıda olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte çocuk kitaplarında deprem öncesi faaliyetlerin daha geniş yer tuttuğu bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırmanın sonuçları deprem konulu çocuk kitaplarında depremin yıkıcı etkilerinin azaltılmasına ilişkin afet öncesi, sırası ve sonrası faaliyetlerin zenginleştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Deprem, çocuk kitapları, afet eğitimi.

¹ Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi ABD, nurbanukansizoglu@trabzon.edu.tr

² Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi ABD, niluferserin@trabzon.edu.tr

ANALYSIS OF CHILDREN’S BOOKS ON EARTHQUAKES FROM THE PERSPECTIVE OF DISASTER EDUCATION

Abstract

The aim of this study is to conduct a comparative analysis of earthquake-themed children's books within the framework of disaster education. The study was designed using document analysis, a qualitative research method. The sample consists of eight children's books, and the data were analyzed using content analysis. The activities described in the books related to the pre-, during, and post-earthquake phases were comparatively examined based on categories and subcategories. The findings indicate that the books provide information across eight different categories: raising awareness, structural precautions, property safety, emergency planning, personal safety, building safety, outdoor safety, and assistance. However, few books were found to cover all aspects of disaster education comprehensively. Furthermore, pre-earthquake activities were given greater emphasis in the children's books. The study concludes that earthquake-related children's books should be enhanced with activities addressing the pre-, during, and post-disaster phases to mitigate the destructive impacts of earthquakes.

Keywords: Earthquake, children’s books, disaster education.

1. GİRİŞ

Afetler; doğal ya da insan kaynaklı olup fiziksel, ekonomik, sosyal kayıplara yol açan ve mevcut imkânların bu durumlarla başa çıkmada yetersiz kaldığı olaylardır (Dölek, 2021). Deprem, sel, yangın gibi olayların afet olarak nitelendirilmesinin en önemli sebebi insanlarda ve toplumda bıraktığı yıkıcı ve büyük etkidir. Bu sebeple afetler karşısında daha dirençli bir toplum oluşturmaya ve bunu gerçekleştirmeye dönük eğitimlere ağırlık verilmesi gerekmektedir (Mariam, 2021). Çünkü bu eğitimler sayesinde bireyler; afetler karşısında fiziksel ve psikolojik olarak önlem alma, afetlere müdahale etme ve afetlerin bıraktığı etkileri atlama konusunda deneyim kazanmaktadır (Brown ve Haun, 2014). Kişiler özellikle bir afet sırasında güvende olmak ve güvende kalmak için gereken temel yaşam ve güvenlik becerilerini güçlendirerek afetin yıkıcı etkilerinden kaçınabilmektedirler. Bununla birlikte bir afet meydana geldiğinde afetzedelere bilinçli bir şekilde ilk yardım sağlayabilmektedirler (Utami ve Nanda, 2018). Bununla birlikte afet eğitiminin geliştirilmesi, yalnızca bir afet senaryosunda acil durumlarla karşı karşıya kalındığında değil kritik olaylar sırasında problem çözmeye yönelik pratik beceriler de kazandırmaktadır (Zhang vd., 2024). Kısacası afet eğitimi ile gelişen afet farkındalığı çeşitli felaketler karşısında kişiyi hayatta kalma koridoruna yönlendiren stratejilerden en güçlüsü hâline gelmektedir (Daramola vd., 2017).

Depremlerin diğer afetlerle kıyaslandığında kişileri ve toplumu en fazla etkilediğini, sarsıcı sonuçlar doğurduğunu söylemek mümkündür. Ülkemiz “tektonik, sismik, topografik ve iklimsel yapısı” nedeniyle depremlere sık sık sahne olmaktadır (Genç vd., 2022). Bu yüzden Türkiye bir deprem ülkesi olarak anılmaktadır. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı’nın (AFAD) (2021) paylaştığı verilere göre Türkiye, depremlerden etkilenen insan sayısı bakımından dünyada sekizinci bu felaketler sonucu yaşanan insan kayıpları açısından dünyada üçüncü sırada yer almaktadır. AFAD’ın 2023 verilerine göre ise, Türkiye’de son yüzyılda kayıtlara geçen 7 ve üzeri büyüklükteki 19 yıkıcı depremde 100 binden fazla kişinin hayatının kaybettiği rapor edilmiştir. Tüm bu veriler Türkiye’nin depremlere ve depremlerin yıkıcı etkilerine hazır olmaları gerektiğinin sinyalini vermektedir. Bu sebeple afet eğitimi kapsamında deprem öncesi, sırası ve sonrasına ilişkin bilinçli davranışlar geliştirmek olumsuz etkileri en aza indirmektedir (Arslan vd., 2023). Dolayısıyla afetlere karşı farkındalık yaratma süreci, kişilere riske neyin sebep olduğunu söylemekten daha fazlasını içermektedir (Coppola, 2006).

Eğitimin afet riskinin azaltılmasında, sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmada ve insan güvenliğinin sağlanmasında çok önemli bir rol üstlendiği uzun zamandır bilinen bir gerçektir (Righi vd., 2021). Bununla birlikte özellikle çocukların afet eğitimi konusunda küçük yaşlardan itibaren farkındalık

kazanmaları oldukça önemli bulunmaktadır. Çünkü çocuklar bu tip olaylarda duygusal ve fiziksel olarak en savunmasız grup olarak nitelendirilmektedirler (Ersoy ve Koçak, 2016). Bir afetin yarattığı yıkıcı olaylar çocuklar tarafından kafa karıştırıcı, tehdit edici olarak deneyimlenmektedir. Hasarın okullara, oyun alanlarına ve parklara kadar uzanması, yetişkinlerin çocuklarının sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarına cevap verememesi çocukların travmatize olma olasılığını arttırmaktadır (Gordon vd., 2013). Dolayısıyla çocukların afet sonrası yaşamlarında çeşitli psikolojik sorunların ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Yıkım, kayıp, değişim ve diğer zorluklarla dolu afet sonrası yaşam, çocukların psikolojik gelişimini etkileyebilecek travmatik tepkilerin ortaya çıkmasını tetikleyebilmektedir (Peek, 2008). Afet eğitiminin erken yaşlarda çocuklara farkındalık kazandırması ve birtakım becerileri davranış hâline dönüştürmelerine yardımcı olması tüm bu risklerin azaltılmasına katkı sağlamaktadır. Bu doğrultuda Shaw vd. (2011), çocuklara verilen afet eğitiminin risk yönetiminde oldukça etkili olduğunu ifade etmektedir. Afet olaylarına nasıl tepki verileceği konusunda eğitilen çocukların, acil durumlarda başkalarını uyarmak ve kendilerini korumak için hızlı ve uygun şekilde tepki verebildikleri vurgulanmaktadır. Bu noktada çocuk edebiyatının iyileştirici etkisinin çocukların afetler karşısında hayatta kalma becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabileceğini düşündürmektedir. Bu çalışmanın amacı deprem konulu çocuk kitaplarını afet eğitimi bağlamında incelemektir. Çocukların ve ergenlerin afet araştırmalarında büyük, ancak genellikle yeterince tanınmayan veya göz ardı edilen bir nüfus grubunu temsil ettiği vurgulanması (Cahill vd., 2010; Gibbs vd., 2013) bu çalışmanın yapılmasında itici güç oluşturmuştur. Alan yazını incelendiğinde Boberg (2019) tarafından deprem ve tsunami konulu resimli çocuk kitaplarına ilişkin bir çalışmanın olduğu görülmektedir. Bu çalışma kayıp ve yas konularına odaklanması ve çocuk okullara bu konuların sunum şeklini incelemesi bakımından bu çalışmadan farklıdır. Benzer şekilde Ercan ve Gençer (2023) tarafından yapılan çalışma deprem ve yas temalı çocuk kitaplarındaki başkarakterlerin karşılaştıkları çatışmalar ve çatışmaları çözmede izledikleri yollar üzerine odaklanmaktadır. Deprem konulu çocuk kitaplarını afet eğitimi bağlamında incelemeyi amaçlayan bu çalışma ise aşağıdaki alt problemlere odaklanmaktadır:

- Çocuk kitaplarında deprem öncesi faaliyetlere yer verilme durumu nedir?
- Çocuk kitaplarında deprem sırası faaliyetlere yer verilme durumu nedir?
- Çocuk kitaplarında deprem sonrası faaliyetlere yer verilme durumu nedir?
- Çocuk kitaplarında afet eğitimi faaliyetlerine yer verilme durumu nedir?

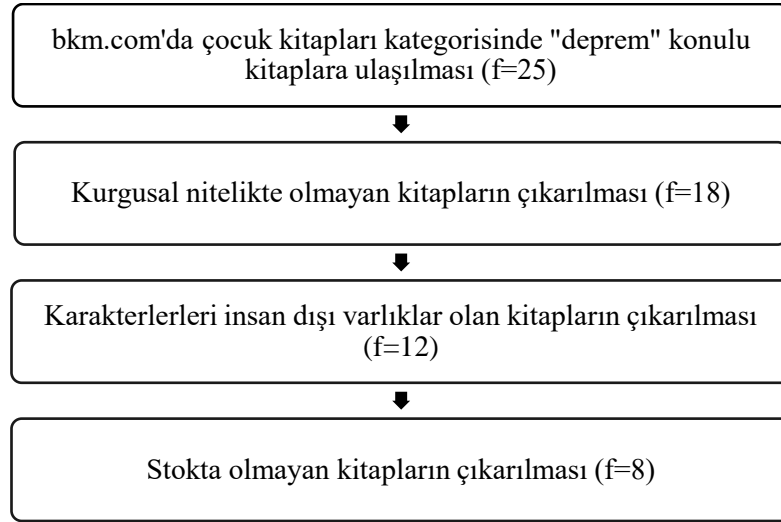
2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın modeli

Bu çalışma deprem konulu çocuk kitaplarını afet eğitimi bağlamında derinlemesine incelemeyi amaçladığından doküman analizi yöntemi ile tasarlanmıştır. “Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır” (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 189). Bu analizin çoğunlukla diğer yöntemler ile beraber kullanıldığı fakat tek başına bir yöntem olarak da işe koşulduğu bilinmektedir (Bowen, 2009; Yıldırım ve Şimşek, 2021).

2.2. Veri Kaynakları

Çalışmada afet türlerinden “deprem” konusuna odaklanılmıştır. Bu doğrultuda deprem konulu çocuk kitaplarına ulaşmak için bkmkitap.com sitesinden yararlanılmıştır. Söz konusu siteden çocuk kitapları kategorisi seçilmiş ve herhangi bir kısıtlama yoluna gidilmemiştir. 01.03.2024-31.03.2024 tarihleri arasında satışta olan ve olmayan toplam 30.605 kitap içerisinden ürün özellikleri dikkate alınarak tarama yapılmıştır. Satışta olmayan kitaplar nadirkitap.com sitesinden temin edilmiştir. Veri kaynakları, Şekil 1’de gösterilen süreç doğrultusunda toplanmıştır.

Şekil 1. Kitapların belirlenmesinde dâhil etme ve hariç tutma kriterleri

Tablo 1. Kitaplara ait tanımlayıcı bilgiler

Kod	Yıl	Sayfa sayısı	Yayınevi	Eserin Adı	Yazar
K1	2019	32	Eksik Parça Çocuk	Deprem Olsa Ne Yaparsın?	Mustafa Ünver
K2	2020	43	Doğan Çocuk	Arda ile Efe Depremde Güvende	Osman Öztürk
K3	2020	31	Eksik Parça Çocuk	Kral Şakir: Afetten Korkma	Özgür Öcalan
K4	2022	102	Can Çocuk	Mahalleyi Kurtarmanın Yolları	Anıl Mert Özsoy
K5	2023	50	Bilgi	Ati'nin Deprem Kitabı	Yağmur Artukmaç & Ayşenur Güngör
K6	2023	121	Timaş Çocuk	Bear Grylls Maceraları: Depremle Mücadele	Bear Grylls
K7	2023	43	Yakın	Deprem Bizi Sallamaz	Hasan Karaca
K8	2024	78	Acayip	Şiddetli Deprem	Gülhan Alışık

2.3. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler betimsel içerik analizi ile çözümlenmiştir. Bu analiz, içerik analizine kıyasla daha yüzeysel olup amaç elde edilen bulguların düzenlenmesi ve yorumlanması yoluyla araştırma sonuçlarını anlaşılır bir şekilde okuyuculara sunmaktır (Gürbüz ve Şahin, 2018). Analiz sürecinin ilk aşamasında kitaplar tespit edilmiş daha sonra kitaplar okunurken dikkat edilecek kriterlere karar verilmiştir. Sonraki aşamada kitaplar okunmuş ve sırasıyla öncesi, sırası ve sonrasına

uygun şekilde işaretlemeler yapılmıştır. Her bir kitaba ait üç kategorideki veriler bilgisayar ortamına aktarılarak raporlama kısmına geçilmiştir.

2.4. Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda uzman görüşüne başvurmak çalışmanın inandırıcılığını arttırmak açısından başvurulan stratejilerden biri olarak görülmektedir (Merriam, 2018). Bu kapsamda verilerin analizi sırasında bir alan uzmanının görüşlerine başvurulmuş alınan dönütler neticesinde gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Bunun yanında güvenirliliği sağlamak adına veri analizi başka bir araştırmacı tarafından yapılmış ve iki kodlayıcı arasındaki uyum düzeyi hesaplanmıştır. Bunun için Miles ve Huberman'ın (1994) uzlaşma yüzdesi formülü kullanılarak araştırmacılar arasında %95 oranında tutarlığın sağlandığı tespit edilmiştir.

3. BULGULAR

Deprem Öncesi Faaliyetlere İlişkin Bulgular

İncelenen kitaplarda yer alan deprem öncesi faaliyetlere ilişkin bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Deprem öncesi faaliyetler

Kategori	Alt Kategori	K 1	K 2	K 3	K 4	K 5	K 6	K 7	K 8
Bilinçlendirme	Deprem hakkında bilgi sahibi olma	✓	✓			✓		✓	
	Bina sağlamlığını kontrol ettirme	✓			✓	✓			
	Depreme dayanıklı bina yapma/malzeme kullanma	✓				✓		✓	
Yapısal Önlemler	Tek katlı evler yaptırma	✓							
	Zemini sağlam yerler tercih etme	✓						✓	
	Deprem yönetmeliğine uygun bina yaptırma								✓
Eşya Güvenliği	Eşyaları sabitleme	✓	✓			✓		✓	✓
	Deprem çantası hazırlama	✓	✓			✓		✓	
	Yanıcı ve patlayıcı maddeleri korunaklı şekilde saklama								✓
	Otomatik vanalar kullanma								✓
	Evi depreme uygun dizayn etme (yatakları pencerelerden uzak							✓	

		tutma)							
		Deprem tatbikatı/simülasyonu	✓	✓	✓				
Acil Durum Planlaması	Durum	Deprem sonrasında iletişim kurulacak kişileri belirleme	✓						
		Acil durum planı yapma							✓
		Acil toplanma alanı belirleme							✓
		Toplam	7	5	1	1	6	0	9 3

Tablo 2, deprem konulu çocuk kitaplarında yer alan deprem öncesi faaliyetlere ilişkin bulguları göstermektedir. Elde edilen bulgulara göre; deprem öncesi faaliyetler bilinçlendirme, yapısal önlemler, eşya güvenliği, acil durum planlaması olmak üzere 4 farklı kategori ve 15 farklı alt kategori etrafında toplanmaktadır. Yapısal önlemler ve eşya güvenliği kategorilerine diğer kategorilere kıyasla daha geniş düzeyde yer verildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte tüm alt kategoriler dikkate alındığında, deprem konulu çocuk kitaplarının eşyaları sabitleme (f=5) ve deprem çantası hazırlama (f=5) konularını ön plana çıkardıkları görülmektedir. Bunu sırasıyla deprem hakkında bilgi sahibi olma (f=4), bina sağlamlığını kontrol ettirme (f=3), depreme dayanıklı bina yapma/malzeme kullanma (f=3), deprem tatbikatı/simülasyonu (f=3), zemini sağlam yerler tercih etme (f=2), tek katlı evler yaptırma (f=1), deprem yönetmeliğine uygun bina yaptırma (f=1), yanıcı ve patlayıcı maddeleri korunaklı şekilde saklama (f=1), otomatik vanalar kullanma (f=1), evi depreme uygun dizayn etme (f=1), deprem sonrasında iletişim kurulacak kişileri belirleme (f=1), acil durum planı yapma (f=1), acil toplanma alanı belirleme (f=1) takip etmektedir. Tüm bunların yanında, K7 kodlu kitapta deprem öncesi faaliyetlere ilişkin bilgilerin daha fazla bulunduğu dolayısıyla bu kitabın afet eğitimi konusunda daha zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bu kitabı sırasıyla K1, K5, K2, K8, K3, K4, K6 kodlu kitaplar takip etmektedir. K6 kodlu kitapta deprem öncesi faaliyetlere ilişkin hiçbir bulguya rastlanmaması ise dikkat çekicidir.

Deprem Sırası Faaliyetlere İlişkin Bulgular

İncelenen kitaplarda yer alan deprem sırası faaliyetlere ilişkin bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Deprem sırası faaliyetler

Kategori	Alt kategori	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
	Panik yapmama	✓	✓	✓		✓			
	Çök-kapan-tutun pozisyonunu alma	✓	✓	✓		✓			✓
Kişisel Güvenlik	Sabitlenmemiş eşyalardan uzak durma		✓	✓					
	Hayat üçgeni oluşturma		✓	✓		✓			
	Sarsıntı bitene kadar bekleme								✓
Bina Güvenliği	Asansörleri kullanmama					✓			✓

	Merdivenlerden uzak durma				✓			✓
Açık Alan Güvenliği	Ağaçlardan ve binalardan uzak durma							✓
	Toplam	1	4	4	0	5	0	0

Tablo 3, deprem konulu çocuk kitaplarında yer alan deprem sırası faaliyetlere ilişkin bulguları göstermektedir. Elde edilen bulgulara göre, deprem sırası faaliyetler kişisel güvenlik, bina güvenliği ve açık alan güvenliği olmak üzere 3 farklı kategori ve 8 farklı alt kategoride toplanmaktadır. Kişisel güvenlik kategorisine diğer kategorilere kıyasla daha geniş düzeyde yer verildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte tüm kategoriler dikkate alındığında, konulu çocuk kitaplarının çok-kapan-tutun pozisyonunu alma (f=5) ve panik yapmama (f=4) konularını ön plana çıkardıkları görülmektedir. Bunu sırasıyla hayat üçgeni oluşturma (f=3), sabitlenmemiş eşyalardan uzak durma (f=2), asansörleri kullanmama (f=2), merdivenlerden uzak durma (f=2), sarsıntı bitene kadar bekleme (f=1) ve ağaçlardan ve binalardan uzak durma (f=1) izlemektedir. Tüm bunların yanında, K5 ve K8 konulu kitaplarda deprem sırası faaliyetlere ilişkin bilgilerin daha fazla bulunduğu dolayısıyla bu kitabın afet eğitimi konusunda daha zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bu kitabı sırasıyla K2, K3, K1, K6 ve K7 kitaplar takip etmektedir. K6 ve K7 kodlu kitaplarda deprem sırası faaliyetlere ilişkin hiçbir bulguya rastlanmaması ise dikkat çekicidir.

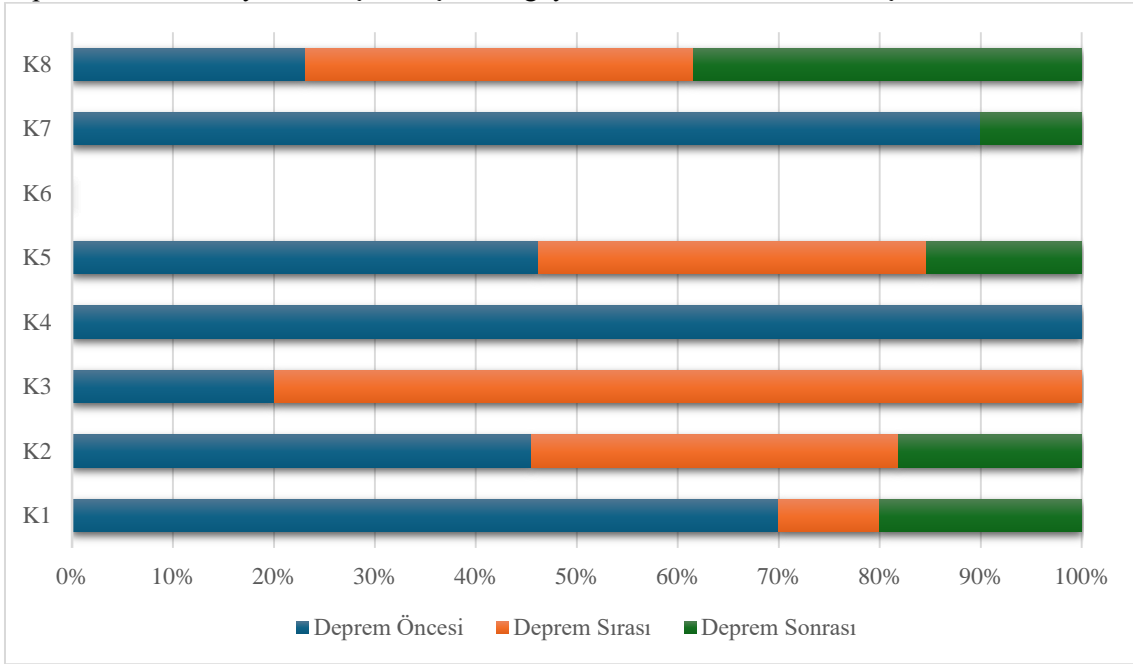
Deprem Sonrası Faaliyetlere İlişkin Bulgular

İncelenen kitaplarda yer alan deprem sonrası faaliyetlere ilişkin bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Deprem sırası faaliyetler

	Faaliyet türü	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Bina Güvenliği	Binaların elektrik, gaz ve su vanalarını kapatma		✓						
Açık Alan Güvenliği	Acil toplanma alanında bekleme	✓				✓		✓	✓
Kişisel Güvenlik	Merdivenleri kullanarak binayı terk etme		✓			✓			
	Binalardan uzak durma								✓
Yardım	Arama kurtarma çalışmalarına katılma	✓							✓
	AFAD ve 112 ile iletişime geçme								✓
	Sokak hayvanlarına yardım etme								✓
	Toplam	2	2	0	0	2	0	1	5

Tablo 3, deprem konulu çocuk kitaplarında yer alan deprem sonrası faaliyetlere ilişkin bulguları göstermektedir. Elde edilen bulgulara göre, deprem sonrası faaliyetler bina güvenliği, açık alan güvenliği, kişisel güvenlik ve yardım olmak üzere 4 farklı kategoride ve 7 farklı kategoride toplanmaktadır. Çocuk kitaplarında yardım kategorisine diğer kategorilere kıyasla daha geniş düzeyde yer verildiği görülmektedir. Bununla birlikte tüm kategoriler dikkate alındığında, konulu çocuk kitaplarının acil toplanma alanında bekleme (f=4) konusunu ön plana çıkardığı görülmektedir. Bunu sırasıyla Merdivenleri kullanarak binayı terk etme (f=2), arama kurtarma çalışmalarına katılma (f=2), binaların elektrik, gaz ve su vanalarını kapatma (f=1), binalardan uzak durma (f=1), AFAD ve 112 ile iletişime geçme (f=1) ve sokak hayvanlarına yardım etme (f=1) izlemektedir. Tüm bunların yanında, K8 konulu kitapta deprem sonrası faaliyetlere ilişkin bilgilerin daha fazla bulunduğu dolayısıyla bu kitabın afet eğitimi konusunda daha zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bu kitabı sırasıyla K1, K2, K5, K7, K3, K4 ve K6 kodlu kitaplar takip etmektedir. K3, K4 ve K6 kodlu kitaplarda deprem sonrası faaliyetlere ilişkin hiçbir bulguya rastlanmaması ise dikkat çekicidir.

Şekil 1. Çocuk kitaplarının afet eğitimi açısından karşılaştırılması

Şekil 1’de, çocuk kitapları afet eğitimi açısından karşılaştırılmaktadır. Buna göre, deprem öncesi faaliyetler açısından en zengin çocuk kitabı K8 ve K5 kodlu kitaplardır. Bunu sırasıyla K2, K1, K7, K3, K4 ve K6 kodlu kitaplar takip etmektedir. Deprem sırası faaliyetler açısından en zengin kitap K7 kodlu kitaptır. Bu kitabı sırasıyla K1, K5, K2, K8 K3, K4 ve K6 kodlu kitaplar takip etmektedir. Deprem sonrası faaliyetler açısından ise en engin kitap K8 kodlu kitaptır. Bunu sırasıyla K1, K2, K5, K7, K3, K4 ve K6 takip etmektedir. Bununla birlikte çocuk kitaplarında deprem öncesi faaliyetlerin daha geniş yer tuttuğu anlaşılmaktadır. K5 ve K8 kodlu kitapların ise afet eğitimi açısından en zengin çocuk kitapları olduğu buna karşılık K6 kitabının deprem konulu olmasına rağmen herhangi bir afet eğitimi unsuru barındırmadığı tespit edilmiştir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Deprem öncesi, sırası ve sonrasına hazırlıklı olma kişileri depremin yıkıcı etkilerinden kurtarmayı amaçlamaktadır. Depreme hazırlık toplum arasında aynı zamanda bilgi ve beceri düzeyini arttırmayı amaçlayan bir girişimdir (Nazlı vd., 2014). Bu açıdan bakıldığında çocuk kitaplarında depreme yönelik afet eğitime yer verilmeli ve söz konusu kitaplar çocukları erken yaşlardan itibaren gerekli becerilerle donatmayı amaçlamalıdır. Alan yazınında depremi konu edinen çocuk kitabı sayısı diğer

afetleri konu edinen kitaplarla kıyaslandığında azımsanmayacak niteliktedir. Nitekim Kayıran'ın (2023) çalışmasından elde ettiği bulgular resimli çocuk kitaplarında en çok işlenen afet konusunun deprem olduğunu göstermektedir. Fakat bu kitapların büyük bir kısmı afet eğitimi içermemektedir. Bu çalışma kapsamında incelenen kitaplar ise bilinçlendirme, yapısal önlemler, eşya güvenliği, acil durum planlaması, kişisel güvenlik, bina güvenliği, açık alan güvenliği, yardım olmak üzere 8 farklı kategoride afet eğitimi bilgisi içermektedir. Fakat afet eğitiminin tüm unsurlarını içeren kitapların az sayıda olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte çocuk kitaplarında deprem öncesi faaliyetlerin daha geniş yer tuttuğu bulgusuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla çocuk kitaplarının tümü afet riskinin azaltılması, sonuçlarının tahmin edilmesi, önlenmesi, yönetilmesi ve azaltılmasında rol alan tüm aktörleri birbirine bağlamayı ve entegre etmeyi amaçlayan kapsamlı bir yaklaşımla hazırlanmamıştır (Righi vd., 2021). Ülkemizde deprem farkındalığını çocuklara kazandırmak amacıyla çocuk kitaplarının içeriğinin deprem öncesi, sırası ve sonrası bilgilerle zenginleştirilmesi bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Nitekim farklı ülkelerle karşılaştırıldığında ülkemizde verilen eğitimin geliştirilmeye muhtaç yanlarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Söz gelimi Japonya'da "kataribe" adında hikâyeye anlatıcılığı sayesinde çocuklar gelecekteki deprem gibi afetlere hazırlıklı olmayı öğrenmektedirler. Bu yolla çocuklar; deprem öncesi, sırası ve sonrasındaki durumlarla mücadele etme yolları hakkında bilgi sahibi olmaktadır (Suwa & Gökmenoğlu, 2021). Türkiye'de çocuk kitapları bir yana Türkçe ders kitaplarında dahi deprem hazırlığı üzerine oldukça kısıtlı şekilde değinilmesi büyük bir eksiklik olarak görülmektedir (Kıymaz vd., 2023). Kitapların çocukların kolayca ulaşabileceği araçlar olduğu göz önünde bulundurulduğunda afet riskleri, nedenleri ve güvenlik prosedürleri hakkında bilgilerle donatılmasının çocuklara avantaj sağlayacağı unutulmamalıdır (Baytiyeh, 2018). Tüm bunlar, deprem konulu çocuk kitaplarının deprem öncesi, sırası ve sonrası müdahaleler dikkate alınarak hazırlanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Arslan, K., Görgülü Arı, A., & Hayır Kanat, M. (2023). Ortaokul öğrencilerine yönelik deprem okuryazarlığı ölçeği geliştirme çalışması. *Türk Coğrafya Dergisi*, (83), 163- 178.
- AFAD. (2023). <https://deprem.afad.gov.tr/lastearthquakes> E.T: 10.06.2024
- AFAD (2021). <https://www.afad.gov.tr/afad-hakkinda> E.T: 10.06.2024
- Baytiyeh, H. (2018). Can disaster risk education reduce the impacts of recurring disasters on developing societies? *Education and Urban Society*, 50(3), 1–16.
- Boberg, I. (2019). *Loss in Picture Books about the Tōhoku Earthquake*. [Unpublished Master's Thesis], University of Oslo.
- Bowen, G. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Brown, L. M., Haun, J. N., & Peterson, L. (2014). A proposed disaster literacy model. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 8(3), 267-275.
- Cahill, H., Beadle, S., Mitch, J., Coffey, J. and Crofts, J. (2010), Adolescents in Emergencies, Youth Research Centre, The University of Melbourne, Parkville, Vic.
- Chung, S. C., & Yen, C. J. (2016). Disaster prevention literacy among school administrators and teachers: a study on the plan for disaster prevention and campus network deployment and experiment in Taiwan. *Journal of Life Sciences*, 10.
- Coppola, D. (2006). *Introduction to international disaster management*. Elsevier.
- Daramola, O., Odunsi, O., & Olowoporoku, O. (2017). The corridor to survival: Assessment of disaster

- management literacy in a developing country. *Environmental Quality Management*, 27(2), 15-24.
- Dölek, İ. (2021). *Afetler ve afet yönetimi*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Ercan, M., & Gençer, G. (2023). Deprem ve yas temalı çocuk kitaplarındaki başkarakterlerin karşılaştıkları çatışmalar ve çatışmaları çözmeye izledikleri yollar. *Çocuk Edebiyat ve Dil Eğitimi Dergisi*, 6(2), 197-220.
- Ersoy, Ş. & Koçak, A. (2016) Disasters and earthquake preparedness of children and schools in Istanbul, Turkey, Geomatics, *Natural Hazards and Risk*, 7(4), 1307-1336.
- Genc, F. Z., Yildiz, S., Kaya, E., & Bilgili, N. (2022). Disaster literacy levels of individuals aged 18–60 years and factors affecting these levels: A web-based cross-sectional study. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 76, 102991.
- Gibbs, L., Mutch, C., MacDougall, C. and O'Connor, P. (2013), "Research with, by, for, and about children: lessons from disaster contexts", *Global Studies of Childhood*, Vol. 5 No. 3, pp. 129-141
- Gordon, N., Farberow, N. L., & Maida, C. A. (2013). *Children and disasters*. Routledge.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. *Ankara: Seçkin Yayıncılık*, 271.
- Kayıran, D. (2023). Resimli çocuk kitaplarında afet kavramının incelenmesi. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(15), 255-262.
- Kıymaz, M. S., Ahat, O., Turan, M., Arslan, S., & Yenitürk, N. (2023). Türkçe ders kitaplarında deprem hazırlığı üzerine bir inceleme. *Çocuk Edebiyat ve Dil Eğitimi Dergisi*, 6(1), 16-36.
- Mariam, I., Budhiana, J., Permana, I., Dewi, R., Rahmanishati, W., Noviyanti, L., & Unmehopa, Y. F. (2021). Knowledge, attitudes, disaster training and self-efficacy on disaster preparedness. *Research Horizon*, 1(5), 179-188.
- Merriam, S. (2018). Nitel araştırma-desen ve uygulama için bir rehber. (Çev. Ed. S. Turan). Nobel Yayıncılık.
- Nazli, N. N. N. N., Sipon, S., & Radzi, H. M. (2014). Analysis of training needs in disaster preparedness. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 140, 576-580.
- Peek, L. (2008). Children and disasters: Understanding vulnerability, developing capacities, and promoting resilience an introduction. *Children Youth and Environments*, 18(1), 1–29.
- Righi, E., Lauriola, P., Ghinai, A., Giovannetti, E., & Soldati, M. (2021). Disaster risk reduction and interdisciplinary education and training. *Progress in Disaster Science*, 10, 100165.
- Shaw, R., Takeuchi, Y., Ru Gwee, Q., & Shiwaku, K. (2011). Chapter 1 Disaster education: An introduction. In *Disaster education* (pp. 1-22). Emerald Group Publishing Limited.
- UNISDR. (2007). 2006–2007 World Disaster Reduction Campaign. Available at http://www.unisdr.org/eng/public_aware/world_camp/2006-2007/wdrc-2006-2007.htm
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Zhang, D., Zhang, L. Y., Zhang, K., Zhang, H., Zhang, H. F., & Zhao, K. (2024). Disaster literacy in disaster emergency response: a national qualitative study among nurses. *BMC Nursing*, 23(1), 267.

SÖZLÜ EDEBİYAT VE ÖZBEK ÇOCUK EDEBİYATI

Prof. Rahmatulla BARAKAYEV¹

Özet

Makalede: Özbek sözlü edebiyatının çocuk edebiyatına etkisi, Özbek masalları ve abartılarına dayanarak kaleme alınan edebi masallar ve lafçılar-yalancılar dizisinin gelişme özellikleri ele alınır. Sözlü edebiyata özgü olan “zaçin”in halk masallarına dayanarak yeniden yaratılan edebi masallarda kullanılışı, özellikle de sözlü edebiyatta görülen abartılı anlatımın “lafçılar-yalancılar” dizisi masallarında yenilenme ilkeleri incelenir. Çocuk edebiyatının gelişiminde sözlü edebiyatın özel yeri ve çocuk edebiyatında folklorla özgü çeşitli türlerin yeniden işlenme özellikleri hakkında genel sonuçlara varılır.

Anahtar sözcükler: sözlü edebiyat, çocuk edebiyatı, edebî masal, “lafçılar-yalancılar” dizisi, geleneksellik ve sanatsal beceri.

Annotation

The article explores the impact of Uzbek folk oral traditions on children’s literature, focusing on literary tales based on Uzbek folk stories and praises. It also discusses the characteristics and development of the “exaggerators-liars” series. In these literary tales, the “beginning” (zachin), a defining feature of folk literature, is expressed by each author in their own unique way, particularly in the “exaggerators-liars” series, which draws from various folk tales. The principles of innovation are evident in all creative works, characterized by extreme exaggeration. The article concludes by emphasizing the significant role of folklore in shaping children’s literature and the reimagining of various folklore genres in this context.

Keywords: Folklore, children’s literature, literary fairy tale, the “exaggerators-liars” series, traditionalism and artistic craftsmanship.

Bilindiği üzere, çocuk edebiyatının başlangıcı çok eskilere; ilk annenin ilk çocuğuna söylediği ninniye, yavrusunun dilinin kıvrak olması için uydurduğu **tekerlemelere**, doğadaki ve toplumdaki hadiselerin mahiyetini hemen kavramasına yardımcı olan **bilmecelere**, dedelerin ve ninelerin torunlarına anlattıkları **masallara** ve çocukların oyunlarla sağlıklı ve çevik büyümelerini sağlayan **şarkılara** dayanır. Dolayısıyla halk sanatının bu ilkel örneklerinden ortaya çıkan yazılı edebiyattaki çocuk edebiyatı tarihinin bu kadar eski olması doğaldır.

Özbek edebiyatının tüm türleri gibi çocuk edebiyatının da her dönemdeki gelişiminin halk sözlü yaratıcılığıyla yakından bağlantılı olduğu apaçık bir gerçektir. Zira, “sözlü edebiyat yalnızca edebiyatın ortaya çıkmasına neden olmakla kalmamış, aynı zamanda onun sonraki tüm dönemlerdeki gelişimine de katkıda bulunmuştur... Sözlü edebiyat, sanatsal zevk ve yurtseverliği geliştirir.” [Lihaçev. 1952: 31] Aynı görüş, istisnasız Özbek edebiyatı için de geçerlidir. Çünkü sözlü edebiyat aslında çocuk edebiyatının kaynağıdır, “çocuk edebiyatı, sözlü edebiyatın yazılı edebiyatla bağlandığı bir noktada meydana gelir.” [Levin. 1975: 87]

Dolayısıyla Özbek çocuk edebiyatının sanatsal gelişimini belirleyen faktörler arasında halk sözlü yaratıcılığından ilham alınması ve bunun yazılı edebiyatta çeşitli şekillerde kullanılması özel bir yere sahiptir. Çocuk edebiyatının neredeyse tüm temsilcilerinin sanatında halk masalları ve benzetmelerin olay örgüsüne dayanarak yeniden yaratılan onlarca eserin bulunması fikrimizin kanıtı olabilir.

¹ Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Özbek Dili, Edebiyatı ve Folkloru Enstitüsü Bölüm Başkanı, rahmatulla1954@mail.ru

Özbek çocuk edebiyatının tüm dönemlerinde halk masalları ve kıssaların olay örgüsünden yola çıkılarak yeniden yaratılan edebî masal ve kıssalar geniş bir yer tutar. Söz gelimi, Zafer Diyar'ın *Kartal, Yeni Masal, Taşhan ile Maşhan, Yüksek Dağ, Geniş Otlak ve Cesur Ahbab Hakkında Kıssa, Küçük Bahçıvan* gibi masal ve destanları XX.yüzyılın 30'lu yıllarında Özbek çocuk şiirinde edebî masal ve destan türünün gelişiminde eşsiz bir yere sahiptir. Özbek çocuk şiirinde edebî masal türünün 1950'li-1960'lı yıllardaki gelişimi, Kudret Hikmet'in meşhur *Kıssasü'l Enbiya*'da yer alan yılan ve hizmetçisi hakkındaki rivayetten uyarladığı *Yılan Kral ve Hizmetçi Arı Hakkında Masal, Gömülü Altın, Çenebaz Kadın ve Tedbirli Avcı Hakkında Kıssa* gibi eserleri ile değerlendirilebilir.

Aslında, Kudrat Hikmat'ın eserlerinde folklorla olan ilginin gücü, bir süre şair İslam Nazaroğlu'na katiplik yapmış olmasıyla doğrudan ilgilidir. Kudret Hikmet; anlamda sözlü edebiyatın basitlikle yoğurulmuş bilgeliğini ve iyiliğin zaferine olan inancı, biçimde kafiye'nin asırlar boyu devam eden kati yapısını ve poetik ifadede güzel teşbih ve kişileştirmeyi şairden miras almıştır. Bu konuda şair, *Şah Yılan ve Hizmetçisi Arı Hakkında Masal*'da şöyle der:

Yengi imes bu ertek,
Tingleng, aytib berayin.
Onu halktan algandim,
Yine kaytib beremen. (Kudrat Hikmat. 1986: 146)

Tursunbay Adaşbayev'in *Kısmet* adlı baladı, *Adaletli Kadın, Onurlu Horoz, Altın Yeleli At, Rastan Teyze Destan Teyze* adlı şiirsel masalları ise 1960'lı-1990'lı yıllar Özbek çocuk şiirinde edebî masal türünü bir üst seviyeye taşımıştır.

Altın Yeleli At'ta Alaboğa köyünden on kilometre uzaklıkta, Çatkal sıra dağlarının eteğinde bulunan, "çevresini çam ağaçları ile çevrili Tulparköl hakkında bir efsane anlatılır. Masalın sözlü edebiyatla bağlantısı şairin kendisi tarafından şöyle kaydedilir:

İşbu ertek mamalardan
Miras bolub kalgandır.
Tulparköl'ün efsanesi
Es-huşimni algandır. [Adaşbayev. 1985: 92]

Masalda insan doğasındaki açgözlülük ve elindeki ile yetinmemenin olumsuz sonuçları son derece inandırıcı ve etkileyici bir şekilde anlatılmaktadır. Çatkal dağlarından kırsağını koşturarak avuluna dönen ihtiyarın tam öğle zamanı Tulparköl'e ulaşması; olaylar zincirinin doğallığını sağlayan önemli unsurdur. İhtiyarın sıcağın verdiği yorgunluğu atmak için gölün yemyeşil, serin kıyısında dinlenmeye ihtiyaç duyması doğaldır. Ayrıca öğle namazını da kılması gerekir. İhtiyar, tam namaz kılmaya başlamışken gölün ortasından altın yeleli bir at çıkagelmiş, "göğe sıçrayarak, homurdanarak, gözleri yanarak", kır kırsağın etrafında üç kez dizi çizmiş.

Çopan ise bigam, bifark
İbadetin bozmadan
Turib baksa düldül aygır
Şongidi köl katına.

On iki ay sonra ihtiyarın kırsağı altın yeleli bir tay doğurmuş. İhtiyar bu durum karşısında şaşkınlık içindeyken "servet düşkününü" karısı inatçı kocasını bir şekilde ikna ederek tekrar Tulparköl'e göndermiş. İhtiyar, atını göle sürmüş; altın yeleli tay da annesinin peşine takılmış. İhtiyar bu sefer de tam öğle zamanı göle ulaşmış:

Yaydı şaşib çekmanını
Alıb almay taharet.
Çal şünçeki, namı için

Namaz okub oturur.
Altın yalli at teşvişi
Yüreğini opurar.

Fakat bu sefer olaylar farklı gelişir. Gölden çıkan beygir tayın boynundan ısırarak onu göle götürür. İhtiyar hiçbir şey yapamadan öylece kalakalır.

Masaldaki olaylar mantıklı ve inandırıcıdır çünkü ilk macera gerçekten tesadüfen gerçekleşmiştir. İhtiyarın aptes alması, namazını bozmaması, gölden çıkan beygiri önemsememesi de doğaldır. Merhametli Allah zavallı çobana acıyarak ona altın yelesi tay hediye eder. İkinci macera ise sahtekarlık, aç gözlülük, tatminsizliğin sonucudur. Şair, ihtiyarın eksik aptes alarak öğle namazına oturduğunu vurgulaması boşuna değildir, çünkü akli namazda değil gölün içinden çıkacak beygirdedir. İhtiyar, açgözlü karısının isteğine karşı çıkamadığı, hatta ona katılarak niyeti bozulduğu için cezalandırılır; elindekini de kaybeder.

Özbek sözlü geleneğinde “laf” türünden meydana getirilen eserler de özel bir yere sahiptir. Bu türün ilk örneklerini 20.yüzyıl Özbek edebiyatının büyük temsilcisi Gafur Gulâm Özbek çocuk şiirine kazandırmıştır. Şairin *Muhabbet Edelim* adlı şiiri biraz övüngen, biraz yaramaz, biraz da korkak çocukların Özbek çocuk şiirinde daha önce ele alınmamış yepyeni dünyasını ortaya koymaktadır. Şiirde yaz tatilinden dönen ve okula başlayan çocukların her biri yazın neler yaptığını, nerede dinlendiğini, neleri gördüğünü anlatır:

Ahmet, Meli, Coravay
Tyan Şan’a çıkıbdı,
Nişan keltek tıkıbdı.
Tüşerde on börüning
Kazıbdiler görini.
Yağlab turib tayakni
Savabdiler ayıkni. [Gâfur Gulâm. 1983: 124]

Bu şekilde başlayan muhabbet, hız kesmeden devam eder. Her çocuk yaz tatilinde “başardığı” büyük işleri abartılı biçimde anlatmaya başlar. Örneğin, Ayşe kucağında on beş civciv çıkarmış, civcivlere tahıl yerine A ve B vitaminlerini vermiş ve civcivleri üç günde tavuk ve horozla dönüştürmüş; Zakir’in yetiştirdiği balıklar akvaryuma sığmadıklarından akvaryumun duvarını kırıp nehir nerde diye ağlamışlar ve saire.

Çocukların hayal dünyası sınırsız olur; hep yükseklerde uçarlar. Sınırsız hayal gücünün kanatlarıyla insanın henüz ulaşmadığı ülkelere seyahat ederler, doğaüstü maceralar yaşarlar, imkansızları başarırlar. Çocukların masum ve sade dünyasını kaleme alan bu tür eserler, dünya çocuk edebiyatında özel bir yere sahiptir. Gafur Gulâm’ın Özbek çocuk edebiyatına kazandırdığı “Lafçılar-Yalancılar” dizisi, sonraki dönem edebiyat temsilcilerinin eserlerinde yeni biçimlerde ortaya çıktı. Bu sanatçılar arasında Tursunbay Adaşbayev’in yeri ayrıdır. Sanatçının bu türden ilk kahramanına *Güneşi Gönderiyorum* adlı kitabındaki *Abartı Değil* şiirinde rastlarız. Şiirin kahramanı, karıncaya nal çakarak sazları biçmeye çıkar. Aksi gibi, havanın sıcak ve nemli, iş gücünün ise az olması, bu da yetmezmiş gibi, çekirgelerin rahatsız edici sesleri iş verimini düşürür. O sırada arkadaşı Hâşim’e seslenir; dört tane çekirge yakalayarak onları at yaparlar, kâğıttan kanat yapıp arabaya koşarlar:

Sorageysiz, hoş indi?
Bereke kirib işge,
Ak sarayni toldirdik,
Kök sarayni toldirdik. [Adaşbayev. 1982: 37]

Küçük çocuğun sınırsız fantezi dünyasının yarattığı kurguya dayalı bu tasvir yöntemi, aslında sözlü edebiyattaki abartı ve kurgularla yaratılan *Kırk Yalan*, *Üç yalanda Kırk Yalan* türünden masallara benzemektedir. Zira, bir çubuğu beygir ata dönüştürebilen çocukların dizginsiz hayal dünyası, rahatlıkla karıncaya nal çakar, çekirgeyi arabaya koşar, Ak sarayı, Mavi sarayı kolaylıkla sazlarla doldurur. Aslında bu bir oyundur. Çünkü şiirin başlığı her ne kadar *Abartı Değil* ise de aslında şiir tamamen abartı niteliğindedir ve bir çocuğun oyundan ibaret hayal dünyasına dayanır. Bu nedenle, şiirin içeriğinden kaynaklanan masum gülümsetme ve mizah doğaldır; genç okurları inandırabilir. Sonuç olarak bu yöntem, şiirin biçim ve içerik bakımından daha mükemmel olmasını sağlamaya hizmet eder.

Tursunbay Adaşbayev'in eserlerindeki buna benzer bir diğer karakter de; *Latifcan'ın Abartıları* şiirinde seksen yaşındaki kör büyükannesi için öğneye iplik geçirici, annesi için pirinci ayıklamaya yarayan özel bir mıknaş ve insanların taşımaya zorlanmamaları saplı karpuz icat etmek isteyen Latifcan'dır. "laf" türünün modernize edilmiş hali olan bu şiirdeki Latifcan'ın abartıları, şairin de belirttiği gibi, *tamamen temelsiz değildir*. Onun buluşları yani ninesine iplik geçirmeye, annesinin pirinci ayıklamaya, ağır yükten canı sıkılan çocuğun karpuz kolaylıkla taşımaya yardım edecek fikirleri, çocuk okurların hayal dünyasına uygundur.

Tursunbay Adaşbayev, *Abartı Değil* ve *Latifcan'ın Abartıları* ile başlattığı bu yönü *Hayallerim*, *Çift Kanadım* adlı şiir kitabında daha da geliştirerek "kırk yalan" türünden abartı ve kurgulara dayanan bir dizi seviyesine yükseltti. *Av Zevki*, *Her Şeyi Hatırlıyorum*, *Yarış Zevki*, *Beş Adet Tulum*, *Nar Kırmızısı Ekmek*, *Gem Takıp Eyer Vurup* gibi şiirlerden oluşan *Hızlı At* bölümü, uçsuz bucaksız hayal dünyasına yolculuklardan oluşmaktadır. Şairin sözüyle, *ezeli yoldaşımız* olan abartı, genç okurları hayallerin kanatlı atı gibi peşinden koşturur, bakış açısını genişletir. Latifcan'ın kurguları ile süslü maceralar, genç okurları birer katılımcıya, şiirleri de elden düşmeyen ender eserlere dönüştürür.

Özellikle, *Her Şeyi Hatırlıyorum* adlı şiirde Latifcan'ın henüz doğmadan dedesinin atlarını beslemesi ile ilgili doğüstü olayın anlatılmasıyla başlayan macerası, okurları büyüyecek kadar tuhaftır. Latifcan, kaybolan doru kırsığı bağda, dağda, kısacası her yerde arar. Buradaki masalsi tasvir unsuru dikkat çekicidir: "O sıralar ay yatmaz, güneş batmazmış; bulut olmadan dolu yağar, ninesi kısır keçiyi sağarmış." Damda doğuran doru kırsığın tayı da annesi gibi acayip: hiç görmediği Latifcan'ı hemen tanır. Latifcan onları damdan indirmiş, tayı kırsığa yükleyip, kendisi de binip "deh" diye kamçılarmış ama kısırak onları kaldıramamış, yolunda yürüyememiş. Olay, ne kadar doğüstü başladıysa o kadar tuhaf bir şekilde sona erer:

Sonra, atnı tayga öngerib,

Eyerini bağlab tönkerib –

Kamçı ursam, kanatı barday,

Kulun çapıb kitdi şunkarday. [Adaşbayev. 2003: 135]

Çocuk oyunlarında her zaman var olan, yetişkinlerin özelliklerini çocuklara, güçlülerin sıfatını güçsüzlere aktarma yöntemi şiirin özgünlüğünü sağlamış, olay örgüsüne çekicilik ve canlılık kazandırmıştır.

Gem Takıp Eyer Vurup adlı şiirde erkek çekirgeye bir at gibi gem vurmak, eyerlemek, sazı mızrak, kuzukulağını da kalkan yapmak, çekirgeye binip ava çıkmak gibi tasvirler küçük çocuğun hayal gücünün ürünüdür. Şiirde Hayrı Teyze'nin tavuklarını kıran tilkiyi avlama hikâyesi de az ilginç değildir. Çünkü su aygırı haline gelen tilkinin ağaca bağlı besili çekirgeyi öğlen yemek için gelmesi mantık dışıdır: bir tilkinin semirip su aygırı gibi olması yetişkin biri için doğal olmayan bir mübalağadır, kaldı ki tilkinin (bir koyun gibi beslenmiş ve ağaca bağlanmış da olsa) çekirge avladığını kim görmüş?! Latifcan'ın sazdan yaptığı okla tilkiyi öldürmesi mübalağanın dozunu daha da artırır. Çünkü su aygırı kadar semirmiş bir tilkinin sazdan bir okla öldürülmesi yetişkinlerin gözünde imkansız bir şeydir. Kuyruğu iki metreye ulaşan tilkinin derisinin dört pehlivan tarafından yüzülmesi, kürkünden on tane gocuk yapılması, kuyruğundan kırk adet kalpak hazırlanması gibi sözlü geleneğe ait abartılar çocukların fantezi dünyasına tamamen uygundur.

Abartılı konuşmaya bayılan Latifcan'ın maceraları bu şekilde devam eder. *Beş Adet Tulum* şiirinde Latifcan, eti için beslediği beş sineği kasaplara kestirir. Sineklerden birini ayırıp dışarı çıkarana kadar iki kasap akla karayı seçer. Kesilen sineğin derisinden beş tane tulum yapılır. *Yarış Zevki* şiirinde pireye nal çaktıran, onu şeker ve arpayla besleyen, ona koşmayı öğreten Latifcan, yarışta tüm atları geride bırakarak birinci olur.

Tursunbay Adaşbayev'in söz konusu komik şiirlerinde sözlü edebiyatın önemli unsuru olan abartıyı etkili biçimde kullanması dikkat çekicidir. Abartı, mahiyeti itibarıyla, çocuk oyunlarına hayat veren, oyun karakterlerine çocukların isteklerine uygun özellikleri (büyüklerin özelliklerini küçüklere, güçlülerin sıfatını güçsüzlere taşıma tekniği) kazandıran edebi tasvir aracıdır. Özbek sözlü geleneğine ait lafların da abartı yoluyla ortaya çıkarıldığı dikkate alınır, şiirlerdeki abartının çapı karşılaştırma sırasında daha net anlaşılır. Karşılaştırmanın tutarsızlığından kaynaklanan aşırı abartı mizah ve komikliğe yol açar. Dizeleri okuyan genç okur sonu arkası görünmeyen doğüstü maceralara kapılır ve kendini olayların içinde görür. "Çünkü çocuk için masal gerçeğin ta kendisidir. O sadece bir okuyucu ya da dinleyici değil, aynı zamanda hikâyede yaşanan tüm olaylara doğrudan katılan bir kişidir. Onun "elleri kaşınır", ayakları yerinde durmaz; hemen orada savaşa atılmaya, adalet uğruna savaşmaya, ölüme mahkum edilenleri kurtarmaya, zalimleri ifşa etmeye, çiğnenen gerçeği geri getirmeye hazırdır." [Marşak. 1973: 93]

Bu şiirleri *Kırk Yalan* ve *Üç Yalanda Kırk Yalan* masallarıyla karşılaştırdığımızda şairin abartı sanatına ne kadar hâkim olduğu aydınlaşır. [Lokman Hekim. 990: 95-96; Zümret ile Kimmet. 1988: 247-248] Her iki masala özgü uydurma ve abartıların birbirini takip etmesi, bir yalanın diğerine yol açması olayı, Latifcan'ın abartıları için de geçerlidir. Örneğin, doğmadan önce dedesinin koyunlarını gütmeye tasviri halk masallarına dayanır. Tursunbay Adaşbayev, *Her Şeyi Hatırlıyorum* adlı şiirinde bu tasvir "dedesinin atlarını gütmesi" olarak yeniden işlenmiştir. Pireye nal çakmak, onu beslemek, kesmek, derisi, eti ve yağdan bir sürü şey çıkarmak *Pirem* türünden masallara aittir. [Cihangirov. 1975: 17-18] Bu durum, şairin *Yarış Zevki* adlı şiirinde pireye nal çakmak, onu yarış atı olarak kullanmak şeklinde değiştirilmeden kullanılırken *Abartı Değil*'de karıncayı nallamak, *Gem Takıp Eyer Vurup* şiirinde ise erkek çekirgeye gem ve eyer vurarak ava çıkmak şeklinde yeniden işlenir. Pireyi besleyip sonra kesmek *Beş Tulum*'da sinekle değiştirilirken *Gem Takıp Eyer Vurup*'ta su aygırı gibi semiren tilkinin tavukları yemesi şeklinde yeniden yaratılır.

Tursunbay Adaşbayev, komik şiirlerinde masal ve abartının önemli unsuru olan ifrat sanatından verimli bir şekilde yararlanır. Zira, sözlü gelenek unsurlarından ustalıkla yararlanmak, özellikle Fergana bölgesine özgü abartı ve uydurmalarından tamamen yeni, okuyucuları büyüleyen, peşine takan, sanatsal açıdan kusursuz eserler ortaya çıkarmak, şairin önemli özelliklerinden biridir. Söz konusu eserler çocuk şiirinin zenginleşmesini, genç okurların düşünce yelpazesinin ve hayal gücünün genişlemesini sağlar. [Aşurov. 2009: 44-50]

H.İmanberdiyev'in *Lafçılar-Yalancılar* adlı şiirinde de Latifcan gibi şen şakrak çocuk karakterleri yaratılır, genç okuyucular bu çocukların saf abartılarını zevkle dinlerler:

Ali, Veli lafçılar –
Huşçakçak aldakçılar
Rasa lafni urişar.
Köpükten uy kuruşar,
Meze kılıb külüşer.

Ali debdi: - Veli gel,
Resmimge baha ber.
Kuşça çizdim acayib,
Acayib-u garayib.

Ana u dan yiyapti,
Menge rahmat diyepti.

Veli baksa varakka,
Şekil yok hiç kanaka.
- Aldabsan-ku hani dan?
- Kuş yeb koydu-da nâdan!

- Yokatdingmi huşingni,
Körmayapman kuşingni?!
- Toygaç, kuşça çırk etti,
“Rahmet!” deb uçtu gitti!

Ali, Veli lafçılar –
Huşakçak aldaçılar
Rasa lafni urişar.
Köpükten uy kuruşar,
Meze kılıb külüşer. [İmanberdiyev. 1991: 11-12]

Bu satırları okurken çocukluk yıllarınız gözünüzün önünde canlanır. Çünkü neredeyse her çocuk biraz daha övünge, biraz daha yalancı, biraz daha korkatır. Dolayısıyla küçük bir çocuğun masum bakışı, basit bir çubuğu beygir, sığ gölcüğü engin deniz gibi görür ve aslında tüm evrensel icatlar bu masum bakışın ürünüdür. Bu yüzden abartı-yananlar okuyucuları asla rahatsız etmez; çocukların sınırsız hayal dünyasına götüren acayip bulgular olarak bizi inandırır, bembeyaz kağıtta tahılla beslenen kuşun izlerini görmemize yardımcı olur.

Okuyucu, *Lafçılar-Yalancılar*'ı okurken Ali ile Veli'nin yalanlarını hoş görür; çünkü onlar başkalarını kandırmak için değil kimin daha becerikli olduğunu anlamak için mübalağa yaparlar. Abartıları masumdur ve bunların yalan olduğunu kendileri de bilirler. Bir yarış halinde ilerleyen abartılardan büyük bir zevk alırlar. Ama asıl olan, kimseye zarar vermek gibi niyetleri yoktur, yalanlarından herhangi bir fayda beklemiyorlar. Dolayısıyla “neşeli düzenbazlar” genç okuyucuların hemen beğenisini kazanır, genç okuyucu kahramanların doğüstü abartılarını keyifle okur.

Garayibkent Maceraları kitabında mübalağacıları Ali ile Veli yeni biçimde karşımıza çıkar. Abartıları döktüren, köpükten ev yapıp neşelerini artıran iki arkadaş akranlarını bir kez daha gülmeye davet eder:

Ali kipriğin kakmay,
Yanı-verige bakmay
Ulaydi gepni gepge:
- Şu, deseng ötgen hafta
Kolbala teyyarede
Mirrihge karab uçtim.
Mihmandost seyyarede
Bir hafta yaşab tuşdim. [İmanberdiyev. 1994: 55]

Kanaatimizce Ali ile Veli'nin maceraları yukarıdaki dizelerde inandırıcı bir niteliğe sahiptir. Zira yalanı gerçeğe dönüştüren düzenbazların kılını kıpırdatmadan yalan uydurdıklarını hepimiz biliyoruz. Dolayısıyla Ali kendi elleriyle yaptığı uçakla Merih gezegenine uçmuş, konuksever gezegende bir hafta misafir olarak kalmışsa Veli neden geride kalsın ki:

Veli hem boş kelmeydi,
Alige yan bermeydi:
- Mirrih bir kademlik cay,
Yetesen soğumay çay.

Men-çi, bar-ey dedim-u
Kuyaşge çıkıyb tuşdim!
- Kuyib kül bolmadingmi?!
- Yok-e, keçesi uçtim.

Özetle, *Lafçılar-Yalancılar* dizi şiirlerinde yalancılıkta ustalaşan Ali ile Veli, aslında akranları gibi sıradan çocuklardır. Ancak onların hayal dünyası sınırsızdır. Onlar damlada denizi görebilen, bir bardak çay içene kadar Merih'e gidip gelebilen, yakmasın diye Güneş'e geceleyin uçan acayip çocuklar oldukları için değerlidir. Sözlü edebiyatın ölümsüz geleneklerine dayanan bu tür eserler, her zaman edebiyatımızın hazinesini zenginleştirmeye, genç okuyucuların hayal gücünü genişletmeye hizmet edecektir.

KAYNAKÇA

1. Lihaçev D.S. Voznikoveniye russkoy literaturı. – M-L.: Izd. AN SSSR, 1952.
2. Levin M.P. Novimi putyami / Jizn i tvorçestvo S.Marşaka. – M., 1975.
3. Qudrat Hikmat. Mening yuragim. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1986.
4. Adaşboyev T. Oqbura to'liqlari. – Taşkent: Yoş gvardiya, 1985.
5. G'afur G'ulom. Farzandlarimga. – Taşkent, 1983.
6. Adaşboyev T. Jo'nataman quyoşni. – Taşkent: Yoş gvardiya, 1982.
7. Adaşboyev T. Orzularim – qo'sh qanotim. – Taşkent: Sharq, 2003.
8. Marşak S.Y. Pravo na vzaimnost. – M.: Sov. Rossiya, 1973.
9. Luqmoni hakim / O'zbek xalq ijodi. – Taşkent: Adabiyot va san'at, 1990.
10. Zumrad va Qimmat / O'zbek xalq ijodi. – Taşkent: Adabiyot va san'at, 1988.
11. Jahongirov G'. O'zbek bolalar folklori. – Taşkent: O'qituvchi, 1975.
12. Aşurov B. Tursunboy Adaşboyevning poetik mahorati. – Taşkent: Fan, 2009.
13. Imonberdiyev H. Lofçilar-aldoqçilar. – Taşkent: Ço'lpon, 1991.

XALQ OG'ZAKI IJODI VA O'ZBEK BOLALAR ADABIYOTI

Prof. Dr. Rahmatulla BARAKAEV¹

¹ O'zbekiston Fanlar Akademiyasi O'zbek Tili, Adabiyoti va Folklori Instituti Bo'lim Mudiri

Annotatsiya

Maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodining bolalar adabiyotiga ta'siri, o'zbek xalq ertaklari va loflari asosida yaratilgan adabiy ertaklar hamda "lofchilar-aldoqchilar" turkumining taraqqiyot xususiyatlari va o'ziga xosliklari fikr yuritiladi. Xalq ertaklari asosida qayta yaratilgan adabiy ertaklarda xalq og'zaki adabiyotining o'ziga xos belgisi bo'lmish "zachin"ning har bir ijodkor asarlarida o'ziga xos tarzda namoyon bo'lishi, ayniqsa, "lofchilar-aldoqchilar" turkumida turli ertaklardagi xalq og'zaki ijodiga xos o'ta mubolag'aning har bir ijodkor asarida yangilanish tamoyillari ko'rsatib beriladi. Xalq og'zaki ijodi bolalar adabiyoti taraqqiyotida alohida o'rin tutishi va folklorga xos turli janrlarning bolalar adabiyotida qayta ishlangan tarzda namoyon bo'lishi xususiyatlari haqida umumlashma xulosaga kelinadi.

Kalit so'zlar: Xalq og'zaki ijodi, bolalar adabiyoti, adabiy ertak, "lofchilar-aldoqchilar" turkumi, an'anaviylik va badiiy mahorat.

Аннотация: (туркча)

Ключевые слова: (туркча)

Annotation:

Key words:

Ma'lumki, bolalar adabiyotimiz ibtidosi, aslida, juda qadim-qadimlarga – dastlabki onaning birinchi farzandiga aytgan **allasi**, bolasining tili burro bo'lishi uchun to'qigan **tez aytishlari**, tabiat va jamiyatdagi har bir narsaning asl mohiyatini tez anglab olishiga yordam beradigan **topishmoqlari**, bobo va momolarning nevaralariga aytgan **ertaklari** hamda bolalarning o'yin vositasida sog'lom va chaqqon bo'lib o'sishlariga ko'maklashadigan **o'yin qo'shiqlariga** borib taqaladi. Binobarin, xalq og'zaki ijodining ushbu ibtidoiy namunalardan paydo bo'lgan bolalar adabiyotining yozma adabiyotdagi tarixi shu qadar ko'hnaligi ham tabiiydir.

O'zbek adabiyotining barcha tur va janrlari hamda yo'nalishlari singari bolalar adabiyotining barcha davrlardagi takomili ham xalq og'zaki ijodi bilan chambarchas bog'liqligi isbot talab qilmas haqiqatdir. Zero, "xalq og'zaki ijodi nafaqat adabiyot «tug'ilishi»ga, maydonga kelishiga sabab bo'ldi, balki keyingi barcha davrlarda uning taraqqiyotiga ham ko'maklashdi... U (badiiyatni his qilish) didini, vatanparvarlikni shakllantirdi" [Лихачев. 1952: 31]. Bu fikrni istisnosiz ravishda o'zbek bolalar adabiyotiga ham tatbiq etish mumkin. Chunki, aslida ham, xalq og'zaki ijodi bolalar adabiyotining sarchashmasi bo'lib, "bolalar adabiyoti xalq og'zaki ijodining yozma adabiyot bilan bog'lanib ketadigan qaysidir bir nuqtasida tug'iladi" [Левин. 1975: 87].

Binobarin, o'zbek bolalar adabiyoti badiiy takomilini belgilagan turli omillar orasida xalq og'zaki ijodidan ilhomlanish, uni yozma adabiyotda turli shakllarda qo'llash alohida o'rin tutadi. Deyarli barcha bolalar adabiyoti namoyandalari ijodida xalq og'zaki ijodidagi ertak va masallar syujeti asosida qayta yaratilgan o'nlab asarlar uchrashining o'zaro fikrimiz dalili bo'lib xizmat qila oladi.

O'zbek bolalar adabiyotining barcha davrlardagi namunalari xalq ertaklari va masallari syujeti asosida qayta yaratilgan adabiy ertak va masallar katta o'rin tutadi. Jumladan, Zafar Diyorning «Burgut», «Yangi ertak», «Toshxon bilan Moshxon», «Yuksak tog', keng o'tloq va mard o'rtoq haqida qissa», «Kichkina bog'bon» singari ertak va dostonlari XX asr 30-yillari o'zbek bolalar she'riyatida adabiy ertak va doston janrining shakllanishida o'ziga xos o'rin tutsa, Qudrat Hikmatning ma'lumu mashhur «Qisas ul-anbiyo»lardagi ilon va uning xizmatkori ari haqidagi rivoyat asosida qayta yaratilgan «Ilonshoh va uning amaldori ari haqida ertak», «Ko'milgan oltin, vaysaqi xotin va tadbirkor ovchi qissasi» singari asarlari 50-60-yillar o'zbek bolalar she'riyatida adabiy ertak janri takomilini belgilashga xizmat qiladi.

Aslida, Quدرات Hikmat asarlarida xalq og‘zaki ijodiga murojaat kuchliligi uning bir muddat xalq shoiri Islom shoir Nazar o‘g‘liga kotiblik qilganiga bevosita aloqadordir. Quدرات Hikmat Islom shoirdan mazmunda xalq og‘zaki ijodidagi soddalikka yo‘g‘rilgan donolik va ezgulikning muqarrar g‘alabasiga ishonch tuyg‘ularini, shaklda qofiyalashning asrlar davomida barqarorlashgan qat‘iy tizimi hamda poetik tasvirda betakror o‘xshatish va jonlantirishlarni meros qilib oldi. Bu haqda shoirning o‘zi «Ilonshoh va uning amaldori ari haqida ertak»da:

Yangi emas bu ertak,
Tinglang, aytib beraman.
Uni xalqdan olgandim,
Yana qaytib beraman (146), –

deydi.

Tursunboy Adashboevning “Qismat” balladasi, “Adolatli qozi”, “Oriyatli xo‘roz”, “Oltin yolli tulpor qissasi”, “Roston xola – doston xola” she‘riy ertaklari esa 60-90-yillari o‘zbek bolalar she‘riyatida adabiy ertak janrini yanada yuksak darajaga ko‘tardi.

“Oltin yolli tulpor qissasi”da Olabuqa qishlog‘idan o‘n chaqirim naridagi Chotqol tizma tog‘larining etagida joylashgan, “chor atrofni archazorlar kiprik misol to‘sgan” Tulporko‘l bilan bog‘liq afsona qalamga olinadi. Ertakning xalq og‘zaki ijodiga aloqadorligini shoirning o‘zi:

Ushbu ertak momolardan
Meros bo‘lib qolgandir.
Tulporko‘lning afsonasi
Es-hushimni olgandir [Адашбоев. 1985: 92.]

deyish bilan e‘tirof etadi.

Bu adabiy ertakda inson tabiatidagi azaliy ochko‘zlik, boriga qanoat qilmaslik oqibatlarini nihoyatda ishonarli, ta‘sirchan tasvirlangan. Chotqol tomondan baytalini eldirib ovuliga qaytib kelayotgan cholning ayni peshin chog‘ida Tulporko‘l bo‘yiga etib kelishi keyingi voqealar zanjirining tabiiyligini ta‘minlashi bilan e‘tiborga sazovor. Chunki chol, avvalo, issiqdan tolganligi sababli bir pas ko‘lning yam-yashil qirg‘og‘i salqinida dam olish ehtiyoji borligi tabiiy. Bundan tashqari esa, u peshin namozini o‘qib olishi kerak edi. Xullas, chol namoz o‘qishni boshlabdi. Shu payt ko‘lning o‘rtasidan oltin yolli tulpor chiqib, “ko‘kka sapchib pishqirib, ko‘zi yonib, shaylanib”, bo‘z baytal atrofidan uch bor aylanibdi.

Cho‘pon esa beg‘am, befarq
Ibodatin buzmasdan –
Turib boqsa duldul ayg‘ir
Sho‘ng‘idi ko‘l qatiga.

Oradan o‘n ikki oy o‘tib, cholning baytali oltin yolli qulun tug‘ibdi. Bu holdan chol hang-mang, «mol-dunyoga hirs qo‘ygan» kampiri esa yana bitta shunday qulunli bo‘lish dardida qaysar cholni avrab-aldab, yana Tulporko‘lga borishga ko‘ndiribdi. Chol baytalini minib, ko‘l tomonga yo‘l olibdi, oltin yolli toychoq ham onasining ketidan qolmay, ularga ergashibdi. Chol yana avji peshin chog‘ida ko‘l bo‘yiga etib kelibdi va:

Yozdi shoshib chakmonini
Olib-olmay tahorat.
Chol shunchaki, nomi uchun
Namoz o‘qib o‘tirar.

Oltin yolli ot tashvishi

Yuragini o'pirar.

Biroq bu galgi voqealar rivoji boshqacharoq kechadi, ko'ldan chiqqan tulpor toychoqning bo'ynidan tishlab, o'zi bilan ko'l ostiga olib ketadi, chol esa barmog'ini tishlab qolaveradi.

Ertak voqealari mantiqan asosli, ishonarli, chunki dastlabki sarguzasht rostdan ham tasodifiy ravishda ro'y bergan edi. Cholning tahorat olishi, namozini buzmasligi, ko'ldan chiqqan tulporga e'tibor bermasligi ham tabiiy, demak, bechora cho'ponga ollohning rahmi kelib, g'ayritabiiy ravishda o'z marhamatini inoyat qilgan edi. Ikkinchi sarguzasht esa zo'rma-zo'rakilik, ochko'zlik, boriga qanoat qilmaslik oqibatidir. Shoir cholning peshin namoziga tahorat olib-olmay (chala tahorat qilib) o'tirishi, biroq xayoli namozda emas, ko'ldan chiqishi lozim bo'lgan oltin yolli tulporda ekanligini bejiz ta'kidlamaydi. Mol-dunyoga hirs qo'ygan kampirining ta'magirlikiga qarshi chiqolmagani, unga qo'shilib, o'zining ham niyati buzilganligi uchun chol jazosini oladi, boridan ham ayrilib, ikki qo'lini burniga tiqib qolaveradi.

O'zbek xalq og'zaki ijodida alohida o'rin tutadigan lof janri asosida yaratilgan asarlar ham o'zbek bolalar she'riyatida o'ziga xos o'rin tutadi. Ushbu janrni bolalar she'riyatimizga XX asr o'zbek adabiyotining ulkan namoyandasi G'afur G'ulom olib kirdi. Uning "Chaqchaqlashaylik" she'ri o'zbek bolalar she'riyatida ozgina maqtanchoqroq, ozgina hovliqmaroq, ozgina vahimachiroq bolakaylarning o'ziga xos, yangicha dunyosi yaratilishi bilan e'tiborga sazovordir. She'rda yozgi ta'tildan qaytib, maktabda o'qishlarini boshlagan bolalarning har biri yozda nima ish qilgani, qaerda dam olganiyu nimalarni ko'rgani haqida navbati bilan gapirib beradi:

Ahmad, Meli, Jo'ravoy

Tyan-Shanga chiqibdi,

Nishon kaltak tiqibdi.

Tusharda o'n bo'rining

Qazibdilar go'rini.

Yog'lab turib tayoqni

Savabdilar ayiqni [Ғафур Ғулум. 1983: 124].

Shu tarzda boshlangan suhbat (chaq-chaq) to'xtovsiz davom etaveradi. Har bir bola yozda ko'rsatgan "karomat"lari haqida shu tariqa lof ura boshlaydi. Oysha o'z qo'ltig'ida o'n besh jo'ja ochib, jo'jalarga "A" va "V" vitaminlarni don o'rmida berib, uch kunda jo'jalarini tovuq-xo'rozga aylantiribdi, Zokir boqqan baliqlar akvariumga sig'may, devorni yorib chiqib, daryo izlab yig'labdi va hokazo.

Ma'lumki, kichik yoshdagi bolakaylarning xayolot olami tizginsiz, ko'klarda parvoz qiluvchi bo'ladi. Ular had-hudud bilmas xayolot qanotida oyoq etmas o'lkalarga sayohat qiladilar, g'ayritabiiy sarguzashtlarni boshdan kechiradilar, inson zotining qo'lidan kelmaydigan ishlarni amalga oshiradilar. Bolalarning beg'ubor, o'ziga xos sodda olamini yaratishga bag'ishlangan shu tarzdagi asarlar jahon bolalar adabiyotida alohida o'rin tutadi. G'afur G'ulom ushbu she'rlari bilan o'zbek bolalar adabiyotida "Lofchilar-aldoqchilar" turkumida o'ziga xos olam yaratgan bo'lsa, bu an'ana keyingi davr bolalar adabiyoti namoyandalari ijodida yanada yangicha ko'rinishlarda namoyon bo'ldi. Ular orasida T.Adashboev asarlari alohida o'rin tutadi. T.Adashboev ijodida dastlabki shunday qahramonni «Jo'nataman quyoshni» to'plamidagi «Lof emas» she'rida uchratamiz. She'r qahramoni chumolini taqalab, anhor yoqalab qamish o'rishga chiqadi. Aksiga olib, havo issiq, dim, ishchi kuchi kam, bu ham etmagandek, chigirtkalar chirillayverib uning g'ashiga tegadi, ishdan qoldiradi. Shunda u sherigi Hoshimga imlab, chigirtkalarining to'rttasini ushlab, ot qilib, qog'ozdan qanot qilib, aravaga qo'shadi:

So'ragaysiz, xo'sh endi?

Baraka kirib ishga,

Oq saroyini to‘ldirdik,

Ko‘k saroyini to‘ldirdik [Адашбоев. 1982: 37].

Yosh bolaning chek-chegara bilmas xayolot olami yaratgan uydirmadan kelib chiqadigan kulgi asosidagi bu tasvir usuli, aslida, xalq og‘zaki ijodidagi loflarga hamda lof va uydirmalar asosida yaratilgan «Qirq yolg‘on», «Uch yolg‘onda qirq yolg‘on» tipidagi ertaklarga o‘xshab ketadi. Zero, bolakaylarning tol chiviqdan ko‘klarga parvoz qiladigan duldul ot yasay oladigan tizginsiz xayolot olami chumolini ot singari taqalash yoki to‘rt chigirtkani aravaga qo‘shib, Oq saroyu Ko‘k saroylarni o‘rilgan qamishlarga to‘ldirib tashlashni ham bemalol uddalay oladi. Aslida esa, bu o‘yin. Chunki she‘r sarlavhasi «Lof emas» deyilsa-da, aslida she‘r to‘laligicha lofdan iborat bo‘lib, u yosh bolaning mohiyatan o‘yindan iborat xayolot olamiga asoslanadi. Shu sababli ham she‘r mazmunidan kelib chiqadigan beg‘ubor kulgi, hajv tabiiy, yosh kitobxonni ishontira oladi. Binobarin, bu usul she‘rning shakl va mazmun jihatdan yanada mukammalligini ta‘minlashga xizmat qiladi.

T.Adashboev ijodida shunday yana bir qahramon ko‘zi xiralashib qolgan sakson yoshli buvisi uchun ignaga ip o‘tkazuvchi asbob o‘ylab topmoqchi bo‘lgan, onasiga guruchning kurmagi va toshini ajratib beradigan maxsus magnit yaratmoqchi bo‘lgan, odamlar silliq, dum-dumaloq tarvuzni ko‘tarishda qiynalmasinlar deb tarvuzning maxsus tutqich-sopli turini kashf qilmoqchi bo‘lgan Latifjon timsolida «Latifjonning loflari» she‘rida uchraydi. Lof janrining zamonaviylashtirilgan shakli bo‘lgan ushbu she‘r qahramoni Latifjonning loflarida, shoir qayd etganidek, «*ancha-muncha asos bor*», ya‘ni bu «kashfiyot»lar buvisining ignasiga ip o‘tkazaverish, onasiga guruchning toshi va kurmagini tozalab berish, bozordan qiynalib tarvuz ko‘tarib kelishdan bezor bo‘lgan bolaning o‘z yukini engillatish maqsadidagi o‘y-fikrlari sifatida yosh kitobxonlar xayolot olamiga hamohang.

T.Adashboev «Lof emas» va «Latifjonning loflari»dan boshlangan ushbu yo‘nalishni «Orzularim – qo‘sh qanotim» saylanmasida yanada rivojlantirib, “qirq yolg‘on” tipidagi uydirma, loflarga asoslangan alohida turkum darajasiga ko‘taradi. “Ovning gashti”, “Barchasi yodimda”, “Poyga zavqi”, “Beshta sanoch”, “Shirmon kulcha”, “Yugan solib, egar urib” singari she‘rlardan tashkil topib, “Uchqur tulpor” deb nomlangan ushbu fasl, o‘z nomi bilan, xayolotning bepoyon olamiga sayohatlardan tashkil topgan. Shoir aytmoqchi, «*bizga azaliy yo‘ldosh*» bo‘lgan loflar yosh kitobxonni ham xayolotning uchqur tulpori yanglig‘ o‘z orqasidan ergashtiradi, tafakkurini kengaytiradi. Ushbu turkum she‘rlarning bosh qahramoni Latifjonning uydirmalar bilan to‘lib-toshgan g‘ayritabiiy sarguzashtlari shu boisdan ham teng-to‘shlarini ishtirokchiga, she‘rlarni esa ular qo‘lidan qo‘ymay o‘qiydigan asarlarga aylantira oladi.

Jumladan, «Barchasi yodimda» she‘rida Latifboy tug‘ilmagan paytidanoq bobosining yilqisini boqqanligi xususidagi g‘ayritabiiy voqea tasviridan boshlangan sarguzasht kitobxonni sehrlab qo‘yadigan darajada g‘aroyib. U yo‘qolib qolgan to‘riq baytalni bog‘dan, tog‘dan, xullas, hamma yoqdan qidiradi. Shu o‘rindagi ertagona tasvir elementi diqqatga sazovor: «U paytlarda oy ham yotmas ekan, quyosh ham botmas ekan, bulut bo‘lmasa ham do‘l yog‘ar ekan, buvisi qisir echkini sog‘ar ekan». Tomda qulunlagan to‘riq baytalning toychog‘i ham onasi singari g‘ayritabiiy: u umrida ko‘rmagan Latifboyni tanib, alanglaydi. Latifboy ularni tomдан olib tushib, baytalga qulunni ortib, o‘zi ham minib, “chuh”, deb qamchini tortsa, baytal ularni ko‘tarib turolmabdi ham, yurolmabdi ham. Voqea qancha g‘ayritabiiy boshlansa, shunchalik g‘ayritabiiy tugaydi:

So‘ngra, otni toyga o‘ngarib,

Egarini bog‘lab-to‘nkarib –

Qamchi ursam, qanoti borday,

Qulun chopib ketdi shunqorday [Adashboev. 2003: 135].

Bolalar o‘yinlarida azaldan mavjud bo‘lgan kattaga xos xususiyatlarni kichkinaga, kuchliga xos sifatlarini kuchsizga ataylab ko‘chirish usulini qo‘llash she‘rning o‘ziga xosligini ta‘minlashga xizmat qilgan, syujetga qiziqarililik va jonlilik baxsh etgan.

“Yugan solib, egar urib” she’rida chigirtkaning erkagini ot singari yuganlash, egar urish, qamishdan nayza, otquloqdan qalqon yasab, unga minib, ovga chiqish singari tasvirlar ayni yosh bola xayolotining mahsuli ekanligi bilan e’tiborga sazovor. She’rdagi Xayri xolaning tovuqlariga qiron keltirgan tulki ovi tasviri ham undan kam emas. Chunki begemotday bo’lib ketgan tulkining peshin chog’i o’lja ilinjida rosa emlab, tolga bog’lab qo’ygan chigirtkani ovlashga kelishi, aslida, aqlga to’g’ri kelmaydi: tulkining semirib, begemotday bo’lib ketishi katta yoshli odam uchun g’ayritabiiy mubolag’a, tulkining chigirtka ovlaganini (hatto u rosa emlab, qo’y singari tolga bog’lab qo’yilgan bo’lsa-da) shu paytgacha kim ko’ribdi?! Latifboyning tulkini qamishdan yasalgan o’q-yoyidan otib o’ldirishi yuqoridagi mubolag’ani yanada oshiradi, chunki begemotday semirib ketgan tulkining qamishdan yasalgan o’q-yoy bilan otib o’ldirilishi, katta yoshli odamlar nazdida, mumkin emas. Quyrug’i ikki quloch bo’lib ketgan tulkining tanasini to’rt pahlavon shilishi, mo’ynasidan ko’nichilar o’nta po’stin tikishi, ikki quloch quyrug’idan qirqta telpak tayyorlashi singari xalq og’zaki ijodiga xos o’ta mubolag’ali tasvirlar ham yosh bolaning g’ayritabiiy fantaziyasiga to’la mos keladi.

“Lof gaplarga suyagi yo’q” Latifboyning sarguzashtlari shu tariqa davom etaveradi. “Beshta sanoch” she’rida u bo’rdoqiga boqqan beshta chivinni guzardagi qassoblarni ishga solib so’ydiradi, qo’radagi bir chivinni jo’ralaridan ajratib olib chiqquncha ikki qassob qora terga tushadi, so’yilgan chivinning terisidan beshta sanoch (qimiz solinadigan idish) chiqadi. “Poyga zavqi” she’rida burgani taqalatib, oq qand berib ovutgan, arpa berib boqqan, yo’rg’alashga o’rgatgan Latifboy poygada barcha tulporlarni ortda qoldirib, marraga birinchi bo’lib etib keladi.

T.Adashboevning ushbu hazil she’rlari, ayniqsa, xalq og’zaki ijodida alohida o’rin tutadigan o’ziga xos badiiy tasvir vositasi hisoblanmish mubolag’aning samarali qo’llanishi nuqtai nazaridan e’tiborga molik. Mubolag’a yoki bo’rttirish esa o’z mohiyati bilan bolalar o’yinlariga jon bag’ishlaydigan, o’yin qahramonlariga bola xohishiga mos xususiyatlarni (ushbu she’rlarda kattaga xos xususiyatlarni kichkinaga, kuchliga xos sifatlarni kuchsizga ataylab ko’chirish usulini) baxsh eta oladigan badiiy tasvir vositasidir. O’zbek xalq og’zaki ijodidagi loflar ham mubolag’a asosida yaratilishini ko’zda tutadigan bo’lsak, ushbu hazil she’rlardagi o’ta mubolag’a qiyos jarayonida yanada yorqinroq namoyon bo’ladi hamda qiyosning nomuvofiqligidan kelib chiqadigan o’ta mubolag’a hajv, kulgini keltirib chiqaradi. Ularni o’qigan yosh kitobxon ham oxiri-keti ko’rinmaydigan g’ayritabiiy sarguzashtlarga mahliyo bo’lib qoladi, beixtiyor ularning ishtirokchisiga aylanadi. «Chunki bola uchun ertak voqelikning ayni o’zidir. U shunchaki kitobxon yoki tinglovchi emas, balki hikoyada ro’y beradigan barcha voqea-hodisalarning bevosita ishtirokchisi. Uning «qo’llari qichiydi», oyoqlari bir joyda turolmaydi – u shu zumdayoq jangga o’tlanishga, adolat uchun jang qilishga, o’linga mahkum etilganlarni qutqarishga, zolimlarni fosh qilishga, poymol qilingan haqiqatni tiklashga hoziru nozir turadi» [Мапшак. 1973: 93].

Ushbu she’rlarni «Qirq yolg’on» va «Uch yolg’onda qirq yolg’on» ertaklariga qiyoslash shoirning xalq og’zaki ijodidagi o’ta mubolag’a san’atini qo’llash borasidagi badiiy mahoratini tasdiqlaydi [Луқмони ҳаким. 1990: 95-96; Зумрад ва Қиммат. 1988: 247-248]. Har ikkala ertakdagi uydirma, loflar qanchalik bir-biriga ulanib, bir yolg’on ikkinchisini keltirib chiqaraversa, Latifjonning loflaridagi holat ham undan kam emas. Jumladan, tug’ilmasidan avval bobosining qo’yini boqish epizodi, aslida, xalq ertaklaridan kelib chiqqan. Uni T.Adashboev «Barchasi yodimda» she’rida tug’ilmasidan avval bobosining yilqisini boqish tarzida qayta ishlagan. Burgani taqalatish, boqib semirtirib so’yish, terisi, go’shti, yog’ining olam-jahonni tutib ketishi «Burgam» tipidagi ertaklarda uchraydi [Жаҳонгиров. 1975: 17-18]. Uni shoir «Poyga zavqi» she’rida burgani taqalatib, poygada chopiladigan ot o’rnida qo’llash sifatida aynan saqlab qolsa, «Lof emas» she’rida chumolini taqalash tarzida, «Yugan solib, egar urib» she’rida chigirtkaning erkagiga yugan solib, egar urib, ovga chiqish tarzida ijodiy qayta ishlaydi. Burgani boqib semirtirib so’yishni ijodkor «Beshta sanoch» she’rida chivinni boqib, semirtirib so’yish shaklida ijodiy o’zgartirsa, «Yugan solib, egar urib» she’rida kampirning tovuqlarini eb begemotday semirgan tulki tarzida qayta ishlagan.

T.Adashboev ushbu hazil she’rlarida ertak va loflarda alohida o’rin tutadigan giperbola (o’ta mubolag’a, ifrot) san’atini qo’llash mahoratini namoyon qila olgan. Binobarin, xalq og’zaki ijodi an’analarini ijodiy qo’llash, ayniqsa, Farg’ona vodiysiga xos lof va uydirmalar asosida mutlaqo yangi, yosh kitobxonni o’ziga sehrlab qo’yadigan, orqasidan ergashtirib ketadigan badiiy mukammal asarlar yaratish shoir ijodida alohida o’rin tutadi, bolalar she’riyatimizni ushbu

yo'nalishdagi asarlar bilan yanada boyitadi, yosh kitobxon fikrlash doirasini, xayolot olamini kengaytiradi [Ашуров. 2009: 44-50].

H.Imonberdievning «Lofchilar-aldoqchilar» she'rida ham shunga o'xshash xushchaqchaq bolakaylar obrazi yaratiladi, yosh kitobxon ularning beg'ubor loflarini maza qilib tinglaydi:

Ali, Vali lofchilar –
Xushchaqchaq aldoqchilar
Rosa lofni urishar.
Ko'pikdan uy qurishar,
Maza qilib kulishar.

Ali debdi: - Vali, kel,
Rasmimga baho ber.
Qushcha chizdim ajoyib,
Ajoyibu g'aroyib.
Ana u don eyapti,
Menga rahmat deyapti.

Vali boqsa varaqqa,
Shakl yo'q hech qanaqa.
- Aldabsan-ku, qani don?
- Qush eb qo'ydi-da, nodon!

- Yo'qotdingmi hushingni,
Ko'rmayapman qushingni?!
- To'ygach, qushcha chirq etdi,
«Rahmat!» deb uchdi-ketdi!

Ali, Vali lofchilar –
Xushchaqchaq aldoqchilar
Rosa lofni urishar,
Ko'pikdan uy qurishar.

Mazza qilib kulishar [Имонбердиев. 1991: 11-12].

Ushbu satrlarni o'qishingiz bilan ko'z o'ngingizda o'z yoshligingiz «yarq» etib namoyon bo'lishi turgan gap. Chunki deyarli har bir yosh bola aslida ana shunday ozgina lofchiroq, ozgina aldoqchiroq, ozgina vahimachiroq bo'lishi turgan gap. Shu bois ham yosh bolaning beg'ubor nigohi oddiygina tol chiviqdan chopqir duldul ot, oyoq botmas ko'lmakdan bepoyon ummon yaratadi va, aslida, olamshumul kashfiyotlar ham ana shu beg'ubor nigoh mahsulidir. Shu sababli bu loflar-yolg'onlar ham kitobxonga zarracha malol kelmaydigan, bolakaylarning had-hudud bilmas xayolot olami bilan oshno qiladigan g'aroyib topilmalar sifatida Sizni beixtiyor ishontiradi, o'sha oppoq

qog'ozda hozirgina don eb yurgan qushchanning oyoq izlarini ko'rasiz.

Shu boisdan ham yosh kitobxon «Lofchilar-aldoqchilar»ni o'qib, Ali bilan Valining yolg'onlaridan xafa bo'lmaydi, chunki ular yolg'on aytib birovni aldamaydilar, balki xayollariga kelgan loflarni bir-birlariga aytish bilan go'yoki kim zo'rroq lof aytishga bahslashadilar. Ularning loflari beg'ubor, bu loflarning yolg'onligini ularning o'zlari ham bilib turadilar, faqat mana shu kim o'zarga aytilgan loflardan bolakaylar o'zlaricha zavq topadilar. Biroq eng asosiysi, ularning ko'nglida birovga yomonlik qilish yoki o'z yolg'onlaridan biror bir manfaat kutish yo'q, ular shunchaki lof urishyapti. Shu boisdan ham bu «xushchaqchaq aldoqchilar» yosh kitobxonlarga darrov manzur bo'ladi, ularning g'ayritabiiy loflarini yosh kitobxon maza qilib o'qiydi va o'zi ham davom ettiradi.

«G'aroyibkent hangomalari» to'plamida Ali-Vali lofchilar yanada yangicha ko'rinishda namoyon bo'ladilar. «Rosa lofni urib», «ko'pikdan uy qurib», «mazza qilib kuladigan» do'stlarning yangi loflari yosh kitobxonlarni yana bir bora mazza qilib kulishga da'vat etadi:

Ali kiprigin qoqmay,

Yoni-veriga boqmay

Ulaydi gapni gapga:

- Shu desang, o'tgan hafta

Qo'lbola tayyorada

Mirrixga qarab uchdim.

Mehmondo'st sayyorada

Bir hafta yashab tushdim [Имонбердиев. 1994: 55].

Nazarimizda, Ali-Valilarning hangomalari bu she'rda yanada ishonarliroq mohiyat kasb etgan. Chunki yolg'onni rostga aylantirib yuboradigan «azamatlar» odatda kiprik qoqmay, ko'z yummay, yolg'onni to'qishi hammaga ma'lum. Shunday ekan, Alivoy qo'lbola tayyorada Mirrixga uchib borib, mehmondo'st sayyorada bir hafta mehmon bo'lib kelgan bo'lsa, nega Valivoy undan orqada qolishi kerak:

Vali ham bo'sh kelmaydi,

Aliga yon bermaydi:

- Mirrix bir qadamlik joy,

Yetasan sovumay choy.

Men-chi, bor-ey dedimu

Quyoshga chiqib tushdim!

- Kuyib kul bo'lmadingmi?!

- Yo'g'-ye, kechasi uchdim.

Xullas, «Lofchilar-aldoqchilar» va «Lofchilar» turkum she'rlaridagi yolg'onni suv qilib ichib yuboradigan Ali-Valilar barcha tengdoshlari singari oddiy bolalar, faqat ularning xayolot olami cheksiz-chegarasiz va shu sababli ham ular qatrada dengizni ko'ra oladigan, bir piyola choy ichguncha Mirrixga borib keladigan yoxud quyosh kuydirmasin deb kechasi uchib boradigan g'aroyib bolakaylar bo'lgani boisdan ham yosh kitobxonlarga qadrdondirlar. Xalq og'zaki ijodining mangu barhayot an'analariga asoslangan bunday asarlar esa bolalar adabiyotimiz xazinasini boyitishga, yosh kitobxonning taxayyul olamini kengaytirishga bir umr xizmat qilaveradi.

TABRIK SO'ZI

Assalomu alaykum, muhtaram simpozium tashkilotchilari va ishtirokchilari, xonimlar va janoblar! Avvalo, meni ushbu e'tiborli xalqaro simpoziumda ishtirok etishga da'vat qilganlaringiz

uchun chin qalbdan minnatdorchiligimni izhor qilmoqchiman!

Turkiy xalqlar folklori va yozma adabiyoti naqadar ulkan tarixga ega bo'lib, teran ildizlarga tayanishi, Yusuf Xos Hojibu Mahmud Koshg'ariy, Yunus Emroyu Xoja Ahmad Yassaviy, Nizomiy Ganjaviy Alisher Navoiy, Imomiddin Nasimiy Boborahim Mashrab, Fuzuliyu Maxtumquli (bu sanoqni soatlab davom ettirish mumkin) ana shu teran ildizlarimizning eng sarbalandlari ekanligi barchamizga ma'lumu mashhur. Ushbu teran ildizlardan o'sib chiqqan turkiy xalqlar mumtoz va hozirgi adabiyoti jahon adabiyoti xazinasida o'zining munosib o'rniga ega ekanligi ham inkor qilib bo'lmaz haqiqat.

“Xalqaro bolalar va o'smirlar adabiyoti” deb nomlanadigan ushbu e'tiborga sazovor simpoziumning 11-yig'ilishi ertak, epos, afsona, doston, og'zaki adabiyot va nomoddiy madaniy meros tadqiqiga bag'ishlanganligi ham o'ziga xos olamshumul ahamiyatga egadir. Chunki farzandlarimiz va nevaralarimizni milliy, madaniy, adabiy, diniy, tarixiy qadriyatlarimiz ruhida kamolotga yetkazish har birimizning zimmamizdagi eng ulug' burchdir. Shu ma'noda, ayniqsa, turkiy xalqlar folklori ijodkorlar uchun bitmas-tuganmas xazina. Har bir xalqning yozma adabiyoti folklordan o'sib chiqqanligi ham tan olingan haqiqat. Har bir milliy adabiyotda o'z o'rniga ega bo'lgan ijodkor borki, uning ijodida folklorga murojaat, folklordan ilhomlanish, folklor materiallari asosida o'ziga xos badiiy yuksak saviyadagi asarlar yaratish alohida o'rin tutadi.

XX asr o'zbek adabiyotining ulkan namoyandalaridan biri Hamid Olimjon “Oygul bilan Baxtiyor” dostonini quyidagicha, folklorga xos kirish (zachin) bilan boshlaydi:

Bolalik kunlarimda,
Uyqusiz tunlarimda,
Ko'p ertak eshitgandim,
So'ylab berardi buvim.
Esimda o'sha damlar,
O'zi uchar gilamlar.
Tohir-Zuhra, Yoriltosh,
Oyni uyaltirgan qosh.
O't bog'lagan qanotlar,
Beqanot uchgan otlar.
Baxtiyor bilan Oygul,
Qiz bo'lib ochilgan gul.
So'ylaguvchi devorlar,
Bola bo'p qolgan chollar...
Buvimning har qissasi,
Har bir qilgan hissasi,
Fikrimni tortar edi,
Havasim ortar edi.

Ushbu kirish (zachin)da Hamid Olimjon “Oygul bilan Baxtiyor” ertagini dastlab buvisi (onasi)dan qayta-qayta eshitgani va o'z dostonini xotirasida abadiy saqlanib qolgan ushbu ertak asosida yaratganini alohida ta'kidlaydi. O'z asarini folklor syujeti asosida yaratganini qayd etish o'zbek adabiyotining boshqa ko'plab namoyandalari ijodiga ham xos bo'lgan xususiyatdir. Bu xususiyat, aslini olganda, barcha turkiy xalqlar (va nafaqat turkiy xalqlar) adabiyotlari vakillari ijodiga taalluqli ekanligi ham ma'lum haqiqatdir.

Eng asosiysi, yozma adabiyotda folklor asarlari ta'sirida yaratilgan masallaru topishmoqlar, tez aytishlari o'yin qo'shiqlari, ertagu dostonlar barcha, jumladan, turkiy xalqlar bolalar adabiyotlarining zarvaraqlarini tashkil etishi, folklor asarlari yozma adabiyotning har bir namoyandasi ijodi uchun bir umr ilhom manbai bo'lib xizmat qilaverishi inkor qilib bo'lmas haqiqatdir.

Ruxsat bersangizlar, men so'zimni mening yoshimdagi kitobxonlarning barchasi uchun aziz, unutilmas bir she'r bilan tugatmoqchiman:

Agar sendan tonar bo'lsam nasibim ohu zor o'lsin,
Bahorim qishga aylansin, chechaksiz bir diyor o'lsin.
Chamanzorim, bog'im-bog'cham to'kilsin, bari xor o'lsin,
Mazorim o't olib yonsin, bu ishqim oshkor o'lsin.

Qo'y ey bulbul! Tin, ey dovul, ki xohish istirohatdir,
Bu yerlarda ilinjim yo'q, yupanchim bir sayohatdir.
O'lim, ey voh, bu ne'matdir, bu bir shonli saodatdir,
Agar bevaqt o'lar ersam, raqibim baxtiyor o'lsin.

Falakdan intiqom istar jo'shib ruhimda bo'ronlar,
Na insofni, na vijdonni bilar, yo rab, bu insonlar.
Yoz, ey Vurg'un, yana jo'shsin bugun olamda to'fonlar,
Yiqilsin mehvari olam, u tubdan toru mor o'lsin!..

Ulug' ozar shoiri Samad Vurg'unning men talabalik yillarimda yod olgan ushbu she'ri, nazarimda, nafaqat kattalar, balki bolalar adabiyotining ham birlamchi vazifalarini belgilab bera oladigan asardir. Chunki bu she'rni bir vaqtning o'zida Ona-Vatanga ham, ona xalqiga ham, tug'ib tarbiyalagan, voyaga yetkazgan onaga ham, mahbubaga ham bag'ishlangan deyish mumkin. Yosh avlod qalbida Ona-Vataniga, xalqiga, onasiga, yoriga birday muhabbat tuyg'ularini shakllantirish, ularni shu haqiqatgo'ylik ruhida tarbiyalash esa bolalar adabiyotining bir umrlik muqaddas vazifasidir. Bu borada barchalaringizga doimiy ulkan zafarlar, kuch-quvvat va sog'lik-salomatlik tilayman! E'tiborlaringiz uchun yana bir bora tashakkurlar!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Imonberdiyev H. G'aroyibkent hangomalari. – Taşkent: Ço'lon, 1994.
2. Лихачев Д.С. Возникновение русской литературы. – М-Л.: Изд. АН СССР, 1952.
3. Левин М.П. Новыми путями / Жизнь и творчество С.Маршака. – М., 1975.
4. Адашбоев Т. Оқбура тўлқинлари. – Тошкент: Ёш гвардия, 1985.
5. Ғафур Ғулом. Фарзандларимга. - Тошкент, 1983.
6. Адашбоев Т. Жўнатаман куёшни. – Тошкент: Ёш гвардия, 1982.
7. Adashboyev T. Orzularim – qo'sh qanotim. – Toshkent: Sharq, 2003.
8. Маршак С.Я. Право на взаимность. – М.: Сов.Россия, 1973.
9. Лукмони ҳаким / Ўзбек халқ ижоди. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1990.
10. Зумрад ва Қимнат / Ўзбек халқ ижоди. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1988.
11. Жаҳонгиров Ғ. Ўзбек болалар фольклори. – Тошкент: Ўқитувчи, 1975.
12. Ашуров Б. Турсунбой Адашбоевнинг поэтик маҳорати. – Тошкент: Фан, 2009.

13. Имонбердиев Х, Лофчилар-алдоқчилар. – Тошкент: Чўлпон, 1991.

14. Имонбердиев Х, Фаройибкент хангомалари. – Тошкент: Чўлпон, 1994.

TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDA SÖZLÜ KÜLTÜRÜN İNCELENMESİ VE SÖZLÜ KÜLTÜRE YÖNELİK ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ¹

Dr. Züleyha ER²

Doç. Dr. Neslihan KARAKUŞ³

Özet

Kişi içinde doğduğu toplumun dilini ve kültürünü öğrenir. Ana dilini iyi bilen ve kültürünü benimsemiş birey toplumun geleceği için önemlidir. İçinde bulunduğumuz dönem dünyadaki ülkelerin ve insanların rahatlıkla iletişim kurduğu bir dönemdir. Uluslararası çaptaki güçlü iletişim; ulusal düzeyde ana dile ve kültüre zarar vermektedir. Bu bakımdan toplumlar ana dillerine ve kültürlerine gereken önemi vermelidir, eğitim politikalarını bu çerçevede oluşturmalıdır. Dil öğretiminde yalnızca dil bilgisi kuralları öğretmek yeterli değildir; kültürün de öğretilmesi gereklidir. Dijital dünyanın olumsuz yönde etkilediği kültür ve dil nesilden nesile korunarak aktarılmalıdır.

Somut olmayan kültürel miras (SOKÜM), maddi olmayan kültürel unsurları ifade eden bir kavramdır. Bu unsurlar; bir toplumun yaşam tarzı, gelenekleri, değerleri, inançları, ritüelleri, dilleri, müzikleri, dansları, hikâyeleri gibi somut olmayan öğeleri içerir. Türk kültürü zengin bir mirasa sahiptir. Sözlü kültür ise bu zengin mirasın parçalarından biridir. Bu çalışmada Türkçe dersinde kullanılan ders kitapları sözlü kültür ürünleri bakımından incelenmiş ve bulgular ortaya konmuştur. Ardından ortaokul öğrencileri için sözlü kültür ürünlerine dayalı bir eğitim programı hazırlanmış, uygulanmış ve bulgular elde edilmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Çalışma grubu ortaokul 7.sınıf öğrencileridir. Çalışmada veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmış, içerik analizi ile çözümlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre ortaokul öğrencileri Türkçe derslerinde sözlü kültür ürünlerinin kullanılmasına yönelik olumlu görüş bildirmiştir fakat ders kitaplarında yeterli düzeyde sözlü kültür ürünü bulunamamıştır.

Anahtar kelimeler: Türkçe dersi, sözlü kültür, ders kitapları, öğrenci.

ANALYSIS OF ORAL CULTURE IN TURKISH TEXTBOOKS AND STUDENT PERCEPTIONS OF ORAL CULTURE

Abstract

¹ Bu çalışma Türkçe Öğretiminde Sözlü Kültür Ürünlerinin Öğrenci Tutumları ve Yazma Becerileri Üzerindeki Etkisi adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Uzman Öğretmen, MEB, erzuleyha55@gmail.com

³ Doç. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, neslihanoksuz61@gmail.com

An individual learns the language and culture of the society in which they are born. A person who knows their mother tongue well and has embraced their culture is important for the future of society. The current period is a time when countries and people around the world can easily communicate. Strong international communication can harm national languages and cultures. In this respect, societies should give importance to their mother tongues and cultures, and education policies should be shaped within this framework. Teaching language should not only involve teaching grammar rules; culture should also be taught. The negative impact of the digital world on culture and language should be countered by preserving and transmitting culture and language from generation to generation.

Intangible cultural heritage (ICH) is a concept that encompasses non-material cultural elements such as a society's lifestyle, traditions, values, beliefs, rituals, languages, music, dances, stories, etc. Turkish culture has a rich heritage. Oral culture is one of the components of this rich heritage. In this study, Turkish language textbooks have been examined in terms of oral cultural products, and findings have been presented. Subsequently, an educational program based on oral cultural products for middle school students has been prepared, implemented, and findings have been obtained. A case study, a qualitative research method, was used in the research. The study group consisted of 7th-grade middle school students. Data were collected using a semi-structured interview form and analyzed through content analysis. According to the research results, middle school students expressed positive views towards the use of oral cultural products in Turkish language classes, but an adequate level of oral cultural products could not be found in the textbooks.

Key words: Turkish language lesson, oral culture, textbooks, student.

GİRİŞ

Dil, kültürün temel unsurudur (Kaplan, 2005, s. 151). Somut olmayan kültürel miras (SOKÜM) maddi olmayan kültürel unsurları ifade eden bir kavramdır. Bu unsurlar genellikle bir topluluğun, bir toplumun veya hatta bireylerin yaşam tarzı, gelenekleri, değerleri, inançları, ritüelleri; dil ve iletişim biçimleri; müzik, dans, tiyatro, hikâyeler, efsaneler, bilgi ve beceriler gibi somut olmayan öğeleri içerir. Bu unsurlar bir topluluğun kolektif hafızasını, kimliğini ve kültürel mirasını yansıtan ve kuşaktan kuşağa aktarılan öğelerdir.

UNESCO'ya (2003) göre, somut olmayan kültürel miras “toplulukların, grupların ve bireylerin kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve kültürel mekânlar”dır. Somut olmayan kültürel mirasın ortaya çıkışı ile ilgili ayrıntılara bakıldığında şu bilgiler görülmektedir: SOKÜM'ün ilk sözleşmesi, 14 Mayıs 1954 tarihinde kabul edilen ve kültürel mirasın silahlı çatışmalardan korunmasını amaçlayan protokoldür. Paris'te 17 Ekim 2003 tarihinde “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi” imzalanmıştır. Sözleşme gerekçesinde de belirtildiği üzere UNESCO, somut olmayan kültürel mirasın yok olmasına sebep olacak veya ona zarar verecek tehditlerin olduğunu kabul etmiştir. Türkiye, 27 Mart 2006 tarihinde resmen taraf olmuştur. (Oğuz, 2013).

Günümüzde popüler kültürün etkisi, kitle iletişim araçları sayesinde en kolay ulaşılan ve tüketilen kültürel bir dünyanın etkisiyle somut olmayan kültürel mirasın zarar gördüğü söylenebilir (Ekici,2013). “Kültür insana ve topluma düşünme biçimi kazandırır. Ancak evrensel düşünme biçiminin küreselleşme çağında yaygınlaşması ve Batılı dünyanın egemenliği nedeniyle toplumların kültürleri ortadan kalkmakta veya bu kültürlerin içi boşaltılmaktadır.” (Aydoğan, 2017). Gürçayır (2013) da bu görüşe katılmakta ve çalışmasında somut olmayan kültürel mirasın karşı karşıya kaldığı problemleri şöyle sıralamaktadır:

- ❖ Eğitim sistemlerinin somut olmayan kültürel mirası ötelemesi,
- ❖ Yeni dünya düzeni
- ❖ Medya kanalları aracılığıyla hâkim kültürlerin öne çıkması
- ❖ Çekirdek ailelerin artması

❖ Kültür aktarım ortamlarının azalması

❖ Eski bilgilerin 'demode' görülmesi

Somut olmayan kültürel miras somut kültürel miras kadar şanslı değildir. Öyleyse Türk toplumunun millî duygularını daima yaşatması için SOKÜM' ün gelecek kuşaklara aktarılması gerekmektedir. Bu bakımdan ana dili öğretiminde kültürden yararlanmak gerekli ve faydalıdır. Kültürden ayrı bir ana dili eğitimi düşünülemez. Ana dili öğretiminde kültürel unsurların işlevinin önemi büyüktür. Dil ve kültürün ilişkisini dengede tutmak da hem yeni neslin dil becerilerinin gelişmesini sağlayacak hem de diline, kimliğine, kültürüne bağlı bir neslin devam etmesini sağlayacaktır. Gelecek kuşakların kültürü yalnızca ailesinden duyduğu sınırlı şekilde değil; her yönüyle öğrenebilmesi için dil becerilerinde mutlaka kültürel öğelere yer verilmesi gerekir. "Türkçe dersi, bir yandan ana dili öğretimini üstlenirken, bir yandan da millî kimlik kazandırma konusundaki görevini yerine getirmek zorundadır" (Yılar, 2017, s. 42). Türkçe dersinin kültür aktarımı sağlaması ve ana dili eğitimi gerçekleştirme şeklinde iki önemli görevi vardır. (Özbay ve Melanlıoğlu, 2009, s.10).

Dil öğretimi, sadece dil bilgisi kuralları öğretmekle kalmayıp aynı zamanda dilin içinde bulunduğu kültürel bağlamı da içermelidir. Türkçe ve Türk kültürü ayrılmaz bir bütündür. Bu bütünlük derslerde de sağlanmalıdır. Dijital dünyanın olumsuz yönde etkilediği; kendi kültürüne değer verme ve sahip çıkma durumu, Türkçe derslerine Türk kültürüne ayrıca önem verilmesi gerektiğini göstermektedir.

Sözlü kültür ürünleri; kelime hazinesini geliştirme, estetik zevk ve heyecan uyandırma, kimlik kazandırma gibi pek çok amaç doğrultusunda kullanılacak ürünlerdir. Bu metinler dört temel dil becerisini geliştirmeye önemli katkılar sağlayacaktır. (Kalfa, 2013, s.177). "Sözlü kültürde kazanılan bilginin unutulup kaybolmaması için sürekli tekrar gereklidir" (Ong, 2013, s. 37). Bu bakımdan dil öğretiminde sözlü kültür ürünlerine sıkça yer verilmelidir.

Sözlü kültür ürünleri Türk kültürü için değerli bir hazinedir. Hem estetik oluşları hem de eğitsel olarak kullanılabilir oluşları dil ve kültür taşıyıcılığı açısından kıymetli oluşları eğitimde kullanmaları için önemli sebeplerdir. Bu özelliklerine rağmen Türkçe ders kitaplarında yeterince yer bulamamaktadır. Az sayıda var olan metinlerin etkinlikleri ise temel dil becerilerine katkı sağlayacak nitelikte değildir.

Türkçe ders kitapları, kültürel mirasın korunması ve aktarılması sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu kapsamda özellikle somut olmayan kültürel miras unsurlarının daha fazla vurgulanması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Somut olmayan kültürel miras, kuşaktan kuşağa aktarılan bilgi, beceri ve uygulamaları içeren manevi unsurları ifade etmektedir. Bir diğer önemli nokta ise eğitimde kullanılan ana materyalin ders kitapları olduğudur. Bu bağlamda öğrencilere kültürel miras bilinci kazandırmak ve somut olmayan kültürel mirası aktarmak adına kitapların büyük bir öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Türk çocuklarının gelişen teknoloji ve sosyal medya etkisiyle kendi kültürüne karşı eskiye oranla yabancılaştığı yapılan pek çok araştırmada ortaya konulmuştur. Günümüzde yabancılara Türkçe öğretiminde kültüre, kültür aktarımına daha çok önem verildiği; ana dili öğretiminde ise daha az önem verildiği görülmektedir. Ana dili öğretiminde dil bilgisi konularını yetiştirme, sınav hazırlığı, aileden de öğrenebilir görüşü gibi faktörlere bağlı olarak Türkçe derslerinde kültürel öğelere yeterli düzeyde yer verilmediği düşünülmektedir. Ders kitaplarında olması gerekenden çok daha az olduğu tespit edilen (Gülden, 2019) kültürel öğelerin öğrencilere ulaşmasının engellere takılması oldukça üzücü bir durumdur.

YÖNTEM

Bu araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması araştırmanın hem ürünü hem de nesnesi olabilecek nitel araştırma içerisindeki bir desen türüdür.

Durum çalışması araştırması araştırmanın gerçek yaşam, güncel sınırlı bir sistem hakkında detaylı ve derinlemesine bilgi topladığı bir durum betimlemesi ya da durum temaları ortaya koyduğu nitel bir yaklaşımdır (Creswell, 2016, s.97). Çalışma grubunu, İstanbul ili Esenyurt ilçesinde yer alan bir ortaokulun 7.sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışma grubu gönüllü otuz öğrenciden oluşmaktadır. Bu öğrencilerden 19'u kız, 11'i erkektir. Öğrencilere ve ailelerine yapılacak olan çalışma ile ilgili bilgi verilmiştir. Ayrıca araştırmaya katılan tüm öğrencilerin gönüllü onam formu (Ek-10) aracılığıyla velilerinden izin alınmıştır. Bu araştırmanın çalışma grubu, seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örneklemeğe göre seçilmiştir (Şekil 8). Amaçlı örnekleme derinlemesine araştırma yapabilmek amacıyla çalışmanın amacı bağlamında bilgi açısından zengin durumların seçilmesidir. Amaçlı örnekleme yönteminde araştırmacı çalışmanın amacına bağlı olarak kendisine bilgi açısından kendisine zengin imkânlar sunan durumları derinlemesine inceleme olanağı tanır (Büyüköztürk vd., 2017, s.90)

Araştırmanın nitel verilerini toplamak için çalışma grubundaki tüm öğrencilerle görüşme yapılmıştır. Görüşme en az iki kişi arasında sözlü olarak sürdürülen bir iletişim sürecidir. Görüşme araştırma cevabı aranan sorular çerçevesinde ilgili kişiler tarafından veri toplama şeklinde ifade edilir. Oldukça esnek bir veri toplama aracıdır. Araştırmanın herhangi bir basamağında kullanılabilir (Büyüköztürk ve vd.,2017, s.158). Bu çalışmada standartlaştırılmış açık uçlu mülakat tekniği kullanılmıştır. Bunun için sorular önceden belirlenmiştir. Aynı sorular tüm katılımcılara sırayla sorulmuştur. Sorular açık uçlu cevaplanacak şekilde oluşturulmuştur.

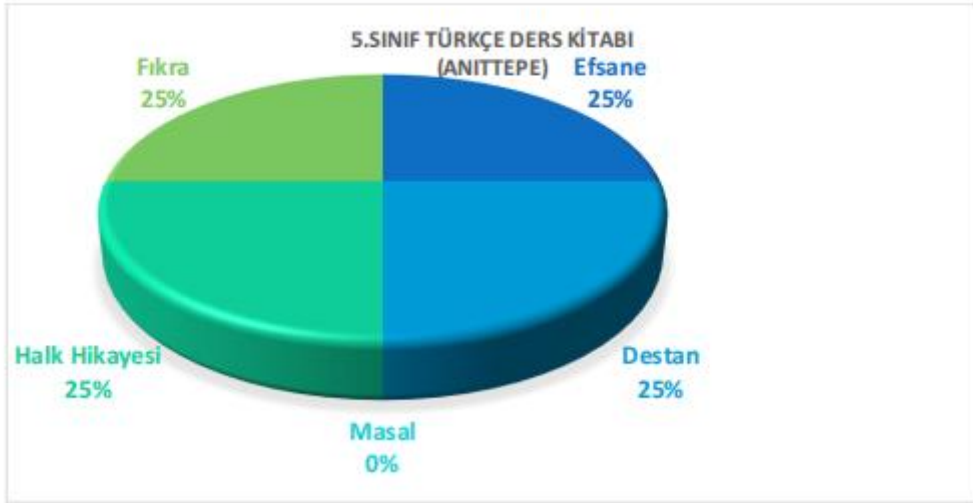
Bu çalışmada kullanılan bir diğer veri toplama yöntemi ise doküman incelemesidir. Doküman analizinde genellikle uzaktaki yerlerdeki materyallerin belirlenmesi ve kullanımları için izin almayı içermektedir (Creswell, 2013, s. 173). Dokümanlar; umumi toplantı tutanakları veya gazeteler; özel dokümanlar ise günlükler, defterler, mektuplardan oluşmaktadır (Creswell, 2016, s. 202). Bu araştırmada 2021-2022 Eğitim-Öğretim yılında kullanılan 5,6,7 ve 8.sınıf Türkçe ders kitapları incelenmiştir.

Bu araştırmadaki nitel veriler yorumlamacılık yaklaşımına göre çözümlenmiştir. Bu çalışmada öğrencilerin açık uçlu görüşme sorularını cevaplamaları sağlanmıştır. Katılımcılara kimlik bilgilerinin gizleneceği, bilim etiği ilkelerine bağlı kalınacağı ifade edilmiştir. Görüşmelerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır.

BULGULAR

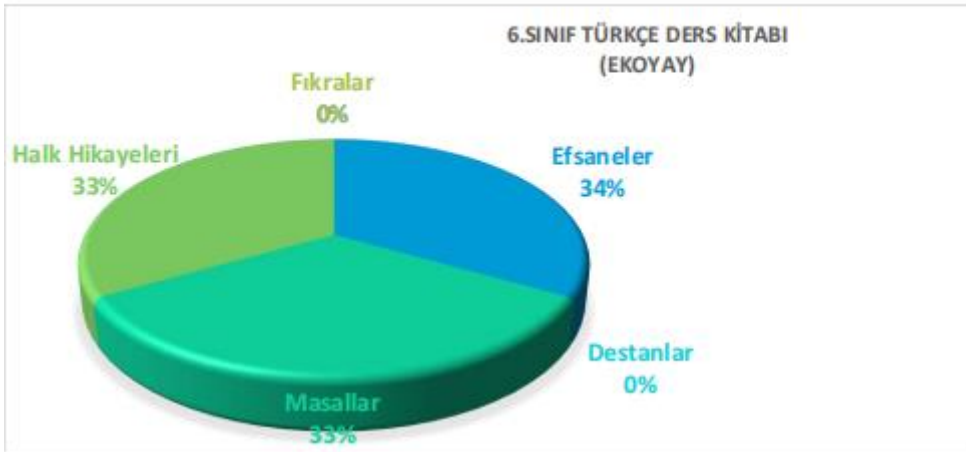
2022-2023 Eğitim-Öğretim yılında okutulan ders kitaplarındaki sözlü kültür unsurlarına ait efsane, masal, halk hikâyesi, destan ve fıkra türleri ile ilgili doküman incelemesinden elde edilen bulgular şu şekildedir:

Şekil 1. 5.Sınıf Türkçe Ders Kitabı

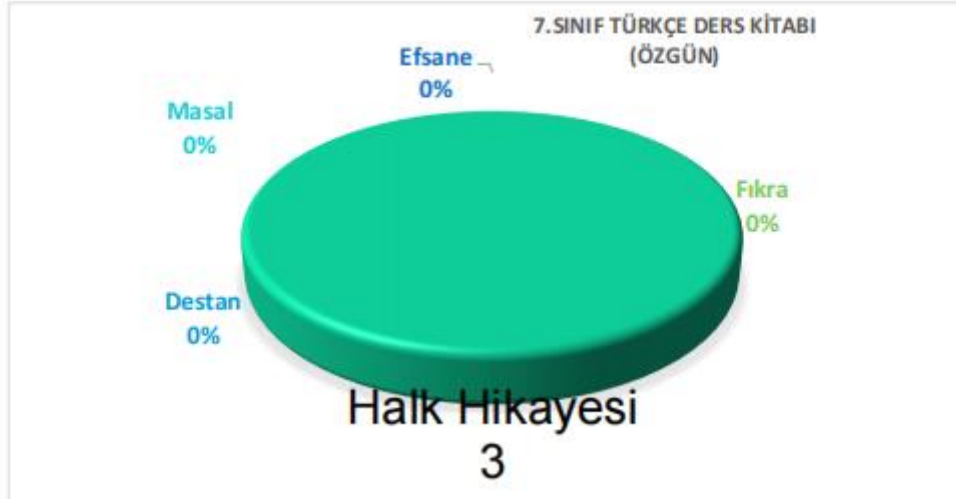
5.sınıf Türkçe ders kitabında efsane, destan, halk hikâyesi ve fıkraya ait sadece bir metne yer verildiği; masala ise hiç yer verilmediği görülmüştür.

Şekil 2. 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı

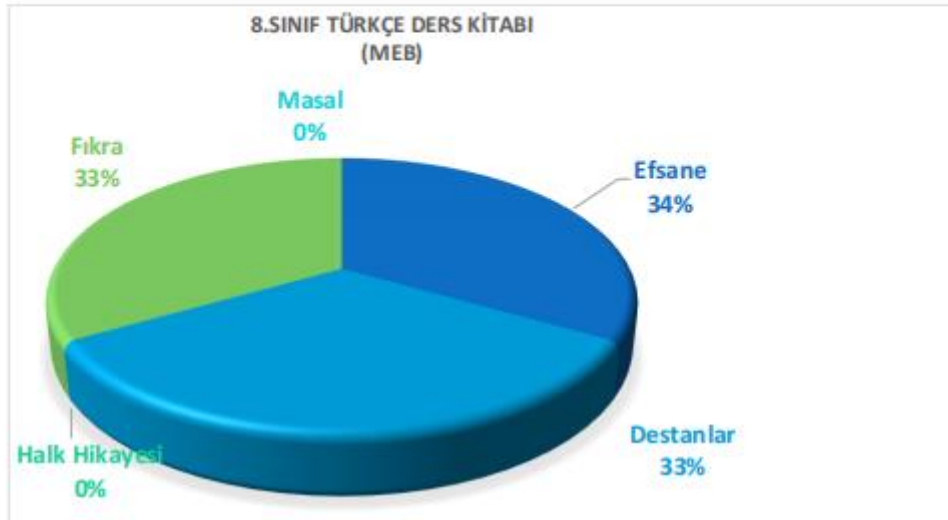
6.sınıf Türkçe ders kitabında efsane, halk hikâyesi ve masala ait sadece bir metne yer verildiği; destan ve fıkra ise hiç yer verilmediği görülmüştür.

Şekil 3. 7. Sınıf Türkçe Ders Kitabı

7.sınıf Türkçe ders kitabında halk hikâyesine ait 3 metne yer verildiği; masala, efsane, destan, fıkraya ise hiç yer verilmediği görülmüştür.

Şekil 4. 8.Sınıf Türkçe Ders Kitabı

8. sınıf Türkçe ders kitabında efsane, destan ve fıkraya ait sadece bir metne yer verildiği; masala ve halk hikâyesine ise hiç yer verilmediği görülmüştür.

Görüşmelerin içerik analizinden elde edilen bulgulara göre sözlü kültür teması belirlenmiştir. Bu temaya ait üç kategori ortaya çıkmıştır. Bu kategoriler şu şekilde belirtilmiştir: sözlü kültürün önemi, sözlü kültür algısı, sözlü kültür örnekleri. “Sözlü Kültür” temasına ait bulgular şu şekilde özetlenebilir:

“Sözlü gelenek (sözlü kültür) kavramından ne anlıyorsunuz? Açıklar mısınız?” sorusuna öğrencilerin “atalarımızın geçmişte anlattığı şeyler”, “kahramanlık hikâyeleri”, “geleneklerimizden

kalmış metin”, “fikra, halk hikâyesi, efsane ve masalları”, “hikâye, masal, destan” şeklinde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Öğrencilere ait cümlelerden bazıları şöyledir:

“Atalarımızın geçmişte anlattığı ve şimdiye kadar gelen metinlerdir.”

“Doğrusu kültürümüzün ağızdan ağıza birinden diğerine aktarıldığını anlıyorum.”

“Kendi yöremizin halkımızın sözlü şekilde anlatılıp geçmişten günümüze gelmesi.

Geçmişle ilgili destanlar, fıkralar, bazı öğütler...”

“Sözlü gelenek (sözlü kültür) kavramı sizce önemli midir?Niçin?” sorusuna öğrencilerin “bizi biz yapan değerlerden olması, geleneklerin ve eskilerin unutulmaması, geçmişi bilmenin geleceği bilmek olması, insanların kültürlerini kaybetmemesini sağlaması, geçmişini bilmeyenin geleceği olamayacağı için, kültürümü öğrettiği için” şeklinde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir.

Sözlü kültür kavramının önemi ile ilgili soruya verdikleri cevaplar incelenmiş: 30 öğrenciden 27’sinin “evet”, 3’ünün “fikrim yok” cevabını verdiği tespit edilmiştir (Şekil 5). Öğrencilere ait cümlelerden bazıları şöyledir:

Şekil 5. Sözlü Kültürün Önemi

Öğrencilere ait cümlelerden bazıları şöyledir:

“Bir ülkeye bir millete özel sözlü kültür o ülkeye zenginlik katar bu yüzden çok önemlidir.”

“Bence önemli. Çünkü hem insanların kültürlerini kaybetmemek için hem de kültürün zenginleşmesi için.”

“Evet önemli ülkemizi temsil eder ama açıklayamadım”

“Bir ülkeye bir millete özel sözlü kültür o ülkeye zenginlik katar bu yüzden çok önemlidir.”

“Yaşadığımız çevrede veya köyünüzde duyduğunuz fıkra, masal, destan, halk hikayesi, efsane var mı? Varsa bunların adları nelerdir?” sorusuna öğrencilerin “Şahmeran” “Ergenekon Destanı”, “Kerem ile Aslı”, “Karadeniz fıkraları”, “Nasrettin Hoca” şeklinde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Öğrencilere ait cümlelerden bazıları şöyledir:

“Van Gölü efsanesi”

“Erzurum kayası, Yozgat efsanesi”

“Temel Reis fıkrası”

Öğrencilerin “Türkçe derslerinde sözlü kültür ürünlerinin kullanılmasını ister misiniz? Neden?” sorusuna verdikleri cevaplar incelenmiş. 30 öğrenciden 27’sinin “evet”, 2’sinin “bazen”, 1’inin “hayır” cevabını verdiği tespit edilmiştir. (Şekil 6). Öğrencilere ait cümlelerden bazıları şöyledir:

“Evet isterim çünkü konuştuk, dinledik ve eğlendik.”

“Evet çünkü sözlü kültür ürünleri çok güzel ve kültürümüzü koruyup kollamalıyız.”

“Evet isterim eğlenceli olduğu ve kültürümü öğrenemem için.”

“Evet çünkü bana eğlenceli geldi ve Türk kültürünü anlamama yardımcı oluyor.”

Şekil 6. Sözlü Kültür Ürünleri Kullanımı

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmada 2022-2023 Eğitim-Öğretim yılında okutulan ders kitaplarındaki sözlü kültür unsurları incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre ders kitaplarındaki sözlü kültür unsurlarının yeterli düzeyde olmadığı sonucuna varılmıştır. Benzer sonuçlara farklı araştırmalarda rastlamak mümkündür.

Gimenez, Ruiz ve Listan'ın (2008) araştırmasına göre, kültürel miras eğitimi bütün eğitim süreçleriyle bütünleştirilebilir ve sosyo-doğal çevre hakkında eleştirel düşünmeyi cesaretlendirebilir. Yıldız ve Ceren (2021)'in çalışmasına göre, 6. Sınıf Türkçe ders kitabında 8. Sınıf ders kitabına kıyasla daha az somut olmayan kültürel miras unsuruna yer verildiği belirlenmiştir. Gürbüz'e (2019) göre Türkçe dersi, SOKÜM aktarımı yapma konusunda önemlidir. Yıldız ve Ceren'in çalışmasında (2020) Araştırma bulgularına göre 7. Sınıf Türkçe ders kitabında 5. Sınıf ders kitabına kıyasla daha az somut olmayan kültürel miras unsuruna yer verildiği belirlenmiştir.

Bu çalışmada öğrencilerin sözlü kültür hakkındaki görüşleri tespit edilmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar şu şekildedir: Öğrencilerle yapılan görüşmelerden elde edilen bulgularına göre sözlü kültür etkinliklerinin öğrenciler tarafından beğenildiği, sözlü kültürü eskiye göre daha önemli buldukları, sözlü kültür ürünlerini sevindikleri, sözlü kültür ürünlerini zengin içerikli buldukları sonucunun ortaya çıktığı söylenebilir.

Bu ifadelerden hareketle sözlü kültür etkinliklerinin öğrencilerin derse karşı ilgilerini arttırdığı, yazma becerilerine yönelik motivasyonlarını arttırdığı, yazı yazma becerilerini kolaylaştırdığı, yazma

süreçlerinin daha eğlenceli olmasını sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer olarak Aşçı' ın (2019) ve Akyalçın (2002) çalışmalarında sözlü kültür ürünlerinin diğer metinlerden daha eğlenceli olduğu, sıkıcı olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca Gimenez, Ruiz ve Listan'ın (2008) çalışmalarında kültürel miras eğitiminin eleştirel düşünmeyi cesaretlendirdiği tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Akyalçın, N. (2002). Anadolu efsanelerinin dil özellikleri ve eğitim işlevleri (Yayın No. 125434) [Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Aşçı, Y. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde öykü: B2 düzeyinde okuma ve yazma becerisi geliştirme (Yayın No. 532733) [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi] Ulusal Tez Merkezi.
- Aydoğan, İ. (2017). Kültür temelli eğitim. Harf Eğitim Yayıncılığı.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2017). Bilimsel araştırma yöntemleri. Pegem Akademi.
- Ceren, D., & Yıldız D. (2021). 6. ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında somut olmayan kültürel miras unsurları. Selçuk Türkiyat, (51), 321-337.
- Creswell J.W. (2013). Nitel araştırma yöntemleri. Siyasal Kitabevi.
- Creswell J.W. (2016). Araştırma deseni. Eğiten Kitap.
- Ekici, M. (2013). Somut olmayan kültürel mirasın geleceği Türkiye deneyimi. UNESCO Türkiye millî Komisyonu.
- Gimenez, J.E., Ruiz, R.M.A. & Listan, M.F. (2008). Primary and secondary teachers' conceptions about heritage and heritage education: A comparative analysis. Teacher and Teacher Education, 24, 2095-2107.
- Gülden, B. (2019). Türkçe öğretim programlarının ve Türkçe ders kitaplarının kültür aktarımı bağlamında somut olmayan kültürel miras öğeleri açısından incelenmesi (Yayın No. 551293) [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Gürbüz, Y. (2019). Ortaokul Türkçe ders kitaplarının somut olmayan kültürel miras unsurları bağlamında incelenmesi (Yayın No. 599808) [Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Gürçayır, S. (2011). Somut olmayan kültürel mirasın korunması sözleşmesi üzerine eleştirel bir okuma. Millî Folklor, 23(92), 5-12.
- Kalfa, M. (2013). Yabancılarla Türkçe öğretiminde sözlü kültür unsurlarının kullanımı. Millî Folklor, 25(97), 167-177.
- Oğuz, M. Ö. (2013). Terim olarak somut olmayan kültürel miras. Millî Folklor, 25(100), 5-13.
- Ong, W. J. (2013). Sözlü ve yazılı kültür "sözün teknolojileşmesi" (4. Baskı). Metis Yayınları.
- Özbay, M., & Melanlıoğlu, D. (2009). Türkçe eğitiminde deyimlerin öğretme öğrenme süreci bakımından değerlendirilmesi. Millî Eğitim, 181, 8-19.
- Yılar, Ö. (2017). Halk bilimi ve eğitim. PagemA.
- Yıldız D., Ceren, D. (2020). 5. ve 7. sınıf Türkçe ders kitaplarında somut olmayan kültürel miras unsurları. SEFAD, (44),295-308.

KARAKALPAK ÇOCUK FOLKLORUNUN OLUŞUMUNDA HALK SÖZLÜ YARATICILIĞININ ROLÜ VE ÖNEMİ

Quwandiğ BIYSENBAEV¹

Özet

Makale, Karakalpak çocuk folklorunun oluşumunun çocuk mirasına dayandığını ileri sürüyor. Çocuk şarkılarının tipolojik karşılaştırması yapıldı ve doğuş soruları analiz edildi.

Anahtar kelimeler: Çocuk kitapları, savaş, göç, zorunlu göç, zorbalık.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF FOLK ORAL CREATIVITY IN THE FORMATION OF FOLKLORE OF KARAKALPAK CHILDREN

Abstract

The article argues that the formation of Karakalpak children's folklore was based on children's heritage. Children's songs were typologically compared and genesis issues were analyzed.

described.

Keywords: Children's books, war, migration, forced migration, bullying.

Karakalpak çocuk edebiyatı da kendi iç kaynaklarından ve dünya edebiyatının kaynaklarından beslenerek ayrı bir edebiyat olarak oluşmuştur.

"Çocuk edebiyatının kökleri halkımızın asırlardır süren sözlü edebiyatına, çocuklarla ilgili türkülere, çocuk folkloruna, masallara, efsanelere, kısa deyişlere, bilmecelere, atasözleri ve deyimlere, destan eserlerine kadar uzanır"

N. Davqoraev, Q. Ayimbetov, I. Qurbanbaev, Q. Makhsetov, Karakalpak edebi çalışmaları ve folklorun etkisiyle oluşturulan çocuk edebiyatına ilişkin folklor çalışmalarında görüş ve kavramlarını ifade ederek sınıflandırmışlardır. Örneğin çocuk şiirlerinin özelliklerine bakıldığında N. Davkaraev şöyle diyor: "Konu bakımından çeşitlilik gösterirler, öncelikle toplu olarak okunurlar, ikincisi türküler icra edilirken ve üçüncüsü de şiirler okunur. soru-cevap şeklinde okunmuştur" ve bunları türlere ve türlere ayırmıştır [Дәўқараев Н. 1997]. Bilim adamı, folklorda çocuk edebiyatı icracılarını, performans sırasını, çocukların hayal gücünün gelişimindeki rollerini inceliyor.

Q. Ayimbetov şöyle yazıyor: "Oyun şiirleri çocuk oyunlarıdır, çocuklar birlikte oynarken bazı oyunları şiirsel şiirlerle oynanır" [Айымбетов Қ. 1988].

¹doktora öğrencisi., Ajiniyaz'ın adını taşıyan Nukus Devlet Pedagoji Enstitüsü, telegram: @major1001, biysenbaevquwandiğ22@gmail.com

Çocuk şiirlerinin ya da çocuklara yönelik diğer eserlerin oyunlarla yakından ilişkili olduğu bilinmektedir. Çünkü çocuklar çeşitli oyunlar oynayarak öncelikle bedenlerinin bedensel ihtiyaçlarını giderirken, ikinci olarak bu oyunlara eklemeler yaparak şiir ve diğer sanat eserlerinden çeşitli örnekleri sergileyerek hayal güçlerini geliştirirler, yani ruhsal tatminlerini sağlarlar. ihtiyaçlar. Edebiyat teorisyenleri, oyunların sanatsal yaratımla uyumluluğu konusunda değerli görüşler dile getirmişlerdir.

19. ve 20. yüzyıl düşünürleri, oyunların insan yaşamının başlangıcındaki rolü hakkında değerli fikirler dile getirmişlerdir. F. Schiller, bir kişinin ancak oyun oynayarak gerçek bir insana dönüştüğünü doğruluyor. (Ve Y. Heizeng, insan kültürünün oyun yoluyla oluştuğunu söylüyor. Yazarlar ve bilim adamları (L. Tolstoy, T. Mann, V.F. Pereverzev), içerik bakımından sanatsal yaratımın kendisinin oyundan büyüdüğüne, bunun bir oyun türü olduğuna inanıyorlar. özel bir özellik ile yorum yapıyorlar."

Pek çok folklorcu ve edebiyat uzmanı, çocuk folklorunda bu tür karma oyunların doğuşu, gelişim aşamaları ve tür özellikleri üzerine araştırmalar yapmıştır. Örneğin Rus folklorunda G.S. Vinogradov, I.O.Kapitsa, V.P.Anikin, M.N.Melnikov, A.N.Martinova [Айымбетов Қ. 1988], Özbek folklorunda G. Jakhongirov, O. Safarov, S. Avezov, N. Safarova, Karakalpak edebi çalışmalarında. . I. Qurbanboev gibi insanlar çocuk şiirlerinin ve oyunlarının genetik kökenini bilimsel açıdan incelediler. Şaşırtıcı bir şekilde, genetik olarak akraba olmayan halkların folklorunda bu konuların varlığı araştırmacılar tarafından kabul edilmiştir. Bunun canlı bir örneği olarak Rus, Özbek, Kazak, Tacik, Tatar ve Korakalpak halklarının sözlü eserlerinde "Ak kavak, mavi kavak" şarkısının çocuklara yönelik olduğu bilimsel olarak kanıtlanmıştır.

Sh. Galiev, "Ak kavak, mavi kavak" oyununun tarihsel oluşumuna değinerek, eski klan-kabile dönemiyle bağlantısına dikkat çekerken, R. Yagfarov, oyunun ana köklerinin, tapınma geleneklerine dayandığını vurguladı. Antik çağda "ağaç"tır ve O. Safarov oyunun birkaç çeşidini toplar, benzerliklerini belirler ve bunları "fiil oyunları" olarak adlandırır [Сафаров О. 2004].

Каунақча

1. Курбанбаев И. Қарақалпақ балалар әдебияты:- Нөкис: Билим, 1992. – Б. 17.
2. Дәўқараев Н. Шығармалары. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1997. – Т. II. – Б. 136-137.
3. Айымбетов Қ. Халық даналығы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1988. – Б. 23-24.
4. Хализев В.Е. Теория литературы. – Москва: Высшая школа, 2000. – С. 63.
5. Сафаров О. Ўзбек халқ болалар ўйинлари. – Тошкент, 2004. – Б. 196.
6. Сафарова Н. Ўзбек болалар ўйин фольклори табиати. – Тошкент: Фан, 2008. – Б. 47.
7. Пропп В.Я. Морфология сказки. – М.: Наука, 1960. – С.107

“BUBBULAR, KIRPİLƏR VƏ ILAN” “POEM ON PROZ”DA ÇOCUKLARA BİRLİK, DOSTLUQ VƏ YURD SEVGISI AŞILANIR...

*Doç. Dr. Esmira FUAD*¹*

Xülasə

Uşaq ədəbiyyatı Dünya və Azərbaycan ədəbiyyatının tərkib hissələrindən biridir. Yalnız maraqlı süjetləri ilə deyil, yüksək mənəvi keyfiyyətlər daşması ilə də səciyyələnən uşaq ədəbiyyatı dünyanın yaratmış olduğu bütün maddi və mənəvi sərvətləri yeni nəsle öyrətmək, onları bu sərvətin əsl varisi kimi tərbiyə etmək yönündə gəlişməkdədir. 7-14 yaşarası oxucuların təlim və təhsilinə, tərbiyəsinə yönəldilən bədii əsərlər uşaqların yaş səviyyəsinə uyğun tərzdə yazılır. Uşaq ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələri özündə güclü ideya-estetik və mənəvi yük daşıyır, uşaqların qəlbində nəcib hisslər oyadır. Bu hissləri mənşur və mənşur əsərlərdə işıqlandıran, onların gələcək haqqında işıqlı arzularına ümid, qol-qanad verən və uşaqları zəngin mənəvi zövqə malik bir insan kimi tərbiyə edən, öz xalqının mübarizələrlə zəngin tarixi keçmişinə dərinlik bəslənən və bəslənən, sağlaman Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı milli mədəniyyətimizin sınırlarını aşaraq özündə ümumbəşəri maraqları və yüksək humanizmə söykənən fikirləri ehtiva edir, insanları birləşdirən ideyaların yayılmasına rəvac verir. Çağdaş dövr Güney Azərbaycanın ünlü yazarı Rəsul Qədri də “Bubbular², kerpilər və ilan” “poem on proz” tipli poemasını məhz bu amacla qələmə alıb...

Açar Sözlər: Güney Azərbaycan, uşaq ədəbiyyatı, milli kimlik, doğma yurd, birlik, dostluq, haqq-ədalət, pislərlərsiz dünya arzusu.

Summary

Children's literature is one of the constituent parts of world and Azerbaijani literature. Children's literature, which is characterized not only by its interesting plots, but also by carrying high moral qualities, is coming in the direction of teaching the new generation all the material and spiritual wealth created by the world, and educating them as the true heirs of this wealth. Fictional works aimed at the training and education of readers aged 7-14 are written in a manner appropriate to the age level of children. The best examples of children's literature carry a strong idea-aesthetic and spiritual load, and awaken noble feelings in children's hearts. The national culture of children's literature of Azerbaijan, which illuminates these feelings in verse and prose works, gives hope and wings to their bright dreams about the future, educates children as a person with rich spiritual taste, and enables them to be deeply familiar with the historical past of their people, rich in struggles. Transcending the boundaries of science, it includes universal interests and ideas based on high humanism, and promotes the spread of ideas that unite people. Rasul Gadiri, a famous writer of contemporary South Azerbaijan, wrote the "Bubbular, hedgehogs and snakes" "poem on prose" type poem for this very purpose...

Key words: Southern Azerbaijan, children's literature, national identity, homeland, friendship, justice, desire for a world without evils.

Bu gün Azərbaycanın həm Quzeyində, həm də Güneyində tarixin müxtəlif mərhələlərində xalqın yaratdığı mənəvi sərvəti – uşaq ədəbiyyatını, heç bir istisnaya yol vermədən, bütöv halda araşdırıb üzə çıxarmaq, təbliğ edib geniş oxucu kütləsinin mənəvi qida mənbəyinə çevirmək yazarları, ziyalıları daha çox düşündürür...

¹ AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin baş elmi işçisi.

² Şanapipik

Bu gerçəkliyin mahiyyətini-uşaq ədəbiyyatının onların gəlişməsində nə qədər önəmli rol oynadığını dövrünün böyük aydını, qoca Təbrizdən Şərq dünyasına günəş tək doğan Mirzə Həsən Rüşdiyyə hələ XIX əsrin II yarısından etibarən dərinlən anlayıb və XIX əsrin sonlarında böyük çətinliklə “Mədrəsəyə-Rüşdiyyə”, “Rüşdiyyə-ye müzəffəriyyə” adlı yeni tipli məktəblər açıb. Bu eyitim ocaqları “Səfəvilər dövründən sonra Güneydə ana dilində fəaliyyət göstərən ilk Azərbaycan məktəbi” (1) olub. Və təbii olaraq bu yeni tipli Azərbaycan məktəblərində təhsil alan uşaqların oxuyub savad almaları üçün ana dilində, özbəöz türkcəmizdə dərsliklərin yaradılması və bədii əsərlərin yazılması gərəkdiyini də doğurub. M.H.Rüşdiyyə bu qutsal işə başlayıb və kiçikyaşlı öyrəncilər üçün bir sıra ibrətəməz əsərlər-öykü, təmsil və dərsliklər, türk və fars dillərində kitablar qələmə alıb. Bu kitablarla böyük maarifçi İranda və Güney Azərbaycanda əsl maarifçilik hərəkatının başlanmasına start verib. Elmi-publisistik və ədəbi-bədii xarakter daşıyan həmin əsərlər M.H.Rüşdiyyənin ictimai-siyasi və maarifçilik fəaliyyəti ilə yanaşı, geniş elmi və bədii yaradıcılıqla da məşğul olduğunun kanıtıdır...

Güneydə onun açdığı mütərəqqi yolla mətin addımlarla irəliləyən davamçıları yetişib. Onlar yeni üsullu məktəb açma bilməsələr də, möhtəşəm uşaq ədəbiyyatı nümunələri yaradıblar. Qeyd edək ki, Güney Azərbaycanda və İranda çağdaş dövr uşaq ədəbiyyatının təməlini M.H.Rüşdiyyənin xələfi - Səməd Behrəngi qoyub, onun faciəli ölümündən sonra isə bu qutsal işi milli siyasi hərəkatda fəal iştirak edən məsləkdaşları Mərziyə Üskülü Dalğa və Əlirza Nabdil Oxtay birlikdə davam etdiriblər. Bu gün Güney aydınları “Uşaqlarınızın göz yaşlarını qoruyun, qoy öz çağında onlar sizin qəbrinizin üstünə tökülməyə yaraya bilsin” (Pifaqor)¹, - gerçəyini anlayır və həyata keçməsi üçün uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin yaranmasına və araşdırılmasına daha çox əhəmiyyət verirlər. Bu aydınlardan biri çağdaş dövrün ünlü çocuk yazarı, Güney Azərbaycanın başkəndi Təbrizdə yaşayan **Rəsul Qədiridir**. Yazar uşaqlar üçün çoxlu sayda şeir, “Birlik ninni//hini” öyküsünü, “Bubbular, kirpilər və ilan” poemasını qələmə alıb. R.Qədirinin “Bubbular, kirpilər və ilan” poeması “Poem on proz”, yəni, nəslə şeirin sintezidir, həm də azad şeir tipindədir və uşaqlar üçün qələmə alınıb. Məhz bu baxımdan poemanın üzərində bir qədər geniş dayanmaq gərəkir...

Əsərdə yuvaları bir əfi ilanının basqısına məruz qalan iki sevgili bubbunun başına gələn olaydan danışılır. Üç balasına yemək gətirmək üçün yuvalarını tərk edən bubbular qayıdarkən görürlər ki, yuvaları basılıb və balalarını ilan yeyib. Erkək bubbu balalarının qisasını almaq üçün hərəkatə keçir, lakin onun ilanla savaşı uğursuzla sonlanır. Dişi bubbu meşədəki başqa heyvanlardan yardım istəyir, ancaq bu uğraşma da bir sonuc vermir. Heyvanlar onlara yardım etməyə qorxurlar. Sevgili bubbular kor-peşman ağacın budaqlarının birinə qonub nə edəcəkləri haqda fikirləşir, danışqlar aparırlar. Öncə yuvalarını tərk edib özlərinə başqa bir yuva qurmağı düşünürlər, ancaq ana bubbu bununla razılaşmayaraq deyir:

Yox, buradan getmərim, yuvamı tərk etmərim

Hardan məlum bu ilan yenə züyyəb gəlməsin?!

Bizləri də yeməsin?!

Bir də axı buraya çoxlu zəhmət çəkmişik.

Bu dəliyin içini silib təmizləmişik...

Hər nə təhər olursa, yuvamızı ilandan biz geri almalyıq.

Bu eybəcər heyvanın burnunu ovmalıyıq,

Çağrılmamış qonağı eşiyə salmalıyıq...

Biz bu zülmə dözmərik,

¹ Güney Azərbaycan Uşaq Ədəbiyyatı Antologiyası, Tərtib, izah və ön sözün müəllifi Esmira Fuad, Bakı: “Elm və Təhsil” – 2020, 788 səh.

*Yurdumuz, yuvamızdan əlimizi üzmərik.
Cücələrin öcünü bu zalımdan alarıq.
Bizi dərdə salıbdır, onu dərdə salarıq!
Qoy yuvaya göz tikən başqa heyvanlara da işimiz ibrət olsun,
Bundan sonra burada bizə təkcə mutluluq-gözəllik qismət olsun...¹*

Onlar düşünüb-daşınır, ağilla məşvərət edirlər. Ana bubbu ilanların zəif cəhətlərinə işarə edir və həmin işarələr ilanların qənimi sayılan əski dostu kirpini ata bubbunun yadına salır. Ana bubbu onu sakitləşdirərək deyir ki, narahat olmağa dəyməz, ovçu, yəni kirpi ağac dibində acımasız ilanı gözləsə, o, qəddini açmağa bilməz və heç yerə qaçmağa bilməz... Onlar kirpini tapıb ondan yardım istəmək üçün yubanmadan yola düşürlər. Kirpilər bubbuların başına gələn olayı eşidincə, üzülüb toxtaqlıq verirlər. Sonra erkək kirpi üzünü can yoldaşına tutub deyir:

*Kürəyi çil-çil yarım,
Tikanı mil-mil yarım.
Gözəl həyat yoldaşım,
Mənimlə həmdil yarım.
Dayanmadan hazırlan,
Getməliyik buradan.
Gərək bilsin o ilan,
Tək deyillər bubbular,
Yaxşı yoldaşları var.
Yeriyək, yola düşək,
Yardıma getmək gərək.
Mən yaman acıqmışam,
Gedək ilanı yeyək...²*

Kirpilər bubbuların göstərişi ilə yola düşüb ilanların yuvasına sarı gedir və ağacın altında oturub ilanların yuvadan enməsinə gözləyirlər. İlan onları görünə, canına qorxu düşür. Ancaq ana bubbunun düşündüyü kimi, onun nə uçuşa qanadı var idi, nə də qaçmağa əl-ayağı. İlan bir gün aclıq çəkəndən sonra, dözə bilməyib budaqların birindən sallanıb qaçmaq istəyərkən kirpilər ona macal vermir. İlanı tutub tikələyir və bubbuların cücələrini onun qarnından çıxarıb azad edirlər. Poemanı bir daha gözdən keçirdiyimizdə, şairin toxunduğu bir sıra konular diqqət çəkir. Əsərin olumlu, müsbət xarakterləri bubbular və kirpilərdir. Onlar cüt sevgilidirlər, bir-birlərini mutlu etmək üçün uğraşır, üzleşdikləri maneələri birlikdə aşırırlar... İlan isə olumsuz-mənfi roldadır və yalqız, tənhadır. Tənhalıqsa çox üzücüdür, qatlaşmaq zordur.

Beləliklə də müəllif əsərdə sevginin böyük gücünü sərgiləmək istəyib, - deyə bilərik. Deməli, güc birlikdədir, dostluq böyük nemətdir, dar günün daağıdır dostlar: “Cüt olsa sərçə də qalib gələcək, Tək olan aslana yazığım gəlir (Bəhmən Vətənoğlu)...”³

¹ Rəsul Qədri. Bubbular, kirpilər və ilan. Poema, Rəssam: Məhsə Həsənpur, Təbriz, “Nizami Gəncəvi”, 2019,

² Yenə orada, s. 6.

³ https://kayzen.az/blog/seirler_edebiyat/13026/yaz%C4%B1%C4%9F%C4%B1m-g%C9%99lir.html.

Poemada bubbularla kirpilərin brliyi, yoldaşlıq, dostluq böyük rol oynayır. Bubbuların yaxınlığında yaşayan heyvanlar deyil, məsafəcə uzaqda yaşayan dostları-kirpilər də onların yardımına gəlirlər. Əlbəttə, bu arada, gizli bir konu//mövzu da artıq diqqəti çəkir: İlan kirpilərin yemidir və kirpilər bubbulara yardım etməklə, bu yardımdan özləri də faydalanırlar. Başqa sözlə desək, ilana qələbə çalmaqla həm bubbular, həm də kirpilər qazanmış olur, həçinin özgüvənlərini artırmış olurlar...

Əsərdə “Vətən” anlayışı önə çəkilərək qabarıqlaşdırılır. Şair bu qabardılmanın uşaqlarda vətənpərvərlik ruhunu gücləndirməyə yardımçı olacağını düşünür. Poemada məntiqlə düşüncənin böyük güc olduğu vurğulanır. Bubbular fiziki baxımdan ilandan gücsüz olsalar da, problemlərini birlikdə düşünüb ağılla çözmə bilirlər. Əsərin sonuc/ nəticə bölümündə oxucuya dərin məna kəsb edən bir mesaj ötürülür, bu mesaj, hətta siyasət dünyasında da belə, keçərlidir: “Düşməninizin düşməni sizin dostunuzdur...”

Müəllif poemanın sonuna uşaqlara özəl olaraq yazdığı, ancaq böyüklər üçün də faydalı ola bilən bir sonuc-mesaj da əlavə edib. Bu mesaj XX əsrin klassiki Mirzə Ələkbər Sabirin “Tülkü və qarğa” şeirinin sonuncu beytini xatırladır. Əslində bu şeirdə də şair, təkcə uşaqlara deyil, bütün bəşəriyyətə səslənib, insanları birləşməyə səsləyib:

*İndi gözəl uşaqlar,
ailələr bəzəyi, ürəyi yumuşaqlar,
Heç zülüm yerdə qalmaz,
Bəzən olar insanın gücü zalıma çatmaz,
Birinə zülm etməyin, əyri yola getməyin,
Düşünün, fikirləşin!
Darlığa düşən zaman, əlbir olun, birləşin
Düşməninizin düşməni sizin dostunuz demək
Çətinliyə düşərsə, yardım etməniniz gərək
Çətin durumda olsaz, alın dostlardan kömək
Böyləcə şən yaşayın,
Bir ULUS-a oxşayın...¹*

“Bubbular, kirpilər və ilan” “Poem on proz” nəsrində şeirdir, yəni, nəsr ilə nəzmin növbələşməsi-qovuşğunun sərgiləndiyi orijinal bir poema, süjetli poetik əsərdir. Əslində, bu janr Güney ədəbiyyatında yeni deyil, sadəcə, XX əsrin əvvəllərində böyük Mirzadə Eşqinin “Novruznamə”, XXI əsrin ilk çeyrəyində isə Rəsul Qədinin “Bubbular, kirpilər və ilan”la “lirikanın poeziya ilə birləşdiyi yer”ə, “Kitabi Dədə Qorqud” dastanının üslubuna yenidən qayıdıdır.

Poemanın çap olunduğu kitabın rəssamı Məhsə Həsənpur gənc olmasına baxmayaraq, tərtibatını çox peşəkarcasına işləyib və istər paltar, istər davranış, istərsə də seçdiyi rənglərlə insanlar və poemadakı heyvanların dünyası arasında ustalıqla körpü salmağı bacarıb. Bu məsələ bəlkə hekayə/öykünün çəkililiyini artıraraq mesajların ünvana daha uğurlu çatdırılmasına yardımçı olub. Müəllif uşaqların incə ruhunu nəzərə alaraq, gerçək dünyada olanaqsız// mümkünsüz olsa da, bubbuların balalarını ilanın qarnından diri çıxarır.

“Bubbular, kirpilər və ilan” poeması “Uşaqların böyümə və inkişaf, xəyal, duyğu, düşünmə və duyurluqlarına, zövqlərinə əylərkən əylənmələrində iştirak etmək məqsədilə reallaşdırılan çocuksu bir ədəbiyyat” nümunəsidir.

¹ Rəsul Qədiri. Bubbular, kirpilər və ilan. Poema, Rəssam: Məhsə Həsənpur, Təbriz, “Nizami Gəncəvi”, 2019.

Kitabın səhifə düzənlənməsi də böyük diqqətlə aparılıb. Belə ki, cildin üzündə, meşə rəmzi olan bir qabın içində bubbuların ailəsi - İki sevgili olan bubbu və üç cücəsi təsvir olunub. Onların başının üstündəki ağaca, poemada sözü gedən ilan burum-burum burulub. baxanda elə bir hiss yaradır ki, ilan bir bəla kimi bubbuların başının üstünü kəsib, yaşamaına kölgə salıb. Mənzərənin aşağı hissəsində kirpilər təsvir edilib və gülər üzlə onlara baxırlar. Cildin içəri tərəfində yazar və rəssamın qısa özkeçmiş verilib, kitabın başlanışı və son səhifəsinin ətəyində isə bir-birinin əlindən tutub rəqs edən heyvanlar birlik simgəsi//simgəsi olaraq göstərilib. Sonrakı səhifədə kitabın tanıtımı, ardınca bir budağın üstündə oturub danışan sevgili bubbuların rəsmi yer alıb. Daha sonra poema başlanır. Kitabın arxa cidinin iç tərəfində isə kirpilərin rəsmi çəkilib. Deməli, poemanı bubbular başlayır, kirpilər bitirir. Cildin arxa üzündə şairin balaca oxucularına mesajı yazılıb: *“İstəkli uşaqlar, bu kitabdakı hekayəni oxumaqla, sevgi, birlik, vətənsəvərlik, yoldaşlıq və düşüncənin gücünü anlama bilərsiniz. Hər kəs öz evini xətər və pisləklərdən qorumalıdır. Bəlkə evinizə göz dikənlər sizdən daha güclüdürlər, amma ağılla hərəkət edərək yoldaşlarınızdan da yardım almaqla, Siz, hətta güclü düşmənlərin qarşısında belə dayana, evinizi və vətəninizi qoruya bilərsiniz...”*

R.Qədirinin anlatdığı bu gerçəyi Azərbaycan dövləti 44 günlük Vətən müharibəsi-II Qarabağ savaşı zamanı bir daha kanıtladı. Azərbaycan-Türkiyə-Pakistan dostluğu-qardaşlığı-birliyi öz sözünü dedi. 28 il boyunca erməni cəlladlarının işğal etdiyi Qarabağ, Şuşa düşmən tapdağından azad olundu. II Qarabağ savaşı ilə eyni vaxtda və sonra da dəhşətli savaqlar Ukraynada, İsraildə, Fələstində və s. baş verdi. Bu gün də davam edən savaqlar var. Yaxın-uzaq coğrafiyalarda dəhşətli faciələr yaradan həmin savaqlara rəvac verənlərin də, əks-hücuma keçənlərin də əməllərinə baxınca, Azərbaycan əsgərinin uca ruhunu, “ləyaqətini, əvəzsiz dəyanətini, yüksək humanizmini bir daha, bir daha idrak” edir, anlayırıq... Biz bu savaqlarda mülki infrastrukturuları, tarixi abidələri, məscidləri, məzarlıqları dağıtmadıq, Allah evləri sayılan məkanları donuz tövləsinə çevirmədik və mülki insanlara, uşaqlara, qadınlara, qocalara atəş açmadıq, düşmən də olsa, yaralısına yardım etdik, sussuzuna su, ac olanına çörək verdik. Savaqlarda rəhmli, adil olmaq hər oğulun, hər ordunun işi deyil! Ən böyük əsgərin bizim əsgər olduğunu hər kəs, körpə fidanlar da gördülər və içlərində böyüyüncə o əsgərlər kimi olmaq, Vətəni qorumaqla istəyi, arzusu doğdu.

Beləliklə, deyə bilərik ki, yaşamaı gözəlləşdirdiklərinə, dünyanı yaxşılığa doğru dəyişdirdiklərinə, böyüklərin onları daha içdən anlayıb özləri kimi düşünən insan yerinə qoymağa çağırış etdiklərinə, insan ruhunu paklaşdırdıqlarına görə uşaqlar daha çox sevgini, dəyəri və bütün bu dəyərləri içəriyinə alan böyük ədəbiyyatı haqq edirlər.

Qaynaqlar:

1. https://az.wikipedia.org/wiki/Uşaq_ədəbiyyatı
2. Məzir Mərdanov. Azərbaycanın təhsil tarixi. “Təhsil” nəşriyyatı, 2011-ci il. Bakı, I cild, 295 s.
3. Şirvani Ədilli, “Türküstan qəzeti”, 29.08.2017;
4. kolani.az/.../print:page,1,225-milli-maarifchilik-fedaisi-mirze...
5. Rəsul Qədri. Bubbular¹, kirpilər və ilan. Poema, Rəssam: Məhsa Həsənpur, Təbriz, “Nizami Gəncəvi”, 2019.
6. Güney Azərbaycan Uşaq Ədəbiyyatı Antologiyası, Tərtib, izah və ön sözüm müəllifi Esmira Fuad, Bakı: “Elm və Təhsil” – 2020, 788 səh.
7. <https://525.az/news/209103-guney-azerbaycanda-usaq-edebiyati-cagdas-edebi-prosesin-onemli-qolu--esmira-fuaddan-3-cu-yazi>
8. https://kayzen.az/blog/seirler_edebiyat/13026/yaz%C4%B1%C4%9F%C4%B1m-g%C9%99lir.html

KONUŞMA BECERİLERİNİN GELİŞTİRİLMESİNDE SÖZLÜ KÜLTÜRÜN TEKNOLOJİ İLE DESTEKLENMESİ: MÂNİ ANİMASYONU ÖRNEĞİ

Züleyha ER¹

Özet

Dil becerileri anlama ve anlatma becerileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Anlama becerileri aynı zamanda alıcı beceriler olarak anılmakta olan dinleme ve okuma; anlatma becerileri aynı zamanda verici beceriler olarak anılmakta olan konuşma ve yazmadır. Sözlü kültür ürünleri Türk kültürü için değerli bir hazinedir. Hem estetik oluşları hem de eğitsel olarak kullanılabilir oluşları eğitimde kullanılmaları için önemli sebeplerdir. Türkçe eğitiminde sözlü kültür ürünlerinin kullanılması, dil becerilerinin gelişmesine ve kültüre yönelik bakış açısının olumlu yönde değişimine katkı sağlayabilir.

Bu çalışmada konuşma becerilerinin geliştirilmesinde sözlü kültür ürünleri teknoloji ile desteklenerek kullanılmıştır. Çalışmanın amacı öğrencilerin konuşma becerilerini kültürel miras yoluyla teknolojiden faydalanarak geliştirmeye çalışmaktır. Ayrıca teknoloji ile öğrencilerin kültürel mirasa yönelik ilgilerini çekmek ve hazırlanan animasyon ile öğrencilerin konuşurken eğlenmelerini sağlamak amaçlanmıştır.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 5.sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Öğrencilere hazırlanan mâni atışması animasyonu izletilmiştir. Daha sonra gönüllülük esasına dayalı olarak öğrencilerin mâni atışması animasyonu ile ilgili görüşlerine başvurulmuştur. Araştırmada elde edilen bulgulardan yola çıkılarak şu sonuçların ortaya çıktığı söylenebilir: Öğrenciler mâni atışması animasyonunu beğenmişlerdir ve mâni atışmalarının konuşmalarını geliştireceğini düşünmektedirler.

Anahtar kelimeler: Konuşma becerisi, sözlü kültür, teknoloji, mâni animasyonu.

SUPPORTING ORAL CULTURE WITH TECHNOLOGY IN DEVELOPING SPEAKING SKILLS: THE EXAMPLE OF MÂNI ANIMATION

¹ Uzman Öğretmen, MEB, erzuleyha55@gmail.com

Abstract

Language skills are divided into two categories as comprehension skills and expression skills. Comprehension skills, also known as recipient skills, include listening and reading; expression skills, also known as sender skills, include speaking and writing. Oral cultural products are a valuable treasure for Turkish culture. Both their aesthetic qualities and their usefulness for educational purposes are important reasons for their use in education. The use of oral cultural products in Turkish education can contribute to the development of language skills and a positive change in the perspective towards culture.

In this study, oral cultural products were used with the support of technology to enhance speaking skills. The aim of the study is to develop students' speaking skills through the use of cultural heritage with the help of technology. Additionally, the aim was to attract students' interest in cultural heritage with technology and to make speaking enjoyable for students through the prepared animation.

In this study, a case study from qualitative research methods was used. The study group consists of 5th grade students. The students were shown an animation of poetic dueling. Then, based on voluntarism, the students' opinions about the poetic dueling animation were sought. Based on the findings of the research, it can be said that the following conclusions emerged: Students liked the poetic dueling animation and they believe that poetic dueling will improve their speaking skills.

Key words: Speaking skills, oral culture, technology, poetic dueling animation.

GİRİŞ

Dil becerileri anlama ve anlatma becerileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Anlama becerileri aynı zamanda alıcı beceriler olarak anılmakta olan dinleme ve okuma; anlatma becerileri aynı zamanda verici beceriler olarak anılmakta olan konuşma ve yazmadır. Sözlü kültür ürünleri Türk kültürü için değerli bir hazinedir. Hem estetik oluşları hem de eğitsel olarak kullanılabilir oluşları eğitimde kullanılmaları için önemli sebeplerdir. Türkçe eğitiminde sözlü kültür ürünlerinin kullanılması, dil becerilerinin gelişmesine ve kültüre yönelik bakış açısının olumlu yönde değişimine katkı sağlayabilir.

Halk hikâyeleri, masallar, efsaneler, destanlar, mâniler, deyimler, atasözleri ve diğer sözlü kültür ürünleri, Türkçe öğretiminde drama, oyun, diyalog ve iletişime yönlendirme açısından çok uygun metinlerdir. Bu metinlere ders kitaplarında gerektiği ölçüde yer verildiğinde, bunlar dört temel dil becerisini geliştirmeye önemli katkılar sağlayacaktır (Kalfa, 2013:177). “Sözlü kültürlerde öğrenme kaçınılmaz olarak daha fazla bağlam odaklı bir süreçtir, belirli bir ortamdan ziyade “iş üstüneyken” gerçekleşecektir. Sözlü öğrenme somut gösterimi ve katılımı gerektirir” (Goody,2009:131). “Sözlü kültürde kazanılan, öğrenilen bilginin unutulup kaybolmaması için sürekli tekrar gerekli” (Ong, 1995:37). Sözlü kültür kullanımındaki değişimler ve süreklilikler takip edilerek kültürel evrimi anlamaya ve gelecek nesillere aktarmaya çalışmak gereklidir. (Er, 2024: 24) Dil eğitiminde folklor ürünleri son derece önemli bir işleve sahiptir. Folklorun temelinde insanlığın çağlar boyu süren macerasının ve birikiminin izleri vardır. Günümüzde özellikle milli varlığı tanıma, koruma, geliştirme ve geleceğe taşımada halk bilimi son derece önemlidir (Yılar, 2017:22).

Bu çalışmada sözlü kültür ürünlerinden mâni kullanılmıştır. Halk şiirinin en küçük nazım biçimi olan mâni, yedi heceli dört dizeden oluşur. Birinci, ikinci ve dördüncü dizeler uyaklı, üçüncü dize serbesttir, uyak düzeni harflerle a a x a şeklinde gösterilir. (Dilçin, 2005: 279). Mâni ile ilgili farklı tanımlar da bulunmaktadır: Mâni, “düşünlerde, kadın topluluklarında, iş yerlerinde, tarlalarda vb. yerlerde söylenen, umumiyetle hece vezninin 7’li veya 8’lisi ile meydana getirilen 4 mısralık manzumeler” (Elçin, 1997: 324); “az sözlerle çok anlamların ifade eden, sevda konusu ağırlıkta olmak üzere hemen her konuda söylenmiş, yedi heceli, müstakil dörtlülük anonim şiirlerdir.” (Kaya, 2004: 10) “Mâni Anonim Halk Edebiyatının en yaygın şeklidir. Yedi heceli ve dört mısralı tek kıtadan meydana gelir. İlk iki mısra, çok defa asıl mana ve musikiyi hazırlayan giriş niteliğindedir. Dörtlünün anlam yükünü 3. ve 4. mısralar taşır.” (Güzel ve Torun, 2012:157)

Boratav, mâninin söylenmesine vesile olan yerlere ve şartlara göre mânî çeşitlerini şöyle sıralar:

- ❖ Niyet (fal) mânileri
- ❖ Sevda mânileri
- ❖ İş mânileri
- ❖ Bekçi ve davulcu mânileri
- ❖ İstanbul'da bazı sokak satıcılarının mânileri
- ❖ Doğu Anadolu'da hikâye mânileri
- ❖ Mektup mânileri (Boratav, 1997, s. 176-178).

Manilerin söyleyiş güzelliğinin yanı sıra anlam özelliği, az sözle çok şey anlatması ve Türk insanının kıvrak zekasının bir ürünü olması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Aksan'a (2001, s. 189) göre mânilerde "Türk insanının ta kendisini buluruz; kültürü, duygululuğu, bilgeliği, inceliğiyle" Çoğu bir dörtlükten oluşan mânilerde, bu dört mısraya sığdırılmış koca bir hayat felsefesini; sosyal hayattaki akıl almaz aksaklıkları, çelişkileri, çatışmaları; toplumun değer yargılarını, inanç sistemini; inanç, töre veya yönetim baskısıyla açıkça ifade edilemeyen duygu ve düşünceleri gibi birçok şeyi bulabiliriz. Bu yönleriyle mâniler bir giz küpü gibidirler" (Çelik, 2001, s. 100).

Çağlar boyu yaygın bir biçimde süren mânî söyleme geleneği son yıllarda eskiye oranla önemini kaybedip azalmaya başlamıştır. Kızlar, kadınlar ve erkekler ekin ekerken, davar güderken, hasat kaldırırken, bayramlarda, şenliklerde, evlenme törenlerinde, kına gecelerinde, gelin hamamında, düğün bayrağı dikildiğinde, gelinin başında, kazma kazarken, imeceyle iş tutarken, sünnet törenlerinde, hidrellez, nevrüz, saya gezme, çömçe gelin törenlerinde, halay çekilirken, pamuk tarlalarında, çeşitli toplantılarda vb. çalıp oynayarak mânî söylerler. (Artun, 2000)

Mânilerle karşılaşan çocuklar, duygu ve düşüncelerini farklı bir iletişim boyutuyla kısa, bir o kadar da etkili bir şekilde ifade etmenin mümkün olduğunu aynı zamanda dilinin güzelliklerini fark edecektir. Özellikle kısa şiirlerden hoşlanan çocuklar bu türü sevecek ve hoşlarına gidenleri ezberleyecektir. İletişimin farklı bir boyutunu oluşturan, geleceği kendi hâline bırakılmış ve ihmal edilmiş bir ürün olan mânilerin Türkçe öğretim programında, bu program doğrultusunda hazırlanan kitaplarda özellikle de etkinliklerde yer alması hem temel dil becerilerinin kazandırılmasını hem de bu zengin ürünün gelecek nesillere aktarılmasını sağlayacaktır. (Çelik Doğan, 2016)

İnsanların duygu düşüncelerini bir başkasına anlatma sırasında toplumsal zekânın bir ürünü olarak ortaya çıkmış olan mâniler, Türkçenin en güzel örnekleridir. Mâniler konuşma ile şiir, şiir ile ezgi arasında bir tür olarak doğrudan kişiler arası iletişimle ilgilidir (Yalçın ve Aytaş, 2005, s. 139-140). Yılar'a göre (2006, s. 67) mâniler yaratıcı drama çalışmalarına yardımcı olabilecek şiirlerdir.

Manilerdeki anlam zenginliği ve derinliği; söyleyişteki ifade esnekliği (Şenol, 2013) öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmede etkili olabilir. Bu çalışmada konuşma becerilerinin geliştirilmesinde sözlü kültür ürünleri teknoloji ile desteklenerek kullanılmıştır. Çalışmanın amacı öğrencilerin konuşma becerilerini kültürel miras yoluyla teknolojiden faydalanarak geliştirmeye çalışmaktır. Ayrıca teknoloji ile öğrencilerin kültürel mirasa yönelik ilgilerini çekmek ve hazırlanan animasyon ile öğrencilerin konuşurken eğlenmelerini sağlamak amaçlanmıştır.

YÖNTEM

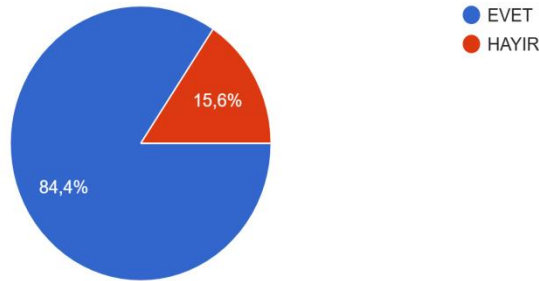
Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması araştırmanın hem ürünü hem de nesnesi olabilecek nitel araştırma içerisindeki bir desen türüdür.

Durum çalışması araştırması araştırmanın gerçek yaşam, güncel sınırlı bir sistem hakkında detaylı ve derinlemesine bilgi topladığı bir durum betimlemesi ya da durum temaları ortaya koyduğu nitel bir yaklaşımdır (Creswell, 2016, s.97). Araştırmanın çalışma grubunu 5.sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Bu araştırmanın çalışma grubu, seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örneklemeğe göre seçilmiştir. Amaçlı örnekleme yönteminde araştırmacı çalışmanın amacına bağlı olarak kendisine bilgi açısından kendisine zengin imkânlar sunan durumları derinlemesine inceleme olanağı tanır (Büyüköztürk vd., 2017, s.90). Araştırmanın nitel verilerini toplamak için çalışma grubundaki tüm öğrencilerle görüşme yapılmıştır. Görüşme en az iki kişi arasında sözlü olarak sürdürülen bir iletişim sürecidir. Görüşme araştırma cevabı aranılan sorular çerçevesinde ilgili kişiler tarafından veri toplama şeklinde ifade edilir. Oldukça esnek bir veri toplama aracıdır. Araştırmanın herhangi bir basamağında kullanılabilir (Büyüköztürk ve vd.,2017, s.158). Öğrencilere hazırlanan mâni atışması animasyonu izletilmiştir. Daha sonra gönüllülük esasına dayalı olarak öğrencilerin mâni atışması animasyonu ile ilgili görüşlerine başvurulmuştur. Görüşme verileri google form aracı ile toplanmıştır. Öğrencilere animasyon ile ilgili dört soru sorulmuştur.

BULGULAR

Bu çalışmada araştırma problemi “Konuşma becerilerini geliştirmek için hazırlanan mâni animasyonuna yönelik öğrenci görüşleri nelerdir?” sorusudur. Bu çalışmada bulgular google form aracı ile elde edilmiştir. Hazırlanan animasyon ile ilgili olarak öğrencilerin görüşlerinden elde edilen yanıtlar bulguları oluşturmaktadır. Görüşme formundaki sorular ve öğrenci yanıtları önce grafik daha sonra yüzdeler olarak belirtilmiştir.

Mani atışması animasyonunu beğendim.
32 yanıt

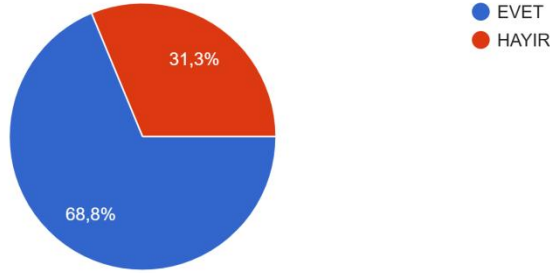
Sınıfta arkadaşlarımla birlikte mani atışması yapmak eğlenceli olur.

32 yanıt

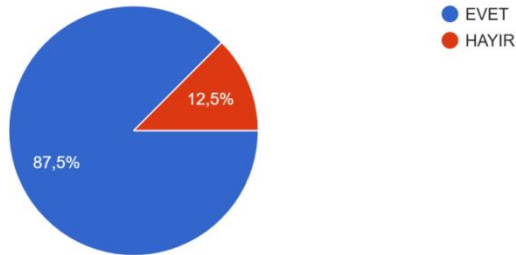
Mani söylerken kendime güvenirim.

32 yanıt

Mani atışmaları benim konuşmamı geliştirir.

32 yanıt

Araştırma bulgularına göre öğrencilerin %84.4'ü mani atışması animasyonunu beğenmiş, %15.6 'sı beğenmemiştir. Öğrencilerin % 65.6'sı sınıfta arkadaşlarıyla birlikte mani atışması yapmanın eğlenceli olacağını düşünmekte, % 21.9'u düşünmemektedir. Öğrencilerin %66.8 mani söylerken özgüvenli hissederken %31.3 özgüvenli hissetmemektedir. Öğrencilerin % 87.5 mani atışmalarının konuşmasını geliştirdiğini düşünürken % 12.5 geliştirdiğini düşünmemektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma elde edilen bulgulardan yola çıkılarak şu sonuçların ortaya çıktığı söylenebilir.:

- ✓ Öğrenciler mâni atışması animasyonunu beğenmişlerdir.
- ✓ Öğrenciler sınıfta arkadaşlarıyla mâni atışması yapmanın eğlenceli olacağını düşünmektedirler.
- ✓ Öğrenciler mâni atışması esnasında konuşurken özgüvenli olacaklarını düşünmektedirler.
- ✓ Öğrenciler mâni atışmalarının konuşmalarını geliştireceğini düşünmektedirler.

Bu çalışmada manilerin konuşma becerisinin gelişimini olumlu yönde destekleyebileceği sonucu ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan manilerin eğitimde kullanılması gerektiği düşünülmektedir. Yalçın ve Aytaş (2005:123) da benzer bir görüşe sahiptir. Manilerin eğitimde kullanılması gerektiğini ifade etmekte ayrıca manilerin çocukların bellek gücünün artırılmasında çok önemli bir yere sahip olduğunu belirtmektedir. Şen'e (2011:730) göre Türkçenin en güzel örnekleri olan mâniler okul öncesi dönemden başlayarak temel dil becerilerinin kazandırılmasında mutlaka kullanılmalıdır. Bu çalışmanın sonuçları bu görüşü desteklemektedir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2001). *Türkçenin gücü*. Ankara: Bilgi.
- Artun, E. (2000). *Adana Halk Kültürü Araştırmaları I*, Adana Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Adana.
- Boratav, P. N. (1969). *100 soruda Türk halk edebiyatı*. Gerçek Yayınevi.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Creswell J.W. (2016). *Araştırma deseni*. Eğiten Kitap.
- Çelik Doğan, M. (2016) *Türkçe eğitimi bağlamında ortaokul öğrencilerinin sözlü kültür ürünlerine yönelik farkındalıkları ve bunları kullanım durumları* (Yayın No. 419362) [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi
- Çelik, A. (2001). *Manilerdeki Gizler ve Bayburt Manileri*. *Millî Folklor*, 7(51), 100-108.
- Elçin, Ş. (1997). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: Akçağ
- Er, Z. (2024). *Türkçe öğretiminde sözlü kültür ürünlerinin öğrenci tutumları ve yazma becerileri üzerindeki etkisi* (Yayın No. 865974) [Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Goody, J. (2009). Sözlü kültür (çeviriler). *Millî Folklor*, 83, 128-132.
- Güzel A. ve Torun A. (2014) *Türk halk edebiyatı el kitabı*. Akçağ Yayıncılık.
- Kalfa, M. (2013). Yabancılarla Türkçe öğretiminde sözlü kültür unsurlarının kullanımı. *Millî Folklor*, 25(97), 167-177.
- Kaya, D. (2004). *Anonim halk şiiri*. Ankara: Akçağ
- Ong, W. J. (2013). *Sözlü ve yazılı kültür "sözün teknolojileşmesi"* (4. Baskı). Metis Yayınları.
- Şen, Ü. (2011). *Okul öncesi dönemde sözlü edebiyat ürünleriyle Türkçe eğitimi*. I. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Bilgi Şöleni (Sempozyumu)'nde sunulmuş bildiri, Ankara.
- Şenol, E. (2013). *Cümle bilgisi öğretiminde sözlü kültür ürünleri ve şiirlerin öğrenci başarısına ve kalıcılığa etkisi* (Yayın No. 348755) [Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Yalçın, A., & Aytaş G. (2005). *Çocuk edebiyatı*. Ankara: Akçağ
- Yılar, Ö. (2007). *Halk bilimi ve eğitim*. Ankara: PegemA.

AHMET ÜMİT'İN MASAL KİTAPLARININ DUYARLIK EĞİTİMİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Vafa SAVAŞKAN¹

Aynur ERTAY²

Özet

Çocuk edebiyatı; geniş bir bakış açısıyla temel kaynağı çocuk ve çocukluk olan, çocuğun algı, ilgi, dikkat, duygu, düşünce ve hayal dünyasına uygun, çocuk bakışını ve çocuk gerçekliğini yansıtan, ölçüde, dilde, düşüncede ve tiplerde çocuğa göre içeriği yalın bir biçimde ve içtenlikle gerçekleştiren, çocuğa okuma alışkanlığı kazandırması yanında sanatsal ve estetik yönden gelişmesine katkı sağlayan, çocuğu duyarlı biçimde yetişkinliğe hazırlayan bir geçiş dönemi edebiyatı olarak tanımlanmaktadır. Çocuk edebiyatının amaçlarından biri de çocuklarda duyarlık geliştirerek onları hayata hazırlamaktır. Bu nedenle çocuk edebiyatı eserlerinin duyarlık açısından değerlendirilmesi önemlidir. Duyarlık, yalnızca kendi yaşamıyla ilgilenmeyip başkalarının yaşadıkları sorunların ve duyguların da farkında olma, başkalarına yapılan haksızlıklara ve kötülöklere kayıtsız kalmama, usunu ve yüreğini işe koşarak bunları sorgulama, eşduyumsal bir ilişkiye girerek bunlara karşı çıkma, insana ve doğaya bilinçle, sağduyuyla, anlayışla, sevgiyle, hoşgöröyle yaklaşma yeteneği olarak tanımlanabilir. Duyarlık eğitiminin amacı, çocuklara belli başlı bazı değerleri kazandırmaktır. Bunu yaparken de öğretici metinlerin dışında birçok değeri içeren masallardan da faydalanmak gerekir. Bu kapsamda bu çalışmada Ahmet Ümit'in "Masal Masal İçinde" ve "Olmayan Ülke" masal kitaplarında yer alan duyarlık öğelerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış, veriler doküman incelemesiyle elde edilmiştir. Duyarlık konularının belirlenmesinde ve gruplandırılmasında Aslan'ın (2016) oluşturduğu kategori dikkate alınarak içerik analizi yapılmıştır. Sonuç olarak incelenen iki eserde de çeşitli duyarlık öğeleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda incelenen eserlerin çocuğu birçok konuda duyarlı kılacağı kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Değerler eğitimi, duyarlık, çocuk edebiyatı, Ahmet Ümit, Masal Masal İçinde, Olmayan Ülke.

AN ANALYSIS OF AHMET UMİT'S FAIRY TALE BOOKS IN THE CONTEXT OF SENSITIVITY EDUCATION

Abstract

From a broad perspective, children's literature is defined as a transitional literature whose main source is the child and childhood; which is suitable for the child's perception, interest, attention, emotion, thought and imagination; which reflects the child's point of view and the child's reality; which realises the content for the child in size, language, thought and types in a simple and sincere way; which contributes to the child's artistic and aesthetic development as well as giving the child the habit of reading; and which prepares the child sensitively for adulthood. The aim of children's literature is to prepare children for life by developing sensitivity in them. For this reason, it is important to evaluate the works of children's literature in terms of sensitivity. Sensitivity can be defined as the ability not only to be interested in one's own life but also to be aware of the

¹Prof. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Eğitim Faköltesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, vsavaskan@artvin.edu.tr

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, aynur.ertay@hotmail.com

problems and feelings experienced by others, not to be indifferent to the injustices and evils done to others, to question them by putting one's reason and heart to work, to oppose them by entering into a co-sensitive relationship; the ability to approach people and nature with consciousness, common sense, understanding, love and tolerance. The aim of sensitivity education is to help children acquire certain values. In doing so, it is necessary to make abundant use of fairy tales that contain many values other than instructive texts. In this study, it was aimed to analyse the elements of sensitivity in Ahmet Umit's fairy tale books "A Tale within a Tale" and "The Nonexistent Country". Qualitative research design was used and data were obtained through document analysis. Content analysis was carried out by taking into account the category created by Aslan (2016) in determining and grouping the sensitivity issues. As a result, various sensitivity elements were identified in the two works we examined. It was determined that the works we examined will sensitise the child on many issues.

Keywords: Values education, sensitivity, children's literature, Ahmet Umit, A Tale within a Tale, The Nonexistent Country.

Giriş

Edebiyat, gözümüzü gerçekliğe daha fazla açan, yaşamın yetersizliklerine karşı bir başkaldırı (Llosa, 2012); duyguların, düşüncelerin, insana ve yaşama ilişkin yaşantı örneklerinin, tasarımların, gözlemlerin, yazarın kurguladığı yer ve zamanda, yine onun kurguladığı kahramanlarla estetik bir dille anlatılması sanatı (Aslan, 2013) olarak tanımlanabilir. Çocuk edebiyatı ise yetişkin edebiyatından farklı olarak ele alınmış; geniş bir bakış açısıyla temel kaynağı çocuk ve çocukluk olan, çocuğun algı, ilgi, dikkat, duygu, düşünce ve hayal dünyasına uygun, çocuk bakışını ve çocuk gerçekliğini yansıtan, ölçüde, dilde, düşüncede ve tiplerde çocuğa göre içeriği yalın bir biçimde ve içtenlikle gerçekleştiren, çocuğa okuma alışkanlığı kazandırması yanında sanatsal ve estetik yönden gelişmesine katkı sağlayan, çocuğu duyarlı biçimde yetişkinliğe hazırlayan bir geçiş dönemi edebiyatı olarak tanımlanmıştır. Bütün bu tanımlara bakarak çocuk edebiyatı çocuğun gelişimine katkı sunar, onu çeşitli yönlerden duyarlı bireyler haline getirir.

Çocuk edebiyatı ürünleri dil ve edebiyat öğretimi ortamlarının vazgeçilmez ve tamamlayıcı araçlarıdır; öğretimin amaçlarına ulaşılma sürecinde anahtar birer bileşen işlevi görürler (Aslan, 2017). Çocuğun başta bilişsel, toplumsal, kişilik, kültürel gelişimleri olmak üzere birçok gelişiminde önemli yeri olan, bir yandan da çocuğu gençlik ve yetişkinlik edebiyatı ürünlerini anlamaya hazırlayan çocuk edebiyatı ürünleri, çocukların duyarlık eğitiminden geçmelerinde önemli roller üstlenir. Bu nitelikteki kitaplar duygusal bir çeşitlilik ve zenginlikle buluşturarak, çeşitli duygu durumlarını yaşatarak, olaylar üzerinde düşünme ve sorgulama ortamları yaratarak, çeşitli değer ve erdemlerin güzelliğini duyumsatarak çocukların duyarlı birer birey olmalarına katkıda bulunurlar.

Duyarlık sözcüğü TDK'nin hazırladığı güncel Türkçe sözlükte “duyum ve duyguları algılayabilme yeteneği, hassasiyet”, “zayıf bir etkiye karşı tepki gösterebilme yeteneği” olarak tanımlanmaktadır. Aslan'a (2013) göre duyarlık, “yalnızca kendi yaşamıyla ilgilenmeyip başkalarının yaşadıkları sorunların ve duyguların da farkında olma, başkalarına yapılan haksızlıklara ve kötülöklere kayıtsız kalmama, usunu ve yüreğini işe koşarak bunları sorgulama, eşduyumsal bir ilişkiye girerek bunlara karşı çıkma, insana ve doğaya bilinçle, sağduyuyla, anlayışla, sevgiyle, hoşgöröyle yaklaşma yeteneği” anlamında kullanılmıştır.

Aslan'a (2013b:29) göre duyarlık yeteneğinin oluşması için öncelikle çocukların doğa sevgisi, insan sevgisi, hayvan sevgisi, adalet, hoşgörö, kültürler farklılıklarına, insan hak ve özgürlüklerine saygı, barış bilimsellik, çalışkanlık, dürüstlük, doğruluk, estetik, özgürlük, sorumluluk, yardımseverlik, içtenlik, anlayış, erdem, vicdan, iyilik, arkadaşlık, dostluk, gibi çeşitli duygu ve değerleri bilmesi/öğrenmesi gerekir. Çocukların gelişim özellikleri ve yaş grupları göz önünde bulundurularak oluşturulan çocuk edebiyatı ürünleri çocuğun yukarıda saydığımız alanlarda ve daha fazlasında duyarlık kazanmasını sağlar. Çocuk edebiyatı yapıtı çocuğa nasihat verici değil ona duyarlık kazandırıcı özellikler taşımaktadır.

Bütün bu açıklamalardan hareketle çocuk edebiyatının çocuğu eğlendirmesinin yanında çok daha büyük işlevlerinin olduğu söylenebilir. Özellikle çocuğun gelişimi ve anlam evreni dikkate alınarak

seçilen eserler çocuga topluma karşı duyarlı bireyler olma yolunda yol gösterir. Bu süreçte bir çocuk edebiyatı türü olan masalların duyarlık eğitimindeki işlevi büyük önem taşır.

Yöntem

Çalışmada, Ahmet Ümit'in "Masal Masal İçinde" ve "Olmayan Ülke" masal kitaplarında yer alan duyarlık öğelerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış, veriler doküman incelemesiyle elde edilmiştir. Duyarlık konularının belirlenmesinde ve gruplandırılmasında Aslan'ın (2016) oluşturduğu kategori dikkate alınarak içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizi çeşitlerinden kategorisel analiz tercih edilmiş ve kitaplardan elde edilen veriler kategorilere yerleştirilmiştir. Çalışmada yararlanılan duyarlık kategorileri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Duyarlık Kategorileri

Kategoriler		
1. Dilsel Duyarlık	10. Paylaşmaya duyarlık	19. Mesleklere duyarlık
2. İnsana, insan mutluluğuna duyarlık	11. Toplumsal huzura duyarlık	20. Dürüstlüğe duyarlık
3. Kadına duyarlık	12. Yoksul insanlara duyarlık	21. Yardımlaşmaya duyarlık
4. Aşka-sevgiye duyarlık	13. Hakka, hukuka, adalete duyarlık	22. Okuma kültürüne duyarlık
5. Hayvanlara duyarlık	14. Bilime ve bilimsel düşünceye duyarlık	23. Arkadaşlığa ve dostluğa duyarlık
6. Emeğe ve çalışkanlığa duyarlık	15. Doğaya ve çevreye duyarlık	24. Kültürel duyarlık
7. Aile bireylerine duyarlık	16. Sanata ve estetik olana duyarlık	
8. Barışa duyarlık	17. Sağlığa duyarlık	
9. İyilik yapmaya duyarlık	18. Özgürlüğe duyarlık	

Bulgular ve Yorumlar

Çalışmanın bu bölümünde incelenen kitaplardan elde edilen bulgular tablo ve doğrudan alıntılarla sunulmuştur.

1. "Masal Masal İçinde" Adlı Kitaptaki Duyarlık Konularına Ait Bulgular

1.1. İnsana, İnsan Mutluluğuna Duyarlıkla İlgili Bulgular

**Yalnızca halkının mutluluğunu ister, ülkenin kalkınması için çabalar dururmuş. (s. 13)*

**'Böyle düşünmenize çok sevindim. İstemeyerek de olsa sizi üzme beni kahreder. Çünkü siz dürüst ve cesur bir insansınız.' (s. 63)*

1.2. Arkadaşlığa ve Dostluğa Duyarlıkla İlgili Bulgular

*Vezir, arkadaşının aptal yerine konulmasına dayanamaz, onun bu gereksiz böbürlenme huyundan vazgeçmesini istemiş. (s. 14)

*‘Arkadaşlarla sözleşmiştik baba’ dedim.

‘Sözünden dönsen kıyamet mi kopardı?’ diye tersledi.

‘Arkadaşlarıma mahcup olurdum. Hem söz verirsene mutlaka uymalısın, diyen sen değil miydin?’ diyerek üste çıkmaya çalıştım. (s. 99)

1.3. Dürüstlüğe Duyarlılıkla İlgili Bulgular

*“Siz sordunuz, ben de söyledim Hünkârım...” demiş. (s.21)

*“Padişahım buradaki kullarınız gibi ben de sizin iyiliğinizi isterim. Ama yalan da söyleyemem. (s. 21)

*‘Böyle düşünmenize çok sevindim. İstemeyerek de olsa sizi üzme beni kahreder. Çünkü siz dürüst ve cesur bir insansınız.’ (s. 63)

*‘Arkadaşlarla sözleşmiştik baba’ dedim.

‘Sözünden dönsen kıyamet mi kopardı?’ diye tersledi.

‘Arkadaşlarıma mahcup olurdum. Hem söz verirsene mutlaka uymalısın, diyen sen değil miydin?’ diyerek üste çıkmaya çalıştım. (s. 99)

*Hayır, ben hırsızlık yapamam!’ dedim. (s. 107)

1.4. Yardımlaşmaya Duyarlılıkla İlgili Bulgular

*“Esnaftan birkaç kişi adamın yardımına koşmuş, ayağa kaldırıp evine götürmüşler.” (s. 22)

*“Duvara çarpıp kanlar içinde yere yığılan Demirci’yi yüzlerini acıyla buruşturarak izleyen Padişah ile Vezir, adamcağızın yardımına koşmuşlar hemen.” (s. 25)

*Öteki insanlara yardımda bulunarak çektikleri acılardan kurtulabileceklerini düşünmüşler. (s. 143)

1.5. Mesleklere Duyarlılıkla İlgili Bulgular

*“O kentte bir demirci yaşar. Çok yetenekli bir ustadır. Bir kuyumcu titizliğiyle çalışır. Kaba saba demirlerden öyle laleler, sümbüller yaratır ki adeta yapraklarının titrediğini görür, kokularını duyar gibi olursunuz.” (s. 23)

1.6. Emeğe ve Çalışkanlığa Duyarlılıkla İlgili Bulgular

*“İşini öyle özenle yapar ki haftada ancak bir şapka üretir.” (s.29)

*Çocukluktan gençliğe bu sıcak ocağın başında geçtim, saçlarıma ilk kırlar şu örsün başında düştü. Dükkânı sabah ezanında açtım, gece yarılari kapadım. (s. 85)

*Eğer bir gün çocuğun olursa, her türlü olanağa sahip olsan bile ona hak etmediklerini verme. Onu öyle eğit ki yaşamda iyinin yanında kötünün de olduğunu anlasın. Ayakta kalmak için çalışmak zorunda olduğunu bilsin. (s. 110)

1.7. İyilik Yapmaya Duyarlılıkla İlgili Bulgular

*“Adamcağız yarı baygın toprağa yığılınca bizimkiler yanına gelmişler. Şapkacıyı kaldırıp az ilerdeki çeşmenin yanına taşımışlar. Elini yüzünü yıkamışlar.” (s. 32)

*“Çalışır çabalar sen de zengin olursun oğlum. Dizinde derman, bileğinde bu altın bilezik olduktan sonra hiç korkma! Dedi.” (s. 37)

*Bir ay sonra düğün hazırlıklarına başladık. Sağ olsun ustam yine yalnız bırakmadı beni. Kullanmadığı bir evi vardı, bize verdi. (s. 39)

1.8. Özgürlüğe Duyarlılıkla İlgili Bulgular

*Düşman bizi cepheden uzaklara, kentın içlerine yolladı. Orada bir zindana atıldık. Tam altı ay bu zindanda kaldık. Altı ay sonra bizi çıkardılar. Kurtulduk diye sevinirken bizi kentın meydanına götürüp haraç mezat sattılar. Beni ve on arkadaşımı bir toprakbeyi satın aldı. .Kaçmayalım diye hepimizi urganla birbirimize bağladılar. (s. 41)

*‘Sayın hanımefendi’, dedim, ‘artık özgür olduğumuzu mu söylüyorsunuz?’

Çiftlik sahibesinin kardeşi gülümsedi:

‘Evet, doğru anlamışsınız!’ dedi. ‘artık özgürsünüz kentte bizim hiçbir işimize yaramazsınız.’ (s. 45)

1.9. Aile Bireylerine Duyarlılıkla İlgili Bulgular

*‘Oğlu da çok iyi, çok terbiyeli bir çocuktur. Annesinin nehre gittiğini görünce o da peşinden koşmuş. (s. 51)

1.10. Sağlığa Duyarlılıkla İlgili Bulgular

*Malum, bizim iş beden gücüne dayandığı için yediğime içtiğime dikkat etmem gerek. (s. 86)

1.11. Paylaşmaya Duyarlılıkla İlgili Bulgular

*‘Üzgünüm!’ dedi. ‘Paylaşmayı bilmeyenlerle zalimler bu kapıdan giremezler. Önce paylaşmayı, sonra merhamet etmeyi öğrenmelisin.’ (s. 92)

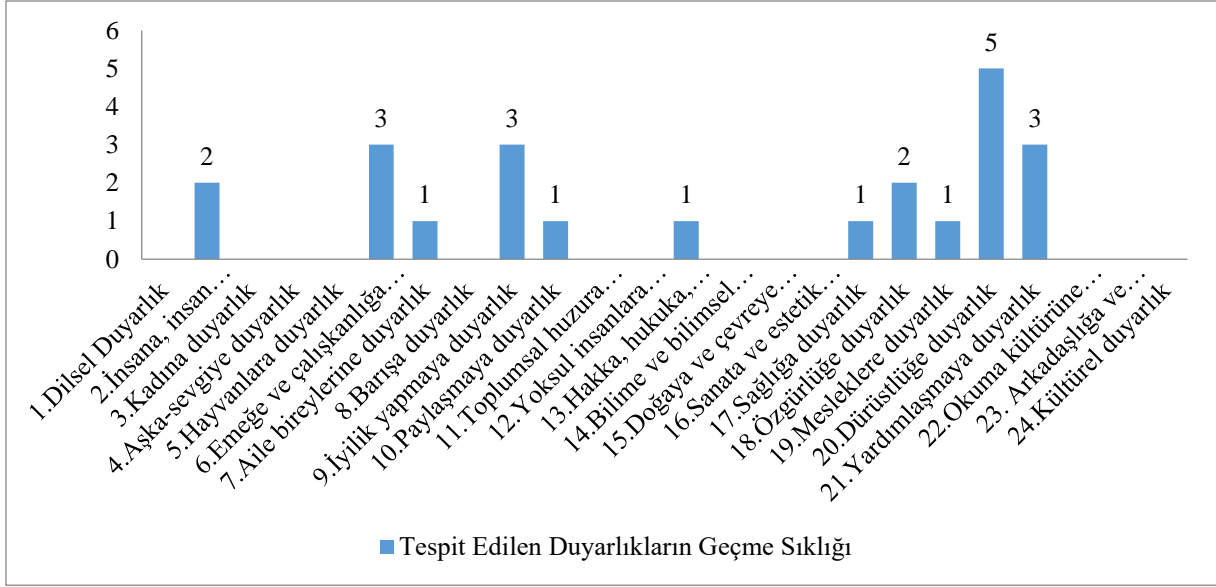
1.12. Mesleklere Duyarlılıkla İlgili Bulgular

*“Bizim kuyumculuğumuz çok eskilere dayanır. Babam, dedem, dedemin babası hep bu mesleği sürdürmüşler. Öyle ki bir süre sonra bu kentte adımız Kuyumcuzadeler olarak anılmaya başlanmış.” (s. 97)

1.13. Hakka, Hukuka, Adalete Duyarlılıkla İlgili Bulgular

*O günden sonra Padişah’ın ülkesi daha iyi yönetilmiş. Yasalardan sevgi, saygı ve adaleti dışlayan tüm maddeler çıkarılmış. (s. 143)

Tablo 2. “Masal Masal İçinde” Adlı Kitaptaki Duyarlılık Konularına Ait Bulgular

Tablo 2’de “Masal Masal İçinde” adlı yapıtta çocuğu duyarlı kılacak konuların 23 defa geçtiği görülmektedir. Yapıtta en fazla dürüstlüğe duyarlık, emeye ve çalışkanlığa duyarlık, iyilik yapmaya duyarlık ve yardımlaşmaya duyarlık geliştirebilecek konular yer almaktadır.

2. “Olmayan Ülke” Adlı Kitaptaki Duyarlık Konularına Ait Bulgular

2.1. Aşka- Sevgiye Duyarlıkla İlgili Bulgular

*Bu kadar yoğun bir coşkuyla karşılaşan Padişah’ın da halkına duyduğu bağlılık artmış, insanlarına beslediği sevgi çoğalmış. (s. 16)

*Çünkü onları çok seviyorsunuz. Sizin o büyük sevginiz gözlerinizi bağlıyor, gerçekleri göremiyorsunuz. (s. 20)

*Ablalarım aşktan bahsederlerdi bana, anlamazdım, seni görünce bildim. (s. 35)

*Mademki sevgi unutturdu nefretini, o zaman mutlu olmamız için bir neden yok. Mademki sevgi söndürdü düşmanlığı, o zaman ömrümüzün bundan sonrasını el ele yürümememiz için hiçbir engel yok. Mademki sevgi güzelleştirdi seni, babamın huzuruna çikalım hemen anlatalım ona bütün gerçeği. (s.37)

*Su Hanım’ı gördükten sonra değiştim. Kızını sevdim, sevginin nefretten üstün bir duygu olduğunu anladım. (s. 66)

*Yanıtlarım, ne istersen sor. Sevdiğime kavuşmak için her şeyi yaparım. (s. 87)

*Rüzgâr beni sevdiği için babasının intikamını almaktan vazgeçti. (s. 88)

*Onları sevgiyle eğiteceğiz, onları barışla yüzleştireceğiz. (s. 93)

*Onun sevgisi gönlümü yumuşattı, onun sevgisi gözlerimdeki kini sildi, aklımı nefretten kurtardı. (s. 101)

*Bir insan kızını anneme değil, sevgiyi nefrete tercih ediyorum. (s.102)

*Tamam, istersen prens olmam, istersen krallığı da bırakırım sana ama öz yeğeninim senin, gel hatırımı kırma, âşık olduğum insan kızına dokunma. (s. 124)

2.2. Aile Bireylerine Duyarlıkla İlgili Bulgular

**Padişah yüreğindeki sevginin hepsini halkına veremezmiş çünkü onun başka bir tutkusu daha varmış; daha doğrusu üç tutkusu, üç kızı: Gök Hanım, Yer Hanım, Su Hanım. Bu yüzden padişah sevgisinin, şefkatinin yarısını ülkesinin insanlarına bağışladıysa, kalan yarısını da üç kızına vermiş. (s. 16)*

**Kızlarının hiçbirini gözünün önünden ayırmaz, nereye gidecekse onları da yanında götürürmüş. Prensesler de Padişah'ı aynı içtenlikle sever, babalarının bir dediğini iki etmemiş. (s. 17)*

**Sen benim annemsin, canımı senden aldım. Sen beni büyüten varlıksın, sevmeyi senden öğrendim. (s. 103)*

2.3. Hakka, Hukuka, Adalete Duyarlıkla İlgili Bulgular

**... sevgiyi üç prensese de eşit dağıtmaya özen gösterirmiş. (s. 17)*

**Biz büyücülerin bir yasası vardır. Eğer birine bir söz verdiyse, ne pahasına olursa olsun ona uymak zorundayız. (s. 40)*

2.4. Özgürlüğe Duyarlıkla İlgili Bulgular

**Ben de özgürlüğüme düşkünüm, dünyanın her yerinde gezmek dolaşmak isterim. (s. 49)*

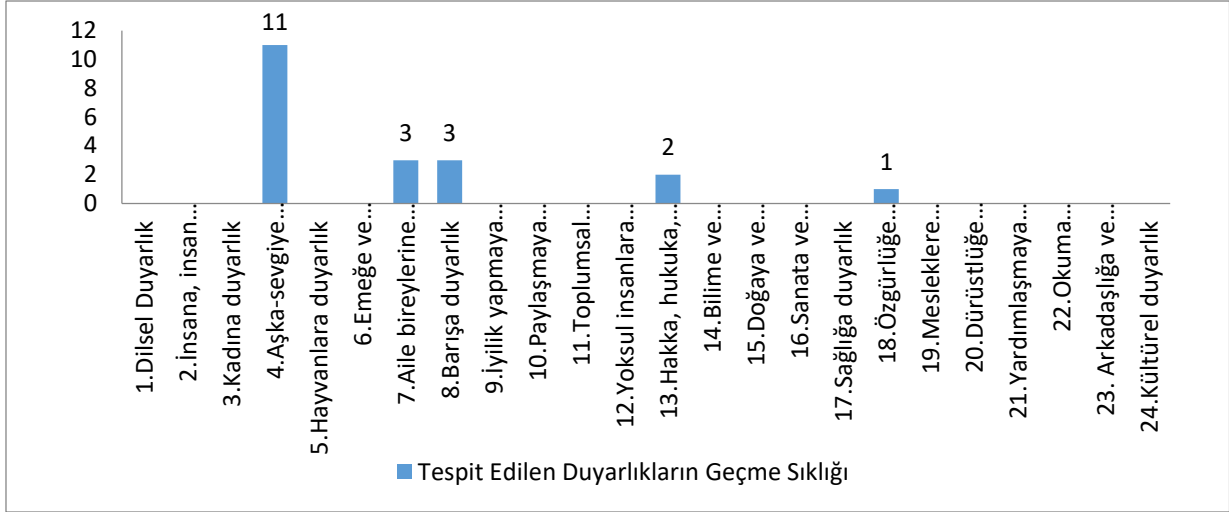
2.5. Barışa Duyarlıkla İlgili Bulgular

**Bir insan kızını krallığıma değil, barışı savaşa tercih ediyorum. (s. 102)*

**Mademki oğlum savaş değil barış istiyor, ben de uyarım hepimize mutluluk getirecek bu erdemli dileğine. (s. 103)*

**Onları sevgiyle eğiteceğiz, onları barışla yüzleştireceğiz. (s.93)*

Tablo 3. “Olmayan Ülke” Adlı Kitaptaki Duyarlık Konularına Ait Bulgular

Tablo 3'te çocuğu duyarlı kılabacak konuların 20 defa geçtiği görülmektedir. Yapıtta en fazla aşka-sevgiye duyarlık, barışa duyarlık, aile bireylerine duyarlık geliştirecek konulara yer verilmiştir.

Sonuç

Bu çalışma kapsamında Ahmet Ümit'in yazdığı "Masal Masal İçinde" ve "Olmayan Ülke" masal kitapları betimsel olarak çözümlenerek incelenmiş ve bu masalların birçok konuda çocuğu duyarlı kılabacağı saptanmıştır.

Kavramsal çerçevede belirlenen 24 farklı duyarlık konusundan "Masal Masal İçinde" adlı yapıtta 13 farklı değer, "Olmayan Ülke" adlı yapıtta 5 farklı değer saptanmıştır. Bu masalları okuyan çocukların farklı konularda duyarlık kazanacağı söylenebilir.

"Masal Masal İçinde" adlı yapıtta özellikle dürüstlüğe duyarlık, emeğe ve çalışkanlığa duyarlık, iyilik yapmaya duyarlık ve yardımlaşmaya duyarlık konularından, "Olmayan Ülke" adlı yapıtta da aşka-sevgiye duyarlık konusundan örnekler daha sık yer alır. Bazı duyarlık konuları masallarda hiç yer almamıştır. Bunun sebebi masallarda ele alınan konulara uygun olmaması olabilir.

Masallarda verilmek istenen mesajlar, çocuğun anlama düzeyine uygun olarak, dolaylı ve örtük bir şekilde sunulmuştur. Sonuç olarak, Ahmet Ümit'in masal kitaplarının çocukların duyarlılık eğitiminde etkili bir araç olarak kullanılabileceği düşünülmektedir. Özellikle nasihat vermeden, örtük biçimde işlenen bu duyarlılık konuları, çocukların yaratıcı düşünme yetilerini de destekleyecektir.

Kaynakça

- Aslan, C. (2023). *Çocuk edebiyatı ve duyarlılık eğitimi*. (5. Basım), Pegem Akademi.
- Alemdar, S. G., & Süngü, A. (2017). *Nazım Hikmet'in Sevdalı Bulut adlı kitabındaki masalların duyarlılık eğitimi bağlamında incelenmesi*, T. Şimşek ve B. V. Yıldız(Ed.) IV. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu.
- Aras. M. (2022). *Tudem edebiyat ödüllü çocuk romanlarının duyarlılık eğitimi açısından incelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

- Aslan, C. (2013). Duyarlık ve düşünceyi geliştirmede çocuk-geçlik edebiyatı. *Çoluk Çocuk Dergisi*, (12), 29,32.
- Ümit, A.(2023). *Masal masal içinde* (15. Baskı), Yapı Kredi Yayınları.
- Ümit, A.(2023). *Olmayan ülke* (9. Baskı), Yapı Kredi Yayınları.
- Şimşek, T., &Yakar, Y. M. (2014). *Çocuk ve edebiyat*. T Şimşek(ed.). Kuramdan Uygulamaya Çocuk Edebiyatı. Grafiker Yayınları.

YÜCEL FEYZİOĞLU’NUN “ASENA” MASALININ KÜLTÜR VE KADIN FİĞÜRÜ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Dr. Nebahat ERDEM¹

Ummahan ÖZTÜRK²

Özet

Halk anlatıları, nesilden nesile aktararak bazen olağanüstü durum ve olayları olağanüstü kahramanlarla anlatan, bize hayal kurmayı öğreten gizli hazinelerimizdir. Sözlü kültür değerlerimize sahip çıkmak gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak çocukların önce kendi kültürlerini anlamasını, özümsemesini sağlaması bakımından önemlidir. Kendi kültürünü öğrenemeyen çocuklar anlam kargaşası içerisinde kaybolmakta, küresel kültür savaşlarında güçsüz ve savunmasız olmaktadır. Bu sebeptendir ki önce içine dönmeli insan, kendisini bilmeli. Kendisinde olanı bilip, diğer kültürlerle mukayese edebilmelidir.

Kültürümüzü ve kadın figürünü yansıtmaları bakımından başvurduğumuz Yücel Feyzioğlu’nun derlediği Uygur Türklerine ait “Asena” adlı masalı oldu. “Asena” kitabının içerisinde 29 masal bulunmaktadır. İçerisinden seçilen ve üzerine çalışılan masal başlıkları ise “Asena, Asena’nın Boyu, Asena İmparator ile Evlenecek mi, Umay Ananın Torunu, Asena’nın Yüksek Arabaları ve Asena Düğünleri de Değiştirdi” başlıklı masallar oldu.

Bu çalışmamızda “Asena” masalı ile Türk kültür öğeleri ve Türk kültüründe kadının yeri ve öneminin incelenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada, Türk kültürünü yansıtan öğeler ve kadının yeri ve önemi tespit edilmeye çalışıldığı için amaç doğrultusunda ilgili alanlarda kitaplar ve makale çalışmaları incelenmiştir. Metinler incelendikten sonra Türk kültürünü yansıtan öğeler tespit edilmiştir. Çalışmada kültürümüzü yansıtan öğeler açıklanıp, metin içerisindeki kullanımlarına yer verilmiştir. Aynı zamanda baştan sona kadını ele alan metinde, iradesi güçlü, yanına aldığı birkaç yiğitle su sorununu çözen ve Çin hükümdarını bile diz çöktürecek bir kadınla karşılaşmayız.

Sonuç olarak unutulmaya yüz tutmuş bu sözlü kültür ürünlerimiz olan masalları derlemenin önemli olduğu kadar incelenmesinin de çok değerli olduğunu düşünmekteyiz. İncelediğimiz masalın, Türk kültür öğelerinin oldukça zengin bir bakış açısıyla işlendiği ve Türk toplumunda kendine kurtarıcı arayan bir kadın yerine daha güçlü bir kadın figürü olduğu tespit edilmiştir. Türk kültür töresince kadınların kendi hayatları hakkında kararlarını kendilerinin verdiği mesajı da açık bir şekilde verilmektedir. Ayrıca Tengri dağları, Bumin Kağan, Göktürk, şaman, tuğ, otağ, toy, balbal, Umay Ana gibi Türk kültür öğeleri de yer almaktadır. İçerisinde nice gizli hazinelerin olduğu masallar ancak incelenince, araştırılınca o masal dünyasının kapısı aralanacaktır.

Anahtar kelimeler: Uygur Türkleri, masal, kültür, kadın, Asena

¹ Niçev Özel Fen/Anadolu Liseleri, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, n.erdem@outlook.com

² Karatekin Üniversitesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Yazar-Editör, ummahanozturkafficial@gmail.com

ANALYSIS OF YÜCEL FEYZİOĞLU'S "ASENA" TALE IN TERMS OF CULTURE AND THE FEMALE FIGURE

Abstract:

Folk narratives, passed down from generation to generation, are our hidden treasures that sometimes describe extraordinary situations and events with extraordinary heroes, teaching us to dream. Preserving the values of our oral culture is important for ensuring their transmission to future generations and for helping children first understand and assimilate their own culture. Children who are unable to learn their own culture often get lost in a confusion of meanings and become weak and defenseless in the global culture wars. For this reason, one must first turn inward and understand oneself. One must know what they have and be able to compare it with other cultures.

In order to reflect our culture and the role of women, we focused on the tale "Asena," collected by Yücel Feyzioğlu, which belongs to the Uyghur Turks. The book "Asena" contains 29 tales. The titles of the selected and studied tales include "Asena," "Asena's Tribe," "Will Asena Marry the Emperor?," "Umay Ana's Grandchild," "Asena's High Chariots," and "Asena Also Changed Weddings."

In this study, the aim is to examine the elements of Turkish culture and the place and importance of women in Turkish culture through the tale of "Asena."

Since the study seeks to identify the elements that reflect Turkish culture and the role and significance of women, books and articles in the relevant fields were reviewed in line with this purpose. After analyzing the texts, cultural elements reflecting Turkish culture were identified. In the study, these cultural elements were explained, and their usage within the text was highlighted. At the same time, in the text, which focuses on a woman from beginning to end, we do not encounter a woman with strong willpower, solving the water problem with a few brave men by her side, or bringing even the Chinese emperor to his knees.

In conclusion, we believe that, in addition to the importance of compiling these oral cultural products that are on the verge of being forgotten, it is also valuable to study them. The tale we examined is found to reflect Turkish cultural elements from a rich perspective, and instead of a woman seeking a savior, there is a portrayal of a stronger female figure in Turkish society. The message that women in Turkish culture make their own decisions about their lives is also clearly conveyed. Additionally, elements of Turkish culture such as the Tengri Mountains, Bumin Khan, Göktürks, shaman, tug (standard), yurt (traditional nomadic tent), toy (feast), balbal (stone figures), and Umay Ana are also present. The door to the world of tales, full of hidden treasures, will only open when they are studied and researched.

Keywords: Uyghur Turks, fairy tale, culture, woman, Asena

Giriş

İnsanın gerçekle gerçeküstünü harmanlayıp, olmasını hayal ettiği dünyada, geçmişte belirsiz bir zamanda, sıradan insanların çoğu kez gerçeküstü güçlerle donanıp olağan veya olağanüstü varlık ve olaylarla mücadelesinin anlatıldığı hikâyelere masal adı verilir. Bu hikâyelerde bazen hayvanların da insanlar gibi davrandığı; düşünüp, konuşabildiği hatta mahkeme kurup birbirlerini yargılayabildikleri görülmektedir. Sesin, kelimenin sihirle güç kazandığı; yeraltı, su altı ve gökyüzü dünyalarının içi içe girdiği vakidir (Dilek, 2007: 17). Lügatlerde “masal” kelimesi ile ilgili şu tarif ve tanımlar yapılmaktadır. *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*nde “masal” maddesi şöyledir: “Genellikle halkın yarattığı, hayale dayanan, sözlü gelenekte yaşayan, çoğunlukla insanlar, hayvanlar ile cadı, cin, dev, peri vb. varlıkların başından geçen olağanüstü olayları anlatan edebî tür.” Ferit Devellioğlu’nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*’inde “mesel” maddesi: “Terbiye ve ahlâka faydalı, yararlı olan hikâye.” İskender Pala *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*’nde “mesel” maddesinde: “Misal, örnek, karşılaştırma. Habeşçe “mesl, mesâle”, Aramîce “meslâ, mâsâl”, Arapça “masal, mesel (ç. emsâl)” şekilleri bulunan, Fars ve Türk yazı dillerine ise “mesel” şekliyle geçerek atasözü karşılığı olarak kullanılan mesel, *Divanü Lugati’t-Türk* ve *Kutadgu Bilig*’te “sav” karşılığı olarak kullanılmıştır.” Asya Türkleri arasında masal karşılığı olarak çoğunlukla “Çöçek” kelimesi kullanılmaktadır (Sakaoğlu, 2002: 8).

1974 yılından beri Anadolu ve Mezopotamya’dan, Türk, Kürt, Süryani, Arap masallarını; 1982 yılından itibaren de Orta Asya’dan Avrupa içlerine kadar Türklerin yaşadığı 24 ülkeden kardeş masalları derleyen, çağdaş psikolojinin ihtiyaçlarını dikkate alarak onları yeniden yazan ve 32 kitapta yayımlayan (Feyzioğlu, 2022: 5) Yücel Feyzioğlu, Uygur masallarını araştırırken tehlikelerle dolu bir yola çıktığını özetle şu şekilde anlatmaktadır:

“Daha araştırmanın başında “bezeklik” bilgisine ulaştım. “Bezeklik Ming Öy” çok eski çağlardan kalma Uygur tapınakları ve bu tapınakların içindeki çok ünlü arşivin adıdır. İçerisinde hâlâ çözülememiş binlerce duvar resmi, sanat eseri, heykel, günlük kullanım eşyası... hepsinden önemlisi 20 dilde 45 bin sayfadan fazla el yazması, kitaplar ve grafikler var... Bunların 19.400 sayfası Uygurca, eski Türkçe ve Mani Türkçesindedir. MS 2. Yüzyıldan başlayıp 6. Yüzyıl ile 10. Yüzyıl arasında yazılar artmıştır. Türklerin İslam öncesi edebiyat dilidir bu. Berlin Etnoloji Müzesi Müdürü oraya gidip kazı gerçekleştiriyor ve sonuç kimsenin tahmin edemediği kadar heybetli oluyor. Her biri 423 sandık dolusu eski eseri ve el yazmalarını Berlin’e getirmişlerdir. O el yazmalarının içinde birçok hikaye ve masalın da olabileceğini düşünerek onları aramaya başladım. Uygur Özerk Cumhuriyeti’ne gidişim engellenince Berlin’deki müzeler adasına gittim. II. Dünya Savaşı sonunda Sovyetler Birliği hepsini Moskova’ya götürmüş. Moskova’ya gittim. Rehberimle Puşkin Müzesi’nden bir görevliyi ikna ettik beni gizlice depoya soktu. Sandıklar kilitli içerisi havasızdı. Bir süre kalıp kendimi dışarı zor attım. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Troya hazinesi bu depolardan çıktı ve sergisi açıldığında bütün dünyada yankı uyandırdı. Sergiyi gezmeye gittim ama “bezeklik” yoktu. “Bezeklik sonunda Berlin’de çıktı ve 2006 yılında sergisi açıldı. Yazılardan birkaçını derleyip bu kitaba aldım. Ayrıca Almata’da yayımlanan “Uygur Folklorunun Antologyası”ndan yararlandım.” (Feyzioğlu, 2022: 8-11).

Yazarımız Asena’nın izini bulmasını ise şöyle anlatıyor:

“Uygurlardan önce Göktürk Devleti kurulduğunda Asena henüz iki yaşındaydı. Yıl MS 552. Üçüncü Kağan Mukan Bey, kısa sürede Hazar Denizi’nden Orhun düzlüklerine kadar bütün Orta Asya boylarını ve beylerini birleştirmiş ve Göktürk Devleti’ni Çin seviyesine çıkarmıştı. Asena işte bu Mukan Kağan’ın üç kızından biriydi. Neden diğer iki kardeşinin adı bile bilinmiyor da Asena Tanrıça seviyesine yükselmişti? Çinliler Çin İmparatorçelerinin yaşam hikayesini yazdı. Onlardan biri de Asena’nın hikayesi. Olay şöyle geliyor. Kuzey Zhou İmparatoru Yuwen Yong, Çin ile Göktürk Devleti arasında barışı sağlamak istiyordu. Asena ile evlenmek için elçi gönderdi. Mukan Kağan da bu evlilikten yanaydı. Ancak Asena evlenmek için üç şart ileri sürdü. Öyle şartlar ki, kimse tek başına karar alamazdı. İki ülkede de meclisler toplanıp Asena’nın şartlarını kabul etti ve Asena Çin’e gelin gitti. Son dönemlerde Çinli arkeologlar Asena’nın mezarını da buldular. Yüzyıllar içinde mezar birçok

kez soyulmuş Buna rağmen mezardan Asena'ya ait bine yakın buluntu çıkarılmış durumda.” (Fezyioğlu, 2022: 10-11).

Masallar, sanılanın aksine çocukları sadece uyutmaya yarayan anlatılar değildir. Oluşturduğu toplumun insanını, tarihini, dilini, kısaca kültürel kimliğini bünyesinde taşır. Bu sebeple “Asena” masalının özellikle kız çocuklarına cinsel kimliklerini daha sağlıklı oluşturabilmeleri adına bazı iletileri olduğunu düşünüp bu masalı “kadın” figürü üzerinden incelemek istedik.

Bu zamana kadar Rapunzel, Kırmızı Başlıklı Kız, Uyuyan Güzel, Pamuk Prenses, Kurbağa Prens ve Kül Kedisi gibi masalarda ezilen, daima kendisini kurtaracağı erkeği bekleyen, çok da zeki olmayan hatta çabuk tuzağa düşecek kadar saf “kadın” figürlerini gördük. “Bu masallara göre kadınlar var olduğu duruma isyan etmemeli ve öğütleri dinleyip evde kalmalıdır, aksi takdirde başları beladan kurtulmaz. Masalarda kadınlar erkekler tarafından kurtarılmayı beklemekte, içine düştükleri kötü durumdan kurtulmaları ve masalın mutlu sonla bitmesi için yakışıklı ve zengin prensin gelmesi gerekir. Erkeklerin fiziksel güce ve zenginliğe sahip olmaları, yakışıklı olmaları, prensesleri kurtarıırken korkusuz olmaları gereklidir. Sonuç olarak; masallar bir buz dağı misali istediği kadarını göstererek, suyun altında kalan kısımlarında toplumsal ideolojiye uygun ustaca kurgular yapılmış amaçları ve tutarlı davranışları simgeler” (Sezer, 2015). Çocukların kendi masallarını örnek alabilmeleri adına Yücel Fezyioğlu'nun derlediği Uygur Türklerine ait Asena masalındaki Asena karakteri üzerinden “kadın” figürünü ele almak istedik. Çocukları bu masalla, Avrupa masallarındaki söz hakkı olmayan, kendini kurtaracak bir erkeği bekleyen pasif kadınların tersine iradesi güçlü ve gerekirse istekleriyle hükümdarları bile dize getirecek aktif bir kadınla karşılaşmasını istedik. Masalda Asena “Asena, akıllı, sevgi dolu, alçakgönüllü, çalışkan, bilgili, kendini halktan ayırmayan, zarif bir kız oldu” (Fezyioğlu, 2022: 22) şeklinde tanıtır. Bir kadının bu şekilde tanıtılmasında bile masalı dinleyen ya da okuyan- özellikle kız çocuklarında- çocuklarda kendilerine karşı olumlu duygular uyandıracaktır. Masal Asena'nın yanına aldığı birkaç yiğitle obasındaki su sorununu çözmeye çalışmasıyla başlar. Atını Tanrı Dağları'na süren Asena, orada su kanalının bozuk olduğunu görür ve arkadaşlarıyla onu onarır. Burada kadın olarak Asena'nın atına binip birkaç erkeğe önderlik ettiğini ve düşman sınırına kadar gidip oradaki su kanalı problemini korkusuzca çözebildiğini görürüz. Bu durum farklı ülkelerin masallarında pek görülen bir şey değildir. Bunun dışında Asena'nın öz güveninden de bahsetmek isteriz. O ve arkadaşları su kanalındaki sorunu çözüp obasına dönmek isterken farkında olmadan Çin topraklarına girerler. Bu sebeple Çinli buyruk ve adamları tarafından çevrelenen Asena, bu durumdan korkmaz. Göktürk Hakan'ının kızı olduğunu, su problemi için burada olduklarını ifade edip oradan güvenle ayrılır. Asena'nın güzelliği ve cesaretine hayran olan Çinli buyruk, hükümdarları Kuzey Zhou İmparatoru Yuwen Yong'a ondan bahseder. Ve bu bahsedilmenin sonucu olarak Asena'yı iki ülkenin barışı için İmparator Yuwen Yong, Göktürk Hakan'ından kendisine eş olarak ister. Elçilerin gelişi sebebi önceden hayra yormayan Mukan Kağan, asıl sebebi duyunca içi rahatlar ama bir babanın kız çocuğuna verdiği değeri en iyi şekilde ifade eden şu cümleleri kurar. “Kutsal İmparator Yuwen Yong'un arzusundan ötürü sevinç duydum, ancak ben Göktürk yurdunun hükümdarıyım, gece uyumadım, gündüz oturmam. Boyumu, soyumu diriltip ayağa kaldırdım, çıplak olanı giydirdim, aç olanı doyurdum. Bu yurt büyüdü, komşularla barışı daim kıldım. Hükmüm bu topraklara geçer. Severler beni. Ne var ki kızımın kalbine hükmeden ben değilim. Kendisine sormam gerek” (Fezyioğlu, 2022: 25). Böylelikle elçileri biraz daha misafir ederler. Kağan, kızı Asena'ya durumu bildirir. Çinlilerle dost olmalarının ülke hayrına olacağını da söyler. Haberi duyan Asena'nın hâli masalda şöyle anlatılır:

“Asena irkildi. ‘Olmaz babamcan’ diye hemen itiraz etti. ‘Sen beni serbest yetiştirdin. Ben at bindim, sadak yükledim, dağlardan inmedim. Gidip bir köle gibi saraya kapanmam’” (Fezyioğlu, 2022: 28)

Burada özgür ve erkek ile eşit derecede hareket eden bir kadın figürü görürüz. Mukan Kağan, sonucu yine kızına bırakarak bu evliliğin iki ülke adına gerekli olduğunu belirtir. Bunun karşılığında Asena'nın şu cevabıyla her şeyin farkında olan ve analiz yeteneği kuvvetli, akıllı bir kadın figürü ile de karşılaşırız.

“Asena bir an düşündü.” Taa Mete Han dedemden başlayarak kız alıp vermedik mi babamcan? Bumin dedem, İl Kağan olur olmaz Çin prensesi ise evlenmedi mi? Savaşlar bitti mi? Gelen gelin de kurban oldu, acı çekti, giden de. Bunları hep sen anlatmadın mı? Bu evlilikler belki geçici huzur getirdi, ya

gerisi? Benim gitmem neyi değiştirecek? Sana karşı gelmek değil amacım, ama ben gitmem babamcan... Daha töreye uyamadım, yurdumun bütün yaylarında kolan vuramam, size de doyamadım...” (FeYZioğlu, 2022: 29)

Kızının bu evliliği istememesine telaşlanan Hakan, Çin İmparatoru'nun savaş başlatacağından çekinir. Bunu fark eden Asena ise babasından yedi gün mühlet ister. Yedinci günün sonunda babasına evlilik için üç şartının olduğunu, bu şartlar karşısında evlenebileceğini aksi taktirde savaş çıkarsa kendisinin de savaşacağını söyler. Cesur ve korkusuz bir kadının sözleridir bunlar. Mukan Kağan kızının şartlarını sorar.

“Ben derim ki canlı çeyiz götüreyim babamcan. Tuğ(müzik)toplulukları, halay toplulukları, ozanlar, bağdarlar(besteciler) ve bütün arkadaşlarım benimle gelmeli. Saraydakilerin kalbine ben gireyim, halkın kalbine eyizlerim. Çin'in her yanını dolaşalım. İki halk birbirini müzik ile halay ile sevsin. Belki o zaman savaşlar durabilir.” (FeYZioğlu, 2022: 30)

Kızın şartını duyan Mukan Kağan, bu şartın olması için Toy(meclis) kararından geçmesi gerektiğini söyler. Çünkü müzik onlar için önemlidir. Böyle seçkin bir müzik ekibini kaybetmeyi halk istemeyebilir.

“Daha bitmedi babamcan. Ben saraya kapanamam. At biner, sadak taşır, dağlarda gezerim, arkadaşlarım ile müzik etkinliklerine gider, Çin halkını tanımak isterim. Kabul ederlerse üçüncüsü de Çin İmparator'unu beğenirsem kalırım, beğenmezsem geri dönerim” (FeYZioğlu, 2022: 31)

Hakan, şartları elçilere kızının açıklamasını ister. Huzura gelen elçiler önce Mukan Kağan'ın sonra Asena'nın eteğini perler. Burada da Türklerin kadına olan saygısını görmekteyiz.

“Bizim tremizde kadınlar kendi hayatları hakkında kararları kendileri verirler. O nedenle Asena'yı sizinle taņıřtırmak istedim. Onun kendi şartları var” (FeYZioğlu, 2022: 31)

şartları duyan elçiler, onları imparatorlarına iletebilmek için vakit kaybetmeden yola çıkarlar. Tabii herkesten önce sözü hakan sözünden de önce gelen toyun, bu şartlara karşı son sözü çok önemlidir.

Toyu görüşmeye çağıran Mukan Kağan, toplanacakları otağın önünde Umay Ana'nın babalımı görür. Bilindiği zere Umay Ana, doğum ve bereketin, iyiliğin simgesidir. İnsan ve hayvan tüm annelerin, bebeklerin koruyucusudur. Hakan, savaş çıkabilme ihtimalinin verdiği bungunlukla “Umay Ana'nın torunu benim kızım Asena.” diyerek söylenir. Burada da Umay Ana gibi kıymetli bir mitolojik karaktere, kızının soyunu dayandırarak, bir babanın ona verdiği kıymeti görürüz.

Asena'nın kararları toyda görüşülür. Çoğunluk önce, müziğin ülkeleri için önemli olduğunu ve kıymetli müzisyenleri Çin'e vermenin uygun görmediklerini söylerler. Sadece içlerinden en bilgisi şirince şeşen Asena'yı haklı bulur. Kendileri için yeni müzisyenlerin yetişebileceğini, hediye edilen müzisyenler aracılığıyla iki halk arasında dostluk bağı kurulabileceğini, bunu demeleri gerektiğini, söyler. Böylelikle toydan izin çıkar.

Asena'nın şartlarını Çin İmparatoru'nun da kabul ettiği haberi gelince düğün hazırlıkları başlar. Nakışlı adırılı arabalar hazırlanır. Asena'nın yazgısı aydınlık olsun, diye ak at kurban edilir ve hazırlık bitince düğün kervanı yola düşer.

Asena Çin'e getirildiğinde araba çadırının n perdesi açılır. Çin topraklarına ayak basan Asena, karşısında kısa siyah sakallı, göbekli, çekik gözlü sevimli bir adam görür. Kendisini Çin İmparatoru olarak taņıtın bu adamı, Asena önce yaşlı bulup beğenmez. Geri mi dönsem, diye düşünürken Çin İmparator'unun Göktürk müziklerinden birini alan müzisyenlere ayak uydurarak oynamaya başlaması onun gönlünü yumuşatır.

Masalda da tarif edildiği gibi akıllı, alışkan, bilgili ve alağgnll Asena, haklı çıkmıştır. Getirdiği bağdarların (bestecilerin) müzikleri Çin müziğini etkiler. Kendisi de saray ve halkın gönlünü etkiler. Böylelikle iki halk uzun süre dost kalır.

Masallar kültürümüzü yansıtmaları bakımından da oldukça önemlidir. Masalda yer alan kültür unsurları ise, Tengri dağları, balballar, Göktürk, Asena, kurt, Bumin Bey, şaman, elçilik taşı, Göktürk bayrağı, otağ, demiri eritmek, Mete Han, tuğ, ozan, toy ve Umay Anadır.

Tengri dağları, masalın başlangıcında “Yerin altında karız kanalları vardı. Tengri Dağları’ndan suları toplar, Turfan düzlüklerine bereket taşırdı...Uç uca eklesen bu kanallar Uygur yurdundan İstanbul’a ulaşırdı. Bir kanal da Göktürk Kağanlığı saray bahçesine açılmıştı, insanlar suya doyardı... Bir gün bahçeye gelen su kesildi. Yapraklar boynunu büktü, meyveler kurudu. Sincaplar soluk alamaz, kuşlar uçamaz oldu. Hava sıcaktı. Acaba Çinliler kanalı yıkmışlar mıydı?” (Feyzioğlu, 2022: 14) şeklinde geçmektedir.

Vefat eden kahramanın, öldürdüğü insan sayısı kadar dikilen balballar ise, “...Sular buharlaşmasın diye kanallar yüz arşın yeraltına kazılmış, her kırk kulaçta bir baca bırakılmıştı. Her bacanın yanına bir taş ana, ya da bir taş baba balbalı (heykeli) dikilmiş, burada çalışırken ölenler unutulmaz kılınmıştı.” (Feyzioğlu, 2022: 15) şeklinde geçmektedir.

Göktürklerden ilk olarak, “...bir kanalda Göktürk Kağanlığı saray bahçesine açılmıştı, insanlar suya doyardı...” (Feyzioğlu, 2022: 14).

Asena, “Buyruk Bey neden sonra Asena’nın mührünü alıp yazıyı okudu: Göktürk Hakanı Mukan Bey Kızı Asena yazıyordu. Okur okumaz hazır ola gezip Asena’nın önünde eğildi” (Feyzioğlu, 2022: 17).

Türklerde kimi zaman kurtarıcı, kimi zaman yol gösteren ve hatta soyu ona dayandırılan kurt, “Asena, aslında bir boy adıydı. On Türk boyundan birinin adı. Efsaneye göre savaşta Türkler yok edilmiş, sadece bir çocuk kalmıştı. O çocuğun da kolunu bacağını kırıp bir bataklığa atmışlardı. Bir kurt gelmiş, çocuğu beslemiş, büyütmüş, sonra da bu kurdun on çocuğu dünyaya gelmişti. Kurttan doğan on kardeş büyüdü, dışarıdan evlendi, her biri ayrı boy olarak çoğaldı.” (Feyzioğlu 2022: 21)

Türk adıyla ilk kez kurulan Göktürklerin kurucu Bumin Bey, “En güçlüsü Asena boyuydu. Bu boyun başında Bumin Bey vardı. Çok cesur ve zeki bir insandı. Moğol asıllı Juan Juan’lara bağımlı yaşamak zorunda olması gücüne gidiyordu” (Feyzioğlu, 2022).

Kimi zaman şifacı, kimi zaman öteki alem ile insanlar arasında aracı olan şaman, “Bumin Bey hem bağımsızlığını kazanmış hem de Göktürk Devleti’nin ilk kurucusu olmuştu ve kendi adı da İl Kağan olarak değiştirildi. Yıl beş yüz elli ikiydi. İl Kağan ne yazık ki uzun yaşamadı, o yıl öldü. Yerine büyük oğlu Kara Kağan geçti, o da hastaydı, bir yıl içinde ağırlaştı ve hayatını kaybetti. Yerine küçük kardeşi Mukan Bey’in kağan olması için toy (meclis) bir tören yaptı. Kağanın uzun yaşaması için tören meydanına insanları toplayıp en bilge şamandan yardım istedi. Şaman, Mukan Bey’in boğazına ipek kumaş sardı, ipeği sıktı, sıktı...” (Feyzioğlu, 2022: 22).

Elçilik taşı, “Aradan çok zaman geçmedi. Sarayın dışında üstü çardaklı, yağmurdan güneşten korunaklı elçilik taşına elçilerin gelip oturduğu haberi duyuldu. Sarayda bir telaş başladı. Kimlerdi, neden gelmişlerdi?.. Savaş isteyen de barış isteyen da bu elçi taşının üstüne gelip oturabiliyordu. Üç gün içinde saraya davet edilmezlerse çekip gidiyorlardı.” (Feyzioğlu, 2022: 24).

Göçerliğin en önemli ögesi otağ, “...Zaman geçirmeden müzik çalışmasına ara verdi, babasının taht otağına gitti.” (Feyzioğlu 2022: 28).

Ata mesleği demiri eritmek, “Mukan Kağan gözlerini kaçırarak, yurdumuzun barışa ihtiyacı var kızım. Topraklarımız çok verimli, demiri daha yeni eritmeye başladık...” (Feyzioğlu, 2022: 28).

Mete Han, “Asena bir an düşündü. Babası haklıydı, gene de itiraz etti, taa Mete Han dedemden başlayarak kız alıp vermedik mi babamcan.” (Feyzioğlu, 2022: 29).

Tuğ, “Ben derim ki canlı çeyiz götüreyim babamcan. Tuğ (müzik) toplulukları, halay toplulukları, ozanlar, bağdarlar (besteciler), ve bütün arkadaşlarım benimle gelmeli.” (Feyzioğlu, 2022: 30)

Sözü yeri geldiğinden Hakan sözünden üstün olan toy, “Akıllı şart öne sürdün kızım. Bilmem ki kabul ederler mi? Diyelim onlar kabul ettiler, yurdumuzun en seçkin müzik topluluklarını göndermeye ben karar veremem. Toyun (meclisin) karar vermesi gerekiyor.” (Feyzioğlu, 2022: 30).

Koruyucu ruh Umay Ana, “Doğum ve bereketin tanrıçası, iyiliğin simgesiydi. Doğacak çocukları o belirliyor, hamile anaları o koruyordu. Gümüş renkli uzun saçları vardı. Hayat ağacının sahibiydi, yeryüzüne bereket saçardı. Gökyüzünde yaşar, beyaz bir kuğu ya da zarif bir atla yeryüzüne inerdi. Mukan Kağan: “Umay Ana’nın torunu benim kızım Asena,” diye söylendi” (Feyzioğlu, 2022: 37).

Sonuç

Bundan yüzyıllar önce ata binip kılıç kuşanan, bilgili ve zeki olan özellikle kendi hayatı hakkında kararlarını veren Asena, günümüzde özellikle kız çocukları için örnek teşkil eden önemli bir masal karakterimizdir. Kimileri der: Asena gerçek biriydi ya da kurgudan ibaretti. Asena masalında Asena’dan öğrenilen bir kadının yeri geldiğinde bir erkek kadar cesur olabileceği, kendi ayakları üzerinde durabilen bir kadın olduğudur.

Çocuklarımızı; ezilen, hor görülen hatta bazı halklarca insan yerine bile konulmayan “kadın” figürünün yerine, değeri bilinip kendi hayatı hakkında söz sahibi olan kadın masal kahramanımız “Asena”dan haberdar etmek istedik. Ayrıca bebeklikten yetişkinliğe kadar geçen sürede okunan, öğrenilen her şeyin önce kendini bilmek, kendini tanımak, kendine ait olanı okumak ve öğrenmekten geçtiğini biliyor ve bu masal aracılığıyla aslında bize ait olan kavramlar üzerinde duruyor. Kendini bilmeyen bir nesil kendisini prenses, kral zannediyor. Çünkü bu kavramları kendisine okunan masallar aracılığıyla öğreniyor. Bize ait zannediyoruz. Oysa bir masalda Asena gibi güçlü bir kadın figürünün bulunması, iyiliğin simgesi olan Umay anayı masallar aracılığıyla öğrenmesi, Metehan’ı, Bumin Kağan’ı bilmesi ve yine bizim olan Göktürkleri bilmesi ve onu bilerek yetişmesi çocuk için büyük bir zenginlik olacaktır. Masallar bizim harabelerde bulunan zenginliklerimizdir. Değerlidir, önemlidir. Bu çalışma ile incelenen masalda yer alan kültürel öğeler tespit edilip Asena ile kadın figürü incelenmiştir.

Kaynakça

Akar, Özlem (2006).“Türk Masallarında ‘Kadın’ Figürü Üzerine İnceleme”, Yüksek Lisans Tezi.

Devellioğlu, F. (1992). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. İstanbul: Aydın Kitabevi.

Dilek, İbrahim (2007). *Altay Masalları*, Alp Yayınevi, Ankara.

Feyzioğlu, Yücel (2022). *Kardeş Masallar Dizisi Göktürk ve Uygur-Asena*, Doğu Batı Yayınları.

Feyzioğlu, Yücel (2022). “Asena”, *Doğubatı Yayınları*, Ankara.

Feyzioğlu, Yücel (2022). “Masallar Bize Ne Anlatır?” *Doğubatı Yayınları*, Ankara.

Gültepe, Necati (2008). “Türk Kadın Tarihine Giriş” *Ötüken Yayınları*, İstanbul.

“Kuran’ı Kerim Açıklama Meâli” (2015). Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

Pala, İ. (1989). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Sezer, M.Ö. (2015). *Masallar ve Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Evrensel.

Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, Web: <https://sozluk.gov.tr>

Yalçınkaya, Fatoş (2019). “Uygur Sihir Masallarındaki ‘Kadın’ Tipi Üzerine Bir İnceleme”

MASALLARLA ÖĞRENMEK: ÖĞRETMENİM MASAL ANLATI!

Doç. Dr. Yasemin KUŞDEMİR¹

Özet

Bu araştırmanın amacı, masalın öğrenme becerilerinin gelişimi ile ilişkisini incelenmesidir. Araştırmada nitel ve nicel yöntemler birlikte kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 168 sınıf öğretmeni (kadın:133 / erkek:35) oluşturmaktadır. Ayrıca doküman incelemesi kapsamında altı tez incelenerek sonuçları çözümlenmiştir. Nicel verilerin toplanmasında beş maddelik bir anket kullanılmıştır. Verilerin analizi iki şekilde gerçekleştirilmiştir: Öğretmenlerin ankete verdiği cevaplar nicel yöntemlerle çözümlenmiş, yüzde ve frekans olarak ifade edilip sıralanmıştır. Ankette yer alan açık uçlu soruya verilen cevaplar ile doküman incelemesi ile elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Veriler çözümlendikten sonra karşılaştırılmış, sıralanmış ve araştırma amacı kapsamında yorumlanıp çıkarımlar yapılmıştır. Araştırma bulgularından ulaşılan sonuçlar şu şekilde belirtilebilir: 168 sınıf öğretmenin büyük bir çoğunluğu bir halk masalını ezbere bilmektedir. Öğretmenlerin önemli bir bölümü (%62) masal anlatımına ilişkin bir eğitim almadığını vurgulamıştır. Sınıf öğretmenleri, masal anlatımı veya yazımı ile ilgili eğitim (çalıştay, atölye veya seminer) alma hususunda da istekli olduklarını da ifade etmişlerdir. İncelenen tezlerin sonuçlarından hareketle masal anlatımının öğrencilerde olumlu bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Masal anlatımı ile yapılan eğitim uygulamalarının öğrencilerde dinleme ve problem çözme becerilerinin gelişimini desteklediği; benlik saygısı ve özgüven sağladığı; dilin duyuşsal özelliklerine de olumlu katkı yaptığı belirlenmiştir. Bu noktada masal anlatımının öğrenme süreçlerini oluşturan tasarım unsuru ve bir yöntem olarak düşünülmesi gerekmektedir. Araştırmanın sonuçları ile uyumlu olarak sınıf öğretmenleri masal anlatıcılığı eğitimi hususunda desteklenmesi önerilebilir. Ayrıca ilkökul öğrencilerinin okuma ve yazma becerilerinin geliştirilmesinde masalların rolü üzerine yeni araştırmalar yapılabilir.

Anahtar Kelimeler: Masal, öğrenme, okuma, dinleme, çocuk edebiyatı.

LEARNING WITH FOLK TALES: MY TEACHER, TELL A FOLK TALES!

Abstract

The aim of this research is to examine the relationship between fairy tales and the development of learning skills. Qualitative and quantitative methods were used together in the research. The study group of the research consists of 168 classroom teachers (female: 133 / male: 35). In addition, six theses were examined within the scope of document review and their results were analyzed. A five-item survey was used to collect quantitative data. Data analysis was carried out in two ways: The responses given by the teachers to the survey were analyzed with quantitative methods, expressed as percentage and frequency, and listed. The responses given to the open-ended questions in the survey and the data obtained through document review were subjected to content analysis. After the data were analyzed, they were compared, listed, interpreted within the scope of the research purpose, and inferences were made. The results reached from the research findings can be stated as follows: The vast majority of 168 classroom teachers know a folk tale by heart. A significant

¹ Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yahşihan Kırıkkale, yaseminkusdemir@kku.edu.tr

portion of the teachers (62%) emphasized that they did not receive any training on fairy tale telling. The classroom teachers also stated that they were willing to receive training (workshop, workshop or seminar) on fairy tale telling or writing. Based on the results of the theses examined, it is understood that storytelling has a positive effect on students. It has been determined that educational practices carried out with storytelling support the development of listening and problem-solving skills in students; provide self-esteem and self-confidence; and contribute positively to the affective characteristics of the language. At this point, storytelling should be considered as a design element and a method that forms the learning processes. In line with the results of the research, it can be suggested that classroom teachers should be supported in storytelling education. In addition, new research can be conducted on the role of stories in the development of reading and writing skills of primary school students.

Keywords: Folk tale, learning, reading, listening, children's literature.

1.GİRİŞ

Masallar halk edebiyatının esas unsurlarıdır. Yazı ortaya çıkmadan önce sözlü anlatım yoluyla ağızdan ağıza aktarılan, nesilden nesile anlatılagelen, sıra dışı olayları, dini öğeleri ve törenleri içeren anonim halk hikâyeleridir. Masal, insan hayatındaki çok farklı unsurları tek bir metin üzerinde göstermesi itibarıyla dikkat çekici bir türdür. Masalın dil dokusunun sade olması, olay örgüsündeki bütünlük, evrensel tema ve konuları içermesi onun edebi güzelliğini desteklemektedir.

Edebi bir tür olarak masalarda kurgusal karakterler ve yaratıcılık özellikleri hâkimdir. Masalların kahramanları ya da yardımcı karakterler (bir hayvan ya da insan olabilir) genel olarak sıradan insanlar, olağanüstü özelliklere sahip insanlar, hayvanlar, cadı, dev, cin, peri, ejderha, zümrüdü anka vb. gibi olağanüstü varlıklardır. Çoğunlukla ana karakter her zaman mücadele ederek kötülükleri veya bazı yoksunluklara karşı koyar ve daima bu mücadeleyi kazanır (Oğuz ve Ölçer Özünel, 2017, 10).

Sosyal antropologlar, halk masallarının bazı insanların inançlarını, davranış biçimlerini, tutum ve tavırlarını pekiştirdiğine inanmaktadır. Özellikle hikâye ve romanlarda sunulan olayların karmaşıklığı ile mukayese edildiğinde masal okuyucusu, bu evrensel ve sade içeriği okumaya/dinlemeye daha çok ilgi gösterebilir. Dinleyicisine (okuyucusuna) sosyal tecrübeler sunan masallar aynı zamanda önemli ahlakî iletiler de verebilmektedir. Buna ek olarak dilin yapısal kalıplarının tekrarı, ritim ve sesteki sanatsal unsurlar, söz varlığı, vurgu ve tonlamalar, dilbilgisi ve telaffuz öğeleri ile masallar oldukça etkili araçlardır. Masallar giriş bölümü ve bitiş tekerlemeleri ile dile yönelik pek çok unsuru kalıcı hale getirebilen zengin bir bağlama da sahiptir. Yüzyıllar içinde olgunlaşan masallar, farklı kültürler hakkında bilgi verirken başkalarına karşı duygudaşlık ve anlayış geliştirmeye yardımcı olur. Masal geleneğe dayalı kültürün kurucu serveti ve ayrılmaz bir parçasıdır.

2. MASALLARLA ÖĞRENMEK

Toplumun alışkanlık ve geleneklerinden kaynaklanan sosyal değerleri yansıtmaya ve paylaşma gücüne sahip olan masal, bunları çocuklara aktararak onların duygularını geliştirebilir. Anlatım usulü ile toplumun ilkelerini ve değerlerini iletebilen masalların öğrenmedeki rolü açık ve örtük şekilde kendini gösterebilir. Doğrudan bilgilendirici bir metin olmaması, olağanüstü olaylar etrafında bir örüntü sunması dinleyici öğrencinin masala yaklaşımını da değiştirebilmektedir. Bir ödev veya ders gibi olmaması, dinleyeni hayal âleminde, gerçek dünyaya nazaran farklı ve zevkli bir zaman aralığı yaşatması da masalı diğer türlerden ayırmaktadır. Bu özelliği ile masallar okullarda çocuk edebiyatı aracılığıyla örtük olarak/satır aralarında doğru-yanlış, iyi-kötü gibi bazı toplumsal ölçütleri sunmasına ortam sağlamaktadır. “Erdemli insan” hususunda içeriğinde oldukça kıymetli nüanslar barındıran masalların modern eğitimin “değerler” sorununa yönelik farklı bir perspektif sunabileceği düşünülebilir. Masal okuyan veya dinleyen çocuklar bu sayede geçmişi öğrenmek, kültürü anlamak, gerçekle hayal olanı karşılaştırabilmek için yeni alan oluşturabilirler. Herhangi bir masalın çocuklara

duygusal bir beslenme fırsatı sunma gücü her zaman olmuştur. Masallar anonim eserler olduğu için yazar üzerinde düşünmek zorunda kalmayan (dinleyici/) çocuğun kahramanla özdeşim kurarak kendine güveni artabilmektedir. Öğrencilerin düzeyine göre ayarlama ve sadeleştirme yapmak için uygun olan masallar sınıfın sınırlı süresi içinde de kullanım kolaylığı gösterirler (Işıklı, 2017). Masallarda kelimelerin tekrarlı kullanımı, zaman yapılarının kalıp olarak ifade edilmesi dinleyici çocuklara anlamayla ilgili kolaylıklar da sunmaktadır. Bu özelliği, masalın çocuklar tarafından ilgiyle ve dikkatle dinlenmesinde etkili olabilir. Gündelik hayatta kullanılan halk diline çok benzeyen masal dilinin zenginliğini gösteren atasözleri, deyimler, ikilemeler, dualar vb. dilsel ürünler masal dilinin diğer edebi türlere göre daha açık ve seçik olduğunu (Arıcı, 2012) göstermektedir. Bu durum masalı okumayı veya dinlemeyi de kolay hale getirmektedir. Olayların belirli motif ifadelerle anlatılmasının tahmin etme ve öngörülebilirliği kolaylaştırması masalı, öğrencilerin ana fikri kavramasına yönelik kullanışlı bir metne dönüştürmektedir. Soyut fikirlerin gerçek hayattaki imajlarını somut göstergelerle yoğun ve zorlayıcı bir zihinsel çaba gerektirmeden, kolay şekilde anlatılmasına imkân anlatan masalı okuyan veya dinleyen öğrenciler için ana fikirdeki iyi şeyler olumlu bir örnektir.

Dil ve edebiyat dersleri, öğrencilerin karakterlerini geliştirmek için uygun alanlardan biridir. Edebiyatta duygusal, entelektüel, sosyal ve ahlakî yönleri ek olarak kültür, tarih ve hatta ideoloji unsurları vardır. Bunlar, kişisel tarihin gelişim ayrıntılarıdır. Edebiyat, öğrencilerin karakterlerini, dokunaklı olay örgüsü, uygun anlatımlar, şaşırtıcı ve kahramanca temaları tetikleyen güçlü çatışmalar aracılığıyla inşa etmeye yardımcı olabilir. Klasik edebiyatla, öğrenciler kesinlikle zorlanmadan veya öğretilmeden farkındalık kazanabilirler (Efendi ve Muttaqien, 2017). Sözlü edebiyatın bugüne ulaşan donanımlı bir ürünü olan masalın, “*anlatılması*” ile anlatan ve dinleyen arasında bir etkileşim oluşmaktadır. Bu etkileşim esnasında dinleyici tüm dikkatini toplamak zorunda kalır. Okullarda her zaman bilinçli ya da bilinçsiz masallar eğitimin bir parçası olmuştur. Okullardaki masal anlatıcılığı görevini farkında olsun ya da olmasın öğretmenler yürütmektedir. Öğretmen kimi zaman kitap metninden hareket ederek kimi zaman öğrencilerini zaman ve mekândan ayırarak onlara olağanüstü bir tat yaşatmak için masal anlatır (Akin ve Akin, 2021). Çetinkaya ve Sönmez’e (2019) göre masalların hayal gücünü kullanmaya olanak tanınması, iyi kötü kavramlarının bir arada kullanılmasıyla çeşitli zıtlıkları bir araya getirmesi, masal dinleyen öğrencileri farklı yaşantılarla karşı karşıya bırakarak öğrencilerin kelime hazinelerini etkilemektedir. Metnin türü ve yapısıyla ilgili ön bilgilerin okuduğunu anlamayı geliştirdiği dikkate alındığında çok küçük yaşlardan itibaren masallar dinleyen okuyan çocukların masalları kolaylıkla anlayacağı düşünülebilir (Başaran ve Akar, 2022).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın amacı, masalların öğrenme becerilerinin gelişimi ile ilişkisini inceleyebilmektir. Amaca uygun olarak aşağıda verilen sorulara cevap aranmıştır:

- 1-Sınıf öğretmenlerinin masal anlatımı ile ilgili genel görüş ve durumları nedir?
- 2-Yüksek lisans ve doktora tezlerinin sonuçlarına göre masal anlatımının öğrenmeye katkısı nedir?

4.YÖNTEM

4.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada nicel ve nitel yöntemler birlikte kullanılmıştır. Nicel yöntem olarak betimsel tarama; nitel yöntem olarak doküman inceleme yöntemi tercih edilmiştir. Bunun sebebi, araştırmada incelenen “masal anlatma” ile eğitim ilişkisini vurgulayan araştırmaların bulunması; öğretmenlerin masal anlatımı ile ilişkisinin de inceleme gerekliliğinin doğmasıdır. Araştırmanın temel kavramı olan masal anlatımı olarak nicel veriler toplanırken aynı zamanda masal anlatmak ve öğrenme ilişkisine

yönelik doktora ve yüksek lisans tezlerinin sonuçları incelenerek nitel veriler elde edilmiştir. Nicel ve nitel veriler birlikte değerlendirilerek araştırma sonuçlarına ulaşılmıştır.

4.2.Çalışma Grubu

Araştırmanın ana kütesini ilkokullarda aktif olarak görev yapan sınıf öğretmenleri oluşturmaktadır. Çalışma grubundaki sınıf öğretmenlerine ulaşabilmek için kartopu örnekleme tercih edilmiştir. Bu yöntemle göre araştırma konusu ile ilgili kaynak bir kişi (örneğin bir sınıf öğretmeni) belirlenmekte ve bu kişinin konu ile ilgisine başvurulabileceğini salık verdiği diğer kişilere ulaşılmaktadır (Biernacki & Waldorf, 1981). Bu çalışmada araştırmaya gönüllü katılım sağlanması ve konuyla ilgili tecrübesi olması bakımından Kırıkkale’de görev yapan bir sınıf öğretmenine ulaşılmıştır. Bu öğretmenin yönlendirdiği diğer öğretmenlerle de görüşme yapılarak çalışma grubu genişletilmiş ve farklı şehirlerde görev yapan sınıf öğretmenlerinin katılımıyla çalışma grubu oluşturulmuştur. Araştırma 168 sınıf öğretmenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu öğretmenlerin %79’u kadın (n:133), %21’i (n:35) erkektir. Gönüllü katılım sağlayan öğretmenler Türkiye’nin farklı şehirlerindeki ilkokullarda sınıf öğretmeni olarak görev yapmaktadırlar.

4.3.Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verilerini toplamak için araştırmacı tarafından beş maddelik bir anket formu oluşturulmuştur. Anket maddeleri dört alan uzmanı iki Türkçe öğretmeni tarafından araştırma amacına uygunluk, anlaşılabilirlik, dil ve anlatım bakımından incelenmiş, gerekli görülen düzenlemeler yapılmıştır. Formda yer alan dört soru çoktan seçmeli bir soru ise açık uçludur. Üç sınıf öğretmeniyle pilot bir çalışma yapılarak anket son hali verilmiştir. Başlangıçta daha fazla madde olmasına rağmen anketin beş soru ile sınırlandırılmasının temel sebebi katılımcı öğretmenlerden kısa sürede daha çok veri toplanmasının hedeflenmesidir. Nitel veriler masalların eğitim ortamında kullanımını inceleyen yüksek lisans ve doktora tezlerinin sonuçlarının incelenmesi ve analiz edilmesiyle elde edilmiştir. Sonuçlar nicel ve nitel verilerin birlikte değerlendirilmesine dayanmaktadır.

4.4. Verilerin Toplanma Süreci ve Çözümlemesi

Araştırma verilerinin toplanması için hazırlanan anketin maddeleri Google Forma kaydedilmiş, çevrimiçi ulaşılabilir ve cevaplanabilir bir form oluşturulmuştur. Bu form dijital platformlar üzerinden araştırmaya katılmayı kabul eden öğretmenlere iletilmiş ve veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler sıralanıp tasnif edilerek araştırmacı tarafından çözümlenmiştir. Araştırmada kullanılan anketteki ilk dört sorudan elde edilen veriler yüzde ve frekans hesaplanarak analiz edilmiştir; açık uçlu bir soru ise içerik analizine tabi tutulmuş, kodlama yapılarak kategoriler oluşturulmuştur. Dokümanlardan elde edilen nitel veriler de kodlanıp kategorize edilerek hem nicel verilerin yorumlanmasında ve değerlendirilmesinde hem de tartışma bölümünde kullanılmıştır.

5.BULGULAR

5.1.Sınıf Öğretmenlerinin Masal Anlatımına Yönelik Bakış Açılarını Anlamak İçin Tespitler

Masal anlatımıyla ilgili formda bulunan üç adet evet/hayır seçeneikli soruya katılımcı öğretmenlerin verdikleri cevaplar Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Öğretmenlerin Masal Anlatımı İle İlgili Genel Durumu

Masal Anlatımı İle İlgili Genel Durum	Masal	Anlatımı	İle	İlgili
---------------------------------------	-------	----------	-----	--------

Cevapların Dağılımı		
Öğretmenlerin bir masalı ezbere bilme durumu	<i>Bilenler</i>	% 82 (n:138)
	<i>Bilmeyenler</i>	% 18 (n:30)
Öğretmenlerin masal anlatımı ile ilgili eğitim alma durumu	<i>Eğitim Alanlar</i>	% 38 (n:63)
	<i>Eğitim Almayanlar</i>	% 62 (105)
Öğretmenlerin masal anlatımı veya yazımı ile ilgili eğitime katılma isteği (seminer, çalıştay, atölye, hizmet içi eğitim)	<i>Katılmak isteyenler</i>	% 82 (n: 138)
	<i>Katılmak istemeyenler</i>	% 18 (n:30)

Tablo 1’de verilen bulgulara göre öğretmenlerin büyük kısmı bir masalı ezbere bildiğini, fakat masal anlatımı üzerine herhangi bir eğitim almadığını belirtmişlerdir. Öğretmenler masal anlatmayla ilgili eğitim alma konusunda oldukça isteklidir. Bu bulgu öğretmenlerin masal anlatımı ile ilgili kendileriyle ilgili bir farkındalık sahibi olduğuna kanıt olarak sunulabilir. Ayrıca masal anlatımı ile ilgili eğitim sınıf öğretmenlerinin gelişime açık alanı olarak vurgulanabilir. Araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerine hali hazırda eğitim verdikleri öğrencilerine masal anlatıp anlatmadıkları da sorulmuştur. Sınıf öğretmenlerinin bu soruya verdikleri cevaplar sıralanıp tasnif edilerek Tablo 2’de sunulmuştur.

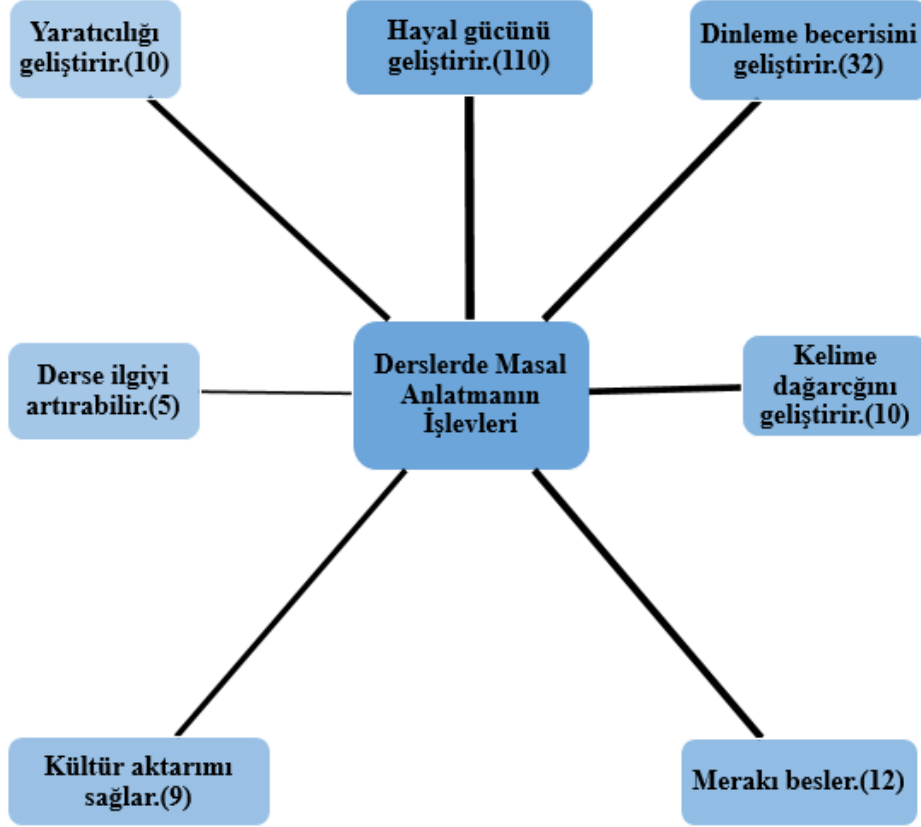
Tablo 2. Öğretmenlerin Masal Anlatım Durumu

Öğretmenlerin Sınıfta Masal Anlatma Durumu	Sınıfta Masal Anlatma Durumu	
	n	%
Sınıfımda zaman zaman sözlü olarak masal anlatırım.	58	35
Sınıfımda çocuk kitaplarındaki masal okurum.	44	26,2
Sınıfta masal anlatmama gerek yok çünkü öğrenciler kendileri kitaplardan okuyorlar.	3	1,8
Öğrencilerime masal anlatırım ve onların da masal öğrenmesi için gayret ederim.	36	21,4
Bilgisayar ve telefon olduğu için masal anlatmak artık cazip değil, gerek yok.	1	0,6
Sınıfta ben masal anlatmıyorum fakat etkileşimli tahta veya bilgisayardan video açarak masal dinlemelerini sağlıyorum.	26	15,5
Toplam	168	100

Tablo 2’deki bulgular araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerinin sınıflarında derslerde masal anlattığı, kendisi sözlü olarak anlatmasa da masal anlatım videosu izlettiği ya da öğrencilerine masal metinlerinin olduğu çocuk kitapları okuttuğunu göstermektedir. Bu bulgudan öğretmenlerin farklı versiyonlarla öğrencilerini masalla buluşturduğunu ve masalın büyüklüğü dünyası ile çocuğu karşılaştırdığını göstermektedir.

5.2.Sınıf Öğretmenlerinin Derslerde Masal Anlatmanın İşlevi Üzerine Görüşleri

Araştırmaya katılan öğretmenlere sorulan sorulardan biri de “Sizce derslerde öğrencilere masal anlatmak ne işe yarar?” sorusu olmuştur. 168 sınıfı öğretmenin bu soruya verdiği cevaplar incelenmiş, sıralanmış, cevapların benzer ve farklı yönleri belirlenerek kodlama yapılmış ortak anlamların ortaya çıkarılması için kategorileştirme yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Şekil 1’de sunulmuş; katılımcıların görüşleri de doğrudan alıntı şeklinde sıralanmıştır.

Şekil 1. Derslerde Masal Anlatmanın İşlevleri

Derslerde masal anlatmanın öğrencilerin hayal gücünü geliştirdiğini düşünen sınıf öğretmenlerinin sayısı oldukça fazladır. Bu öğretmenlerin görüşleri aşağıda verilmiştir:

“Çocukların hayal dünyalarının gelişimi, ileriye dönük hayaller kurabilmeleri için masalın derslerde kullanımı son derece önemlidir.”

“Hayal gücünü geliştirir.”

“Merak duygusu uyandırır, hayal gücünü geliştirir.”

“Hayal güçlerini geliştirir. Kelime dağarcığını artırır. Gerçek-hayal kavramlarını özümser.”

“Hayal güçlerini geliştirir. Sorunlara çözüm yolu bulmalarını sağlar.”

“Hayal dünyalarının güçlenmesini sağlıyor; dil becerilerini geliştiriyor ve kelime dağarcıklarını güçlendirerek kendilerini daha iyi ifade etmelerini sağlıyor.”

“Zihinde canlandırma sağlayabilir

“Hayal dünyasını zenginleştirir. Öğrenmenin eğlenceli yollarından biri olduğunu düşünüyorum.”

Sınıfta masal anlatmanın öğrencilerin dinleme becerilerini olumlu etkilediğini belirten öğretmenlerin sayısı da çoğunluktadır. Bu öğretmenler görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Çocukların dinlemesini, hayal gücünü geliştirir.”

“Dinleme becerisine ve hayal gücünün gelişmesine katkı sağlar.”

“Dinleme ve dikkat becerilerini geliştirir, hayal dünyalarını geliştirir.”

“Masala olan ilgiyi artırır ve öğretmenin anlattığı derslerde de dinleme becerisini geliştirir.”

Araştırmaya katılan öğretmenlerin bir bölümü sınıfta masal anlatmanın kültür aktarımına katkı sağladığını; bir bölümü ise derse olan dikkati artırdığını; merakı beslediğini ifade etmişlerdir. Bu öğretmenlerin görüşlerini ifade eden cümleleri aşağıda doğrudan aktarma ile sunulmuştur.

“Hayal gücünü geliştirir, dinleme alışkanlığı kazandırır, kültür yaşatır ve aktarılır.”

“Hayal dünyaları, kültür aktarımı ve dil gelişimi açısından önemli buluyorum.”

“Masal dinleyen çocukların kelime hazinesi, okuma hızı, dikkati gelişir. Bir metni vurgu tonlama ve telaffuza dikkat ederek okur hale gelir. Hayal dünyası, empati ve drama becerisi gelişir.”

“Öğrencilerin geleneksel bağlarını korumalarına katkı sağlar.”

“Hayal dünyaları genişler, odaklanmayı sağlar.”

“Masal anlatmak hayal güçlerini zenginleştiriyor dikkat toplamalarına yardımcı oluyor.”

Araştırmaya katılan sınıf öğretmenleri derslerde masal anlatılmasının işlevlerine yönelik Şekil 1’de verilenlerin dışında da çok çeşitli fikirler sunmuşlardır. Bazı öğretmenler masalın zihinsel gelişimi olumlu etkilediğini, bazı öğretmenler ise masal dinleyen çocukların kendilerini daha iyi ifade ettiğini belirtmektedirler. Katılımcıların farklı görüşlerinden bazıları aşağıda sıralanmıştır:

- Görsel olarak daha çok dikkatlerini çektiğini düşünüyorum o yüzden izletiyorum.
- Farklı düşünmeyi ve empatiyi geliştirir.
- Gizli mesajlarla doğru yolu bulmalarını sağlayabiliriz.
- İyi seçilmiş masallar çocuklarda farkındalık oluşturabilir.
- Masallar çocukların geçmişleriyle bağ kurabilmesinin en eğlenceli yoludur.
- Problemlere karşı çözüm seçeneği üretir.
- Sorunlara farklı bakış açıları kazandırır.
- Eğlenceli bir şekilde ders almalarını sağlar.
- Sosyal ve kültürel gelişimlerine katkı sağlar.
- Yaşantı zenginliği oluşturur.
- Uykuyu açar.
- Masal öğrenirler.
- Masal anlatmak hem çocukların edebi gelişimine hem de akademik gelişimine katkı sağlıyor.
- Hayal dünyalarını geliştiriyor ve üsluplarını güzelleştiriyor.
- Bilişsel becerileri destekler.
- Duygu dünyalarını geliştirir.
- Hayal gücünü geliştirir.
- Gelenek ve ritüel öğretimi, tekerleme öğretimi sağlar.
- Öğrencinin olaylara bakış açısını değiştirir.
- İletişim, dil, davranış edinimini geliştirir.
- Duyu ve duygularını aktifleştirir.
- Hayal güçlerini geliştirmek ve dil gelişimi açısından yararlı olabilir.
- Atasözleri ve deyim dağarcıkları geliştiriyor.

5.3. Masalların Öğrenme Üzerindeki Etkilerine Yönelik Araştırma Sonuçlarının İncelenmesi

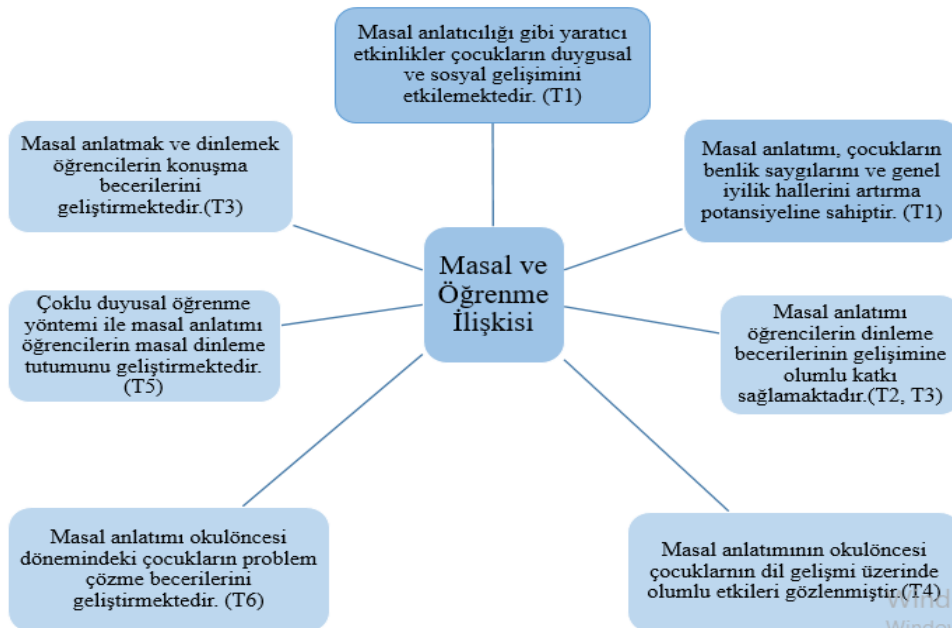
Araştırma kapsamında masalın öğrencilerin öğrenme sürecindeki etkilerini anlayabilmek için 2020-2024 yılları arasında yapılan altı adet yüksek lisans ve doktora tezinin sonuçları da irdelenmiştir.

İncelenen tezlerde okulöncesi, ilkokul ve ortaokul düzeyini kapsayan konular üzerine yapılması sınırlılık olarak kabul edilmiştir. Tablo 3'te incelenen tezlerle ilgili genel bilgiler yer almaktadır.

Tablo 3. Araştırma Kapsamında İncelenen Tezlerin Özellikleri

No	Adı	Türü	Yıl	Yazar	Hazırladığı Üniversite
T1	Terapötik rekreasyon uygulamalarıyla çocuklarda özgüven gelişimi	Yüksek Lisans	2024	Duygu Ceylan	Mersin Üniversitesi
T2	Masal anlatım tekniğinin ortaokul öğrencilerinin estetik dinleme becerilerine etkisi	Yüksek Lisans	2023	Halil Akgül	Dumlupınar Üniversitesi
T3	İlkokul öğrencilerinin çevrim içi masal anlatıcılığı yöntemi ile dinleme ve konuşma becerilerinin geliştirilmesi	Yüksek Lisans	2023	Seçil Sağır	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
T4	Etkileşimli masal anlatımı uygulamasının çocukların dil gelişimine etkisi	Yüksek Lisans	2022	Yasemin Çelik	Trakya Üniversitesi
T5	Çoklu duyuşsal öğrenme modeline göre masal anlatıcılığının dinleme becerisinin geliştirilmesine etkisi	Doktora	2021	Mustafa Gazioğlu	Yıldız Teknik Üniversitesi
T6	Drama temelli masal anlatıcılığı yöntemi ile verilen problem çözme eğitiminin beş yaş çocuklarının problem çözme becerilerine etkisi	Yüksek Lisans	2020	Zeynep Erdal	Selçuk Üniversitesi

İncelenen tezlerin sonuçları incelenmiş ve sonuçları çözümlenmiştir. Tezlerde çoğunlukla masalların okulöncesinden başlayarak ilkokul ve ortaokul öğrencilerinin öğrenme ve beceri gelişimine etkisinin incelendiği anlaşılmıştır. Bu kapsamda masalın öğrenme üzerindeki etkisinin kanıtlanmasına yönelik olarak deneysel ve uygulama yöntemlerinin ağırlıklı kullanıldığı belirlenmiştir. Ayrıca masal anlatımı ister dijital ortamda ister yüz yüze yapılsın öğrencilerin gelişimini olumlu desteklemektedir. Şekil 2'de incelenen tezlerin masal ve öğrenme ilişkisini kanıtlayan sonuçları vurgulanmaktadır.

Şekil 2. Araştırmaların Masal ve Öğrenme İle İlgili Sonuçları

Araştırma kapsamında incelenen doktora ve yüksek lisans tezlerinin sonuçları incelenip tasnif edildiğinde ilk dikkati çeken husus şu olmuştur: Masal anlatımının ve dinlemenin araştırmaya katılan öğrenciler üzerinde olumlu bir etkisi vardır. Gerek okulöncesi dönemdeki çocuklar gerekse ilkökul öğrencileri masal yoluyla dil ve duygusal gelişim göstermekte problem çözme becerisi güçlenmektedir. İncelenen araştırmaların deneysel yöntemle yapılmış olması da aslında masal anlatımının derslerde etkileşimli olarak kullanılabilen bir öğrenme yöntemi olabileceği hususunu da tartışmaya açmaktadır. Masalın sıradan bir dinleme metni olmanın çok ötesinde çok yönlü bir enstrüman olarak düşünülmesi de gerekebilir.

6. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLERİ

Araştırma kapsamında masalların öğrenme becerilerini geliştirmesi üzerindeki katkısı incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda öğretmen görüşleri alınmış ve aynı zamanda doküman incelemesi yapılmıştır. Elde edilen bulgular özetlenerek sonuçlar mukayeseli olarak tartışılmıştır. Araştırmaya katılan 168 öğretmenin büyük bir çoğunluğu bir halk masalını ezbere bildiğini belirtmiştir. Özellikle sınıf öğretmenleri için bu durum olumlu bir sonuçtur. Öğretmenlerin çoğunluğu (%62) masal anlatımına ilişkin bir eğitim almadığını ifade etmişlerdir. Çeker (2020) masal anlatımında deneyimin ve vurgunun önemli olduğunu; masal anlatıcısının dinleyici grup karşısında gerekirse masalı değiştirebilmesi ve doğaçlama yaparak anlatabilmesinin önemine değinmektedir. Bu bakımdan sınıf öğretmenlerinin öğrencilerine masal anlatma eğitimi almaları gerekliliği de vurgulanması gereken bir husustur. Araştırmaya katılan sınıf öğretmenleri büyük bölümü, masal anlatımı veya yazımı ile ilgili eğitim (çalıştay, atölye veya seminer) almak istediklerini ifade etmişlerdir. Yiğit ve Kesmeçi'ye (2015) göre masallar ya da başka araçlar aracılığıyla aktarılacak olan değerlerin istekli eğitimler tarafından verilmesi; öğrenci için bir örnek bir model olabilecek olan öğretmenlerin bu konuda istekli olmaları amaca ulaşmada etkili olacaktır. Uç ve Tuncel (2024) tarafından okulöncesi öğretmenleri ile yapılan araştırmada ise Anadolu masal anlatıcılığı eğitimi alan öğretmenlerin okul öncesi eğitim programı ve aylık eğitim planlarındaki kazanım ve göstergelere, kavramlara, konulara, belirli gün ve haftalara, öğrencilerin yaş seviyesine uygun masalları seçmeye çalıştıkları anlaşılmıştır. Öğretmenlerin masala uygun fiziki ortam oluşturdukları, Anadolu masallarında geçen kültüre özgü araç-gereçlerin, eşyaların öğrenciler tarafından tanınmasını da sağladıkları ortaya çıkmıştır. Bu noktada masal anlatma eğitiminin öğretmen gelişiminde de katkısı olduğu belirtilebilir.

Araştırma da elde edilen sonuçlardan biri de öğretmenlerin sınıf içinde bir şekilde öğrenciyi masal ile karşılaştırdığının anlaşılmasıdır. Sınıf öğretmenlerinin bir kısmı kendisi doğrudan masal anlatırken bir kısmı da masalı kitaptan okuduğunu ifade etmiştir. Bazı öğretmenler ise çocuklara kitaplardaki masalları okuduğunu vurgulamıştır. Benzer olarak Akın ve Akın (2021) sınıf öğretmenlerinin sınıflarında masal anlattıkları sonucuna ulaşmışlardır. Sınıf öğretmenlerinin büyük çoğunluğuna göre masallar ilkökul öğrencilerinin hayal dünyasını genişletir. Araştırmaya katılan öğretmenler bu konuda görüş birliği sağlamıştır. Fakat burada masal anlatımının sürekliliği, çeşitliliği, anlatıcının “anlatma mahareti”, çocuğun masal dinleme ve anlatma motivasyonunun varlığı da göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Özellikle dijital kaynakların yoğunluğu dikkate alınırsa aslında masal anlatıcısının çocuklarla kurabileceği yüz yüze etkileşim de azımsanmayacak bir güce sahiptir. Sınıf öğretmenlerine göre masal kültür aktarımı sağlar, dinleme becerilerini geliştirir, merak uyandırır, kelime hazinesini güçlendirir ve derse olan ilgiyi canlı tutar. Öğrenme ortamında masalların kullanılması öğrencilerin öğrenirken aynı zamanda kültürel farkındalık geliştirmelerini sağlar.

Araştırmada gerçekleştirilen doküman analizi neticesinde masal anlatımı ile yapılan eğitim uygulamalarının öğrencilerde dinleme ve problem çözme becerilerinin gelişimini desteklediği; benlik saygısı ve özgüven sağladığı; dilin duyuşsal özelliklerine de olumlu katkı yaptığı belirlenmiştir. Bu

noktada masal anlatımının öğrenme süreçlerini oluşturan tasarım unsuru ve bir yöntem olarak düşünülmesi gerekmektedir. Öğretmenlerin masal anlatması, masallarla ilgili sorular sorması, öğrencilerin bunların yazılı ve sözlü cevaplaması dil gelişimi için öğrenciye karşılaştırma ve değerlendirme fırsatı verebilir. Bunun dışında masalın öğrencinin analiz ve sentez etme, sıralama, problem çözme, gerekçelendirme, eleştirme, öneri sunma, yeni fikirler geliştirme gibi bir takım öğrenme becerilerini geliştirebileceği düşünülmektedir. Araştırma sonuçlarıyla uyumlu olarak bazı öneriler geliştirilmiştir. Bu öneriler şu şekilde belirtilebilir:

- Sınıf öğretmenleri masal anlatıcılığı eğitimi hususunda desteklenmelidir.
- İlkokul öğrencilerinin okuma ve yazma becerilerinin geliştirilmesinde masalların rolü üzerine araştırmalar yapılabilir.
- Velilerin evde masal anlatmalarının dil gelişimine etkisi incelenebilir.
- İlkokul öğrencilerinin masal öğrenme ve masallara yönelik ilgisi üzerine araştırma yapılabilir.
- Anadolu masalları incelenerek bunların özellikle dört temel dil becerisi ile ilgili etkinliklerde kullanılacak olanlar üzerine araştırma yapılabilir.
- Öğretmenlerin kullanımını kolaylaştırmak için ilkökul Türkçe ders kitaplarındaki masal sayısı artırılabilir.
- İlkokul öğrencilerinin gelişimi ile ilgili sorunların çözümünde masallardan daha çok faydalanılması gerekliliği üzerinde düşünülmelidir.

7. KAYNAKLAR

- Akgül, H.(2023).*Masal anlatım tekniğinin ortaokul öğrencilerinin estetik dinleme becerilerine etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Akın, E. ve Akın, E. (2021). Öğretmen Bakış Açısına Göre Masal ve Masal Anlatıcılığı. *Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 17-28.
- Arıcı, A.F.(2012). *Masalın sesi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Başaran, M. ve Akar, A. (2022). Uzaktan eğitimde masalların 4. sınıf öğrencilerinin dinlediğini anlama becerisi üzerine etkisi. *Temel Eğitim*, (14), 30-40.
- Biernacki, P. ve Waldorf, D. (1981). Snowball sampling: Problems and techniques of chain referral sampling. *Sociological Methods & Research*, 10(2), 141-163.
- Ceylan, D.(2024).*Terapötik rekreasyon uygulamalarıyla çocuklarda özgüven gelişimi: Masal anlatıcılığı atölyesi örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Çeker, S.(2020). *Günümüzde hikâye-masal anlatıcılığı eğitimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Haliç Üniversitesi, İstanbul.
- Çelik, Y. (2022). *Etkileşimli masal anlatımı uygulamasının çocukların dil gelişimine etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Çetinkaya, F. Ç. ve Sönmez, M. (2019). Masal anlatımının ilkökul 4. sınıf öğrencilerinin konuşma prozodilerine etkisi. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 14(2), 297-308.
- Erdal, Z. (2020). *Drama temelli masal anlatıcılığı yöntemi ile verilen problem çözme eğitiminin beş yaş çocuklarının problem çözme becerilerine etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Efendi, A. N. ve Muttaqien, M. Z. (2017). Educational values in'hikayat hang tuah'malay folktales. *Leksema*, 2(2), 131-143.
- Gazioğlu, M.(2021). *Çoklu duyuşsal öğrenme modeline göre masal anlatıcılığının dinleme becerisinin geliştirilmesine etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Işıklı, C. (2017). Using folktales in literature classroom for low level students. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 4(13), 1456-1462.

Oğuz, M.Ö. ve Ölçer Özünel, E. (2017). Halk Masalları. Edt. H. Güneş. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları

Sağır, S. (2023). *İlkokul öğrencilerinin çevrim içi masal anlatıcılığı yöntemi ile dinleme ve konuşma becerilerinin geliştirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.

Uç, Z. ve Tuncel, İ. (2024). Okul öncesi eğitimde Anadolu masal anlatıcılığının kullanılmasına ilişkin öğretmen görüşleri. *Millî Eğitim*, 53 (242), 1085-1112.

Yiğit, M. ve Kesmeçi, A. (2015). Vatandaşlık ve demokrasi eğitiminde masal kullanımı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 4(3), 1320-1338.

MASAL VE HİKÂYE ANLATICILIĞI DERSİNE YÖNELİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Hatice SAĞINAK¹

Doç. Dr. Serap UZUNER YURT²

Özet

Masal veya hikâye okumalarına masal ve hikâye anlatıcılığı dersiyle farklı boyutlar kazandırılır. Öğretmenlere ifade çeşitliliği ve anlatım farkındalığı sunması bakımından oldukça önemlidir. Bu araştırmanın amacı, Masal ve Hikâye Anlatıcılığı dersine yönelik öğretmen adaylarının görüşlerini belirlemektir. Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılarak hazırlanmıştır. Çalışma grubunu Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesinde öğrenim gören seçmeli Masal ve Hikâye Anlatıcılığı dersini alan öğretmen adayları oluşturmaktadır. Çalışma grubu belirlenirken ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Veriler, içerik analizi kullanılarak incelenmiştir. Yapılan görüşmelerin sonucunda masal ve hikâye anlatıcılığı dersinin seçilme nedeni olarak öğretmen adaylarının ilgi ve branşları öne çıkmaktadır. Ders uygulama ağırlıklı işlenmiş olup, dersin işlevi interaktif ve öğreticidir. Öğretmen adayına katkısı etkili iletişim, öğrenciye katkısı ise hayal gücü gelişimidir. Öğretmen adaylarının geneli masal ve hikâye anlatıcılığının öğretmenlere kolaylık sağladığı belirtilmiştir. Öğretmen adayları mesleki yaşamlarında masal ve hikâye anlatıcılığı tekniklerini dersin her aşamasında, uygun olan her konuda kullanabileceklerini belirtmiştir.

Summary

¹ Öğrenci, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0009-0000-4541-6796, haticesaginak@gmail.com

² Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü, ORCID: 0000-0002-9353-3468, suzuneryurt@gmail.com

Fairy tale or story readings are given different dimensions with the fairy tale and storytelling course. It is very important in terms of providing teachers with expression diversity and expression awareness. The aim of this study is to determine the opinions of prospective teachers about the Fairy Tale and Storytelling course. This study was prepared using a case study from qualitative research methods. The study group consists of pre-service teachers studying at Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Education and taking the elective Fairy Tale and Storytelling course. Criterion sampling method was used to determine the study group. The data were collected using a semi-structured interview form. The data were analysed using content analysis. As a result of the interviews, the interests and branches of the prospective teachers come to the fore as the reason for choosing the fairy tale and storytelling course. The course is practice-oriented and the function of the course is interactive and instructive. Its contribution to the prospective teacher is effective communication and its contribution to the student is the development of imagination. It was stated that fairy tale and storytelling provided convenience for teachers. Pre-service teachers stated that they can use fairy tale and storytelling techniques in their professional lives at every stage of the course and in every appropriate subject.

GİRİŞ

İnsanoğlu varoluşu nedeniyle kendisini anlatırken birçok yöntem kullanmaktadır. Bestelenen parçalar, vücut bulan resimler veya heykeller, yazılan eserler vs. insanın kendini farklı farklı şekillerde anlatmasıdır. Masallar ve hikâyelerde kendini anlatmanın diğer bir örneğidir. Oldukça zengin olan bu anlatı türleri üzerine birçok tanımlama getirilmiştir. TDK'ye (2022) göre masal, genellikle halkın yarattığı, ağızdan ağıza ve kuşaktan kulağa sürüp gelen, olağanüstü kişilerin başından geçen olağan dışı olayları anlatan öykü türüdür. İnsanın doğuşundan itibaren toplumun gerçekleriyle hayallerini birlikte sunan masallar sözlü kültürde yaratılan ve günümüze değin taşınan bir anlatıdır (Uzan, 2009). Masal Sakaoğlu'na göre (2002) belli bir uzunluğu olan, birtakım motiflerle donatılan ve seçilen karakterlerle gerçek dışı oluşturulan bir dünyanın bilinmeyen bir yerde yaşanan şaşırtıcı olaylarla dolu bir anlatı biçimidir. Masal hakkında bir başka tanımlı yapan Şimşek (2019) kendine özel zaman, mekân ve şahıs kadrosuyla birlikte yaşanan hayat ile kurgulanan hayallerin birlikte sistemli olarak ifade edildiği, kalıp sözlerle başlayıp yine kalıp sözlerle biten sözlü anlatım ürünüdür.

Anlatıcılık tarih boyunca var olup bireyin kendini ifade etmesine yardımcı olan bir söylemdir. Öyle ki kültür ve nesilleri aşır asırlardır insanlığa eşlik eden hikâyelere masal halini vererek anlatmak küçükten büyüğe herkesi hoşnut eder (Fulford, 2015). Masallar ya da hikâyeler sözlü geleneğin yani anlatıcılığın topluma mirasıdır. Masal ve hikâye anlatıcılığı zamanı bilinmeyen bir anda başlatılıp şu ana değin taşınmıştır. Bu sebeple masal ve hikâye anlatıcılığı uzun bir geçmişe sahiptir. Masal ve hikâye anlatıcılığı öncesinde geleneksel manada olağan süreciyle hayatımızda hep var olan eğlenceli, merak uyandırıcı ve zaman harcadığımız bir eylemken; günümüze doğru çağdaşlaşarak yaratıcı, hayal gücü geliştirici ve eğitici yönleriyle çok yönlü bir sanat haline gelmiştir. Dünya üzerinde en etkili ve en yaratıcı sanatlardan birisidir, masal anlatıcılığı (Dede, 2017). Anlatılan hikâyeler aslında insana iletilmesi gereken ve verilmek istenen mesajları taşıyan sözlerdir (Aydemir, 2020). Masal ve hikâye anlatıcılığının birçok işlevi vardır. Özellikle etkileşimli masal ve hikâye anlatıcılığı eğitim hayatını zenginleştirir. Hem öğretmene hem de öğrenciye keyifli, verimli, pratik ve öğretici kazanımlar sağlar. Dede'ye (2020) göre masal ve hikâye anlatıcılığı ilk başlarda sözlü ve dini öğeleri barındırırken günümüzde sözlü ve yazılı kaynakların bir arada kullanımı ve anlatıcıyla dinleyicinin etkileşimini sağlaması sayesinde eğitim hayatında oldukça etkili bir yöntem ve teknik haline gelmiştir. Hikâye anlatıcılığı kendisine ait sınırı ve niteliği ile esnek, kolay düzenlenebilir ve maliyeti düşük olma özellikleri olan, anlatıcısında yazılı bulunan ya da doğaçlama yapılan öykünün anlatım sanatıdır (Sekmen, 2015).

Masal ve hikâye anlatıcılığı birçok açıdan özel ve önemli bir eylemdir. Modern anlatıcı dilediği gibi anlatımını yerine getirirken dinleyici kitlesiyle sürekli etkileşim halindedir. Sesini, duruşunu, jest ve mimiğini anlatacağı masal ya da hikâyeye göre ayarlar ve dinleyiciyi dikkate alır. Erhayat'a (2011) göre anlatıcı mutlaka yaşadığı çevreyi, kendi hayat hikayesini, anlattığı masala ilgisini, yaratıcılığını, görünüşünü, psikolojisini ve masalı anlatma zamanını dikkate alır. Anlatılacak

masal ya da hikâyeye göre anlatıcı kendisini zihnen ve bedenen anlatıya hazırlamalı, sahneyi verimli kullanmalıdır. Anlatıcının hayal kurma becerisine sahip olması gerekmektedir (Çevik Azazi, 2017). Anlatacağı masalı unutsa dahi yaratıcı bir şekilde kendisi masalına bir şeyler ekleyebilir ya da çıkarabilir. Hikâye ve masal anlatıcısı hayal kurabilme becerisiyle dinleyiciye hayal kurdurma vizyonunu taşıyabilen kimselerdir. Anlatıcılık özünde yetenek gerektirir ama yine de her beceri gibi eğitilmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Masal ve hikâye anlatıcılığı becerisi öğretmen adaylarına kazandırılmalıdır. Seçmeli masal ve hikâye anlatıcılığı dersi ile masal ve hikayelerle ilgili bilgi edinimi, etkili iletişim, etkileşimli ders işleme, hayal gücünü aktif kılma gibi beceriler edinilmektedir. Bu sebeple öğretmen adaylarının masal ve hikâye anlatıcılığını edinmeleri önemli görülmektedir.

Masal ve hikâye anlatıcılığı ile ilgili literatür taramasının sonucu şu çalışmalara ulaşılmıştır. Yüksel lisans teziyle Çelik (2022) çocukların dil gelişimi üzerine etkileşimli masal anlatım uygulamalarının etkisini inceler ve masal anlatım uygulamalarına katılan çocukların katılmayanlara göre dil gelişimlerinin daha fazla geliştiği sonucuna varır. Öztürk ve Duran (2018) tarafından etkileşimli masal anlatım yöntemlerinin 5. Sınıf öğrencilerinin dinleme becerisine etkisi incelenir ve etkileşimli masal anlatım teknikleri ile anlatılan masalların daha çok sevildiği, dikkatli ve uzun dinlemeleri artırdığı, anlatım 1 süresince de daha fazla eğlendikleri sonucuna varılmıştır. Ayrıca masal dinlemenin diğer becerilere de katkı sağladığı gözlemlenmiştir. Çetinkaya ve Sönmez (2019) yarı deneysel çalışmasında masal anlatımının çocukların prozodik konuşma becerileri üzerindeki etkisini inceler ve deney grubu öğrenci puanının kontrol grubu öğrenci puanından anlamlı derecede yüksek olduğu sonucuna varır. Doktora tezi hazırlayan Yemenici (2019) tarafından Türkçe öğretiminde masallar ile uygulanan etkinliklerin 5. Sınıf öğrencilerinin dinleme becerisi üzerine etkisi incelenir ve araştırmanın sonucu etkinliklerle masalın uygulandığı öğrenci gurubunda dinlediğini anlama seviyeleri anlamlı farklılık göstermiştir. Akgün (2017) yaptığı çalışmasıyla 3. Sınıf öğrencilere sıfatların öğretilmesinde masal ve hikâye anlatma yöntemine ilişkin öğrenci tutumlarını inceler. Öğrencilerin eğlendiği, yöntemin daha sık kullanımının ve diğer derslerde de yararlanılmasının istendiği sonucuna varılmıştır.

Yapılan bu çalışma masal ve hikâye anlatıcılığının öğretmenlik mesleğine ve öğrencilere katkılarını göstermesi, masal ve hikâye anlatıcılığı ile ilgili gelecek çalışmalara katkı sağlaması açısından oldukça önemlidir. Çalışmanın amacı seçmeli Masal ve Hikâye Anlatıcılığı dersine yönelik öğretmen adaylarının görüşlerini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Öğretmen adaylarının seçmeli masal ve hikâye anlatıcılığı dersini seçme nedenleri nelerdir?
- Öğretmen adaylarının seçmeli masal ve hikâye anlatıcılığı dersinin işleyiş ve işlevine ilişkin görüşleri nelerdir?
- Öğretmen adaylarının seçmeli masal ve hikâye anlatıcılığı dersinin faydasına ilişkin görüşleri nelerdir?
- Öğretmen adaylarının masal ve hikâye anlatıcılığı tekniklerini öğretmenlik mesleğinde kullanılabilirliğine ilişkin görüşleri nelerdir?

YÖNTEM

1.1.Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanılarak hazırlanmıştır.

1.2.Araştırmanın Çalışma Grubu

Çalışma grubunu Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesinde öğrenim gören seçmeli Masal ve Hikâye Anlatıcılığı dersini alan öğretmen adayları oluşturmaktadır. Çalışma grubu

belirlenirken ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışma grubu Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesinde öğrenim gören 10 öğretmen adaydır. Öğretmen adaylarının rumuzları kullanılarak çalışmada gösterilmiştir.

1.3. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Form uzman görüşü alınarak hazırlanmış olup dersi alan öğretmen adaylarıyla online birebir görüşme yapılarak uygulanmıştır. Görüşme sırasında sorumlu araştırmacı tarafından notlar alınmıştır. Daha sonrasına veriler içerik analizi teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesinde seçmeli masal ve hikâye anlatıcılığı dersi alan öğretmen adaylarının seçmeli masal ve hikâye anlatıcılığı dersine ilişkin görüşlerine ait bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1. Öğretmen adaylarının masal ve hikâye anlatıcılığı dersini seçme nedenleri

Öğretmen Adayları	Öğretmen Adayı Branşı	Dersin Seçilme Nedeni
Ayşe	Türkçe Öğretmenliği	İlgi Öğretim üyesi
Esmâ	Türkçe Öğretmenliği	İlgi Zevk Öğretim üyesi
Döndü	Sınıf Öğretmenliği	Faydalı bulma İlgi
Melek	Okul Öncesi Öğretmenliği	İlgi Branş
Nisa	Sınıf Öğretmenliği	Branş Zevk
Damla	Okul Öncesi Öğretmenliği	Branş Deneyim
Aslı	Okul Öncesi Öğretmenliği	Branş

Rümeysa	Türkçe öğretmenliği	Faydalı bulma İlgi
Metehan	Sınıf Öğretmenliği	Branş
Nur	İngilizce Öğretmenliği	İlgi Kültür edinme

Tablo 1’de öğretmen adaylarının seçmeli masal ve hikâye anlatıcılığı dersini seçme nedenleri öğretmen adaylarının branşlarıyla birlikte verilmiştir. Öğretmen adaylarının geneli dersi seçme nedeni olarak masal ve hikâye anlatıcılığına ilgi duyduklarını ve branşlarının etkili olduğunu ifade etmiştir. Öğretim üyesinin namını duymak, zevkli ders işlemek, ders yılı ve daha sonrasında öğretmenlik mesleğine fayda sağlamak, uygulamalarla deneyim edinmek ve kültürlerini öğrenmek diğer dersi seçme nedenlerindedir.

Örneğin, öğretmen adayı Esmâ dersi seçme nedenlerini: *“Masal ve hikâye anlatıcılığına ilgim vardı. Öğretim üyesinin de eğlenceli ders işlediği methini sık sık duymuştum. Bu sebeple seçtim.”* olarak ifade etmiştir.

Öğretmen adayı Döndü ise dersi seçme nedeni olarak hem kendisine hem de öğrencilere fayda sağlayacağı düşüncelerini *“Küçük yaş grubuna etkileşimli masal anlatmanın faydalı olacağını düşündüm. Hali hazırda anlatıyordum, ilgim vardı kendimi daha da çok geliştirmek istedim.”* sözleriyle ifade etti.

Öğretmen adayı Damla *“Okul öncesi grubuna masal veya hikayeleri nasıl anlatacağımı bilmeliydim. Masalları anlatma deneyimini hocamızın önderliğinde edinmek istedim.”*

Öğretmen adayı Rümeysa *“Öğretmenliği yaparken çeşitlilik olsun istedim. Masallara ilgim vardı, sertifika almak istiyordum esasen ama madem dersi var onu alayım dedim. Böylece sevdiğim alanda yetkinlik kazanmayı amaçladım.”*

Öğretmen adayı Nur ise seçme nedenini *“Masallara, hikayelere çocukluğumdan beri ilgim vardı. Türk kültürünü, kimliğini öğrenmek istiyordum. Bu derste iyi bir fırsattı.”* bu ifadelerle belirtmiştir.

Tablo 2. Öğretmen adaylarının seçmeli masal ve hikâye anlatıcılığı dersinin işleyişine ve işlevine ilişkin görüşleri

Öğretmen Adayları	Dersin İşlenişi	Dersin İşlevi
Ayşe	Teorik bilgi, Oyun, Uygulama	İnteraktif Öğretici
Esmâ	Teknik, Örnek, Toplu uygulama, Bireysel uygulama	Kültürel aktarım Anı
Döndü	Teorik kısa bilgi, Örnek, Bireysel uygulama	İnteraktif Yaşayarak öğrenme
Melek	Örnek, Önek uygulama, Bireysel uygulama, Uzman gözlemlene	Öğretici Eğlence Kültürel aktarım
Nisa	Örnek, Uygulama	Öğretici

		Geliştirici Ait hissetme
Damla	Örnek, Uygulama	Merak Kendini keşfetme Beceri ve yetenek
Aslı	Teorik bilgi, Örnek, Uygulama	Yaratıcı Eğlence Öğretici
Rümeysa	Canlandırma, Uygulama	İnteraktif Öğretici
Metehan	Uygulama, Anlatım, Gözlem, Uygulama	Oyun temelli öğrenim İnteraktif
Nur	Oyun, Örnek, Uygulama, Canlandırma	Sıra dışı etkinlik Merak Eğlence

Tablo 2’de öğretmen adaylarının seçmeli masal ve hikâye anlatıcılığı dersinin işlenişi ve işlevine ilişkin görüşleri verilmektedir. Tabloya göre ders uygulama ağırlıklı işlenmiş olup, dersin işlevi ise interaktif ve öğreticidir. Bir dönem boyunca dersin işlenişinde; teorik bilgi, örnek, anlatım, uygulama, gözlem, canlandırma, oyun ve bireysel uygulama basamakları takip edilmiştir. Öğretmen adaylarına göre dersin diğer işlevleri; kültürel aktarım, anı, yaşayarak öğrenme, eğlence, geliştirici, ait hissetme, merak, kendini keşfetme, beceri ve yetenek, yaratıcı, oyun temelli öğrenim ve sıra dışı etkinliktir.

Örneğin, öğretmen adayı Melek’in “*Dersin hocası dersi önce bol örneklerle anlattı, sonra uyguladı. Sonra biz uyguladık. Geleneksel anlatım tarzına sahip uzman da derse getirtti. Bu şekilde hem modern hem de geleneksel anlatım biçimlerini öğrendik. Ayrıca kendi kültürümüzde var olan ama haberimin olmadığı şeyler varmış, dersle birlikte öğrenmiş oldum.*” dersin işleyiş ve işlevi hakkındaki ifadeleridir.

Öğretmen adayı Nisa ise dersin işleyiş ve işlevi hakkında “*Örnek uygulama şeklinde ilerledik. Ders normal sıralarda değil de masal atölyesinde işlendi bu da okunan masallara ve hikayelere ayrı bir ruh kazandırdı. Masalı nasıl anlatacağım konusunda birçok şey öğrendim. Vurgu, tonlama yapmak, doğru soruları sormak çok önemli. Bolca uygulama yapmak beni geliştirdi. Kendimi masalın bir parçası gibi hissettim.*” dedi.

Öğretmen adayı Metehan’a göre ders “*Başta derse karşı önyargılıydım. Masal dersine ne gerek var basit dedim ama dersin işlenişinde çok zengin olduğunu gördüm. Masal deyip geçilmemeliymiş. Uygulama, anlatım ardından gözlem ve tekrar uygulama şeklinde ilerledi ders. Etkileşimli öğrenme, oyunla öğrenme dersin genel işleviydi.*”

Öğretmen adayı Nur’a göre ders “*Oyun odaklı dersti. Anaokulunda gibi hissettik. Not kaygısına düşmeden eğlenerek ders işledik. Örnek uygulama sonra canlandırma şeklinde ilerlendi. Tam bir gurgur şamata şeklinde geçti. Alışılmıyın dışında etkinlikler vardı, hep bir sonraki adımı merak ettim.*”

Tablo 3. Öğretmen adaylarının seçmeli masal ve hikâye anlatıcılığı dersinin faydasına ilişkin görüşleri

Seçmeli masal ve hikâye anlatıcılığı dersi faydalıdır, çünkü...

Öğretmen Adayları	Öğretmen Adayına Katkıları	Öğrenciye Katkıları
Ayşe	Etkili iletişim	Empati Çok yönlü gelişim
Esmâ	Dinleme ve konuşma becerisi Etkili iletişim	Çok yönlü gelişim Dikkat Hayal gücü
Döndü	Dersi etkili kılma Deneyim edinme	Dikkat
Melek	Bilgi edinimi Eğlenceli anlatım Çağdaş anlatım	Çok yönlü Dil gelişimi Hayal gücü Aidiyet
Nisa	Sosyal gelişim Bireysel gelişim Bilgi edinimi	Duyuları kullanım Hayal gücü
Damla	Jest ve Mimik Deneyim edinme	Sosyal gelişim
Aslı	Hayal gücü Etkili iletişim	Okuma alışkanlığı Bilişsel gelişim Çok yönlü gelişim
Rümeysa	Çağdaş anlatım	Hayal gücü
Metehan	Farkındalık Etkili iletişim	Dinleme becerisi Dil gelişimi Hayal gücü
Nur	Sosyal gelişim Etkili iletişim	Derse isteklilik Kendini geliştirme

Tablo 3'te öğretmen adaylarının seçmeli masal ve hikâye anlatıcılığı dersinin kendilerine ve öğrencilere faydasına ilişkin görüşleri verilmiştir. Dersin öğretmen adaylarına faydası çoğunluğuna göre etkili iletişimdir. Dersin öğretmen adaylarına diğer katkıları ise; dinleme ve konuşma becerisi, dersi etkili kılma, bilgi edinimi, bireysel gelişim, çağdaş anlatım, sosyal gelişim, jest ve mimik, deneyim edinme, hayal gücü ve farkındalıktır. Seçmeli masal ve hikâye anlatıcılığı dersi çoğunluğa göre öğrencilere çok yönlü katkı sağlamaktadır. Empati, dikkat, hayal gücü, dil gelişimi, aidiyet, duyuları kullanım, sosyal gelişim, okuma alışkanlığı, bilişsel gelişim, dinleme becerisi, derse isteklilik ve kendini geliştirme dersin diğer faydalarındandır.

Örneğin, öğretmen adayı Esmâ dersin faydasıyla ilgili şu cevabı vermiştir: *“Okul öncesi, Türkçe gibi derslerin içeriğinde masallar, hikâyeler var. Ama nasıl anlatılacağına ilişkin bilgi yok. Yüzme bilmeyen birisi yüzmeyi öğretemez. Bizimkisi de öyle bir şey. Öğrencilerle nasıl konuşacağımı, onlara masal anlatırken nasıl sesleneceğimi hatta onları ne şekilde dinleyeceğimi öğrendim. Öğrencileri ise çok yönlü geliştiriyor. Odağı artırıyor, hayaller kurduruyor.”*

Öğretmen adayı Nisa dersin kendisine faydasını *“Masalları düz okurdum nasıl okuyacağımı bilmiyordum. Okurken de utanırdım. Ama derste herkes kendini aştı benim de özgüvenim arttı. Öyle bir ortamda sosyalleşmemek mümkün değildi.”* ifadelerini kullanırken öğrenciler içinse *“Masallar figürlerle okunuyor öğrencilerde haliyle onlara dokunmak istiyordu. Biz de öğrenciyi masalın içine alarak figürlerle temas etmesini sağlıyorduk. Ayrıca masal öğrencinin hayal gücünü geliştiriyor.”* ifadelerini kullanmıştır.

Öğretmen adayı Melek dersin kendisine ve öğrencilere faydası üzerine *“Bu kadar çok masalımız olduğunu bilmiyordum, dersteki çeşit çeşit masallarla şaşırdım. Masalların sıkmadan nasıl anlatılır onu da bilmiyordum. Geleneksel masal anlatımına ek yenilikçi anlatım tekniklerini deneyimledim. Öğrenciye ise her açıdan faydalı buluyorum. Bir kere masalın içerisinde yer alıyor ve kendini oraya ait hissediyor. Dili, psikomotor becerileri, hayal gücü vs. hep bir gelişim halinde.”* ifadelerine yer vermiştir.

Öğretmen adayı Aslı dersin faydasıyla ilgili şu ifadeleri kullandı: *“Çok faydalıydı. Özellikle öğrencilerle iletişim kurarken çok işe yarıyor. Hayal gücünü de geliştiriyor çünkü masalı sizden başka kimse bilmiyor. O an unutsan bile değiştirebiliyorsun. Okul öncesi öğrencilerine okuma alışkanlığı edindiriyor. Dinlerken ve hatta canlandırırken bilişsel olarak gelişiyorlar. Sınırlandıramıyorum genel olarak her alanda o anki masal veya hikâyeye göre daha çok ya da daha az çok yönlü geliştiriyorlar.”*

Tablo 4. Öğretmen adaylarına göre masal ve hikâye anlatıcılığının öğretmene katkıları nelerdir

Öğretmen Adayları	Öğretmene Katkısı
Ayşe	Farklılık Kolaylık
Esmâ	Eğlenceli anlatım Kolaylık

Döndü	Nitelikli ders işleme Kolay öğretim
Melek	Farklılık İlgi çekici ders işleme
Nisa	Yetkin hissetme Rol model olma
Damla	Yenilikçi anlatım İlgi çekici ders işleme
Aslı	Hakimiyet Kolaylık
Rümeysa	Yetkin hissetme Yetenek
Metehan	Bağ kurmak
Nur	Yenilikçi anlatım

Tablo 4’te öğretmen adaylarının masal ve hikâye anlatıcılığının öğretmene katkılarına ilişkin görüşleri verilmiştir. Öğretmen adaylarının geneli masal ve hikâye anlatıcılığının öğretmenlere kolaylık sağladığı görüşündedir. Farklılık, ilgi çekici ders işleme, yenilikçi anlatım, yetkin hissetme, eğlenceli anlatım, nitelikli ders işleme, kolay öğretim, rol model olma, hakimiyet, yetenek ve bağ kurma masal ve hikâye anlatıcılığının öğretmenlere diğer katkılarıdır.

Örneğin, öğretmen adayı Ayşe’ye göre masal ve hikâye anlatıcılığının öğretmenlik mesleğine katkıları: “*Öğretmenler için uygun teknik ya da yöntem bulmak çok zor. Derste gördüğümüz bu yöntemleri bilmek öğretmenlere kolaylık sağlar. Ayrıca öğretmenleri zenginleştirerek meslek hayatına farklılık katar.*”

Öğretmen adayı Melek “*Öğretmen için farklılık katıyor bu ders. Yeni çok yönlü bir beceri. Stajımda uyguladım ve çok verim aldım. Anadolu masallarını çağdaş anlatım yöntemleriyle uyguladım. Staj hocamın da çok hoşuna gitti. Öğrencilerimin de yoğun ilgisi vardı.*” ifadelerini kullanmıştır.

Öğretmen adayı Nisa ise “*Öğretmen bu tür anlatım olanaklarını kullanırken öğrenciye de rol model oluyor. Öğrenci de kendine yeni bir dünya kuruyor. O da nasıl masal anlatılır, farklı açılardan öğreniyor. Öğretmen de burada kendini elbette yetkin hisseder.*” ifadelerini kullanmıştır.

Öğretmen adayı Aslı “*Öğrenci ve öğretmenlerin iletişimini canlı tutuyor. İkili ilişkileri artırıyor. Ortama uyum sağlamak herkes için oldukça kolay oluyor. Öğretmenin sınıfa hakimiyeti de kolaylaşıyor.*” ifadeleriyle masal ve hikâye anlatıcılığının öğretmenliğe katkılarına dile getirmiştir.

Tablo 5. Öğretmen adaylarının masal ve hikâye anlatıcılığı tekniklerini öğretmenlik mesleğinde

kullanılabilirliğine ilişkin görüşleri

Öğretmen Adayları	Dersin hangi aşamasında	Hangi konusunda	Hangi amaçla
Ayşe	Hazırlık	Uygun her konuda	Merak uyandırmak Etkileşimli öğrenme
Esmâ	Hazırlık Her aşaması	Erdemler	Etkileşimli öğretim Eğlendirmek
Döndü	Giriş Gelişme	İyilik Birlik beraberlik	Dikkat çekmek
Melek	Giriş	Lirik temalar	Dikkat çekmek
Nisa	Her aşamada	Uygun her konuda	Esnek kullanım Merak uyandırmak Dikkat çekmek
Damla	Her aşamada	Masal saati	Dikkat çekmek
Aslı	Her aşamada	Yardımselik Arkadaşlık Sayı ve şekilleri öğretme	Etkileşimli öğretim Eğlendirmek
Rümeysa	Her aşamada	Yardımselik	Dikkat çekmek Eğlendirmek
Metehan	Hazırlık	Çocuğa konuyu söylemeden hissettir	Dikkat çekmek
Nur	Her aşamada	Uygun her konuda	Dikkat çekmek İsteklilik

Tablo 5'te öğretmen adaylarının masal ve hikâye anlatıcılığını öğretmenliklerinde kullanmayı istedikleri dersin aşaması, konusu ve amacına ilişkin görüşleri verilmiştir. Öğretmen adaylarının çoğunluğu dersin hangi aşamasında kullanacakları sorulduğunda dersin her aşamasında, hangi konuda kullanacakları sorulduğunda uygun her konuda, hangi amaçla kullanacakları sorulduğunda ise dikkat çekmek amacıyla masal ve hikâye anlatıcılığı yöntemlerine başvuracaklarını belirtmişlerdir. Giriş, hazırlık, gelişme diğer kullanabileceklerini ifade ettikleri ders aşamalarıdır. Erdemler, iyilik, birlik beraberlik, lirik temalar, masal saati, yardımselik, arkadaşlık, sayı ve şekilleri öğretme ve çocuğa konuyu söylemeden hissettir diğer kullanabileceklerini ifade ettikleri konulardır. Eğlendirmek,

etkileşimli öğretim, merak uyandırmak, sınıf içi etkileşim, esnek kullanım ve isteklilik ise diğer kullanabileceklerini ifade ettikleri amaçlardır.

Örneğin, öğretmen adayı Döndü “*Masal anlatıcılığını dersin giriş ve gelişme aşamalarında kolaylıkla uyguladım. Şu an sadece iyilik ve birlik beraberlik temaları aklıma geliyor, buralarda içeriğe dikkat çekmek için masalları kullanmak isterim.*”

Öğretmen adayı Damla “*Masal ve hikâye anlatıcılığını branşım gereği dersin her aşamasında kullanırım. Bizde zaten ders etkinliklerle işlenir. O sebeple bizzat masal saatinde uygulayarak öğrencinin dikkat ve ilgisini derse çekmeyi amacıyla etkinlikleri yaparım.*”

Öğretmen adayı Metehan “*Derse hemen minik bir masalla başlarım. 5 E girişinde, çocuğa konuyu söylemeden hissettir kısmı için çok iyi olur bu yöntemler. Böylece öğrenci dikkatini toplar konuya odaklanır.*”

SONUÇ

Seçmeli masal ve hikâye anlatıcılığı dersi alan 10 öğretmen adayı ile yapılan görüşmelerin sonuçları aşağıda verilmiştir.

Öğretmen adaylarının dersi seçme nedeni çoğunlukla derse duydukları ilgi ve öğrenim gördükleri branşlarıdır. Diğer dersi seçme nedenleri ise öğretim üyesinin akademik tanınırlığı, zevkli ders ortamı, öğretmenlik mesleğine fayda sağlama uygulamalarla deneyim edinmek ve kültürlerini öğrenmek olarak belirlenmiştir.

Öğretmen adaylarının dersin işlenişi ile ilgili görüşlerinin geneline göre ders uygulama ağırlıklı işlenmiştir. Dönem boyunca derste teorik bilgi, örnek, anlatım, uygulama, gözlem, canlandırma, oyun ve bireysel uygulama basamaklarını takip edilmiştir. Dersin işlevi hakkında çoğunlukla interaktif ve öğretici olduğu vurgulanmıştır. Masal ve hikâye anlatıcılığı dersinin işlevleri arasında kültürel aktarım, anı, yaşayarak öğrenme, eğlence, geliştirici, ait hissetme, merak, kendini keşfetme, beceri ve yetenek, yaratıcı, oyun temelli öğrenim ve sıra dışı etkinlik gösterilmiştir.

Öğretmen adaylarının masal ve hikâye anlatıcılığı dersinin kendilerine ve öğrencilere faydasına ilişkin görüşleri saptanmıştır. Dersin öğretmen adaylarına faydası çoğunluğa göre etkili iletişimdir. Masal ve hikâye anlatıcılığı dersi; dinleme ve konuşma becerisi, dersi etkili kılma, bilgi edinimi, bireysel gelişim, çağdaş anlatım, sosyal gelişim, jest ve mimik, deneyim edinme, hayal gücü ve farkındalık gibi çeşitli alanlarda da öğretmen adaylarına fayda sağladığı vurgulanmıştır. Masal ve hikâye anlatıcılığı dersi çoğunluğa göre öğrencilere çok yönlü katkı sağlamaktadır. Empati, dikkat, hayal gücü, dil gelişimi, aidiyet, duyarlı kullanım, sosyal gelişim, okuma alışkanlığı, bilişsel gelişim, dinleme becerisi, derse isteklilik ve kendini geliştirme dersin diğer faydalarındandır.

Öğretmen adaylarından masal ve hikâye anlatıcılığının öğretmene katkılarına ilişkin görüşleri alınmıştır. Öğretmen adaylarının geneli masal ve hikâye anlatıcılığının öğretmenlere kolaylık sağlayacağı görüşündedir. Farklılık, ilgi çekici ders işleme, yenilikçi anlatım, yetkin hissetme, eğlenceli anlatım, nitelikli ders işleme, kolay öğretim, yetkin hissetme, rol model olma, hakimiyet, yetenek ve bağ kurma masal ve hikâye anlatıcılığının öğretmenlere diğer katkılarıdır.

Öğretmen adaylarının masal ve hikâye anlatıcılığını öğretmenliklerinde kullanmayı istedikleri dersin aşaması, konusu ve amacına ilişkin görüşleri belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının çoğunluğu dersin her aşamasında, uygun her konuda, dikkat çekmek amacıyla masal ve hikâye anlatıcılığı yöntemlerine başvuracaklarını belirtmişlerdir. Giriş, hazırlık, gelişme diğer kullanabileceklerini ifade ettikleri ders aşamalarıdır. Erdemler, iyilik, birlik beraberlik, lirik temalar, masal saati, yardımseverlik, arkadaşlık, sayı ve şekilleri öğretme ve çocuğa konuyu söylemeden hissettir diğer kullanabileceklerini ifade ettikleri konulardır. Eğlendirmek, etkileşimli öğretim, merak uyandırmak, sınıf içi etkileşim, esnek kullanım ve isteklilik diğer kullanabileceklerini ifade ettikleri amaçlardır.

KAYNAKÇA

Akgün, N. (2017). Sıfatların Öğretiminde Masal/Hikâye Anlatım Yönteminin Etkisi. *International Journal of Languages' Education*, 5(353), 662-671.

Aydemir, B. (2020). *Dilin dramatiği*. İstanbul: Mitos Boyut Yayınevi, s. 80.

Çelik, Y. (2022). Etkileşimli Masal Anlatımı Uygulamasının Çocukların Dil Gelişimine Etkisi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.

Çetinkaya, F. Ç., ve Sönmez, M. (2019). Masal anlatımının ilkökul 4. sınıf öğrencilerinin konuşma prozodilerine etkisi. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 14(2), 297-308.

Çevik Azazi, N. (2017). Hikâye Anlatıcısının Yolu-2. [Blog yazısı]. Erişim Adresi: <http://seibaanlatimerkezi.com/2017/04/04/hikaye-anlaticisinin-yolu-2/>
<https://istanbulbogazicienstitu.com/online-egitimler/masal-anlaticiligi-ve-hikaye-anlaticiligi> (ET:15.10.2022)

Dede, A. (2017). *Hadi Masal Anlatalım*. İstanbul: Taze Kitap.

Dede, A. (2020, July8). Aile Okulu 5. Oturum Ayşegül Dede Kidsnook Kurucusu Masal ve Hikaye Anlatıcısı [Video]. Interviewby E. N. Kocaman. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=APnlrxtzEqw>

Erhayat, A. F. (2011). “Selami Fedakâr Özbek Sözlü Geleneğinde Masallar”. *Balıkesir Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt 16, Sayı 29, 359-363. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunsobed/issue/50182/645947> (ET:12.11.2022)

Fulford, R. (2015) *Anlatımın gücü kitle kültür çağında hikâyecilik*. (Çev.:Ezgi Kardelen). İstanbul: Kolektif Yayınları, s. 12.

Öztürk, E., ve Duran, E. (2018). Etkileşimli Masal Anlatım Tekniğinin Ortaokul 5. Sınıf Öğrencilerinin Dinleme Becerilerine Etkisi. *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 60- 84.

Sakaoğlu, S. (2002). *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 4.

Sekmen, M. (2015). *Yaratıcı drama ve oyunculuk etkinliği olarak hikâye anlatımı*. İstanbul: Pagem Akademi, s. 5.

Şimşek, E. (2001). *Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 53.

Şirin, M. R. (2019). *Masal Atlası*. İstanbul: Uçan At Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2022). *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim adresi: <http://www.tdk.gov.tr>.

Uzun, R. (2009). Konya ili Seydişehir ilçesi ve çevresinde anlatılan masalların çocuk eğitimine katkısı (Tez No. 235086) [Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Yemenici, A. İ. (2019). *Türkçe Öğretiminde Masallarla Yapılan Etkinliklerin Dinleme Becerilerine Etkisi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

MASAL DÜNYASINA GİRİŞ AÇISINDAN GELENEKSEL VE YENİ MASAL ANLATICILIĞININ KIYASI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr. Şerife Nihal ZEYBEK¹

Özet

Sözlü edebiyat ürünlerinin başta gelenlerinden olan masal, kendine has dil ve üslup yapısının yanı sıra, özel anlatım metotlarıyla da asırlardır dikkat çekmektedir. Geleneksel masal anlatıcılığının yerini matbaanın icadı akabinde kitap basımının ve okuryazar oranının yükselmesiyle masal kitapları almaya başlamıştır. İlerleyen yıllarda radyo, televizyon ve internet yayınları insanların öncelikli tercihi olmuştur. Tüm bu gelişme ve değişimlerle birlikte son yıllarda masal anlatıcılığının tabiri caizse yeniden keşfedildiği görülmektedir. Masal anlatıcılığı seminerleri, kurs programları yoğun ilgi görmektedir. Günümüzde masal anlatıcılığı, geleneksel öğelerin üzerine bina edilse de yeni teknikler de içermektedir.

Masal anlatılmaya başlanırken kısa bir hazırlık ve giriş kısmına yer verilir. Geleneksel masalların giriş tekerlemeleri ile günümüz yeni masal anlatıcılığı tekniklerinde yer alan masala giriş etkinliklerinin benzerlikleri ve farklılıkları olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada geleneksel masal anlatımına giriş ile yeni (modern) masal anlatıcılığına giriş etkinlikleri kıyaslanacaktır. Masala giriş kısımları özellikle zaman, mekân kavramları ve bilinci üzerinden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Masal anlatıcılığı, tekerlemeler, geleneksel masal, masal anlatım teknikleri.

A STUDY ON THE COMPARISON OF TRADITIONAL AND NEW STORYTELLING IN TERMS OF ENTERING THE WORLD OF FAIRY TALES

Abstract

Fairy tales, one of the leading oral literature products, have attracted attention for centuries with their unique language and style structure as well as special narrative methods. Following the invention of the printing press, traditional storytelling began to be replaced by fairy tale books, with the increase in book printing and the literacy rate. In the following years, radio, television and internet broadcasts became people's primary preferences. With all these developments and changes, it seems that storytelling has been rediscovered, so to speak, in recent years. Storytelling seminars and course programs attract great interest. Today, although storytelling is based on traditional elements, it also includes new techniques.

When starting to tell the tale, a short preparation and introduction part is included. It is thought that there are similarities and differences between the introduction rhymes of traditional tales and the introduction activities in today's new storytelling techniques. In this study, the introduction to traditional storytelling activities will be compared with the introduction to new (modern) storytelling. The introduction parts of the tale will be evaluated especially in terms of time, space concepts and awareness.

Key Words: Storytelling, nursery rhymes, traditional fairy tales, storytelling techniques

1. GİRİŞ

¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, nihalzeybek@gmail.com

Masal, dünyanın hemen hemen bütün coğrafyalarında karşılaşılan anonim sözlü halk edebiyatı ürünüdür. Masal, hayal gücünün sınırsızlığında heyecanlı ve neşeli bir dünyayı anlatmasına rağmen sadece eğlence odaklı bir tür değildir. Masalın metaforik anlatımı, hayata dair mühim nasihatler ve uyarılarla her daim öğreticilik vazifesi görür. Kendine has dili, üslubu, kalıpları vardır. Sözlü halk edebiyatı ürünü olması hasebiyle yüzyılların birikimi neticesinde, atalardan intikal etmiş geleneksel bir anlatım adabı da mevcuttur. Bununla birlikte günümüz çocuk eğitiminde masalların ufuk açıcı ve eğitici yönünden faydalanmak isteyen eğitimciler tarafından masala ve masal anlatıcılığına talep son derece fazladır.

Teknolojinin baş döndürücü hızla geliştiği, yaşamın ekranlarla, karmaşık görüntüler ve seslerle çevrelediği bu günlerde insanlar sakinlik arayışına girmeye başlamıştır. Özüne dönmek, kendini dinlemek isteyenler atalarından yadigar olan masalı tekrar keşfetmektedir. Bazıları hala masalları sadece çocuklara has bir tür olarak göredursun masal okumak, masal anlatmak, masal dinlemek artık yetişkinlerin severek zaman ayırdıkları eylemler haline gelmektedir.

Bu çalışmada geleneksel ve modern masal anlatımında giriş kısımlarını mukayeseli olarak ele alınacaktır. Öncelikle halk edebiyatı, masal, masal âlemi, masal anlatıcısı, tekerleme, yalanlama gibi çalışmamızla alakalı temel kavramlara yer verilecektir.

2. TEMEL KAVRAMLAR

Masal, sözlü halk edebiyatı ürünlerindedir. Bu nedenle öncelikle halk edebiyatı kavramına değineceğiz. Halk edebiyatı kapsamına ‘divan edebiyatı’ dışında kalan saz ve tekke şiirinin yanı sıra atasözü, destan, masal, hikâye, fıkra, bilmece, mâni, türkü, ağıt gibi ilk söyleyeni çoğunlukla bilinmeyen eserler girmektedir (Elçin, 1986).

‘Halk’ denilince bir vatanda yaşayan herkes bu kavramın içine dâhildir. Eğitimli olsun veya olmasın bütün insanlar halkı meydana getirmektedir. Dolayısıyla halk edebiyatı bütün bu insanlara hitap etmektedir. Halkın içinde elbette eğitim, görgü, kabiliyet bakımından farklı seviyede kimseler yer almakta ve bunlar kendi yetenekleri doğrultusunda edebî ürünler meydana getirmektedir. Toplum, değişimi an be an yaşayan dinamik bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda insan, iletişime açık olan sosyal bir varlıktır. Dolayısıyla halk edebiyatı da sürekli kendini güncelleyen bir yapıya sahiptir. Yüzyıllar öncesinden beri anlatılan bir halk masalı ana fikir ve temel taslak olarak aynı kalmakla birlikte sözcüklerinde, ifadelerinde çokça değişime uğrayarak günümüz insanına hitap eder şekilde yaşamaya devam etmektedir.

Çalışmamızın ana malzemesi olan masal ve masal âlemi kavramlarını açıklayalım. Masal sözlükte, “Genellikle halkın yarattığı, hayale dayanan, sözlü gelenekte yaşayan, çoğunlukla insanlar, hayvanlar ile cadı, cin, dev, peri vb. varlıkların başından geçen olağanüstü olayları anlatan edebî tür.” olarak; masal âlemi ise, “Doğüstü, gerçekdışı ancak masalarda rastlanabilecek yerler.” olarak tanımlanır (Akalın, 2011, s.1630). Masal kelimesi, Arapça ‘mesel’ kelimesinden dilimize geçmiştir.

Kaya (2010, s. 493) ise masalı şöyle tanımlar: “Hadiseleri muhayyel bir dünyada cereyan eden, kahramanları insan ve kimi zaman da hayvan ve olağanüstü varlıklar olan, dinleyenleri eğlendiren ve bu arada eğiten gerçeği bir takım remz ve sembollerle gerçeküstü kalıplara sokarak yansıtmaya çalışan mensur anlatım türü.”

Bu konuda farklı yaklaşımlar olsa da masalları, geleneksel masallar (halk masalları) ve sanat masalları olarak ikiye ayırmak mümkündür. Geleneksel masallar, ilk olarak nerede, kim tarafından anlatıldığı bilinmeyen, anonimleşerek halka mal olan masallardır. Sanat masalları ise iki türlü olabilir; birincisi, masal kalıpları, öğeleri kullanılarak ilk anlatanı veya yazanı belli olan masallar, ikincisi ise anonim bir masal üzerinde edebî çalışma yapılarak, onun yeniden işlenmesiyle meydana gelen masallardır. Sarıoğlu uzun süren eğitimcilik hayatı boyunca öğrencileri vasıtasıyla Anadolu’dan yüzlerce halk masalı toplamış ve bunları yeniden işleyerek edebiyat dünyasına kazandırmıştır. Bu husustaki görüşünü ise şöyle belirtmiştir: “Derlenmiş bir masalı, yazar özenli bir anlatımla yeniden

yazmış, yeniden kurgulamış, yeni yeni motifler eklemişse masal halk kökenli de olsa, bir sanat masalı, bir edebiyat ürünüdür artık.” (Sarıyüce, 2010, s. XIV)

Masalların genel özellikleri hakkında kısaca şunları zikredebiliriz: Masallar ilk ne zaman ve kim tarafından söylendiği belli olmayan sözlü halk edebiyatı anlatıdır. Hayal gücü ürünü olan masalarda sembolik bir dil hâkimdir, bazı kalıplaşmış söz öbekleri ara ara tekrarlanır. Kahramanları gerçeküstü varlıklar olabilir. Ders verir nitelikte olup eğitici öğretici yönleri vardır. Masal diline has kalıplaşmış tekerlemelerle başlar ve sona erer. Kötüler cezalandırılır ve mutlu sonla biter.

Günümüzde masallar genellikle çocuklara yönelik bir tür olarak görülmekle birlikte eski zamanlarda masalların tüm yaş gruplarına hitap ettiği bilinmektedir. Teknolojik gelişmelerin gerçekleşmediği, yazılı ve görsel yayınların olmadığı dönemlerde insanların keyifli vakit geçirmeleri, ibretlik hikâyelerle ahlakî gelişimlerinin desteklenmesi, çocukların eğitilmesi gibi amaçlarla masal anlatımı yaygındı. Günümüzde ise hızlı tüketim dünyasından yorulan modern insanın, tekrar sakinlik arayışına girdiği, bu bağlamda yetişkinlerin de masal okumaya ve dinlemeye yoğun ilgi duyduğu bir gerçektir.

Masal anlatıcısı kavramına bakıldığında bunun çok köklü bir gelenek olduğu, Türklerin İslamiyet’i kabulünden önceki dönemlere dayandığı görülmektedir. Eski Türk boyları Müslüman olmadan önce halk arasında destan, masal, hikâye anlatımlarını yapan anlatıcılara şaman, kam, baksı, bahşı, ozan gibi isimler verilmiştir. Bu kişiler, anlatı konusunda usta olmakla birlikte halkın saygı duyduğu, bilge kişilerdir. Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra ise kelime dağarcığından, masal ve destanların içeriğine kadar pek çok hususta İslam’ın etkileri net olarak görülmeye başlamıştır. Bununla bağlantılı olarak 14. yüzyıldan itibaren meddah adında yeni bir anlatıcı tipi ortaya çıkmıştır. Türkler arasında anlatıcılara bahşı, âşık, akın, jırav, gayçı, maddah gibi farklı isimler verilmiştir. Uzun yıllar süresince Türk topluluklarında sosyal şartların, coğrafyanın, geleneklerin, beklentilerin değişimiyle paralel olarak anlatıcıların adları ve rolleri de farklılaşmıştır. Bu değişimlerle beraber anlatıcı, icra aşamasında içinde yaşadığı toplumun duygularını, düşüncelerini, beklentilerini, eğlence anlayışını ve bilgi seviyesini her zaman dikkate almıştır. Zira sözlü anlatımda icra esnasında anlatı, anlatıcı ve dinleyici bağlamında bir etkileşim ve iletişim söz konusudur (Çetin, 2016).

Masal anlatıcılığı ile bağlantılı olarak meddah kavramına da değinmek gerekir. Meddah kelimesi Arapça methetmek kökünden gelir ve methedici, övücü anlamında kullanılır. Meddah, hikâyeleri halkın huzuruna çıkararak tek başına anlatır. Anlatımını konuşma diliyle yapar ve mecaz, tasvir, benzetme, kişiye ve yöreye has söz gruplarıyla zenginleştirir. Meddahlar gerçek hayata dair hikâyeler anlatırlar. Bu yönüyle masal anlatıcılarından ayrılırlar. Fakat etkileyici dil ve üslupları, ses tonlarını ve sahneyi kullanmaları, hikâyeyi en gerçekçi ve etkileyici şekilde halka aktarmaları yönüyle masal anlatıcıları ile ortak yönleri çoktur. Meddahların bizim bu çalışmamızla alakalı olan bir yönü de hikâye anlatımına başlarken çeşitli tekerleme ve söz kalıplarına yer vermeleridir.

Tekerlemeler masalların giriş kısımlarında sıkça kullanılır. “Tekerleme vezin, kafiye, seci veya aliterasyonlardan istifade ederek hislerin, fikirlerin, hal ve hayallerin abartma, tuhaflık, zıtlık, benzetme, güldürü yahut çağrışımlar yoluyla ortaya konulduğu bir kısmı ezgili olan basmakalıp sözlere verilen ad” olarak tanımlanır (Kaya, 2010, s.702).

Tekerlemelerin özelliklerinden bazıları şunlardır; mizahi yönleri ve eğlenceli içeriği vardır, yaşamdan izler barındırır, manasız sözlere yer verilir, maceraları anlatır, mani şeklinde olanları mevcuttur, ses ve söz tekrarları ile ritimli söyleniş tarzına sahiptir. Masalların giriş kısmında, dinleyiciyi süregelen yaşamdan uzaklaştırarak zihnini masal dinlemeye hazırlamak amacıyla söylenir.

Masal giriş tekerlemeleri ele alınırken yalanlama ve yalanlamalı türlere de değinmek yerinde olur. Yalanlamalar; belirli yapıya sahip olmayan, gerçekleşmesi mümkün görünmeyen, yalana dayalı, akıl dışı durum veya olayları konu alan bir halk edebiyatı türüdür. Yalanlamalı masal ise; kurgu, hayalî, gerçekleşmesi mümkün olmayan hadiselerin zıtlıklardan, söz oyunlarından, abartılardan yararlanılarak gerçekmiş gibi anlatıldığı nazım veya nesir formunda bulunan bir halk edebiyatı türüdür. Yalanlamalı masalarda söz oyunları, ses ve söz tekrarları ahengi oluşturan unsurlardandır. Anlatıcının dili işlek kullanması ve üslubun akıcı olması yalanlamalı masalların estetik yapısını oluşturur.

Yalanlamalı masalların konusunu anlatıcının anne/baba/nine/dedesinin doğumuna şahit olması, ebeveynlerinin beşiğini sallaması, olmayan tavşanı avlaması, dibi olmayan kazanda veya tencerede olmayan hayvanı pişirmesi gibi gerçeküstü, olması mümkün olmayan, hayalî kurguya dayalı durum veya olaylar oluşturur. Anlatıcı, başından geçmemiş, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir durum veya olayı bizzat yaşamış gibi anlatır. Anlatıcı, durumun veya olayın yalan olduğunu ya masalın başında ya da sonunda geçen “söylediklerimin hepsi yalan, rüya imiş ve uydurabildik mi bu yalanı” gibi ifadelerle dinleyiciye söyler (Kökus, 2018).

Biz bu çalışmamızda geleneksel masallar ile günümüzde yoğun ilgi gören masal anlatıcılığı eğitimlerinde yer alan giriş kısımları üzerine yoğunlaştık. Geleneksel masallar olarak ele aldığımız masalların içinde başlangıçta anonim olan fakat sonradan bir yazar eliyle düzenlemeye tabi tutularak sanat masalı kategorisine giren veya en baştan bir yazar tarafından kaleme alınan masallara da yer verdik.

3. MASALA GİRİŞ KISIMLARININ İNCELENMESİ

İçinde yaşadığımız dünyada hayat fizik, kimya, matematik, coğrafya, astronomi, tıp gibi çeşitli başlıklar altında sınıflandırılmış, pozitif ilimlerin keşfettiği kurallar çerçevesinde devam eder. İnsanlar bu dünyayı beş duyu organlarıyla tanır ve hisseder. Masal dünyasında ise söz konusu kısıtlamalar geçerli değildir. Bilimsel olarak ispatlanmış kuralların işlemediği bu hayal dünyasında her şey mümkündür. Masallar yüzyıllardır insanların ve özellikle çocukların hayal yoldaşı olmuştur.

Çocukların ekranda sürekli hazır içeriklere maruz kalmaları hayal güçlerinin gelişmesi önünde büyük bir engeldir. Bu durum aynı zamanda odaklanma sorunlarına ve dikkat dağınıklığına sebep olmaktadır. Masallar, çocukların sakin, dingin bir ortamda, hayal güçlerini geliştirmelerine katkı sunar. Çocuk eğitiminde masalların gücünden faydalanmak isteyen eğitimciler masal anlatıcılığı üzerine kendilerini geliştirmeye gayret etmektedir. Bu ihtiyaç ve talepten dolayı eğitimcilere yönelik çevrimiçi ve yüz yüze eğitim, kurs, sertifika programları çeşitli üniversiteler ve özel eğitim kurumları tarafından düzenlenmektedir. Bu eğitimlerde masal anlatıcılığında modern yöntem ve tekniklere yer verilmektedir.

Masal dinleyicisi mevcut dünyayı bir kenara iterek, hayal evreninde gezinmeye talip olur. Masal dinleyicisinin ruhen, zihnen hatta bedenen bu yeni dünyaya kendini hazırlaması masalın etkisini artırıcı bir unsurdur. Bu hazırlığın önemi ve gerekliliği yıllar boyunca deneyimlenerek kabul görmüştür. Geleneksel masalarda giriş tekerlemeleri, manileri ile dinleyicinin mevcut zaman ve mekân sınırlarından uzaklaşması hedeflenir. Bunu aşağıda örnekler üzerinden ayrıntılı açıklayacağız. Aynı şekilde günümüz (modern) masal anlatıcılığı tekniklerinde de dinleyicinin zaman ve mekân algısını, masal dünyasının içine dâhil olabilecek şekilde düzenleme amaçlı etkinlikler yer alır. Zaman, mekân kavramları ve hayal gücünü harekete geçiren yöntem ve ifadeleri masalların giriş kısmı için hazırlanmış geleneksel ve modern anlatıcılık örnekleri üzerinden ele alacağız.

Dede (2018) *Haydi Masal Anlatalım* adlı eserinde günümüz çocuklarına hitap eden, modern masal anlatım tekniklerine yer verir. Masal anlatmaya başlarken dinleyiciyi bulunduğu mekânın sınırlı ortamından soyutlamak amacıyla ilk olarak mekân algısıyla ilgili bir etkinlik önerir. “Masal dünyasının kapılarını aralamak ve o sihirli boyuta geçebilmek için kapı görevi göreceğ bir ‘geçiş nesnesi’ bulmalısınız.” (Dede, 2018, s. 69.) diyerek bunun için bir masal kilimi, halısı veya battaniyesi kullanılabilirliğini söyler. Çocuklardan masal halısına oturmaları böylelikle masal dünyasına girdiklerini farz etmeleri istenir. Masal saati süresince çocukların bir halıda oturmalarının zor olacağı durumlarda dinleyicinin mekân algısıyla alakalı olarak pelerin, perde veya büyük örtüler kullanılabilir. Anlatıcı masal pelerini omuzlarına takarak onu altından çocukların geçmesini isteyebilir. Veya bir örtü üzerine kapı görseli yerleştirilerek, o kapıdan geçiş ile masal dünyasına adım atılacağı söylenir. (Dede, 2018). Bu etkinliklerde amaç dinleyiciyi içinde bulunduğu yerden hayalen uzaklaştırarak yeni mekânlara, yolculuklara, maceralara hazır hale getirmektir.

Modern masal anlatım tekniklerinde masal giriş kısmında mekân algısıyla alakalı olarak bu saydığımız yöntemler tavsiye edilir. Şimdi de geleneksel masal giriş kısımlarında mekân algısıyla

alakalı bölümlere bakalım. Masalların temel özelliklerinden biri yer ve zamanın belirsiz oluşudur. Bu belirsizlik masalı sınırlarla kısıtlamaz ve dinleyicinin hayal gücünü özgür bırakır. Geleneksel masallarımızda masalın geçtiği mekân muğlak ifadelerle, söz oyunları ile tarif edilir. Bu tarifleri dinlerken elbette zihinde bazı görüntüler oluşur ama bunların hiç biri tam olarak bir adrese ait değildir. Olsa olsa hayal âleminde bir şehir veya köydür ancak. İyi bir masal anlatıcısı, dinleyiciyi gözüyle gerçekten görmemiş olsa da görmüş gibi hissettirir. Bu zikrettiklerimiz, aşağıdaki metinler üzerinde görülecektir:

“... Ovada mı desem, düzde mi desem, bayırda mı desem, çayırdı mı desem, küçük bir köy varmış.” (Sarıyüce, 2010, s.11)

“Neredeymiş bu küçük köy? Şu dağın duldasında mı? Yoksa öbür dağın gölgesinde mi? Ona sordum. Buna sordum. Bir bilen çıkmadı.” (Sarıyüce, 2010, s.16)

“Yukarıköy’de mi desem, Ortaköy’de mi desem, Aşağıköy’de mi desem, bilmem ki... Unutulmuş gitmiş işte. Kimi zaman insanlara görülürmüş ya hayalde, ya düşte.” (Sarıyüce, 2010, s.25)

“Şu dağlar o dağlar iken, şu dereler o dereler iken, bir köy varmış bir dik yokuşta. Yolunu kimse bilmez, halinden kimse anlamazmış. Bir Keloğlan yaşarmış bu köyde.” (Sarıyüce, 2010, s.37)

“Ben diyeyim şu derede, sen diyesin öbür derede bir köy varmış. Evleri toprak damlı, sokakları dolambaçlı, darmış. Şimdi yerinde durur mu, köpekleri ulur mu, onu bilmem ama o köyde akli başında, yirmi, yirmi beş yaşında genç bir adam yaşarmış.” (Sarıyüce, 2010, s.42)

Masallarda ve giriş bölümlerindeki zaman algısına değinelim. Masallardaki anlatılar hep eski zamanlarda yaşanmış ve bitmiş olduğu söylenen hadiselerdir. Masallarda çoğunlukla ‘duyulan geçmiş zaman’ ekleri kullanılır (-mış, -miş, -muş, -müş). Bu kip başkasından duyulma anlamı taşır. Anlatılan hadise eskiden yaşanmış, bunu birileri görmüş, bilmiş ve başkasına anlatmış şeklinde aktarılır. Kullanılan bu kipten şu anlaşılmaktadır ki geleneksel halk masallarının ilk olarak anlatıldığı yer, zaman bilinmediği gibi ilk kimin tarafından anlatıldığı da bilinmez.

Günümüz masal etkinliklerinde zaman algısıyla bağlantılı olarak masal anlatımına başlarken mum, fener veya dekoratif şerit ışıklar kullanılması tavsiye edilir. Söz konusu ışık kaynağı masala başlarken yakılır ve masal bitiminde söndürülür. Burada amaç dinleyicinin masalın başlamasıyla farklı atmosferi hissetmesidir. Bu etkinlik özellikle küçük yaş grubu için masalın başlangıç ve bitişini haberdar etmek manası da taşır. (Dede, 2018) Bu yöntemlerle ortamda farklı bir ambiyans oluşturularak dinleyicinin masala hazır hale gelmesi kolaylaştırılır.

Geleneksel masallarımızın hemen hepsi zaman kavramına vurgu yaparak başlar. Geleneğimizde masallar artık demirbaş olarak kabul gören “Evvel zaman içinde...” kalıbıyla başlar. Masallarda bahsedilen zaman kavramı muğlaktır, hiçbir zaman net bir tarihten bahsedilmez. Masal girişleri, sıkça zaman kavramıyla bağlantılı olarak esprili, hayal dünyasını aktif edici hatta akıl karıştırıcı olarak nitelenebilecek ibareler içerir. Bunların en yaygını “ben nenemin/ dedemin / babamın / dayımın beşiğini tıngır mıngır sallan iken” kalıbıdır. Bu ifade günümüz teknoloji imkânlarıyla çekilen fantastik, bilim kurgu filmlerindeki zaman yolculuklarına benzer bir algı sunmaktadır.

Aşağıdaki örnekte dayısının beşiğini sallayan masalcı, bu durumu ayrıntısı ile vermiş. Dayısını uyutmaya çalıştığını esprili bir dille söylemiş:

“Evvel Zaman içinde, kalbur saman içinde: deve tellan iken, pire berber iken, ben dayımın beşiğini tıngır mıngır sallan iken, aşağıdan bir gürültü koştun. ‘Eyvah!’ dedim, ‘Şimdi bunlar susmazlar, dayımı uyutmazlar.’ İki kalktım, bir hopladım. Yüz basamak merdiveni bir çırpıda atlardım. Baktım, bir kuru kalabalık. ‘Nereye gidiyorsunuz böyle?’ dedim. ‘Keloğlan’ı karşılamaya!’ dediler.” (Özdemir, 2006, s.3)

Zaman algısıyla ilgili diğer bazı örnekler şöyledir:

“Zaman zaman içinde, kalbur saman içinde... Belki on sene önce, belki yüz sene önce... Uzaklarda bir yerde bir orman varmış.” (Zeybek, 2018, s.4)

“Lale sümbül biçerek, altı ayla bir güz gittim,

Yürüdüm babam yürüdüm, gölğemi peşimden sürdüm.” (Maraşlı, 2015, s.168)

Masallarda açıkça bir tarih ve mekân belirtilmemesi masalın daha da derinlik kazanmasına sebep olur. Her dinleyicinin hayal gücünde farklı şekilde karşılık bulur. Dinleyici kendi iç dünyasına, birikimine, yaşam tarzına, hayata bakış açısına, deneyimlerine göre o ‘kasıtlı boşlukları’ doldurur. Bu da dinleyicinin masalı kendine yakın ve ait hissetmesine sebep olur.

Masala hazırlık olarak hayal dünyasına nasıl adım atıldığına, hayal kaslarını geliştirici hangi söz ve yöntemlere yer verildiğine değineceğiz. Masala hazırlık aşamasında önerilen günümüz etkinliklerinden biri de görünmezlik kremidir. Dinleyicilerden hayali bir krem kutusundan, görünmezlik kremi alarak vücutlarına sürmeleri istenir. Böylece dinleyici, masal dünyasının içinde görünmez hale gelerek hadiselerle şahitlik edebilecektir (Dede, 2018). Özellikle küçük yaş çocuklar için devasa dalgalı denizlerin, karanlık ormanların, devlerin yer alabileceği bir masalı korkmadan dinlemek için tavsiye edilen bir yöntemdir. Bu etkinlik ile dinleyici bedenlen masala hazırlanmasının yanı sıra mekân algısı yönüyle de masal yolcuğuna adım atar.

Geleneksel masalların bazılarında masal âlemine hazırlık kısımları için şu alıntılar örnek olarak gösterilebilir:

“Olsa ile bulsa, bir araya gelse, kanatlı bir atım olsa, aya çıksam yaylasam, yıldızlarda sülün avlasam. Avcıların tüfeği, tıp tıp eder yüreği. Elinde ellik, çantasında keklik. Hey nereden nereden, gelişi şu dereden. O derenin kurtları, kim yedi armutları. Armut daldadır dalda, gözüm yoldadır yolda. Elma armut, portakal, bugün gitme burada kal. Atalım tutalım, bir masal anlatalım.” (Sarıyüce, 2010, s.48)

“Zaman zaman içinde kalbur saman içinde... Cinler cirit oynarken eski hamam içinde... Biz ne sağa baktık ne sola... Demir çarık, demir asa düştük yola. Var varanın, sür sürenin... Baykuşu çoktur viranenin... Derken efendimin ağası, bir ayağımı baldıranlara basmayayım mı kıyıdır diye... Kuru idim, ıslandım... Sel beni ne eyler! İslandım, kurudum yel beni neyler! Mangırım yok pulum yok... El beni neyler! Dostu, düşmanı araladım, bedavadan kayık kiraladım. Fiş fiş kayıkçı, kış kış kayıkçı, kayıkçının küreği, akşama fincan böreği, sabaha bayram çöreği, yesem yesem doymasam, Kabe'ye gitsem gelmesem, zezem ile yusalar, kına ile gömseler. Yok yok kayıkçı, aman çabuk kayıkçı... Evde benim etim var, bir yaramaz kedim var... Kedim eti yerse, anam beni döverse... Vay başıma, hay başıma... Neler geldi şu talihsiz başıma...” (Aytek, s. 3- 4)

“Hepten hüpten, bir saray yaptırdım çöpten. Bahçesinde gezerken, yeri göğü süzerken, bir elmas buldum yerde, başım girdi derde. Aldım parlattım, götürüp bir kuyumcuya sattım. Parasıyla bir karpuz aldım dağ gibi, diktim karşıma otağ gibi. Bir kapı açtım karpuz, yol mu bulunmaz yolsuza. Merdiven dayayıp girdim içine, gitmiş gibi oldum Çin ü Maçin'e. Karpuzun içi iç değil sazlık samanlık. Bir ovası var tozluk dumanlık. Bir yanında bakırcılar bakır döver denk ile. Bir yanında Al-i Osman Devleti cenk eder kara urbanlı Frenk ile. Amanın aman! Hallerim Yaman! Çıkarın beni buradan dedim de çıkardılar dışarı. Sözüm topluluktan dışarı, korkudan üç buçuk atmışım. Günlerce ağızsız dilsiz yatmışım. Bir daha karpuz gezintisi mi? Benden uzak dursun! Allah yazdıysa bozsun!” (Sarıyüce, 2010, s.6)

Çalışmamızın ilk kısmında yalanlama kavramından bahsetmiştik. Geleneksel masalların giriş kısmında sürrealist (gerçeküstücülük) ifade biçimiyle yani ‘yalanlama’ ile söylenmiş tekerlemeler sıkça yer alır. Aşağıdakiler yalanlama türüne örnek teşkil etmektedir:

“Hak dost, veli dost. Babamdan kaldı bir eski post. Ben dikerim, o sökülür. Arasına bit, pire sokulur. Ufacığı bakla gibi, büyüceği toklu gibi. Tuttum pireyi, İstanbul'a yolladım. Bekledim, bekledim gelmedi. Ardından uşak yolladım.” (Tezel, 2019, s.23)

“Deve tellal iken, eşek berber iken, pire pehlivan iken, ben babamın beşiğini tıngır mıngır salları iken; tımbul sineğim vız, dedi, uçtu, gitti havaya; yakalayıp yağın süzdüm, doksan dokuz tavaya. Derisini yüklettim seksen sekiz deveye. Oradan kalktım gittim İstanbul Tophane’ye. Tophane’nin güllerini alıp alıp cebime doldurdum, darıdır diye; Galata Kulesi’ni de elime aldım, borudur diye; önüme bir deniz çıktı, ortasına basmışım kıyıdır diye; cumburlop içine yuvarlanmayayım mı?” (Demir, 2017, s. 314)

Günümüzde masal anlatımını yapan pek çok kişi bunu çeşitli atölyelerin, sanat topluluklarının çatısı altında yetişkinlere ve çocuklara yönelik olarak sürdürmektedir. Okulöncesi ve ilkokul ağırlıklı olmak üzere sınıf ortamlarında masal anlatan öğretmenler de mevcuttur. Modern masal anlatımı yapan bu kimselerin çeşitli özel kostümler, müzik aletleri (gitar, mızık, kalimba, saz, def, zil vb.), aksesuarlar (sandık, anahtar, gaz lambası vb.) kullandığı görülmektedir. Günümüz insanının görsel ve işitsel olarak çok fazla uyarana maruz kalması sebebiyle bu şekilde dikkat çekici yöntemler kullanıldığı düşünülmektedir.

Anonim masalların yanı sıra günümüzde belirli bir yazar tarafından kaleme alınmış çocuk masallarında da giriş tekerlemeleri yer almaktadır. Bu tekerlemelere bakıldığında geleneksel tekerleme kalıplarından yola çıkarak, onlara gönderme yaparak yenilikçi bir dil kullanıldığı görülür.

“Bir varmış, bir yokmuş
Hem azmış hem çokmuş
Evvel zaman içinde
Bir masal kaybolmuş
Ne ninem aramış
Ne dedem
Bulmak da bana kalmış
Dedemi beşikten indirdim
Ninemi dile getirdim
Dedem önde, ben arkada
Dağları aştık
Rüzgarlara karıştık
Ninem akıl verdi
Kafdağı'na ulaştık
Çıktık dağın yücelerine
Gördüklerimize şaştık kaldık
Dağın tepesi, dolu masal
Eledik beledik, birini seçtik
Bilmeyenler de öğrensin diye
İyice belledik
Masalımız dile geldi
Bakın bize neler anlattı...” (Gündeş, 2006, s.1)

Mesela kalıplaşmış olarak sıkça kullanılan “Ben dedemin/ ninemin beşiğini tıngır mıngır salları iken” ifadesine gönderme yapan Gündeş; “Dedemi beşikten indirdim / Ninemi dile getirdim /

Dedem önde, ben arkada / Dağları aştık ” diyerek geleneksel motiflerle yeni bir tekerleme meydana getirmiştir.

Yeni kaleme alınmış ‘Kuş Masalları’ isimli kitabın giriş tekerlemesinden bir kesit şöyledir:

“Evvel zamana gidelim
Kalbur samanı geçelim
Yolumuz uzun ama
Kuş olup da göçelim.

Varalım dağlar diyarına
Binelim bir kuş kanadına
Menzilimiz çok ama
Konalım yedi dağa...

Aklımı al heybene, gönlünü koy cebine
Hayreti tak boynuna, hayali al yanına
Çıkalım gökyüzüne, bakalım yeryüzüne
Bu dağların kuşları yoldaş olsun bizlere” (Yaşar, 2023, s.1)

“Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde” hemen hemen bütün masalların ilk cümlesi olarak karşımıza çıkan kalıplaşmış bir ifade olduğu herkesçe malumdur. Yaşar, masal kitabı için yazdığı giriş tekerlemesinde bu ifadeye şöyle gönderme yapar; “Bir var mı, bir yok mu/ Dünyanın sırrı çok mu... Evvel zamana gidelim / Kalbur samanı geçelim”

Masal girişlerinde ses tekrarları ve kelime oyunları ile eğlenceli bir dil oluşturulur. Bu tür tekerlemelerin söylenmesi konuşma ve diksiyonun gelişmesinde etkili olduğundan diksiyon eğitimlerinde kullanılır. Bundan hareketle özellikle de çocukların dil ve diksiyon gelişimi açısından olumlu nitelikte olduğu söylenebilir.

“Ay diyen de çokmuş, vay diyen de.
Ay, ay diyenin, vay da vay diyenin olmuş.
Ay diyen ay ay demiş; vay diyen vay vay demiş” (Maraşlı, 2015, s.161)

“Ben anamın beşiğini tıngır mıngır salları iken, atlayıp gidecektim eşikten, anam başımı kaldırdı beşikten, “Oğlum, servi boylum” dedi bana. “ Bir ricam olacak sana. Al şu takatukaları takatukacıya takatukalattırmaya götür. Takatukacı takatukaları takatukalattırmam derse al o takatukaları takatukacıdan takatukalattırmadan getir.” Aldım takatukaları takatukacıya takatukalattırmaya götürdüm. Takatuka diyerekten kuru nane yiyerekten eve döndüm. Kuru nane yaş nane, bu sözleri tane tane söyleyenin yedikleri yarasın, can olsun. Bu masal ona armağan olsun.” (Sarıyüce, 2010, s.374)

“Dünya münya, Hanya Konya, saksılarda sardunya, ayaklarda takunya. Hani benim çöpten atım? O otlayadursun hele, ben masalı anlatayım.” (Sarıyüce, 2010, s.295)

Şirin’in masal ile alakalı şu ifadeleri, geleneksel masalın en büyük gücü ve etki kaynağı olan ‘dili’ çok güzel anlatmaktadır: “Çünkü önce söz vardı. Söz, masalların görünmez kanadıydı. Ve söz tılsımlı bir dünyanın anahtarlarını masalların kundağından almıştı. Taşı, toprağı, çiçeğı ve hayvanı konuşuran insandı. Konuşan taş, toprak, çiçek ve hayvandı ama hepsi de insan gibi konuşmayı başarıyordu. Masalın tarihine başlarken masalın sınır tanımadığı da not edilmeli. İlk insanla büyüyen

masal ağacının gölgesinde masal meyvesi olgunlaşırken masalın dili de yoğruluyordu.” (Şirin, 1998, s.13)

Dinleyicinin geleneksel masal tekerlemelerinde daha önce duymadığı yeni betimlemelerle, söz oyunları ile karşılaşması bir nevi zihin jimnastiği görevi görerek da onu masalın hayal âlemine hazırlar. Masalların giriş kısımlarında hep bir şaşırtmaca ve belirsizlik vardır. Bazı örnekler şöyledir:

“Ben diyeyim şu ağaçtan, Siz deyin şu yamaçtan, uçtu uçtu bir kuş uçtu; kuş uçmadı, Gümüş uçtu; Gümüş uçmadı Memiş uçtu. uçar mı, uçmaz mı demeye kalmadı, Bir de gördüm ki Keloğlan, yanında padişahın güzel kızı, bir seccadenin üzerinde süzüm süzüm süzülüp geliyor.” (Özdemir, 2006, s.3)

Masala hazırlık için yazılmış bazı giriş bölümlerinin son kısmında yavaş yavaş masala başlanacağı çeşitli şekillerde belirtilir. Artık giriş kısmının burada sonra erdiği ve masalın başladığı dile getirilir. Şu örneklerde bu ifadeler görülebilir:

“Kafdağı'na ulaştık
Çıktık dağın yücelerine
Gördüklerimize şaştık kaldık
Dağın tepesi, dolu masal
Eledik beledik, birini seçtik
Bilmeyenler de öğrensin diye
İyice belledik
Masalımız dile geldi
Bakın bize neler anlattı...” (Gündeş, 2006, s.1)

“Dağdan gelir taştan gelir,
Uykunun tadı masaldan gelir.” (Maraşlı, 2015, s.147)

“Civcivin rengi sarı, kesme bastığın dalı,
Oku da maşallah de bugünkü masalı” (Maraşlı, 2015, s.161)

“Hadi canım sen de, demeyin. Ne maval, ne martaval, bu yalnızca bir masal!” (Özdemir, 2006, s.3)

“Armut daldadır dalda, gözüm yoldadır yolda. Elma armut, portakal, bugün gitme burada kal. Atalım turalım, bir masal anlatalım.” (Sarıyüce, 2010, s.48)

“Masaldır bunun adı, söylemekle çıkar tadı.
Her kim dinlemezse bunu, hakkından gelsin masalcı dadı...” (Maraşlı, 2015, s.104)

“İçtim içtim doldum, bir cüce oldum. Baktım cüce gözüyle, nice devler cüce, kocaman evler cüce, kambur develer cüce. Cücelikten bıktım, cücelikten çıktım. Bana bir masal öğrettiler. Bu masalda cüceler var, akıl ermez geceler var. Neceler var, niceler var.” (Sarıyüce, 2010, s.248)

“Arı sizin olsun, bal bizim olsun, yaprak sizin olsun, dal bizim olsun, çivi sizin olsun, nal bizim olsun, maval sizin olsun, masal bizim olsun. Taslar ayrılanla dolsun. Bu masalı kim okur kim dinlerse, Kafdağı onun olsun.” (Sarıyüce, 2010, s.261)

4. SONUÇ

Hayal dünyasının ürünü olan masallar eğlendirici içeriklerinin yanı sıra öğretici eserlerdir. İnsana, hayata dair pek çok olası durum abartılı ifadelerde masalarda yer alır. Aşılması gereken engin dağlar, savaşılmaması gereken fantastik yaratıklar aslında hayat mücadelesinin simgesel yolla anlatımıdır. Masallar bu yönüyle başarı yolunda azimle zorluklara göğüs germeyi, doğru sözlü, güzel ahlaklı bir insan olmayı öğütler. Bu eğitici ve hayal gücünü besleyici yönleri sebebiyle masallar son yıllarda ekrana çok fazla maruz kalan çocuklar için sığınacak bir liman gibi olmuştur. Bunun farkında olan eğitimciler masal anlatıcılığı yöntemlerine ve eğitimlerine yönelmektedir. Günümüz masal anlatıcılığı eğitimlerinde dinleyiciyi masal dünyasına hazırlamak, masala ilgisini diri tutmak amacıyla çeşitli tekniklere yer verilmektedir. Masalların kendine has dili, yapısı ve kalıpları vardır. Geleneksel masala, hazırlık kısmı mahiyetinde tekerleme, mani, yalanlama gibi çeşitli kısa metinlerle başlanır.

Yaptığımız çalışmada geleneksel masalların giriş metinleri ve günümüz modern masal anlatıcılığı eğitimlerinin giriş kısımları örnekler üzerinden değerlendirilmiştir. Bu giriş kısımları özellikle zaman, mekân kavramları ve bilinci üzerinden ele alınmıştır. Geleneksel masallara veya geleneksel yapıya sadık kalınarak kaleme alınmış yeni masallara bakıldığında masalın sınırsız dünyasına dinleyiciyi hazırlamak amacıyla çeşitli söz oyunlarına, tekerlemelere ve akıldışı hadiselerle yer verildiği görülmektedir. Günümüz masal anlatıcılığında ise dinleyiciyi farklı bir atmosferde hissettirmek, birazdan işiteceği gerçeküstü olaylara hazırlamak için çeşitli objelerden ve yöntemlerden faydalandığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak geleneksel ve modern bu iki yaklaşımda da masalın kendine has dünyasına giriş amacıyla zihin açıcı, hayal gücünü harekete geçirici özel metinlere ve yöntemlere yer verildiği belirlenmiştir. Her ikisinde de dinleyiciyi mevcut zaman ve mekânın sınırlı dünyasından uzaklaştırmaya yönelik ifade ve teknikler tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H., vd. (2011). *TDK Türkçe Sözlük* (11. Baskı). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.
- Aytek, Ö. (Editör). *Resimdeki Prenses*. İstanbul: Mercek Çocuk Yayınları.
- Çetin, A.Y. (2016). *Türk Halk Hikâyelerinde Anlatıcı Tipolojisi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Dede, A. (2018). *Hadi Masal Anlatalım* (2. baskı). İstanbul: Taze Kitap Yay.
- Demir, N. (2017). *Anadolu Türk Masallarından Derlemeler* (2. baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Elçin, Ş. (1986). *Halk Edebiyatına Giriş* (2. Baskı). Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Yayınları.
- Gündeş, Ç. (2006). *Obur Prenses*. İzmir: Tudem Yayınları.
- Kaya, D. (2010). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kökus, C. (2018). *Anadolu Sahası Türk Halk Edebiyatı Metinlerinde Yalanlama Ve Yalanlamalı Türler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Maraşlı, S. (2015). *Şimdi Masal Zamanı*. Ankara: Profil Yayıncılık.
- Özdemir, A. (2006). *Keloğlan Zengin Olmuş*. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yay.
- Sarıyüce, H.L. (2010). *Anadolu Masalları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Şirin, M.R. (1998). *Masal Atlası*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Tezel, N. (2019). *Türk Masalları*. İstanbul: Alfa Yay.
- Uç, Z. (2022). *Anadolu Masal Anlatıcılığı Eğitimi Almış Okul Öncesi Öğretmenlerinin Eğitim*

Durumlarında Masalın Kullanılmasına İlişkin Görüşleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
Denizli: Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Yaşar, Ş. (2023). *Kuş Masalları*. İstanbul: Doğan Yayınları.

Zeybek, Ş.N. (2018). *Ayı Bombi Bal Yemek İstiyor*. İstanbul: Okur Çocuk Yayınları.

ÇOCUKLARIN BİLİŞSEL SÜREÇLERİNDE MASALLARDAN HİKÂYE VE ROMANLARA GEÇİŞ¹

Aslıhan KELEŞ KURTOĞLU²

Öz:

Çalışma somut işlemler döneminden soyut işlemler dönemine geçen çocukların masalların ardından hikâye ve romanları anlamlandırma süreçlerine odaklanan nitel bir araştırmadır. Araştırma boyunca toplanan veriler çocukların, edebî ürünlerin ilk olarak sözlü olanlarıyla tanıştığı savını desteklemiştir. Annesinin dilinden ninniler, masallar dinleyen ve ana dilinin zenginliklerini tanımaya başlayan çocuk; okuma becerisini geliştirmesiyle o zamana dek dinlediği masalları ve resimlerini takip ettiği çocuk kitaplarını okuyabilir. Büyüyüp bilişsel açıdan soyut işlemler dönemine yaklaştığında, yaklaşık 11-12 yaşlarında, kültürünün bir parçası olan masalların ve o zamana dek okuduğu resimli çocuk kitaplarının ötesinde daha gerçekçi öykülere ihtiyaç duyar. Çocuk edebiyatının gençlik edebiyatıyla kesiştiği bu noktada öyküleri ve romanları okuyan çocuk, başkalarının maceralarını ve tecrübelerini görür, başka hayatlar tanır. Çocuğun kendi yaşantısında var olmayan, ona farklı gelen ve bazı günlük yaşam problemlerini çözme yöntemlerini öğrenebileceği olaylarla bezeli bu edebî dönem; çocukların macera arayışlarına da cevap vermesi bakımından önemlidir. Çocuklar masaldan öykü ve romana geçişle, özdeşim kurabilecekleri gerçekçi bir düzlemde heyecanlı vakit geçirmeyi öğrenirler. Edebî zevkleri gelişmeye başlar. Bilişsel olarak anlama ve çözümlenme süreçlerinde, çocukların masaldan öykü ve romanlara geçişi, sürecin doğal akışı gereğidir. Çocukların ilk hikâye ve romanları masallardaki olağanüstülüklerin bir devamı gibidir. Çocuğun hayal gücü, gerçek dışılıkları olan bir öykü ve romandan gerçekçi sonuçlar çıkarmakta hiç zorluk çekmez. Çocuklar özellikle ilköğretim seviyesinde okudukları kitaplarla kişiliklerine katkıda bulunacak olduklarından bu çağlarında bilişsel gelişime katkı sağlamış araştırmacıların da üzerinde durduğu gibi fazla soyut öge ve kavramlardan uzak kalmalı, gerçekçi ve günlük yaşamda karşılaşılabilecekleri içeriklerle edebî duyuş ve düşünceleri gelişmeli, eğitim sistemi de bunu desteklemelidir. Çalışmanın sonuç bölümünde bu nitelikte önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk edebiyatı, masal, bilişsel gelişim, biliş.

From Fairy Tales to Stories and Novels in Children's Cognitive Processes

Abstract:

The study is a qualitative research focusing on the processes of making sense of stories and novels after fairy tales for children who move from the concrete operational period to the abstract operational period. The data collected throughout the study supported the assertion that children first meet with oral literary products. The

¹ Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2018 yılında tamamlanan "1950 Sonrası Çocuk Romanlarına Bilişsel Bir Yaklaşım" başlıklı tezden üretilmiştir.

² Dr. Millî Eğitim Bakanlığı, Özel Yeteneklilerin Eğitimi, ORCID: 0000-0003-0988-4204, aslihankeles92@gmail.com

child who listens to lullabies and fairy tales from his/her mother's language and begins to recognize the richness of his/her mother tongue can read the fairy tales he/she has listened to until then and the children's books whose pictures he/she has followed as he/she develops his/her reading skills. When he grows up and approaches the cognitively abstract processing period, around the age of 11-12, he needs more realistic stories beyond the fairy tales that are part of his culture and the illustrated children's books he has read until then. At this point, where children's literature intersects with youth literature, the child who reads stories and novels sees the adventures and experiences of others and gets to know other lives. This literary period, which is adorned with events that do not exist in the child's own life, which are different to him and from which he can learn methods of solving some daily life problems, is also important in that it responds to children's search for adventure. With the transition from fairy tales to stories and novels, children learn to spend an exciting time on a realistic plane that they can identify with. Their literary tastes begin to develop. In the processes of cognitive understanding and analysis, children's transition from fairy tales to stories and novels is a natural flow of the process. Children's first stories and novels are like a continuation of the extraordinary in fairy tales. The child's imagination has no difficulty in drawing realistic conclusions from an unrealistic story and novel. Since children will contribute to their personalities with the books they read, especially at the primary school level, they should stay away from too abstract elements and concepts, as emphasized by researchers who have contributed to cognitive development at this age, and their literary senses and thoughts should develop with realistic content that they can encounter in daily life, and the education system should support this. Suggestions of this nature are given in the conclusion section of the study.

Keywords: Children's literature, fairy tale, cognitive development, cognition.

Giriş:

İnsanın hayata dair bakış açısı, deneyimlerinin sınırlı olduğu çocukluk çağlarında şekillenmektedir. Araştırmalara göre çocuk, kişilik gelişiminin yüzde seksenini ilk beş yılında tamamlar. İnsanın beyin gelişiminin 16 ya da 18 yaşına kadar devam ettiği özellikle elektrik sinyallerinin çok hızlı iletilmesini sağlayan miyelin kılıfının oluşması yani miyelinizasyonun en geniş yayılımının 11 ile 15 yaşları arasında meydana geldiği söylenmektedir. Bütün bunlar da bir çocuğun aile içinde bulunduğu 5 yaş, okula başlanan 6 yaş ve liseden mezun olunan 17-18 yaşa kadarki yaşamının önemini ispatlar niteliktedir. Bu dönemde, çocuğun deneyimlerinin zenginleştirilmesi açısından edebiyat önemli bir kaynak sunar. Edebiyatla ninni ve masallar yoluyla tanışan çocuk, yaşı büyüyüp okumaya başladıkça- anlatmaya bağlı eserler sınırlılığında- masaldan öyküye ve oradan da romana geçer. Bu eserlerde yaşanmış yahut yaşanacak olayları, akranları veya özdeşim kurabilecekleri yetişkinler üzerinden okuyan çocuk, kendi hayatına dair çıkarımlarda bulunma imkânı kazanır. Çocuk; öykü, roman, senaryo, tiyatro gibi tasarlanmış ve önüne sunulmuş kurgulardan yararlanabilir, bu eserlerle desteklenen bir ortamda bilişsel gelişim aşamalarında ilerlemesini sürdürebilir.

Piaget'ye göre, 7-11 yaş arasındaki çocuklar somut işlemler evresindedir ve bu dönemde mantıklı düşünme yalnızca somut, gözle görülebilir nesnelere uygulanabilir. Bu nedenle, 11 yaş öncesinde karmaşık romanlar ve klasik eserler çocuk için bilişsel açıdan zorlayıcı olabilir. 11 yaş ve sonrası ise soyut işlemler dönemine geçişir ve bu yaştaki çocuklar soyut fikirler ve olasılıklar hakkında mantıklı düşünebilir. David Cohen de (2015) 12 yaş civarında çocukların beyninin mantıklı düşünme kapasitesine ulaştığını destekler. Bu evreler her çocukta farklı zamanlarda gerçekleşse de sıraları değişmez ve bir evre tamamlandıktan sonra geri dönülemez. Ebeveynler ve öğretmenler, çocuklardaki bu gelişim aşamalarını dikkatle izlemelidir.

Çocukların bilişsel gelişimi göz önünde bulundurulduğunda, yazarların eserlerinde dikkat etmesi gereken önemli noktalar vardır. Yazarlar, eserin çocuğa ne katacağı ve bilişsel gelişimine nasıl destek olacağı gibi soruları düşünmelidir. Ancak çocuklara öğretmeyi amaçlarken, edebiyatın temel görevinin estetik haz vermek olduğu da unutmamalıdır. Çocuk edebiyatında fazla didaktik içerik, çocukları erken yaşta edebiyattan ve edebî ürünlerden uzaklaştırabilmektedir. Denilebilir bireyin yaşına ve bilişsel düzeyine uygun, nitelikli edebî içeriklerle karşılaşması onun bir okuma kültürü geliştirmesini kolaylaştıran etkenlerdendir.

Yöntem:

Çocukların bilişsel süreçlerinin masallardan hikâye ve romana geçişi üzerine hazırlanan bu çalışmada yöntem olarak doküman analizi tercih edilmiştir. Çalışmada öncelikle birincil kaynaklardan belgeler toplanmış ardından bu belgelerdeki veriler konu dâhilinde gözden geçirilmiş, tasnif edilmiş ve analiz edilmiştir.

Bulgular:

1. Çocukluk Dönemine Dair Tanımlar ve Bilişsel Gelişim Süreci

Çocukluk dönemini inceleyen araştırmalar “bebeklik” ile “ilk gençlik/ergenlik” çağları arasında konumlanan çocukluğun genelde üçe ayrıldığını, bunların da “Oyun Çağı (2-6 yaş)”, “Okul Çağı (6-12 yaş)” ve “Son Çocukluk (Erinlik) (12-14) yaş” olduğunu ifade etmektedir. Bir başka genellemeye göre 0-2 yaş “bebeklik çağı” 2-14 yaş aralığı “çocukluk çağı” olarak ayrılmaktadır. 14 yaşından büyük, lise çağına gelen bireyler ise, “ergen” yahut “genç” olarak kaynaklarda yerini alır. Lise çağından evvel; çocukluk çağındaki birey, önce “okul öncesi” eğitiminden, daha sonra “temel eğitim” kabul edilen ilkokul ve ortaokul seviyelerinden geçer.

Çocuk Edebiyatı El Kitabı’nda aktarıldığı üzere, Tacettin Şimşek, “doğum ve ergenlik çağı arasındaki dönemi yaşayan 0-15 yaş grubundaki küçük insan” olarak çocuğu açıklar. Şimşek ve Yakar’a göre 4 aşamadan oluşan çocukluk döneminin birinci evresi doğumdan sonraki üç haftayı, ikinci evresi üç haftalıktan on sekiz aylığa kadar olan süreyi, üçüncü evresi on sekiz aylıktan 6-7 yaşlarına kadar olan süreyi, dördüncü ve son evresi de 6-7 yaşlarından ergenlik dönemine kadar geçen süreyi kapsar. Bu evrelerin belirlenmesinde bedensel ve psikomotor gelişimler esas alınır (2014, s.13). Yaş aralığına farklı bir yaklaşım olarak Alemdar Yalçın ve Gıyasettin Aytaş, 0- 16 yaş aralığının “çocuk” kabul edilmesi gerektiğini söyler. Bu isimler eserlerinde diğer sınıflandırmalara da yer vermiş ve kesin çizgilerle ayrılan bir sınırın yanlış olacağını ifade etmişlerdir (2012, s.13).

İnsanlar doğaları gereği bilinmeyen öğrenmek, bilgiyi aramak ihtiyacı hisseder. “Biliş” bu ihtiyaç sonucu doğan kavrama, anlama, düşünme, yorumlama ve öğrenme eylemleriyle ilgili zihinsel faaliyetlerin adıdır ve bu faaliyetler insanda süreç halinde gelişir. Bilişsel süreç (cognitive process) düşünme, biçimlendirme, hatırlama ve problem çözme gibi etkinliklerdir. Bu süreç aynı zamanda bir gelişimi ifade eder.

Bilişsel gelişim, bireyin çevresini tanımasını ve öğrenmesini sağlayan aktif zihinsel faaliyetlerin gelişim sürecidir. Bu gelişim süreci sayesinde insanda anlama, düşünme yolları daha ayrıntılı ve etkili hale gelmektedir (Karakaya, 2008, s.47). İnsanlarda bilişsel süreçler, bireylerin olaylara ve çevrelerine dair tepkilerini şekillendirir. İdeal olarak, birey ortaya çıkan uygun ve uygun olduğu kanıtlanmış durumları doğru bir şekilde algılar, doğru bir şekilde yorumlar ve sonuç olarak açıkça bilişsel, duyuşsal ve davranışsal tepkiler verir. Yener Özen’e göre, psikopatolojide biliş, duyuş ve davranış arasındaki karşılıklı etkileşime odaklanmıştır (2015, s.15).

İnsanların yorumlamaları, tepkileri ve davranışları; kişisel geçmişleri ve duygu durumlarına bağlı olarak değişim gösterebilir. Biliş, her bireyde farklı süreçler izler; ancak gelişimi normal seyreden her birey için geçerli değişmez özellikleri de vardır. Bilişsel gelişimle ilgili en doğru açıklama, sosyal ve duygusal zekâyı da içermelidir. Çocuklar nasıl öğrenir ya da yetişkinlerden daha mı farklı öğrenir gibi sorulardan yola çıkan isimler bu gelişimi araştırmıştır. İlk olarak Vygotsky, Piaget, Bruner gibi isimler çocuğun değişik yaşlardaki bilişsel gelişimini inceleyerek belirli evrelere ayırmışlardır. Ülkemizde de çoğunlukla bu araştırmacıların eserlerinden hareketle çalışmalar yapılmakta ve incelemeler gün geçtikçe artmaktadır. Bu çalışmada da kaynak Piaget’nin incelemeleridir. Piaget, insanın psikolojisini, ruhsal gelişimini açıklarken, insanı tüm sıralarından sıyırmakta ve çocuğun zihinsel gelişimini, fiziksel davranışlara göre açıklamaktadır.

Bir bireyin gelişimi sırası değişmeyen dört dönemden oluşur. Bir üst döneme geçildiğinde tekrar alt döneme dönülemez ve her bir dönem bir öncesinin bilişsel yapısını ve yeteneklerini kapsar. Piaget, bilişsel gelişim dönemlerini Duyusal Motor (Sensory-Motor) Dönemi (0-2 yaş), İşlem Öncesi (Pre-operational) Dönem (2-7 yaş [2-4 Sembolik işlem, 4-7 sezgisel işlem]), Somut İşlemler Dönemi

(7-11 yaş) ve Soyut İşlemler Dönemi (11-...) olarak sıralamaktadır. Birinci dönem olan duyusal motor dönemde davranışlar amaç odaklıdır. İkinci dönemde düşünce ve iletişimin “ben” merkezli olduğu görülür. Üçüncü dönemde tüm yönleriyle düşünülemese de somut problemler mantıklı şekilde çözülmeye başlanır. Dördüncü döneme erişen birey soyut problemleri çözmeye başlar ve sosyal meselelerle meşgul olur.

Araştırmacılara göre, gelişim sürecindeki çocuğun bilişsel düzeyi dikkate alınarak yazılan ürünler çocuk edebiyatının ürünleridir. 2-15 yaş aralığındaki çocuklar öncelikli kitle olarak alınarak, bu kitlenin duygularının ve düşüncelerinin edebiyat yoluyla zenginleşmesi hedeflenir. Çocukların gelişim ihtiyaçları göz önüne alınarak bu döneme yönelik ürünler verilmelidir (Ed.Şimşek 2014, s.42).

Gıyasettin Aytaş (1999) çocuk edebiyatını “Bize göre çocuk edebiyatı, çocukların ruh ve beden gelişmelerine uygun, onların hayal dünyalarına hitap eden, bayağılıktan ve çirkinlikten uzak, çocuğun anlama, kavrama ve yorumlamasına imkân tanıyan; çocuğu eğitirken eğlendiren sözlü ve yazılı verimlerin tamamıdır.” sözleriyle açıklarken çocuk edebiyatı ürünlerinde çocuğun bilişsel düzeyine göreliğin de önemi üzerinde durur.

Türk Dili dergisinin Aralık 2014’te yayımlanan Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı Özel Sayısı’nda Tacettin Şimşek, “Gelişme çağındaki çocukların duygu ve düşünce dünyasına, anlama ve kavrama becerilerine seslenen edebiyata çocuk edebiyatı denir.” şeklinde çocuk edebiyatını tanımlamış, bu terimin 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıktığını, her yaştan çocuğu hedef alan duyarlılığın ifade biçimi olarak kullanılmaya başlandığını ifade etmiştir (2014, s.15). Çocuk edebiyatına niçin gerek duyulduğu, çocukların bilişsel düzeyleri incelendikçe daha net anlaşılmaktadır. Hayatlarının henüz başındaki bireyler, hayat yolunda tecrübelerini artırmak için bu tür edebi eserlere ihtiyaç duyarlar. Çocuk edebiyatının en temel işlevi çocuklara okuma kültürü ve sevgisi aşılacaktır. Çocuk edebiyatı araştırması yaparken araştırmacıların karşısına çıkan bir diğer sorun, “çocuk edebiyatı” ile “çocuğun edebiyatı”nın karıştırılmasıdır. İçeriğinde çocuk olan, çocuğu esas alan her türlü eser “çocuğun edebiyatı” olarak kabul edilebilecekken bu eserleri aynı zamanda “çocuk edebiyatı” olarak adlandırmak yanlış olur. Aytaş (1999) sırf kahramanı çocuk olduğu için bir eserin çocuk edebiyatından sayılmaması gerektiğini, eserin “çocuk edebiyatı”na dâhil olabilmesi için çocuğa hitap etmesi ve hacim olarak çocuğun okumasına uygun olması gerektiğini söylemektedir.

Bir birey, hangi yaşlarda hangi eserleri okuyabilir; sorusu çocuk edebiyatını bilişsel yaklaşımla buluşturan noktadır. Bir birey bilişsel gelişimini tamamlamak için kitaplara ve edebiyata muhtaçtır. Bu muhtaçlığın nedenlerini Oğuzkan’ın Leland Jacop’tan aktardığı maddelerde izlemek mümkündür (2013, s.17). Bu maddeler şöyle özetlenebilir: Edebiyat, insanlara hoş vakit geçirme ve eğlence sunmanın yanı sıra, ruhu canlandırıp yaşama gücünü artırır. Aynı zamanda hayatı keşfetmeye yardımcı olur ve bir rehberlik kaynağıdır. Yaratıcı etkinlikleri teşvik ederek insanları üretkenliğe yönlendirir. Bununla birlikte, edebiyat, güzel ve etkili bir dil kullanımıyla da kendini gösterir.

Çocukların bilişsel gelişimi incelendiğinde, onların yetişkinlerden farklı düşünme biçimlerine ve zihinsel süreçlere sahip olduğu görülmüştür. Çocukların mantığı, yetişkinlerinki kadar net ve objektif bir yapı kazanmamıştır. Bunun nedeni de çocuğun sosyalleşmeye direnmesi ve doğuştan gelen “benmerkezciliği”dir (Piaget,2005, s.33). Aynı zamanda gelişme döneminin başındaki çocuğun, kendi “ben”i ve fiziki dünyayı birbirinden ayıramadığı bilinmektedir. Buna göre çocukta yetişkinlere göre hareketsiz olan birçok cismi canlı ve bilinçli görmeye bir eğilim vardır. Buna Piaget, “animizm” adını verir (2005, s.149). Bireyin yaşı ilerledikçe ve zihinsel ile bilişsel gelişimi tamamlandıkça, çocukluk dönemine özgü temel meselelerden uzaklaşarak olgunlaşacaktır. Çocukluk çağıının sonu kabul edilen 15-16 yaşlarına kadar, edebi zevkin mutlaka gelişmiş olması beklenir. Bu nedenle çocuğu yaşına uygun kitaplarla erken dönemde tanıştırmak, ebeveynler ve öğretmenlerin sorumluluğundadır.

2. Bilişsel Süreçte Masallardan Hikâye ve Romana Geçiş:

Çocuk daha ana karnında sözlü edebiyatın ürünleri olan ninniler ile karşılaşır. Daha sonra uykuya geçişlerini kolaylaştırmak için çocuklara masallar söylenir. TDK sözlüğüne göre masal,

“genellikle halkın yarattığı, hayale dayanan, sözlü gelenekte yaşayan, çoğunlukla insanlar, hayvanlar ile cadı, cin, dev, peri vb. varlıkların başından geçen olağanüstü olayları anlatan edebi tür”dür.

Ignacz Kunoş’a göre birçok masalın kökeni Hindistan’a dayanmaktadır. Anonim halk masallarının kaynağı olarak Hindistan’ın yanı sıra Çin ve Yunanistan’ı işaret eden yazarlar da bulunmaktadır (Oğuzkan, 2015, s.18-19). Türk halk edebiyatında önemli bir yere sahip olan masallar, çocukluk dönemimizde büyük ilgi çeker. Bu halk masallarında genellikle basit konular işlenir ve bazı yerlerde acemilikler görülebilir. Sözlü gelenekle gelişen bu masallar, farklı bölgelerde farklı şekillerde anlatılabilmektedir. Masallar üzerine önemli araştırmalar yapan Naki Tezel (2001), pek çok gece büyüklerimizin dizinde, uykumuzu bile feda ederek uzun süre masal dinlediğimizi belirtir. Masalların yaş gruplarına göre sınıflandırılarak derlenmesi, önemli bir araştırma alanıdır. Türk halk masallarının çocuklar için derlenmesi ise Cumhuriyet dönemine kadar gecikmiştir. Önceki nesiller, masal denince Grimm ve Andersen masallarının çevirileri ile büyümüşlerdir (Oğuzkan, 2013, s.11). Çocuklukta dinlenen bu masalların, çocukların ana dil eğitimine büyük katkı sağladığı da bilinmektedir. Araştırmalar göstermektedir ki, henüz okuma yazma öğrenmeden önce anne babalarından masal dinleyen çocuklar, iyi birer okuyucu olmakta ve okuryazarlığın getirdiği pek çok faydayı elde etmektedirler. Pertev Naili Boratav’ın da dediği gibi “Çocuğa ana dilinin bir işçinin elindeki alet gibi, nasıl kullanıldığını ilk öğreten, ona bu dilin türlü hünerlerini, kıvraklığını gösteren, onu konuşanlara yaklaştıran duyguyu ilk aşılaman masallardır.” (akt.Karakaya,2008,s.168).

Masallar, bir toplumun ortak kültürünü yansıtan sözlü ürünlerdir ve ilk biçimleri doğrudan çocuklara hitaben söylenmemiştir. Bu nedenle halk masallarının hepsi çocuklara uygun değildir. Bazılarında çocukları korkutabilecek imajlar yer alır. Necdet Neydim’in görüşüne göre de masalarda cinsellikten şiddete her şeyin olması doğaldır. Çünkü masallar toplumun başkaldırı aracıdır çoğu çocuklara uygun değildir. Otantik halleri ile masallar, yetişkinler içindir (akt. Turan,2013, s.205-206). Halk masallarını olduğu gibi çocuklara okutmanın sakıncalı olduğu görüşü artık bütün otoritelerce kabul edilen bir gerçektir. Bu masalların sadeleştirilmiş, korkutucu veya ahlaki gelişimi zedeleyebilecek unsurlardan ayıklanmış olanları ya da anonim olmayan sanatsal masallar çocuklara anlatılabilir, okunabilir. Nimet Erkunt’un da dediği gibi, eğer çocuk uykusu öncesi dinlediği masalarda fena tesirler altında kalırsa uykusu kaçır, sinirli ve korkak olur (1966 ,s.113). Çocuğun aczini, gerçek hayat karşısındaki zayıflığını yansıtan romanlar ise çekingen ve karamsar insanlar yetiştirmeye sebep olur. (Gökşen,1985, s.114) Aynı zamanda, çoğu halk masalında yer alan kötü insan tasvirleri, üvey anne-babanın, üvey kardeşlerin fenalığı telkinleri de hoş değildir. Hayvanların yer aldığı fabllar da çocuklarda hayvan sevgisini artıracak düzlemde olmalıdır. Anlatılacak masallar acıklı bitmemeli, çocukta uykuya geçişi kolaylaştırmalı ve çocuğu rahatlatmalıdır. Bir yandan da çocuğun hayata hazırlanabilmesi ve korkularıyla başa çıkabilmesi için ölçülü yansıtılmış şiddet ve korku ürünlerine de ihtiyacı vardır. Örneğin pek çok çocuk, Harry Potter kitabı sayesinde korkularının üstesinden geldiğini belirtmiştir (Turan,2013, s.205-206). Çocuklara masallar ve okuma kitapları seçilirken bu noktalara dikkat edilmelidir.

Türk masallarından birçoğunu yazarlarımız çocuklar için düzenlemeye çalışmışlardır. Örneğin Orhan Şaik Gökyay XIV. yüzyılda Anadolu Türkçesiyle yazılan Dede Korkut Hikâyelerini günümüz Türkçesine çevirerek önce Bugünkü Dille Dede Korkut Masalları (1939) ve Bugünkü Dille Dede Korkut (1963) adlarıyla, sonra da Dedem Korkud’un Kitabı (1973) adıyla yayımlamıştır. Eflatun Cem Güney, Oğuz Tansel, Naki Tezel, Zeki Burdurlu, Tarık Dursun K., Ülkü Tamer ve Güngör Dilmen gibi isimler de masallar üzerine çalışmışlardır. Yine fabllar çeviri yoluyla edebiyatımıza girmiş, Ahmet Mithat Efendi’nin, Şinasi’nin, Rezaizade Mahmut Ekrem’in çabalarıyla gelişmiştir. La Fontaine’in birçok manzum hikâyesi daha sonra pek çok şair ve yazarımız tarafından Türkçeye çevrilmiş, en son Sabahattin Eyüboğlu’nun Masallar (1969) adlı kitabında ilk kez topluca yayımlanmıştır. (Oğuzkan,2013, s.22-68) Çocuklara masallar, hayal ile gerçeği ayıramadıkları yaş diliminde söylenir. Çocukların bu çağları üzerine araştırma yapan Piaget, rüyalardan yola çıkarak çocuk gerçekçiliğini araştırır. Çocuklara rüyalar ve gerçekler ile ilgili sorular yönelten Piaget şu kanılara varır: ... Aldığımız cevaplar oldukça farklı üç düzeye dağılabilir. Birinci düzeyde (yaklaşık 5-6 yaş), çocuk, rüyanın dışarıdan geldiğine, odada olduğuna ve dolayısıyla insanın gözleriyle rüya gördüğüne inanır. Üstelik rüya duyarlık doludur: Rüyalar genellikle ‘huzurumuzu kaçırmalar’, ‘çünkü yapmamamız gereken şeyler yapmışızdır’ vb. İkinci düzeyde (ortalama 7-8 yaş) çocuk, rüyanın

kafadan, düşünceden, sestem vb. geldiğini düşünür. Ama rüya odada, önümüzdedir. Gözlerimizle rüya görürüz: Bir dış tabloya bakarız. Dış gerçek demek değildir: Rüya gerçek değildir ama hiçbir şey çağrıştırmayan bir dev imgesi gibi dışarıda bulunan bir imgeyle ilgilidir. Nihayet, üçüncü düzeyde (yaklaşık 9-10 yaş), rüya düşünceden gelir, kafadadır (ya da gözlerde) ve insan düşünceyle ya da gözleriyle ama içinden rüya görür (2015, s.84).

Çocuk, 7-8 yaşlarından sonra, Piaget'ye göre ikinci düzeye geldiğinde bilişsel olarak da gelişmiştir ve gerçeği tanımaya başlar. Bu evreden sonra çocuğa artık daha gerçekçi şeyler verilmelidir. Konuşan hayvanlar çocuğa zevk vermemeye başlar. O zaman yalnız hayale dayanan fantastik öğelerin ağır bastığı masallarla, fabllarla ya da öykülerle yetinilmemelidir. Çocuk, hayatı tanıtan öykülerle tanıştırılmalıdır. Enver Gökşen de aynı kanıyı –masalların çocukları sadece belli bir çağda etkileyebileceğini- doğrular: Masal çağındaki çocuklar basit hikâyelerden, özellikle hayvan hikâyelerinden hoşlanır. Fakat çocuk, bize durmadan soru sormaya “neden”, “niçin” diye sormaya başlayınca, “gerçek” ve “gerçeğe yakın” okumaların zamanı gelmiş demektir. Bu çağda ahlak eğitimi yoluyla kişiliğin geliştirilmesi sorunu ortaya çıkmış olduğundan çocuğa daha gerçekçi olan genel bilgileri, yaşama ilkeleri kazandıran hikâye ve romanlar sunmak gerekir (1985, s.112). Bazı eğitimciler, düşünürler aynı doğrultuda masalların çocukları hayatın gerçekliğinden uzaklaştırdığını, yanlış inançlara sürüklediğini, çocukların doğru düşünme alışkanlığı geliştirmesini engellediğini savunmaktadır. Fransa’da Boileau (1636-1711) ve Rousseau (1712-1778) gibi düşünürler sert bir tutumla masalı yasaklar. Rousseau, Emile’in masal okumasını ve özellikle La Fontaine’in fabllarını okumasını yasaklamış, ancak Robenson Crusoe’nin okunabileceğini belirtmiştir (Oğuzkan,2013,s.23). Masallar hakkındaki en güncel ve en yaygın kanı, masal çağındaki -somut işlemler dönemi- çocukların masallara ihtiyaç duyduğu fakat daha sonra yaş ilerledikçe gerçekçi öykülerle beslenmesi gerektiğidir.

Türk edebiyatının önemli araştırmacılarından İ.Alâatin Gövsa (1889-1949) ise başka bir yaklaşımla çocukların masallara ihtiyacı olduğunu şu sözlerle savunmuştur:

Bir çocuk hiçbir zaman bir karga veya bir tilkinin gerçekten konuşacağına inanmaz. Fakat böyle olağanüstülüklerle ihtiyacı vardır. Nitekim kendi bebeklerine; birer kişilik yakıştıran, onlarla konuşan ve türlü sahneler düzenleyen bir yavru, yarattığı olaylara inanmış değildir. Yanlış kanılar, boş inançlar, yanlış fikirler çocuklarda çevrelerindeki yetişkin inançları taklit ederek, onlardan geçerek meydana gelebilir ki, asıl bunlardan çekinmek gerekir. Yoksa hayalin gıdası olan eserlerden değil (akt.Oğuzkan,2013, s.25).

Çocuklar masallardan daha gerçekçi öykü ve romanlara geçip bu ürünleri okuduklarında başkalarının maceralarını ve tecrübelerini görür, başka hayatlar tanır. Hüseyin Gümüş bu ihtiyacı şu sözlerle anlatır, “Gerçekten de ‘hiçbir şeyin vuku bulmadığı’ bir hayatta ‘olağanüstü bazı şeylerin cereyan etmesi’ gerekir. Monoton bir günün yerine aşkın, maceranın ve şatafatın hüküm sürdüğü bir dünya gelmesi gerekir.” (1989, s.14). Çocukların sade yaşamlarına bir arayışın hâkim olduğu açıktır. Bu arayış edebî eserlerin ortaya çıkışındaki ortaklığı da gündeme getirir. G. Gonca Gökâl Alpaslan’a göre (1997) en temel ortak yön masalın da romanın da insanlığın gerçeği arama ve ona ulaşma çabasını anlatmasıdır. Çocuklar masaldan öykü ve romana geçmeyle beraber zevkli ve heyecanlı vakit geçirmeyi öğrenirler. Edebi zevkleri onlar farkında olmadan gelişmeye başlar.

Çocuklar, masaldan gerçekçi hikâye ve romana geçişin bilincinde bile olmazlar. Onların ilk hikâye ve romanları masallardaki olağanüstülüklerin bir devamı gibidir. Çocuğun hayal gücü, gerçek dışılıkları olan bir öykü ve romanı gerçeğe bağlar ve ondan gerçekçi sonuçlar çıkarmakta hiç zorluk çekmez. Enver Gökşen, çalışmasında bu konuya dair Sabri Esat Siyavuşgil’in 1941’de Yücel dergisinin 174.sayısında çıkan yazısından bir alıntı yapıyor: Robenson’un tabiatla savaşını heyecanla izleyen dikkatimiz ve gerçeklik duygumuz, başka bir hikâyede hayvanların konuşmasında, bebeğin veya kurşundan askerin hayat belirtileri göstermesine cevap verir. Şu halde, her roman biraz da onu okuyan yavrunun eseri oluyor. (1985, s.113) İşte okula başlamadan önce çocuk bunlar gibi edebî faaliyetler ve eserler sayesinde dilini geliştirme imkânı bulur. Çocukta okuma becerisi kazanılıncaya dek, evde ona anlatılan masalların yanı sıra gösterilen ve okunan kitaplar da edebî zevkini oluşturmaya başlar. Okul öncesinde evde gelişen edebî algıyı daha çok görsel ve işitsel çocuk edebiyatının ürünleri oluşturur. Bu ürünler çocuk için öncelikle bir oyuncaktır ama onun için faydalı oyuncaklardır zira çocuğun dilsel algısını uyarır. Bu nedenle bir yaştan itibaren, okuma kültürünün temellerinin

atılabilmesi için çocuğun merakını uyandıran, kulağına ve gözüne hoş gelen kitapların yetişkinlerce onlara sunulması, kurallarınca okunması gerekir. Sedat Sever'e göre, ebeveynler bu özenle seçilecek kitapları "çocuğun temel gereksinimleri" listesine almalıdır. (2013, s.16)

Çocuk, yazılı veya görsel edebiyatla yani kitapla ilk bağlantıyı takriben 2 veya 3 yaşında kurar. 2-3 yaşlarındaki çocuklar eğer nitelikli uyaranlarla desteklenirse 900 kelimeye kadar ulaşan bir dağarcığa sahip olabilirler. Çocuğun bu hızlı gelişme potansiyeli hafife alınmamalıdır ama fazla öğreticilikten ve kıyastan da kaçınılmalıdır. Bu dönemlerde çocukların önüne açılıp gösterilen kitaplarda yazı yerine görseller yer alır. Bu kitaplara "konusuz ABC kitapları" da denir. Bu ürünler, az sayfadan oluşur ve resimlidir. Çocuğun ilgisini canlı tutabilmek için kabartmalı, oymalı, üç boyutlu, müzikli olabilir. Okulöncesi zamanında çocukların duyu algılarını uyarmanın en etkili yolu, onlara görsel okuma yaptırmaktır. Görsel okuma, görme duyusuyla alınan görüntülerin işlenmesi ve anlamlandırılmasıyla biliş içinde kendine yer bulur. Daha sonra yaşa ve gelişim düzeyine bağlı olarak çocuk edebiyatının kapsamı da genişler: 3-4 yaşlarına gelen çocuk kendisine okunan veya gösterilen kitabı büyüklerle birlikte takibe başlar. Algıları gitgide güçlenir. 4-5 yaşındaki çocuklar kelime dağarcıklarını 2000-2500'e dek çıkarabilir, onlar için bu dönemde konuları olan resimli metinler daha dikkat çekicidir ve 5 yaştan itibaren çocukta anlayarak okuma alışkanlığı gelişmeye başlar. 6 yaşında, biyolojik ve zihinsel gelişimini tamamlamış sıradan bir çocuğun ana dili duygu ve düşüncelerini rahat anlatabileceği seviyeye erişir ve çocuk, bilişsel açıdan okumaya hazır hale gelir.

Okumanın tam olarak öğrenildiği 6-7 yaşta, yani ilkökul başlangıcındaki çocuklara romanlar uzun ve sıkıcı gelir. Zor takip edilen bu uzun ve sıkıcı kitaplar çocuğun okuma zevki oluşturmamasının önündeki en büyük engeldir lakin çocuk ortaokul dönemine geldiğinde, 9-14 yaşlar arasında çocuklara yaşlarına uygun uzun öykülerin ve romanların okutulması takip fikrinin kazandırılması açısından oldukça önemlidir. 9-14 yaş arası çocuk sınırsız enerjiye sahiptir, kendini büyümüş ve bağımsız hissetmeye başlamıştır. Yeni ilgi alanları ve hobiler edinilen bu yaşlarda çocuklar tanımlamayı ve sınırlamayı severler. "Nasıl oldu?", "Neden?", "Nereden biliyorsun?" gibi sorularla bilgiye duydukları açlığı gösterirler ve iyi bir okuyucu olmaya adımlarını atarlar (Çılgın,2007, s.31). Hasan Güleryüz'e göre de 11 yaş civarından sonra çocukların okuyacağı kitaplar çocuksu kitaplar olmaktan çıkacaktır. Bu yaştan sonra kitaplar "neden, niçin, diğeri, öteki, daha ve acaba" kavramlarının karşılık bulacağı kitaplar olmalıdır. Bu dönem çocukları yetişkinler için yazılmış roman ve öyküleri okumaya başlayabilir. Hatta Güleryüz bir adım ileri giderek, 11 yaş civarını geçen çocuklara ilköğretim ve lise yıllarında klasiklerin okutulmasını, çocukların büyük romancılara tanışmasını önermektedir (2013, s.274).

3. Çocuk Edebiyatı Ürünlerine Bilişsel Yaklaşım:

Herkesin çocuklara yönelik hikâye ve roman yazamayacağını altını çizen Aytaş (2001) çocukluk yıllarının, biyolojik ve psikolojik gelişim açısından önemini vurgular ve çocuklara yönelik hikâye gibi anlatı eserlerini üç yaş grubunda sınıflandırır: Bunlar, okul öncesi devri (5-7 yaş), ilköğretim devri (8-12 yaş) ve ortaöğretim devri (12-15 yaş) olup çeşitli farklılıklar gösterir. Yazarların da bu farklılıkların bilincinden olması gerekmektedir. Örneğin, okul öncesi devri çocuğu hikâye fikrini yeni yeni kavramaktadır, anlatılan olayın içinde yaşamak ister. İlköğretim devri çocuğu öğrenmeye en aç çağlarındadır ve bu özelliği dikkate alınmalıdır. Ortaöğretim devrindeki çocuk ise yetişkinlere yönelik eserlere geçiş aşamasındadır. Okul öncesi çağından başlayarak çocuklara okunan kitaplar daha sonra onların okudukları kitaplar ve aldıkları eğitimler çocukların kişiliğinin gelişiminde büyük paya sahiptir. Çocuklar sadece kitap okumakla kalmamalı, bir "okuma kültürü"nü de erken yaştan edinmelidir. Sedat Sever'e göre bu okuma kültürü, bireylerin kazanımlar bütünüdür. Bu kültürün toplumda yaygınlaşması için kişilerin temel okuma yazma becerilerini, alışkanlığa ve eleştirel okurluğa dönüştürebilmeleri gerekir. Bu okuma kültürünü yapılandıran etkenlerden biri de eğitimidir. Çocuk ve gençlere üç dönemde okuma kültürü aşılanabilir: okulöncesi, ilköğretim ve ortaöğretim. Okulöncesi, çocukların bilişsel, dilsel, toplumsal açıdan hızla geliştiği, kişiliğinin büyük bölümünü kapsayan bir dönemdir. Bu dönemde çocuğun öğrenmeyle ilgili ihtiyaçlarına duyarlı olunması, bu ihtiyaçların gelişime katkı sağlayacak şekilde giderilmesi gerekmektedir (2013, s.10-11). Bu

dönemdeki -anaokulundan ilköğretim yılları sonuna dek öğrencilere verilecek destek, kişiliklerinin gelişiminde büyük rol oynayacaktır.

Çocuklar özellikle ilk ve ortaokul çağlarında okudukları kitaplarla kişiliklerine katkıda bulunacak olduklarından bu çağlarında Piaget'nin de dediği gibi fazla soyut öge ve kavramlardan daha uzak kalmalı, eğitim sistemi de bunu desteklemelidir. Çünkü çocuklar dört temel beceriyi özellikle eğitim yoluyla destekler. Çocuğun iletişimsel olarak yeterliliği de bu dört temel becerinin bütün olarak geliştirilmesine bağlıdır. 4 temel beceriyi bütün olarak birleştiren beceriye tümleşik beceri (integrated skill) denilmektedir (Karakaya,2008, s.92). Peki, çocuğun tümleşik beceriyi edinmesinde önemli rol oynayacak bu edebi eserlerin, daha ziyade öykü ve romanların nitelikleri ne olmalıdır? Araştırmacıların ortak kanaatte bulunduğu, maddelere ayırarak belirlediği nitelikler şöyle sıralanabilir: Çocuk edebiyatı mantıklı bir planla ve sağlam bir kurguyla yazılmalıdır; cinsellik, politika, felsefe gibi çocuğa yabancı konular ele alınmamalıdır; heyecan ve merak uyandıran olaylarla çocukta edebi zevk geliştirmelidir. Paragraflar kısa tutulmalı ve bol konuşma içermelidir, böylece çocuk eseri kolayca takip edebilir. Kitap içinde ağır betimlemeler ve derin ruh çözümlenmeleri en aza indirgenmelidir. Son olarak kitaplarda çocuğun seviyesine uygun resimlere yer verilmelidir; bu resimler yaş grubuna göre düzenlenmelidir.

Edebi eserler bireysel ve sosyal davranışların örneklendiği bir araçtır. Kitaplarda örnek iletişim biçimlerini gören çocuk, sosyal yönünü geliştirir. Sosyalleşen çocuğun, kelime dağarcığı da genişleyecektir. Kelime dağarcığı, çocuğun iletişim kurması ile doğrudan ilişkilidir. Chomsky, iyi öğrenilmiş bir dilde sınırsız ifade etme gücünün olduğunu vurgular (Karakaya,2008, s.75). Çocuk edebiyatı ürünleri bu açıdan da değerlendirilmelidir.

Çocuklar, en önemli edinimlerini ev ortamında kazanırlar. Okul çağına gelmiş olan çocuk için dahi ev, deneyimler açısından önemini korur. Çocuklar, önünde sonunda kendi becerilerini oluştururlar burada yetişkinlere düşen görev, çocuğa her açıdan örnek olmak, yardımcı olmak; uyarıcı malzemelerle soru ve sorunlar oluşturarak çocuğu öğrenmeye itmektir. Bu desteği sağlarken de çocuğun gelişimsel düzeyini göz önünde bulundurmalıdır. "Farklı hazır olma düzeylerindeki çocuklar aynı yaşantıdan farklı şeyler öğrenirler. Eğer çocuklar belli bir deneyimden bir şey öğrenemezlerse, büyük olasılıkla bunun nedeni etkinlik için gelişimsel olarak hazır olmamalarıdır." (Gander ve Gardiner, 1998, s.250) Ebeveynlerin ya da öğretmenlerin çocukların gelişimine faydalı olacak kitapları seçebilmelerinin önemi her zaman vurgulanan bir husustur. Çocuklar için yapılan bütün yayımlar, çocuklar için faydalı değildir. Sever, bu konuda öğretmenlerin, ilköğretime başlayan her öğrencinin okulöncesi dönemde karşılaştığı dilsel ve görsel metinlerin niteliğini belirlemesinin gerekli olduğunu savunmaktadır. Öğrencilerin okuma alışkanlığı geliştirmesinde, haftalık ve aylık okuma listesinin düzenlenmesi, birinci sınıftan başlayarak her öğrencinin bir okuma dosyasının olması da Sever'in önerileri arasındadır (2013,s.26).

Çocuk edebiyatının faydalı ürünleri seçilerek çocuğun eğlenerek okuması ve öğrenmesi sağlandığında onların gelişimlerine etki edileceği muhakkaktır. Çocuğun kendine ait bir kitaplığının, bir kitap rafının olması da çocukla kitap arasındaki bağı güçlendirecektir. Dikkat edilmesi gereken yegâne şey ise, çocuğun geniş hayal gücünü sınırlamamak olacaktır. Unutulmamalıdır ki çocuğun yaratıcılığının önündeki en büyük engel çocuğa müdahale edilmesidir. Engelleyici müdahale ile koruyucu kontrol arasında ince bir çizgi vardır.

Peki, ebeveynler, kontrollerini müdahaleden nasıl ayırmalı ve çocuğu teknolojinin zararlı alışkanlıklarından sıyrıp edebiyata ve kitaplara nasıl yönlendirmeli? Çoğu araştırmacıya göre çocuğu bunaltmadan onun için faydalı ürünleri seçebilen anne babalar, çocuklarının geleceğini şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Bunu yaparken de çocuğun ilgi ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmak, çocuğu seçimlere dâhil etmek, belli bir yaştan sonra da bu seçimlerde tamamen özgür bırakmak gerekmektedir. Çocuk böylece zihinsel, psikolojik ve bilişsel gelişimini daha rahat tamamlayabilmektedir. Çocuklarda sağlam bir okuma zevki geliştirilmesi yetişkinlerin en önemli vazifelerindedir. Çocuğa "Bir dilek hakkın olsa ne dilerdin?", "Bu çizgi filmi hangi karakter için izliyorsun?" gibi rastgele sorular sorularak çocuğun ilgi alanlarına yönelik çıkarımlar edinilebilir ve çocuk oyun oynarken, arkadaşlarıyla sosyalleşirken gözlemlenebilir. İlgi alanları belirlenen çocuklar

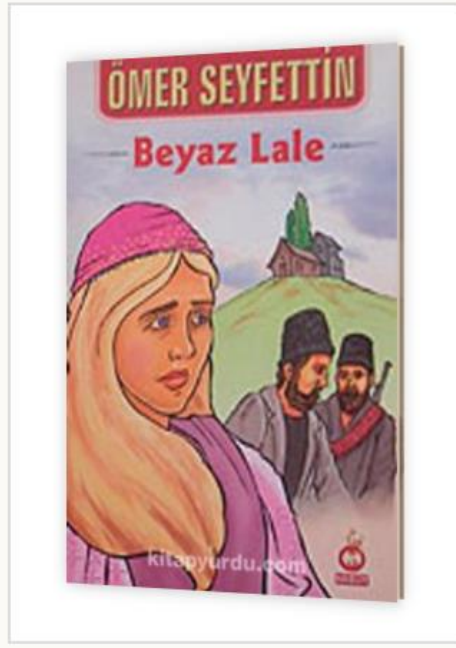
için kitap seçilirken, çocuğun adım adım daha üstün eserlere karşı ilgi duyacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Sanıldığı gibi aksine çocuk roman ve hikâyeleri, konuları sadece çocuk ve çocukluk olan eserler demek değildir. Çocuklar; yaş, düşünüş ve yaşayış bakımından kendilerine daha yakın buldukları çocuk kahramanlarının serüvenlerini dinlemekten veya okumaktan hoşlanırlarsa da bu her zaman için böyle olmak zorunda değildir. Kahramanı yetişkin kimseler olan kitaplar da çocukların ilgilerini çeker. Büyüklerin hayatını, tecrübelerini anlatan roman ve hikâyeleri okuyan çocuklar, büyüdüklerinde onlara benzemenin hayalini kurarak kendilerini duygusal açıdan doyururlar.

Hep iyi kahramanların olduğu, çocuğa sürekli ahlaki ders veren yahut da hayat yolunda hiç değişmeyen tiplerin anlatıldığı gerçekçilikten uzak eserlerin çocuğun edebi zevki ve yaşam gerçeğini idraki için ne kadar faydalı olacağı tartışma konusudur. Çocuk hikâye ve romanlarının amaçları, yetişkinler için yazılanlarla temelde aynıdır: Birinci planda eğitmek gelmez, yaşatmak ve hissettirmek gerekir. “Çocuklara hikâye ve roman yoluyla arılar, bir kurdun kelebek oluşu gibi şeyler de öğretmek mümkündür. Fakat her şeyden önce hikâye ve roman bir sanat eseridir; bilgi ikinci planda kalır.” (Gökşen,1985,s.114)

Didaktik bir üslup kullanmadan, çocuğa yaşamsal gerçekliği de anlatan eserler bu noktada en uygun eserler olarak karşımıza çıkar. Sedat Sever bu konuya son noktayı, aşırı eğitciliğin çocuk metinleri için şiddetten farksız olduğunu söyleyerek koymuştur. Ona göre, çocuk kitaplarında doğrudan yer alan öğütler çocukla edebiyat arasına kalın duvarlar örer ve çocuk zamanla okuma eyleminden uzaklaşabilir. Sever’in de üstünde önemle durduğu gibi “Öğretici olmak ders kitaplarının görevidir.”(2013, s.38)

Çocuklar, belli bir yaşı geçtiklerinde hayata dair öğrenmeleri gereken sorun ve çözümleri okudukları hikâye ve romanlarda bulabilirler. Çocukların sınırsız hayal gücünü sınırlamak değil, daha sınırlı olan hayat tecrübelerini artırmaktır amaç. Çocuklar okudukları hikâye ve romanların kişilerle kendilerini özdeşleştirebilir. Farklı insan tipleri üzerine düşünebilir, değer yargılarını geliştirebilirler. Bunun yanı sıra hikâye ve romanlar çocukların kendi milletlerinin tarihini tanıma, kültürünü kavrama, başka ülke insanlarını anlama gibi yetileri de geliştirir. Çocuğu kitapla ilk karşılaştıran olarak ailelere önemli sorumluluklar düşmektedir, çocuğa okuma sabrı ve zevki aşılanmalıdır. Çocuğa bir şeyler katabilecek, nitelikli hikâye ve romanların nasıl diğerlerinden ayrılabilceği çocuğa anlatılmalıdır. Çocukların okuduğu hikâye ve romanların konuları, elbette yetişkinlerinkinden ayrılacaktır. Çocuğun hayat tecrübesi neredeyse hiç yoktur. Kendi dünyalarında özgür yaşayan çocuklara okutulacak kitaplar onları gerçek hayata da hazırlamalıdır. Sedat Sever, çocuk kitaplarına “çocukların olay, olgu ve durumların sanatçı bakış açısıyla yorumlanmasına tanık oldukları görsel ve yazılı araçlar” der. (2003, s.12) Bu eserlerin düzeyleri çocukların bilişsel gelişim düzeyine göre düzenlenmelidir.

Türk edebiyatında, Tanzimat döneminde tanıştığımız hikâye ve roman zaman içinde gelişimine devam etmiş, önce edebi türler halka tanıtılmış daha sonra türler kendi içinde konularına göre de sınıflandırılmıştır. Türk edebiyatında çocuklar için yazılmış eserler bahsinde dönemde oldukça popüler olmuş şu eserleri anmak mümkündür: Kemalettin Tuğcu’nun *Küçük Mirasyedi*, *Sokak Köpeği*, *Dağdaki Yabancı*, *Şeytan Çocuk*; Meymet Seyda’nın *Bir Gün Büyüyeceksin*, *Şeytan Çekiçleri*, *Ölümsüz Dostluk*, *Gururlu Peri*; Talip Apaydın’ın *Toprağa Basınca*, *Dağdaki Kaynak*; Mükerrim Kamil Su’nun *Mutluluk ve Olaylar Gemisi*; Gülten Dayıoğlu’nun *Kırmızı Bisiklet*, *Fadiş*, *Dört Kardeşiler*, *Suna’nın Serçeleri*; Kemal Bilbaşar’ın *Yonca Kız*, *Kurbağa Çiftliği*; İbrahim Örs’ün *Cambazlar Kralı*, *Almanya Öyküsü* ve Mümtaz Zeki Taşkın’ın *Balık Çocuk*, *Çitlenlik Kız*, *Örkedek Ömer* isimli eserleri. (Oğuzkan,2013, s.108). Bu eserler incelendiğinde pek çoğunda çocukluk döneminin acıklı bir fon olmaktan ileri gitmediği tespitine varmak mümkündür. Bu da bilişsel açıdan çocuğun “acı”, “yokluk”, “zulüm”, “kıskançlık” gibi duygu ve durumları ne denli kavrayabildiği ve bu olumsuz şartları anlamlandırıp nasıl çözüm üretebildiği noktasında soru işaretleri doğurmaktadır. Bu noktada Ömer Seyfettin’in her eserinin çocuklara önerilemediği bir örnek olarak dağarcığımızda durmaktadır.

Beyaz Lale

Ömer Seyfettin | SÖĞÜT YAYINLARI

Liste Fiyatı:

Kapak:	Salih Koca
Yayın Tarihi:	24.01.2008
ISBN:	9786050043082
Dil:	TÜRKÇE
Sayfa Sayısı:	75
Cilt Tipi:	Karton Kapak
Kağıt Cinsi:	Kitap Kağıdı
Boyut:	13 x 19.5 cm

Bu üründen 121 adet satın alınmıştır.

İlgili Kategoriler:

• Kitap > Çocuk Kitapları > Hikaye

Yorumlar 6

Paylaş

Görsel 1. Ömer Seyfettin Beyaz Lale kitabı, kitap satış sitesi görseli.

Görselde verilen örnek incelendiğinde Ömer Seyfettin'in *Beyaz Lale* eserinin çocuk kitapları kategorisinde yer aldığı görülmektedir. Oysa Ömer Seyfettin'in bu kitabı değerlendirildiğinde konu dâhilinde çok fazla şiddet unsurunun bulunduğu ve somut dönemi sürdüren çocuklara uygun olmadığı görülmektedir.

Çocuk edebiyatında dikkat edilmesi gereken temel unsurlar arasında, çocukların ilgi alanlarına, deneyimlerine ve anlayış seviyelerine uygun konuların seçilmesi ön plandadır. Anlatım, sade ve gerçekçi bir plan çerçevesinde, çocukların düşünce yapısına ters düşmeyecek şekilde olmalıdır. Olaylar, hareketli ve mantıklı sonuçlarla sonlanmalı, somut ve dikkat dağıtmayan ayrıntularla desteklenmelidir. Karakterlerin özellikleri iyi tanımlanmalı ve gerçekçi olmalıdır. Anlatım ise kısa cümleler, canlı diyaloglar ve sürükleyici bir üslup ile yapılmalı, basit ruh çözümlenmeleri içermelidir. Kabalığa kaçmadan, uygun yerlerde güldürücü sahneler yer alabilir. Ayrıca, küçük detaylara olan ilgiyi sürekli canlı tutmak ve her durumda heyecan unsurlarını vurgulamak önemlidir. Metinle ilgili anlamlı ve güzel resimler de anlatımı güçlendiren unsurlar arasında yer almalıdır (Oğuzkan, 2013,s.109).

Bu içerik özelliklerinin yanı sıra, biçim olarak da çocuk yayınlarında bazı özelliklerin bulunması şarttır. Biçimsel özellikler denildiğinde kitabın büyüklüğü, kağıdının cinsi, sayfa düzeni (mizanpaj), yazım, noktalama, resimler ve kapak başta gelir. İlk olarak kitabın büyüklüğü konusuna değinmek gerekirse çocukların farklı boyutlarda kitaplar okumaktan hoşlanacağı muhakkaktır. Bir çocuğun büyük ufuklara açılmasını sağlayan küçük kitaplığında değişik boyutlarda ve türlerde kitapların olması, kitaplarla geçireceği vaktin artmasını sağlayabilir. Genel kabul çocuk kitaplarının 16 x 23 cm büyüklüğünde olmasıdır. Kuşe kâğıdı, gözleri yorduğu için çocuk kitaplarında kullanılmamalıdır. Kâğıt cinsi olarak fazla parlak olmayan, mat ve dayanıklı kâğıtlar çocuk kitaplarında daha uygun olacaktır. Bu kâğıtların sayfa düzeni özellikle 11-12 yaş altına hitap eden

kitaplarda, normalden fazla aralıklı hazırlanmalı; sayfa kenarlarındaki boşluklar (marjlar) geniş bırakılmalıdır. Harfler; birinci ve üçüncü sınıfa giden çocuklara hitap eden kitaplarda 14 puntodan küçük olmamalıdır. Dördüncü ve beşinci sınıfa giden öğrencilere 12 punto ile yazılmış kitaplar da uygun olacaktır. Harflerin puntosundan daha önemli bir diğer mesele, yazım noktalamanın kusursuz olmasıdır zira çocuk, yanlış öğrendiği bir bilgiyi düzeltmekte zorlanmaktadır.

Kitaplarda yazılar kadar resimler de önemlidir, özellikle küçük yaştaki çocuklara hitap eden kitaplar resimli olmalıdır. Birinci, ikinci ve üçüncü sınıfa giden çocuklara resimli kitaplar tavsiye edilmektedir. Konusu sağlam ve başarılı resimli eserler, dördüncü-beşinci sınıf öğrencilerine de önerilebilmektedir ancak yaş büyüdükçe çocuk bilişsel açıdan uzun okumalara hazır hâle geldiğinden kitap içindeki resimler sınırlı olmalıdır. Çocuğun gelişen algısı, metaforları çözümlene becerisi, soyut olanı anlama gücü bu şekilde çocuk edebiyatının ürünleri ile gelişmiş olacaktır.

Sonuç:

Çocuklar için yazılan veya onlara göre sadeleştirilen eserler incelendiğinde pek çoğunda çocukların bilişsel düzeylerine yazarlarca dikkat edilmediği görülmektedir. Bu nedenle bir eserin çocuklara uygun olup olmadığı kanısına varmak oldukça zor ve sorumluluk isteyen bir saptama olacaktır. Gelişimde bireysel özelliklerin de ön plana çıktığı ve genellemelerin hata payı olduğu göz önüne alındığında dahi ilk beş yaşın kişilik gelişiminde önem arz ettiği yadsınmaz. Bilişsel gelişim ise beş yaşla sınırlı kalmaz, Piaget'ye ve diğer araştırmacılara göre yaşam boyu devam eder. Kimileri soyut işlem düzeyinin üstüne çıkarken kimileri bu düzeyin başında durur ve hayatta bazı noktaları idrakte eksik kalır. Bu noktada velilerin ve öğretmenlerin çocuğu kaliteli edebiyat ürünleriyle tanıştırmalarının çocuğun gelişiminde rolü büyüktür. Tabii, veli ve öğretmenler kadar, çocuk edebiyatı yazarlarına da büyük sorumluluklar düşmektedir, yazarlar yazdıkları çocuk edebiyatı ürünlerinde hitap ettiği kitlenin gelişim özelliklerine, dil dağarcıklarına, hafıza düzeylerine, algılarına hâkim olmalıdır.

Somut dönemde masallarla okuma alışkanlıklarını geliştiren çocuk, 10-11 yaştan itibaren hikâye ve roman okumalarına hazır hâle gelmektedir. 10-11 yaştan evvel çocuğun takip edebilirliği zayıf ve ilgisi dağınık olduğu için roman gibi hacimli bir tür çocuklara önerilmemektedir. Aynı zamanda bu yaşlardan evvel çocukların kelime dağarcıkları henüz tam gelişmemiş olduğundan - gelişimin kişisel farklılıkları göz önünde bulundurularak- çocukların metaforları, deyimleri ve atasözlerini anlama noktasında zorlanmaları mümkündür.

Çocuk edebiyatı ürünlerinin ve özelde çocuk romanlarının çocukların hayat deneyimlerini artırması beklenir. Bunun için de bilişsel süreçler göz önünde bulundurulduğunda 10-11 yaşa yaklaşan çocuklara hitap eden hikâye ve romanların masalsı öğelerden arındırılması gerekir. Soyut işlemler dönemiyle birlikte çocuğun belleği, zihni ve algısı da farklı bir kavrama düzeyine geçer. Bu yaştan itibaren yalın bir Türkçe ile ana dilin güzellikleri çocuğa aşılanmalıdır. 14-15 yaştan sonra ise çocuklar ergenlik döneminin gereklerini ruhunda ve bedeninde taşıyan bireyler olarak “Gençlik Edebiyatı”na yönelirler. Bu dönemdeki okuma alışkanlıklarının temellerinin çocuk yaşta atıldığı göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur.

Kaynaklar:

Alpaslan Gökçalp, G.G. (1997) “Masaldan Romana Uzanan Çizgi: Masal ile Roman Arasındaki Ortaklıklar Üzerine Kuramsal Bir Deneme”. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, XIV, (1-2). s.119-129. Erişim adresi: <http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/index.php/EFD/article/view/516/373>

Aytaş, G. (1999) Çocuk Edebiyatı Etrafında. Cemre, Yıl: 5, S. 11. Erişim adresi: <http://w3.gazi.edu.tr/~giyaytas/cocukedebiyati.htm>

Aytaş, G. (2001) Çocuk Hikâyesi Yazmak... Hece Aylık Edebiyat Dergisi, Yıl: 5, Sayı 50. Erişim adresi: <http://w3.gazi.edu.tr/~giyaytas/cocukhikaye.htm>

Aytaş, G. (2003) Okuma Gelişiminde Çocuk Edebiyatının Rolü. TÜBAR-XIII. Erişim adresi:

<http://www.tubar.com.tr/TUBAR%20DOSYA/pdf/2003BAHAR/13giyasettin%20aytas155.pdf>

- Boratav, P. N. (1992) Az Gittik, Uz Gittik. İstanbul: Adam Yayınları.
- Calvin, W.H. ve Ojemann, G.A.(2009) Neil'in Beyniyle Konuşmalar. İstanbul: Metis Yayınları.
- Cohen, D.(2015) Çocuk Zihni Nasıl Gelişir? (M.Şaşzade, Çev.) İstanbul: Doruk Yayınları.
- Çılgın, A.S.(2007) Çocuk Edebiyatı. İstanbul: Morpa Yayınları.
- Erkunt, N.(1966) Okul Öncesi Eğitimi ile İlgili Uygulamalı Çalışmalar. Ankara: İlköğretim Genel Müdürlüğü Yayınları No:6, Milli Eğitim Basımevi.
- Güleryüz, H. (2013) Yaratıcı Çocuk Edebiyatı. Ankara: Edge Akademi Yayıncılık.
- Gümüş, H.(1989) Roman Dünyası ve İncelemesi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökşen, E.N.(1985) Örnekleriyle Çocuk Edebiyatımız. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Neydim, N.(2000) 80 Sonrası Değişen Paradigma Açısından Çeviri Çocuk Edebiyatı (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Oğuzkan, A.F. (2013) Çocuk Edebiyatı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Onur, B. (2007) Çocuk Tarih ve Toplum. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özen, Y.(2015) Çocuklarda Bilişsel Davranış Psikolojisi. Ankara: Yason Yayınevi.
- Piaget, J. (2004) Çocukta Zihinsel Gelişim. (Hüsen Portakal Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Piaget, J.(2005) Çocuğun Gözüyle Dünya. Ankara: Dost Yayınevi.
- Piaget, J. (2011) Çocukta Dil ve Düşünme. (Sabri Esat Siyavuşgil Çev.), Ankara: Palme Yayıncılık.
- Rousseau, J.J.(2013) Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine. (M. Baştürk, Y. Kızılcım, Çev.) Ankara: Kilit Yayınları.
- Sever, S. (2013) Çocuk Edebiyatı ve Okuma Kültürü. İzmir: Tudem Yayıncılık.
- Sever, S. (2003) Çocuk ve Edebiyat. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Suskind, D. (2018) Otuz Milyon Kelime. Ankara: Buzdağı Yayınevi.
- Şimşek, T. (Ed.) (2014) Kuramdan Uygulamaya Çocuk Edebiyatı El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Tezel, N. (2001) Türk Masalları 1. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Yalçın, A. ve Aytaş, G. (2012) Çocuk Edebiyatı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Görsel 1 Kaynağı:** <https://www.kitapyurdu.com/kitap/beyaz-lale/104714.html>

MASAL TURİZMİNİN GELİŞME BEKLENTİLERİ VE GENÇ NESLİN ULUSAL HAFIZASI OLGUSU

İlahe MEMMEDOVA¹

¹ Azerbaycan, Baku. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi. Merkezi Elmi Kütüphanesi. AZ 1143, Hüseyin Cavid prospekti, 129. 474+994 (51) 698 12 72; ilahe.agazade.00@mail.ru

Özet

Raporda masal turizmi kavramının ana hükümleri anlatılıyor. Azerbaycan'ın bu turizm türüne dahil edilebilecek bölgelerinin folkloru ve turizm potansiyeli hakkında bilgi verilmektedir.

Birinci bölümde Masal turizminin dünyada yeni bir turizm akımı olduğu anlatılmaktadır. Bu eğilimin ana özü, sözlü halk edebiyatının en çeşitli türleridir - masallar, destanlar, efsaneler vb. Karakterlerin, objelerin, objelerin belirli bir alan ve bölgeye, bölgeyle bağlantısı incelenerek yansıtılması yöntemlerinden oluşur. Azerbaycan'da masal turizminin ilk örneklerini oluşturacak geniş coğrafi meridyenler, etnografik kaynaklar, ulusal kültür mirasının parçası olan anıtlar ve folklor hafızasının taşıyıcısı nesiller bulunmaktadır.

İkinci bölümde ilk "masal" tur operatörü derneği veya şirketinin sadece çocuklarda değil, mucizelere inanan ve çocukluğundan ayrılmak istemeyen herkeste bu geziye çıkmanın ilgi uyandıracığı gerçeği sunulmaktadır. Aynı zamanda bu akım içerisinde geleneksel sergi objeleri, antik yerleşimler, efsane ve masalların sevilen karakterleriyle buluşmalar ile tamamen yeni turistik rotaların tasarlanması konuları da ele alınmaktadır.

Pek çok Azerbaycan masallarında elma sembolik anlamda kullanılmıştır. Bütün masallarımızın sonunda gökten üç elma düşer. Belki de bu elmalardan birinin turistik rotası bizi elma çeşitleriyle ünlü Guba'ya götürecektir. Bülbül efsanesi Karabağ'a, Hızır İlyas efsanesi Şeki'ye, Nuh efsanesi Nahçıvan'a vs. gider.

Azerbaycan'ın en ünlü masallarından biri olarak kabul edilen "Melikmemmed'in Masalı" ndan uyarlanan masal filmi "Azablı Yollar", üç kardeşin başına gelenleri gösterdi. Gökten düşen üç elma, üç oğlunun geri dönmesi gereken arzu nesnelere haline gelir. Masallarda yolculuğa çıkmak, rahatlığınızdan ve var olan kimliğinizden uzaklaşarak, yeni bir insan olmaya doğru atılan bir adımdır. Masal turizmi genç neslin bu adımdan başlaması için bir yol gösterici olmalıdır.

Raporda sunulan konunun asıl önemi, büyüyen neslin ulusal tarihi, edebi ve kültürel kökenlerini tanıması ve öğrenmesi için fırsatlar yaratma konularını ön plana çıkarmaktır. Masal turizmi gibi sembolik bir isim taşıyan bir konseptle bu fırsatların hayata geçirilmesi mümkündür. En önemlisi bilgisayarlara, cep telefonlarına bağlı çocuklarımızı doğanın yaşayan dünyasına ve folklor dünyasına yönlendirebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Masal turizmi, kültür mirası, folklor, çocuk, gençlik.

DEVELOPMENT EXPECTATIONS OF FAIRY TALE TOURISM AND THE NATIONAL MEMORY OF THE YOUNG GENERATION

İlaha MEMMEDOVA¹

SUMMARY

The report describes the main provisions of the concept of fairy tale tourism. Information is provided about the folklore and tourism potential of the regions of Azerbaijan that can be included in this type of tourism.

The first section describes how fairy tale tourism is a new tourism trend in the world. The main essence of this trend is the most diverse types of oral folk literature - fairy tales, epics, legends, etc. It consists of methods of reflecting characters, objects, objects in a certain area and region, by examining their connection with the region. There are wide geographical meridians, ethnographic resources, monuments that are part of the national cultural heritage and generations of carriers of folklore memory that will constitute the first examples of fairy tale tourism in Azerbaijan.

The second section presents the fact that the first "fairy tale" tour operator association or company will arouse interest not only in children, but also in everyone who believes in miracles and does not want to

¹ Azerbaijan, Baku. Azerbaijan National Academy of Sciences. Central Scientific Library. AZ 1143, Huseyn Javid prospectus, 129. 474+994 (51) 698 12 72; ilahe.agazade.00@mail.ru

leave their childhood. At the same time, this trend also covers traditional exhibition objects, ancient settlements, meetings with beloved characters of legends and fairy tales, and the design of completely new tourist routes.

In many Azerbaijani fairy tales, the apple is used symbolically. At the end of all our tales, three apples fall from the sky. Perhaps the touristic route of one of these apples will take us to Guba, famous for its apple varieties. The Nightingale legend goes to Karabakh, the Hızır İlyas legend to Sheki, the Noah legend to Nakhchivan, etc.

The fairy tale film "Azablı Yollar", adapted from "The Tale of Melikmammed", which is considered one of the most famous tales of Azerbaijan, showed what happened to three brothers. Three apples falling from the sky become objects of desire that the three sons must return. Going on a journey in fairy tales is a step taken towards becoming a new person, away from your comfort and existing identity. Fairy tale tourism should be a guide for the young generation to start from this step.

The real importance of the subject presented in the report is to bring to the forefront the issues of creating opportunities for the growing generation to know and learn about their national history, literary and cultural roots. It is possible to realize these opportunities with a concept that has a symbolic name such as fairy tale tourism. Most importantly, we can direct our children, who are addicted to computers and mobile phones, to the living world of nature and the world of folklore.

Giriş

Çocuklara yönelik turizmin aynı zamanda eğitimsel bir amacı da vardır. OElbette artık yeni kıtalar keşfedilemiyor ancak Dünya üzerinde değişimlerin çok hızlı gerçekleştiği ve yeni gözlemlerin önemli olduğu alanlar var. Elbette çocuklar için aktif turizm her şeyden önce yeni bireysel keşiflerdir. Burada bilimsel bir yöntem olarak gözlem, yaratıcılık olarak gözleme dönüşüyor. Görünüşe göre evren için önemli olan yalnızca bilimsel bilgiyle ifade edilen genel insanlık fikri değil, aynı zamanda doğaya kişisel bakış, doğa hakkındaki bireysel görüşlerdir. En önemlisi bilgisayarlara, cep telefonlarına bağlı çocuklarımızı doğanın yaşayan dünyasına ve folklor dünyasına yönlendirebiliriz.

Son dönemde edebiyat kahramanlarının mekânları ve olayları ile yazarlarının hayatları ve eserlerini konu alan geziler tüm dünyada popüler hale geldi. Turistik çekiciliğin ana unsuru, kültür ve eğitim turizminin temelini oluşturan kültürel mirastır. Edebiyat gezginleri kitapları, notları, taslakları, yazarın kişisel eşyalarını, günlükleri, ziyaret evlerini, müzeleri, konut binalarını ve kendilerini ilgilendiren diğer eşit derecede önemli unsurları inceler. Edebiyat turizmi, rahatlamayı tarih ve kültür öğrenmeyle birleştirmenize olanak tanır. Bu edebiyatın temelinde özel bir yeri olan sözlü halk edebiyatı yer almaktadır. Ve bu edebi örneklerden yola çıkarak coğrafi bağlantılar kurarsak hem çocuklarımız hem de yetişkinlerimiz için çok ilginç turistik rotalar keşfedebiliriz. Masal turizminin dünyada yeni bir turizm akımı olduğu söyleniyor. Bu eğilimin anası sözlü halk edebiyatının çok çeşitli türleridir - masallar, destanlar, efsaneler vb. Karakterlerin, nesnelere, objelerin belirli bir alan ve bölgeye, bölgeyle bağlantısı incelenerek yansıtılması yöntemlerinden oluşur. Azerbaycan'da masal turizminin ilk örneklerini oluşturacak geniş coğrafi meridyenler, etnografik kaynaklar, ulusal kültürel mirasın parçası olan anıtlar ve folklor tercihlerinin nesiller boyu taşıyıcıları bulunmaktadır.

Masal turizmi yeni bir turizm akımı

Masal turizmi, dünyanın her bölgesinin ve orada yaşayan insanların kendine ait masal ve efsane dünyası olan yeni bir turizm akımıdır. Bu masalları ve efsaneleri coğrafi konumlara, anıtlara, bölgelere göre paylaşırsak yaşayan turizm haritalarına tanık oluruz.

Avrupa Konseyi'nin 2022 yılında onayladığı Kültür Rotası'nın temelinde masal turizmi önemli bir yer tutuyor. Avrupa masal rotası, ortak maddi ve manevi mirasımızı temel alarak, masal kitaplarını ve onların ünlü yazarlarını, halk hikayelerini ve geçmişin sözlü geleneklerini bir araya getiriyor. Ziyaretçiler, uzay ve zaman arasında asılı kalan bir yolculukta, en sevdikleri masal karakterlerinin yaşadığı büyülü yerleri keşfedebileceği gibi, masalların edebi kültürüne de kapılabilir

veya güzergahın birbirine bağladığı Avrupa masal seyahati destinasyonlarında bir eğlence parkını ziyaret edebilirler. (Yevropeyskiy...2024)

Avrupa masal rotası, çocukların ve yetişkinlerin kendi kültürlerini daha geniş bir Avrupa perspektifinden görmelerine olanak tanıyan kültürel bir yoldur. Avrupa masal rotası, Avrupa halklarının kolektif hayal gücünün ve yerel kültürünün parçası haline gelen hikayelerdir.

Etkileyici kumsalları, antik kentleri, yemyeşil ormanları ve zengin koleksiyona sahip müzelerinin yanı sıra Türkiye’de masal dünyasından fırlamış gibi görünen onlarca sembol destinasyon bulunuyor. Türk masalları sözlü gelenekte yaşamıştır. Türk masallarındaki olağanüstü motifler gösterge olarak mitik düşüncenin uzantısı olmakla masal turizmine temelelr ata bilir.

Somut olmayan kültürel miras unsurları her toplumun kendine özgü özelliklerini yansıtır. Bu nedenle toplumlarda somut olmayan kültürel miras unsurlarının tanınmasının sağlanması ve bu unsurların daha yaygın hale getirilmesi kültürlerinin gelişimi ve sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir. Aymankuy Y. Ve Kütüklü D., araştırmasında çocuklu ailelerin masallara karşı tutumlarının belirlenmesinden ve masallardan yararlanma olanaklarının değerlendirilmesinden bahsediyorlar. Özellikle doğadaki bulguların izleriyle sunulan masallar, katılımcılarda genellikle olumlu duygular uyandırır. Masallar kullanılırsa, tatil seçimleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olacağını ve konuyla ilgili bazı önerilerde bulunduğunu belirttiler.(Aymankuy, 2023)

Azerbaycan'ın Masal Haritası da zengin ve zengindir. Masal turizminin organizasyonunda temel amaçlardan biri yeni projeler gerçekleştirmek, masal ve destan karakterlerinin belli bir bölgeyle minimum bağlantısını bulup orada kayıt altına almak ve büyümlü bir marka geliştirmektir. Peri masalı turizmi, dünyadaki çöküntüdeki kırsal şehirlerin kalkınmasına yönelik yeni bir turizm eğilimidir. Masal turizmi projelerine herkes, her profesyonel katılabilir. Çünkü bölgenin yerel tarihçileri ve mitoloji araştırmacılarının her biri sözlü halk edebiyatının, söz sanatının, halk masallarının hafızasının çeşitli nüanslarının taşıyıcısıdır. Çeşitli bölgelerimizden derlenen masal ve efsanelerden bazıları halkımızın kadim tarihini, etnografik özelliklerini ve geleneklerini anlatmaktadır. Azerbaycan yazarı Yusif Vazir Chamanzaminli'ye göre, "Masal ve efsaneler gibi zaman ve mekânı bilmeyen insanların ebedi örneklerine karşı dikkatli olmalıyız. Bunlarda bazı tarihi inanışların izleri görülebilir." (Çəmənzəminli, 1977)

Milli benlik bilinci sürecinde milli yaratıcılığın derinliklerine ulaşmak, onun hafıza aynasından faydalanmak ve gelecek nesillere aktarmak bu temelde yapılması gereken önemli araştırmalardan biridir. Milli benlik bilinci sürecinde milli yaratıcılığın derinliklerine ulaşmak, onun hafıza aynasından faydalanmak ve gelecek nesillere aktarmak bu temelde yapılması gereken önemli araştırmalardan biridir.

Peki bu şeylere nasıl başlamalı?

Öncelikle ülkenin farklı yerlerinden yerel tarihçiler, ekolojistler, filologlar, tarihçiler, animatörler kendi bölgelerini masal haritası üzerinde işaretlemelidir. İşaretlenen o alanda çocukların ilgisini çekecek, turistlerin ilgisini çekecek masalların izlerini bulmalıyız. Çünkü bu her bölgede, köyde, kasabada, ilçe merkezinde, şehirde vs. çok çeşitli canlı ve cansız, sözlü veya sözsüz nesnelere olabilir. Bu projelerin konuları o bölgedeki hafıza sayfalarından sözlü sunumlarla rehberlik yapan yerel halk da olabilir. Daha sonra masalsı meskenlerin yerleri resmi “kayıt” alacak şekilde planlanmalıdır. Tematik müzeler, anıtlar ve antika mülkleri hakkında sistematik bilgi edinecek bir grup gönüllüyü organize etmek de mümkündür. Buna paralel olarak animasyon program projeleri de geliştirilmelidir. vesaire. Literatürde belirtildiği gibi çocukların manevi ve ahlaki eğitimi ile ilgili çalışma yol ve yöntemleri icat etmeye gerek yoktur. Bu, tatillerin gelişimi, müzelerdeki ve sergilerdeki etkinlikler olabilir; çocukların veya ailelerin yaratıcılığına yönelik yarışmalar ve sergiler düzenlemek; akrabalar veya yaşlılar vb. hediyelik eşya yapımı ve sunumu ile ustalık sınıflarına katılım. Turistleri her hanki bir masal oyununa dahil edebilirsiniz, çünkü bir masal ve bir oyun, fantezi ve kurgudaki emilim etkinliği ile birleştirilir. Oyun sizi heyecan verici masalsı olayların içine çekiyor ve olay örgüsü geliştikçe empati artıyor. Kahramanlar, duygusal bir deneyim oluşur, hayal kurma, çeşitli durumlarda standart dışı çözümler bulma arzusu doğar. Konuya yaratıcı bir şekilde yaklaşmak daha da

iyidir, o zaman turist masal formatımız manevi ve ahlaki krizin aşılmasına ve genç neslin eğitilmesine önemli katkı sağlayacaktır.

Coğrafi haritadaki masal ve efsane görsellerine bir bakış

Pek çok Azerbaycan masallarında elma sembolik anlamda kullanılmıştır. Bütün masallarımızın sonunda gökten üç elma düşer. Belki de bu elmalardan birinin turistik rotası bizi elma çeşitleriyle ünlü Guba'ya götürecektir. Bülbül efsanesi Karabağ'a, Hızır İlyas efsanesi Şeki'ye, Nuh efsanesi Nahçıvan'a vs. gider.

Azerbaycan'ın en ünlü masallarından biri olarak kabul edilen "Melikmemmed'in Masalı"ndan uyarlanan masal filmi "Azablı Yollar", üç kardeşin başına gelenleri gösterdi. Gökten düşen üç elma, üç oğlunun geri dönmesi gereken arzu nesnelere haline gelir. Masalarda yolculuğa çıkmak, rahatlığınızdan ve var olan kimliğinizden uzaklaşarak, yeni bir insan olmaya doğru atılan bir adımdır. Masal turizmi genç neslin bu adımdan başlaması için bir yol gösterici olmalıdır.

Hangi bölgeye dönersek dönelim, orada folklorun ilginç örnekleriyle karşılaşırız. Folklor sadece sözlü halk edebiyatı değildir. Folklor halk yaratıcılığı demektir. Büyük büyükbabalarımızdan bize gelen halk yaratıcılığının tüm örnekleri folklorlardır. Bu tüm bölgelerimizde mevcuttur. Burada ilginç bir nokta da var ki, folklor açısından her bölgenin kendine has bir özelliği vardır. Halen Kültür ve Turizm Bakanlığı Turizm Dairesi Başkanlığı bölgelere çeşitli turizm rotaları sunmaktadır. Bana göre daha çok turist nereye giderse orada folklor turizminin tanıtılması daha doğru olur. (Abdullayeva, 2015) Azerbaycan'da folklor turizminin araştırılması ve tanıtılması, çocuklarımızın manevi dünyasının gelişmesinde ve milli kimliğinin anlaşılmasında çok olumlu sonuçlar doğurabilir. Masal turizminin kendine özgü çekici tonları da bu türdendir.

Şeki'nin Yedi hikayesi 1905'te Rusça olarak yayınlandı - "Kafkasya'nın Yerlerini ve Kabilelerini Tanımlayan Materyaller Koleksiyonu" (Sbornik materialov...,1905) Masallar Nukha Rus-Sünni-Tatar okulunun öğretmeni S. Abdurrahman tarafından derlendi.

2010 yılında Profesör Aydın Memmedov bu masalları Rusça'dan Azerice'ye çevirerek "Şeki'nin Sesi" gazetesinde ve "Şeki Tarihi" web sitesinde yayınladı.

2013 yılında Azadlık radyosu Aydın Memmedov'un tercümesine dayanarak masallardan dördünün ses kaydını yaptı. Masallardan dördünün ses kaydı da dahil olmak üzere masalların hem Rusça hem de Azerice tercümelerinin metinleri 2013 yılında oluşturuldu. Bu hikayeleri Şeki Ansiklopedisinde görebilirsiniz. Şeki Masalları aynı zamanda ANAS Folklor Enstitüsü'nün "Dade Gorgud" bilimsel-edebi koleksiyonunda da okunabilmektedir.

Şaki, masal kahramanlarının yanı sıra kilden, ipekten ve diğer el sanatlarından yapılmış süslemeleriyle de ünlüdür... Bu örneklerin de kendi masal dünyası vardır. "Kilav ve uygulamalı süsleme sanatları söz konusu olduğunda sanatçı Kamran yaptığı vazo için şunları söylüyor: "Yaptığım bu çömlek desenlerden oluşuyor. Süsleme sanatına yakın bir sanattır. Sadece yaklaşım farklı. Böylece detaylar kil yani vazo üzerinde aralıklı olarak işlenir. Bunu kendi tarzım olarak seçtim. İşin sanatsal yönüne gelince buna masal denir. Masal kahramanlarını vazoya uygulamaya çalıştım." (Güney Kafkasya'nın...2023)

"Gelirsen görürsün" kalesi, Han'ın sarayı, Kervansaray, Kırık köprü... Masal dünyasını görüyoruz. Yukarıda sıraladığımız masal turizmi örnekleri sayesinde masal dünyasından Şeki'nin modern dünyasına yolculuk yapabilirsiniz.

Hala Karabağ...

Bilindiği üzere Azerbaycan İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü 2012-2014 yılında "Karabağ folklorunun toplanması, sistemleştirilmesi ve araştırılması" projesini hayata geçirmiştir. Projenin hayata geçirilmesi sonucunda Ali Süleymanov (Ağdam), Musa Bayramov (Barda), Narish Bayramova (Aghjabedi), Abbas Abbasov (Gabrayl) gibi zengin repertuvara sahip usta hikâyeciler keşfedilerek repertuarları kayıt altına alındı. Bu hikâye anlatıcılarının repertuarı daha sonra Usta Hikâye Anlatıcıları adıyla ayrı bir kitap olarak yayımlandı. Bu kitap Azerbaycan'daki hikâye

anlatıcılarının repertuvarına ithaf edilen ilk kitaplardan biridir. Hikâye anlatıcıları arasında köy sakini Abbas Abbasov'un "İskender Zülkarna" hikâyesi bulaşma açısından özellikle ilgi görüyor. Masal, İskender'in kuzeye, güneye, doğuya ve batıya yaptığı seyahatleri ve maceralarını anlatır.

Usta hikâye anlatıcıları dediğimiz bu hikâyecilerden çeşitli türlerde örnekler kaydedilmiş olsa da onların repertuarlarının temelini masallar oluşturur. Becerileri ve işçilikleri esas olarak bu türde kendini gösterir.

Kharibulbulle başlayan bir masal. Karabağ'da bülbül adı verilen çiçekte bir masal, bir efsane ve tarihi bir olay vardır. Dünyanın başka hiçbir yerinde bulunamayan kharibülbul, doğanın en büyük harikalarından biridir. Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde yaşayan insanların bu çiçeğe karşı her zaman özel bir tutumu olmuştur. Kharibulbul genel olarak Şuşa ve Karabağ'ın sembolü haline geldi. Azerbaycan halılarında Kharibulbul resmine rastlamak mümkündür.

İran Şahı Karabağ Hanlığı'na saldırır ve Ağa Muhammed Şah, savaş sırasında ağır kayıplar pahasına da olsa Kaçar Şuşa'yı alır. Buranın atmosferini ve büyüleyici güzelliğini çok beğeniyor. Ancak kralın burada uzun süre kalması mümkün değildir. 1797'de Ağa Muhammed Şah Kaçar suikasta kurban gitti. Bu olay Karabağ Hanlığı ile İran arasındaki çatışmayı derinleştiriyor. Bunun üzerine Ağa Muhammed Şah Kaçar'ın iki kız kardeşi, iktidara gelen Fatali Şah'tan kardeşinin intikamını almasını talep etmeye başladılar, onu yalnız bırakmadılar...İbrahim Han yeniden kanlı bir savaşın başlamasını engellemeye çalıştı. sorununa barışçıl çözüm bulunması çağrısında bulundu. Karabağ Hanlığı ile İran arasındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla Feteli Şah'ın isteği üzerine Ağabayim Ağa onunla evlenmeye karar verir. Ancak Kharibulbul, vatan hasreti dindirmek için ateşli bir vatansever ve güzel bir şair olan Ağabayim Ağa'nın diktiği bahçede bile bitmiyor...(Fərəcov, 2022)

"Dade Korkut" destanında at, kahraman-pehlevinin ilk zenginliğidir, "Köroğlu" destanında sahibi tarafından son derece sevilen ünlü Kırat karakterini hatırlayalım. Diğer Azerbaycan destanlarında at kültürü, ateş ve denizin kutsadığı mitolojik kökenlere kadar uzanır. Bununla ilgili atasözleri ve masallar vardır. Azerbaycanlıların etnik ataları Oğuzlar at sırtında doğmuş, ömürleri boyunca at sırtında yaşamış ve at sırtında ölmüşlerdir. Kısacası at, Azerbaycan'ın hazinelerinden biridir, Azerbaycan yaşamının yakın geçmişinden ayrılmaz bir kavramdır. Aynı zamanda Karabağ atlarını ve doğasını at sırtında izleyerek gerçek manzaralardan masallara bir köprü kurabilirsiniz.

Min Qazahda köhlen ata

At qan, tere bata bata

Göy yalaqlar beline qalk

Kepez dağdan Göy göle bak... (Samed Vurğun, 2012)

Nahçıvan efsanelerinden masallara kadar masalsı bir turizm rotası çizilebilir. Yazılı ve sözlü edebiyat örneklerinde ibadet geleneğini koruyan Nuh Tufanı efsanesine göre Ağrı, İlandag ve Kamki dağlarına isimlerini veren Nuh Nabi'dir. "Nuhdaban" efsanesine göre Nuh'un gemisi Gamigaya'da karaya oturdu. Nuh'un oğulları dağların yandığını görünce dehşet içinde bağırdılar: "Allah'ım! Bizim suçumuz ne ki bugüne kadar fırtınada kaldık, şimdi ise yangına düştük. Fakat bu korku uzun sürmedi, gördüler ki ateş kendilerini yakmadı. Yeşil çimene, güle, çiçeğe dokunmaz" (Rüstəmçızı, 2008). Yanan dağlardan biri de Gamigaya, İlandag ve Ağrı'ydı. Nuh Nabi, oğullarına gördükleri ateşin mucizevi olduğunu anlatır ve bu arada onlara bir ev yapmalarını tavsiye ederek bu üç dağın onlara güç ve bereket vereceğini, kendilerini petrolden ve kötülüklerden koruyacağını söyleyerek oradan bir adım öne çıkar. ayakta idi. Topuğun yere ilk çarpması nedeniyle buna "Nuhdaban" adı verilmiştir.

'Masal Yerlerine Yolculuk' turist rotası, kendinizi masal ve efsanelerin atmosferine kaptırmak, farklı kültürlerin mitleri ve folklorundan ilham alan muhteşem yerleri ziyaret etmek için eşsiz bir fırsat sunuyor. Son yıllarda turizm sektöründe müzelere olan ilginin yanı sıra çocuklara verilen değer de arttığı gözlenmektedir. Diğer bir ifade ile günümüzde turizm sektöründe çocukların tüketici olarak değeri anlaşılmış ve çocukların, aile kararları üzerindeki etkileri artmıştır. Buna bağlı olarak, "aile turizmi" ve "çocuk dostu turizm" gibi turizm uygulamaları ön plana çıkmıştır (Günçan, 2022) En sevdiğiniz çocukluk hayallerinizi hayata geçirecek ve size unutulmaz bir deneyim yaşatacak heyecan verici bir yolculuğa çıka bilirsiniz.

Masal turizmi projelerinin amacı

Masal turizmi projelerinin amacı, turistlere kendilerini masal katılımcıları gibi hissetmelerini sağlayacak alışılmadık ve heyecan verici bir rota sunmaktır. Sonuç olarak amaç turistlere masallarla ilişkilendirilen eşsiz yerleri tanıma fırsatı vermek ve eşsiz bir seyahat deneyimi yaratmaktır.

'Masal Yerlerine Seyahat' turist rotası, turistik gezilerin monotonluğu sorununu çözerek hem yetişkinlerin hem de çocukların ilgisini çekecek özgün bir rekreasyon formatı sunuyor.

Ana görevler genel olarak aşağıdakilerden oluşur:

- Projenin amaçları arasında rota hazırlamak;
- turistik yerlere geziler düzenlemek;
- masallarla ilgili ilgi çekici etkinlikler düzenlemek ve turistlerin konforlu bir konaklama geçirmesini sağlamak;
- yer alıyor. En önemlisi ise çeşitli kültürlerin mit ve efsanelerinden ilham alan eşsiz yerlerin analizi;
- standart dışı turistik rotalara turist çekme yöntemleri üzerine araştırmalar. Hedef kitleleri çekmek için pazarlama stratejileri geliştirmek;
- ziyaretçiler için masalsi ve büyümlü bir atmosfer yaratmak amacıyla turistik yerlerin tematik tasarımına yönelik fikirler ve uygulamalar;
- turist deneyiminin artırılmasında dekorasyonun öneminin göz önünde bulundurulması;
- masalsi mekanların ve turistik rotaların çevresel sürdürülebilirliği;
- masalsi rota boyunca interaktif oyunlar ve eğlence;
- gezginler arasında masal temalarına dayalı turistik rotalara olan talebin analizi;
 - bu alanın popülaritesinin ve gelişme beklentilerinin belirlenmesi.

"Turizmde çocuklar: turist olarak çocuklar" konusunda araştırmada (Turizmde çocuklar...2019) çocukların turizmde turist olarak katıldıkları kampların yerlerinden hareketle, turizmde katılan bölgelere yönelik hizmetlerle ilgili standartların ortaya konması, gerekli yasal mevzuatın geliştirilmesi, mevcut eğitim konularının önemsendiği arz edilir.

Araştırmanın yazarları haklı olarak çocuk haklarını koruyarak ve gerekli yasaları çıkararak ve uygulayarak çocuğun turizmdeki yerini belirlemeye çalışmışlardır. turizm ve çocuk kavramları arasındaki ilişki; Kalkınma odaklı bir dünya düzeni için turizmin ekonomik, sosyal ve çevresel katkıları şarttır. Çocukların turist olarak turizmde katıldığı kampları düzenleyenlerin takvimine göre, turizmde katılan çocuklara sunulacak hizmetlere ilişkin standartların belirlenmesi, gerekli yasal mevzuatın hazırlanması ve eğitimlerin yapılmasının önemli olduğu değerlendirilmektedir. Bu konularla ilgili olarak sivil toplum kuruluşları, hükümetler, uluslararası kuruluşlar, sektör temsilcileri çocukların turizmde sadece turist olarak görülmemesine dikkat çekti.

Sonuç

Masal turizmi projeleri efsaneleri ve toplantıları en sevilen masal karakterleriyle birleştiren temelde yeni bir turist rotasıdır. Bütün çocuklar masalları sever! Harika bir dünyaya yolculuğumuza masallarla başlıyoruz. Masallar hayatı öğretir, genellikle mutlu sonla biter, onlarda iyilik her zaman kötülüğe galip gelir. Masalarda büyümlü yardımcımlar, mucize hayalleri, benzemeye çalıştığımız iyi kahramanlar vardır. En önemlisi hem çocukların hem de yetişkinlerin küçük bir köyün, bir dağın, bir gölün, bir pınarın, bir kayanın, bir ormanın, bir derenin, bir ağacın tadını çıkarabilmesi, manevi dünyalarını genişletebilmesi, bilgilerini arttırabilmesidir. Eğitimin asıl ve en önemli görevi, kültürel değerleri yeni nesillere aktarmak, bilimsel ve teknolojik gelişmelere bağlı yeni insanlar yetiştirerek

kültürün gelişmesini sağlamaktır. Tarih sadece benim değil, tüm insanlığın biyografisidir... Masal turizminin yolu doğadan, insanların hafızasından, bilimsel bilgiden geçer ve Azerbaycan'ı masal dünyasından tanıtabilir.

Kaynakça

1. Abdullayeva, Fəxriyyə (2015). Folklor turizmi: mahiyyəti, imkan və perspektivləri, Mədəniyyət qəzetəsi, 25 fevral.
2. Aymanqay, Y., Küttüklü, D. (2023)Çocuklu ailelerin masalların konaklama işletmelerinde kullanılmasına dair görüşleri, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi, Cilt: 26 Sayı: 50, 807 - 828, 31.12.2023
3. Yalçınkaya, Barış, Fünun Dinçer (2019). Turizmde çocuklar: turist olarak çocuklar Uluslararası Sosyal Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi (JSHSR) 6(36)-DOI:10.26450/jshsr.1137
4. Cmirnova, Y.B. (2014). Perspektivı razvitiya skazocnoqo turizma, Вестник РМАТ, №2,136-138.
5. Çəmənəmli, Y.V. (1977). Əsərləri, 3 cildə, III cild, Bakı: Elm, 328 s.
6. Fərəcov, Savalan (2022). Ağabəyim ağa və onun “Vətən bağı” , Mədəniyyət qəzetəsi, 01 temmuz
7. Güncan, Ö. (2022). Çocuk rekreasyonu: Oyun davranışı bağlamında resort otellerde bir araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir
8. Güney Kafkasya'nın İlk Seramik Merkezi Sergisi... 28.06.2023 <https://bizim.media/az/cemiyet/143682/>
9. Rüstəm qızı, Məhsəti (2008). Naxçıvan əfsanələri, 208 s.
10. Sannikova, N.İ. (2012). Sosialno-pedaqoqiceskiye funksii skazki, Ярославский педагогический вестник, №2. T.II, 47-51.
11. Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemen Kavkaza (1905), Spb(Cilt 35)
12. Samed Vurğun (2012). Azərbaycan... https://vk.com/wall-38722083_36
13. Şeki Ensiklopediyası, <https://shaki.info/wiki>
14. Turizmde çocuklar: turist olarak çocuklar (2019). Uluslararası Sosyal Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi (JSHSR) 6(36)-DOI:10.26450/jshsr.1137
15. Yevropeysiy skazoçnyı marşrut (2024). <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/european-fairy-tale-route>

AZERBAIJAN ÇOCUK EDEBİYATINDA FOLKLOR MOTİFLERİ

Doç. Dr. Semengül GAFAROVA¹

Özet

XIX yüzyılın sonu ve XX yüzyılın başlarında folklor örneklerinin toplanması, neşri ve araştırma alanında mühim canlanma fark edilmiştir. Rus basında ya da ulusal basında Azerbaycan folkloru örnekleri farklı türlerde yayınlandı. Özellikle, yüzyılımızın başlarında basın alanında elde edilmiş geniş imkanlar folklor materyallerinin daha fazla toplanmasına ilgi yaratır, onları kütləviləşdirirdi. Xüsusilə bu yıllarda folklor eserlerinin toplanması, amaç ve sistem aydınlığı göze çarpmakta idi. S. Abdurrahmanbekov, 1898'de çocuklar için "Tatar çocuk hikayeleri" olarak masallarını yayınladı. S.M.Qənizadə və H. Mahmudbeyov 26 Mayıs 1896 yılında "Nübar" adlı

¹ Azerbaycan, Bakü Slavyan Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-3548-8937, gulhusu01@gmail.com

çocuk dergisi yayınlamak amacıyla Bakı valisine yazdıkları dilekçede dergide çocuk masalları, temsiller, bilmeceler yayın yapacaklarını gösteriyordu. Faydalı kıraat kitaplarına büyük gereksinim olduğu bir dönemde "Nicat" gazetesi folklor örneklerini toplamayı, onları çocukların seviyesine uygun bir tarzda işlemeyi ve kitapçık şeklinde yayın yaptırmayı tavsiye görüyordu.

F. Köcherli tarafından derlenen ve yayınlanan "Çocuklar için Hediye" (1912) adlı kitap, önemli bir olay olarak karşılandı. S.Hüseyn, "Çocuklara için Hediye" adlı kitabını Kafkasya'daki ilk kitap olarak adlandırdı: "Bizi köyümüze tanıtıyor ve geçmişimize karşı milli hislerimizi uyandırıyor". Sözlü halk edebiyatı genel olarak çocuk edebiyatının ilk kaynağı ve sözcük dağarcısının başlangıcı olarak düşünülür. Çocuk edebiyatı bu kaynak temelinde geliştirilmiş ve ilerici gelenekleri ile tarih boyunca geliştirilmiştir.

Estetik zevkin sanat beslenmesi, güzelliğe hayranlığın ve gelecekte güçlenecek hümanist-insani keyfiyetlerin temeli işte bu ana şarkıları, ana sütü kadar önemli olan bu laylalarla, bu beşik şarkıları ile koyulur. Dağıstan halk şairi Resul Həmzətov beşik şarkılarının, ana laylalarının en kutsal bir şeriyət, insan hayatının ilk sanatsal gıdası olduğunu göstererek yazıyor: "Ana şarkısı tüm insan şarkılarının öncesi, tüm insan şarkılarının başlangıcıdır. Ebeveynlik olmadan, dünyada hiç şarkı olmazdı. Ana şarkıları şiirin ilk kaynağı, kalbimize serpilmiş ilk şiir tohumudur "

Azerbaycan Çocuk şiirinde laylalar tarzında yazılmış şiirler bir dizi teşkil edir.R.Əfəndiyev, A.Şaiq, A.Seहत, M.Seyidzadə, S.Rüstəm, Z.Cabbarzadə, R. Rıza, M.Dilbazi, Ə.Cəmil, T. Elçin, A. Kerim, M. Gülgün ve diğer şairlerin lirik tarzda yazdıkları şiirler, bu serinin tipik örneklerinden biridir. Çeşitli içerik ve tarif biçiminde olan bu şiirlerin tamamı için toplam husus şudur ki, bunlar da sükunet ruhu, evlat sevgisi, çocuğun geleceğine büyük güveni, terennümü bu geleneksel türün çağdaşlık fikrine hizmet işinde önemini bir kez daha artırıyor.

Halk geleneklerinin Azerbaycan çocuk edebiyatının oluşumu ve gelişmesindeki rolü belirgin bir rol oynamıştır. Masallar ve destan motifleri, görüntüleri ve şablonları, lirik-romantik, efsanevi romantik tarzı ve çocuk edebiyatının türünü şekillendirdi. Eski ve ölümsüz Azerbaycan folkloru ve bilimsel edebiyatının anıtı olan Dede Gorgud, şiir ve şiir de dahil olmak üzere çocuk edebiyatı üzerinde olumlu ve etkili bir etkiye sahipti. Çocuk şiirinde "Dede Gorgud" kullanarak zenginleşen eserler var.

Azerbaycan'ın çocukluğunda folklor kullanım böyle bir şey değildi. Canlı konuşulan dilden çekilen imgeler ve ifadeler, mecazi düşünce, çocuk nesirlerinin en güzel örneklerinde kendisini hissettirmiştir. Folklorun kullanımı yazarlarımızın yaratıcılığında bir masal içermez, taklit ve tekrara yol açmaz. Bunun yerine, yazarlar folkloru folklor kullanarak yeni fikirlere ve motiflere getirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan çocuk edebiyatı, Azerbaycan çocuk folkloru, folklor örnekleri, mecazi düşünce, masallar ve destan motifleri, imgeler ve ifadeler, çocuk masalları, temsiller, bilmeceler, beşik şarkıları.

Summary

In the late 19th and early 20th centuries, there was a significant revival in the collection, publication, and research of folklore. Samples of Azerbaijani folklore in various genres were published in both the Russian and national press. In particular, at the beginning of the century, the vast opportunities in the field of the press aroused interest in the collection of folklore materials, popularized them. In 1898, S. Abdurrahmanbeyov published his collected fairy tales for children under the name "Tatar children's fairy tales". In their application to the Baku governor on May 26, 1896, S.M.Ganizadeh and H. Mahmudbeyov wrote a children's magazine called "Nubar" stating that they would publish children's tales, fables and riddles in the magazine. At a time when there was a great need for useful reading books, the Nijat newspaper recommended collecting samples of folklore, working on them in accordance with the level of children, and publishing them in the form of a booklet.

The book "Gifts for Children" compiled and published by F. Kocharli was welcomed as a significant event. S. Hussein called the book "Gifts for Children" the first book in the Caucasus. "It introduces us to our village and gives us a national feeling for our past." Oral folk literature is considered to be the first source of children's literature, as well as the beginning of the art of speech in general. Children's literature is based on this source and has developed throughout its history using its progressive traditions.

There are a series of poems written in the style of lullaby in Azerbaijani children's poetry. Poems written by R. Afandiyev, A. Shaig, A. Sahhat, M. Seyidzade, S. Rustam, Z. Jabbarzade, R. Rza, M. Dilbazi, A. Jamil, T. Elchin,

A. Karim, M. Gulgun and other poets in the style of lullaby are typical examples of this series. The common denominator for all of these poems, which have different content and descriptions, is that the spirit of lullaby, the love of children, the hymn of great faith in the future of the child increase the importance of this traditional type in serving the idea of modernity.

In general, the people are not only great artists, but also great teachers. From the first day of the establishment of the world to the present day, the people's artistic thinking has not forgotten its future, the spiritual needs and aesthetic tastes of its children, and has created a valuable artistic wealth for it. If we look a little earlier, we can once again confirm our opinion in all these fairy tales, songs, riddles, delusions and so on. The education and upbringing of the child, as an intelligent, capable and intelligent person who understands life and the world has always been in the center of attention. Everything is dedicated to the formation of our future children. The story is not only a sweet spiritual food of the child's free time, but also a means of learning about life. According to our wise grandmothers and wise elders, the wisdom of adults is imbued with the imagination, simplicity, purity and imagination of childhood.

The rich vocabulary of our people is very rich in terms of materials covering the interests of children. Lullaby is the first window to beauty in a child's heart. While breast milk protects the physical perfection of the baby, lullabies are one of the main means of raising a mute baby. At this age, do not verbally influence the child, it is impossible to find a second such successful way. This is also an achievement of folk pedagogy.

Keywords: Azerbaijani children's literature, Azerbaijani children's folklore, examples of folklore, metaphorical thought, tales and epic motifs, images and expressions, children's tales, representations, riddles, crib songs.

XIX yüzyılın sonu ve XX yüzyılın başlarında folklor örneklerinin toplanması, neşri ve araştırma alanında mühim canlanma fark edilmiştir. Rus basında ya da ulusal basında Azerbaycan folkloru örnekleri farklı türlerde yayınlandı. Özellikle, yüzyılımızın başlarında basın alanında elde edilmiş geniş imkanlar folklor materyallerinin daha fazla toplanmasına ilgi yaratır, onları kütləviləşdirirdi. Xüsusilə bu yıllarda folklor eserlerinin toplanması, amaç ve sistem aydınlığı göze çarpmakta idi. S. Abdurrahmanbekov, 1898'de çocuklar için "Tatar çocuk hikayeleri" olarak masallarını yayınladı. S.M.Qənzadə və H. Mahmudbəyov 26 Mayıs 1896 yılında "Nübar" adlı çocuk dergisi yayınlamak amacıyla Bakı valisine yazdıkları dilekçede dergide çocuk masalları, temsiller, bilmece yayın yapacaklarını gösteriyordu. Faydalı kıraat kitaplarına büyük gereksinim olduğu bir dönemde "Nicat" gazetesi folklor örneklerini toplamayı, onları çocukların seviyesine uygun bir tarzda işlemeyi ve kitapçık şeklinde yayın yaptırmayı tavsiye görüyordu.

F. Köcherli tarafından derlenen ve yayınlanan "Çocuklar için Hediye" (1912) adlı kitap, önemli bir olay olarak karşılandı. S.Hüseyn, "Çocuklara için Hediye" adlı kitabını Kafkasya'daki ilk kitap olarak adlandırdı: "Bizi köyümüze tanıtıyor ve geçmişimize karşı milli hislerimizi uyandırıyor".

Sözlü halk edebiyatı genel olarak çocuk edebiyatının ilk kaynağı ve sözcük dağarcısının başlangıcı olarak düşünülür. Çocuk edebiyatı bu kaynak temelinde geliştirilmiş ve ilerici gelenekleri ile tarih boyunca geliştirilmiştir.

Estetik zevkin sanat beslenmesi, güzelliğe hayranlığın ve gelecekte güçlenecek hümanist-insani keyfiyetlerin temeli işte bu ana şarkıları, ana sütü kadar önemli olan bu laylalarla, bu beşik şarkıları ile koyulur. Dağıstan halk şairi Resul Həməzətov beşik şarkılarının, ana laylalarının en kutsal bir şəriyyət, insan hayatının ilk sanatsal gıdası olduğunu göstererek yazıyor: "Ana şarkısı tüm insan şarkılarının öncesi, tüm insan şarkılarının başlangıcıdır. Ebeveynlik olmadan, dünyada hiç şarkı olmazdı. Ana şarkıları şiirin ilk kaynağı, kalbimize serpilmiş ilk şiir tohumudur" (9, s.213-216).

Azerbaycan Çocuk şiirinde laylalar tarzında yazılmış şiirler bir dizi teşkil edir. R.Əfəndiyev, A.Şaiq, A.Sehhet, M.Seyidzadə, S.Rüstəm, Z.Cabbarzadə, R. Rıza, M.Dilbazi, Ə.Cəmil, T. Elçin, A. Kerim, M. Gülgün və digər şairlərin lirik tarzda yazdıkları şiirler, bu serinin tipik örneklerinden biridir. Çeşitli içerik ve tarif biçiminde olan bu şiirlerin tamamı için toplam husus şudur ki, bunlar da sükunet ruhu, evlat sevgisi, çocuğun geleceğine büyük güveni, terennümü bu geleneksel türün çağdaşlık fikrine hizmet işinde önemini bir kez daha artırıyor. Layla, M.Dilbazi'nin paragraflarından birini inceleyerek görüşlerini bir kez daha teyit edeceğiz:

Hamı yatdı, sən də yat,

Dincəl, quzum, tez boy at,
Sübhün xeyrə açılısın,
Sənə gülsün bu həyat,
Yat, canım, gözüm, laylay!
Qurbanın özüm laylay!

Ə.Cəmilin 1943 yılında, odun, ateşin içerisinde, askeri sahra xəstəxanasında yazdığı "Laylay" şeri o zamanki literatürde, ailelerde yaygın bir duruma, güçlü etkiye sahip olmuştu.

Laylalardan sonra şarkı sözleri, okşamalar, kelime büyüleri, bulmacalar, küçük peri masalları vb. farklı yaş gruplarındaki çocuklara uygun küçük folklor türlerinden biridir. Okşamalar çocuğun duygularını doğrudan etkileyen lirik ve eğlenceli örneklerdir. Aynı zamanda, çocuklara estetik zevkle birlikte en soylu ahlaki nitelikleri öğretir. Bunun nedeni, çocuk şairlerinin estetik ve manevi eğitici önemi olmasıdır. Çocuk şairleri yeri geldikçe bu usuldan istifade etmişler. Örneğin: Rahim Ramzinin "Balama kurban" adlı satirik okşamasından:

Barsız budaqlar,
Qorxaq uşaqlar,
Bütün yaltaqlar
Bu balama kurban!

Çocuk folkloru içerisinde çocukların zihinsel inkişafına yardım etmek, bilgi alanını genişletmek, düşünce yeteneğini artırmak içinde tapmacaların, konuşmasını səlisləşdirmək, iradesini, hafızasını kuvvetlendirmək işinde tapmacaların büyük önemi vardır.

"Fikrin matematikası", "Ağıl üçün bilik xəzinəsi" ve diğərleri tərəfindən təhmin edilən bilmecələr türünü istifadə edərək şiir yazdılar. Buna R. Efendiyev "Fəsilələr haqqında" bilmece şeri, A.Şaikin "Tapmaca şarkısı" şiiri buna nümunə ola bilər:

Səhər çağında,
Gilas bağında,
Uçardı bir quş,
Edərdi: "cik-cik"
Tapın görək nə,
Edərdi: "cik-cik"? (4, s.14)

M.Dilbazinin "Bulun bakalım hangi quşam?", T.Elçinin "Bap-balaca fabrika", "Fildən böyük", "Yüzer suda, batar suda", X. Elibeylinin "Tap görüm nedir?", M.Gülgünün "Tapmacalar", vb. bilmecələr, modern çocuk folklorunun tipik nümunələrindən biridir.

Halk pedaqoqıqası üzərə ünlü uzman Ə.Həşimov zihinsel tərbiyə sahəsində tapmacaların önemi şöylə genelleşirmiş: "Folklor malzəmələri içerisinde zihinsel tərbiyənin ən güçlü aracı tapmacadır" (10, s.243).

Dediğimiz gibi, folklorun ən ilginç və önəmli türlerinden biri yanıltmacıdır. Yanıltmacılar mevcut literatürde çocukların bebek zamanları akıcı ve düzgün konuşmayı öğretmeyin, alışdırmağın esas araçlarından biridir. Yanlış anlamalar hem kusursuz konuşma hem de telaffuz doğruluğu yanında gelişmişliği ve düşünme sıklığını gerektirir. Çocuk şairlerimizden T. Elchin'in yanıltmacılarına bakalım:

Qız qazı, qaza tutdu,
Qazı qız ütdü.

İki bükü kükü yedim,
Yedim iki bükü kükü.

Çocuk folklorunun öbür türleri gibi çocuk şarkılarının diğer yazarlar da çocuk yazıçılarıdır. İlk numayende gibi bu alanda R.Əfəndiyevin geniş etkinliyi diqqate dəyərdir. Onun "Yaz olanda", "Gül", "Durna", "Yağmur", "Fəsilər hakkında", "Menekşe" vb. şiirleri halk şarkı sözü şiirlerine dayanır. Örneğin: "İlkbaharda" ünlü şarkının "İlkbaharda misafirimiz olacak" sloganına dayanıyor.

Çocuk şiirinde folklor malzemelerinin nispeten geniş kullanımı, S. Ezim'in yaratıcılığının ilk ortaya çıkışıdır. S.Ezim çocuklar için yazdığı öğütler, manzum hikâye, masal, temsil, alleqoriyalarında fikirlerini halk hikmeti ve halk rivayetleri ile esaslandırır, fıkra ve esprilerle süslüyor, halk edebiyatının çeşitli örnekleri ile zinnətləndirir. "Kral ve bahçıvan", "Loğmanın satılması", "Ahir qebiristana gelecek", "Xeyirsöyləməz", "Hemedan hâkimi", "Garı ve oğlu", "Halife ve Behlül" ve s.öyüd, təmsillərdən, atasözlerinden, halk rivayetlerinden behrelənərək yazılı şiirlerdir.

M.E.Sabir'in "İhtiyar bahçıvan", "Molla Nesreddinin yorganı", "Karıncı", "Çocuk ve buz", "Çocuk ve para", "Yalancı çoban", "Camış ve sel", "Tabip ve hasta" vs. . Bu açıdan şiirler karakteristiktir. Herkesin bildiği "Çocuk ve Buz" şiiri, "Güçlü kim" birçok yazar tarafından kullanılan küçük bir halk hikayesine dayanıyor. Halk edebiyatı ile bağlılık, folklor motifleri kullanarak A.Sehhet ve A.Şaikin eserlerinde kendini daha fazla gösteriyor. A.Sahhatin ince duygular, doğallık, akıcılık, çocuk şiirleri, folklor desenleri ile daha da şekillendirilmiştir. A.Sehhet "İki çocuk", "İki buzağ", "Hırsız ve anne", "Şef ve kediler" ve diğerleri şiirleri bu tarzda yazılmışdır. "İki çocuk" şiirinde yine ataların sözlerinin etkisini ifade ediyoruz.

A.Şaik kendisi "Xatirelerim" eserinde şöyle yazar: "Halk folklorunu öğrenmek bana halk dilini, halk zevkini, halk geleneklerini öğretti". Abdullah Şaik "Tık-tık hanım", "Tilki hacca gidiyor", "İyi arkadaş" gibi ilk manzum hikâyelerini de işte bu halk folkloru üzerine yazmıştır.

Çocuklarının hayata olan ilgisi, gözlemleri, hayal gücü ve yaratıcı fantezileri büyümeye başlıyor. E. Jamil'in sadece bir örneği bu yönü şöyle tanımlıyor: "Can Nine, bir masal anlat".

Ə.Mirzəyevin "Alı babanın masalları" kitabında "Çocuk ve masal" şiirinde çocuklar aleminin nağılperestliyi ve masalların önemi hakkında deniyor:

Çocuk dünyasının kendi çıkarları vardır,
Bütün çocuklar komiktir (11, s.47).

İster inqılabın ilk yıllarında, gerekse de sonraki gelişme ve yükseliş döneminde çocuklar şairlerimiz halk masalları esasında çok manzum masallar yazmışdılar, folklorun zengin hazinesinden etkin kullanmışlar.

M.Seyidzadənin "Keçel Samet", "Nergis", "Kartal", "Üç elma", "Cik-cik serçecik", "Sihirli nar", "Sebayel güzeli", "Güneş baba", "Güzellik çeşmesi", M. Mantar "Şalgam, Işık, Dut", M. Dilbazinin "Oduncu", N.Refibeylinin "Köylü ve kurt masalı", M.Gülgünün "Sen ne güçlüsün?", A.Alibeylinin "Kurt masalı", B.Azeroğlunun "Kurt ve kuzu", "Horoz Masalı", E.Mirzəyev "Seyahat ve yılan" ve diğer masallar bir bütün olarak folklor eserlerinden behrelənmiştir. Bazen olağanüstü sanatçılar, folklor ve folklor özelliklerinden orijinal eserler yaratmışlar.

Orijinal ve modern ruhlu masallarda halk edebiyatı üslubundan yaratıcı biçimde kullanarak M.Dilbazinin ve M.Seyidzadənin eserlerinde kendini daha fazla gösteriyor. M.Dilbazi "Bal arısı ile eşek arısının masalı", "Güneş, rüzgar, su ve ilanın masalı", "Muy-muy, haf-haf, cıvıl cıvıl, qah-qah ve Tellinin masalı", "Babaların su özlemi" ve s. masallar çocuklara terbiyevi ideyaları çatdırmaq istemiş ve başarılı olmuşdur.

Azerbaycan folkloru tarihsel kahramanca efsanelerle zengindir. “Astiag Efsanesi”, “Tomris Efsanesi”, “Metem Efsanesi” ve diğeri literatürümüzde yaygınlaşmıştır. Azerbaycan folklore Azerbaycan manevi, ahlaki fikri, büyük vatanseverlik örneği olan efsane ve rivayetlerle zengindir.

Doğru, herhangi bir sanatsal materyali çocuklara aktarmak için bazı pedagojik işlemler yapmak mümkündür. İşte kesin bir pedagojik hedef.

Genelde, halk büyük sanatçı olmanın yanı sıra, aynı zamanda büyük bir eğitimcidir. Dünya tesisi olandan ta bugüne kadar halk sanat tefekkürünün kıvılcım saçtığı ilk günden kendisinin geleceği, hayatının devamı olan evlatların manevi ihtiyacını, estetik zevkini okşamasını da unutmamış, onun için değerli, dolgun sanatsal servet de yaratmıştır. Bir kadar öncelere de bakarsak, bir daha fikirlerimizi onaylamış oluruz ki, tüm bunlar masallarda, katılan şarkılarda, söylenen bulmaca, yanıltmac vb. de çocuğun eğitimi ve terbiyesi, bilgisi, hayatı, dünyayı idrak eden zeki, yetenekli, fehmlı bir insan gibi büyümesi ilgi odağında olmuştur. Her şey gelecekteki çocuklarımızın oluşumuna adanmıştır. Peri masalı, bir çocuğun boş vakitlerinde tatlı bir manevi beslenme değil, aynı zamanda yaşam öğrenmenin bir aracıdır. Ağbirçek büyükannelerin, müdrik yaşlıların söylediklerine, çocukluk döneminin hayalleri, sadeliği, temizliği, hayal gücü ile birlikte büyüklerin müdrikliyi bastırılmışdır.

Halkımızın zengin hazinesi, çocuk çıkarlarını kapsayan materyaller açısından çok zengindir. Laylalar, çocuğun güzelliğinin ilk penceresidir. Anne sütü çocuğun fiziksel kamilliyini muhafaza ediyorsa, ninniler dilsiz bebeğin manen terbiye için en temel araçlarından biri olarak görünür. Bu yaşta, çocuk sözcükten etkilenmez ve ikinci başarılı yolu bulmak imkansızdır. Bu aynı zamanda halk pedagojisinin başarısıdır.

Annenin tatlı ve narin bir dille yaptığı kuzular çocuklukta estetik duyguların oluşması için ahlaki bir değerdir. Laylanın bestelenmemiş müziği, ritim, ahenk ve melodi "lay- lay" ifadelerinin tekrarı, nakaratı çocukta dünyaya hassas ilişkinin közertilerini, manen şekillenmesinin közertilerini yaratıyor. Bazen anne çocuğunu atıp-tutar ve onu yürütmek ister. Çocuğun emekleme sürecini de şok merakla anne izler. Üç durumda da anne çocuğuna olan sevgisini okşama ile ifade eder. Yani, arzularını dile getirmek isteyende bu yolla bildirir. Dolayısıyla, bu talebe bu anlamda “okşama” adı verilir. R. Efendiyev, “Okşama bu janra verilen genel bir isimdir. Bununla birlikte aralarında mazmunca farklı olan beslemeler, eğlenceler, övgüler vb. çağırarak doğru olardı”(4, s.80).

Folklorun nitelikleri her zaman yazılı edebiyatın odağında olmuştur ve başarılı eserlerde halkın yaratıcılığının ruhu yansıtılır. Önemli sanatçılar, halk yaratıcılığının bu büyük gücünü her zaman değerlendirmişler; sanatçıların bu tükenmez hazineden faydalanmaya çağırıyor. K.Çukovski yazıyordu ki, çok tereddütten sonra ben böyle bir kanaate vardım ki, bütün yazarlar için tek pusula halk şiiridir (5, s.7).

Azerbaycan'ın çocuk edebiyatının önde gelen alanlarından biri şüphesiz sanatsal bir nesirdir. Bildiğiniz gibi, çocuğun nesli, çocukluk okur yazarlığı sırasında pek gelişmedi. F. Köçerli, halk hikâyelerini ve efsaneleri "Çocuklara Hediye" başlıklı kitaplar şeklinde diğeri türlerle birlikte yayınladı. Bundan sonra bazı yazarlar da folklor motiflerinin etkisiyle eserler yaratıldılar. Masallar, çocuk nesirlerinin geleneksel başlangıcını üstlenmeyi başardılar. Çocuk doğurma örneklerinden birçok peri masalında olduğu gibi, "biri varmış, biri yokmuş" ile başlar. Örneğin, "Ahmed ve Maleyka", "Nuraddin", "Eşref", "Şelekuyruk", "Çoban Halıları" ve diğeri. Çocuk nasirleri iyi bir maarifçidirler. Net bir tarihsel dönemin meramını ve pedagojik talep ve folklorun kendi malzemesini nasıl ulaştırmayı iyi bilirler. Dolayısıyla, hedefleri için gerekli formülü verirler. Örneğin, "Eşref"te “insan, ülkenin kölesi” deyimini atalar misali gibi ifade ediyor.

Ayrıca folklor türüne özel bir şiir var. Sanatsal nesirin, folklorun ilk adını taşıdığını kabul ediyoruz. Örneğin: Piri baba, Karaca kız, Şələquyruq, Tık-tık hanım, Mestan horoz, Cık-cık, Benekli köpek, Altın köpek vb. isimler bu türdendir.

Divan Bey'in “Yılan” ismi de folklore personajıdır. "Yılan" gerçekçi bir hikayedir. Yazar büyüyen kuşağı naif hayal gücünün yetersizliğine getirir ve onları yanlış inançlardan uzaklaştırır. "Yılan", çocuk nesirlerinin en değerli örneklerinden biridir.

A.Şaikin "Göç" hikayesindeki olayların tatlılığı, kasvetli ve aramlı dil, vüsətli fantezi, hafızanın yaşamla temasında masal gibi görünenleri kendisine oyulmuş etmesi onun halk edebiyatı ile alakasının inandırıcı kanıtıdır. Hikâyedeki "Altın Köpek" hikayesi ile, halk masallarından "Vafalı Dostlar" ın arasında ciddi bir benzerlik var.

Azerbaycan yazarları her zaman folklorun fırsatlarını ustalıkla kullanmışlardır. Folklor yüksek ve asil insani duygular getiriyor. Folklorun rolü bununla sınırlı değildir. Folklordan faydalanarak kendilerine özgü, stil, sanat düşüncelerden kimseye bənzətməyən, ilk bakişta duyulan eserler oluşması masalda insanoğlu, insan ruhu sivil adiliyə, mucizeye can atıyor.

M.Rzaquluzade "Elgücü", "Ana yüreği dağ çiçeği", "Deli Ozan" gibi eserlerinin konusunu "Dede Korkut" destanlarından kullanmıştır. Dastanda kalabalıktan çıkan kahramanlara özel saygı ve sevgi eşliğinde anılıyor. Burada sadece kahramanlığa değil, aynı zamanda annesinin sevgisine de odaklandı. Azerbaycan doğasının güzelliği, büyümlü güçler hakkındaki şiirsel fikirler, kızlarımızın onuru ve cesur oğullarımızın kahramanlık işleri, ayrıca çocukların anladığı, yeni fikirleri, geçmişin birliğini ve uyumlarını anladığı bir dille yazıyor. Yani, M. Gorki'nin dediği gibi, yazar üç zamanı; geçmişini, şimdiki zamanını ve geleceğini yansıtır. Hikaye de Buğacın dili ile düşman yerinde oturur ve halkımızın toprak sevgisi bir daha qabardılır: "Gidin, tüm yağılara, cihana bildirin ki, bizim elde can diyene - can derler, kan diyene - kan! ... (12, s.29) .

M.Rzakuluzadeh'den sonra, Mehdi Hüseyin "Odlu kılınc", İlyas efendiyev "Garı Dağı" hikayelerini yazdılar.

1923'te yayınlanan Süleyman Sani Akhundov'un hikayesi ilginç bir anlatıma dayanıyor. Hikayenin konusu feodal kavimler arasındaki kan davasıdır. Hikayenin son bölümünde, eski dünyanın eski geleneklerine ana fikir olarak itiraz eden iki genç Mısır han Surkhan han arasındaki kan dökülmesinin kurtuluşunu bulamıyor. Doğanın niteliği, doğanın intikamı, onları pişman etmeye zorlar. Deprem sonucunda, iki dağ yıkıldı ve feodal dünyanın kurbanı olan iki genç öldü. Oradan su kırmızı akmağa başladı. "Kan Bulağı" olarak adlandırılan bulak gençliğin trajedisini ebedileştirdi..

Ali Valiyev'in "Sevgililer Günü" de halk hikayelerine dayanıyor. Halk yazarı Ali Valiyev'in yaratıcılığı, folklor boyaları ve stilleri açısından zengin. Çocukluk yaptığı çalışmalarında bu yönü tekrar bekliyor. Hikaye, çocukları inanç, güven eksikliği, cesaret, zorluk, cesaret ve sağlamlık gibi ahlaki özelliklere uymaya teşvik eder.

Azerbaycan halk hikayelerinin kahramanları, adaletsizlik karşıtları, mücadelelerinde her zaman kazanırlar, ancak büyük zorluklar pahasına amaçlarını gerçekleştirirler. Bu özellikleri "Mardi Hikâyesi" hikayelerinde gözlemlemek zor değildir. Hikaye, ellerin güçsüzlüğü fikri, Azerbaycanlı kadının zeki, temkinli, cömert ve mücadelesi vurgulanmıştır.

Halk geleneklerinin Azerbaycan çocuk edebiyatının oluşumu ve gelişmesindeki rolü belirgin bir rol oynamıştır. Masallar ve destan motifleri, görüntüleri ve şablonları, lirik-romantik, efsanevi romantik tarzı ve çocuk edebiyatının türünü şekillendirdi. Eski ve ölümsüz Azerbaycan folkloru ve bilimsel edebiyatının anıtı olan Dede Gorgud, şiir ve şiir de dahil olmak üzere çocuk edebiyatı üzerinde olumlu ve etkili bir etkiye sahipti. Çocuk şiirinde "Dede Gorgud" kullanarak zenginleşen eserler var.

Azerbaycan'ın çocukluğunda folklor kullanım böyle bir şey değildi. Canlı konuşulan dilden çekilen imgeler ve ifadeler, mecazi düşünce, çocuk nesirlerinin en güzel örneklerinde kendisini hissettirmiştir. Folklorun kullanımı yazarlarımızın yaratıcılığında bir masal içermez, taklit ve tekrara yol açmaz. Bunun yerine, yazarlar folkloru folklor kullanarak yeni fikirlere ve motiflere getirmişlerdir.

Azerbaycan çocuk edebiyatı, yaratıcı görevleri yerine getirme konusunda en ileri geleneklerden yararlandı. Çocuk edebiyatının gelenekleri hakkında konuşurken öncelikle folklor geleneklerini, sözlü folkloru öngörmek zorundayız. İnsanın sanatsal zenginliği gerçek bir yaratıcı okuldur. Bu okulda eğitim görmüş yetenekli şairler ve besteciler, hazinelerine halk yaratıcılığıyla iletişim kurmaya çağırdıklarında yaratıcı çalışmalarına devam ediyorlar. Folklor, tükenmez bir konudur ve yazılı edebiyat için esin kaynağıdır. Halk sanatı düşüncesinin ürünü olan öyküler ve efsaneler, öncelikle halkın mücadele tarihini, ahlak dünyasını ve felsefesini ve geleneklerini yansıtır.

Edebiyat:

1. Bektaşı S. 20. yüzyıl çocuk basında edebiyat. Bakü, 1965.
2. Ahmedova A. Çağdaş çocuk şiiri (1980-1990). Bakü, 2001.
3. Ahmedov S. Çocuk ve saat. Bakü, 1986.
4. Efendiyev R. Azerbaycan sözlü halk edebiyatı. Bakü, 1981.
5. Azerbaycan'ın aşk destanları. Bakü, 1979.
6. Hajiyev A. Azerbaycan'da çocuk edebiyatının tarihi. Bakü, 2004.
7. Namazov S. Azerbaycan çocuk edebiyatı. Bakü, 2007.
8. Yusifoğlu R. Çocuk Edebiyatı. Bakü, 2006.
9. Hamzatov R. Benim Dağıstan. Bölüm II. Bakü, 1977.
10. Hashimov A. Azerbaycan halk felsefesinin bazı konuları. Bakü, 1970.
11. Mirzoyev A. Babamın masalları. Bakü, 1998.
12. Rzakuluzade M. El gücü. Bakü, 1948.

UKRAYNA VE TÜRK MASALLARINDA SAYI SEMBOLİZMİ

Nadiia SENCHYLO-TATLILIOĞLU¹

Svitlana LYTVYNSKA²

Özet

Sayılar, günlük hatta nicel değerlendirmelerin temel elemanı olarak yer alan bir işaretler sistemidir. Halk hikayeleri çok sayıda sembol içerir. Sembolik sistemler arasında sayı sembolizmi büyük ilgi çekmektedir. Sayı tüm insanlık için evrensel bir kavramdır, ancak farklı kültürlerde farklı anlamlar kazanabilir. Her peri masalı, başka bir dile çevrildiğinde değişmeden kalan bir dizi kültürel kod içerir. Bu kodlar, bir halkın inançlarından, geleneklerinden ve sisteminden türetilmiştir. Sayı sembolizmi de bu kodlardan biridir. Eski zamanlarda sayılar kutsallaştırılmıştır. Kültürlerin farklılığına rağmen, hem Türkiye'de hem de Ukrayna'da eski zamanlarda kullanılan benzer sayılar vardır. Bir sayının kutsallaştırılmasına yol açan olgular da benzerdir. Bu nedenle, aynı nesnenin farklı kültürler tarafından algılanmasındaki benzerlik ve farklılıkları incelemek ilgi çekicidir. Ukrayna ve Türkiye'nin dini ve geleneksel ritüellerinde sayılara karşı özel bir tutum gözlemlenmektedir. Bu makalede, Ukrayna masallarında ve Türk halk masallarında sayıların sembolizmi ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, Türk ve Ukrayna kültürlerinde her iki ulusun masallarının analizine dayanarak sayıların sembolizmini betimlemektir. Bu bağlamda, çalışmanın metodolojik temelini analitik yöntem (masal metninin analizi) ve karşılaştırmalı yöntem (Ukrayna ve Türk masallarının karşılaştırılması) oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna halk masalı, Türk halk masalı, sayılar, sayıların sembolizmi, kültürel kod.

¹ Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Erzurum/TÜRKİYE ifyc22@ukr.net ORCID: 0000-0001-5964-4343.

² Milli Havacılık Üniversitesi, Dil Bilimi ve Sosyal İletişim Fakültesi, Kyiv/UKRAYNA, ORCID:0000-0002-5761-5124, svitlana.lytvynska@npp.nau.edu.ua.

NUMBER SYMBOLISM IN UKRAINIAN AND TURKISH FAIRY TALES

Abstract

Numbers are systems of signs that take place as main elements of quantitative evaluations in daily life. Folk tales contain a large number of symbols. Among symbolic systems, number symbolism is of great interest. Number is a universal concept for all mankind, but in different cultures it can take different meanings. Each fairy tale contains a set of cultural codes that remain unchanged when translated into another language. These codes are derived from the beliefs, traditions and system of a people. Number symbolism is one of these codes. In ancient times, numbers were sacralised. Despite the difference in cultures, there are similar numbers used in ancient times in both Turkey and Ukraine. The phenomena that lead to the sacralisation of a number are also similar. Therefore, it is of interest to study the similarities and differences in the perception of the same object by different cultures. A special attitude towards numbers is observed in the religious and traditional rituals of Ukraine and Turkey. In this article, the symbolism of numbers in Turkish tales and Ukrainian folk tales is discussed. The purpose of the study is to describe the symbolism of numbers in Turkish and Ukrainian cultures based on the analysis of fairy tales of both nations. In this context the methodological basis of the study is analytical method (analysis of the fairy tale text) and comparative method (comparison of Ukrainian and Turkish fairy tales).

Keywords: Ukrainian folk tale, Turkish folk tale, numbers, symbolism of numbers, cultural code.

Introduction

The folklore of any nation is created over many centuries and reflects the beliefs and convictions of the people. One of the oldest genres of folklore is the fairy tale. It is therefore no coincidence that folk tales contain a large number of symbols. Each culture has its own unique set of codes that continue to interest researchers. Hasan Kızıldağ (2003) notes that a fairy tale has its own symbolic language in terms of conveying the truth through some unusual things and euphemisms. This language of fairy tales is woven with symbols.

Among the symbolic systems, the symbolism of number is of great interest, since the number is a universal concept for all mankind, but in different language cultures it acquires a specific background meaning. In ancient times, numbers were sacralised, but a special attitude to numbers can be observed today in religious and traditional rites around the world. In this paper, we examine the symbolism of numbers in Ukrainian and Turkish fairy tales.

The fairy tale genre is one of the oldest forms of folklore. Many researchers are inclined to believe that the fairy tale originates from myth, but, unlike mythology, it has everyday elements and describes the lives of ordinary people (Ятченко, 2002; Жовта, 2011, 2014). In addition, the fairy tale heritage includes many works that often use the symbolism of numbers, which represents a wide and universal space for research.

According to the researchers V. Brandes, M. Zabrotskyi, M. Vozniuk, the fairy tale, as an embodiment of analytical knowledge in a 'folded' synthetic form, appears as a system of subconscious archetypal ideas that can be transformed into scientific and theoretical schemes. The deeper a child immerses himself in the world of fairy tales and the more spacious this world is, the more scientific and theoretical contents he is able to perceive, extract and crystallise. Thus, the fairy tale as a form of activity of the predominantly right-hemispheric psyche is a fundamentally necessary means of teaching and upbringing of children (Брандес; Заброцький; Вознюк, 2001).

The history of mankind proves that folklore genres (myth, fairy tale, legend, etc.), which metaphorically reflect reality, have been and are one of the most important means of people's

mastering a certain type of culture, and are a kind of way of 'entering' a culture. The fairy tale is the main verbal means of teaching and upbringing in the early stages of human society.

The researchers V. Brandes, M. Zabrotskyi and M. Vozniuk (Брандес; Заброцький; Вознюк, 2001) assert that a child at the initial stage of human personality development is also characterised by a mytho-epic picture of the world, which is then subordinated to the theoretical and pragmatic scientific picture. A fairy tale contains standards of normative behaviour, symbols that play an important role in the life of mankind, allows us to predict events, and provides a model of the world. It is a special cultural phenomenon. A fairy tale is a special form of subconscious archetypal ideas, the thinking matrices of a nation or even humanity.

A study and comparative analysis of the numerical symbolism of Ukrainian and Turkish fairy tales will reveal clear correspondences between the two cultures. This will facilitate the process of understanding the folklore of both peoples when studying it.

This study will determine the symbolism of numbers in Ukrainian and Turkish cultures. It will analyse fairy tales from both nations, identify the most frequent numbers and compare the symbolism of numbers in Ukrainian and Turkish fairy tales.

The study is based on general scientific research methods, the method of analysis and synthesis (collection of theoretical material), the analytical method (analysis of the text of fairy tales), and the comparative method (comparison of Ukrainian and Turkish fairy tales).

Nadiia Senchylo (Sençilo) (2017; 2018; 2018), Nadya Sençilo & Yılmaz Irmak (2019) have conducted comprehensive studies on the comparative aspects of Ukrainian and Turkish fairy tales. Lidia Dunaievska (1997), Svitlana Shcherbak and Olena Vikhrova (2011) and others have studied the peculiarities of numerical symbolism in Ukrainian folk tales. Turkish researchers have focused their attention on the numerical symbolism of the Neşe Işık fairy tale in her dissertation study, 'Türk Masallarının Sembolik Açidan Çözümlemesi' (2009). Bayram Durbilmez (2007) provides a definitive investigation of the symbolism of numbers in Crimean Turkish folklore. Hasan Kızıldağ (2003) identifies the most common numbers in Turkish fairy tales as 3, 7 and 40.

1. Mythological and religious basis of Ukrainian and Turkish folk tales

Symbol (from the Greek - symbolon) is an object or word that conventionally expresses the essence of a certain phenomenon. An object, an animal, a sign become symbols when they are endowed with an additional, exceptionally important meaning. A symbol is multivalent and gives a great deal of freedom of interpretation (Ковалів, 2007, 153).

S. Koca emphasises that Symbols, which emerged as a product of communication, have manifested themselves in every time, land and society and have become an important means of expression. Societies have created and continue to create symbols that they identify with and through which they express their value judgements (Koca, 2012). According to Jung, with his imaginative faculty, man unconsciously transforms objects and forms into symbols (in the process attributing them great psychological significance), which he expresses both in the form of worship (religion) and in the visual arts (Jung, 2022).

Numbers are a type of symbol. The idea of the sacred properties of numbers and numerical relationships is a concept that has existed since the distant past. Symbolic numbers are an essential part of any spiritual culture. These symbols helped people understand the world around them and define their place in it, their role and behaviour. The number itself was worshipped and endowed with magical properties. It played a major role in ritual and cult actions, in folklore and ancient literary texts. Numbers and counting were sacralised tools in most of the world's nations. Symbolism is unequivocally rooted in the religion and beliefs that prevailed in the territory where the work was created.

On the territory of Ukraine, the main religions are Slavic paganism and the Orthodox branch of Christianity. They had the greatest influence on Ukrainian fairy tales. Despite the great difference between these two religions, certain symbols and traditions of pagans, familiar to the people, were integrated into Christian rites in the times of Kyivan Rus, and both religions merged into a common cultural monolith, Christianity and paganism formed their own unique base of symbols and traditions (Зінчук, 2024).

In Islam, the main religion of Turkey, numbers also play an important role. It is a science that stands above nature and is the source of all sciences. Therefore, the relationship between God and the world, or between the Pure Relation of Being and existence, is identical to the relationship between 1 and other numbers.

Nine is the number of the heavens and can be obtained from the square root of the first odd number. 12 is the number of signs of the zodiac and is the result of either 3×4 or $5 + 7$. 28 is the most perfect of all numbers. It corresponds to a complete rotation of the moon, which is why it has a special connection with Islam. In fact, it corresponds to the number of letters in the Arabic alphabet. The interchangeability between letters and numbers has led to a great deal of sophistication among mystical Muslims in Qur'anic interpretation, divination and, more often, poetry, especially in the proper use of abjad (Schimmel, 1998). In Islam, certain numbers are considered sacred. Numbers such as one, three, four, five, seven, nine, twelve, forty, etc. undoubtedly have various religious meanings. "Our traditional culture is rooted in beliefs based on numbers, which have their origins in both Islam and Central Asian life and Samanism" (Artun, 2005).

2. Symbolism of numbers in Ukrainian folk tales

The word 'number' in Slavic languages meant 'sign', 'symbol'. 'To number' meant 'to mean', 'to think', as well as 'to write something down with signs', 'to do certain actions with signs'.

The most common numbers in Ukrainian folk tales are 3, 7, 9 and 12. Both the ancient Slavs and the Orthodox Christians living in Ukraine when the folklore was created considered them magical. However, other numbers play an important role in Ukrainian fairy tales.

The number 1 represents the centre of the world – the Sun, the only one of its kind. There is one God who is the beginning of everything. In fairy tales, some characters with special powers (Baba Yaga, the Witch, Gorynych the Serpent, the Mare's Head, etc.) or objects (a magic flute, a magic boat, etc.) are unequivocally one-of-a-kind. In a fairy tale, only one hero can defeat evil or achieve a goal by overcoming all obstacles.

The number two is used to indicate duality, opposition and struggle. In Ukrainian fairy tales, a pair of doves symbolises purity. In fairy tales, we also find examples of two brothers, two girls, two cockerels, two wolves, two donkeys, two goats, and so on. Two also denotes opposites: poor and rich, smart and stupid, good and evil, generous and stingy heroes. Two is not considered unlucky. This opposition of opposites is a natural and integral part of life.

The number three is a sacred number in Christianity. It represents power, wisdom and love. The number three is a prominent figure in the Holy Scriptures. There are three kings who bring three gifts to the newborn Jesus. In Slavic mythology, a tree is a micro-model of the world. It has three dimensions: the crown is the sky, the trunk is the earth, and the roots are the afterlife. The number three corresponds directly to the idea of three worlds and three elements. The number three plays a mythical, mystical and magical role for Ukrainians. In Ukrainian folklore, a king always has three sons. A traveller must choose one of three roads: right, left or straight ahead. Magical creatures grant only three wishes and give three gifts. The hero has to overcome three trials. A fairy tale almost always has three heroes. Examples include 'Three Brothers', 'Three Snakes and Three Brothers', 'Three Heroes', 'Three Grains', 'Gifts of Three Grains', 'Three Sisters', and so on. The number 3 is also used to denote a special time-space: 'over thirty-nine lands, in the thirtieth kingdom'. This is perceived as a magical place, a special territory.

In Ukrainian ethno-culture, the number four represents earth, integrity, completeness, and justice. The four Gospels were written by the four apostles. There are four sides of the world and four states of being: morning, day, evening, and night; winter, spring, summer, and autumn; childhood, youth, maturity, and old age.

The number seven is a common number, full stop. Three represents heaven and the soul, while four represents earth and the body. Seven is also the number of stars in the sacred constellation of the Big Dipper. In fairy tales, the number seven is used to denote a period of time (a hero walks for seven days and seven nights, characters do not see each other for seven years), and there are often seven characters. Ukrainian fairy tales such as 'Semilitchka', 'The Wise Girl' and 'The Seven Brothers and Their Sister' are well-known. In these tales, the hired hand gets seven grains, and the hero gets seven loaves of bread. The ancient Slavs believed that the number seven expressed the greatest completeness of measure. This is reflected not only in folklore but also in traditions. For example, one's own genealogy had to be traced back to the seventh generation in the past, and a curse imposed on a person could and did affect his or her family until the seventh generation in the future.

In Ukrainian folklore, the number nine is a highly significant symbol. It is used not only in fairy tales, but also in childbirth and funeral rites. Nine is an extremely powerful number. It consists of three threes, which is a very good omen. It was a powerful number. Fairy tales often begin with the phrase "over thirty-nine lands," which is a clear indication that the location is unknown. Fairy tales often feature a nine-headed snake, and feasts last for nine days and nights.

Twelve is a symbolic number, also known as a dozen. In Ukrainian fairy tales, 12 is indisputably associated with the victory over the Serpent, which has twelve heads. This victory marks the completion of the hero's first three feats and signals the end of the cycle. As we have already stated, this attitude towards this number is due to its connection with the number of months in a year and hours in a day. In the fairy tale 'The Flying Ship', the one who eats and is not full eats 12 bulls at a time. The hero of the fairy tale 'How the Hunter Boy Defeated the Robbers and Married the Princess' kills 12 robbers in the room of a sleeping princess. There are many other examples of fairy tales with the number 12, including 'Twelve Brothers and a Sister', 'Twelve Girls', 'Twelve Months', and so on.

3. Symbolism of numbers in Turkish folk tales

Neşe Işığa (2009) states that formulaic numbers are among the most important formal elements in fairy tales. The researcher is clear that some numbers were used in Turkish culture long before the advent of Islam.

The numbers 3, 7 and 40 are a common feature of Turkish folk tales. The number three is frequently used to represent characters (three people, three animals, three giants) or important items (three loaves of bread, three eggs, three gold coins, *toşo*) in the tale. The third son or daughter (usually the youngest of the brothers) is the only one to achieve happiness in the fairy tales 'Üç oğlan kardeş', 'Üç yumurtanın şerri', 'Üç kız kardeş'. The Trivium is a dangerous place. The protagonists almost always have three wishes and overcome three obstacles. The events often last three days or three nights, or sometimes even three months or three years.

The number 7 is considered a symbol of intelligence, light and strength. The expression 'seven floors underground' is also reflected in the analysed fairy tales. The girl goes seven floors underground when Hodja slaps her (Simsek, 2002) The girl who steals the magic ring from her husband goes beyond seven seas with her lover (Simsek, 2002). Turkish fairy tales are full of dragons with seven heads. Or in the fairy tale 'Yedi oğlanlar', 7 is the number of heroes. In Turkish culture, the number seven is considered sacred and auspicious. This is reflected in fairy tale texts, where it is a common formulaic number.

The Turks consider the number nine to be sacred. This number is a fundamental part of traditional Turkish culture. The Altai Creation Epic states that God planted a tree with nine branches from the ground and created a human being under each branch. These became the ancestors of the nine human genera. The number nine is of great importance to the Mogols and Turks. The Nine Oguz are one of

the leading tribes of the Turks. In *Kutadgu Bilig*, nine golden-coloured banners are explicitly mentioned (Işık, 2009).

The Turks have always believed in the sacredness of the number forty. A fairy tale celebration or waiting period can last for 40 days and 40 nights. There are fairy tales with 40 shehzade. The fairy tale 'Kırk şehzade ile yedi bashli ejderha çampalak' features 40 shehzade, while the fairy tale 'Kırk hırsızlar' has 40 thieves.

Conclusions

It is therefore clear that a significant aspect of the artistic and figurative structure of a fairy tale is its symbolism. Numbers have always been imbued with magical and mystical properties. This is why they were present in folklore, in particular in folk tales. The study of the symbolism of numbers in Ukrainian and Turkish fairy tales proves that the world of numbers in a folk tale, performing a symbolic function, reflects the worldview of the people. The periodicity and repetitiveness of traditional numbers in prose genres prove that they are natural components of fairy tale plots in both Ukrainian and Turkish folk tales. A fairy tale is a work created over centuries by ordinary people influenced by mythological and later religious beliefs. This means that mythological and religious symbolism is also present in the text of a folk tale. This proves that the source of fairy tale symbolism is the beliefs and religions of the people.

Paganism and then Christianity had the greatest influence on Ukrainian folklore. Turkish fairy tales were influenced by shamanism and later by Islam. Ukrainian fairy tales were formed on the basis of Slavic-Christian mythology. The main feature of the origin of Ukrainian fairy tales is undoubtedly the syncretism of both sources.

We analysed the symbolism of numbers in Ukrainian and Turkish fairy tales from different collections to identify the most frequent numbers used in the texts. The most frequent numbers in Ukrainian fairy tales are 3, 7, 9 and 12. In Turkish fairy tales, the numbers are as follows: The numbers 3, 7 and 40 stand out.

The number symbolism in both cultures is based on natural phenomena and patterns that people have observed. The number 3 is associated with a certain completeness of the cycle (3 months in a season) and is sacralised in both cultures because of the prevalence of triple patterns (an action is repeated three times before the result is achieved). The number 12 corresponds to the number of months in a year (and in Christianity to the 12 apostles). The number 40 in the Islamic tradition comes from the Qur'an. The number 40 was undoubtedly important to the Prophet Muhammad.

The fact that Ukrainian and Turkish fairy tales share the numbers 3 and 7 does not mean that they are the same. In fact, both cultures interpret these numbers in their own way. The number 3 plays a mythical, mystical and magical role for Ukrainians. In Ukrainian folklore, a king always has three sons. A traveller will choose one of three roads. In Turkish fairy tales, the main characters always have three wishes or overcome three levels of obstacles. The events last three days or three nights. The number three is a common number in both Ukrainian and Turkish fairy tales. The ancient Slavs believed that the number seven expressed the greatest completeness of measure. It consists of three, representing heaven and the soul, and four, representing earth and the body. The number 7 is frequently used in fairy tales to indicate a period of time. In Turkish culture, the number 7 is unquestionably a symbol of intelligence, light and strength. In fairy tales, the number of heroes is often expressed.

It is clear, then, that the most frequent numbers in folk tales are a synthesis of mythological elements, archetypes, beliefs and religious influences.

Literature

Artun, Erman (2005), *Türk Halkbilimi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

- Durbilmez, Bayram. (2007). Kırım Türk Halk Anlatılarında Sayı Simgeliği. *Millî Folklor*, 19 (76). S. 177-190.
- Işık, Neşe (2009). *Türk Masallarının Sembolik Açısından Çözümlemesi*. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 603 P.
- Jung, Carl G. (2002). *İnsan ve Sembolleri*; Cev. Ali N. Babaoğlu, Okuyan Us Yayınları, İstanbul.
- Kızıldağ, Hasan (2023). Sembolik Bir Masal Okuması: Kırk Şehzade ile Yedi Başlı Ejderha Çampalak. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 18: 242-256.
- Koca, Selçuk Kürşad. (2012). *Türk Kültüründe Sembollerin Dili*. Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Schimmel, Amnemie. (1998). *Sayıların Gizemi*. Cev. Mustafa Küpüşoğlu, Kabalcı Yayınevi.
- Senchylo, Nadiya. (2017). Cultural Patterns of Behavior of Characters in Turkish and Ukrainian Folk Tales. 4 th International Regional Development Conference, 21-23 september 2017. Malatya. C. I. – p. 1061-1066.
- Sençilo, Nadiya. (2018). Manisa-Ukrayna Masallarının Motifler ve Formel Unsurlar Bakımından İncelenmesi. *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri*. Turgutlu : 2018: Cilt 1, s. 941-946.
- Sençilo, Nadiya. Palu ve Ukrayna Halk Masallarının Kahramanları Üzerine bir Karşılaştırma. *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Palu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Elazığ, Cilt 2, s. 275-285
- Sençilo, Nadiya; Irmak, Yılmaz. (2019). Ukrayna ve Muş Masallarının Formel Unsurlar ve Motifleri Bakımından Karşılaştırılması. *Tarih ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. Ankara. Erdal Basım Yayın Dağıtım. s. 899-908.
- Simsek, Esmâ. (2002). “Azerbaycan Kültüründe ‘İlahir Çersenbeler’ ve Eski Türk Dini ile Paralellikleri”, *Türk Kültüründe Nevruz. V. Uluslararası Bilgi Söleni Bildirileri* (15-16 Mart), Diyarbakır, Ankara, s. 161-172.
- Брандес, В., Заброцький, М., Вознюк, М. (2001). Казка як важливий чинник розвитку людства. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* (8). С. 96-100.
- Дунаєвська, Л. (1997). Число-символ в українській народній прозі. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. №3, Київ. Твімінтер. С. 39-48.
- Жовта, Н. (2011). Походження тексту народної казки: проблематика співвідношення лінгвістичних і пазалінгвістичних аспектів. *Мова та історія*. Київ. №186.
- Жовта, Н. (2014). Походження мовних особливостей української чарівної казки. *Науковий часопис НПУ Драгоманова*. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство), №6. С. 83-93.
- Зінчук, М. Українські народні казки. <http://progidne.org/Українські%20народні%20казки/> (23.09.2024).
- Ковалів, Ю. І. (2007). *Літературознавча енциклопедія*. Київ. Академія.
- Сенчило, Н. (2018). Порівняльний аналіз поетики та мотивів в українських та турецьких народних казках. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. Київ. №37. С. 133-139.
- Щербак, С.; Віхрова, О. (2011). Своєрідність числової символіки в українських народних казках. *Педагогіка вищої та середньої школи*. Кривий ріг. №33. С. 392-396.
- Ятченко, В/ (2002). Метафізичні виміри процесу переходу від міфу до казки. *Українське релігієзнавство*. №22. С. 23-30.

TÜRK MİTOLOJİSİNDE SAYI SEMBOLİZMİ: YEDİDEN YETMİŞE ÇOCUK

Meryem ÖZDEMİR¹

Özet

Yedi sayısı, Türk mitolojisinde ve içtimai hayatında devlet yönetiminden eğitime, yaşayış biçimlerinden inançlara değin birçok alanda var olagelmiş sayı sembollerinden biridir. Sayı sembolizminin dünya topluluklarında yaygın olarak yedi sayısı etrafında şekillendiği bilinmektedir. Türk toplumunda da gündelik hayatta kullanılan "yedisinde neyse yetmişinde odur", "yediden yetmişe", "yediden yetmiş yediye" ve günümüzde sıklıkla kullanılan "777" sayı sembolizmlerinin mitik öykülerin günümüzdeki tezahürü olarak varlığını devam ettirdiği söylenebilir. Aynı zamanda yedi sayısı Türk mitolojisinde, çocukluk çağını ve çocukluktan kahramanlığa adım atılan erginlenme, ad alma, kahramanlık gösterme, intikam alma vb. değişen rollerin aşıldığı bir eşik olarak vurgulanmaktadır. Çocuğun toplumsal rollerindeki değişim, Türk mitolojisinde yaygın olarak yedi sayısı etrafında şekillenmektedir. Bu çalışmada günümüzde yaygın olarak kullanılan sözel formellerin ve erginlenme olarak kabul edilen yedi sayısının sayı sembolizmi açısından Türk mitolojisindeki önemi incelenecektir. Türk mitolojisinde çocukluğun yedi gün, ay, yıl, yaş, kat, yer, gök vb. yedi sayısı etrafında gelişen erginlenmeleri örneklendirilecektir. Aynı zamanda günümüzde de aynı sayı sembolizminin sözel formellerin yanı sıra çocukların eğitim sisteminde de var olduğuna dair çalışmalara değinilecektir. Bu doğrultuda Türk mitolojisi temelinde devlet yönetimi, inanç sistemi, yazılı kaynaklar ve halk bilgisi ürünleri incelenmiştir. Sonuç olarak çalışmanın sayı sembolizmi ve Türk mitolojisinde çocukluk, çocuk yaşı ve günümüzde kullanılan sözel formellerin anlam derinliği açısından incelenmesi sağlanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk mitolojisi, çocuk, erginlenme, sayı sembolizmi, yedi sayısı

NUMBER SYMBOLISM IN TURKISH MYTHOLOGY: CHILDREN FROM SEVEN TO SEVENTY

Abstract

The number seven is a symbol that has existed in many areas from state administration to education, from lifestyles to beliefs in Turkish mythology and social life. It is known that number symbolism is widely shaped around the number seven in world communities. It can be said that the number symbolisms used in daily life in Turkish society such as "what is in seven is what is in seventy", "from seven to seventy", "from seven to seventy seven" and "777" frequently used today continue to exist as the current manifestation of mythical narratives. At the same time, the number seven is conveyed in Turkish mythology as a threshold where childhood and the step from childhood to heroism, such as puberty, taking a name, showing heroism, taking revenge, etc. are overcome. The change in the social roles of the child is widely shaped around the number seven in Turkish mythology. In this study, the importance of verbal formalisms widely used today and the number seven, which is accepted as puberty, in terms of number symbolism in Turkish mythology will be examined. In Turkish mythology, the maturation of childhood around the number seven such as seven days, months, years, ages, floors, earth, sky, etc. will be exemplified. At the same time, the relationship between the same number symbolism and the age at which children are included in the education system will be revealed along with verbal formalisms. In this direction, state administration, belief system, written sources and folklore products were examined on the basis of Turkish mythology. As a result, the study will provide an examination of number symbolism and childhood in Turkish mythology, children's age and verbal formalisms used today in terms of depth of meaning.

Keywords: Turkish mythology, child, initiation, number symbolism, number seven

¹ Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü, Ankara/Türkiye, ORCID ID: 0000-0003-0473-6587, meryem.ozdemir@ogr.hbv.edu.tr.

Giriş

Toplumların gündelik yaşamlarını sürdürmeleri, belirli sembol, simge ve imgelere atfettikleri anlamlarla şekillenmekte ve bu semboller kuşaktan kuşağa aktarılarak kültürel bir koda dönüşmektedir. Semboller her toplumun yaşayış ve inanış modellerine göre motifler, renkler, sayılar, şekiller vb. olarak değişiklik göstermektedir. Fromm; sembollerin, "insanlığın geliştirdiği tek ortak dil" olduğunu vurgular (1992: 18). Bu ortaklık insanların benzer ihtiyaçları doğrultusunda şekillenir. Semboller, insanlığın yaşam düzeni ve devamlılığına dair oluşturduğu mitsel öykülemelerle başlayan yaşamı anlama ve anlamlandırma yönteminin bir ifadesidir. Fromm, semboller; geleneksel, rastlantısal ve evrensel semboller olmak üzere üç türe ayırmıştır. Bu türlerden en yaygın olarak kullanılan da geleneksel semboller olduğunu (1992: 25) ifade etmiştir. Geleneksel semboller, köken itibarıyla toplumların mitsel metinlerine sıklıkla yansımış ve günümüze değin aktarılan kültürel kodlara dönüşmüştür. Sembollerin dili, objelerde, renklerde, sayılarda, şekillerde vb. yaşamsal düzende, söz ve eylemle farkında olarak veya olmayarak, anlamsal değerini koruyarak veya yitirerek sürdürdüğümüz kültürel kodların bütünü olarak değerlendirilir. Abdulla da Fromm'un düşüncesine benzer bir şekilde söz, mitin üslûbudur (2012: 80) der. Aynı zamanda Abdulla, "mitin üslûbunun esas göstergesinin de söz" olduğunu vurgular (2012: 73). Sembollerin evrensel bir dil olarak tanımlanmasının yanı sıra sembollerinde içinde barındıran mitsel öykülemelerin de sözle aktarıldığı ve sözlü kültür ürünlerinde var olduğu vurgulanır. Mit, masal, destan, efsane, atasözü ve deyimlerde sembollerle ifade edilen kültürel kodlar mevcuttur. Sembollerle anlamlandırılan mitsel öykülemeler, Seyidoğlu tarafından "objelerin menşei bilmek, mesela bir hayvanın bir bitkinin menşei bilmek onları kontrol altında tutmak, onlara hâkim olmak anlamına gelir" denilerek her bir kültürel kodun önemli olduğu vurgulanır (2017: 21). Mitsel metinlerde sıklıkla yer bulan semboller, gündelik yaşamımızda kullandığımız diğer halk bilgisi ürünlerinde de kendini gösterir. Bu sayede geçmişten günümüze aktarılan kültürel kodların alt metinlerinde yer alan anlamlar, mitsel öykülemelerdeki mitik gizemlerin anlamsal değerini ortaya çıkarmayı sağlar.

Türk kültüründe semboller; motifler, renkler, sayılar vb. olarak sözlü kültür ürünlerinde yer almaktadır. Özellikle sayılar, kültürel yaşamın devamlılığının sağlanması ve yaşamsal ihtiyaçların giderilmesinde önemli bir yere sahiptir. Türk sözlü kültüründe sayı sembolizmi, atasözleri ve deyimlerde sıklıkla yer almaktadır. Ögel, Eski Türklerin sosyal hayatında rakamlar ve sayıların daima önemli bir yer tutmuş olduğunu söyler.

Düşünceleri, efsaneleri, masalları hep bu sayılar doldurmuş ve Türk dilinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Şimdi bile, kırk defa söyledim, yiğidin şartı üçtür, dokuz yerden kovuldu, dünyanın dört yanını gezdi, yedi gün yedi gece gibi, ağızımızdan düşürmediğimiz sözler nereden geliyorlardı. Bu sayılar boşuna söylenmemişlerdir. Türklerin zaman anlayışı ve sosyal hayatlarının kuruluşu ile çok yakından ilgileri vardır (Ögel, C.1, 2003: 291) der.

Sayı sembolizminin atasözü ve deyimlerde yer almasının yanı sıra mitsel metinlerde de yaygın olduğu bilinmektedir. Bayat, "mitler her milletin, milli tefekkürünün, milli psikolojisinin, kendine has özelliklerinin ilk kaynağı niteliğindedir. Geniş manada mitoloji, dünyayı algılama sistemi olup bu algılamayı modelleştiren dünya görüşüdür" (2021: 11) der. Atasözü ve deyimlerde yer alan sayı sembolizmi de mitsel düşüncenin devamı olarak kültürel kodlarla aktarılmıştır. Atasözü ve deyimlerin yaratılış destanlarından hareketle arkaik dönemlere kadar uzanan mitsel bir arka planı vardır (Gökçen Kayabaşı ve Çini, 2024: 346). Dolayısıyla mitik öykülemelerden başlayan ve günümüze değin devamlılığını sürdüren atasözü ve deyimlerin alt metinlerinde yer alan sayı sembolizmi, halk bilgisi türlerinin birbiriyle ilişkisinin de temelini ortaya çıkarmaktadır. Abdulla,

Mitin tabiat üzerindeki gözlemi böylece kalıplaşıp söze dönüşür. Sonuç itibarıyla bir çok toplum içi yargının doğal temelini dönüşür: Toplum tâ baştan, daha o ilk düzenlenme anından itibaren öyle programlanmıştır ki, tabiatı kendi şahsında tekrar etsin (Abdulla, 2012: 76) der.

Yaşamsal düzenin sayı sembolizmiyle sözlü kültür ürünlerine yansması ve bu ürünlerin mitsel öykülemelerle başlayan anlamsal değeri, kültürel kodların alt metinlerini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla aynı kaynaktan beslenen halk bilgisi ürünleri, evrensel bir sayı sembolizmini ortaya

çıkarmakta ve bu sayılar günümüz bilimsel çalışmalarında da yitirilen değerlerine rağmen kültürel kodlar olarak aktarılmaktadır.

Geçmişten günümüze sözlü kültür ürünü olarak aktarılagelen deyim ve atasözlerinde geçen yedi sayısı, sayı mistisizminin yaygın kullanımlarındandır. Söze yansıyan mitik öykülemelerle yedi sayısının yaşamsal ölçüt olarak sözlü kültüre yansıdığı anlaşılmaktadır. Fromm'un geleneksel sayı sembolizmine Türk kültüründe yedi sayısı etrafında; at yedi günde, it yediği günde belli olur; bir kötünün yedi mahalleye zararı dokunur; yedi adım yolun, bir yudum suyun hakkı vardır; yedi düvelle barışık olmak; yedi düvele meydan okumak, yedi iklim, dört bucak; yedi kat yerin dibine geçmek; yedi kubbeli hamam kurmak vb. söz kalıpları örnek verilebilir (Yücel, 2011: 86). Evrensel sembollere ise dünyanın yedi bölgeye ayrılması örnek verilebilir. Yedi sayısı eskiçağ toplumlarında kusursuzluğun ifadesi olarak görüldüğü gibi, "Antik Dünyanın Yedi Harikası'nı oluşturan eserlerin sayısı da yedi rakamıyla sınırlı tutulmuştur (Urundul, 2012:57-65'ten aktaran Kılıç ve Eser, 2016: 82). Aynı zamanda yedi iklim kavramı, tarihsel bir öneme de sahiptir. Diğer taraftan yedi kat yerin dibi, evrenle ilgili yeraltı, yeryüzü ve gökyüzüne dair yedi sembolizmi etrafında oluşmuş formellerdendir. Yedi sayısı pek çok kültürde kritik dönemlerin sayısıdır. Bundan dolayı Türk atasözleri ve deyimleri içerisinde çok sık kullanılan, insanın yedisinde ne ise yetmişinde de aynı karakteri taşıdığını ifade eden atasözü karakter oluşumunda yedi sayısının kritik bir yaş olduğunun göstergesidir (Yücel, 2011: 86).

Esas itibariyle yedi sayısı, tek tanrılı dinler başta olmak üzere yaradılışın her safhasına tezahür eden sembolik sayılardan biridir. Birçok araştırmacının yedi sayısına dair gizemi çözmek için yaptığı çalışmalar, sayının dünyanın birliği ve bütünlüğü içerisindeki çokluk kavramını yinelediğine dair mitolojik araştırmalarla benzerlik göstermektedir. Türk kültüründe yedi sayısının sembolizmi, mit, destan, masal, atasözü ve deyimlerde yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak sayının çocukluk döneminden çıkışı ve erişkinliğe adım atışı simgelediğine dair de yaygın anlatılar vardır. Bu çalışmada kadim anlatılar örneklendirilecek ve günlük yaşamda sürekli kullanılan yediden yetmiş ve yedisinde neyse yetmişinde odur söz kalıpları, mitolojide çocuk ve çocukluk yaşı özelinde incelenecektir. Sayı sembolizminin günümüzde sözlü kültür ürünlerine yansımalarının yanı sıra eğitimde de sürdürüldüğüne dair değerlendirmelerde bulunulacaktır. Bu sayede mitsel öykülemelerin kültürel kodlarla aktarıldığı, çağa özgü yaşamsal ihtiyaçlara göre şekillendiği ve çocukluğun sayı sembolizmi temelinde mitsel metinlerden günümüze sürdürüldüğü ortaya konulacaktır.

Türk Kültüründe Yedi Sembolizmi

Sözlü kültür ürünlerinin yedi sayısı etrafında şekillenmesinin Türk kültüründe devlet yönetim sistemi ve mitolojik düşünce yapısıyla ilişkili olarak şekillendiği söylenebilir. Türk mitolojisinde yedi; soyları, gezegenleri, yeri, göğü, mekânı, zamanı, ağaçları, dağları, hayvanları, insanları ve insanlar içinde de yaş itibariyle en çok da çocukları erginlenme dönemleriyle açıklamak için kullanılmıştır. Yedi sayısı, tek tanrılı dinler başta olmak üzere yaradılışın her safhasına tezahür eden sembolik sayılardan biridir. Mit ve destan metinlerinde simgesel olarak kullanılan yedi sayısının çocukların güç ve cesaretlerini gösterdiği, düşmanı yendiği ve hanlık hakanlık aldığı dönemler için uğurlu ve yeterli bir yaş olarak belirtilmektedir. Annimael Schimmel, *Sayıların Gizemi* adlı çalışmasında insan yaşamının yedi yılda bir değiştiği ve gelişimini bu sayının katlarıyla sürdürdüğü fikrini 17. Yüzyılda ortaya çıkaran Arap hekim ve filozof İbn Tufeyl'in Hay bin Yahzan, *Philosophus Autodidactus* adlı meşhur felsefi romanda ifade ettiğini belirtir. Schimmel ise yabani bir ortamda tek başına yetişen kahramanın 7 yıllık aşamalarla ahlaksal ve ruhsal mükemmelliğe ulaştığını vurgulamaktadır (1998: 141-142). Çocukların yedi yaşında gelişimlerinin ilk evrelerini tamamladıklarını ve erişkinliğe adım atıp yediden başlayan ahlaksal ve ruhsal gelişimlerinin de kahramanlıkla sonuçlanacak kadar mükemmelliğe ulaşacağı düşüncesi, mitolojik metinlerde sayı sembolizminin erginlenmeye işaret eden anlamsal değerini gösterir. Çocukluktan erişkinliğe oyundan mücadeleye dönüşen erginlenme, mitolojik metinlerde yedi sayısıyla simgelenmiştir. Çocukluk, Türk mitolojisinde kahramanlığa geçiş, eşik atlama ve erginlenme dönemleriyle yaygın olarak yer alsa da çocuk motifi sayılar etrafında sembolik olarak yer almıştır. Sayı mistisizmi bu bağlamda yedi gün, yedi yaş, yedi yıl, yedi gök, yedi kurt, yedi kardeş vb. ifadelerle yedi sayısını vurgulayan soy, zaman ve mekân unsurlarıyla birçok

anlatıya konu olmuştur. Yedi sayısının mitolojik düşünüş sistemindeki değeri, yediden yetmiş nam salan kahraman çocukların yaşına da sirayet etmiştir.

Yedi sayısının yaygın kullanımından dolayı 7, "çok" anlamına gelen belirsiz yuvarlak bir sayı olmuştur. Schimmel, yorumcu Donatius Tyconius *Kutsal Metinlerin Yorumu İçin Yedi Kural* adlı incelemesinde sayının sembolik olarak ifade ettiği anlamları aktarmıştır:

7 rüzgar, 7 deniz, 7 iklim, 7 çağ ya da Doğu geleneğinde 7 çöl ve dünyanın 7 harikasına paralel olarak 7 en bilge insanla karşılaşılır. Şairlere 7 doğum yeri ya da 7 mezar layık görülür (kadim Yunanistan'da Homeros, Ortaçağ Anadolu'sunda Yunus Emre). 7 içeren sayısız yer adı aynı zamanda bir çoğulluk ifade eder: Sieben Bürgen (Yedimeşeler), Sacelele ("Yediköy," Romanya'da) ya da Yedikule (eskiden İstanbul'un çevresindeki kale). Benzer şekilde İlydra'nın 7 başı vardı ve Ajax'ın kalkanı 7 kattı ve 7 dağın arkasındaki 7 cücenin unutulmaması gerekir ve yine masallarda 7 kuzgun, 7 küçük keçi ya da beyaz atlara binmiş 7 atlı bulunur. (1998: 167).

Yedi sayısının mitik sembolü, toplumların içtimai ve inanç sistemlerinde ritüeller haline gelmiştir. Çin kaynaklarında Göktürklerin atalarına yedinci ayın yedinci gününde kurban sundukları açıklanmaktadır (Çoruhlu, 2000: 57). Kazak Türklerinde çocuk doğduktan yedi gün sonra beşiğe yatırılır, bunun nedeni yedi günde çocuğun göbek kordonunun düşmesidir (Torebekkyzy, 2021: 86). California'lı Pomolar, yedi yılda bir kötülüklerin kovulmasını kutlarlar (Frazer, C.2, 1992: 170). Kolombiya'da Sogamoso krallığının kalıtıcısı, taç giymeden önce, bir tapınakta, karanlığa kapatılmış, güneşi ya da ışığı görmesine izin verilmeden yedi yıl oruç tutmak zorundadır (Zurita, 1840'tan akt. Frazer, C.2, 1992: 211). Çin'de Miaoiseler arasında, evin en büyük çocuğu yedi yaşına basınca 'şeytanı dışarı sürme' adı verilen bir tören yapılır. Baba, saplardan bir uçurtma açıp uçmaya bırakır, uçurtma bütün kötülükleri birlikte götürür (Frazer, C.2, 1992: 144). Verilen örnekler, sayı sembolizmi etrafında toplumların yaşamı anlamlandırma arayışlarının mitsel öykülemelerle ritüellere dönüşmüş hali olarak görülebilir. Diğer taraftan bu inanışlar toplumların sözlü kültürlerine de yansımış, yedi sayısı etrafında gelişen deyimler, kültürel kodlar olarak evrensel bir sayı sembolizmi ortaya çıkarmıştır. Schimmel'in ifadesiyle:

"Popüler deyimler 7'yi içeren deyişlerle doludur. İran'da kediler 7 canlıdır ve yavrularını 7 defa farklı yerlere taşırlar. Göksel küreler "7 değirmen" ve Büyük Ayı takım yıldızı (Ursa Major) "7 taht" olarak bilinir. "7 mollanın işini yapmak," "hiçbir şey becerememek" anlamına gelir ve Almandada birini "7 kilo bezelye" (durch sieben scheidel) aracılığıyla birileriyle ilişkilendirmek çok büyük bir mesafe olduğunu belirtirken, İranlılar olumlu ya da olumsuz bir şeyden söz etmeden önce "onunla (dinleyiciler) arasında 7 Kur'an (ya da 7 dağ) var sanki" denildiğini ifade etmektedir (1998: 161-162).

Sözlü kültür ürünleri her toplumun kültürel belleğinde canlı olarak yaşar ve dilden dile aktararak simgesel değerini muhafaza eder. Sembolik sayıların kökeni incelendiğinde ise mitsel anlatılarda toplumun yaşayış ve inanış modellerinde izlerini ortaya çıkardığı görülür. Bu sebeple Türk mitolojisinde çocukluğu yedi sayısı ile ilişkilendirmeden önce dünyada ve Türk kültüründe sayının sembolik değeri ve mitolojik inanç sistemindeki önemi üzerinde ayrıca durmak yerinde olacaktır.

Thompson, gök bilimini inceleyen Babillilerin "gelişkin matematik ve astronominin yansımaları bulan bu gizemci öğretileri, aynı zamanda bir gözlemevi işlevi gören tapınak zigguratlarında gözlemlenmenin olanaklı olduğunu belirtir. Thompson, Babillilerin gök bilimine dair bulgularını şu şekilde açıklamaktadır:

"Borsippu zigguratu kesin olarak yedi katlıydı. "Gökyüzünün ve Yeryüzünün yedi yol göstericisinin evi" diye tanınırdı. Bu adlandırma, katların, yedi 'gezegen'in kürelerini temsil ettiğini gösteriyor (Satürn, Jüpiter, Mars, Venüs, Merkür, Güneş, Ay) (...) Böylece yapı "yedi gezegene, yedi büyük tanrıya, yeraltının yedi kapışma, yedi rüzgara ve haftanın yedi gününe karşılık oluyordu. Sümer dilinde evren fikri yedi sayısının simgesiyle yazılırdı" ((Thomson 1988: 100-101'den akt. Özbudun, 1997: 97).

Schimmel'in ifadesiyle " bu 7 gezegen sırasıyla 7 cennetsel kürenin parçasıdır ve bu görüş binlerce yıldır insan imgelemine harekete geçirmiştir. Evrenle ilgili inanışlar çerçevesinde yaşamın gezegenler, dünya, yeraltı, yeryüzü ve gökyüzü olarak yedi sayısı ile örtüşen inançlar silsilesi, insanoğlunun sayılara verdiği önemin kapsamını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan dünyanın yedi bölgeye bölünmesi ve yedi nazır tarafından idare edilmesine dair inanışlar, yedi sayısının dünyada simgesel

değerinin yaygınlığını da ortaya çıkarmaktadır. Eyüboğlu, "İran ve Mani mezhebindeki mitolojik inanışlarda "dünyanın *yedi bölgeye* bölünmüş ve *yedi nazır* tarafından idare ediliyor olduğu düşüncesi hakimdir" der. Diğer taraftan "dünyanın yedi iklime ayrılması ve bu konu ile ilgili inançların Türklerde Uygurlardan çok evvel, Göktürk çağında bile görülmeğe başlanmış olduğunu" belirtir. Yedi sayısının evrenselliğine değinen Eyüboğlu,

"Platon'un yazılarında sık sık geçen yeraltı dünyası (Tartaros) en eski Anadolu dinlerinde de vardır (başka adlarla). Yunan yazınında görülen Yedi Bilge'nin benzerini Sümer dininde de buluyoruz. Onlarda da yeraltı dünyasında yedi bilge vardır. Bunlar zaman zaman yeryüzüne çıkar, insanlara doğruluk, bilgelik, öğretir, iyilik yollarını gösterirler. Tarih bakımından Sümerlerin Greklerden çok önce yaşadıkları göz önüne getirilirse inançların nereden nereye gidebileceği daha kolay anlaşılır. Üç, yedi, dokuz, on iki, kırk gibi kutsal sayılan sayılarla ilgili inançların çoğunu eski Anadolu dinlerinde, Mezopotamya dinlerinde buluyoruz" (2007: 52) der.

Türk kültüründe de evrenle ilgili düşünce yapısının yedi sayısı etrafında oluştuğu, yetmiş iki millet, yetmiş iki bin bölge ve yedi iklim dört bucak gibi formellerden de anlaşılmaktadır (Torebekzy, 2021: 87). Yeryüzü ve gökyüzünde oluşan her bir cismin de simgesel olarak yedi sayısı ile ilişkili olduğunu Eliade, "Sibirya Tatarları için dağ yedi katlıdır. Yakut şamanı da mistik yolculuğunda yedi katlı bir dağa tırmanır. Bunun doruğu 'Göğün Göbeğinde', Kutup Yıldızında bulunur" diyerek açıklamaktadır. Yeryüzünü gökyüzüyle birbirine bağlayan ve ikisi arasında yolculuk yapılmasını sağladığına inanılan *axis mundi* de yedi sayısı ile ilişkilendirilmiştir. Eliade, "Güney Sibirya'daki Abakan Tatarlarının efsanelerinde dünyanın ortasında, göklere kadar yükselen büyük bir demir dağ vardı. Bu dağın üzerinde de *yedi dallı bir kayın ağacı* bulunuyordu" der (2018: 164). Esin'de Türkçe'deki Yitiken sözcüğünün yedi hanlar anlamına geldiğini ve Büyükayı yıldız takımının, hükümdarın arabası sayılıp, Kutup yıldızına bağlı olarak mevsimler boyunca gökyüzünde dairesel şekilde hareket ettiği ve yıllık takvimi belirlediği, böylece gök tanrısının veya arabasının yıllık bir hareketi olduğunu" belirtir (2006: 41). Verilen örneklerden mitik öykülemelerde sayı sembolizminin yaşamın düzenini anlamak ve anlamlandırmaya çalışmaya dayalı şekillendiği anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Eliade, gökkuşağının mitik yorumlamasını, yedi renk olması ve göğün yedi katıyla ilişkilendirilmesi yönünden açıklamaktadır. Eyüboğlu ise gökkuşağına farklı bir yorum getirmekte ve Eski Anadolu-Grek mitolojisinde gökkuşağını yüce gök tanrısı Zeus'un ulağı olan ebemkuşağı olarak belirtmektedir. Adına iris dedikleri "ışık gibi, yel gibi hızlı olan bu ulağın yedi renkli olduğu ve bu yedi rengin de yedi uğuru olduğunu" belirtmektedir (2007: 133). Dolayısıyla sayı mistisizmde sayılara atfedilen anlamların evrenin, göğün ve gökte görülen her bir cismin sayısal anlamlandırılmasının yanı sıra uğur, talih ve şans getireceğine dair anlamlandırmalar da içerdiği görülmektedir.

Ögel'in aktardığına göre: "Batı Türklerinin tesirindeki Hitay Devleti'nde '*yedi sayısı*', kutsal kabul edilmiştir. Mezopotamya kültürlerinin bir unsuru olan bu rakam, Göktürk devrinden itibaren kozmolojik bir anlam kazanmış ve dünya '*yedi iklimdir*' diye, söylenmeye, başlanmıştır. İstemi Kağan'ın Bizans imparatoruna yazdığı mektupta, Göktürk Kağanının *yedi iklimin* hükümdarı olduğu söylenmektedir. Bu inanış, Türklerle belki de Göktürklerden çok önce girmiş ve yayılmıştır. Ögel, "Güney Rusya'da oturan Batı Türkleri ile Macarlar ve Fin-Ugor kavimlerinin de aynı inanca sahip olduklarını" ifade etmiştir (C.1, 2003: 428). Aynı zamanda "Hitay devletinde yedi, daha ziyade takvimde *yedi gün, yedinci ay* gibi dinî ve *yedi kara çadır* gibi içtimaî hayatta da önem kazanmıştır. Ögel, *yedi ata* da bunlardan biri olmalı" (C.1, 2003: 300) der. Türklerin Oğuz Kağan'ın neslinden yedi soyda türediğine dair rivayetler vardır. Yedi ced, soy ağacı ve bu ağacın şamanların göğe ulaşmada bir araç olarak kullandığı yedi kat, yeraltına ve gökyüzünün yedi katının olduğuna dair inanışlar hep aynı sayının kainatın oluşumuna dair anlamlandırmalarda sembolleşmiş olduğunu göstermektedir. "Yedi-Soy" prensibi, soy kütüğünün kurulmasında da bir rol oynamıştır (Ögel, C.1, 2003: 149). Tezcan da "Türklerde asıllarını göstermek için yedi göbeğe kadar saymanın gelenek olduğunu; yedi göbekten beri demirciyim, yedi atam bu yurttan yaşadım" vb. soya ve yedi sayısına dayalı sembollerin formellerle sürdürüldüğünü ifade eder (1993: 146). Torebekzy, Kazak Türklerinin "Yedi atasını bilmeyen akılsızdır" şeklinde bir atasözleri olduğunu aktarır. Bu yüzden çocuklar yeni konuşmaya başladıklarında büyükler ilk önce onlara yedi atasını öğretmeye başlarlar. "Yedi ata" anlamının altında büyük bir felsefe vardır (2021: 85) der. Çeribaş ise "atalarla ilgili şecere sayısında farklılıklar

görüldüğünü, Türk kültüründe astronomik sayılara bağlı olarak yedi sayısının önemli olup “yedi kuşak” düşüncesinin hem şecere geleneği hem de akrabalık bağlarının kurulmasında önemli olduğunu aktarır (Çeribaş, 2012a: 63) Ögel’in aktardığına göre Macar kavimlerinin menşe efsanelerinde Macar devletinin kurucuları ve boy atası olarak Yedi Oğul veya Yedi Kardeş’ten de bahsedilir (C.1, 2003: 106- 107). Türk kültüründe dünya düzeni ve içtimai hayatla ilgili yedi sembolizmi, mitsel metinlerde de sıklıkla yer verilen sayılardan biridir.

Türk Mitolojisinin ilk metni olarak kabul edilen Yaratılış Destanı’nda dünyanın ve insanların meydana gelmesi ile ilgili süreç yedi sayısı vurgulanarak aktarılmıştır:

Dünya yaratılışı, altı günde olmuştu, Yedinci günde ise, Bay-Ülgen uyumuştur, Yedi kişi yarattı, etleri de topraktan, Nefesiyle üfledi, tuttu kulaklarına, Yedi insanın hemen, can geldi ruhlarına (Ögel, 2003: 434/436).

Altay ve Yakut Türklerinin tufan mitlerinden birinde de İslam dinindeki Hz. Nuh peygamber rolünde Nama adında bir tipten bahsedilir. Dünyanın sonunun nasıl geldiği ve Nama’nın dünyanın soyunu nasıl yeniden türettiği ayrıntılı olarak metne yansımıştır:

Tufan olacağını ilk olarak demir boynuzlu, gök (tüylü) bir teke (temri müüstü kök teke) haber vermişti. Gök teke yedi gün yeryüzünü dolaştı ve bağırdı. Yedi gün zelzele oldu. Yedi gün dağlar ateş püskürdü. Yedi gün yağmur yağdı. Yedi gün fırtına oldu ve dolu yağdı. Yedi gün kar yağdı. Bundan sonra müthiş soğuk oldu. Yedi aziz kardeş vardı. Bunlar tufan olacağını bildiler. Bu kardeşlerin büyüğüne Erlik, diğer birine de Ülgen denirdi. Ülgen ilâhi kudret sahibi olup nomçı (kitap ehli) adını almıştı. Yedi kardeş gemi yaptılar. Her cins hayvandan bu gemiye birer çift aldılar (İnan, 1998: 418-419).

Kozmogoni ve eskatoloji anlatılarında tekrarlanan yedi sayısı, dünyanın oluşumu, sonu ve soyların yeniden türediğine dair bilgileri sembolleştirilmesiyle kaos ve kozmosu yineleyen simgeselliği vurgulamaktadır. Aynı zamanda sayının mitsel anlatılarda varlık, yokluk ve çokluk ile ilişkisi de insanoğlunun bu sayı etrafında gizemli bir arayış ve yaşayış sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

Yukarıda bahsedilen yedi sayısının astronomi, inanç, ibadet, devlet sistemi, insan yaşamının evreleri, dünyanın düzeni, evren ve toplumsal uygulamalardaki yansımaları, varlıklar, cisimler ve dünyadaki tezahürleri, aile bağları vb. birçok konu etrafında yorumlandığı, sadece Türk kültüründe değil insanoğlunun varlığıyla birlikte birçok toplumun kültür ve inanç siteminde sembolik anlamları olduğu ve bu anlamların sözlü kültürde de sıklıkla kullanılarak aktarıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim yedi sayısının çocukların çocukluk döneminden erişkinliğe geçişini sembolize eden sayılar arasında yaygın olarak ifade edilmesi ve sözlü kültüre de bu sebeple yansımaları olağandır.

Yedisinde Erginlenen Çocuklar

Mitolojide çocuk yukarıda da ifade edildiği üzere sayı sembolizmi ve sayıya bağlı erginlenme dönemleriyle birlikte metinlere yansımıştır. Bu sayılar, yedi ve katları etrafında yaygın olarak mitsel metinlerde yer almıştır. Demircioğlu, Türk mitolojisi ve efsaneleri incelendiğinde, Türklerin çocuk eğitiminde benimsediği temel ülkünün kahramanlık idealinin kazandırılması olduğunu, dünyaya gelen her çocuğun bir kahraman adayını kabul edildiğini ifade eder (2024: 28). Bu sebeple Türk kültüründe söz kalıplarından biri olan *yediden yetmişe* deyişi ve *yedisinde neyse yetmişinde de odur* atasözü, Türk mitolojisi ve Türk halk bilgisi metinlerinden destan, masal ve halk hikayesi türlerine yansımış olan mitolojik öykülemelerle ele alınacaktır.

Kahramanların erginlenme sürelerinin yedi sayısı ile ilişkisi, Kara-Atlı Han adlı bir Altay masalında Kara Atlı Han’ın doğduktan yedi gün sonra düşmanı olan yedi kurdu yenmesinden bahsedilmesiyle (Ögel, C.1, 2003: 314) örneklendirilebilir. Ögel, masaldaki çocuğun yedi günlük olmadan kendisinde bir şey yapma kuvvetini bulamayacağını ifade eder (C.1, 2003: 312). Altun-Han ve oğlu Kara-Atlı Perge adlı Şor masalında ise kahramanın düşmanları, “bu çocuğu, ne edip edip bulmalıyız”, demiş. “Yok eğer, bu çocuk bir yedi yaşına basar da büyürse, hepimizi ortadan kaldırır”, diye de ilâve etmiş. (Ögel, C.1, 2003: 320). Masalın devamında beklenenin gerçekleştiği ve çocuğun yedi yaşına girerek olgunluğa eriştiği, bu sayede de düşmanlarını bertaraf ettiği anlatılır. Kara-Atlı

Han'ın yedi yaşında erginlenmesi yedi gün, yedi günlük toy ve göğün yedi katına çıkmasıyla sürekli yinelenen bir sayı sembolizmi etrafında olgunlaşma ve kahramanlık göstererek ad almasıyla sonuçlanmaktadır. Ögel,

"Bu masaldaki çocuk, yedi günlük olmadan kendisinde bir şey yapma kuvvetini bulamamaktadır. Bu sebeple annesine yedi gün daha beklemesini tavsiye eder. Oğuz-Han, bir şeyler yapma gücünü 40 günde bulmuştu. Türk masallarının çoğunda, çocuklara ad koyma töreni *yedi yaşında* yapılırdı. Çünkü çocuk, kendine uygun bir ad alabilmek için kan dökme ve baş kesme imkânını ancak yedi yaşında bulabilirdi. 17 yaş ise, bir bahadırın en olgun çağıdır" (C.1, 2003: 312) der.

Yedi sayısı etrafında çocuğa ad verme geleneği, Moğolların atası Alan-Kovva'nın ortaya çıkışına dair anlatıda da ayrıntılı olarak yer almaktadır:

"Dürlüğün ilinden iki kişi nehir kenarında avlanıyorlarmış. Her avladıkları şeyi de iki arkadaş, aralarında eşit parçalara bölüyorlarmış. Bunlardan birinin adı *Dam-Buga*, diğeri *Duvay* imiş... Bir gün bunlar yine su kenarında avlanırlarken, bir de bakıyorlar ki yukarıdan bir sandık nehrin sularına sürüklenmiş geliyor. Hemen sandığı tutup kıyıya getiriyorlar ve içeri açıyorlar ki, içinde güzel bir genç kız oturup duruyor. Kızı sandıktan çıkarıyorlar. Kız başından geçenlerin hepsini bir bir anlatıyor. Adamlar da kızı alıp illerine getiriyorlar. Aradan "kırk gün" geçiyor ve kız nur topu gibi bir oğlan doğuruyor... "Yedi gün" sonra da oğlana *Buzancar* adını koyuyor. Bu çocuk, *Çingiz-Han'ın* "yedinci göbekten" atasıdır. Ögel, *Buzancar'ın Bodonçar olduğunu ve Çingiz Han'ın on birinci göbekten atası olmasına rağmen metinde Türk mitolojisinin bir deyişi olan "Yedi göbek" tabirinin kullanılmasının önemine dikkat çekmiştir* (Ögel, C.1, 2003: 415).

Anlatıda çocuğun yedi günlükken ad almasıyla birlikte Cengiz Han'ın soyuna dayandırılması ve yedi göbekten atası olduğunun vurgulanması, soyun yedi sembolizmi ve ad alma geleneği ile de ilişkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla soy kütüğünün "yedisinde neyse yetmişinde de odur" ve "yediden yetmiş" söz öbekleriyle yedi ve katlarının soyun devamlılığında önemli bir sayı sembolizmi olarak anlatılarda yer aldığı anlaşılmaktadır. Gönen, Dede Korkut hikayelerinde ad verilen çocukların genelde on beş yaşından küçük olmasına dikkat çekerken (2005: 111) Demircioğlu'da ad almanın kahramanlık beklentisinin yetişkinler için değil çocuklar için olduğunu vurgular (2024: 29). Çocukların eşik atlayarak kahramanlık göstermesinin ise ad alma geleneğini de kapsayan yedi sembolizmi etrafında yaygınlık gösterdiği söylenebilir.

Manas Destanı'nda, Manas'ın doğuşu ve ölümü ile ilgili anlatılarda yedi sayısının kahramanın cesaret ve gücünü göstermek ve kendinde kahramanlık yapacak güç olduğunu kanıtlamaya dair mesajların, yedi sayısının yinelenmesiyle aktarıldığı görülür. Manas'ın soy silsilesi destanda şu şekilde aktarılmaktadır: *Yedi-Ter*'in başında, doğmuş, *Böyön-Han*, Böyön-Han'dan da doğmuş cesur doğan *Kara-Han*. Alp doğuşlu *Yakup-Han*, oğluydu *Kara-Han*'ın, Yaylayıp kışladığı yerlerse *Yakup-Han*'ın, *Çunkar-Uya* üstüydü, ağzıydı *Almatinin*. (Manas'ın oğlunun düşmanlarının adları da gökle ve yıldızlarla ilgili idi. Bunlar, *Yediger*'in oğulları *Er-Kuyaş* vs. idiler. *Yediger*, Yedi kardeşler, yani Büyükeyi burcudur (Ögel, 1998: 536). *Yedi-Ter*'den başlayan soy kütüğünü gökteki yedi yıldızla ve büyükeyiyle ilişkilendirmiştir. Manas'ın ölümü ise metinde şu şekilde aktarılmaktadır: "Ak-kula Han zayıfken, Manas Han ihtiyarken yiğitlerini çağırıp onlara seslenir:

"Hanlar kızı Kanıkey, yedi aylık hamile,
"Büyütmek kolay mıdır, çocuğu doğsa bile?
"Bu küçük yavrucağım, il içinde bir hiçtir,
"Elinden bir şey gelmez, harp için henüz gençtir.

"Epeyce uzun zaman, uyuma çağındadır,
"Kendisi çok küçüktür, ağlama çağındadır.
"Belki bir gün gelecek, o da artık denecek,
"Gözünün kirlerini, elleriyle silecek (Ögel, C.1, 2003: 538).

Manas Han, "Bir kız da olabilir, belki benim bu tayım, "İyi birisine ver, ey vezirim, Bakay'ım!... Bu seslenişle çocuğunun düşmanlara karşı savaştığı ve cesaret gösterecek yaşta olmadığını belirtir. Metnin devamında Manas'ın torunu Semetey'in çocuğunun olduğu ve bu çocuğun da dedesinin sözlerine karşın yedi yaşında düşmanlarını yendiği ve erginlendiğinden bahsedilir: Aynı zamanda destanda "Semetey'in karısı meğerse yedi aylık gebe imiş. Er-Kuyaş bir gün demiş ki, "Bari Semetey'in şu çocuğunu da öldüreyim de neslini tüketeyim." demiş ve beklemiş doğum gününü. Gün

gelmiş, Ay-Çörek, nur topu gibi bir oğlan doğurmuş. Kimse kıyamamış kendisi gelmiş, bu oğlanı da öldüreyim diye kılıcını kaldırmış ama, Ay-Çörek hırsıyla üzerine yürümüş (Ögel, C.1, 2003: 538). Yedi sayısının doğmayan bir kahramanın yedi aylık oluşuyla ilişkilendirilmesi, sayının yalnızca doğumdan sonra kat edilen erginlenme dönemlerini kapsamadığını da göstermektedir. Aynı zamanda Radloff, Manas destanında Köketey Han'ın, yetmiş yiğidiyle ava çıktığında bir erkek çocuğu bulması ve çocuğun bakımı için yedi kadın tayin etmesi; Er Töştük'ün yerin altında yedi yıl kalması; Burulça'nın , Almambet'e "Ben seni yedi sene beklerim" demesi; Manas dünyaya geldiğinde Köketay'ın aş törenine gelen Orakkır'ın beraberindeki askerlerin yedi tane tuğ taşımaları olaylarında" yinelenen kaos ve kozmosun yedi simgeselliği etrafında destana yansıdığını vurgular (1976: 202-205). Alpamiş Destanı'nda da Alpamiş'in yedi yaşına gelince ata binmesi, Karajan'la savaştığında yedi pirine dua etmesi, Karajan'ın yenildikten sonra yedi adım yürüyüp yere düşmesi, Tayşa Han'ın şehrine kadar yedi gün, yedi gece yolda yürümesi, Karajan'ın yedi günlük uykuya dalması, Alpamiş'in yedi yıl zindanda kalması gibi motifler bulunmaktadır (Seydimbekov, 1979'dan akt. Torebekkyzy, 2021: 87). Dede Korkut Oğuznameleri'nde Bamsı Beyrek'in ve birçok kahramanın yedi yıl zindanda kalması ve yedi yıl uyuması da erginlenmenin bir tezahürü olarak okunmaktadır. Yedi sayısının doğmuş ve doğmamış çocukların gün, ay, yıl zaman aralıklarıyla eşiklerden geçerek erginlendikleri, örneklendirilen anlatılarda sayı simgeselliği etrafında birçok varlık ve cisimle ilişkilendirilerek yer almıştır.

Tatarların Edigey destanında Edigey'in yedi yaşında at bindiğinden bahsedilir. Savaşarak kahramanlık kazandığı ve on iki yaşında da yiğit olduğu aktarılır (Sulti 1998: 45-46'den akt. Bayır, 2023: 156). Zaman ile ilişkili olarak "yedi yaş" çocukluktan çıkıp erginlenmeye adım atmayı yani "başlangıcı" ifade etmektedir. Türk dünyası anlatılarında kan döküp ad alma yedi yaşında gerçekleşmektedir. Uygur anlatılarında da kahramanlar yedi yaşından itibaren aktif faaliyet göstermektedirler. Bu doğrultuda Orhun Yazıtları'nın Kültegin Yazıtı'nda (ID 31) Bilge hakan "babam hakan öldüğü vakit küçük kardeşim Kül Tegin yedi yaşında idi. Umay gibi anam hatun sayesinde küçük kardeşim Kül Tegin er-kahraman adını adlı" denilerek yedi yaşında erginlendiği ve ad aldığı aktarılmaktadır (İnan, 2017: 35). Göroğlu (Mehmet, 2011: 21'den akt. Aydın, 2019: 2019) ve Senuber (İnayet, 2004: 325'ten akt. Aydın, 2019: 219) destanlarında kahramanların yedi yaşına kadar ilmi eğitim alıp ardından kılıç tutmayı, ok atmayı, mücadele vermeyi öğrendikleri, Satuk Buğra Han Efsanesi'nde Buğra Han'ın yedi yaşında arkadaşlarıyla avlanmaya gittiği de bu konuda verilebilecek örneklerdendir (Öger 2008: 480'den akt. Aydın, 2019: 219).

"Ay-Mangua" adlı Altay masalında yedi sayısı, çocukluk yaşından çok iki gencin birbirleri ile yarışarak izdivaçlarını tamam etmelerinin yedi senelik bir zaman diliminde gerçekleşmesi şeklinde konu edilmektedir:

Çek-Pergen ve Han-Kız birbiriyle vuruşurlar ve "sen beni yener isen, ben sana varacağım; ben seni yener isem, seni öldüreceğim!" derler. "Başladılar savaşa, vuruşup döğüştiler, oklarla oklaştılar. Karşılıklı oturup, beraber ağlaştılar. Ama öldüremedi, birbirini hiç kimse. Tam yedi sene geçti, Çek-Pergen yorulmuştu, oğlan yerine geçti. Kızlar da kızı tuttu, karşılıklı vuruştular, oklarla oklaştılar, beraber ağlaştılar, yedi yıl yine geçti, oğlan da yorulmuştu. Çek-Pergen yine geldi, kızla yine tutuştu. Çek-Pergen başlayınca, bu sonuncu güreşe, birden Tanrı güç verdi, kızı da vurdu yere. Aldı kızı yanına ulu toy düğün yaptı (Ögel, C1, 2003: 326).

Yedi sayısının bu masalda evlilikle sonuçlanan bir eşiği simgelediği anlaşılmaktadır. Üç kere yinelenen erginlenme yedi senelik sürelerle tekrar etmiş ve oğlan sonunda kızı yenerek ve kahramanlık göstererek muradına ermiştir. Yedi sayısının çocukluk çağından çıkışı ve kahramanlığa eşik atlayışı simgelemesinin yanı sıra çocuğun kahramanlığının ve erginlenmesinin bitmediğine de değinilmelidir. Yedisinde neyse yetmişinde odur ve yediden yetmişe ifadelerindeki yetmiş sayısı, çocukluktan başlayan erginlenmenin yediden yetmişe süreceğine dair bir alt metninin olduğu açıktır.

Yetmişinde Kahraman Çocuklar

Çocuğun yedi gün ve yedi ay sonra düşmanı yenecek güce erişmesi, yedinin katları olan sayılarda ve zamanlarda erginlemenin devam etmesi, yediden yetmişe geçirilen eşiklerin aynı sayının katlarında tezahür ettiğini göstermektedir. Schimmel, sayıların onlu sistemdeki kullanımlarıyla bağlantılı olarak da ele alınabileceğini, bu durumda 10'un mükemmellik anlamına geldiğini ifade eder. Aynı zamanda 7 sayısının belli koşullarda 77 olacak şekilde büyümesinin sebebinin mübalağa olduğunu aktarır (2000: 32). Yedi sayısı anlatılarda çocuğun erginlenmesi ile başlamakta ve yaş alırken eşikleri de yedi simgeselliği olan varlıklarla kat ettiği görülmektedir. Örneklendirilen anlatılarda yedi sayısı ile başlayan kahramanlığın yetmiş yaşına kadar devam edeceği veya yedisinde kahraman olan çocuğun yetmişinde de kahramanlığını devam ettireceğine dair mesajlar, anlatıların uzun olması sebebiyle kısaca örneklendirilmiştir. Yetmiş ise sayının ve katlarının kahramanın erginlenme sürecinin devam ettiğini ve yurduna yedinin katları gücünde hakimiyet sağladığını ifade etmek için vurgulanmış olabilir.

Yedi sayısının çocuğun geçirdiği eşiklerden biri olduğu düşüncesi mitik öykülerin ötesinde günümüz atasözü ve deyimlerine yansırken eğitim sisteminde de kültürel yansımaları devam ettirmiştir. Diğer taraftan insanın büyümesinin ve gelişmesinin 7 ve 9 dönemde gerçekleştiğine ilişkin kadim bir fikir tarih boyunca yinelenmiştir. Schimmel'in aktardığına göre

"Shakespeare'in söylediği gibi insanın 7 dönemi antikitede bilinirdi. Solon; insan hayatını, her biri 10 aşamalık 7 döneme bölen yıldız sistemleri kullanmıştır ve bu Yunan bilgesinin görüşleri, büyük Helenistik Yahudi filozof İskenderiyeli Philo tarafından Eski Ahit'ten alınan kavramlarla birleştirilmiştir. Philo, ilk yedili dönemin sonunda süt dişlerinin yerine gerçek dişlerin çıktığını; ikinci yedili dönemin sonunda ergenliğin başladığını ve üçüncü yedilide gençlerin sakallarının çıktığını söyler. Dördüncü yedili yaşamın yüksek noktasıdır, beşinci evlilik zamanıdır. Altıncı yedili, düşünsel olgunluk getirir. Yedinci yedili ise akıl aracılığıyla ruhu yüceltir. Sekizinci hem zeka hem de akli mükemmelleştirir ve dokuzuncu tutkuları yumuşatır, adalet ve ölçülülük yolunda ilerler. Onuncu yediliye gelince, bu, insanları yalnızca bir ayağı çukurda, yararsız, yaşlı varlıklar oldukları konusunda uyarak ölüme hazırlar (Schimmel, 1998: 140).

Mitolojik sayı simgeciliğinde Türklerin ilk yazılı kaynağı olan Orhun Yazıtları'nda İleriş Kağan'ın "Babam Hakan on yedi adamla baş kaldırmış. İleriş baş kaldırıyor diye haber alıp şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler şehre inmiş, derlenip toplanıp yetmiş kişi olmuşlar... sonunda hepsi yedi yüz kişi olmuşlar" diye aktardığı metinde yedi sayısının katlarının gücü ve çokluğu ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir (Tekin, 2014: 27). Aynı zamanda sayının ve katlarının kahramanların gücünü ve otoritesini belirtmek için sayı sembolizminden yararlandığı anlaşılmaktadır. Kumru, "Türkler yediye bir on ilave ederek sonra da yediyi on ile çarpmak suretiyle kökü yedi rakamından gelen bu katları elde ederler" (2017: 25) demektedir. "Bilge Kağan ve Kül Tigin yazıtlarından farklı olarak Göktürk Kağanlığı'nın bilicisi ve yardımcısı olarak anılan Vezir Tonyukuk'un yetmişli yaşlarında olduğu ve devlet işlerindeki otoritesinin de yaşı itibarıyla yazıtta daha seçkin ve ciddi sözler ve ifadeler olarak yer bulmasını sağladığına dair görüşler hakimdir (Ata, 2011: 47). Aynı zamanda Özdemir, "yaş yetmiş iş bitmiş" atasözünün ise insanın yetmiş yaşına geldiğinde fiziksel ve bilişsel olarak yeterliliğini kaybetmeye başladığını ve bu yaşın yaşlılıkta gerileme dönemine doğru dönüşümde kriter olarak vurgulanabileceğini ifade etmektedir (2000: 57). Yedi sayısının katlarının ise sayının ve sayıya atfedilen anlamın güçlendirilmesi için on yedi, yetmiş, yetmiş yedi, yedi yüz, yedi bin şeklinde yaşamdan öyküye yansıdığını ve mitsel anlatılarda verilen mesajı güçlendirmek için kullanıldığını söylemek mümkündür.

Günümüzde yedi sembolizminin mitik tezahürünün "777" formeliyle yaygın olarak kullanılması da sayının onlu katlarıyla çoğaltılmasıyla anlamsal değerinin artırılacağına duyulan inançtan kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim yedi sayısı, yukarıda da ifade edildiği üzere Türk kültüründe çokluğu ve uğuru getirdiğine inanılan sayı sembolizmlerindedir. Bu sebeple sayının Türk kültüründe yaygın sayı sembolizmlerinden biri olan üçle yinelenmesi, mitolojik bir inancın günümüzde şans ve talih olarak söze dökülen mitik bir düşünce yapısının alt metni olarak okunabilir.

Öte yandan yedi sayısının çocukluk dönemlerinden başlayarak katlarıyla birlikte yetişkinlikte de önemli olduğu aktarılmıştır. Yedisinde kahraman olan çocukların yetmişinde de erginlenmesinin devam ettiği ve yetmiş sembolizmini de ortaya çıkardığı ifade edilmiştir. Günümüzde yedi sayısının sözlü kültür ürünlerinde yaygın olarak kullanımının mitolojik bir alt metni olduğuna dair

değerlendirmelerde bulunulmuştur. Aynı zamanda yedi, günümüzde geçmişte çocukların eşik atlayıp eğitime başladığı sayı olarak da varlığını devam ettirmiştir. Anlatılarla günümüz sayı sembolizmi karşılaştırıldığında da Türk kültüründe yedi sayısının günümüz çocuklarındaki tezahürünün mitolojik yaşayış ve inanış sisteminin söz kalıpları, eğitim sistemi, yaşam dönemleri ve gelecek beklentisi gibi birçok alanda varlığını sürdürdüğü düşünülmektedir.

Öğretiden Eğitime Yedi Sembolizmi

Görüldüğü üzere dünya mitolojisinde yedi sayısının kutsallığı tek tanrılı ve çok tanrılı dinlerde birçok simgesel anlatımı sembolleştirmek için kullanılan sayılardan biri olagelmıştır. Türk Mitolojisinde de yedi sayısının inanç, devlet yönetimi, toplum, aile ve çocuk ilişkileri, zaman ve mekanların kutsallığı, gök bilimi ve yaşamın anlamlandırılması vb. konularda yer edindiği anlaşılmaktadır. Mitolojik sembollerin destan ve masal metinlerine yansıdığı, yukarıda örnekleri verilen yedi sayısına dair semboller ve metinlere yansıyan ifadelerinde de kendini göstermektedir. Çocukların birçok metinde kahramanlık, olgunluk, cesaret, bilgelik, yiğitlik vb. konulardaki erginlenmelerinin yedi sayısı ile gün, ay, yıl, kat, kurt, gök ve mekan vb. ifadelerle yinlendiği örneklerle açıklanmıştır.

İnsanoğlunun belirli yaş dönemlerinde eğitim alması gerektiği, yaşamsal koşulların ve ihtiyaçların değişimiyle birlikte geleneksel ve modern olarak ikiye ayrılmıştır. Çocukların geleneksel eğitim sisteminde çocukluktan kahramanlığa erginlendiği dönemler, modern eğitim sistemiyle zorunlu olarak belirli bir müfredat çerçevesinde sürdürülmüştür. Osmanlı Dönemi'nde yayınlanan, *Usûl-i İbtidâi Yahut Muallimlere Rehnüma* isimli eserin müellifi Abdullah Vehbi Bey'e göre, eğitim-öğretimin düzeni açısından, ilkokula başlayan öğrenciler için en uygun yaş 7 olmalıdır" (Abdullah Vehbi, 1315: 5'ten akt. Altın, 2016: 1873-1874). Eğitimin zorunlu olduğu modern sistemde "geleneksel okullar dışında yeni okullar açılması II. Mahmut dönemine rastlar" (Turan, 2016: 2). 1824 yılında yayımlanan ferman ile ilköğretim İstanbul için zorunlu hale gelmiş, ancak ülke genelini kapsayacak zorunlu ilköğretim uygulaması Tanzimat Dönemi'nde gerçekleşmiştir (Akyüz, 1989: 173-182). 1869 yılında Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın Fransız eğitim teşkilatını göz önünde bulundurarak hazırlattığı, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, günümüzde de geçerli olan eğitim sistemindeki kademelerin kaynağı olarak kabul edilmektedir (TDV, 1996: 21'den akt. Turan, 2016: 3). Eğitim yaşı Nizamname'de kızların 6-10, erkeklerin 7-11 yaşları arasında mektebe devamlarının zorunlu tutulmasıyla belirlenmiştir (Turan, 2016: 3). 6-7 yaşın okul öncesi ve ilkokul seviyelerinde eğitime başlamanın kriteri olarak zorunluluk esasıyla yürütülmesine sebep olmuştur. Eser; eğitilen, öğrenen insan, ait olduğu toplumun kültürü içinde kendi görüş ve tecrübelerini genişleterek bilgi birikimi sağladığında, toplumun bekası ve gelişmesinde eğitimin rolünün çok önemli olduğunu belirtir (Eser, 1985: 7). Eser'in 1985 yılında yaptığı çalışmada yakın zamana kadar okula gitme yaşının yedi olduğu ancak altı yaşa indirildiği belirtilmektedir. 1983 yılında "mecburi öğretim çağı 6-14 yaş gurubundaki çocukları kapsar" şeklinde İlköğretim ve Öğretim Kanunu yayınlanmıştır (Eser, 1985: 18). Türk mitolojisinde çocuğun yedi sayı sembolizmi etrafından eğitimini tamamladığı, belirli eşiklerden geçtiği ve kahramanlık göstererek erginlendiğine dair örnekler verilmiştir. Zorunlu eğitimde ise yaşam koşullarının değişimi, çocuğun birçok alanda aile dışı eğitim alması şeklinde dönüşmüştür. Zorunlu eğitimde Türkiye'de ilkokul eğitimi, 6-7 yaşları arasında dönem dönem değişiklik göstermiştir.

Eğitimin zorunluluk haline gelmesiyle eğitim yaşı arasındaki ilişki, "1930'lu yıllarda; Arnold Gesell tarafından çocuğun okula başlaması için yeterli olgunluğa ulaşma görüşünü ortaya atmasıyla yaygınlık kazanmıştır. Gesell'den sonra, Jean Piaget'nin görüşleri okula hazır oluş konusunda hâkim olmaya başlamıştır" (Akay ve Ceylan, 2019: 8). Çocukların hangi yaşta zorunlu eğitime başlayacağı ve eğitim görme yaşının belirlenmesi, çocuğun gelişimine dair yaş kriterlerinin ayrıntılı olarak psikolojik, sosyolojik, fiziksel vb. açılardan incelenmeye başlanmıştır. Piaget, "çocuk, yedi yaşında işlem öncesi dönemi bitirip somut işlemler dönemine geçmektedir. Bu sebeple de okula başlamak için yedi yaş uygundur" der (Akay ve Ceylan, 2019: 8). Erken çocukluk eğitiminde yer alan önemli yaklaşımlarından biri olan Waldorf yaklaşımının öncüsü Rudolf Steiner de çocuk gelişiminin Çocuk Gelişim Teorisi'ne göre şekillendiğini söylemektedir. Steiner'in bu teorisinde Gessel'in ve Piaget'nin

çalışmalarına dayandırılan gelişime uygun ve yaşa dayanan bulgular yer almaktadır (Patterson ve Bradley, 2011'den akt. Akay ve Ceylan, 2019: 8). Bu teoriye göre; birinci yedi yıllık sürecin sonuna kadar çocuğa akademik bilgi verilmez. Çocuğun eğitim yaşı, eğitim kanununa göre zorunlu hale gelmiş ve çocuğun gelişim dönemlerinin incelenmesiyle eğitime başlama yaşı üzerine çalışmalar yürütülmüştür. Ziyalar da yedi yaş dönemindeki çocukların, bedenlerinde oluşmaya başlayan yapısal ve hormonal değişiklikler; onlara yönelik yeni disiplin anlayışı, belli bir zihinsel uğraşı ve başarı beklentisi ile yeni bir çevreye uyum zorunluluğu gibi beceriler bu dönemin önemini artırmaktadır (1991: 6) der. Çocuğun hazır bulunmuşluğu, araştırmacıların bu konu hakkındaki araştırmalarına dayanarak ve gelişim teorisi bağlamında yedi yaş olarak belirlendiği görülmektedir.

Türk eğitim sisteminde çocuğun zorunlu eğitiminin Milli Eğitim Temel Kanunu'na göre 2019 yılında yapılan değişiklikle "mecburi ilköğretim çağının 6-14 yaş grubundaki çocukları kapsadığını belirtilmiştir (URL-1). Türk mitolojisinde yedi sayı sembolizminin günümüzde de eğitim yaşı olarak çocuk gelişimi açısından uygun olduğuna dair görüşlerle birlikte Milli Eğitim Temel Kanunu'nda 6 yaş olarak belirtilmesi, kültürel yaşamın yedi sayısına dair sembolizmlerle sürdürülen birçok alan olmasına rağmen eğitimde aynı alt metinleri sürdüremediğini göstermektedir. Öte yandan çocuğun eğitim yaşının Türk kültüründe belirli dönemlerde yedi yaş olarak belirlenmesi veya yedi yaş çocuğun gelişim açısından uygun kabul edilmesi, mitsel öykülerde yer alan yedi sembolizminin kültürel yaşamda sürdürülmesi ve sözlü kültür ürünleriyle aktarılmasını ilişkilendirmek için yeterlidir. Diğer taraftan çocuğun eğitim yaşının yedi sembolizmiyle geçmişten günümüze aktarımına dair ilişkiselliğini, eğitim içeriği için de kurgulamak doğru sonuçları vermeyebilir. Çünkü çocukların sözlü kültür ürünlerinde erginlendiği yaş olan yedi, günümüz modern eğitimi için bir başlangıç olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan yedi yaş, aile eğitiminden milli eğitime geçiş süreci olarak yine de atlanan bir eşik olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Örneklerle yedi sayısının Türk mitolojisinden başlayarak destan ve masalarda, atasözü ve deyimlerde hatta yazılı kaynaklarda; çocukların erginlenmesi, canlanması, yeniden doğuşu, ad alması, kahramanlık göstermesi, düşmanı yenmesi, türeyişin ve soyun sembolü olarak yer alması ayrıntılandırılmıştır. Türk Mitolojisinde çocuğun yedi günlük, aylık, yıllık olduğu süreçlerde güçlendiği, düşmanı yenerek cesaret gösterdiği, yaş ve ad aldığı gibi yedi gök, yer, kişi, cisim, hayvan ve mekan kat ederek de erişkinliği yetmişine kadar sürdürdüğü ve yaşam boyu erginlenmenin döngüsel olarak devam ettiği sayı sembolizmi etrafında incelenmiştir. Yediden yetmiş yaş alan ve yedisinde nasıl bir erginlenmeyle kahraman olmuş ise yetmişinde de öyle olacağı düşünülen çocukların mitolojik anlatılarla başlayan ve din, devlet, eğitim, ahlak, siyaset vb. birçok alana yayılan ve toplumlara mal olan simgesel ifadesi sözlü kültür ürünlerinden yola çıkılarak anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Türk kültüründe yedi sayısının günümüz çocuklarındaki tezahürü, metinlerde işlenen mitolojik alt metninin sürdürüldüğünü ve eğitim sisteminde yedi yaşa verilen önemin dönem dönem devam ettirildiğini göstermektedir. Aynı zamanda yedi sayısı etrafında mitolojik kökenlere dair anlamsal değer kaybolmuş olsa da kültürel kodlarla atasözü ve deyimler aracılığıyla aktarıldığı ve yeni formellerin oluşmaya devam ettiği de anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

Abdullah Vehbi. *Usûl-i İbtidâi Yahut Muallimlere Rehnüma*. Trabzon: Serasi Matbaası, 1315 (1898/1899).

Akay, D. Ve Ceylan, R. (2019). Birinci Sınıf Başlamak İçin Okula Başlama Yaşı Mı Okula Hazır Oluş Mu?. *Milli Eğitim*. 48(224), 7-31.

Akyüz, Y. (1989). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

- Altın, H. (2016). "Osmanlı Pedagoglarında Disiplin, Ödül ve Ceza Fikirlerine Dair Örnekler". *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (TAED), (57), 1869-1884.
- Ata, A. (2011). *Orhun Türkçesi*. Eskişehir: T.C Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, F. (2019). "Uygur Halk Anlatılarında Sayı Simgeçiliği". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*. (44), 209-227.
- Bayat, F. (2021). *Mitolojiye Giriş*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bayır, Z. (2023). *Türk Destan Evreninde Oyun*. Paradigma Akademi Yayınları.
- Çeribaş, M. (2012a). Kırgız şecerecilik geleneğinde Türk boyları meselesi ve Oğuz Kağan. *Türk Kültürü*, 5(1), 61-78.
- Demircioğlu, D. (2024). Türk Mitolojisinde Çocuklarda Kahramanlık Olgusu. *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi – KİTOD* 2(3), 25-36. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10987493>, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kitod>
- Eliade, M. (2018). *Şamanizm*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Eser, Ş. (1985). *Türkiye'de İlköğretim'de 6 Yaş Uygulaması ve Sonuçları*. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. Uzmanlık Tezi. Ankara.
- Esin, E. (2006). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yay.
- Eyüboğlu, İ. Z. (2007). *Halk İnançları*. Derin Yayınları.
- Frazer, J. G. (2017). Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökleri. (Trc. Mehmet H. Doğan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fromm, E. (2017). *Rüyalar, Masallar, Mitler: Sembol Dilinin Çözümlemesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Gökçen Kayabaşı, R. ve Çini, Ö. (2024). "Atasözü ve Deyimlerin Yaratılış Destanlarındaki Mitik Uzantıları". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 6(12), 343-352.
- Gönen, S. (2005). Dede Korkut hikâyelerinden günümüze yansıyan doğum âdetleri. *TÜBAR- XVIII*. 103-112. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/156837>.
- İnan, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler-I*. Ankara.
- İnan, A. (2017). *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnayet, A. (2004). *Uygur Halk Destanları I*. Ankara: TDK Yay.
- Kılıç, Y. ve Eser, E. (2016). Eskiçağ Düşüncesi ve Kutsal Kitaplarda Yedi Sembolizmi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 11(11), 77-98.
- Kumru, C. (2017). "Türk Mitolojisi Penceresinden Orhun Abidelerine Dair Değerlendirmeler". *Ulakbilge*, 6(20), 7-26.
- Mehmet, A. (2011). *Uygur Halk Destanları III*. Ankara: TDK Yay.
- Ögel, B. (2003). *Türk Mitolojisi Cilt 1*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öger, A. (2008). *Uygur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)*, EÜ SBE DKT: İzmir.
- Özbudun, S. (1997). *Ayinden Törene*. Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Özdemir, M. (2020). *Yaşlılık Kültürü Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Türk Halk Bilimi Bölümü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Patterson, J. B. ve Bradley, P. (2011). *Waldorf Yöntemiyle Çocuğumu Büyütüyorum: 0-7 Yaş Çocuk Eğitimi*. (Çev. S. Dönmez). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Radloff, W. (1976). *Sibirya'dan (Seçmeler)*. (Çev. Ahmet Temir). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Schimmel, A. (1998). *Sayıların Gizemi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Seydimbekov, A. (Ed.). (1979). *Alpamis Batır*. Almatı.
- Seyidoğlu, B. (2014). *Mitoloji Üzerine Araştırmalar, Metinler ve Tahliller*. İstanbul: Dergah Yayınları.

- Sulti, R. (1998). *Edigey Destanı*. Ankara: Türksöy Yayınları.
- TDV. (1996), *Türk Eğitim Sistemi Alternatif Perspektif*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, M. (1993). "Çankırı'da Yedi Yılda Yedi Kurban Geleneği". *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Thomson, G. (1988). *İlk Filozoflar*. (1955) (Çev. Mehmet H. Doğan) İstanbul: Payel Yayınları.
- Torebekkyzy, L. (2021). "Türk Halk Kültüründe ve Edebiyatında Yedi Sayısı". *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi*. 8(1), 82-91.
- Turan, F. (2016). Türkiye'nin Zorunlu Eğitim Politikaları -Tarihsel Perspektif. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*. (1), 1-10.
- URL-1: "Milli Eğitim Temel Kanunu", <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf>.
- Urundul, E. (2012), *Anadolu Mitolojisi*. Ankara: Genesis Yayınları.
- Yücel, Ü. (2011). *Türk Halk İnanışlarında Sayılar*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ziyalar, A. (1991). "Çocuklarda Yedi Yaş Dönemi". *Yaşadıkça Eğitim Dergisi*. İstanbul: Ya/Ba Yayınları. (17), 5-7.
- Zurita, A. De. (1840). "Rapport sur les différentes classes de chefs de la Nouvelle Espagne," *Temaux-Compans'm Voyages, Relations et Mémoires originaux* adlı yapıtında (Paris, 1840); Waitz, I.e.: Bastian, *Die Cidurlander des alten Amerika*.

CÜCE MASALINDAKİ DEV VE CÜCE İMGELERİNİN MİTOLOJİK SEMANTİĞİ

Prof. Dr. Ramil ALİYEV¹

Özet

"Cüce'nin Masalı" ünlü bir Azerbaycan masalıdır. Bu masalın çocuklar arasında popüler olmasını sağlayan şey, Cüce'nin akıllı, Şeytan'ın ise aptal olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında Cüce neden çocuklara akıllı görünür? Cüce'nin zekiliğinin tarihsel bilincin oluşmasıyla ilgisi vardır. Antik insanlarda mitolojik cücenin tarihsel bilince geçişte zeki olarak tasvir edilmesi gerekir. Bunun nedeni, tarihsel bilinç sürecinde aptallığın yerini psikolojik bir yüceltmenin almasıdır. Aptallık döneminde mitolojik bilinçten zeka durumuna geçişte onun yerini akıllı olan alır. Dünyadaki birçok halkın masallarında anlatıldığı gibi bu süreç tarihsel bilincin oluşmasından sonra başlamıştır. Mitoloji bu konuda ne diyor? Dev bu süreçlerden geçti mi, kesinlikle Dev'in bu süreçten geçtiğini söyleyebiliriz. Ama Cüce geçemedi.

Dev'in mitolojik süreçlerinin geçişinin başlangıcında Ejderha, Arslan ve Tepegöz gibi antik totem ve ongonlar yer alır. Ejderha, ona hayırsever bir tanrı olarak inananların gözünde kutsal bir ongon haline gelmiştir. Kutsallığını yitirdikten sonra kötülük devam etti. Arslan da totem düzeyinde etkinlik göstermiş, daha sonra şeytani bir güce dönüşmüş, bu şeytani güçlerden Tepegöz mitolojik bilinçte doğmuştur. "Kitabi-Dede Korkut'ta Tepegöz, Dev ejderha Aruz'un çocuğudur.

Ejderha, Arslan, Tepegöz ve Dev kendi mitolojik çağlarında var olmuşlardır. Matematiksel-mitolojik bakış açısında 4 sayısı ölümün sembolü olarak yansıtılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında dördüncü sırada yer alan Dev'den sonra bir yaratılış olmadı. Negatif bir Dev'in pozitif Cüceye dönüşümü Ölüm ve Diriliş ve Büyüme ve Küçülme süreçleriyle gerçekleşir. Ölüm ve Diriliş ile Büyüme ve Küçülme süreci, bir peri masalında olumsuz ve

¹ Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü, ORCID № 0009-0003-0342-358, ramill.aliyev@gmail.com

akılsız bir Dev'in akıllı ve olumlu bir Cüceye dönüşmesinin sebebidir. Daha sonraki bilinçte Dev ve Cüce, aynı kökenden gelen ikiz kardeşler olarak tarihin alt yapısında kaldılar.

Anahtar Kelimeler: Dev, Cüce, masal, ölüm ve diriliş, büyüme ve küçülme, Ejderha, Arslan, mitolojik bilinç.

MYTHOLOGICAL SEMANTICS OF THE OGRE AND DWARF IMAGES IN "THE DWARF'S TALE"

Prof. Dr. Ramil ALIYEV¹

Abstract

"The Dwarf's Tale" is a famous Azerbaijani tale. The fact that the Dwarf is smart and the Ogre is stupid is what makes this tale so popular among children. When approached from this perspective, why does the Dwarf seem smart to children? The thing is that the intelligence of the Dwarf is connected with the formation of historical consciousness in ancient people. The mythological Dwarf should be depicted as intelligent in the transition to historical consciousness. This is because in the process of historical consciousness, stupidity is replaced by intelligence. This happens as a result of psychological sublimation. Consider that the most ancient people lived in the era of stupidity. In the transition from mythological consciousness to historical consciousness, the status of being intelligent and the status of being unintelligent change places. In later periods, the unintelligent was described as intelligent. It is possible to come across intelligent and stupid characters in the tales of many peoples in the world. As we said, this process started after the formation of historical consciousness and understanding in ancient people. So what does mythology say about this? The roots of this issue are very deep. Did the Dwarf and the Giant go through these processes in mythology? We can definitely say that the Ogre went through this process, while the Dwarf did not.

Ancient totems and ongons such as Dragon, Arslan and Tepegoz are at the beginning of the Ogre's passing through mythological processes. The Dragon served as a sacred ongon in the eyes of those who worshipped it as a benevolent god. After losing its sacredness, it became a demonic ongon. Arslan also served at the totem level, later turning into a demonic power, and Tepegoz was born from these demonic powers in mythological consciousness. In "Kitabi-Dede Korkut", Tepegoz is the child of the demonic dragon Aruz.

Dragon, Arslan, Tepegoz and Ogre existed in their own mythological eras. In the mathematical-mythological perspective, the number 4 is reflected as the symbol of death. From this perspective, there was no creation after the Ogre, which is in the fourth place. The negative big Ogre goes through the processes of Death-Resurrection and Growth-Shrinkage and turns into the positive Dwarf. In the tale, the reason why the negative and mindless Ogre turns into the intelligent and positive Dwarf is the processes of Death-Resurrection and Growth-Shrinkage. From that moment on, the Ogre and the Dwarf remained in the lower layer of history as twin brothers from the same origin.

Keywords: Ogre, Dwarf, tale, death-resurrection, growth-shrinkage, Dragon, Arslan, mythological consciousness.

Azərbaycan masallarının sınıflandırılmasında pek çox bilim adamı masalları böyü, hayvan, sosial, ailevi, alegorik, totemik masallar başlıqları altında toplamışdır. Çocuk masalları da içerik özelliklerine göre sıralanan bölüme oldukça yakındır. Tek fark, çocuk masallarındaki karakterlerin küçük çocukların dünya görüşüne göre seçilmesidir. Çocuk masallarını anlatan masal anlatıcısı, karşısındaki kişinin estetik beğenisini dikkate alır, onu doğa imgeleri ve abartılı olay örgüsüyle tanıştırır (Gafarlı, R, 2013). Bu düşünceleri yorumlamaya çalışalım.

¹ Doctor of philological sciences, professor, ANAS Institute of Folklore

Büyümlü olay örgüsünü yitirip bir çocuk masalı içeriğine bürünen masallar, nispeten daha büyük çocukların düşünmesine uygundur. Bu tür çocuklar zaten masallardaki gerçekleri anlamaya çalışıyorlar, oradaki olumsuz görüntülere eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşabiliyorlar, çocuk masallarının daha önceki büyümlü olay örgüsünden habersizler. Çocuk masalları içerisinde büyümlü masallar önemli bir yer tutar. Bu tür masallar daha büyük yaş grubu okul çocuklarının zevkine daha uygundur. Bir çocuğun dünya görüşüne ilişkin zengin bilgilerin edinilmesinde masalların incelenmesi çok önemlidir. Büyümlü masalarda dev, büyümlü bir güç olarak masalın içeriğinin ayrılmaz bir parçasıdır (Aliyev, R., 2019: 182). Bu masallardaki büyü içeriğini yitirdiğinde metin bir çocuk masalına dönüşür. Bu tür masallara bir örnek "Cüce'nin Masalı"dır.

"Cüce'nin Masalı"nda çocuğun düşüncesi yaşına uygun sanatsal yapıyı kabul edebilmektedir. Masaldaki "Büyükmam ssize tereyağı ve ekmek verdi, beni de dalınıza götürün" gibi cümleler olay örgüsüne sanatsal bir hava katıyor. Masal içeriğindeki "köpeğin havladığı tarafa" ya da "ışığın geldiği tarafa" gitme tercihinin altında yatan mitolojik içerik onu ilgilendirmiyor. Bu çocuk masalının eski haliyle olay örgüsü büyümlü masallara aittir. Çünkü buradaki ana masal karakterleri olan Cüce ve Dev, mitolojik figürlerdir. Cüce ve Dev kökenlerinde animizm ile ilgilidir. Mitolojik düşüncenin temelinde yer alan ateş ve antik kült ile bağlantılı olarak iyi ve kötü güçleri temsil eden bu karakterler, yaşayan karakterler olarak uzak geçmişin anlatıcıları tarafından masal haline getirilmiş ve daha sonra metin haline getirilmiştir. bir çocuk masalı olarak sabitlendi. Cüce ateş ruhunu, Dev ise kültü (perestiş biçimini) temsil eder. Aslına bakılırsa Cüce'nin küçük olması ateş ruhunun da küçük olma tasavvuruna karşılık gelir.

Azerbaycan mitolojisinde ilk kez Cüce ve Dev mitolojik bakış açısının tarihi hakkında görüşümüz dile getirilmektedir. Cüce'nin içinde eski bir dev devin özü yatıyor. Kadim atalarımızın arkaik düşüncesinde Cüce'nin özünde ruhun küçüklüğü tasavvur edilir ve mitolojik bilinçte küçüklüğün oluşmasında etkin rol oynar. Bu düşünceye göre devin büyümesi ve küçülmesi tarihsel bir süreç olarak ortaya çıkar, gözün hafızasında cüce imgesi yaratılır. Ejderha ve Dev gibi devasa görünen kötü figürlere olan inanç değişiyor. Bir zamanlar "kahraman-ejderha" olan Ongon, "Kazan-Ejderha" paradigmasından geçer (Rzasoy, S., 2020: 445). Daha sonra Ejderha, mitolojik bilinçte bir anti-kahraman haline gelir. Mitolojik bilinçte Dev, onun paradigması olarak yaşar. Dev'den sonra bir paradigma olmadığından mitolojik bilinçte devin izleri kaybolur ve onun karşı paradigması olarak Cüce doğar. Bu süreçte Dev, gözün izdüşümünde ve hafızada küçülür, anlamı daralır ve küçük boyutun bilinçaltında canlandırılması ve resmedilmesi süreci devam etmektedir. Cüce'nin önceki paradigmalar gibi kendi yaratılış formuna girdiği, kötü doğasıyla Cüce olarak doğduğu, yani inisiyasyona uğradığı, Cüce (Dev) olarak öldüğü, Cüce olarak dirildiği sonucuna varabiliriz. Bu çarpışma sırasında Cüce, hayırsever bir güç olarak dirilir ve Yukarı Dünya'ya yükselir. Bu süreç, "Oğuz'un Sürprizi" efsanesinde anlatılan Cüce, Dev'in büyüme ve küçülmesinin (growth shrinkage) görüntüsüdür. Dev'in avucunda tuttuğu ve annesine gösterdiği cüce yaratık, geleceğin insan ırkını temsil etmektedir (Azerbaycan halk efsaneleri, 1988: 221). Dolayısıyla sezgisel anlayışta büyüme ve küçülme süreci sonucunda Dev'in küçülmesinin algılanması, mitolojik bilinçte Cüce'yi oluşturur. Bir Cüce ile aynı cinsiyetten bir Dev'in arasında düşmanca bir mücadele başlar.

Cüce ve Dev kökenlerinde animizmle ilişkilidir. Mitolojik düşüncenin en alt düzeyinde ve antik kültle bağlantılı olarak iyilik ve kötülüğün güçlerini temsil eden bu karakterler, yaşayan karakterler olarak uzak geçmişin anlatıcıları tarafından masal haline getirilmiş ve metin daha sonra bir çocuk masalı olarak düzeltilmiştir. Cüce ateşin ruhunu, Dev ise kültü (perestiş biçimini) temsil eder. Aslına bakılırsa Cüce'nin küçük boyu, ateş ruhunun hayal gücünde küçük düşünülmesine karşılık gelir.

Cüce, dünya halklarının mitolojisinde en yaygın görülen imgedir. Anlatılarımızda cücelere, devlerden sonra yeryüzünde yaşayacak zeki insanlar olarak değer verilir. Oğuz mitlerinde Oğuz'un avucunda tuttuğu küçük yaratık, dev'in annesi tarafından gelecek neslin zeki bir varlığı olarak kabul edilir. Genel olarak boyun küçük ya da büyük olması fiziksel bir olgudur. İnsanlarda boy uzaması dünyanın kütesine ve gökyüzünün yerçekimine bağlıdır. Kütle yüksek ve yer çekimi düşük olduğunda insanlar uzun, tersi olduğunda ise insanlar kısa olur.

Mitolojide Dev ile Cüce arasındaki çatışma değişen bir süreçtir. Kabile oluşumu döneminde kabilenin baş tanrısı olan Dev'e (Devuş) inanış vardı. Sınıflı toplum oluştuğunda dini inanç biçimi de

değiştirdiği için Dev'e inanmak yasaklandı, Dev'i karanlıkla ilişkilendirdiler, şeytani bir güç ilan ettiler. "Devler hakkında Kitabe"nin 35-47. satırları devlere tapınmanın yasaklanmasına ayrılmıştır (Azerbaycan edebiyatı tarihi, 1960: 21).

Baş mitoloji tanrı Devuş, "Avesta" tarafından reddedilmiş ve karanlık dünyada Ahriman'ın yardımcısı ilan edilmiştir. Bu yasaklar ikili karşıtlığın gelişmesinde de rol oynadı. İkili karşıtlıklar (iki tarafın karşı karşıya gelmesi), görüntülerin zıt özelliklere sahip olmasıyla karakterize edilir. İmgelerin çatışması mitolojik karakterlerin içeriğinin zaman içinde değişmesinden de etkilenmektedir. Bu özelliklerin değişimini Cüce ve Dev karşıtlığında görebiliriz. Söylediğimiz gibi mitolojik düşüncenin ilk çağlarında Dev olumlu kabul edilen bir karakter iken, Cüce mitolojinin ilk dönemlerinde olumsuz bir karakterin sahibi olarak mitolojik düşüncede yaşamıştır. Değişen insan psikolojisinin bilinçaltına etkisi sonucunda negatif karakterli bir Cüce, pozitif karakterli bir Cüceye dönüşür. Peri masallarında ve mitolojik düşüncede iki tür Cüceyle karşılaşırız: **Cüce** - küçük bir mitolojik yaratık; Cüce, ateşin ruhuyla simgelenen kişileştirilmiş bir varlıktır. "0" sınırından başlayarak Cüce'nin negatif işareti yüzeyin üzerinde -1, -2, -3... şeklinde sıralanır. **Dev'in** pozitif işareti aynı zamanda **Cüce'nin** negatif işaretiyle yüzeyin son sınırında ...+3, +2, +1 şeklinde aşağıya doğru çarpışır. Yüzeydeki bir Dev, sıfırın altında bir Cüce ile çarpıştığında işaret değiştirir; Dev negatif, Cüce pozitif olur. Çarpışmaları marjinal bir zamanda gerçekleşir.

Mitolojik bilinçte Ejderha, Arslan, Tepegöz ve Dev nesnel gerçeklikler değildir ve bunların büyüme küçülme sürecinden sonra yaratılan yaratık, özellikle Dev, gerçek bir canlı değildir. Cüce, ölümlü Dev'in zıttı olan mitolojik bir yaratıktır. Arslan, Tepegöz ve Dev Ejderha'nın paradigmasıdır. Dev'den sonra bu yaratılışın hiçbir paradigması yoktur çünkü işareti sıfırdır. Bu nedenle halk arasında, yaşından fazlasını bilen çocuklar hakkında şöyle bir söz vardır: Bu çocuk bir kere büyümüş, bir küçülmüştür.

Cüce, dünya halklarının mitolojisinde en yaygın görülen imgedir. Anlatılarımızda cücelere, devlerden sonra yeryüzünde yaşayacak zeki insanlar olarak değer verilir. Oğuz mitlerinde Oğuz'un avucunda tuttuğu küçük yaratık, annesi tarafından gelecek neslin akıllı bir varlığı olarak kabul edilir.

Bazı halkların folklorunda Dev işlevi, dünya mitlerinde Cüce tarafından gerçekleştirilir. Eski bir ritüelin yapısından geliyor. "Cüce'nin Masalı"nın kökeni, tapınma sonrası dönemde Dev'e perestişle ilgilidir. Bu olay örgüsünün temeli, Dev → Cüce arasındaki mitolojik çarpışmayı yansıtan aynı eski ritüeldir. Yunan mitolojisinde gökyüzü Dev Antaeus tarafından tutulurken, İskandinav mitolojisinde bu mitolojik görev Cüce tarafından yerine getirilmektedir.

Dünya halklarının mitlerinde cüceler, gelecek neslin insanları olarak anlatılır. Prof. Dr. Sadnik Paşayev'in derlediği "Oğuz'un Sürprizi" adlı efsanede cücenin gelecek insan neslini yaratacağı fikri öne sürülüyor.

Mitolojik düşüncede küçük cüce, olumsuz bir karaktere sahip olup yer altı mağaralarında yaşar ve masaldaki devin işlevlerini yerine getirir. Mitolojik bilincin oluşması sonucunda karşılaştıklarında (çarpıştıklarında), negatif yükün pozitif bir yük ile, pozitif yükün ise negatif bir yük ile değiştirildiği varsayılabilir. Bu nedenle, mevcut olumlu masal kahramanı Cüce Dev ile çarpıştığında, olumlu karakterinin geniş bir zaman diliminde olumsuz bir karaktere dönüşmesi gerekir. Tarih öncesi çağlarda bu mitolojik dönüşüm süreci gerçekleştiğinde, negatif cüce, Dev'in olumlu işaretini üstlenerek masaldaki Cüce imajının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ve tam tersi süreçte, olumlu Dev artık masallarda olumsuz devler olarak nitelendiriliyor. Bu süreç dini dünya görüşlerinin çatışmasından kaynaklanmaktadır.

Bu nedenle her ilerici ilkel toplum, kendisinden önceki dünya görüşüne eleştirel bir şekilde yaklaştı. Toplumsal tabu, devlere yönelik tutumu orijinal içeriğinden ayırıp olumsuz özelliklerle doldurarak kötü niyetli bir imaja dönüştürüyor. Dolayısıyla "Avesta" öncesindeki dönemin bilincinin bir ürünü olan div her ne kadar olumlu olsa da din bilincinin toplumsal bilinç üzerindeki etkisi nedeniyle eski halinden uzaklaşmaktadır. Bu sırada "Cüce'nin Masalı"ndaki aptal ve ahmak karakterlere dönüşür. Masaldaki bu karakterin bir diğer özelliği de küçük çocukları eğlendirmek amacıyla gülünç hale getirilmesidir. Çocukları eğlendirmek, çocuk masallarının temel özelliğidir.

EDEBİYAT

Azərbaycan edebiyatı tarixi. 3 ciltte. Cilt 1. Bakü: Azərbaycan SSR İlimlər Akademisi yayınevi, 1960.

Azərbaycan folkloru. Bakü: Yazıçı, 1988.

Aliyev, R. Azərbaycan sözlü folkloru. Bakü: Bilim və Təhsil, 2019.

Gafarlı, R. Çocuk folklorunun tür sistemi ve poetikası. Bakü, Bilim ve Eğitim, 2013.

Nabiyev, A. Azərbaycan folkloru. İkinci kısım. Bakü, Karaağaç, 2006.

Rzasoy, S. "Kitabi-Türkmen Lisani" Oğuznamesi'nin transmedial yapısı ve ritüel-mitolojik anlambilimi. Bakü: Bilim ve Eğitim, 2020.

AZƏRBAYCAN UŞAQ NAĞILLARINDA FORMULLAR

Doç. Dr. Şehla HÜSEYNLI¹

Özet

Bildiyimiz kimi formullar nağıl təhkiyəsində əsasən qəlibləşmiş söz, ifadə və cümlələrdir. Formullar folklor təfəkkürünün və buna uyğun olaraq folklor janrlarının özünəməxsus səciyyələrindən təşəkkül tapır. Ona görə də formulların folklor təhkiyəsinin daha çox epik növündə təzahür etdiyini göstərmək olar. Elmi ədəbiyyatda da formulların mətn boyu təzahürünün 3 növü qəbul olunmuşdur.

1. Başlangıç formulları
2. Mətdaxili formullar
3. Sonluq formulları.

Nağılçı nağılını başlangıç formulları ilə başlayır. Belə formullar söylənən əhvalatın başında gəlir. Başlangıç formulları ritmik ahəngə malik olduqlarına görə nağılçılar dinləyiciləri daha çox cəlb edirlər. Buna görə də nağılçı başlangıç formullarından istifadə edərək sözə başlamağa üstünlük verir. Bunların da özünəməxsus ifadə vasitələri vardır. Bəziləri sadə cümlələrlə, bəziləri isə təkərləmli söz və cümlələrlə ifadə olunur.

Nağılçı mətdaxili formullardan istifadə edərək təhkiyə zamanı dinləyicini yormamaq, nağılı söyləyərkən dinləyicinin diqqətini nağıla yönəltməkdir.

Final formulları isə hər şeydən əvvəl nağılın başa çatmasını bildirən, nəqli yekunlaşdıran bədii ifadələrdir.

Araşdırma nəticəsində aydın olur ki, uşaq nağıllarında da formullar geniş şəkildə işlənmişdir. Bildiyimiz kimi uşaq nağılları içərisində həm heyvanlar aləmindən bəhs edən alleqorik nağıllar, həm də sehirli nağıllar vardır.

"Cırtan", "Göyçək Fatma", "Məlikməmməd", "Əlyar və dovşan" nağıllarında həm başlangıç, mətdaxili,

¹ Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Folklor Enstitüsü, Merasim Folkloru Şubesi, Araşdırma Görevlisi, shahla_huseynli@mail.ru

həm də sonluq formullarına rast gəlinir. Heyvanlara həsr olunan nağıllarda isə “Tülkü, tülkü, tünbəki”, “Hiyləgər keçi”, “Qarı və pişik” və s. daha çox başlangıç və sonluq formulları öz əksini tapmışdır. Bu da onunla əlaqələndir ki, alleqorik nağıllar daha yığcam olurlar.

Açar sözlər: nağıl, formul, uşaq, alleqorik, sehirli.

FORMULAS IN AZERBAIJANI CHILDREN’S TALES

Summary

As it is known, the formulas are mostly molded words, phrases and sentences in fairy tales. Formulas are formed from the specific features of folklore thinking and, accordingly, folklore genres. Therefore, it can be shown that the formulas are manifested in more epic types of folklore narration. Three types of manifestation of formulas throughout the text are also accepted in the scientific literature.

1. Initial formulas
2. Middle (in-text) formulas
3. Ending formulas.

The narrator begins the tale with initial formulas. Such formulas come at the beginning of the told story. The narrators are more attracted to listeners due to the fact that the initial formulas have rhythmic harmony. Therefore, the narrator prefers to start the word using initial formulas. They also have their own means of expression. Some are expressed in simple sentences, while others are expressed in words and sentences with the tongue twisters.

The narrator uses middle formulas so as not to tire the listener during the narration, but to draw the listener’s attention to the tale while telling the tale.

And the final formulas are, first of all, artistic expressions that signal the completion of the tale, summing up the narration.

As a result of the research, it becomes clear that formulas have also been widely worked out in children’s fairy tales. As we know, within children’s fairy tales there are both allegorical tales about the animal world and magical tales.

In some tales such as “Jirtan”, “Goychek Fatma”, “Malikmammad”, “Aliyar and a rabbit” both initial, middle and ending formulas are found. But in the fairy tales dedicated to animals such as “Fox, Fox, Fox”, “Cunning goat”, “Old woman and cat”, etc. more initial and final formulas are observed. This is related to the fact that allegorical tales are more compact.

Keywords: fairy tale, formula, children, allegorical, magical.

Şifahi xalq ədəbiyyatının ən qədim janrı olan nağılların özünəməxsus strukturu və forması vardır. Formullar nağıl təhkiyəsində əsasən qəlibləşmiş söz, ifadə və cümlələrdir. Formullar folklor təfəkkürünün və buna uyğun olaraq folklor janrının özünəməxsus səciyyələrindən təşəkkül tapır. Ona görə də formulların folklor təhkiyəsinin daha çox epik növündə təzahür etdiyini göstərmək olar. Elmi ədəbiyyatda da formulların mətn boyu təzahürünün 3 növü qəbul edilmişdir.

- 1) Başlangıç formulları
- 2) Mətn daxili formullar
- 3) Sonluq formulları

Folklorlarda formul hadisəsi müəyyən fikrin (ifadənin) şifahi təfəkkür və nitqə uyğun qəlibləşmə

prosesinin məhsuludur. Belə bir sual ortaya çıxa bilər ki, əgər nağıllarda formullar istifadə olunmasa mətn necə alınar? Qısacası onu deyə bilərik ki, belə halda nağıl mətni yarana bilməz. Formulsuz şifahi xalq yaradıcılığında nağıl janrının mövcudluğunu xəyala gətirmək belə çətindir. Bəlkə də məhz formullar sayəsində nağılın həm janr özünəməxsusluğu müəyyənənmiş, həm kütləvi şəkildə ifadə olunmaq və kütləvi yaddaşda yaşaya bilmək imkanı əldə etmişdir.

Azərbaycan folkloru janr etibarilə çox qədimdir. Ümumiyyətlə folklor janrları, adətən, öz zənginliyi ilə seçilir. Janrlar epik növün başlıca xüsusiyyəti olan təhkiyə qanunlarına əsaslandığından onlarda folklor formullarının da işlənməsi təhkiyənin daxili qayda-qanunlarına tabedir. Əgər təhkiyə geniş məzmunlu olarsa, söyləyicinin yaddaşından asılı olaraq, formulların da işlənməsinə ehtiyac yaranır. Formul söyləyicinin alt yaddaşında hazır qəliblər şəklindədir. Bu formullar şox olduğundan onlardan necə istifadə etmək də söyləyicinin öz işidir. O, formullardan harada istifadə etməyi özü aydın edir.

Formullar janra əsasən müəyyənəşdirilir. Formul nəzəriyyəsinə özündə daha dolğun şəkildə əks etdirən nağıllardır.

Bildiyimiz kimi nağıllar uşaqların sevə-sevə dinlədiyi ağız ədəbiyyatı nümunələrindən biridir. Nağılların içərisində uşaqlara həsr olunan nağılları da görürük. Görkəmli tədqiqatçı alim, Ramazan Qafarlı Azərbaycan uşaq nağıllarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmışdır.

- 1) Uşaqlara həsr olunan nağıllar.
- 2) Heyvanlar, quşlar, bitkilər haqqında nağıllar
- 3) Nağıl təmsillər
- 4) Nağıl yalanlar
- 5) Mənzum nağıllar (Qafarlı, 2013: 212)

Başqa bir tədqiqatçı alim Azad Nəbiyev isə uşaq nağıllarını belə təsnif etmişdir. "Uşaq nağılları içərisində həm heyvanlar aləmindən bəhs edən alleqorik nağıllar, həm müxtəlif qədim təsəvvürləri əks etdirən nağıllar, həm də sehri qüvvələrin iştirak etdiyi qorxulu nağıllar vardır" . (Nəbiyev, 2000: 63).

Uşaqlara həsr olunan nağıllardan "Məlikməmməd", "Cırtan", "Əlyar və dovşan", "Göyçək Fatma", "Tələt", "Murtuz" və s. nağılları göstərə bilərik. Alleqorik nağıllarda isə əsasən heyvanlar iştirak edir, insanlar arasında baş verən hadisələr, insanlara xas xüsusiyyətlər heyvanlar üzərinə köçürülür. Uşaqlar üçün maraqlı bir dillə danışdırılır. "Tülkü və ilan", "Tülkü, tülkü, tünbəki", "Qurd", "Hiyləgər keçi", "Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm", "Pıspısa xanım və Solub bəy", "Xoruz və padşah", "Ayı və milçək" və s.

Nağılçı nağılını başlanğıc formulları ilə başlayır. Belə formullar söylənən əhvalatın başında gəlir. Başlanğıc formullarının müxtəlif ifadə vasitələri vardır. Bunlar sadə cümlələr, mürəkkəb cümlələr və təkərləmli sözlərdir. N. Roşyanu "Nağılların ənənəvi formulları" adlı kitabında başlanğıc formullarını iki yerə bölür: 1) Zaman formulları; 2) Məkan formulları. (Roşyanu, 1974: 18)

Uşaq nağıllarında işlənən başlanğıc formullarını araşdırarkən görürük ki, yalnız zaman formulu

bu nağıllarda öz əksini tapmışdır.

Zaman formulları nağılın əsas və digər iştirakçılarını ümumiyyətlə zaman daxilində yerləşdirir, amma onların yaşama tarixini dəqiq göstərmir. Onu qeyri-müəyyən şəkildə ifadə edir.

Azərbaycan nağıllarında “Biri var idi, biri yox idi” deyimindən yaranan formullar uşaq nağıl təhkiyəsində ən geniş yayılmış başlanğıc formullarıdır. Məsələn, “Biri varmış, biri yoxmuş bir padşah varmış” (Azərbaycan nağılları 2004 (3): 154), “Biri var imiş, biri yox imiş, bircə kişi var imiş”, (Azərbaycan nağılları 2004 (4):95)”, “Biri vardı, biri yoxdu bir qarı vardı” (Azərbaycan nağılları 2004 (5):102) “Biri var idi, biri yox idi” (Azərbaycan nağılları 2004 (5): 86), “Biri vardı, biri yoxdu keçmiş əyyamlarda bir uşaq vardı” (Azərbaycan nağılları 2004 (3): 65).

Məkan formulları hadisənin zamanını göstərən formullara nisbətən məhduddur. Bu formullarda hərəkətin qeyri-müəyyən məkanda – adətən bir şəhərdə, bir padşahın ölkəsində baş verməsi haqqında danışılır. Araşdırdığımız uşaq nağıllarında məkan və təkərləməli sözlərlə başlanan formullara rast gəlmədik.

Mətn daxili formullar quruluşuna görə başqa formullardan fərqlənir. Mətn daxili formulların funksiyası nağılın hissələri arasında əlaqə yaratmaqdır. Nağılı söyləyən nağılçı nağılda bir hadisədən başqasına keçərkən və ya hadisələri, əhvalatları bir-birinə bağlayarkən formullardan istifadə edir. Bu formullardan istifadə etməkdə əsas məqsəd təhkiyə zamanı dinləyicini yormamaq, nağılı söyləyərkən dinləyicinin diqqətini nağıla yönəltməkdir. Məsələn, “Məlikməmməd” nağılında “Az gedib, üz gedib, dərə-təpə düz gedib bir quyuya rast gəldilər” (Azərbaycan nağılları, 2004 (3): 102) cümləsinin işləndiyini görürük. Bu tipli formulların əsas funksiyası hadisənin, hərəkətin, əhvalatın sürəkliliyini qısaltmaqdan ibarətdir.

Azərbaycan nağıllarında mətn daxili formullar semantik mənasına görə çoxmənalıdır. N. Roşyanu mətn daxili formulları işlənmə yerinə görə iki yerə bölür. Xarici və daxili medial formullar. Xarici medial formullar dinləyicinin diqqətini cəlb edir və özü də üç yarımqrupa bölünür. 1) Dinləyicinin diqqətini cəlb etmək üçün istifadə olunan formullar, 2) Dinləyicinin diqqətini yoxlamaq üçün istifadə olunan formullar, 3) Keçid formulları.

Daxili medial formullar da 5 növünü aşkar etmişdir.

- 1) Daxili medial formul obrazı təyin edən element kimi
- 2) Qəhrəmanın fəaliyyətini təsvir edən daxili medial formullar
- 3) Dialoq zamanı yaranan daxili medial formullar
- 4) Magik formullar
- 5) Başlanğıc formulların məzmununu özündə saxlayan elementlər. (Roşyanu, 1974:92)

Uşaq nağıllarında da, məsələn, daxili medial formulu təyin edən obraz elementinə misal olaraq “Göyçək Fatma” nağılını göstərə bilərik: “Aya dedi sən çıxma mən çıxım, günə dedi sən çıxma mən çıxacam. Yanaqlar qıpqırmızı alma kimi, dodaqlar qaymaq, dişləri inci, gözü maral gözü, nə deyim, bir baxan deyər ki, bir də baxım”. (Azərbaycan nağılları, 2004 (4) :68)

Müxtəlif məkanlarda baş verən hadisələrə keçid almaq üçün keçid formulları işlənmişdir. “O, corablarını satmaqda olsun, sənə kimdən danışım bir nəfər kordan” (Azərbaycan nağılları, 2004, (3): 103), “Bəli, keçi düşdü yolun ağzına, az getdi, çox getdi, gedib dovşanın üstünə çıxdı (Azərbaycan nağılları, 2004, (5): 52), “Bunlar burda qalsın sənə deyim pələngdən” (Azərbaycan nağılları, “2004, (5): 70, “Bunlar burda qalsın, sizə xəbər verim dovşandan” (Azərbaycan nağılları, 2004, (5): 87).

Dinləyicini yormamaq, məsafəni qısaltmaq üçün işlənən formula “Ac qurd” nağılında çox rast gəlinir: “Az getdilər, çox dayandılar, çox getdilər, az dayandılar, qurdun qazmasına çıxdılar”, “Az getdi, çox getdi, bir çayın qırağına çatdı” (Azərbaycan nağılları, 2004 (5): 69).

Final formulları, hər şeydən əvvəl nağılı yekunlaşdıran bədii ifadələrdir. Final formulunun məzmununda söyləyicilər, adətən, onu dinləyənlərə hadisələrin sona yetməsinə və süjetin tamamlanmasını çatdırırlar. Bundan əlavə, söyləyicilər, final formulunun spesifik xüsusiyyəti kimi dinləyicilərinə xoşbəxt həyat, uzun ömür arzulayırlar. Onların da nağıl qəhrəmanları kimi öz muradlarına çatmasını diləyirlər. Bununla yanaşı nağıl süjeti qəhrəmanı, adətən, çətin həyat sınaqlarından çıxararaq xoşbəxtliyə qovuşdurur, bu da xeyrin şəri üzərində zəruri qələbəsi kimi bir daha təsbit olunur. Təhkiyənin sonunda janrın mahiyyəti ilə daxilən bağlı olan bu tipli təsbit meylləri final formullarının müxtəlif növlərini meydana çıxarmışdır. Onların içərisində toy mərasimi ilə bitən formullar daha geniş yayılmışdır. Əsasən sehirlə uşaq nağıllarında daha çox işlənən toy sonluq formullarına “Məlikməmməd” , “Göyçək Fatma” nağıllarında rast gəlirik: “Qırx gün, qırx gecə toy oldu. Onlar yedilər, içdilər, siz də yeyin dövrə keçin” (Azərbaycan nağılları, (3) 2004, (92) , “Padşahın oğlu bunu görəndə canı-dildən aşıq oldu və yeddi gün yeddi gecə toy eləyib Fatmanı özünə arvad elədi” (Azərbaycan nağılları, 2004 (4):106).

Nağıllarımızın ən məşhur sonluğu isə, heç şübhəsiz, “Göydən üç alma düşdü” ifadəsi ilə başlayan formullardır. Oruc Əliyev belə formulların nağılçının mükafatlandırılmasının zəruriliyi məqsədilə işləndiyini göstərir (Əliyev, 2001, 99). Məsələn, “Ovçu Pirimin nağılı”, “Göydən üç alma düşdü, biri mənim, biri nağıl deyən, biri də özümün” (Azərbaycan nağılları, 2004, (4) 67) sonluğu ilə bitir.

İndi isə final formullarının işlənmədiyi nağıllara nəzərə salağ. Məşhur “Cırdan” nağılını xatırlayaq. Başqa nağıllarda olduğu kimi Cırdan da şərin üzərində qələbə çalır. Ancaq o hələ balacadır, toy çaldırılması onun üçün çox tezdir. Odur ki, toy formullarına burda ehtiyac duyulmur.

Eyni halı heyvanlardan bəhs edən alleqorik uşaq nağıllarında da müşahidə edə bilərik. Bunlarda da final formullarının işlənməsinə ehtiyac duyulmamışdır. “Tülkü, tülkü, tünbəki”, “Tülkü baba və Hacılıylək”, “Tülkü və kəklik”, “Tülkü və canavar” və s. nağıllarda heç bir sonluq formuluna rast gəlinmir. Bu da təhkiyənin daha sadə, nağılın yığcam olması ilə əlaqələndir.

Ədəbiyyat

- 1) Qafarlı R. (2013) Uşaq folklorunun janr sistemi və poetikası, Bakı.
- 2) Nəbiyev A. (2000) Azərbaycan uşaq folkloru, Bakı.

- 3) Roşiyanu N. (1974) Nağılların ənənəvi formulları, Moskva .
- 4) Azərbaycan nağılları (2004) 3, Bakı.
- 5) Azərbaycan nağılları (2004) 4, Bakı.
- 6) Azərbaycan nağılları (2004) 5, Bakı.
- 7) Əliyev O. (2001) Azərbaycan nağıllarının poetikası, Bakı.

ÇOCUK HİKÂYELERİNDE TÜRK MİTOLOJİSİNİN İZLERİ: “KARAKONCOLOS” ÜZERİNE BİR İNCELEME

Tuğba OKUMUŞ ARSLAN¹

Özet

Mitoloji, en genel anlamıyla "mitlerin toplamı" olarak tanımlanır ve mitleri, kökenlerini ve anlamlarını inceleyen bir bilim dalı olarak kabul edilir. Mitolojik öğeler, bir toplumun kültürel kimliğini ve kolektif hafızasını yansıtan önemli öğelerdir. Türk mitolojisindeki öğeler de bu kültürel değerleri ve inançları yansıtır. Günümüzde ulusların karşı karşıya kaldığı en büyük zorluklardan biri, küreselleşme tehdidi altında kültürel değerleri korumak ve aktarmaktır. Kültürel miraslarını gelecek nesillere aktarma kaygısı taşıyan uluslar, bu değerleri canlı tutmak için yeni eserlerde sürekli olarak güncellemeyi ve yeniden kullanmayı amaçlar. Eski Türk mitolojisine ait öğeler de bu mirasın önemli bir parçasıdır. Çocuk kitapları, Türk mitolojisindeki öğeleri yeniden yorumlayarak kültürel aktarım sağlaması açısından ciddi bir kaynaktır. Bu çalışma, Karakoncolos adlı çocuk kitabındaki Türk mitolojisindeki öğelerin hikâyelerde nasıl yeniden yorumlandığını ve bu yorumların kültürel aktarıma ne ölçüde katkıda bulunduğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Kitapta yer alan "Karakoncolos", "Yelbegen" ve "Albız" adlı hikâyeler nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu hikâyelerde Türk mitolojisine ait öğelerin yeniden yorumlanarak modern çocuk hikâyelerinde işlendiği belirlenmiştir. Çalışma sonucunda bu tür hikâyelerin çocuklara kültür aktarımında önemli rol oynadığı ve kendi kültürlerini tanımalarına ve korumalarına katkı sağladığı ortaya çıkmıştır. Çocukların hayal gücünü besleyen, kültürel kimliklerini güçlendiren ve onları düşünmeye teşvik eden bu tür anlatıların modern çocuk edebiyatında daha fazla yer bulması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk mitolojisi öğeleri, kültür aktarımı, çocuk kitapları, hikâye, Karakoncolos.

TRACES OF TURKISH MYTHOLOGY IN CHILDREN'S STORIES: A STUDY ON “KARAKONCOLOS”

Abstract

Mythology is defined in its most general sense as the "total of myths" and is considered a branch of science that studies myths, their origins and meanings. Mythological elements are important elements that reflect the cultural identity and collective memory of a society. The elements in Turkish mythology also reflect these cultural values and beliefs. One of the greatest challenges that nations face today is to protect and

¹ MEB, Türkçe Öğretmeni. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, tugbaokumusarslan25@gmail.com

transmit cultural values under the threat of globalization. Nations that are concerned about transmitting their cultural heritage to future generations aim to constantly update and reuse these values in new works in order to keep them alive. Elements of ancient Turkish mythology are also an important part of this heritage. Children's books are a serious source in terms of providing cultural transfer by reinterpreting the elements of Turkish mythology. This study aims to examine how the elements of Turkish mythology in the children's book *Karakoncolos* are reinterpreted in the stories and to what extent these interpretations contribute to cultural transfer. The stories "Karakoncolos", "Yelbegen" and "Albız" in the book were evaluated using the document review method, which is one of the qualitative research methods. It has been determined that elements of Turkish mythology are reinterpreted and processed in modern children's stories in these stories. As a result of the study, it has been revealed that such stories play an important role in transferring culture to children and contribute to their recognition and preservation of their own culture. It has been concluded that such narratives, which feed children's imagination, strengthen their cultural identities and encourage them to think, should find more space in modern children's literature.

Keywords: Turkish mythology elements, cultural transfer, children's books, story, *Karakoncolos*.

1. GİRİŞ

Mitoloji en genel tanımıyla "mitler toplamı" dır. (Yılmaz, 2000, s.V); Bununla beraber "mitleri, doğuşlarını, anlamlarını yorumlayan, inceleyen bilim" olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 2024). Mitolojik öge ise "bir toplumun kültüründe var olan mitler, efsaneler ve bunlara bağlı inanç sistemlerinin anlatımlarını içeren ögeler" olarak tanımlanabilir (Eliade, 1963). Mitolojik ögeler bir toplumun kültürel kimliğini ve kolektif hafızasını yansıtan önemli bileşenlerdir. Türk mitolojisinde yer alan ögeler kültürel değerlerin ve inançların bir yansımasıdır.

Bugün, ulusların en büyük zorluklarından biri, kültürel değerleri aktarmada yaşanan zorluklar ve küreselleşme karşısında bu değerleri kaybetme tehlikesidir. Oğuz'a (2009) göre, insanoğlu, somut olmayan kültürel miras gibi kavramlarla ifade edilen birikimlerini gelecek nesillere aktarma kaygısını her zaman hissetmiştir. Bir ulusun kültürel ögelerini canlı tutmanın en etkili yolu, bu ögelerin sürekli olarak güncellenmesi ve yeni yapıtlarla yeniden kullanıma sokulmasıdır (Aktulum, 2013). Söz konusu ögeler Eski Türk kültürünün önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu ögelerin modern çocuk hikâyelerinde nasıl işlendiği, kültürel değerlerin aktarılması açısından kritik bir sorundur. Bu noktadan hareketle çalışmanın problem durumu; Türk mitolojisi ögelerinin modern çocuk hikâyelerinde nasıl yeniden yorumlandığı ve bu yorumların, çocuklara kültürel değerleri aktarmadaki rolü üzerine odaklanmaktadır.

Küreselleşmenin kültürel değerler üzerindeki etkisine karşı alınabilecek en etkili önlemlerden biri, bu değerlerin modern çocuk hikâyelerinde işlenerek gelecek nesillere aktarılmasıdır. Bu noktadan hareketle *Karakoncolos* kitabının Türk mitolojisi ögeleri odağında incelenmesi kitaptaki hikâyelerin kültür aktarımı rolünü belirlemek açısından kritik bir önem arz etmektedir. Bu tür çalışmalar Türk mitolojisi ögelerinin modern çocuk hikâyelerinde nasıl temsil edildiğini inceleyerek, bu temsillerin kültürel mirasın korunmasına ne ölçüde katkı sağladığını ortaya koyabilir. Bu çalışmalar aracılığıyla çocukların kendi kültürel köklerini tanımalarına ve anlamalarına katkıda bulunabilir. Kültürel bilincin gelişimini teşvik edebilir. Böyle bir çalışma, geleneksel kültür ögelerinin güncel anlatılarda nasıl yaşatıldığını ve çocuklara nasıl aktarıldığını anlamamıza yardımcı olur. Aynı zamanda, bu ögelerin edebi temsillerinin kültürel kimliği ve kolektif hafızayı nasıl güçlendirdiğini ortaya koyarak, kültürel mirasın sürdürülebilirliğine katkıda bulunabilir. Bu çalışma, kültürel çalışmalar ve edebiyat araştırmalarına yeni bir perspektif kazandırarak yazarlara daha derin bakış açıları kazandırabilir. Alanın literatürünü zenginleştirebilir ve yeni araştırma imkânları sunabilir. Çalışma sonuçları, gelecek nesillere kültür aktarımını sağlamak adına faaliyet yürüten MEB, Kültür ve Turizm Bakanlığı, UNESCO gibi ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlara değerli veriler sunabilir. Bu çerçeveden hareketle çalışmanın amacı *Karakoncolos* adlı çocuk kitabında Türk mitolojisi ögelerinin nasıl temsil edildiğini ve bu temsillerin kültür aktarımına ne ölçüde katkı sağladığını tespit etmektir.

Mitolojik ögelerin güncellenip çocuk hikâyelerine dâhil edilmesi, kültürel değerlerin korunması ve yaşatılması açısından büyük bir öneme sahiptir. Kurgusal nitelikli çocuk kitapları ise bu kültürel ögelerin güncellenmesi adına önemli bir araçtır. Çocuklar, okudukları veya dinledikleri hikâyeler aracılığıyla geçmişle bugün arasında bir köprü kurarlar. Bu süreçte, kitaplar sadece kültürel mirasın öğrenilmesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda çocukların kültürel değerlerin anlamını ve önemini derinlemesine kavramalarına yardımcı olur (Öztürk vd. 2021: 180). Bu sebeple, kitaplar çocukların kültürel değerleri anlamasında ve bu değerlere yönelik bilinç geliştirmelerinde hayati bir rol oynamaktadır (Yeşilyurt, 2023).

Erişilebilen literatür incelendiğinde kültür aktarımı üzerine yapılan çalışmaların önemli bir yer tuttuğu gözlemlenmiştir. Çocuk edebiyatında kültür aktarımı üzerine yapılan çalışmalara odaklanıldığında ise çalışmaların özellikle çeviri çocuk edebiyatı eserleri (Mert, Albayrak ve Serin, 2013; Barut ve Odacıoğlu, 2019; Çetinkaya ve Durmaz, 2020), resimli çocuk kitapları (Dedeoğlu, İnce ve Ulusoy Ünlü, 2021) ve çocuk kitapları (Uzuner Yurt, 2020) bağlamında kurgulandığı gözlenmiştir. Bu çalışmalar, çocuk edebiyatında kültürel ögelerin nasıl aktarıldığını inceleyerek, bu alandaki literatürü genişletmeye katkıda bulunmuştur. Ancak doğrudan Türk mitolojisi ögelerinin modern çocuk hikâyelerinde nasıl yeniden yorumlandığı ve bu yorumların kültür aktarımına katkısını ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Oysaki böyle bir çalışma, Türk mitolojisi ögelerinin çağdaş bağlamda nasıl canlandırıldığını ve çocuklar aracılığıyla nasıl gelecek nesillere aktarıldığını ortaya koyarak, kültürel sürekliliği ve kimlik oluşumunu destekleyen mekanizmaları aydınlatılabilir. Ayrıca, bu ögelerin çocuk edebiyatında nasıl işlendiğini inceleyerek, eğitim materyalleri ve kültürel çalışmalar için yeni perspektifler sunabilir. Bu nedenle Türk mitolojisi ögelerinin yeniden yorumlandığı Karakoncolos adlı hikâye kitabının incelenmeye değer olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktadan hareketle “Karakoncolos adlı çocuk kitabında yer alan Türk Mitolojisine ait ögeler kitaptaki hikâyelerde yeniden nasıl yorumlanmakta ve bu yorumlar kültür aktarımına ne ölçüde katkı sağlamaktadır?” sorusu çalışmanın araştırma sorusunu oluşturmaktadır.

2. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın desenine, incelenen dokümanlara, verilerin toplanması ve analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Deseni

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, araştırmacıların mevcut yazılı belgeleri, materyalleri veya kayıtları değerlendirip analiz etmelerini kapsar ve özellikle mevcut verilerin toplanmış olduğu durumlarda oldukça yararlıdır. Doküman incelemesi, araştırmacılara geçmiş olayları ya da süreçleri derinlemesine anlama fırsatı sunar ve bu anlayıştan yola çıkarak var olan teorik çerçeveler doğrultusunda yeni hipotezler ya da öneriler geliştirmelerine imkân tanır (Neuman, 2012). Bu çalışmada da doküman incelemesi yöntemi kullanılarak Karakoncolos adlı çocuk kitabında yer alan mevcut yazılı belgeler (hikâyeler) incelenmiştir.

2.2. İncelenen Dokümanlar

Çalışmada incelenmek üzere Tacettin Şimşek’in Karakoncolos adlı hikâye kitabı seçilmiştir. Kitap Abra, Albiz, Arçura, Enkebit, Yelbegen, Karakoncolos, Tepegöz, Dedemin Takma Dişleri, Keçi, Yaylada Kurt Sesleri, Tepegöz adlı çocuk hikâyelerinden oluşmaktadır. Eserdeki çocuk hikâyelerinin Türk mitolojisine ait birçok öge barındırması eserin seçilme nedenidir.

Görsel 1: *Karakoncolos kitabı kapak sayfaları*

Eserdeki hikâyelerin kilit teması korkudur. Yazar, “Sevgiyle bir dünya kurar, korkuyla o dünyayı koruruz. Öyleyse önce sevgi, sonra korku. Çünkü çocukluğun sütüdür sevgi. Hayatımızı korkularına teslim olmayan sevgi dolu insanlar olarak sürdürelim mi?” sözleriyle sevgi ve korku duygusunun gerekliliğini vurgulamaktadır. Yazar, korku teması üzerinden çocuklara, korkuyu deneyimleyerek onunla nasıl başa çıkılabileceklerini anlatmayı hedefler. Bunu yaparken de eski Türk efsanelerinden aldığı mitolojik figürleri hikâyelerin kurgusuyla harmanlar. Söz konusu mitolojik figürler ise insanlara korku veren kötü varlıklardır.

Çalışmanın kapsamını, Tacettin Şimşek’in Karakoncolos adlı eserinde yer alan Albız, Yelbegen ve Karakoncolos, adlı çocuk hikayeleri oluşturmaktadır. Hikâyelerin seçiminde Türk mitolojisine ait öğeleri barındırması ve kültür aktarımına katkı sağlayacağı düşüncesi büyük rol oynamıştır. Öte yandan araştırmacı, kitabı öğrencilere okutarak süreci gözlemlemiş ve öğrencilerin ilgisini en fazla çeken hikâyelerin “Albız, Yelbegen ve Karakoncolos” olduğunu tespit etmiştir. Öğrencilerin bu hikâyelere olan ilgisi, söz konusu hikâyelerin seçilmesinde belirleyici bir etken olmuştur.

2.3. Verilerin Toplanması

Nitel veri toplama yöntemlerinin temelinde, nitelik taşıyan kavramların, düşüncelerin, eylemlerin ve ifadelerin anlamlandırılması ile bu öğelerin kavramsal olarak analiz edilmesi yatmaktadır. Bu süreçte, sözlü ve yazılı anlatımlar derinlemesine incelenir ve analiz edilir, böylece onların içerdiği anlamlar ve bağlantılar ortaya çıkarılır. Bu yaklaşımla, karmaşık fikirler ve eylemler, daha anlaşılır ve sistematik bir şekilde çözümlenir (Yeşil, 2014). Bu nokta göz önüne alınarak çalışmada, veriler iki aşamada elde edilmiştir. İlk aşamada, çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturmak amacıyla ilgili alan yazın incelenmiştir. Özellikle çocuk hikâyelerinde mitolojiyi, kültürel aktarımı inceleyen kaynaklar taranmıştır. İkinci aşamada ise kitapta yer alan hikâyeler Türk mitolojisine ait öğeler odağında kültür aktarımı açısından ele alınmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin çözümlenmesi sürecinde ilk olarak hikâyeler Türk mitolojisine ait ögeler odağında belirli aralıklarla birkaç kez okunmuştur. İkinci aşamada hikâyeler kültür aktarımına katkısı göz önüne alınarak okunmuştur.

3. BULGULAR VE YORUMLAR

Çalışmada; kilit teması korku olan Yelbegen, Karakoncolos ve Albız hikâyelerinde Türk mitolojisi öğelerine ilişkin bulgulara rastlanılmıştır. Rastlanılan bulgular hikâyelerden doğrudan alıntılar yapılarak kültür aktarımı açısından yorumlanmıştır.

3.1. Yelbegen Hikâyesine İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Yelbegen / Celbeğen/ Jelbegen / Jilbegen / Yilbegen /Yelbüke / Yegen / Yeken: Ejderha. Çok büyük bir masal yaratığıdır. Genellikle ejderha, bâzen de insan biçimlidir. Üç, yedi veyâ oniki başı vardır. Kanatlı, kuyruklu, derisi pullu, ağzından ateş saçan yılan biçimli efsânevi canavardır. Genel olarak siyah ya da sarı renklidirler. Örneğin; Sarı Yelbeğen, Kara Yelbeğen. Güneş ve Ay'ın tutulması Yelbegenin bu gökcisimlerini yemesi olarak anlatılır. Onlar, atlara düşmandırlar, ayrıca insanları yerler(Karakurt,319).

Hikâyede yaz tatilinde köye, dedesi ile babaannesinin yanına giden bir çocuğun yelbegen adlı canavar ile karşılaşması ve aralarında geçen olay anlatılmaktadır. Bu yaratık, korkutucu ve tehdit edici özellikleriyle işlenmektedir. Yelbegen, Türk mitolojisinde yer alan yedi başlı bir canavar olarak karşımıza çıkmaktadır. “*Gökyüzünde kapkara bir bulut görüldü. İçinden çıkan yedi başlı bir devdi. Ejderha ya da canavar da denebilirdi buna. Sapsarıydı. En büyük başı insana benziyordu. Yer altından, karanlıklar içinden geliyordu.*”(59). Yelbegenin gökyüzündeki karanlık bulutlardan çıkması, insanları ve atları yemesi gibi olaylar, çocuk okuyuculara hem korkutucu hem de öğretici bir öge olarak sunulmaktadır. Çocuk, dedesinin atının kaybolması üzerine yelbegen hakkında daha detaylı bilgiler edinmektedir. “*Sabah dedemle birlikte ahıra gittik. Aman Allah'ım! At yoktu. O efsane kır atın geriye kuyruğu ve yelesinin kolları kalmıştı sadece. Atı için çok üzüldü dedem. Ona gözü gibi bakıyordu. Bir anda yok olmuştu. Nasıl olurdu bu? Dedemin söylediğine göre yelbegen yemişti atı. Çünkü at yiyen bir canavardı o. At yemekle doymuyor, insan etine de bayılıyordu.*”(61-62). Dedesi atın kaybolması üzerine yeni bir at alarak ahıra bağlar. Çocuk ahıra ata bakmaya gittiğinde ismini yeni duyduğu yelbegen ile karşılaşır. “*Yanılmamıştım. Kır atı yiyen yelbegendi bu. Yılan ışıltısına benzer bir ses çıkarıyor, yiyecek arıyordu. Kapı kırılır gibi açıldı. Olduğum yerde iyice sindim. Beklemeye başladım. Sesimi çıkaramıyordum çünkü yerimi öğrenirdi. Nefes almakta güçlük çekiyordum. Tek ümidim, ortadan kaybolduğumu dedemin ya da babaannemin fark etmesi ve beni aramaya çıkmasıydı.*”(66)

“*Geceleri ay kaybolunca ne olduğunu kimse bilmiyordu. Herkes "Ay tutuldu." diyordu ama aslında yelbegen yiyordu ayı. Bir başka zaman gün ortasında her taraf karanlık oluyordu. Güneş kayboluyordu. İnsanlar "Güneş tutuldu." diyorlardı ama aslında güneşi yelbegen yiyordu*”(63) ifadelerinde yelbegenin Ay ve Güneş tutulmaları gibi doğa olaylarına bağlanması, bu tür mitolojik figürlerin toplumda nasıl algılandığını ve günlük hayatla nasıl ilişkilendirildiğini göstermektedir. Bu durumun, çocukların hayal gücünü geliştirirken aynı zamanda kültürel ve tarihsel bağlarını da güçlendirmeye yardımcı olacağını söyleyebiliriz. Ayrıca hikâyede çocuk dedesinden atlarla ilgili bilgi alırken yine Türk kültüründe önemli bir yeri olan mitolojik öğeleri öğrenmektedir. “*Kendi atının atalarını sayıyordu. "Yılmaya" varmış mesela. Kanatlı bir at. "Tulpar" varmış sonra. Beyaz kanatlı, uçan at. "Kilin" dedikleri atın alnında bir boynuz varmış. "Ciren" ise konuşuyormuş. "Burşun" da uçan bir atmış ve ikizi varmış.*(61). Bu yönüyle yelbegen hikâyesinin çocukların hem eğlenmesine hem de kültürel mirasla bağ kurmasına olanak tanıdığını söylemek mümkündür.

3.2. Albız Hikâyesine İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Albız/ Albıs: Cadı. Albastı' ya neden olan kızıl renkli kötü varlık. Çirkin, saçları darmadağınık, gözleri kanlı, uzun tırnaklı, uzun boylu, çok kuvvetli olarak betimlenir. Develerle gürleşebilecek kadar uzun ve güçlü olduğu anlatılır(Karakurt, 33).

Albız hikâyesinde çocuk kahraman bir arife günü anne ve babasının ısrarına rağmen aile büyüklerini ziyarete gitmeyip evde tek başına kalmayı tercih etmektedir. Bir süre sonra evde yaptığı bütün işler çocuğa sıkıcı gelmeye başlamaktadır(34). Hikâyede bu süreçte albız ile tanışan çocuğun yaşadıkları sunulmaktadır. Türk mitolojisindeki *albız* figürü, modern bir çocuğun yaşadığı bir korku dolu rüya aracılığıyla yeniden yorumlanmaktadır. *"İşte tam o sırada soğuk ve sert bir el beni eşikten içeri itiyor. Ardından kendisi de içeri giriyor. İlk şaşkınlıktan sıyrılıp bu davetsiz misafire bakıyorum. Aman Allah'ım! Az önce sokak lambasının altında gördüğüm korkunç yaratık. Tek gözünden kıvılcımlar saçıyor. İnce dudaklarının arasından demir dişleri gözüküyor."*(36). Çocuk albız ile karşılaşınca onun babasının ya da kendisinin hikâyelerden okuduğu bir yaratık olduğunu anlar. *"Ne yapacağım şimdi? Dizlerimin bağı çözülüyor. Nefes alamıyorum. Kim bu? Kitaplardan okuduğum, babamın hikâyesini anlattığı yaratık! Tanıyorum onu. Evet, albız. Evet, evet, albız... Büyüklerin birine beddua ederken "Hay, canını albız alası!" deyip çağırdıkları yaratık!"*(37).

"Yalnız zamanlarını kollarmış insanın. Canının sıkın olduğu zamanları bilir, çıkar gelirmiş, Çaresizlik davet eder, sıkıntı çağırırmiş onu. Usulca yaklaşır, ensesinden yakalarmış avını. Delirtir, yoldan çıkarır ve ruhunu çalarmış"(37) ifadelerinde albızın, yalnız kalmayı tercih eden çocuğun içine düştüğü bir sıkıntı ve çaresizlik anında ortaya çıkması, onun ruhunu çekmeye çalışmasıyla hikâye, mitolojik anlatıyı çağdaş bir bağlama yerleştirmektedir. Bu yönüyle hikâyenin çocukların duygusal dünyalarına hitap ederken aynı zamanda onlara geleneksel Türk mitolojisinin korku ve tehlike öğelerini tanıttığını söylemek mümkündür.

Hikâyenin modern anlatım tarzı ve çocuğun iç dünyasına odaklanan anlatımı, çocuk okuyucuların kendilerini hikâyenin içinde bulmalarına imkân vermektedir. Bu da mitolojik öğelerin sadece tarihi veya folklorik bir bilgi olarak değil, aynı zamanda duygusal ve psikolojik bir deneyim olarak da algılanmasına olanak tanıyabilmektedir. Böylece, hikâye sadece bir korku hikâyesi olarak kalmayıp çocukların kendi duygusal deneyimleriyle mitolojik öğeleri ilişkilendirmelerine de olanak sağlamaktadır. *Birden çelikten bir el yakalıyor ensemden; kaldırıyor. Ayaklarım yerden kesiliyor. Elimden ayağımdan can çekiliyor. Ruhum mu bedenimden çıkıyor yoksa? Ürperiyorum. Bir ara, hırıltılı bir sesle, "Bırak," diyebiliyorum. Onun boğazından daha hırıltılı bir ses çıkıyor. Ne dediği tam olarak anlaşılmıyor. "Ruh" kelimesini anlıyorum sadece. Galiba ruhumu bedenimden çekiyor. Ayaklarımdan can çıkmış. Diz kapaklarıma yaklaşıyor soğukluk. Sonra belime kadar... En son başımdan çıkacak. Ayaklarımdan başıma buzdan bir ırmak akıyor. Titriyorum. Anlıyorum. Ağlıyorum, öyle ağlıyorum ki... Albızın umurunda değil. O benim ruhumu bedenimden çıkarmakla meşgul. Soğuk dalga alt çenemden alınma doğru esiyor. Nefesim iyice daralıyor. Tıkanyorum. Göğüs kafesim sıkışıyor. Aldığım nefesi veremiyor, verdiğim nefesin yerine yenisini alamıyorum. Boğazımda son bir hırıltı... Kan ter içinde uyanıyorum."*(37-39).

Albız gibi mitolojik figürlerin günümüz çocuklarına tanıtılması, onların kültürel miraslarını anlamalarına ve bu mirası modern dünyada nasıl yaşatabileceklerini görmelerini sağlayabilir. *Albız* gibi mitolojik figürlerin yeniden yorumlanarak çocuklara sunulması, bu kültürel figürlerin unutulmasını engelleyerek çocukların kültürel kimliklerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır.

3.3. Karakoncolos Hikâyesine İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Karakoncolos/ Karakoncul: Kış Cini. Kara renkte ve çok çirkindir. Aslında pek zararlı olmadığı halde görüntüsü insanlarda paniğe neden olur. Kürklü olarak betimlenir. Geceleri gezer. Bulgar kültürünün Türk tarihiyle olan ortak kökeni sonucu Bulgar halk edebiyatında "Karakonjul"

adıyla yer alır. Kara kelimesi geceyle ilişkili olarak değerlendirilir. Zemheride (kışın en soğuk zamanı) sokaklarda dolaşır, rastladığına “Nereden geliyorsun, Nereye gidiyorsun?” gibi sorular sorar. Verilecek yanıtların içinde mutlaka “kara” kelimesi olmalıdır (Karasu’dan geliyorum, Karakışla’ ya gidiyorum gibi). Böyle yapılmadığında Karakoncolos elindeki kocaman bir tarakla vurarak karşısındaki insanı yaralar. Kendisinden korunmak için kış günleri evlerdeki taraklar ortada bırakılmaz, saklanır(Karakurt,120).

Hikâyede Türk mitolojisinin önemli figürlerinden biri olan (Karakoncolos), modern bir anlatı bağlamında yeniden ele alınarak çocuk okuyuculara sunulmuştur. Hikâyede çocuk kahramanın kara kışın en soğuk günlerinde sokak başında Karakoncolos ile karşılaşması ve aralarında geçen diyalog anlatılmaktadır. Karakoncolos figürü, geleneksel özellikleriyle, yani korkutucu ve tehditkâr bir yaratık olarak tasvir edilmiştir. “*Aman Allah'im! Bu, o mu yoksa? O, bu mu? Ka... Ka... Karakoncolos mu? Ününü duyduğum, kendisiyle hiç karşılaşmadığım... Kış cini... İki büyük çukur içinde iki kocaman göz... Üç tel bıyığı yukarıya kıvrılmış. Kara mı kara, maymunla kedi arası bir yaratık.*” (70) . Ancak bu figür, modern bir çocuk hikâyesine uyarlanılarak, geçmişin mitolojik korku öğelerini günümüz çocuklarının anlayabileceği bir anlatım diliyle harmanlamaktadır. “*Kara kışın en kara günlerindemiz; zemheride. Şehrin bir yanı ayaz, öbür yanı beyaz. Sokak diz boyu kar. Bata çıka yürüyorum. Dün yağan kar bugün ayaza kesmiş. Saçaklardaki sarkıtlar adam boyu. Yüzümde buzdan eller geziniyor gibi. Tenha bir sokaktan eve doğru yürüyorum. Paltoma sıkıca bürünmüşüm. Gözlerim ayak uçlarımda... Sokak başında birden önümde bir gölge fark ediyorum. İçime bir ürperti düşüyor. Bakışlarımı ileri uzatıyorum.*”(69) ifadelerinde Karakoncolos' un modern bir şehirde, soğuk bir kış gecesinde ortaya çıkması, hem eski ile yeninin birleşmesini sağlamak hem de çocuklara bu figürü günümüz dünyasıyla ilişkilendirebilecekleri bir şekilde sunmaktadır. Çocuğun karakoncolos ile karşılaşması, onunla iletişim kurma çabası ve verdiği cevaplar, geleneksel anlatılardan farklı olarak daha mizahi ve zekice bir üslupla sunulmuştur.

“-Adın ne?

- Kara Murat

- Nerelisin?

- Karamanlıyım.

- Nereden geliyorsun?

- Karabük' ten.

- Nereye gidiyorsun?

- Karapınar' a gidiyorum.

- Ne işin var Karapınar' da?

- Karabiber almam lazım.

- Ne yapacaksın karabiberi?

- Karalahanaya katacağım.

- Karalahana mı? Ne saçmalıyorsun sen?

- Karagöz balığı avladım da.

- Balığı ne yapacaksın?

- Karaköy' de arkadaşlara balık ziyafeti çekeceğim.

Belki hoşuna gider de beni bırakır diye, bütün cesaretimi toplayıp,

-Karanlıktan korkmuyorsanız siz de buyurun, diyorum. (72-78) ifadelerinde hikâye boyunca Karakoncolosun sorduğu sorulara çocuğun verdiği "kara" lı cevaplar, hem çocukların dil gelişimini destekleyen hem de hikâyeyi eğlenceli hale getiren öğeler olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle hikâyenin çocuklara kültür aktarımı sağlarken dil becerisini de geliştirmeye katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda, hikâyenin sonundaki türkü ve mani, Türk halk edebiyatına özgü öğelerin modern bir çocuk hikâyesine nasıl uyarlanabileceğini göstermektedir. Bu tür eklemeler, çocukların geleneksel edebi formlarla tanışmalarını ve bunları anlamalarını kolaylaştırıcı bir rol oynayabilir.

Eve yaklaşınca dilim çözülüyor birden. Kekemelikten kurtuluyorum. Yetmez gibi bir de türkü tutturuyorum:

Makaram sarı bağlar lo

Kız söyler gelin ağlar

Niye ben ölmüş müyem lo

Asya'm karalar bağlar.(70)

Az sonra evin kapısındaım. Anahtarı kapının kilidine sokarken birden aklıma geliyor. Karakoncolosa bir mâni mi söyleseydim?

Kara kara kazanlar

Kara yazı yazanlar

Cennet yüzü görmesin

Aramızı bozanlar.

Beğenir miydi acaba? Yoksa daha çok kızar, beni daha erken mi serbest bırakırdı?(70)

Elde edilen bulgulardan hareketle Karakoncolos adlı hikâyenin modern çocuk edebiyatında Türk mitolojisine ait öğelerin yeniden yorumlanması ve bu yorumların kültür aktarımına katkısı açısından oldukça değerli bir örnek teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada, Yelbegen, Karakoncolos ve Albız adlı çocuk hikâyelerinde Türk mitolojisine ait öğelerin yeniden yorumlanmasının kültürel aktarım üzerindeki etkileri incelenmiştir. Elde edilen bulgular, Türk mitolojisine ait varlıkların ve anlatıların çağdaş çocuk edebiyatında yer almasının, hem geleneksel kültürel değerlerin korunmasına hem de yeni nesillere aktarılmasına önemli katkılar sağladığını ortaya koymuştur. Türk mitolojisinin zengin figürlerinin modern çocuk hikâyelerinde yeniden yorumlanarak çocuklara sunulması, bu kültürel mirasın modern toplumda yaşatılmasına olanak tanımaktadır. Bu tür eserler, mitolojiyi sadece bir geçmiş anlatısı olmaktan çıkarıp, yaşayan ve genç zihinlerde yer eden bir kültürel kaynak haline getirir. Özellikle Karakoncolos, Albız, Yelbegen gibi mitolojik figürlerin, çocukların hayal gücünü besleyen ve kültürel kimliklerini güçlendiren birer araç haline geldiği gözlemlenmiştir. Bu figürlerin hikâyelerdeki yeni yorumları, hem çocuklara bu

mitolojik varlıkların tarihsel ve kültürel kökenlerini öğretmekte hem de onları güncel ve anlamlı bir şekilde sunarak ilgiyi canlı tutmaktadır. Ayrıca, bu mitolojik öğelerin yeniden yorumlanması, yalnızca geçmişe ait bir kültürel mirasın korunması değil, aynı zamanda bu mirasın yeniden inşa edilmesi sürecine de katkı sağlamaktadır. Bu süreç, çocukların kültürel değerleri anlamalarına ve içselleştirmelerine yardımcı olarak, onların gelecekteki kimlik oluşumlarına da olumlu bir etki yapmaktadır.

Modern çocuk hikâyelerinde Türk mitolojisinin öğelerinin yeniden yorumlanması, hem kültürel aktarım hem de çocukların eğitiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu öğelerin çağdaş anlatılarla birleşmesi, kültürel sürekliliğin sağlanmasına ve yeni nesillerin bu mirası sahiplenmesine katkıda bulunmaktadır. Bu tür hikâyeler çocukların hem eğlenmesine hem de kültürel mirasla bağ kurmasına olanak tanır. Bu çerçeveden bakıldığında bu tür hikâyelerin eğitim ortamlarında kullanılabilir önemli bir materyal olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle kültür aktarımını daha yoğun bir şekilde müfredatına alan Türkçe ve Sosyal Bilgiler derslerinde bu tür anlatılardan ciddi bir şekilde faydalanılabilir. Dolayısıyla, çocuk hikâyelerinde mitolojik öğelerin daha fazla yer bulması, kültürel kimliğin korunması ve zenginleştirilmesi açısından önemli bir strateji olarak değerlendirilmelidir. Aynı zamanda, çocukların hayal gücünü besleyen, kültürel kimliklerini güçlendiren ve onları düşünmeye teşvik eden bu tür anlatılar, modern çocuk edebiyatında daha fazla yer bulmalıdır.

5. KAYNAKÇA

- Aktulum, K. (2013). *Folklor ve metinlerarasılık*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Barut, E., & Cem Odacıoğlu, M. (2019). Çocuk edebiyatı çeviri eserlerinde kültürel aktarım incelemesi: Oliver Twist örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(62), 66-70.
- Çetinkaya, F. Ç., & Durmaz, M. (2020). Çeviri resimli çocuk kitaplarının kültür aktarımı açısından incelenmesi stili. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 945-959.
- Dedeoğlu, H., İnce, N. B., & Ulusoy Ünlü, A. (2021). Türkiye’de yayımlanmış resimli çocuk kitapları üzerine kültürel bir analiz. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(2), 561-576.
- Eliade, M. (1963). *Myth and reality*. Harper & Row.
- Karakurt, D. (2011). *Türk Söylence Sözlüğü* (e-kitap).
- Mert, O., Albayrak, F., & Serin, N. (2013). Çeviri çocuk kitaplarının kültür aktarımı açısından incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(3), 58-73.
- Neumann, W. L. (2012). *Basics of social research: Qualitative and quantitative approaches* (3rd ed.). Boston, MA: Pearson.
- Oğuz, M. Ö. (2009). *Somut olmayan kültürel miras nedir?*. Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Öztürk, H. M., Güngör, H., & Ogelman, H. G. (2021). Okul öncesi dönemde kültürel miras eğitimine ilişkin öğretmen görüşleri: Denizli ili örneği. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 175-203. <https://doi.org/10.32572/guntad.878268>
- Şimşek, T. (2022). *Karakoncolos*. İstanbul: Uçan At Yayınları.
- Uzuner Yurt, S. (2020). Çocuk kitaplarında kültür aktarımı: Yeşil gözlü kardan adam örneği. VII. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu, (23-24 Ekim 2020), Kars.
- Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr> (2024).
- Yeşil, R. (2014). Nicel ve nitel araştırma yöntemleri. In R. Y. Kıncal (Ed.), *Bilimsel araştırma yöntemleri* (pp. 51-81). Ankara: Nobel.
- Yılmaz, L. (2000). Mitolojiler Sözlüğü’nün Türkçesini Sunarken... In *Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü* (Vol. 1, pp. V-VII). Ankara: Dost Kitabevi.

TATAR EDEBİYATINDA MİTLERİN TEMSİLİ

Venera MAKAROVA¹

Fatima MINNULLINA²

Özet

Makalenin araştırma konusu Tatar edebiyatındaki efsanevi imgelerdir. Bu çalışmanın amacı, G.Tukay, R. Faizullin, Zulfat ve diğerlerinin çalışmaları örneğinde tarihsel-karşılaştırmalı analiz yöntemiyle Tatar edebiyatının eserlerindeki efsanevi imgelerin rolünü belirlemektir. Mitoloji, antik çağda yazılı edebiyatın oluşumunun ve gelişiminin temelini oluşturmuştur. Edebiyat genellikle uzun zamandır mitlerde geliştirilen sanatsal teknikleri, imgeleri ve konuları-motifleri - yaygın olarak kullanmıştır. Bu bakımdan edebiyat, mitolojik imgeleri anlamaktan, mitolojide geliştirilen sanatsal araçları, karakterleri ve konuları- motifleri şiirsel ve üslupsal bir yöntem olarak kullanmaya kadar ilerlemiştir. Makale, Tatar edebiyatındaki yazarların mit ve efsane merceğinden çağdaş sorunları belirleme arzusunu ele alıyor. Yirminci yüzyılın başlarında edebi eserlerde mitlerin başarılı bir şekilde kullanılmasının örnekleri, büyük Tatar şairi Gabdullah Tukay tarafından gösterildi. Tukay sık sık tarihi, dini, dini ve efsanevi imgelerle çalıştı. Ayrıca, modern Tatar şairleri ve nesir yazarları, eserin etik ve felsefi anlamının derinlemesine aktarılmasına katkıda bulunan efsanevi imgeleri başarıyla kullanırlar.

Anahtar kelimeler: Türk-Tatar efsanevi imgeleri, dini-tarihi mitler, Büyük Atın Ruhu, ruh kuşunun imgesi, rüzgarın imgesi, Kızıl Batır, Zulfikar kılıcı.

MYTHICAL IMAGES IN TATAR LITERATURE

¹ Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi G.İbragimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü Dr. Filoloji Bilimleri Doktoru, Baş Araştırmacı, Institute of Language, Literature and Arts named after G.Ibragimov of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, makarova_vf@mail.ru

² Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi G.İbragimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü Filoloji Bilimleri Adayı, Kıdemli Araştırma Görevlisi, Institute of Language, Literature and Arts named after G.Ibragimov of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, minnullina77@mail.ru

Abstract:

The subject of the article is mythical images in Tatar literature. The purpose of this work is to identify the role of mythical images in the works of Tatar literature by the example of the works of G.Tukai, R.Fayzullin, Zulfat and others, using the method of historical and comparative analysis. Mythology served as the basis for the formation and development of written literature in ancient times. Literature in general has long made extensive use of artistic techniques, images and plots-motifs developed in myths. In this regard, literature has gone from understanding mythological images to using artistic means, characters and plots-motifs developed in mythology as a poetic and stylistic method. The article examines the authors' desire to identify modern problems in Tatar literature through the prism of myths and legends. The great Tatar poet Gabdulla Tukai showed examples of the successful use of myths in a literary work back in the early twentieth century. Tukai often operated with historical-religious, religious-mythical images. Also, modern Tatar poets and prose writers successfully use mythical images that contribute to the deep transmission of the ethical and philosophical meaning of the work.

Keywords: Turkic-Tatar mythical images, religious and historical myths, the Spirit of the Great Horse, the image of the soul bird, the image of the wind, Alyp batyr, the sword Zulfikar.

Мифларның татар әдәбиятында чагылышы

Мифология язма әдәбиятларның формалашуы һәм борынгы чордагы үсеше өчен дә нигез хезмәтен үтәгән. Әдәбият, гомумән, элек-электән үк мифларда эшләнгән художество алымнарыннан, образлардан һәм сюжет – мотивлардан киң файдаланган. Бу яктан әдәбият мифологик образлар белән фикерләүдән башлап (мәсәлән, антик әдәбиятта Гомерның “Илиада”, “Одиссея” поэмалары), мифологиядә эшләнгән художество чараларыннан, персонаждардан һәм сюжет-мотивлардан поэтик-стилистик алым буларак файдалануга кадәр юл үткән (мәсәлән, Кол Галинең “Кыйссаи – Йосыф”, Хисам Кятибнең “Жәм-жәмә солтан”, Г.Тукайның “Печән базары, яхуд Яңа Кисекбаш”, “Шүрәле”, “Су анасы” әсәрләре, Н.Такташның “Жир уллары трагедиясе”).

Төрки-татар мифологиясе әдәбиятта гына түгел, сәнгатьнең төрле өлкәләрендә дә кулланыла. Хәзерге сәнгатьтә мифлар, легендалар призмасы аша авторларның бүгенге күренешләрен ачыкларга омтылуы хакында әйтәп, Й.Нигъмәтуллина үзенәң “Запаздалый модернизм в татарской литературе и изобразительном искусстве” дип исемләнгән китабында күп кенә мисалларга туктала. Мәсәлән, галимә төрле ияләр турында Әхсән Фәтхетдиновның картиналары булуы, төрек халыклары килеп чыгышы турындагы мифларның А.Шәмсутова, Х.Шарипов, А.Ильясова картиналарында, К.Жәмитов скульптурасында чагылыш табуы хакында әйтә [6, 64].

Мифларны әдәби әсәрдә уңышлы куллану үрнәкләрен XX йөз башында ук бөек татар шагыйре Габдулла Тукай күрсәткән иде. Тукай еш кына тарихи-дини, дини-мифик образлар белән эш итә. Ул бигрәк тә риваять, мифларга корылган образлардан поэтик яңгыраш таба. Шагыйрь аларны үз чорына бәйләп бирә. Нәтижәдә тирән мәгънә килеп чыга.

Әйттик, Г.Тукайның гомеренең соңгы чорында ижат иткән “Кыйтга” шигырендә дини мифлардан килгән шигъри образ ярылып ята. Әсәр: “Көчләремне мин кара көннәргә саклый алмадым”, – дип башлана да түбәндөгечә тәмамлана ул:

Кайтмады үч, бетте көч, сынды кылыч – шул булды эш:

Керләнеп беттем үзем, дөнъяны пакъли алмадым.

Соңгы юлның мәгънәсе аңлашыла: эдип татар халкын рухи яктан баетырга, ул яшәгән дөнъяны матурларга теләсә дә, көче житмәгәнлеккә, теләген тулысынча тормышка ашыра алмаганга ачына. Ә менә “сынды кылыч” тәгъбире образлы итеп әйтү генә түгел, аның да нигезендә дини риваять элементы ята. Сүз монда Мөхәммәт пәйгамбәрнең кияве, данлыклы

дүрт изге хәлифнең берсе – Гали батырның зөлфикарь кылычы турында бара, билгеле. Ул – жир йөзөндә явызларны бетерә, дөнъяны сафландыра торган көчкә ия дип исәпләнгән, димәк, Г.Тукай шагыйрьнең миссиясен шулай күрә.

Тукай ижатының йөзек кашларыннан берсе булган, 1910 елда, илдә кара реакция котырган чорда язылган “Өзелгән өмет” шигырендәге бер строфага гына тукталыйк:

Очты дөнъя читлегеннән тарсынып күңелем кошы,

Шат яратса да, жиһанга ят яраткан раббысы.

“Нәрсә соң ул “күңел кошы”? Борынгылар кешенең жаны аның авызыннан очып чыгып йөри дип ышанганнар. Моның шулай булуын алар Бөек дала киңлегенә сибелгән таш сыннарда гәүдәләндергәннәр. Европа һәм Азия сәхрәләрендә еш очрый торган таш сыннарның байтагының кулында – шоңкар – кош сурәте. Әлеге шигырьдәге “күңел кошы” гыйбарәсе “жан” дигәнне аңлата да инде (Бу гыйбарә Кол Галинең “Кыйссаи Йосыф” поэмасында да бар:

Шәриф тәндин аерылды газиз жаны

Коша биңзәп оҗмах таба очар имди.

Әлеге юллар әсәр герое Ягъкуб пәйгамбәрнең үлем мизгелен тасвирлый).

Димәк, “Г.Тукай ижатындагы серле образларның тамырлары тарих һәм мифик аң тәпкеленә барып тоташкан икән” [5, 13].

Шагыйрьнең “Су анасы” әсәре дә халыкның Су иясе турындагы мифларына якын. Төрки мифлардан күренгәнчә, Г.Тукайның шигырендәге Су анасы һәм аның алтын тарагы шагыйрь уйлап тапкан образлар түгел. Тукай үз ижатында образларны гына түгел, сюжетларны да халык ижатыннан алган. “Шүрәлесен” дә шагыйрь халык мифларына нигезләнеп язган.

Г.Тукай кечкенәдән үзе ишеткән мифларны яңача мәгънәләр белән баеп, сәнгатьчә матур итеп бирә алган. Нәтижәдә яңа образлар туган. Аларны ничә буын укып үскән, әхлаклы булырга өйрәнгән, аң-белемен киңәйткән.

Һәрхәлдә, Г.Тукай ижатын мәктәптә өйрәнгәндә, аны укучыларга аңлатканда менә шундый поэтик образларның тирәндә яткан катламын да ачу зарур. Моның өчен, әлбәттә, алар белән укытучы үзе дә таныш булырга тиеш.

Татар әдәбиятында исә совет чоры вәкиле Һ.Такташ ижатында без газраилләр, фәрештәләр кебек мифик образлар белән очрашсак, соңрак чор шагыйре Зөлфәт ижатында, мәсәлән, Бөек Атлар Рухы белән танышабыз. Әдипнең “Ат карагы” дигән балладасында ул Бөек Рух буларак бирелә. Ул Оренбург татарлары ышануларында очрый. Ул якларда яшәүче “дала татарлары”нда ат культы элек-электән бик көчле булган. Хәбәрләргә караганда, Бөек Атлар Рухы айның жиденче төнендә – ярым ай калыккач пәйда була. Бу мәлдә ул кеше рәвешенә дә керә ала, имеш. Аның төп эше – атларны саклау: эмма ул бик еш кына кешеләргә дә ярдәм итә икән. Мәсәлән, аның авыру кешеләренә терелтү очраклары билгеле. Моның өчен хәлсез (нушсыз) авыру кешене далада калдыралар, ярым ай калыкканны көтәләр. Таң атуга, әлеге сырхау янына киләләр. Ул инде күзен ачкан була. Үзеннән ат исе аңкый имеш.

Кеше рәвешенә кергән Бөек Атлар Рухын күргәннәренә бәхет көтә дип ышанганнар. Тышкы кыяфәте белән кешеләргә охшаш булса да, ат ялы кебек озын, кара чәче белән ул кешеләрдән аерылып тора. Кайчакта аны канатлы итеп тә күрәләр. Шулай да, канатлар икенче бер мифик атның – Тулпарның (аны Акбүзат дип тә йөртәләр) төп билгесе булып исәпләнә.

“Кайбер ышанулар буенча, Бөек Рух ат көтүләренең башында йөрүче атларда (“көтү башларында”) була икән. Гадәттә, үтә дә гайрәтле, үтә дә дөү атларда яши, имеш. Киресенчә, кечкенә генә, күзгә бәрелеп тормый торган атларда да яши ала икән ул. Иң гажәбе: көтү барыбер шушы ат артыннан иярә икән” [1, 45].

Хәзерге татар драматургы Мансур Гыйләжевнең “Бичура” спектаклендә исә, без өй иясе белән очрашабыз (Г.Гыйман үзенә “Татар мифлары” китабында кырыклап төрле ияләренә китерә [2] һәм үзенә “Албастылар” әсәрендә дә шундый образларны куллана [4]). Мондый

мисалларны әдәбияттан күпләп атарга мөмкин булыр иде. XX гасыр ахыры, XXI гасыр башы татар прозасында мифологизм чагылышын өйрәнгән Л.Дәүләтшина хезмәтендә бу мәсьәлә концептуаль тикшерелә [3].

Борынгы мифлар, фольклор белән бәйләнеш һәрбер талантлы язучы һәм шагыйрь ижатында бар. Хәзерге көннең танылган татар шагыйре – Равил Фәйзуллин ижатында да бу бәйләнеш күзәтелә.

Р.Фәйзуллин 1994 елда “Бу көн” дүртъюллыгында түбәндәгечә язды:

Еланнар терелгән көн...
Сират күперен чыкмый гына
Акчалыларга жәннәткә
Юллама бирелгән көн.

Әлеге дүрт юлда безнең көннәрнең гомуми күренеше. Бу хакта үз фикерен үтемле итеп әйтү өчен шагыйрь дөнья мифологиясенең иң популяр һәм серле, нигездә явызлык символы булган Елан, дөресрәге – еланнар, Ислам мифологиясеннән килгән һәм кешенең бу дөньядагы яшәү рәвешен һәм теге дөньядагы язмышын билгеләүче сират күпере белән жәннәт образларына мөрәҗәгать итә.

Жил дә, Вақыт та халыкара мифларның мәңгелек персонажлары. Төрле халыклар мифологиясендә Жил – искиткеч кодрәткә ия булган илаһи жанлы бер зат буларак сурәтләнә. Татар халык ижатында, бигрәк тә мәкальләрдә, ул шулай ук гәүдәләнә: “Жил исми яфрак селкенми”, “Жил чәчсәң, давыл урырсың”, “Жиле булгач, бураны булыр” һ.б. Ягъни, жил ихтыярын кеше берничек тә үзенә буйсындыра алмый, шарты туры килсә, аннан качып кына котыла ала... Икенче бер мифларда Жил – дөнъяны яратучы көч рәвешендә сурәтләнә. Кайбер халыклар мифологиясендә Жил коточкыч жимерү, юкка чыгару көченә ия. Ул Жир астында яши дип карала. Шул ук вақыт Жил ниндидер шатлык, яхшылык, бәхет символы да булырга мөмкин. Жил – жиһандагы яктылыкны барлыкка китерүче дә.

Күренгәнчә, Жил – Жиһаннан аерылгысыз. Мифологик персонаж буларак, ул Р.Фәйзуллин ижатында бик күп төрле, еш кына капма-каршы вазифалар үти. Жил шатлык, яз символы булып килә (“Язгы халәт”), мэхәббәт – шатлык (“Ачык тәрәзәле яз көне”).

Түбәндәге “Бер күзәтү” дүртъюллыгында, жил-язмыш фәлсәфәсе дә чагылып китә:

Таяну кыен ятим үскәнгә, -
Сынаган бар яшен-картын да:
Жил кая иссә – ул шул якка ава,
Кайда жылы – шуңа тартыла...

Шагыйрь ижатында Жил – фажиға да:

Төз сыннарны безнең сыгылдырыр
Жилләр йөри булыр бик ерак!
Әле үлән булып үсеп тора
Беркөн тәнне басар туфрақ...

Әмма Р.Фәйзуллинның әлеге мәсьәләгә багышланган иң көчле, тирән фәлсәфи – мифологик эчтәлеккә ия булган шигыре “Жил-Вақыт ул...” дип атала.

Жилләр шатлык алып киләләр,
Жилләр картлык алып киләләр,
Жилләр диннәр алып киләләр,

Жилләр чирләр алып киләләр.
Жилләр алар шундый, теләсәләр –
Әллә ниләр алып киләләр!
Жил – Вакыт ул, белми тынычлык!
Жил тамырын кисәр кылыч юк!

Катлаулы ижтимагый процесслар белән бергә гасырлар чигендә гадәттә сихерчелек, магия, мистика, астрология киң тарала һәм, шул ук вакытта борынгы һәм бик борынгы дини карашларга, мифологиягә, дастаннарда һәм әкиятләргә игътибар да бермә-бер арта. Язма шигърияттә дә бу үзгәрешләр күренеп тора. Равил Фәйзуллин ижатында да бу шулай.

Күренекле фольклорист Ф.Урманче язганча, безнең хәзерге шигърияттә Алып батыр образы еш очрый [7, 139]. Хәзерге татар шигърияте вәкиле Ренат Харис шигъриятендә берсендә, мәсәлән, Алып батыр турындагы легенданың эчтәлегенә тулысынча диярлек сөйләнә. Фәүзия Бәйрәмованың “Алыплар илендә” проза әсәрендә дә моны күзәтәбез.

Хәзерге татар шигъриятендә төрки-татар мифларыннан килгән Сак-Сокны да, Таулар – Үлеләр дөньясы белән бәйлә геройларны да (мәсәлән, Илдар Юзеевның “Мәңгелек белән очрашу” поэмасында) очратырга мөмкин. Гомумән, шуңа якын мисалларны бүгенге күп кенә татар язучылары ижатыннан китерергә мөмкин булыр иде.

Йомгак ясап әйткәндә, әдәбият элек-электән үк мифларда эшләнгән художество алымнарыннан, образлардан һәм сюжет-мотивлардан киң файдаланган. Мифик образлар этик-фәлсәфи мәгънәне тирән бирергә ярдәм иткән.

Энә шулай, кайбер әдәби образларның асыл мәгънәсе бик тирәндә, тарих төпкелендә ята. Тарихи, дини миф, риваятьләре яхшы белгән әдипләр, оста итеп аларны үз заманы проблемалары аша яктыртып жибергән. Боларны балаларга аңлатканда, өйрәнә торган әсәрләрендә эчтәлегенә, эшкәртелгән асылташ шикелле, барлык матурлыгы белән ялтырар, мәгънәсе дә тулырак ачылыр иде. Чөнки нәфис әсәрнең эстетик тәэсир көче дә аның образлар системасында.

Әдәбият

1. Гыйләжәтдинов С.М. Риваятьләр, легендалар һәм мифологик хикәятләр турында. Татар халык ижаты. – Казан, 1987.
2. Гыйльманов Г. Татар мифлары: ияләр, ышанулар, ырымнар, фаллар, им-томнар, сынамышлар, йолалар. 3 томда.Т.1. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1996.
3. Давлетшина Л. Мифологизм в татарской прозе конца XX – начала XXI века. – Казань, 2005.
4. Занидуллина Д. «Албастылар» яки татар прозасында яңа сыйфатлар... // Казан утлары. 2001. № 11.
5. Мөлеков М. “Очты дөнья читлегеннән тарсынып күңелем кошы...” / Мәгариф. 1993, №7.
6. Нигматуллина Ю.Т. Запаздальный модернизм в татарской литературе и изобразительном искусстве, – Казан: Фән, 2002.
7. Урманче Б. Борынгы миф һәм бүгенге шигърият // Казан утлары. 1999. №7.

MİTOLOJİK KAHRAMANLARIN YENİDEN YORUMLANMASI: ÜSTÜN YETENEKLİ ÖĞRENCİLER İÇİN YARATICI TASARIM SÜRECİ

Kadiriye SELVİ¹

Özet

Üstün yetenekli öğrenciler akademik, sanatsal veya yaratıcı becerilere sahip olan bireyler olarak tanımlanır. Bu öğrenciler, zenginleştirilmiş ve farklılaştırılmış eğitim yaklaşımlarına ihtiyaç duyarlar. Eğitimlerinde, yaratıcı düşünme, problem çözme ve yenilikçi fikirler üretme gibi becerilerin desteklenmesi büyük önem taşır. Özellikle sanat ve edebiyat gibi alanlarda, bu öğrencilerin yaratıcı potansiyellerini keşfetme ve ifade etmeye önem verilir. Bu bağlamda, mitoloji gibi zengin ve sembolik anlamlar içeren bir tema, onların yaratıcı becerilerini geliştirme konusunda ideal bir araç olabilir. Mitolojik kahramanlar, bir kültürün inanç sistemine, dünya görüşüne ve tarihine ışık tutan figürlerdir. Genellikle doğaüstü olaylara karışan veya insanüstü başarılar sergileyen bu kahramanlar, tarih boyunca toplumlara ahlaki değerler, yaşam dersleri ve sosyal normlar hakkında bilgi vermiştir. Her kültürün mitolojik kahramanları, o toplumun kimliğinin bir yansımasıdır ve kültürel mirasın aktarılmasında önemli bir rol oynar. Mitolojik kahramanlar sadece tarihsel figürler olarak değil, aynı zamanda günümüz dünyasında da yaratıcılığın ve kültürel keşfin kapılarını açan karakterler olarak değerlendirilmektedir. Üstün yetenekli öğrenciler için bu kahramanların yaratıcı bir şekilde yeniden yorumlanması, hem tarihsel bağlamda bilgi edinmelerini sağlar hem de kendilerini sanatsal ve kültürel anlamda ifade etmelerine olanak tanır. Bu çalışma, üstün yetenekli öğrencilerin yaratıcılıklarını ve kültürel farkındalıklarını geliştirmek amacıyla mitolojik kahramanları tasarımlarını hedeflemektedir. Çalışma, öğrencilerin mitolojiye dair bilgi edinmelerini sağlarken kendi özgün kahramanlarını yaratmaları için onlara rehberlik eder. Araştırmanın çalışma grubunu Konya ili Karatay ilçesinde Karatay Bilim ve Sanat Merkezi'nde 6. sınıfta öğrenim gören 20 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmada, öğrenciler seçtikleri bir mitolojik figürü detaylı olarak araştırıp ardından bu kahramanın günümüz dünyasındaki rolünü yeniden yorumlamıştır. Çalışmada nicel yöntem kullanılmıştır. Öğrencilerin mitolojik kahraman tasarım deneyimlerini, yaratıcılık ve eleştirel düşünme becerilerindeki gelişimlerini ölçmeye yönelik sorular içeren anket hazırlanmıştır. Anket formu öğrencilere uygulanarak veriler elde edilmiştir. Süreç sonunda her öğrenci, kendi yaratıcı dokunuşlarıyla zenginleştirdiği yeni bir mitolojik kahraman tasarlamıştır. Ayrıca, mitolojinin tarihsel ve kültürel bağlamda incelenmesi, öğrencilerin geçmişle günümüz arasında bağ kurabilme yetisini de güçlendirmiştir.

Anahtar kelimeler: Mitoloji, Mitolojik Kahramanlar, Üstün Yetenekli Öğrenciler, Yaratıcılık, Yaratıcı Tasarım.

REINTERPRETATION OF MYTHOLOGICAL HEROES: A CREATIVE DESIGN PROCESS FOR GIFTED STUDENTS

Abstract

Gifted students are defined as individuals with academic, artistic or creative abilities. These students need enriched and differentiated educational approaches. Supporting skills such as creative thinking, problem solving and generating innovative ideas is of great importance in their education. Particular emphasis is placed on exploring and expressing the creative potential of these students, especially in areas such as art and literature. In this context, a theme as rich and symbolic as mythology can be an ideal tool for developing their creative skills. Mythological heroes are figures that shed light on a culture's belief system, worldview and history. Often involved in supernatural events or exhibiting superhuman feats, these heroes have informed societies throughout history about moral values, life lessons and social norms. The mythological heroes of each culture are a reflection of that society's identity and play an important role in the transmission of cultural heritage. Mythological heroes are valued not only as historical figures, but also as characters that open the doors to creativity and cultural exploration in today's world. For gifted students, creative reinterpretation of

¹Uzman Öğretmen, Karatay Bilim ve Sanat Merkezi, kadriyeselvi@gmail.com.

these heroes not only provides them with historical contextual knowledge but also allows them to express themselves artistically and culturally. This study aims to enable gifted students to design mythological heroes in order to develop their creativity and cultural awareness. The study provides students with knowledge about mythology and guides them to create their own unique heroes. The study group of the research consists of 20 students studying in the 6th grade at Karatay Science and Art Center in Karatay district of Konya province. In the study, students researched a mythological figure of their choice in detail and then reinterpreted the role of this hero in today's world. Quantitative method was used in the study. A questionnaire containing questions to measure students' mythological hero design experiences and their development in creativity and critical thinking skills was prepared. The questionnaire form was applied to the students and data were obtained. At the end of the process, each student designed a new mythological hero enriched with their own creative touches. In addition, examining mythology in a historical and cultural context strengthened students' ability to make connections between the past and the present.

Keywords: Mythology, Mythological Heroes, Gifted Students, Creativity, Creative Design.

1. GİRİŞ

İnsanın hayatında mitlerin ortaya çıkma süreci, düşünce ve konuşmanın gelişmesiyle paralel olarak başlar. İnsan, kim olduğunu, nereden geldiğini, doğum ve ölümü, gece ile gündüzü, mevsim değişimlerini, yıldızları, doğal afetleri, ay ve güneş tutulmalarını, beslenme ihtiyacını ve çevresindeki diğer tüm olayları sorgulamaya başlayarak bunlara anlam yükler. Türk Dil Kurumu'na göre mitoloji, mitlerin kökenlerini ve anlamlarını inceleyen, yorumlayan bir bilim dalıdır. Mitolojinin tanımında kelime kökenine bakıldığında: 'Mitoloji' kelimesi, masal, hikâye demek olan mythos ile söz anlamına gelen logos kelimelerinden oluşmaktadır (Can, 1997). Her toplumun kendine özgü bir mitolojisi vardır. Türk, Yunan, Hint, Mısır Çin ya da İran Mitolojileri gibi; toplulukların, kavimlerinde mitolojileri vardır.

Mitoloji, toplumların deneyimlerinden elde ettikleri bilgilerin yanı sıra, insanın düşünsel zenginliğini artırma potansiyeline de sahiptir. Ayrıca, bir ulusun tarihini, geçmişte yaşadığı olayları ve kültürel mirasını gelecek kuşaklara aktaran edebi eserlerdir (Gögebakan, 2015).

Mitolojik kahramanlar, insanlığın varoluşundan bu yana kolektif bilinçaltımızı şekillendiren güçlü figürlerdir. Her kültürde farklı özellikler taşıyanlar da, bu kahramanlar evrensel insani değerleri, mücadeleyi, cesareti ve erdemi simgeler. Günümüzde bu figürler, yalnızca geçmişin masalsı karakterleri olarak değil, aynı zamanda modern dünyada sanat, edebiyat ve popüler kültürün temel taşları olarak da varlıklarını sürdürmektedir.

Mitolojik kahramanların yeniden oluşturulması, farklı disiplinlerdeki yaratıcı süreçler aracılığıyla sürekli olarak gelişen bir alandır. Mitolojik kahramanların kültürel önemi, özellikle eğitim alanında yaratıcılığı teşvik eden süreçlerde sıkça kullanılmaktadır. Bu tür kahramanlar, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerine ve kendi tasarımlarını oluşturma süreçlerine katkı sağlar. Yaratıcılık, olmayan bir şeyi zihinde hayal etme, bir işi diğerlerinden farklı yollarla yapma ve yeni fikirler oluşturma yeteneğidir (Bayındır, 2013). Özellikle üstün yetenekli öğrenciler için bu kahramanlar, yaratıcılıklarını besleyen ilham kaynakları olarak önemli bir rol oynar. Yaratıcılık ve üstün zekâlılık arasında ilişkiye dikkat çekilmeli, bu bireylerin yaratıcılıkları sayesinde yeniden üretebildikleri görülmüştür (Sternberg & Grigorenko, 2010). Birçok araştırmada üstün yetenekli öğrencilerin orijinal düşünceleri, yeni deneyimlere açık olduğu belirtilmiştir (Yılmaz, 2015). Ayrıca merak duygularının yoğun, estetik özelliklere duyarlı olmaları nedeni ile yaratıcılıklarının gelişmiş olduğu araştırmalarda dikkat çekmiştir (Koçak & İçmenoğlu, 2012).

Bu çalışma, üstün yetenekli öğrencilerin yaratıcılıklarını geliştirmek ve eleştirel düşünme becerilerini güçlendirmek amacıyla mitolojik kahramanların yeniden yorumlanmasını temel almaktadır. Öğrenciler, tarihsel ve kültürel bağlamlarda yer alan bu kahramanları modern bir bakış açısıyla değerlendirerek, kendi tasarım süreçlerini oluşturacak ve yaratıcı düşünme kapasitelerini üst düzeye çıkaracaklardır. Bu süreç, öğrencilerin yalnızca sanatsal yeteneklerini geliştirmekle kalmayacak, aynı zamanda tarih, mitoloji ve kültürel öğelerle de derin bir bağ kurmalarını sağlayacaktır.

Mitolojik kahramanların yaratıcı bir şekilde yeniden yorumlanması, üstün yetenekli öğrenciler için farklılaştırılmış bir etkinlik imkânı sunarken, onların kişisel ifadelerini ve özgün bakış açılarını ortaya koymalarına olanak tanır. Çalışmada, mitolojik kahramanların yeniden inşası üzerine yapılan yaratıcı tasarım süreçleri ve bu süreçlerin öğrencilerin düşünsel ve sanatsal gelişimine katkıları ele alınacaktır.

2. YÖNTEM

Araştırmada mitolojik kahramanların yeniden yorumlanması üzerine üstün yetenekli öğrencilerin yaratıcı tasarım sürecinde kahraman tasarım deneyimlerini, yaratıcılık ve eleştirel düşünme becerilerindeki gelişimlerini ölçmeye yönelik bir anket çalışması hazırlanmıştır. Anket çalışmasında uzman görüşüne başvurulmuştur. Konya ili Karatay ilçesinde bulunan üstün yeteneklilerin eğitim-öğretim gördüğü Karatay Bilim ve Sanat Merkezi'nde 6. sınıf 20 öğrenciye anket yapılmıştır. Anket öğrencilere uygulanmadan önce milli eğitimden, okuldan ve öğrenci velilerinden izin alınmıştır. Araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Öğrencilerin mitolojik kahraman tasarım sürecindeki durumlarını verilen ölçekle değerlendirmeleri istenmiştir. Anket verileri girilerek bulunan veriler tablo halinde gösterilmiştir.

3. BULGULAR

Ankete katılım sağlayan 20 öğrenciden 12'si erkek, 8'i kız öğrencidir. Ankette "Daha önce mitolojik kahramanlar hakkında bilginiz var mı? (Evet / Hayır) sorusuna öğrencilerin %40'ı (8 öğrenci) evet yanıtı verirken %60'ı (12 öğrenci) hayır cevabı vermiştir. Ankette üstün yetenekli öğrencilerin mitolojik kahramanları yeniden yorumlama tasarım sürecine yönelik sorulara verdikleri yanıtlar yüzdelik olarak hesaplanmış olup verileri tablo-1' de gösterilmiştir.

Tablo-1 Mitolojik Kahraman Tasarım Sürecine Yönelik Anket Soruları

Sorular	Katılıyorum (%)	Katılmıyorum (%)	Fikrim Yok(%)
1. Mitolojik kahraman tasarımı süreci bana hayal gücümü kullanma fırsatı sundu.	%90	-	%10
2. Mitolojik kahraman tasarım sürecinde detaylara dikkat etmem gerektiğini fark ettim.	%80	%5	%15
3. Farklı kültürlerdeki mitolojik kahramanları keşfetmek, genel kültürümü geliştirdi.	%90	-	%2
4. Bu çalışma, yaratıcılık becerilerimi geliştirmeme yardımcı oldu.	%95	-	%5
5. Geçmişteki mitolojik figürlerin günümüzle olan bağlantısını kurabilmeye başladım.	%90	-	%10
6. Bu etkinlik benim için keyifli ve öğretici bir deneyim oldu.	%95	%5	-
7. Kendi kahramanımı tasarlarken farklı çözüm yolları bulmayı öğrendim.	%80	%10	%10

8. Kendi kahramanımı tasarlarken özgün ve yenilikçi fikirler üretme konusunda kendimi geliştirdim.	%90		%10
9. Mitolojik kahramanımı tasarlarken yeni ve sıra dışı fikirler deneme konusunda cesaretlendirildim.	%80	%5	%15
10. Farklı kültürlerin mitolojik kahramanlarını incelerken, bu kahramanların modern toplumlar üzerindeki etkilerini fark ettim.	%60	%5	%35

Ankete katılan öğrencilerin %90'ı birinci soruya (Mitolojik kahraman tasarımı süreci bana hayal gücümü kullanma fırsatı sundu.) katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir. Mitolojik kahraman tasarımı sürecinde detaylara dikkat etmem gerektiğini fark ettim, sorusuna %80'i katılırken, %15'i fikrim yok işaretlemiştir. Öğrencilerden %90'ı farklı kültürlerdeki mitolojik kahramanları keşfetmek, genel kültürümü geliştirdi, sorusuna katılıyorum yanıtı vermiştir.

Öğrencilerin %95'i yapılan çalışmanın keyifli ve öğretici olduğunu, yaratıcılıklarının geliştiklerine katıldığını belirtmiştir. Anket sorularında kendi kahramanımı tasarlarken özgün ve yenilikçi fikirler üretme konusunda kendimi geliştirdim, cümlesine öğrencilerin %90'ı katıldığını belirtmiştir.

Kültürel bilinç ve tarihsel farkındalık için oluşturulan geçmişteki mitolojik figürlerin günümüzle olan bağlantısını kurabilmeye başladım, cümlesine öğrencilerin %90'ı katılıyorum yanıtı verirken, %10'u fikrim yok yanıtını vermiştir. Yine kültür ile ilgili olan farklı kültürlerin mitolojik kahramanlarını incelerken bu kahramanların modern toplumlar üzerindeki etkilerini fark ettim, cümlesine öğrencilerin %60'ı katılıyorum derken %35'i fikrim yok yanıtı vermiştir.

Kendi kahramanımı tasarlarken farklı çözüm yolları bulmayı öğrendim, sorusuna öğrencilerin %80'i katıldığını belirtmiştir. Mitolojik kahramanımı tasarlarken yeni ve sıra dışı fikirler deneme konusunda cesaretlendirildim, sorusuna öğrencilerin %80'i katılıyorum işaretlerken %15'i fikri olmadığını belirtmiştir. Yaratıcılıklarını belirten kendi kahramanımı tasarlarken özgün ve yenilikçi fikirler üretme konusunda kendimi geliştirdim, sorusuna öğrencilerin %90'ı katılıyorum işaretlemiştir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Süreç sonunda her öğrenci, kendi yaratıcı dokunuşlarıyla zenginleştirdiği yeni bir mitolojik kahraman tasarlamıştır. Mitolojik kahraman tasarımı sürecinin üstün yetenekli öğrencilerin yaratıcılıkları üzerindeki olumlu etkileri olduğu görülmüştür. Öğrencilerin mitolojik kahraman tasarımı sürecinde hayal güçlerini kullanma fırsatı bulduklarını ifade etmeleri, yaratıcı düşünme becerilerinin bu süreçle desteklendiğini göstermektedir. Yaratıcılığı destekleyici etkinliklerin öğrenciler üzerinde olumlu etkileri olduğuna dair önceki araştırmalarla tutarlı olarak, bu çalışmanın sonuçları, özellikle üstün yetenekli öğrencilerin yaratıcılıklarını ve problem çözme becerilerini geliştirmek için uygun eğitim stratejilerinin önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, öğrencinin çalışmayı keyifli ve öğretici bulması, etkinliğin eğitsel ve güdülenme anlamında başarıya ulaştığını kanıtlamaktadır.

Kültürel bilinç ve genel kültür gelişimi açısından da etkileyici sonuçlar elde edilmiştir. Öğrencilerin farklı kültürlerdeki mitolojik kahramanları keşfetmenin genel kültürlerini geliştirdiğini belirtirken, mitolojik figürlerin günümüzle olan bağlantılarını kurabilme becerilerinin geliştiğini ifade etmiştir. Ayrıca, mitolojinin tarihsel ve kültürel bağlamda incelenmesi, öğrencilerin geçmişle günümüz arasında bağ kurabilme yetisini de güçlendirmiştir.

Genel olarak, bu çalışmanın mitolojik kahraman tasarımı süreci, öğrencilerin hem yaratıcılıklarını geliştirmelerine hem de kültürel bilinç ve tarihsel farkındalık kazanmalarına önemli katkılar sağlamıştır. Bu bulgular, mitolojik kahraman tasarımının, üstün yetenekli öğrencilerin

eğitiminde yaratıcı ve kültürel açıdan zengin bir öğrenme aracı olarak kullanılabilceğini ortaya koymaktadır.

5. KAYNAKLAR

- Bayındır, N. (2013). *Çocuklarda Yaratıcılık ve Geliştirilmesi*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Can, Ş. (1997). *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Gögebakan, Y. (2015). Mitolojik Unsurların 18. Yüzyıl Öncesi Türk Resim Sanati İçerisindeki Yeri. *Turkish Studies*, s. 367-388.
- Koçak, R., & İçmenoğlu, E. (2012). Üstün Yetenekli Öğrencilerin Duygusal Zekâ ve Yaratıcılık Düzeylerinin Yaşam Doyumlarını Yordayıcı Rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, s. 73-85.
- Sternberg, R., & Grigorenko, E. (2010). *Explorations in Giftedness*. New York: Cambridge University Press.
- Yılmaz, D. (2015). Üstün Yetenekliler için *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Uygulamaları*. Ankara: Nobel.

GELENEĞİN İZİNDE BİR MASAL ANLATICISI: ABDULLAH HARMANCI

Cemal Melik DIVARCI¹

Özet

1974 doğumlu akademisyen-yazar Abdullah Harmancı *Küçük Prens Hakem Olsun*, *Ötücü Kuşlar Festivali*, *Aynalı Baba ile Raci* gibi eserleriyle çocuk edebiyatı alanında dikkat çeken isimler arasında yer almaktadır. Harmancı şiirsel, alegorik ve samimi üslubuyla geniş bir okur kitlesine ulaşmıştır. Küçürek öykü türünde kaleme aldığı çocuk kitaplarında aslında herkesin bildiği ama dikkat etmediği insanlar, hayvanlar ve bitkiler yer alır. Yazara göre her an kıymetli, hayatın içerisindeki her detay değerlidir.

Yazar, masal atmosferini yansıtırken geleneksel yöntemleri yeni ve farklı bir formda okura sunar. Tekrar eden sözcükler, konuşabilen ve düşünebilen hayvanlar, olağanüstü ve hayalî mekânlar Harmancı'nın çocuk hikâyelerinde dikkat çeken unsurlar arasında yer alır. O geleneği takip eden ama tekrar etmeyen bir masal anlatıcısıdır. Harmancı'nın çocuk hikâyelerinde anlatıcı zaman zaman yazarın kendisidir. Zaman zaman da geleneksel bir masal anlatıcısının varlığına şahit oluruz. Bu masal anlatıcısı okuru bir anda şehirden şehre mekândan mekâna taşır. Gerçeküstü olaylar, doğal ve inandırıcı biçimde anlatılarak okurun bu olağanüstü atmosfere girmesi sağlanır.

Bu çalışmada Abdullah Harmancı'nın çocuk kitapları dil ve üslup yönünden incelenmiş geleneksel masal anlatıcılığına dair bilgiler verilerek Abdullah Harmancı'nın geleneğe benzer ve gelenekten farklı yönleri ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Abdullah Harmancı, Masal Anlatıcısı, Küçük Prens Hakem Olsun, Ötücü Kuşlar Festivali, Aynalı Baba ile Raci.

A Storyteller on the Trail of Tradition: Abdullah Harmancı

Born in 1974, academician-author Abdullah Harmancı is among the notable names in the field of children's literature with his works such as *Küçük Prens Hakem Olsun*, *Ötücü Kuşlar Festivali*, *Aynalı Baba ile Raci*.

¹ Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bilim dalı, drcemalmelik@gmail.com

Harmancı has reached a wide readership with his poetic, allegorical and sincere style. His children's books, written in the short story genre, feature people, animals and plants that everyone knows but does not pay attention to. According to the author, every moment is precious, every detail in life is valuable.

While reflecting the fairy tale atmosphere, the author presents traditional methods to the reader in a new and different form. Repetitive words, animals that can speak and think, extraordinary and imaginary places are among the striking elements in Harmancı's children's stories. He is a storyteller who follows tradition but does not repeat it. In Harmancı's children's stories, the narrator is sometimes the author himself. From time to time we witness the presence of a traditional storyteller. This storyteller moves the reader from city to city and from place to place in an instant. Surreal events are described in a natural and convincing way, allowing the reader to enter this extraordinary atmosphere.

In this study, Abdullah Harmancı's children's books in terms of language and style information about traditional storytelling is given and Abdullah Harmancı's the aspects similar to and different from the traditional are discussed.

Keywords: Abdullah Harmancı, Storyteller, Küçük Prens Hakem Olsun, Ötücü Kuşlar Festivali, Aynalı Baba ile Raci.

Giriş

İnsanoğlu var olduğundan bu yana hep bir şeyler anlatmaktadır. Bu yöntem başlarda sözlü sonrasında yazılı ve sözlü biçimde devam etmiştir. Bir toplumun kültürünü, tarihini ve yaşam tarzını anlatan pek çok hikâye üretilmiş pek çok masal anlatılmıştır. Bu durum neticesinde etkili ve başarılı masal anlatıcıları ortaya çıkmıştır. Bu masal anlatıcıları geniş kalabalıklara hitap ederek nesilden nesle masal aktarmış ve bu kadim türün devam etmesine katkı sağlamıştır. Yazının icadı ve baskı teknolojilerinin gelişmesiyle masal anlatıcılığı kitaplar aracılığıyla ya da dijital ortamlarda devam etmektedir. Geleneğe bağlı biçimde kalabalıklar karşısına çıkan masal anlatıcılarına günümüzde rastlamak mümkündür.

İlk masal anlatıcılarının kimliği belirsizdir. Bu anonim tür sözlü kültürde nesilden nesle aktarılır. Masal anlatan kişiler: masal anası, masal anlatıcı, masal ebesi, masalci, masal atası gibi isimler verilmektedir (Gürkan, 2019: 26). Bu isimlerden en çok kullanılanı masal anlatıcısıdır.

İngilizcede "storyteller" kelimesi hem hikâye hem de masal anlatıcıları için kullanılır. Linda Degh *Hikâye Anlatıcıları* adlı çalışmasında anlatıcıları üçe ayırır:

1. Masalları bilen fakat anlatmayan pasif anlatıcı: Çocukluğundan beri dinlediklerini hatırlamasına rağmen masallarla ilgilenmeyen istediği zaman anlatan kişi.
2. Ara sıra anlatan hikâye anlatıcısı. Hikâyeleri ve masalları bilip ve yeri geldiğinde anlatan kişidir. Duyduğunu not eder; fakat yeni bir şey yaratmaz. Sadece gençliğinde duyduğunu tekrar eder, fıkra ve hatıra bilir.
3. Bilinçli hikâye anlatıcısı. Bilinçli bir yaratıcıdır ve toplum tarafından fark edilmiştir. Hikâye anlatmaya bayılır, hafızasıyla övünür (2015: 110).

Bu ayırım geleneksel anlatıcılar için geçerli olsa da modern anlamda masal anlatıcılarını dair değerlendirmeler yapma adına önemlidir. Masal anlatıcılığı günümüzde profesyonel bir meslek hâline gelmiştir. Hatta bu alanda eğitim ve sertifika programları vardır.

Masal türü yoğun hayal gücü içeren fantastik bir türdür. Çocukların hayal gücünü geliştiren uykuya geçişlerini kolaylaştıran masal türü çocukların sevdiği bir türdür. Çocuklara iyi duyguları aşılayan masallar öğretici bir nitelik taşır. Masalların kültürel mirası aktarma adına ve değerler eğitimi noktasında önemli bir yeri vardır.

Yöntem

Bu çalışmada nitel bir araştırma yöntemi olan doküman analizi yapılmıştır. İncelenen dokümanlar şu şekildedir:

Tablo 1: İncelenen Kitaplar

Kitap İsmi	Basım Yılı
Ötücü Kuşlar Festivali	2021
Aynalı Baba ile Raci	2021
Hışırta Avcısı	2021
Küçük Prens Hakem Olsun	2021
Şarkısını Unutan Kuş	2022
Obrukya'da Bir Gece	2023
Kalp Şehrine Yolculuk	2023
Benim Adım Kuş Değil ki	2024

Tabloda belirtilen çocuk kitapları dil ve üslup yönünden incelenmiştir. Geleneksel masal anlatıcılığına dair bilgiler verilerek Abdullah Harmancı'nın geleneğe benzer ve gelenekten farklı yönleri ele alınmıştır.

Bulgular

Harmancı'nın dil ve üslubunda geleneksel masal anlatıcılığına benzer ve farklı yönler tespit edilmiştir. Yazar, masalsi bir dille öyküler anlatır (Yılmaz, 2021:269). Harmancı geleneği takip eden ama tekrar etmeyen bir yazardır. Öykülerine geleneksel masallardaki gibi giriş yapar ama yeni ve farklı kalıplar kullanır. *Küçük Prens Hakem Olsun* kitabındaki "İnsan Kaydı" öyküsü bu durumun en başarılı örneklerinden birisidir:

"Uzaklarda, çok uzaklarda. Bir yıldız ve babası. Uzayda, boşlukta, dolaşmaktalar. Yıldızcığın gözleri uzaklarda. Babasının bakışları yerde. Yıldızcık haykırıyor: Bak baba! Görüyor musun? Orada benim bir insanım var. Bana gülümsüyor!" (2021: 89). Yıldızlarda insanî özelliklerin görülmesi hatta yıldızların insanlarla yer değiştirmesi masallara uygun eylemlerdir. Yazar yalnızca dil ve üslupla değil aynı zamanda yaşanan olaylar aracılığıyla okurun masal atmosferine girmesini sağlar.

Masal anlatımında vurgu, tonlama, tekrarlar ve çıkarılan sesler oldukça değerlidir. Harmancı'nın *Benim Adım Kuş Değil Ki* eserinde yer alan "Kuşların Sesi" öyküsünde olduğu gibi pek çok öyküde bu unsurlara rastlanmaktadır:

"Cır cır da cır cır!

Cik cik de cik cik!

Cak cak da cak cak!

Tak tak da tak tak!" (2024: 12).

Harmancı öykülerinde kuşlar yalnızca ötmez. Tıpkı masallardaki gibi konuşabilir hatta bir karaktere sahip olabilirler.

Masallarda zaman belirsizdir. Mekânlar soyut ve yaşananlar olağanüstüdür. Masal kahramanları bir yerden bir yere anında geçebilir hatta uçabilir. Harmancı öykülerinde bu tür olaylara sıklıkla rastlarız.

Benim Adım Kuş Değil Ki eserinde yer alan “Kuşların Kalbi” öyküsünde kahraman bir anda Yunanistan’dan Hindistan’a geçer (2024: 21). Yazarın gerçek mekânları tercih etmesi onu masal türünden uzaklaştırır da yaşananların fantastik oluşu yine öyküyü masal evreninde tutar.

Abdullah Harmancı masal anlatma geleneğini yazmış olduğu çocuk hikâyeleriyle sürdürür. Küçük Prens Hakem Olsun, Ötücü Kuşlar Festivali, Aynalı Baba ile Raci gibi pek çok çocuk kitabında yer alan kısa öykülerde karşısında geniş bir kalabalığa hitap eder gibi, adeta bir masal anlatıcısı gibidir. Pek çok öyküsünü masal anlatıcısı edasıyla kaleme alan yazarın eserlerinden seçilerek alıntılar yapılmıştır. Örnek sayısının az miktarda tutulması yoluyla çalışmadaki kompozisyon bütünlüğünü sağlanmaya çalışılmış ve gereksiz ayrıntılardan kaçınılmıştır.

Sonuç

Çocukların en çok ilgisini çeken türlerin başında masallar gelir. Masal çocukların hayal gücünü geliştiren, onları heyecanlandıran ilgi çekici bir türdür. Harmancı bir masal anlatıcısı gibi hikâyeler anlatarak okurun dikkatini zinde tutar. Dildeki sadelik ve üsluptaki akıcılık çocuk kitaplarının muhtevasına uygundur.

Harmancı’nın çocuk hikâyelerinde anlatıcı zaman zaman yazarın kendisidir. Kimi öykülerinde kendisinden “Abdullah Bey” diye söz eder. Zaman zaman okur geleneksel bir masal anlatıcısının varlığına şahit olur. Sözü edilen masal anlatıcısı bir anda şehirden şehre mekân değişikliği yapar. Gerçeküstü olaylar, doğal ve inandırıcı biçimde anlatılarak okurun bu olağanüstü atmosfere girmesi sağlanır. Meydana getirilen fantastik evren çocukların ilgisini çekecek niteliktedir.

Geleneksel anlatım formlarını yeniden yorumlayan Harmancı yalnızca hayalî mekânlara değil gerçek mekânlara da öykülerinde yer verir. Bu yönüyle öyküleri masal atmosferinden uzaklaşsa da yaptığı kelime tekrarları, kahramanların çıkarttığı sesler, betimlemeler Harmancı’yı bir masal anlatıcısına dönüştürür. Kitaplarında hep bir anlatıcı vardır. Okur öyküleri yalnızca bu anlatıcıdan dinler. Olağanüstü kahramanlar, konuşabilen ve düşünebilen hayvanlar öyküyü okura anlatmaz. Bu da Harmancı’nın bir anlatım tarzı belirlediğini gösterir. Bu tarzda bir değişiklik meydana getirmez.

Kaynakça

Degh, L. (2015). Masal anlatıcılar (çev. Adem Koç), *Milli Folklor Dergisi*, 15(59), 104-117.

Gürkan, B. (2019). “Hikâye-masal anlatıcısı ve meddah: benzerlik- karşıtlık ilkeleri”, Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tiyatro Anasanat Dalı, İstanbul.

Harmancı, A. (2021). *Ötücü kuşlar festivali*, Timaş Yayınları.

Harmancı, A. (2021). *Aynalı baba ile raci*, Timaş Yayınları.

Harmancı, A. (2021). *Hışırta avcısı*, Beyaz Bulut Yayınları.

Harmancı, A. (2021). *Küçük prens hakem olsun*, Timaş Yayınları.

Harmancı, A. (2022). *Şarkısını unutan kuş*, Timaş Yayınları.

Harmancı, A. (2023). *Obrukya’da bir gece*, Timaş Yayınları.

Harmancı, A. (2023). *Kalp şehrine yolculuk*, Vakıfbank Kültür Yayınları.

Harmancı, A. (2024). *Benim adım kuş değil ki*, Timaş Yayınları.

Yılmaz, G. (2021). “Abdullah Harmancı’nın öykücülüğü üzerine bir inceleme”, Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalı, Artvin.

TRAGEDYADAN MASALA BABA KATİLİ OĞULLAR: “BABASINI ÖLDÜREN EVLAT” MASALI ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Onur AYKAÇ*

Özet

En az iki taraf arasında vuku bulan zorlu uğraş olarak tanımlayabileceğimiz *mücadele*, çoğu halk anlatısının en önemli unsurudur. Mitten destana, masaldan halk hikâyesine kadar birçok anlatının başkahramanı bir kişiyi/şeyi kurtarmak, elde etmek, cezalandırmak, uzaklaştırmak, ortadan kaldırmak gibi amaçlarla bir mücadeleye girişmektedir. Söz konusu uğraşlar bazen doğüstü güçlerle, bazen düşmanlık eden kişilerle olabileceği gibi aile fertlerine karşı da yürütülebilmektedir. Bu noktada anlatılardaki baba-oğul mücadeleleri dikkati çekmekte; zaman zaman sonunda ölümler dahi yaşanabilmektedir.

Hâkimiyeti elinde tutma ve aile içinde baskın eril güç olma isteği, psikanalistler tarafından baba-oğul mücadelelerinin en önemli sebebi olarak gösterilmektedir. *Kral Oedipus* tragedyasıyla zirveye ulaşan bu Freudyen anlayışı, şu şekilde özetlemek mümkündür: “Bir erkek çocuğu annesine âşiktir ve ona ulaşmak için babasını ortadan kaldırmak ister. Burada uğruna mücadele edilen kadın, babanın eşidir; oğlun ise annesidir.” Yine aynı anlayışa göre, baba-oğul mücadelelerini anlamlandırabilmek için “beden, arzu, dürtü, fantasma, haz” gibi kavramlara da hâkim olmak gerekmektedir. *Kral Oedipus* tragedyası, söz konusu Freudyen anlayışın en müstesna örneğidir. Oedipus -bilmeden de olsa- kral olan babasını öldürmüş, kraliçe olan annesiyle evlenmiş, hatta annesinden çocuk sahibi olmuştur.

Baba-oğul mücadelesinin masal dünyasındaki yansımaları, Konya'nın Kadınhanı ilçesinde Süleyman Dağ'dan 13 Temmuz 2019 tarihinde Mavuş Dağ'ın derlediği “Babasını Öldüren Evlat” adlı masalda görmek mümkündür. Süleyman Dağ'ın büyüklerinden dinleyerek öğrendiğini ifade ettiği bu masal, *Kral Oedipus* tragedyasıyla pek çok benzerlik barındırmaktadır: Baba, bir padişah/kraldır; padişah, rüyasında oğlu tarafından öldürüleceğini öğrenir; padişah, doğan erkek çocuklarının öldürülmesi emrini verir; bir kişi, bu emre uymaz ve padişahın dünyaya gelen erkek evladını bir yere bırakır/saklar; oğlan büyür ve zamanla güçlü bir erkek olur; oğlan, günün birinde babasını/padişahı öldürür; oğlan, babasının ülkesine padişah/kral olur. İki anlatı arasındaki en temel fark ise şudur: Tragedya kahramanı Oedipus, bilmeden annesiyle evlenir; masal kahramanı ise annesini ceza olarak sarayına hizmetçi yapar.

Bu bildiride *Kral Oedipus* tragedyası ile “Babasını Öldüren Evlat” masalı, metinlerarasılık bağlamında ele alınmış ve içlerinde barındırdıkları Freudyen unsurlar, baba-oğul mücadelesi üzerinden anlamlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kral Oedipus* tragedyası, “Babasını Öldüren Evlat” masalı, metinlerarasılık, Freudyen okuma.

FROM TRAGEDY TO FAIRYTALE, PATRICIDE SONS: THE SAMPLE OF THE FAIRYTALE “THE SON WHO KILLED HIS FATHER”

Abstract

Struggle, which we can define as a hard fight occurring between at least two parties, is the most important element of most folk narratives. The protagonist of many narratives, from myth to epic, from fairy tale to folk

* Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karaman/Türkiye, onuraykac@kmu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7191-2208.

tale, engages in a struggle with events such as saving, acquiring, punishing, driving away or eliminating a person/thing. These struggles can sometimes be carried out against supernatural forces, sometimes with hostile people, or against family members. At this point, the father-son struggles in the narratives attract attention; from time to time, even deaths may occur.

The desire to retain dominance and be the dominant masculine power in the family is shown by psychoanalysts as the most important reason for father-son struggles. This Freudian understanding, which reaches its peak with the *King Oedipus* tragedy, can be summarized as follows: “A boy is in love with his mother and wants to eliminate his father to reach her. The woman being fought for here is the father’s wife; and the mother of the son.” According to the same understanding, in order to make sense of the father-son struggles, it is necessary to master concepts such as “body, desire, impulse, phantasma, pleasure”. The tragedy of *King Oedipus* is the most exceptional example of this Freudian understanding. Oedipus -albeit unwittingly- killed his father, who was a king, married his mother, who was a queen, and even had a child with his mother.

It is possible to see the reflection of the father-son struggle in the fairy tale world in the fairy tale “The Son Who Killed His Father” compiled by Mavuş Dağ from Süleyman Dağ in the Kadınhanı district of Konya on July 13, 2019. This fairy tale, which Süleyman Dağ stated that he learned by listening to it from his elders, has many similarities with the tragedy of *King Oedipus*: The father is a sultan/king; the sultan learns in his dream that he will be killed by his son; the sultan commands to kill the newborn sons; one person does not obey this command and leaves/hides the newborn son of the sultan somewhere; the boy grows up and becomes a strong man in time; the boy kills his father/sultan in one day; the boy becomes the sultan/king of his father’s country. The most fundamental difference between the two narratives is this: The tragic hero Oedipus unknowingly marries his mother; the fairy tale hero makes his mother a servant in his palace as punishment.

In this paper, the tragedy of *King Oedipus* and the tale of “The Son Who Killed His Father” are discussed in the context of intertextuality and the Freudian elements they contain are interpreted through the father-son struggle.

Keywords: The tragedy of *King Oedipus*, the fairytale of “The Son Who Killed His Father”, intertextuality, Freudian reading.

Giriş

Halk anlatılarının birçoğu, en az iki taraf arasında gerçekleşen mücadelelere sahne olmakta; uğraşın zorluğu ve devamlılığı, olay örgüsünün sürükleyiciliğini artırmaktadır. Mücadele unsuru özellikle mit, destan, masal, halk hikâyesi gibi anlatımlar için olmazsa olmaz öğelerden biridir. Bu noktada anlatının başkahramanı; toplumun yeme-içme-barınma ihtiyacını giderme, topraklarını genişletme, nam salma, meydan okuma, düşmanını alt etme, esir düşen bir aile ferdini kurtarma, başka dine mensup olan birini kendi dinine davet etme, sevdiğine kavuşma, bir nesneyi ele geçirme gibi türlü amaçlarla büyük bir uğraşa girişebilmekte; sonunda kurtarma, elde etme, cezalandırma, uzaklaştırma, ortadan kaldırma gibi eylemlerin birini veya birkaçını yerine getirmektedir. Söz konusu mücadeleler doğüstü bir güce (Tanrı, melek, şeytan, cin vs.), düşmanca tavırlar sergileyen bir yabancıya (Müslümanlar, gayrimüslimler vs.) karşı olabileceği gibi baba, anne, öz veya üvey kardeş gibi bir aile ferdine karşı da gerçekleştirilebilmektedir. Bu noktada, anlatılardaki en dikkat çekici mücadelelerden birinin baba-oğul arasında yaşandığı söylenebilir.¹

Baba-oğul mücadelelerinin özünde genellikle aile içi hâkimiyeti ele geçirme ve ailede baskın eril güç olma isteği saklıdır. Freud ve onun takipçileri, meseleyi bir adım daha öteye taşıyarak baba-oğul mücadelesinin merkezine “kadına tek başına sahip olma” amacını da yerleştirmişlerdir. Arzulanan bir varlığa dönüşen kadın; mevcut durumda baba için eş, oğul içinse anne konumundadır. Oğul özelinde bakıldığında, Freudyan anlayışta “çocuğun karşı cinsteki ebeveyne duyduğu cinsel çekim” şeklinde ifade edilen enest durum, oğulda şu üç arzuyu harekete geçirmektedir: “Sahip olma, sahip olunma ve ötekini ortadan kaldırma” (Nasio, 2012: 53-54). “Kadın bedeni, arzu, dürtü, fantasma, haz” gibi kavramlar etrafında şekillenen bu gelgitler, zamanla babaya düşmanlık duyma boyutuna ulaşabilmekte; “ötekini ortadan kaldırma” olarak ifade edilen son aşama ise oğulun babasını öldürmesi

¹ Halk anlatılarındaki baba-oğul mücadelelerini konu edinen çalışmalardan birkaçı için bakınız: Aça, 1999; Bayat, 2009; Yücel Çetin, 2015; Kayabaşı, 2016.

şeklinde kendini gösterebilmektedir. *Kral Oedipus* tragedyasında en olgun şekline şahitlik ettiğimiz bu anlayış, az çok değişiklik göstermiş haliyle başka anlatılarda da geçmektedir. Onlardan biri “Babasını Öldüren Evlat” masalıdır. Konya’nın Kadınhanı ilçesinde Süleyman Dağ’dan 13 Temmuz 2019 tarihinde Mavuş Dağ’ın derlediği “Babasını Öldüren Evlat” adlı masalda¹, baba-oğul mücadelesinin odağında anneye sahip olma arzusu bulunmasa da sonunda gelenek bozulmayacak ve baba, yine oğlu tarafından öldürülecektir.

Bu bildiriye ilk olarak *Kral Oedipus* tragedyası ile “Babasını Öldüren Evlat” masalının olay örgüleri ortaya konmuş, ardından her iki anlatının bire bir benzeyen noktaları tespit edilmiş, akabinde aralarındaki benzerlikler metinlerarasılık bağlamında ele alınmış ve son olarak bu anlatılardaki baba-oğul mücadelesi Freudyen bakış açısıyla yorumlanmıştır.

***Kral Oedipus* Tragedyası ile “Babasını Öldüren Evlat” Masalının Olay Örgüsü**

Bir metinde yer alan olayların süreklilik arz edecek şekilde birbirine bağlanması, olay örgüsünü/zincirini ortaya çıkarmaktadır. Bu olaylar dizisi; anlatının nasıl kurgulandığı, hangi aşamalardan geçerek gelişim gösterdiği, konunun nasıl ele alındığı, ana aksiyonu nelerin beslediği, başkişiler arasında nasıl bir ilişki ağı bulunduğu gibi pek çok sorunun cevabını da içermektedir.

Kral Oedipus tragedyasının (Sophokles, 2019) olay örgüsü ana hatlarıyla şu şekildedir:

- Laios, ülkesinin kralıdır.
- Laios, rahiplerinin Apollon’dan getirdikleri haberle bir oğlu olacağını ve oğlunun kendisini öldüreceğini öğrenir.
- Laios, canını kurtarmak için doğan ilk erkek evladını ayakları bağlı halde ıssız bir dağ başına bıraktırmak ister.
- Laios’un kölesi, çocuğa kıyamaz ve onu Korinthos’tan gelen bir haberciye teslim eder; haberci de çocuğu zengin bir adam olan Polybos’a evlatlık olarak verir.
- Oedipus, bir gün bir ziyafette şarabı fazla kaçıran birinden evlatlık olduğunu öğrenir.
- Bu bilgiyi teyit etmek için gittiği tanrılar Oedipus’a her şeyi anlatmasa da bir gün babasını öldürüp annesiyle evleneceğini söyler.
- Bunun üzerine Oedipus, anne-baba olarak bildiği insanların yanından ayrıлып uzak bir diyara gider.
- Oedipus, yolun ortasında yürürken Kral Laios ve adamlarının arabasına denk gelir.
- Çıkan yol verme kavgasında Oedipus, gerçek babası olan Kral Laios’u ve yanındaki birkaç kişiyi bilmeden öldürür.
- O gün arabadakilerden sadece Laios’un kölesi sağ kurtulur.
- Sonraları Oedipus, Thebai şehrinin kralı olur ve eski kralın eşi İokaste ile, yani bilmeden öz annesi ile evlenir.
- Oedipus ile İokaste’nin çocukları dünyaya gelir.
- Bir süre sonra Thebai’de ardı ardına uğursuzluklar baş gösterir.
- Thebai şehrinin rahibi ile birkaç kişi Oedipus’un yanına gelip ondan yardım ister.
- Oedipus, kayınbiraderi Kreon’u çözüm yolunu öğrenmesi için tanrı Apollon ile görüşmeye gönderir.
- Apollon, şehirde bulunan lanetli bir kişi eski kral Laios’u öldürdüğü için felaketler yaşandığını söyler.
- Oedipus, katili bulup onu şehirden kovarak kentini kurtarmak için harekete geçer.
- Oedipus, eli kanlı kişiyi bulabilmek için meşhur kâhin Teiresias’tan yardım ister.
- Teiresias, ısrarlara dayanamayarak aranan katilin ta kendisi olduğunu Oedipus’a söyler.
- Oedipus, babası kral Laios’u öldürüp onun eşiyle, yani öz annesiyle evlendiğini ve öz annesinden çocuğu olduğunu kabullenmek istemez.

¹ Bu bildiriye kullanılan masal derlemesi 2020 yılı öncesine ait olduğu için, zorunlu Etik Kurul iznine tabi değildir. Bahsi geçen masal, KMÜ Türk Dili Uygulama ve Araştırma Merkezi’nden temin edilmiştir.

- Oedipus; karısı, aynı zamanda annesi olan İokaste ile konuşunca her şeyi anlamaya başlar.
- O günlerde Korinthos'tan gelen bir haberci, Oedipus'a babası zannettiği Polybos'un öldüğünü haber verir.
- Korinthos'tan gelen haberci, dayanamayıp Oedipus'a üvey evlat olduğunu ve her şeyi Laios'un kölesinin bildiğini anlatır.
- Oedipus, Laios'un kölesini huzuruna getirtir.
- Oedipus, kölenin anlattıklarını dinleyince vaktiyle öldürdüğü kralın kendi babası, evlendiği İokaste'nin ise öz annesi olduğundan iyice emin olur.
- İokaste, öz oğluyla evlenip ondan çocuk sahibi olmanın ağırlığını kaldıramaz ve kendini asar.
- Oedipus, İokaste'nin elbisesinden aldığı altın iğneyi gözlerine batırır ve kendini kör eder.
- Oedipus; oğullarını ve kızlarını kayınbiraderi Kreon'a emanet edip kenti terk eder.
- Oedipus'un gidişiyle Thebai'deki felaketler son bulur.

“Babasını Öldüren Evlat” masalının olay örgüsü ise ana hatlarıyla şu şekildedir:

- Baba bir padişahtır/kraldır.
- Padişah, rüyasında bir oğlu olacağını ve onun tarafından öldürüleceğini öğrenir.
- Bunun üzerine padişah, doğan erkek çocuklarının öldürülmesi emrini verir.
- Padişahın karısı, bu emre uymaz ve doğan erkek evladını gizlice bir mağaraya bırakır/saklar.
- Padişahın karısı, padişaha doğan oğlunun öldüğü yalanını söyler.
- Bir dişi ayı, mağaradaki çocuğu bulur ve onu emzirip büyütür.
- Oğlan, ayı ininde yabani bir şekilde büyüdüğü için dağdan yolu geçen herkese saldırır.
- Bu oğlanın, gerçekte padişahın oğlu olduğunu kimse bilmez.
- Oğlanın küçük kız kardeşi, elçi olarak yabani oğlanla, yani ağabeyiyle görüşmeye gider.
- Ayı postu giyen küçük kız kardeş, insanlara saldıran yabani oğlanı, yani ağabeyini ikna edip şehre getirir.
- Şehir ahalisi, oğlana “Ayı Kulak” lakabını takar.
- Şehir hayatına alışamayan oğlan, bir süre sonra izin isteyip şehirden ayrılır.
- Tek başına hayli yol giden oğlan, kapısı penceresi olmayan fantastik bir eve rastlar.
- Oğlan, yüz batman ağırlığındaki gürzüyle evin duvarını yıkıp içindeki güzel kızla tanışır.
- Kızın üç erkek kardeşi vardır ve üçü de karşı tepede devlerle vuruşmaktadır.
- Oğlan, yeni tanıştığı kızın kardeşlerine yardım etmeye gider ve gürzüyle kırk devi tek başına öldürür.
- Oğlan; kızı ve üç erkek kardeşini kavuşturur.
- Yeniden yola düşen oğlan, babadan kalma mirası bölüşemeyen üç gence rastlar.
- Gençlere babadan miras kalan tılsımlı nesnelere; pösteki, kamçı, külah ve sofraya bezidir.
- Oğlan, mirasçı gençlerden tılsımlı nesnelere ne işe yaradığını öğrenir.
- Oğlan, mirasçı gençleri aldatıp tılsımlı eşyalara el koyarak gözden kaybolur.
- Padişah, rüyasında “Ayı Kulak” lakaplı çocuğun kendi oğlu olduğunu öğrenir ve kehanetin gerçek olmasından korkar.
- Padişah, daha önce onu şehre getiren küçük kızından oğlanı yine bulmasını ister.
- Padişah, oğlanı yedi derede yedi tepede yedi gün boyunca arayıp bulamayan küçük kızını idam ettirmeye karar verir.
- Oğlan, idam günü saraya gelir ve padişahın “öz babası” olduğunu öğrenir.
- Oğlan, küçük kız kardeşini idam ettirmek isteyen padişahı, yani babasını kılıçla öldürür.
- Böylece padişahın yıllar önce rüyasında öğrendiği kehanet gerçekleşmiş olur.
- Oğlan, babasının şehrine padişah olur.
- Oğlan, daha önce devlerin elinden kurtardığı üç kardeşin bacısıyla evlenir.
- Oğlan, vaktiyle kendisine sahip çıkmayan annesine ceza verir ve onu sarayına hizmetçi yapar.
- Oğlana kırk gün kırk gece düğün yapılır.
- Oğlan padişah olduktan sonra, yaşadığı şehir bereketle dolar.

Olay örgüleri dikkatle incelendiğinde, özellikle iki anlatının başlangıç ve bitişleri arasında ciddi benzerlikler bulunduğu görülmektedir. Baba-oğul mücadelesinde hayatta kalanın “oğul” olması ise iki anlatının akılda en çok yer eden tarafları arasındadır.

***Kral Oedipus* Tragedyası ile “Babasını Öldüren Evlat” Masalının Benzerlikleri**

Halk anlatılarının uzun süre sözle nakledildikten sonra yazılı ve dijital kültürle tanıştığı bilinen bir gerçektir. Gelenek, bellek ve aktarım terimlerinin ön planda olduğu sözlü kültür döneminde, unutmaya bağlı olarak metinlerin kısalmasının yanında yanlış hatırlamaya dayalı olarak metinler arasındaki geçişliliğin artması da sıkça görülen bir durumdur. Bu bağlamda herhangi bir mitik sahne, bir destanda karşımıza çıkabilmekte veya herkesçe bilinen bir halk hikâyesi, bir masala dönüşebilmektedir. Bu türden metinleri doğru anlamak ve anlamlandırabilmek için metinlerarası ilişkileri bilmeye ihtiyaç vardır. “Bir metinlerarası göndergenin anlamını çıkarabilmek için yer aldığı metnin bağlı olduğu yazınsal gelenek, yazarın yazın anlayışı ve metnin konusundaki bakış açısı, yazıyla olan ilişkisi, metnin stratejisi, tarihsel ve toplumsal koşullar” göz önünde tutulmalıdır (Aktulum, 2000: 167). Burada *Kral Oedipus* tragedyası ile “Babasını Öldüren Evlat” masalı metinlerarasılık bağlamında ele alınırken en çok dikkati çeken unsurdan biri, Aktulum’un sözünü ettiği “tarihsel ve toplumsal koşullar” olacaktır. Zira belki de bu koşullar yüzden Sophokles, Oedipus’un annesi İokaste ile evlenip ondan çocuk sahibi olmasına izin verebilirken; masalın anlatıcısı konumundaki Süleyman Dağ, masal kahramanı ile annesi arasında bir ilişki imasında dahi bulunmamış, hatta babasını öldürüp onun şehrine padişah olan oğlanı yabancı bir kızla evlendirmiştir. Bahsi geçen iki anlatı arasındaki metinlerarası ilişkiyi ortaya koyabilmek için en uygun terim ise kolajdır:

“Kolaj, bir bütünden alma ve başka bir bütünün içine katma şeklinde iki aşamada gerçekleşen bir süreçtir. Bu süreçte kesme işlemiyle alınan metinler veya iletiler, yeni bir sisteme yeni anlamlar yüklenerek yerleştirilirler. Böylece kesilen parçaların hem alındıkları köken metinlerde hem de eklendikleri yeni metinlerde farklı yapısal birliktelikler ve anlamlar oluşturdukları görülür.” (Güvenç, 2019: 35)

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere *Kral Oedipus* tragedyası ile “Babasını Öldüren Evlat” masalı arasında ikili bir okuma yapmak gerekmektedir. “Bir yandan alıntılanan-yapıştırılan kesitin köken metne göre aldığı yeni anlam, öte yandan yeni bir bütüne sokulan parçanın orada aldığı anlam” (Aktulum, 2000: 225) ayrı ayrı takip edilmelidir. Bildirinin bu kısmında, özellikle iki anlatının kolaj kapsamında değerlendirilebilecek kısımlarına yoğunlaşılacaktır.¹

¹ Sadece “Babasını Öldüren Evlat” masalına odaklanıldığında başka metinlerarası ilişkiler de göze çarpmaktadır. Bunlardan en belirgin olanı, “anıştırma” kavramı üzerinden söz konusu masal ile Dede Korkut hikâyeleri arasında kurulacak bağıdır. “Açık seçik göndermede bulunmadan bir kişi ya da nesne konusunda düşüncüyü uyarma biçimi” (Aktulum, 2000: 109) olan anıştırma, “Babasını Öldüren Evlat” masalı ile Dede Korkut hikâyelerinden “Basat Depegöz’ü Öldürdüğü Boy” adlı hikâye arasında görülmektedir. Bahsi geçen Dede Korkut hikâyesinde, düşman saldırısından dolayı yurdundan kaçan/göç eden Oğuz kavmi, yolda Aruz Koca’nın küçük oğlunu düşürür ve bir aslan, bu çocuğu bularak büyütür. Aradan hayli bir zaman geçince Oğuz kavmi yeniden yurduna döner. Aslanın büyüttüğü çocuk, sazlıktan çıkıp atları öldürmeye başlar. Kavmin ileri gelenleri durumu fark eder ve çocuğu bulup evine getirirler. Ancak çocuk, her defasında kaçıp tekrar aslan yatağına gider. Sonunda Dede Korkut araya girip oğlanla konuşur ve onu Oğuz kavmiyle birlikte yaşamaya ikna eder; çocuğa da “Basat” adını verir. (Ergin, 1989: 206-207) “Babasını Öldüren Evlat” masalında *anıştırma* yoluyla bu olayın hatırlatıldığı söylenebilir. Masal kahramanı oğlan, annesi tarafından bir mağaraya bırakılır. Bir dişi ayı, mağaradaki çocuğu bulur ve onu emzirip büyütür. Oğlan, ayı ininde yabani bir şekilde büyüdüğü için dağdan yolu geçen herkese saldırmaya başlar. Ahali bu durumdan şikâyet edince padişahın küçük kızı, elçi olarak yabani oğlanla, yani bilmeden ağabeyiyle görüşmeye gider ve onu ikna ederek şehre getirir. Şehir ahali ona “Ayı Kulak” lakabını takar. Bir süre şehirde kalan oğlan, şehir hayatına alışamaz ve oradan ayrılır. Türlü maceralar yaşayan oğlan tekrar şehre döndüğünde şehrin padişahı olacaktır. Karşılaştırılan iki anlatıda özellikle oğlanların yalnızlığa terk edilmesi, yabani bir hayvan tarafından büyütülmesi ve sonunda yabani hayattan kopup cemiyet hayatına karışmaları, metinlerarası ilişkilerden “anıştırma” yoluyla sunulmuştur.

Söz konusu metinlerin ilk belirgin benzerliği, olayların başlama şeklidir. *Kral Oedipus* tragedyasında Kral Laios, Tanrı Apollon'dan gelen haberle bir oğlunun olacağını ve bir gün bu oğlu tarafından öldüreceğini öğrenir. Bunun üzerine canını kurtarabilmek için doğan ilk erkek evladını ayakları bağlı halde ıssız bir dağ başına bıraktırmak ister ve bu işi halletmesi için kölesini görevlendirir. Böylece tragedyadaki olaylar silsilesi başlamış olur. (Sophokles, 2019: 27) “Babasını Öldüren Evlat” masalı da benzer şekilde başlamıştır. Padişah, bir gece rüyasında bir oğlunun olacağını ve bir gün bu oğlu tarafından öldüreceğini öğrenir. Rüyaya gelen kişinin kim olduğu masalda söylenmese de *Kral Oedipus* tragedyasında olduğu gibi ruhani bir kişi/varlık olduğu muhakkaktır. Padişah gördüğü rüya üzerine, doğan bütün erkek çocuklarını öldürtmeye karar verir. Böylece Freudyen bakış açısının öne çıkardığı baba-oğul mücadelesi de başlamış olur.

Metinler arasındaki ikinci benzerlik, kralın/padişahın emrine uyulmaması şeklinde kendini göstermiştir. *Kral Oedipus* tragedyasında Kral Laios'un kölesi, ıssız bir dağ başında ölüme terk etmesi için kendisine verilen çocuğa kıyamaz ve onu Korinthos şehrinden gelen bir haberciye teslim eder. Kölenin amacı, bu çocuğun yaşamasını sağlamaktır. Haberci de çocuğu zengin bir adam olan Polybos'a evlatlık olarak verir. Böylece başkahraman Oedipus, Polybos adlı kişinin evlatlığı olur ve bu sayede hayatta kalmayı başarır. Oğlunun hayatta olduğunu bilmeyen Kral Laios ise şimdilik kendini güvende hissetmeye devam eder. (Sophokles, 2019: 38-39) “Babasını Öldüren Evlat” masalında da padişahın emrine uyulmadığı görülmektedir. Padişah doğan erkek çocuklarının öldürülmesi emrini verse de karısı, bu emre uymaz ve doğurduğu erkek evladını gizlice bir mağaraya saklar; padişaha ise oğlanın öldüğü yalanını söyler. Çocuğu bu mağarada bir dişi ayı bulur ve onu emzirip büyütür. Oğlunun hayatta kaldığını bilmeyen padişah ise tıpkı Kral Laios gibi şimdilik kendini güvende hissetmeye devam eder.

Üçüncü benzerlik, başkahramanların gerçek babalarının kim olduğunu başkasından öğrenmeleridir. Oedipus, ilk olarak, bir ziyafette şarabı fazla kaçıran birinden evlatlık olduğunu öğrenir. Akabinde yaptığı soruşturmanın neticesinde eski kral Laios'un oğlu olduğunu anlar. Tanrı Apollon, Thebai şehrinin meşhur kâhini Teiresias, Korinthos'tan gelen haberci ve Kral Laios'un kölesi, bu süreçte Oedipus'un gerçekleri öğrenmesine değişen oranlarda katkı sağlar. (Sophokles, 2019) “Babasını Öldüren Evlat” masalında başkahraman, padişahın oğlu olduğunu masalın sonunda öğrenir. Ona bu bilgiyi, idam edilmek üzere olan küçük kız kardeşi verecektir.

Dördüncü büyük benzerlik, başkahramanların babalarını öldürmeleridir. *Kral Oedipus* tragedyasında Oedipus, yolun ortasında yürürken babası Kral Laios ve adamlarının arabasına denk gelir. Arabacının yoldan çekilmesi için uyardığı Oedipus ile arabadakiler arasında kavga çıkar. Oedipus, babası Kral Laios da dâhil olmak üzere arabada bulunanları öldürür; sadece Kral Laios'un kölesi kaçarak canını kurtarabilir. (Sophokles, 2019: 29-30) “Babasını Öldüren Evlat” masalında oğlan, küçük kız kardeşinin idam edileceği gün tesadüfen saraya gelir ve kız kardeşinden şehrin padişahının “öz babası” olduğunu öğrenir. Oğlan, kız kardeşini idam ettirmek istediği için babasına kızar ve onu bir kılıç darbesiyle öldürür. Burada her iki anlatıda da oğullar babasını öldürmüştür, ancak şu noktaya dikkat etmekte fayda vardır: Tragedyadaki Kral Oedipus babasını “bilmeden”, masaldaki oğlan ise babasını cezalandırmak amacıyla “bile isteye” öldürmüştür. Her iki durumda da Freudyen anlayıştaki araştırmacıların vurguladığı “ötekini ortadan kaldırmaya” varan baba-oğul düşmanlığı, yine babanın kanının dökülmesiyle son bulmuştur. Başkahramanların babalarını öldürmesi meselesini kapatmadan önce burada bir hususa daha değinmekte fayda vardır. *Kral Oedipus* tragedyasında Kral Laios, oğlu Oedipus'un yaşadığı bilgisini hiçbir zaman öğrenemez; hatta kendisini öldüren kişinin oğlu olduğunu dahi bilmez. Ancak “Babasını Öldüren Evlat” masalında durum farklıdır. Padişah, anlatının sonlarına doğru ikinci kez rüya görmüş ve rüyasında ona oğlunun yaşadığı bilgisi verilmiştir. Bunun üzerine padişah, ilk rüyasında öğrendiği kehanet gerçekleşmeden oğlunu bulup öldürmek için harekete geçmiş, fakat oğlu tarafından kılıçla öldürülmüştür.

Anlatılardaki annelerin akıbeti, beşinci benzerliği oluşturmaktadır. Zira her iki anlatıda da anneler ya kendini cezalandırmış ya da başkası tarafından cezalandırılmıştır. *Kral Oedipus* tragedyasında Kral Laios'un eşi İokaste, şehrin yeni kralı olan Oedipus'la, yani bilmeden öz oğluyla evlenir. Hatta ondan çocukları olur. Tragedyanın sonunda, öz oğluyla evlenip ondan çocuk sahibi olduğunu öğrenen İokaste, bunun ağırlığını kaldıramaz ve kendini asarak hayatına son verir. (Sophokles, 2019: 48-49) “Babasını Öldüren Evlat” masalında ise oğul ile annenin evliliği söz konusu değildir. Başkahraman

babasını öldürdükten sonra, vaktiyle kendisine sahip çıkmayıp bir mağaraya terk eden annesine ceza verir ve onu sarayına hizmetçi yapar. Devamında başkahramanın başka bir kızla evlendirildiği görülür. “Babasını Öldüren Evlat” masalında anne-oğul birlikteliğine rastlanmaması, Yunan tragedyasından Türk masalına geçişte toplumsal koşulların baskısının belirleyici olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Türk kültüründeki annenin “doğurganlık, koruyuculuk/savunuculuk, rehberlik/eğiticilik, besleyicilik, elçilik/arabuluculuk” gibi işlevlerine annelik vasfının kutsiyetini ve önemini vurgulayan pek çok dinî argüman da eklendiğinde (Küçük, 2020: 29), masaldaki anne ile oğul arasında herhangi bir “cinsel çekim” görülmemesinin sebebi daha net anlaşılabilir.

Altıncı ve son büyük benzerlik, anlatıların sonundaki “felaketlerin son bulması/berekete kavuşma” vurgusuyla karşımıza çıkmaktadır. *Kral Oedipus* tragedyasında Oedipus, öz babasını öldürüp öz annesiyle evlenerek ondan çocuk sahibi olduğunu öğrenince, annesinin elbisesinden aldığı altın iğneyi gözlerine batırarak kendini kör eder. Ardından oğullarını ve kızlarını kayınbiraderi Kreon’a emanet edip kenti terk eder. Oedipus’un ayrılmasının ardından Thebai şehrinde uzun zamandır devam eden felaketler son bulur. (Sophokles, 2019: 49-56) “Babasını Öldüren Evlat” masalında, oğlan babasını öldürüp annesini saraya hizmetçi yaptıktan sonra şehrin padişahı olur. O başa geçtikten sonra şehir bereketle dolup taşar. Burada bilhassa şu nokta dikkati çekmektedir: Tragedyada babasını öldürüp annesiyle evlenen oğul “şehri terk edince” felaketler sona erer, bir bakıma şehre “bereket” gelir; masalda ise babasını öldürüp annesini saraya hizmetçi yapan oğul “padişah olunca” şehrin berekete kavuştuğu görülür.

Kral Oedipus tragedyası ile “Babasını Öldüren Evlat” masalı arasında bu kadar belirgin benzerlikler bulunması akla şu soruyu getirmektedir: Söz konusu masal, tragedya metninin “eş metni” (varyantı) mi yoksa benzer metni (versiyonu) midir? M. Öcal Oğuz, “yan yana geldiğinde uyumsuzluk göstermeyen, uygun bir beraberlik ve eşitlik sergileyen” metinler için *eş metin* (varyant); “birbirinin tıpatıp aynısına kadar uzanan benzerliği” içinde barındıran metinler içinse *benzer metin* (versiyon) terimini kullanmaktadır (2000: 26-27). Bu bildiride incelemeye tabi tutulan iki anlatının olay örgüleri arasında her yönüyle tıpatıp derecesine varan bir benzerlik söz konusu olmadığı için, “Babasını Öldüren Evlat” masalını *Kral Oedipus* tragedyasının eş metni (varyantı) olarak kabul etmek yerinde olacaktır.

Sonuç

Mit, destan, masal, halk hikâyesi gibi anlatılarda kahramanın birisiyle/bir şeyle mücadele etmesi sık görülen bir durumdur. Uğraşılan kişi/şey bazen olağanüstü bir varlık, bazen yabancı bir insan, bazense bizzat aile fertlerinden birisi olabilmektedir. Söz konusu mücadelelerin en dikkat çekici olanlarından biri, baba-oğul arasında yaşananlardır. Bu mücadele kimi zaman o kadar şiddetli olmuştur ki oğulun babasını öldürdüğü dahi görülmüştür. Baba katili oğul figürünün en klasik örneği *Kral Oedipus* tragedyasında görülse de halk masallarında da babasını öldüren oğul imajına rastlamak mümkündür. Bu masallardan biri, “Babasını Öldüren Evlat” adını taşımaktadır.

Konya’nın Kadınhanı ilçesinde Süleyman Dağ’dan 13 Temmuz 2019 tarihinde Mavuş Dağ’ın derlediği ve KMÜ Türk Dili Uygulama ve Araştırma Merkezi arşivlerinde yer alan “Babasını Öldüren Evlat” adlı masal, içerdiği baba-oğul mücadelesi özelinde *Kral Oedipus* tragedyasıyla pek çok benzerlik göstermektedir. Bu noktada “olayların başlama şekli, kralın/padişahın emrine uyulmaması, başkahramanların gerçek babalarının kim olduğunu başkasından öğrenmeleri, başkahramanların babalarını öldürmeleri, annelerin akıbeti, felaketlerin son bulması/berekete kavuşma vurgusu” öne çıkan benzerlikler arasındadır. İki anlatının olay örgülerine dikkatle bakıldığında tragedyadan masala geçişte özellikle başlangıç ve bitişteki olayların olduğu gibi korunduğu, aralara ise tragedyayı masala yaklaştıracak aksiyonlar eklendiği görülmektedir. Bu sebeple iki metni çözümlenebilmek için metinlerarası okuma yapmaya ihtiyaç vardır. Söz konusu iki anlatı arasındaki metinlerarası ilişkiyi ortaya koyacak en uygun terim ise kolaj olarak görünmektedir. Bilindiği gibi kolaj, bir bütünden alınıp başka bir bütünün içine konulan olayları/durumları kapsamaktadır.

Her iki anlatıdaki baba-oğul mücadelesini Freudyen bir bakışla yorumladığımızda karşımıza şu gerçek çıkmaktadır: Her iki anlatıda da oğullar, babalarını öldürmüştür. Ancak tragedyaya kahramanı Oedipus babasını “bilmeden”, masal kahramanı oğlan ise babasını “bile isteye” öldürmüştür. Bir de Freud ve takipçilerinin baba-oğul mücadelesinin merkezine koydukları “eş/anne konumundaki kadına tek başına sahip olma” fikrine de değinmekte fayda vardır. Bu teori *Kral Oedipus* tragedyasında gerçekleşmiş; Oedipus öz babasını öldürüp öz annesiyle evlenerek ondan çocuk sahibi olmuştur. “Babasını Öldüren Evlat” masalında ise masal kahramanı ile annesi arasında bir ilişki imasında dahi bulunulmamıştır. Bu durumu tarihsel ve toplumsal koşullarla açıklamak mümkündür. Türk kültüründe anneye yüklenen olumlu işlevlerin yanına anneliğin kutsiyetini vurgulayan dinî argümanların da eklenmesi, masalda anne-oğul ilişkisine rastlanmamasına temel gerekçe olarak gösterilebilir.

Kaynakça

- Aça, M. (1999). Türk kahramanlık destanlarında iç mücadele ve yakın akrabaları tarafından ihanete uğrayan kahraman. *Millî Folklor*, 11(44), 18-23.
- Aktulum, K. (2000). *Metinlerarası ilişkiler*. Öteki Yayınevi.
- Bayat, F. (2009). Mitolojik zıtlık paradigmasında baba-oğul mücadelesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 63-70.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut kitabı-I (Giriş-metin-faksimile)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Güvenç, A.Ö. (2019). *Halk anlatılarının yeniden yazımı sürecinde Tepegöz*. Ötüken Neşriyat.
- Kayabaşı, O.A. (2016). Türk destanlarında baba-oğul çatışması. *Turkish Studies*, 11(4), 505-516.
- Küçük, M.A. (2020). İşlevsellik bağlamında Türk mitlerinde annelik olgusu. *Millî Folklor*, 16(126), 27-39.
- Nasio, J.D. (2012). *Oedipus (Psikanalizin en önemli kavramı)*. (C. Coşkan, Çev.). Say Yayınları.
- Oğuz, M.Ö. (2000). *Türk dünyası halk biliminde yöntem sorunları*. Akçağ Yayınları.
- Sophokles (2019). *Kral Oidipus*. (B. Tuncel, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yücel Çetin, A. (2015). Dede Korkut Kitabı'nda baba, oğul ve baba-oğul ilişkisi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15(2), 55-63.

EK: MASAL METNİ

Kaynak Kişinin;

Adı ve Soyadı: Süleyman Dağ

Doğum Yeri: Alabağ Köyü

Doğum Tarihi: 24.04.1946

Ürünü Kimden Öğrendiği: Büyüklerinden öğrenmiş.

Eğitim Durumu: İlkokul

İkamet Ettiği Yer: Kadınhanı/Konya

İşi: Emekli

Derlemenin Yapıldığı Yer: Kadınhanı/Konya

Derlemenin Yapıldığı Tarih: 13.07.2019

Derlemeyi Yapan Kişinin Adı ve Soyadı: Mavuş Dağ

Derlemenin Arşivlendiği Yer: KMÜ Türk Dili Uygulama ve Araştırma Merkezi

BABASINI ÖLDÜREN EVLAT

Bi varımış bi yoğumuş, eveli bizden çoğumuş. Bi padişah varımış. Padişaha dimişler ki üryasında:

-Bi oğlun olacah, ölümüne sebep olacah.

O da bi uyanmış. Hanımına:

-Hanım böle böleymiş len. Bi oğlum olacağımış. Ölümüne sebep olacağımış!

Hanımı:

-Gid herif, böle ürya mı olur yav, dimiş.

Padişah:

-Valla ben böle ürya gördüm, dimiş.

Padişah doğan oğlan çocuklarını öldürmeye başlamış. Bunun garısı da bi oğlan doğracağında herife görünmeden bi mağraya almış gidmiş, goyuvirmiş çocuğu. Belemiş, sarmış, bi mağraya goyuvirmiş.

Padişah:

-Çocuh nirde len, dimiş.

Hanımı:

-Çocuh öldü herif. Götürdüler gömdüler geldiler, dimiş. Gandırmış yani.

Orya da bi gancih ayı gelmiş. Dişi ayı. Bunu emzirmiş, büyödmüş. Oğlan büyömuş. Üç, beş yaşlarına gelmiş. Şeğerden o dağa o mağranın orya giden birileri:

-Len yav dimişler, dağda adam gibi bi şey var. Anadan doğma cılbah, orda milleti govalıyı, dimişler.

-Ney len, olur mu?

-Valla var len.

Altı yaşı, sekiz yaşı, on iki yaşı diriken oğlan büyömuş. O dağdan o dağa, o dağdan o dağa milleti govalarımış. Üsdünde elbise bi şey yoğumuş. Ayı ne geydircek buna. Eyi ki ayı boğub öldürmemiş.

Bi gız gardaşı varımış bunun. Güççük gardaşı. Dimiş ki:

-Durun, ben onu alır gelirim bura.

Güççük gardaşı gidmiş; o da görmüş, anadan doğma cılbah bi şey. Güççük gardaşı, sırtına ayı gılıhlı bi şey, bi deri geymiş. Emekliyerekden varmış yanına. Oğlanın yanına varıb oğlanla şey idirikene şöle böle, elleri ayahlarıylan işaredleşmişler. Oğlana dimiş ki:

-Arhadaş olalım mı?

-Olalım.

Gonuşa konuşa köprüye getirmiş. Şeğrin şeyinde köprü varımış, orya gadar getirmiş. Orya getirib buna bi elbise geydirmiş. Oğlan dimiş ki:

-Bu eyi len, her bi şeylerim eyicene gapandı, aynı bunun gibi oldum, dimiş.

Şeğrin bi yanından bi yanına gice gezdirirlerimmiş oğlanı. Gündüz kimse dışarı çıhmasın, dimişler millete. Kimse de dışarı çıhmamış. Bunu gezdiririkene gezdiririkene alırdırmişlar şeğrin içine. Adını "Ayı Gulah" goymuşlar. Ayı büyöddü ya.

Amma bu oğlan usanmış gari. Dimiş ki:

-Bahale arhadaş, ben burda yaşayamam. Ben dağlara gidecem. Benim yirim ora.

-Len bahale, gel gidme, burda şeydelim.

-Olmaz, gidecem. Başın dara gelirse yidi derede yidi depede ara beni.

-Tamam.

Oğlan, yani Ayı Gulah, az gidmiş uz gidmiş, dere depe düz gidmiş, bi eve varmış. Etrafını dolanmış dolanmış, gapı pencere bi şey yoğumuş. Oğlan:

-Len neyimiş bu, gapısı penceresi yoh, dimiş.

Elinde de gürzü varımış. Yüz badmanlıh gürz. Gürzü bi tene vurmuş duvara, bi gapı açılmış. İçinde bi gız ağlarımış. Oğlan:

-Gız sen burda niye ağlıyın? Yalnız başına nöğrüyün sen burda?

-Depede üç gardaşım var. Devle harb idiyler. Biri atıyı, biri gapıyı, biri de gaçıyı. Devi öldürdüler mi öldürmediler mi bilmem, ona ağlarım.

-Nirde?

-Şo depede.

Hemen tızihmiş orya oğlan. Varsa bahsa ki üç gardaşın üçü de devlerle harb idiyler. Devler de gırh teneymiş. Biri atarımış, biri gaparımış, biri de gaçarımış gızın gardaşlarının. Hemen gürzünen devlere pat küt, çat pat... Gırh tene devi yire serivirmiş. O üç gardaşı almış, evlerne gelmiş. Dimişler:

-İn misin, cin misin, sen necisin, sen kimsin, neysin?

-Valla ben böyle böyle bi şeyim. İn de değelim, cin de değelim. Beni ayı böyüddü, bu yaşa getirdi.

-Bahale, sen bizi gurtardın, sağ ol. Biz bacımızı sana virelim. Burda bizim yanımızda oturun.

-Olmaz.

Vedalaşmışlar, çıhmış oğlan. Yola düşmüş giderimiş. Yolda giderikene üç tene çocuh döğüşürlerimiş. Dimiş ki:

-Selamünaliküm.

-Alikümselam.

-Yav hayrola?

-Gid gardaş yav, sen de başımıza bela olma!

-Yav bi diyin derdiniz ney? Belki derdinize şey olurum, işinize faydam olur.

-Babamızdan miras galdı. Babamız öldü, biz de mirası üleşemedik, ona dövüşürük.

-Ne galdı?

-Şo postakı, şo gamçı, şo kulah, şo sufra.

-Eyi de bunlar ne işe yarayı?

-Postakiye bindin, gamçıyı yire vurdun mu ben filan yirde isterim de, seni orya götürüyü.

-Hmm len bana yarar bu. Şo kulah?

-Başına geydin mi kimseye görünmezsın.

-Hmm tamam, bu daha eyi.

-Şo sufra?

-Açıl sufram açıl didiğinde türlü türlü yimek çıkar, yirsın.

-Eyiymiş.

Oğlan eline yumruh gibi bi daş almış. Dimiş ki:

-Ben bu daşı alacam, şoraya gidecem. Eveli gelen sufrayı alacah, ikinci gelen kulahı alacah, üçüncü gelen de postakıynen gamçıyı alacah.

-Tamam. Bundan golay ne var len, dimişler.

Oğlan bi daş almış, dee öte gidmiş. Ayının atdığı daş yahına düşer mi?

Üç gardaş tızılmışlar. Bu da hemen sufrayı cibine goymuş, kulahı geymiş, postakıye binmiş, filan yirde isterim diyi gamçıyı vurmuş. Üç gardaş gelseler bahsalar ki yirde bi avuç altın. Sevinmişler. Üleşmişler tabii.

Ondan sonra bu oğlan dağda daşda dere depede gezmiş tozmuş.

Öte yanda padişaha bi gice üryasında bu oğlanın gendi oğlu olduğunu dimişler. Padişah neyitsem neyitsem diriken gızına dimiş ki:

-Gid bunu bul, yohsa seni asdırırım.

Gızı yidi dere yidi depe gidmiş. Az gidmiş uz gidmiş çoh gidmiş, bulamamış. Giri gelmiş:

-Bulamadım baba. Bana yidi gün daha müsaade it. Yidi günde bulamazsam beni as, dimiş.

Gız yidi gün daha aramış, bulamamış. Asılacah gari.

Bunun gardaşı, hani şo adı Ayı Gulah olan, dimiş ki:

-Len şo arhadaşa bi bahıb geliyim.

Postakıye binmiş, gamçıyı yire vurmuş, bi soluhda padişahan sarayının önüne gelmiş. Dimiş ki:

-Len burda bi şey var, amma ney?

Başında kulah geyili ya, kimse de görmüyü onu. Gelmiş arhadasının gulağna dimiş ki:

-Hayrola?

-Len ben seni yidi dere depede yidi gün aradım, bulamadım. Seninlen gardaşımışlıh. Babam da bana böyle böyle yapdı.

-Tamam.

Güççük gardaşını asacahlarında oğlan kulahı başından sıyırıldığın ortaya çıhmış. Padişahan önüne gelib dimiş ki:

-İpe mi razısın, gılıca mı razısın?

Padişah babası şaşmış, bi şey şiydememiş. Oğlan, gılıcı boynuna vurduynan başını yuvarlayıvirmiş şoraya. Üryasındaki şey de doğru çıhmış padişahan.

Himdi gız gardaşı dimiş ki:

-Bahale gardaşlıh, gel gidme len, sen de sarayda otur.

-Yoh gidecem.

Çekmiş gidmiş oğlan. Dimiş ki:

-Gidiyim, o gızı alıyım, sarayda oturalım.

Gelmiş o üç gardaşın yanına. Gızı istemiş. Onlar da gızı virmişler buna. Gızı almış, doğru padişahan saraya. Görenler:

-Bu ney?

-Nişanlım.

-Len nirden buldun bunu, bek de güzelimiş.

Gırh gün gırh gice düğün yapmışlar. Gari bu oğlan, padişah olmuş. Şeğere bereketinen dolub daşmış. Vahdiynen bu oğluna sahab çıhmadıydı ya, analarını da ceza olsun diyi saraya hizmetçi itmişler. Himdi orda yaşıyılar.

DİJİTALLEŞME VE OKUMA: DEĞİŞEN ALIŞKANLIKLAR VE ETKİLERİ

Doç. Dr. Yusuf GÜNAYDIN¹

Özet

Dijitalleşme özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde ve 21. yüzyılda kendini oldukça belirgin bir şekilde hayatımızda göstermeye başlamıştır. Hayatın hemen her alanında kendini hissettirmesine rağmen bazı alanlarda daha da baskın bir hâl almıştır. Bu alanlardan bir tanesi eğitim ve eğitimin omurgasını oluşturan okuma eylemidir. Dijitalleşmenin okuma eylemi üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olsa da günümüz gerçeği olduğu için dijitalleşmenin olumsuz taraflarını lehimize çevirebilme adına atılması gereken adımlar, uyulması gereken kurallar ve faydalı tarafları üzerinde derinlemesine analizler ve araştırmalar yapılması oldukça önem arz etmektedir. Bu araştırmada eğitimin geleceğini anlama ve olası senaryolarda sağlıklı adımlar atabilmek adına dijital okumanın günümüzdeki olumlu ve olumsuz etkilerine yer verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Dijitalleşme, eğitim, okuma.

Abstract

Digitalization has started to manifest itself quite prominently in our lives, especially in the last quarter of the 20th century and in the 21st century. Although it has made itself felt in almost every aspect of life, it has become even more dominant in some areas. One of these areas is education and the act of reading, which forms the backbone of education. Although digitalization has both positive and negative effects on the act of reading, since it is the reality of today, it is very important to conduct in-depth analysis and research on the steps to be taken, the rules to be followed and the beneficial sides of digitalization in order to turn the negative sides of digitalization into our favor. In this study, in order to understand the future of education and to take healthy steps in possible scenarios, it is tried to include the positive and negative effects of digital reading today.

Keywords: Digitalization, education, reading.

GİRİŞ

Dijitalleşme, 21. yüzyılın en belirgin olgularından biri haline gelmiştir. Dijitalleşme günlük hayatın her alanında kendine yer edinmektedir. Dijitalleşmenin yayılma hızı ve değişen alışkanlıklar göz önünde bulundurulduğunda dijital araç kullanımını kontrol altına almak veya sınırlamak mümkün değildir. Bu noktada bireylerin dijital araçları tercih sebebi ve dijitalleşmenin etkileri araştırılmaktadır. Teknolojik ilerlemeler ile birlikte dijital araçlar yediden yetmişe bireylerin kullanımına sunulmaktadır. Toplumun her kesiminden bireyler dijital araçları erişebilmekte ancak kullanım amacı çeşitlilik göstermektedir.

Teknolojik ilerlemeler, yaşamın hemen her alanını değişime uğratarken bilgiye erişim, eğitim ve okuma alışkanlıkları da bu değişimden büyük çapta etkilenmektedir. Öyle ki günümüzde defter ve kitap yerine dijital tablet/okuma tableti kullanımı sıklığı artmaktadır. Dijitalleşme üzerine araştırılan konulardan biri dijital okuma ve dijital okuma alışkanlıklarıdır. Okuma tipi, okuma alışkanlığı, okuma tercihi ve okumaya verilen anlam dijitalleşme ile birlikte değişime uğramaktadır. Okuma

¹ Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, yusufgunaydin@gazi.edu.tr

alışkanlıklarında gerçekleşen bu güncelleme, dijital araçlarla okumanın etki ve sebeplerini araştırmayı zorunlu kılmaktadır.

Odabaş, Odabaş ve Sönmez'e (2018) göre, dijital okuma; veri, enformasyon ve/veya bilginin dijital araçlar aracılığıyla okunması eylemidir. Dijital okumayı geleneksel okumadan ayıran en belirgin özellik, eylemin ekran üzerinde yapıyor olmasıdır. Geleneksel basılı materyallerden dijital platformlara doğru bir geçiş yaşanmakta ve bu durum okuma alışkanlıkları, okuma süreci ve okuma materyallerinin doğasını derinden etkilemektedir. Bu araştırma, dijitalleşmenin okuma alışkanlıkları üzerindeki etkilerini incelemekte, dijital okumanın avantajları ve dezavantajları üzerinde durulmakta ve bu süreçte karşılaşılan zorluklar ele alınmaktadır. Eğitimin geleceğini anlama ve olası senaryolarda sağlıklı adımlar atabilmek adına dijital okumanın günümüzdeki olumlu ve olumsuz etkileri detaylı araştırılmıştır.

DİJİTALLEŞMENİN OKUMA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Telefon, tablet ve bilgisayar gibi dijital araçlar yoğun bilgi ve enformasyon kaynağı niteliği taşımaktadır. İnternet kaynakları üzerinde gerçekleşen okuma tipinde tarama ve gözden geçirme yöntemi sıklıkla kullanılmaktadır. Bu durum okuyucular üzerindeki dikkat ve odak süresini etkilediği gibi basılı kitapların kullanım oranını da azaltmaktadır. Okuma tercihleri basılı veya dijital kaynaklarda çeşitli sebeplerle tercih edilmelidir. Fiziksel şartlarda gerçekleşen farklılıklar, duyuşsal özellikler ve kişisel tercihler basılı ya da dijital ortamda gerçekleştirilen okuma tercihinde etkili olabilmektedir (Akkaya ve Demir, 2023, s. 313).

Dijitalleşme, okuma materyallerine erişimi kolaylaştırmış ve çeşitlendirmiştir. Tercih edilen okuma kaynakları geleneksel kitapların ve anlatı metinlerinin dışında yerini e-kitaplar, çevrim içi makaleler, bloglar ve sosyal medya gibi dijital içerikler almıştır. Ekran üzerinde dijital okuma ile birlikte yazının bulunuşundan bu yana kâğıt kitaplara dayalı geliştirilen okuma biçiminin, sürecinin, becerilerinin ve zihin yapısının değişmekte olduğunu; dolayısıyla bundan sonra herkesin ekran okuma becerisine sahip olması gerektiğini iddia etmektedir (Güneş, 2016). Dijital okuma biçimlerinde gerçekleşen farklılıklar dijitalleşmeye adaptasyon sürecinde karmaşıklık oluşturabilmekte, basılı ve dijital kaynaklar arasında okuma biçiminde değişiklik gözlemlenmektedir. Dijital okuma eyleminde görme, algılama, tanıma, anlama, zihinde yapılandırma gibi işlemler ekran üzerinde gerçekleştirildiğinden göz hareketleri, anlama ve zihinde yapılandırma yönüyle daha farklı becerileri gerektirmektedir. Bu durum, "dijital okuma" ya da "ekran okuma" adı verilen yeni bir okuma türünü ortaya çıkarmıştır (Güneş, 2010, s. 3).

Ekran üzerinde dijital veri, enformasyon ve bilginin okunması anlamına gelen 'dijital okuma' bu dönemin yeni okuma davranışıdır. Ekranla bağlı okuma oranı arttıkça, dijital okuma davranışı da zaman içinde kendine özgü özellikleriyle okuma türleri arasında var olmaya başlamıştır. Pew Research Center'ın 2020'de yaptığı bir araştırma, ABD'deki yetişkinlerin %30'unun son bir yıl içinde bir e-kitap okuduğunu ortaya koymuştur (Pew Research Center, 2020). Benzer şekilde son yıllarda e-kitap satışları ve e-kitap satan yayınevlerinin sayısı da artmaktadır. Avrupa'da ve Türkiye'de, yayınevleri ve kitapçılarda e-kitap/basılı kitap olarak iki tür kitap satın alma seçeneği bulunmaktadır. Web kaynakları yoluyla satın alınan e-kitap platformları ve e-kitap sayısında artış teknoloji ile paralel olarak hızlanmakta ve tercih edilme oranı da artmaktadır (Kalburan, 2014). Bu durum, dijital okuma materyallerinin hızla popülerlik kazandığını ve geleneksel basılı materyallerin yerini almaya başladığını göstermektedir. Bireylerin dijital okuma tercihleri hakkında yapılan araştırmalar

bulunmasının yanı sıra net bir dijital okuma istatistiği ortaya koymak oldukça güçtür. Dijital kaynaklardan alınacak olan verilerin yoğunluğu ve güvenliği açısından kesin sonuçlara varan net çalışmalar yapmak ve kategori oluşturmak mümkün görünmemektedir. Ancak okuma tercihlerine yönelik araştırmalar bireylerin basılı kaynaktan uzaklaşmadan dijital kaynakları tercih düzeyinin arttığını göstermektedir. Bununla beraber dijital araçlar arasında en sık kullanılan ürünün akıllı telefon ve dizüstü bilgisayar olduğu ortaya koyulmuştur. Dijital okuma şeklini tercih edilen kişilerin ise okuma süresi, okuma kalitesi ve konsantrasyon düzeylerinde azalma olduğu gözlemlenmiştir. (Sevmez, Yıldız (2024); Odabaş, Odabaş & Sevmez (2018); Keskin, Baştuğ & Atmaca (2014).

DİJİTAL OKUMA MATERYALLERİ

Dijital okuma materyalleri, okuyuculara çeşitli avantajlar sunmaktadır. E-kitaplar, kullanıcıların büyük bir kütüphaneyi tek bir cihazda taşımalarına olanak tanıırken, çevrim içi makaleler ve bloglar anında bilgiye erişim imkânı sunar. E-kitap okuyucu cihazları, Türkiye’de tablet veya telefon kadar yaygın olmamasına karşın Avrupa ülkelerinde ve İngiltere’de sıklıkla kullanılmaktadır. Türkiye’de e-kitap veritabanlarını desteklememesi ve bu veri tabanlarındaki Türkçe kaynak sınırlılığı sebebiyle e-kitap okuyucu cihazların kullanım pratikliği düşüktür. Bu cihazlardan kitap okumak için farklı pratikler geliştirilmesi gerekmekte olduğundan dolayı Türkiye’de e-kitap okumaları e-kitap okuyucu cihazlarda değil, çoğunlukla akıllı telefon, tablet ve bilgisayar üzerinden okunmaktadır. Okuma materyallerinde kontrast, ışık, yazı puntosu gibi önemli ayrıntılar bulunmakta, dijital kitaplar ve dijital dergiler bu özelliklere dikkat etmektedir. Ayrıca, dijital materyaller genellikle etkileşimli özellikler içerir; örneğin, hiperlinkler, okuyucuların bir metin içinde kolayca bağlantılı bilgilere ulaşmasını sağlar (Baron, 2015). Dijital okuma materyali bulunan kişiler hiperlinkler ve notlar ile sosyal eşgüdümü olarak kaynaklara erişebilir, yorum ve katkıda bulunabilmektedirler. Bu durum basılı yayınları okumadaki yalnızlık faktörünü de dijital okuma materyali ile ortadan kaldırmaktadır. Sosyal etkileşimli okuma için kitap uygulamaları, kitap notları, yorum ve alıntı paylaşımına yönelik telefon uygulamaları da artış göstermektedir.

Dijital okuma materyallerini kullanmada çeşitli motivasyonlar bulunmaktadır. Bunlar ekonomiklik, kullanışlılık ve sosyal etkileşimlilik olarak detaylandırılabilir. Dijital okumanın tercih edilme ve edilmeme sebebine en büyük etki materyalden kaynaklanmaktadır. Odaklanma, verimlilik, okuma şekli, konsantrasyon, kolay taşıma ayrıcalığı gibi etkenler tercih sebeplerini etkilemektedir. Özellikle dijital okumada bulunan taşınabilirlik unsuru oldukça önemli bir adımdır. Dijital okumanın avantajları ve dezavantajlarına yönelik oluşturulan tespitler aşağıda bulunmaktadır.

DİJİTAL OKUMANIN AVANTAJLARI

1. Erişilebilirlik: Dijitalleşme, okuma materyallerine erişimi kolaylaştırmış ve artırmıştır. Bazı kitapları edinebilmek için kitabevelerine, sahalara gitmek gerekirken e-kitaplar, makaleler oturduğunuz yerde erişime hazırdır. Bu durum kaynağa ulaşma noktasında büyük bir kolaylık ve zaman tasarrufu sunmaktadır. Ama yine de fiziki kitabı ayrı bir kategoride değerlendirmek durumundayız.

2. Kişiselleştirme: Dijital okuma araçları, okuyucuların okuma deneyimlerini kişiselleştirmelerine olanak tanır. Yazı tipi boyutunu değiştirme, parlaklığı ayarlama ve hatta belirli

kelimelerin tanımlarını anında öğrenme gibi özellikler, dijital okumanın kişiselleştirilmiş ve erişilebilir bir deneyim sunmasını sağlar (Mangen, Walgermo, & Brønnick, 2013).

3. Çevre Dostu: Dijital kitaplar, basılı materyallere kıyasla çevre dostu bir alternatif sunar. Kâğıt üretimi, kitap basımı ve dağıtımını sırasında enerji tüketimi ve karbon emisyonları söz konusu iken, dijital materyaller çevresel etkileri azaltır (Howard, 2017).

4. Etkileşimli İçerik: Dijital okuma materyalleri, etkileşimli içerikler sunarak okuyucuların metinle daha derinlemesine etkileşim kurmasını sağlar. Hiperlinkler, videolar, animasyonlar ve diğer multimedya öğeleri, okuma deneyimini zenginleştirir ve öğrenme süreçlerini destekler (Dillon, 1994).

DİJİTAL OKUMANIN DEZAVANTAJLARI

1. Dikkat Dağınıklığı: Dijital okuma, dikkat dağınıklığı riskini beraberinde getirir. Okuyucular, dijital bir metin okurken, sosyal medya bildirimleri, e-posta alarmları ve diğer dijital uyarılar nedeniyle dikkatlerini kaybedebilirler. Bu, okuma sürecinin bölünmesine ve bilgiye daha az odaklanılmasına yol açabilir (Carr, 2010).

2. Göz Yorgunluğu: Ekrandan okuma, uzun süreli kullanımda göz yorgunluğuna neden olabilir. Ekran parlaklığı, mavi ışık emisyonu ve metnin ekrandaki yerleşimi, okuma sürecinde rahatsızlık yaratabilir. Bu durum, özellikle uzun süreli okuma gerektiren akademik çalışmalar veya kitap okuma gibi etkinliklerde belirginleşir (Rosenfield, 2011).

3. Bilgi Kaybı Riski: Dijital materyallerin kalıcı olmama riski vardır. Dijital içeriklerin kaydedilmesi, saklanması ve düzenlenmesi kolay olsa da, teknoloji arızaları, dosya bozulmaları veya dijital platformların kapanması gibi nedenlerle bilgi kaybı yaşanabilir. Bu durum, basılı materyallerin sağlamlığı ile dijital materyallerin kırılganlığı arasındaki farkı ortaya koyar (Nicholas & Rowlands, 2008).

4. Okuma Derinliği ve Anlamlandırma: Araştırmalar, dijital ortamda yapılan okumanın, basılı materyallerde yapılan okumaya kıyasla daha yüzeysel olabileceğini öne sürmektedir. Dijital okumada, kullanıcılar metni hızla tarayabilir, ancak bu durum derinlemesine anlama ve bilgiyi uzun süreli hafızaya kaydetme açısından olumsuz etkiler yaratabilir (Liu, 2005).

Dijital okumanın yaygın olarak tespit edilen avantajları ve dezavantajları verilmiştir. Benzer olarak Kalburan'ın (2014), araştırmasında yer alan Rao (2004)'e ait olan çalışmada e-kitabın avantaj ve dezavantajları farklı hedef gruplarına göre sınıflandırılmıştır. Buna göre, okuyucu, kütüphaneci, yazar, yayıncı ve toplum için avantajlar ve dezavantajlar bulunmaktadır. Aşağıda yer alan görsel avantaj ve dezavantaj karşılaştırılması bulunmaktadır.

Şekil 1 Rao'dan (2004) faydalanarak oluşturulan e-kitabın avantajları ve dezavantajları

Avantaj	Dezavantaj
Okuyucu için; <ul style="list-style-type: none"> - Kitaplara ulaşılabilirlik/erişim - Metin arama - Özelleştirme - Taşınabilirlik - Multimedya olanakları - Çevreye daha az zarar verme 	Biçimsel etkenler; <ul style="list-style-type: none"> - Ağırlık - Boyutlar - Donanım aygıtları ihtiyacı - Güç tüketimi - Kırılganlık
Kütüphaneler için; <ul style="list-style-type: none"> - Satın alınan kitabın anında teslimi - Büyük basılı kitaplar yerine ayarlanabilir yazı tipleri - Düşük üretim maliyetleri nedeniyle düşük fiyatlar - Çevre dostu faaliyet - Raf alanından tasarruf - Kayıp ya da hasardan kaçınma - Online katalogların kütüphane binasını ziyaret etme zorunluluğuna bir alternatif olması 	Dokunsal geribildirim; <ul style="list-style-type: none"> - Sayfa kalınlığını dokunarak hissedememek - Satın alırken göz atamamak - Kâğıt ve baskı kalitesini gösterememe
Yayıncı için; <ul style="list-style-type: none"> - Yayımlama hızı - Baskı, ciltleme, stoklama ve nakliye maliyetinin ortadan kalkması - Fiziksel depo ihtiyacının ortadan kalkması - Okuma alışkanlıklarını izleyebilme 	E-kitap dağıtıcıları için; <ul style="list-style-type: none"> - Yeni bir iş modeli gerektirme
Yazar için; <ul style="list-style-type: none"> - Yayıncı olmadan Web'te kitap yayımlayabilme - Okuyuculardan geri dönüşleri doğrudan alabilme 	Diğer etkenler; <ul style="list-style-type: none"> - Okuyucu aygıtlarının maliyeti - Teknolojik değişim - İnternette indirilebilecek limitli sayıda kitap alternatifi - Donanım/yazılım uyumsuzlukları
Toplum için; <ul style="list-style-type: none"> - Ulusal okuryazarlık ve eğitim standartlarını yükseltebilme 	

DİJİTALLEŞME VE EĞİTİM

Eğitim alanında dijitalleşme, okuma alışkanlıklarını büyük ölçüde etkilemiştir. Dijital ders kitapları, çevrimiçi kütüphaneler ve e-öğrenme platformları, öğrencilere bilgiye anında erişim imkanı sunmaktadır. Ancak, bu durum aynı zamanda eğitimciler ve öğrenciler için yeni zorlukları da beraberinde getirmektedir. Öğrencilerin dikkat süreleri azalabilir, derinlemesine okuma yerine yüzeysel okuma tercih edilebilir. Eğitimcilerin bu konuda bilinçli olmaları ve dijital okuma becerilerini geliştirmek için stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir (Selwyn, 2016).

Dijitalleşme yolunda atılan adımlar, eğitim platformları geliştirmek ve eğitim içerikleri üretmek başta olmak üzere gün geçtikçe güncelliğini ve hızını artırmaktadır. Özellikle Covid-19 döneminde tüm eğitim camiasının ve öğrencilerin sıklıkla kullanmak durumunda kaldığı dijital

platformlar, tüm dünyada Millî Eğitim Bakanlığını harekete geçirerek resmî yollu eğitim platformları oluşturma ve bu platformların kullanılabilirliğini artırma yolunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Dijitalleşmenin ihtiyaca dönüştüğü 21. Yüzyılda dijital eğitim, çevrim içi eğitim ve hibrit eğitimler yaygınlaşmaktadır. Bu eğitim şekli için günümüzde sistemli olma yolunda adımlar atılmakta ve kalıcılık sağlanması için öğrenciler ve eğitimciler için eğitimler verilmektedir. Eğitimde gerçekleşen yenilikler, Covid-19 gibi küresel etkisi bulunan durumlarda dijital okumanın tüm bireyler için edinilmesi zorunlu bir beceri olduğunu ortaya koymaktadır.

DİJİTAL OKUMA VE GELECEK

Dijitalleşme, okuma alışkanlıklarında geri dönülemez bir değişim yaratmıştır. Gelecekte, dijital okuma materyallerinin daha da yaygınlaşacağı öngörülmektedir. Bu durum, okuma alışkanlıklarının nasıl evrileceği, okuyucuların nasıl etkileeneceği ve eğitimin nasıl şekilleneceği gibi önemli soruları beraberinde getirmektedir. Dijital okuma araçlarının geliştirilmesi, okuma süreçlerini daha verimli hale getirecek şekilde düzenlenmesi ve okuma alışkanlıklarının korunması için stratejiler geliştirilmesi, gelecekteki dijital okuma deneyiminin kalitesini belirleyecektir. Dijital okuma becerisinin ve alışkanlığının öğrencilerde basılı materyali okuma ile paralel olarak öğretilmesi ve öğretim programlarına dijital okuma becerisinin eklenmesi gerekmektedir. Gelecekte dijital okuma noktasında sınırlığı bulunan bireylerin araştırma ve okumada düşük bir başarı gösterecek olup sürekli-sürekli metinleri anlamlandırma, çözümlenme, analiz etme ve yorumlama becerisinde de yeterli düzeye erişemeyecektir. Dijital okumanın bir tercih değil zorunluluk olması durumunda beceriyi kazanmak, çok geç olmadan eğitim müfredatlarına dâhil edilmeli ve bireylere kazandırılmalıdır.

SONUÇ

Dijitalleşme, okuma alışkanlıklarında köklü değişikliklere yol açmıştır. Dijital okuma, birçok avantaj sunmasına rağmen, beraberinde dikkat dağınıklığı, göz yorgunluğu ve okuma derinliğinde azalma gibi zorluklar getirmektedir. Eğitimcilerin, öğrencilerin ve okuyucuların bu zorlukların farkında olarak dijital okuma becerilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Dijitalleşme sürecinde, okuma alışkanlıklarının korunması ve geliştirilmesi, bilginin etkin bir şekilde işlenmesi ve okuma kültürünün devamlılığı için kritik öneme sahiptir. Bu durumda dijital okuma materyalleri çoğaltılabilir, insan sağlığına zararı olmayacak ışık ve teknolojiler ile yeni cihazlar artırılabilir ve tüm ülkelerde kullanıma açılabilir. Dijital okuma becerisinin artırılması ile beraber okuma cihazlarının kullanımı artacağı gibi yükselen talepler ile yeni kaynakların ve aletlerin üretimi de çoğalabilecektir. Dijital okuma henüz sistemli bir beceri olarak toplumlara yerleşmediği için ihtiyaç analizi konusunda bilgisayar veya akıllı telefon gibi talep yoğunluğuna sahip değildir. Her yaşta bireyin kullanabileceği güvenli dijital okuma cihazlarının çoğaltılması ile dijital okumanın getirdiği dezavantajlar büyük ölçüde ortadan kaldırılabilir ve güvenli bir okuma ortamı oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

Akkaya, N., ve Demir, T. (2023). Ekrandan okuma üzerine Türkiye’de yapılan çalışmaların nitel bir analizi. *Turkish Studies-Educational Sciences*, 18(1), 301-316. <https://doi.org/10.7827/turkishstudies.66147>

Baron, N. S. (2015). *Words Onscreen: The Fate of Reading in a Digital World*. Oxford University Press.

- Carr, N. (2010). *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*. W.W. Norton & Company.
- Dillon, A. (1994). *Designing Usable Electronic Text: Ergonomic Aspects of Human Information Usage*. CRC Press.
- Güneş, F. (2014). Öğrencilerde Ekran Okuma Ve Ekranik Düşünme/Thinking Based On Screen And Screen Reading Of Students. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 1-20.
- Güneş, F. (2016). Kağıttan Ekran Okuma Alanındaki Gelişmeler (From Paper to Screen Developments in the Field of Reading) Doi: 10.14686/buefad.v5i1.5000155474. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 5(1), 1-18. <https://doi.org/10.14686/buefad.v5i1.5000155474>
- Howard, P. N. (2017). *Pax Technica: How the Internet of Things May Set Us Free or Lock Us Up*. Yale University Press.
- Kalburan, Ç. (2014). E-Kitap Çağı ve Türkiye’de E-Kitap Sektörü. *Pamukkale İşletme Ve Bilişim Yönetimi Dergisi*(1), 24-35.
- Liu, Z. (2005). Reading behavior in the digital environment: Changes in reading behavior over the past ten years. *Journal of Documentation*, 61(6), 700-712.
- Mangen, A., Walgermo, B. R., & Brønnick, K. (2013). Reading linear texts on paper versus computer screen: Effects on reading comprehension. *International journal of educational research*, 58, 61-68.
- Odabaş, H., Odabaş, Z. Y., & Sevmez, H. (2018). Üniversite öğrencilerinde dijital / e-kitap okuma kültürü: Selçuk Üniversitesi örneği. *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 58(1), 139-171.
- Rao, S. S., (2004). ,Electronic book technologies: an overview of the present situation’, *Library Review*, 53(7), 363-371.
- Sevmez, H. ve Yıldız, D. (2024). Dijital çağda üniversite öğrencilerinin okuma tercihlerinin belirlenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 199-229. doi: 10.54558/jiss.1432475

MASALI SİNEMAYLA ANLATMAK: ALİ BABA VE KIRK HARAMİLER (1971)

Funda MASDAR¹

Ferit ÇAĞIL²

Özet

İnsanların anlatma ihtiyacı, insanlığın tarihi ile eşdeğerdir. Mağara duvarına çizilen resimlerden dijitalin hakimiyet sürdüğü günümüze kadar insanlar sürekli bir araç vasıtasıyla kültürel birikimlerini nesilden nesile aktarmışlardır. Bu araçlar arasında sözlü ve yazılı olarak anlatılan masallar önemli bir yer tutmaktadır. Kaynağı, yazarı ve yazılış tarihi hakkında kesin bir bilginin olmadığı Binbir Gece Masalları tüm dünya tarafından bilinen en önemli masal örneklerindedir. Bu çalışma opera, tiyatro gibi sanat türlerine uyarlanan Binbir Gece Masalları'nın birçok versiyonu içinde yer alan Ali Baba ve Kırk Haramiler masalının sinemasal uyarlamasını

¹Prof. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, fmasdar@gmail.com

²Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sinema ve Televizyon Bölümü, fferitcagil@gmail.com

tartışmayı amaçlamaktadır. *Ali Baba ve Kırk Haramiler* filmi 1971 senesinde Nuri Ergün tarafından beyazperdeye aktarılmıştır. İçerik analizi yöntemiyle incelenen eserde, anlatının görselleştirilerek insanların hafızasında kalıcı hale geldiği, filmin geneline yerleştirilen komedi unsurları sayesinde geniş bir kitleye hitap ederek masalın daha geniş kitleler tarafından tanınmasını ve gelecek nesillere aktarılmasını sağladığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Masal, Türk sineması, Ali Baba ve Kırk Haramiler, Uyarlama

Narrating Cinema Through Fairy Tale: Ali Baba ve Kırk Haramiler (1971)

Abstract

The human need for narration is equivalent to the history of humanity. From the pictures drawn on the cave wall to the present day, when digital dominance is dominant, people have constantly transferred their cultural accumulation from generation to generation by means of a tool. Among these tools, written and oral tales have an important place. A Thousand and One Nights Fairy Tales, whose source, author and date of writing are not known for certain, are among the most important fairytale examples known by the whole world. This study aims to discuss the cinematic adaptation of the tale of Ali Baba ve Kırk Haramiler (1971), which is among the many versions of the Thousand and One Nights Tales adapted into art genres such as opera and theater. Ali Baba ve Kırk Haramiler was transferred to the big screen by Nuri Ergün in 1971. In the work examined by the content analysis method, it was seen that the narrative became permanent in people's memory by visualizing it, and thanks to the comedy elements placed throughout the film, it appealed to a wide audience and enabled the fairytale to be recognized by a wider audience and passed on to future generations.

Keywords: Fairytale, Turkish cinema, Ali Baba ve Kırk Haramiler, adaptation.

Giriş

İnsanların anlatma ihtiyacı tarih boyunca devam etmiş ve kültür bu yolla nesilden nesile aktarılmıştır. Sözlü anlatının biçimlerinden biri olan masallar binlerce yıllık bir geleneğe sahiptirler. Masallar sadece bir eğlence aracı olarak insanlığın hayatında yer almazlar. Onlar insanlığın kültürel değerlerinin aktarımı noktasında da önemli bir işlev görmektedir. Evrensel temalar barındıran masallar aktarıldıkları kültür tarafından şekillendirilerek vücut bulmaktadır. Dünyanın dört bir tarafında anlatılan masalların ana hatlarının aynı olup detaylarının kültürden kültüre farklılık göstermesinin temelinde bu yatmaktadır. Anlatının bu önemli formu her ne kadar basit bir anlatı üzerinden şekilleniyor olarak görülse de içerisinde derin kültürel anlamlar barındırmaktadır. Sözlü kültürün ürünü olan masallar, sinemanın görsel gücü tarafından yeniden üretilerek daha geniş bir topluluğa iletilme fırsatı bulmaktadır.

Sinemanın diğer sanat dallarıyla ilişkisi tarihinin ilk dönemlerine dayanmaktadır. Sinema ilk yıllarından itibaren birçok disiplini bünyesinde toplamış onlardan etkilendiği kadar onları da etkilemiştir. Özellikle ilk yıllarından itibaren edebiyat, sinemanın yakın ilişki içerisinde olduğu önemli alanlardan biridir. Tıpkı diğer türler gibi masalların da sinemaya uyarlanması sayesinde kültürel miras geniş kitlelere aktarılmaktadır. Sinemanın sahip olduğu görsellik tarihin eski dönemlerine dayanan anlatıları canlandırarak kitlelerin ilgisini bu alana çekmektedir. Bu anlatılar sinemada vücut bulurken hikâyenin temel yapısının korunmasının yanı sıra kültürel farklılıkları da içeren birtakım değişimlere maruz kalmaktadır.

Bu çalışma Binbir Gece Masalları'nın içerisinde yer alan Ali Baba ve Kırk Haramiler masalının sinemaya uyarlanmasını incelemektedir. 1971 senesinde çekilen ve yönetmenliği Nuri Ergün'ün yaptığı *Ali Baba ve Kırk Haramiler* filmi içerik analizi yöntemiyle incelenecektir. Çalışmada masalın edebi metni ve sinema uyarlaması arasındaki benzerlikler ve farklılıklar üzerinde durulacak, sinemanın edebi metni nasıl aktardığı konusuna eğilinecektir.

Masallar

Masal formunun tarihsel kökeni ve evriminin izini sürmek belirli bir zamana kadar imkânsız olsa da insanların konuşma kapasitesini geliştirir geliştirmez masal anlatmaya başladıklarını iddia etmek mümkündür. Fakat insanların sözlü olarak iletişime geçmelerinden önce, çevreye karşı bir uyum içerisinde olma ve hayati bilgileri aktarmak için işaret dilini kullanmış olmaları söz konusudur. İnsanların edindikleri bu bilgi birikimleri zaman içerisinde kendileri ve içinde yaşadıkları dünya hakkında bilgi edinmelerini sağlayarak anlatının temellerini oluşturmuştur. Masal anlatısında bilgilendirici anlatılara isim verilmemiştir. Bunlar daha çok basit bir olaya dikkat çekmek, örnek oluşturmak, tehlike konusunda uyarılarda bulunmak, yiyecek elde etmek ya da izah edilemez görünen durumları açıklamak için kullanılırdı (Zipes, 2012, s. 2).

Masal, içerisinde barındırdığı kültürel kodlar sayesinde bir gen haritası özelliği sergilemektedir. Bu özellik “araştırmacılar, sanatçılar, medya ve politikacılar tarafından insanları erdem, ahlak, toplumsal cinsiyet rolleri gibi normatif kurallar konusunda eğitebilecek eğlenceli bir oyuncak ve zengin bir araç olarak görülmüştür”. Masalın bu işlevleri Avrupa kültürünün yerleşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Batı’nın entelektüel tarihinin iki kol üzerinden geliştiğini söylemek mümkündür. Bunlardan biri halkın içerisinde gelen sözlü masal geleneği, ikincisi ise günümüzde de izlerini görmüş olduğumuz yazılı ya da edebi gelenektir (Özünel, 2011, s. 60-61).

Masallar Batı dünyasında bu iki yolu kullanarak gelişmiş ve günümüzde kültür endüstrisinin önemli bir parçası haline gelmişlerdir. Sözlü masal geleneği kullanılarak profesyonel masal anlatıcılığı gelişmiş, görsel ve basılı tüketim kültürü içerisinde kendine önemli bir yer edinmiştir. Sözlü masal geleneği profesyonel bir meslek olarak sürecini devam ettirmektedir. Kuzey yarımkürede bahar ekinoksunun yaşandığı günde tüm dünyada üzerine ortaklaşmış bir masal ve hikâye anlatma günü kutlanmaya başlanmıştır. Bu yolla kadim bir geleneğin parçası olan sözlü anlatı tekrar dolaşıma sokularak eski itibarı kazandırılmıştır. İkinci yolun başarısı çocuk edebiyatının günümüzde kazandığı güçtür. Bu gücün temeli çocuk edebiyatının Avrupa yazılı masal geleneğinden beslenerek günümüze ulaşmasında yatmaktadır. Ayrıca Avrupa ve Amerika çizgi film endüstrisinin yakaladığı başarılarında masalların da önemli bir etkisi bulunmaktadır (Özünel, 2011, s. 61).

Masallar sadece çocuklar için değildir. Genç, yaşlı, toplumun tüm üyeleri için başlıca eğlence araçlarından biri olagelmıştır. Dünyanın en ücra köşelerinde, ilkel insanlar arasında halk masalları hayal gücüne sanatsal bir ifade kazandırmaya ve monoton hayatlara eğlence ve heyecan getirmeye hizmet etmektedir (Thompson, 1946, s. 461).

Sinema Masal İlişkisi

Birçok eski masal bize mucizevi, büyülü ya da hayali görünse de insanlar bunlara inanmaktadırlar. Masallar insanların eyleme geçme eğiliminden beslenmektedir. Dünyadaki mevcut düzeni değiştirmek ve insanlar için dünyayı daha yaşanılabilir bir yer haline getirmenin yanı sıra kendimizi de bu değişime uygun hale getirmeye çalışırız. Bundan dolayı masallar ister yazılı ister sözlü ya da sinemasal olsun odak noktaları her daim kahramanların kendilerini ve çevrelerini dönüştürmeleri temelinde ilerlemektedir. Kahramanların masal içindeki işlevleri insanların barış ve huzur içerisinde yaşayacakları bir dünya meydana getirebilmek için yeni teknolojiler, büyülü araçlar, güçlü insanlar ya da hayvanlar bulmaktır. Masallar çatışmayla başlamaktadır. Hiçbirimiz dünya ile uyum içerisinde yaşayan varlıklar değiliz ve bu yüzden bir şekilde uyumu yakalayabilmeli, çatışma içerisinde olan arzu ve içgüdüleri tatmin edip bunları çözmek için yeni iletişim yolları bulmalıyız (Zipes, 2012, s. 2).

Sinemanın tarih sahnesine çıkışıyla masal uyarlamalarının sinemada karşılık bulması arasında çok kısa bir zaman dilimi vardır. Masal anlatılarında yer alan doğüstü olay ve güçlerin sinema sayesinde görselleştirilip aktarılmasını sinemanın tarihiyle eşdeğer tutmak mümkündür. “Sinemanın icadı ile birlikte masalların yeniden keşfedilmesi, filmlere çeşitli yöntemlerle aktarılması ve 1800’lerin sonundan 1900’lerin başlarına kadar sinema için ciddi bir görsel ve anlatı zemini hazırlanır. İlk masal uyarlamasını Méliés 1899 yılında Charles Perrault’un Cendrillon (Cinderella) masalını uyarlayarak

yapmış böylece bu akımı başlatmıştır. Günümüze kadar bu masal özellikle Hollywood sineması tarafından hem duygusal ve melodramatik yapısı nedeniyle hem de Hollywood'un ticari kodlarına uygunluğu açısından çok kez aynı isimde olmasa bile söz konusu masala birçok gönderme içeren çağdaş yorumla yeniden çekilmiştir" (Tunalı, 2017, s. 365).

Sinema masalların biçimini tamamen yeniden icat etmeyip aksine onların dönüşüm ve metamorfozla uzun süredir devam eden ilişkilerini genişletmiştir. Söz konusu dönüşümler bir kahramanı arayışı, yolculuk boyunca geçirdiği değişimler, canlı nesnelere hayat bulması, büyümlü bir metamorfoz olayı ya da 'hayal gücünün dönüştürücü gücüne duyulan inanç' yoluyla fantezinin gerçekleşmesi gibi pek çok biçimde olabilir. Sinemanın peri masalları bu tür dönüşümlere bağlanarak görsel çekiciliklerini, estetik biçimlerini, anlatı potansiyellerini ve deneyimsel niteliklerini ortaya çıkarmıştır (Moen, 2013, s. xiv).

Masal filmleri, çoğu zaman çocuk filmleri olarak da değerlendirilmektedir. Ancak bu türün hitap ettiği kesim sadece çocuklarla sınırlı kalmamakta yetişkinlere de seslenmektedir. Bunun en önemli göstergelerinden biri eski masal filmlerinin jön filmleri olarak ortaya çıktığı dönemlerde yetişkinlere yönelik olmasıdır. "Bazı pedagoglar tarafından çocukların "doğru" gelişiminde etkili olacağı düşünülen bu sav yanlış görülmüş ve 1957 yılı çocuk koruma kanunu ile 6 yaşından küçük çocukların ebeveynlerinin gözetiminde bile olsa sinemada masal filmlerini izlemeleri yasaklanmıştı". Sinemada gelişen ve değişen anlatım tekniklerine rağmen uyarlanan masal filmleri heyecan verici olarak kabul edilmekle birlikte pedagojik olarak tartışılmaya devam etmektedir (Weinsheimer'den akt. Perk, 2019, s. 124).

Thompson (1946), sinemanın özellikle de çizgi filmlerin masalın sunumu için tüm ortamlar arasında en başarılı aktarım aracı olduğunu ifade etmektedir. Halkın hayal gücü yaratıkları kolaylıkla inşa edilebilmekte ve gerçekçi nitelikler kazandırılabilir. Kuşkusuz bu performansların bugüne kadarki en iyisi Walt Disney yapımı *Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler*'dir. Uzun zaman önce peri masallarına olan ilgisini kaybetmiş olan pek çok yetişkin, beklenmedik bir şekilde hayal gücünün bu eski ürününden büyük zevk almıştır (s. 461).

Sinema sanatı içerik üretiminde diğer sanat dallarını kullanarak kendi formu içerisinde yeniden üretir. Özellikle sinemanın ilk yıllarında sinemanın başvurduğu en önemli kaynak edebiyat olur. Yazılı edebiyat kaynakları kullanılarak filmlere uyarlanan konular ya olduğu gibi ya bir kısmı değiştirilerek ya da sadece esinlenme şeklinde beyazperdeye aktarılmıştır. Sinema içerik üretim aşamasında sadece yazılı kaynakları kullanmakla kalmamış halk kültürüne ait birçok sözlü ürünü de kendi formuyla ifade etmiştir. Türk sinema tarihinin başlangıcı da bu yolu izleyerek ilerleyişini sürdürmüştür. Özellikle tiyatrosal dönemi olarak adlandırılan ve Muhsin Ertuğrul'un öncülüğünde gelişen sinemanın uzun yılları edebiyat uyarlamalarının sıklıkla kullanıldığı bir dönemdir. Ancak Yeşilçam'ın 1960'lı yıllarında film üretiminin en üst noktaya çıkması Türk sinemasının bu kaynakları daha fazla kullanmasının önünü açmıştır.

Özellikle Yeşilçam sinemasının anlatısını oluşturan özellikler düşünüldüğünde bunu seyirciden bağımsız düşünmek oldukça güçtür. 1960'lı yıllarda Türk sinemasının kültürel altyapısına bakıldığında filmlerdeki diyalogların yoğunluğunun nedeni toplumun günlük yaşam içerisinde radyoyu çok fazla dinlemesinden kaynaklanmaktadır. Televizyonun tam olarak yaygınlaşmadığı bu yıllarda görüntüden ziyade sözün egemenliği devam etmektedir. Özellikle ortaoyunu, meddah ve Karagöz gibi eğlence kültürünün bir parçasını oluşturan öğelerin söze dayalı olması Türk sinemasındaki anlatı yapısını etkileyen bir diğer faktördür. Yeşilçam olarak tanımlanan bu dönemde geleneksel sözlü kültürümüze ait ürünlerin film anlatısına etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Senarist Bülent Oran, Türk seyircisinin masal ögesi taşıyan unsurları filmlerde görmek istediklerini, bunun 'kanına işlemiş bir alışkanlık' olduğunu belirtmektedir (Kırel, 2005, s. 176). Bu dönem Türk sinemasında yapılan filmler toplumcu edebiyat ve onun yansıması olan köy romanlarının uyarlaması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. *Yılanların Öcü* (1962), *Susuz Yaz* (1963) gibi edebiyat uyarlamaları sinemada ciddi başarılarla imza atmıştır (Erus, 2020, s. 585).

Türk sinemasının altın çağı olarak nitelendirilen 1960'lı yıllar film üretim enflasyonunun yaşandığı yıllardır. Bu dönemde Türk sineması üretimde büyük bir patlama yaşamaktadır. Çok hızlı film üretmek zorunda olunan bu dönemde benzer filmlerin tekrarının yanı sıra uyarlamalara da sıklıkla

başvurulmaktadır. Yapılan bu uyarlamalar, kaynak eserin bire bir aynısı olduğu gibi kültürel eklentilerle değiştirilerek beyazperdeye aktarılan öğeleri de barındırmaktadır. Özellikle edebiyat eserlerinden etkilenen ve içeriğinde bunları kullanan sinemanın başvurduğu en önemli formlardan biri de masallardır.

Ali Baba ve Kırk Haramiler (1971)

Ali Baba ve Kırk Haramiler, Binbir Gece Masalları içerisinde yer alan ve dünyaca bilinen bir masaldır. Ali Baba ve Kırk Haramiler masalı birçok masalda olduğu gibi adalet, sadakat, ihanet, hırs, alçakgönüllülük gibi kodlar üzerine kurulmuştur. Masalın kökeni tam olarak bilinmemekle beraber Arap coğrafyasından çıktığı ve sözlü anlatı yoluyla yüzyıllar boyunca aktarılarak günümüze ulaştığı varsayılmaktadır. Sözlü kültürden yazılı kültüre aktarılan bu masal her ülkede farklılıklar taşımaktadır. Birçok kültürde masalın özüne sadık kalınmış ancak kültür süzgecinden geçerek farklı kültürel öğelerle bezenmiştir.

Metinlerarasılık bağlamında birçok sanat dalına konu edinilmiş olan bu masal, Türk sinemasında da uyarlama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu masal 1944 yılında Amerika'da *Ali Baba and the Forty Thieves* adıyla filmleştirilmiştir. 1971 yılında Nuri Ergün tarafından beyaz perdeye aktarılan masalda olayın özüne sadık kalınmış ancak kültürel motiflerle bezenerak seyirciye sunulmuştur. Türk sinemasının üretim açısından en yüksek seviyelere ulaştığı bu dönemde çoğu zaman uyarlamalara başvurulmuştur. *Ali Baba ve Kırk Haramiler* filmi de bu uyarlamalardan biridir. Bu uyarlama sadece sinemayla sınırlı kalmamış opera gibi sanat etkinliklerine de konu olmuştur.

Fakir bir oduncu olan Ali Baba (Sadri Alışık), esir ticareti yapan bir grubun elinden kurtardığı cariye Mihriban (Feri Cansel) ile dönerken haydut grubunun bir mağaranın kapısının önüne geldiğini görür. Kapının önünde duran haramiler 'açıl susam açıl' diyerek mağaranın kapısını açar ve içeri girerler. Onların mağaradan çıkmasını bekleyen Ali Baba ve Mihriban, aynı sözleri tekrar ederek mağaraya girer ve içerideki zenginlikle karşı karşıya kalırlar. Yanlarına taşıyabilecekleri kadar altın alan Ali Baba ve Mihriban, Ali Baba'nın evine dönerler. Ağabeyi Kasım (Kayhan Yıldızoğlu), altınlara dair bilgiyi edindikten sonra mağaraya gider ancak dışarı çıkmak için söylenen sözleri unutunca içeride kalır ve haramiler tarafından kafası kesilerek öldürülür. Ali Baba'nın peşine düşen haramiler onu bulur ve öldürmek için küplerin içerisine saklanırlar. Bu durumdan şüphelenen Mihriban, Ali Baba'nın oğluyla saraydaki davete giderler. Küplerin içerisine haramilerin saklandığını ve Ali Baba'yı öldüreceğini duyan cariyesi ve oğlu, küplere kızgın yağ dökerek Ali Baba'yı kurtarırlar.

Yönetmenliğini Nuri Ergün'ün yaptığı masal uyarlaması bu film temel olay örgüsü korunarak yerel kültürlerin ön planda olduğu bir anlatı sergilemektedir. Yönetmen Nuri Ergün fantastik öğeleri beyazperdeye aktarırken Türk kültürüne ait birçok öğeyi kullanmış, seyircinin aşına olduğu bir konuyu sinema diliyle aktarmıştır. 1970'li yılların sinemasının popüler anlatı tarzıyla aktarılan film, Türk kültürüne ait mizahla birleşerek eğlenceli bir yapı meydana getirmiştir.

Masaldaki karakterler özellikle de Ali Baba, masalın orijinalinde olduğu gibi saf ve dürüst bir adam olarak aktarılmıştır. Ancak filmde Ali Baba'nın saflığı oldukça abartılı bir şekilde karşılık bulmuştur. Yine dikkat çeken öğelerden biri masalın baş karakteri olan Ali Baba'ya oldukça fazla komedi unsurunun eklenmesi olmuştur. Karaktere eklenen bu mizahi unsurlar yerel halkın güldürü anlayışına uygun olarak yapılmış ve buna uygun sahneler eklenmiştir.

Filmin dayanak noktası olan masal, gerilimli ve dramatik bir yapı sergilemekteyken, filmde bunun yerine aksiyon ve komedi sahneleri ön plana çıkarılmış, Ali Baba film boyunca olayların dışında saf ve komik bir karakter olarak resmedilmiştir. Bu durum seyircinin Ali Baba'yı daha çok sevmesine ve filmle özdeşleşmesine olanak sağlamaktadır.

Filmde kullanılan müzikler hikâyenin akışına eşlik eden ve durumu destekleyen bir nitelik sergilemektedir. Yerel halk motifleri ve mizahi öğelerin kullanımı masalın bu coğrafyaya ait bir anlatı olduğu izlenimi kazandırmaktadır. Türk kültürünün önemli ayrıntılarını içinde barındıran film kendine özgü bir içerik oluşturmuş ve izleyiciler tarafından kabul görmüştür. Yine dikkat çeken öğelerden biri filmde mağara kapısını açmak ve kapatmak için kullanılan 'açıl susam açıl', 'kapan susam kapan'

cümleleri seyircilerin hafızalarında yer etmiş yıllar boyunca halk arasında kullanılan bir kelime kalıbı olmuştur.

Sonuç

Bu çalışma sözlü kültür ürünü olup daha sonra yazıya geçirilen masalların sinemaya uyarlanmasını *Ali Baba ve Kırk Haramiler* filmi üzerinden incelemektedir. Nuri Ergün tarafından 1971 senesinde beyazperdeye aktarılan *Ali Baba ve Kırk Haramiler* filmi, masal formunun sinemaya aktarılması bağlamında önemli bir örnek sunmaktadır. Filmde, masalın orijinal formu korunmuş, o dönemki Türk sineması izleyicilerinin beklentilerini karşılayacak şekilde seyirciye sunulmuştur. Senaryonun karakterleri yüzeysel olarak işleme, kültürel öğeleri çok fazla kullanması gibi durumlar filmin eksik kalan yönlerindedir.

Filmin ana iskeletinin sabit kalıp bunlara ek komedi ve mizah unsurlarının eklenmesiyle farklılık yaratan film, toplumun farklı kesimlerine hitap etmektedir. Daha çok çocuklar için olduğu düşünülen masalların kültürel motiflerle harmanlanarak seyirciye ulaştırılması bu algıyı yıkmakta ve geniş bir izleyici kesimine ulaşmaktadır. Bu anlamda geleneğin yaşatılması, farklı kesimler tarafından bilinmesini sağlaması açısından sinemanın gücünü ortaya koyan önemli bir çalışmadır.

Kaynakça

- Ergün, Nuri. “*Ali Baba ve Kırk Haramiler*”. 1971
- Erus, Z. (2020). Türkiye Sinemasında Uyarlamalara Genel Bir Bakış. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 18, Sayı 36, 2020/2, 583-592.
- Kirel, S. (2005). *Yeşilçam Öykü Sineması*. İstanbul: Babil Yayınları.
- Moen, K. (2013). *Film and Fairy Tales The Birth of Modern Fantasy*. Londra: Bloomsbury Publishing.
- Özünel, E. Ö. (2011). Yazının İzinde Masal Haritalarını Okuma Denemesi: Masal Tarihine Yeniden Bakmak. *Millî Folklor*, 23(91).
- Perk, D. (2019). Masal Uyarlamalarının Vladimir Propp’un Yaklaşımı ile İncelenmesi “Pamuk Prenses” Masalı Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 36(1), 122-132.
- Thompson, S. (1946). *The Folktale*. New York: Dryden Press.
- Tunalı, D. (2017). Popüler Masallardan Sinemaya Yapılan Uyarlamalarda Kültürel Antropolojik Süreklilik ve Dönüşüm. *Journal Of International Social Research*, 10(49).
- Zipes, J. (2012). *The Irresistible Fairy Tale*. New Jersey: Princeton University Press.

"SHAYAN TV" ÇOCUK TELEVIZYON KANALINDA

TATAR EDEBİYATININ TEMSİLİ

“ШАЯН ТВ” балалар телеканалында татар әдәбиятының чагылышы

Railya HAYALIYEVA¹

Хәялиева Раилә Ренат кызы

Казан федераль университеты

Филология һәм мәдәниягә багланьшлар институты аспиранты

Фәнни җитәкче:

Набиуллина Гүзәл Әмир кызы, доцент, филология фәннәре кандидаты, ИФМК КФУ

Доклад темасы:

Özet

Çocuk kitlelerine uyarlanmış edebi eserler, hayal gücünün, duygusal alanın ve eleştirel düşüncenin gelişimine katkıda bulunan etkili bir eğitim ve öğretim aracı olabilir. Kültürel faaliyetin önemli yönlerinden biri, ufkun genişlemesine izin veren ve çocukları farklı ulusların zengin mirasına tanıtan ulusal edebiyatın televizyonda sunulmasıdır. Bu yazıda Tatar edebiyatının SHAYAN TV çocuk televizyon kanalına nasıl yansıtıldığına ve onu genç izleyiciler arasında popülerleştirmek için hangi yöntemlerin kullanıldığına bakacağız.

Anahtar Kelimeler: çocuk televizyonu, televizyon yayınları, edebiyat, okuma, film uyarlaması, çocuksu.

REFLECTION OF TATAR LITERATURE ON THE CHILDREN'S TV CHANNEL "ШАЯН TV"

Abstract

Literary works adapted for a children's audience can become an effective tool of upbringing and education, contributing to the development of imagination, emotional sphere and critical thinking. One of the important aspects of cultural activity is the presentation of national literature on television, which allows you to broaden your horizons and introduce children to the rich heritage of different peoples. In this article, we will look at how Tatar literature is reflected on the children's TV channel "ШАЯН TV" and what methods are used to popularize it among a young audience.

Keywords: children's television, TV shows, literature, reading, film adaptation, children.

¹ Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü (IFMK) KFU, Yüksek lisans öğrencisi, 89375896762, 0702007@mail.ru

Теләсә кайсы балалар телеканалының нигезен мәктәпкәчә, башлангыч мәктәп һәм яшүсмер чорына кергән балаларга багышланган программалар системасы тәшкит итә. Аның максаты – үсеп килүче буынны һәръяклап тәрбияләү һәм белем бирү, социальләшүгә булышу. Заманча телевидение мәгълүмат тарату, күңел ачу һәм белем бирү өчен иң массакүләм һәм, мөгаен, иң куәтле корал булып тора. Телевизор караучыга дистәләрчә, ә кайбер төбәкләрдә бик күп төрле контентлы йөзләрчә канал бар, дип белдерә кече яшьтәге мәктәп укучыларының интеллектуаль үсешендә балалар телевизион тапшыруларының ролен өйрәнүче Т. А. Колесникова. Бүгенге көндә әдәбият һәм телевидение үзара тыгыз бәйләнгән. Телевидение – әдәбиятны киң аудиториягә популярлаштыру өчен куәтле корал булып хезмәт итә. Әдәбият борынгы заманнардан алып бүгенге көнгә кадәр кешеләр тормышында һәрвакыт мөһим роль уйнаган. Әдәби эсәрләрне балалар каналларында, телетапшыруларда яңгырату, балаларны әдәбиятка тарту һәм аларның эстетик зәвыгын үстерү ысулларының берсе булып тора. Балалар һәм яшүсмерләр телевизор экраннары алдында күп вакыт үткәрәләр, төрле тапшырулар һәм программалар карыйлар. Шуңа күрә балалар тапшыруларында әдәбиятны куллану яшь буын үсешен өчен отышлы һәм файдалы алым дип билгеләргә була. Әдәби эсәрләрне, шигырь, халык жырларын үзләре яратып карый торган тапшыруларда ишетү балаларда әдәбият белән кызыксыну формалаштыруга ярдәм итә, аларның ижади фикерләвен стимуллаштыра һәм хыялларын үстерергә зур мөмкинлекләр ача.

Телевидение балаларның әдәбиятны кабул итүенә сизелерлек йогынты ясы. Беренчедән, ул әдәбиятны балалар өчен аңлаешлырак һәм кызыклырак итә. Китап уку балаларга күңелсез шөгыл булып тоелырга мөмкин, ләкин әдәбият белән «экран аша танышу» процессы яшь тамашачы өчен мавыктыргыч процесска әйләнә. Шулай ук, телевидение әдәби образларны һәм сюжетларны визуальләштерергә ярдәм итә. Визуаль эффектлар һәм музыка эсәрнең тәэсирен көчәйтә. Моннан тыш, экранлаштыру сюжетның яки персонажларның язма текст аша тапшырырга авыр булган кайбер аспектларын күрсәтә ала. Телевизор экраннары аша житкерелгән әдәбият балаларны китап уку теләген үстерергә мөмкин.

Балалар тапшыруларында әдәбиятны куллануның күп өстенлекләре бар. Аларның кайберләренә игътибар итик. *Хыял һәм креативлык үсеше*: әдәби эсәрләрдә балаларның хыялын һәм ижади потенциалын стимуллаштыра алырлык күпсанлы образлар һәм идеяләр яши. Әдәби эсәр геройларын телетапшырулар аша күрү – аларның фантазияләрен үстерүгә ярдәм итә. *Тел күнекмәләрен яхшырту*: балалар яңа сүзләр һәм әйтемләр өйрәнә, шулай ук бу белемнәрне көндәлек сөйләмдә куллана ала. *Мәдәни мирасны аңлау*: әдәби эсәрләр аша балалар төрле халыкларның һәм чорларның гореф-гадәтләре һәм тормыш кыйммәтләре белән танышалар. Бу аларга дөньяга карашларын киңәйтәргә һәм дөнъяның төрлелеген аңларга булыша. *Эмоциональ интеллект үсеше*: әдәби эсәрләрне уку һәм карау аша балалар башка кешеләргә карата теләктәшлек, аңлау һәм хөрмәт күрсәтергә өйрәнәләр. *Танкыйди фикерләүнең үсеше*: әдәби эсәрләр еш кына жәмгыятьнең мөһим мәсьәләләре һәм проблемалары турында уйланырга мәжбүр итә. Балалар текстларны анализларга, сораулар бирергә һәм нәтижеләр ясарга өйрәнәләр. *Кыйммәтләр формалаштыру*: әдәби эсәрләр аша балаларга игелек, гаделлек, өлкәннәргә хөрмәт һәм яқыннарыбыз турында кайгырту кебек мөһим кыйммәтләр сөңдерелә. Бу аларга эхлакый тәрбия бирергә булыша. *Социаль күнекмәләрен үстерү*: гаилә яки дуслар арасында әдәби темаларга фикер алышу балаларга аралашу, башкаларның фикерен тыңлый һәм хөрмәт итә белү кебек социаль күнекмәләрен үстерергә ярдәм итә. Шунысын да искәртик, мәдәни эшчәнлекнең мөһим аспектларыннан берсе булып телевидениедә милли әдәбиятны тәкъдим итү тора, ул балаларны төрле халыкларның бай мирасы белән таныштыра һәм дөньяга карашын киңәйтәргә мөмкинлек бирә. Бу мәкаләдә без татар әдәбиятының «ШАЯН ТВ» балалар телеканалында ничек чагылуын һәм аны яшь аудитория арасында популярлаштыру өчен нинди методлар кулланылуын да карап үтәрбез.

Татар телендә балалар һәм яшүсмерләр өчен эфирга чыгучы «ШАЯН ТВ» каналының тарихы 2019 елдан башлана. Әлеге балалар телеканалы балалар һәм яшүсмерләр арасында татар мәдәниятен, телен һәм гореф-гадәтләрен үстерү һәм саклау максатында эшли башлый. Канал татар телен, әдәбиятын, музыкасын һәм сәнгәтен өйрәнүгә юнәлдерелгән күңел ачу һәм

белем бирү программаларының киң спектрын тәкъдим итә. «ШАЯН ТВ»ның төп үзәнчәлекләреннән берсе – контентка уникаль яктан якын килүе. Чит ил шоуларын һәм мультфильмнарны турыдан-туры тәржемә итү генә түгел, беренче чиратта «ШАЯН ТВ» каналы мәдәни агарту һәм белем бирү максатларына туры килә торган үз оригиналь контентын эшли, мультсериаллар, өйрәтү программалары, музыкаль клиплар һәм документаль фильмнар иҗат итә. Балалар каналы ел саен татар балалары һәм аларның гаиләләре өчен чаралар һәм төрле акцияләр үткәрә. Алар арасында ижади конкурслар, музыка фестивальләре, халык һөнәрләре буенча мастер-класслар һәм башкалар бар. Бу чаралар балаларга татар мәдәниятен тирәнтен өйрәнергә һәм үз халкы белән элемтәне ныгытырга ярдәм итә.

«ШАЯН ТВ» каналында балалар әдәбияты төрле формалар һәм форматлар аша күрсәтелә. Каналның төп максатларының берсе – балалар арасында татар мәдәниятен һәм телен үстерү. Шуңа күрә төп игътибар нәкъ менә балалар әдәбиятына бирелә. «*Кичке әкиятләр*» – халык әкиятләренә нигезләнгән кичке тапшыру. Тәүлекнең төрле вакытында татар телендә күрсәтелгән мультсериал персонажлары әкиятләр һәм риваятьләр геройлары белән очрашып, китап битләре буйлап гажәеп сәяхәт кылалар. «*Күчтәнәч*» тапшыруында балалар алып баручы ролендәгә дәү әнигә үзләренәң шигъри «күчтәнәчләрен» жиберәләр яки эфирга килеп сөйләләр. Бу тапшыруда татар халык шагыйрьләренәң балалар өчен язылган шигърьләре, кыска әсәрләре яңгырый. «*Тамчы шоу*» интеллектуаль-күңел ачу тапшыруында мәктәп укучылары татар халкы тарихы һәм традицияләре, әдәбияты белән бәйлә сорауларга җавап бирә, үзләренәң белемнән сынап карый, үзара ярыша. «*Тукай оныклары*» тапшыруы – шигърият яратучы үсмерләр һәм яшьләр өчен нәфис сүз осталыгын күрсәтү өчен менә дигән майдан. Тапшыруда балалар төрле язучыларның иҗат жимешләрен һәм үзләре язган шигърьләренә укый. Мастер-класслар һәм төрле мәдәни чараларда балаларны татар халкы традицияләре нигезендә тәрбияләү һәм татар китапларын уку мәсьәләләре турында фикер алышалар.

Йомгак ясап шуны әйтәргә мөмкин, телевидение (безнең очракта татар телендә эфирга чыгучы «ШАЯН ТВ» каналы) – балаларның әдәбиятны кабул итүендә мөһим роль уйный. Тапшыруларда матур әдәбиятның тирән чагылышы балага уку өчен стимул булырга, текстларны аңлауны яхшыртырга, фикерләү сәләтен үстерергә һәм балаларга әдәбиятта яңа кызыксынулар табарга ярдәм итәргә мөмкин.

Тезислар:

1. Әдәбият борынгы заманнарда алып бүгенгә көнгә кадәр кешеләр тормышында һәрвакыт мөһим роль уйнаган. Әдәби әсәрләргә балалар каналларында, телетапшыруларда яңгырату, балаларны әдәбиятка тарту һәм аларның эстетик зәвыгын үстерү ысулларының берсе булып тора. Балалар һәм яшүсмерләр телевизор экраннары алдында күп вакыт үткәрәләр, төрле тапшырулар һәм программалар карыйлар. Шуңа күрә балалар тапшыруларында әдәбиятны куллану яшь буын үсеш өчен көчле корал булырга мөмкин. Әдәби әсәрләргә, шигърь, халык жырларын үзләре яратып карый торган тапшыруларда ишетү балаларда әдәбият белән кызыксыну формалаштыруга ярдәм итә, аларның ижади фикерләвен стимуллаштыра һәм хыялларын үстерергә ярдәм итә.

2. Телевидение балаларның әдәбиятны кабул итүенә сизелерлек йогынты ясый. Беренчедән, ул әдәбиятны балалар өчен аңлаешлырак һәм җәлеп итүчәнрәк итә. Китап уку балаларга күңелсез шөгыл булып тоелырга мөмкин, ләкин әдәбиятны экранлаштырып карау процессы яшь тамашачы өчен кызыктырак һәм мавыктыргычрак була ала. Шулай ук, телевидение әдәби образларны һәм сюжетларны визуальләштерергә ярдәм итә. Визуаль эффектлар һәм музыка астында укылган әсәрнең тәэсирен көчәйтәргә һәм аны истә калдырырга ярдәм итә. Моннан тыш, экранлаштыру сюжетның яки персонажларның язма текст аша тапшырырга авыр булган кайбер аспектларын күрсәтә ала. Телевизор экраннары аша житкерелгән әдәбият балаларны укырга этәрергә мөмкин. Әгәр бала экранизацияне кабул итә икән, аның эчтәлеген һәм детальләрен яхшырак аңлау өчен, ул әсәрнең оригиналь варианты белән кызыксынырга мөмкин.

3. Балалар телетапшыруларында әдәбиятны куллануның күп өстенлекләре бар. Менә аларның кайберләре: *хыял һәм креативлык үсеше*: әдәби әсәрләрдә балаларның хыялын һәм ижади потенциалын стимуллаштыра алырлык күпсанлы образлар һәм идеяләр бар. Әдәби әсәр геройларын телетапшырулар аша күрү – аларның фантазияләрен үстерүгә ярдәм итә. *Тел күнекмәләрен яхшырту*: әдәби әсәрләргә уку һәм тыңлау балаларга грамматика, лексика һәм синтаксисны да кертәп, үзләренә тел күнекмәләрен яхшыртырга ярдәм итә. Балалар яңа сүзләргә һәм әйтемләрگә өйрәнә, шулай ук бу белемнәргә көндәлек сөйләмдә куллана алалар. *Мәдәни мирасны аңлау*: әдәбият кешелек дөньясының мәдәни мирасының бер өлеше булып тора. Әдәби әсәрләр аша балалар төрле халыкларның һәм чорларның гореф-гадәтләре һәм тормыш кыйммәтләре белән танышалар. Бу аларга дөньяга карашларын киңәйтәргә һәм дөньяның төрлелеген аңларга ярдәм итә. *Эмоциональ интеллект үсеше*: әдәбият хисләргә һәм хис-кичерешләргә кагыла торган бик күп тарихлардан тора. Әдәби әсәрләргә уку һәм карау аша балалар башка кешеләргә карата теләктәшлек, аңлау һәм хөрмәт күрсәтәргә өйрәнәләр. *Тәнкыйди фикерләүнең үсеше*: әдәби әсәрләр еш кына жәмгыятьнең мөһим мәсьәләләре һәм проблемалары турында уйланырга мәжбүр итәләр. Балалар текстларны анализларга, сораулар бирергә һәм нәтижеләр ясарга өйрәнәләр, бу аларга тәнкыйди фикерләүне үстерергә ярдәм итә. *Кыйммәтләр формалаштыру*: әдәби әсәрләр аша балаларга игелек, гаделлек, өлкәннәргә хөрмәт һәм яқыннарыбыз турында кайгырту кебек мөһим кыйммәтләр сөндерелә. Бу аларның әхлакый тәрбиясенә ярдәм итә. *Социаль күнекмәләргә үстерү*: гаилә яки дуслар арасында әдәби темалар буенча фикер алышу балаларга аралашу, башкаларның фикерен тыңлый һәм хөрмәт итә белү кебек социаль күнекмәләргә үстерергә ярдәм итә.

4. Татар телендә балалар һәм яшүсмерләр өчен эфирга чыгучы "ШАЯН ТВ" каналының тарихы 2019 елдан башлана. Әлеге балалар телеканалы балалар һәм яшүсмерләр арасында татар мәдәниятен, телен һәм гореф-гадәтләрен үстерү һәм саклау максатында эшли башлый. Канал татар телен, әдәбиятын, музыкасын һәм сәнгәтен өйрәнүгә юнәлдерелгән күнел ачу һәм белем бирү программаларының киң спектрин тәкъдим итә. "ШАЯН ТВ"ның төп үзенчәлекләреннән берсе – контентка уникаль яктан яқын килүе. Чит ил шоуларын һәм мультфильмнарны турыдан-туры тәржемә итү генә түгел, беренче чиратта "ШАЯН ТВ" каналы мәдәни агарту һәм белем бирү максатларына туры килә торган үз оригиналь контентын эшли, мультсериаллар, өйрәтү программалары, музыкаль клиплар һәм документаль фильмнар булдыруны үз эченә ала. Балалар каналы ел саен татар балалары һәм аларның гаиләләре өчен чаралар һәм төрле акцияләр үткәрә. Алар арасында ижади конкурслар, музыка фестивалләре, халык һөнәрләре буенча мастер-класслар һәм башкалар бар. Бу чаралар балаларга татар мәдәниятен тирәнтен өйрәнәргә һәм үз халкы белән элементләрен ныгытырга ярдәм итә.

5. «ШАЯН ТВ» каналында балалар әдәбияты төрле формалар һәм форматлар аша күрсәтелә. Каналның төп максатларыннан берсе – балалар арасында татар мәдәниятен һәм телен үстерү. Шуңа күрә төп игътибар нәкъ менә балалар әдәбиятына бирелә. «Кичке әкиятләр» – халык әкиятләренә нигезләнгән кичке тапшыру. Тәүлекнең төрле вакытында татар телендә күрсәтелгән мультсериал персонажлары әкиятләр һәм риваятьләр геройлары белән очрашып, китап битләре буйлап гажәеп сәяхәт кылалар. «Күчтәнәч» тапшыруында балалар алып баручы ролендәгә дәү әнигә үзләренә шигъри «күчтәнәчләрен» жибәрәләр яки эфирга килеп сөйләләр. Бу тапшыруда татар халык шагыйрьләренә балалар өчен язылган шигърьләре, кыска әсәрләре яңгырый. «Тамчы шоу» интеллектуаль-күнел ачу тапшыруында мәктәп укучылары татар халкы тарихы һәм традицияләре, әдәбияты белән бәйлә сорауларга жавап бирә, үзләренә белемнәрен сынап карый. «Тукай оныклары» тапшыруы – шигърият яратучы үсмерләр һәм яшьләр өчен нәфис сүз осталыгын күрсәтү өчен менә дигән майдан. Тапшыруда балалар төрле язучыларның иҗат жимешләрен һәм үзләре язган шигърьләргә укый. Мастер-класслар һәм төрле мәдәни чараларда балаларны татар халкы традицияләре нигезендә тәрбияләү һәм татар китапларын уку мәсьәләләре турында фикер алышалар.

Нәтижә:

Телевидение (безнең очракта татар телендә эфирга чыгучы «ШАЯН ТВ» каналы) балаларның әдәбиятны ничек кабул итүендә мөһим роль уйный. Тапшыруларда әдәбиятның тирән чагылышы балага уку өчен стимул булырга, текстларны аңлауны яхшыртырга һәм балаларга әдәбиятта яңа кызыксынулар табарга ярдәм итәргә мөмкин.

Әдәбият:

Абраменкова В.В., Радина Н.К. Дети и компьютер: виртуальность и реальность. - Москва: Наука, 2001.

Баранова Е.А. Диагностика восприятия экранной культуры дошкольниками. - Самара: Изд-во СамГПУ, 2009.

Гальперин Ю.М. Телевидение для всех и каждого. - М.: Академия, 2007.

Журналлар һәм мәкаләләр

Александрова Е.В. Роль детского телевидения в социализации ребенка // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Педагогика. - 2010. - № 2.

Белов А.Н. Влияние телепередач на психику детей // Журнал «Образование и воспитание». - 2017. - Том 1. - № 3.

Гаврилова Е.Н. Социально-психологическая адаптация детей средствами детского телевидения // Электронный научно-образовательный журнал «Вестник МГОУ». - Серия «Педагогика». - № 2. - 2013.

Интернет-ресурслар:

Сайт Российской академии образования: <https://raop.ru/category/detskoe-televidenie/>

Журнал "Детское телевидение": <http://www.child-tv.org/>

Әдәбият:

Абраменкова В.В., Радина Н.К. Дети и компьютер: виртуальность и реальность. - Москва: Наука, 2001.

Баранова Е.А. Диагностика восприятия экранной культуры дошкольниками. - Самара: Изд-во СамГПУ, 2009.

Гальперин Ю.М. Телевидение для всех и каждого. - М.: Академия, 2007.

Колосов А. А., Сапунов В. И., Тулупов В. В., Цуканова М. И. Техника и технология СМИ. Печать. Радио. Телевидение. Интернет. - М.: Издательство Михайлова В. А., 2008. С.127.

Журналлар һәм мәкаләләр:

Александрова Е.В. Роль детского телевидения в социализации ребенка // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Педагогика. - 2010. - № 2.

Белов А.Н. Влияние телепередач на психику детей // Журнал «Образование и воспитание». - 2017. - Том 1. - № 3.

Гаврилова Е.Н. Социально-психологическая адаптация детей средствами детского телевидения // Электронный научно-образовательный журнал «Вестник МГОУ». - Серия «Педагогика». - № 2. - 2013.

Интернет-ресурслар:

Сайт Российской академии образования: <https://raop.ru/category/detskoe-televidenie/>

Журнал "Детское телевидение": <http://www.child-tv.org/>

DİJİTALLEŞME ÇAĞINDA NEVRUZ GELENEKLERİNİ CANLI TUTMANIN BİR YOLU

Dr. Doç. Zakire ALİYEVA¹

Özet

Küreselleşme bağlamında, somut olmayan kültürel miras, benzersiz kültürel kodların ve insanlar arasındaki kültürel etkileşim biçimlerinin korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Öte yandan, küreselleşme süreçlerinin yok olmasına yol açması nedeniyle somut olmayan kültürel mirasın kendisinin de korunması gerekmektedir. Gelenekler, ifade biçimleri, bilgi ve beceriler, ilgili araçlar, nesnelere, eserler ve kültürel alanlar, topluluklar tarafından kültürel miraslarının bir parçası olarak kabul edilmektedir.

Sunulan bu makalenin amacı, Türkçe konuşan halkları birleştiren Nevruz bayramının kültürel değerlerinin, etnografik hafızasının ve geleneklerinin dijital ortamda genç nesillere aktarılması konularını araştırmaktır. Nevruz Türk milletinin zengin maddi ve manevi değerlerini bünyesinde barındıran büyük bir kültürel etkinliktir. Kadim kültürel kökenlere ve manevi kaynaklara bağlı olan bu bayram, Suriye'de Pamir ve Bedakhan dağlarından Kürdistan dağlarının ucuna, Basra Körfezi, Kafkasların kuzeyinden İndus vadisine ve Suriye'ye kadar yerleşen halkların milli bayramıdır. Nevruz'a Kazaklarda Çağan, Ergenekon, Bozgurd, Nevruz, Sultan Nevruz, Dokuz Mart, Nevruz, Dağıstan'da Yaransuvar, cilalarda İnt daydihu, kumik'te Şatman vb. adlar verilmektedir.

Kültür ve sanatın dijital dönüşümü alanında sistematik bir çalışma, bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılmadan düşünülemez. Biruni Ebu Reyhan'ın "Asarul Bakiye" rivayeti Nevruz'un kökenini Azerbaycan'a bağlamaktadır. Kaşgarlı Mahmud'un "Divanü Lugat-it Türk" - baharın gelişi - "Bedhrem" - bir yeri ışıklarla ve çiçeklerle süsleyip orada keyifle eğlenmek" şeklinde anlatılır. Ömer Hayyam'ın "Nevruzname"si, Nizamülmülk'ün "Siyaset"i, Nizami Gencevi'nin "İskendername"si vb. bizi "tarihte ve dünyamızda Nevruz" adlı büyümlü bir yolculuğa çıkarıyor. Bu büyümlü yolculuk internet ortamındaki örneklerde çocuklarımız tarafından nasıl hatırlanmalı?

Araştırmada dijital teknoloji sayesinde çocuk ve gençlerden oluşan geniş bir kitlenin dikkatini kültürel etkinliklere çekmeyi amaçlayan "Kadim Nevruz: Kültürel Yayıncılık" adında benzersiz bir çevrimiçi yayın platformunun mümkünlüğü tespit edilir. Burada konser ve gösteriler, film gösterimleri ve söyleşiler, konferanslar online olarak yüksek kalitede sürekli izlenebiliyor. Programları kayıt şeklinde görüntülemek, portalı izleyiciler için daha popüler ve kullanışlı hale getirebilir.

Sonuç olarak konuyla ilgili elektronik kaynakların yer alacağı, çocukların ve gençlerin ilgisini çekecek dinamik bir platformun oluşturulması ihtiyacı belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: kültürel miras, gelenek, Nevruz, dijitalleşme, türk xalqları

A WAY TO KEEP NEVRUZ TRADITIONS ALIVE IN THE AGE OF DIGITALIZATION

Zakire ALİYEVA²

¹ Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü, +994 (50) 395 39 50, zakiraaliev7@gmail.com, zakiraaliev7@rambler.ru

² Azerbaijan Baku. Azerbaijan National Academy of Sciences. Nizami Ganjavi name. Literary Institute, +994 (50) 395 39 50, zakiraaliev7@gmail.com, zakiraaliev7@rambler.ru

SUMMARY

In the context of globalization, intangible cultural heritage plays an important role in preserving unique cultural codes and forms of cultural interaction between people. On the other hand, intangible cultural heritage itself needs to be preserved due to the fact that globalization processes lead to their disappearance. Traditions, forms of expression, knowledge and skills, related tools, objects, artifacts and cultural areas are considered by communities as part of their cultural heritage.

The purpose of this presented article is to investigate the transfer of cultural values, ethnographic memory and traditions of the Nevruz holiday, which unites Turkish-speaking peoples, to young generations in a digital environment. Nevruz is a major cultural event that embodies the rich material and spiritual values of the Turkish nation.

Biruni Ebu Reyhan's "Asarul Baqiya" narration connects the origin of Nevruz to Azerbaijan. Kashgarli Mahmud's "Divanü Lugat-it Türk" - the arrival of spring - is described as "Bedhrem" - decorating a place with lights and flowers and having fun there. Ömer Hayyam's "Nevruzname", Nizamulmulk's "Politics", Nizami Ganjavi's "Iskendername" etc. take us on a magical journey called "Nevruz in history and in our world". How should this magical journey be remembered by our children in examples on the internet?

As a result, the need to create a dynamic platform that will include electronic resources on the subject and attract the attention of children and young people has been determined. A systematic study in the field of digital transformation of culture and art cannot be thought of without the use of information and communication technologies. The research determines the possibility of a unique online broadcast platform called "Kadim Nevruz: Cultural Broadcasting", which aims to attract the attention of a wide audience of children and young people to cultural events thanks to digital technology.

Key words: cultural heritage, tradition, Nevruz, digitalization, Turkish people

GİRİŞ

Somut olmayan kültürel mirasın ana taşıyıcıları insan topluluklarıdır. Manevi miras unsurlarını tespit etmek, envanterini çıkarmak, muhafaza etmek, yaygınlaştırmak ve genç kuşaklara orijinal haliyle, hiçbir değişikliğe uğratmadan aktarmak gibi temel işlemlere sahiptirler. Bu kapsamda, somut olmayan mirasın belirli bir unsurunu aktarabilecek, her alanda özel yeteneklere sahip bireylerin belirlenmesi ve yaşatılmasının sağlanmasına yönelik çalışmalar sürdürülmektedir.

Küreselleşme bağlamında, somut olmayan kültürel miras, benzersiz kültürel kodların ve insanlar arasındaki kültürel etkileşim biçimlerinin korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Öte yandan, küreselleşme süreçlerinin yok olmasına yol açması nedeniyle somut olmayan kültürel mirasın kendisinin de korunması gerekmektedir. Gelenekler, ifade biçimleri, bilgi ve beceriler, ilgili araçlar, nesnelere, eserler ve kültürel alanlar, toplumlar tarafından kültürel miraslarının bir parçası olarak kabul edilmektedir.

Somut olmayan kültürel miras unsurlarının tanıtımı ve kullanımı, kamusal kültürel değişim etkinliklerinin yanı sıra özgünlüğün korunmasına katkıda bulunan yayıncılık ve görsel-işitsel medya aracılığıyla sağlanmaktadır.

Somut olmayan kültürel miras alanlarının teknolojiyi kullanarak korunması, dijitalleşme çağında bir trend haline geliyor. Somut Olmayan Kültürel Miras araştırmacıların bilgi birikimidir ve dijitalleştirme bunu başarmanın bir aracıdır ve uzmanlar, bilim insanları, dijitalleştirilmiş ürünün kültürel değerini doğru şekilde yansıtmasını sağlamalıdır.

Dünyanın başlangıcından beri insanların kendi gelenekleri vardır ve bunları nesilden nesile aktarmışlardır. İnsanları neşelendiren doğa olayları üzerine ortaya çıkan gelenekler, daha sonra insanların hafıza tarihinde milli bayram olarak şekillenmiştir. Eski insan toplumlarının bahar gibi bir doğa olayıyla o anı bayram olarak kutlamalarının da mantıklı nedenleri vardır. Nevruz bayramı, milli manevi değerleri taşıyan ve sözlü halk edebiyatının çeşitli türlerinde temsil edilen, somut olmayan kültürel miras kaynakları ile zengindir.

TÜRK DÜNYASI VE DÜNYA TARİHİNDE NEVRUZ'A KISA BİR BAKIŞ

Türk halklarının tarihinin derinliklerine indikçe Nevruz bayramının farklı isim, renk ve tonlarda var olduğu ve eski Sümer döneminden bu yana yeni yılın başlangıcı olarak kutlandığı dikkat çekmektedir. Bu bayramın "Sultan Nevruz" ya da Kurtuluş Günü olarak kutlanması eski Türk kaynaklarında sıklıkla dile getirilmektedir. "Bozkurt" ya da "Ergenekon" olarak adlandırılan bayramla tarihsel kesişmesi, Nevruz'un mitolojik tahayyülde yeni tarihsel koşullardaki dönüşümüdür. "Sajareyi-türk" adlı eserinde bu bayramın Türk halkının büyük bayramlarından biri olduğundan bahsedilmektedir.(Nəbiyev, A., 2004)

Nevruz felsefesinde eski Türklerin genel bakış açısı, hayatın gerçeklerine karşı tavırları, gam-sham düşüncesi, kozmogonik ve gezegensel düşünceler, inanç ve inançlar, yaşam tarzı, ev ve ev yönetimi becerileri vb. karmaşık bir şekilde yansıtılmıştır. Tarihi kaynaklara göre bu bayram eski çağlarda 12-15 gün kutlanırdı. Tatillerin kendine has ritüelleri ve gelenekleri vardır. Her gün eğlence, oyun, meydan gösterileri, folklor örnekleri açısından zengin, yaratıcılığın tüm türlerini kapsıyor. Nevruz Türk milletinin zengin maddi ve manevi değerlerini bünyesinde barındıran büyük bir kültürel etkinliktir. Kadim kültürel kökenlere ve manevi kaynaklara bağlı olan bu bayram, Suriye'de Pamir ve Bedahşan dağlarından Kürdistan dağlarının ucuna, Basra Körfezi, Kafkasların kuzeyinden İndus vadisine ve Suriye'ye kadar yerleşen halkların milli bayramıdır. Nevruz'a Kazaklarda Çağan, Ergenekon, Bozgurd, Nevruz, Sultan Nevruz, Dokuz Mart, Nevruz, Dağıstan'da Yaransuvar, cılalarda İnt daydihu, kumik'te Şatman vb. adlar verilmektedir.

Biruni Ebu Reyhan'ın "Asarul Bakiye" rivayeti Nevruz'un kökenini Azerbaycan'a bağlamaktadır. Kaşgarlı Mahmud'un "Divanü Lugat-it Türk" - baharın gelişi - "Bedhrem" - bir yeri ışıklarla ve çiçeklerle süsleyip orada keyifle eğlenmek" şeklinde anlatılır. Ömer Hayyam'ın "Nevruzname"si, Nizamülmülk'ün "Siyaset"i, Nizami Gencevi'nin "İskendername"si vb. bizi "tarihte ve dünyamızda Nevruz" adlı büyümlü bir yolculuğa çıkarıyor. Yazılı kaynaklara göre Nevruz bayramının m.ö.505 yılında yaratıldığı söylenebilir. Nevruz bayramı, dünya şairi Nazimilmulk'un "Syasatname"si, Ömer Hayyam'ın "Nevruzname"si ve diğer şair ve yazarların eserlerinde halkımızın en çok kutladığı bayramlardan biri olarak vurgulanmaktadır. Nizami Gencevi'nin "İskendername" adlı şiirinde Nuşaba'nın İskender'i Nevruz bayramına misafir olarak davet etmesi ve ona şenlik ateşi etrafında Nevruz geleneklerini yansıtan çeşitli hediyeler sunması bu bayrama özel bir önem verildiğini göstermektedir. Halihazırda tüm dünyada kutlanan Nevruz bayramı, Azerbaycan halkının en eski bayramlarından biridir. Azerbaycan halkı Nevruz adı verilen bahar bayramına ilişkin kendi geleneklerini yaratmış ve dönemin siyasi ve ideolojik değişimlerine rağmen yaşatmıştır.

Modern dünyada Nevruz en eski bahar bayramıdır. Bahar ekinoksunun olduğu gün kutlanır ve Avrasya kıtasının birçok ülkesinde haklı olarak en sevilen tatil olarak kabul edilir. Nevruz, UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Listesi'nde yer alıyor. 2010 yılında BM Genel Kurulu 21 Mart'ı Uluslararası Nevruz Günü olarak ilan etti. Nevruz, Azerbaycan, Arnavutluk, Afganistan, Bosna Hersek, Gürcistan, Hindistan, Irak, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Çin, Kosova, Makedonya, Moğolistan, Pakistan, Tataristan, Başkurdistan ve Kuzey Kafkasya, Türkmenistan, Tacikistan, Türkiye, Özbekistan, Ukrayna, ABD ve Kanada dahil gibi ülkelerde yaygın olarak kutlanmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti, BDT üye ülkeleri arasında, somut olmayan kültürel mirasın tezahürlerinden biri olan folklorun korunmasını amaçlayan bir yasayı kabul eden ilk ülke oldu. 16 Mayıs 2003 tarihli "Azerbaycan Folkloruna Ait İfadelerin Hukuki Korunması Hakkında Kanun"dan bahsediyoruz. Nevruzla ilgili folklor ifadelerinin de kullanma kuralları vardır. Folklor ifadeleri, Azerbaycan halkının, bireylerinin oluşturduğu ve muhafaza ettiği, sözlü olarak var olan sanatsal mirasın özellikleridir; yani sözlü sanat ifadeleri, halk müziği, oyunlar, danslar, halk el sanatları ve uygulamalı sanatların ifadeleri ve diğer halk sanatı türleri.

NEVRUZ: TÜRK HALKLARININ SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASI

Kültür ve sanatın dijital dönüşümü alanında sistematik bir çalışma, bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılmadan düşünülemez. Modern dünyamızda Türk halklarının somut olmayan kültürel mirasının örnekleri olarak Nevruz bayramına ait şarkılar, oyunlar, gösteriler ve ritüeller sosyal ağlarda farklı formatlarda aktif olarak temsil edilebilmektedir. İnternet iletişiminin şu ya da bu şekilde kültürel mirasın korunmasını etkilediğini inkar etmek mümkün değildir. (Bayramqızı, 2010). Somut olmayan kültürel mirasın temsili sorununa yenilikçi bir yaklaşım, ona dijitalleşme ve yeni teknolojiler prizmasından farklı bir açıdan bakmamızı sağlayacaktır.

Nevruz, Türk halklarının binlerce yıldır yaşadığı ve yarattığı muhteşem bir kültür hazinesidir. Bu muhteşem kültür hazinesi, Türk dünyasının genel bakış-düşünüşünü, astronomik zamana, yaşam biçimine, gündelik hayata ve toplumlara dair gerçek nominal düşüncüyü temsil etmektedir.

Ekonomiyi yönetme becerisini, uzun vadeli gözlem ve aylar, yıllar ve günlerin ampirik deneyimini, kısacası toplumun her kesimindeki insanların düşünce ve eylemlerini kapsıyordu. Nevruz'u bütün bir sistem olarak adlandırdık. Bu muhteşem sistem insan yaşamının en küresel ve önemli alanlarını kapsamaktadır. Nevruz sistemi, dünyanın ve yaşamın çekirdeğini oluşturan doğa, evren ve gezegenlerin kanunlarına dayandığı için binlerce yıldır varlığını sürdürmektedir. Nevruz sistemi binlerce yıldır Türk milletinin maddi ve manevi değerlerinin korunmasında insanlar (milletler) için bir nevi koruma içgüdüsü işlevini yerine getirmiştir. Nevruz'un zengin gelenekleri, halkın hafızasını "uyanık" tutmaya hizmet etti ve geniş insan kitlelerini, mevcut toplumsal formasyonun siyasi asimilasyon rüzgarı tarafından ahlaki açıdan aşınmasından korudu". (Göyallı, 2015)

Türk dünyasında Nevruz sisteminin "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Altın Fonu" dijital bir platformunu oluşturmak harika bir girişim olabilir. Kütüphanelerde, arşivlerde ve müzelerde saklanan belgelenmiş somut olmayan miras olaylarını ve bunlarla ilgili literatürü içeren dijital materyalleri kabul etmektedir. Orijinal arşiv, el yazısı belgeler, gelenekleri, gösteri sanatlarını, gelenekleri, ritüelleri, halk bayramlarını, geleneksel el sanatlarına ilişkin bilgi ve becerileri yansıtan çeşitli basılı materyaller dahil olmak üzere koleksiyon bazında seçilen metin, görsel, görsel-işitsel ve diğer materyaller sunulabilir.

Türk Devlet ve topluluklarının kutladıkları tek ve ortak millî bayram "**Nevruz Bayramı**"dır. Bu değerler toplumun sosyal dokusunu meydana getirirler. Kültür unsurları içinde bayramların önemli bir yeri vardır. Bayramlar her millette görülen ve toplumun bütün fertleri tarafından benimsenen, Bütün halkın katıldığı ortak değerlerdir. Nevruz kültürlerin ortak bir bayramıdır. Bugün bu ortak bayram, yaşama sevinci, bolluk, bereket ve barış yüklü olarak gelenekselleşmiş yani kurumsallaşmıştır. Bize düşen sorumluluk Nevruzun tarihsel süreçte oluşmuş içeriğine uygun olarak onu yaşamak ve yaşatmaktır. (Onarlı, İ.2003)

Kültür ve sanatın dijital dönüşümü alanında sistematik bir çalışma, bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılmadan düşünülemez. 3 boyutlu teknolojiler Nevruzla ilgili somut olmayan mirasın dijitalleştirilmesini mümkün kılıyor.

Nevruzla ilgili geleneklerin, somut olmayan mirasın korunması alanında aşağıdaki görevler öngörülmektedir:

- Bilimsel araştırmaların organizasyonu ve orijinal bilgilerin kaydedilmesi, geleneksel halk kültürünün tezahürleri;
- Somut olmayan Nevruzla ilgili kültürel değerlere ilişkin ulusal bir veri bankasının oluşturulması;
- Somut olmayan miras alanında dijital projelerin hazırlanması;
- Özgün kültür ve halk sanatı biçimlerinin korunması sorunlarıyla bölgesel özellikler dikkate alınarak dijital platformun geliştirilmesi;
- Bilgiyi yaymayı ve somut olmayan mirası yaygınlaştırmayı amaçlayan bir festival hareketinin geliştirilmesi ve d.

Nevruzla ilgili ülkelerin bireysel yerelliklerinin coğrafi, kültürel-tarihsel, ekonomik, etnografik özellikleri açısından incelenmesi, ulusal kimliğin güncellenmesi ve halkın özgün kültürünün korunması için kullanılan araçlardan biridir.

Nevruz gelenekleri, törenleri, sözlü halk edebiyatı, resim ve müzik örneklerinin yer aldığı somut olmayan kaynakların benzersizliği ve küresel önemi, kültürün sistemik bütünlüğünü, bölgesel çeşitliliğini ve birçok unsurunun ve biçiminin arkaik doğasını bugüne kadar koruyarak, Türk halklarının kadim manevi geleneğine tanıklık etmesidir.

KADİM NEVRUZ: ÇOCUKLAR İÇİN DİJİTAL HAFIZA PLATFORMU

Geniş anlamda kültür, büyüyen çocukların ve gençlerin, genel olarak toplumun maddi ve manevi değerleri yaratma ve koruma yönündeki dönüştürücü faaliyeti ve bu faaliyetin sonucudur. Somut olmayan kültür (manevi), insanların yarattığı ve daha sonra sürdürdüğü fikirleri, alışkanlıkları, gelenekleri ve inançları içerir. Somut olmayan kültürel miras, bir toplumun kültürel ve ulusal kimliğinin bir yansıması olan ve yaşam biçimini, geleneklerini ve yaşam biçimlerini kapsayan, etnik, sosyal, manevi, entelektüel, ahlaki ve etik değerler bütünüdür. Somut olmayan kültürel miras, dili, davranış normlarını ve kurallarını, inançları, ritüelleri, gelenekleri, festivalleri, folkloru, halk sanatları ve el sanatlarını yapma teknolojilerini, müzik aletlerini, ev eşyalarını ve ayrıca tarihsel olarak belirlenmiş olay örgüsü ve görüntülerde gerçekleştirilen halk sanatı kanonlarını içerir. Bu anlamda genç neslin bu kaynaklardan faydalanması anne sütü kadar önemlidir. Bunu türkiyeli araştırmacı Arslantürk Akyıldız iyi duymuş ve Nevruz geleneklerinin Türk Dünyasında da çok önemli motiflerin sergilendiği, adeta bir kültür deryası olduğunu yazmıştır.

“Çocuklar, Baca-bacayı (mendil atmayı), sabırsızlıkla beklemekte, köy ve mahalledeki bütün çocuklar bu uygulamaya mutlaka katılmaktadırlar. Toplu olarak dolaşan çocuklar, baca-bacayı bitirdikten sonra, topladıkları “Yedi Levini” eşit olarak paylaşırlar ve evlerine dağılırlar. Ünlü Azerbaycanlı şair Şehriyar, aşağıdaki dizeleri bu olayı çok güzel tasvir etmektedir.

Şal istedim men de öyde ağladım,
Bir şal alıb, tez belime bağladım,
Gulam gile kaçdım, şalı salladım,
Fatma hala mene corab bağladı,

Han nenemi yada salıb ağladı. (Arslantürk, A.2018)

Nevruz aynı zamanda Türk dünyasının da bayramıdır. Çünkü üzerinden asırlar geçmesine rağmen Nevruz törenlerini, Nevruz oyunlarını, hatta inançları yeniden canlandırıyor, çocuklarımızla tanıştırıyoruz. Ne kadar modernleşip yeni hayata uyum sağlasak da çocuklarımızla birlikte kadim geleneklerimize yolculuk ettiğimiz dönem Nevruz'dur. Güzelliğin, sevginin, hümanizmin, hoşgörünün, kendine dönüşün bayramı olan Nevruz'u çocuklarımızın hafızasında yaşatmak için onun somut olmayan kültürel unsurlarını da yaşatmamız gerekiyor. Ne yazık ki bu düzeyde Türkçe konuşan çocukları tek bir yere çekebilecek, çocuklara eğlence ve eğitim sunabilecek dijital platformlar yok gibi.

"Kadim Nevruz: Kültürel Yayıncılık" adında benzersiz bir çevrimiçi dijital yayın platformun mümkündür. Bu platformda, Türkçe konuşan halklar da dahil olmak üzere dünya halklarının Bahar Şenliği ile ilgili konser ve gösterileri, film gösterimleri ve röportajları, konferansları çevrimiçi olarak yüksek kalitede sürekli olarak izlenebilmektedir. Programları kayıt şeklinde görüntülemek, portali izleyiciler için daha popüler ve kullanışlı hale getirebilir.

1. Türkçe konuşan halklarda Yaygın Nevruz gelenekleri - Türkiye-Azerbaycan-Özbekistan-Pakistan-Tacikistan vb.;
2. Farklı Nevruz gelenekleri: tacikler, uyurlar, türkmenler, azerbaycanlılar vö b. nasıl kutluyor;

4. Nevruz mutfağı
5. Nevruz meydan gösterileri
6. Nevruz resimleri
7. Şarkılarda ve müzikte Nevruz
8. Nevruz: folklor örnekleri
9. Nevruz bayramıyla ilgili çocuklara yönelik animasyon film, etkinlik, gösteri vb. senaryolar
10. Nevruz partisi
11. Nevruz ile ilgili internet kaynakları
12. Nevruz ile ilgili neler okunmalı?

Sonuç olarak konuyla ilgili elektronik kaynakların yer alacağı, çocukların ve gençlerin ilgisini çekecek dinamik bir platformun oluşturulması ihtiyacı belirlenmiştir.

SONUÇ

TÜRKSOY'da 1995 yılından itibaren kutlanmakta olan Nevruz Bayramı "Türk Dünyası Nevruz Buluşması" adıyla kutlanmaktadır. Bütün bayramlarımızın birleştirici, birleştirici bir özelliği vardır. Tatil nedir? Bayram herkesin ortak değerler etrafında buluşmasıdır. Ortak değerler etrafında toplandıkça millet ve devlet olarak bütünleşebilirsiniz. Bu kesinlikle doğrudur. Nevruz bayramının felsefesi de bundan ibarettir.(Qasımlı, M.,2010)

Anaokullarında ve okullarda Nevruz ile ilgili etkinlikler ayrı internet sitelerinde ele alınmakta, videolar gösterilmekte, bayramla ilgili genel ve kısa bilgiler verilmektedir. vesaire. Ancak somut olmayan mirasımızın zenginliklerini tanıtacak ve gelecek nesillere aktaracak, bu kadar renkli ve farklı ilgi çekici özelliklere sahip dijital bilgi kaynaklarına ihtiyaç vardır. Bilgi teknolojilerinin hızla gelişmesine ve yapay zekanın "mucizelerine" bağlı bir dünyada yaşıyoruz. Somut olmayan mirasımızı bu dünyanın çocuklarına bu dünyanın gerektirdiği düzeyde tanıtip aktaracak platformlar oluşturmak çağın ihtiyacıdır.

Kaynakça

Arslantürk, Akyıldız (2018). Azerbaycan'dan Iğdır'a Nevruz Gelenekleri. *KafDagi. Cilt:3, Sayı:1, Haziran, 1-18.* <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/833090>

Bayramqızı, Əfsanə (2010). Türk xalqlarının ortağ Yeni Gün bayramı. "Xalq qəzeti", 21 mart, 4.Göyyallı, Xeybər (2015). Novruz: genezisi, tarixi transformasiyaları və mərasimləri. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 232/73-74.

Qasımlı, Məhərrəm (2010). Ənənəvi Novruz yeni kontekstdə. "Mədəniyyət", 19 mart, 12-13.Nəbiyev, Azad (2004). İlin əziz günləri. *İqtisadiyyat qəzeti, №11-12, 12-18 mart*

Novruz bayramı ensiklopediyası (2008). Bakı: "Şərq-Qərb", 2008, 208.

Onarlı, İsmail (2003). Nevruz Bayramı. *Türk Kültürü və Hacı Bektəş Veli Araştırma Dergisi,cilt: IX, sayı: 25, 41-74.*

Ömərov, Vahid (2012). Azərbaycançılıq, Novruz mərasim və tamaşaları milli dəyər kimi. "Səs" qəzeti, 2012, 12 mart.

DEYİMLERLE ANİMASYON

Yıldız KANLIÖZ¹

Özet

Türkçe dersi, öğrencilerin söz varlığının geliştirilmesi bakımından önemli bir görev üstlenir. Söz varlığının kazandırılması dilin öğrenim sürecinde sürekli üzerinde durulması gereken bir konudur. Dilin inceliklerini bilmek, bireyin iletişim becerisini güçlendirir. Bu nedenle söz varlığının kazandırılması ve deyimlerin öğretilmesi farklı etkinliklerle çeşitlendirilerek içerik açısından Türkçe dersinin zenginleştirilmesi bakımından başat bir rol oynamaktadır. Günümüzde öğrencilerin deyimlerin anlamını öğrenmekte zorlandıkları görülmektedir. Deyimler ve Atasözü sözlüklerini kullanmada ise istekli olmadıkları gözlenmiştir. Oysa Türkçe dersindeki önemli kazanımlardan bir tanesi söz varlığı yönünden deyimler ve atasözlerinin anlamının edinilmesi ve dört temel dil becerisinde etkin kullanılabilmesidir. Bu çalışmanın amacı Türkçe dersinde söz varlığını geliştirici deyimlerin öğretilmesinde öğrencileri etkin kılacak etkinliklerle, öğrencilerin deyimlerin anlamlarını daha kolay kavramalarını sağlamaktır. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, Mersin ilinde özel yetenekli öğrencilerin öğrenim gördüğü 20 kişilik 3. Sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışma 3.Sınıfta öğrenim gören 10 kız, 10 erkek öğrenci grubu ile 2023-2024 Eğitim Öğretim yılında gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubu oluşturulurken amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme yönteminde, çalışma grubu belirlenirken, önceden belirlenen ölçütler dikkate alınarak durum çalışması yapılmaktadır. Çalışma öncesi ve çalışma sonrası öğrencilere uygulanan yarı yapılandırılmış görüşme formlarına verdikleri cevaplar incelendiğinde, öğrencilerin deyimlerin mecaz anlamlarını sözlükten bakıp öğrenmede güçlük yaşadıklarını belirtmişlerdir. Deyimleri resimle anlatma ve resimleri tahmin etme, animasyon hazırlama etkinliklerinde ise işbirliği, iletişim ve deyimlerin anlamlarını öğrenme konusunda kendilerini daha başarılı bulduklarını ifade etmişlerdir. Uygulanan görüşme formlarında öğrencilerin bu yöntemle deyimleri anlamada, çalışma öncesine göre daha az zorlandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca deyimleri öğrenmeye olan ilgilerinin arttığını ifade etmişlerdir. Çalışma sonunda öğrencilerin animasyon hazırlayarak, kendi animasyonlarının diğer gruplar tarafından tahmin edilmesi sırasında etkin oldukları gözlenmiştir. Bununla birlikte deyimlerle hikâye oluşturma ve yazma konusunda daha az zorlandıkları görülmüştür. Bu bağlamda deyimleri öğrenme sürecinde, geleneksel yöntemle birlikte dijital araç kullanımının birbirini tamamlayıcı şekilde ele alındığında, öğrencilerin söz varlığı çalışmalarına daha etkin katılım sağladıkları görülmüştür. Bu çalışmanın sonucunda öğrencilerin deyimleri oyunlaştırma yolu ile öğrendiklerinde, günlük konuşma ve yazma becerilerinde içselleştirerek kullanmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Deyimler, Türkçe, Söz, varlığı, animasyon.

ANIMATION WITH IDIOMS

Abstract

Turkish lesson undertakes an important task in terms of developing students' vocabulary. Gaining vocabulary is an issue that should be constantly emphasised in the language learning process. Knowing the subtleties of

¹ Mersin Yenişehir Belediyesi Bilim ve Sanat Merkezi- Sınıf Öğretmeni, bilsemekibi@gmail.com

language strengthens the individual's communication skills. For this reason, gaining vocabulary and teaching idioms play a major role in terms of enriching the Turkish lesson in terms of content by diversifying it with different activities. Today, it is seen that students have difficulty in learning the meaning of idioms. It has been observed that they are not willing to use Idioms and Proverbs dictionaries. However, one of the important achievements in Turkish lesson is to learn the meaning of idioms and proverbs in terms of vocabulary and to use them effectively in four basic language skills. The aim of this study is to enable students to grasp the meanings of idioms more easily with activities that will enable students to be active in teaching idioms that improve vocabulary in Turkish lesson. Semi-structured interview form, one of the qualitative research designs, was applied in the study. The study group of the research consists of 20 3rd grade students in the support group where gifted students study in Mersin province. The study was carried out with a group of 10 female and 10 male students studying in support groups. Criterion sampling method, one of the purposeful sampling methods, was used while forming the study group. In the criterion sampling method, while determining the study group, a case study is carried out by taking into account the predetermined criteria. When the answers given to the semi-structured interview forms applied to the students before and after the study were examined, it was found that the students stated that they had difficulty in learning the figurative meanings of idioms from the dictionary. In the activities of explaining idioms with pictures, guessing pictures and preparing animations, they stated that they found themselves more successful in cooperation, communication and learning the meanings of idioms. In the interview forms applied, the students stated that they had less difficulty in understanding idioms with this method than before the study. They also stated that their interest in learning idioms increased. At the end of the study, it was observed that the students were active in preparing animations and guessing their own animations by other groups. However, it was observed that they had less difficulty in creating and writing stories with idioms. In this context, in the process of learning idioms, it was seen that when the use of digital tools with the traditional method was handled in a complementary way, students participated more effectively in vocabulary studies. As a result of this study, it is thought that when students learn idioms through gamification, it will contribute to their internalisation and use in daily speaking and writing skills.

Keywords: Idioms, Turkish, Word, existence, animation.

Giriş:

Türkçe dersi, öğrencilerin söz varlığının geliştirilmesi bakımından önemli bir görev üstlenir. (Furtun ve Uzun, 2019). Söz varlığının kazandırılması dilin öğrenim sürecinde sürekli üzerinde durulması gereken bir konudur. Dilin inceliklerini bilmek, bireyin iletişim becerisini güçlendirir. Bu nedenle söz varlığının kazandırılması ve deyimlerin öğretilmesi farklı etkinliklerle çeşitlendirilerek içerik açısından Türkçe dersinin zenginleştirilmesi bakımından başat bir rol oynamaktadır. Çünkü söz varlığı dilin ifade zenginliği ile yakından ilişkilidir ve söz varlığının kazandırılması, öğrencilerin dil bilgisi becerilerini de geliştirir (Alıcı, 2019). Günümüzde öğrencilerin deyimlerin anlamını öğrenmekte zorlandıkları görülmektedir. Deyimler ve Atasözü sözlüklerini kullanmada ise istekli olmadıkları gözlenmiştir. Oysa Türkçe dersindeki önemli kazanımlardan bir tanesi söz varlığı yönünden deyimler ve atasözlerinin anlamının edinilmesi ve dört temel dil becerisinde etkin kullanılabilmesidir. Kemiksiz (2022) kişinin kendini ifade edebilmesinin, dilin en üst düzeydeki ifade biçimlerinden yararlanabilmesine bağlı olduğuna vurgu yapmaktadır. Dilin en üst düzeydeki ifade biçimlerini oluşturan deyimler İlkokul 3.sınıfta kazanımlar arasında yer almaktadır. Bu bakımdan öğrencilerin deyimlerin anlamını araştırma ve mecaz anlamları kavramaları için oyunlaştırma etkinliklerine yer verilmesi ve görselleştirerek somutlaştırılması gerekmektedir. Nitekim Demirci ve Baş (2016) öğrencilerin söz varlığını geliştirmek için onların etkin olduğu farklı etkinliklerin geliştirilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda deyimleri görselleştirme ve hareketli animasyonlara dönüştürerek canlandırma çalışmaları hem öğrencileri etkin kılacak, hem de söz varlıklarını zenginleştirecektir. Bu durum öğrencilerin sosyal ve duygusal açıdan da özgüven kazanmalarına, sınıf içi arkadaşlık bağının güçlendirilerek, etkili iletişim kurmalarına da yardımcı olacaktır. Bu çalışmanın amacı Türkçe dersinde söz varlığını geliştirici deyimlerin öğretilmesinde öğrencileri etkin kılacak etkinliklerle, öğrencilerin deyimlerin anlamlarını daha kolay kavramalarını sağlamaktır.

Yöntem:

Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, Mersin ilinde özel yetenekli öğrencilerin öğrenim gördüğü 20 kişilik 3. Sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışma 3.Sınıfta öğrenim gören 10 kız, 10 erkek öğrenci grubu ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubu oluşturulurken amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme yönteminde, çalışma grubu belirlenirken, önceden belirlenen ölçütler dikkate alınarak durum çalışması yapılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013,140).

Çalışma grubu oluşturma ölçütleri:

- Öğrencilerin 3.sınıf öğrencisi olmaları
- İşbirliği ve iletişime açık olmaları
- Derslerde devamsızlık yapmamaları

Öğrenci çalışma grubu bu ölçütler doğrultusunda seçilmiştir.

Bir ay süren çalışma üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada öğrencilere geleneksel yöntemle deyimlerin anlamını öğrenmede ne gibi zorluklar yaşadıklarını keşfetmek amacıyla uzman görüşü alınarak hazırlanan ve üç sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. Daha sonra öğrenciler ikişer kişilik gruplara ayrılmış, gruplar verilen deyimlerin resmini A4 kâğıdına çizerek anlatmaları istenmiştir. Bu çizimlerini animasyon programı ile dijital ortama nasıl aktaracakları konusunda öğrenci gruplarına örnek uygulamalar yaptırılarak animasyon programının nasıl kullanılacağı açıklanmıştır. Böylece gruplar çizdikleri deyimleri animasyon programı ile dijital ortama aktararak deyimlerle ilgili animasyon oluşturmuşlardır. Çalışmanın üçüncü aşamasında gruplar hazırlanan animasyonu izleyerek deyimleri tahmin ederek bulma ve bu deyimlerle kısa bir hikâye oluşturma etkinliklerine katılmıştır. Çalışma sonunda öğrencilere üç sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu tekrar uygulanmıştır. Veriler nitel analiz yöntemi ile analiz edilerek kategorilere ve kodlara ayrılmıştır.

Bulgular:

Araştırma Konusu:

Bu çalışmada, deyimlerin öğrenimi ve kullanımı konusundaki öğrenci yaklaşımlarının incelenmesi hedeflenmiştir. Özellikle, animasyon yöntemiyle deyimlerin öğrenilmesinin öğrencilerin deyimleri anlama, öğrenme ve günlük hayatta kullanma üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışma, 20 öğrenciye çalışma öncesi ve çalışma sonrası yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Görüşme formunda öğrencilere üç temel soru yöneltilmiştir:

1. Deyim olduğunu nasıl anlıyorsunuz?
2. Deyimlerin anlamını nasıl öğreniyorsunuz?
3. Deyimleri günlük yaşamda nerede kullanıyorsunuz?

Elde edilen veriler analiz edilerek, öğrencilerin çalışma öncesi ve sonrası yanıtları karşılaştırılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular tablo ve grafik ile sunulmuştur.

1. Soru: Deyim Olduğunu Nasıl Anlıyorsunuz?

Çalışma Öncesi Yanıtlar:

Çalışma öncesinde, öğrencilerin deyim olduğunu anlama yöntemleri genellikle deyimlerin dilbilgisel özelliklerine ve içeriklerine odaklanmıştır. En sık belirtilen yaklaşımlar şunlardır:

- **Mek/mak eki ile bitmesi** (8 öğrenci): Öğrenciler deyimlerin sonunda mek/mak eki olup olmadığını kontrol ederek deyim olup olmadığını anlamaya çalışmıştır.
- **Gerçek anlam dışında kullanılmış olması** (5 öğrenci): Deyimlerin mecaz anlamda kullanıldığı ve abartılı oldukları ifade edilmiştir.
- **Devrik cümle yapısı** (4 öğrenci): Bazı öğrenciler, deyimlerin devrik cümle olarak kullanıldığını belirterek deyim olduğunu bu şekilde anladıklarını ifade etmiştir.

Çalışma Sonrası Yanıtlar:

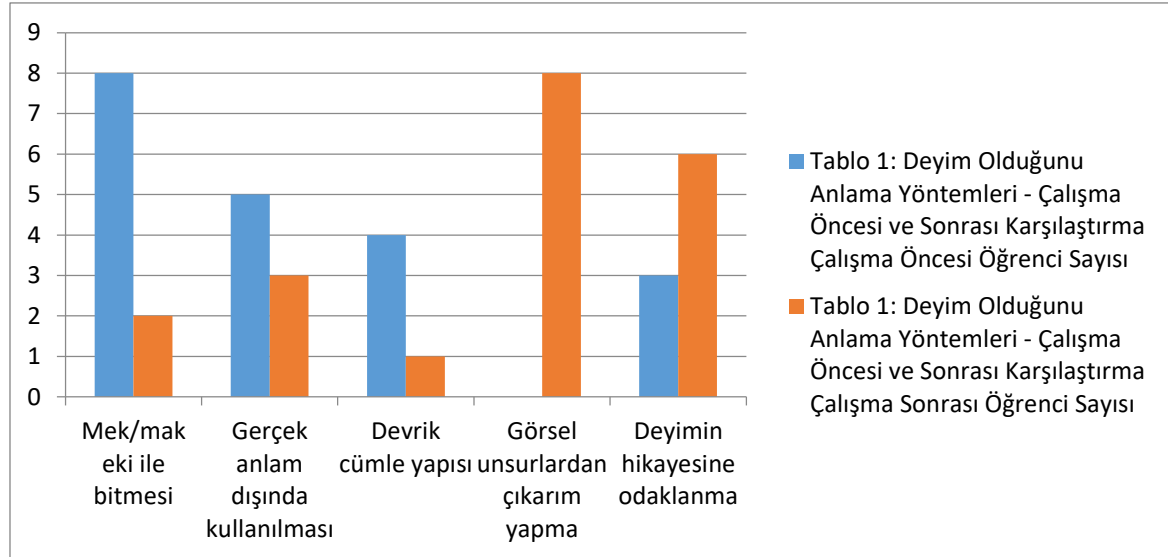
Animasyon yöntemi ile yapılan çalışma sonrası, öğrencilerin deyim olduğunu anlama yöntemlerinde farklılaşma görülmüştür. Özellikle, görsel anlatım ve animasyonların etkisiyle deyimlerin anlamı daha somut hale gelmiştir. Öğrencilerin çalışma sonrası yanıtları:

- **Görsel unsurlardan çıkarım yapma** (8 öğrenci): Çalışma sonrasında öğrencilerin büyük bir kısmı, animasyonlardaki görsel öğeleri göz önünde bulundurarak deyimlerin anlamlarını daha kolay kavradıklarını ifade etmiştir.
- **Deyimin hikâyesine odaklanma** (6 öğrenci): Animasyonlarda deyimlerin kullanıldığı hikâyeler sayesinde deyimlerin anlamlarını daha hızlı fark ettiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 1: Deyim Olduğunu Anlama Yöntemleri - Çalışma Öncesi ve Sonrası Karşılaştırma

Kodlar	Çalışma Öncesi Öğrenci Sayısı	Çalışma Sonrası Öğrenci Sayısı
Mek/mak eki ile bitmesi	8	2
Gerçek anlam dışında kullanılması	5	3
Devrik cümle yapısı	4	1
Görsel unsurlardan çıkarım yapma	0	8
Deyimin hikâyesine odaklanma	3	6

Grafik 1: Deyim Olduğunu Anlama Yöntemlerinin Dağılımı

Grafik, öğrencilerin çalışma öncesi ve sonrası yanıtlarının değişimini görsel olarak göstermektedir. Çalışma öncesinde dilbilgisel yöntemler ön plandayken, çalışma sonrasında görsel ve hikâye temelli yöntemler ön plana çıkmıştır.

2. Soru: Deyimlerin Anlamını Nasıl Öğreniyorsunuz?

Çalışma Öncesi Yanıtlar:

- **Sözlük/İnternet kullanımı** (7 öğrenci): Öğrencilerin çoğu deyimlerin anlamını öğrenirken dijital kaynaklardan faydalandıklarını ifade etmiştir.
- **Kitaplardan bakma** (5 öğrenci): Bir diğer yaygın yöntem ise Türkçe kitaplarının arkasındaki sözlüklerden anlamına bakmaktır.
- **Aileden/öğretmenden yardım alma** (3 öğrenci): Bir grup öğrenci, deyimlerin anlamını öğrenmek için ailelerine veya öğretmenlerine başvurduklarını belirtmiştir.

Çalışma Sonrası Yanıtlar:

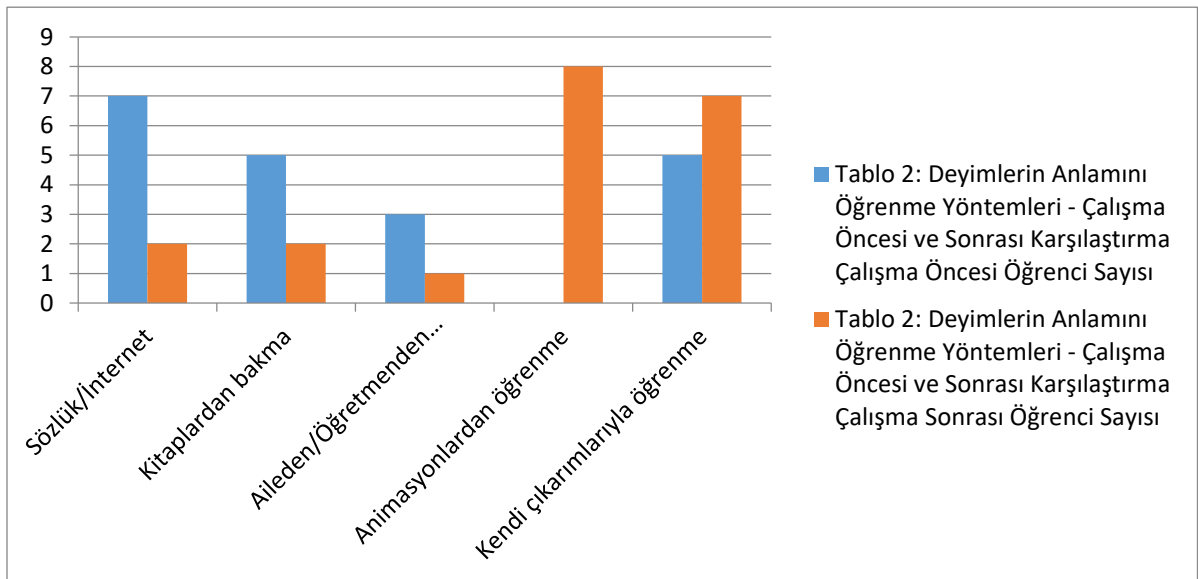
Animasyonlu eğitim sonrasında, öğrencilerin deyimlerin anlamını öğrenme yöntemleri değişiklik göstermiştir. Çalışma sonrasındaki en belirgin eğilimler:

- **Animasyonlardan öğrenme** (8 öğrenci): Öğrencilerin çoğu, animasyonlarda deyimlerin kullanımını izleyerek anlamı doğrudan öğrendiklerini belirtmiştir.
- **Kendi çıkarımlarıyla öğrenme** (7 öğrenci): Bazı öğrenciler, animasyonlardaki sahneleri izleyerek deyimlerin anlamını kendi kendilerine keşfettiklerini ifade etmiştir.

Tablo 2: Deyimlerin Anlamını Öğrenme Yöntemleri - Çalışma Öncesi ve Sonrası Karşılaştırma

Kodlar	Çalışma Öncesi Öğrenci Sayısı	Çalışma Sonrası Öğrenci Sayısı
Sözlük/İnternet	7	2
Kitaplardan bakma	5	2
Aileden/Öğretmenden yardım alma	3	1
Animasyonlardan öğrenme	0	8
Kendi çıkarımlarıyla öğrenme	5	7

Grafik 2: Deyimlerin Anlamını Öğrenme Yöntemlerinin Dağılımı

Grafik, öğrencilerin deyimlerin anlamını öğrenme yöntemlerindeki değişimi görsel olarak göstermektedir. Animasyonların eğitime entegre edilmesiyle, görsel öğrenme ve çıkarım yapma becerileri ön plana çıkmıştır.

3. Soru: Deyimleri Günlük Yaşamda Nerede Kullanıyorsunuz?

Çalışma Öncesi Yanıtlar:

- **Aileyle sohbet sırasında** (5 öğrenci): Çoğu öğrenci, deyimleri günlük hayatta aileleriyle konuşurken kullandıklarını belirtmiştir.
- **Kullanmama** (4 öğrenci): Bazı öğrenciler ise deyimleri günlük hayatta kullanmadıklarını ifade etmiştir.

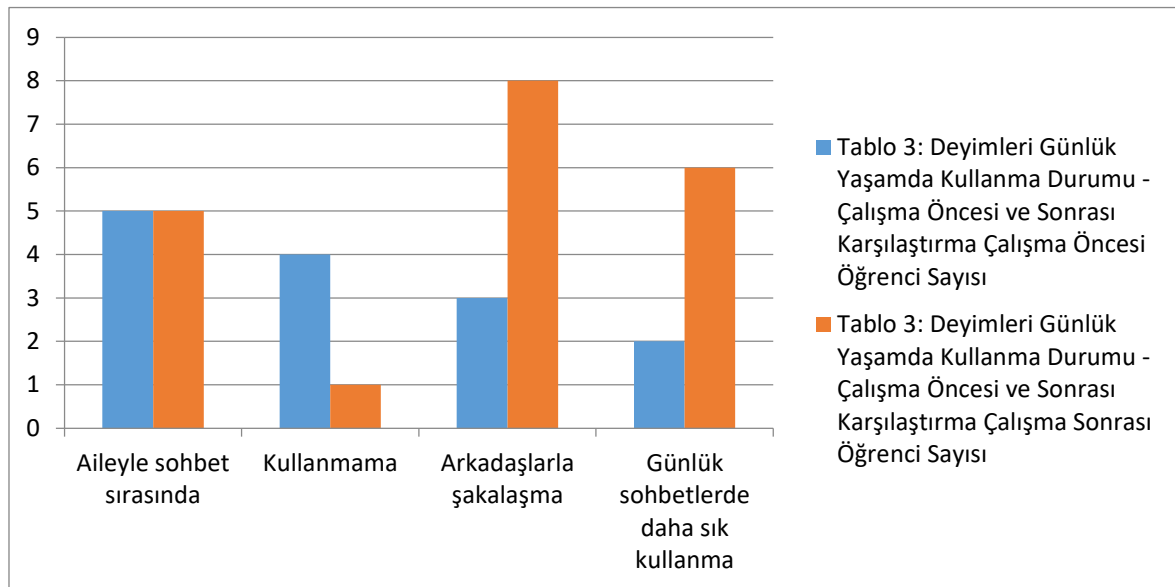
Çalışma Sonrası Yanıtlar:

- **Arkadaşlarla şakalaşma** (8 öğrenci): Çalışma sonrasında, öğrencilerin deyimleri arkadaşlarıyla şakalaşırken kullanmaya başladıkları gözlemlenmiştir.
- **Sohbetlerde daha sık kullanma** (6 öğrenci): Öğrenciler, animasyonların etkisiyle deyimleri daha anlamlı bulduklarını ve günlük sohbetlerde daha sık kullandıklarını belirtmiştir.

Tablo 3: Deyimleri Günlük Yaşamda Kullanma Durumu - Çalışma Öncesi ve Sonrası Karşılaştırma

Kodlar	Çalışma Öncesi Öğrenci Sayısı	Çalışma Sonrası Öğrenci Sayısı
Aileyle sohbet sırasında	5	5
Kullanmama	4	1
Arkadaşlarla şakalaşma	3	8
Günlük sohbetlerde daha sık kullanma	2	6

Grafik 3: Deyimlerin Günlük Yaşamda Kullanma Durumu Dağılımı

Grafik, öğrencilerin deyimleri günlük yaşamlarında kullanma durumununun değişimi görsel olarak göstermektedir. Animasyonların eğitime entegre edilmesiyle, arkadaşları ile şakalaşmada ve günlük sohbetlerinde daha sık kullandıkları görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler:

Çalışma öncesinde deyimlerin dil bilimsel yapıları ve kitaplardan öğrenilmesi ön planda iken, animasyonların eğitime dahil edilmesiyle birlikte öğrencilerin deyimleri anlamada görsel öğrenme ve çıkarım yapma yöntemleri öne çıkmıştır. Ayrıca, çalışma sonrasında öğrencilerin deyimleri daha fazla kullanmaya başladığı ve günlük hayatlarında anlamlı buldukları gözlemlenmiştir. Animasyonun öğrenciler üzerindeki etkisi olumlu ve anlamlı sonuçlar ortaya koymuştur.

Çalışmanın bulguları, animasyon kullanılarak gerçekleştirilen deyim öğretiminin, öğrencilerin deyimlere ilişkin kavrayışlarını olumlu yönde geliştirdiğini göstermektedir. Çalışma öncesinde deyimlerin anlamını tam olarak kavrayamayan öğrenciler, animasyonlu dersler sonrasında deyimleri daha iyi tanımlayabilmiş ve günlük yaşamlarında daha sık kullanmaya başlamışlardır. Bu durum, görsel materyallerin ve hikâye temelli öğretim yöntemlerinin dil öğretiminde etkili olabileceğini ortaya koymaktadır.

Çalışma öncesi ve çalışma sonrası öğrencilere uygulanan yarı yapılandırılmış görüşme formlarına verdikleri cevaplar incelendiğinde, öğrencilerin deyimlerin mecaz anlamlarını sözlükten bakıp öğrenmede güçlük yaşadıklarını belirtmişlerdir. Deyimleri resimle anlatma ve resimleri tahmin etme, animasyon hazırlama etkinliklerinde ise işbirliği, iletişim ve deyimlerin anlamlarını öğrenme konusunda kendilerini daha başarılı bulduklarını ifade etmişlerdir. Uygulanan görüşme formlarında öğrencilerin bu yöntemle deyimleri anlamada, çalışma öncesine göre daha az zorlandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca deyimleri öğrenmeye olan ilgilerinin arttığını ifade etmişlerdir.

Çalışma sonunda öğrencilerin animasyon hazırlayarak, kendi animasyonlarının diğer gruplar tarafından tahmin edilmesi sırasında etkin oldukları gözlenmiştir. Bununla birlikte deyimlerle hikâye oluşturma ve yazma konusunda daha az zorlandıkları görülmüştür. Bu bağlamda deyimleri öğrenme sürecinde, geleneksel yöntemle birlikte dijital araç kullanımının birbirini tamamlayıcı şekilde ele alındığında, öğrencilerin söz varlığı çalışmalarına daha etkin katılım sağladıkları görülmüştür. Bu çalışmanın sonucunda öğrencilerin deyimleri oyunlaştırma yolu ile öğrendiklerinde, günlük konuşma ve yazma becerilerinde içselleştirerek kullanmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça:

Alicı, E. (2019). Türkçe öğretiminde söz varlığı ve öğretimi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish*, 14(11), 143-155.

Demirci, S. ve Baş, B. (2016). İlkokul 3. sınıflarda söz varlığının geliştirilmesi üzerine bir eylem araştırması. *Milli Eğitim Dergisi*, 45(210), 215-235.

Furtun, S., ve Uzun, D. S. (2019). İlkokul Türkçe ders kitaplarının atasözleri açısından değerlendirilmesi ve etkinlik önerileri. *The Journal of Academic Social Science*, 63(63), 665-684.

Kemiksiz, Ö. (2022). Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarındaki metinlerde yer alan deyimler üzerine bir inceleme. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (41), 1-12.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

GLOBALLEŞME ÇAĞINDA UŞAK EDEBİYATININ ÖZELLİKLERİ

Doç. Dr. Metanet VAHİDOVA¹

Özet

Çağdaş uşaq ədəbiyyatının oxucuları Alfa (Alpha) nəslı (2010-cu illərdən bu yana doğulanlar) uşaqlarıdır, onları metaforik olaraq "smartfonların övladları" da adlandırırlar. Məktəbə, dərsliyə, ümumiyyətlə kitaba münasibətləri nəinki birmənalı deyil, əksəriyyəti süni intellektin hökmran olduğu bu dünyada nəyisə kağızdan oxumağı gerilik əlaməti sayır. İndiki uşaq və yeniyetmələr bir linkdən başqasına sürəkli keçid edən "araşdırıcı"dır. Əlindəki qacetin ekranından gün ərzində onlarca məlumat əldə edə bilərək dnyagörüşünü formalaşdırır bilir. Kitab oxumadıqları üçün onlar heç də geridüşüncəli və ya savadsız deyillər, sadəcə, məlumat əldə etmə üsulları fərqlidir. Alfa nəslı uşaqları kitabdan oxuyacağını videoforformatda izləməyin tərəfdarıdır. Daha öncəki nəsillər üçün "kitab qoxusu"nu hiss edərək mütaliə daha xoş idisə, Z və Alfa nəsilləri rahatca qulaqlıqda dinləyə biləcəyi audiokitablari daha üstün tutur. Elə isə bu uşaqların diqqətini maraqsız mətnlə cəlb etmək mümkündürmü?! Uşaq yazarları ədəbiyyatı məhz indiki nəslin yalnız onlara xas olan bu cəhətlərini nəzərə alaraq yaratmalıdırlar.

Bədii ədəbiyyatın estetik əhəmiyyəti tərbiyəviliyi qədər önəmlidir. Uşağın təkəcə nəyi öyrəndiyi deyil, necə öyrəndiyi də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Nitqin düzgün inkişafı, doğru söz və ifadələrin seçilməsi kimi mühüm məsələlər evdə valideyndən, bağça və məktəbdə müəllimdən öyrənilməkdən daha çox, bədii ədəbiyyatdan mənimsənilən bilgilərdir. Başqa sözlə, uşaqlar üçün yazılan əsərlər məzmun və ideya ilə yanaşı, nəzəri cəhətdən də təhlilə cəlb edilməli, mətnin psixoloji əsasları ilə birgə estetik tərəfləri, yəni uşaqlara təkəcə nəyi deyil, həmçinin necə öyrətdiyi də müzakirə olunmalıdır. Bütün hallarda, bədii ədəbiyyatın əsas alətinin söz olduğu unudulmamalıdır.

Çağdaş uşaq ədəbiyyatında xüsusən müharibə mövzusunda yazılmış nümunələr əksər hallarda uşağın qəlbinə toxunmur, yalnız ağına xitab edir. Müharibədən sonrakı uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin bir çoxunda bədii situasiya, bədii element yoxdur, hadisə yerindən reportaj kimi nəqlətmə, xatırlatma isə mətni tamamilə ədəbi estetikadan uzaq salır. Nəticədə, uşaqlar üçün yazılmış bədii ədəbiyyat yox, milli qəhrəmanlar, şəhidlər haqqında oçerklər, xatirə yazıları oxuyuruq. İndiki uşaqların ədəbiyyatı üçün populizm, çığırtı və deklamasiya qətiyyənlə yolverilməzdir. Vətənpərvərlik əsərlərindən səpələnən pafosu uşaqlar qəbul edə bilmirlər.

Anahtar kelimələr: Küreselleşmə çağı, çocuk edebiyatı, alfa kuşağı, vatanseverlik teması, estetik içerik.

PECULIARITIES OF CHILDREN'S LITERATURE IN THE AGE OF GLOBALIZATION

Associate Professor Matanat VAHID²

¹ Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü Müstakillik Devri Azərbaycan Edebiyatı Şubesi İلمي İşçisi, vahidovametanet@gmail.com

² Azerbaijan National Academy Of Sciences Institute Of Literature Named After Nizami Ganjavi, Leading Researcher Of The Department Of Azerbaijani Literature During The Period Of Independence Doctor Of Philosophy In Philology, 00994 556072025, vahidovametanet@gmail.com

Resume

Readers of contemporary children's literature are children of the Alpha generation (those born since 2010), who are also metaphorically called "children of smartphones". Not only are their attitudes towards school, textbooks, and books in general ambiguous, most of them consider reading something from paper as a sign of backwardness in this world dominated by artificial intelligence. Today's children and teenagers are "searchers" constantly switching from one link to another. He is able to form his worldview by getting dozens of information from the screen of the gadget in his hand. They are not backward or illiterate because they don't read books, they just have different ways of getting information. Alpha generation is in favor of watching children read from books in video format. If for the previous generations reading was more pleasant by feeling the "smell of a book", the Z and Alpha generations prefer audiobooks that they can comfortably listen to on headphones. Is it possible to attract the attention of these children with an uninteresting text? Children's authors should create literature taking into account these aspects of the current generation that are unique to them.

The aesthetic value of fiction is as important as its educational value. It is not only what the child learns, but also how he learns that is of great importance. Important issues such as the correct development of speech and the selection of the right words and expressions are more important than being learned from parents at home, from teachers in kindergarten and school, but from fiction. In other words, the works written for children should be analyzed from a theoretical point of view as well as the content and ideas, the aesthetic sides of the text should be discussed along with the psychological basis, that is, not only what it teaches children, but also how it is taught. In all cases, it should not be forgotten that the main tool of fiction is the word.

Examples written in modern children's literature, especially on the subject of war, in most cases do not touch the child's heart, but only appeal to his mind. Many examples of post-war children's literature do not have an artistic situation or an artistic element, while reporting and reminiscence from the scene of the incident completely distance the text from literary aesthetics. As a result, we read essays and memorials about national heroes and martyrs, not fiction written for children. Populism, shouting and declamation are absolutely unacceptable for today's children's literature. Children cannot accept the pathos scattered from patriotic works.

Keywords: Era of globalization, children's literature, alpha generation, theme of patriotism, aesthetic content.

QLOBALLAŞMA ÇAĞINDA UŞAQ ƏDƏBİYYATININ ÖZƏLLİKLƏRİ

Giriş

Bədii ədəbiyyat yalnız uşaqların bilik və vərdişlərini inkişaf etdirmək deyil, həm də onların ictimai-mədəni və mənəvi əxlaqının formalaşmasına istiqamət vermək xarakteri daşıyır. Uşaq ədəbiyyatının oxucu-mətn münasibətlərini üç fərqli istiqamətdən dəyərləndirmək mümkündür: 1) Əsərin əsas ideyasını üzə çıxaran ictimai-əxlaqi mesajı, aşıladığı mənəvi dəyərlər, başqa sözlə, tərbiyəvi əhəmiyyəti; 2) Uşaqların zehni qavrama və empatiya vasitəsilə əsərin reallığına, uydurma aləminə qərq olduqca personajlarla yaradıcı əlaqədə olmasının təmini, xəyal gücünün inkişafı; 3) Bədii əsərdə qaldırılmış sosial-mənəvi problemlər haqqında obrazlarla, həmçinin yaşıdları ilə dialoqlara girməklə uşaqlarda sosial təfəkkürün formalaşdırılıb inkişaf etməsi. Uşaq ədəbiyyatının hər bir nümunəsindən uşaqların bu üç istiqamətdə bilgi ilə təmin olunması gözlənilir. Bu tələb və gözləntilər "çağdaş uşaq ədəbiyyatı nümunələri necə olmalıdır ki, müaliə vərdişlərinin formalaşmasına təsir edə bilsin?" sualını doğurur.

Uşaqların tərbiyəsində ailə və məktəb qədər oxuduqları kitabların, baxdıqları filmlər və oynadıqları oyunların da rolu olduğu danılmazdır. Bu baxımdan uşaq yazarlarının üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Çünki özləri pərdə arxasında qaldıqları halda, fikirləri əsərlərində təlqin kimi uşaqların evinə daxil olur, beyninə yeriyir. Pedaqoq və uşaq yazıçısı Vasili Aleksandroviç Suxomlinskiyin "*Kitab oxumaq*

bacarıqlı, ağıllı, düşünən müəllimin uşağın qəlbinə tapdığı yoldur” fikrini müəllifə də aid etmək olar. Müəllim kimi, müəllif də hətta tanımadan uşağın sevgi və sayğısına nail ola bilər (əksi də mümkündür).

Ədəbiyyatla tanışlıq, mütaliə uşaqların şəxsiyyət kimi formalaşmasında, mənəvi-əxlaqi potensialının aktivləşdirilməsində, xalqın mədəniyyətinə bələdlikdə, nitqin inkişafı və söz ehtiyatının genişlənməsində əhəmiyyətli rola malikdir. Bədii əsər vasitəsilə uşaqlar cəmiyyət həyatına bələd olur, təbiət aləminin unikallığını öyrənir, insanlar arasındakı münasibətləri müəyyən qədər mənimsəyir.

Uşaq ədəbiyyatını “şəkillər vasitəsilə pedaqoqika” adlandıranlar da olub, fərqliliyini yalnız uşaq dilində yazılmış məzmunu ilə bağlayanlar da. Bəzi mütəxəssislərin fikrincə, mətnin uşaq, yaxud “böyük” ədəbiyyatı nümunəsi olduğunu müəyyən etməyin yalnız bircə əsaslı kriteriyası var: o da adresatdır - qalan məsələlər heç də birmənalı deyil, mətnə görə dəyişə də bilər. Bu fikirdə müəyyən həqiqət olsa da, zənnimcə, bu qədər kateqoriklik doğru yanaşma deyil. Çünki uşaq mətnlərinə yaş kvalifikasiyasına uyğun tələblər var ki, onlar ödənilmədiyi təqdirdə mətni uşaq ədəbiyyatı nümunəsi hesab etmirik.

Əsas hissə

İndi uşaq ədəbiyyatı oxucuları Alfa nəslə uşaqlarıdır, onları metaforik olaraq “smartfonların övladları” da adlandırırırlar. Alfa nəslinin ən böyüyü hələ yeniyetmədir və sirr deyil ki, onlar bir çox cəhətləri ilə özlərindən əvvəlki nəsillərdən fərqlənən “xüsusi” uşaqlardır. Məktəbə, dərslərə, ümumiyyətlə kitaba münasibətləri nəinki birmənalı deyil, əksəriyyəti süni intellektin hökmran olduğu bu dünyada nəyisə kağızdan oxumağı gerilik əlaməti sayır.

Yəqin ki, uşaq yazarları ədəbiyyatı məhz indiki nəslin yalnız onlara xas olan bu cəhətlərini nəzərə alaraq yaratmalıdırlar. Bu isə müəllifdən daha böyük məsuliyyət tələb edir. İndiki uşaq və yeniyetmələr bir linkdən başqasına sürəklə keçid edən “araşdırıcı”lardır. Əlindəki qacetin ekranından gün ərzində onlarca məlumat əldə edə bilərək dnyagörüşünü formalaşdırır bilir. Kitab oxumadıqları üçün onlar heç də geridüşüncəli və ya savadsız deyillər, sadəcə, məlumat əldə etmə üsulları fərqlidir. Alfa nəslə uşaqları kitabdan oxuyacağını videoforata izləməyin tərəfdarıdır. Daha öncəki nəsillər üçün “kitab qoxusu”nu hiss edərək mütaliə daha xoş idisə, Z və Alfa nəsilləri rahatca qulaqlıqda dinləyə biləcəyi audiokitablara üstün tutur. Elə isə bu uşaqların diqqətini maraqsız mətnlə cəlb etmək mümkündürmü?!

Son illər ölkəmizdə uşaq ədəbiyyatı sahəsində canlanmanın, bu sahəyə marağın artması ilə yanaşı, ona qarşı tələblər də yüksəlib. Nəşriyyatların sayı çoxaldıqca çap imkanları da artır. Zahirən nəfis tərtibatlı, gözoxşayan elə kitablar var ki, məzmunu ilə tanışlıq məyusluq doğurur. Kitab bolluğu nə qədər çox olursa olsun, məktəb də, valideyn də ilk növbədə, bir növ, tarixin sınağından çıxmış klassik əsərlərə müraciət edir. Belə olduğu təqdirdə dövrümüzün uşaq mətnləri artıq bir addım geridə qalır. Çağdaş uşaq ədəbiyyatı daim yenilənən, yeniləşən proses olmalı və mütləq şəkildə uşaqların inkişafı ilə həmahəngləşməli, ayaqlaşmalıdır. Hər bir uşaq yazarı öz yaradıcılığı vasitəsilə bu canlı prosesə az-çox istiqamət verməyi bacarmalı, ona heç olmasa öz rəngini qatacaq qədər təsir edə bilməlidir. Uşaq yazarı klassik müəlliflərlə eyni mövzunu oxşar məzmununda yazmaqla rəqabətdə uğur qazana bilməz. Bunun yolu, ilk növbədə, mövzu və problematika seçməndə aktuallığı nəzərə almaqdırsa, ikincisi, mövzunu çağdaşlıqla işləməkdir.

Uşaq mətnləri uşağın şəxsiyyət kimi formalaşmasına, özünə inam hissəsinin yaranmasına əhəmiyyətli təsir edir. Janrından asılı olmayaraq uşaq ədəbiyyatının funksiyalarından biri də əyləncəli və maraqlı olması ilə yanaşı, həm də öyrədiciliyidir. Bununla belə, uşaq mətnlərində deklamasiya yolu ilə tərbiyələndirmə, maarifləndirmə yolverilməzdir. Çünki uşaqlar öyrədilmə prosesinin fərqi olanda öyrənməyə daha az meyil edirlər. Ona görə uşaq ədəbiyyatının bir vəzifəsi də təsvir yolu ilə, başqa sözlə, nümunə vasitəsilə maarifləndirməkdir.

Təbəşirə bulaşmışdı

Dilərənin saçını, üzünü.

Arxayınca gəzirdi o,
Xəbərsizdi bundan özü.

Qəh-qəh çəkib gülüşdülər
Yoldaşları onu görcək.
Biri dedi: Üzün ağdır,
Üstünə də təbaşir çək.

Biri dedi: Nə gözəldir,
Nə qəşəngdir bu görkəmin,
Ağappaqsan, “Qar qız” olsun
Qoy bu gündən adın sənin.

Biri isə nə söz deyib,
Nə üzünə güldü onun.
Yaylığını çıxardaraq
Üz-gözünü sildi onun.

Əli Kərimin “Dilərə” adlı bu sadə uşaq şeiri axıcı, yaddaqalan olmaqla yanaşı, kiçik, lakin əhatəli təsviri ilə aydın mənzərə yaradır. Uşaqlar üçün tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyan mətn məhz belə olmalıdır. Estetik dəyərə malik bədii mətn günəşə barmağını tuşlayıb, “baxın, bu, günəşdir, dünyanı işıqlandırır” demir, qaranlığın bağrının günəş şüası ilə söküldüyünü göstərir. Təəssüf ki, bizim uşaq ədəbiyyatının əsas problemlərindən biri göstərmək, təsvir əvəzinə, danışmağın/nəqləmənin üstünlük təşkil etməsidir. Uşaq məzəmməti, danlağı, deklamasiyanı sevmir, ona təsir etməyin ən doğru mexanizmi nümunədir. Uşaqlara davamlı şəkildə “tərbiyəli olun” deməkdənsə doğru tərbiyə nümunəsi sərgiləmək ən düzgün seçimdir. Onlar üçün yazılan mətnlər də belə nümunələr üzərində qurulanda uğurlu alınır.

Məktəbəqədər yaş gələcək mütaliə qabiliyyətinin inkişafında ilk addım olsa da, bu yaşda uşaqlar özləri oxumaqdan daha çox, böyüklərin oxuduğu mətnləri dinləyirlər. Sonrakı yaş qruplarında isə uşaq özü sərbəst oxumağı öyrənməklə yanaşı, həm də mətnlə bağlı müstəqil fikir yürütməyə başlayır. Bədii əsər qəhrəmanlarına bağlılıq uşaqlarda elə ilk yaş qrupundan başlayır – azyaşlı tamıdğı qəhrəmanı xəyalən özünün dostu, hətta ailə üzvü kimi də qəbul edə bilər, ondan nümunə götürər və s. Bu baxımdan uşaq ədəbiyyatının üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Mənfi obraz balaca oxucuya elə təqdim olunmalıdır ki, uşaq onun mənfiyyətinin özü fərqiində olsun. Yəni uşaqların beyninə sözbəsöz nəyin yaxşı, nəyin pis olduğunu yeritmək zamanı çox arxada qalıb. Əgər oxuduğu mətn əlindəki qacətdən daha maraqlı olarsa, uşaq könüllü şəkildə mütaliəni seçər. Məcburiyyətdən oxuduğunu isə öyrənsə də, sevməz.

Məncə, bu barədə ən acınacaqlı vəziyyət vətən mövzusunda yazılan əsərlərlə bağlıdır. Problem bundadır ki, müəllif qarşısına uşağa vətənpərvərlik tərbiyəsini aşılamaq məqsədi qoyur deyə, emosiyalar mətnə yaradıcı yanaşmanı arxa plana itələyir. Bunu bilərəkdən etməsələr də, uşaq ədəbiyyatı mütəxəssislərinin müəlliflərdən bu həssas mövzuya həssas münasibət gözləməyə, hətta tələb etməyə ixtiyarı var.

Bədii ədəbiyyatın estetik əhəmiyyəti tərbiyəviliyi qədər önəmlidir. Uşağın təkə nəyi öyrəndiyi deyil, necə öyrəndiyi də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Nitqin düzgün inkişafı, doğru söz və ifadələrin seçilməsi kimi mühüm məsələlər evdə valideyndən, bağça və məktəbdə müəllimdən

öyrənilməkdən daha çox, bədii ədəbiyyatdan mənimsənilən bilgilərdir. Başqa sözlə, uşaqlar üçün yazılan əsərlər məzmun və ideya ilə yanaşı, nəzəri cəhətdən də təhlilə cəlb edilməli, mətnin psixoloji əsasları ilə birgə estetik tərəfləri, yəni uşaqlara təkcə nəyi deyil, həmçinin necə öyrətdiyi də müzakirə olunmalıdır. Bütün hallarda, bədii ədəbiyyatın əsas alətinin söz olduğu unudulmamalıdır. Söz bədii tutumdan xali olduqda mətn bədii əsər olaraq dəyərləndirilə bilmir. Çağdaş uşaq ədəbiyyatında isə müharibə mövzusunda yazılmış nümunələr əksər hallarda uşağın qəlbinə toxunmur, sadəcə, ağılna xitab edir.

Nümunə üçün deyək ki, uşaq yazarı Çinarə Köçərlinin Qarabağ müharibəsi və qələbəmizlə bağlı “44 gün Qarabağda”, “44 gün Qarabağda. Şuşa fəthi”, “Qorxmaz bir macərə” kitablarında publisistik ton bədiiliyi xeyli üstələyir. Hekayə adı ilə təqdim olunan bu mətnlərdən birinə müraciət edək: *“Qubadlı rayonunda şəhər döyüşləri gədirdi. Nicat və döyüş yoldaşlarına müxtəlif mövqe və yüksəkliklərdə döyüş əmri verilmişdi. Ağır döyüş əməliyyatında qəhrəman döyüşçülər düşmənin xeyli itki verməsinə nail olmuşdu. Düşmənin şəxsi heyəti, canlı qüvvəsi məhv edilmişdi. Hərbi texnikası sıradan çıxmış, ordumuz tərəfindən xeyli silah-sursat ələ keçirilmişdi. Qorxaq düşmən meydandan qaçarkən cəsur Azərbaycan oğulları qələbə sevincini yaşayırdılar. İgid Azərbaycan oğullarından ibarət taqım verilən tapşırığın öhdəsindən layiqincə gəlmişdi. Göstərilən yüksəkliyi qısa zaman ərzində düşməndən azad etmişdi. İndi əsas əməli etməyin vaxtı çatmışdı. Şanlı, şərəfli üçrəngli bayrağımızı azad edilmiş yüksəkliyə sancmağın zamanı idi.”* (3, s. 53) Bu, bircə abzaslıq nümunədir, uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş bu kitabın, əslində, uşaqlarla, elə bədii sözlə də əlaqəsi çox azdır.

“Dostumun zirvəsi” hekayəsinə baxaq: *“Döyüşün çətinlikləri onu əsla yormurdu. Əksinə, hər yeni qalibiyyət əhvalına xoş təsir edir, dostları ilə birlikdə sevinirdi. Ta ki dostu İqbalın düşmən gülləsinə tuş gəlməsinə qədər. Bu hadisə İsraili çox sarıtmışdı. Özünə heç cürə gələ bilmirdi. Digər dostu Əkbərin: “İndi daha da güclü olmalıyıq. İndi sarsılmaq zamanı deyil. Düşməni həm də İqbal üçün məhv etməyə çalışmalıyıq” sözlərindən sonra yenidən özündə güc topladı. Torpaqların alınmasında, xüsusən Talış yüksəkliyində davamlı igidlilər göstərdi.”* (4, s.23) Uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş “44 gün Qarabağda” adlı hekayələr kitabınının hər iki cildinin ümumi üslubu, dili sonadək bu tonda davam edir. Bu mətnlərin əksərində bədii situasiya, bədii element yoxdur, hadisə yerindən reportaj kimi nəqlətmə, xatırlatma isə mətni tamamilə ədəbi estetikadan uzaq salır. Nəticədə, uşaqlar üçün yazılmış hekayələr yox, milli qəhrəmanlar, şəhidlər haqqında oçerklər, xatirə yazıları oxuyuruq. Burada təhkiyəçinin uşaq olması da vəziyyəti publisistik ahəngdən xilas edə bilmir. Hekayənin özünə xas xüsusiyyətləri olduğunu nəzərə alaraq, Çinarə Köçərlinin bu kitablarındakı bütün mətnləri janr etibarilə hekayə adlandırmağa çətinlik çəkirik. Bir müəllifin hekayə adı ilə təqdim olunmuş mətnləri əsasında bəhs etdiyimiz bu hal, təəssüf ki, vətənpərvərlik mövzusunda yazılmış əsərlərimizin əksəriyyəti üçün keçərlidir. Xüsusən son bir neçə ildə 44 günlük müharibə və qələbəmizi əks etdirən uşaq mətnləri müharibə əhvali-ruhiyyəsi və qələbə sevincindən çox, hay-küyü, şüarçılıq və aşırı pafosu ilə öndə olduğundan heç bir təəssürat yaratmır və yadda qalmır.

“Ə.Cəmilin bir sıra müharibə mövzulu əsərləri uzun illərdir ki, məktəb dərslilərindən düşmür. Buna səbəb bu uşaq əsərlərinin portret və lirik mahiyyətli obrazlılığı, həmçinin, məzmun və məna baxımından böyük tərbiyəvi əhəmiyyət daşması ilə izah oluna bilər. «Şaxta baba» və «Can nənə, bir nağıl de!» əsərləri bu baxımdan xüsusi qeyd olunmalıdır.” (2, s.160) Uşaq ədəbiyyatı mütəxəssisi Füzuli Əsgərlinin bu fikirlərini ümumiləşdirib sözlə uşaq ruhuna toxuna bilən bütün nümunələrə aid etmək olar. Uşaq yalnız onu sözün sehrinə qərq edən, əhvalatdan daha artıq təəssüratı ilə təsir gücünə malik olan əsərləri yaddaşının bir küncündə qoruya bilir.

Vətəni sevdirmək üçün onun yolunda ölümə getməyi təbliğ etmək, pafoslu şüarlar səsləndirmək ədəbiyyatın vəzifəsi deyil. Küçədə konfet yeyən uşağın kağızı zibil qabına atması, zibil qabı tapmayanda onu hələlik cibinə qoyması kimi bir detalın təsviri belə, həm əxlaq nümayişi, həm də qorumaq anlamında vətənpərvərlik təbliğidir. Axı onsuz da kitab oxumağı sevməyən Alfa nəslə uşaqlarının diqqətini şüarçı, deklamativ mətnlərlə cəlb etməyə necə ümid etmək olar?!

Uşaq ədəbiyyatı mütəxəssisi filologiya elmləri doktoru Elnarə Akimovanın da “Uşaq ədəbiyyatının praktik imkanları: mətn və onun bədii təsir gücü” məqaləsində qeyd etdiyi kimi, uşaq ədəbiyyatı yaratmağın məsuliyyəti başqadır – müəlliflər uşaqlar üçün nəzərdə tutduğu əsərləri onların psixologiyasına və mütaliədən gözləntilərinə dərindən bələd olmadan ərsəyə gətirirlər. Mütəxəssisin

fikrinə şərik olaraq qeyd edək ki, vətənpərvərlik, xüsusən də uşaq ədəbiyyatında manipulyasiya ediləcək mövzu deyil: *“Vətənpərvərlik duyğuları bu cür ritorik, şablon deyim şəklində uşağa təqdim olunmamalıdır. Ən azı ona görə ki, bu gün doğulan uşaqlar gözlərini açan kimi qulaqlarını yağır edən bu cümlələri çox eşidirlər... Biz, sadəcə, onlarda mövzuya həssaslıq, sözə isə konkret fikir və emosional tutum aşılmalıyıq, müharibənin şəklini çəkməliyəmiz, yaşanan ağrıları misra-misra yaratmalıyıq onların gözləri önündə.”* (1, s.11) Bu fikirlərə sözdərdi olaraq qeyd edək ki, uşaq ədəbiyyatı onlara möhtəşəm qələbəmizin necə çətinliklərlə ərsəyə gəldiyini anlatmağın, qəhrəmanları tanıtməğın məhz bədii sözdən keçən yolunu tapmalıdır.

Xüsusən müharibə ağrısını yaşamış, alovu üzünü qarşımış yazıçı, şair üçün predmetin estetik yönünə fokuslanmaq yüksək peşəkarlıq tələb edir. Uşaqlar ədəbiyyatı yalnız ideya və məzmun olaraq öyrənməməlidirlər, bədii mətn onlara etik və estetik olanı bir arada, bütöv, tam olaraq təqdim edə bilməlidir. Bunun üçün uşaq ədəbiyyatı müəlliflərinin əsərlərini çap mərhələsinə qədər mütəxəssisə təqdim edib rəy alması, ciddi redaktorlarla işləməsi vacibdir. Bu təcrübəni tətbiq edən yazarların işi təqdirolunasıdır. Çünki uşaqların seçim imkanı, demək olar ki, yoxdur. Onlar qarşılarına qoyulan mətni oxuyub mənimsədikcə sənətlə bağlı anlayışları da formalaşır. Bu gün uşaq ədəbiyyatı yarlılığı ilə çap olunan, uşaqların kitabxanasını bəzəyən dizaynı, illüstrasiyaları ilə göz oxşayan xeyli rəngarəng kitablar var ki, onların haqqında “bu, həqiqətən, bədii ədəbiyyatdır?” sualını verməli oluruq.

“Uşaq niyə mütaliə etməlidir?” sualına cavab arayarkən həmişə qeyd edirik ki, bədii mətn onlara xəyallarının üfüqlərini genişləndirmək imkanı yaradır. Mütaliə uşaqların həyata baxdığı çərçivədən başqaları ilə yanaşı, həm də özü ilə tanış olduğu bir pəncərədir. Bədii ədəbiyyat uşağa yalnız yaxşı olanı təqdim etmək, “yaxşı budur”, “bu, yaxşıdır” şəklində təlqinlərlə öyrətməməlidir. Yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, xeyirlə şərlə, pislə yaxşı arasındakı fərqi müəyyənləşdirib müsbət olanı seçməyi uşağın ixtiyarına buraxmaq lazımdır. Müəllif yaxşını, güclünü, haqlını uşağa elə sevdirməlidir ki, balaca oxucu ona nəyin təlqin edildiyinin fərqi olmadan sevsin, seçimin onun özünə məxsus olduğunu dərk etsin.

Netice

Bu gün uşaqlar mütaliə etməyi çox sevməməklərinə rəğməm əksərən dünyagörüşlü, erudisiyalıdırlar. Buna görə onların kitabda gördüyü dünya yaşadıkları reallıqdan kəskin fərqlənməməlidir – dinamikası, enerjisi etibarilə yaxın olmalıdır. Estetik davranışın formalaşması üçün isə biz böyüklər onların yaş xüsusiyyətlərinə uyğun vərdişlər formalaşdırmağa çalışmalıyıq. Uşağın hələ yaxşını pisdən ayırmaq kimi bir təcrübəsi yoxdur; o, hansı kitabı oxuyacağı barədə seçimə, demək olar, malik deyil. Tərtibat, şəkillər uşağı aldada bilir və belə bir kitabda təqdim olunan mətni yaxşı olaraq qəbul edir. Böyüdükdən, müəyyən bir intellektual bazaya malik olduqdan sonra oxucu seçim imkanına malikdir, uşaqlar isə yalnız onlara təqdim ediləni oxuya bilirlər. Odur ki, valideyn və məktəb bədii mətn seçimində, yazar isə mütaliə üçün nəyi təqdim etdiyi məsələsində həssas davranmalıdır.

Uşaq mətnlərində müəllif qədər redaktorun da üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Onun işi yalnız mətnə texniki düzəlişlər etməkdən ibarət olmamalıdır; əsərin nə dərəcədə uşaq mətni olduğu, müəllif məramının nə dərəcədə reallaşdığı barədə yekun qənaəti verməlidir. İndiki plüralizm şəraitində kim nəyi necə istəyir, yazır və çap etdirir. Amma müəllif işin məsuliyyətini dərk edərək məqsədini bir daha nəzərdən keçirməlidir: seçimi uşaqların oxuyub sevməyi, fayda görəcəyi mətn yazmaqdır, yoxsa kitabı çox satılan yazıçı olmaq. Fikrimizcə, uşaq ədəbiyyatı bu sahənin ən güzəştəz istiqaməti olmalıdır. Çünki uşaq ədəbiyyatı yaratmaq gələcəyi yaratmaq deməkdir.

Kaynakça

1. Akimova E. Uşaq ədəbiyyatının praktik imkanları: mətn və onun bədii təsir gücü. II yazı. “Ədəbiyyat qəzeti”, 21 dekabr, 2019, s.10-11

2. Əsgərli F. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının mərhələli inkişafı. Bakı, 2009, 435 səh.
3. Köçərli Ç. 44 gün Qarabağda. Hekayələr. I cild. Bakı, 2022, Ting nəşriyyatı, 111 səh.
4. Köçərli Ç. 44 gün Qarabağda. Şuşa fəthi. Hekayələr. II cild. Bakı, 2022, Ting nəşriyyatı, 111 səh.

AZƏRBAYCAN RESSAMLARININ YARADICILIĞINDA NAĞILLARA ÇEKİLMİŞ İLLÜSTRASYONLAR

Doç. Dr. Hazar ZEYNALOV¹

Özet

Azərbaycan təsviri sənətində nağıl janrı geniş yayılmışdır. Mif-folklor təfəkkürünün mühüm bədii təzahür forması olan nağıl janrı bir çox Azərbaycan rəssamının yaradıcılığında mühüm yer tutur.

Hələ ötən əsrin 20-40-cı illərində Mixail Vlasov, Qəzənfər Xalıqov, Salam Salamzadə, Əmir Hacıyev və başqa rəssamlar miniatür ənənələrindən faydalanaraq nağıl və daha geniş mənada – mif-folklor mövzusunda maraqlı rəsm əsərləri, illüstrasiyalar yaratmışdılar. 60-80-ci illərdə bu proses sürətlə inkişaf etmiş, Mikayıl Abdullayev, Toğrul Nərimanbəyov, Kazım Kazımzadə, Rəsim Babayev, Validə Sarıcalinskaya, Altay Hacıyev və başqaları tərəfindən həmin mövzuda dəyərli sənət nümunələri yaradılmışdır.

Nağıl janrında çəkilmiş rəsm əsərlərinin böyük əksəriyyəti illüstrasiyalardır. Çünki nağıl adətən kitab kimi çap olunur. Nağıl kitablarının əsasən uşaqlar üçün nəzərdə tutulması onların rəngarəng, cəlbedici bədii tərtibata, malik olmasını şərtləndirir. Bu sırada illüstrasiyalar böyük rola malikdir. Uşaqlar daha çox rəngli, rəsmli kitablara maraqlı olurlar. Buna görə də nəşr olunan nağıl, dastan kitabları, bir qayda olaraq, rəngli, şəkilli olur.

Hazırkı məqalədə Azərbaycan nağıllarına rəsmlər, illüstrasiyalar çəkmiş dörd rəssamın – Mixail Vlasovun, Kazım Kazımzadənin, Arif Hüseynovun və Elçin Məmmədovun həmin janrdakı əsərləri təhlil olunur. Müxtəlif nəsil və üslubları təmsil etmələrinə baxmayaraq bu rəssamların hər birinin yaradıcılığında nağıl janrı böyük əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan nağıllarının vizual ifadə formaları həmin rəssamlar tərəfindən məharətlə təsvir edilmişdir. Bu rəssamların yaradıcılığında Azərbaycan nağıllarının mif-folklor ənənəsindən qaynaqlanması realist üslubda öz əksini tapmışdır. Nağıl qəhrəmanlarının, folklor personajlarının təsvirində milli xarakter, zəngin məişət cizgiləri özünü aydın büruzə verir.

Açar Sözlər: Azərbaycan nağılları, təsviri sənət, illüstrasiya, Mixail Vlasov, Kazım Kazımzadə, Arif Hüseynov, Elçin Məmmədov.

ILLUSTRATIONS TO FAIRY TALES CREATED BY AZERBAIJANI ARTISTS

¹ Azərbaycan Milli İlimlər Akademiyası Mimarlıq və Güzəl Sənətlər İnstitutu Direktör Muavini, +994 505717841, khazar.zeynalov@yandex.ru

Abstract

The fairy tale genre is widespread in Azerbaijani fine arts. The fairy tale genre, which is an important form of artistic manifestation of mythological and folklore thinking, occupies an important place in the works of many Azerbaijani artists.

Back in the 20-40s of the last century, Mikhail Vlasov, Gazanfar Khalikov, Salam Salamzade, Amir Hajiyev and other artists created interesting paintings and illustrations on the themes of fairy tales and, in a broad sense, myths and folklore, using miniature traditions. In the 1960-1980s, this process developed rapidly, Mikail Abdullayev, Togrul Narimanbekov, Kazim Kazimzade, Rasim Babayev, Valida Sarijalinskaya, Altay Hajiyev and others created valuable examples of fine art in this area. Most of the paintings in the fairy tale genre are illustrations. Because a fairy tale is usually printed in the form of a book. The fact that fairy tale books are mainly intended for children requires that they have colorful, attractive artistic design. In this case, illustrations play a big role. Children are more interested in brightly colored and illustrated books. Therefore, fairy tale-epic books published are usually colored and illustrated. This article analyzes the work of four artists who painted pictures and illustrations for Azerbaijani fairy tales - Mikhail Vlasov, Kazim Kazimzade, Arif Huseynov and Elchin Mammadov. Despite the fact that they represent different generations and styles, the fairy tale genre is of great importance in the work of each of these artists. These artists skillfully depicted the forms of visual expression of Azerbaijani fairy tales. The works of these artists in a realistic style reflect the origin of Azerbaijani fairy tales from the mytho-folklore tradition. In the description of fairy tale heroes and folklore characters, the national character and rich everyday features are clearly evident.

Keywords: Azerbaijani fairy tales, fine arts, illustration, Mikhail Vlasov, Kazim Kazimzade, Arif Huseynov, Elchin Mammadov.

Azərbaycan təsviri sənətində nağıl janrı geniş yayılmışdır. Bir çox rəssamlar bu janra müraciət etmiş, nağıllar üçün maraqlı, rəngarəng illüstrasiyalar, rəsmlər çəkmişlər. Nağıl janrı Azərbaycan təsviri sənətində hər zaman aktual olmuşdur. Bu janra aid ilk rəsmlər ötən əsrin 20-30-cu illərində yaradılmışdır. 50-70-ci illərdə təsviri sənətdə həmin janr xüsusilə inkişaf etmişdi. Nağıl janrı bu gün də rəssamların diqqət mərkəzindədir.

Hazırkı məqalədə Azərbaycan təsviri sənətində nağıl janrı sahəsində fəaliyyət göstərən dörd rəssamın yaradıcılığından bəhs etmək istəyirik. Müxtəlif dövrləri və nəsilləri təmsil edən bu rəssamlar Mixail Vlasov, Kazim Kazimzadə, Arif Hüseynov və Elçin Məmmədovdur.

Xalq rəssamı Mixail Vlasov ötən əsrin 20-ci illərinin əvvəllərindən etibarən Azərbaycanda fəaliyyət göstərmişdir. O, əsasən qrafika sahəsində çalışmış, plakatlar, illüstrasiyalar çəkmiş, teatr rəssamlığı ilə məşğul olmuşdur. *“Vlasovun yaradıcılığının çiçəklənməsi Azərbaycanda nəşriyyat işinin sürətli inkişaf dövrü ilə üst-üstə düşmüşdür. Savadlılığın ləğvi, yeni tipli məktəblərin yaradılması, ali təhsil məktəblərinin açılması – bütün bunlar nəşr olunan kitabların sayının artmasına səbəb oldu ki, onların arasında xeyli sayda ədəbi və bədii əsərlər də var idi. Vlasov kitab qrafikası sahəsində çalışan az saylı rəssamlardan biri idi”* [4, s. 12]. Qısa müddətdə Bakı mühitinə alışan gənc rəssam yaradıcı taleyini həmişəlik olaraq bu şəhərlə bağladı. Vlasov 1926-28-ci illərdə Azərdövlətkinonun rəssamı kimi fəaliyyət göstərmiş, A.Plaskinlə birlikdə “Müxtəlif sahillərdə” filminin rəssamı olmuşdur. O, 1928-ci ildən əsasən kitab tərtibatı sahəsində çalışmışdır. Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı klassiklərinin əsərlərinə çəkdiyi illüstrasiyalar səlis, aydın cizgiləri, ekspressivliyi, bəzi hallarda (mövzudan asılı olaraq) lirik-romantik dəst-xətti ilə seçilir. Nizaminin “Leyli və Məcnun” (1942), Sabirin “Şeirilər” (1949) və başqa kitablara çəkdiyi illüstrasiyalar Vlasovun kitab qrafikası sahəsində ən uğurlu işlərindəndir. *“Nizaminin “Leyli və Məcnun” poemasına Vlasov tərəfindən 1940-cı ilin əvvəllərində çəkilmiş, on bir rəsmdən ibarət illüstrasiya seriyası artıq müharibə başa çatdıqdan sonra*

¹ Doctor of Philosophy in Art History, Deputy Director for Science of the Institute of Architecture and Arts
Azerbaijan National Academy of Sciences

nəşr olundu” [5, s. 35]. Göründüyü kimi, Vlasov Azərbaycan klassik ədəbiyyatı üçün xeyli sayda illüstrasiya işləmişdir. Lakin zənnimizcə, onun yaradıcılığında Azərbaycan nağıllarına çəkilmiş illüstrasiyalar daha əhəmiyyətli yer tutur.

Rəssamın “Məlikməmmədin nağılı”na çəkdiyi illüstrasiyalar maraqlıdır. Ümumiyyətlə, Vlasovun nağıl illüstrasiyalarının xarakterik cəhətlərindən biri interyerin həddən artıq “dolu” olmasıdır. Müxtəlif sütunlar, sandıqlar, pərdələr, bardaqlar, oturmaqçılar və s. bu kompozisiyaların xarakterik elementləridir. Bu elementlər kompozisiyanı “yükləyir”, həm də tipik Azərbaycan məişətinə adətən uyğun gəlir. Bununla da rəsmdə yad, qeyri-xarakterik bədii elementlərin sayı çoxalır. Eyni zamanda rəssamın yaratdığı obrazlar milli xarakterin qüvvətli bədii ifadəsi ilə seçilir.

İllüstrasiyalardan birinə diqqət yetirək. Burada göz önündə zəngin interyer canlanır. İnteryer özlüyündə düzgün quruluş həllinə, çoxsaylı detallara malikdir. Lakin buradakı əşyalar, memarlıq elementləri Azərbaycanlı məişətinə o qədər də uyğun gəlir. Məsələn üçün, rəssamın ön planda təsvir etdiyi iki nazik, burma sütun Azərbaycan memarlığı üçün xarakterik deyil. Belə sütunlar (və digər elementlər) “Min bir gecə” nağılları üçün daha xarakterikdir. Aydın görünür ki, M.Vlasov bu illüstrasiyanı işlərkən stereotip təsəvvürlərə üstünlük vermişdir. Doğrudur, rəssam əsərin, süjetin ümumi qayəsini düzgün əks etdirib, lakin illüstrasiyada lüzumsuz və yad elementlər də nəzərə çarpar.

İllüstrasiya ümumilikdə müsbət təsir bağışlayır. Kompozisiyanın mərkəzində gözəl bir qız təsvir olunub. Qara qaşlı, qara gözlü qız aşkar nəzərə çarpan milli cizgilərə malikdir. Eyni zamanda onun üzündən ağıllı, tədbirli, həm də cəsur olduğu aydın görünür. Beləliklə, rəssam qızı milli xarakterə uyğun tərzdə əks etdirmiş, həm də onun zahiri görünüşünü, xasiyyətini və qabiliyyətini üz ifadəsi vasitəsilə məharətlə təcəssüm etdirə bildirmişdir. Kompozisiyadakı digər bədii elementlər qızın ətrafında qruplaşdırılıb.

Mixail Vlasovun başqa bir illüstrasiyası “Təlimli pişik” nağılına çəkilib. İllüstrasiya bundan əvvəlki rəsmlə müqayisədə nisbətən yıqcam kompozisiya həllinə malikdir. Burada iki nəfər (padşah və onun həbs etdirdiyi tacirin kişi paltarları geymiş arvadı) üzbəüz əyləşərək nərd oynayırlar. Vlasov bu surətləri vərəqə paralel yox, köndələn perspektiv xətti üzərində yerləşdirməklə kompozisiyanın daha ifadəli, baxımlı alınmasına nail olmuşdur. Arxa plan yaxın məsafədə yerləşdiyindən burada rəsme ağırlıq gətirəcək əlavə elementlər azdır. Bununla belə kompozisiya hər halda detalların nisbi çoxluğu ilə fərqlənir.

Rəsmdəki padşah surəti zəngin geyim həllinə malikdir. Onun əynində bahalı xalat, qollarında daş-qaşla bəzədilmiş qolçaqlar, başında mürəkkəb formalı iri tac var. O, sol qolunu mütəkkəyə söykəmiş, sağ əli ilə özünə arxayın, saymazıya tərzdə nərddaxta üzərində daşların yerini dəyişir. Yaxın planda işlənmiş qadın surəti isə daha qabarıq milli xarakterə malikdir. Rəssam bu surəti əslində arxadan işləyib, lakin o, döndüyündən üzü kifayət qədər yaxşı görünür. Qadın maraqla boylanaraq onun yanında dayanmış, quyruğunda yeddi çıraq saxlayan pişiyə baxır, onun çıraqları yerə salaraq siçan ardınca qaçacağını (nağılın süjeti belədir) səbirsizliklə gözləyir. Qadının geyim həlli padşahla müqayisədə daha çox milli cizgilərə malikdir. Maraqlıdır ki, onun başındakı başlıq Molla Pənah Vaqifin şəkillərdən bizə yaxşı tanış olan dolaqlı papağına bənzəyir. Qadının geyimi isə Məhsəti Gəncəvinin geyimini xatırladır (şəkil 1).

Azərbaycan təsviri sənətində nağıl janrının inkişafında Xalq rəssamı Kazım Kazımzadənin böyük xidmətləri olmuşdur. O, hələ gənc yaşlarından kitab qrafikası sahəsində çalışmış, milli folklor nümunələrinə rəsmlər, illüstrasiyalar çəkmişdir. *“İlk peşə təhsilini K.Kazımzadə 1932-1936-cı illərdə Azərbaycan Rəssamlıq məktəbində almışdır. 1936-cı ildə isə buranı bitirdikdən sonra o, “Azərnəşr”də bir müddət (1936-1937) çalışdıqdan sonra 1937-38-ci illərdə “Uşaqnəşr”ə rəssam vəzifəsinə düzəlir. Rəssamın ilk peşə uğuru 1937-ci ildə dəvət əsasında “Əli baba və 40 quldur” nağılı üçün çəkdiyi illüstrasiyalarla bağlıdır*” [2, s. 58-59].

Kazım Kazımzadənin realizm prinsiplərinə əsaslanan təsvir dili aydın, istifadə etdiyi rənglər sadə və yıqcamdır. Rəngli qrafika sənətinin incəliklərinə dərinlən bələd olan rəssam nisbətən az rənglərdən istifadə etməklə bədii cəhətdən dolğun, ifadəli kompozisiyalar yarada bildirmişdir. Onun Hafizin qəzəllərinə, Saqınamələrinə çəkdiyi illüstrasiyalar (1965-70-ci illər) daha çox monoxrom rəng həllinə malikdir. Mükəmməl təsvir dili, lirik məzmun bu illüstrasiyaların xarakterik cəhətləridir.

Məhsəti Gəncəvinin rübailərinə çəkdiyi illüstrasiyalar isə zəngin rəng həlli ilə yadda qalır. Bu əsərlərdə də realist üslub lirik məzmunla ahəngdarlıq təşkil edir.

Zənnimizcə, K.Kazımzadənin nağıllara, folklor motivlərinə çəkdiyi illüstrasiyalar daha böyük maraq doğurur. Dədə Qorqud süjetləri əsasında yaradılmış “Basatın təpəgözü öldürməsi”, Nizami Gəncəvinin “İsgəndərnamə” poemasının motivləri əsasında qurulmuş “İsgəndərin çobanla söhbəti” kimi ədəbi süjetlərə çəkilmiş illüstrasiyalar üçün realist dəst-xətt, aydın, ifadəli təsvir dili xarakterikdir.

Rəssamın Azərbaycan xalq nağılı olan “Dostların sirri” süjetinə işlədiyi illüstrasiya maraq doğurur. Burada bir ata minmiş iki dost təsvir olunub. Əfsanəvi təsir bağışlayan at sanki yeldən qanad taxaraq suların üstü ilə çaparaq qaçır. At belində möhkəm oturmuş dostlar məqsədlərinə çatmaq üçün heç bir çətinlikdən qorxmurlar. Nağılın ideya əsasında yenilməzlik, igidlik, dostluqda sədaqət motivləri dayanır.

İllüstrasiya dramatik, ekspressiv kompozisiyası ilə seçilir. Əgər Hafizin, yaxud Məhsəti Gəncəvinin qəzəllərinə, rübailərinə işlənmiş illüstrasiyalarda sakit durum, lirik ovqat özünü büruzə verirsə, burada əksinə, gərgin dramatizm elementləri üstündür. Bu xüsusiyyət atın şahə qalxması, coşqun dalğaların burularaq kükrəməsi vasitəsilə əldə edilmişdir. Əsərin rəng həlli sadə olmaqla yanaşı, həm də əlvan və diqqətçəkəndir. Göy, qara və qırmızı rənglərdən məharətlə istifadə edən rəssam onların mütənasib harmonikliyinə və ifadəli təsir bağışlamasına nail ola bilmişdir (şəkil 2).

Nağıl janrı Xalq rəssamı Arif Hüseynovun yaradıcılığında müstəsna yer tutur. Hələ erkən gənclik illərindən poetik əsərlərə, uşaq ədəbiyyatı nümunələrinə illüstrasiyalar çəkən rəssam son illərdə nağıl janrında əlvan, rəngarəng əsərlər seriyası yaratmışdır. “Göyçək Fatma”, “Tapdığın nağılı”, “Nar qız”, “Tənbəl Əhməd” və başqa nağıllara çəkilmiş illüstrasiyalar rəssamın özünəməxsus dəst-xətti, miniatur üslubuna bənzərliyi, dekorativliyi, rəngarəngliyi ilə seçilir. *“Görkəmli qrafika ustası, Xalq rəssamı Arif Hüseynov daim axtarışda olan, milli folkloru, adət-ənənəyə bağlı sənətkarlarımızdandır. Onun illər boyu müxtəlif miqyaslı sərgilərdə nümayiş etdirilən əsərləri rəssamın sənət dünyasındakı imzasını təsdiqləyəcək mühüm faktlardır. Ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Arif Hüseynovun əsərləri dəfələrlə Bakıda, eləcə də dünyanın bir çox möhtəşəm sərgi salonlarında tamaşaçıların diqqətinə çatdırılıb”* [3].

Rəssamın “Məlikməmmədin nağılı”na çəkdiyi illüstrasiyalardan birinə nəzər salaq. Burada həmin nağılın dramatik məqamı – Məlikməmmədlə divin döyüşü təsvir olunub. Qırmızı rəngli, qorxunc buynuzlu div Məlikməmmədim üstünə gəlir. O, nəhəngdir, Məlikməmməddən də xeyli böyükdür. Lakin bu, cəsur nağıl qəhrəmanını qorxutmur. Məlikməmməd qılıncını qabağa verərək qorxu bilmədən divə hücum edir. Bu dramatik səhnə rəssam tərəfindən olduqca canlı, inandırıcı tərzdə əks etdirilmişdir. Əsərdə gərgin dramatizm ab-havası, ekspressiya hökm sürür. Bununla belə aydın görünür ki, Məlikməmmədin igidliyi, cəsarəti onun mütləq divə qalib gələcəyinə möhkəm zəmin yaradır.

Sözgedən kompozisiya zərif dekorativliyi ilə diqqət çəkir ki, bu da ümumiyyətlə, Arif Hüseynovun 2000-ci illər dövrü yaradıcılığına xas olan cəhətdir. Arxa planda alma ağacı, budaqlarda qırmızı almalar görünür. Aylı-ulduzlu səma kompozisiyaya lirik ahəng qatır (şəkil 3).

Haqında bəhs etmək istədiyimiz daha bir rəssam istedadlı fırça ustası Elçin Məmmədovdur. Yaradıcılığının genişliyi ilə seçilər Elçin Məmmədov həm rejissor və aktyor kimi fəaliyyət göstərmiş, həm də rəssamlıq sənəti ilə məşğul olmuşdur. Elçin Məmmədov teatr tamaşalarına bədii tərtibat vermiş, kitablar üçün illüstrasiyalar çəkmişdir. Bu sırada onun uşaqlar üçün çəkdiyi illüstrasiyalar diqqəti xüsusilə cəlb edir. *“Rəssamın illüstrasiyalar çəkdiyi kitablar arasında Ömər Xəyyam, Mark Tven, Cəlil Məmmədquluzadə, Qasım bəy Zakir, Hüseyn Cavid, Rüstəm və Maqsud İbrahimbəyovlar, Anarın əsərləri var. Lakin burada rəssamın Azərbaycan folkloru, Azərbaycan eposu və uşaqlar üçün kitablar üzərində işi xüsusi yer tutur. Azərbaycan xalq nağılları, “Dədə Qorqud” eposu, uşaqlar üçün maarifləndirici kitablar – yanılmaclar, əlifbalar, şeirlər – Elçini kitablar aləmində cəlb edən məhz bu idi”* [1, s. 56-57].

Rəssamın Azərbaycan nağılları üçün çəkdiyi bir illüstrasiyaya nəzər salaq. Əsasən isti rəng çalarları ilə işlənmiş bu illüstrasiyada rəmzi məzmun daşıyan təbiət mənzərəsi təsvir olunmuşdur. Ön planda uca sərv ağacı görünür. Ağac, kompozisiyanı iki bərabər hissəyə bölmüşdür. Hər iki tərəfdə, sarı-narıncı səma fonunda müxtəlif ayrıntılar, kiçik ağaclar nəzərə çarpır. Kompozisiyanın yuxarı hissəsində uçuşda olan leylək təsvir olunub. Məlum olduğu kimi, ağac və leylək Azərbaycan nağıllarında tez-tez rast gəlinən bədii obrazlardır. Onlar həm də tilsim qüvvəsinə malikdirlər. Rəssam bu obrazlardan istifadə etməklə xalq nağıllarının yığcam, ifadəli və ümumiləşdirilmiş görüntüsünü yaratmışdır (şəkil 4).

Nağıl janrı Azərbaycan təsviri sənətində hər zaman mühüm yer tutmuş və bu gün də tutmaqdadır. Müstəqillik dövründə milli folklor, miniatür üslubuna, dekorativliyi meyl artdığından, nağıl süjetlərinə müraciət edən rəssamların sayı da xeyli çoxalmışdır. Bu sahədə gənclər xüsusilə fəali çalışır, milli folkloru rəngarəng vizual formalarda əks etdirirlər. Güman edirik ki, gələcəkdə Azərbaycan təsviri sənətində rəssamlar nağıl janrına daha çox müraciət edəcəklər.

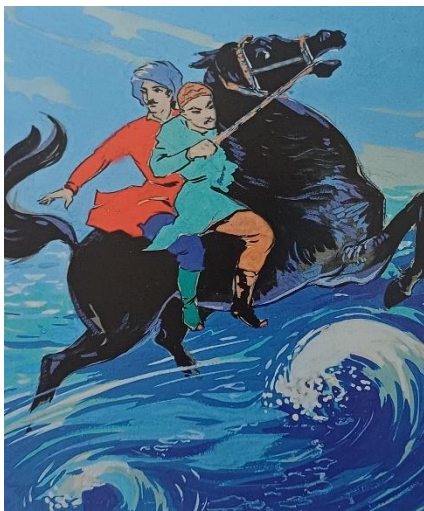
KAYNAKCA:

1. Elçin Məmmədov. Sərvət (mətnin müəllifi D.Vahabova). Bakı, “Şərq-Qərb”, 2013, 104 s.
2. Sadıq Şərifzadə, Kazım Kazımzadə. Sərvət (mətnin müəllifi T.Əfəndiyev, G.Quliyeva). Bakı, “Şərq-Qərb”, 2013, 104 s.
3. Yaradıcılığı ilə tariximizə ayna tutan Xalq rəssamı Arif Hüseynov / [Elektron resurs] / URL: <https://az.baku-art.com/az/yaradic-l-g-ile-tariximize-ayna-tutan-xalq-r-ssam-arif-huseynov> (müraciət tarixi: 28.09.2024).
4. Зейналов Х. О русских художниках, работавших в Баку в начале XX века // Znanstvena misel, 2017, № 10, с. 9-16.
5. Искусство Советского Азербайджана. Москва, «Советский художник», 1970.

ŞƏKİLLƏR

*Şəkil 1. Mixail Vlasov
“Təlimli Pişik” nağılına illüstrasiya.
Qarışıq texnika, 1950’nci illər.*

*Şəkil 2 Kazım Kazımzadə
“Dostların Sirri” Azərbaycan nağılına illüstrasiya.
Kağız, quaş, 1950.*

*Şekil 3 Arif Hüseyinov
“Məlikməmmədin Nağılı”.
“Azərbaycan Nağılları” silsiləsindən.
Kağız, qarışıq texnika, 2010.*

*Şekil 4 Elçin Məmmədov
“Azərbaycan Xalq Nağılları” üçün illüstrasiya.
Kağız, qarışıq texnika, 1980.*

HALK RESSAMI RASİM BABAYEVİN YARADICILIĞINDA AZERBAIJANI FAIRY-FALE CHARACTER – DIV

Doktorant Sevinc ALIYEVA¹

Özet

Məqalədə Xalq rəssamı Rasim Babayevin yaradıcılığında mühüm yer tutan div obrazlarından bəhs olunur. Bu əfsanəvi personaj Azərbaycan mif-folklor yaddaşında, xüsusən nağıllarda geniş yayılmışdır.

Div Azərbaycan xalq nağıllarının fantastik təbiətli bədii obrazıdır. Nağıllarda divlər üç, yeddi, hətta qırx başlı təsvir olunur. Divlər həmçinin rənglərinə görə seçilir. Nağıllarda qara, sarı, qırmızı, ağ div surətlərinə rast gəlinir. Div nəhəng, bədheybət, qorxunc, eyni zamanda sadələvh, qorxaq və səfeh varlıqdır. Nağıl qəhrəmanlarının fərasəti, hazırcavablığı onları təkcə divin əlindən xilas etmir, onlar həm də bu nəhəng varlıqları faydalı işlər görməyə vadar edirlər.

Azərbaycan təsviri sənətində nağıl mövzusu, o cümlədən div personajı nisbətən geniş yayılmışdır. Bu sırada Xalq rəssamı Rasim Babayevin yaradıcılığı xüsusilə diqqətəlayiqdir. Div obrazı rəssamın yaradıcılığında müstəsna yer tutur. Rasim Babayev yaradıcılığının bütün dövrlərində nağıl-folklor mövzularına maraq göstərmişdir. Ötən əsrin 60-70-ci illərindən başlayaraq o, silsilə div surətləri yaratmışdır. Rəssamın miniatür əsərlərindən faydalanaraq yaratdığı əcaib div obrazları milli folkloru özünəməxsus rəngarəng üslubda əks etdirir.

Rasim Babayevin Azərbaycan nağılları kompozisiyası (1989) ayrı-ayrı lokal səhnələrdən ibarətdir. Bu səhnələrdə real varlıqlar, insan surətləri ilə yanaşı, fantastik məxluqlar, o cümlədən div obrazları yer alır. Onun "Hücum" (1982), "Novruz" (1983), "Rəqs edən div" (1985; 1998), "Yuxu" (1990) və başqa kompozisiyalarında div aparıcı bədii obraz qismində çıxış edir. Rəssam bir sıra hallarda div obrazından istifadə etməklə milli xarakteri, adət-ənənəni, xalq məişətini təsviri sənətin ifadəli vizual dili ilə əks etdirmişdir.

Açar Sözlər: Azərbaycan nağılları, nağıl qəhrəmanları, təsviri sənət, folklor, fantastik məxluq, div obrazı, kompozisiya, Rasim Babayev.

AZERBAIJANI FAIRY-FALE CHARACTER – DIV IN THE WORKS OF PEOPLE’S ARTIST RASİM BABAYEV

Doktorant Sevinj ALIYEVA²

Summary

The article talks about the images of divs (supernatural humanoid creatures that look like giants) that play an important role in the works of people’s artist Rasim Babayev. This legendary image is widespread in Azerbaijani mythological and folklore memory, especially in fairy tales.

Div is a widespread artistic image of a fantastic nature, present in many Azerbaijani folk tales. In them, divs are described with three, seven and even forty heads. Divs also differ in color. In fairy tales, there are black, yellow, red and white divs. Div is a huge, monstrous, frightening, at the same time naive, cowardly and stupid creature. The resourcefulness and wit of fairy tale heroes not only save them from the hands of divs, but also make these giants do useful things.

¹ Azərbaycan, Bakü Koreografi Akademisi Öğretmeni, +994 50 571 78 41, eliyevasevinc88@mail.ru

² Doctoral Student, Baku Choreography Academy

The theme of fairy tales, including the character of div, is relatively widespread in the fine arts of Azerbaijan. At the same time, the work of the people's artist Rasim Babayev deserves special attention. The image of div occupies an exceptional place in the work of this artist. Rasim Babayev showed interest in fairy tale and folklore themes in all periods of his work. Beginning in the 60-70s of the last century, he created a number of works on the theme of folklore. The artist's style is largely associated with the tradition of miniature. In the work of Rasim Babayev, compositions with images of divs reflect national folklore and are presented in brightly colored tones characteristic of his palette. The composition on the theme of Azerbaijani fairy tales (1989) consists of separate local scenes. They depict real images, people, as well as fantastic creatures, including divas. In such works of the artist as "Attack" (1982), "Novruz" (1983), "Dancing Div" (1985; 1998), "Dream" (1990) and a number of others, the diva is presented as the leading artistic character. The artist used the image of the diva to show the bright national color, character, traditions, folk life, skillfully using the expressive means of the visual language of fine art.

Keywords: Azerbaijani fairy tales, fairy tale characters, fine art, folklore, fantastic creature, image of the diva, composition, Rasim Babayev.

Div – Azərbaycan və digər Şərqi ölkələrinin folklorunda, xüsusən nağıllarda geniş yayılmış fantastik varlıqdır. Nağıllarda div bədheybət, nəhəng, qorxunc, aqressiv, eyni zamanda sadələv, kəmağıl və səfeh kimi göstərilir. Nağıl qəhrəmanları fənd işlədərək divlərin əlindən qaçmağı bacarmış, onları özlərinə tabe etdirmişlər.

Div obrazı Azərbaycan təsviri sənətində geniş yayılmışdır. Bir çox Azərbaycan rəssamları öz yaradıcılığında bu surətə müraciət etmişlər. Qəzənfər Xəlqov, Sadiq Sərifzadə, Mikayıl Abdullayev, Arif Hüseynov, Elçin Məmmədov, Solmaz Musayeva, Yusif Mirzə və başqaları bu əfsanəvi personajı öz yaradıcılıqlarında təsvir etmişlər.

Azərbaycan təsviri sənətində div surətinə çox müraciət edən fırça ustalarından biri də Xəlq rəssamı Rasim Babayevdir. Div surəti onun yaradıcılığında geniş təmsil olunmuşdur.

Rasim Babayevin yaradıcılığı mövzu genişliyi və özünəməxsus üslubu ilə seçilir. Rəssam gənclik illərində "sərt üslub"a meyil etmiş, sənaye mənzərələri sahəsində yaddaqalan əsərlər yaratmış, eyni zamanda milli simvolları geniş istifadə etmişdir [5, s. 145]. Rasim Babayev "Abşeron məktəbi" adlanan qeyri-rəsmi sənət dərnəyinin fəal təmsilçilərindən olmuşdur. Bakı-Abşeron mövzusu Rasim Babayevin yaradıcılığında mühüm yer tutub [1, s. 291]. Bu mövzu rəssamın daha çox erkən və orta dövr yaradıcılığı üçün xarakterik olmuşdur. Lakin sonralar rəssam mif-folklor mövzusunda əsərlər yaratmağa başladı.

Rəssamın məişət və mif-folklor mövzularında yaratdığı tabloları fərqli div surətləri təsvir olunub. Onun "Söhbət", "Div və qadın" (hər ikisi 1979), "Mənim nənəm", "Səma" (hər ikisi 1980), "Div və kallıqrafiya" (1988), "Xəyalpərəst div", "Azərbaycan nağılları" (hər ikisi 1989), "Div" (1990), "Rəqs edən div" (1998), "İki div" (2002), "Gecə" (2003), "Qəlyan çəkən div", "Təəccüblənmiş div" (hər ikisi 2004) və başqa əsərlərində müxtəlif görünüşlü və xarakterli div surətlərinə rast gəlinir. Əksər hallarda Rasim Babayevin yaratdığı div surətləri çoxbaşı, yaxud çoxüzlü, bir neçə əli və ayağı olan fantastik məxluqlardır. Onların arasında həm qorxunc, həm də təbəssüm doğuran surətlər vardır. Nağılvarilik, dekorativlik, ekzistensial əhvali-ruhiyyə bu kompozisiyaların və obrazların xarakterik xüsusiyyətləridir.

Rasim Babayev gənc yaşlarında kitab qrafikası ilə məşğul olmuş, müxtəlif kitablar üçün illüstrasiyalar çəkmişdi. Bu sırada uşaq kitabları da var idi. Onun nağıllar aləminə, div surətinə olan marağı elə buradan qaynaqlanır. Uşaq nağıllarına çəkdiyi rəngli illüstrasiyalarda o, Azərbaycan folklorunun milli xarakterini bütün rəngarəngliyi ilə əks etdirməyi bacarmışdı. Sonralar bu dəst-xətt rəssamın yaradıcılıq dünyagörüşünə çevrildi. "Uşaq ədəbiyyatı" nəşriyyatında Füzulinin "Meyvələrin bəhsi" əsərinə, böyük Mirzə Şəfi Vəzehin lirik şeirlərinə, Drayzerin bəzi əsərlərinə, Sabirin "Hophopnamə"sinə, "Cırdan" nağılına illüstrasiyalar çəkən Babayev burada ilk dəfə olaraq əfsanəvi varlıq olan Div obrazına girərək Azərbaycan miologiyasının qaranlıq tərəflərinin tədqiqinə başlayır" [4, s. 22-23].

Yaradıcılığının yetkin mərhələsində Rasim Babayev miniatür xarakterli əsərlər yaratmış, milli dekorativliyi inkişaf etdirmişdir [2, s. 270]. Rəssamın yetkin dövr yaradıcılığında əlvan rənglər, milli xarakter və məişət motivləri özünü aydın büruzə verir. Ötən əsrin 70-ci illərindən etibarən o, nağıl qəhrəmanlarını öz yaradıcılığında əks etdirməyə başlamışdır. Divlərlə yanaşı, rəssam həm də Azərbaycan nağıllarında rast gəlinən real heyvanların, quşların da təsvirlərini işləmişdir. Rəngarəng koloritə malik bu təsvirlər Azərbaycan xalq nağıllarına xas olan sirli, sehrlı ahəngə köklənmişdir. Onun yaratdığı heyvan və quş surətlərindən at, dəvə, xoruz, hop-hop quşları və başqalarını göstərmək olar. Dolğun bədii obraz, milli şərq koloritinin parlaq təzahürü bu əsərlərin əsas vizual cəhətlərindəndir. Bu baxımdan Rasim Babayevin yaradıcılıq dəst-xəttini Toğrul Nərimanbəyov, Cavad Mircavadov, Əhməd Kamal və başqalarının yaradıcılığı ilə müqayisə edə bilərik.

Rasim Babayev bəzən əjdaha və başqa fantastik məxluqların təsvirlərini işləsə də, div surəti onun üçün əsas olaraq qalmışdır. Rəssam div surətləri vasitəsilə milli xarakteri, milli ənənəni, məişəti və folkloru görüntüyə gətirmişdir. Onun yaratdığı kompozisiyalarda div obrazı milli folkloru təcəssüm etdirir. Div xalqın milli adət-ənənəsini, məişətini, bayramlarını, eləcə də rəssamın öz dünyagörüşünü, həyat və sənət fəlsəfəsini əks etdirmək üçün əvəzəlməz fiqur, universal bədii obraz rolunda çıxış edir. Məsələn, “Əjdaha ili”, yaxud “Novruz” kimi kompozisiyalarda div surəti milli inamı, təsəvvürləri, məişəti və bayramları əks etdirir.

“Yuxu” tablosunda (1980) iki div surəti təsvir olunmuşdur. Bədheybət görünüşlü bu divlər əllərini qaldıraraq sanki rəqs edirlər. Divlərin qeyri-adi, əcaib görünüşü tabloda emosional əhvali-ruhiyyəni bir qədər də artırır. Tablo emosional hisslər oyadan rəng həllinə malikdir. Rəssam iki qırmızı rəngli divi qara fonda işləmişdir. Fon qara olsa da, neytral deyil. Arxa planda qara fonda müxtəlif təsvirlər, ayrı-ayrı detallar nəzərə çarpır.

Biz iki div dedik. Əslində isə sözügedən tabloda üç div təsvir olunmuşdur. Üçüncü div ilk baxışda o qədər də nəzərə çarpmır. Çünki o, iki divin arasında, bir qədər arxa planda təsvir olunmuşdur. Mif-folklor müstəvisinə istinad edən bu kompozisiyanı obrazlı olaraq “div ailəsi” kimi də qəbul etmək olar. Belə ki, irəlində gedən, açıq ağızındakı iri, iti dişləri qorxunc təsir bağışlayan – ata div, onun arxasında gələn, ilk baxışda o qədər də qorxunc olmayan – ana divdir. Nəhayət onların arasında görünən kiçik div - bala obrazı ilə assosiasiya olunur. Beləliklə rəssam zəngin mif-folklor təxəyyülünü işə salaraq div ailəsinin bütöv bir portretini yaratmışdır (şəkil 1).

“Ailə” adlandırdığımız bu kompozisiya “ata”nın qorxunc görkəminə baxmayaraq əslində kifayət qədər sakit, məhrəm xarakter daşıyır. Divlər heç kəsə mane olmadan öz yolları ilə gedirlər. Bunu ailənin bir yerdən başqa yerə getməsi, yaxud evə qayıtması ilə müqayisə etmək olar. Həm də xatırlayaq ki, rəssam 70-ci illərdə kompozisiya etibarilə bu tablolu xatırladan, lakin realist təsvir üslubunda “Ailə” adlı əsər çəkmişdi. Bu iki əsər fərqli üslublarda olsa da, onların kompozisiya və dinamika xüsusiyyətlərində müəyyən paralellər görmək olar.

“Hücum” (1982) adlı kompozisiyada durum fərqlidir. Əsər kolorit həllinə görə “Yuxu” tablosuna yaxın olsa da, burada tamam başqa, aqressiv xarakterli əhvali-ruhiyyə hökm sürür. Bu xüsusiyyət əsərin adında və burada təsvir olunmuş divin dinamikasında aydın nəzərə çarpmır. Biz yuxarıda divlərin qorxunc, aqressiv xarakterini qeyd etmişdik. Oxşar xüsusiyyət bu tabloda özünü aydın büruzə verir. Tablonun mərkəzində təsvir edilmiş çoxbaşı div (rəssamın tez-tez müraciət etdiyi formadır) bir neçə əlini havada yellədirərək sürətlə irəliyə doğru şığıyır. O, kimə isə hücum edir. Azərbaycan nağıllarından bu jest bizə yaxşı məlumdur. Bir çox nağıllarda, məsələn üçün, “Məlikməmməd” nağılında divin nağılın qəhrəmanına hücum etməsi məlumdur. Div qəhrəmandan həm böyük, həm də güclüdür. Lakin qəhrəman cəsarət nümayiş etdirərək divə qalib gəlir. Sözü gedən tabloda Rasim Babayev məhz belə bir div surəti yaratmışdır. Doğrudur, div qorxuncdur, həm də qəzəblidir, qollarını havada oynadaraq irəli atılmışdır. Lakin onun nə düşmən barədə aydın təsəvvürü, nə də real durumu təhlil etməyə hövsələsi yoxdur. O, əsas vasitə kimi yalnız kor-koranə hücum etməyi düşünür. Rəssam divin nağıllarda əks olunan tipik cizgilərini açıb göstərməklə, əslində onu sadədil məxluq kimi təqdim etmək istəmişdir. Divin qorxunc görünüşü, hücum jestləri yalnız zahiri xarakter daşıyır. Bir qədər diqqət yetirdikdə, bu qorxunc məxluqun hərəkətlərində və davranışında sadələşmə elementlərini aydın görmək olar. Rəssam divi məhz bu cür – nağıllarda olduğu kimi göstərmək istəmiş və fikrimizcə, buna nail olmuşdur (şəkil 2).

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Rasim Babayevın yaratdığı div obrazları mif-folklor yaddaşının məhsulu olmaqla, həm də özündə milli xarakteri ehtiva edir. Milli xarakter milli məzmun, məişət və adət-ənənə ilə sıx bağlıdır. Rasim Babayevın bir sıra tablolarında bu cəhət özünü olduqca qabarıq bürüzə verir. Bunun əyani nümunəsi kimi rəssamın “Novruz” (1983) əsərini göstərə bilərik.

Kompozisiyanın mərkəzində iri, qara div təsvir olunub. Divin zəhmli olmasına baxmayaraq o, heç də qorxunc təsir bağışlamır. Bunun səbəbi aydındır: div bayram əhvali-ruhiyyəsi içindədir. O, başında böyük bir məcməyi tutmuşdur. Bu, həm bayram tonqalı ilə, həm də bayram xonçası ilə assosiasiya olunur. Əsərdə milli məzmun və xarakter güclüdür.

Sözügedən əsərin kolorit həlli də maraqlı doğurur. Folklor süjetlərində əksər hallarda tünd qəhvəyi, qırmızı və sarı rənglərə üstünlük verən müəllif “Novruz” kompozisiyasında göy rəngdən də istifadə etmişdir. Arxa plandakı neytral göy fon qızılı bayram xonçası ilə özünəməxsus kolorit təzadı yaradır və vizual baxımdan daha effektiv təsir bağışlayır (şəkil 3).

Rasim Babayev rəngarəng yaradıcılıq dünyasına, geniş sənət fantaziyasına malik bir sənətkar olmuşdur. Haqqında bəhs etdiyimiz div obrazları onun milli folklorla istinad edən fəlsəfi dünyagörüşünün özünüifadə forması idi. Div surətləri həm də yaxşı ilə pisin, xeyirlə şərin mübarizəsini əks etdirirdi. Rəssamın yaratdığı div obrazları həm də bunu simvolizə edir. Bu divlər heç də həmişə mənfi kontekstdə təqdim olunmur. Mifologiyada nağıl qəhrəmanına köməklik göstərən div surətlərinə də rast gəlinir. Rəssam müxtəlif div surətləri içərisində məhz müsbət emosiyalara meyilli obrazlar da yaratmışdır. Həmin obrazlar Rasim Babayevın dünyagörüşünü dolğun əks etdirir. *“Rəssamın dünyagörüşünün formalaşmasında və yaradıcılıq dünyasının püxtələşməsində təbii ki, Azərbaycan folklorunun - nağıl və dastanlarımızın, onların dərin fəlsəfi mahiyyətinin, milli-mənəvi dəyərlərin və milli etnoqrafik xüsusiyyətlərimizin böyük təsiri olub. Onun yaradıcılığında iki qüvvənin - xeyirlə şərin, işıqla zülmətin mübarizəsi təsvir olunub. Bu səbəbdəndir ki, rəssamın əsərləri heç bir əlavə şərhə ehtiyac olmadan tamaşaçısının qəlbinə yol tapır. Çünki bu, minilliklər belə keçməsinə baxmayaraq, insanları daim düşündürən və yaqın ki, gələcəkdə də düşündürəcək bəşəri mövzulardır”* [3].

Bayram əhvali-ruhiyyəsi müəllifin “Rəqs edən div” (1985) kompozisiyası üçün də xarakterikdir. Həmin əsərdə rəqs edən div surəti təsvir olunub. Çoxüzlü div əllərini və ayaqlarını qaldıraraq rəqs edir. Div əslində komik təsir bağışlayır və bununla da rəssamın yaratdığı əksər div obrazlarından fərqlənir.

“Rəqs edən div” tablosunun rəng həlli fərqli təsir bağışlayır. Buradakı div digər divlər kimi qırmızı rəngdədir, lakin rəssam bu kompozisiyada arxa planı açıq rəng tonları ilə işləməyə üstünlük vermişdir. Əsərdə div ilə yanaşı, müxtəlif rəmzi elementlərə də rast gəlinir (şəkil 4).

Rasim Babayevın sənət yolu haqqında kifayət qədər deyilmiş və yazılmışdır. Lakin onun yaradıcılığının bir çox qatları hələ tədqiq olunmayıb. Rəssamın yaratdığı div obrazları buna misal ola bilər. Rasim Babayevın yaradıcılığında mühüm yer tutan bu obrazlar tədqiqatçılar tərəfindən əhatəli şəkildə araşdırılmayıb. Halbuki div obrazları rəssamın mif-folklor dünyagörüşünün əsas personajları sırasında yer alır. Hazırkı məqalədə bir Rasim Babayevın yaratdığı div obrazlarının, onların daşdığı fəlsəfi məna yükünün kiçik bir hissəsinə diqqət yetirdik. Ümid etmək olar ki, gələcəkdə bu mövzu tədqiqatçılar tərəfindən daha geniş müstəvidə tədqiq olunacaqdır.

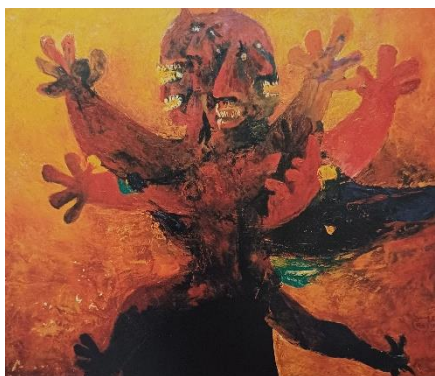
KAYNAKCA:

1. Azərbaycan incəsənəti (kollektiv nəşr). – Bakı: - “İşıq” - 1992. – 344 s.
2. Əfəndiyev T.İ. Mədəniyyətdə tarixilik və müasirlik. - Bakı: - “Təhsil” - 2011. – 392 s.
3. Quliyev Ə. Rasim Babayevın sənət fəlsəfəsi // [Elektron resurs] / URL: <https://medeniyyet.az/page/news/34834/Rasim-Babayevın-senət-felsefesi.html?lang=az> (müraciət tarixi: 27.09.2024).
4. Rasim Babayev. Sərvət (mətnin müəllifi G.Qacar). - Bakı: - “Şərq-Qərb” - 2013. – 104 s.

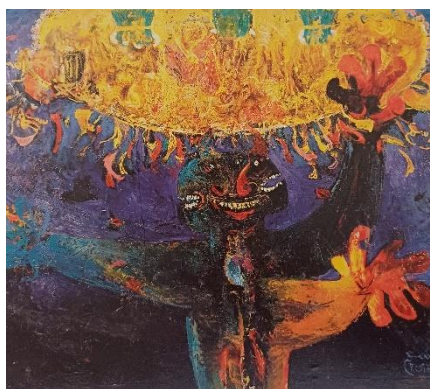
ŞƏKİLLƏR:

1. "Yuxu". Kağız, pastel. 1980.

2. "Hücum". Kətan, akril, 1982.

3. "Novruz". Kətan. Yağlı boya. 1983.

4. "Rəqs Edən Div". Kətan, akril. 1985.

ER TABILDI DESTANINDAN ER TAPILDI İLE KARDIGAÇ MASALINA

Sevda SARIÇAM¹

Özet

Masal ve destanlar içinde doğduğu toplumun geleneğini, göreneğini, sosyal yaşamını, tarihini (kültürüne ait her şeyi) yansıtır. Masal ve destan kahramanları da toplumun beklentileri, ihtiyaçları doğrultusunda, halk tarafından yaratılmış, olağanüstü güçlere sahip kişilerdir. Halkın kendisidir. Zamanla başka kültürlerle etkileşim içerisinde girerek, değişerek ya da değiştirerek farklı isimlerle karşımıza çıkarlar.

Bu çalışma, destan kahramanlarının, masal kahramanı olarak yeniden yazılıp, kültürel belleğe kazandırılması ve bunun etkilerinin, sonuçlarının incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Bu bağlamda da doküman incelemesi yapılmış ve Yücel Feyzioğlu'nun, Kırgızların Manas'tan sonra en bilinen destanı, "Er Tabıldı Destanı" kahramanını, "Er Tapıldı ile Kardığaç" masalı olarak yeniden yazıp, masallaştırması incelenmiştir.

Destan kahramanlarının masallaştırılmasının, kültürel belleğe katkıları tespit edilmiş, gerekli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Masal, destan, Er Tapıldı ile Kardığaç, Yücel Feyzioğlu.

FROM ER TAPILDI EPIC TO ER TAPILDI TALE

Summary

Fairy tales and epics reflect the traditions, customs, social experiences and history (everything related to the culture) of the society that was born in it. Heroes of fairy tales and epics are people with extraordinary powers, created by society's expectations, geographies, and people. They are the people themselves. They emerge in different forms from time to time by interacting with other cultures, or changing.

¹ Kardeş Masallar Ankara Okuma Grubu Temsilcisi, sevda-saricam@hotmail.com

This study was carried out with the aim of rewriting epic heroes as fairy tale heroes and bringing them into cultural memory and examining the effects and results of this. In this context, a detailed analysis has been made and it is possible for Yücel Feyzioğlu to rewrite the hero of the "Er Tapıldı Epic", the most well-known Kyrgyz epic after Manas, as "Er Tapıldı Tale" and turn it into a fairy tale.

The contributions of the fairytaleization of epic heroes to cultural memory have been determined, and necessary studies have begun to be carried out.

Key Words: Fairy tale, epic, Er Tapıldı, Yücel Feyzioglu.

Giriş

Bu çalışma, masalların işlevleri doğrultusunda , destan kahramanlarının , masal kahramanları olarak yeniden yazılması (masallaştırılarak) ve toplumsal belleğe kazandırılmasının ve bunun etkilerinin ve sonuçlarının incelenmesi amacıyla yapılmıştır.

Bu doğrultuda konu ile ilgili araştırma, tez ve kitaplar okunup, Yücel Feyzioğlu'nu Er Tapıldı ile Kardıgaç masalı incelenmiştir.

Çalışma sonucunda destanın masallaştırılarak yeniden yazılmasının literatüre katkısı tespit edilmiştir.

Masalların İşlevlerine Kısa Bir Bakış

Masal ve destanlar içinde doğduğu toplumun geleneğini, göreneğini, sosyal yaşamını, tarihini (kültürüne ait neyi varsa hepsini) yansıtır. Masal ve destan kahramanları da toplumun beklentileri, ihtiyaçları doğrultusunda, halk tarafından yaratılmıştır. Olağanüstü güçlere sahip kişilerdir. Halkın kendisidir. Zamanla başka kültürlerle etkileşim içerisine girerek, değişerek ya da değiştirilerek farklı isimlerle karşımıza çıkar.

Masalların bir yetişkin için soyut ve doğaüstü olan mantığı, çocuğun duygu ve iç dünyası içinse gerçekçidir. Bruno Bettelheim “ Masallar Ne Anlatır? “ kitabında bu durumu şöyle açıklar:

“ Çocuğun gözünde nesnelere canlılarla keskin hatlarla ayrılmaz ve yaşayan her şey bizimkinden farksız bir can taşır. Kaya, ağaç ve hayvanların bize anlattıklarını anlayamıyorsak, bunun sebebi onların frekansına yeterince uyum sağlayamamızdır. Dünyayı anlamaya çalışan çocuğun, merakını uyandıran bu nesnelere cevap alabilmeyi umması ona normal gelir.” Masallar tam da bu yönde kendi diliyle çocuğun iç dünyasına girmeyi ve iletişim kurmayı kolaylıkla başarır.

Yaşamın içinde süregelen çelişkiler ve çatışmalar, Masallar yoluyla anlatılır, iyi-kötü, doğru-yanlış, güçlü-güçsüz, haklı-haksız... Ayrımına vardırır. Bu farkındalıkla çocuğun hayatı bütünsel algılamasına, iyinin ve güzelin olduğu değerler tarafına yönlendirilmesine teşvik eder.

Masallar, özellikle okul öncesi çağı çocuklarında, dil gelişimine de katkı sağlar. “Var varanın, sür sürenin, vay haline izinsiz bağa girenin... Bir varmış bir yokmuş, develer tellaliken, pireler berberiken, ben anamın beşiğini tıngır,mungır sallarken, bu dünyada insan az, hayvan çokmuş. Hayvanlar arasında bir keçi ile üç yavrusu yaşarmış. Şengülüm, Mengülüm, Şüngülüm. (Feyzioğlu, 2020) . Örneğinde olduğu gibi masalın sade ve anlaşılır dili, masalın girişinde kullanılan tekerlemeler, şiirselliği ve müzikal ritmiyle çocuğun ilgisini çekerek, ana dilini bir kelime oyunuyla sevip, benimsemesini sağlar.

Masalların eğitsel işlevleri konusunda Yücel Feyzioğlu “ Masallar Bize Ne Anlatır? ” kitabında masalların sistemli düşüncenin gelişmesine katkısına vurgu yaparak, sistemli düşüncenin gelişmesini, Türk masallarından da örnekler vererek, on başlıkta analiz etmiştir. Bunlar:

1. Çocukta Gelecek Düşüncesinin Sistemleşmesi. (Edepsiz Serçe- Anadolu Masalı)
2. Nedensel Düşüncenin Gelişmesi (En Güçlü Kim? – Dağıstan Masalı)

3. *Esnek Düşüncenin Gelişmesi (Sebeup Kılan Sepette Su Durur- Uygur Masalı)*
4. *Soyut Düşüncenin Gelişmesi (Han ile Yılan-Tatar Masalı)*
5. *Mantıklı Düşüncenin Gelişmesi (Susarak Anlatmak, Edepsiz Serçe, Akıllı Karga- Anadolu Masalı)*
6. *Planlı Düşüncenin Gelişmesi (Küçük Sultanın Kitaplığı- Süryani Masalı)*
7. *Eleştirel Düşüncenin Gelişmesi (Sebeup Kılan Sepette Su Durur- Uygur Masalı)*
8. *Yaratıcı Düşüncenin Gelişmesi (Her Şey Oyunla Başladı- İsmail Ebuliz el Cezeri'nin Hayatı)*
9. *Karmaşık Düşüncenin Gelişmesi (Er Tapıldı ile Kardıgaç- Kırgız Masalı)*
10. *Sistemli Düşüncenin Gelişmesi (Başayın Öğrenme Tutkusunu- Özbek Masalı)*

Sonuç olarak masal dinleyerek yetişen çocuklar ana dilini kullanma, toplumsal değer yargılarını öğrenme, kendini tanıma, kahramanları idealist edip, örnek alma, çocuğun sezgisel öğrenmesiyle kendiliğinden bilinç dünyasına işlenir.

Destandan Masala Dönüş

Teknolojinin baş döndürücü bir hızla gelişip, bunun iletişim araçlarına yansmasıyla, sözlü aktarılan kültür bu hızın gerisinde kalmıştır. Ancak bu sözlü kültürün yaşamsal değerini bilen halk aydınları ve bilim insanları da tutkuyla sahip çıkıp, bu kültürün canlı kalması için çalışmıştır ve çalışmaya da devam ediyorlar.

Karl Reichl "*Türk Boylarının Destanları*" adlı kitabında, destanların masala dönüştürülmesi gereğini şöyle ifade eder: "*Canlı bir geleneğin yok olması ve usta destancıların kaybolmasıyla birlikte, böylesi yerlerde destanlar (zorlukla da olsa) yaşaması için yeni bir türe dönüştürülmektedir. Bu da ölçülü nesir, masal veya hikaye ile halk masalı arasında bir yerde durmaktadır.*"

Bu bağlamda Yücel Feyzioğlu, Kırgız bilim insanı Mirlan Namatov'un derlediği, Kırgızların Manas'tan sonra en bilinen destanı Er Tabıldı destanından çok etkilenir. Destanın çok uzun ve karmaşık yapısından ötürü, ana fikri ve değer yargılarını da göz önünde tutarak, destanı masallaştırarak yeniden yazar. Amaç Er Tabıldı kahramanının olağan üstü güçlerini, zayıftan ve haklıdan yana zorbalığa karşı kullanarak, toplumun yanında olduğunu, Er Tabıldı gibi bir destan kahramanını, çocukların hafızasına işleyip, değer yargılarında yaşatmaktır.

Destanın kahramanı Er Tabıldı da diğer epik destan kahramanlarıyla aynı özelliğe sahiptir. Fiziki açıdan güçlü, akıl ve bilgi yönünden donanımlı, zorbalığın karşısında, ezilenin yanında, halkının (babasının) Tanrıya dua ederek elde ettiği kurtarıcıdır. (Namatov, 2001)

Er Tabıldı destanı Kalmuklar'la olan savaşı anlatmaktadır. Tarihi açıdan da Kırgız-Kazaklar'ın en kanlı ve şiddetli dönemini kapsamaktadır. (Namatov, 2001)

Destanın Yücel Feyzioğlu uyarlaması özeti şöyledir:

... *Er Tapıldı ile kız kardeşi Kardıgaç daha çocukturlar. Babaları yörenin beyidir. Zalim bir de ağabeyleri vardır: Kudaynazar. Kudaynazar'ın bir elinde ok ile yay, bir elinde keskin kılıç. Ne dost tanır ne düşman... Ne büyük dinler ne de kimseye saygısı vardır. Herkesi kırıp geçirir. Baba onu ayırıp başka bir köy verir. Baba ölünce Er Tapıldı onu cenazeye davet eder. Kudaynazar ise cenaze törenini basar, herkesi dağıtır. Er Tapıldı ile Kardıgaç'ı zindana atar. Sekiz yıl boyunca çocuklar ezilip içinde yatarlar. Hücre farelerle doludur. Kardıgaç eteğinden defalarca birer şerit yırtıp bir farenin kuyruğuna bağlar ve kapının altından dışarı bırakır. Sonunda halk çocukların yaşadığını fark edip bir direnişi başlatır. Er Tapıldı ile Kardıgaç'ı kurtarırlar. İkisi de direnişin başına geçer.*

Yücel Feyzioğlu masallaştırdığı bu destanda Er Tapıldı'nın savaşta gösterdiği kahramanlığın yanında, kız kardeşi Kardıgaç'ın savaşta onun yanında oluşuna ve savaşın kazanılmasında etken bir

kişi olduğuna vurgu yapar. Bu da bize Türk kültüründe kadının savaşta erkeğin yanında savaştığını gösterir. Bu iki kardeş Türk oymaklarını Orta Asya’ da birleştirerek ilk hanlıklardan birini kuran efsane kahramanı olurlar.(feyzioglu,2020)

Yücel Feyzioğlu bu masalı 4. Sınıf “*İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi*” ders kitabında iki bölümünü yayımlar. Okul ziyaretlerinde, çocuklar üzerinde bu masalın karmaşık düşünce gelişiminde etkisini görür. Çocukların hikayenin ayrıntılarını anlatıp, Er Tapıldı ile Kardıgaç’ ı tanıdıklarını gözlemler. Karşılaştıkları bu olumlu karmaşa onları çok katmanlı roman okumaya da hazırlamış olduğunu ifade eder.

Sonuç

Sonuç olarak bu çalışmayla, kültürün devamlılığının (çağın psikolojik gereksinimi de göz önünde tutularak) masalların eğitsel işlevleri doğrultusunda destandan masala evrilen Er Tapıldı ile Kardıgaç masalına dikkat çekmektir. Yücel Feyzioğlu tarafından, masallaştırılarak, yeniden yazılan Er Tapıldı ve Kardıgaç masalı, literatüre Er Tabıldı destanından masal olarak yazılmış ilk çalışma olarak geçmiştir.

Kaynaklar

Feyzioğlu, Y. (2020) Masallar Bize Ne Anlatır?

Feyzioglu, Y. (2022) Er Tapıldı ile Kardıgaç (Kardeş Masallar Dizisi Kırgızistan)

Namatov, M. (2001) Kırgızların Küçük Destanı Er Tabıldı Destanı (*Doktora tezi*)

Bettelheim, B. (1976) Masallar Ne Anlatır? Çocuk Gelişiminde Masalların Masalların Rolüne Psikanalitik Bir Bakış. (Çev. Sanem Erdem, Begüm Berkman İstanbul,2020) (*The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales*).

Reichl, Karl Türk Boylarının Destanları (Çev.Metin Ekici. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2021)

TÜRK DESTANLARINDA AĞAÇ MOTİFİ (AZERBAYCAN VE KIRGIZ EDEBİYATI ESASINDA)

Aytac ABBASOVA¹

¹ ANAS Folklor Enstitüsü, Doktora öğrencisi, Bakü, Azerbaycan, aytacabbasova2020@gmail.com

Özet

Yazılı edebiyat örneklerini değerli kılan çeşitli kriterler vardır. Bu kriterler ait olduğu toplumun kültürel değerlerini ve mitsel düşünce biçimini yansıtan dinamikler görevi görür. Sözlü halk edebiyatı örnekleri bu dinamiğin en önemli unsuru sayılabilir. Folklor ve mit unsurları ait oldukları toplumların davranışlarını korur ve gelecek nesillere aktarır.

Azerbaycan ve Kırgız mitoloji sisteminde halk yaratıcılığında ortak mit unsurları bulunmaktadır. Bu unsurlar varlığını sürdürmemiş ancak her iki milletin yazılı edebiyatını olumlu yönde etkilemiştir.

Ortak düşünce ve yaşama biçimi göz önüne alındığında halk örnekleri ve bunların her iki milletin yazılı edebiyatında kullanılması yazarların temel misyonu olmuştur.

Bu açıdan bakıldığında Azerbaycan ve Kırgızistan yazılı edebiyatında doğa kültlerinin, özellikle de ağaç motifinin anılması belli bir görüşün ifade edilmesine zemin oluşturmaktadır.

Türk etno-kültürel geleneğinde her ağacın canlı olduğuna inanılır. Bu nedenle muz, söğüt, elma, nar, ceviz vb. Dünya ağacıyla (hayatla) ilgili semboller fikri var. Bitkilerin sembolü olan ağaç (söğüt, karaağaç, meşe, küknar, pişik) kültü Türk kültürünün önemli bir kavramıdır. Ağaç ve bitki dünyası ile manevi birlik, insanın, neslin, kabilenin, toplumun bitki örtüsü ile bağlantısı Türklere olduğu kadar hiçbir halk inanışında görülmez. Ağaç sembolü Türk folklorunun, etnografyasının ve halk yaratıcılığının temelini oluşturur.

Abstract

There are different criteria that can make a work valuable. These criteria act as dynamics that reflect the cultural values and mythical way of thinking of the society to which it belongs. Examples of oral folk literature can be considered the most important elements of this dynamic. Folklore and myth products preserve the behavior of the societies they belong to and pass them on to future generations.

In the mythological system of Azerbaijan and Kyrgyz, there are elements of common myth in folk creativity. These elements did not remain in existence, but had a positive impact on the written literature of both nations.

Taking into account the common way of thinking and living, folk examples and their use in the written literature of both nations have been the main mission for the writers.

From this point of view, mentioning the nature cults, mainly the tree motif, in the written literature of Azerbaijan and Kyrgyzstan gives grounds for expressing a certain opinion.

In the Turkish ethno-cultural tradition, it is believed that every tree is a living being. Therefore, sycamore, willow, apple, pomegranate, walnut, etc. the idea that the symbols related to the tree of world (life) are the symbolic flowers that have passed through the centuries. The cult of the tree (willow, elm, oak, fir, pishpish), plant symbol is an important concept of Turkish culture. The spiritual unity with the tree and plant world, the connection of man, generation, clan, and community with vegetation is not observed in any nation as much as the Turks. The tree symbol is the core of Turkish folklore and folklore, ethnography, and folk art.

Key words: Azerbaijan, Kyrgyz, prose, tree, cult, common features.

GİRİŞ

Doğaya ilişkin bu kült ve inançlar, doğal nesnelere mitopo-şiirsel bir biçimde aktarılmaktadır. Peki tarikat nedir? R.Gafarlı'ye göre “kült, tanrıların, kültür kahramanlarının, neslin ilk temsilcilerinin anısını, toplumdaki tüm tanrılaşmış varlıkların kutsallığını yaşatmayı amaçlayan, zor durumlarda onlardan yardım isteyen kolektif ve bireysel bir davranış biçimidir” (Gafarlı:2005, 16). Azerbaycan'ın mitolojik sistemi ve inançlarında ağaç, dağ, kaya, su, kaynak, yılan, öküz, inek, at, ocak, baba, anne ve dede kültlerinin izlerine rastlamak

mümkündür. Bu kültlerin gelenekleri tarihin farklı dönemlerinde mitler aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

C.Gasimov'a göre, “Doğanın kendisi, bir kişinin çevredeki dünyaya karşı tutumunun temelidir. Yani mitolojik dünya modelinde doğrudan doğanın kendisinden gelen dürtüler fantastik imgelere dönüşüyor. Ancak bu görüntülerin tüm fantastik biçim ve içeriğine rağmen, her durumda doğayı temsil ettikleri açıktır” (Gasimov: 2006, 390). Böylece mitolojik düşüncenin nesnesi dağ, taş, nehir, su, ağaç doğrudan doğanın kendisidir. Bu nedenle insanların ilkel düşünce ve hayal gücünden kaynaklanan pek çok inanç, yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktararak günümüze kadar varlığını korumuştur. Ateşe, suya, ağaca ve bitkilere tapan atalarımızın bazı inanışları hala yaşamaktadır. Eski Azerbaycan, Altay ve diğer Türk halklarının mitolojik inanışlarında su, dağ, ağaç ve ateş ışığı kültü yaygındır ve her biri canlı kabul edilir.

Cengiz Aytmatov'un “Beyaz Gemi” (Aytmatov:2004) ve “Asra bedel gün” adlı eserinde bir ağaç motifi arıyoruz. Burada kavak, söğüt, çam ve en önemlisi huş ağacının sembolik anlamlarının kullanılması ilginçtir. “Beyaz Gemi” eserinde Boynuzlu ana geyik hikayesinde, anne huş ağacından yapılmış bir beşik getirip onu ağaca astı. Bunun anlamı çocuğun sağlığı ve doğumuyla ilgiliydi.

Cengiz Aytmatov'un “Beyaz Gemi” adlı oyununda küçük bir çocuk, soğuk bir kış gecesi dedesiyle konuşur ve dedesine bir masal anlatır. Onun bir korkak olduğunu düşünerek yüzümü o dağlara çevirdim ve yüksek sesle şöyle dedim: “Dağlar, korkma! Ben buradayım. Rüzgardan, karanlıktan veya fırtınadan korkmuyorum ve sen de korkmamalısın. Siz de korkun. Yerinizde durun, bir araya toplanmayın.”Sonra karı yakıp nehirlerden atlayıp ormana çıkıyordum. Sonuçta geceleri ormandaki ağaçlar da korkuyor. Yalnızlar, hayalleri yok. Çıplak ağaçlar soğuktan titriyordu. Ormanda yürür, her ağacın gövdesine dokunur, korkmamasını teşvik ederdim. Muhtemelen ilkbaharda yeşile dönmeyen ağaçlar korkudan donan ağaçlardır. Daha sonra bu ölü ağaçları kesip yakacak odun yapıyoruz. (Aytmatov:2004, 133)

Buradan da anlaşılacağı üzere Azerbaycan folkloru dahil olmak üzere türk halklarının tarih boyunca güneşle, ağaçlarla, suyla, dağlarla vb. ilişkilendirilmiştir. doğal nesnelere insanlar gibi davranmış, bu nesnelere imajını kültürlemiş ve bunlarla ilgili bir inanç ve törenler sistemi oluşturmuştur.

Ağaç, başta Türk halkları olmak üzere dünya halklarının kültüründe yaygın olan doğa kültlerinden biridir. Azerbaycan folklorunda ağaçlarla ilgili pek çok motif, özellikle de elma ağacıyla ilgili örnekler bulunmaktadır. Burada elma ağacı kadim hayat ağacını andırıyor. Masallarımızda ve destanlarımızda elma ağacı hayat veren bir güç görevi görür.

Azerbaycan sözlü halk edebiyatının bin yıllık yazılı eseri olan “Kitabi-Dede Korkud” destanında ağaçla ilgili motiflerin daha çok yer aldığını belirtmek gerekir. Destanda ağaç kültürünün ata miti düzeyinde ele alındığı görülmektedir. Eski Türklerin mitolojik dünya görüşünde ağaca yaşamın başlangıcı sayılmış, ona özel bir saygı ve kutsal bir tutum sergilenmiştir. “Tepegöz'ün Basat Tarafından Öldürülmesi” adlı olay Tepegöz'e kökenini hatırlatıyor ve şöyle diyor:

“Babama adını sorarsan, - Kaba ağaç!”

Adın anne diyorsan, -Gogan aslan!

Adım Aruz oğlu Basattır” (Kitabi-Dede Korkut:2000, 93).

Mevcut folklor örnekleri, eski Azerbaycan, Altay ve diğer Türk halklarının etno-kültürel geleneklerine göre ağaç kültürünün, baba ve annenin başlangıcı olarak değer kazandığını göstermektedir. Ağaç, Türk tanrı sisteminde Gök Tanrı'nın simgelerinden biri olup, birçok etnogonik mitlerde ilk anne olarak geçmektedir. Türk mitolojisinde gölün ortasındaki ağacın yeryüzünün sembolü olduğunu belirtiyor. Oğuz'un ikinci eşini gölün ortasındaki bir ağaçta bulması, ikinci kızın mitolojik toprak ananın kızı olduğunu bir kez daha doğrulamaktadır.

Bu nedenle Türkler tarih boyunca çeşitli ağaçlar (“Körfez terek”, “Demir kavak” veya “Mübarek yüzlü Hayat Ağacı (Dünya) ağacı”) bulup onlara sevgi ve saygıyla davranmışlardır. Türk geleneğinde kimse kutsal ağacın küçük bir dalını bile kesmeye cesaret edemez. Azerbaycanlıların inancına göre türbe ve mezarlardaki ağaçlar kutsal kabul ediliyordu ve yakılmaması gerekiyordu. Genel olarak geleneksel inanışlara göre ağaçların kesilmesi günah sayılmaktadır. C.Beydilnin “Türk Mitoloji Sözlüğü” kitabında da değinildiği gibi, Azerbaycan'ın süsleme ve uygulamalı sanat örneklerinden herhangi birinin kompozisyonunda ağaç büyümesi, hayatın başlangıcı fikrinin sembolü olarak merkezi bir yer tutmuştur. (Beydili:2007, 19).

Genel olarak Türk etnik anlam geleneğinde her ağacın bir canlı olduğuna inanıldığı sonucuna varılabilir. Bu nedenle çınar, söğüt, elma, nar, ceviz vb. dünya ağacı (hayat) ile ilgili sembollerin asırlar boyu süregelen sembolik çiçekler olduğu düşüncesi. Bitki simgesi olan ağaç (söğüt, karaağaç, meşe, köknar, pişik) kültürü Türk kültürünün önemli bir kavramıdır. Ağaç ve bitki dünyası ile manevi birlik, insanın, neslin, kabilenin ve toplumun bitkilerle bağı Türkler kadar hiçbir millette görülmemektedir. Ağaç sembolü Türk folklorunun ve folklorunun, etnografyasının ve halk sanatının temelini oluşturur.

Hem hacmi hem de içerik zenginliği bakımından dünyanın en büyük destanlarından biridir. Tarihi eserlerin en önemlilerinden biri olarak kabul edilen “Manas” destanı sadece Kırgız halkının değil aynı zamanda kültürünü de yansıtmaktadır. Eski imanı, bakış açısını, tarihi ve toplumsal yapıyı yansıtan bir destandır. Manas destanında kült anlamı taşıyan kavak ve söğüt ağaçları bulunmaktadır ve bu ağaçlar aynı zamanda güzel ve iyi anlamlara da sahiptir. Türkçe kelime ile anlatılmaktadır. Üstelik çınarın güzelliği çınardır. Ağacın dallarında bin tane yuva bulunmasıyla açıklanır. Almambet'in kendi elleriyle diktiği çınar ağacını görünce söylediği Manas destanında çınar ağacının ata yurdunu, insanların kaderini, kutsal mekânı temsil ettiğini belirtir. Ağaca baktı ve buranın kendisinin belirlediği yer olduğunu ve kurumuş çınarın dibinden büyüyen fidanları gördü. Neslin devamının işareti gibi görünüyor, yani olumlu bir işlevi belirtmektedir (Yıldız, 1998: 50).

Manas metinlerde çınar dallarındaki bin yuvalarıyla ata evini, neslin devamını ve yaşamı simgelemektedir. Ana motif olarak ağaç motifi en önemli türk destanı uygurların Türeyş destanlarıdır. Burada uygur hanları ağaçlardan doğmuştur diye açıklanıyor. Benzer bir ağaçtan doğdu motif Oğuz Han destanındandır ki, Reşidüddin'in rivayetinde mevcuttur.

Türk ve dünya medeniyetlerinin kültür ve mitolojilerinde büyük bir yere sahip olan “Ağaç” unsuru ortak payda olarak benzerlikler göstermektedir. Bunu destanlardan da anlıyoruz. Geniş bir coğrafyaya yayılan ve günümüzde de izlerini taşıyan Türk Şamanizminin ritüellerinin temelini ve çoğunun temelini ağaçlar oluşturur. Türk kültürünün çeşitli coğrafyalarındaki efsane ve efsanelere değinen Ağaç Kültü'nün, çoğu araştırmada belirttiği

gibi en eski çağlardan beri var olduğu söylenebilir. Ağaç, toplum yaşamının her alanına yayılmış, insanın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Geçmişten günümüze insanların ağaçlardan farklı talepleri olmuştur. Bu nedenle pek çok farklı anlamlar yüklemiştir. Bu durumun sonucunda ahşap bir malzeme olmaktan çıkıp mitolojik bir unsura dönüşmektedir.

KAYNAKÇA

- Aytmatov C. Seçilmiş eserler. Ondar yayınevi (Kitap). Bakü, Azerbaycan. 2004:2-384
- Bayat, F. "Türk Mitolojisinde Dağ Kültü", Folklor/Edebiyat, Cilt 12, İstanbul. 2006
- Beydili (Memmedov) C. Türk mitolojik imgeler sistemi: yapısı ve işlevi. Bakü, Çevirmen, 2007, 272 s.
- Ergun M. Dede Korkut'un Oğuznamalarında Türk ağaç kültürünün izleri // Dede Korkut. Bilimsel-edebi koleksiyon. Bakü: 2002, Sayı 1, s. 3 -17
- Hacılı A. Dünya ağacı / Azerbaycan sözlü halk edebiyatı üzerine araştırmalar, kitap XI. Bakü: Sada, 2002, s. 55-73
- Kitabi-DedeKorkud Ansiklopedisi. 2 cilt halinde. Cilt I. Bakü, Yeni Yayınevi, 2000, 624 s.
- Ögel B. Türk mitolojisi. I 2001, İstanbul, Milli Eğitim Yayınevi, 87 s.
- Ögel B. Türk mitolojisi. II 2001, İstanbul, Milli Eğitim Yayınevi, 164 s.
- Seyidov M. Azerbaycan'ın mitolojik düşüncesinin kaynakları. Bakü, Yazchi, 1983, 326 s.
- Yılmaz, N. (1998). "Dede Korkut Hikâyelerinde ve Manas Destanında Ağaç." Milli Folklor 37, 47-51.

EFSANE VE TOPLUMSAL CİNSİYET ODAĞINDA EJDERHA MOTİFİ¹

Doç. Dr. Çiğdem AKYÜZ ÖZTOKMAK²

Özet

Efsane araştırmaları, XX. yüzyıldan bu yana kuramsal yaklaşımlarla incelenmeye ve değerlendirilmeye devam etmektedir. Küresel ölçekte efsanelere ilgi duyulmasının bir nedeni de anlatıların sahip olduğu mistik/gizemli içerikle insanlarda etki yaratabilme gücüdür. Bu etki, bazen sadece teoride olabildiği gibi bazen de pratikte olabilmektedir. Efsane türüne ilişkin birbirini dışlayan veya kapsayan farklı tanımlar olmakla birlikte geçmişten günümüze araştırmacıların hemen hepsi efsane anlatılarında toplumun, kendi geleneksel kabullerini aktardığını ve bunun devam ettirilmesini amaçladıklarını ifade eder. Toplumsal cinsiyet konusu da gelenek ve

¹ Bu çalışma yazarın yürütücülüğünü yaptığı TÜBİTAK 3005 Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Yenilikçi Çözümler Araştırma Projeleri Destek Programı kapsamında desteklenen "Anadolu Efsanelerinde Toplumsal Cinsiyet: Ankara İli Örneği" başlıklı projeden üretilmiştir.

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, cigdemakyuz@gmail.com; cigdem.akyuz@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3749-4692

toplumsal kabuller dolayımında belirlendiğinden efsane anlatmalarında yer alması kaçınılmazdır. Bu perspektiften bakıldığında efsaneyi oluşturan bilincin toplumu idealize ederken cinsiyetlere belirli sınırlar çizdiği görülür. Özellikle çocuklara sosyal yaşama dair toplumsal kodlar öğretilirken korku öğeleri içeren efsane anlatılarının kullanıldığı görülür. Efsanelerde çocukları korkutarak toplumun beklentileri doğrultusunda yönlendirmek amacıyla sık kullanılan motiflerden biri de “ejderha”dır. “Ejderha” aynı zamanda günlük yaşamda karşılaşılmayan bir unsur olduğundan efsaneye gizem katmakta ve çocukların ilgisini görece daha çok çekmektedir. Mit ve masal anlatılarında da görülen “ejderha” motifinin toplumsal cinsiyet yargılarıyla da ilişkili olduğu düşünülmektedir. Zira bahsedilen sözlü anlatılarda “ejderha”yı tanımlayan sıfatlar ve ona yüklenen anlamlar genelde erkek cinsine işaret ederken ondan korkanların veya kaçanların kadın cinsine işaret eden sıfatları, anlamları ve kimlikleri taşıdıkları görülür.

Bu çalışmada Ankara ili Kahramankazan ilçesi Sarılar mahallesinden derlenen “Palamut Ağacı Efsanesi”, “ejderha” motifi ve toplumsal cinsiyet konusunda analiz edilmiştir. Bahsedilen efsane ve benzer içerikli sözlü anlatılardan yola çıkılarak “ejderha” motifinin, nasıl küçük kızların büyük korkusu haline getirildiği üzerinde durulmuş ve toplumsal cinsiyet rolleri konusunda neleri sembolize ettiği irdelenmiştir. Ayrıca çalışmada ele alınan “Palamut Ağacı Efsanesi” daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış olması ve yerel gözlemlerin birincil kaynaklara dayandırılmasını amaçlayan sahada derleme yöntemiyle (2023) elde edildiğinden UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi (SOKÜM) kapsamında ülkemize ait kültürel verinin tanınırlığına/bilinirliğine katkı sağlayabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Efsane, korku, ejderha, toplumsal cinsiyet, Somut Olmayan Kültürel Miras.

LEGEND AND GENDER IN THE CONTEXT OF THE DRAGON MOTİF

Abstract

Legend studies have continued to be examined and evaluated with theoretical approaches since the 20th century. One reason for the interest in legends on a global scale is the power of narratives to influence people with their mystical/mysterious content. This effect can sometimes only be in theory and sometimes in practice. Although there are different definitions of the legend genre, which are mutually exclusive or inclusive, almost all researchers from the past to the present state that in legend narratives, society conveys its own traditional acceptances and aims to continue this. Since the subject of gender is also determined by tradition and social acceptance, it is inevitable for it to be included in legends. When viewed from this perspective, it is seen that the consciousness that creates the legend draws certain boundaries for genders while idealizing the society. It is seen that legends containing elements of fear are used especially to teach children social codes related to social life. One of the motifs frequently used in legends to scare children and direct them in line with the expectations of the society is the “dragon”. Since the “dragon” motif is an element that is not encountered in daily life, it adds mystery to the legend and attracts the attention of children. It is thought that the “dragon”, which is also seen in myths and fairy tales, is also related to gender judgments. Because in the aforementioned verbal narratives, the adjectives defining the “dragon” and the meanings attributed to it generally indicate the male gender, while those who are afraid of it or run away from it carry the adjectives, meanings and identities indicating the female gender.

In this study, the “Legend of the Oak Acorn” collected from the Sarılar neighborhood of the Kahramankazan district of Ankara province was examined in terms of the “dragon” motif and gender. Based on the aforementioned legend and similar oral narratives, it was examined how the “dragon” motif became the biggest fear of little girls and what it symbolizes in terms of gender roles. In addition, the “Legend of the Oak Acorn” discussed in the study can contribute to the recognition/awareness of our country's cultural data within the scope of the UNESCO Intangible Cultural Heritage Convention, as it has not been published anywhere before and was obtained with the field compilation method (2023) aiming to base local observations on primary sources.

Key Words: Legend, fear, dragon, gender, Intangible Cultural Heritage.

GİRİŞ

Belirli bir zaman, mekân, tarih ve/veya kişi etrafında anlatılan efsaneler, sözlü edebiyatın kısa anlatı türlerindedir. Kolektif bilincin dünyayı anlama ve anlamlandırmasının ürünü olan efsaneler, sosyal ve kültürel veriyi işleme, tarihî kişi, olay ve yerlerin hatırlarını yaşatma, toplumsal kabul ve yasakları destekleme gibi işlevlere sahiptir. Toplumun cinsiyetlere bakışı da diğer sözlü ürünlerle birlikte (masal, ninni, destan halk hikâyesi vb.) efsanelerde yer almaktadır. Teknolojinin hızla yaygınlaştığı çağımızda, toplumsal alanlar da değişmekte ve dönüşmekte, buna paralel olarak sözlü kültür ortamları giderek azalmakta veya başka kültürlerden etkilenebilmekte ve bu yönüyle yerelliğini/orijinalliğini ve farklılığını yitirmektedir. Giderek azalan sözlü kültür ortamı ve orada yaratılan ve yaşatılan ürünlerden biri olan efsane anlatmalarını derlemek Türkiye'nin de taraf olduğu UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması (SOKÜM) Sözleşmesi kapsamında, kültürel veriyi koruma, yaşatma ve kaydetme olanaklarını sunmaktadır.

UNESCO, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İhtisas Komitesi bünyesinde 2008 yılından bu yana toplumsal cinsiyet eşit(siz)liğini küresel önceliklerden biri olarak belirlemiş ve her türlü kalkınma aracının toplumsal cinsiyet eşitliğini gerekli kıldığını belirtmiştir (URL-1). Dünya Ekonomi Formu (WEF) tarafından 2006 yılından bu yana yayınlanan Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu'nun 2023 yılı verilerine göre Türkiye 146 ülke arasında 129. sırada yer almaktadır (URL-2). Küresel boyutta öncelik olarak kabul edilen toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunda Türkiye'nin mevcut durumu göz önüne alındığında bu konuda yürütülecek çalışmaların önemi açığa çıkar. Zira öncelikle bu sorunun doğru tanımlanması, sınırlarının doğru çizilmesi ve anlaşılması gerekir. Konuyu daha detaylı ele alan çalışmalar, bu kavrayışı sağlamaya katkı sunar. Bu çalışmalar, toplumsal cinsiyet kabullerinin kaynağını irdelemeyi ve kuramsal çerçevelerini belirlemeyi amaçlar.

Bahsedilen kavramsal çerçevede, bu çalışmanın odak noktası bir efsane anlatısı üzerinden toplumsal cinsiyete ilişkin yargıların ve önermelerin tespit edilmesidir. Bu odak, efsanede korku unsuru olarak yer verilen "ejderha" motifinin işaret ettiği sosyal normaler bakımından derinleştirilmiştir. Araştırmada Ankara İli Kahramankazan ilçesi Sarılar mahallesinden derlenen "Palamut Ağacı Efsanesi" örnek metin olarak ele alınmıştır. Efsane derlemesi, 2023 yılında TÜBİTAK 3005 Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Yenilikçi Çözümler Destekleme Programınca desteklenen "Anadolu Efsanelerinde Toplumsal Cinsiyet: Ankara İli Örneği" adlı proje kapsamında gerçekleştirilmiştir. Araştırma, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi 23.01.2023 tarih ve 159035 sayılı Etik Kurul iznine sahiptir. Projede derlenen efsaneler "Anadolu Efsaneleri" ismiyle "youtube"da (URL-3) yayınlanmıştır. Bu çalışmada yer verilen "Palamut Ağacı Efsanesi"nin altına eklenen kare kodun uygun cihazlarda okutulmasıyla efsane icrasına ait video kaydına erişilebilmektedir.

EFSA NE VE EJDERHA MOTİFİ

Kısa ve belirli bir şekilden bağımsız anlatılan efsaneler, konuşma dilinde aktarılır ve genelde olağan dışı unsurlar içerir. Efsanelerin menşei konusunda, tarihî, dinî, mitolojik (hayalî ve fantastik) köklerden bahsedilebilir (Önal 2021, 75). Bu yönüyle efsane ve diğer sözlü türler arasında benzerlik olduğu ancak bazı noktalarda ayrıştıkları ifade edilebilir. Bu konuda W. Bascom'un (2003, 80) sözlü edebî türleri tasnifi önemlidir:

Nesir Anlatıların Üç Türü					
Tür	İnanma	Zaman	Yer	Kabul Ediliş Tavrı	Temel Karakter
Mit	Gerçek	Uzak geçmiş	Farklı bir dünya: Erken veya diğer	Kutsal	İnsan Dışı Varlık
Efsane	Gerçek	Yakın geçmiş	Günümüz dünyası	Kutsal veya değil	İnsan
Masal	Kurmaca	Herhangi bir	Herhangi bir yer	Kutsal değil	İnsan veya

		zaman dilimi			diğer
--	--	--------------	--	--	-------

Görüldüğü üzere efsane türü, mit ve masal türlerinden inanma, zaman, yer, kabul ediliş tavrı ve temel karakter bakımından farklılık arz eder. Ancak türlerin beslendiği ortak kökler ve türler arası geçiş, benzer motiflerin kullanımını gündeme getirir. Efsane, mit ve masal türlerinde ortak kullanılan motiflerden biri de “ejderha”dır. Gerçek yaşamda var olmayan ejderhanın bazı kaynaklara göre Sümer Babil mitolojisinden (Hançerlioğlu 2000, 131); bazı kaynaklara göre ise Asya mitolojisinden dünya literatürüne yayıldığı düşünülmektedir (Ögel 1995, 566). Eski Türk inanışında ve Çin geleneklerinde önemli bir yer tutan bu hayalî varlık, devasa büyüklükte ve olağanüstü biçimde ağızdan ateş çıkarabilme ve uçabilme özelliğine sahiptir.

Türk sözlü anlatılarında “evren”, “evran”, “yılan”, “ejder”, “büke” gibi isimlerle anılan ejderha, “On İki Hayvanlı Türk Takvimi”nde ve *Kutadgu Bilig*’de “evren” olarak geçmektedir (Roux 2011, 118-124). Divan-ı Lügat-it Türk’te “nag yılan” için ejderha açıklaması yer almaktadır (Kaşgarlı Mahmud 2005, 349). Türk mitolojisinde bazı hükümdarların ejderha soyundan geldiği de rivayet edilmekte (Kafesoğlu 2005, 191) bununla birlikte Altay mitolojisinde gök gürültüsünden korkan insanlar, bu sesi ejderhayla ilişkilendirmektedir (Roux 2011, 127). Türk dünyası sözlü anlatılarında “celmoguz/yalmavuz” adıyla zikredilen canavarın da ejderha motifyle ilgili olduğu düşünülmektedir (İnayet 2007, 56; Boratav 2012, 66). Benzer biçimde sözlü anlatılarda, özellikle efsanelerde “ejderha”, “evren”, “evren yılanı”, “evren ejderi” gibi adlandırmalarla yer almakta ve kahramana zorluk çıkaran, uğursuzluk getiren ve kötücül bir varlık olarak sunulmaktadır. Konuyla ilgili Türk mitolojisinden ve dünya mitolojilerinden pek çok örnek verilebilir; özetle tarihsel süreçte önceleri kutsanan ejderhanın daha sonra bir korku unsuruna dönüşmesi söz konusudur.

Efsane metinlerinde ejderha motifinin bir korku unsuru olarak kullanıldığı görülür. Dahası “ejderha” Anadolu sahası Türk efsanelerinde en sık kullanılan olağanüstü varlıklardan biridir (Sarpkaya 2014, 507-508). Genellikle volkanik dağların bulunduğu bölgelerde, lav püskürmelerinin efsanelerde ejderhalarla özdeşleştirilmesi ve bu dağların tepelerinde bir ejderhanın yaşadığına inanılması söz konusudur. Zira efsanelerde ejderhanın mekânı genellikle dağdır (Önal 2003, 288-289). Örneğin Diyarbakır’dan derlenen “Karacadağ Efsanesi”nde dağın tepesinde yaşayan ve ağızdan alevler saçan bir ejderha tasvir edilmektedir. Benzer şekilde “Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi Boyu”nda (Ekici 2019) ejderha ve dağ arasındaki ilgi görülmektedir. Bahsedilen kavramsal çerçeve ejderhanın sözlü metinlerde “düşman” unsurlarla benzeştiğini gösterir. Buna göre ejderha, kahramanın yenmesi gereken en zorlu düşmanlardan biridir. Ejderhanın bir savaş unsuru olarak temsil ettiği değer ise kötülüktür. Ejderhayı yenmek, simgesel anlamda yeryüzünü kötülükten kurtarmayı işaret eder ve bunu gerçekleştiren kahraman, gücünü sarsılmaz bir biçimde ispat etmiş kabul edilir.

Efsanelerin işlevi bağlamında değerlendirildiğinde “ejderha” motifinin “topluma yön vererek yapılması ve yapılmaması gereken konularda insanlara örnek üzerinden yol göstermek” (Seyidoğlu 1997, 271-273) amacıyla kullanıldığı değerlendirilebilir. Nitekim efsane, diğer sözlü anlatılar gibi kolektif bilincin edebî dışı vurumlarından biridir. Dolayısıyla efsaneler vasıtasıyla bireyi ve toplumu idealize etmek, egemen toplumsal düzenin sürdürülmesi için araçsallaştırılabilir. Bahsedilen toplumsal idealizm, özellikle nasihat verme/ibret gösterme üzerinden gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda “ejderha” motifinin efsanelerde “korku”yu tetikleyen gücünden istifade edildiği ve özellikle çocukların toplumsal normlarla uyumlanması amacıyla kullanıldığı belirtilebilir. Efsane türü ve ejderha motifi arasında kurulan bu bağlantıdan, toplumsal cinsiyet yargılarını da okumak mümkündür. Ejderha, korku unsuru olarak kız çocuklarına toplumsal normları kabul ettirmeye çalışır. Bu yolla kurallara uymanın ve uysal olmanın erdemi (Bauman, 2013; 188) vurgulanmak istenir. Bu çalışmada içerdiği ejderha motifıyla toplumsal cinsiyet bakımından değerlendirilen efsane metni şu şekildedir:

PALAMUT AĞACI EFSANESİ

-Kaynak Kişi: Mazhar Yılmaz, Sarılar köyü. Köyün efsanelerinden, köyün şu anki konumunda aşağı mevkiinde bulunan işte palamutlarda bulunan geçmiş dönemlerde kimilerine göre

ejderha, kimilerine göre kurt, canavar denilen bir tabirle orada küçük bir kız çocuğunu yemesi sonucuyla...

-Derleyen: Timsah da demiştiniz.

-Kaynak Kişi: Timsahlar da diye deniyor. Köyün şu anki bulunduğu konuma taşınması o günün büyükleriyle karar alınmış köyün şu anki konumu buraya gelmiş.

-Derleyen: Palamut ağaçları bugün de hâlâ orada duruyor değil mi?

-Kaynak Kişi: Palamut ağaçları şu anda mevcutta duruyor. Daha çokmuştu fakat işte o zamanın kaynaklarıyla ısınma kaynağı olarak kullanmışlar, kesmişler. Şu an iki tanesinin gövdesi mevcutta duruyor.

-Derleyen: Bunlar tarihsel olarak ne kadar yaşlı olduğunu bilmediğimiz ağaçlar değil mi?

-Kaynak Kişi: Yani 1900'lü yılların öncesinde olduğu biliniyor yani şu anki şeyle bir yani. Bir asırdan fazla olmuştur ağaçların geçmişi.

-Derleyen: Ama bu hikâye, o palamutların orada bir kız çocuğunun bir canavar tarafından yenmesi hikâyesi çok daha eski sanırım. Antik dönemlere dayanıyor değil mi? O bölgede yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkan fosillerden bahsetmişsiniz.

-Kaynak Kişi: Tabii, şu an işte bunu Kültür ve Turizm Bakanlığı Kazan bölgesinde çalışma yapmıştı. O zaman da İnönü Mevkii dediğimiz yerde, toprak yapısı itibariyle işte, daha böyle kumsal andıran bir yapı var. Onların içerisinde işte fosiller, fil kemikleri denilmiştir o zaman, onlar çıkarılmıştı. Hatta o mevkide yine bir Çakmaktaş dediğimiz mevki var. Kazıcı arkadaşlar o taşlardan daha önce bıçak olarak kullanıldığı şeklinde iletmışlerdi. Bu tür olaylar yaşanmış zamanında.

-Derleyen: Evet, teşekkür ediyoruz.

(Palamut Ağacı Efsanesi: 11.00-2.41. dakikalar)

PALAMUT AĞACI EFSANESİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET VE EJDERHA MOTİFİ

Efsane, Sarılar köyünün geçmişte bulunduğu mevkiden bugünkü konumuna taşınması üzerine kurgulanmıştır. Anadolu efsanelerinde köylerin taşınmasını konu alan anlatılarda, olağanüstü motiflere yer verilmesinin sıklıkla görüldüğü ifade edilebilir. İncelenen efsanede de köyün taşınması olağanüstü bir olay etrafında kurgulanmıştır. Halk arasında köyün eski mevkiinde bir ejderhanın (efsane icrasında timsah veya kurt ifadesi de geçmiş ancak anlatıcı, icradan önce ve sonra ejderha kelimesine vurgu yapmıştır.) küçük bir kız yediği anlatılmaktadır. Kaynak kişi, aynı zamanda eski mevkinin kumlarla kaplı olduğunu ve yapılan kazılarda fil fosilleri ve antik dönem yaşam gereçleri bulunduğunu aktarmıştır. Anlatıda bahsedilen eski köy mevki, bugün de palamut ağaçlarıyla kaplıdır. Geçmişte yaşlı palamut ağaçlarına saygı duyulması ve bundan ötürü kesilmemesi dahası köyün eski mevkiinin bu ağaçlar tarafından korunduğuna inanılması söz konusudur. Anlatının bu yönüyle yine Türk kültüründeki ağaç kültü ve iyisiyle de ilişkili olduğu görülmektedir.

Efsanedeki olağanüstü ejderha motifinin ise küçük çocukların evlerinden uzaklaşmasını önlemek için ibret verici bir unsur olarak yerleştirilmiş olduğu düşünülmektedir. Ancak burada efsaneyi oluşturan toplumsal bilincin antik dönemde köyde yaşadığı rivayet edilen varlıklardan ilham almış olabileceğini de değerlendirmek mümkündür. Bu veri dolayısıyla efsanenin oluşum aşamasında düşünen, soru soran ve geçmişin anlatı geleneğini bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde yaşatan bir toplumsal bellek açığa çıkmaktadır. Bu veriler doğrultusunda efsane Boratav'ın (2013: 123-127) tasnifine göre “(III) Olağanüstü kişiler, varlıklar ve güçler üzerine efsaneler” başlığı altında yer alan “E) Cinler, periler, ejderhalar vb. olağanüstü güçteki yaratıklar” maddesine uygun görünmektedir.

Anlatıya toplumsal cinsiyet perspektifinden bakıldığında köyün taşınmasına sebep olarak gösterilen olayda küçük bir kızın ejderha tarafından yenmesi dikkati çekmektedir. Zira bu efsanede, en bilinen örneği “Kırmızı Başlıklı Kız” masalında görülen “küçük kızın kurt tarafından yenmesi” motifine paralel bir durum söz konusudur. Bu motif, benzer biçimde pek çok anlatıda yer almakta ve çoğunlukla küçük bir kız etrafında işlenmektedir. Bu durumun anlatılarda, kız çocuklarının evlerinden uzaklaşmalarını konusunda bir uyarı niteliğinde ele alındığı düşünülebilir (Çimen ve Solmaz 2016). Toplumsal cinsiyet açısından efsanelerde yer verilen bu motif dolayısıyla küçük kızların “korunmaya muhtaç”, evlerinin çevresinden ayrılmaması gereken ve görece zayıf fiziksel güçte tanımlandıkları okunabilir. Bu veri, kadın cinsiyetine yaklaşımı ortaya koyduğu gibi, erkek cinsiyetinin konumunu da açıklamaktadır. Buna göre anlatılarda kurt, ejderha vb. canavarların cinsiyetinden açıkça bahsedilmese de erkek cinsiyetine işaret eden sıfat ve adlandırmalarla tanımlanması söz konusudur. Nitekim “Kırmızı Başlıklı Kız” masalında kurdun da erkek cinsiyetini temsil ettiği düşünülür (Genç 2016, 165). Buradan hareketle sözlü anlatılarda kız çocuklarını yeme ihtimali bulunan “kötücül canavar”ın erkek cinsiyetini; bir başka ifadeyle otoriteyi işaret ettiği ve toplumsal normlara karşı çıkanları cezalandırmaya hazır olduğu görülür.

Bu veriler ışığında efsanede cinsiyet rollerine ilişkin toplumsal idealizmin yansıtılması ve Bem'in (1985) toplumsal cinsiyet şeması olarak kuramsallaştırdığı içeriğin gözlenmesi söz konusudur. Buna göre özellikle çocukların cinsel kimliklere ilişkin bilgiler edinmesinde toplum, müdahaleci olur ve gelenekselleşmiş standartları sunar. Sosyal yaşam içerisinde cinsiyetler arası ilişkiyi, sözlü veri vasıtasıyla öğrenen çocuk, toplumsal şemanın kurallarıyla çevrelenir. Çocuklar yaşadıkları kültürde gözlem yaparak kadın ve erkek cinsine ilişkin cinsiyet şeması oluşturur ve kategorilere ayırdığı bilgileri kodlar, işler ve eyleme dönüştürür. Örnek metin olarak incelenen “Palamut Ağacı Efsanesi”nde küçük kızları yiyen ejderha motifi, çocuk kahraman için başa çıkması güç (neredeyse imkânsız) bir düşmandır. Nitekim masallarda kahramanın yolculuğunda en zorlu görevleri, ejderha veya devlere karşı verdiği görülür (Campbell 2010, 94-99). İncelenen efsanede de ejderhanın sunuluşu, küçük kızın yenilmekten başka çaresi olmadığını salık vermektedir.

Efsanede dikkat çeken hususlardan biri olarak erginlenme sürecinde çocuğun ihtiyaç duyduğu cesaret motivasyonunun yok edilmesinden bahsedilebilir. Bu konuyu masallardan örneklerle ele alan *Masal Mekânında Kadın Olmak* (Ölçer Özünel 2006, 105-129) adlı çalışma da kadının ve erkeğin evden çıkışındaki farklılıklardan bahseder. Buna göre erkek evden çıktığında genellikle erginlenme yolculuğuna çıkarken kadın evden çıktığında kendisini (bedenini-namusunu) korumak zorunda kalır. İncelenen efsaneye konu edildiği bağlamda kız çocukları üzerinden verilmek istenen mesaj, köyden uzaklaşmalarını başka bir ifadeyle toplumsal normların çizdiği sınırlılığın dışına çıkmamaları; aksi taktirde başlarına kötü olaylar geleceği yönünde anlaşılabilir. Efsanelerde yer alan bu ve benzeri mesajlar, toplumsal cinsiyet normlarını açığa çıkarmakta; özellikle kadınları ve çocukları bu cinsiyet şemalarını kabule zorlamaktadır.

SONUÇ

Toplumsal cinsiyet konusu, bireyin bebeklik, çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik dönemlerini, ilk sosyalleşme, arkadaşlık, iş ortamı, aile ortamı ve toplumsallaşma gibi yaşamsal alanları kuşatır. Dahası kadın-erkek hakları arasındaki adaletsizlik ülkemizde ve dünyada psikolojik ve fiziksel şiddeti de içeren bir boyutta yaşamın merkezinde yer almaktadır. Bu yönüyle toplumsal cinsiyet konusuna eğilmek, toplumsal adalet için göz ardı edilemez bir zorunluluktur. Folklor ve toplumsal cinsiyet ilişkisini konu alan çalışmalar konuyla ilgili farkındalık yaratmayı hedeflemektedir. Bu çalışma da

bahsedilen kavramsal çerçevede, sözlü anlatım türlerinden efsane üzerinde toplumsal cinsiyet okuması yaparak konuyla ilgili alan yazına katkı sağlamayı ve bunu yaparken günümüzde yaşatılan bir efsaneyi sahada derleyerek kayıt altına almayı ve böylelikle Türkiye'nin Somut Olmayan Kültürel Miras'ına katkıda bulunmayı amaçlamıştır.

Bu çalışma kapsamında ejderha motifinin, efsanede temsil ettiği toplumsal cinsiyet önermeleri, "Palamut Ağacı Efsanesi" örneğinden hareketle değerlendirilmiştir. Efsane anlatma ve geleneksel kabulleri aktarma sürecinde toplumsal verilerin, örtük biçimde işlendiği görülmüştür. Toplumun olumlama ve dışlama gibi yollarla çocukların eğitilmesinde sözlü veriyi kullanması söz konusudur. Bu çalışmada değerlendirilen "Palamut Ağacı Efsanesi"nin içerdiği gizli telkin, evden uzaklaşmanın olumsuz sonuçlarını vurgular niteliktedir. Efsaneye konu olan kişinin bir yetişkin olmaması da erginlenme dönemini işaret eder. Nitekim hemen bütün geleneksel anlatılarda çocukluktan yetişkinliğe geçişte önemli eşiklerden/sınavlardan geçme söz konusudur. Köyün dışına çıkmak/evden uzaklaşmak kişinin özgürlük arayışı olarak okunabilir. Bu arayış, henüz erginlenme sürecinde olan çocuk için cezbedici çağrılar içerebilir. Zira otoritenin kabul ettiği ideal yetişkin, zaten toplumla uyumlandığından köyün dışına çıkması/evden uzaklaşması bir tehlike arz etmez.

İncelenen efsanede kız çocuğunun ejderha tarafından yenmesi ise, nasihat verme yoluyla özellikle kız çocuklarının toplumla uyumlanması işlevi için kullanılmıştır. Efsanede işaret edilen köy, toplumun köklü gelenekleri ve sosyal kabulleri olarak algılanabilir. Egemen sosyal kabullerin dışına çıkan ve/veya sınırların çeperlerinde dahi gezinen kişi için tehlikeli sonuçlar söz konusudur. Efsanede yer alan "küçük kıızı yiyen ejderha" motifiyle, çocuk ve toplum arasındaki bağ, "korcu" duygusuyla tesis edilmeye çalışılır. Ancak korkunun, güvende hissettirmekten ziyade baskı altında hissettirmesi; bu duygunun da huzursuzluk getirmesi kaçınılmazdır. İncelenen efsanede ejderha motifi, otoritenin işbirlikçisi görünümündedir ve erkek cinsiyetini temsil etmektedir. Bu bağlamda toplumsal kabullere uymanın hayatta kalabilmekle eş tutulduğu, ejderha ve ölüm arasında kurulan çağrışım/bağ üzerinden vurgulanmak istenmiştir. Sonuç olarak ejderha motifi, hayalî/fantastik yapısıyla efsaneye gizem katmakta; özellikle küçük kız çocuklarının korku duygusunu harekete geçirmekte ve erkek cinsini; dolayısıyla otoriteyi temsil etmektedir.

Kaynaklar

- Bascom, W. 2003. "Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar". Çev. R. Nur Aktaş, Banu Aktepe, Başak Değer vd., Millî Folklor Dergisi, Y.15, S. 59.
- Bauman, Z. (2013). *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bem, S. (1985). "Androgyny and Gender Scheme Theory: A Conceptual and Empirical Integration". Ed.: Solderegger, Theo. Psychology and Gender Nebraska Symposium on Motivation 1984 Lincoln ve London: İngiltere: University of Nebraska Press.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi: Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, Çev. Recep Özbay, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Boratav, P. N. (2013). 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı. İstanbul: BilgeSu Yayınevi.
- Campbell, J. (2010). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Çev. Sabri Gürses, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Çimen, Ü.; Solmaz, T., (2016). *Kırmızı Başlıklı Kız Ya Da "Yoldan Çıkma"nın Erdemleri Üzerine*. Tarih Okulu Dergisi, 9 (XXVIII), 605-621.
- Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Genç, H. N. (2016). *Kırmızı Başlıklı Kız Masalının Fransızca ve Türkçe Baskıları Üzerine Bir İnceleme*. DTCF Dergisi, 56 (1), 163-176.
- Hançerlioğlu, O. (2000). *Dünya İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İnayet, A. (2007). *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz/Celmoğuz*, İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk Dini*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kaşgarlı Mahmud, (2005). *Divanü Lugati't-Türk*, Çev. Ve Düz. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurtsever, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Naskali. İstanbul: KİTABEVİ Yayınları, 505-519.

Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi (C. II)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ölçer Özünel, E. (2006). *Masal Mekânında Kadın Olmak Masallarda Toplumsal Cinsiyet ve Mekân İlişkisi*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Önal, M. N. (2003). *Muğla Efsaneleri*. (2. Basım). Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.

Önal, M. N. (2021). Efsanelerin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği, Bitig MSKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1(1), 70-94.

Roux, J.P. (2011). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi: İstanbul.

Sarpkaya, S. (2014). "Türkiye Sahası Efsanelerinde Ejderha" Yılan Kitabı. Ed: Emine Gürsoy

Seyidoğlu, B. (1997). *Erzurum Efsaneleri*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.

URL-1: <https://www.unesco.org.tr/Pages/42/215/Toplumsal-Cinsiyet-E%C5%9Fitli%C4%9Fi-%C4%B0htisas-Komitesi> (Erişim Tarihi: 14.08.2024)

URL-2: <https://ceidizler.ceid.org.tr/WEF-Kuresel-Toplumsal-Cinsiyet-Ucurumu-Endeksi-2023-d396> (Erişim tarihi: 29.09.2024).

URL-3: <https://www.youtube.com/@AnadoluEfsaneleri/videos> (Erişim Tarihi: 14.08.2024)

Ek: Palamut Ağacı Efsanesi Derleme Notları

1. Kaynak kişinin adı-soyadı: Mazhar Yılmaz

2. Doğum yeri ve tarihi: Kahramankazan 1997

4. İkamet adresi: Sarılar Köyü

5. Bildiği efsaneyi kimden/kimlerden veya nereden öğrendiği: Babaannesinden ve büyüklerinden öğrenmiştir.

6. Derlemenin yapıldığı yer: Sarılar Köyü

7. Derlemenin yapıldığı tarih: 30.08.2023

8. Derleyen: Çiğdem Akyüz Öztokmak

Derleme Süresince Gözlemi Yapılan Unsurlar

Fiziki Durum: Derleme, kaynak kişinin evinin bahçesinde yapılmıştır. Bahçede asırlık bir ceviz ağacının yanı sıra çeşitli meyve ağaçları ve sebzeler dikkat çekmektedir.

Sosyal Durum: Projede yer alan kişilerle birlikte toplam 8 kişi bulunmaktadır. 1 kişi video kayıt alırken diğer kişiler sorular sorup gözlem yapmaktadır.

Katılanların Birbiriyle Münasebeti: Projede yer alan kişiler ile birlikte Mazhar Bey ve ailesi arasında samimi bir ortam oluşmuştur.

İcra veya Anlatım Yaratma Zamanı ve Süresi: Köyde yaklaşık bir saat kalınmış, icra yaklaşık 7 dakika sürmüştür.

İfade Olunan Duygular: İcra sırasında kaynak kişi, video kayıt sebebi ile heyecanlı olsa da anlattıkça heyecanını atmıştır.

Çeşitli Gözlemler: Kılavuz kaynak kişimiz köyün muhtarı bizi Alpay Bey'e yönlendirmiş; Alpay Bey de oğlu Mazhar Yılmaz'ın anlatıcı olmasını teklif etmiştir. Alpay Bey ve ailesi projeye katkı sağlamaktan mutlu olmuşlardır.

Gözlemcinin Durumu: Mazhar Bey ve ailesinin misafirperver tutumu oldukça olumlu bir görüşme olmasını sağlamıştır. Proje ekibi, derleme sonucunda köyden ayrılmıştır.

NAHÇIVAN HALK KÜLTÜRÜNDE ÇOCUKLAR İÇİN YAPILAN KIRKLAMA TÖRENİ

Kumral Nizamıkızı MİRZAYEVA*

Özet

Azerbaycan folkloru, zengin ve çeşitli törenleriyle dikkat çeker. Bu tür törenler arasında, bebeğin dünyaya göz açmasıyla başlayan ve çocuk büyüyene kadar devam eden çeşitli törenler yer alır. Bu törenler içerisinde özel bir yere sahip olan kırkı çıkarma törenini örnek olarak gösterebiliriz. Kırkı çıkarma töreni, Azerbaycan ve Türkiye'nin bazı bölgelerinde uygulanan geleneksel bir ritüeldir. Kırklama töreni, bebeğin ilk kırkı gününü tamamlamasının kutlandığı bir gelenektir. Bu süre, bebeğin doğumundan sonra sağlık açısından kritik bir dönem olarak kabul edilir. Tören, bebeğin sağlıklı bir şekilde bu dönemi geçirdiğinin işareti olarak görülür. Kırklama töreni genellikle aile üyeleri, arkadaşlar ve yakın çevre ile yapılır. Törenin gerçekleşeceği gün, evde bazı hazırlıklar yapılır. Ev temizlenir, özel yemekler hazırlanır ve genellikle misafirler için çeşitli ikramlar sunulur. Kırklama törenine genellikle aile büyükleri, komşular ve yakın arkadaşlar davet edilir. Misafirler, bebek ve ana için dualar eder ve genellikle bazı geleneksel hediyeler getirirler.

Bahsedilen törenin kendine has inançları ve gelenekleri vardır. Törenin kökenleri, hem İslam kültürüne hem de yerel geleneklere dayanır. Çocuğu kötü enerjilerden ve olumsuz etkilerden korumak, daha sağlıklı büyütmek amacıyla bu inanç ve gelenekler yerine getirilir. Bu ritüeller arasında bebekle ilgili dualar okunması, nazardan korunma amaçlı çeşitli geleneksel uygulamalar yer alır. Her bölgenin ve ailenin bu törenle ilgili kendi gelenek ve görenekleri olabilir, bu yüzden törenler arasında bazı farklılıklar bulunabilir. Makalede, Azerbaycan'ın zengin kültürel merkezlerinden biri olan Nahçıvan bölgesinde gerçekleştirilen kırkı çıkarma töreni incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Nahçıvan, Kırkı çıkarma töreni, inanç, gelenek.

THE FORTIETH DAY CEREMONY FOR CHILDREN IN NAKHCHIVAN FOLK CULTURE

*Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Folklor Enstitüsü, Merasim Folkloru Bölümü Araştırma Görevlisi, ORCID: 0009-0006-7304-1817, qumralnergiz@gmail.com

Abstract

Azerbaijani folklore attracts attention with its rich and diverse ceremonies. Among these ceremonies are various rites that start with the birth of a child and continue until the child grows up. An example of a ceremony with a special significance is the “**Kırkı Chikarma**” (40-Day Ceremony). The “**Kırkı Chikarma**” ceremony is a traditional ritual practiced in Azerbaijan and some regions of Turkey. The “**Kirklama**” ceremony is a tradition that celebrates the completion of the baby’s first 40 days. This period is considered a critical time for the baby's health after birth. The ceremony is seen as a sign that the baby has successfully passed through this period healthily. The “**Kirklama**” ceremony is usually conducted with family members, friends, and close acquaintances. On the day of the ceremony, some preparations are made at home. The home is cleaned, special meals are prepared, and various treats are typically offered to guests. Family elders, neighbors, and close friends are usually invited to the circumcision ceremony. Guests offer prayers for the baby and mother and often bring traditional gifts.

The ceremony has its own unique beliefs and traditions, rooted in both Islamic culture and local customs. These beliefs and traditions are followed to protect the child from negative energies and harmful effects, and to ensure healthier growth. Rituals include reciting prayers for the baby and performing various traditional practices aimed at warding off the evil eye. Each region and family may have their own traditions and customs related to this ceremony, so there can be some variations between ceremonies. The article examines the forty-day ceremony conducted in the Nakhchivan region, one of Azerbaijan's rich cultural centers.

Keywords: Azerbaijan, Nakhchivan, Fortieth -Day Ceremony, Beliefs, Traditions.

Giriş

Azerbaycan'ın zengin kültürel mirası, çeşitli gelenek ve görenekleri içerir. Bu gelenekler, toplumsal yaşamın bir parçası olarak, hem dini hem de kültürel ritüelleri kapsamaktadır. Yeni doğan çocukların kırklama töreni, Azerbaycan'ın kültürel ve dini yaşamında önemli bir yer tutar. Kırklama töreni, çocuğun doğumunun kırkıncı gününde gerçekleştirilen bir ritüeldir ve bu ritüelin, toplumun manevi ve sosyal değerleriyle yakından ilişkili olduğu görülür. Kırklama töreni, Azerbaycan'da geleneksel olarak bebeklerin doğumunun kırkıncı gününde yapılan bir ritüeldir. Bu tören, hem dini hem de kültürel bir anlam taşır. Kırklama töreni, bebeğin ve annenin ruhsal ve fiziksel olarak temizlenmesini ve toplumsal olarak kabulünü simgeler. Her bir bölge, çeşitli törenlerle farklılaşır ve bu törenler, bölgeler arasında kendine has gelenek ve inançları barındırır. Bu törenler arasında, kırklama töreni bölgesel benzerlik ve farklılıklarıyla öne çıkar. Bu tören, bebeğin özel bir merasimle yıkanarak kırkının dökülmesini içerir. Törenin kendine özgü zengin gelenek ve inanışları bulunmaktadır. Günümüzde şehir ortamında bu geleneklerin çoğu, kırsal bölgelerdeki kadar uygulanmasa da, kırsal alanlarda, özellikle köylerde renkli ve özgün biçimde korunmaktadır. Törenin kökenleri, İslam kültüründen etkilenmiş olmakla birlikte, yerel halk gelenekleriyle de harmanlanmıştır. İslam'da temizlenme ve arınma önemli bir yer tutar, bu nedenle kırklama töreni dini ve manevi temellere dayanır. Aynı zamanda, eski Türk geleneklerinden gelen bazı unsurları da içerir. Kırklama töreni, toplumsal bağları güçlendiren ve ailenin yeni üyeye olan sevgi ve ilgisini ifade eden bir etkinlik olarak kabul edilir.

Bir insanın dünyaya gelmesi son derece önemli bir olaydır. İnsan hayatının başlangıcı ne kadar güzel olursa, tüm ömrü de o kadar güzel devam eder. Bu önemli olayı daha da güzelleştirmek ve bereketli kılmak için dinimiz çeşitli tavsiyelerde bulunur. Dini tavsiyeler, kurallar ve inanışlar zamanla halk kültürümüzde gelenekler olarak varlıklarını sürdürmüş ve günümüze kadar yaşatılmıştır. Dinî inancımıza ve geleneklerimize göre, yeni doğan bebekler için ebeveynlere altı önemli tavsiye verilmektedir:

1. **Azan ve ikame okuma:** Bebeğin sağ kulağına azan, sol kulağına ise ikame okunmalıdır. Yeni doğan bebek eve getirildiği zaman, sağ kulağına azan, sol kulağına ikame okunduktan sonra bebeğe ad konulması (isim verilmesi) tavsiye edilir. Bu görevi, genellikle ailedeki bir büyüğün ya da yaşlı bir kişinin üstlenmesi daha uygun görülür.

2. **Akike kurbânı kesme:** Çocuğun dünyaya gelmesi ile aile, Allah'a şükretmek amacıyla bir kurban kesip paylaşır. Erkek çocuklar için iki, kız çocuklar için ise bir koyun kurban edilir.
3. **Saç tıraşı ve sadaka üerme:** Bebeğin saçını kırkıncı günü olana kadar tıraş etmek ve saçın ağırlığında sadaka vermek önerilir. Kaynak kişinin (KK-3) verdiği bilgilere göre, bebeğin kırkı çıkmadan önce saçını kesip, tartarak ağırlığını belirlemek ve o miktarda para sadaka olarak vermek gerekir.
4. **Ad koyma:** Çocuğun kırkına kadar ona bir isim koyulması gereklidir. Bu genellikle ebeveyn veya yaşlı bir aile büyüğü tarafından yapılır. Naxçıvan bölgesinde, çocuğun kırkı çıkana kadar, yani daha beşikte iken ad konulmasının gerekli olduğu, aksi takdirde çocuğun yalancı olacağına inanılmaktadır (KK-9).
5. **Şekerleme sürme (Tehnik):** Bebeğin damagina şekerli bir şey sürmek, örneğin hurma, uygundur. Tehnik, bir gıdanın sağlıklı bir kişi tarafından çiğnenip, bebeğin damagina sürülmesi şeklinde tanımlanır. Bu, bebeği yiyeceklerin tadına alıştırmak olarak kabul edilir.
6. **Sünnet:** Hem dini hem de tıbbi açıdan, bebeğin kırkına kadar sünnet edilmesinde herhangi bir sorun görülmemektedir. Bebeğin doğumundan yedi gün sonra sünnet yapılabilir.

Yeni Doğulan Çocuğun Onuncu Gününde Törenselleştirilmesi

Yeni doğmuş bir bebeğin doğumdan hemen sonra yıkanmaması, halk arasında yaygın bir gelenektir. Bu yüzden de bebek doğumdan sonra temizlenir ve silinir. Bu uygulamanın ardında, bebeğin doğumundan sonra belirli bir süre geçmeden yıkanmaması gerektiğine dair inançlar bulunmaktadır. Bebek doğumunun ardından genellikle ilk on gün süresince yıkanmadan sadece silinerek temizlenir. Onuncu günün tamamlanmasının ardından bebeğin yıkanması ve temizlenmesi belirli bir törenselleştirilir. Bu ritüel, "onuncu günün çıkarılması" olarak adlandırılır. Onuncu gün, geleneksel olarak bebeğin fiziksel ve manevi temizliğinin yapılması için uygun bir zaman olarak kabul edilir. Bu sürecin belirli bir ritüel çerçevesinde yapılması, hem bebeğin hem de annenin ruhsal ve fiziksel olarak arınmasını amaçlar. Bu törenselleştirme, yalnızca fiziksel temizliğin ötesinde, manevi bir arınma ve toplumsal kabul sürecini de ifade eder. Onuncu gün töreni, bebek için yapılan ilk büyük temizlik ve arınma merasimi olup, toplumsal ve kültürel bağlamda önemli bir yer tutar. Tören, bebek ve aile üyeleri arasında manevi bir bağ kurar ve ailenin toplumsal normlara uygunluğunu pekiştirir. Ayrıca, bu uygulama, kültürel geleneklerin yaşatılması ve toplumsal değerlerin devamlılığının sağlanması açısından da büyük bir öneme sahiptir.

Onuncu günün törenselleştirilmesi, çeşitli geleneksel uygulamaları içerir. Öncelikle, bu gün için özel olarak hazırlanan bir su ile bebek yıkanır. Bu su genellikle çeşitli bitki özleri ve kutsal kabul edilen maddelerle hazırlanır, bu da törenselleştirme ve arınmayı simgeler. Yıkama işlemi sırasında, bebek için özel dualar okunur ve ilahiler söylenir. Bu dualar ve ilahiler, bebeğin sağlığı, huzuru ve uzun ömürlü olması için yapılan manevi bir dilek olarak kabul edilir. Kaynak kişinin (KK-6) sağladığı bilgilere göre, Azerbaycan'ın Ordubad bölgesine bağlı Yaycı köyünde belirli gelenekler çerçevesinde yapılan bir uygulama bulunmaktadır. Bu gelenek, yeni doğan çocukların onuncu gününde gerçekleştirilen törenle ilgilidir. Törende, çocuk için "mövlud qusulu" adı verilen bir ritüel uygulanır. Bu ritüel, hem dini hem de kültürel anlamda büyük bir öneme sahiptir. Onuncu gün töreni kapsamında, çocuk ve aile üyeleri için çeşitli hazırlıklar yapılır. Törene hazırlık olarak, çocuğun babaannesi tarafından bir dizi faaliyet gerçekleştirilir. Öncelikle, babaanne tarafından "kuymak" (bir tatlı çeşiti) adı verilen bir yiyecek pişirilir. Ayrıca, çeşitli yemekler de hazırlanır; bunlar arasında özellikle pilav (aş) önemli bir yere sahiptir. Pilav, bu tür törenlerde misafirler için ana ikramlardan biri olarak sunulur. Tören gününde, anneannesi, çocuk için gerekli olan her şeyi alıp getirir. Bu eşyalar, çocuğun kıyafetleri, beşiği, arabası ve diğer temel ihtiyaçları gibi çeşitli öğeleri içerir. Bu uygulama, çocuğun ve ailenin ihtiyacı olan her şeyin eksiksiz bir şekilde hazırlandığını ve ailenin toplumsal sorumluluklarını yerine getirdiğini simgeler. Törene sadece aile üyeleri değil, aynı zamanda birinci dereceden akrabalar ve diğer yakınlar da davet edilir. Bu kişiler, çocuğu görmek ve törene katılmak üzere gelirler. Katılımcılar, yanlarında çeşitli hediyeler getirir ve bu hediyeleri özel bir şekilde hazırlanan "honça" (bohça gibi) adı verilen tepsiye koyarak sunarlar. Hediyeler, çocuğun ailesine

destek ve tebrik amacıyla getirilir. Törenin sonunda, misafirlere hazırlanan yiyecekler sunulur. Katılımcılar, bu yiyeceklerden (özellikle pişirilen kuymak) tatma fırsatı bulur ve bu, toplumsal dayanışma ve paylaşımın bir göstergesidir. Törenin sonunda, misafirlere, pişirilen kuymak'tan bir miktar ikram edilir. Bu uygulama, hem misafirperverliği hem de törenin toplumsal önemini yansıtır. Ordubad ilçesinin Yaycı köyünde uygulanan onuncu gün töreni, hem kültürel hem de toplumsal bağlamda önemli bir ritüeldir. Tören, toplumsal dayanışmayı teşvik eden, kültürel mirası yaşatan ve aile bağlarını güçlendiren bir etkinlik olarak değerlendirilmektedir.

Kırklama Töreni: Gelenekler ve Uygulama Biçimleri

Yeni doğulan çocuklar için gerçekleştirilen ikinci büyük ve önemli geleneksel ritüel "Kırklama" olarak bilinir. Kırklama merasimi, zengin inançlar ve geleneklerle dolu bir uygulama olarak, Azerbaycan kültüründe önemli bir yer tutar. Bu törende, bebek doğumunun kırkinci gününde gerçekleştirilen çeşitli ritüeller, hem fiziksel hem de manevi temizliği amaçlar. Nahçıvan bölgesinde, Kırklama merasimi sabahın erken saatlerinde başlar. Bu törenin başlangıç aşamasında, evde özel olarak "kuymak" adı verilen bir yiyecek hazırlanır. Ayrıca, diğer şekerlemeler ve çeşitli yemekler de hazırlanabilir. Bu yiyecekler, törenin toplumsal ve kültürel önemini yansıtan, misafirlere sunulacak ikramlardır. Merasimin bir diğer önemli aşaması, annenin ve bebeğin fiziksel ve manevi olarak temizlenmesidir. Bu işlem, belirli kurallara göre yapılır. Anne, bu temizlik işlemini tek başına gerçekleştirmek yerine, yanında bir yardımcı olmalıdır. Geleneksel uygulamalara göre, temizlik işlemi bir şahidin varlığında yapılmalıdır. Temizlik ve arınma süreci, toplumun manevi normlarına uygun olarak gerçekleştirilmelidir. Kırklama töreninin özel bir aşaması, kırk kaşık su ile gerçekleştirilen törensel yıkamadır. Bu süreçte, bir kaba kırk kaşık su konur ve bu suya kırk adet pirinç tanesi eklenir. Bebeğin yıkanması esnasında, bu özel su kullanılır. Yıkama işlemi sırasında, bebeğin başına bir süzgeç tutulur ve pirinç tanecikleri eklenmiş su, bebeğin başından ayağına, üç kez sağ omzuna ve üç kez sol omzuna dökülür. Bu uygulama, bebeğin ruhsal ve fiziksel temizliğini simgeler ve çeşitli inançlarla ilişkilidir. Bebeğin yıkanmasının ardından, bebek hızlıca örtülüp sarılır. Ancak, annenin temizleme işlemi tamamlanana kadar bebeği kucaklaması veya ona süt vermesi uygun görülmez. Anne, temizlik ve arınma sürecinden sonra, evde hazırlanan quymaq'tan bir miktar yer ve bu, törensel olarak annenin arınmasını tamamlayan bir aşama olarak kabul edilir (KK-7).

Sevinc hanımın (KK-2) verdiği bilgiler, geleneksel çocuk bakım ritüelleri üzerine önemli ipuçları sunmaktadır. Bu bilgilere göre, kırklı bebekler, belirli bir ritüel çerçevesinde yalnızca cuma günleri yıkanmaktadırlar. Bu uygulama, kültürel ve dini geleneklerin çocuk bakımındaki rolünü yansıtmaktadır. Daha spesifik olarak, kırklı bebeklerin cuma günleri dışında yıkanmaması, bu günün kutsal kabul edilen bir gün olmasından kaynaklanabilir ve bu uygulama, bebeğin temizliğine yönelik özel bir özenin ifadesidir. Bunun yanı sıra, kırkına kadar bebeklere abdest verilmemesi, bebeklerin ruhsal ve bedensel gelişimleri üzerinde çeşitli inançların ve pratiklerin etkili olduğunu göstermektedir. Kırkinci günün gelmesiyle birlikte, bebeğin hem fiziksel hem de manevi olarak bir geçiş sürecinden geçtiği kabul edilir. Bu günde yapılan kesire ve nifas qüsulları, bebeğin bu dönemi tamamladığını ve toplumsal kabulünü sağladığını sembolize eder. Bu uygulamalar, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde, bebeğin sağlığı ve gelişimi için belirlenen ritüelistik önlemleri temsil etmektedir. Bu ritüeller, kültürel mirasın ve geleneklerin çocuk bakımındaki önemini ve bu geleneklerin toplumsal yapı üzerindeki etkilerini anlamak açısından büyük bir öneme sahiptir.

Nahçıvan bölgesine benzer bir şekilde, ancak bazı farklılıklarla, Karabağ bölgesinde de Kırklama merasimi ilginç bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Bu merasimde, "Kırkı çıkmış çocuğun kırk gününü kutlamak için ayrı bir kapta kırk suyu hazırlanır; içersine kırk taş veya kırk arpa atılır. Çocuk kırk gusülü aldıktan sonra temizlenir ve bu süreçten sonra çocuk pak sayılır, dileyen herkes ziyaret edebilir" (KK-10; Rüstemezade, 2014a :368).

Kırklama töreni Ordubad bölgesinde de kültürel gelenekler doğrultusunda uygulanmaktadır. Bu özel günde, bölgesel geleneklerin bir yansıması olarak Ordubad'ın tipik yemeklerinden biri olan yayğanağın (yumurta, yağ ve balla ile hazırlanan bir tatlı çeşiti) hazırlanması, yerel kültürün önemli bir parçası olarak kabul edilir. Bunun yanı sıra, çay sofralarının da etkin bir şekilde kullanıldığı

gözlemlenmektedir; çay, bu tür toplumsal etkinliklerde hem misafirperverliğin hem de sosyal etkileşimin bir simgesi olarak kabul edilir. Geleneksel uygulamalar çerçevesinde, misafirlik günü, bebeğin kamuoyuna gösterilmediği bir süreç olarak düzenlenir. Bu, toplumsal normlar ve ritüellerle uyumlu olarak, misafirlerin yerleşmesini ve oturmasını beklemeyi içerir. Misafirler oturduktan sonra bebek, topluluk karşısında sergilenir. Bu uygulama, misafirlerin bebekle ilk teması için belirli bir düzenin sağlanmasını amaçlar ve toplumsal kabul süreçlerini yansıtır (KK- 6; 9)

Şehla hanımın (KK-5) aktardığına göre, Ordubad'da kırkinci günü tamamlanan bebekleri ziyaret yapılırken, ziyaretçilere çeşitli hediyeler götürülmesi adeti de bulunmaktadır. Bu hediyeler arasında genellikle yumurta, çocuk için giysi, kumaş, tatlılar ve süt yer almaktadır. Yumurtanın bu ritüellerde önemli bir yere sahip olması, onun kültürel ve manevi sembollerinin derinliğini ortaya koymaktadır. Yumurta, doğanın ve yaşamın yeniden doğuşunun bir sembolü olarak kabul edilir; ayrıca bolluk ve bereketin de bir işareti olarak görülür. Yumurtanın içerdiği yüksek besin değeri ve vitaminler, onun fiziksel sağlığı destekleyici rolünü vurgular. Bu nedenle, hamile ya da yeni doğum yapmış kadınlara yumurta verilmesi ve çeşitli hediyelerin sunulması, kültürel ve manevi değerlerin bir ifadesi olarak değerlendirilir. Bu uygulamalar, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kültürel bağları ve geleneksel değerleri koruma amacı taşır.

Kırk Gün Boyunca Yapılması Gereken Yasaklar, İnançlar ve Adetler

Kırk gün boyunca uygulanan yasaklar, inançlar ve gelenekler, bebeklerin doğum sonrası korunmasına yönelik kapsamlı bir yaklaşımı temsil eder. Bebek dünyaya geldikten sonra, kırk gün süresince uygulanan çeşitli adetler, inançlar ve ritüeller, bebeğin kötü enerjilerden, nazardan, cinlerden ve diğer zararlı etkilerden korunmasını sağlamak amacıyla yapılmaktadır. Bu dönem, bebeğin hem fiziksel hem de manevi olarak sağlıklı bir birey olarak büyütülmesi hedeflenir. Bebek doğduğundan itibaren kırk günü tamamlayana kadar, özel bir koruma altında tutulur. Nahçıvan bölgesinde, özellikle Şerur ilçesinde, kırklı bebeklerle ilgili olarak çeşitli ilginç ritüeller ve inançlar bulunmaktadır. Bu geleneksel uygulamalar, bölgesel folklor ve etnografik araştırmalarla detaylandırılmıştır. Kaynak kişimiz Elmira hanımdan ve Nahçıvan folkloru antolojisinden elde edilen verilere göre, yeni doğan bebeklerin kırk gün boyunca yalnız bırakılmaması gerektiğine inanılmaktadır. Bunun temel nedeni, bebeklerin cinler tarafından değiştirilme ihtimalidir. Bölgedeki halk arasında, cinlerin bebekleri kendi çocukları ile değiştirebileceğine dair bir inanç yaygındır. Bu inanca göre, bir bebek kırk gün boyunca yalnız bırakıldığında, cinlerin onu kendi çocuğu ile değiştirme olasılığı bulunmaktadır. Eğer bir bebek yalnız bırakılırsa ve bir cin tarafından değiştirilirse, fiziksel olarak zayıf, sağlıksız bir durumda kalır. Böyle bebekler genellikle zayıf ve hasta olur, hiçbir şekilde iyileşmez ve artış göstermez. Bu durumda, halk arasında belirli koruma yöntemleri uygulanır. Örneğin, bu bebeklerin bir mezarlığa götürülerek, altı kez mezarın üzerinden geçirilmesi ve yedinci kez bedeninin yarısının mezara basılması önerilir. Eğer bebek ağlamıyorsa, bu durum onun cinler tarafından değiştirilmiş olduğuna işaret eder. Geleneksel bir yöntem olarak, bebeğin ağlamasını beklemek ve cinin bebeği geri alıp gerçek bebeği getirmesi için gözlemek gerektiği belirtilir. Bu uygulamalar, bebeklerin fiziksel ve manevi olarak korunmasını sağlamak amacıyla köklü bir inanç sisteminin parçası olarak görülür (Azerbaycan folkloru antologiyası I, 2010: 42-45; Memmedova, 2021 b :301).

Ordubad bölgesinde, çocukların geleceğiyle ilgili olarak yaygın bir inanç ve uygulama bulunmaktadır. Bu inanca göre, bir bebeğin göbek bağı düşürüldüğünde, bu göbek bağı belirli yerlere atılır ve bu uygulama çocuğun gelecekteki karakteri ve yaşamı üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğuna inanılır. Özellikle, göbek bağının ya okul damına ya da cami damına atılması tercih edilir. Bu uygulamanın gerekçesi, çocuğun gelecekteki eğitimi ve dini inançlarıyla ilişkilidir. Karabağ bölgesindeki inanışlara göre ise, çocuğun göbek bağını çayın kenarına gömmek veya akarsuya atmak yasak olup, böyle bir eylemin çocuğun annesine zarar vereceği düşünülmektedir. Göbek bağı, genellikle gül çalılarının dibine gömülür ki bebek çiçek gibi temiz ferah koksun (Memmedova, 2021a :469; Rüstemezade, 2014a :368). Diğer bir inanca göre ise, göbek bağının temiz bir yerde, ağaç veya çalı altına gömülmesi gerektiği, aksi takdirde bunun sokak hayvanları tarafından yenmesinin çocuğun karakterini olumsuz etkileyeceği kabul edilmektedir (Rüstemezade, 2014 a :368).

Göbek bağının okul damına atılması, çocuğun ileride eğitilmiş ve bilgili bir birey olması dileğiyle yapılır. Bu gelenek, çocuğun öğrenmeye, bilgiye ve entelektüel gelişime olan yatkınlığını simgeler. Diğer yandan, göbek bağının cami damına atılması ise çocuğun dini değerlere bağlı ve imanlı bir birey olarak yetişmesi arzusunu yansıtır (KK-5; 9). Camiler, toplumsal ve manevi değerlerin merkezi olarak görüldüğü için, bu uygulama çocuğun dini eğitimine olan vurguyu ifade eder. Kırklı çocuklarla ilgili olarak çeşitli inanışlar ve yasaklar bulunmaktadır; bu uygulamalar, bebeğin korunması ve sağlıklı bir şekilde büyütülmesi amacıyla yapılır. Bu inanışlardan biri, kırklı bebeğin avuç içinin ve parmaklarının arasının yıkanmaması gerektiğidir. Bu alanlar, çocuğun uykusunun ve huzurunun bir parçası olarak kabul edilir ve yıkanmaları durumunda çocuğun uykusunun kaçacağına inanılır. Bu uygulama, bebeğin ruhsal ve bedensel dengesinin korunmasını hedefler. Ayrıca, yeni doğan bebeklerin boyun arkasının öpülmemesi gerektiğine dair bir inanış da mevcuttur. Bu inanca göre, eğer ki bir yetişkin bebeğin boyun arkasını öperse, bu durum çocuğun huysuzlaşmasına veya rahatsız olmasına neden olabilir (KK-4). Bu tür ritüeller ve yasaklar, kültürel olarak köklü bir şekilde bebeklerin fiziksel ve manevi sağlığını koruma amacı taşır ve toplumun geleneksel değerleri ile ilgili önemli ipuçları sağlar. Bu gelenek ve inançlar, yerel kültürlerin çocuk yetiştirme yaklaşımlarını ve bu yaklaşımların toplumsal normlarla nasıl şekillendiğini anlamak açısından büyük önem taşır. Her iki uygulama da, toplumların çocukların gelecekteki başarısı ve manevi değerleri hakkında sahip olduğu beklentileri ve inançları yansıtır.

Kırklı çocukların bakımına ilişkin geleneksel uygulamalar, bebeklerin sağlığı ve huzuru açısından önemli ritüelleri içerir. Bu bağlamda, yeni doğan çocuğun giysilerinin yıkanması ve kurutulması süreci özel bir dikkat gerektirir. Geleneksel inançlara göre, bebek giysilerinin gün ışığında kurutulması ve hava kararmadan ipten alınması gerekmektedir. Bu uygulamanın arkasında yatan inanç, giysilerin gece karanlığına maruz kalmasının bebek üzerinde olumsuz etkiler yaratacağına dair bir görüşe dayanmaktadır. Eğer giysiler gece karanlığında kalırsa, bebeğin huzursuzlanacağı ve uyku düzeninin bozulacağına inanılır. Bu gelenek, bebeğin sağlıklı ve huzurlu bir uyku deneyimi yaşaması için uygulanan koruyucu bir önlem olarak değerlendirilir. Ayrıca, kırklı bir bebeğin uykusuzluk veya huzursuzluk yaşaması durumunda, geleneksel bir yöntem olarak dağlardan tavşan dışkısı toplanarak bebeğin yastığının altına yerleştirilmesi söz konusu olmuştur (KK-8; 9). Bu uygulamanın, bebeğin uyku düzenini düzeltmek ve huzurlu bir uyku sağlamaya yönelik bir geleneksel tedavi yöntemi olduğu görülmektedir. Tavşan dışkısının bebeklerin uyku düzenini normalize etme ve huzurlu bir uyku sağlama gibi işlevleri olduğuna inanılır.

Nahçıvan bölgesinde çocuğu olamayan annelerle ilgili farklı ritüeller ve inançlar üzerine yapılan araştırmalar, ilginç ve özgün geleneksel uygulamaları ortaya koymaktadır. Çocuğu olamayan veya doğuştan sonra çocuğu ölen anneler için şöyle bir uygulama yapılır: anne adayını yeni doğum yapmış köpek ve onun yavrularını ziyaret eder. Nahçıvan'daki yerel inançlara göre, doğan bir dişi köpek, bir tür manevi koruma simgesi olarak kabul edilir. İnanışa göre, eğer köpeğin yavruları sağlıklı bir şekilde büyüyüp yaşarsa, bu durum bebeğin sağlığını olumsuz yönde etkiler. Aksi takdirde, köpeğin yavruları ölürse, bu durum bebeğin sağlığı üzerinde olumlu etkiler yaratabilir. Bu geleneksel inanç, çocukların korunmasına yönelik sembolik bir test olarak görülebilir. Söz konusu uygulama, bir kadının, doğan dişi köpeğin yavrularının üzerine geçip geçmediğine bakarak, bebeğin sağlığının gelecekteki durumunu tahmin etmeye yönelik bir yöntem olarak tasvir edilmiştir. Eğer köpeğin yavruları sağ kalırsa, bu, bebeğin sağlıklı olacağına veya yaşamayacağına işaret ederken; yavrular ölürse, bebeğin de sağlıklı yaşaması olasılığına dair bir uyarı olarak kabul edilir. Bu uygulama, toplumun bebeklerin sağlığına dair manevi ve sembolik koruma yöntemleri geliştirdiğini gösterir (Azerbaycan folklor antolojisi I, 2010 :40).

Kırklı çocukların korunmasına yönelik uygulamalar, çeşitli geleneksel ritüelleri içerir. Kırk günü tamamlanmamış bebeklerin dışarı çıkarıldığı durumda başının altına tuz ve ekmek alınır. Ayrıca, bebeklerin gökyüzüne bakmalarına izin verilmez, çünkü bu durumun uyku düzenlerini bozabileceğine inanılır. Akşamları, evcil hayvanların kendi yuvalarına döndüğü zaman bebeklerin bebeğinin değiştirilmesinin, uykularının daha huzurlu olmasına yardımcı olacağına dair bir inanç vardır (Azerbaycan folklor antolojisi I, 2010:42).

Diğer bir geleneksel uygulama ise, kırklı bebeklerin yataklarının altına makas konulmasıdır. Bu uygulama, cinlerden ve kötü ruhlardan koruma amacı taşır. Ayrıca, bebeklerin giysilerine sürekli olarak iğne veya sancak takılması gerektiği düşünülür; bu, olası zararları önlemek ve bebekleri korumak için yapılan bir tedbirdir. Kırk gün süresince bebeğin tırnaklarının kesilmemesi gerektiğine dair bir inanç da vardır, bu uygulama bebeklerin sağlığını korumak için önemlidir (Azerbaycan folklor antologiyası I, 2010:43).

Doç.Dr. Meleyke Memmedova (2021a:470), "Karabağda Doğum Ritüelleri ve İnançları" makalesinde, çocukların gelecekteki kişilik özelliklerini etkileyeceğine inanılan eşyaları vurgulamaktadır. Bu inanca göre, çocukların yanlarına ve yastıklarının altına çeşitli eşyalar konularak, onların cesur, çalışkan, mert ve evliya gibi olumlu özellikler taşıyacağına inanılır. Örneğin, erkek çocukların yanına bıçak ve kılıç konulurken; kız çocuklarının yanına ise makas, iğne ve sap gibi eşyalar bırakılır. Bu uygulama, çocukların bu özellikleri geliştirmesine yönelik bir manevi koruma ve yönlendirme olarak görülür (Rüstemzade, 2012:160).

Aldığımız bilgilere göre, çocuk doğduktan sonra annenin ve bebeğin ilk kırk gün boyunca dışarıdan gelen yabancı kişilerle görüşmesinin tavsiye edilmediğini belirtmektedir. Bu uygulama, hem sağlık hem de manevi koruma açısından önem taşır. Yeni doğan bebeğin ve annenin bağışıklık sistemi henüz gelişmediğinden, bu dönemde enfeksiyon riski yüksektir. Ayrıca, dışarıdan gelen kişilerin enerjilerinin annenin ve bebeğin üzerine olumsuz etkiler yapabileceği düşünülür. Bu kişilerden gelen negative enerjinin, annenin üzerinden bebeğe geçebileceği ve bu durumun bebeğin sağlığını olumsuz yönde etkileyebileceği inancı yaygındır (KK-5). Karabağ bölgesinde de Kırklama merasimi çerçevesinde benzer gelenekler ve inanışlar uygulanmaktadır. Bu bağlamda, "Yeni doğmuş çocuğun üzerine misafir geldiğinde çocuk dışarı çıkarılır, ardından evin içine alınır ve kapı önüne demir atılır; bu, misafirin ağırlığının orada kalması amacı taşır." Ayrıca, "Kırklı çocuğun üzerine misafir kabul edilmemesi gerektiği" inancı yaygındır; kötü niyetli birinin gelmesi durumunda çocuğun ağladığı ve hastalandığı düşünülmektedir. Bu gelenek, meyve veren bir ağacın kötü niyetli birinin yanından geçmesi durumunda kuruyacağına dair bir benzetme ile de desteklenmektedir (Rüstemzade, 2014a:368; 2014b:289).

Naile Hanım'ın (KK-1) verdiği bilgilere göre, kırklı çocuklar, insanların nazarına (göz değmesine) açık olarak kabul edilir. Bu nedenle, kırklı çocuğun başının altına bir mühür, tesbih ve su içinde bir yumurta konulur. Yumurtanın nazardan koruyucu bir etkisi olduğuna inanılır. Ayrıca, kırklı annenin korunması gerektiği belirtilir; çünkü annenin korkması süt üretimini azaltabilir ve psikolojik durumunu bozabilir. Kırklı kadın ve çocuğun üzerine temiz olmayan veya abdestli olmayan kişilerin yaklaşmaması gerektiği vurgulanır. Ayrıca, kırklı çocuğun yakasına bir iğne takılması gerektiği, bunun cinleri uzaklaştıracağı inancıyla yapılır.

Eskiden yeni doğmuş bebeğin odasına başka insanların girmesine izin verilmezdi. Günümüz modern toplumlarında geleneksel doğum ritüelleri önemli ölçüde değişmiştir. Artık, bebek doğar doğmaz, ailenin tüm yakınları bebekle ilgili fotoğrafları görme fırsatı bulmaktadır. Bebek doğum evinden çıkarılırken özel hazırlıklar yapılır; yakın akrabalar ve tanıdıklar çeşitli hediyeler, çiçek buketleri, pasta ve renkli balonlarla bebeği karşılamaya gelirler. Kamera çekimleri yapılır ve fotoğraf çekilir. Aynı gün evde de bebek için özel bir kutlama düzenlenir. Eski geleneksel inançlara ise artık eskisi gibi önem verilmemektedir. Modern anneler, doğumdan önce bebeğin odasını büyük bir özenle hazırlamakta ve her şeyi eksiksiz bir şekilde organize etmektedirler. Modern dönemde, bebek dünyaya gelmeden önce gerekli tüm giysiler, bebek arabası, beşik ve diğer temel eşyalar önceden satın alınıp hazır hale getirilir. Bu uygulama, geçmişteki geleneksel alışkanlıklardan farklıdır. Önceden, bebek doğduktan sonra "kırk gömleği", "kırk şapkası", döşek, yorgan ve beşik gibi eşyalar genellikle annedan tarafından hazırlanırdı. Şu anda bu eşyalar hazır olarak satılmakta ve doğum öncesi bebek için herhangi bir alışveriş yapılmaması, uğursuzluk getireceği inancıyla yapılmamaktadır. Geçmişte, bebek doğduktan sonra kırk gün boyunca bebekleri sıkıca sararak bellerdi. Bu uygulama, bebeğin ellerinin ve ayaklarının hareketini kısıtlayarak rahat bir uyku sağlamayı ve başın şeklinin düzgün kalmasını amaçlardı. Ayrıca, bebeğin başını düzenli olarak sağa ve sola çevirmek, başın ve boynun deformasyonunu önlemek için önemliydi. Bebeğin elleri açık uyuduğunda, ellerini yüzüne ve başına götürmesi, uyku sırasında huzursuzluk yaşamasına neden olabilirdi. Bebeklerin tırnakları kırk gün boyunca kesilmezdi, bu süre sonunda tırnaklar kesilir ve bu tırnaklar genellikle gömülür veya

saklanırdı. Ordubad bölgesinde, tırnak kesildikten sonra bebeğin avucuna para koyma adeti vardır; bu para, çocuğun dayısı tarafından konur ve daha sonra fakirlere sadaka olarak verilir. Günümüzde, bebekler doğar doğmaz rahat ve serbest giysilerle giydirilmekte, geleneksel bükme yöntemleri kullanılmamaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak, Azerbaycan folklorunda önemli bir yere sahip olan kırk çıkarma töreni, bebeklerin sağlıklı büyümeleri ve kötü enerjilerden korunmaları amacıyla gerçekleştirilen köklü bir ritüeldir. Hem İslam kültürü hem de yerel inançların etkisiyle şekillenen bu tören, toplumun değer ve inanç sistemlerini yansıtmaktadır. Nahçıvan bölgesinde de yoğun olarak uygulanan bu gelenek, yerel halkın yaşamında hem kültürel bir ritüel hem de sosyal bir paylaşım aracı olarak varlığını sürdürmektedir. Kırk çıkarma töreni, aile bağlarını güçlendiren, toplumsal dayanışmayı pekiştiren ve bebeklerin güvenli bir ortamda büyümelerini sağlamayı hedefleyen önemli bir gelenektir. Her bölge ve ailenin kendine has uygulamalarıyla farklılık gösterebilse de, törenin temel amacı aynıdır: bebeğin ve annenin sağlığını, mutluluğunu ve korunmasını sağlamak. Bu çalışmayla Nahçıvan bölgesinde incelenen kırklama töreni, Azerbaycan'ın zengin folklorik değerlerinin bir örneği olarak değerlendirilebilir. Bölgesel adet ve gelenekler, çeşitli değişikliklere uğramış olsa da, zengin kültürel mirasımız günümüze kadar ulaşmıştır. Nahçıvan bölgesinden toplanan veriler, kırkın çıkarılması (kırklama) ritüeli ve bu kırk gün boyunca bebekleri korumak için uygulanan inanışların, kültürel ve folklorik değerlerimizi yansıttığını ortaya koymaktadır. Bu kültürel mirasın araştırılması, yeni nesillere aktarılması ve yaşatılması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Azerbaycan folkloru antologiyası. (2010). I kitab (Nahçıvan'dan toplanmış folklor örnekleri). Nahçıvan: "Ecemi" Neşriyyat-Poliqrafiya Birliyi.

Rüstemzade, İ. (2012). Qarabağ: folklor da bir tarixdir. III kitab (Ağdam, Füzuli, Cebrayıl, Terter, Qubadlı, Zengilan, Kelbecer, Laçın və Şuşa rayonlarından toplanmış folklor örnekleri). Bakı: "Elm ve tehsil".

Rüstemzade, İ. (2014a). Qarabağ: folklor da bir tarixdir. VIII kitab (Kelbecer rayonundan toplanmış folklor örnekleri). Bakı: Zerdabi LTD MMC, 440 s.

Rüstemzade, İ. (2014b). Qarabağ: folklor da bir tarixdir. IX kitab (Beyleqan, İmişli, Terter, Berde ve Cebrayıl rayonlarından toplanmış folklor örnekleri). Bakı: "Zərdabi LTD" MMC.

Memmedova, M. (2021a). "Qarabağ folklorunda doğum ritualları ve inancları" // Ziyalı İşığında Ramazan Qafarlı – 70 Beynelhalq İctimai ve Medeni İlmler Konfransı, 15-16 iyul 2021, Azerbaycan-Bakı. Web: www.izdas.org/ramazan-gafarli-kongresi, s 465-471.

Memmedova, M. (2021b). "Qarabağda inisiyasiya ritualları ile bağlı inanclar" // Karabağ International Congress of Modern Studies in Social and Human Sciences, June 17-19, 2021, Karabağ, Azerbaijan, s. 298-306.

KAYNAK KİŞİLER

KK-1. Abbasova Nailə Paşa kızı, 1982 doğumlu Nahçıvan ili, Şerur ilçesi, lise mezunu, ev hanımı.

KK-2. Ekberova Sevinc Cavad kızı, 1971 doğumlu, Ordubad ilçesi, Yuxarı Eylis köyü, lise mezunu, ev hanımı.

KK-3. Esedova Könül Hüsameddin kızı, 1983 doğumlu, Nahçıvan, lisans eğitimi, Şahbuz ilçesi Kayıt bölüm başkanı.

KK-4. Hüseynova Gözel Adıgözel kızı, 1945 doğumlu, Ordubad ilçesi, Yuxarı Eylis köyü, lise mezunu, ev hanımı.

KK-5. Hüseynova Şehla, Marks kızı, 1961, Ordubad ilçesi, Yuxarı Eylis köyü, lise mezunu, ev hanımı.

KK-6. Mehdiyeva Afət Bayram kızı, 1966, Naxçıvan ili, Culfa ilçesi, Yayı köyü, lisans eğitimi, ev hanımı.

KK-7. Mirzəyeva Elmira İmran kızı, 1967, Naxçıvan ili, Şerur ilçesi, Diyadin köyü, lise mezunu, ev hanımı.

KK-8. Mirzeyeva Lale Yunis, 1963, Naxçıvan ili, Şerur ilçesi, lise mezunu, ev hanımı.

KK-9. Necefova Saltanat Yusif kızı, 1961, Naxçıvan ili, Ordubad ilçesi, Anabat köyü, lisans eğitimi, hemşire.

KK-10. Hanlarova Günay Penah kızı, 1988, Füzuli ilçesi, lise mezunu, ev hanımı.

ŞAKİR SELİM'İN ÇOCUK ŞİİRLERİNDE SÖZLÜ EDEBİYAT UNSURLARI

Dr. Öğr. Üyesi Lilya MEMETOVA¹

Özet

Çalışma, Kırım Tatar şairi Şakir Selim'in çocuklara yönelik şiirleri üzerinde yapılmıştır. İnceleme sürecinde şairin yazar özellikleri ve eserlerin hususiyetleri belirlenmiştir. Araştırma sonucunda Şakir Selim'in şiirlerinde sözlü edebiyat unsurları tanımlanmıştır ve Kırım Tatar çocuk edebiyatının ilerlemesi üzerine verdiği katkısı değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Şakir Selim, çocuk edebiyatı, şiirler, sözlü edebiyat.

ORAL FOLKLORE ELEMENTS IN SHAKIR SELİM'S CHILDREN POETRY

Summary

The work is dedicated to the study of the Crimean Tatar poet Shakir Selim's poetry for children. During the research, the poet's creative features and characteristics of his works for children were determined and revealed. As a result of the study, the elements of oral folklore were identified in the poetry of Shakir Selim and his contribution to the development of modern Crimean Tatar children's literature was assessed.

Keywords: Shakir Selim, children's literature, poetry, oral folklore.

GİRİŞ

¹ Fevzi Yakubov adına Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi/Kırım, +7 978 815 09 14, lily2019lily@gmail.com

Çağdaş Kırım Tatar çocuk edebiyatı yazarları sırasında kendi etkileyici eserleriyle özel bir yer kazanmış olan şair Şakir Selim'dir. Edebiyat yolunu lirik eserlerle başlayan ve bu yöneşte büyük tanınma hak eden Ş. Selim, çocuk edebiyatına da özgü eserleriyle katkıda bulunmuştur.

Birçok uluslararası şiir şölenlerinde birinciliği kazanan Şakir Selim'in şiirleri, 1944'ün topyekün sürgünden sonra XX yy. ikinci yarısı Kırım Tatar Edebiyatı hazinesinin parlak parçasıdır. Onun müstesna şahsiyeti ve icadı bugüne kadar kalem arkadaşları, yurttaş ve farklı ülke araştırmacılarının ilgisini çekmiştir (L. Celilova, Ş.Yunusov, A. Kokiyeva, I. Işıktaş Sava vs.). Onların çalışmalarında şairin lirik eserleri işlenmiştir. Şakir Selim'in şahsı ve yaratılışı üzerine kapsamlı çalışma Dr. Işılay Işıktaş Sava tarafından yapılmıştır. Fakat şairin çocuklara yönelik eserleri henüz yeterli düzeyde incelenmemiştir. Şairin eserlerine yansıyan halk edebiyatının unsurları araştırmacıların dikkati dışında kalmıştır.

Bundan dolayı çalışmamızın **amacı** Şakir Selim'in çocuk eserlerinde sözlü edebiyat unsurlarını bulmak ve incelemektir.

Amaca ulaşmak için yazarın hayat yolunu, yaratılışını öğrenmek, çocuk eserlerini derlemek, sözlü edebiyat unsurlarını bulmak gibi vazifeleri toplama, analiz ve sentez **yöntem**lerle yapmayı uygun gördük.

ŞAKİR SELİM'İN HAYATI

Şakir Selim 10 Nisan 1942'de Kırım'ın Akşeyh Reyonu'nun Büyük As köyünde geniş bir ailede doğmuştur. 1944 topyekün sürgünü sonucu Özbekistan'ın Cambay ilçesinde yaşamıştır. Sekiz kardeşin en küçüğü olan Şakir, yedi yaşındayken annesini kaybetmiş, ağabey ve ablaları tarafından büyütülmüştür.

Şakir Selim Semerkant pedagoji okulu ve Semerkant Devlet üniversitesi filoloji bölümü mezunudur. Bir süre öğretmenlik faaliyetini sürdürdüktan sonra gazetecilik işine başlamıştır. 1969-1989 seneleri Semerkant Radyo Komitesi Kırım Tatar Bölümü Başkanlığı görevini yürütmüştür, 1975-1988 Özbekistan'da Kırım Tatarların ilk soluklu yayın organı "Lenin Bayrağı" gazetesinin Semerkant muhabiri olarak çalışmıştır, bu dönemden itibaren yazar ve şair faaliyetine tamamen verilmiştir (Къуртнезир,2017). 1982'de SSCB Yazarlar Birliği'ne üye olarak kabul edilmiştir.

1989'da Şakir Selim ailesiyle Vatana Kırım'a taşınmıştır, "Dostluk" (sonradan "Qırım") gazetesinde işe başlamıştır, sonraki yıllar "Salgır" mecmuasının edebî muharriri, "Tilde Birlik", "Ha-ha-ha" gazetelerinin başmuharriri olmuştur, Ukrayna Yazarlar Birliği Kırım bölümünün Kırım Tatar Edebiyatı Danışma Kuruluna başkanlık yapmıştır. "Edebiyat ve sanat" gazetesinin esasçısıdır. Aynı zaman Kırım televizyonunda "Nefaset" edebî yayın programının hazırlayıcı ve sunucusu olmuştur (Джелилова, 2021). 1997-2008 seneleri "Yıldız" dergisinin baş editörü vazifesini yürütmüştür. Kırım Tatar Yazarlar Birliği'nin fahri başkanlığı ve Avrasya yazarlar Birliği'nin fahri üyeliğini 18 Kasım 2008'de vefat ettiğine kadar sürdürmüştür (Işıktaş, 2022).

ŞAKİR SELİM'İN ESERLERİ

Şakir Selim'in ilk şiirleri Özbekistan'da süreli yayınlarda 1963'den itibaren yayımlanır (Джелилова, 2021). Onun eserlerindeki yenilik, bireysel yazım üslubu okuyucuları kendine çekmiş ve "Lenin Bayrağı", sonra "Yıldız" dergisinin sayfalarında sürekli yayımlanmıştır (Фазыл, Нагаев, 2001). 1974'ten itibaren onun eserleri ayrı kitap şeklinde neşredilmiştir:

Aqbardağ (1974, Taşkent/ Özbekistan) – şiirler;

Duyğularım (1979, Taşkent/ Özbekistan) – şiirler;

Sevgi alevi (1982, Taşkent/ Özbekistan) – şiirler;

Uyanuv (1986, Taşkent/ Özbekistan) – şiirler;

Yellerni diñle (1992, Taşkent/ Özbekistan) – şiirler;
Tüşünce (1996, Akmesçit /Kırım) – şiirler, dünya yazarlarının eserlerinden tercümelere;
Qırımname I (2006, Akmesçit /Kırım) – şiirler ve şiiriy tercümelere;
Qırımname II- Tamçılar (2008, Akmesçit /Kırım) – hatıralar;
Şair bolsañ...(2014, Akmesçit /Kırım) – seçilmiş esler;
Seçilmiş Eserler (2022, Akmesçit /Kırım).

Kırım'a döndükten sonra Şakir Selim'in eserleri yerli süreli yayınlarda, farklı şiir kitaplarında, Türkiye, Polonya'da yayımlanmıştır. Onun yazar ve şair yeteneği çevirmen faaliyetinde de büyük kazançlar elde etmesini sağlamıştır. Şakir Selim mahir tercüman sıfatında da tanınmıştır, dünya edebiyatının manzum, mensur ve tiyatro örneklerini Kırım Tatarcasına çevirmiştir. A. Puşkin, M. Lermantov, A. Tvardovskiy, T. Şevçenko, V. Şekspir, A. Miskeviç, M. Karim, N. Gogol, S. Şendil'in eserlerini kendine has üslûbuyla Kırım Tatar okuyucusuna sunmuştur.

Lirik eserlerle şair hayatına başlayan Şakir Selim, gündemin keskin konularına da seslenmiştir, zamanın taleplerini eserlerinde açıklamaya, milletin umutlarını ifadelemeye çalışmıştır (Кокіева, 2009). Şairin sanat yeteneği devrin önde gelen şairleri arasına taşımıştır (Юнсов, 2021). Onun eserlerinde aşk, Vatan, millet, şairlik ve şairler, doğa, aile, muhtelif kişiler ana konu olmuştur.

Edibin büyük ölçekli şiirsel mirasında çocuklara yönelik eserler de özel bir yer kazanmıştır. Sayı açısından fazla olmadığına rağmen melodik eserler çocuğa ninni, eğlenme şiiri ve masalı, nasihat şeklinde ifade edilmiştir. “Köbelek“, “Men özüm“, “Bizim qorantamız“, “Baar quşları“, “Seitnen Veli“, “Erecepnin öpkesi“, “Aynenni“, “Arslan ve tavşan“, “Bitam ayta“, “Bir deli ve kırq aqıllı“, “Masal“, “Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken“, “Cumert yılan, alicenap qart ve hiyanet Kose aqqında masal” gibi eserlerini küçük okuyucular çok sevmişler. Bunlar gazete ve dergilerde, okuma kitaplarında, ders kitaplarında yer almıştır.

ESERLERDE SÖZLÜ EDEBİYAT UNSURLARI

“Bir Deli ve Kırq Aqıllı”

Şakir Selim kendi icadında sözlü edebiyat unsurlarını defalarca kullanmıştır. Halk hikmeti ve halk sözü esasa alınmış eserlerin en güzel örneklerinden biri “Bir deli ve kırq aqıllı” eseridir. O, 1980 senesi şiir şeklinde hece vezniyle yazılmış yirmi beş dörtlükten oluşan masalıdır. Eserin başlığı genel Kırım Tatar halk masal türünün özelliğini taşır. Başlıktaki (bir-kırk; deli-akıllı) tezat bir bakışta okuyucununun ilgisini çeker, yazarın ana fikrini öğrenmek için teşvik eder.

Masalın ana teması Türk dünyasında çok yaygın “Bir deli kuyuya bir taş atar, kırk akıllı çıkaramaz” atasözüne dayalıdır. Eserde bir köyün çalışkan milletinin hayat öyküsü tarif edilir. Gayretli, dostane, minettar, imanlı halk nice zamanlar mekânında rahat hayat sürer, eker, biçer, hayvan asrar, mahali kuyudan su içer. Fakat bir deli kendi fikirsizliğinden dolayı kuyuya taş bırakıp su yolunu kapatır. Kendisi de hayatının en büyük işi bu olduğundan hoşlanır. Köy milleti bu durumdan bir çıkış yolunu aramaya başlar. Nice insan susuzluk meselesini çözmeye çalışır (“Suv başında toplanğanlar/ Mecliske kırq aqıllı” (Селим, 2006), fakat bir çare bulamazlar. Susuz kalmış millet, artık bu köyde “tunç-aman” hayatını devam edemez ve köyü terk eder.

Bazen bir kişi öyle bir iş yapar ki, birçok akıllı bir araya gelip ne kadar uğraşsalar da bir çözüm bulamazlar.

Eserdeki sözlü edebiyat unsurlarını aşağıdaki beyitler açıklar:

Evel, evel, evelde,

Bilmem nice yıl evel,

Tüm-tüz çöllü bir köyde

Tınc yaşağan qavm-el [Велиулаева,103].

Buna benzer ifadeler sonraki mısralarda da rastlar:

Kel-kel zaman, ket zaman,

Yıl artından yıl keçken [Велиулаева,104].

Nice zamanlar keçken [Велиулаева,104].

Böyle tür ibareler halk masallarında sık kullanılır.

Eseri sözlü edebiyat örnekleriyle zenginleştiren sıradaki unsur “Delide küç az olmaz” (Селим, 2006) deyimidir. Deliyi sıfatlayan bu tabir de yüzyıllar boyunca halkın birikmiş hikmetinin günümüze kadar ulaşan bir ifadesidir.

Masalda 40 rakamı defalarca tekrarlanmıştır: “Qırq aqıllı”, “qırq kün” vb. Kırk rakamı türk mitolojisinde ve kültüründe, dini öğretilerde sık rastlar. “Qırım’ın qırq batırı” destanı var, “Yığitke qırq hüner az”, “Qırq dereden suv ketirmek” vs. İslamiyete göre de 40 rakamı kutsal sembolüdür. Millî gelenek, ritüellerde onun önemi vardır.

“Bir Zamanda Bar Eken, Bir Zamanda Yoq Eken”

Sözlü edebiyat özelliklerini taşıyan sıradaki eser “Bir zamanda bar eken, Bir zamanda yoq eken” masalıdır. Şiir tarzında hece vezniyle yazılan 36 mısralı bu masal çocuğu eğlendirmek amacına hizmet eder. Eserin başlığı genel Kırım Tatar halk masallarının başlangıcıdır. Bu eserde gerçekçi olmayan olaylar ifadesini bulmuştur:

“Biz zamanda bar eken,

Bir zamanda yoq eken,

Qaplı baqalar uçqan,

Tilkiler tavşan tutqan,

Biz zamanda bar eken,

Bir zamanda yoq eken,

Acayip dünya eken,

Tılsımlı dünya eken” (Бала эдебияты хрестоматиясы, 2021).

Bu şiir çağdaş Kırım Tatar besteci ve sanatçısı Server Kakura tarafından yazılan müzik eşliğinde çocuk milleti tarafından çok sevilen ve söylenen eser olmuştur.

“Masal”

Şakir Selim’in dikkatimizi çeken sıradaki eseri “Masal” namındadır. Bu eser de şiiriy masal tarzında yazılmıştır. On dörtlükten oluşan eserin özelliği onun masal içinde masal olduğundan kaynaklanır. Eserde masala has unsurlar bulunur:

- Bir zamanda yaşay eken,

Cenk – ne bilmey adamlar,

Çalışa ve aşay eken

Cenkte ölmey adamlar (Алиева, 215).

Çocuğu uyutmak için masal söylemeye başlayan büyükannenin tarifinde hür ve rahat yaşayan halk sıması canlanır.

Kimse qorqıp yaşamağan,
Dünya cenksiz keñ eken.
Yahşı, yaman halq olmağan,
Er kes birday teñ eken.

Masalda ninni unsurları da bulunur.

Yum közüni, aya-aya...
Yuqla qozum aya, aya (Алиева, 2015).

“Cümert Yılan, Alicenap Qart ve Hıyanet Kose Aqqında Masal”

Şairin sıradaki şiiriy masalı yirmi dokuz dördlükten oluşur. Eser, küçük okuyucuya iyilik ve kötülüğü, minnettarlık ve nankörlüğü ana karakterlerin eylemleri aracılığıyla açıklar. İnsan gibi konuşan yılan ve Kose halk masallarında rastlayan sımalardır. Eserde halk masallarında kullanılan ibareler debulunur:

Evel, evel zamanda;
Biz bilmegen tamanda;
Kel, kel zaman, ket zaman;
Çoq künlernin birinde (Селим, 1997).

“Seitnen Veli”

Şakir Selim’in daha bir atasözünü açıklayan eseri “Seitnen Veli” şiiridir. Çocuklara naşihat tarzında dördlüklerle yazılan mezkür şiirde “Birlikte tirilik” atasözü izah bulmuştur. Bahsi konu şiirde iki oğlunu biri birine küsmüş olduğu halde gören baba, üzölmüş ve onları barıştırmak için çareler görmeye çalıştığı tarif edilir.

Bir ad qoydum men sizge,
Sizde birlik olsun, – dep.
Birlik olğan er yerde
Elbet, tirilik olur, dep (Велиулаева, 2013).

SONUÇ

Böylece Şakir Selim’in çocuklara yönelik eserlerini incelerken şair, sözlü edebiyat unsurlarına bol muracaat ettiğini tespit ettik. Şairin çocuklara yönelik eserleri genelde şiir ve şiiriy masal tarzında yazılmış olduğunu öğrendik. İncelediğimiz eserlerde Şakir Selim, atasözleri, deyimleri, halk masallarına ait başlangıçları, halk diline yakın ibareleri kullandığını belirledik. Halk hikmetinin ırmaklarından beslenen şair, onun ayrı örneklerini eserlerine dökmüş ve hayattayken millet sevgisini kazanmış. Onun çocuklara yönelik eserleri, millî çocuk edebiyatının zenginleşmesini ve ilerlemesini sağlayan değerli örneklerdir.

KAYNAKÇA

- Işıktaş Sava, I. (2022). Kırım Tatar şairi Şakir Selim’in şiirleri (Metin Aktarma İncaleme): Ankara. 556 s.
Алиева, Л.А., Муртазаева, Г. Э. (2015). Эдебий окъув 4 сыныф. Черновцы. 176 с.
Бала эдебияты хрестматиясы (2021) / М.С.Саттарова, Э.Э. Абибуллаева. Симферополь. 352 с.

- Велиулаева, А. (2013). Къырымтатар ве джан эдебияты. Интегриленген курс. 5-джи сыныф. Симферополь. 208 с.
- Джелилова, Л. (2021). Особенности лирической поэзии Шакира Селима (в связи с 80-летием со дня рождения поэта). Вопросы крымскотатарской филологии, истории и культуры. № 12. С.74-78.
- Избранные произведения (2022) / Шакир Селим; составитель Л. Ш. Джелилова. Симферополь: Медиацентр им. И. Гаспринского, 335 с.
- Кокиева, А. (2009). Вариег зиясындан нурланган иджат. Йылдыз. №1. С. 91–98.
- Къуртнезир, З. (2017). Къырымтатар эдиллери. с. 227-228.
- Селим, Ш. (1997). Сеитнен Вели [шиир] Янзы дюнья. Авг. 29. С. 5-6.
- Селим, Ш. Къырымнаме. (2006). Сайлама эсерлер. Эки джылтлы. I джылт (шиирлер, дестанлар терджимелер). Симферополь: Къырым девлет окъув педагогика нешрияты. 176 с.
- Селим, Ш. Тюшондже. (1997). Шиирлер, терджимелер. Симферополь: Таврия нешрияты. 230 с.
- Фазылов, Р., Нагаев, С. (2001). Къырымтатар эдебиятынынъ тарихы. Симферополь: Къырым девлетокъув-педагогика нешрияты. 640 с.
- Юнусов, Ш. (2021). Эдебиятшынаслыкъ ве медений аят / Симферополь: И. Гаспринский адына медиамеркез. 272 с.

DİVAN ŞİİRİNDE BİR MASAL TİPİ OLARAK PERİ

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe YILMAZ¹

Özet

Şiirin özündeki sanat endişesi şairi, zihne ve ruha tesir edecek güçlü anlatış biçimleri aramaya iter. Bu nedenle farklı hayaller kurmak üzere masal ve efsanelere has olağanüstü varlıklardan sıklıkla bahsedildiği görülür. Divan şiirinde şairler bu varlıkları, edebî sanatları da kullanarak beytin anlam dünyasına dâhil ederler. Cin taifesinden ve alımlı bir güzelliğe sahip olduğuna inanılan peri de bahsi edilen unsurların başında gelir. Bilhassa sevgilinin tarif edilmiş çeşitli bağlantılar vasıtasıyla peri benzetmesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada “peri”nin örnek metinler üzerinden Divan şiirinde kullanımı üzerinde durulmuş ve bu tabirin masal tipine uygunluğu, masal sınırları dışında kullanılıp kullanılmadığı sorgulanmıştır. Böylece sevgili ile perinin benzer ve farklı yönleri ortaya konarak, sonuç bölümünde de bu araştırmadan elde edilen faydalara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, Peri, Sevgili, Masal, Olağanüstü izahlar.

A FAİRY AS A FOLKLORIC FIGURE IN DİVAN POETRY

Abstract

¹ Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ayseyilmaz@karabuk.edu.tr

The artistic concern at the heart of poetry compels poets to seek powerful modes of expression that will impact the mind and soul. For this reason, extraordinary beings from tales and legends are often mentioned to inspire different imaginations. In divan poetry, poets incorporate these beings into the world of the verse's meaning using literary devices. Among these beings, the "fairy," believed to be from the Jinn tribe and possessing enchanting beauty, is one of the foremost elements mentioned. In particular, it is observed that the fairy analogy is used to describe the beloved through various associations. This study focuses on using the word "fairy" in divan poetry by examining sample texts and asking whether this term is employed outside of folkloric interpretations, exploring its suitability as a folkloric type. Thus, by revealing the similarities and differences between the beloved and the fairy, the benefits of this research are discussed in the conclusion section.

Keywords: Divan Poetry, Fairy, Beloved, Folklore, Extraordinary Explanations.

Giriş

Masallar; sözlü edebiyatın en kıymetli mahsullerindedir. Zaman ve mekân kavramlarıyla kayıtlanmamış bu hikâyeler, olağanüstü kişiler ve olaylarla zenginleştirilmiştir. Genel olarak nesir şeklindeki şifahi masallar, yüzyıllardır halk hafızasında yaşamayı sürdürmüştür. Sadece çocuklarda değil her yaşta insanda heyecan ve merak uyandıran “bir varmış bir yokmuş, evvel zaman içinde kalbur saman içinde, anam beşikte iken babam eşikte iken”, “çok uzaklardaki bir ülkede”, “padişahın biri” gibi belirsiz tahkiye unsurları ile örülür. Masal anlatıcısı konuşurken olay akışını ses tonuyla dinleyicilerine yaşatmaya gayret ederken; masal kurucusunun, sadece çocukları gözetmediği için zihninde kurduğu âlemin sınırları geniştir. Masalların vazgeçilmez öğelerinden olan periler olağanüstülüklerle bağdaştırılarak masallara hem heyecan katar hem de türlü hayal kapıları aralar.

Bu çalışmada masallardaki perilerin divan şiirine tezahür eden vasıfları seçilen beyitler ışığında ele alınmıştır. Mezkûr beyitlerde perinin, sevgili ile özdeşleştirildiği ve ortak bir ifade alanı geliştirdikleri görülür. “Bunları gören olmadığı için çok güzel ve çekici olduklarına inanılır. Periler, büyü ile ortaya çıkarılabilir. Çeşme, pınar ve hamam gibi yerler perilerin yurdu sayılır, insanlardan kaçır ve göze görünmezler. Bazı insanları kendilerine âşık etmeleri ve çeşitli görünüşler alabilmeleri, bir görünüş bir kayboluşları vs. özellikleriyle sevgilinin özelliklerini taşırlar” (Pala, 2000, 324). Perilerin eşsiz güzellik, insan kılığına girebilme, insandan kaçma, sihir gücü, dev ile birlikte anılma ve çarpma hususiyetine şiirlerin mana dünyasında fazlaca rastlanmıştır. Bahsi geçen ilgiler; Ahmedî, Ahmed Neylî, Ahmed Paşa, Avnî, Bâkî, Emrî, Fuzûlî, Hakkî, Hâlit Efendi, Hayâlî, Hayretî, ‘İzzet, Leylâ Hanım, Mihrî, Nâbî, Necâtî, Nedîm, Şeyhî, Taşlıcalı Yahyâ, Vahîd, Yahyâ, Zâtî divanlarından seçilen beyit örnekleriyle izaha çalışılmıştır.

1. Peri ve Masal

Olağanüstü özellikleri dolayısıyla insanın dikkatini çeken peri tipine dair türlü izahlar mevcuttur. *Kâmûs-ı Osmânî*’deki açıklama şöyledir: “‘Kanadlı’ ma’nâsıdır. Ma’nâ-yı ıstılâhîsi ‘tâ’ife-i cinnin gâyetle güzel ‘add olunan sınıf-ı mahsûsu’ demektir. Eksseriyâ mecazen nev’-i insânın ziyâde güzel olanlarına itlâk edilir” (M. Salâhî, 2023, 968). *Kâmûs-ı Türki*’de kadın vurgusu ön plandadır: “Cinin pek güzel farz olunan bir taifesi ve alelhusus inâsı” (Ş. Sâmî, 2006, 967). Peri, birleşik kelimeler vasıtasıyla kullanım alanını da genişletmiştir: peri-peyker, peri-çehre, peri-suretli, peri-zad, peri-şan, peri-han.

Kelimenin kökenine dair şu izah dikkat çeker: “Farsça perî kelimesinin aslı Zend-Avesta’nın çeşitli bölümlerinde geçen (Yansa, 16/8, 68:6; Vendidad, 1/9, 11:9, 12) pairika olup ‘büyü yapan, büyüleyen kadın’ anlamına gelmektedir. Pehlevî dilinde parik/parig ve daha sonra perî olmuştur (Behmen Serkârâtî, s. 2 vd.). Zend-Avesta’da pairikadan ateşin, suyun, ineğin, ağacın, yerin üstüne gelen kovulmuş bir yaratık, iblis ve şer olarak söz edilir (Vendidad, 11/9). Eski İran efsanesinde güzel fakat şeytanî bir kadın şeklinde tasvir edilen pairika, Hint kutsal metinleri *Vedalar*’da sözü edilen ve tabiatın dışı ruhu olarak kabul edilen Apsaralar’dan gelmektedir. Onlar genellikle su perisi veya ormanın ruhu diye kabul edilir, çok hünerli ve çok güzel yaratıklar şeklinde tanımlanır. Pairikanın

zamanla kötülüğü temsil eden yönü kaybolmuş ve hûri ile özdeşleşip güzelliğin simgesi haline gelmiştir” (Bozkurt, 2007, 232).

Kâmûs-ı Osmânî’de farklı meziyetleri ile ön plana çıkan üç periden bahsedilir: “Behrâm: Esâtîr-i Fars-ı kadîme göre her mâh-ı şemsinin yirminci gününde tanzîm-i mesâlih ve temşiyet-i umûr edecek bir perî idi” (2023,147-48). “*Kâmûsu’l- ‘alâm*’ın verdiği ma’lûmâta nazaran *oceanie* esâtîr-i Yûnânîce deniz ma’bûdu olup *Tetis* nâmında bir perînin kardeşi ve zevci ve *Oceanides* denilen deniz perilerini pederi zu’m olunurdu” (2023, 937). “Öterpe: esâtîr-i Yûnânîyyede *musa* denilen ve fûnûn, ma’ârif hâmîleri zu’m olunan perîlerden birinin ismidir. Bu perî mûsîkî ve gazeliyyâtın hâmîsi ‘add olunur ve elinde veyâ agzında bir düdük tutduğu hâlde tasvîr ediliyordu” (2023, 939).

İslam’da peri inancı yoktur ama toplumsal etkileşimle Türk edebiyatına geçen bu unsur, cin taifesinin dışı şekline kabul görmüştür. *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te çocuklara çeşitli muskalar ve tütsüler yapıp “ısrık ısrık” denilerek perilerin kovulduğu bilgisi kayıtlıdır. (K. Mahmud, 2007, I/99). Zaman içerisinde kötü bütün hatıralar silinerek kelime iyi, güzel, esrarengiz bir ifade alanına sahip olmuştur ve alımlı kadınlar için “peri gibi güzel” benzetmesi hayata geçmiştir. Dahası kız çocuklarına “Peri” yahut “Perihan” isminin verildiği de olmuştur.

“Birbirinden çok farklı dil alanlarında ve kültürlerde aynı masalların anlatıldığı tespit edilmiştir. Masalların müşterek bir yapıya ve ortak motiflere dayalı sözlü gelenek içinde gelişmiş edebi bir tür olduğu gerçektir” (Günay, 1992, 321) izahından yola çıkılarak periler, Stith Thompson’un *The Folktale* adlı kitabında masal tiplerine yönelik hazırladığı tasnife göre “Asıl Masallar” içerisinde bulunabilir. “Büyük, Olağanüstülük Motifleri”ninse perilerle alakası oldukça güçlüdür. “Bunlar masalların, sevimli, iyiliksever kahramanlarıdır. Kızlarının güzelliğine insanoğlu âşık olur. Darda kalanlara çeşitli şekillere girerek yardım ederler. Bazıları bir balık, bir kurbağa şeklinde ortaya çıkar ve yaptığı bazı işlerin neticesinde varlığı belli olur. Bunlar daha sonra kendilerini yakalayan gençlerle evlenirler. Bazıları uçar, bazıları da görünmez olabilir. Daha çok peri kızıyla karşılaşılır” (Sakaoğlu, 2002, 198). Folkloru ait cadı, peri vb’nin yer aldığı kısa hikâyelere peri masalı denmesi de perilere özel bir alan açıldığını gözler önüne sürer (Yeşildal, 2020, 32).

“Nesirle söylenmiş, dinlik ve büyüklük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamiyle hayal ürünü, gerçeğe ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan kısa bir anlatı” (Boratav, 1969, 80) şeklinde izah edilebilecek masallar güçlü bir tesir alanına sahiptir. Bunun en iyi örneği Orta Çağ’da kaleme alındığı tahmin edilen *Binbir Gece Masalları*’dır. “Masalda uçan atın peşine takılan hayretimiz, gerçek dünyada yürüyen atı daha iyi kavrayan bir dikkat olur. Masalda suya basa basa yürüyen derviş, bizi gerçek dünyada Arşimed’e ulaştıran bir sürprizdir. Masaldaki peri kızının sorduğu bilmeceye Keloğlan’dan evvel karşılık bulan yavru, yarının bilgisine ve öbür günün hayat meselelerini halle alıyor demektir” (Siyavuşgil, 1936, 20). Masallarda periler sıklıkla geçer. Bu hem masal dinleyicisini heyecanlandırmaya hem merakı sevk etmeye hem de hayal gücünün zenginleşmesine hizmet eder. *Konuşan Bebek* masalında yardımcılık yönüyle ön planda görülen peri tipi, *Muradına Nail Olmayan Dilber* masalında hamamda görülür. *Melikşah* masalında güzelliği ile dillendirilir ve bir insana gönül verdikten sonra acı şekilde ölür. *Dede Korkut Kitabı*’ndaki Tepegöz’ün annesi bir peridir. “Perri anası gelüp oğlunun parmağına bir yüzük geçürdi: ‘Oğul, sana oh batmasun, tenüni kılıç kesmesün.’ dedi” (Ergin, 1964, 85).

Anadolu sahası Türk masallarında karşılaşılan perilerin neredeyse tamamı kadındır. İlkel dönemlerde kadının doğurabilme özelliğinden dolayı bir tanrıça kabul edildiği ve olağanüstülükler taşıdığı fikri perilerin kadın olarak tasavvur edilışıyle örtüşür.

2. Perilerin Masal Fonksiyonları

2.1. Eşsiz Güzellik

Masallardaki iyi karakterlerin güzel, kötü karakterin ise çirkin tasvir edilişi dünyadaki en yaygın tavırlardan biridir. Bu güzellik iyi bir kalbe ödül olarak verilmiş gibi görünmektedir. Periler şeffaf kanatları, ince kıyafetleri içinde kusursuz bir görünüşe sahip olarak tahayyül edilir. Sihirli tabiatları sayesinde de her daim güzel kalan varlıklardır. Bu güzellik görenin aklını başından alır, bir daha eski hâline dönmesine meydan vermez. Aşka düşen fanilerden geriye çaresiz çırpınışlar kalır. Sevginin

eşsiz güzelliğinin eriştiği düzey fani olanla izah edilecek gibi değildir. Bundandır ki o melek yahut peri olmalıdır:

“Beşer misin perî mi yâ melek sen

Komudan eltaf u zîbâ vü ahsen” (Ahmedî: G. 522/1)

Bir sonraki beyitte sevda pazarından bahsolunur. Sevgilinin ihtişamlı güzelliği o pazarı öyle bir kızıştırır ki gümüş paraya benzeyen ay ve altın paraya benzeyen güneş dahi alıcısı olur. Böylece bu perinin güzelliği ile aydınlıklarını tamamlamaları mümkün olacaktır:

“Ey perî hüsn ile çün germ oldı bâzârun senün

Âfitâb ü mâh oldılar harîdârun senün” (Avnî: G. 42/1)

Sevgilinin cennet güzeli olarak tasavvur edildiği bir beyitteyse beden kalıbının dünyevi unsurlardan değil, nurdan olduğu ifadesi dikkat çeker:

“Ey hûr-ı peri-peyker eger var ise sensin

Bir nûr-ı musavver k'ana cândan ola kâleb” (Ahmed Paşa: G.10/3)

Cennetin gül bahçesi terkibi ile pekiştirilen güzellik algısı, peri denen sevgilinin olağanüstü görüntüsünü desteklemek için seçilmiştir. Perişan zülûf taze reyhan ile gül yüz ise cennetin gül bahçesi ile leff ü neşr sanatı yapılarak bağlanmıştır:

“Gül yüzünde ey peri zülûf-i perîşânın mı var

Gülşen-i cennettir anda tâze reyhânın mı var” (Hayâlî: G.136/1)

“Nazîrin görmemişdür dahi gözler

Begüm âdem degüldür ol perîdür” (Hayretî: G.100/5)

Şair Fuzûlî ise peri gibi güzel yanaklı sevgiliyi güzellik ülkesinin sultanı ilan eder. Artık âşık için hüküm sahibi sevgilidir, ferman onun fermanıdır:

“Ol perî-veş kim melâhat mülkünün sultânıdır

Hükûm anun hükmi bana fermân anun fermânıdır” (Fuzûlî: G. 94/1)

Periler ve aynalar arasında yüzyıllar içinde şekillenen ilginç bağlantılar mevcuttur. “Mitin başında yer alan pınarın özellikleri, ayna işlevi gören su yüzeyinin özelliklerini anlatır. Pınar, böylesine yüksek ve mükemmel yansıtma gücüne sahip olduğu için de Narkissos, su ve dağ perilerini kendine âşık eden güzel yüzünü, güçlü bedenini ilk kez ve oldukça net bir biçimde görebilmiştir” (Sivri ve Angın, 2021, 41) Perilerin aynalardaki çoklu boyutlarda yaşadığına dair farklı inanışlar da tespit edilmiştir. Bâkî’ye ait beyitte âşığın aynaları kıskanması söz konusudur. Öyle ki âşık, peri yüzlü sevgiliyi göremezken ayna dilediğinde görebilmektedir. “Görünür var gözine” ifadesi aynı zamanda ‘başına bir bela gelecek’ manası taşır. Perilerin zaman zaman bela getirdikleri inancı da böylece hatırlatılmış olur:

“Ol perî-rû güzelün oldı mukâbil yüzine

Yine âyînenün ey dil görünür var gözine” (Bâkî: G.463/1)

Bir başka beyitte de peri ve ayna ilişkisi dikkat çeker. Peri, olarak nitelenen sevgilinin yanağındaki ışıltıya yürekler dayanamaz, bundandır ki onu ancak çelik olarak vurgulanıp dayanıklılığının altı çizilen aynalar görebilecektir:

“Yürekler mi döyer hiç ey perî ol tâb-ı ruhsâra
Seni kimler görür âyîne-i pûlâddan gayrı” (Nedîm: G.157/4))

Sıradaki beyitte ise peri diye işaret edilen sevgilinin ilkin cefasından haber verilirken ardından yarım bir gülüş ve gönül alıcı bir bakışla bu cefayı unutturduğu anlatılmıştır. Perilerin akla durgunluk veren güzellikleri, insanın bildiklerini hatırlardan silme gücüne de sahiptir:

“Hep etdüğü cefâyı unutturdu ol perî
Bir nîm hande bir nîgeh-i iltifât ile” (Nâbî: G.803/6)

Periler insana benzemez. İnsan gibi etten kemikten değildir ve zamanla yaşlanıp solmazlar. Hayali beytinde melek sima diyerek masumlaştırdığı sevgilinin güzelliğini, peri ile izaha gayret eder ve dahi bu güzelliğin insana benzemediği hakikatine değinir:

“Ol melek-sîmâ perî kim benzemez insân ana
Cân ile dilden fedâ olsun hezârân cân ana” (Hayâlî: G.6/1)

2.2. Görünmezlik

Masallarda periler yaralıyken, yorgunken, bir köşede istirahate çekilmişken ve dalginken insanlar tarafından görülebilir ve hatta yakalanabilir. Bir diğer açıdan ise periler dilediklerinde görünüp dilediklerinde gözden kaybolabilir. Klasik şiirde de sevgili, âşığa sadece kendi istediği vakit görünecektir. Âşık divane olsa, sokağından ayrılmasa, eşliğinde uyusa dahi sevgiliyi görebilme ümidi oldukça zayıftır. Periye, bir masal tipi olarak bakıldığında en esrarlı özelliği insanlara zorunda kalmadıkça görünmediği hakikatidir. Bundandır ki periye benzeyen sevgili âşığın zihin âleminde bir görüntü olarak yaşamaktadır. Nedîm’in şu beyti bu duruma güzel bir örnektir:

“Yok bu şehir içre senin vafettiğin dil-ber Nedîm
Bir perî-sûret görünmüş bir hayâl olmuş sana” (Nedîm: G.2/8)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin görünmezliği hüma kuşu eşliğinde anlatılmıştır. “Güyâ gölgesi kimin başına düşerse hükümdâr olurmuş. Lisanımızdaki devlet kuşu budur” (Onay, 2007, 199). Hümanın aşıyanı yoktur, perilerin de yeryüzünde yurtları bulunmaz. Âşık, sevgilinin de başkalarının hanesine gitmeye tenezzül etmeyişi bu sebebe dayandırır:

“Hâne-i agyârdan gayre tenezzül eylemez
Bir hümâdır ol perî ammâ ki süflî âşiyân” (Hakkî: K.6/56)

Şu beyitte ise “ey perî” seslenişiyle sevgilinin dikkati çekilmekte, “bir âdemiyyet” eyleyip de kendini göstermesi istenmektedir. Perilerin insan şekline girme özelliğinin de düşündürüldüğü beyitte, ‘insanlık et’, merhamet göster manası da söz konusudur:

“Seyr-i cemâle mahrem edip ey perî beni
Bir âdemiyyet eyle ne var göreyim seni” (Ahmed Neylî)
(*Kâmûs-ı Osmânî*, 2023, 30)

Perilerin gözden aniden kayboluverişi vasfı üzerine kurulan bir beyitte ise melekler de anılmıştır. Şairin teşhisine göre, sevgili ya nurdan yaratıldığı bildirilen latif ve günahsız meleklerden yahut da perilerdendir:

“Gözümü açup yumunca oldı çeşmümden nihân
Öyle teşhîs etdüm anı yâ melekdür yâ perî” (Mihri Hatûn: G.189/4)

2.3. İnsan Kılığına Girme

Her ne kadar insan olmasalar da yeryüzüne indikleri vakit kimseyi ürkütmemek için perilerin, insan suretine girdikleri rivayeti yaygındır. Özü farklı olsa da görünüşü güzel bir ademoğluna dönüşür. Masallarda insan kılığına girdikleri zamanlarda onları görenlerin aşka düştüğü de sıklıkla işlenen bir tahkiye ögesidir. Klasik şiirde insan olamayacak kadar güzel sevgili de bu hâliyle bir periyi düşündürmektedir.

Şu beyitte âşık, görünürde insan sandığı sanem gibi taş kalpli ve güzel sevgilinin; sabrını, kararını ve aklını alan bir peri olduğunu söyler. Perileri gören insanların aklını yitirdikleri söylencesi de burada karşılık bulmuş olur:

“Sabr u karâr u ‘akl alıcı bir perî imiş
Âdem sanurdum ol sanemi gerçi sûretâ” (Bâkî: G.10/2)

Sevgilisinin güzelliğini ve letafetini övmek için Fuzûlî insanlar içinde peri gibi güzellerin çokluğundan, lakin peri gibi güzel yanaklılar içinde sevgili gibi âdem neslinden gelenin pek az olacağından dem vurur:

Âdemîden çok olur zâhir perî-veşler velî
Az olur vâki‘ peri-veşlerde sen tek âdemî (Fuzûlî: G.302/5)

Sevgilinin peri olduğu vurgusu ile başlayan bir başka beyitte ise benzersiz tarzı ve tavrı dile gelir. Ne çaredir ki o peri vefasızdır ve insaniyeti yoktur. “İnsaniyyetin yokdur” vurgusu burada iki manaya kavuşur. Sevgili hem peri olduğu için insan değildir hem de insana ait güzel hasletlere sahip değildir:

“Perîsin bî-bedelsin tarz u tavrın hep müsellemdir
Ne çare bî-vefâsın âh insâniyyetin yokdur (Hâlit Efendi)
(*Kâmûs-ı Osmânî*, 2023, 594)

2.4. İnsandan Kaçma

Tenha köşelere, hamamlara, akarsu kenarlarına meyleden periler; insanların arasına karışmayı sevmez ve insandan kaçmayı tercih ederler. *Melikşah* adlı masalda bu durum şöyle geçer: “Padişahın yıllarca sonra bir oğlu olur. Uzun beklemelerden sonra âşık olduğu peri kızını yakalayıp onunla evlenen şehzade ilk gece onu elinden geçirir. Onu bulmak için periler padişahın memleketine gider ve kendisini aratan padişahın askerleri tarafından saraya götürülür, orada evlenirler” (Sakaoğlu, 2002, 147). Periler sıklıkla su ile ilişkilendirilir. Yunan mitolojisindeki ‘naias’lar da ölümsüz olmayan, fakat yaşadıkları süre zarfında güzellikleri bozulmayan perilerdir: “Naiaslar ırmaklarda, kaynaklarda, göllerde, bataklıklarda, kuyularda ve çeşmelerde kısaca dünya üzerindeki tüm tatlı sularda yaşayan, su elementini temsil eden Nymphelerdir” (Dağlı, 2011,10). *Dede Korkut Kitabı*’ndaki “Basat’ın Tepegöz’ü Öldürmesi” hikâyesinde geçen peri de bir su perisidir. *Muradına Nail Olmayan Dilber*, masalında ise hamamda perilere rastlanır. Necâtî Bey’in beytinde perilerin mekanının kaplıca olduğu bilgisi yer almaktadır.

“Cennete dönmişdürür el-kıssa yârân Kapluca
Ol perîler mecma‘ı ser-çeşme-i cân Kapluca” (Necâtî: G.473/1)

Ahmed Paşa’nın beytinde de çeşmeler, pınarlar perilerin yeri olarak zikredilmiş, peri gibi güzel sevgiliye gözden “kaçma gel” denmiştir:

“Çün çeşme vü pınar perîler duragıdır
Çeşmimden ey niğâr-ı perî-vâr kaçma gel” (Ahmed Paşa: G.174/3)

Şairin bir başka beytinde kurulan hayal de dikkat çekicidir. Peri kendini, kendi cinsinden olan şeytanlara gösterirken insanlarda itina ile saklamaktadır. Rakibe, şeytan demiş olan şair; “mâh” istiaresini sevgilinin karanlık yanını, bilinmezliğini sergilemek için seçmiştir:

“Ol mâh ehremenlere arz-ı cemâl edip

Bizden özün perî gibi pinhân eder dirig” (Ahmed Paşa: G.139/6)

Şu beyitte ise peri yüzlü sevgilinin kaçmaması için vefa ve safa vaktine işaret edilir. Safa ile yaşamak zamanı gelmiştir ve peri yüzlüye düşen, vefa vaktinin geldiğini fark etmektir:

“Dil-berâ ays edelim şimdi safâlar vaktidir

Kaçma âşıkdan perî yüzlüm vefâlar vaktidir” (Hayâli: G.181/1)

Sıradaki beyitte de perilerin vahşi olup insandan uzak durma özellikleri belirgindir. Şair bu hâli âşık ve maşuk arasında gelişen ünsiyetin, güç kurulmasına ve naz ile niyaza dayandırır. “Pek güçdür”ün ardından bir daha “güç” denmiş olması perilerle insanlar arasındaki münasebetin zorluğunu iki kez vurgulamayı sağlamıştır:

“Yârin ‘âşıklar ile ülfeti pek güçdür güç

O perî vahşidir ünsiyyeti pek güçdür güç” (Leylâ Hanım G.18/1)

Bir başka örnekteyse peri yüzlü diye hitap edilen sevgilinin yeri “ne yerdedir makâmın” şeklinde açıkça sorulmaktadır:

“Der idi ey perî yüzlü dil-ârâm

Ne yerdedir makâmın eyle i‘lâm” (Yahyâ)

(*Kâmûs-ı Osmânî*, 2023, 567)

Perilerin kanatlarıyla uçabildiği yaygın bir inançtır ve süratlerinin tasavvurunda bu durum belirleyici bir öge durumundadır. Meleklerin kanatlı olduğunun bildirilişinden ilham alınmış olduğu da düşünülebilir (*Fâtır suresi* 35/1) zira şu beyitte cennet ve perilerin birlikte ve iç içe anılması bu düşünce ile örtüşür:

“Şükûfe bâl açup uçmaga turur bostân cennet

Uçup uçup perîler geldi seyr eyle ucmağı” (Zâtî: G.1531/2)

2.5. Sihir Gücü

Sihir; dilenen sonucu elde etmek, olayların seyrine yön vermek gayreti ile olağanüstü güçlerden destek almak demektir. “Eskiden sihir ve tılsıma çok fazla itikat ederlerdi. Musa’dan evvel Babil’de ve Mısır’da sihir ve tılsım çok rağbeteydi” (Levent, 1984, 222). Perilerin sihirli oluşları ve sihir yapabilme özellikleri hem ödüllendirme hem de cezalandırma vasfını doğurmuştur. İç Anadolu masalı *Muradına Nail Olmayan Dilber*’de perilerin, yanağında gül bitme özelliğini armağan olarak verdiği bir hikâyesi anlatılır. Perilerin hünerle sihirlediği bu kıza âşık olan şehzade misali, pek çok masalda da âdemoğlu periye gönül verir ve bu uğurda türlü mücadeleler içine girer. Bu hem aşkın zor yanını tarif etmeye yarar hem de aşkın yürekte şekillenen sihirli bir hisse dönüştüğü algısını destekler.

Aşağıdaki beyitte şarap sunan peri yanaklılardan dem vurulmaktadır. Onların verdiği bu içkiyi kim içerse bin yıl yaşayacağı ifadesi de perilerin sihirle uzun seneler yaşaması özelliğine bir gönderme mahiyetindedir:

“Sundılar bir cür‘a kim bin yıl yaşar içen temâm

Bu perî-rûlar Necâtî bizi âdem sandılar” (Necâtî: G.74/7)

Peri çehreli sevgilinin sözündeki tesiri anlatan bir beyitte, sihir gücü ile bilinen Süleyman peygamberin mührünün çalınması hadisesine telmih söz konusudur. “Süleyman Peygamber bir gün bu yüzüğü bir ‘dev’e çaldırmıştır. Yıllar sonra eline geçirebildiği bu yüzük ile tekrar idareyi ele geçirmiştir. Yüzüğün üzerindeki üçgenler tılsımlı kabul edildiğinden sevgilinin dudağı bu mühre

benzetilir” (Pala, 2000, 299). İnsanlar ve melekler sevgilinin dudaklarından çıkan sözün emrindedir. O hâlde sevgilinin, bu mührü ele geçiren cin taifesinden bir peri olduğu iddiası güçlenir:

“Lebinin mantığı teshîri durur ins ü melek

Ol perî-çihre meger mühr-i Süleymân götürür” (Ahmed Paşa: G.68/2)

Periler sihirli güçleri dolayısıyla zaman zaman insanlar tarafından çağırılırlar. Nâbî, beytinde meclise davet edelim o periyi gelmesinin şevkine meclisimize zinet gelsin demiştir:

“O perîyi idelüm meclise da‘vet gelsün

Gelmesi şevki ile meclise zînet gelsün” (Nâbî: G.591/1)

2.6. Div (Dev) ile Birlikte Anılması

Dev, masallarda sıklıkla karşılaşılan tiplerden biridir. Güçlüdür, korkunçtur ve zaman zaman son derece kötü kalplidir. *Kâmûs-ı Osmânî*’de şeytan maddesinde yer alır. “Fârisîde *dev* denir. Bu maddenin hakkındaki akvâle göre insanı gavâyet ve dalâlete sevk eden gerek ebnâ-yı beşerden ve gerek tâ‘ife-i cinden ‘utüvv ve temerrüd sâhibi, azgın olanlara itlâk olunur” (M. Salâhî, 2023, 1090). Peri cinsinden gelip onun erkek hâli denebilecek dev, klasik şiirde peri ile birlikte anıldığında kötülüğü temsil eden taraftadır ve rakibi hatırlatır.

Bâkî’nin şu beytinde perilerin insana fayda sağlamayacağı, kurulan münasebetin kişinin zararına olacağı inancı ele alınmıştır. Perilerle insanlar farklı âlemlerden geldikleri için başka fikir, his ve âdetlere sahiptirler. Peri yüzlü sevgili dev diye nitelenen rakibe meyletmektedir:

“Her perî-rûnun olur meyli rakîb-i dîve

Cân u dil vermek ile bunlara âdem yaramaz” (Bâkî: G.203/3)

“Uyma iğvâsına ol dîv rakîbün ‘Avnî

Ol perî yüzlüye meyl eyleyüp âdem olalum” (Avnî: G.54/5)

“Rakîb-i dîvi âdem sanmış istikbâl eder turmaz

Belâya karşı varır ol perî bilmem nice’tsem âh” (Şeyhî: G.132/3)

Devlerin yani erkek perilerin(cinlerin) şişe içine hapsolması da dilek dilenen masallarda görülür. *Binbir Gece Masalları*’nda dünyaca üne kavuşan *Alaaddin’in Sihirli Lambası* içindeki cin, buna güzel bir örnektir. Aşağıdaki beyitte bade-i âlın, şiddetli soğuşun etkisiyle buz tutarak şişe içindeki periye döndüğü ifadesi vardır:

“Olunca şiddet-i dîden kadehde yah-beste

Perîye döndü hemân şişe içre bâde-i âl” (Yahyâ: G.24/14)

Bir sonraki beyitte de şeffaf ve berrak akarsuya giren güzellerin, şişe içindeki peri olarak tahayyül edilmesi dikkat çekicidir:

“Cûy-ı şeffâf ü sâfa girdi bütân

Oldu gûyâ perîye şişe mekân” (Vahîd)

(*Kâmûs-ı Osmânî*, 2023, 231)

2.7. Çarpma Özelliği

Dîvânu Lugâti’t-Türk’te cin taifesine “çıwı” (2006, III/225); cine ve cin çarpmasına “yel” (2006, III/144) “yelpik (2006, III/46), “yelpinmek” (2006, III/108); cin çarpan yere “tutulug yer”

(2006, I/495); cin çarpması eserine “kovuç”, “kovuz” (2006, III/163), cin tutmuş gibi sağa sola sallanmak “yelpirmek” (2006, III/93) ve cin çarpmasını önlemek için de “kaç kaç” (2006, III/163), “kovuç kovuç” (2006, III/163) dendiği kayıtlıdır. Görüldüğü üzere Türkler, olağanüstü varlıklardan gelecek zarara inanmaktadır. Cinin dışı denen periler de çarpma yani psikolojik sıkıntılar yaşatma özelliğine sahip olarak anlatılagelmiştir. Cin taifesinden olması hasebiyle huzurunu kaçırın insanı çarparak, aksamının bozulmasına neden olur. Bu korkunç şöhret, insandan korunmasına da yardım eder. Dolayısıyla masallarda yer alan bu hususiyet klasik şiirde de yer bulmuştur. Aşağıdaki örneklerde peri görünce kendinden geçme, bilincini yitirme hâlinin anlatılması söz konusudur:

“Bir perî gördüm alayda yine gitdi ‘aklım
O gidişdir ki gider gelmedi hâlâ yerine” (‘İzzet)
(*Kâmûs-ı Osmânî*, 2023, 53)

“Ol perî-rûyî görüp ‘aklı gider Yahyâ’nun
Gönlüne âteş-i hayret gözüne yaş gelür (Taşlıcalı Yahya: G.127/7)

Sıradaki beyitte perilerle ilgili iki özellik bir arada kullanılmıştır: Yaşadıkları yer olan hamam ve onu görenin ağzının eğilmesi. Burada ağzı eğilmek konuşamayacak kadar etkilenmek manası da taşımaktadır:

“Egilür görenün agzı olur ser-mest u divane
Bu gun hammamda ben bir perî-ruhsâra germ oldum” (Zâtî: G.977/3)

Bir başka beyitte de “perî fiiline uğramak” deyiimiyle çarpılıp aklını yitirmek manası ön plandadır. Buna sebep olarak sevgilinin cefası gösterilmiştir:

“Cefâ-yı yâr ile aldurdı ‘aklın Emrî-i ‘âkil
Perî fi ‘line ugradı delü dîvânedür şimdi” (Emrî: Kt.456)

“Ey perî” hitabıyla seslenen sevgiliye ait zülflerin fikredilmesi dahi âşığın aklını yağmaya verecektir. Karanlığın ve gecenin terkibiyle perilerin gündüz gözüyle görünmeyeceği bilgisini gözler önüne sererken sevgilinin zülfünün rengini de bildirmiş olur:

“Fıkr-i zülfün ‘aklımı yagmâya virdi ey perî
Leyle-i zulmetdeyim çeşmin gibi bîmâr iken” (Leylâ Hanım: G.92/3)

Sonuç

Olağanüstü varlıklar olan periler, masallardan taşarak şiirlere ulaşan bir anlam yolculuğu geçirmiştir. Bu çalışmada şifâhen söylenip yüzyıllarca hafızalarda saklanan masallarda öne çıkan peri özelliklerinin, klasik Türk şiiri şairlerinin divanlarında izi sürülmüştür.

Sevgili; masallardaki periler gibi eşsiz güzelliktedir, insanlardan kaçır, göze görünmez yahut çok nadiren tesadüf edilebilir. İnsan kılığına girmiş hâldedir ve hem sihir bilir hem de çarpma vafına sahiptir. Bu sayede anlaşılmıştır ki divan şiirinde vafedilen perinin özellikleri, masal perileri ile örtüşmektedir. Devlerle, aynalarla, şişelerle birlikte anılan peri, bir masal tipi olarak klasik Türk şiirinde geniş yer bulabilmiştir. Ayrıca melek, hüma gibi olağanüstü varlıklarla anılarak peri diye nitelenen sevgilinin ulaşılmazlığı ve güzelliği belirginleştirilmiştir. Mitoloji, halk anlatıları ve kültürler arası etkileşim ortak bir anlam zenginliği kurmuş, imajı başlangıçta kötü olan perinin en nihayetinde sevgili olarak tahayyülüne uzanan yolculuğuna beyitler nazarından bakılmıştır. Böylece divan şiiri şairlerinin, masallardaki bir tipi nasıl ele aldığı tespit edilmiş ve bu alanda daha detaylı çalışmalar yapılabileceği kanaati hasıl olmuştur.

Kaynakça

- Akdoğan, Y. (2018). *Ahmedî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap.
- Akkuş, M. (1993). *Nef'î Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Arslan, M. (2007). *Mihri Hâtun Dîvânı*. Ankara: Amasya Valiliği Yayınları.
- Arslan, M. (2018). *Leylâ Hanım Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap.
- Bilkan, A. F. (2011). *Nâbî Dîvânı 1-2*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Boratav, P. N. (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul.
- Bozkurt, N. (2007). "Peri". *TDVİA*. 34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 233.
- Çavuşoğlu, M. ve M. A. Tanyeri (2023). *Hayretî Divan*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap.
- Çavuşoğlu, M. ve M. A. Tanyeri (1987). *Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Dağlı, İ. (2011). *Nympheler ve Lykia'dan Nymphelere. Adanmış Kabartmalar*. YI Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Derleme Sözlüğü* (1982). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, M. N. (2014). *Fâtih Dîvânı ve Şerhi*. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Ergin, M. (1964). *Dede Korkut Kitabı Metin-Sözlük*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Günay, U. (1992). "Masal". *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 321-331.
- Hüseyin Remzî (1889). *Lûgat-i Remzî*. İstanbul.
- İslâm Ansiklopedisi* (2012). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmut (2006). *Dîvânı Lugâti't-Türk Tercümesi*. (haz.: B. Atalay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kurân-ı Kerim* (1995). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Küçük, S. (1994). *Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Macit, M. (2001). *Nedîm Hayatı Eserleri ve Sanatı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Mehmed Salâhî (2023). *Kâmûs-ı Osmânî*. (haz.: K. A. Yılmaz). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levend, Â. S. (1984). *Dîvân Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Onay, A. T. (2007). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. (haz.: C. Kurnaz). Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Parlatır, İ. (2012). *Fuzulî Türkçe Divan*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2002). *Gümüshane ve Bayburt Masalları*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Saraç, Y. (2002). *Emrî Divanı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Siyavuşgil, S. E. A. (1936). "Çocuk Kültürü". *Kültür Haftası Dergisi*, nm. 1.
- Sivri, M., ve Angın, Z. (2021). "Dünya ve Türk Kültüründe Tarihi". *Mitik ve Ekinse Açidan "Ayna"nın Yeri*. Folklor/Edebiyat, 27(105), 29-45.
- Şemsettin Sami (2010). *Kamus-ı Türkî*. (haz.: P. Yavuzarslan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şimşek, M. (2007). *Yahyâ Nazîm Dîvânı (III. Dîvân) (İnceleme Metin)*. YL Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Tarlan, A. N. (1992). *Ahmet Paşa Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1992). *Hayâlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1997). *Necati Beg Divanı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2004). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Thompson S. (1977). *The Folktale*. Berkeley. University of California Press.
- Yeşildal, Ü. Y. (2020). *Masal ve Peri (Anadolu Sahası Türk Masalları Örneğinde)*. Konya: Palet Yayınları.
- Yıldırım, A. (2006). *Üsküdarlı Hakkı Bey Dîvânı (İnceleme-Metin)*. YL Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dünyanın En Zengin Hazinesi... BEZEKLİK ARŞİVİ

Yücel FEYZİOĞLU

Özet

1974 yılında başlayan masal ve efsane derleme sürecinde üç koldan yararlandım: 1. Masalcılar, âşıklar, ozanlar, şamanlar, 2. Arşivler, 3. Kitaplıklar.

Bütün Türk dünyasından binlerce masal ve efsane derlendi, okundu ve arşivlendi. En ünlüleri ve iyileri seçildi çağdaş psikolojinin ihtiyaçları dikkate alınarak yeniden yazıldı. Toplam 648 masal, 32 kitap. Hepsi yayınlandı.

Yararlandığım arşivlerden sadece birini tanıtmak istiyorum: BEZEKLİK

“Dünyanın en zengin hazinesi“ olarak tanımladığımız BEZEKLİK ARŞİVİ’ni “Museum für Asiatische Kunst“(Asya Sanat Müzesi)’nde Turfan Havzası hazinelerini gördük. Daha sonra Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi’nde bizim el yazmaları arşivine bakma şansımız oldu. O yazmalardan derlemeler yaptım. Hazine daha önce parçalar halinde Berlin’in üç müzesine dağıtılmıştı daha sonra ise Humboldt Forum’a taşındılar. Belli bölümleri de çeşitli şehirlerdeki üniversitelerdedir.

Bildirimizde “Turfan Araştırmaları adıyla bilinen dünyaca ünlü Turfan hazineleri nedir?”, “Bilim çevrelerinde ve Türkoloji Enstitülerinde ne kadar bilinir?”, “Bu hazineyi tanımak bize neler kazandırır?”

sorularına cevap verilmeye çalışılacaktır. Bilmeyenler için konuyu Berlin Bilimler Akademisi'nin "Turfanforschung" (Turfan Araştırmaları) adlı tanıtım broşüründen aktaralım. Broşürün 6.sayfasında şöyle yazıyor: "Kuzey İpekyolu Vahasından getirilen Berlin el yazmaları koleksiyonu ve Turfan hazineleri –Bezeklik-dünyanın en zengin ve en önde gelen koleksiyonudur. Orta Asya'dan orijinal metinleri kapsamaktadır."

Ayrıca sanat eserlerini buna eklemeliyiz.

"Der reichste Schatz der Welt..." ARCHIV DER BEZEKLİK

Ab 1974 habe ich mich beim Sammeln von Märchen und Legenden dreierlei bedient: 1. Geschichtenerzähler, Volkssänger, Schamanen, 2. Archive, 3. Bibliotheken.

Tausende von Märchen und Legenden aus der ganzen türkischen Welt wurden gesammelt, gelesen und archiviert. Die berühmtesten und besten wurden unter Berücksichtigung der Bedürfnisse der zeitgenössischen Psychologie ausgewählt umgeschrieben. Insgesamt 648 Märchen, 32 Bücher. Alle wurden veröffentlicht Neuaufgaben In Doğubatı Verlag.

Ich möchte hier nur eines der von mir benutzten Archive vorstellen: BEZEKLİK.

Was sind die weltberühmten Schätze von Turfan, die unter dem Namen "Turfanforschung-BEZEKLİK" bekannt ist.

In wissenschaftlichen Kreisen und turkologischen Instituten ist sie wenig bekannt. Für diejenigen, die das Thema nicht kennen "Turfanforschung" der Berliner Akademie der Wissenschaften zitieren wir aus der Broschüre. Auf Seite 6 der Broschüre heißt es wie folgt: "Von der Oase an der nördlichen Seidenstraße ist die Berliner Handschriftensammlung und der Turfan-Schatz -Bezeklik- die reichste der Welt und ist die bedeutendste Sammlung Sie enthält Originaltexte aus Zentralasien."

Dazu kommen noch die Kunstwerke.

Nachfolgend eine Abschrift des Archivs

Giriş

1974 yılında başlayan masal ve efsane derleme sürecinde üç koldan yararlandım: 1. Masalcılar, âşıklar, ozanlar, şamanlar, 2. Arşivler, 3. Kitaplıklar. Bütün Türk dünyasından binlerce masal ve efsane derlendi, okundu ve arşivlendi. En ünlüleri ve iyileri seçildi çağdaş psikolojinin ihtiyaçları dikkate alınarak yeniden yazıldı. Toplam 648 masal, 32 kitap.

Yararlandığım arşivlerden sadece birini tanıtmak istiyorum: BEZEKLİK.

Yaklaşık kırk yıldır görmek istediğim "Dünyanın en zengin hazinesine" bir adım yaklaşmak heyecan verici. Eşim Dr. Nevin Feyzioğlu, ben ve Arkeolog Yaşar Özbek ile "Museum für Asiatische Kunst" Asya Sanat Müzesi'nin yolundayız. Turfan Havzası hazinelerini göreceğiz, ertesi gün de Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi'nde bizim el yazmaları arşivine bakma şansımız olacak. O yazmalardan derlemeler yapacağım. Hazine daha önce parçalar halinde Berlin'in üç müzesine dağıtılmıştı, Şimdi ise Humboldt Forum'a taşındılar. Belli bölümleri de çeşitli şehirlerdeki üniversitelerdedir.

"Turfan Araştırmaları" adıyla bilinen dünyaca ünlü Turfan hazineleri nedir? Bilim çevrelerinde ve Türkoloji Enstitülerinde biraz bilinir. Bilmeyenler için konuyu Berlin Bilimler Akademisi'nin "Turfanforschung" (Turfan Araştırmaları) adlı tanıtım broşüründen aktaralım. Broşürün 6. sayfasında şöyle yazıyor: "Kuzey İpekyolu Vahasından getirilen Berlin el yazmaları

koleksiyonu ve Turfan hazineleri –Bezekli- dünyanın en zengin ve en önde gelen koleksiyonudur. Orta Asya'dan orijinal metinleri kapsamaktadır.“

Ayrıca sanat eserlerini buna eklemeliyiz.

Turfan Nerededir?

Orta Asya'da Taklamakan Çölü'nün batı sınırlarını Pamir Dağları kapatır, kuzey sınırını Tanrı (Tiyanşan) Dağları. Güneyinden ise Kunlun Dağları geçer. Bu görkemli sıra dağ zirvelerindenki buzullardan akıp gelen sular 2500 yıldan beri toprak altına kazılan “Karız Su Kanalları”ndan akarak koca bir çöküntüyü verimli hale getirir. Buraya Turfan denir. Seviyesi deniz yüzeyinden 164 m. daha alçaktır. Meyvesi sebzesi çok lezzetli olur. Dilimizde taze sebze ve meyve için kullanılan “Turfanda” sözü de oradan gelir. Turfan Bölgesi'nden 1500 km. batıdaki Kaşgar'a, Kaşgar'dan Miran'a kadar bu verimlilik devam eder. Karız su kanalları dünyanın en eski kanalları ve muhteşem bir mühendislik olayıdır. Bu coğrafyada yaşayan Türkler göçebe olmamış, yerleşik kalmış, Göktürklerden Uygurlara kadar büyük bir uygarlık yaratmışlar. Mete Han ile başlayan onlardan öncesi de var. Kanallarda, yollarda, şehircilikte, ticarete, sanat ve edebiyatta çok ileri gitmişler. O nedenle ilk yazılı eserlerimiz oradan çıkmıştır. İlk sözlüğümüz *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ü Kaşgarlı Mahmud 1069-1072 yıllarında, ilk kitap “*Kutlu Olma Bilgisi*” Kutatgubilik'i Balasagunlu Yusuf Has Hâcip 1070 yılında orada tamamlamıştır. İlk Almanca sözlüğün 16. Yy.'da yazıldığını düşünürsek bizimki 500 yıl önceye dayanır.

Kuzey kervanyolu bu coğrafyadan geçer. Güney kervanyolu ise yine Uygur topraklarının güneyinden Kunlun Dağlarının eteklerinden batıya ulaşır. M.Ö 2.yüzyıldan beri açık olan bu yollar kentlerin gelişmesine, kentler de uygarlığın gelişmesine büyük katkı sunar. Ticaret gelişir. Ticaret de kentleri birbirine daha çok yollarla bağlar. Bu yollar üzerinden sadece ticari eşya değil, sanat, edebiyat, kültür, dini inançlar, yaşama biçimleri de akar, yayılır, birbirini etkiler... Dilimizdeki uygarlık sözü de aslında **uygurlaşmak** anlamına gelir.

Turfan'daki ana yolların doğu ucu Çin'e batı ucu Roma İmparatorluğu'na çıkar. Yollar kol kol olup güneye, kuzeye açılır. Bu yollar üzerinde sayısız kervansaray kurulur. Yolların açılışından iki bin yıl sonra 1877'de F. von Richthoven bu yollara: “İpekyolu” adını verir. İpekyolu'nun ana damarları bu topraklardadır. Buralarda büyük kazılar yapılmış, Turfan vahasından Kızıl bölgesine, Yarkent'den Dunhang'a kadar inanılmaz zenginlikte hazineler ortaya çıkarılmış. Burası “Doğu Türkistan”dır, bugünkü Uygur toprakları. Buralarda bulunan hazinelerin sırrı daha tümüyle çözülmüş değil. Dönem dönem kesintiye uğrasa da “Turfan Araştırmaları” adıyla çalışmalar 120 yıldır sürmektedir. Japonya, Almanya, İngiltere, Rusya, Çin ve İtalya'dan uzmanlar bu hazinenin üstünde yoğunlaşmıştır.

Hazine ne zaman bulundu? Kazı ne zaman başladı?

Batı dünyasında tabiatı araştırma merakı 19.yüzyılda artmış, başında büyük bilgin Alexander von Humboldt'un olduğu bir araştırma grubu Çarlığın davetiyle Rusya'ya gitmiş, o yıllarda Türkolojiji kuran ilk Tütolog Radloff da “asil hazineler orada” diye onları Orta Asya'ya yönlendirmiş. O gidiş arkeologların, tarihçilerin, filologların da ilgisini çekmiş. Ama asıl ilgiyi kabartan, İngiliz Yüzbaşı Bower'in Uygur kenti Kuça yakınlarında 1889 yılında cinayete kurban giden bir İskoçyalı gezginin katilini araştırması sırasında eline geçen el yazmaları olmuş. Bu yazmalar islam öncesi Mani Türklerinin el yazmalarıdır.

Yazmaların bulunuşu duyulur duyulmaz, Orta Asya'da hazinelerin olduğu haberi yayılmış, Batıdan ve Japonya'dan gelenlerin sayısı artmış, arkeologların yanısıra maceracılar ve hırsızlar da o büyük hazinenin gizemli sırrını çözmek için iz aramaya yönelmiş. Bu sır, Kaşgar'dan Dunhuang'a uzanan 2000 km. İpekyolu üzerindeki şehirler, şehir kalıntıları ve köylerdeki kervansarayların içindeki hazinelerdir. Başta Turfan ve çevresi olmak üzere, bir zamanlar Batı Uygur Devleti'nin başkenti olmuş Koço, Kurutga, Yarkent, Toyuk, Karaşehir, Kumtura, Subaşı, Kiriş, Aksu, Kızıl, Maralbaşı, Mazardağı, Ferhat Bey, Endere, Kırgızistan başşehri Bişkek, Özbekistan'da Semerkant, Buhara ve

daha başka şehir ve köylerde. Turfan'daki Bezeklik ile Zengim tam bir arşivdir. Neler vardır o arşivde ve kimler ilk önce onları bulmuştur?

Berlin Etnoloji Müzesi Müdürü (Museum der Völkerkunde) Prof. Grünwedel ile yardımcısı Türkolog Albert von Le Coq ilk başarıya ulaşanlardır. 1902-1914 yılları arasında Doğu Türkistan'a dört kez gitmiş, dört kazı gerçekleştirmişler, bunun üçü bizzat Alman Kralı 2. Wilhelm'in koruması altında olmuştur. Sonuç kimsenin tahmin etmediği kadar heybetlidir. Hâlâ sırrı çözülememiş, hikâyesi araştırılmamış binlerce duvar resmi, sanat eseri, heykel ve günlük kullanım eşyası, porselen, süs eşyası, takılar, tekstil ve metal parçaları vardır... Hepsinden önemlisi de 20 dilde 44 binden fazla el yazması kitaplar ve grafikler... Bunların 19.400 sayfası Uygurca, eski Türkçe ve Mani Türkçesindedir. M.S. 2.yüzyıldan başlayıp 6.yüzyıl ile 10.yüzyıl arasında yazılar artmıştır. Türklerin İslam öncesi edebiyat dilidir bu, dini metinlerdir, dualardır, özlü sözler, masal ve hikâyelerdir, ticari senetlerdir, bir çocuğun bir tapınağa satılma seneti (mukavelesi) bile içinde var, hatta pasaport gibi işlev gören belgeler de var, vbg... 9.-14.yüzyıl arasındaki yazılar daha da çoğalmıştır. İki profesörün bilgisiyle müzeyi hayranlıkla dolaşılıyor, fotoğraflar çekiyor, derlememizi yapıyoruz.

Hazinenin Dökümü

Almanya'ya getirilen bu tarihi hazinenin menşeyini, güzergahını ve miktarını, getiren kişilerin isimlerini aşağıda bulacaksınız. Ayrıntısına bakmak isteyen Almancasına göz atabilir:

1. Kazı ve sevkiyat: Prof. Grünwedel başkanlığında Dr. G. Huth, Th. Bartus katılımıyla. Güzergah: Kulya-Urumçi-Turfan Bölgesi (Koço, Bezeklik, Zengim, Toyuk / Kasım 1902-Mart 1903 arası. Getirilenler: Resim, heykel ve figürler, Uygurca el yazmaları. Yine aynı tarihler içinde daha batıya doğru kervanyolu üstünde Kumtura yakınlarındaki Toksun, Karaşehir ve Kuça, Kızıl, Aksu ve daha batıda Tumşuk, Maralbaş ve Kaşgar'dan: 46 sandık dolusu eski eser ve el yazması.
2. Kazı ve sevkiyat: Türkolog Albert von Le Coq başkanlığında Th. Bartus'un katılımıyla. Güzergah: Urumçi-Turfan Bölgesi (Koço, Bezeklik, Kaşgar / Ağustos 1904- Ekim 1905 arası. Getirilenler: Resim, eşya ve el yazmaları. 103 sandık.
3. Kazı ve sevkiyat: Prof. Grünwedel başkanlığında Albert von Le Coq, Th. Bartus, H. Pohrt katılımıyla. Güzergah: Kaşgar-Tumşuk- Ocak 1906, Kızıl, Kuça, Kumtura Şubat 1906, Mağara tapınakları, Kızıl, Kiriş Şubat-Mayıs 1906, resimler, Kaya içine oyulmuş (Grottentempel) tapınaklar ve Şorçuk mağaralarında yazı ve resimler Turfan Bölgesi Temmuz 1906 Urumçi, Hami ve Toyuk Ocak 1907 tekrar Şorçuk Turfan bölgesi Şubat-Nisan 1907: Getirilen: 118 sandık dolusu eser.
4. Kazı ve sevkiyat: Albert von Le Coq başkanlığında Th. Bartus'un katılımıyla. Güzergah: Kaşgar, Kuça, Kızıl, Haziran-Eylül 1913, Tumşuk, Aralık 1913-Ocak 1914 Kaşgar: Getirilen 156 sandık dolusu el yazmaları.

Görüldüğü gibi elini atan hazineye ulaşmış: Her sandık 75-80 Kg ağırlığında. 12 yılda toplam 423 sandık dolusu eski eser ve el yazmaları: Toplam 32,5 ton. Bir de Ruslar Petersburg'a, Japonlar Tokyo'ya, İngilizler Londra'ya, Fransızlar Paris'e, Çinler Pekin'e götürmüşler. Kazılar Çinliler tarafından devam ettiriliyor. Bunların toplamı ne kadardır? Bilinmiyor. Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi öğretim üyesi ve Pekin Uluslararası Üniversite dekanlarından Prof. Dr. Abdurreşid Yakup'a "Bu çalışma ne zaman sona erebilir?" diye soruyorum. "Yüz yılda yine bitmez!" diyor. Çünkü çağlar boyunca yazı ve kültür adına ne varsa hepsi birikmiş, İpekyolu kervansaraylarında arşivlenmiş. Bir taraftan kazılar devam ediyor, bir taraftan yeni buluntuların üstünde çalışılıyor. Son zaman kazılarında bulunan eski eserler de Koço, Kaşgar ve Urumçi müzelerinde sergilenmektedir.

Türkolog Albert von Le Coq, daha 1920'li yıllarda Turfan Yazıları'nın tıpkı basımını yayınlamış ve o belgeler arasında eski Yunan izlerini araştırmış: "Auf Hellas Spuren in Osttürkistan" (Doğu Türkistan'da Eski Yunan'ın İzleri) adlı kitapta yayınlamıştır. O kitabın 44. Sayfasında şöyle yazıyor: "Koça'ya geç vardık, eğer biraz daha erken gelmiş olsaydık,... daha çok eser kurtarmış olurduk. Bir Uygur köylüsü bir tapınaktan tarlaya saçılmış beş kağıt dolusu resimli, sırmalı el

yazmalarını tarlayı temizlemek için taşıyıp nehire attığını bana anlattı... Çünkü o yazıların kutsal yazılara benzemediğini ve Çinli memurların kendisinden hesap soracaklarını düşünerek korkmuş...”

Bu Muazzam Hazinenin Kaderi

Hazinelerin bir bölümü 1902 ile 1914 yılları arasında Berlin’e getirildikten sonra paketler açılıp el yazmaları sayfa sayfa iki cam arasına yerleştirildi, camlar özel çerçevenin içine konularak koruma altına alındı. Böylece sayfaların bozulması, çürümesi engellenmiş oldu.

05 Mayıs 1912 yılında Berlin Bilimler Akademisi’nde “Oryantalistik Komisyon” kuruldu. Görevi, Almanların bulduğu bu muazzam hazinenin nerede nasıl kullanılacağını koordine etmektir.

1914 yılında Eğitim Bakanlığı bir karar alarak gerekli metinleri müzelerde erişime açması için Bilimler Akademisine görev verdi. “Oryantalistik Komisyon” Turfan metinlerini uzman kişilere açma kararı aldı. 2. Dünya Savaşında Berlin tehlike altında olduğu için bu zengin koleksiyonu Almanyanın çeşitli kentlerine dağıttılar. Örneğin gözden ırak Winthershall, Elbe/Schönebeck gibi yerleri seçtiler. Savaş sonuna kadar komisyon görevde kaldı.

Savaştan hemen sonra hazine yeni kurulan Alman Bilimler Akademisi’ne devredildi. El yazmaları arşivinin küçük bir bölümü Mainz Bilimler Akademisi’ndeydi. Farsça dokümanlar Hamburg Üniversitesine devredilmişti. Sanskritçe yazılar ise Göttingen Üniversitesine. 1956 yılında Hamburgdakiler Mainz’e gönderildi, oradan Marbug’a. Doğu Almanya’da kalan bölümlerine erişemediler ve onların üzerinde zor çalışıldı. İş uzadıkça uzadı, on yılları aldı.

Ben de hep bu hazinenin peşinde oldum. Bana, “Savaşta Ruslar Moskova’ya götürmüş, Puşkin Müzesi’nin depolarında olmalı,” denildi. Moskova’ya gidip bulamadım, Sovyetler dağıldıktan sonra o depolardan Truva Hazinesi çıktı, sergilendi. Sergi bütün dünyada büyük yankı uyandırdı. Bir umutla sergiye gittim, ama Bezeklik Hazinesi yoktu. İki Almanya’nın birleşmesinden sonra bu hazineler Berlin’den çıktı. Mülkiyeti 1992 yılından beri Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi’ne ait oldu. 2006 yılından itibaren müzelerde sergilenmeye başlandı. Bütün yazmalar Berlin Potsdamerplatz’daki Bibliothekte toplandı. Kataloglar çıkarıldı, el yazmalarının üstünde yapılan çalışmalar yayınlandı. Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi onlarca ciltte el yazmalarının tıpkı basımını yaptı. Bazılarının çevirileri ve bilim insanlarının yorumları da var. Ancak yazıların hepsi daha okunup anlaşılmış değil. Burada çalışacak insanlara ihtiyaç var. Akademiye Prof. Dr. Durkin-Meisterernst’e “El yazmalarından bana masallar ya da hikâyeler okur musunuz?” dedim, hemen okudu, derledim. Albert von Le Coq’un 1928 yılında Leipzig’de yayınlanmış “Von Land und Leute in Osttürkestan” (Doğu Türkistan Toprakları ve İnsanları) adlı kitabından da hikâyeler ve masallar seçtim. Ayrıca Çin’de yeni buluşlar ışığında ortaya çıkarılmış Asena belgelerine ulaştım. Göktürk ve Uygur masal ve hikâyelerini içeren “Asena” başlıklı kitabımız böyle ortaya çıktı. Asena, öyle yarım yamalak efsanelerle anlatılacak bir hikâye değil. Göktürklerin 3. Hakanı Mukan beyin 2. Kızıdır. Neden büyük bir efsaneye dönüşüp günümüze ulaştı? Merak edenler “Asena” adlı kitabımızdan okuyabilir. (Doğubatı Yayınları)

Yazmaların dışındaki resim, heykel, tekstil ve bütün sanat eserleri de Berlin-Humboldt Form müzesine taşınmış durumdadır. Müzeleri gezmeden önce oturup iyi bir şekilde katalogları incelemek, neyi nerede göreceğini tesbit etmek, içeriğini anlamak sonra da bakmak, incelemek ve bir sonuca varmak gerekiyor. Alman müzecileri dünya çapında bu işi iyi yapanlardır. Hangi sergiye girseniz, o konuda kitaplar okumuş gibi dolu dolu çıkarırsınız.

Bu müzelerin çalışmasını da yine Alman, Rus, Fransız, Çin, İngiliz, Amerika müze ve üniversitelerinden uzmanlar yürütmüş. Türk Cumhuriyetlerinden Prof. Dr. Abdurşid Yakup’un dışında kimse yok.

Bu çalışmaya katılanlar doğal olarak dünyanın bu en zengin binlerce belgesinden tarihe, kültüre, edebiyata, sanata ve inançlara ışık tutacak çok yönlü çalışma sürdürdüler ve sürdürmeye devam ediyorlar. Kendi kültürlerinin izlerini de orada arıyorlar. Ancak kendi tarihimize ve kültürümüze yönelik kendi belgelerimizi incelemek de bize düşüyor.

Neler Yapılabilir?

Gerek TÜRKSOY, gerek Türk Cumhuriyetleri kültür ve eğitim bakanlıkları, Tübitak ve üniversitelerimiz bu konuda çalışmaya mutlaka katılmalıdırlar, hem de çok sayıda katılım olmalı. Ben birçok toplantıda bu isteği dile getiriyorum. Şimdiye kadar sadece bir hanım baş vurmuş. Başvuru adresi şudur:

Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften -Turfanvorschung-

Jägerstraße 22/23

10117 Berlin

Telefon: +49 (0)30 20370 0

Fax: +49 (0)30 20370 600 bbaw@bbaw.de

30 Kitapta Turfan El Yazmaları Katalogları

1971-1993 yılları arasında Berlin Akademie Yayınveince sırası düzenlenip, 1996 yılından itibaren de Belçika Turnhout'da Brepols Verlag (Yayınevi) tarafından yayınlanan kitap listesini aşağıda sunuyorum:

I Georg Hazai/Peter Zieme: Fragmente der uigurischen Version des »Jin'gangjing mit den Gāthās des Meisters Fu« nebst einem Anhang von Taijun Inokuchi. 1971.

II Klaus Röhrborn: Eine uigurische Totenmesse. Text, Übersetzung, Kommentar. 1971.

III Semih Tezcan: Das uigurische Insadi-Sūtra. 1974.

IV Werner Sundermann: Mittelpersische und parthische kosmogonische und Parabeltexte der Manichäer mit einigen Bemerkungen zu Motiven der Parabeltexte von Friedmar Geissler. 1973.

V Peter Zieme: Manichäisch-türkische Texte. 1975.

VI Gerhard Schmitt/Thomas Thilo in Zusammenarbeit mit Taijun Inokuchi: Katalog chinesischer buddhistischer Textfragmente. Bd. 1. 1975.

VII Georg Kara/Peter Zieme: Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung. 1976.

VIII Georg Kara/Peter Zieme: Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas »Tiefer Weg« von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṅgīti. 1977.

IX Şinasi Tekin: Maitrisimit nom bitig. Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule. 1. Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen. 2. Teil: Analytischer und rückläufiger Index. 1980.

X Manfred Taube: Die Tibetica der Berliner Turfansammlung. 1980.

XI Werner Sundermann: Mitteliranische manichäische Texte kirchengeschichtlichen Inhalts. Mit einem Appendix von Nicholas Sims-Williams 1981.

XII Nicholas Sims-Williams: The Christian Sogdian Manuscript C 2. 1985.

XIII Peter Zieme: Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren. 1985.

XIV Thomas Thilo: Katalog chinesischer buddhistischer Textfragmente, Bd.2. 1985.

XV Werner Sundermann: Ein manichäisch-soghdisches Parabelbuch mit einem Anhang von Friedmar Geissler über Erzählmotive in der Geschichte von den zwei Schlangen. 1985.

XVI Dalantai Cerensodnom/Manfred Taube: Die Mongolica der Berliner Turfansammlung. 1993.

XVII Werner Sundermann: Der Sermon vom Licht-Nous. Eine Lehrschrift des östlichen Manichäismus. Edition der parthischen und soghdischen Version. 1992.

XVIII Peter Zieme: Altun Yaruq Sudur. Vorworte und das erste Buch. 1996.

XIX Werner Sundermann: Der Sermon von der Seele. Eine Lehrschrift des östlichen Manichäismus. Edition der parthischen und soghdischen Version mit einem Anhang von Peter Zieme. Die türkischen Fragmente des »Sermons von der Seele«. 1997.

XX Peter Zieme: Vimalakīrtinirdeśasūtra. Edition alttürkischer Übersetzungen nach Handschriftenfragmenten von Berlin und Kyoto. Mit einem Appendix von Jorinde Ebert: Ein Vimalakīrti-Bildfragment aus Turfan. 2000.

XXI Jens Wilkens: Die drei Körper des Buddha (trikaya). Das dritte Kapitel der uigurischen Fassung des Goldglanz-Sūtras (Altun Yaruk Sudur) eingeleitet, nach den Handschriften aus Berlin und St. Petersburg herausgegeben, übersetzt und kommentiert. 2001.

XXII Christiane Reck: Gesegnet sei dieser Tag. Manichäische Festtagshymnen. Edition der mittelpersischen und parthischen Sonntags-, Montags- und Bemahymnen. 2004.

XXIII Peter Zieme: Magische Texte des uigurischen Buddhismus. 2005.

XXIV Desmond Durkin-Meisterernst: The Hymns to the Living Soul. Middle Persian and Parthian Texts in the Turfan Collection. 2006.

XXV Jens Wilkens: Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılğuluk Nom Bitig. 2007.

XXVI Yukiyo Kasai: Die uigurischen buddhistischen Kolophone. 2008.

XXVII Desmond Durkin-Meisterernst & Enrico Morano: Mani's Psalms. Middle Persian, Parthian and Sogdian texts in the Turfan Collection. 2010.

XXVIII Abdurishid Yakup: Prajñāpāramitā Literature in Old Uygur. 2011

XXIXI Yukiyo Kasai: Der alttürkische Kommentar zum Vimalakīrtinirdeśa-Sūtra. 2011

XXX Werner Sundermann unter Mitarbeit von Desmond Durkin-Meisterernst: Die Rede der Lebendigen Seele: ein manichäischer Hymnenzyklus in mittelpersischer und soghdischer Sprache. 2012

Kaynakça:

<http://pom.bbaw.de/turfan/start.php?aufl=1366>

“Turfanvorschung“ Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften yayını

Caren Dreyer, Albert Grünwedel, Zeichnungen und Bilder von der Seidenstraße im Museum für Asiatische Kunst

Auf Grünwedels Spuren, Museum für Asiatische Kunst- Berlin

Bruno Baumann, Die Seidenstrasse, Herbigverlag, München

Doğu Türkistan: Küçük haritada İpekyolu güzergahı ve büyük haritada kazıların yapıldığı kentler:
<http://pom.bbaw.de/turfan/start.php?aufl=1366>

Albert von Le Coq, Von Land und Leute in Ostturkistan, 1928 Leipzig

BALKAN TÜRKLERİNİN SÜRELİ ÇOCUK YAYINCILIĞI İLE İLGİLİ BİLİMSEL ÇALIŞMALAR ÜZERİNDE BİR ANALİTİK BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ

Atıf AKGÜN*

İslam MAMMADOV**

Öz

Çağdaş Çocuk Edebiyatı'nın gelişiminde ve varlığını sürdürebilmesinde en temel katkıyı sunan alanlardan birinin süreli çocuk yayıncılığı olduğu bilinmektedir. Süreli çocuk yayıncılığının söz konusu işlevi, "Balkanlar" gibi Türklerin azınlık durumunda bulunduğu coğrafyalarda daha belirgin bir hâl almaktadır. Özellikle ana dili eğitiminin ve kültürel hakların sınırlı olduğu topluluklarda süreli çocuk yayıncılığı önemli bir ihtiyacı karşılamaktadır. Süreli çocuk yayınlarının demografik olarak zayıf toplumlarda yüklendiği söz konusu işlev; bu yayınları Çocuk Edebiyatı'nın yanı sıra sosyal bilimlerin diğer birçok şubesi için de önemli bir veri kaynağına dönüştürmektedir.

Bu çalışmada Balkanlar sahasında yukarıda sözünü ettiğimiz nedenler bağlamında birçok farklı sosyal bilim alanını ilgilendiren süreli yayın faaliyetleri ile ilgili bilimsel çalışmaları betimlemeye odaklanılmıştır. Söz konusu çalışmalar kronolojik ve bölgesel bir yaklaşımla tespit edilerek üzerinde nitel ve nicel analitik değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu alanda oluşan akademik birikimin mevcut durumu yorumlandığı gibi muhtemel çalışmalar için de öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Balkan Türkleri, süreli yayın, çocuk, bibliyografya.

Abstract

It is known that one of the areas that provide the most fundamental contribution to the development and survival of Contemporary Children's Literature is periodical children's publishing. The function of periodical children's publishing becomes more evident in geographies where Turks are a minority, such as the "Balkans". Especially in communities where mother tongue education and cultural rights are limited, periodical children's publishing meets an important need. The function that periodical children's publications undertake in demographically weak societies transforms these publications into an important data source for many other branches of social sciences as well as Children's Literature.

In this study, the focus is on describing scientific studies on periodical publishing activities that concern many different social science fields in the Balkans field in the context of the reasons we mentioned above. The studies in question were identified with a chronological and regional approach and qualitative and quantitative analytical evaluations were made on them. The current status of the academic accumulation in this field was interpreted and suggestions were presented for possible studies.

Keywords: Balkans, Balkan Turks, periodical, child, bibliography.

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı, E-Posta: atif.akgun@ege.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı, E-Posta: islam.mammadov@gmail.com

GİRİŞ

Balkan Türklerinin Çocuk Edebiyatı varlığı üzerine yapılan çalışmalarda bu alandaki mevcut birikimin aynı sahada yetişkinler için ortaya konulmuş edebiyat varlığına yakın bir seviyede olduğu teslim edilen bir husustur. Balkan Türklerine özgü bu kitlesel yönelimde hususi sebeplerin bulunduğu da yine söz konusu kaynaklarda zikredilir.

Balkan Türkleri ve Çocuk Edebiyatı münasebetlerinin tetkiki noktasında süreli çocuk yayıncılığı en belirleyici alanlardan biridir zira bölgede gelişen çocuk edebiyatı tarihlerinde kritik öneme sahip muhtelif süreli yayınların yaygın varlığı ve yüklendikleri işlev bu mevzuu üzerinde daha derin düşünmeye değer kılmaktadır.

Bu bildiride Balkan Türkleri ve süreli çocuk yayıncılığı ilişkisine temas eden yayınlar bilimsel formasyona sahip çalışmalar ile sınırlandırılarak kitap, kitap bölümü, tez, makale ve bildiri türündeki bilimsel çalışmalar dikkate alınmıştır. Kuşkusuz Balkan Türklerinin süreli çocuk yayıncılığı üzerine yayınlanmış muhtelif çalışmaların toplamı bildirimizde yer verilmiş olanların ötesindedir. Bu bildiride amaçlanan bilimsel bir yaklaşımla hazırlanmış ve literatür taramalarımız kapsamında tarafımızda tespit edilebilenler ışığında genel bir değerlendirme yapmak ve mevcut birikimi analiz etmektedir. Her biri ayrı bilimsel değere sahip bibliyografya maddelerine konu olan yayınlar üzerindeki analizlerimiz söz konusu yayınları tanımlayıcı ve tanıtıcı amaca matuftur ve mevcut birikimden hareketle konu hakkındaki tartışmamıza “Genel Değerlendirme” ile “Sonuç ve Öneriler” başlıklarında yer verilmiştir.

1. KİTAPLAR

1.1. Sağlam, Feyyaz (1990). *Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı*. İstanbul: BTTDD.

Feyyaz Sağlam “Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı” adlı kitap çalışmasında bir bölüm olarak “II. Batı Trakya’da Çocuklar İçin Basın Yayın” başlığına yer vermiştir. Bu bölümde 1905 yılında faaliyet gösteren “Çocuk Bahçesi” adlı dergiyi ayrı bir yere koyarak 1924’ten sonra Batı Trakya Türk çocuklarına yönelik basın yayın faaliyetlerini kronolojik olarak sıralamıştır. Bu sıralama içerisinde 1961 yılında İskeçe’de yayınlanmaya başlayan Batı Trakya gazetesinin her sayısında “Aliş” başlığı ile çocuklara yönelik hazırlanan yayını hususen belirtmiştir. Sağlam yetişkinlere seslenen gazetelerin çocuklar için ayrılan sayfalarını da tanıttığı bu çalışmasında “Aliş” ve “Arkadaş” dergilerine özel bir yer ayırmıştır. Aynı şekilde “Öğretmen” dergisinin “Öğrenci” eki de bilgisini verdiği süreli yayınlar arasındadır. “Azınlık Postası” gazetesinin çocuklar için ayırdığı sayfalar da Sağlam’ın çalışmasında üzerinde durduğu konulardan biri olmuştur.

1.2. Ali, Rahmi (2015). *Batı Trakya’da Türk Edebiyatı’na Gönül Verenler (Hayatları-Edebî Kişilikleri-Eserleri-Eserlerinden Örnekler)*. Ankara: Bengü.

Kendisi de Batı Trakya Türk Edebiyatının önemli temsilcilerinden birisi olan Rahmi Ali “Batı Trakya’da Türk Edebiyatına Gönül Verenler” adlı çalışmasında özellikle şahsiyetler üzerinden bir edebiyat tarihi çalışmasına yönelmiştir. Önemli şahsiyetleri hayatları, edebî kişilikleri ve eserlerinden örnekleri ile inceleyen bu çalışmanın giriş kısmında yer alan “Batı Trakya Türklerinin Kısa Edebiyat Tarihi” bölümü ana hatlarıyla süreli yayınların tanıtımına yer ayırmıştır. Bu bölümün alt başlıkları arasında yer alan “B. 1960’lı Yıllar Birlik ve Öğretmen Dergileri”, “C. Akın Gazetesinde Edebiyat”, “Ç. Azınlık Postası Gazetesinde Edebi Çalışmalar” söz konusu yayınların çocukları da ilgilendiren faaliyetlerine yer vermiştir. “E. Çocuk Edebiyatına Yönelik Çalışmalar” başlığı altında ise “Aliş” çocuk dergisi, “Öğretmen” dergisinin “Öğrenci” adlı çocuk eki; “Akın”, “Azınlık Postası” gazetelerinin çocuk ekleri ve yakın dönemde faaliyet göstermiş olan “Arkadaş Çocuk”, “Pınar Çocuk” dergisi ve “Gündem” gazetesinin aylık eki olan “Boncuk” dergisinden de bilgilere yer verilmiştir.

1.3.Akgün, Atif (2016). Bulgaristan Türkleri Çocuk Edebiyatı (Dönemler-Temsilciler-Türler). Ankara: Bengü.

Akgün'ün "Bulgaristan Türkleri Çocuk Edebiyatı (Dönemler-Temsilciler-Türler)" başlıklı çalışması Türkiye'de Balkan Türkleri Çocuk Edebiyatlarını bir disiplin olarak kapsayıcı bir bakış açısı ile inceleyen ilk çalışmalardan birisidir. Alanında bir "giriş" niteliğinde hazırlanan eser söz konusu iddiası nedeniyle dönemleri, temsilcileri ve türleri ana bölümler olarak belirlemiştir. Öncelikle çocuk edebiyatının tarihî dönemlerinin ana çizgileri belirtilirken devamında bu bölgedeki çocuk edebiyatında edebî ürünleriyle ortaya çıkan şahsiyetler listelenerek tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde de söz konusu bölgede gelişen çocuk edebiyatının öne çıkan türleri "çağdaş türler" ve "halk edebiyatı" türleri olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Bu çalışma Bulgaristan Türk çocuk edebiyatı alanında kendisinden sonra yapılacak olan çalışmalara hazırlık niteliğinde alanı özetleyen, alanın sınırlarını tespit eden ve bundan sonraki çalışmalara katkı sunma amacıyla hazırlanmış bir çalışmadır. Çalışmanın edebiyat tarihi açısından bir diğer önemi de çalışmanın metinler cildinde araştırmacının uzun yıllar içerisinde derlediği çocuk edebiyatı ürünlerine yer verilmiş olmasıdır. Bu vesileyle araştırmacı elde ettiği malzemeyi araştırmacıların istifadesine sunmuştur. Çalışmanın bildirimiz açısından önemi "I. Bölüm: Bulgaristan'da Türk Çocuk Edebiyatının Tarihi Gelişimi"nde yer alan "I.5. Bulgaristan'da Süreli Türk Çocuk Yayınları" maddesidir. Bu madde kapsamındaki iki alt başlıkta Bulgaristan'daki Türk çocuk gazeteleri ve çocuk dergileri yayın adları maddelenerek tanıtılmıştır.

2. KİTAP BÖLÜMLERİ

2.1. Çelebi, Turan (2016). "7.6. Balkanlarda Türkçe Yazılan Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Bölümü: Makedonya ve Kosova Türk Çocuk Edebiyatının Teşekkülünde Necati Zekeriya'nın Öncülüğü", Çocuk Edebiyatından Barış Kültürü kitabı içinde, s.707-712, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.

Necati Zekeriya'nın Makedonya ve Kosova Türk çocuk edebiyatındaki öncü rolünü inceleyen makale Necati Zekeriya ve süreli çocuk yayıncılığı ilişkisine odaklanan kısımlarda önemli veriler ihtiva etmektedir. Makalenin özellikle "Makedonya ve Kosova çocuk Edebiyatında Necati Zekeriya" başlıklı bölümü Necati Zekeriya'nın Pioner çocuk gazetesi etrafındaki faaliyetlerini ayrıntılandırmıştır ve aynı zamanda yine Necati Zekeriya'nın önemli rol oynadığı "Sevinç" çocuk dergisindeki edebî ürünlerine ve bu ürünlerin bilgilerine yer vermiştir. Necati Zekeriya ilk olarak "Pioner" çocuk gazetesinde göreve başlamıştır. Zekeriya'nın daha sonrasında "Birlik" gazetesinin eki "Çocuk Bahçesi" ve "Sevinç" dergisi ile daha küçük çocuklara hitap eden "Tomurcuk" dergisindeki faaliyetleri bu çalışmada incelenmiştir. Necati Zekeriya'nın süreli yayınlardaki etkinliği onun çocuk edebiyatındaki öncü rolünü delillendirmede önemli veriler olarak kullanmıştır.

2.2. Topaloğlu, Yüksel (2016). "4. 1. Çocuk Dergileri Bölümü: Batı Trakya Türklerinin Çocuk Dergisi: Arkadaş Çocuk Dergisi", Çocuk Edebiyatından Barış Kültürü kitabı içinde, s. 459-472, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.

Yazar, bu çalışmasında Batı Trakya'da yayımlanan "Arkadaş" çocuk dergisi üzerindeki araştırma sonuçlarına dayanmaktadır. Çalışmasını üç ana başlığa ayıran yazar, birinci başlığı (Biçim Özellikleri Açısından "Arkadaş Çocuk Dergisi") 1. Derginin Çıkışı ve Biçim Özellikleri; 2. Derginin Amacı, Misyonu ve Yazar Kadrosu; 3. Derginin Yayıncısı ve Mali Kaynağı gibi alt başlıklar halinde incelemiş ve değerli bilgiler sunmuştur. İkinci başlıkta (Muhteva Özellikleri ve Kullanılan Öğretim Yöntemleri Bakımından "Arkadaş Çocuk Dergisi") derginin içerik özelliklerinin incelemesine yer verilmiş, 1. Muhtevanın Tanzimi ve Öncelenen Unsurlar/İşlenen Konular; 2. Öğretim Yöntemleri Bakımından "Arkadaş Çocuk Dergisi" alt başlıklarında hem derginin eğitsel yönü hem de yer verilen edebî türler hakkında bilgiler aktarılmıştır. Son başlıkta ("Arkadaş Çocuk Dergisi" Üzerine Bazı Dikkatler) daha çok derginin yayın politikası üzerinde durulmuş ve dergide yer alan yazılar

incelenerek bunlarda yer alan millî unsurlar veya mesajlar belirtilmiştir. Sonuç kısmında yazar, söz konusu derginin ders materyali niteliğinde kullanılmasının yararlarını ve çocuklara eğitimsel açıdan faydalarının olduğunu vurgulamıştır.

2.3. Sakallı, Erol (2021). “Gagavuz Çocuk Şiirleri”, Türk Dünyasından Çocuk Şiirleri 2 içinde, s. 157-176, Bursa: Emin Yayınları.

“Türk Dünyasından Çocuk Şiirleri 1-2” kitapları, içeriğindeki bölümlerde Balkan Türklerinin süreli yayınlarına yer veren akademik çalışmalar arasındadır. Özellikle “Türk Dünyasından Çocuk Şiirleri 2” cildinin bölümleri arasında yer alan “Bulgaristan Türkleri, Batı Trakya Türkleri, Kosova Türkleri, Kuzey Makedonya Türkleri ve Gagavuz Türkleri çocuk şiirleri ile ilgili bölümlerin yazarlarının ilgili maddelerde çocuk edebiyatına dair genel bilgileri verirken süreli çocuk yayınlarına da yer ayırdıkları tespit edilmiştir. Çalışmanın editörleri Erol Sakallı ve Soner Sağlam’dır. Erol Sakallı aynı zamanda “Gagavuz Çocuk Şiirleri” bölümünün de yazarıdır. “Gagavuz Çocuk Şiirleri” bölümünde yer verilen iki Gagavuz süreli çocuk yayını dikkat çekmektedir. Bunlar Todur Zannet’in çocuk edebiyatına katkıları arasında yer verilen “Kırlangıç” dergisi ile Stephan Bulgar’ın yönetiminde çıkarılmaya başlanan “Saba Yıldızı” dergisinin “Güneşçik” adlı çocuk dergisi ilavesidir. Bu iki süreli çocuk yayını hakkında ayrıntılı olmasa da kısa, derleyici bilgiler kitap bölümünde yer almaktadır. Kırlangıç dergisinin ilk sayısında yer verilen yazarlar ve yine ilk sayısının resimlerinin kimler tarafından çizildiği kitap bölümündeki bilgilerden bazılarıdır. “Güneşçik” çocuk dergisinin de tıpkı “Kırlangıç” gibi çocuklara ana dili sevgisi ve millî bilinç aktarımını amaçladığı belirtilmektedir.

2.4. Sezer, Önder & Sakallı, Erol (2021). “Batı Trakya Türkleri Çocuk Şiirleri”, Türk Dünyasından Çocuk Şiirleri 2 içinde, s. 61-78, Bursa: Emin Yayınları.

Türk Dünyasından Çocuk Şiirleri 2’de yer alan ve Önder Sezer ile Erol Sakallı tarafından hazırlanmış “Batı Trakya Türk Çocuk Şiirleri” bölümünde Balkan Türklerinin süreli çocuk yayınlarından “Arkadaş Çocuk” dergisi zikredilmektedir. Batı Trakya Türkleri Çocuk edebiyatından bahsedilen kısımlarda Ahmet Veysel ile İlyas Rasim’in çıkardıkları “Arkadaş” çocuk dergisinin önemli bir yeri olduğu bu kitap bölümünde vurgulanmış ve bu kitap bölümünde geçen tek süreli çocuk yayını “Arkadaş” çocuk dergisi olmuştur. Söz konusu süreli çocuk yayınına Batı Trakya’da Türk çocuk edebiyatının temelini atanlar bahsinde yer verilmiştir.

2.5. Akgün, Atıf (2021). “Bulgaristan Türkleri Çocuk Şiirleri”, Türk Dünyasından Çocuk Şiirleri 2 içinde, s. 79-118, Bursa: Emin Yayınları.

Türk Dünyasından Çocuk Şiirleri 2’de yer alan “Bulgaristan Türkleri Çocuk Şiirleri” başlığı altında “Bulgaristan Türkleri Çocuk Edebiyatına Genel Bir Bakış” bölümü yer almaktadır. Bu bölümde yazar tarihsel bir yaklaşımla dönemlere ayırdığı çocuk edebiyatının gelişim çizgilerinde süreli çocuk yayınlarına dönem bazında örnek yayın adları ile yer vermiştir. Bu doğrultuda bölgede eski harfli Türkçe süreli çocuk yayın örneklerinden Sosyalist dönem süreli yayın örneklerine ve yakın dönemde faaliyet gösteren “Müslümanlar” dergisinin “Hilal” çocuk dergisi eki, “Filiz” çocuk gazetesi, “Balon” ve “Mozaik” çocuk dergilerine kadar yeni dönemin süreli yayınlarına yer verilmiştir. Söz konusu yayınların kurucu ve yazar kadroları hakkında kısmen bilgilerin yer aldığı çalışmada süreli yayınların bölgede gelişen çocuk edebiyatındaki yerinin önemine vurgu yapılmıştır.

2.6. Akgün, Atıf & Karakuş, Ertuğrul (2021). “Kuzey Makedonya Türkleri Çocuk Şiirleri”, Türk Dünyasından Çocuk Şiirleri 2 içinde, s. 297-320, Bursa: Emin Yayınları.

Türk Dünyasından Çocuk Şiirleri 2’de yer alan “Kuzey Makedonya Türk Çocuk Şiirleri” üst başlığı altında “Kuzey Makedonya Türkleri Çocuk Edebiyatına Genel Bir Bakış” başlığı yer almıştır. Bölüm yazarları Ertuğrul Karakuş ve Atıf Akgün’ün bölgede gelişen Türk çocuk edebiyatını genel

hatları ile değerlendirdikleri bu yazıda öncelikle Üsküp Dar-ül Muallimin müdürlerinden Sabri Cemil Bey'in 1911'de çıkardığı "Yeni Mektep" dergisi süreli çocuk yayıncılığının ilk numunesi olarak zikredilmiştir. "Yıldız" ve "Yeni Mektep" gibi süreli yayınlarda çocuklara hasredilen ürünlerin bulunduğu bilgisine yer verilmiştir. Bölgede daha sonraki dönemin Türkçe süreli yayıncılığında önemli yeri olan yayınlar arasında "Pioner" gazetesi ile "Sevinç" ve "Tomurcuk" dergileri belirtilmiştir. "Birlik" gazetesinin çocuk eki olan "Çocuk Bahçesi" ve bu yayında edebî ürünleri ile yer alan şahsiyetlerin isimleri de yine çalışmada yer bulan hususlar arasındadır. 2009'dan bu yana faaliyet gösteren "Kardelen" çocuk dergisi ile Yeni Bakan Yayınevi tarafından 2004'te ilk sayısı ile çıkmaya başlayan "Bahçe" dergisi bu çalışmada yeni dönemin temsilcileri olarak verilen süreli yayınlardır.

2.7. İğci, Alpay (2021). "Kosova Türkleri Çocuk Şiirleri", Türk Dünyasından Çocuk Şiirleri 2 içinde, s. 267-296, Bursa: Emin Yayınları.

Türk Dünyasından Çocuk Şiirleri 2'de yer alan "Kosova Türk Çocuk Şiirleri" başlığı altında "Kosova Türk Çocuk Edebiyatına Genel Bir Bakış Başlığı" yer almıştır. Alpay İğci tarafından hazırlanan bu bölümde Kosova'daki Türk çocuk edebiyatının önceleri Üsküp merkezli "Birlik" gazetesi ve bu gazetenin etrafındaki Sevinç, Tomurcuk ve Sesler dergileri etrafında geliştiği vurgulanmış; Kosova Türklerinin Makedonya'dan ayrışmasının Tan Yayınları ve Tan gazetesinin bölgede faaliyete başlaması ile olduğu belirtilmiştir. 1969 sonrası Doğru Yol Derneği tarafından yayınlanan "Filiz" çocuk dergisi, 1979'da yayınlanmaya başlanan "Kuş" dergisi Kosova Türk çocuklarına yönelik süreli yayınlar arasında zikredilmiştir. Bu çalışmada 1999 yılından itibaren Prizren'de yayınlanmaya başlayan Türkçem dergisine özel bir yer ayrılmış ve aynı zamanda çocuk şairi olan Zeynel Beksaç tarafından çıkarılan Türkçem dergisinin Kosova süreli çocuk yayıncılığı geleneğini sürdürdüğü belirtilmiştir. 2001'de "Gerçek", 2002'de "Derya", 2007'de "Bahar" ve 2012'de "İmza" dergilerinin okurları ile bulunduğu ve bu süreli yayınların Kosova Türk çocuk edebiyatı ürünlerinin edebî çevrelerle bulunduğu mecralar olduğu bu kitap bölümünde belirtilmiştir.

3. TEZLER

3.1. Öztürk, Gözde (2012). Makedonya'da Türk Çocuk Edebiyatı. Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Gözde Öztürk tarafından 2012 yılında Mehmet Özer danışmanlığında hazırlanan "Makedonya'da Türk Çocuk Edebiyatı" başlıklı çalışma söz konusu bölgede gelişen Türk çocuk edebiyatını bütüncül bir yaklaşımla incelemeyi hedefleyen bir yüksek lisans çalışmasıdır. Çalışmanın evren alanı "Tomurcuk" ve "Sevinç" dergileri olduğu için süreli yayın merkezli bir tez çalışması olduğu görülmektedir. Bu dergiler etrafındaki yazar kadrosunun ve temin edilen metinlerin incelenmesiyle bölgedeki çocuk edebiyatının genel görünümü ortaya konulmuştur. Balkanlar ve Makedonya hakkındaki tarihî ve sosyal bilgilerden sonra "Makedonya'da Türk Edebiyatı ve Türkçe Eğitim" başlığında süreli yayınlar değerlendirilmiştir. Özellikle 1944 yılından sonraki süreli yayıncılığa odaklanılan çalışmada "Birlik" gazetesi, "Sevinç", "Tomurcuk", "Sesler", "El Hilal", "Zaman", "Hikmet", "Köprü", "Kardelen" ve "Yeni Balkan" alt başlıklar altında incelenen süreli yayınlar olmuştur. Tez çalışmasının ana bölümü olan "Makedonya'da Türk Çocuk Edebiyatı" başlıklı bölümde "Çocuk Dergileri" yine alt başlık olarak değerlendirilmiş ve sadece "Sevinç" dergisi ayrıntılandırılmıştır. Sevinç dergisi üç tarihi dönem altında incelenmiştir. "1951-1980 Yılları Arasında Sevinç", "1980-1991 Yılları Arasında Sevinç" ve "1991-2000 Yılları Arasında Sevinç" olmak üzere üç dönemde bu derginin şiir ve hikâye varlığı tez çalışmasında ele alınmıştır.

3.2. Özgür, Aynur (2012). Kosova'da Türk Çocuk Edebiyatı. Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Özgür Aynur tarafından 2012 yılında Sabahattin Çağın danışmanlığında hazırlanan Kosova’da Türk Çocuk Edebiyatı başlıklı yüksek lisans tezinde yazar, Balkan coğrafyasının ve Kosova’nın tarihi hakkında bilgiler verdikten sonra “4.8.” maddede “Balkanlarda Edebiyatın Genel Durumu”, “4.8.5.” madde altında ise “Kosova’da Türk Çocuk Edebiyatı” başlığıyla bölgesel çocuk edebiyatına değinmiştir. Bu başlıkta Kosova Türk Çocuk Edebiyatındaki türler, türlerin gelişimi ve temsilcileri hakkında bilgiler yer almaktadır. “4.9. Kosova’da Türk Basın ve Yayın Hayatı” başlığında ise Kosova’da yayımlanan gazete ve dergiler ile faaliyetleri belirtilmiştir. Örnek süreli yayın olarak “Birlik”, “Tan”, “Sesimiz” gazeteleri, “Esin”, “Çevren”, “Çığ” dergilerine yer verilmiştir. Çalışmanın “4.9.4. Çocuk Dergi ve Gazeteleri” başlığında “Boncuk” çocuk eki, “Kuş” dergisi (1979) ve “İnci” çocuk dergisi üzerine incelemeler ve tespitler yapılmıştır.

3.3. Açıkgöz, Kerime Bal (2015). Bulgaristan’ın Şumnu İlinde Çıkarılan Mozaik Dergisinin Türkçe Eğitimi ve Kültür Aktarımı Açısından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

“Mozaik” çocuk dergisi üzerine 2015 yılında Mehmet Kara danışmanlığında Kerime Bal Açıkgöz tarafından yapılan yüksek lisans tez çalışmasında bu derginin Türkçe eğitimi ve kültür aktarımındaki rolü üzerinde durulmuştur. Yazar, araştırmasını aylık Mozaik dergisinin 2007-2012 yılları arasında çıkan 40 sayısı ile sınırlandırmıştır. Her sayıyı tema dağılımı, işlenen konular, Türkçe eğitimi ve kültür aktarımı unsurları, üslup, dil ve anlatım özellikleri, kahramanlar ve o sayının planı gibi ayrı başlıklar halinde inceleyen yazar, tez çalışmasında boyut, kapak, kâğıt ve kâğıdın gramajı, doku, yoğunluk, yüzey, yüzey rengi, forma ve forma sayısı, cilt ve ciltleme, tipografi, yazı karakteri, yazı boyutu, yazı rengi, boşluklar, görsel tasarım gibi derginin dış yapı unsurları ile ilgili bilgilere de yer vermiştir. Ekler kısmında konuyla ilgili fotoğraflar ve Mozaik dergisinin yazı ve yayın müdürü Nurten Remzi ile yapılan röportaj metinleri de yer almıştır.

3.4. Mehmet, Chousein (2016). Batı Trakya’da Yayımlanan Çocuk Dergileri Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.

Hüseyin Mehmet tarafından 2016 yılında Yüksel Topaloğlu danışmanlığında hazırlanan “Batı Trakya’da Yayımlanan Çocuk Dergileri Üzerine Bir Araştırma” başlıklı yüksek lisans tezi Batı Trakya sahasında süreli çocuk yayınları üzerine yapılan ender çalışmalardandır. Tezin birinci bölümünde yazar, müstakil çocuk dergileri başlığında “Aliş” dergisi, “Arkadaş” çocuk dergisi, “Pınar” çocuk dergisi, “Çocuk Dünyası/Genç Kalemler” dergisi gibi çocuk dergilerini derginin yayın anlayışı ve fiziksel görünümü, çıkış nedeni ve amacı, yazar ve şair kadrosu alt başlıklarıyla detaylı bir şekilde incelemiştir. Gazete ve dergilerin çocuk sayfaları ve ekleri başlığında ise Batı Trakya dergisinin “Aliş” sayfası, Akın gazetesinin “Çocuk” köşesi ve “Çocuk ve Mizah” sayfaları, “Azınlık Postası” gazetesinin “Çocuk Yaprağı” ve “Çocuklar İçin” sayfaları, “Öğretmen” dergisinin “Öğrenci” eki, “Gündem” gazetesinin “Boncuk” eki ve söz konusu sayfa ve eklerde yer alan yazıların yazar ve şair kadrosu belirtilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Batı Trakya’da yayımlanan çocuk dergileri içerik açısından incelenmiştir. Bu bölümde dergilerde yer alan şiir, hikâye, masal, fıkra, öykü, mektup, mizah, oyun/piyes, fabl, deneme, anı gibi türlere yer verilmiştir. Son bölümde dergilerin kronolojik, yazar adına göre alfabetik ve tematik dizinleri yapılmıştır. Bu dizinlerin de sonraki araştırmalara fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

3.5. Beyoğlu, Özden (2017). Kosova’da Türkçe Yayımlanan Bir Çocuk Dergisi: Türkçem (Şekil, Muhteva ve Yazar Kadrosu Bakımından Bir İnceleme). Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.

Kosova’da yayımlanan Türkçem çocuk dergisi Türkiye’de üzerinde iki yüksek lisans tezi çalışması yapılmış bir süreli yayındır. Bunlardan ilki 2017 yılında Özden Beyoğlu tarafından Levent Doğan danışmanlığında hazırlanan “Kosova’da Türkçe Yayımlanan Bir Çocuk Dergisi Türkçem (Şekil Muhteva ve Yazar Kadrosu Bakımından Bir İnceleme)” adını taşımaktadır. 1999 yılından itibaren

kesintisiz olarak yayınlanmakta olan derginin 1.-162. sayıları bu çalışma kapsamında örneklem olarak ele alınmıştır. Derginin 18. yılında hazırlanan bu çalışmada 1.-162. sayılar şekil muhteva ve yazar kadrosu bakımından incelenmiştir. 1. bölüm derginin kimlik bilgileri, 2. bölüm şekil özellikleri, 3. bölüm muhteva ve 4. bölüm yazar kadrosunu ele almaktadır. Dergideki edebî türlere muhteva özelliklerini ele alan 3. bölümde ayrıntılı yer verilmiştir.

3.6. Okumuş, Tuğba (2018). Türkçem Dergisinde Yer Alan Metinlerin Eğitsel Değerler Açısından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.

Kosova Türklerinin uzun soluklu çocuk dergilerinden biri olan “Türkçem” üzerine bir diğer yüksek lisans çalışması Tuğba Okumuş tarafından Ruhi Kara danışmanlığında hazırlanmıştır. “Türkçem Dergisinde Yer Alan Metinlerin Eğitsel Değerler Açısından İncelenmesi” başlıklı tez çalışması Türkçem dergisinin 2013 yılı Ağustos sayısı-2016 yılının Eylül sayısı dâhil toplam 42 sayısı incelenerek hazırlanmıştır. Dergideki edebî metinler döküman analizi yöntemi ile incelenmiş ve eğitsel değerler başlıklar halinde toplanmıştır. Özellikle evrensel, millî ve manevi değerlerin dergi üzerinden ne şekilde verildiği, gelecek ve kimlik inşası noktasında Türkçem dergisinin işlevi bu tez çalışmasında odaklanılan alanlar arasında yer almıştır. Temel değerler tablolar halinde gruplandırılarak gösterilmiştir. Bu tez çalışmasının kuramsal çerçeve adlı 2. bölümünün alt başlıklarından birinde “Makedonya ve Kosova’da Yayımlanan Çocuk Dergileri” başlığı ile “Sevinç”, “Tomurcuk”, “Boncuk”, “Kuş”, “Bahar” vb. diğer dergiler özel olarak birer başlık altında değerlendirilmiştir.

3.7. Şahin, Refide (2019). Makedonya Türk Çocuk Edebiyatında Değerler Eğitimi Tomurcuk Dergisi Örneği. Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

Refide Şahin’i tarafından Mehmet Özdemir danışmanlığında hazırlanan “Makedonya Türk Çocuk Edebiyatında Değerler Eğitimi Tomurcuk Dergisi Örneği” çocuk edebiyatı, Balkanlar ve süreli yayın alanında sayılı doktora çalışmasından biridir. Çalışmada Makedonya Türk çocuk edebiyatının en önemli süreli yayınlarından birisi olan Tomurcuk dergisi değerler eğitimi bağlamında değerlendirilmiştir. Değerler eğitimi disiplininin ve özelliklerinin tanıtıldığı bölümden sonra Makedonya’nın tarihi, Makedonya’da Türk edebiyatı, Makedonya’da çocuk edebiyatı incelenmiş; sonrasında Tomurcuk dergisi hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bu dergi esasında Tomurcuk dergisindeki metinlere odaklanılmış ve bu metinler “değerler eğitimi” açısından incelenmiştir. 1957 yılından 2004 yılına kadar yayına devam eden Tomurcuk dergisi bir bütün olarak ele alınmış; 1957-1958 ve 2003-2004 eğitim öğretim yılı arasındaki sayıları değerler eğitimi açısından incelenmiştir. Çalışmada süreli yayının faaliyet alanı içerisinde “saygı, sevgi, hoşgörü, sabır, yardımlaşma, merhamet, şefkat” gibi temel değerlerin verildiği belirtilmiştir. Çalışmada yer verilen değerler ana hatlarıyla şu başlıklar altında toplanmıştır: Ahlaki değerler, dinî değerler, estetik değerler, iktisadi değerler, siyasi değerler, sosyal değerler, teorik değerler. Tez araştırması kapsamında 47 yıllık derginin 470 sayısının 468’ine ulaşıldığı belirtilmiştir.

4. MAKALELER

4.1. Beksaç, Zeynel (2014). “Balkanlarda Türk Çocuk Edebiyatı”, Türk Dili VII(756): 750-780

Bu yazıda Kosova’da yayımlanan Türkçem dergisinin yayın yönetmeni olan Zeynel Beksaç Balkanlardaki Türk Çocuk Edebiyatı hakkında çeşitli yönleriyle bilgiler vermiştir. Çalışmanın ilk başlığında Balkanlar coğrafyasının tarihi ve kültürüne değinilmiştir. Daha sonra her bölge ayrı bir başlıkta ele alınarak Makedonya, Kosova, Bulgaristan, Batı Trakya (Bu kısım Lozan Antlaşması’ndan önceki ve sonraki dönem olarak tasnif edilmiştir) Romanya, Gagavuz alt başlıklarında toplanmıştır.

Her bölgedeki önemli çocuk edebiyatı temsilcilerinin faaliyeti hakkında bilgi veren yazar, Makedonya başlığında “Sevinç” ve “Tomurcuk” dergileri ile “Birlik” gazetesinin çocuk sayfasının çocuk edebiyatının gelişmesine katkı sunduğunu savunmuştur. Kosova’da yayımlanan “Filiz”, “Türkçem” dergilerinin yanı sıra Nusret Dişo’nun 2000’li yılların başında çıkardığı “Kardaş” ve “Arkadaş” dergilerine de yer verilmiştir. Bulgaristan’daki eski süreli çocuk yayımlarından “Eylülcü Çocuk”, “Piyoner”, yeni yayınlardan ise “Filiz”, “Balon”, “Mozaik” gibi yayınlardan bahsedilirken, Batı Trakya sahasından “Arkadaş” dergisi zikredilmektedir. Aynı zamanda Gagauz Yeri’nde 1988 yılında yayın hayatına başlayan “Ana Sözü” gazetesinin arka sayfasının çocuklar için ayrıldığı bilgisi de bu çalışmada yer almaktadır.

4.2. Çelebi, Turan (2015). “Makedonya Türk Çocuk Edebiyatının İlk Gazetesi: Pioner”, TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 3(6): 119-139

Bu makalede Makedonya Türk çocuk edebiyatının ilk süreli yayını olarak belirtilen “Pioner” gazetesinin 1950-1951 yıllarında yayımlanmış 10 sayısı esas alınmıştır. Araştırmacı makalesinde 10 yıla ait sayıların kronolojik fihristine yer vermiştir. Araştırmacı tarafından daha sonra bölgenin önemli süreli yayınları arasında olan “Sevinç” ve “Tomurcuk” dergilerinin öncüsü olarak kabul edilen bu gazetenin şekil özellikleri, yazar kadrosu ve muhtevası makalede alt başlıklar altında incelenmiştir. Bu gazetenin birçok çocuk edebiyatçısının ilk edebî ürünlerini yayımladığı zemin olduğu bilgisi önemlidir. “Pioner” gazetesi hakkında mevcut en kapsamlı çalışma durumunda olan bu makalede söz konusu gazete şu başlıklar altında makaleye konu edilmiştir: 1. Kimlik Bilgileri, 2. Şekil Bilgileri, 3. Amacı, 4. Muhteva Özellikleri, 5. Yazar Kadrosu ve makalenin ana tezini teşkil eden “6. Makedonya Türk Çocuk Edebiyatındaki Yeri”. Sonuç kısmında bulgular tartışılmıştır. Araştırmacı Sonuç’tan sonra “Pioner” gazetesinin ilk sayısından itibaren mevcut 10 sayının izahlı fihristine yer vermiştir. Çalışmanın bu kısmı da söz konusu yayın üzerinde detaylı incelemeler yapmak isteyen araştırmacılara yol gösterici bir özelliğe sahiptir.

4.3. Okumuş, Salih (2017). “Kosova’da Türkçe Yayınlanan Bir Çocuk Dergisi: Türkçem”, TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi, 1(10): 252-282

Salih Okumuş tarafından hazırlanan “Kosova’da Türkçe Yayınlanan Bir Çocuk Dergisi Türkçem” adlı makale söz konusu süreli yayını şekil, muhteva ve yazar kadrosu bakımından inceleyen bir çalışmadır. Bu çalışma aynı konuda yapılmış olan yüksek lisans tez çalışmasında olduğu gibi 1.-162. sayılar esas alınarak hazırlanmıştır ve bu husus çalışmanın başında belirtilmiştir. Makale “Giriş” bölümü ile başlar ve Giriş’te Kosova’daki süreli Türkçe yayıncılık hakkında genel bilgi verilip süreli yayınların isimleri paylaşılır. İlk 162 sayının incelendiği makalede öncelikle derginin kimlik bilgileri verilir. Bu kısımda derginin temin edilen 162 sayısındaki kimlik bilgileri bir tablo halinde “yazı kurulu, kapak ve resim, fotoğraf sorumlusu, yayın koordinatörü ve yazı işleri müdürünün” isminin belirtildiği bir tablo ile paylaşılır. Sonrasında derginin şekil özellikleri “kapak kompozisyonu, sayfa yapısı, dizgi ve baskı tekniği, fotoğraf ve çizim” gibi alt başlıklarda incelenmiştir. Muhteva özelliklerinde de yine edebî tür ekseninde bir inceleme yapılmıştır. Derginin edebî türleri üzerinde alt başlıklarda ayrıntılı olarak durulmuş; nesir ve nazım türleri iki alt başlık halinde incelenmiştir. “hikâye, roman, masal, efsane, destan, biyografi, makale, anı, fıkra, röportaj, atasözü, özlü sözler haber ve tanıtım yazıları” ilgili başlık altında yer verilen türlerden bir kısmıdır. Yazar kadrosu hakkında da bilgi verilmiş, temsilcilere dair bir isim listesi sunulmuştur.

4.4. Gölen, Zafer (2017). “Yugoslavya’da Yayınlanan Türkçe Dergilerde ‘Osmanlı’ İmgesi”, Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, 4(9): 7-23

Bu yazıda araştırmacı Yugoslavya topraklarında yayımlanan Türkçe dergilerde Osmanlı imgesi üzerinde durmuş olsa da çocuk dergilerinin yayın hayatına başladığı tarihlerle ilgili bilgiler de

vermiş ve Ethem Baymak'ın hatıralarına atıfta bulunmuştur. Ethem Baymak'ın "Tan" gazetesinin eki olan "Kuş" dergisini almanın bile nasıl zor olduğunu anlattığı kısımlar bu bağlamda değerlidir. Bu makale "Birlik", "Sesler", "Çevren", "Doğru Yol", "Esin" gibi yetişkinlere yönelik süreli yayımları merkezine almış olsa da o dönem süreli çocuk yayıncılığının zorluklarını göstermesi açısından ciddi bir öneme sahiptir.

4.5. Okumuş, Salih (2022). "Kosova ve Kuzey Makedonya'da Türkçe Yayımlanan Çocuk Dergilerinde Anlatı Türleri: Hikâye, Masal, Efsane, Destan", *Folklor/Edebiyat*, 28(112): 1171-1190

Salih Okumuş tarafından yapılan bu araştırmada Kosova ve Kuzey Makedonya'da yayınlanan Türk çocuk dergilerindeki anlatı türleri üzerine bir inceleme yapılmıştır. Makalenin ana metni, "Kosova ve Kuzey Makedonya'da Yayımlanan Türkçe Çocuk Dergilerinde Anlatı Türleri" başlığıyla verilmiştir. Kuzey Makedonya alt başlığında "Sevinç" dergisi ile bu derginin sayılarında yayınlanan hikâye, masal ve destan türleri ve "Tomurcuk" dergisi ile bu derginin sayılarında yayınlanan hikâye ve masal türleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Kosova alt başlığında ise "Kuş", "Türkçem" ve "Bahar" dergileri ayrıntılı yer almış bunların yanı sıra diğer çocuk dergileri alt başlığında "Boncuk", "Filiz" ve "İnci" dergilerine de temas edilmiştir. Kosova'da yayınlanan çocuk dergilerinde ağırlıklı olarak masal ve hikâye türleri görülse de "Bahar" dergisinde en çok karşılaşılan edebî türün şiir olması, "Türkçem" dergisinde efsane ve destan türünün örnekleri hakkında da bilgi verilmesi dikkat çekmektedir. Çalışmada dergilerin ayrı ayrı sayılarında eserleri yayınlanan yazarların adları da belirtilmiş, aynı zamanda dergilerin şekil özellikleri ile ilgili açıklamalar yapılmıştır. Sonuç kısmında yazar dergilerin çocukların eğitsel ve bilişsel gelişimlerine olan faydalarının yanında Türkçenin korunması ve yaşam mücadelesi vermesine de katkı sağladığına dikkat çekmiştir.

4.6. Çalışkan, Emir Feridun (2023). "Makedonya'da Çocuk Yayıncılığı: Balkan Çocuk Dergisi Kardelen Üzerine Bir İnceleme", *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı 1: 802-819

Makedonya'da yayımlanan "Kardelen" dergisi üzerine bir incelemeyi içeren çalışmada derginin 2020, 2021 ve 2022 yıllarına ait toplam 23 sayısı üzerinde bir döküman analizi yapılmıştır. Bu çalışmada derginin hem şekil hem de içerik özellikleri değerlendirilmiş ve çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Makalenin girişinde süreli çocuk yayıncılığı ve çocuk dergiciliği hakkında genel bilgiler ile okuyucu bu alandaki literatür hakkında bilgilendirilmiş, ikinci olarak Balkanlar ve çocuk dergiciliği başlığı ile bu alandaki genel durum okuyucuya tanıtılmıştır. Çocuk yayıncılığının Balkanlardaki durumu değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonraki başlıklarında araştırmanın modeli, çalışmanın materyali, verilerin toplanması ve analizi başlıkları ile bulgular ana maddeler halinde sıralanmıştır. Çalışmanın bulguları sıralanırken dergiden alıntılarla çeşitli görsellere yer verilmiştir. Bulgular içerik özellikleri ve şekil özellikleri olmak üzere iki başlık altında sıralanmıştır. "Sonuç ve Tartışma" başlığı öneriler ile zenginleştirilmiştir. Bu makaleye konu olan süreli yayın "Kardelen" 2009 yılında Üsküp'te köprü Derneği tarafından yayın hayatına başlamış, 2011-2012 eğitim yılına kadar yayınlarını sürdürmüştür. Dergi Balkanlarda yaşayan Türkçenin ve Türk kültürünün korunması ve yaşatılmasına hizmet etmek amacıyla faaliyet göstermiştir.

4.7. Koç, Raşit (2023). "Filiz Çocuk Gazetesinde Yer Alan Yazı Türlerinin Değerlendirilmesi", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 2023(34): 129-142

Bu makale tespitlerimize göre Bulgaristan Türklerinin en önemli süreli çocuk yayınlarından biri olan çocuk gazetesi "Filiz" üzerine gerçekleştirilmiş ilk bilimsel makale çalışmasıdır. Çalışma, gazetenin 2011-2019 yılları arasında yayınlanan sayılarında yer alan yazıların döküman analizi yöntemiyle taranarak sahip olduğu edebî türlerine göre incelenmesi esasına dayanmaktadır.

Sürelî çocuk yayıncılığının çocuk edebiyatı dairesinde ifade ettiği önemi tarihsel referanslarla tartışan “Giriş” bölümüyle başlayan makalede sırasıyla Yöntem, Evren ve Örneklem, Veri Toplama Aracı ve Bulgular hakkında bilgilere yer verilmiştir. Türkiye’de hakkında sınırlı bilgiye sahip olunan söz konusu yayının öncelikle şekil özelliklerine yer verilmiş, devamında Filiz çocuk gazetesinde yer alan edebî türlerin dağılımı sırasıyla “Hikâye, Masal, Şiir, Deneme, Mani, Bilmece, Fıkra, Kitap Özeti, Bilgilendirici Yazılar” alt başlıkları ile detaylandırılmıştır. Filiz çocuk gazetesinde yer alan yazı türlerinin yıllara göre dağılımını bir tablo ile paylaşan çalışma “Tartışma ve Sonuç” başlığı ile tamamlanmıştır.

5. BİLDİRİLER

5.1. Okumuş, Salih; Kaçar, Hakan ve Kaçar, Elif (2013). “Makedonya’da Türkçe Yayımlanan Bir Çocuk Dergisi: Tomurcuk”, UDEK Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı (Balkanlarda Türkçe) Bildiri Kitabı 2. Cilt içinde, s. 268-275, Tiran.

“Tomurcuk” dergisi üzerine yapılan bu araştırmanın giriş bölümünde dergi hakkında genel bilgiler verilmiş, çocukların eğitimi ve edebî zevkleri açısından önemine değinilmiş, aynı zamanda birçok yazarın ilk eserlerinin de bu derginin sayfalarında yer aldığı belirtilmiştir. Ana metni dört başlıkla ele alınan çalışmanın ilk başlığında “Tomurcuk” dergisinin kimlik bilgileri aktarılmış, yıllara göre derginin ücreti, yazı kurulu, yönetim müdürü, dizgi/baskı gibi genel bilgileri paylaşılmıştır. Sonraki başlıkta derginin kapak kompozisyonu, sayfa yapısı, dizgi ve baskı tekniği, fotoğraf ve desen, bölümler gibi şekil özellikleriyle ilgili detaylı bilgilendirmelere yer verilmiştir. Edebî açıdan en önemli başlık olarak nitelendirebileceğimiz derginin muhteva özellikleri başlığında dergide yayınlanan edebî türler şiir, hikâye, masal, düz yazılar olarak gruplandırılarak değerlendirilmiştir. Son başlık da “Tomurcuk” dergisinin yazar-çizer kadrosuna ayrılmış, şairlerin, yazarların ve kapak kompozisyonunu, derginin içinde yer alan görsel çizimlerini yapan ressamın adları zikredilmiştir. Sonuç bölümünde bulgular maddeler halinde sıralanmıştır.

5.2. Çelik, Mahmut & Gürel, Zeki (2017). “Makedonya’da Çocukların Türkçe Sevinci ‘Bahçe’ Çocuk Dergisi”, 22. Uluslararası Türk Kültür Sempozyumu bildiri kitabı içinde s. 101-110, Üsküp.

Mahmut Çelik ve Zeki Gürel tarafından hazırlanan bildiri 1991 bağımsızlık döneminde Makedonya’da Türkçe ilk sivil çocuk dergisi olan “Bahçe”yi incelemektedir. Demokratik dönemde “Bahçe”nin sürelî çocuk yayıncılığında öncü olduğu vurgulanır. “Bahçe” çocuk dergisi etrafında Balkanlarda Türkçe çocuk yayıncılığı ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra bu alanda araştırmacıların çeşitli önerileri de sunulmaktadır. Makalenin en önemli kısımlarından biri “2. Dünya Savaşı Sonrasında Türkçe Yayımlanan Çocuk Dergileri” başlığı altında verilen kronolojik ve ayrıntılı sürelî çocuk yayıncılığı bilgisidir. Bu başlık altında “Birlik” gazetesinden “Pioner”e, “Pioner” gazetesinden “Sevinç” ve “Tomurcuk” dergilerine ve Nusret Dişo Ülkü’nün “Çocuklara Arkadaş” adlı yayınından “Kardelen” ve “Petek” dergilerine kadar sürelî çocuk yayıncılığının durumuna dair ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci başlığı “Balkanlarda Çocukların Türkçe Sevinci Bahçe Çocuk Dergisi” ise 1991 sonrası kurulan “Bahçe” adlı derginin ayrıntılı bilgilerini ihtiva etmektedir. “Bahçe” adının hikâyesine de yer verilen makalede bu adlandırmanın Makedonya’da ilk çocuk dergisi olan 1900’lerin başındaki eski harfli “Bahçe” ve “Çocuk Bahçesi” dergilerinden esinlenilmiş olduğu bilgisi verilmektedir. 1991 sonrası çıkan “Bahçe”nin bu geleneğin devamcısı olduğu makalede vurgulanan hususlardan birisidir.

5.3. Akgün, Atif & Balat, Gülçin (2017). “Totaliter Dönem Bulgaristan’ında Devletin Türkçe Çocuk Gazetesi: Eylülcü Çocuk (İnceleme ve 1947-1948 Yılları İzahlı)

Fihristi)", Balkanlarda Türkçenin Süreli Yayınlarıdaki Yeri Sempozyumu Tebliğ Kitabı içinde, s. 70-119, Sarajevo: CPU Printing Company.

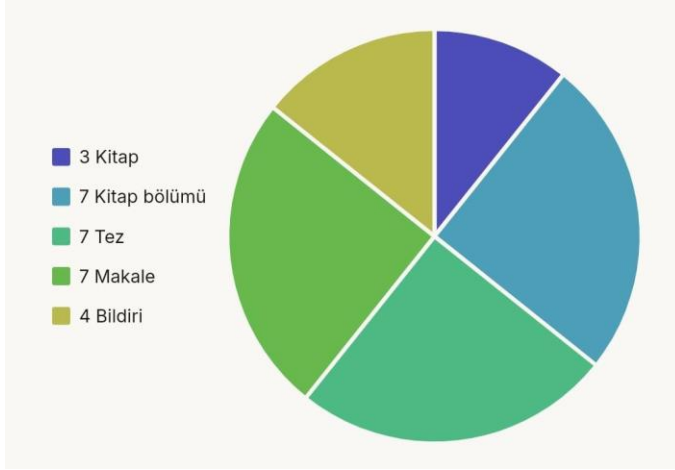
Atıf Akgün ve Gülçin Balat tarafından hazırlanan "Totaliter Dönem Bulgaristan'ında Devletin Türkçe Çocuk Gazetesi Eylülcü Çocuk" başlıklı makale Bulgaristan Türkleri süreli çocuk yayıncılığının Sosyalist dönemdeki en önemli yayını Eylülcü Çocuk'u 1947 ve 1948 yıllarının izahlı fihristiyle ele alan bir bildirdir. Bildiri iki ana bölümden oluşmaktadır. 1. Bölüm "Bulgaristan'da Süreli Türk Çocuk Yayıncılığı" adını taşımaktadır ve Bulgaristan'da eski harfli Türkçe süreli yayın örneklerinden günümüze kadar tespit edilebilen bütün süreli çocuk yayınlarını kronolojik olarak ele alan bir niteliğe sahiptir. İkinci bölüm "Bulgaristan Türk Süreli Çocuk Yayıncılığında Eylülcü Çocuk" adını taşımaktadır. 1946 yılından 1960 yılına kadar 14 yıl boyunca kesintisiz yayınlanan Türkçe çocuk gazetesi Eylülcü Çocuk hakkında genel bilgilerle başlayan bölümde "Eylülcü Çocuk'ta Yer Alan Edebî Türlerin Sayısal Dağılımı", "Eylülcü Çocuk'ta Tespit Edilen Şair ve Yazarların İsimleri" gibi tablolar ilgili süreli yayını tanıtıcı özelliğe sahiptir. Çalışmanın devamında 1947 ve 1948 yıllarına ait tüm sayılarının izahlı fihristine yer verilmiş, içerikleri tanıtılmıştır. Oldukça uzun olan bu bölümün yayın üzerinde araştırma yapacaklar için genel veri sunması amaçlanmıştır. Sonuç bölümünde ise 1947 ve 1948 yılları esas alınarak gazete hakkında betimleyici bilgilere yer verilmiştir.

5.4. Akgün, Atıf (2022). "Balkan Türkleri Süreli Çocuk Yayıncılığında Eski Harfli Bir Örnek: Yoldaş Dergisi Üzerinde Değerlendirme", I. Uluslararası Türk Dünyası Çocuk Edebiyatı Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde s. 1-15, Ankara: İksad Publishing.

I. Uluslararası Türk Dünyası Çocuk Edebiyatı Sempozyumu'nda sunulan "Balkan Türkleri Süreli Çocuk Yayıncılığında Eski Harfli Bir Örnek: Yoldaş Dergisi Üzerinde Değerlendirme" adlı bildiri Atıf Akgün tarafından hazırlanmıştır. Balkan Türklerinin eski harfli Türkçe süreli çocuk yayınları üzerine gerçekleştirilen sayılı akademik çalışma arasındadır. 1921-1922 yılları arasında Bulgaristan Şumnu'da yayınlanan "Yoldaş" adlı çocuk dergisinin toplam 6 sayı yayımlandığı bilinmektedir. Bu bildiri çalışmasında temin edilen 4 sayı üzerinde niteliksel bir inceleme yapılmış, mevcut sayıların "fihristleri", "klasik köşeleri", "yazar kadrosu", "yayın anlayışı" ile sayılarda yer verilen "edebî türler ve içerikleri" hakkında genel değerlendirmelere gidilmiştir. Bildiride öncelikle eski harfli süreli yayıncılık döneminin diğer yayınları özellikle çocuk edebiyatı ekseninde tanıtılmıştır. Sonrasında Bulgaristan'da Türkçe süreli çocuk yayınları (1921'den 2022'ye kadar olan süre) "yayımlandığı yıl aralıkları, yayıncısı, yayın yeri ve türü" ile bir tabloda özetlenmiştir. Yoldaş dergisi hakkında şekil bilgilerinden sonra dergi sahibi Hafız Abdullah Fehmi Meçik özel bir başlık altında tanıtılmıştır. 2. alt başlık "2.-5. Sayıların Fihristi"dir. Fihristte özellikle "içindekiler", "sayfa sayıları" ve "müellifleri" verilmiştir. Dergi köşeleri başlığı altında "genel kültür yazıları", "eğitim öğretim ortamına hasredilen yazılar", "edebî yazılar", "bilmece köşesi", "yazar kadrosu" ve "yayın anlayışı" alt başlıkları ile bu süreli yayını ayrıntılı olarak incelenmiştir.

GENEL DEĞERLENDİRME

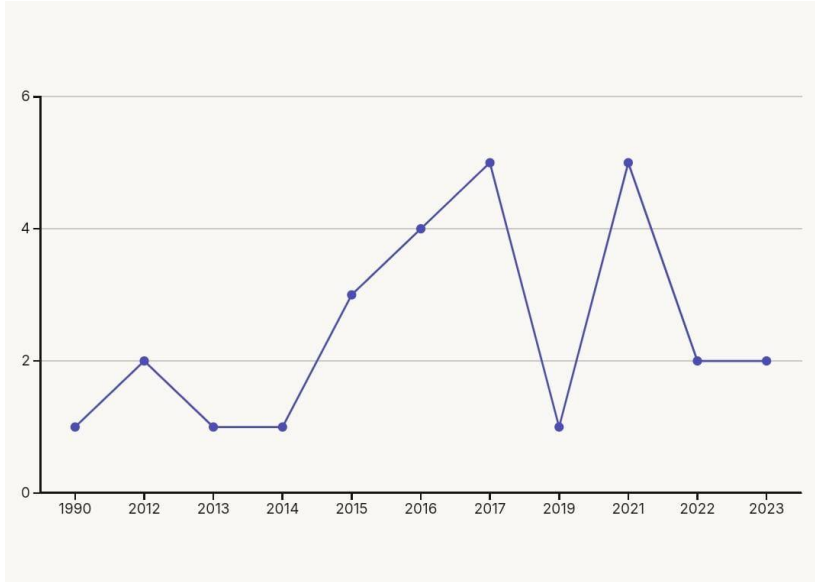
Bildiride incelenen kaynaklar (Analitik bibliyografya maddeleri), Balkan Türklerinin süreli çocuk yayıncılığı ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Bu kaynaklar, farklı ülkelerde, farklı dönemlerde ve farklı formatlarda yayınlanan çalışmaların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu noktada mevcut kaynakların bilimsel yayın türlerine göre dağılımı şöyledir:

Grafik 1: Bilimsel Çalışma Türlerine Göre Dağılım

Bu çalışmalardan elde edilen bulgular, ana hatlarıyla ve maddeler halinde Balkan Türklerinin süreli çocuk yayıncılığının tarihsel gelişimini, süreli çocuk yayıncılığındaki içeriği, yazar kadrosunu ve etkilerini ortaya koymaktadır.

Mevcut çalışmaların önemli bir bölümü edebiyat tarihi niteliğini haiz; Balkan Türklerinin süreli çocuk yayıncılığının tarihî seyrini gösteren çalışmalardır. Bu bağlamda söz konusu çalışmalar bölgedeki çocuk edebiyatı tarihlerini yorumlarken süreli çocuk yayıncılığı ile bütünleşik bir edebiyat varlığını ortaya koymaktadırlar. Bu bağlamda Batı Trakya sahasında “Aliş” ve “Arkadaş” çocuk yayıncılığı; Bulgaristan sahasında “Eylülcü Çocuk” ve “Filiz” gazeteleri, Makedonya sahasında “Sevinç” ve “Tomurcuk” dergileri, Kosova’da yakın dönemde “Türkçem” dergisi gibi yayıncılığın ilgili sahalardaki çocuk edebiyatının ana temsil zeminlerine dönüştüğü ortaya konulmuştur. Tarihsel gelişim noktasında bibliyografya analitiğinin sunduğu bir diğer veri, bu alandaki bilimsel çalışmaların 1990 yılı ve sonrasında gelişmiş olmasıdır.

Grafik 2: Yıllara Göre Bilimsel Çalışmalar

Balkan Türklerinin süreli çocuk yayıncılığı ile ilgili bilimsel çalışmalar yayın yıllarına göre sıralandığında başlangıç noktasını 1990’lı yıllar belirlemektedir. Bu alandaki çalışmaların devam eden yıllarda artarak devam ettiği ise bir diğer gözlemlenen husustur.

Bildiri çalışmamızdaki analitiklerde tespit edilen bir diğer husus bilimsel çalışmaların bir bölümünde süreli çocuk yayınlarının içeriklerinin incelenmiş olmasıdır. Bu noktada süreli yayınlardaki edebiyat varlığının tema ve edebî türler bağlamında ele alındığı görülmüştür. “Yugoslavya’da Yayımlanan Türkçe Dergilerde ‘Osmanlı’ İmgesi”, “Kosova’da Türkçe Yayımlanan Bir Çocuk Dergisi: Türkçem (Şekil, Muhteva ve Yazar Kadrosu Bakımından Bir İnceleme” veya “Kosova ve Kuzey Makedonya’da Türkçe Yayımlanan Çocuk Dergilerinde Anlatı Türleri: Hikâye, Masal, Efsane, Destan” başlıklı yayınlar bu bağlamda değerlendirilebilecek çalışmalar arasındadır. Analitik bibliyografya dahilindeki bilimsel çalışmaların ilgili süreli yayınları genel bir yaklaşımla değerlendiren öncü çalışmalar olduğu görülmekte ve spesifik inceleme alanlarının zamanla geliştiği ve ilk çalışmalar sonrasında daha uygun bir gelişme alanı bulunduğu anlaşılmaktadır.

Atıf AKGÜN	Mahmut ÇELİK
Alpay İGÇİ	Önder SEZER
Aynur ÖZGÜR	Özden BEYOĞLU
Chousein MECHMET	Rahmi ALİ
Elif KAÇAR	Raşit KOÇ
Emir Feridun ÇALIŞKAN	Refide ŞAİNİ
Ertuğrul KARAKUŞ	Salih OKUMUŞ
Erol SAKALLI	Tuğba OKUMUŞ
Feyyaz SAĞLAM	Turan ÇELEBİ
Gözde ÖZTÜRK	Zafer GÖLEN
Gülçin BALAT	Zeki GÜREL
Hakan KAÇAR	Zeynel BEKSAÇ
Kerime Bal AÇIKGÖZ	

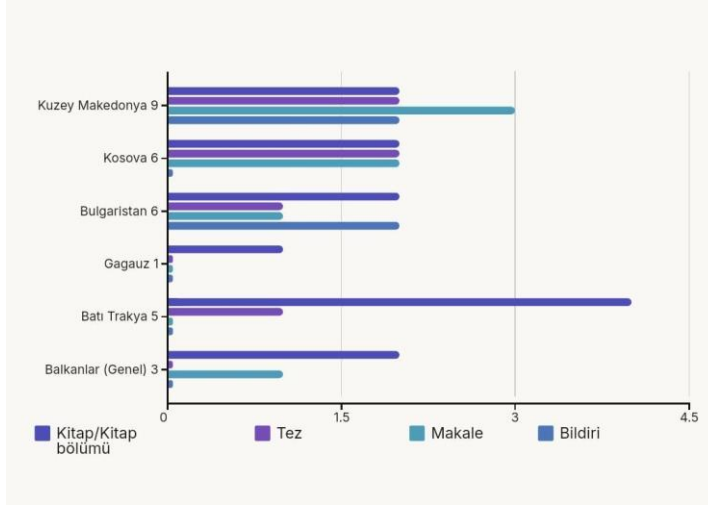
Tablo 1: Balkan Türkleri Süreli Çocuk Yayınları Üzerinde Çalışması Bulunan Bazı Araştırmacılar

Mevcut araştırmacılar dikkate alındığında Türkiye merkezli önemli bir kadronun bölgedeki süreli çocuk yayıncılığı üzerinde çalışmalarının bulunduğu görülmektedir. Bu alanda “tez” boyutundaki çalışmalarda Refide Şaini, Chousein Mehmet, Aynur Özgür, Gözde Öztürk gibi söz konusu bölgelerden olan isimlerin öne çıkmış olması tez niteliğindeki çalışmaların ihtiyacı olan saha çalışması ve arşiv gerekliliği dikkate alındığında anlamlı bir görünüm arz etmektedir.

Türkiye merkezli ve Türkiyeli araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen tez niteliğindeki çalışmalarda süreli çocuk yayınlarının kazanımlarının incelendiği ve özellikle tez türündeki çalışmalarda «Eğitim» işlevine odaklanıldığı görülmektedir. Bir diğer ifadeyle “tez” niteliğindeki bilimsel çalışmalarda söz konusu süreli yayınlara öncelikle “eğitim” alanından bir ilgi olduğu tespit edilmiştir. “Bulgaristan’ın Şumnu İlinde Çıkarılan Mozaik Dergisinin Türkçe Eğitimi ve Kültür Aktarımı Açısından İncelenmesi”, “Türkçem Dergisinde Yer Alan Metinlerin Eğitsel Değerler Açısından İncelenmesi” veya “Makedonya Türk Çocuk Edebiyatında Değerler Eğitimi Tomurcuk Dergisi Örneği” gibi tez çalışmaları bu bağlamda örnek çalışmalardan bazılarıdır.

Balkan Türklerinin süreli çocuk yayıncılığı üzerine yapılmış olan çalışmaların ilgili yayınların ortaya konuldukları bölgeler dikkate alınarak oranlarına bakıldığında eski Yugoslavya sahası olarak bilinen Kuzey Makedonya ve Kosova Türkleri süreli çocuk yayınlarını merkeze alan bilimsel

çalışmaların sayısal olarak önde olduğu görülmektedir. Bu noktada bölgelere göre çalışmaların sayısal dağılımını gösteren bilgiler şu şekildedir:

Grafik 3: Bölgelere Göre Bilimsel Çalışmalar

Bildirimizde genel değerlendirmelerimizi şu tespitlerimizle özetleyebiliriz: Balkan Türklerinin süreli çocuk yayınları ile ilgili inceleme ve değerlendirmelere öncelikle genel Çocuk Edebiyatı üst başlığı altındaki çalışmalarda yer verilmiş; süreç içerisinde doğrudan süreli yayınları merkeze alan bilimsel çalışmalar ortaya konulmuştur.

Süreli yayınlar üzerindeki bilimsel çalışmaların tez ve makale üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bilimsel çalışmalar öncelikle süreli çocuk yayınına bütüncül bir yaklaşımla incelemeyi hedeflemektedir. İkinci olarak süreli çocuk yayınları üzerinde «değerler eğitimi», «anlatı türleri», «Osmanlı imgesi» gibi konu alanları üzerinden araştırmaları esas alan ayrıntılandırılmış bilimsel çalışmalar gerçekleştirildiği görülmüştür.

Literatüre yansıyan araştırmaların sahiplerinin araştırmacı profili dikkate alındığında süreli yayınlara genellikle edebiyat bilimcilerin odaklandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra halkbilim ve eğitimbilim alanlarından da konuya yönelmiş bir araştırmacı profili söz konusudur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Balkan Türkleri süreli çocuk yayıncılığı üzerindeki bilimsel çalışmalar bu bölgelerde varlık gösteren süreli Türk çocuk yayıncılığının aynı bölgelerde gelişen yerel Türk çocuk edebiyatlarının «hafızası» durumunda olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu yayınların sahip olduğu içerik sadece çocuk edebiyatı dairesinde değil sosyal bilimlerin birçok şubesi için büyük bir veri oluşturmaktadır. Bu çalışma, Balkan Türklerinin süreli çocuk yayıncılığı ile ilgili özellikle 1990 sonrasında yoğunlaşan önemli bir bilgi birikimine dikkati çekmekte ve gelecek çalışmalar için veri sunmayı hedeflemektedir. Bu çalışma, bu alanda çalışan araştırmacılar için referans niteliğinde hazırlanmış ve Balkan Türklerinin kültür hayatına önemli katkılar sağlayan süreli çocuk yayıncılığının önemini vurgulamıştır.

Balkan Türkleri süreli çocuk yayıncılığı üzerindeki bilimsel çalışmalar söz konusu süreli çocuk yayıncılığının bu toplulukların sosyo-kültürel varlığında üç temel alanda işleve sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yayınlar, Balkan Türk çocuklarına ana dillerini öğrenme ve anadili eğitimini destekleme alanında misyon yüklenmektedir. “Eğitim” işlevi olarak genelleştirebileceğimiz bu husus özellikle tez niteliğindeki bilimsel çalışmalarda değerler eğitimi bağlamında incelenmiştir. Kültür aktarımına odaklanan bir diğer işlev de söz konusu süreli yayınları merkeze alan birçok bilimsel çalışmada ortaya konulmuştur.

Eğitim ve kültür aktarımı alanları haricinde söz konusu yayınların özellikle edebî varlığını inceleyen bilimsel çalışmalar estetik işlevi ortaya koymakta ve bu noktada süreli yayınların sahip olduğu estetik varlığı değerlendirmektedir. Bu bağlamda üçüncü olarak söz konusu yayınların sahip olduğu estetik işleve dikkat çekilmektedir.

Özetle ifade etmek gerekirse bu çalışmada genel bir değerlendirmeye tabi tutulan bilimsel çalışmalar, bildirimize konu olan süreli yayınların Balkan Türklerinin sosyo-kültürel varlığında eğitimsel, kültürel ve estetik rol oynadığını göstermektedir. Bu yayınlar, Balkan Türk çocuklarına ana dillerini öğrenme, kültürel değerlerini benimseme ve sosyalleşme fırsatı sağlamaktadır. Ayrıca bu yayınlar, Balkan Türk çocuklarının edebiyat, sanat ve kültür alanlarında gelişmelerine katkıda bulunmaktadır.

Çalışmanın sonuç bulguları Balkan Türklerinin süreli ocuk yayıncılığının daha da geliştirilmesi için bazı öneriler sunmaktadır. Bu neriler, süreli yayınların fizikî kalitesinin artırılması, içeriklerinin zenginleştirilmesi, yazar kadrolarının eğitimi/genişletilmesi ve yayınların erişiminin kolaylaştırılması gibi konuları kapsamaktadır. Yayınların niteliğini geliştirme noktasında deneyimli yazarlar ve editörler ile çalışmak da öne çıkan öneriler arasındadır. Yayınların içeriklerini zenginleştirmek için konu alanını çeşitlendirmek ve farklı edebî türlere yer vermek dikkate alınabilecek hususlar arasındadır. Yayınların erişimini kolaylaştırmak için dijital platformlar kullanmak önemli bir kazanım olacaktır. Balkan Türklerinin süreli ocuk yayıncılığı üzerindeki bilimsel çalışmalarda genellikle yakın dönemin süreli yayınları ve erişilebilen sayılar üzerinde incelemelere girişilmiştir. Bu bağlamda özellikle eski harfli süreli ocuk yayıncılığı üzerinde bilimsel çalışmaların gerçekleştirilmesi bölgede ilk dönem süreli Türk ocuk yayıncılığının da tanınması ve tanıtılmasında katkı sunacaktır.

KAYNAKLAR

- Açıkgöz, K. B. (2015). Bulgaristan'ın şumnu İlinde ıkarılan Mozaik Dergisinin Türkçe Eğitimi ve Kültür Aktarımı Açısından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Akgün, A. (2016). Bulgaristan Türkleri ocuk Edebiyatı (Dönemler-Temsilciler-Türler). Ankara: Bengü.
- Akgün, A.; Balat, G. (2017). "Totaliter Dönem Bulgaristan'ında Devletin Türkçe ocuk Gazetesi: Eylülcü ocuk (İnceleme ve 1947-1948 Yılları İzahlı Fihristi)", Balkanlarda Türkçenin Süreli Yayınlarıdaki Yeri Sempozyumu Tebliğ Kitabı içinde, s. 70-119, Sarajevo: CPU Printing Company.
- Akgün, A. (2021). "Bulgaristan Türkleri ocuk şiirleri", Türk Dünyasından ocuk şiirleri 2 içinde, s. 79-118, Bursa: Emin.
- Akgün A.; Karakuş E. (2021). "Kuzey Makedonya Türkleri ocuk şiirleri", Türk Dünyasından ocuk şiirleri 2 içinde, s. 297-320, Bursa: Emin.
- Akgün, A. (2022). "Balkan Türkleri Süreli ocuk Yayıncılığında Eski Harfli Bir rnek: Yoldaş Dergisi zerinden Bir İnceleme", I. Uluslararası Türk Dünyası ocuk Edebiyatı Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde, s. 1-15, Ankara: İksad Publishing.
- Ali, R. (2015). Batı Trakya'da Türk Edebiyatı'na Gönül Verenler (Hayatları-Edebî Kişilikleri-Eserleri-Eserlerinden rnekler). Ankara: Bengü.
- Beksaç, Z. (2014). "Balkanlarda Türk ocuk Edebiyatı", Türk Dili VII (756): 750-780
- Beyoğlu, . (2017). Kosova'da Türkçe Yayınlanan Bir ocuk Dergisi: Türkçem (şekil, Muhteva ve Yazar Kadrosu Bakımından Bir İnceleme). Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya niversitesi.
- Çalışkan, E. F. (2023). "Makedonya'da ocuk Yayıncılığı: Balkan ocuk Dergisi Kardelen zerine Bir İnceleme", Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, zel Sayı 1: 802-819
- Çelebi, T. (2015). "Makedonya Türk ocuk Edebiyatının İlk Gazetesi: Pioner", TRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 3(6): 119-139

- Çelebi, T. (2016). “7.6. Balkanlarda Türkçe Yazılan Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Bölümü: Makedonya ve Kosova Türk Çocuk Edebiyatının Teşekkülünde Necati Zekeriya'nın Öncülüğü”, Çocuk Edebiyatından Barış Kültürü kitabı içinde, s.707-712, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.
- Çelik, M.; Gürel, Z. (2017). “Makedonya’da Çocukların Türkçe Sevinci ‘Bahçe’ Çocuk Dergisi”, 22. Uluslararası Türk Kültür Sempozyumu bildiri kitabı içinde, s. 101-110, Üsküp.
- Gölen, Z. (2017). “Yugoslavya’da Yayımlanan Türkçe Dergilerde ‘Osmanlı’ İmgesi”, Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, 4(9): 7-23
- İğci, A. (2021). “Kosova Türkleri Çocuk Şiirleri”, Türk Dünyasından Çocuk Şiirleri 2 kitabı içinde, s. 267-296, Bursa: Emin.
- Koç, R. (2023). “Filiz Çocuk Gazetesinde Yer Alan Yazı Türlerinin Değerlendirilmesi”, RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 2023(34): 129-142
- Mechmet, Ch. (2016). Batı Trakya’da Yayımlanan Çocuk Dergileri Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Okumuş, S.; Kaçar, H. ve Kaçar, E. (2013). “Makedonya’da Türkçe Yayımlanan Bir Çocuk Dergisi: Tomurcuk”, UDEK Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı (Balkanlarda Türkçe) Bildiri Kitabı 2. Cilt içinde, s. 268-275, Tiran.
- Okumuş, S. (2017). “Kosova’da Türkçe Yayımlanan Bir Çocuk Dergisi: Türkçem”, TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi, 1(10): 252-282
- Okumuş, S. (2022). “Kosova ve Kuzey Makedonya’da Türkçe Yayımlanan Çocuk Dergilerinde Anlatı Türleri: Hikâye, Masal, Efsane, Destan”, Folklor/Edebiyat, 28(112): 1171-1190
- Okumuş, T. (2018). Türkçem Dergisinde Yer Alan Metinlerin Eğitsel Değerler Açısından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.
- Özgür, A. (2012). Kosova’da Türk Çocuk Edebiyatı. Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Öztürk, G. (2012). Makedonya’da Türk Çocuk Edebiyatı. Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Sağlam, F. (1990). Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı. İstanbul: BTTDD.
- Sakallı, E. (2021). “Gagavuz Çocuk Şiirleri”, Türk Dünyasından Çocuk Şiirleri 2 kitabı içinde, s. 157-176, Bursa: Emin.
- Sezer Ö.; Sakallı E. (2021). “Batı Trakya Türkleri Çocuk Şiirleri”, Türk Dünyasından Çocuk Şiirleri 2 kitabı içinde, s. 61-78, Bursa: Emin.
- Şaini, R. (2019). Makedonya Türk Çocuk Edebiyatında Değerler Eğitimi Tomurcuk Dergisi Örneği. Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Topaloğlu, Y. (2016). “4. 1. Çocuk Dergileri Bölümü: Batı Trakya Türklerinin Çocuk Dergisi: Arkadaş Çocuk Dergisi”, Çocuk Edebiyatından Barış Kültürü kitabı içinde, s. 459-472, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.

**VİKTOR ASTAFYEV'İN ROMANLARINDA SAVAŞ TASVİRİNİN ÜSLUP
ÖZELLİKLERİ (KAPSAMLI ORTAOKUL KIDEMLİ ÖĞRENCİLERİ İÇİN)**

Prof. Dr. Oleg Yurievich LATYSHEV¹

Polina LATYSHEVA²

Doç. Dr. Slavica PAVLOVIĆ³

Doç. Dr. Karolina TADIĆ-LESKO⁴

**STYLISTIC FEATURES OF THE DEPICTION OF WAR IN THE NOVELS OF VIKTOR
ASTAFYEV FOR SENIOR SCHOOLCHILDREN OF THE SECONDARY
COMPREHENSIVE SCHOOL**

Prof. Dr. Oleg Yurievich LATYSHEV⁵

Polina LATYSHEVA⁶

Doç. Dr. Slavica PAVLOVIĆ⁷

Doç. Dr. Karolina TADIĆ-LESKO⁸

The style of Viktor Astafyev's novel "Cursed and Killed" balances on the edge of a strictly literary artistic style, which, for the sake of truthfulness, is saturated with elements of colloquialisms, thanks to which a completely special narrative appears [2].

This novel has repeatedly been called new and even the last word in literature dedicated to the Great Patriotic War, so unusual and unexpected is it in terms of speech and in the totality of the meanings touched upon.

The writing of the novel was done during the perestroika years, as already mentioned in the first chapter of this study, which allowed Viktor Astafyev to more clearly apply his multifaceted life and creative experience here.

¹ M.D. Shapovalenko'nun adını taşıyan Uluslararası Mariinskaya Akademisi Başkanı Moskova, Rusya, papa888@list.ru

² M.D. Shapovalenko'nun Adını Taşıyan Uluslararası Mariinskaya Akademisi Müdürü Moskova, Rusya, papa888@list.ru

³ Bosna-Hersek, Mostar Üniversitesi Fen ve Pedagoji Fakültesi IMA Bilimsel Baş Sekreteri, godotcici@gmail.com

⁴ Bosna-Hersek, Mostar Üniversitesi Mostar Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Merkezi, papa888@list.ru

⁵ D.Sc., Ph.D., D.Sc.h.c., full member of IAS, IANH, EANH, ISA, IACUTLL, corresponding member of IAPS, professor of RANH, president, International Mariinskaya Academy named after M.D. Shapovalenko, Moscow, Russia, ORCID: 0000-0002-6164-0015, papa888@list.ru

⁶ executive director, International Mariinskaya Academy named after M.D. Shapovalenko, Moscow, Russia, ORCID [0000-0002-6164-0015, papa888@list.ru

⁷ PhD, Associate Professor, Faculty of Science and Education, University of Mostar, Faculty of Pedagogics, Mostar, Bosnia and Herzegovina, Chief Scientific Secretary of the IMA and Head of the National Section of Bosnia and Herzegovina of the International Mariinsky Academy named after M.D. Shapovalenko, godotcici@gmail.com

⁸ PhD, Associate Professor, Social Work Center Mostar, Faculty of Humanities, University of Mostar, Faculty of Social Work, Scientific Secretary of the National Section of Bosnia and Herzegovina of the International Mariinsky Academy named after M.D. Shapovalenko, Mostar, Bosnia and Herzegovina

The insightful wisdom inherent in this outstanding creator prompted the writer to take a completely new approach to the consideration of historical values from the standpoint of the new social situation in which he worked [7]. This allowed Viktor Astafyev to re-evaluate stereotypical, established views and ideas, and to agree on his truth about the war: "This is my truth, mine, and no one else's. It may not coincide with another truth" (Astafyev V.P. Comments, 2002).

This shows the individuality of the writer's creative style, which follows from the individual artistic method of Viktor Astafyev, which was given attention in the first paragraph of the first chapter of this study [6].

According to Astafyev himself, the writer always discovers "his America", otherwise he can be considered nothing other than "a craftsman repeating someone, a shell that has stuck to someone else's ship" (Astafyev V.P., 1980).

The answer to the question of what prompted Viktor Astafyev to give the novel such special and somewhat unexpected features is contained in the words of the author himself: What would I like to see in prose about the war? The truth! The whole cruel but necessary truth, so that humanity, having learned it, would be more reasonable (Astafyev V.P., 1980).

The novel "Cursed and Killed" is intended to both amaze with terrible facts, which before Astafyev it was not customary to narrate, and to contain "sharpness, strangeness, categoricalness of the author's intonation, striking even for Astafyev" (Russian writers. XX century, 1998).

It is quite natural that the novel "Cursed and Killed" caused a violent reaction among domestic critics. The writer was fully aware that his brainchild would face "a revelry of violent opinions" (Astafyev, 2002).

Critics, while paying tribute to the courage and incorruptibility of the author's position, who succeeded in creating not only an individual style for his entire work, but also for this particular novel, nevertheless called it a "hard labor feat" (Astafyev, 2002).

Many found this style of narration unacceptable for reflecting the events of the Great Patriotic War, which were sacred to all Soviet people, since they were accustomed to standing at attention during moments of silence [4].

However, who was silent about what at such moments became increasingly difficult to determine with the passage of time. Astafyev understood perfectly well that only a completely unusual and unfamiliar to the refined reader's ear style of narration would make one truly penetrate the whole essence of what was being presented on the pages of the novel [3]. But for some this seemed enough to accuse Astafyev even of apostasy and betrayal. In fact, with each passing year the disagreements are increasingly smoothed out, and, as if apologizing to the creator, critics are looking for a "golden mean". According to the conviction of Yu. Rostovtsev, it is obvious that "at the end of his life Astafyev somehow became embittered, somehow fundamentally rejected the bright kindness of his previously inherent outlook and began to seek some kind of final harsh truth" (Rostovtsev, 2009). One should not agree with this, because it is enough to read other works by Astafyev, which fill the final decade of his extraordinary creativity, and from each of their pages a lot of that same "bright kindness" will flow [3].

In addition, P. Basinsky specifies that Astafyev is one of the few, from the point of view of this literary critic, who had the right to do this, implying by this, first of all, such a clearly expressed stylistic innovation of the author, as if encroaching on the foundations of literature (Rostovtsev, 2009).

In turn, V. Kurbatov gave a speech dedicated to the posthumous awarding of Viktor Astafyev in 2009 with the A. Solzhenitsyn Prize, in which he called the novel "Cursed and Killed" "the most painful book in Russian literature" (Rostovtsev, 2009).

Also, V. Kurbatov in this speech defined the stylistic manner of depicting the events of the Great Patriotic War, full of truthful sound, irreconcilability to concealing any necessary details of military events "ahead of historical time" (Rostovtsev, 2009).

It is precisely because of this important circumstance that the overwhelming majority of critics of the style of Astafiev's novel could not in a timely manner truly appreciate the full scale of the steps taken in literature by Astafiev [2].

Other authors, clearly not shy in expressions, had to come to the forefront in order to prove “by contradiction” that the narrative style chosen by Astafiev was by no means an end in itself, but helped “hit the target right on target”.

At the same time, the view from abroad is by no means uninteresting, as researchers are not committed to any literary movements and do not “serve” anyone’s interests in modern literature and literary criticism.

For example, the modern Chinese literary scholar Zhang Ze expresses regret that the talented writer Astafyev has turned into a “sad detective” (Zhang Ze, 2000) and an “enemy of socialism” (Zhang Ze, 2001).

The desire of a foreign colleague to express clear condemnation of Viktor Astafyev for his alleged slander of the sacred Great Patriotic War is explainable by the more consistent course of his country of residence towards the widespread and full-scale implementation of communist ideas [1]. At the same time, his compatriot Shi Guoxiong, who, at first glance, should also think in a key similar to the frank statements of Zhang Ze, nevertheless calls Astafyev “an exponent of the Russian soul” (Shi Guoxiong, 1995).

In addition, Shi Guoxiong is also convinced that the novel “Cursed and Killed” “filled the gaps in military prose in the depiction of the Great Patriotic War” (Shi Guoxiong, 1995), which really took place.

Finally, a common compatriot of the two above-mentioned researchers, Yu Yizhong, gives a fairly high assessment of this novel by Viktor Astafyev, considering the narrative style used by the author as a special technique for depicting war:

It seems to me that the feature that distinguishes the novel from many other works with similar themes is that in this novel the war is depicted as a continuation of peaceful pre-war life, as an inevitable consequence of the social and diplomatic ties between the Soviet Union and Germany in the peaceful pre-war period (Yu Yizhong, 2006).

Astafyev's desire to go beyond the generally accepted style of war prose is reflected in his work "Summing Up", where he admits his desire to present to the world "his" novel, "a real [4] unlike anyone else, not spoiling the high novelistic song that sounds like a mighty chorus in the vastness of great Russian literature" [5].

As a direct participant in the battles and all the events accompanying them without exception, Astafyev in an interview given to the correspondent of the Literary Gazette Irina Rishina reports that he considers it his duty to show in the novel "his war, not a general one, but his own" [4].

The writer made it clear to everyone that the military theme is a sacred theme for him, the full disclosure of which requires from the author complete dedication, great honesty, the ability to convey to the reader the whole truth of the war.

The novel "Cursed and Killed", although it has repeatedly become the object of fierce controversy, nevertheless, sounded a harmonious and long-awaited note in domestic military prose of the end of the twentieth century and the second millennium.

Astafyev, as a direct participant and witness of military operations, was able to reproduce with the utmost documentary accuracy all the rear life so well known to him with all its inherent violence and lawlessness [2]. Viktor Astafyev reveals a “different” truth about the war, which he openly reported in an interview with the famous Chinese Russianist Yu Yizhong in 1993, in which he leads readers to the conclusion that “...the sources of the main mistakes are disrespect for man and ignoring his value” [5].

Astafyev wrote what no one had managed to say so frankly before him, because no one would have been able to write it. Neither courage nor talent, which is given by nature in gratitude for courage, could have been enough for this.

While accusing, he mourns the lack of humanistic values in the Soviet command, which was expressed in the incredible murder of their own, "and such green" heroes of the Snegirev brothers' novel ("Cursed and Killed," 1995). At the same time, the reader understands that the enormous loss of human life suffered by the Soviet Union and its allies during the Great Patriotic War was the result of an erroneous political line.

In an interview given to the above-mentioned Chinese critic and Russian scholar Yu Yizhong, Viktor Petrovich Astafyev admitted with a feeling of deep sorrow: "We achieved victory at a terrible price: we drowned the enemy in our blood" [5].

In the novel "Cursed and Killed" the pacifist conviction of Viktor Astafyev is most clearly visible. In a conversation with the journalist of the "Nezavisimaya Gazeta" Yu. Shchuplov, the writer said: "My things about the war are all anti-war. Maybe they will wean us off warlike sentiments a little" [4]. Thanks to Astafyev's pen, war has become that incredibly terrible and damned monster that is feared not only by small children, an inhuman and immoral demon, for whose eradication all the people of the world must unite.

War is terrible not only for simple young Soviet soldiers, but also for the participants of the German fascist troops, who do not understand why they were driven to foreign territory, where for some reason they need to fight [1].

When, before the eyes of a German soldier named Lemke, a Russian, truly epic soldier-hero Buladkov was seriously wounded, "doubt was mixed with the feeling of fear and pity in Lemke's soul: what will happen to humanity if the scrawny ones knock out such people? Will there remain the puny, rotten, vindictive, right?" [7].

Following the painful feeling of emptiness that suddenly seizes the "Nordic-minded" envoy of the Wehrmacht, with mental pain, such a sudden, complete and absolutely inevitable insight comes to Lemke: "Everything is in vain, everything is wrong, everything is not going according to God's will on earth" [4]. Astafyev values the idea of a completely ordinary simple person much more than the generally accepted glorification of "heroes" in military prose. This happens because among all the useful resources known to the writer, which have long existed on Earth, in his human understanding the most valuable and significant is always and everywhere a person.

In the novel "Cursed and Killed" Viktor Astafyev depicts Soviet soldiers and officers, and along with them - peasants, workers and intellectuals. Astafyev does not present any of them as heroes, for him they are the Russian people [5].

In many episodes of the novel, traditionally for Astafyev's work, the author shows a kind attitude and complete comprehensive sympathy for the soldier. As already mentioned above, the murderers who unknowingly shot those who left the location of the military unit for some time, and in essence - such completely innocent brothers Snegiryov [1] are mercilessly condemned. Viktor Astafyev describes everyday life in the barracks truthfully and in detail, which largely resembles a "military GULAG": "Here everything is harsh, everything is at the level of a modern cave, and therefore, cave life, cave life. The writer reveals the inhumane essence of the Soviet regime, which "always valued advanced ideas and machines more than human life" [4].

The novel provides a three-dimensional perspective of the life well known to the author, which rightfully includes pre-war, war and post-war times. He deliberately includes many pre-war digressions in the text.

In this way, Viktor Astafyev expands his vision of historical events so familiar to him, such as collectivization and industrialization that preceded the Great Patriotic War [3].

The author does not ignore the liquidation of counter-revolutionaries, as well as the mass resettlement of people who were declared politically unreliable by the Soviet government - the so-called kulaks and national minorities.

At the same time, the writer is well aware that the various war and pre-war episodes of life included in the narrative in no way exhaust the reconstruction of the most reliable picture of the war [2].

The writer makes it clear that the Russian people suffered from the Great Patriotic War like no other. Viktor Astafyev's road to the front was not easy, but it should be taken into account that the road from the front will be no less difficult for many.

Not so many Soviet soldiers returned to their homelands with the victory. Then, a new, peaceful and happy, long-awaited post-war life, as the soldiers thought and the reader thinks, was bound to begin.

However, the post-war picture of everyday life turned out to be completely different. It soon became clear that the "winners" no one needed were suddenly overtaken by a new catastrophe, because poverty reigned in the ruined country [6].

The soldiers who were not only wounded in the Great Patriotic War, but also returned, for the most part, completely maimed, to "hungry, half-dead, war-ravaged villages" [4] were especially hard hit.

No one was waiting for any of them here, since the relatives of most of these soldiers were either shot by the fascists or driven away to forced labor in Germany, and no one was ready to pity the soldiers who returned from the war.

With their last strength, getting to their native villages and hamlets, and realizing what really awaited them there, the former soldiers "suffered, sometimes became insolent and rebelled, filling up the already overcrowded prisons and Stalin's death camps" [2].

The novel "Cursed and Killed" is not a novel about a romantic lieutenant, whom everyone loves and treats with due respect. This is not a novel about a commander striving for heroic deeds, of which there are many in Russian military prose, but a novel very specifically about soldiers.

In the novel "Cursed and Killed" there are no so-called "heroes", but at the same time there are only specially depicted "Astafyev soldiers", through whose eyes the writer mainly sees the war, fully understanding that they, like himself, a front-line soldier, know more than anyone about the war [3].

The images of soldiers in this novel by Astafyev are extremely generalized. The reader, most likely, will not feel a special difference between a worthy major bearing the surname Zarubin, and an openly experienced prisoner Shorokhov.

It will be equally difficult for the reader to see any significant differences between the intelligent doctor Sabelnikov and his "comrades in arms" from the penal battalion who diligently fight alongside him [6].

In the same way, the reader will not sense any fundamental difference between the glorious signalman Leshka Shestakov and each of the nameless soldiers encountered in the story who sank to the bottom of the Dnieper he had forced. They were all cursed and killed [2].

The writer contrasts Soviet ideology with deeply rooted folk tradition. The execution of the Snegirev brothers, which has already been mentioned several times in this study, is essentially a clash of "peasant mentality and statehood - one of the key conflicts in the history of Russia" [3].

They tried to impose Soviet official patriotism on the soldiers through the efforts of military political workers, which they had to demonstrate contrary to their conscience. This kind of obviously pseudo-"patriotism" has largely broken away from the Russian mentality.

Such imposition of alien ideas about the world and the way of proper action was disastrous for the entire Russian people, and therefore, with each attempt to forcibly introduce something into the consciousness of ordinary people, it inevitably caused quite fierce and all-encompassing resistance in the majority of them.

During the show trial that took place over Zelentsov, the chief judge, who was Anisim Anisimovich, without any particular difficulty discerned in the eyes of the audience the increasingly flaming angry fire [69].

Anisim Anisimovich quite clearly understood that "the hatred was not towards him personally, towards the work that he carried out, it was, is and always will be [48]. and the court here is not God's, but the right, Soviet one, according to which it turns out that all the little people filling this country are always guilty of everything and are subject to justice" [63].

Behind a holy war there is usually hidden a completely different war, which should be called a civil war - exclusively in the sense that it always strives with zeal to liquidate a centuries-old powerful national tradition.

Instead, this "civil war" leads to the establishment of the dominance of Stalinist ideology. One cannot help but understand that an internal enemy is always more dangerous than an external enemy that is clearly visible around.

Bureaucratic officials, who always treat with disdain not only the very people from whom they once came, but also their labor, do not leave in the souls of ordinary people the slightest desire to obey their demands [72].

As a result, the peasants, as was most likely to be expected, completely lost the habit of working, "following the breeches of drunken commissars from the land into dissolute gangs" [48], which is the most regrettable thing.

Many of the peasants who had lost the habit of working followed the frank and useless politicians in shouting loud and empty words in front of the same as they themselves had been before, simple modest people [8].

Astafyev came to understand the inexorable fact that the unrestrained, ubiquitous Soviet propaganda only aroused dark, and at the first opportunity, terrible elements that literally burst out from everywhere.

Astafyev echoed the founder of socialist realism, Maxim Gorky, who, even during the October Revolution itself, angrily condemned the unreasonable behavior of hot revolutionaries that so often manifested itself. Viktor Astafyev, however, condemns Stalin's functionaries in every possible way, who did not carry any incentives to follow them, believing that they were never and under no circumstances a creative force [11].

Astafyev believed that the hordes of Stalin's functionaries not only "corrupted" the peasants, but also quite openly rushed "to bend domestic science into a ram's horn and brainlessly imprisoned, starved to death in the camps our native chemistry, believing that scientists had already done too much chemistry" [48].

The war is given in the novel in a very clear, close-up. The panoramic narrative conducted by the writer is largely concentrated around two episodes. The first of them is the stay of the recruits of the twenty-first regiment in the Devil's Pit and in Osipovo, which is located near Berdsk. The second episode on which Viktor Astafyev seeks to focus the reader's attention is the battle for the Velikokrnitsky (in reality, Bukrinsky) bridgehead during the crossing of the Dnieper, which in the author's real life as a front-line soldier took place in the autumn of 1944 [14].

The photographic description of military life, characteristic of the stylistic manner of a number of authors of modern military prose, sometimes brings the style of this work to a certain extent to the brink of naturalism.

As one reader of Viktor Astafyev's novel writes, "... the war that you showed generally seems beyond the bounds of human consciousness. After a dozen or two pages of the novel, reason loses its support. A break is needed" [3].

However, Viktor Astafyev in no way limits himself to only these two characteristic episodes described above, which was duly characteristic of writers - authors of the so-called "trench truth".

War is stylistically demonstrated in the novel by Viktor Astafyev as a catastrophe of cosmic proportions. In the author's understanding, it brings death not only to very specific people, but also to the belief that the world shown in the novel is expedient, that this world can be called human [17]. The work examines the stylistic features of the depiction of war in Viktor Astafyev's novel "Cursed and Killed", which should only be read by senior secondary school students.

The name of Viktor Petrovich Astafyev is rightfully one of the most prominent and outstanding writers of the Soviet and Russian stage of development of Russian literature. His pen has an original artistic method.

This writer has an individual creative style, which is characterized by a truthful display of the features of everyday Russian life, the construction of the image of a worker, full of reliable features, as well as high artistic persuasiveness [78].

It should be noted that in the work of Viktor Astafyev, features of an objective display of the surrounding reality are always traced, which are multiplied by a talented rethinking into a rich artistic literary fabric.

The theme of the Great Patriotic War for Viktor Astafyev was the theme of his own life, as well as the theme of the lives of his classmates, childhood friends. In 1942, Viktor Petrovich volunteered for the front along with his comrades.

It should be noted that by this time he was already a railway worker and had a reservation, which in itself exempted him from the need to go to war. He was called up by the Soviet Military Commissariat of the Krasnoyarsk Territory.

Viktor Petrovich received military training in the training automobile unit, which was located at that time in Novosibirsk. In the spring of 1943, Viktor Petrovich, having fully completed the training course, was sent to the active army [75].

At the front, Viktor Petrovich worked as a driver, and at the same time - also as a signalman, in which capacity he was in the ninety-second heavy howitzer artillery brigade, which was part of the seventeenth artillery breakthrough division, which, in turn, was part of the Reserve of the General Command.

Already at this time, the writer's special artistic method was gradually formed, his ability to empathize with his fellow soldiers, the ability to get into their images, subtly feel the emotions, feelings and sensations inherent in them [4]. Viktor Petrovich received a serious injury, which also included a concussion, after which he could no longer be a driver and signalman in the above-mentioned military unit, but, nevertheless, until the very end he served in the internal troops located on the territory of Western Ukraine. As Viktor Astafyev matured as a person, his writing talent crystallized, as did his desire to convey to paper the full depth of human suffering and the maximum tension of internal forces.

On March 14, 1945, Viktor Petrovich arrived from evacuation hospital No. 5438 to the fifteenth reserve rifle division, after which he was sent to the Krasnodar military transit point, and eventually left for the Poltava school of navigators.

Viktor Petrovich Astafyev, as a direct participant in the battles of the Great Patriotic War, was awarded the Order of the Red Star, which was quite widespread among veterans, on April 21, 1944.

Somewhat earlier, namely on November 25, 1943, Viktor Petrovich Astafyev was awarded the medals "For Courage", "For the Liberation of Warsaw", as well as the final one for all soldiers of the Great Patriotic War - "For Victory over Germany" [72].

Later, his fellow soldiers would enter his novels under different names and surnames, but the whole essence of their colossal will, self-control in the unbearably cruel conditions of the front line, and unparalleled courage would certainly find expression in the pages of Viktor Astafyev's military prose [7].

As indicated in the text of the award sheet, which was issued to the future writer for the medal "For Courage", "in battle on November 20, 1943, Red Army soldier Viktor Petrovich Astafyev fixed the telephone connection with the forward OP four times. While carrying out the task, he was covered with earth from a nearby bomb explosion" [68].

Burning with the most fierce hatred for the enemy, Viktor Petrovich Astafyev continued, at all costs, to carry out the task assigned to him by the command of the twenty-first regiment, even while under artillery and mortar fire. Working in such unbearably difficult conditions, having collected scraps of cable, Viktor Petrovich Astafyev restored the telephone connection that had been previously lost during the fierce battles, and thus promptly ensured uninterrupted communication with the infantry. This allowed them to immediately provide them with the massive and decisive artillery support that was so necessary in this situation (Documents for awarding Viktor Petrovich Astafyev with the medal "For Courage"). Soon after the end of the Great Patriotic War, Viktor Astafyev had the opportunity to develop his writing talent, since, starting in 1951, he worked in the editorial office of the newspaper "Chusovskoy Rabochy". It was here that his first story, entitled "Civilian Man", was published. In addition, Viktor Petrovich wrote reports, articles, and more and more new stories. In 1953, his first book, "Until Next Spring", was published [68].

This significant event took place in the city of Molotov, as Perm was then called. And just five years later, in 1958, Viktor Petrovich Astafyev was accepted into the Writers' Union of the Union of Soviet Socialist Republics.

Viktor Astafyev's artistic method of creativity continued to develop during his studies at the Higher Literary Courses, where he was sent to Moscow just a year after joining the Writers' Union [10].

Viktor Astafyev studied at the Higher Literary Courses from 1959 to 1961, after which a period of peculiar "literary wanderings" began for him, during which the writer got to know his country better and better.

In 1962, Viktor Petrovich Astafyev moved to Perm, and after completing a seven-year creative cycle in 1969, to Vologda, in order to set off again in 1980, this time to his homeland, namely, to Krasnoyarsk.

Along with his writing skills, which always expressed the author's clear and unambiguous civic position, Viktor Astafyev was elected and worked as a people's deputy of the Union of Soviet Socialist Republics from 1989 to 1991 [65].

The theme of war ran like a red line through all of his work, as well as through the life of Viktor Astafyev. Thus, in October 1990, he, along with his colleagues and like-minded people, signed the so-called "Roman Appeal".

In this case, Viktor Astafyev acted as one of the most active participants in the conference "National Questions in the USSR: Renewal or Civil War?", the bright propaedeutic component of which was the "Roman Appeal".

It so happened that the military-patriotic theme of Viktor Petrovich Astafyev's work developed in his fiction along with the so-called "village" prose, since the majority of war veterans lived in rural areas - in villages, towns, and urban-type settlements [13]. One of the first works of Viktor Astafyev was an essay written by him during his school years, which he later considered possible to turn into the story "Vasyutkino Lake", which speaks of the early awakening of his talent.

The author's first stories, along with the above-mentioned story "Civilian Man", became publications of the newspaper "Chusovskoy Rabochy", as a correspondent of which the future recognized master of words worked at that time [62].

Astafyev's early, most original stories, which would fairly include "Starodub", "Starfall" and "Pass", met with the attentive attitude of strict, but, due to established traditions, quite benevolent criticism. Thus, for example, E. Kuzmina, during her speech on the pages of such a widely known magazine as the magazine "Novy Mir" was in those years, considered it necessary to note that Viktor Astafyev's stories are characterized by "a harsh, clumsy roughness of sound, unsmoothness, unplannedness of details and images", and along with this – "a living sense of the word, freshness of perception, a keen eye" (Kuzmina E., 1962).

The style of Viktor Astafyev's narration, which will be given special attention in the first paragraph of the second chapter of this study, conveys the same direct view of the war as it seemed from day to day to a simple soldier, the same as Astafyev himself was during the Great Patriotic War, or to his commander – a junior officer [16]. In his works dedicated to the feat of the Soviet people in the Great Patriotic War, Viktor Astafyev created a literary image that is most characteristic of a simple worker-soldier, who was widely perceived as an impersonal "Vanka-platoon commander".

At the same time, the author strives to show that it is precisely on this so-called "Vanka-platoon commander" that the entire army rests, and to whom all the mistakes and shortcomings made by the military command are ultimately blamed.

According to Viktor Astafyev, it is precisely this "Vanka-platoon commander" who is bypassed by all awards, but at the same time receives an abundance of punishments that should actually be due to his short-sighted commanders [19].

The image of the so-called "front-line soldier-trenchman", created by Viktor Astafyev in his works of art, is half autobiographical and half collective, since the writer copied mainly from himself.

The hero of Astafyev's war books is an amazingly selfless person who lives that very everyday life, traditionally shares all the hardships and adversities with all his comrades-in-arms, who are already so dear to the young soldier and future writer, and, to a certain extent, has almost, one might say, become accustomed to "calmly looking death in the eye." In many suitable cases, Viktor Astafyev took into account and reproduced in a fairly large format in the collective image of a still young front-line soldier created by his writing talent, the features of his front-line friends, as well as his extremely sharp contrast to all the "home front-line hangers-on" that he had examined well [59].

In addition to the courageous and truly heroic people, Astafyev with special artistic mastery also presented spineless, cowardly half-humans on the pages of fiction, who lived in an extremely unexpected abundance throughout the Great Patriotic War in the relatively safe front-line zone.

For such especially "outstanding military figures," Viktor Astafyev, one can rightfully assert, felt until the end of his earthly days all that same deep contempt, which he never hid, and at the first opportunity demonstrated on the pages of his truthful books. A harsh depiction of the unsightly sides of both war and post-war life is characteristic of absolutely all of Viktor Astafyev's works, regardless of the specific topic the writer touches upon [22].

Viktor Astafyev was among the first Russian writers to mention in "The Theft", as well as in "The Last Bow", the "famine that was intentionally and artificially created by the Soviet government in 1933.

The writer clearly traced the connection between people's behavior during the Great Patriotic War and what they were like in their dual peaceful life, not hesitating to report both on teenage cruelty and the fairly high crime rate in Soviet society that corresponded to pre-war times [56].

Viktor Astafyev never hushed up the obvious shortcomings that emerged under the so-called "developed socialism", which was characterized by the existence of a fairly large marginal stratum. Viktor Astafyev pays great attention to the creation of images of book heroes who could not under any

circumstances be called heroes in the literal sense of the word, since throughout their entire lives they vegetated exclusively in darkness, violence and amazingly strange self-destruction. To a certain extent contrasting the purity of village morals with urban “corruption”, Viktor Astafyev, with great human pain, talks about the unsettled culture of the majority of city dwellers, as well as the pettiness of the life goals of the so-called “city dwellers”, “educated” [25]. In the story "Tsar-Fish", and specifically in the story "Not Enough Heart" included in it, Viktor Astafyev reports on the "conquest" of Siberia in the twentieth century, describing the life of prisoners participating in this, who are held in labor camps.

In this story, the cruel treatment of people participating in the work under his supervision by the head of the construction site is traced. As Viktor Astafyev writes, "I consider it humiliating for myself, a former soldier and Russian writer, to read under the covers, to criticize the authorities in a woman's ear, to show figs in my pocket, therefore I do not use any "Well, but ...", I do not even listen to the radio at night" ("Tsar-Fish", the story "Not Enough Heart") [53].

The outstanding features of the individual creative method of Viktor Astafyev put his work in a special position. The distinctive features of his writing skills should be called high integrity, crystal honesty, incorruptibility of the author's pen. In the writer's homeland in the Krasnoyarsk Territory, in the village of Ovsyanka, the V. P. Astafyev Library-Museum has been operating for three decades. It was built in 1994 on the personal initiative and with the active participation of the outstanding writer [28].

The Astafyev Library-Museum has always tirelessly carried out active work, clearly aimed at careful preservation, comprehensive meticulous research and constant widespread popularization of the legacy of Viktor Astafyev.

Being located in the small homeland of its outstanding fellow countryman, the Astafyev Library-Museum cooperates with libraries located in various cities of Russia and foreign countries, as well as museums that also cherish the memory of the writer. In addition, the Astafyev Library-Museum also cooperates with educational institutions of the Krasnoyarsk Territory, other regions of the Russian Federation, and foreign countries where the work of V. P. Astafyev is studied.

Along with this, the Astafyev Library-Museum carries out extensive, multifaceted work with publishing houses, mass media of the Russian Federation and other countries of the world, as well as with journalists working in them [50].

The activities of the Astafyev Library-Museum are warmly welcomed by researchers of the writer's multifaceted work, as well as literary and artistic figures who promote his legacy in all ways available to them. On November 29, 2002, the opening of the memorial house-museum of Viktor Astafyev took place in the village of Ovsyanka. There is also a similar museum in Chusovoy, with which the writer's creative biography was so closely and for so long connected [28].

The documents and materials, so long, so carefully and with a sense of great pride kept in the personal collection of Viktor Astafyev, are also simultaneously kept in the collections of the State Archives of the Perm Region.

It is precisely due to this important circumstance that such valuable biographical materials become the real property of every researcher who has been working on the biography of the writer for a number of years.

On November 30, 2006, in the regional capital - Krasnoyarsk - a monument to Viktor Astafyev was opened to a large crowd. The creator of this monument was a talented modern sculptor - Igor Linevich-Yavorsky [47].

The Krasnoyarsk Regional Literary Museum also rightfully bears the name of its outstanding fellow countryman, the famous Russian writer, awarded the most prestigious prizes, Viktor Petrovich Astafyev.

Here in Krasnoyarsk, on an ordinary, at first glance, large-panel house No. 14, which is located in the scientific microdistrict of Akademgorodok, a memorial plaque testifies to the fact that Astafyev lived and worked there from 1980 to 2001 [32].

In Perm, on house No. 84, located on Lenin Street, where the writer lived and worked from 1960 to 1969, a memorial plaque is also installed, reminding grateful descendants of another bright creative period in the writer's life [44]. In Vologda, on Leningradskaya Street, where Astafyev lived from 1969 to 1980, there is another memorial plaque, saying that this more than ten-year period of the writer's life left a good mark on the souls of the city's residents.

Also on the building of the railway station, where Viktor Astafyev worked as a railway worker in the city of Chusovoy, there is a memorial plaque about the beginning of the career of the famous Soviet and Russian writer [35].

An unusual monument to Viktor Petrovich Astafyev, which does not at all resemble the official Krasnoyarsk monument, is located near the highway that runs between Krasnoyarsk and Divnogorsk.

This monument is the "Tsar-Fish" - the same huge sturgeon tearing the nets, to which one of the most famous stories of the same name by the writer is dedicated in one way or another, who also gave the name to the entire collection of his magnificent unforgettable stories [41]. The monument is surrounded by a relatively small area intended for the rest of passing motorists, as well as an observation deck with a view down to the mighty Yenisei [38].

This majestic river rightfully occupies a special place among the heroes of Viktor Astafyev's stories. From here, the native Astafyevskaya Ovsyanka is also visible. The author of the sculptural composition project was recently the Krasnoyarsk entrepreneur and contemporary philanthropist Evgeny Pashchenko [5].

Such a rich memory that Viktor Petrovich Astafyev left behind on Earth can testify to the fact that the individual artistic method he chose and honed to perfection found a response in the hearts of millions.

Grateful readers of the books written by Astafyev live in all the cities of our country and many foreign countries. Evidence of his creative path can be found in the encyclopedias "Britannica", "Brockhaus and Efron", "Krugosvet" and many others [77]. The above allows us to assert that the individual artistic method of Viktor Astafyev is one of a kind, and is capable of inspiring many modern writers with its truthfulness and integrity [8]. There are certain contact links and typological features of the depiction of war in Viktor Astafyev's novel "Cursed and Killed". Viktor Astafyev's last novel "Cursed and Killed", which remained unfinished due to the rapidly deteriorating health of its author, was two-thirds written in the 1990s.

In turn, in March 2000, Viktor Astafyev publicly announced that from that moment on he would stop working on his last novel "Cursed and Killed". Only a year and a half remained before the writer's death, and he preferred to transform the drafts for the third volume of this novel into three relatively short stories.

Thus, it is possible to assert that the novel "Cursed and Killed" sums up not only Astafyev's war prose, but also his entire diverse work, permeated with a sense of love for his native land [74]. During the final decade of the twentieth century, when the second millennium of the new era was simultaneously ending, other outstanding masters of Russian prose worked simultaneously with Viktor Astafyev.

This led to the formation of a number of contact links and typological features of the novel "Cursed and Killed", which will certainly be given further attention in the course of the development of this study, as well as military prose written by Viktor Astafyev, in general [11].

The last, unfinished novel by Viktor Astafyev "Cursed and Killed", which to a large extent represents such an unusually bright and original, as well as extremely detailed work of art in two books, has its own integral artistic features.

If the first book of this novel was created by Viktor Astafyev during 1990-1992, then the second volume also required two years of intensive and especially intense work from the author during 1992-1994.

The reason for such an unusual title for the Soviet, and then still quite young Russian literature, the novel, as already reported at the beginning of the introduction to this study, was a fragment of the text of one of the stichera.

These stichera were extremely carefully and very respectfully preserved by Siberian Old Believers for centuries, and one of them stated that "all who sow unrest, wars and fratricide on earth will be cursed by God and killed." The novel by Viktor Astafyev, "Cursed and Killed," reflects the pre-war events of the early forties of the twentieth century, to which the first volume, entitled "The Devil's Pit," was entirely dedicated, from beginning to end.

The second volume of Viktor Astafyev's final novel, "Cursed and Killed," describes the Great Patriotic War itself, and also reflects certain thematic references by the author to individual historical events.

Most of them took place in the Union of Soviet Socialist Republics on the eve of the Great Patriotic War, and it was they that largely determined the course of the battles themselves, the degree of preparedness for them [71].

A special place in the content of the dilogy is occupied by the process of preparing reinforcements for the front, since Viktor Astafyev experienced this himself when his reservation prevented him from going to the front, to the immediate location of the military unit.

The life of soldiers and officers is also described here in detail and with deep human tact, as well as the relationships that reigned between them in such a difficult situation. Attention is paid to how privates behaved towards their commanders, and how they responded to them in accordance with their upbringing.

The combat operations themselves are also reflected in the second volume of Viktor Astafyev's novel "Cursed and Killed" in an appropriately honest and truthful way.

It should be noted that the narrative of almost all of Viktor Astafyev's fairly well-known war novels is in many respects based on his intimate personal impressions, gleaned by the then still quite young future famous writer-front-line soldier directly at the front. at the forefront [14]. Viktor Astafyev, as a great novelist, in the deepest layers of meaning of his last unfinished novel, "Cursed and Killed," cannot help but also raise diverse moral issues.

First of all, these are issues of fairly psychologically subtle human relationships that arise in one way or another between people who, sometimes without even expecting it, suddenly find themselves in the horrific and, for many, unbearable conditions of war [68].

Astafyev touches on the topic of the conflict between relationships in war and Christian morality, which had not yet been completely erased from the consciousness of Soviet people in the twenty-four years that had passed from the October Revolution to the beginning of the Great Patriotic War. Another important conflict, reflected by Viktor Astafyev in the novel "Cursed and Killed", lies in the semantic space between patriotism and the totalitarian state, which, with its pressure on the psyche of Soviet people, was unable to break their truly patriotic attitude to the homeland and the need to rise up to defend it.

The extremely original and unusual novel "Cursed and Killed" also touches upon the very important problem of the moral development of a large group of young people, which occurs in completely non-standard conditions.

The author clearly and unambiguously allows the reader to understand that he sees before him yesterday's boys and, at the same time, today's front-line soldiers who have not broken down

internally, even despite the fact that their early and still rather tender youth fell on the hardest years for the country [17]. The red thread running through the entire eloquent novel "Cursed and Killed" is the key idea for it and many subsequent war works by other authors about the punishment that was sent down by God through war to all Soviet people for their once-committed apostasy from the faith, for forgetting the memory of the true human feat of Christ and his bright ideas, for mocking his ideals. However, one cannot ignore the fact that Viktor Astafyev himself was an organic fruit of the Soviet era, and an attempt to go beyond its semantic framework could not represent a logically complete work. And it is not even a matter of whether three or more books could have been contained in the novel "Cursed and Killed" in the end, but rather that his upbringing on Soviet ideals did not give the writer the opportunity to express the main thing.

On the one hand, he wanted to follow the words of the Old Believer verse, on the other hand, he was born on the May Day holiday, and on the eve of the formation of the USSR, when completely different ideas filled the semantic space of his childhood [65].

The internal contradiction that gripped Viktor Astafyev when trying to approach the topic touched upon in the novel "Cursed and Killed" did not allow him to finish this work, although fate sent him another year and a half of life after the author's out loud refusal to complete the idea of this work. The writer's characteristic philosophical reflections, which make the artistic fabric of the novel "Cursed and Killed" truly profound and at the same time picturesque, largely echo similar literary motifs of writers who worked simultaneously with Astafyev.

This also contributes to the formation of unique contact links, introducing this work of art into a special semantic set of key books by writers of the last decade of the second millennium [20].

In stark contrast to all the bitter and disgusting pre-war events of the life of the reserve regiment with the participation of numerous recruits, the descriptions of nature in the novel "Cursed and Killed" appear.

It is extremely difficult for them to come to a state of any kind of harmony with the extremely naturalistic and, therefore, very convincing descriptions of everyday life and the everyday life of soldiers that always accompany it.

It is no less difficult for the pictures of the surrounding nature to harmonize with the extremely lively, so spontaneous, and in some cases - completely recklessly colloquial dialogues of the various heroes of the novel. The speech of young front-line soldiers is predominantly dialectal, incredibly far from modern literary, which they themselves are completely unable to notice, because absolutely everyone around them expresses themselves in the same way. As for the fates of such young soldiers, despite the rather short period of their previous peaceful life, they have already managed to become so amazingly diverse and individual. For these reasons, every thoughtful and attentive reader of Viktor Astafyev's novel "Cursed and Killed" involuntarily asks the question of under what other circumstances all these people could have ended up together if they had not been unexpectedly gathered into one regiment by the Great Patriotic War [62].

The preface to the latest edition of Viktor Astafyev's novel "Cursed and Killed" states: "It was with this novel that Astafyev summed up his thoughts about war as a 'crime against reason'" (Encyclopedia Britannica).

The first part of the novel, entitled "The Devil's Pit," contains a direct reference to the Holy Scriptures, which places this work in a series of contact links with Orthodox canonical texts that have no analogue in world practice [23]. The epigraph to the first book of the novel by Viktor Astafyev, "Cursed and Killed," which is called "The Devil's Pit," is the following quote, chosen by its wise author from the New Testament with a deep philosophical subtext:

"But if you bite and devour one another,
Take heed that you are not
destroyed by one another."

(Epistle to the Galatians 5:15).

The action of the first book of the novel by Viktor Astafyev, "Cursed and Killed," which is considered in this study, which is called "The Devil's Pit," unfolds near the rather small town of Berdsk, and takes place, according to the author's plan, in the late autumn of 1942.

Subsequently, this action flows into the winter of 1943. The heroes of the first, as well as the second part of the novel, in this case are young and still completely inexperienced fighters of the twenty-first reserve rifle regiment (Astafyev Readings, 2005).

It should be noted that the regiment number initially indicated in this work of art by the author, as well as its location, were written by Astafyev in full and strict accordance with the number of the regiment that actually existed throughout the Great Patriotic War (Astafyev Readings, 2005).

The action of the first part of the novel "Cursed and Killed" begins with Viktor Astafyev with still quite peaceful events, close to both himself and his peers. They arrive in the fall of 1942, being very young and completely "inexperienced" volunteers, in the twenty-first reserve regiment, despite the fact that many of them had a reservation at that time [26]. Most of these relatively young recruits had only recently reached the age of conscription. As mentioned above, the national composition of the twenty-first regiment was quite rich in representatives of the most diverse nations and nationalities of the Union of Soviet Socialist Republics.

As Viktor Astafyev writes, among them were "Lyosha Shestakov, a Khanty by blood who arrived from the lower reaches of the Ob, an Old Believer, the strongman Kolya Ryndin, the criminal Zelentsov, the malingerer Petka Musikov, the headstrong Lyokha Buldakov and others.

Later, they were joined by the drafted Kazakhs Ashot Vaskonyan and Felix Boyarchik. After quarantine, they were assigned to one company of the regiment, where they were met by Sergeant Major Shpator, and Lieutenant Shchus took command of the company" ("Cursed and Killed", 1995). And, what absolutely cannot go unmentioned, many of these young recruits already had their first, but vividly memorable conflicts with the law [29].

Astafyev eloquently testifies to the grateful reader of the novel "Cursed and Killed" that from such a heterogeneous mass of conscripts that initially found themselves in the twenty-first regiment, despite all the circumstances, a completely combat-ready and, what is quite important, also quite close-knit team is still being formed.

Of course, any fair and honest person who has seen a lot in life would find it difficult to look at all these guys who so quickly found themselves in the most difficult conditions of everyday military life that they have not yet had time to really get used to it in any way.

The constantly noted malnutrition among the recruits, who are provided with exceptionally poor food, daily accompanies the conscripts described by the author along with the cold, dampness and constant lack of basic conditions. All of the above is accompanied quite regularly by the emergence of, at first glance, completely groundless conflicts, which could be resolved without much difficulty by the efforts of just one wise, experienced person, but which instead constantly flare up for almost any reason between conscripts. In addition, not only between the conscripts themselves, but mainly between conscripts and their commanders, if not more, then clearly no less vivid and prolonged conflicts also arise, and between commanders, due to the constantly difficult conditions that arise, not everything is smooth [59]. In front of the young recruits, their commander beats to death a man who has sunk to the point of ruin. In the same circle, twin brothers are shot, having left the unit without being informed that this is unacceptable.

It should be noted that this order of the commander, like perhaps no other, was of benefit to the soldiers of the first company, which was sent to the village of Osipovo. With such a truly colorful episode, Viktor Astafyev clearly strives to show how the lives of young soldiers can change very quickly and dramatically [32].

During the preparations, for participation in which the young soldiers were provided with all the necessary human conditions, they gradually began to turn from downtrodden people, who had not really been trained by anyone or anything, into normal citizens [55].

In the village of Osipovo, the soldiers of the first company were offered almost simultaneously good food, and fairly organized care, and the opportunity to meet and fairly freely meet with their peers. Young men - future fighters - on Osipov land quite quickly begin romances with local women who are as young and in love as they are, and it becomes obvious that the soldiers sent to collect grain are still mostly just boys.

Such simple personal relationships, due to the pre-war situation, become the first and the last for many of the young people described here by Viktor Astafyev.

The linear plot, quite typical for the first volume of the novel "Cursed and Killed", is interspersed with sufficient regularity with more detailed, vivid and completely convincing descriptions of pre-war life.

At the same time, we see the last peaceful days in the lives of almost all the characters in the novel created by Astafyev's talented pen, most of whom, by the will of common fate, will never be destined to return to pre-war life. The first book of the novel "Cursed and Killed" ends with an episode of sending the marching companies of the reserve regiment to the front, the actions of which are already attributed to the second volume of this work of art, called "Bridgehead" [35].

In general, the first book of the novel "Cursed and Killed" gravitates towards the typological community of Soviet military prose of the 80s, especially their second half, when most works already corresponded to the atmosphere of glasnost.

The epigraph to the second book of the novel by Viktor Astafyev "Cursed and Killed", which received the title "Bridgehead", as well as to the first, are the words of the Gospel. "You have heard that it was said to those of old:

"You shall not kill. And whoever kills will be subject to the judgment."

But I say to you that everyone who is angry

with his brother without a cause will be subject to the judgment..."

(Gospel of Matthew 5:21-22).

Just as in the first part of the novel by Viktor Astafyev "Cursed and Killed", in the second part the direct contact of the artistic content of this extraordinary book with the Orthodox canonical texts is skillfully built.

The action of the second book by Viktor Astafyev "Cursed and Killed" under the title "Bridgehead" takes place almost six months after the end of the events of the first part, at the end of September - beginning of October 1943 on the Dnieper [38].

In this part of the novel by Viktor Astafyev "Cursed and Killed" an airborne operation is mentioned. In consonance with the Bukrin bridgehead, which really existed in the frontline life of the young soldier Viktor Astafyev, located near the village of Velikiy Bukrin, well known to the author, Astafyev creates the image of the Velikokrinitsky bridgehead.

As S. S. Kunyaev claims, Viktor Astafyev himself also participated in the battles that took place on the Bukrin bridgehead. Astafyev also gives fictitious names to military units (Kunyaev S. S. Both Light and Darkness. On the 80th anniversary of the writer Viktor Astafyev).

At the beginning of the second volume of the book, the author gives a rather laconic description of the combat path, which to a large extent may remind Viktor Astafyev of the actual combat path of his own twenty-first regiment.

In January 1943, this initially reserve twenty-first regiment leaves Berdsk in order to begin preparing the entire military unit for the operational crossing of the Dnieper as soon as possible.

In the previous battles, which are not mentioned in the content of the second volume of the novel "Cursed and Killed", to the great happiness of the author and reader, all the main characters of the first part of the novel remained alive, and it can be said with complete confidence that they continue their combat path safe and sound.

Moreover, it should also be noted that Astafyev proactively gradually introduces new characters to the number of main characters in the first part of the novel, among whom, for example, first of all, are the corps commander Lakhonin, along with him - the deputy commander of the artillery regiment Zarubin, as well as the head of the political department of the division Musenok, as well as many others [43]. Also, in the heartfelt and vivid action of the second volume of the novel "Cursed and Killed" Astafyev introduced, along with this, the colorful sergeant Finifatyev, among the heroes familiar from the first part of the book, two nurses also appeared, and along with this - several German soldiers [6].

The second book of the novel by Viktor Astafyev "Cursed and Killed" includes, among other things, a fairly naturalistic description of the military actions carried out with the participation of young recruits, in which the writer himself was a participant.

All the military actions described by Viktor Astafyev took place in the second part of the novel called "Bridgehead" during the forcing of the Dnieper, and subsequently also the heroic capture and holding of the bridgehead. This bridgehead, both in Astafyev's real youth and in the second part of the novel "Cursed and Killed", was located on the banks of the Dnieper, and the regiment with the participation of Viktor Astafyev was given the combat mission by the command to defend it.

And in the second part of the novel "Cursed and Killed" the same had to be done by the forces of his young and inexperienced heroes, who for seven and "all subsequent" days had to repel it from constant attacks by the enemy.

The author describes the war, which became part of his own life, in the utmost detail and cruelty, and at the same time he makes a very definite distinction between the characters in the novel and two opposing large groups [76].

But not between Soviet and German soldiers, which would be most traditional and expected by the reader in the process of reading works of military prose, but between those on the bridgehead and those who ordered them to occupy and hold it. If Astafyev included in the first category of heroes mainly the same boys, as well as a number of commanders who sometimes led their inept actions, then the author included in the second category those who can hardly even be called heroes of the book.

The maximum that they can claim in the authors' vision is to be some of its characters. These are those who remained on the previous, eastern bank, afraid to move into the "hell" of the coming battle.

Viktor Astafyev mainly singles out from among them the political department and the special department, which, according to all previous textbook sources of information about the Great Patriotic War, should have been the first to go on the attack [9].

Among the latter, Viktor Astafyev quite rightly included such frankly non-military participants in frontline life, to which the so-called field wives and barrier detachments were always and everywhere included. Among those who were not involved in the crossing of the Dnieper, Viktor Astafyev just as legitimately singled out cowards of all stripes and the most incredible excuses, who find any pretext not to fight.

At the same time, if all those who arrived at the place of the crossing of the Dnieper could really participate in it, then the capture of the Velikokrniysky bridgehead and all subsequent actions prescribed to young soldiers would have occurred with fewer losses [9].

Another rather unexpected artistic innovation of Astafyev for Russian military prose is the discussion of the war, which is conducted not only by Soviet soldiers, but, at the same time, sometimes and partly by participants in the German fascist troops who stormed the Velikokrniysky bridgehead. Just as in the content of the book "The Devil's Pit", the first part of the novel "Cursed and

Killed", the linear plot, according to the author's intentional constructions, is often interspersed with numerous vivid and quite memorable, so contrastingly shading the military events on the pages of this work of art, vivid descriptions of the pre-war life of many of its characters.

However, it seems necessary to note that the narrative that Viktor Astafyev leads in the second part of the novel "Cursed and Killed", due to the established tradition, is perceived by the majority of attentive and highly interested readers as more dynamic in comparison with the first.

Many of the characters in Viktor Astafyev's novel "Cursed and Killed", invented by the author specifically for their active and vivid participation in the second part of the book, were killed or seriously wounded when they took part in the capture and retention of the Velikokrinitsky (in reality Bukrinsky) bridgehead. The outstanding interactive component of the second part of the novel "Cursed and Killed" is the barely perceptible authorial invitation, which he addresses to the reader, to further imagine the fates of other heroes that he does not describe. The famous writer Vasil Bykov, speaking about the novel by Viktor Astafyev "Cursed and Killed", said: "The book shook me" (Osipova A.A., 2012). In turn, Viktor Astafyev's close friend, literary critic Ivan Esaulov, speaks of this novel as follows. In full accordance with the Christian tradition that had not yet been completely eradicated from the consciousness of Soviet people by the beginning of the Great Patriotic War, Astafyev poses an incredibly important question.

This is about God's punishment, which he intended for the Russian people of the Soviet era, about the punishment "for our sins", committed after the Bolshevik revolution threw Russia and the Russian people into the "devil's pit" of atheism.

For the first time in Russian military prose literature, the deepest moral and historical problem of Russia, presented by a state that is rabidly Christ-hating, is examined (Esaulov I., 2009).

The first part of the novel "Cursed and Killed" was awarded the "Triumph" prize (Sapronov G., 2009). In addition, this novel was nominated for the Russian Booker Prize in 1993 (Sapronov G., 2009).

In general, the novel "Cursed and Killed" is characterized by the typological features of Russian war prose of the 1990s, for which ideological restrictions in depicting incriminating scenes of wartime no longer existed in principle [15].

The civic feat of Viktor Astafyev, who created extremely realistic war prose, also consists in the fact that he knew perfectly well that the incriminating books about the war by M. Sholokhov, V. Grossman, Yu. Bondarev, K. Vorobyov and other outstanding Soviet writers, filled with bitter truth, were met with harsh official party-nomenclatura criticism. However, Viktor Astafyev was not afraid to follow their path, which is how he brought his work into the ranks of similar truthful books by such talented authors, which determined their typological commonality.

This novel is also in an established semantic parallel with the novel by G. Vladimov, which is called *The General and His Army*, the magazine version of which was published in 1994, and the book version in 1997, which, however, was not created by a front-line soldier, and is significantly inferior to Astafyev's vision of the war [18].

The novels *Unconquered* by B. Gorbатов and *Rainbow* by V. Vasilevskaya are significantly closer to Viktor Astafyev's novel, and to some extent even the book by the Belarusian writer S. Alexievich *Zinkovye Boys*, which was published in 1990 [70]. If we accept as appropriate comparisons of the novel "Cursed and Killed" with much earlier works, then it is also necessary to mention S. Smirnov's novel "Brest Fortress", where the truth about military tragedies poured out onto the pages of military prose already during the so-called "Khrushchev thaw". Viktor Astafyev's special foresight in depicting relationships between people in war should be discussed in comparison with works dedicated not to the Great Patriotic War, but to the Afghan War.

These include, for example, O. Ermakov's novel *The Mark of the Beast* (1992), B. Gorzev's story *The Pass* (1991), and K. Tariverdiev's stories *The Trap* and *The Defector* (1992), which are comparable in chronological time to the novel *Cursed and Killed*.

When reading the books of all three authors, the main leitmotif of the narrative in each of them becomes clear: people do not change too quickly, and in any war you can encounter cruelty more often towards fellow soldiers than towards a common enemy [21]. The following genre features of the depiction of war in the novel by Viktor Astafyev "Cursed and Killed" have been identified. The novel by the famous Russian writer Viktor Astafyev "Cursed and Killed", according to generally accepted beliefs, is only to a certain extent capable of demonstrating compliance with its inherent genre of the novel.

Initially, this novel was conceived in three equally large fascinating books. The third volume of the above-mentioned novel, to the deep regret of the overwhelming majority of faithful and grateful readers who were eagerly awaiting it, never found its completion.

Moreover, the third part of the novel "Cursed and Killed" was not published, since this was prevented by the health of Viktor Astafyev, which significantly worsened in the author in the second half of the nineties. At the same time, it was in the third part of the novel "Cursed and Killed" that Viktor Astafyev initially intended to tell about the largely difficult modern life that front-line soldiers had to endure [13].

Based on the sketches created by the author with great love for the heroes of the novel, and essentially his fellow soldiers, Viktor Astafyev initially intended to form a third volume of the novel, telling about most of them in it.

Since it was already quite difficult for the writer, who was gradually losing his strength, to do this, instead of the third part of the novel "Cursed and Killed" over the period of time lasting from 1995 to 1998, three social and everyday stories were published.

These were some of his last works, in which echoes of the military theme were still heard, which were now quite widely known stories "I Want to Live So Much", "Overtone" and "The Merry Soldier". The genre used by Viktor Astafyev in the process of creating the novel "Cursed and Killed" does not fully fit into the form familiar to all readers who love the work of this original and truthful writer.

The genre basis of the work "Cursed and Killed" only as if tangentially passes the traditionally existing genre-type form, which is characteristic of the generally accepted idea of the classic novel.

In the narrative that came from the pen of Viktor Astafyev, critics usually note the increased publicism, the abundance of heroes that is extraordinary for the genre of the novel, as well as sharp criticism of social reality [16].

The abundance of satirical assessments addressed to characters, without due understanding related to veterans of the Great Patriotic War, has always been largely characteristic of Astafyev's work, reaching its apogee in this novel. The recognition of the prose works of Viktor Astafyev increases due to the presence of many naturalistic techniques, widely used by the author to depict the characters and the environment, also find their place in the assessments of critics [26]. It should be noted that the novel "The Damned and Killed" stands out to a large extent in such a direction of Viktor Astafyev's work as military prose, primarily because in addition to the parts designated by the author, the content of the novel also includes inserted short stories.

Documentary information from history, gleaned by Viktor Astafyev from his own life in his youth, are also included in this work, where they are equally depicted by the author along with lyrical digressions.

Surprisingly, through innovation in domestic military prose, in this work of Viktor Astafyev, materials gleaned from newspaper reports of the war are intertwined with religious and philosophical reasoning. In this unique, deeply personal creative style of the prose writer, one can often find subtle, original conclusions that reflect his rich and multifaceted ideas about man and history, war and peace.

The rather harsh title that Viktor Astafyev prefaced his novel "Cursed and Killed" quite fairly and clearly reflects literally all the content that Viktor Astafyev carefully developed and carefully presented to a thoughtful and rather demanding reader.

The content of the novel "Cursed and Killed" reflects numerous stylistic features of this work of art, which to a certain extent contrast with a significant part of the works that were dedicated to the Great Patriotic War by various authors.

This is obvious, despite the fact that the novels of other Russian military prose writers were also written in the twentieth century, and are definitely consistent with the strict canons of socialist realism [63]. In unison with the so-called "merciless" title that Astafyev gave to his final war novel, the epigraphs that precede it are of a completely non-secular nature. The novel "Cursed and Killed" is, to a special extent, an objective example of the breakdown and rethinking of the methodology of prose literary creativity, which is an organic legacy of socialist realism. In addition to everything else, the novel "Cursed and Killed" should also be called the fruit of a very special experimental innovative search by Viktor Astafyev in the field of qualitatively new narrative forms.

An unambiguously successful attempt by such a significant author for Russian military prose to reorient his deep, humane worldview in a special way towards Orthodox spiritual traditions and the high cultural values corresponding to the latter also significantly distinguishes Viktor Astafyev's novel "Cursed and Killed" [60].

The persistent desire, which is manifested in every way on every page of the novel "Cursed and Killed" in this artist of words is expressed, first of all, in asserting and defending his rightness at all costs.

This is extremely important when the writer and the front-line soldier are one and the same person, and everything that he has written and described is clearly created by the author's rich artistic language "not by hearsay", and the author is unusually right in everything he writes.

Defending the decline of socialist realism in principle in the face of contemporary domestic military prose and literature, Viktor Astafyev, like no one else in this case, rightly declares that it is his - the writer's rightness.

This real rightness manifests itself in Viktor Astafyev literally in everything - in the depiction of people and events of the Great Patriotic War, lyrical digressions, full of extraordinary tenderness as humanity.

Therefore, the authors of this study believe that Viktor Astafyev is absolutely right in saying that the cruel truth of his own war years, presented by him on the pages of the novel "Cursed and Killed", is "mine and no one else's".

All of the above is adequately capable of characterizing the completely special, original, absolutely unlike any other genre basis for the novel "Cursed and Killed" chosen by Viktor Astafyev. Viktor Astafyev spoke in this way about the ways of describing in contemporary works of art the diverse events that took place during the Great Patriotic War, while participating in it in the most direct way: "writing about war," the novelist noted, "about any war is an extremely difficult task, almost impossible, but writing about the past war, the Patriotic War, is an incredible labor, because nowhere and never before in the history of mankind has there been such a terrible and bloody war. And although there is a saying that nowhere do they lie as much as in war and hunting, so many lies have been told about this war, everything connected with it has been so confused, that in the end the invented war has overshadowed the real war.

Not only have books and works on the history of the past war accumulated lies, but in the memory of many many things have shifted in the direction of where the war was more beautiful than what actually happened, where there is continuous heroism, where there is a pose, loud words and praise" [3, pp. 619-620].

The key function of Viktor Astafyev as the most objective narrator in this work of art, as V. A. Petisheva believes, "is carried out by the author himself, chronicling the era and time, social conflicts and man, nature, life and customs of the Russian people" [42, p. 217]. According to Viktor Astafyev, who himself saw the war and managed to go through a significant part of it as an ordinary soldier, the Great Patriotic War was necessary, since for the Soviet people it was not an aggressive war.

It is not for nothing that throughout Europe during the Great Patriotic War there was talk of the Soviet soldier as a warrior-liberator. Indeed, in Viktor Astafyev's view, the Great Patriotic War has a liberating character.

But at the same time, the author, who participated in this terrible and horrible war, makes a rather significant reservation, touching on the important issue that any war is completely unnatural to the normal state of man.

This circumstance of fundamental importance, however, is, in the eyes of Viktor Astafyev, regardless of whether the war as a whole is just or aggressive, because, first of all, it is precisely a war.

It is impossible to reconcile oneself, in the understanding of Viktor Astafyev the peacemaker, with any war, since regardless of its inherent character, it always and everywhere brings only suffering to all the nations participating in it. The Great Patriotic War is traditionally viewed as a special event during which the Soviet people demonstrated courage and heroism, but at the same time it is also the blood flowing on both sides of the front, involuntarily multiplied by universal fear and all-encompassing death [62].

For Viktor Astafyev, the Great Patriotic War represents not only an unprecedented pain in its scale for the entire Russian people taken together, but at the same time an unusually huge and widespread disaster. It was this incomparable misfortune that, in one way or another, gradually and for four whole years engulfed almost all of humanity, standing at the edge of that very "devil's pit", the name of which was given to the first book of the novel "Cursed and Killed". Viktor Astafyev never glorified war and the so-called military art that manifested itself during it, which is a fairly stable tradition - both in domestic military prose and in the works of foreign authors.

. The author of the novel "Cursed and Killed", in which his innovation in modern literature was also especially evident, was convinced that such a virtually speculative approach to depicting a national tragedy is unacceptable.

Viktor Astafyev himself clearly understood, and with all the artistic means available to his pen he strove to show his grateful and attentive readers that such a tradition is always full of blasphemy in relation to man and his soul.

War is the main artistic image, established by the author in the novel "Cursed and Killed". It should be noted that it is the "engine" of the plot, as well as the "architect" of the figurative system of the work.

War inevitably leaves its indelible mark on the entire structure inherent in this work of art, as well as on the content of the numerous conflicts unfolding on its pages.

The language and style of the narrative in the novel "Cursed and Killed" are also completely subordinated to the dominant of war, which lies like a cold shadow on the life and everyday life of each extremely young participant in this historical event, as well as almost every character in this extraordinary two-volume book.

The "Devil's Pit", already mentioned here several times, is a metaphorical image of a soldier's barracks, which with all its base manifestations has a pernicious effect on the bodies and souls of the young men who live there, called up for military service, against their own will. Here, before being sent to the front, just like Viktor Astafyev himself in his time, yesterday's schoolchildren underwent combat and political training. It should be noted that they were kept in completely unsuitable and in no way suitable for life conditions. The novel "Cursed and Killed" reflects the truly hellish physical and moral suffering that is typical of most recruits, who with great difficulty overcame

hunger and cold. And at the same time, they were accompanied by dirt in damp barracks, and they were no better off in dank barracks, not to mention what was happening in the suffocating outhouses, the very fact of their existence in such a form completely destroying human dignity.

Astafyev described the quarantine barracks in a special way. Viktor Astafyev's humanistic attitude to all his characters, as well as to people in general, marked the genre basis of the novel "Cursed and Killed", first of all, precisely as a humanistic novel. The number of details is absolutely extraordinary, exposing the heartlessness of the leadership, government officials responsible for providing recruits.

The author also presented the scene of crossing the Dnieper at the beginning of the second book of the novel no less colorfully. The crossing had a very strong effect on the psyche of the infantrymen. Astafyev also conveyed the forcing of the Dnieper extremely vividly. Throughout his novel, Viktor Astafyev never ceases to pose key and integral questions of existence to the reader, as well as to himself, the answers to which are, if possible, then quite difficult to find.

It should be repeated that Viktor Astafyev used the genre of the novel in a completely unusual way, unusual for the overwhelming majority of both readers and critics. And this is its amazing originality. In a specific dimension, the novel "Cursed and Killed" has certain omens in somewhat earlier war prose, for example, in the person of A. Rybakov's novel "Heavy Sand", which was created back in 1978.

This novel was a rare exception from the long list of works created at a time when it was customary to talk only about the incessant victories of the Soviet troops, and to present the theme of the Great Patriotic War exclusively in a bravura key [73]. The profound humanism, which was not noticed by all literary critics and literary scholars in Viktor Astafyev's novel "Cursed and Killed", from the point of view of the authors of this study, is a kind of core-forming component of this work of art. It is also impossible not to notice that it was in the novel by Viktor Astafyev, "Cursed and Killed," that the author's spirit and willpower, which was the final force in the entire creative path of the famous master of Russian military and village prose, was revealed.

This study analyzes the features of the depiction of war in the latest novel by Viktor Astafyev, which the author called, quoting the text of the Old Believer verse, "Cursed and Killed".

This novel, so unusual both for the work of Viktor Astafyev himself and for all previous military prose of the Union of Soviet Socialist Russia as a whole, is of particular interest for study within the framework of the direction "Philology" in the profile "Domestic Philology".

The relevance of the theme of depicting war in the latest novel by Viktor Astafyev stems from the current social situation in the Russian Federation, as well as in other powers participating in the Commonwealth of Independent States.

In each such country, which is located in the post-Soviet space, whose citizens should carefully preserve the memory of the feat of the Soviet people during the Great Patriotic War, the bitter lessons of history are increasingly forgotten. The problematic nature of the topic of historical memory of the Great Patriotic War era at the present time of the coronavirus pandemic prevents the organization of excursions to places of military glory and visits to memorials dedicated to the victory of the Soviet people in the Great Patriotic War, as well as the organization of military-patriotic education of the younger generation as a whole.

In view of the rapidly accelerating oblivion on a global scale of the feat of the Soviet people and their heroism shown in the battles of the Great Patriotic War, as well as numerous attempts by unscrupulous people to revise its results, the study of the features of the depiction of war in Viktor Astafyev's novel "Cursed and Killed" takes on a special significance.

The authors of this study are confident that a correct understanding of the creative thought of such a remarkable Russian writer as V.P. Astafyev will definitely contribute to the timely overcoming of this long-standing humanitarian crisis.

It seems to us that studying the features of the depiction of war in Viktor Astafyev's novel "Cursed and Killed" will further allow us to form an adequate system of means to counteract the situation in which the irreparable occurs – the people forget about the exploits of their ancestors, losing their historical memory. Natural restrictions imposed on the sphere of culture and education during the pandemic period may continue to contribute to a significant minimization of the educational program regarding the heroism of the soldiers of the Great Patriotic War.

Therefore, a scrupulous analysis of works of art of advanced modern literature about the war will largely replace the missing opportunity to learn about the feat of the Soviet people accomplished during the Great Patriotic War thanks to excursions to memorials to Soviet soldiers, trips to military history museums. Among such outstanding works of art, it would be quite fair to include the work of Russian prose writer V. P. Astafyev, The article solves the problem underlying the work: a scrupulous study of the features of the depiction of war in the novel by Viktor Astafyev "Cursed and Killed".

Due to the fact that this work belongs to the genre of the novel, its originality and absolute dissimilarity to any other novel, both by Viktor Astafyev and other famous writers of our country, are revealed. In the course of this study, its goal was achieved: the features of the depiction of war in the novel by Viktor Astafyev "Cursed and Killed" were studied.

To achieve the above goal, the following tasks were set and successfully solved:

1. The features of the individual creative method of V.P. Astafyev were studied.
2. The typological features and contact links of the depiction of war in the novel by Viktor Astafyev "Cursed and Killed" were investigated.
3. The stylistic features of the depiction of war in the novel by Viktor Astafyev "Cursed and Killed" were designated.
4. The genre features of the depiction of war in the novel by Viktor Astafyev "Cursed and Killed" were studied.

The object of the work was the features of the depiction of war in the novel by Viktor Astafyev "Cursed and Killed". In turn, the subject of the work was designated as a study of the features of the depiction of war in the novel by Viktor Astafyev "Cursed and Killed".

The methodological basis of the work includes scientific works of such authors as K. Azadovsky, A. P. Gerasimenko, B. Davydov, O. V. Davydov, E. A. Ermoolin, V. A. Zaitsev, A. Karasev, V. A. Karnyushin, E. Kuzmina, S. S. Kunyaev, O. Nekhaev, R. Nurgaleev, A. A. Osipova, A. A. Petishev, V. A. Petisheva, Yu. Rostovtsev, Zhang Jie, Shi Guosun, A. Shchuplov, N. Ya. Eidelman, Yu Yizhong and others. The following methods were used in the course of the study: analysis of scientific, scientific-journalistic, journalistic and fiction literature, and specifically - the novel by Viktor Astafyev "Cursed and Killed", as well as the bibliographic method. Thus, the research conducted in this work allows us to draw the following conclusions:

1. Viktor Astafyev's individual artistic method was gradually formed long before he became not only a writer, but even a journalist. Astafyev acquired the ability to depict bitter military and rural reality without embellishment in his youth, when he came face to face with all the bright and difficult to eradicate shortcomings of Soviet reality. The author's personal participation in the Great Patriotic War distinguishes his narrative from the books of Vladimov, Makanin and other authors, who were more inclined to philosophical generalizations and outright exaggerations than to a truthful depiction of the bitter pages of the Great Patriotic War in their works of art.

2. Viktor Astafyev's novel "Cursed and Killed" is characterized by an abundance of so-called "horizontal" contact links with works of military prose of the 1990s, the direct mutual influence of which cannot be ignored. This is all the more important since the climate of glasnost that emerged during the so-called "perestroika" introduced by the General Secretary of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union M. S. Gorbachev encouraged the exposure of all the shortcomings that had accumulated over the years of Soviet power in the life of the country, and, in particular, during military operations - be it the Finnish, Great Patriotic, Afghan, Chechen or any other

war. In this case, Viktor Astafyev acts as an older contemporary, on whose path younger representatives of military prose of the 1990s follow.

3. The typological features of Viktor Astafyev's novel "Cursed and Killed" testify to the so-called "vertical" connections with works written by other Russian writers, rightly considered to be the best examples of war prose in different years - from the 1950s of the so-called "Khrushchev thaw" to books written after the novel "Cursed and Killed". This may indicate a single semantic space of truthful depiction of the events of the Great Patriotic War, as well as many other wars, in advanced Russian novel writing. Not only this novel, but also all the honest and principled war (as well as village) prose of Viktor Astafyev of different years, this inherent quality makes it related to the best works of A. Rybakov, Yu. Bondarev, V. Bykov and other remarkable Soviet and Russian writers.

4. The stylistic features of the depiction of the Great Patriotic War in the novel "Cursed and Killed" turned out to be so eloquently expressed that they became the reason for extremely fierce criticism from the recent party-nomenklatura elite, accustomed to seeing the narrative of the war years exclusively in a ceremonial key, where all the various manifestations of reality, characteristic of military events, are completely leveled. From Viktor Astafyev, the same standard work was expected, as from any other famous master of Soviet military prose, laureate of state and other prestigious awards. Literary officials wanted Astafyev to write a traditional work that would fully correspond to the stereotypical ideas of his contemporaries about how a book about war should be written.

5. Viktor Astafyev's novel "Cursed and Killed" marked a kind of semantic turning point in the style of military prose. Later, it was borrowed from him by subsequent authors of books about the Great Patriotic War, the Afghan War, and also about both Chechen wars. Or it became for new authors a kind of "measure" of truthfulness, complete and natural reliability of the description of events that took place during the war. Thus, Astafyev was able to fully express all his emotions, feelings, sensations, thoughts and reasoning about "his" war. At the same time, he paved the way for all those who wanted to tell the complete truth in their books about everything they saw in the war, as well as what events they repeatedly happened to be participants in.

6. In terms of genre, Viktor Astafyev's novel "Cursed and Killed" is a complete, original work, as unlike any other novel, as in principle no existing novel is similar to or should be similar to any other. And only in this case does it have the right to be recognized as an independent work of art, worthy of the pen of its celebrated author. From this it follows that it was not so much the genre of the novel, but rather its stylistic features that caused the violent reaction of domestic and foreign critics. As a result, it turned out that the critics themselves, in their desire to insult and humiliate the human and literary dignity of Viktor Astafyev, in fact allowed almost more speech liberties than the author himself, who actually provoked them to do so.

7. In creating a work of such an extraordinary spiritual scale, and infusing into its texture elements that were completely new to Russian literature at that time, stylistically colored, Viktor Astafyev did this quite consciously. The author understood perfectly well what a significant flow of criticism his book would cause, and how many questions he would have to answer, how many low-grade comments he would have to parry. But the author of the novel did all this just as courageously, selflessly, with complete dedication, as he wrote all his previous equally truthful works, just as honestly and boldly as he repelled the enemy's attacks together with his peers during the Great Patriotic War.

References

1. Абдыханов У. К., Латышев О. Ю.. ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ И НАРОДА В КАЗАХСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА // Современные проблемы филологии и методики преподавания языков: вопросы теории и практики: сборник материалов VII Международной научно-практической конференции, Елабуга, 20-21 октября 2023 г. / под ред. Е.М. Шастиной, А.М. Яхиной; Елабужский институт (филиал) федерального государственного автономного

образовательного учреждения высшего образования "Казанский (Приволжский) федеральный университет". – Елабуга, 2023. – С. 17-21.

2. Абдыханов У.К., Латышев О.Ю. ТВОРЧЕСТВО В. П. АСТАФЬЕВА И Р. Ф. СЕЙСЕНБАЕВА В РАМКАХ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ // Человек и язык в коммуникативном пространстве : сб. науч. ст. [Электронный ресурс] / отв. редактор М. В. Веккесер. – Электрон. дан. (2,47 Мб). – Красноярск : Сиб. федер. ун-т, 2024. Вып. 15 (24). – 240 с. Электрон. опт. Диск (CD-Rom). – Систем. требования : PC не ниже класса Pentium I ; 128 Mb Ram ; Win-dows 98/XP/7 ; Abobe Reader v 8,0 и выше. – Загл. с экрана. – С. 258-262.

3. Абдыханов У. К., Латышев О. Ю.. ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОТРАЖЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ СУДЕБ КАЗАХСТАНА В КАЗАХСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ // Современные проблемы филологии и методики преподавания языков: вопросы теории и практики: сборник материалов VII Международной научно-практической конференции, Елабуга, 20-21 октября 2023 г. / под ред. Е.М. Шастиной, А.М. Яхиной; Елабужский институт (филиал) федерального государственного автономного образовательного учреждения высшего образования "Казанский (Приволжский) федеральный университет". – Елабуга, 2023. – С. 13-16.

4. Астафьев В. П. Комментарии // Астафьев В. П. Прокляты и убиты. М.: Эксмо, 2002. С. 797.

5. Астафьев В. П. Подводя итоги // Проза войны: в 2 тт. Т. 2. Иркутск: Литера, 1993. С. 519.

6. Астафьев В. П. Посох памяти. М.: Современник, 1980. С. 162-163.

7. Астафьев В. П. Посох памяти. С. 193.

8. Астафьев В. П. Собрание сочинений в 15 томах. Том десятый. Красноярск: Офсет, 1997 г. Тираж: 10 000 экз.

9. Астафьев Виктор Петрович (сост. Г. Сапронов). Нет мне ответа ... Эпистолярный дневник : [рус.]. — Иркутск : Издатель Сапронов, 2009. — 720 с. — 2500 экз. — ISBN 978-5-94535-107-3.

10. Астафьев Виктор Петрович. ОБД «Подвиг народа». — Документы на награждение Астафьева Виктор Петровича медалью «За отвагу». Дата обращения: 18 марта 2013. Архивировано 21 марта 2013 года.

11. Астафьев, Виктор Петрович / Большакова А. Ю. // Анкилоз — Банка. — М. : Большая российская энциклопедия, 2005. — С. 386—387. — (Большая российская энциклопедия : [в 35 т.] / гл. ред. Ю. С. Осипов ; 2004—2017, т. 2). — ISBN 5-85270-330-3.

12. Астафьев, Виктор Петрович // Энциклопедия «Кругосвет».

13. Астафьев, Виктор Петрович // Энциклопедия «Кругосвет».

14. Астафьев, Виктор Петрович в библиотеке Максима Мошкова

15. Астафьевские чтения: (17-18 мая 2002 года). — Пермь: Мемориал. центр истории полит. репрессий «Пермь-36», 2003. — 184 с.

16. Астафьевские чтения: Выпуск второй. (17-18 мая 2002 года). — Пермь: Мемориал. центр истории полит. репрессий «Пермь-36», 2003. — 224 с.

17. Астафьевские чтения: Выпуск третий. (19-21 мая 2005 года). — Пермь: Мемориал. центр истории полит. репрессий «Пермь-36», 2005. — 224 с.

18. В Красноярске завершился "Кубок Виктора Астафьева" по футболу (рус.), Телеканал Енисей. Дата обращения 8 марта 2018.

19. Виктор Астафьев в «Журнальном зале»

20. Виктор Астафьев на сайте «Книжная полка букиниста».

21. Виктор Астафьев на футбольном турнире своего имени: архивные фотографии — Новости (Спорт) / Sibnovosti.ru. krsk.sibnovosti.ru. Дата обращения: 8 марта 2018.

22. Виктор Астафьев. Весёлый солдат (интервью с писателем, воспоминания о войне, 42 мин)

23. Виктор Петрович Астафьев (1.05.1924 — 29.11.2001) // Фонд имени В. П. Астафьева

24. Виктор Петрович Астафьев. Первый период творчества (1951–1969) / авт.-сост.: Л. Г. Самотик, Т. Н. Садырина; рук. проекта Ю. А. Кирюшин. — Litres, 2019. — С. 344. — 913 с. — ISBN 978-5-04-191397-7.

25. Давыдов Б. Литературный календарь // Нева. 1995. № 5. С. 201.

26. Давыдов О. В. О военном эпосе Виктора Астафьева // Перемены
27. Давыдов Олег. НУТРО. О ВОЕННОМ ЭПОСЕ ВИКТОРА АСТАФЬЕВА - Астафьев Виктор Петрович. www.astafjev.ru. Дата обращения: 12 декабря 2019.
28. Его сердце всегда принадлежало Игарке // «Авторский блог Валентины Гапенко»
29. Ермолин Е. А. Последние классики. — М.: Совпадение, 2016. — ISBN 978-5-903060-36-2
30. Латышев О. Ю., Латышева П. А., Радаэлли М., Луисетто М. Проза для детей Николая Дмитриевича Наволочкина // Сборник докладов Международной научно-практической конференции «Национальная культура и традиции в детской и юношеской литературе: история, поэтика, стратегия развития», посвященной 75-летию Роберта Миннуллина. Редакторы Бицан Вейсел Йылдыз - Тачеттин Шимшек Английский перевод Эйюп Алтынышик. Русский и татарский перевод Проф. Доктор Лялия Мингазова. Дизайн обложки. Осман Ун. 20-21 октября 2023 г. Казань/Татарстан. – С. 405-419. – 710 с. - ISBN 978-605-70071-6-2
31. Латышев О.Ю. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ИЗУЧЕНИИ ЛИТЕРАТУРЫ / Социальная педагогика. 2012. № 12-1. С. 9.
32. Латышев О.Ю. ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫЕ СВЯЗИ РУССКОЙ "ДЕРЕВЕНСКОЙ" ПРОЗЫ 1960-Х ГОДОВ XX ВЕКА / диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук / Майкоп, 2000.
33. Латышев О.Ю. ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫЕ СВЯЗИ РУССКОЙ "ДЕРЕВЕНСКОЙ" ПРОЗЫ 1960-Х ГОДОВ / автореферат дис. ... кандидата филологических наук / Майкоп, 2000.
34. Латышев О.Ю. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ИЗУЧЕНИИ ЛИТЕРАТУРЫ // ИННОВАЦИИ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ. материалы I Всероссийской научно-методической конференции. Ответственные редакторы: Худобородов А.Л., Ладошина Г.И., 2010. С. 81-84.
35. Латышев О.Ю., Чайкина Л.П. ЛИТЕРАТУРНОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ СРЕДСТВАМИ МЕДИАОБРАЗОВАНИЯ / Вестник детско-юношеского туризма. 2013. № 2. С. 26.
36. ЛАТЫШЕВ ОЛЕГ ЮРЬЕВИЧ, ЛАТЫШЕВА ПОЛИНА АЛЕКСАНДРОВНА, ЛУИЗЕТТО МАУРО, ИБРАГИМ ГАБЕР, АЛЬМУХТАР НАСИР ДЖАВАД ХАМАД, МАШОРИ ГУЛАМ РАСУЛ, ПАВЛОВИЧ СЛАВИЦА, ТАРРО ДЖУЛИО, ФАРХАН АХМАД ХАН, ХАМИД ГАМАЛЬ АБДУЛ, ЭДБИ ХАЛЕД. ...И ПЕРМЯКОМ ОН ТОЖЕ СТАЛ! (ПЕРМСКИЙ ПЕРИОД ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА ВИКТОРА ПЕТРОВИЧА АСТАФЬЕВА) 300-ЛЕТИЮ ПЕРМИ ПОСВЯЩАЕТСЯ // PHILATELY.RU/ - URL: [HTTP://PHILATELY.RU/ARTICLE/PHILATELY/44853/L-PERMYAKOM-ON-TOEGE-STAL/](http://philately.ru/article/philately/44853/l-permyakom-on-toege-stal/) (Дата обращения: 04.12.2023г.).
37. Латышев Ю.А., Латышева П.А., Латышев О.Ю. Это моя правда... (К столетию со дня рождения Виктора Петровича Астафьева) // PHILATELY.RU/ - URL: <http://philately.ru/article/philately/45208/eto-moya-pravda/> (Дата обращения: 17.05.2024г.).
38. Нехаев О. «Душа хотела быть звездой». Последнее интервью Виктора Астафьева. // Интернет-портал «Сибирика»
39. Нургалеев Р. В университете обсудили современную военную прозу. Архивировано 2 апреля 2015 года. // Официальный сайт Башкирского государственного педагогического университета имени М. Акмуллы. — 18 февраля 2015.
40. Одним из призов на футбольном турнире Кубок Астафьева станет книга (рус.), ИА REGNUM. Дата обращения 8 марта 2018.
41. Осипова А. А. Концепты «Жизнь» и «Смерть» в художественной картине мира В. П. Астафьева: Монография. — М.: Флинта, Наука, 2012. — 200 с., 350 экз., ISBN 978-5-9765-1429-4, ISBN 978-5-02-037782-0.
42. Петишева В.А. Романы Л.М. Леонова 1920-1990-х годов: эволюция, поэтика, структура жанра. – М., 2006.
43. Петишева В.А., Петишев А.А. Человек и природа в романе Л. Леонова «Русский лес» // Вестник Башкирского университета, 2014. – Т. 19. – № 3.

44. Письмо сорока двух: за и против. Colta.ru.
45. Победители турнира по мини-футболу имени Астафьева получают эксклюзивный кубок с изображением Царь-рыбы. newslab.ru. Дата обращения: 8 марта 2018.
46. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 19 октября 1978 года № 852 «О присуждении Государственных премий СССР 1978 года в области литературы, искусства и архитектуры»
47. Проза войны. Том первый. — СПб.: Литера, 1993. Тираж: 100 000 экз. ISBN 5-900490-02-5 (т.1)
48. Прокляты и убиты. — М.: Эксмо, 2002 г. Серия: Красная книга русской прозы Тираж: 4000 экз. + 12000 экз. (доп.тираж) ISBN 5-04-009706-9, ISBN 5-699-12053-X, ISBN 978-5-699-12053-6
49. Прокляты и убиты. — М.: Эксмо, 2002. — (Красная книга русской прозы). Тираж: 4000 экз. + 12000 экз. (доп.тираж). — ISBN 5-04-009706-9, ISBN 5-699-12053-X, ISBN 978-5-699-12053-6. — С. 789.
50. Прокляты и убиты. — М.: Эксмо, 2003 г. Тираж: 5100 экз. ISBN 5-699-04253-9
51. Прокляты и убиты. — М.: Эксмо, 2005 г. Серия: Русская классика XX века Тираж: 4100 экз. + 4100 экз. (доп.тираж) ISBN 5-699-11435-1
52. Прокляты и убиты. — М.: Эксмо, 2006 г.
53. Прокляты и убиты. — М.: Эксмо, 2007 г. Серия: Библиотека всемирной литературы (Эксмо) Тираж: 5000 экз. + 4000 экз. (доп.тираж) ISBN 978-5-699-20146-4, ISBN 5-699-20146-7
54. Прокляты и убиты. — М.: Эксмо, 2009 г. Серия: Русская классика Тираж: 4100 экз. ISBN 978-5-699-33805-4
55. Прокляты и убиты. — М.: Эксмо, 2010 г. Серия: К 65-летию Великой Победы Тираж: 4000 экз. ISBN 978-5-699-40494-0
56. Прокляты и убиты. — М.: Эксмо, 2010 г. Серия: Русская классика Тираж: 4000 экз. ISBN 978-5-699-36702-3
57. Прокляты и убиты. Книга 1. — М.: Вече, 1994 г. Серия: Военный роман Тираж: 100 000 экз. ISBN 5-7141-0072-1
58. Прокляты и убиты. Книга 2. — М.: Вече, 1995 г. Серия: Военный роман Тираж: 20 000 экз. ISBN 5-7141-0072-1 [Книга вторая]
59. Прокляты и убиты. Книга вторая. Плацдарм. — М.: Вече, 1995 г. Серия: 50-летию Великой Победы посвящается Тираж: 20 000 экз. ISBN 5-7141-0072-1
60. Прокляты и убиты: роман. — СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2017. — 832 с. — Тираж 3000 экз. (Азбука-классика) ISBN 978-5-389-12681-7
61. Разговор на фоне новой книги (из диалога Ирины Ришиной и Виктора Астафьева) // Литературная газета. 1995. № 6.
62. Ростовцев Ю. Виктор Астафьев. М.: Молодая гвардия, 2009. С. 330.
63. Русские писатели XX века. Библиографический словарь. М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. С. 48.
64. Русские писатели. XX век: Библиографический словарь: в 2 ч. Ч. 1. М.: Просвещение, 1998. С. 101.
65. Семинар «Современная военная проза» в Башкирском государственном педагогическом университете им. М. Акмуллы. 18.02.2015
66. Статья в «Комсомольской правде» «Рагу из синей птицы»
67. Указ Президента РФ от 12.06.2004 № 766 (в области театрального искусства)
68. Указ Президента РФ от 25 апреля 1994 г. N 825 «О награждении орденом Дружбы народов Астафьева В. П.» Архивировано 12 мая 2015 года.
69. Указ Президента РФ от 27.05.1996 № 779
70. Указ Президента РФ от 28 апреля 1999 г. N 531 «О награждении орденом “За заслуги перед Отечеством“ II степени Астафьева В. П.» Архивировано 12 мая 2015 года.

71. Чайкина Л.П., Латышев О.Ю. ЛИТЕРАТУРНОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ СРЕДСТВАМИ МЕДИАОБРАЗОВАНИЯ КАК ПУТЬ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ-СИРОТ / Проблемы современного образования. 2014. № 1. С. 129-140.

72. Чжан Цзэ. Русские писатели: вчера и сегодня. Пекин: Литературная ассоциация, 2000. С. 168.

73. Ши Госюн. В. Астафьев — выразитель русской души // Современная иностранная литература. 1995. № 4. С. 84.

74. Щуплов А. Двое из одного поколения // Независимая газета. 2001. 21 декабря.

75. Юй Ичжун. Интервью В. Астафьева // Современная иностранная литература. 1993. № 3. С. 145. Здесь и далее высказывания В. Астафьева из интервью китайскому русисту Юй Ичжуну даны в моем переводе.

76. Юй Ичжун. Русская литература: вчера и сегодня. Харбин: Хэйлунцзянское народное изд., 2006. С. 38.

77. Bibliothèque nationale de France идентификатор BNF (фр.): платформа открытых данных — 2011.

78. Viktor Petrovich Astafyev // Encyclopædia Britannica (англ.)

79. Wiktor Petrowitsch Astafjew // Энциклопедия Брокгауз (нем.)

SEVİNÇ NURUKIZI'NIN ESERLERİNDE SAVAŞ VE TERÖRE KARŞI İTİRAZ

Doç. Dr. İlham AĞAZADE¹

Özet

Çocuklara vatanseverlik, hümanizm ideallerinin ve manevi değerlerin aşılması, onları insani duygularla, özellikle de sevgiyle terbiye etmek gereklidir. Azerbaycan çocuk edebiyatının tanınmış yazarı Sevinç Nurukızı'nın masal diliyle kaleme aldığı "Duman Perileri", "Melissa", "Saqlana", "Ağca ve Cuppulu", "Oyuncak bebek", "Güneş, Bulutlar ve Ağca", "Zafer Marşı - Şuşa", "Burmabuynuz", "Çocuğ Mezarlığında Durna Laylası", "Oyuncak Ayı Yavrusu", "Fısıltı", "İdam", "Kırlangıçların Şarkısı", "Güneşin Şarkısı", "Kılıç Aynı Kılıçtır" ve diğer eserlerinde temel amaç barış mesajı vermek ve aynı zamanda tüm dünyaya Karabağ'ın sınır köylerinde yaşayan çocukların feryadını duyurmaktır.

Anlatılanlar, gerçek hayatta yaşanmış olayların sanatsal bir biçimde masallaştırılmış hali, masum kalplerin isyanı, adaletsizliğe karşı bir protesto ve düşmana olan nefretin ifadesidir. Sevinç Nurukızı, gizemli çocuk dünyasının acısını başarılı bir şekilde tasvir etmiş ve metinlerdeki tüm şiirsel unsurları basit bir dille sanatsal ifadeye yönlendirmiştir.

Sevgi, insanları birbirine ve hayata bağlayan en güzel duygudur. S. Nurukızı'nın eserlerinden anlaşılmaktadır ki, konu vatandan, onun özgürlüğünden ve savunmasından bahsediliyorsa, bu topraklarda yaşayan her canlı (hatta kuşlar bile) vatanına olan kutsal borcunu yerine getirmelidir.

İyilik öyle bir manevi güçtür ki, onun ışığıyla bütün dünya aydınlanır. Bugünün çocuğunda ve geleceğın insanında hümanizmi, iyiliği ve çalışkanlığı geliştirmek en önemli konulardan biridir. S. Nurukızı'nın "Kıpkırmızı Zambaklar", "Küçük ve Vicdanlı Otobüs", "Telefon Kulübesindeki Kedi", "Kaz Yavrusu Gaga" hikayelerinde, zamanın akışından doğan ahlaki temalar ve olaylar, zengin manevi değerlere ve estetik zevklere sahip bir insan yetiştirmeye yöneliktir. Bu tür ibret verici eserler, dostluk, fedakarlık, zor anlarda arkadaşını yalnız bırakmamak ve ona yardım etmek gibi duyguların ifadesi açısından değerlidir.

S. Nurukızı'nın eserlerinde ana dilimiz, dostlara sevgi, düşmanlara nefret, en önemlisi de yüce "şehit" adına saygı, savaş ruhu, azim ve kararlılık hissi aşılanmaktadır. Büyük bir samimiyetle ve ince duygularla kaleme alınan bu tür eserler, hem çocukların hem de yetişkinlerin kalbine kolayca ulaşabilmektedir.

Anahtar kelimeler: masal, çocuk, savaş, hümanizm, ahlaki değer.

¹ Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü, Çocuk Edebiyatı Şubesi, iahmadova@inbox.ru,

PROTEST AGAINST WAR AND TERRORISM IN THE WORKS OF SEVINJ NURUGIZI

Doç. Dr. İlhamə AĞAZADE¹

Abstract

It is necessary to inculcate the ideas of patriotism, humanism, spiritual values in children, to educate them with human feelings, mainly with love. In the works of Sevinj Nurugizi, a well-known writer of Azerbaijani children's literature, written in fairy-tale language, "Mist fairies", "Melissa", "Saglana", "Agca and Cuppulu", "Doll", "Sun, Clouds and Agca", "Song of Victory - Shusha", "Burmabuynuz", "Crane lullaby in children's grave", "Teddy bear cub", "Whisper", "Execution", "Song of Swallows", " Song of the Sun", "The sword is that sword" and other works, was to convey the message of peace and at the same time to the whole world the cries of children living in the border villages of Karabakh.

What is described is an artistic form of events in real life, a rebellion of a baby's heart, a protest against injustice, an expression of hatred for the enemy. Sevinj Nurugizi successfully managed to describe the pain felt by the mysterious-magical children's world, all poetic elements in the texts are directed to the artistic embodiment of the idea in a simple language.

Love is a wonderful feeling that connects people to each other, and most importantly, to life. From the works of S. Nurugizi it is clear that if we are talking about the Motherland, its freedom and defense, every living creature living on this land (even birds) must fulfill its sacred duty to the motherland.

Kindness is such a spiritual power that the whole earth is illuminated by its light. One of the main issues is to form humanism, kindness and diligence in the child of today-the person of the future. S. Nurugizi's stories "Crimson lilies", "Little and honest bus", "Cat in the telephone booth", have a lot of moral themes and events aimed at educating a mature person with rich spirituality and aesthetic taste. These instructive works are valuable for expressing feelings like friendship, selflessness, not leaving a friend alone in difficult times, helping him.

In the presentation of S. Nurugizi, our native language instills love for friends, hatred for enemies, and most importantly, respect for the high name "martyr", a sense of fighting spirit, perseverance and steadfastness. Such works, written with great sincerity and tender emotions, can easily find their way into the hearts of both children and adults.

Key words: Fairy-tale, child, war, humanism, moral value.

SEVİNÇ NURUKIZI'NİN ESERLERİNDE SAVAŞ VE TERÖRE KARŞI İTİRAZ

Giriş

Müharibə, terror, itki hər zaman bədii sözün ağrı ilə təqdim etdiyi aktual mövzulardandır. Dünyada sülhə, həmrəyliyə nail olmaq, bir sözlə, hamının doğma evi – Yer planetini qorumaq, gözəlləşdirmək hər birimizin borcudur. Bu mövzularda nə qədər çox yazılmasına baxmayaraq, insanlıq duyğusundan məhrum olanların var-dövlət, torpaq davası bitib-tükənmir. Son otuz ilin hadisələri, Qarabağ uğrunda Azərbaycan xalqının haqq savaşı – Vətən müharibəsi, böyük Zəfərimiz bütün dünyaya bəyan oldu. Müharibələr zamanı şübhəsiz, ən ağır zərbəni valideynlərini itirmiş, işgəncələrə məruz qalmış, yurd-yuvasından didərgin düşmüş, səfil, günahsız körpələr alır. Ədəbiyyat həyatda nə baş verirsə, ona uyğun olaraq da inkişafını davam etdirir. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının tanınmış yazarı Sevinc Nuruqızı bu istiqamətdə qələmə alınmış əsərləri ilə diqqəti çəkir. Onun bədii

¹ Azerbaijan National Academy of Sciences Institute of Literature named after Nizami Ganjavi Department of Children's Literature, iahmadova@inbox.ru, Tel: 050-676-02-42

yaradıcılığında müharibə gerçəklikləri uşaqlara uyğun olan alleqorik dildə ümumiləşdirilir. “**Duman pəriləri**”, “**Zəfər nəğməsi - Şuşa**”, “**Pıçılı**”, “**Burmabuynuz**”, “**Cocuq məzarlığında durna laylası**”, “**Oyuncaq ayı balası**”, “**Edam**”, “**Qaranquşların nəğməsi**”, “**Günəşin nəğməsi**”, “**Ağca və Cuppulu**”, “**Gəlincik**”, “**Günəş, buludlar və Ağca**”, “**Saqlana**” və sair nümunələrdə xalqımıza, xüsusən də körpələrə qarşı törədilən erməni vəhşilikləri əksini tapıb.

Yöntem

Şuşanın heyrətamiz təbiətinin sehri, onun sevən insanların dəyanəti, əzmi Qələbə təntənəsinə gətirib çıxartdı. Qəlblərdə mənəvi ağrılar qalsa da, Şuşa nisgili birdəfəlik silindi. Sevinc Nuruqızının son vaxtlarda çap etdirdiyi “**Duman pəriləri**” əsəri ŞUŞA uğrunda ZƏFƏRİ özündə ehtiva edir. Bu əsərdə müəllif kiçikdən böyüyə hamıya məlum olan məsələləri yeni fonda təqdim etməklə “ən sehirli və ən pak səltənəti” – ŞUŞANı, onun xarıbülbulünü bədii formada oxucuların yaddaşında əbədləşdirir. Əsərdə Zəfər adlı kiçik qəhrəman möcüzələr aləminə - müxtəlif zaman və məkanlara “gözcürpimində başlayan səyahətlər”i ilə keçmişlə müasirliyin arasında qərarlaşır. Şuşa şəhərinin təməlini qoymuş, onun inkişafında özünəməxsus xidmətləri olan Pənahəli xan, İbrahimxəlil xan, Ağabəyim ağa, Fətəli şah, Xurşidbanu Natəvan kimi tarixi şəxsiyyətlərin obrazlarının mətnə gətirilməsi, xatırlanması tarixi yaddaşı təzələməklə yanaşı onu sübut edir ki, dövlətin gücü, rəhbərin siyasi səriştəsi xalqın taleyində hər zaman mühüm rola malik olmuşdur. Uşaqlar müharibə gerçəkləri ilə ən son səyahətdə - Vətən müharibəsinin Şuşa döyüşlərinə həsr olunan bölümündə tanış olurlar.

Reallıq və qeyri-reallığın növbələşməsi, qanadlı pərilərin bəni insana - şəhid övladı Zəfərin gözüne görünməsi, Zəfərin “Duman pəriləri” “ŞU” və “ŞA”-nın səltənətinə düşməsi, birlikdə düşməni – “qara uçağanları” məğlub etmələri, qaranlıqla işığın mübarizəsi, yeraltı dünya ilə əlaqə, tarixə səyahət, sirli-sehirli xarıbülbul obrazı, xarıbülbulün sirrinin mühafizəsi və digər nüanslar oxucunun (uşağın) keçmişimizdən dərs almasına yönəlikdir. Nağıl, dastan qəhrəmanları kimi qeyri-adi gücə malik olan Zəfər vətənsəvərliyi, ağılı, əzmkarlığı və sehirli dostlarının köməyi ilə düşmənin mənfur xislətini həyata keçirməsinə mane olur.

Şuşa ilə bağlı son hadisələrin tarixlə qovuşaraq bədiiləşdiyi və ümumi süjet xəttinə uğurla birləşdiyi bu əsər genetik yaddaşın təzələnməsini özündə ehtiva edir. Bu qəbildən olan əsərlərdə tarixə dönüş, mühüm şəxsiyyət və qəhrəmanların həyatından nümunə ola biləcək nüanslarla balacaların qəlbinə, hissələrinə təsir etmə məqsəd olaraq götürülür.

Yazarlar tək-cə müharibə dövründə deyil, hər zaman xalqın vətənpərvərlik hissini, milli qürur və heysiyyətini yüksəltməli, psixologiyasına təsir etməlidir. “**Zəfər nəğməsi - Şuşa**” kitabı əsrarəngiz gözəlliyə malik şəhərin düşməndən azad edilməsində yaxından iştirak etmiş qəhrəmanlara ithaf olunmuşdur. Vətən uğrunda canından keçən oğullar ideallaşdırılır. Şuşanı, ümumiyyətlə, azad olunmuş bütün torpaqları yenidən qazanan məhz, bu oğullardır. Yeddindən yetmiş yeddiyə hamının oxuya biləcəyi “**Zəfər nəğməsi**” Şuşa haqqında həzin, kədərli 22 kiçik hekayətdən ibarətdir. Bu “nəğmələr” vətən sevgisi aşılayır, gənclərin mübarizə əzmini yüksəldir.

Şuşa ilə bağlı bəzən şanlı, bəzən də qanlı hadisələr tez-tez bədii dildə gündəmə gətirilir. Bu kitabda da şəhərin qədim tarixi, görkəmli şəxsiyyətləri xatırlanır. Şuşanın bünövrəsi qoyulan gündən 1992-ci ildə işğal olunması və ən nəhayət 28 ildən sonra azadlığa qovuşması, qəhrəmanların igidliyi, şücaəti, çətin anda bir-birinə qahmar çıxması, min bir əzabla qalaya qalxması təsvir obyektidir. Yazıçı xalqın bu günü ilə keçmişi arasında əlaqə - xatırlamalar yaratmaqla uğurlu epik təsvirə nail olmuşdur.

Şuşadan karvan keçər,

Keçər, nigaran keçər.

Sənə qovuşmaq üçün

Oğullar candan keçər... (Nuruqızı, 2022)

Müəllifin yerində və məqamında şifahi örnəklərdən yararlanması poetikliyi artırmaqla yanaşı əsərin məramının daha qabarıq ifadəsinə yönəlmişdir.

İdeya və sənətkarlıq baxımından da yüksək zövq aşılardan kitab fədakarlığı öz daxilində, əməllərində yaşadınları kiçik oxucuya tanıtmaya xidmət edir. Əllərini uca yaradana açib dua edən mərəd, məğrur, vətəni övlad məhəbbətindən uca tutan ANA obrazı ilə qarşılaşırıq: “Sən oğlumun Vətən uğrunda uçuşunu mübarək et. Sən məqamını uca tut” (Nuruqızı, 2022) kimi fikirlər bütün şəhid ana-atalarının qəlbinin naləsi kimi səslənir. Doğma torpaqlarda yenidən üçrəngli bayrağımızın dalğalanmasını şərtləndirən anadan da, övladan da əziz tutulan Vətən sevgisidir: “İllərin canımızda sızıldayan yarasıydın, Şuşa... Sən bizə ana idin. Düşmənin əsarətində qalmış ANA. Sən bizə bala idin. Gözü yollara dikilmiş, bir ovuc sevgiyə, qəlb dolusu nəvazişə möhtac, yad səslərdən, yad sözlərdən, yad nəfəslərdən ölümcül yaralanan BALA”. (Nuruqızı, 2022) **Tehran Əlişanoğlu** müharibə ədəbiyyatından bəhs edərkən belə qənaətə gəlir: “Süjetlər bir qayda olaraq dünəndən – I Qarabağ müharibəsindən, yurd itkisindən, qaçqınlıq məşəqətlərindən ayaq alır, bu gündə - Vətən müharibəsində, qisas anında, şəhidlik zirvəsində, yurdla görüş və Şuşaya qovuşma motivləri ilə başa çatır. Bu müstəvidə nə qədər hekayə, povest, sənədli və bədii publisistika nümunələri yaranmışdır”. (Əlişanoğlu, 2021)

Əsərdə yeri gəldikcə, Şuşa haqqında nağıl dilinin publisistika ilə birləşdiyi maraqlı məqamlara geniş yer verilmişdir. Müəffər Ali Baş Komandanın xalqa müraciəti, müxtəlif mətbuat orqanlarından verilmiş sitat nümunələri kitabın bədiiyyətinə o qədər də xələl gətirmir, əksinə bütün bu detallar böyük çətinliklər, itkilər hesabına qazanılmış Qarabağ Zəfərinin aydın ifadəsinə yönəlmişdir, bir sözlə, yazar ustalıqla dolğun mənzərə yarada bilmişdir.

Uşaqların müharibə acısından qaynaqlanan **“Qaranquşların naləsi”** vıran qalmış yurda - Xocalıya, onun qətlə yetirilmiş sakinlərinə qaranquşların fəryadını; **“Edam”** qorxu və iztirab içində olan uşaqların - körpə canların diri-diri yandırılmasını; **“Cocuq məzarlığında durna laylası”** düşmənin amansızlığını; **“Sərçə”** yaşlı, köməksiz insanlara, heyvanlara sevgini; **“Günəşin hədiyyəsi”** qaçqın həyatı yaşayan kiçik Sənəmin böyük həsrətlə həyatdan gözləntisini, uşaq qəlbindəki böyük inamı; **“Günəş, buludlar və Ağca”** doğma yurdun bəxş elədiyi mənəvi gücü, Vətənə olan sevgini, dostu sədaqəti ifadə edir.

Uşaq hekayələrində bədii priyom kimi hər hansı bir nağıl və ya dastanla məzmun, struktur baxımdan bağlılıq, hazır mətn üzərində qurulmuş oxşar elementlər süni keyfiyyət yaratmamalıdır. Sevinc Nuruqızı **“Burmabuynuz”** hekayəsini “Məlik Məmməd” nağılından dekonstruksiya əsasında qələmə almışdır. Burada mətnlərarası əlaqə - “qaranlığı” əks etdirən düşmənin törətdiyi vəhşilikləri çatdırmağa yönəlmişdir: “İşıqlı dünyaya aparın Burmabuynuz da həmin ağ qoçdandır. Oturariq üstündə, gedərik işıqlı dünyaya. Nağıldakı kimi...” (Nuruqızı, 2022) Müəllif tam olaraq nağıl strukturundan istifadə etməsə belə, bir ailənin faciəsi timsalında verilən kədərli hadisələr ideyanın açılmasına istiqamətlənmişdir. Folklordakından fərqli olaraq Məlik Məmmədi işıqlı dünyaya çıxaran ağ qoç (hekayədə Burmabuynuz düşmənin gülləsinə tuş gəldiyindən) öz misiyasını yerinə yetirə bilmir. Sevinc Nuruqızı hekayəni yeni məzmun və çalardə qələmə almış, bu da mətnlərarası əlaqənin müəyyən mənada pozulmasına səbəb olmuşdur: “Kişi özünü həyatə atdı. Dəhşətdən böyümüş gözləri ilə torpaq və tüstü burulğanı arasında Burmabuynuzu axtardı... Sonra döndü. Balaca yumruqları ilə düşdükləri qaranlıq dünyanın qapılarını döyəcləyən nəvələrinin işıqlı dünya bələdçisinin torpaq yığını altındakı cansız bədəninə baxa bilmədi...” (Nuruqızı, 2022) Bütün bunlar düşmənin – ermənin törətmiş olduğu ölçüyəgəlməz vəhşiliyin ifadəsidir.

Quşlar, heyvanlar kimi “oyuncaq”lar da tez-tez Sevinc Nuruqızının bədii dildə danışdırdığı obrazlardandır. Yer üzünün ən günəşli şəhərində - Gəncədə baş verən terror zamanı həyatı alt-üst olan, gecə isti yatağında yuxuya gedib səhər daşlar altında məhv olan körpələr - Xədicə, Mədinə, Nigar və Ömər in nakam həyatına işıq salan **“Oyuncaq ayı balası”** hekayəsi bu qəbildəndir: “Bu nağılın sonu yoxdur... Nə qədər ki Yer üzündə qorxulu insanlar var, o qədər də bu nağıl danışılacaq. Çünki o qorxulu insanlar hər gün uşaqların ağ evlərini yıxacaqlar.. Hər gün Yer üzündə uşaqlar ağlayacaq. Ağ, qara, sarı olmasından asılı olmayaraq... O uşaqların göz yaşları bu dünyanı qarış-qarış gəzib ədalət soraqlayacaq...” (Nuruqızı, 2022) Yer üzünün hansı tərəfində yaşamasından asılı olmayaraq “Oyuncaq” obrazı narahət edən düşüncələr, onun mübarizəsi, sülhə səsləyən bədii detallar hekayədə xüsusi vurğulanır. Oyuncaq Ayı balasının dilindən verilən: **“NƏ YAXŞI KI, İNSAN DEYİLƏM. İNSANLAR KÖRPƏ VƏ GÜNAHSIZ UŞAQLARIN YAŞADIĞI EVİ DAĞIDIR. YƏQIN MƏN DƏ İNSAN OLSAYDIM, BELƏ QƏDDAR OLARDIM...”** (Nuruqızı, 2022) kimi fikirlər SOS effekti

yaradır. Böyükləri silahları yerə qoymağa, bir qədər bir-birilərini anlayışla qəbul etməyə səsləyir. Əsas ideya və fikirlərin simvolik obrazlar tərəfindən alleqorik dillə təqdimi əsərin daha çox sevilib yadda qalmasına kömək edir, bədii təsirini artırır.

Arzuları, ümidləri puç olmuş, gülüsləri üzündə don vurmuş, “yeddi başlı, alov püskürən, nağıl kitablarındakı əjdahalardan da qəddar düşmən”in darmadağın edərək bozuntul rəngə çevirdiyi uşaq dünyasının faciəsi sözsüz danışanların – “Elza” və “Dovşan” adlı oyuncaqların, “Bozuş” və “Portoğal” adlı pişiklərin, Göyərçin və Küçə fənərinin kədərli **“Pıçiltı”**sı kimi səslənir. Üç rəngli, ay ulduzlu bayrağımız övlada tay tutulur, onun qədər əziz təqdim olunur. “Sevinc Nuruqızının bütün əsərlərində milli ideya bütövlüyü, sağlam düşüncəyə xidmət yer alır”. (<https://culture.gov.az/az/umumi-xeberler/14753>) Uşaq əsərlərinin gələcəyə ümid və inam formalaşdırması vacib element hesab olunur. “Pıçiltı”nın finalında olduğu kimi: eyvanına qaranquşlar qonan “ağ ev” yenidən qurulacaq, hər səhər Günəş bu evin pəncərələrindən şölələnəcək:

Gülsün quşlar, böcəklər

Çiçəklər, kəpənəklər...

Oyuncaqlar şad olsun

Dünya sevgilə dolsun!

“Pıçiltı” əsərinə “Sultan” Cizgi Filmi studiyasında eyni adlı cizgi filmi də çəkilməmişdir. Süjeti maraqlı, real faktlar üzərində qurulmuş mətnin ehtiva etdiyi məzmun düşündürür, uşaqların mənəvi-əxlaqi tərbiyəsinə təsir edir. Yaşar Qarayev deyirdi: “Müharibə və təbiət mövzuları bədii yaradıcılıqda müasir humanizmin meydana çıxdığı iki ən böyük sahədir”. (Qarayev, 2016) Uşaq ədəbiyyatında da təbii ki, təbiət - vətən eyni məhfumun ifadəsinə xidmət edir. Demək olar ki, bütün yazarlar təbiətdən ilham almış, tükənməz gözəlliyin bəxş etdiyi yeni-yeni ideyalar uşaq hekayələrində vətənə, onun torpağına bəslənən sevgini ifadə etmək məqsədiylə əlaqələndirilmişdir.

Uşaqlara vətənpərvərlik, humanizm ideyalarının, mənəvi-dəyərlərin aşılınması, onları insani hisslərlə, əsasən də sevgi ilə tərbiyələndirmək zəruridir. Buna baxmayaraq, düşmənin törətdiyi cinayətləri də onlardan gizli saxlamaq olmaz. **“Ağca və Cuppulu”, “Gəlincik”, “Günəş, buludlar və Ağca”** hekayələrində müəllifin əsas məqsədi **“Uşaqlar, gəlinciklər və göyərçinlər müharibəyə YOX deyir” - sülh mesajını** ötürməklə, bütün dünyaya Qarabağın sərhədyanı kəndlərində yaşayan uşaqların fəryadını çatdırmaq olmuşdur. Təsvir olunanlar gerçək həyatda baş vermiş hadisələrin bədiiləşmiş forması, körpə qəlbinin üsyanı, haqsızlığa etirazı, düşməne nifrətinin ifadəsidir. S.Nuruqızı sirli-sehirli uşaq dünyasının duyduğu ağrını uğurlu şəkildə təsvir etməyi bacarmışdır. Mətnlərdəki bütün poetik ünsürlər fikrin sadə bir dillə bədii təcəssümünə yönəldilmişdir. Müxtəlif ölkələrdə, fərqli dillərdə çap olunmuş **“Sürəyyanın izində” (Ağca və Cuppulu)** əsərinin I hissəsi torpaqlarımız işağal altında olarkən qələmə alınmış, II hissənin meydana gəlməsinə səbəb kimi qazanılmış qələbəni göstərmək olar. Bədii qəhrəmanın – Sürəyyanın işğaldan azad edilmiş Ağdama dönüşü zamanı uşaqlığının kövrək xatirələrilə bağlı olan “oyuncağ”ını - “Cuppulu”sunu da özü ilə götürməsi, bu zaman keçirdiyi hisslər inandırıcı, təbiidir.

2020-ci ilin son aylarında döyüş bölgəsindən çox-çox uzaqlarda həyatı sönən günahsız körpələrin aqibəti düşmənimizin hər zamankı kimi nə qədər amansız olduğunu bir daha nümayiş etdirdi. S.Nuruqızının hekayələrindən aydın olur ki, söhbət vətəndən, onun azadlığından, müdafiəsindən gedirsə, bu torpağın üzərində yaşayan hər bir canlı (**quşlar** belə) Vətənə olan müqəddəs borcunu yerinə yetirməlidir. “Ağca və Cuppulu” əsərinin əsas qəhrəmanı Ağca quşun əsgərlərlə birgə oxuduğu nəğmədə deyildiyi kimi:

Vətən, səndən uca nə var,

Yer üzündə, Göy üzündə...

Vətən, sənsiz dar olar, dar

Yer üzü də, Göy üzü də.

Müəllifin “Ağca və Cuppulu”, “Əsgərlər üçün nahar yeməyi”, “Bozqulaq və Səfillər” hekayələri bu məziyyətlərinə görə ibtidai sinif dərslərində də yer alıb, orta məktəblərdə tədris edilir.

Sevgi insanları bir-birinə, ən əsas da həyata bağlayan gözəl duyğudur. Sevinc Nuruqızının “**Saqlana**” hekayəsini yazdıran da elə bu sevgidir. “– Yox, qızım, əgər bütün nənələr və babalar nağıl danışsaydılar, dünyada müharibələr olmazdı... Qızım, nağıllarda xeyirxahlıq var. Hər eşitdiyin nağıldan canına hopan bir zərrə xeyirxahlıq, gələcəkdə çox böyük yaxşılıqlara yol açar. Mərhəmət nağıllarla başlayar, nağıllarda yaşayar, nağıllarla ötürülər...” İnsanın - uşağın qəlbinin mənəvi qidası olan sevgi mütləq şərə qalib gələcək. Müharibədə qələbəni qazandıran da bu sevgi oldu.

Xeyirxahlıq elə bir mənəvi gücdür ki, onun nuru ilə bütün yer üzünü işıqlanar. Uşaqlarda humanizmi, xeyirxahlığı, çalışqanlığı formalaşdırmaq əsas məsələlərdəndir. S.Nuruqızının “**Al-qırmızı zanbaqlar**”, “**Balaca və vicdanlı avtobus**”, “**Telefon köşkündəki pişik**”, “**Qaz balası Qaqa**” hekayələrində zamanın gərdisindən doğan əxlaqi mövzu və hadisələrin çoxluq təşkil etməsi zəngin mənəviyyatlı və estetik zövqlü yetkin bir insan tərbiyə etməyə yönəldilmişdir. Bu cür ibrətamiz əsərlər dostluq, fədakarlıq, çətin anda yoldaşı tək qoymamaq, ona yardımçı olmaq kimi duyğuların ifadəsi baxımından qiymətlidir.

Artıq bütün kiçik yaşlı qızların sevimli qəhrəmanına çevrilmiş “Melissa” nağıl-romanı həm Türkiyədə, həm də Bakıda işıq üzünü görüb. Sevinc Nuruqızı “Melissa”da həyat haqqında təsəvvürlərini, yaşadığımız zamanın bəzi səciyyəvi xüsusiyyətlərini, mürəkkəbliyini uşaq təfəkkürünə uyğun formada təqdim etməyə çalışmışdır. Müəllif təhkiyəsi ilə kukla qəhrəmanının özünəməxsus təhkiyəsinin bir-birini əvəzləməsi, əsərdəki tapıntılar, problemin qoyuluşu orijinal şəkildə bədii həllini tapmışdır. Kiçik oxucu özünü təsvir olunan hadisələrin içində hiss edir, düşünür. Əsərin məzmunu sadə, maraqlı, təsvir üsulu inandırıcıdır.

Milli birliyin təmin edilməsində, özünüdərkən yetkinləşməsində, milli şüurun formalaşmasında ana dilin əhəmiyyəti əvəzsizdir. S.Nuruqızının təqdimatında ana dili dostlara sevgi, düşmənlərə nifrət, ən əsas da uca “şəhid” adına hörmət, döyüş ruhu, qisası sabaha saxlamamaq, əzmkarlıq, dəyanət hissi aşılayır.

Şəhidinə "rəhmət" deyib

Düşməninə "lənət" deyib

Ana yurda cənnət deyib

yaşayıb o.

Böyük səmimiyyətlə, incə duyğularla qələmə alınmış nümunələr asanlıqla həm uşaqların, həm də böyüklərin qəlbinə yol tapa bilər. Hekayələrin hər birində özünəməxsusluq, rəngarənglik var. Yazıçı söz üçün çətinlik çəkmir. Tanrıya olan böyük sevgisi bütün hekayələrdə duyulur.

Tartışma və Sonuç

Bəzən tədqiqatçılar müharibədən bəhs edən ədəbiyyatı yetərli hesab etməsələr də, qazanılmış qələbə onu deməyə əsas verir ki, bədii söz bu illər ərzində öz mənəvi tərbiyə missiyasını yerinə yetirməyə çalışmışdır. Azərbaycan əsgəri – mübariz vətən igidləri başda olmaqla hər kəsin qələbə naminə Ali Baş Komandanın ətrafında sıx birləşərək, Vətənin Müqəddəs bir hissəsi olan Qarabağı düşmən əsarətindən təmizlənməsində sözün magik enerjisinin də təsiri az deyildir. Artıq Qarabağ mövzusu faciə kimi yox, qürur verici məqamlarla təqdim olunur. Uşaqlar igidliyi ilə tarix yazan qəhrəman oğulların şücaətini, çağdaş zamana aid məlumatları ilk olaraq bu tipli bədii nümunələrdən mənimsəyə bilər.

Xalqın mənəvi dəyərlərinə istinad, mübarizlik, vətənsəverlik hekayələrdə mühüm bir xətt kimi keçir. Kədərli, acı-ağrı yaradan cizgilərin təsvirində yazıçının daha çox folklordan bəhrələndiyinin şahidi olur. Hər hansı bir mövzuya və formaya müraciət etməsindən asılı olmayaraq, səmimlik, sadəlik, xalq dilinə yaxınlıq Sevinc Nuruqızı yaradıcılığını uşaqların ruhuna doğmalaşdırır. Uşaqlara doğulub boya-başa çatdıqları bu əsrarəngiz torpağın təbiətini, havasını, suyunu, bir sözlə hər qarışını qorumağı, sevməyi təlqin edir.

Kiçik oxucu müharibənin mahiyyətini dərindən anlamasa belə, torpaqlarımızın, maddi-mənəvi sərvətlərimizin işğalı haqqında ilkin təsəvvürləri, müharibə qənaətlərini gerçək detallarla çatdıran “Ağca və Cuppulu”, “Gəlincik”, “Günəş, buludlar və Ağca”, “Zəfər nəğməsi - Şuşa”, “Burmabuynuz”, “Cocuq məzarlığında durna laylası”, “Oyuncaq ayı balası”, “Pıçılı”, “Edam”, “Qaranquşların nəğməsi”, “Günəşin nəğməsi”, “Duman pəriləri”, “Saqlana” kimi nümunələr əsasında tanış olur. Bu əsərlər Sevinc Nuruqızı yaradıcılığının özünəxas, fərdi çalarlarını ortaya qoymaqla yanaşı müharibələrə, terrora YOX deyir.

Kaynakça

Əlişanoğlu, T. (2021). Qalibiyyət zamanı: Çağdaş ədəbiyyatda diskursun dəyişməsi, Torpağı Vətənə çevirənlər. Vətənpərvərlik almanaxı. Ön söz. Bakı, Maarif, 88 səh

Nuruqızı, S. (2022). Zəfər nəğməsi –Şuşa. Bakı, TEASS Press Nəşriyyat evi, 244 səh

Nuruqızı, S.(2022). Pıçılı. Bakı, “Təhsil” nəşriyyatı, 90 səh

Qarayev, Y. (2016). Seçilmiş əsərləri. (5 cildə) IV cild. Bakı, “Elm”, 715 səh

<https://culture.gov.az/az/umumi-xeberler/14753>

HİKAYELERMİZDE “ŞEHİTLİK”

Mahmut Abdullah ARSLAN¹

Özet

“Şehit” kelimesi Türkçede normal olarak savaşlarda çarpışan, “din”, “vatan”, “millet” gibi sosyal değerler uğruna kendisini feda eden insanlar için kullanılır. Bu manada “şehitlik” veya “kahramanlık” tabiat veya hayatla mücadeleden farklıdır. Burada insan bile bile ölüme karşı gider, itici güç de ferdi kazanç değil tam tersine mutlak fedakarlıktır.

Nitel veri analizi doküman incelemesi yöntemi kullanılarak yapılan bu incelemede kolay ulaşılabilir olması bakımından Milli Edebiyat dönemine ait iki hikayede tema olarak işlenen “şehitlik” değeri ele alınmış ve bunun bir inanç mı yoksa zamanla kültüre mi dönüşüp dönüşmediği üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Ömer Seyfettin “Başını Vermeyen Şehit” hikâyesinde işte böyle bir şehitliğin/kahramanlığın örneğini verir. Türk tarihi ise bu tipte kelimenin gerçek manası ile “kahraman/şehitler” yaratmıştır.

Yakup Kadri'nin “Bir Şehit Mezadı” adlı hikayesi diğerinden biraz farklıdır. Burada “hayat” değil “ölüm”, “zevk” değil “ızdırıp” bahis konusudur. Devamla yazar duyuları değil duyguları ve düşünceleri anlatır. Duyular bize hayatın ve gerçeğin sathını verirler. Bunlar eğer diğer bazılarında olduğu gibi zevkli iseler duyguları ve düşünceleri uyuştururlar ve insanları hayvan seviyesine indirirler. Halbuki insanları, ahlak ve değer hükümlerine bağlı duygular, düşünceler ve hareketler uyandırır. “Allah”, “hak”, “hürriyet”, “vatan” gibi duyu organlarına hitap etmeyen, fakat duygulara hitap eden kavramlar insanları insan yapar; tarihe bu nevi kavramlar şekil verir. Bir Şehit Mezadı hikayesi bu bakımdan diğer duygulara hitap eden hikayelerden, oralarda geçen kahramanlıklardan farklıdır. Yine yüce duygu ve düşüncelerin söz konusu olduğu Başını Vermeyen Şehit ile karşılaştırılırsa manası ve yapısı daha iyi anlaşılabilir.

Önce iki hikaye arasındaki zaman ve mekan farkını belirtmeli ki değişim veya dönüşüm daha iyi anlaşılabilir. Başını Vermeyen Şehit hikayesi Osmanlı Devleti'nin ilayi kelimetullah için dünyayı fethetmek için çıktığı bir devre aittir. Bu devirde “fetih” ve “gaza” insan hayatına toptan hakim olan İslamiyet'in bir parçasıdır. O devir insanı için de değerli olan içinde yaşanan dünya değil varlık ötesi Allah ve ahirettir. İstiklal Savaşı'na katılan mehmetçikler ve subaylar da kutsal değerlere inanırlar fakat onların duyguları Başını Vermeyen Şehit'teki kahramanları kadar saf ve bütün değildir. Burada para, kadın ve yaşanan günlük hayatın alelade gerçekliği de onları eskilerden ayırır.

Anahtar kelimeler: Milli Edebiyat, Ömer Seyfettin, Yakup Kadri, hikaye, şehitlik.

“MARTYRDOM” IN STORIES

Abstract

The word "martyr" is normally used in Turkish for people who fought in wars and sacrificed themselves for social values such as "religion", "homeland", "nation". In this sense, "martyrdom" or "heroism" is different from struggle with nature or life. Here, people knowingly go against death, and the driving force is not individual gain, on the contrary, absolute sacrifice.

In this study, which was carried out using the qualitative data analysis document analysis method, the value of "martyrdom", which was used as a theme in two stories from the National Literature period, was

¹ Prof. Dr., EBYÜ Eğt. Fk. Türkçe Eğt. ABD öğretim üyesi.maarslan@erzincan.edu.tr

discussed in order to be easily accessible, and it was tried to focus on whether this was a belief or whether it turned into culture over time.

Ömer Seyfettin gives an example of such martyrdom/heroism in his story "The Martyr Who Didn't Give His Head". Turkish history has created this type of "heroes/martyrs" in the true sense of the word.

Yakup Kadri's story "A Martyr's Auction" is slightly different from the other. The issue here is not "life" but "death", not "pleasure" but "pain". Continuing, the author describes emotions and thoughts, not sensations. The senses give us the facet of life and reality. If these are pleasurable, as some others are, they numb emotions and thoughts and reduce people to the level of animals. However, it arouses people to emotions, thoughts and actions based on morality and value provisions. Concepts that do not appeal to the sense organs, but appeal to emotions, such as "Allah", "right", "freedom", "homeland", make people human; Such concepts shape history. In this respect, the story of a Martyr's Auction is different from stories that appeal to other emotions and the heroism that takes place there. Its meaning and structure can be better understood if it is compared to The Martyr Who Didn't Give His Head, which also contains sublime feelings and thoughts.

First, the difference in time and place between the two stories should be stated so that the change or transformation can be better understood. The story of the Martyr Who Didn't Give His Head belongs to a period when the Ottoman Empire conquered the world for the sake of Allah. In this period, "conquest" and "war" are a part of Islam that dominates human life altogether. For the people of that period, what was valuable was not the world they lived in, but God and the afterlife beyond existence. The soldiers and officers who participated in the War of Independence also believe in sacred values, but their feelings are not as pure and complete as those of the heroes in The Martyr Who Did Not Give His Head. Money, women and the ordinary reality of daily life here also distinguish them from the old ones.

Key words: National Literature, Ömer Seyfettin, Yakup Kadri, story, martyrdom.

Giriş

“Büyük mezarların üstünde büyük vatanlar vardır.”

Nurettin TOPÇU

Nitel veri analizi, doküman incelemesi şeklinde yaptığımız çalışmamız, Milli Edebiyat dönemi edebiyatçılarımızdan Yakup Kadri ve Ömer Seyfettin'in “şehitlik”le ilgili iki hikayesi ile sınırlandırılmıştır. Amacımız, *Başını Vermeyen Şehit* ve *Bir Şehit Mezadı* hikayelerinden hareketle “şehitlik” temasının çeşitli boyutlarıyla ele alınmasıdır.

“Vatan”, insanoğlunun tarih boyunca toprakla olan ilişkisini anlamlandıran en güzel, manası en derin kelimelerden biridir. Tarihimizdir, kültürümüzdür; müşterek milli ve manevi değerlerin, ideallerin yaşandığı gönül coğrafyamızdır; mazi ile ati arasındaki köprüdür; uğruna canını, cananını, bütün varını feda edip şehadet şerbetini içen şehitlerimizin, atalarımızın bize miras bıraktığı mukaddes bir emanettir. Hür yaşadığımız ve hür yaşamak için her türlü hayasızca akına göğsümüzü siper ettiğimiz yerdir. Vatan, bütün dünyalar verilse dahi bir karışından bile vazgeçemeyeceğimiz cennet yurdumuzdur. Bu cennet vatanın muhafazası vatan bilinci, vatan ve bayrak sevgisi, millilik şuuru her dönemde, her fırsatta yeni nesillere aktarılması gereken fiili, zihni ve kalbi bir görevdir.

“Vatan” kelimesi esasen vatan duygusu ve bilinci insanlık tarihi ile yaşıt olsa da vatan kavramı bugünkü anlamıyla ilk defa Türk şiirinin ve modern vatansızlık ideolojisinin öncülerinden olan Namık Kemal'in kullanımıyla dilimize girmiştir. Türk edebiyatında, klasik şiirimizde, dini tasavvufi şiirlerde “asli vatan”, “ahiret yurdu” gibi manalarla halk edebiyatında ve milli şiirlerde de sıkça karşımıza çıkar. Türk edebiyatında vatan şairi ve hürriyet şairi olarak bilinen Namık Kemal'in yanı sıra şiirlerinde “yurt”tan ziyade “vatan” sevgisini kendine has coşkulu ifadelerle dillendiren diğer şairlerimizden Yahya Kemal ve Tevfik Fikret, Ziya Gökalp, Mehmet Akif Ersoy, Mehmet Emin Yurdakul, Abdülhak Hamit Tarhan, Mithat Cemal Kuntay, Orhan Şaik Gökyay, Arif Nihat Asya, Halit

Fahri Ozansoy, F. Hüsnü Dağlarca ve yakın zamana gelindiğinde Abdurrahim Karakoç gibi isimler “vatan” üzerine şiirler yazmışlardır (Demir, Ağustos 2023).

“Ölüm”, Müslüman'ın anlam dünyasında bir bitiş ve yok oluş değil sonsuz hayata varış için ilahi bir yazgıdır. Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu durum, Allah'ın Tevrat'ta İncil'de ve Kur'an'da yer almış gerçek bir vadidir (Tevbe 111). “Şehit”, feda ettiği canıyla mazluma ve zalime hayat verendir, verdiği mücadele ile mazluma umut olan, zalime ise hakkı, adaleti, ahlakı ve merhameti öğretendir. “Şehadet”, yeryüzünde iyiliği emretme, kötüyü engel olma görevini canı pahasına yerine getirme azmidir. Bu yönüyle İslam'ın şehadet anlayışının özünde “ölmek ve öldürmek” değil “yaşamak ve yaşatmak” vardır.

Eyüp Baş, (Diyanet dergisi, Mart 2022: 7-9) konu ile ilgili şunları aktarır: “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilakis onlar diridirler, onlar rableri katında rızıklandırılırlar. Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimetler ile sevinirler; arkalarından kendilerine ulaşamayan, henüz şehit olmayan kimselere kendileri için hiçbir korku olmayacağını ve üzülmeyeceklerini müjdelemek isterler” (Ali İmran, 169 ve 170). Allah Resülü'ne vahyedilen bu ayetle ölüm bir anlamda yeniden tarif edilmiş, İslam'ı yeryüzüne hakim kılma gayreti yeni bir değer kazanmıştır. Oysa bildik şekliyle “ölüm” bir başka dünyanın varlığının belgelendirilmesidir. Öteki dünyaya açıktır. Halbuki onun istediği haklı olunan yolda sebat ve cesaret gösterilmesidir. Nitekim o ashabına “savaşı istememeleri ve savaşı başlatan taraf olmamaları” hususunda da “Düşmanla karşılaşmayı asla istemeyin, ancak karşılaştığınızda hazırlıklı ve sabırlı olun.” tavsiyesinde bulunmuştur (Buhari, Temenni 1, Cihad, 156).

Abdurrahman Akbaş (Diyanet dergisi, Mart 2022: s. 11) şöyle der: “İslam'ın bütün hükümleri bir ideali gerçekleştirmek üzere vazedilmiştir. Bilindiği üzere “hayat, hürriyet, mülkiyet, zürriyet ve diyanet” ekseninde teşekkül eden bu temel haklar her insanın doğuştan sahip olduğu ve mutlak korunması gereken haklardır. İslam, insanın yeryüzünde güven içerisinde huzurlu ve erdemli bir şekilde yaşayabilmesi için varoluşsal anlamı bulunan bu hakları teminat altına almış, mukaddes ve dokunulmaz kabul etmiştir. Yüce Allah söz konusu hakların savunulması uğrunda mecbur kalırsa can feda etmeyi de meşru ve muteber kılmıştır. Hatta bu uğurda Allah için mücadele etmeyi “cihat” kavramıyla ifade ederek mü'minler için bir iman ve kulluk sorumluluğu addetmiştir.” Bu bağlamda cihat, insanın bir yönüyle Allah için yaşamanın engelleri olan gizli düşman şeytana ve nefsin süflü arzularına diğer yönüyle de savaşta düşmana karşı giriştiği mücadeledir. Her iki durumda da nihai gaye Allah'ın rızasıdır. Cenabı Hakk'ın “Allah yolunda mallarınız ve canlarınızla Cihat ediniz.” (Tevbe, 41) ve “Allah uğrunda hakkıyla cihad ediniz.” (Hac, 78) ilahi fermanı cihadın her iki çeşidini de kapsamaktadır.

“Şehadet” bir olaya şahit olmak, bildiğini söyleyip tanıklık etmek, bir yerde hazır bulunmak gibi anlamlara gelir. Kelimenin mastarından türeyen “şehit” ise “kutsal bir ülkü veya inanç uğrunda ölen kimse” olarak tanımlanabilir. Şehitlik, vazgeçebilmenin en çetin halidir. Şehidin üzerindeki elbise ise bir imtiyaz nişanesi ve ibadet eseri kabul edildiği için üzerindeki kan dahi temizlenmeden defnedilir. O nişane, diğergamlığın sembolüdür (Bertan, Mart 2022). “Şehadet örnek bir duruştur tüm nesillere ve çağlara” adlı yazısında Mustafa Irmaklı, (Geçerken dergisi, Temmuz 2022) Mü'minler için “hayat”, alemlerin Rabbine samimiyetle iman ederek iyilik yolunda gayret etmektir. “Şehadet”, gerektiğinde inancını, değerlerini, mukaddesatını yaşatma ve savunma yolunda insanın en değerli varlığı olan canını feda etmesidir. Farkında olanlar için bu, bir sevdaya ve özleme dönüşür adeta. Bunun içindir ki ümmetin örnek şahsiyetleri aynı zamanda şehadet kervanının da öncüleri olmuşlardır. Zira ölüm, zaten birgün gelecekse insana emanet olan canı yüce bir mana ile teslim etmekten daha şerefli ne olabilir?! Bu “yok oluşa delice gitmek” değil aksine “canı verene ve mutlak sahibine asaletle teslim ederek daha yüce mertebelere giden yolun kapılarında geçmek”tir. Şehadet marifet ister. Şehitler, uğruna candan vazgeçilecek değerlerin idrakinde olan kişilerdir. Onları şehadete götüren mücadele aynı zamanda bir merhamet, adalet ve özgürlük mücadelesidir. Şiddete değil şefkate dayalı bir mücadeledir. Değil mi ki iman, vatan, özgürlük, asalet gibi değerler gerektiğinde uğruna ölümü göze alanların hakkıdır; bu değerler yolunda canını feda edecek yiğitleri olan milletler asla esarete düşmeyecektir.

Bulgular ve Yorumlar

Şehitlik mertebesine yükselen yol, *iman, niyet ve samimiyetle* başlar. İslam inancında davranışların en belirleyici faktörü niyettir; adeti ibadete dönüştüren de ameli kılan da bu niyettir. Öyle ki bir kimse iman bilinci ve kulluk şuuruyla iyilikler yapmaya niyet etse ve bunun için çaba gösterse, arzu ettiği iyiliği yapmasa bile sevabını kazanır (İrmaklı, Temmuz 2022). Bilhassa Allah yolunda yani Allah'ın belirlediği vahyin öğrettiği, Peygamber'in gösterdiği değerler uğruna mücadele etmektir. Amaç dolayısıyla şehadet gibi yüce bir mertebenin elbette yüce bir ahlakı, vazgeçilmez bir ahkâmı olacaktır. Dolayısıyla “şehit”, dünyaya dair tüm itibar, iltifat ve arzuları aşarak “Rabbine koşan kişi”dir.

“Başını Vermeyen Şehit” hikâyesinde Grijgal, Zigetvar'a yarım mil mesafededir. Gaziler azdır, 114 kişidir; kafirler sayısı ise onların 10 mislidir. Maddi kuvvetler arasındaki açık dengesizliğe göre Türklerin kaleyi düşmana vire ile teslim ederek oradan çekilmeleri gerekir. Kafirlerden gelen teklif üzerine durum müzakere edilir, gazilerin hepsi savaşa karar verirler. Onlar maddi şartları hesaba katmayan, din yolunda şehadetin kutsallığına inanan insanlardır. Bilhassa ertesini gün bayram ve o günün ise cuma olması onları ayrıca heyecanlandırır. Kuru Kadı, gazilerin imanını bilemek için harekete geçmeden önce onlarla İslam alemi arasında münasebeti belirten bir konuşma yapar; bu “*Şimdi bütün hacılar Arafat'ta, diğer Müslümanlar, camilerde, güzat ve murabıtiyne nusret için dua etmelerinde iştibah yoktur.*” şeklinde özetlenebilir. Arkalarında bütün İslam aleminin manevi yardımını hissediş, gazilere çok yüksek bir moral gücü verir. Yaklaşık 1140 kadar kafiye karşı durmak durumundadırlar; onlar kalesinde azdırlar, 114 gazi ama yalnız değillerdir.

Deli Mehmet'in şehit oluşu ve arkadaşı Deli Hüsrev'in haykırması üzerine başını kafirin elinden alışı hikayenin en önemli hadiseleridir. Bu olağanüstü hadiseyi yalnız Kuru Kadı ile Deli Hüsrev bir de herkese/hiç kimseye görünmeyen birisi yani Tanrı görür. Kuru Kadı bunun bir yalan olmadığını Peygamber ve ashabı üzerine yemin ile teyit eder.

Hikayede Deli Mehmet kadar arkadaşı Deli Hüsrev de enteresan bir tiptir. Herkes savaşta ölenlere/şehit olanlara ağlarken o, atını kaşağılar ve türkü söyler; Kuru Kadı ona bu harikulade vakanın sırrını sorunca bir Alp-eren olan deli Hüsrev “Bunların böyle hali dedi çoktur/ Bilirsin, gözlüye hod gizli yoktur.” şeklinde cevap verir. Peçevi Tarihi'nde verilen ilgili savaştan ilhamla oluşturulan (Kaplan, 2011: 67) bu destanda tabiatüstü hadiseler, velilere has olan manevi güç ile izah olur. Anadolu evliya menkıbeleri, onlardaki manevi gücü gösteren bir yığın keramet ile doludur. Kuru Kadı'nın anlattığı vakada onun çarpıcı oluşu içinde yaşanan gerçeği aşmasından dolayıdır. Bu vakaların dışında anlatılan her şeyin tabii ve gerçeğe uygun oluşuyla şehit düşen Deli Mehmet'in kesik başını kafirin elinden alışı arasındaki tezat hikayenin esas yapısını teşkil eder. Deli Mehmet ile Deli Hüsrev gibi hem Gazi hem Veli olan tipler kendilerine has manevi güç ile tabiat kanunlarını aşırlar.

Ömer Seyfettin “Başını Vermeyen Şehit” hikayesini 1917'de yazmıştır. Başta Ziya Gökalp olmak üzere Milli Edebiyat akımı mensuplarının çıkardıkları Yeni Mecmua'da yayımlanmıştır. Yazar, hikayesi ile Birinci Dünya Savaşı'na katılan genç subaylara ve erlere tarihi kahramanlardan bir örnek vermek istemiştir. Milli Edebiyat akımının teşekkülünde Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal savaşlarının büyük rolü olmuştur. Dikkate şayan olan, bu devir yazarlarından çoğunun Osmanlı tarihine yeni bir gözle bakmaları ve onda buldukları milli değerleri çağdaş bir şekil ve üslup içinde işlemeleridir. Yahya Kemal de tarihi ve milli şehirlerinin ilanını bu yıllarda bulmuştur. Ömer Seyfettin “Başını Vermeyen Şehit” hikâyesinde Kuru Kadı'nın da yukarıda metne aktarılan destanının bütün unsurlarını almış fakat onları çağdaş hikaye metotlarına göre işlemiş ve kendinden pek çok şey katmıştır (Kaplan, 2011).

Yakup Kadri'nin “Bir Şehit Mezadı” adlı hikayesinde şehide ait eşyaların kahvede haraç mezat satılışı insanı isyan ettirecek çok çığ bir gerçekliğin ifadesidir. Subaylar bu eşyalara ölen şehidin kutsal bir hatırası olarak değil para ile değiştirilebilecek bir meta gözü ile bakarlar. Bu devir eşya ile insan arasındaki derin bağlantının unutulduğu her şeyin para ile ölçüldüğü bir devirdir; hatıralara, kutsal değerlere karşı korkunç bir lakaytlığın ifadesi olarak görülen cevaplar bulunmaktadır. Ancak bunu mazur görmek, açıklamak mümkündür. Çünkü iki muharebe arasındadır, askerler boş vakitlerini haraç mezat gibi meşgalelerle geçirmeye çalışan kişilerdir. Az sonra kendileri de ateş hattına girecekler ve onlar da şehit olan arkadaşları gibi şehitliğe koşacaklardır. Bu devirde İstanbul'la Ankara arasında

normal bir posta münasebeti olmadığını da düşünmek lazımdır. Her an mevziyi değiştiren ordunun şehitlerin eşyalarını taşıması ve ailelerine göndermesi de pek mümkün değildir. Savaşın zaruretleri insanları gerçekçi yapar. Hikayede anlatılmak istenen fikirlerden biri de budur. Yakup Kadri, destan yazmaz, gerçeği araştırır fakat gerçek ille de alçalmak demek değildir; gerçekçi olarak da kutsal değerlere bağlanmak mümkündür. Yazarın üzerinde durduğu esas konu “bir şehidin eşyasının satılmasının tenkidi” değildir; kitapların satılması, dolayısıyla ortaya konulan başka bir fikirdir. Yazar bu kitaplar üzerinde önemle durur, adlarını sayar: “Şehit Mülazımı Sani Cevdet Efendi'nin eşyalarının büyük bir kısmını Fransızca, Türkçe bir sürü edebi kitaplar ve resimli risaleler teşkil ediyordu. Marcel Prevost'un *Kadın Mektuplarından* tutun da Bourget'nin vb eserlerine kadar bir roman koleksiyonu; bunların arasında Tevfik Fikret'in *Rubabı Şikeste*'si, çok okunmaktan parça parça olmuş bir *Zavallı Necdet*, bir *Eylül* eseri Şehit Cevdet Efendi'nin İstanbul'dan ta Sakarya kıyılarına kadar taşıdığı kütüphanenin şimdi hatırlayabildiğim bir şayanı dikkat parçalarını teşkil ediyordu.” Bu kitaplar o genç subaya “hayatı hep şiir ve sevişmeden ibaret” göstermiştir; onlarda tasvir edilen muhayyel kadın, bu genci hayatın acı gerçeklerinden uzaklaştırmıştır. Yazar bunu adeta vatan ve topluma karşı bir ihanet sayar (Kaplan, 2011: 97).

Burada Milli Edebiyat akımından önceki edebiyata sosyal gerçekleri unutturan ve insanları sahte hayallerle aldatan ve uyutan edebiyata karşı şiddetli bir tenkit vardır. “Sen” der yazar, Şehit subaya: “*Sen bu sesleri işiterek günlerce, gecelerce sendeliyordun. Lakin bunu günün birinde seni bekleyen her türlü visalden daha tatlı şehadeti asla hatırına getirmiyordun.*” der. Hikayenin ana fikri tam da bu cümlede açıkça ifade edilmiştir: Hayatın gerçeği, insanı aldatan ve uyutan hayaller değil bütün toplumu devam eden savaşlar ve sosyal zaruretlerdir. İstiklal Savaşı, Türk aydınlarını işte bu hakikat ile karşılaştırmıştır. Savaşa girmeden önce sahte şiir ve aşk edebiyatı ile beslenen İstanbullu genç subay, savaş esnasında asıl hakikati görür. Tıpkı bir Anadolu nefer gibi *Allah Allah* diyerek döğüşmüş, “tıpkı bir Anadolu nefer gibi ‘Anacığım!’” diyerek can vermiştir (Kaplan, 2011: 97), şehit olmuştur.

Milli Edebiyat akımı, Mehmet Emin Yurdakul'un “Anadolu'dan Bir Ses” adlı şiirinde mehmetçiği “*Ben bir Türk'üm, dinim cinsim uludur.*” mısrası ile konuşturmasıyla başlar. Balkan Savaşı, Birinci Cihan Harbi, İstiklal Savaşı Türkiye'de derin sosyal değişmelerle beraber hayata bakış tarzının da değiştiği bir devirdir. Ömer Seyfettin, Yakup Kadri, Halide Edip nesli bu devirde yazı hayatına atılır ve milli hayatı, görüşü ifade eden eserler vücuda getirirler. Bu edebiyat halka hitap ettiği için dil de sadeleşir. Dikkat edilirse bu üç Türk yazarının da hikayeleri incelendiğinde değişik şekillerde hep insanı duyguları üstüne yükselten, kahramanca hareketlere sevk eden yüce değerlerden bahsedilir.

Notice itibariyle, *Başını Vermeyen Şehit* hikayesinde “şehitlik, şahadet” ilayı kelimetullah ve özgürlük için destansı bir şekilde can feda etmektir. *Bir Şehit Mezadı* hikayesinde ise son dönemde zaman farkıyla inançtan kültüre doğru “şahadet”in dönüştüğünü algılayız adeta. Ancak, Kaplan Hoca'nın da değindiği gibi meydana gelen savaşlar yazarlarımızı/aydınlarımızı ve insanımızı bu konuda tekrar düşünüp kendine gelmeye yol açmaktadır denilebilir.

Yüce Yaradan'ın kendisine bahşettiği canı korumak, en önemlisi de insan onuruna yaraşır bir şekilde korumak ve Yaratıcı'ya tekrar teslim etmek dinimizde çok önemsenen bir husus ola gelmiştir. Bunun için Müslüman toplumların hemen hepsinin kültüründe “can” insana ve Yaratıcı'nın verdiği bir “emanet” olarak görülmüştür. Anadolu insanımızın dilinde yer eden “*Rabbim emanetini aldı.*”, “*Allah emanetini iman ve Kur'an'la teslim etmeyi nasip eylesin.*” gibi ifadeleri aslında söz konusu inancın içselleştirilmiş tezahüründen başka bir şey değildir. Ancak insanımız bu durumun en kıymetli halini yani “can emaneti”ni Rabbine teslim etmenin en kutsal şeklini ise “şehitlik” vesilesi ile teslim etmek olarak benimsemiş, bunu bir övünç vesilesi saymıştır. Bunun içindir ki “vatan” ve “din” savunmasında yüzyıllardır verilen nice can için anne babaların, eşlerin, evlatların, kardeşlerin, akrabaların ve milletimizin her bir ferдинin isyandan uzak metanetli duruşu dillere destandır.

Bu vesileyle bütün şehitlerimizin ruhu şad olsun!

Kaynakça

- Akbaş, Abdurrahman (Mart 2022). “Ölümsüzlüğe şahit olmak”, Diyanet dergisi, s. 11.
- Baş, Eyüp (Mart 2022). “Ölümsüzlük makamı: şehitlik”, Diyanet dergisi, s. 7-8.
- Bertan, Esra (Mart 2022). “şehit olmak şahit olmaktır”. Diyanet drg. s.25-27.
- Demir, Mustafa M. (Ağustos 2023). “Vatan sevgisi ve tarih bilinci”, Diyanet Aile drg. s. 5-9.
- Irmaklı, Mustafa (Temmuz 2022). “şehadet örnek bir duruştur tüm nesillere ve çağlara”. Geçerken dergisi, s.26-28.
- Kaplan, Mehmet (2011), Hikaye Tahlilleri, Dergah Y. s.52-69; 91-99.

NİNNİLER - FOLKLORUN İLAHİ GÜCÜ

Cemile NOVRUZOVA¹

Özet

Ninniler çocuk folklorunun içinde yer almakta ve onun önemli lirik dalını oluşturmaktadır. Bebekler doğdukları andan itibaren - henüz hayatı anlayamadıkları, dillerini açamadıkları ve sesleri tam anlayamadıkları dönemde - anneleri tarafından hayatlarına aktarılan bir folklor türüdür - ninniler. Dünyaya ilk geldiği günden itibaren söylenen bu şarkılar bebeklerin psikolojik sağlığı açısından da önemli rol oynuyor. Ninnilerin mistik gücü var. Ninniler anne ile bebek arasındaki ilahi bağı yakınlaştırır, akrabalık duygusunu artırır, aynı zamanda bebekte bir nevi güven duygusu yaratır. Araştırmalar ayrıca ninni dinleyen çocukların, gelecekte yeterince gelişmiş bir duyum duygusuna, sağduyu yeteneğine ve insanlarla sosyal iletişim becerilerine sahip olduğunu kanıtlıyor.

Ninniler esas olarak çocukların uykuya dalmasına yardımcı olmak için çalınsa da, folklorumuzda farklı içeriklere sahip ninniler de bulunmaktadır. Bunlar arasında çocuğu uyandırdığı söylenen ninniler, okşamak ve eğlendirmek için söylenen ninniler, çeşitli inanç ninnileri (kurban, lanet ninnileri veya alkış ninnileri) ve bazen de şikâyet ninnileri (annenin geçiminden memnun olmaması ve hasta çocuğunun iyileşmesi için yalvarması) yer alır.

Çocukları uyutmak için kullanılan ninniler, kafiye, pek çok ayetin başında veya sonunda yer alan "laylay", "balam" gibi ifadeler ve çeşitli ses kombinasyonlarından oluşan özel bir forma sahiptir.

Makalede ninnilerin önemi, özü, özellikleri, gruplandırılması vb. konuları hakkındaki bilgiler yansıtılmıştır. Her grupta yer alan ninni örnekleri gösterilmiş ve bu örnekler analiz edilerek incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: çocuk folkloru, ninni, alkış ninnileri, uykuya daldırma ninnileri.

LULLABİES - THE DIVINE POWER OF FOLKLORE

Cemile NOVRUZOVA²

Abstract

Lullabies are included in children's folklore and constitute its important lyrical branch. From the moment babies are born - when they don't understand life yet, when they don't open their tongues, when they can't fully understand the sounds - it is the genre of folklore that is transmitted to their lives by their mothers - lullabies. These songs, sung from the first day in the world, also play an important role for the psychological health of babies. Lullabies also have mystical power. Lullabies bring closer the divine bond between mother and baby, increases the sense of kinship, and at the same time creates a kind of sense of reliability in the baby. Research also proves that the children who have listened to Lullabies have a sufficiently developed sense of feeling, common sense ability, and the ability to socialize with people in the future.

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Folklor Enstitüsü, Azsayılı Halkların Folkloru Şubesi, novruzovacemile0@gmail.com

* Azerbaijan National Academy of Sciences, Folklore Institute, Department of Folklore of Small Ethnic Groups.

Although lullabies are mainly played to help children fall asleep, there are also lullabies with different content in our folklore. These include lullabies said to wake up the child, lullabies to caress and entertain, various faith lullabies (sacrifice, cursing lullabies or applause lullabies) and sometimes complaint lullabies (mothers' dissatisfaction with their livelihood and pleas for the recovery of a sick child).

The lullabies used to lull children to sleep have a special form, including rhyme, phrases such as "laylay" and "balam" at the beginning or end of many verses, as well as various sound combinations.

The importance, essence, characteristics, grouping, etc. of lullabies are discussed in the article. Information about has been reflected. Examples of lullabies included in each group were shown, and those examples were analyzed and studied.

Key words: children's folklore, lullaby, lulling, cheering lullabies.

LAYLALAR – FOLKLORUN İLAHİ GÜCÜ

Xülasə

Laylalar uşaq folkloruna daxil olub, onun mühüm əhəmiyyətə malik lirik qolunu təşkil edir. Körpələrin anadan olduğu andan - hələ həyatı anlamayıb, dil açmadığı, səsləri tam dərk edə bilmədiyi vaxtdan onların həyatlarına anaları tərəfindən siraət edilən folklor janrıdır - laylalar. Dünyadakı ilk günümüzədən söylənilən bu nəğmələr körpələrin psixoloji sağlamlığı üçün də vacib rol oynayır. Laylalar həmçinin mistik gücə malikdir. Layla ana ilə körpənin arasındakı ilahi bağı daha da yaxınlaşdırır, doğmalıq hissini artırır, eyni zamanda, körpənin bir növ özünü təhükəsizlikdə hiss etməsinə səbəb olur. Araşdırmalar da sübut edir ki, Layla dinləmiş uşaqların gələcəkdə duymu hissi, sağlam düşüncə qabiliyyəti, insanlarla sosial ünsiyyət bacarığı yetərinə inkişaf etmiş olur.

Laylalar əsasən uşaqların rahat yuxuya getməsinə təmin etmək üçün ifa edilsə də, folklorumuzda fərqli məzmun daşıyan laylalara da rast gəlinir. Bunlara uşağı oymatmaq üçün deyilən laylalar, əzizləyib əyləndirmək üçün laylalar, müxtəlif inam xarakterli laylalar (qurban vermə, qarğış laylalar və ya alqış laylalar) və bəzən də şikayət məzmunlu laylalar (anaların öz güzəranından narazılığı və xəstə uşağın sağlması üçün yalvarışlar) aid edilir.

Uşaqları yatızdırmaq üçün ifa olunan laylalar xüsusi formaya malik olub, özündə nəqəratlılığı, bir çox misraların əvvəlində və ya sonunda "laylay", "balam" kimi ifadələri, həmçinin müxtəlif səs birləşmələrini ehtiva edir.

Məqalədə laylaların əhəmiyyəti, mahiyyəti, xarakteristikası, qruplaşdırılması və s. haqqında məlumat öz əksini tapmışdır. Hər bir qrupa daxil olan laylalara aid nümunələr göstərilmiş, həmin nümunələr təhlil və tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: uşaq folkloru, laylay, yuxulatma, alqış laylalar.

GİRİŞ

Ədəbiyyat, eləcə də onun bir qolu olan folklor təkcə böyükklərin deyil, bütün yaş kateqoriyasına daxil olan insanların mənəviyyatının, daxili aləminin zənginləşməsinə xidmət edir. Yeni dünyaya göz açmış körpələrdən tutmuş (laylalar, əzizləmələr, oxşamalar) insan ömrünün son günləri, hətta ölümündən sonra da (ağılar) onları yad edəcək qədər zəngindir folklorumuz. Folklor ədəbiyyatının ən gözəl, ən maraqlı, ən əyləncəli, ən məhsus qolunu Uşaq folkloru təşkil edir. " "Uşaq folkloru" ifadəsi rus folklorşünaslığında ilk dəfə 1926-cı ildə İrkuts Universitetinin professoru Q.S.Vinoqradoy, bir qədər sonra isə (1928-ci ildə) görkəmli pedaqoq O.İ.Kapitsa tərəfindən işlədilib və nəzəri cəhətdən əsaslandırılıb. Azərbaycanda isə bu terminə 60-cı illərdə Ə.Qarabağlının şifahi xalq ədəbiyyatının orta məktəblərdə tədrisi məsələlərinə həsr olunan əsərlərində rast gəlirik". (<https://www.xalqcebhəsi.az/news/culture/23963.html>)

Uşaq folkloru dedikdə uşaqlara həsr olunan, onların arzu və istəklərinə, əyləncəsinə, məşğuliyyətinə, istirahətinə xidmət edən həm uşaqların özləri, həm də böyükklər tərəfindən yaradılan

şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri nəzərdə tutulur. Bu nümunələr uşaqların yaş səviyyəsinə, psixologiyasına, zövqünə, bilik və bacarıqlarına, onların istəklərinə uyğun gəlməlidir. Azərbaycanda uşaq folklorunun tədqiqi Firudin bəy Köçərlinin adı ilə bağlıdır. İlk dəfə olaraq 1908-ci ildə müxtəlif bölgələrdən toplanılmış şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrini kitab halına salmış, “Balalara hədiyyə” adlı ilk folklor antologiyasını yaratmışdır. SMOMPK məcmuəsinin də uşaq folklorunun toplanılmasında əhəmiyyətli rolu olmuşdur. Sonrakı dövrlərdə Qara Namazov, Azad Nəbiyev, Ramazan Qafarlı, Vüqar Əhməd, Xanım Mustafayeva və s. bu sahədə tədqiqatlarını aparmış, dəyərli kitablar ərsəyə gətirmişlər.

Uşaq folkloruna aid edilən nümunələrin əksəriyyəti böyüklər tərəfindən uşaqları əyləndirmək, yatızdırmaq, dünyagörüşünü inkişaf etdirmək və yaxud zehni qabiliyyətlərini gücləndirmək məqsədilə yaradılsa da, daha böyük uşaqların özləri tərəfindən də yaradılan folklor nümunələri az deyildir. Bunlar, daha çox uşaqlar oynayarkən bədahətən ərsəyə gələn və digər uşaqlara ötürülərək sonradan yazıya alınan folklor mətnləridir.

“Uşaq folkloru iki istiqamətdə - həm böyüklərin (nağıllar, tapmacalar, laylalar, oxşamalar və s.), həm də uşaqların yaradıcılığı (dolamalar, acıtmalar, öcəşmələr, oyun nəğmələri və s.) hesabına zənginləşir”. (Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, 2004, s. 310.)

Ramazan Qafarlı Azərbaycan uşaq folklorunun janrlarını belə qruplaşdırır:

“Lirik növ: layla, oxşama, dilaçma, öyrətmə və uşaq nəğmələri (düzgü, sınama, öcəşmə, acıtma, dolama, çağırış və müraciətlər).

Epik növ: tapmaca, yanıltmac və uşaq nağılları.

Dramatik növ: uşaq oyun və tamaşaları”. (Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, 2004, s.311).

Folklorun lirik növünün özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır ki, bunların da içərisində ritm, ahəngdarlıq, səs təkrarları, qafiyələnmə, harmoniya və s. üstünlük təşkil edir.

“Azərbaycan uşaq folklorunun lirik janrlarını yaradıcısına və ifaçısına görə iki yerə ayırmaq olar:

1. ANALAR TƏRƏFİNDƏN YARADILAN VƏ İFA OLUNANLAR: laylalar, oxşamalar, dilaçmalar və öyrətmələr. Bunları şərti olaraq «Ana nəğmələri» adlandırırıq.

2. UŞAQLAR TƏRƏFİNDƏN İFA OLUNANLAR: çağırışlar, müraciətlər, düzgülər, heyvanlara aid nəğmələri böyüklər, sanamaları (bir qismini), dolamaları və öcəşmələri uşaqlar özləri düzüb-qoşurlar. Folklor toplularında bu nümunələr «Uşaq nəğmələri» başlığı altında verilir”. (Qafarlı, 2013, s.)

İlkin yaş qrupuna aid olan uşaqlar daha çox anasıyla vaxt keçirir, ananın beşik başındakı nəğmələrini dinləyir. Belə nəğmələrə “beşik nəğmələri” də deyə bilərik. Uşaqları yatızdırmaq xarakteri daşıyan, analar tərəfindən söylənilən bu nəğmələr “nənnilər” də adlandırılır. Analoji olaraq Türkiyə türkcəsində həmin yuxulatma nəğmələri “ninnilər” kimi ifadə olunur. Laylay üçün ingiliscə “lullabi”, italyanca isə “ninna-nanna” sözləri istifadə edilir.

“Rus uşaq folklorunda beşik nəğmələrinin mənşə xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən V.A.Vasilenko yazır ki, beşik nəğmələrinin ikinci adı – “bayki” qədim rus dilindəki “bayat” yəni “danışmaq”, söyləmək “şeptat” sözündən əmələ gəlmişdir. “Bayat” feili canlı rus dilində XVII əsrə qədər yaşamış, sonra isə o “danışır”, “nəql etmək” feili ilə əvəz olunmuşdur” (Nəbiyev, 2009, s. 520).

LAYLALAR MİSTİK GÜÇ KİMİ

Layla adından da görüldüyü kimi körpələri sakitləşdirmək, şirin yuxulamağına şərait yaratmaq üçün anaların söylədiyi həzin melodiyadır. “l” və “y” səslərinin harmonik təkrarı hesabına yaranan bu söz deyiliş baxımından da sanki insana hüzur, dinclik bəxş edir. Layla dinləyən körpələr daha rahat yuxulayır, şirin yuxuya qər q olur, hüzurlu və sağlam şəkildə böyüyür. İnsan həyatının ən

önəmli dövrünü uşaqlıq illərini sağlam psixologiya ilə böyüməsi, böyüdülməsi təşkil edir ki, burada da ən vacib məqam valideyn sevgisi, valideyn qayğısıdır. Körpələr ana qayğısını təkcə onları yedizdirib, geyindirməklə deyil, onların mənəvi yaxınlığını, sevgisini hiss etməklə duyurlar. Bu funksiyaya da xidmət edən əvəzi olmayan ana laylalarıdır. Ana laylasını dinləyən körpələr bu dünyadakı qoruyucu mələyi duyur, özlərini güvəndə hiss edirlər. Ana laylası elə sehr, elə əfsundur ki, təkcə “laylay, balam, a laylay” sözlərini yanıqlı bir melodiya ilə ifa etməsi körpənin bütün sinir sisteminə, beyninə, orqanizminə yayılaraq onun əhval-ruhiyyəsini tamamilə dəyişməyə qadir olur. Laylalar folklor yaradıcılığının elə bir qoludur ki, onlar mistik gücə malikdirlər. Həmin mistik güc təkcə insanın uşaqlıq dövründə deyil, həyatının bütün yaşlarında həmin səsləri, ifanı duyarkən qəlbində bir doğmalığ, kövrəklik, saflıq yaradacaq qüvvədədir. Çingiz Aytmatovun “Gün var əsrə bərabər” əsərində Manqurtla bağlı rəvayətdə heçnə xatırlamayan, soy-kökü unudurulmuş Naymanın anasının söylədiyi laylaya reaksiyası dediklərimizi təsdiqləməyə bir nümunədir.

“Poetik obrazlılığın bədii yaradıcılıqda ən qüdrətli tərbiyə vasitəsi olduğunu düzgün qiymətləndirən Əbu Əli İbn Sina təkidlə deyirdi ki, ilk yaşlarda dodağı süd qoxulu hər bir körpənin tərbiyəsində iki mühüm amil əvəzsiz rol oynayır: 1) Onu beşikdə ahəstə-ahəstə yelləmək, yırğalamaq; 2) Ona ana mahnısı oxumaq”. (Mustafayeva, 2011, s.28).

Laylalar o qədər doğmadır ki, o qədər gözəl və ülvidir ki, “o, ana sevgisini hiss edən körpələrin gələcək həyatındakı uğurların açarındır” - deyə bilərik. Beşik başında balasının böyüməsini, addımlamasını, yüyürməsinə, parlaq gələcəyini xəyal edən ananın dilindən çıxan arzulardır laylalar:

Qızılgül butam, laylay,

Ətrinə batam, laylay,

Balam ərsiyə gələ,

Toyunu tutam, laylay.

Və yaxud:

Laylay, a gəlin bala,

Yuxusu dərin bala.

Tanrıdan əhdim budur,

Toyunu görüm, bala.

LAYLALARIN QURULUŞU

Laylalar daha çox bayatı şəklində olur: 4 misra, birinci ikinci və dördüncü misralar həm qafiyə, üçüncü misra isə sərbəst olur - AABA. Bayatılardan fərqli olaraq laylalar nəğmə olduğundan hər bənddən sonra “laylay, balam, a laylay”, “gülüm, laylay, a laylay” və ya “lay, lay, lay, lay” nəqəratı olur. Laylalar əsasən misraların əvvəlində və sonunda “laylay”, “balam” sözlərinin təkrarlanması ilə xarakterikdir.

Oğul balam, a laylay,

Noğul balam, a laylay.

Şirin-şirin mışıl da,

Nağıl balam, a laylay.

Balam laylay, a laylay!

Gülüm laylay, a laylay!

*Lay-lay dedim biləsən,
Düşməyəsen dilə sən.
Boya-buxuna çatıb.
Oynayasan, güləsən.*

M.Əliyev forma xüsusiyyətlərinə görə laylaları iki yerə ayıraraq yazır:

“1. Əsil laylaların ilk misraları «laylay deyim» sözləri ilə başlanır. Digər tərəfdən də onların axırına həmişə «Balam, laylay, a laylay, Gülüm, laylay, a laylay» nəqarəti əlavə edilir».

2. Sırf bayatı formalı laylalar isə «şübhəsiz, daha sonralar anaların bayatılardan istifadə edərək və eynilə bənzəyən sözlərə qoşub çağırdıqları» nəğmələrdir. “ (Əliyev, 1976, s.87)

Belə qənaətə gələ bilərik ki, əsl laylalarda qəlib sözlərdən istifadə edildiyi halda, bayatı formalı laylalar isə məna və məzmun baxımından laylalara uyğun olduğu üçün onları bayatı-laylalar adlandırma bilərik. Məsələn:

*Əzizim , dilə dəyər,
Yalan söz dilə dəyər.
Laylayın şirin dadı,
Beş min yad dilə dəyər.*

*İgid qalası istər,
Dağın lalası istər.
Mən balamı istərəm,
Balam balası istər.*

*Yol üstə bulaq ollam,
Axaram, bulaq ollam.
Sən mənim öz balamsan,
Özüm göz-qulaq ollam.*

MƏZMUNUNA GÖRƏ LAYLALAR

Laylalar körpələri yatıdırmaq, onları şirin yuxu ilə təmin etmək məqsədi daşısa da, müxtəlif məzmunlu laylalara da rast gəlinir. Bəzən analar körpələrinə layla söyləyərkən öz həyatından gileyini, narazılığını həmin laylalarda ifadə edir. Bəzən də körpəsinə alqış oxuyur, ona öz gələcək arzularını çatdırır. Biraz narahatlığı və ya xəstəliyi olan körpələrə anaları laylay deyərək şəfa sözlərini, tez sağalmasını dilə gətirir. Yatan uşaqların gülə-gülə oyandırılması və ya onları əyləndirmək üçün də laylalar ifadə edilə bilər.

Bütün bunları nəzərə alaraq məzmununa görə laylaları şərti olaraq qruplaşdırma bilərik. Professor Ramazan Qafarlı məzmun və funksiyasına görə laylaları belə təsnif edir:

- “1. YUXULATMALAR.
2. OYATMALAR.
3. ƏYLƏNDİRMƏLƏR (BƏSLƏMƏLƏR).
4. ARZULAMALAR.
5. BƏNZƏTMƏLƏR.

6. İNAM VƏ ETİQADLARLA BAĞLI OLANLAR:

- a) qurbanlıqlar,
- b) qarğış - laylalar,
- c) alqış - laylalar.

7. ŞİKAYƏT - LAYLALAR:

- a) anaların öz güzəranından narazılığı
- b) xəstə uşağının sağlması üçün yalvarışları.” (Qafarlı, 2013, s.150)

Yuxulatma və Oyatmalar

Yuxulatmalar adından da göründüyü kimi uşaqları yatızdırmaq üçün ifa edilən laylalara deyilir. Analar beşik başında balasına laylay söyləyir, gül yatağında yatmasını və yatdığı zaman ona doyunca baxmağını dilə gətirir burada:

*Laylay dedim boyunca,
Baş yastığa qoyunca.
Yat sən gül yatağında,
Baxım sənə doyunca.*

Körpəsinin suda bitən qızılgüllər içərisində, onun kölgəsində şirin yuxu tapmasını arzulayan ana sübhədək balasının keşiyində olacağını belə ifadə edir:

*Qızılgül bitib suda,
Birin çək, birin buda.
Mən durum keşiyində,
Sən yat şirin yuxuda.*

Yuxulatmaların həzin, sakit avazla ilə, zümzümə ilə deyilməsi körpələrin yuxuya getməsinə daha da tezləşdirir. Şirin yuxu insan sağlamlığı üçün ən vacib nüanslardandır. Ananın da əsas məqsədi körpəsinin başını sinəsi üstə qoyub şirin yuxuya getməsinə təmin etməkdir:

*Laylayın şirin-şirin,
Yuxla, yat, şirin-şirin.
Başın qoy sinəm üstə,
Sübhədək şirin-şirin.*

Dünyadakı ilk günlərimizdən eşitdiyimiz laylalar, deyə bilərik ki, birbaşa sağlam həyatın təməlini qoyur. Rahat yatmaq nə qədər önəmlidirsə, uşaqların müsbət aurayla oyanması da bir o qədər gərəklidir. Gülə-gülə, sevincək ayılan körpələrdə ana laylasının da təsiri az deyildir. Daha şən, gümrah ifası ilə seçilən bu qisim laylaları **oyatmalar** da adlandırılabilir.

*Laylay, xoruz banladı,
Günəş saçın salladı.
Səhər tezdən durmağı,
Nazlı balam anladı.*

*Balam gəlir yatmağa,
Böyüyüb boy atmağa.*

*Sabah yuxusu şirin.
Qıymaram oyatmağa.*

Gül balasını laylayıyla yatızdıran ana onu bülbülün xoş avazıyla oyatmağını istəyir:

*Laylay balam, gül balam,
Sən mənim sünbül balam.
Laylayıma yatasan,
Oyatsın bülbül balam.*

Yanağını qırmızı laləyə bənzədən ana yuxusunu almış körpəsinin oyananda dil açıb ona “salam” verməsini də bir növ tələb edir:

*Laylay balam, bal balam,
Yanağı qırmızı lalam.
Səhər tezdən yerindən,
Dur anana ver salam.*

Bəsləmələr və Arzulamalar

Uşaqlar yuxudan ayıldıqdan sonra anaların onları əyləndirmək, əhvallarını yüksəltmək, bədən üzvlərini hərəkət etdirərək onların sümüklərinin bərkitmək məqsədilə ifa etdikləri nəğmələrə **əyləndirmə** və ya **bəsləmələr** də deyilir. Ana uşağını atıb-tutur, şəkərə qatır, ana südü ilə bəsləyir ki, balası sağlam bədənli, canlı-qanlı olsun. Bu, bir növ səhər idmanı xarakteri də daşıyır. Sanki yuxudan ayılmış körpənin “bədəninin qırışığını açır”.

*Atıban tut balamı,
Şəkərə qat balamı.
Şəkərdən acı olsa,
Götürüb at balamı.*

*Laylay, mərcanlı balam,
Laylay et, canlı balam.
Anan südüün yeyərsən,
Olarsan canlı balam.*

Çox vaxt analar körpələrinə laylay deyərkən öz arzularını dilə gətirir, övladını gələcəkdə görmək istədiyi zirvələrdə təsəvvür edir. Arzu, istək, niyyət məzmunu daşıyan belə laylalara **arzulamalar** deyilir. Ananın övladıyla bağlı arzuları arasında onun toyunu görmək, şahlıq taxtında oturduğunun şahidi olmaq da vardır. Bəy olduğu zaman da həyatın bütün xoşbəxtliklərinə çatması arzusunu “qərənfil çumbuğu kimi gündə yüz rəng olması” kimi ifadə edir.

*Laylay, qolum-qanadım,
Laylay, gələcək adım.
Oğul toyu görməkdir,
Bu dünyada muradım.*

*Dilərəm, bəy olasan,
Aləmnən öy olasan.
Qərənfil çumbuğu tək,
Gündə yüz rəng olasan.*

Bənzətmələr

Analar laylay söyləyərkən körpələrini nazlayır, onları gülə, bülbülə, süsənə sünbülə bənzədirlər. **Bənzətmələr** ananın balasını ceyrana, cüyürə, quzuya, müxtəlif bitkilərə və s. oxşadığı, onun təsvirini verdiyi laylalara deyilir. Bağçanın ən gözəl gülünün, süsəninin, sünbülünün körpəsi olduğu laylada belə qeyd edilir:

*Laylay balam, gülümsən,
Gülümsən, bülbülümsən.
Bağçanın gözəl gülü,
Süsənim, sünbülümsən.*

Bəzən də analar laylay söyləyərkən körpələrinin portretini də yaradır: findıq burunlu, püsdə boyda qulağı, yanağı qırmızı ifadələrini işlədir.

*Laylay, üzüm mlağı,
Laylay, gülab bulağı.
Burnu findıq kimidir,
Püsdə boyda qulağı.*

*Laylay, güllərin ağı,
Bəzəyir bağça-bağı.
Qırmızısı yanağın,
Göyçək üzündür ağı.*

İnam və Etiqadla Bağlı Laylalar

Bir qism laylalar məzmun etibarilə türklərin inam və etiqatını əks etdirir. Ən aktual inanclardan biri qurban kəsmə ayinidir. Qurban nə zaman kəsilir? Hər hansı bir niyyət edib həmin niyyətə çatdığı zaman qurbanlıqlar kəsilir. Adətən erkək qoç, qoyun kəsilərək yeddi evə paylanılır. Laylalarda ananın quzunu, qoçu, hətta özünü belə qurban deməsi kimi fikirlərin ifadə olunması **qurbanlıqlar** adlanır.

*Dərdi, qəmi yemişəm,
Düşməni əyləmişəm.
Balam girsə qapıdan,
Quzu qurban demişəm.*

*Mən aşiq, quzu qurban,
Qoç qurban, quzu qurban.
Qurban qəbul olmasa,*

Qoy anan özü qurban.

İnamla bağlı digər qism laylalara **alqış laylaları** aid edilir. Alqış laylalarda ifadə olunan fikirlər, ananın balasına arzu və istəkləri əsasən hökm şəklinə verilir. Gələcək günlərinin illərinin gülə-gülə, xoş güzəranla keçməsinə diləyən ana belə deyir:

*Laylayın gülə-gülə,
Gül açıb baxar gülə.
Günün, ilin sovuşsun,
Dodağın gülə-gülə.*

Alqış laylalarda həmçinin ananın öz körpəsinə təşəkkürü də göstərilir. Bir növ şərt qoyur ki, tez yat, ananı incitmə ki, mən də sənə “sağ ol” deyim:

*Mən sənə qalam deyim,
Gül deyim, lalam deyim.
Yat, incitmə ananı,
Sağ olsun, balam deyim.*

Qarğış Laylalar

Alqış laylaların əksinə olaraq mənfə fikirləri özündə əks etdirir. Laylalardakı qarğışlardan ana öz balasını qorumaq üçün istifadə edir. Analar balasını istəməyən, ona zərər vurmaq istəyən və yaxud kəm gözlə baxan kimsələrin gününün pis keçməsinə, gələnlə qalmamasını qarğış edir.

*Laylayım al başına,
Sancılısın tel başına.
Kim səni istəməsə,
Qalmasın il başına.*

Şikayət Laylalar

Laylalar daha çox nikbin xarakter daşısalar da, bəzi laylalarda analar öz güzəranının pisliyindən, keçimsizliyindən narazılığını ifadə edirlər. Belə laylaları **şikayət** laylalar adlandırırlar. Belə laylalarda ana öz taleyinin çətinliyini dilə gətirir və övladının onun kimi həyat yaşamasını istəmir.

*Laylay gülün dəstəsi,
Ağacların püstəsi.
Anan kimi olmasın,
Gözün yollar xəstəsi.*

Bir qism şikayət laylalarında isə analar xəstə balalarının tez sağalmasını, gümrah, şən olmasını arzulayır, bunun üçün gecə-gündüz dua etdiyini söyləyir. Adətən laylalarda qızılca və çiçək xəstəliyindən dualara sığınan analar son çarəni oxuduğu laylanın sehrli gücündə tapırlar.

*Laylayın qəmli-qəmli,
Olmasın balam qəmli.
Ölmə qızılca ilə,
Gedəsən, qalam qəmli.*

Laylay quşlar havada,

Balaları yuvada.

Gecə-gündüz əllərim

Sənin üçün duada.

Sanki onlar beşik başında bu laylaları oxuduqca xəstə körpələri oyananda sağalmış olacaqlar. Ən qəribəsi də budur ki, laylanın ilahi gücü ana nəvazişi, ana sevgisi ilə birləşərək bu möcüzələri etməyə qadir olur.

SONUÇ

Laylalar uşaq folklorunun lirik növünə aid olub, anaları tərəfindən körpələrə beşik başında ifa edilən həzin avazlı nəğmələrdir. Məzmununa görə görə yuxulatmalar, oyatmalar, bəsləmələr, arzulamalar, inam və etiqadla bağlı laylalar, şikayət xarakterli laylalar və s. qruplaşdırıla bilər. Laylaların ilahi gücü, sehri insan həyatına daim təsir edən biləcək qüvvədədir. Odur ki, müasir dövrdə yaşamağımıza baxmayaraq, layla ilə körpələri bəsləmək, onların şüuraltına laylaların sehrini ötürmək anaların üzərinə düşən vacibliyətdir. Bu, gələcək nəslin soykökünə, tarixinə, keçmişinə bağlılıq yaratmağın ilkin təməlidir. Gələcək üçün etibarlı, vətənpərvər, ləyaqətli övlad yetişdirilməsində ilk gündən eşitdiyimiz ana laylaların rolu əvəzsizdir. Bu adət-ənənəni, bu folkloru qorumaq və ötürmək bizlərin ən müqəddəs borcudur.

QAYNAQLAR

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. (2004). Altı cildə. I cild. (şifahi xalq ədəbiyyatı), Bakı: Elm. – 760 s.
2. Əliyev M. (1976). Azərbaycan xalq poeziyasının forma və şəkilləri. Namizədlik dissertasiyası. Bakı.
3. Güney Azərbaycan folkloru. (2015). V kitab. Bakı: Elm və təhsil. – 388 s.
4. Qafarlı R. (2013). Uşaq folklorunun janr sistemi və poetikası, Bakı: Elm və təhsil. – 540 s.
5. Mustafayeva X. (2011). Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı, Bakı: Elm. – 292 s.
6. Nəbiyev A. (2009). Azərbaycan xalq ədəbiyyatı, Bakı: Çıraq. – 640 s.
7. <https://www.xalqcebhəsi.az/news/culture/23963.html>

ATASÖZLERİNDE ÇOCUK ALGISI

Prof. Dr. Haluk GÖKALP¹

Özet

Atasözlerine dair yapılan çalışmalarda toplumun deneme yanılma ile elde ettiği tecrübelerin ve geleneksel olarak kabul edilen değer ve inançların şekillendirdiği atasözlerinin genel bir kural olarak görüldüğü, adeta kutsal olarak kabul edildiği belirtilir. Araştırmacılar, çetrefilli durumlar karşısında meseleyi uzun uzun anlatmak ya da tartışmak yerine tek bir atasözle muhatabı ikna etmenin mümkün olduğunda birleşir. Zira yüzyılların süzgecinden geçen atasözlerinin toplumun karşılaştığı çeşitli sorunlara bilgece çözüm yolları ürettiği bilinir. Atasözleri bu işleviyle yüzyıllar öncesinden süzerek getirdiği değerlerle günümüz toplumunun şekillenmesinde etkili olur. Diğer bir deyişle toplumun kültürel ve ahlaki kodlarına nüfuz ederek toplum mühendisliği görevini üstlenir.

Bir kültür mirası olan atasözlerimiz, nesilden nesle sözlü aktarım yoluyla Türklüğün başlangıcından günümüze kadar ulaşmıştır. Bu uzun yolculuk esnasında atasözlerimiz dinî, tarihî sosyolojik birçok nedenlerle değişime uğramış, unutulmuş ve çeşitlenmiştir. Bugün toplumun her kesiminin günlük yaşamında atasözlerimiz yaşamakta ve işlevini sürdürmektedir. Ancak atasözleri içinde belirli bölge ya da zümre için geçerli olan, çeşitli özel durumları anlatan veya alay, taşlama, sitem maksadıyla söylenen atasözleri de bulunmaktadır. Ataerkil bir toplumun izlerini taşıyan ötekileştirici, cinsiyetçi, şiddet söylemi içeren ve evrensel değerlerle veya birbiriyle çelişen bazı örnekler, atasözlerinin genel geçerliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Bunlar içinde bilhassa kız çocuklarına yönelik söylenen sözler dikkat çekicidir. Biz bildirimizde çelişkili ya da günümüz evrensel değerlerine uymayan bazı atasözlerinde çocuk algısını ortaya koymaya çalışacağız. Bu vesileyle evetle hayır arasında sonsuz seçeneğin bulunduğu günümüzde çoğunlukla tek, en iyi ihtimalle iki seçenek sunan atasözlerinin varlığını nasıl ve neden koruduğu, atasözlerinin genel geçerliğinin olup olmadığı ve çelişkili olmasının nedenleri üzerinde tartışacağız.

Anahtar Sözcükler: Atasözü, Çocuk, Kız, Oğlan, Cinsiyetçilik.

CHILDREN'S PERCEPTION IN PROVERBS

Abstract

In studies on proverbs, it is stated that proverbs, shaped by the experiences gained by the society through trial and error and traditionally accepted values and beliefs, are seen as a general rule and are considered sacred. Researchers agree that it is possible to convince the interlocutor with a single proverb, instead of explaining or discussing the issue at length in complex situations. Because it is known that proverbs, filtered through centuries, produce wise solutions to various problems faced by society. With this function, proverbs are effective in shaping today's society with the values they bring from centuries ago. In other words, it undertakes the task of social engineering by penetrating the cultural and moral codes of the society.

Our proverbs, which are a cultural heritage, have survived from the beginning of Turkishness to the present day through oral transmission from generation to generation. During this long journey, our proverbs have changed, forgotten and diversified for many religious, historical and sociological reasons. Today, our proverbs live and continue to function in the daily life of every segment of society. However, there are also proverbs that are valid for a certain region or group, describe various special situations, or are said for the purpose of ridicule, satire, or reproach. Some examples that bear the traces of a patriarchal society, contain alienating, sexist, violent discourse and conflict with universal values or each other, cause the general validity of proverbs to be questioned. Among these, the words spoken towards girls are particularly noteworthy. In our paper, we will try

¹ Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hgokalp@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0607-0937.

to reveal the perception of children in some proverbs that are contradictory or do not comply with today's universal values. On this occasion, we will discuss how and why proverbs, which often offer only one or at best two options, maintain their existence in today's world where there are endless options between yes and no, whether proverbs have general validity or not, and the reasons why they are contradictory.

Keywords: Proverb, Child, Girl, Boy, Sexism.

Atasözlerinin Görünen Yüzü¹

Atasözlerinde ailenin her bireyinin ailesine ve topluma yönelik görevleri ve toplumsal statüsü belirlenmiş, değişik vesilelerle tekrarlanmıştır. Atasözleri, toplumun geleceği olarak görülen çocuklara yönelik başta eğitim ve evlilik olmak üzere çeşitli konularla ilgili nasihat ve uyarılar içerir. Ancak atasözlerimiz içinde cinsiyetçi, ötekileştiren, şiddet söylemi içeren, evrensel değerlerle veya birbiriyle çelişenler bulunmaktadır. Bilhassa çocuklarla ilgili bazı atasözlerinin günümüz Türk toplumunun değerleriyle uyummadığı görülmektedir.

Türk atasözlerinde çocuk, genel olarak edilgin bir kimlikle karşımıza çıkmaktadır. Atasözlerinde, çocukluk döneminin özellikleri olan; çocuğun oyun çağında olması, toplumsal kuralları ve rolleri tanımaması, eylemlerinin yetişkin eylemlerine benzememesi eleştirilen ve değişmesi beklenen özellikleridir. Çocuk, çocuk gibi davranmaktan vazgeçip mümkün olan en kısa sürede ailenin iş gücüne katılmalı ve sorumluluk almalıdır. (Recep Ercan, 2014: 29-30) Ancak çocuğun kendisinden beklenen işleri aile büyüklerinin istediği gibi yapması mümkün değildir. Beklenti büyüdükçe çocuk küçülür. Beceriksizlik, sorumsuzluk, vefasızlık gibi nice eleştiri birbirini kovalar.

*Çocuk verilen işi tamamlayacak sorumluluk ve yeterliliğe sahip değildir:²

Oğlan işi iş bolmas, oğlak münzi sap bolmas.³ (DLT)

Oğlanı yumuşa sal, ardınca sen var. (AK) (KA)

Oğlanı yemişe gönder, ardınca sen var. (ZVTSEC) (OS) (AK) (KA)

Çocuğa iş buyuran, ardınca kendi gider. (ÖAA)

Oğlan doğur, kız doğur; hamurunu sen yoğur. (ÖAA)

Oğlan yetir, kız yetir; yine şelege (odun yükü) sen götür. (ÖAA)

Oğluna sürgüyü, kızına tırmığı inanma. (BAAD)

¹ Çalışmamızda *Türk Atasözleri Sözlüğü* (TDK), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (MY), *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler* adlı eserlerin yanı sıra kısaltmalarla ifade ettiğimiz çeşitli akademik tez, kitap ve makalelerde geçen atasözlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca "Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Atasözleri" projesinin derleminden istifade etmemizi sağlayan Prof. Dr. Engin Çetin'e teşekkür ederiz. Örnek atasözlerinin geçtiği metinler yalnızca kısaltmalarla belirttiğimiz kaynaklarla sınırlı değildir. Çalışmadaki kısaltmalar şunlardır: **AEDEO** Ali Emîrî Efendi - Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye (20.yy); **AGE** Aysel Günindi Ersöz; **AK** Atalarsözü Külliyyatı (Aradzabadum) (19.yy); **ASM** Atalar Sözü Mecmuası (19.yy); **BAAD** Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler; **DK** Dede Korkut; **DLT** Divânü Lugâti't-Türk(11.yy); **EGT** Elements de la Grammaire Turke (19.yy); **GP** Güvahi Pendnâme (16.yy); **GTOU** Grammatik der Türkisch-Osmanischen Umgangssprache (19.yy); **GU** Gülnisa Usubova; **HNG** Hanife Nalan Genç; **İY** İrfan Yiğit; **KA** Kitâb-ı Atalar (15.yy); **MY** Metin Yurtbaşı; **OS** Osmanische Sprichwörter (19.yy); **PTC-PTQ** Proverbiorum Turcicorum Centuria I-IV & Proverbia Turcica Quadraginta (18.yy); **PTVIL** Proverbia Turcica Cum Versione Italica et Latine & Herum Proverbia Turcica Major Pars Latinis Literis Scripta est (17.yy); **RCTT** Raccolta Curiosissima d'Adaggi Turcheschi Transportati dal Proprio (17.yy); **RE** Recep Ercan; **SK** Salim Küçük; **SLO** Syntagmaton Linguarum Orientalium quae in Georgiae regionibus audiuntur liber primus, complectens Georgianae, seu Ibericae vulgaris linguae institutiones grammaticas.: (with) Liber secundus complectens Arabum et Turcarum orthographiam ac Turcicae linguae institutiones (17.yy); **SDEO** Şinasi - Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye (19.yy); **TDK** Türk Dil Kurumu (Türk Atasözleri Sözlüğü); **VB** Viktoria BORODAVCHENKO; **ZVTSEC** Zum Verständnis der Türkischen Sprache Eine deutsch-türkische Chrestomathie (19.yy).

² Çocuğu işe sal, ardınca sen var. (ÖAA); Uşağı işe koş, sen de ardına düş. (ÖAA); Çocuğa iş, ardına sen düş. (ÖAA); Eşeğe sıpan oldu demişler, sırtımdan yükümü atacak değil ya, önümden yemimi alacak demiş. (MY)

³ Oğlağın boynuzundan yapılan sapın iyi olmaması gibi çocuğun yaptığı iş de kusursuz değildir.

Çocukla yoğurt yiyen ağzına yüzüne bulaştır. (MY)

Oğluna güvenme, koluna güven (MY)

***Çocuğun istekleri bitmez.**

Yavru kuşun agzı büyük olur. (PTVIL)

Çocuğun hatırı olmaz. (MY)

Çocukla, itin hatırı kalmaz. (BAAD)

Çocuğu şımartma başına çıkar. (MY)

Çocuk ağlamadan büyümez. (MY)

Çocuk ekmeği dolapta bitiyor sanır. (MY)

Oğlan ağlar, derdi çörek. (MY)

***Çocukla yola çıkılmaz. Sorunlara kollektif bakış açısıyla bakamaz, yersiz davranışlar sergiler:¹**

Uşak ıla gitme yola, yüki yıkılır ise ağlar, yüküñ yıkılır ise güler. (PTC-PTQ)

Uşak ıla yola gitme, arabası kırılırsa ağlar, arabañ kırılırsa güler. (ZVTSEC)

Çocuk ile çıkma yola, düşersen güler, düşerse ağlar (TDK)

Çocukla çıkma yola ya testiği alır kaçır ya şapkasının içine sıçar kaçır.² (RE)

***Çocuk yaramazdır, uslu durmaz, oyundan başka bir şey bilmez:**

Abdal düğünden çocuk oyundan usanmaz. (TDK)

Eşeği yoldan çıkaran sıpanın oynaması. (ÖAA)

Yağmur yağıp durmaz, çocuk uslu durmaz. (RE)

Aç aman bilmez, çocuk dur bilmez. (TDK)

Çocuğa emniyet olmaz. (MY)

***Çocuklar dilini tutamaz. Olur olmaz yerde konuşur, hatta aile sırlarını anlatır:**

Çocuğun bulunduğu yerde kov (dedikodu, gıybet) olmaz. (ÖAA)

Çocuktan al haberi. (ŞDEO)

Çocuk büyür, dili uslanmaz. (ŞDEO)

Avratla oğlana sırrını deme. (HNG)

Su küçüğün, sofrası (söz) büyüğün. (ÖAA)

Büyükler evde söyler, çocuklar damda beyan eder. (MY)

***Çocuğun giysileri yırtılır, büyüdüğü için giysileri küçülür:**

Çocuğun yediği helal, giydiği haram. (ÖAA)

Dana büyür ama çulu büyümez. (MY)

***Çocuk verilen emeğin kıymetini bilmez, vefasızdır:**

Baba oğluna bağ vermiş, oğul bir salkım vermemiş. (SLO)

Baba ogula bir bağ vermiş, oğul babaya bir salkım üzüm vermez. (ZVTSEC)

Baba kırk oğul beslemiş, kırk oğul bir babayı beslememiş. (TDK)¹

¹ Çocuk ile yola çıkma. (AEDEO) (ŞDEO); Çocukla çıkma yola, başına gelir bin türlü bela. (BAAD)

² Etme çocukla muhabbet ya şapkanı alır kaçır ya da tepene sıçar. (Mersin'de bizzat işittiğim varyant.)

Koyunun melediğini kuzu melemez. (ÖAA)

Yaza çıkardık danayı, beğenmez oldu anayı. (ÖAA)

Atasözlerine göre çocuk sorumluluklarını bilmeli, gerekenleri buyurmadan yapmalı, davranışlarıyla ailesinin gurur duyacağı² biri olmalıdır:

Buyurmadan tutan evlat, gün doğmadan kalkan avrat, deh demeden yürüyen at. (ÖAA)

Çocuğun bir an önce büyüyüp tüm çocuksu özelliklerini bırakarak yetişkin olması istenir. Çocuk, aile ekonomisine katkı sağlamalıdır. “On yaşına kadar ekmekçi” olarak görülen çocuğun büyütülüp eğitilmesi gerekir.

Çocuk onuna kadar ekmekçi, yirmisine kadar ortakçısıdır. (TDK)

Ağaç yeşert, meyve getirsin; oğlan büyüt, ekmek getirsin. (TDK)

Sade pirinç zerde olmaz, bal gerektir kazana; baba malı tez tükenir evlat gerek kazana. (ÖAA)

Baba malı tez tükenir, evlat gerek kazana. (ÖAA)

Atasözlerinde çocuklara yönelik eleştiri, sızlanma o kadar sık ifade edilir ki atalar adeta çocuk sahibi olmaktan pişmanmış gibi görünürler. Nitekim kadına ve çocuğa verilen emeğin boşa gittiğini ifade eden atasözlerine rastlamak mümkündür:

Boz ata avrete oğlana kulluk edenün yüzi ağarmaz. (AK)

Oğlana avrata kulluk yabana gider. (ZVTSEC)

Evladın var mı, derdin var. (ÖAA) (TDK)

Evladın varsa bin derdin var, evladın yoksa bir derdin var. (TDK)

Karga dermiş ki: Çocuklarım olalı burnumu göme göme bok yiyemedim. (ÖAA) (TDK)

Çocuk büyütme taş kemirmek. (RE)

Ebeveyn eğitiminin önemli olduğu bir toplumda öksüz ve yetimlerin yaşamı oldukça zor ve toplumsal statüleri de diğer çocuklara nazaran çok daha aşağıdadır. Öksüz ve yetimlerle ilgili durum tespiti niteliğindeki bazı atasözleri çocukların benliğini zedeleyecek kadar ağırdır:

Yetim başı tutacağına domuz başı tut. (BAAD)

Atasız uşak (evlat), yularsız eşek (gibidir). (MY)

Öksüzün başı yerde gerek. (MY)

Öksüz ölmez, örselenir. (BAAD)

Alçak eşek binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeye kolay. (ÖAA)

Öksüz çocuk (oğlan) göbeğini kendi keser. (TDK)

Öksüz kuzu toklu olmaz. (TDK)

Öksüz kime küsersin, kısmetin kendin kesersin. (BAAD)

Yetim büyür, felek utanır. (MY)

Bazı atasözlerinde toplumun en dezavantajlı bireylerinden olan bu çocuklara karşı önyargılı olduğu görülür. Öksüz ve yetimler toplumsal değerlerle uyuşmayan açgözlülük, hainlik ve kadir kıymet bilmemek gibi yönlerden eleştirilir:

Yavşak büyür bit olur, öksüz büyür it olur. (MY)

¹ Bir baba tokuz oğul besler tokuz oğul bir babayı besleyemez. (ZVTSEC) (OS) (ŞDEO) Baba oğluna bir bağ bağışlamış, oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş. (ÖAA)

² Âbâ vü ecdadın evlat ile iftihar etmeleri, evladın âbâ vü ecdat ile iftihar etmelerinden daha makbuldür. (ASM)

Öksüzün eteğine kavurma koymuşlar çüküm yandı deyip dökmüş. (TDK)

Öksüzün eteğine kavurğa koymuşlar, beni yaktın diye haykırmış. (MY)

Öksüz besle hasmın olsun, karga besle gözün oysun (ÖAA)

Yetim der sakla beni, büyük olayım vurayım seni (BAAD)

Öksüz besle evi götürsün, dorum besle turluk götürsün. (BAAD)

Öksüzün ağzı büyük olur doymaz, başı büyük olur eve sığmaz (ÖAA)1971

Öksüzün karnı doymaz. (MY)

Eski tutun biti, öksüz oğlanın dili acı olur. (DK)

Toplumsal statüsü en düşük bireylerden biri de üvey çocuktur. Üvey çocuklara yönelik söylenen bazı atasözlerinin günümüz değerleriyle tam olarak örtüştüğü söylenemez. Aşağıdaki atasözlerinde üvey çocuklara karşı ön yargılı ve ötekileştirici bir yaklaşım vardır:

Kendirden bez, üveyden öz olmaz. (MY)

Mal istersen bedeninden, evlat istersen belinden. (ÖAA)

Üvey öz olmaz, kemha bez olmaz. (ÖAA)

Eski Türk toplumunda çocuğun eğitiminden ebeveynler sorumludur. Zira bireylerin hataları tüm aileyi olumsuz yönde etkiler. Çocuğun eylemlerinin aile büyüklerine olumsuz yansımaları atasözlerinde de ifade edilir:

İyi evlat babayı vezir, kötü evlat rezil eder. (ÖAA) (TDK)

Küçük işer, büyük tayınur düşer (AK)

Erkek çocuklarının rol modeli baba, kızların ise annedir. Bu durum ebeveyn ve çocuklar arasında sorumluluk duygusu ve denetim mekanizmasının gelişmesine neden olur. Zira çocukların toplumsal değerlerle uyumayan davranışlarının sonuçları doğrudan anne ve babaya mal edilir:¹

Armut dalının dibine düşer. (ÖAA)

Otu çek köküne bak. (TDK)

Ot, kökü üzerinde biter. (TDK)

Çoban olup koyun gütmek, oğul babanın huyun gütmek gerektir. (MY)

Domuzdan toklu (koyun yavrusu) doğmaz. (ÖAA)

Katrandan olmaz sakız [şeker] olsa da cinsine çeker (ASM)²

Katırdan at, katrandan şeker olmaz, olsa bile cinsine çeker. (ASM)

Çocuklarla ilgili atasözlerinde “ahlaki soyaçekimden” bahsetmek mümkündür. Zira ataerkil toplumda çocukların karakterleri de dâhil olmak üzere tüm özellikleri mensubu oldukları aileyle ilişkilendirilir. Atasözlerinde sıklıkla karşılaştığımız “soy” vurgusu, kız çocukları için de geçerlidir. Kızların eğitimi bizzat anne tarafından verilir. “Anasına bak kızına al” atasözü XV. yüzyıldan günümüze hemen her yüzyıl kaynaklarında karşımıza çıkar:³

¹ At yavrusu, er yavrusu; yine at, er olur. (ASM); Kurdun oğlu akıbet kurd olur. (TDK); Baş nereye giderse ayak da oraya gider. (ŞDEO); Keçi nereye çıksa oğlağı oraya çıkar. (MY); Oğlan atadan öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi (TDK); Oğlan babaya, kız anaya çeker. (MY)

² Katranı kaynatsan olur mu şeker, cinsini s..tiğim cinsine çeker. (Mersin’de bizzat işittiğim varyanttır.)

³ Her hayvan ağasına göre kişner, her kız anasına göre işler. (TDK); Alma delinin kızını soya çeker. (HNG); Et alırsan koldan, kız alırsan soydan. (HNG)

Anasına bak kızını al, kenarına (kıyısına, tarağına) bak bezini al.¹ (ÖAA) (TDK)

Pekmezi küpten, kadını kökten al. (TDK)

Ekmek mayadan, kız anadan. (TDK)

Alma soysuzun kızını, sürer anası izini. (ÖAA)

Ananın çıktığı dala kızı salıncak kurar. (ÖAA)

Ön tekerlek nereye giderse art tekerlek de oraya gider. (ÖAA)

Çocuk eğitimi atasözlerine ve atasözü açıklamalarına da yansımıştır: “Ana, baba çocuklarının eğitimine çok önem vermeli, gerekirse onu dövmelidir. İlke şudur: Çocuk ölürse iyi anılmalı, yaşarsa beğenilir bir kişi olmalıdır.” (TDK) Çocuğun eğitimi ile ilgili atasözlerinde ebeveyn ve hocaların çocuğa yönelik şiddeti, “Dayak cennetten çıkmıştır.”, “Ölürse yer beğensin, kalırsa el beğensin.” (ÖAA/TDK) atasözlerinde ifade edilen genel düstura paraleldir. Bu eğitim sisteminde gerektiğinde “kırbaç, tırpan, tokat” *vd.* kullanmak olağan karşılanır. *Divanu Lugati't-Türk*'te yer alan atasözünde “kırbaacın çocuklara bilgi öğrettiği” ifade edilir.

Ogul kızka berge bilig öğretür. (DLT)

Harmanda dirgen (tırpan) yiye sına, yılına kadar acısını unutmaz. (ÖAA)

Dayak daldan olur, at taydan olur. (ASM)

Ananın bastığı yavru (civciv) incinmez (ölmez). (ÖAA)

Hocanın vurduğu yerde gül biter. (TDK)

Hocanın vurduğu yeri ateş yakmaz. (TDK)

Eti senin kemiği benim. (TDK)

Evladını dövmeyen dizini döver. (TDK)

Kızını dövmeyen dizini döver. (ÖAA, TDK)

Oğlunu dövmeyen böğrünü döver, kızını dövmeyen dizini döver. (TDK)

Oğlunu dövmeyen kesesini döver. (BAAD)

Toplumda çocuğun toplumsal statüsü oldukça düşükken, kız çocuklarının konumu çok daha aşağıdadır. Atasözlerinin kahir ekseriyetinde kız çocukları evlilikle ilişkili olarak konu edilir. Kız çocuğu ev işlerini bir an önce öğrenip geleceğin eşi ve annesi olmaya hazırlanmalıdır. Atasözlerinde kız çocuğu evdeki bir çocuktan ziyade “masraflı bir misafir” gibidir.

Kızı ver köprü kes. (AK)

Kız evde olsa da elden sayılır. (ÖAA)

Kız gittiği, oğlan bittiği yerde ekmek yer. (TDK), (ÖAA), (BAAD)

Kız elin, oğlan evin. (HNG)

Kız dediğin pişmiş ekmek gibidir; bugünü var, yarını yoktur. (İY)

Oğlun var ise odaya, kızın var ise obaya koyma. (BAAD)

Ebeveynler daha beşikteyken kız çocuğunun çeyizini hazırlamak zorunda kalırlar. Hele birden fazla kız varsa masraf daha da artacaktır. Ev işlerine yardım etmek için aileye bir kız yeterlidir:

Bir ev (gemi) donanır, bir kız donanmaz.¹ (ÖAA)

¹ Anasına bak kızını al. (ŞDEO); Anasın gör kızın al, kıyısın gör bezin al. (AK) (KA); Ki dimişler anasın gör kızın al / Kıyısına nazar eyle bizin al. (GP); Kenarın gör bezin al; anasın gör kızın al. (RCTT) (OS) (PTVIL); Kenara gör bezin al anasın gör kızın al. (ZVTSEC); Kenârın gör bezin al anasın gör kızın al. (GTOU); Anasın bak kızını al, kenârına bak bezini al. (ŞDEO) (AEDEO); Anasına bak kızını al, kırağına bak bezini al. (ÖAA)

Kız beşikte (kundakta) çeyiz sandıkta. (Kız kucakta, çeyiz bucakta).² (ÖAA)

Kızı tuzla, sandığı düzle. (BAAD)

Kızı tuzla, çeyizi süsle. (RE)

Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz.³ (ÖAA)

Bir evde iki kız, biri çuvaldız biri biz (kalın iğne). (TDK)

Kızlar geç olmadan, talep varken evlendirilmelidir. Aksi halde “Gelin olmayan kızın vebali amcası oğlunun başına” (TDK) kalacak ya da “gayret dayıya”⁴ düşecektir. Kızların “ağır” sorumluluklarının yükünü azaltmak için evlilikler çok erken yaşlarda yaptırılmıştır. Atasözleri küçük yaşta evlenmeyi tavsiye eder. Ataerkil sistem “genç” ebeveynlerden doğacak bebeği, aile ekonomisine katkı sağlayacak yeni bir “iş gücü” olarak görür. Güvahi’nin atasözleriyle ifade ettiği üzere erken evlenenler, doğacak çocuklardan daha erken ve daha fazla istifade edecek ve böylece “daha seherden” doyacaktır.

Kiçiden evlenen toyar seherde / Giç evlenen veleden assı itmez. (GP)

Sabahtan karnını doyuran, küçükken evlenen aldanmamış. (ÖAA)

At beslenirken, kız istenirken.⁵ (TDK, ÖAA)

“Tarlayı düz, kadını kız”⁶ almak isteyen toplumda “Kızlıkta b*k yiyip ucuzlukta utanacağını”⁷ ve “kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya ya zurnacıya” (TDK) kaçacağını düşündüğü için “Tarlayı taşlı, kızı kardeşli yerden.”⁸ (ÖAA, TDK) almak ister. Atasözlerine göre “Kız çocuğunun sorunları ve sorumlulukları çok ve çeşitlidir. Ana baba, sürekli olarak bunun tedirginliği içinde bulunurlar.” (TDK) “Kız on beş yaşına ulaştı mı evlendirilmelidir. Evlendirilmezse anneyi, babayı güç durumda bırakacak çok üzücü olaylar çıkabilir. Böyle olacağına kızın ölmesi daha iyidir.” (ÖAA) Her ne kadar TDK sözlüğünde “Evlilik çağına gelmemiş, evde olan kız, annesi babası tarafından küçük görülür. Evlenmeye karar verdiğinde ancak büyük kız görülmeye başlar” şeklinde açıklansa da “Ere giderken büyük kız, evde oturduğu zaman küçük kız” (TDK) atasözü, belki de “ya erde ya da yerde” olma seçenekleri arasına sıkışan küçük bir kız çocuğunun ihtiyaçlara göre değiştirilen bakış açısına tepkisini ifade eder.

Altın adı **pul** oldu, kız adı **dul** oldu. (TDK)

Oğlanın karası para kesesi, kızın karası can tasası. (MY)

Kız dediğin kaledir, yıkılırsa çürük çaput olur. (BAAD)

Ere giderken **büyük kız**, evde oturduğu zaman **küçük kız**. (TDK)

Kız evladı **on ikisine** bastı mı ya ere ya yere. (BAAD)

On beşindeki kız, ya erde gerek ya yerde. (ÖAA)

Kız **yedi yaşından** sonra ya erde, ya yerde. (SK)

Ebeveynlerin çocuk yetiştirmenin güçlükleriyle ilgili olumsuz söylemleri, kız çocuklarının çeyiz gibi masrafları, aile şerefini koruma *vd.* nedenlerle daha da artar:

¹ Bir kızı donatmak, bir ev düzmekten daha güç, daha masraflıdır. Evin eksikleri bellidir. Alırsınız, biter. Kızın ne giyim giderleri biter ne de çeyiz için alınacak eşyası. Evlenecek kızın gözü eşyaya doymaz.

² Kız daha beşikte iken çeyiz hazırlıklarına başlamak gerektir.

³ Anneler, kız çocukları olsun isterler. Olsun ama, bir tanesi yeter. Kız çocuğu yetiştirme, sonra evlendirme işleri anneleri çok yorar. Dahası zaman zaman çok üzer. Onun için birden fazlası fazladır. (ÖAA)

⁴ Kız kocayınca gayret dayıya düşer. (TDK); Kız karıyınca dayı boynuna düşer. (BAAD)

⁵ At, besili, bakımlı olduğu zaman hem gösterişlidir, hem de en çok işe yarayacak durumdadır. Satılacaksa o zaman satılmalıdır. Kız da körpeligi, güzelliği geçmeden, isteyenleri varken evlendirilmelidir. (ÖAA)

⁶ Tarlayı düz al, kadını kız al. (TDK)

⁷ Kızlıkta bok yiyen ucuzlukta utanmış. (AK)

⁸ Tarlayı (buğdayı) taşlı, kızı kardeşli yerden al. (ÖAA) (TDK); Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün (ineğin) başlısı. (ÖAA) (TDK)

Kızın var, sizin var. (TDK)
Kız babası, tuz babasıdır. (BAAD)
Kız yükü, tuz yükü. (BAAD) (HNG)
Kızın var mı derdin var. (HNG)
Kızı (kızı oğlu) olanın dili olmaz. (HNG)
Kız doğuran tez kocar. (HNG)
Kızı olan tez kocar. (BAAD)
Kızım oldu, kızılıcığa hasret kaldım. (BAAD)

Atasözleri içinde cinsiyetçi yaklaşımların sayısı oldukça fazladır. “Evin direği”¹ olarak görülen erkek çocukları “Doğurdum oğlum oldu, evlendi komşum oldu.” (RE) sözleriyle yüceltilirken, “evde de olsa elden” görülen kız çocuklarının aile içindeki düşük statüleri “Kız olan evde tütün tüter mi, yedi kız bir oğlan eder mi? (AGE) sözleriyle ortaya konur:

Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün. (ÖAA)
Oğlan büyür koç olur, kız büyür hiç olur. (BAAD)
Oğlan doğuran ok gibi, kız doğuran bok gibi. (BAAD)
Oğlandır oktur, her evde yoktur. (HNG)
Her buluttan yağmur yağmaz, her karından oğlan doğmaz. (TDK)
Ekmek olsun da kuru olsun, oğlan olsun da deli olsun. (TDK)
Oğlanı her karı doğurmaz, er karı doğurur. (HNG)
Oğlan olsun deli olsun, ekmek olsun kuru olsun.² (ÖAA) (BAAD)
Oğlan olsun da keçeden olsun. (BAAD)
Oğlan olsun da oğlak okundan olsun. (RE)
Oğlum olsun da ot kökü olsun. (BAAD)
Oğul olsun da bok böcüğünden olsun. (BAAD)
Çifte gelmeyen öküz olsun, işe gitmeyen oğlun. (TDK)
Devlet oğul, mal tahıl, mülk değirmen.³ (ÖAA)
Oğlu beş olanın gönlü hoş olur. (RE)
Oğul ocaktan, ayran bucaktan. (BAAD) (RE)
Oğulsuz ocakta tütün tütmez. (BAAD)

¹ “Oğlan direktir, kız emektir” (AGE)

² Birçok kimse, evlat olarak, deli de olsa oğlan, geçim için de katıksız da olsa ekmek ister. (ÖAA)

³ En büyük mutluluk ve zenginlik, oğul sahibi olmak; en gerekli mal, tahıl; en değerli mülk, değirmendir.

Nitekim Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinde eş seçimi ile ilgili beyitler, atasözlerinde ifade edilenlerle birebir uyuyor: "Eğer evlenmek istersen, Çok dikkatli ol ve iyi bir kız ara. Alacağın kişinin soyu soppu ve ailesi iyi olsun. Kendisinin de hayâ ve takva sahibi olmasına dikkat et. Alacaksan el değmemiş, senden başka erkek, Yüzü görmemiş, bir aile kızı almaya çalış. Böylesi seni sever senden başkasını tanımaz, Yakışık olmayan uygunsuz harekette bulunmaz. Evleneceksen kendinden aşağı derecede biriyle evlen, Kendinden yüksek ailelere yaklaşma, sonra onun esiri olursun." (R.R.Arat, 2008, 768-769)

Madalyonun Diğer Yüzü

Ataerkil toplumda her fert, kendisine biçilen role uymak zorundadır. Aile bireyleri arasındaki güçlü ve zorunlu ilişki bireyselliği engeller. Bu hiyerarşik silsilede en zayıf halka çocuklardır. Atasözlerini incelediğimizde çocukların bir "birey" den ziyade "evlat" olarak görüldüğü anlaşılır. Nitekim atasözlerinde çocuklar, aile bireyleri ile ilişkili olarak ve aileye etkileri bakımından ele alınır. Hızlıca büyümesi ve yük olmaktan çıkıp aile bütçesine katkı sağlaması beklenen çocuklara karşı güvensizlik duygusu hâkimdir. Zira ataerkil toplumda ata olmak, tecrübeli olmak her şeyden önemlidir:

Oğlak yiliksiz, oğlan biligsiz.¹ (DLT)

Tay atdan tayak yeğdür deminde² (AK)

Ataerkil toplumda erkek çocuk, ailenin devamlılığına ve bütçesine katkısı nedeniyle "kıymetli bir işgücü", kız çocuğu ise "taşındıkça ağırlaşan bir yük" gibidir. Kızların bir an önce büyüüp evlenerek aile bütçesine yük olmaktan çıkması, erkeklerinse çalışarak eve ekmek getirmesi beklenir. Bu durum çetin yaşam koşullarından kaynaklanır. "Eski Türkler göçebe yaşam tarzını benimsemişlerdir. Bu yüzden aile yapısı ve yaşamı göçebe hayatın koşullarına göre biçimlenmiştir. Aile bireyleri zorlu yaşam şartlarına karşı birlikte mücadele etmek zorundaydılar. Bu durum kadınlar kadar çocukların da erken yaşlarda yetişkin rollerine girmelerini beraberinde getirmiştir." (Kaplan, 1985: 68) Nitekim bazı atasözlerinde aile bütçesine katkı sağlayana kadar erkek çocukları "tecrübesiz, biligsiz, yetersiz, beceriksiz, sorumsuz ve oyuncu" olarak görülmüştür.

Kız çocuklarının aile içindeki statüsü erkeklere oranla çok daha düşüktür. Atasözlerinde kız çocuklarının dışarıdan biri olarak değerlendirilmesi, eski Türk toplumunda görülen bir özelliktir. "Eski Türklerde aile; 'baba, oğul ve torunlardan' oluşmaktaydı. Evlenip giden kızlar ve onların çocukları aileden sayılmazlardı" (Ögel, 2001: 237; Türkdoğan, 1992: 35). "Destanlarda erkek çocuklarının kız çocuklarına göre daha değerli ve önemli olduğu görülür. Bunun en açık örneğini ise Manas destanında erkek çocuklarının doğumunun sevinç, kız çocuklarının doğumunun ise üzüntüyle karşılanmasından anlıyoruz" (Düzenli, 2011: 17).

Geçim ve güvenliğin en önemli öncelik olduğu yaşam mücadelesinde kız çocuklarının maddi ve manevi sorumluluğunun, daha fazla olması kız çocuklarının aileye getirdiği yükü artırmaktaydı. Bilhassa kızların çeyizi ile gitmesi aileler için ekonomik bir yük teşkil etmekteydi. Çeyiz hazırlamakla kızlarının iffetini muhafaza etmek arasına sıkışan ebeveynlerin "Kızı tuzla, sandığı düzle", "kız beşikte çeyiz sandıkta" demelerinin nedeni çeyiz hazırlamanın uzun ve masraflı bir süreç olmasıdır.³ Atasözlerinde kız çocuklarına yönelik olumsuz görünen yaklaşımın temel nedeni, emanet olan nadide bir mücevheri muhafaza etme sorumluluğunun ağırlığıdır. Zira Türklerde iffet kavramı son derece önemliydi. Ailelerin kız çocuklarının iffetini muhafaza etme kaygısı, evliliğin zamanlamasını belirleyen önemli etkenlerden biridir. Kız vermenin bir fonksiyonu da ailenin başka ailelerle akrabalık bağı kurarak güçlenmesidir. "Anne-baba ve çocuklardan oluşan küçük aile, erkek çocukların evlenmesiyle obalaşır ve dünürlük yoluyla da uruklaşırlar. Dışarıdan evlenme yöntemiyle akrabalık bağları kurarak hısımlaşır ve bu birleşmelerle de büyür ve güçlenirler" (Kafesoğlu, 1984: 217-220).

¹ Oğlak iliksiz, çocuk biligsiz olur.

² Gençlik ve yiğitlik çoğu zaman aranan bir özellik olsa da yerine ve zamanına göre gençliğin tecrübesizliği işleri uzatabilir ve zorlaştırabilir.

³ Çeyiz ailenin ekonomik durumuna göre yüzlerce, binlerce at, deve koyun vb. vermek şeklinde de görülür.

Kızların çocuk olduğunun unutulup cinsel kimlikleriyle algılanması, ağır bir sorumluluk ve yük olarak görülmesi, on beş yaşını geçmeden evlendirilmesi, çocukların “birey” olarak değil soy/aile/ebeveyn ile birlikte değerlendirilmesi, eğitimde şiddete yer verilmesi ve çocuklara toplumsal cinsiyetçi rollerin dayatılması gibi uygulamalar, o dönem yaşam tarzının doğal ve zorunlu bir sonucudur. Örneğin “eski Türklere evliliğe bir yaş sınırının getirilmemiş olduğu görülmektedir. Buna göre, veliler çocuklarını istedikleri yaşta evlendirebilmekteydiler. Ancak, evlendirilen eşlerin birlikte yaşamaya başlayabilmeleri için ergenlik çağına girmeleri gerekmektedir. Türklere evlilik için yaştan ziyade ergenliğe girmiş olma şartı aranırdı” (Cin, 1974: 273, akt. Tosun, 2021: 49). Dede Korkut Oğuznâmelerinde beşik kertmesi şeklinde nişanlanmaya da rastlarız.

Eski Türk inanç ve geleneklerinin etkisini sürdürdüğü XI. yy’da Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*’in “Evlik Negü Teg Almaknı Ayur” (Nasıl Evlenileceğini Anlatır) başlıklı bölümünde “doğmasa, doğarsa da yaşamasa daha iyi olur” dediği kız çocuklarının evde uzun süre tutulmayıp bir an önce evlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Hatta kız çocukların yerini toprağın altı olarak görür:

4510 kızığ tutma evde uzun begsizin
ökünç birle ölgey özüng igsizin

Kızı çabuk evlendir, uzun süre evde tutma, yoksa hastalığa gerek kalmadan bu pişmanlık seni öldürür.

4511 aya koldaş erdeş söz aydım kese
bu laz toğmasa yig tirig turmasa

Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğmasa, doğarsa da yaşamasa daha iyi olur.

4512 kalı toğsa yigrek anga yir koyı
evi bolsa koşnı ölügler toyı

Eğer dünyaya gelirse, onun yerinin toprağın altı veya evinin mezara komşu olması daha hayırlıdır (Arat, 2008: 774-775).

Kutadgu Bilig’in yaklaşık bin yıl önce yazıldığını unutmamak gerekir. Bin yıl önceki yaşam tarzının belirlediği değer yargılarını günümüzün anlayışıyla değerlendirmek bilimsel bir yaklaşım değildir. Ataerkil bir toplumda “ata” sıfatını haiz kişiler, hâkim oldukları sahada erkin sahibidir ve etki alanlarında bu erki korumak için gerekli tedbirleri alırlar. Ataerkil Türk toplumunda merkezden yerel yönetime, büyükten küçüğe doğru hiyerarşik ve erkek egemen bir yapı söz konusudur. Bu yapının oluşmasında fizyolojik, ekonomik, sosyal, manevi ve güvenliğe dair ihtiyaçlardan kaynaklanan kaygılar belirleyicidir. Erk sahipleri en doğru olduğuna inandıkları sistemi ve sistemin değerlerini, olumlu örneklerle uyumlu olmaya teşvik ederek ya da olumsuz örneklerle korkutarak topluma dikte ederler. Toplumu şekillendirmek isteyen her sistemin zorunlu olarak “havuç ve sopa” temsiliyle ifade edilebilecek savunma mekanizmaları vardır:

Atalar sözü tutmayan çatlar. (DLT)

Ulular ögüdin tutmayan uluyu kalır. /Ulu sözü tutmayan uluya kalır. (TDK)

Atalar sözünü tutmayanı yabana atarlar. (TDK)

Ulular köprü olsa basıp geçme. (TDK)

Ulusunun sözünü tutmayan uluya uluya gider. (TDK)

Atalar sözünü tutmayan yabana atılır, ahrette tamu ehline katılır. (MY)

Atasözü tutmayanın yolu ya tekeye gider, ya bükeye gider. (MY)¹

Sistemin savunma mekanizmalardan biri de kutsiyettir. İnsanlık tarihinden beri sistemlerin kurulması ve varlığını sürdürebilmesi için kutsal olanın referans gösterildiği ya da kutsalla kurulan dolaylı bağlarla gerekli kişi ve değerlerin kutsallaştırıldığı görülür. Bu durumu Göktürk kitabelerinde geçen

¹ Baba oğlunun fenalığını istemez. (MY); Babanın kârı evlada miras (MY); Çocuğu okutan babasının akçası, anasının bohçası, El ağlarsa gözünden anam ağlarsa özünden. (MY)

“Teñri teg Teñri’de bolmış Türk Bilge Kagan” (Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağan), “Teñri kut birdi” (Tanrı kut verdi) gibi ifadelerde açıkça görürüz. Benzer bir şekilde Osmanlı sultanları “halife-i rûy-ı zemîn” ve zıllullah (Allah’ın yeryüzündeki gölgesi), kerametlerle süslenen menkıbeleriyle veliler ise “Allah dostu” ve/veya “Seyyîd” gibi toplumca kutsal kabul edilen kimliklerle karşımıza çıkar. Bazı tarikatların silsilelerini Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ali’ye dayandırma çabası da aynı kapsamda değerlendirilebilir. Gerek manevi iklimin şekillendirdiği yaşam tarzının yansımaları olarak gerekse verilmek istenen mesajın güvenilirliğini artırmak için devrin inancının ve inanca dair terminolojinin atasözlerinde yaygın olarak kullandığı görülür. Atasözleri “yazılı olmayan kurallarla” toplum ve bireylerin neyi, nasıl yapması gerektiğine dair sınırları çizerek toplum mühendisliği görevini icra ederken kutsal olanla ilişkiler kurar:

Ulusunu bilmeyen Tanrısını bilmez. (TDK)

Atasını tanımayan Allah’ını tanımaz. (TDK)

Uluların sözü Kur’an’a girmez ama illâ yanınca yeler. (TDK)

Atasözlerimizle ilgili yapılan değerlendirmelerde de toplum nezdinde atasözlerinin “ulusal” olduğu ve doğruluğunun “herkesçe kabul edildiği” belirtilir. Nitekim Çobanoğlu atasözlerinin halk nezdinde meşruiyet kazandığını ve bazı toplumlarda “muhakeme edilemez” görüldüğünü ifade eder. Aksoy ise atasözleri için “Tanrı ve peygamber sözleri gibi” ve “kutsal” sözcüklerini kullanır: “Bizim, gelenekle yerleşmiş bir atalarsözü anlayışımız vardır. Bu anlayışa göre atasözleri, ulusal varlıklardır. Tanrı ve peygamber sözleri gibi ruha işleyen bir etki taşırlar. İnandırıcı ve kutsaldırlar. Ulusun ortak düşünce, kanış ve tutumunu belirtir, bize yol gösterirler. Bir atasözleriyle belgelendirilen tutumun doğruluğu herkesçe kabul edilir” (Aksoy, 2015: 15). “Özellikle “atasözü muhakeme edilemez” anlayışının mevcut olduğu toplumlarda bu sözler, ataların ve geçmiş aklın ürünü olarak kabul edildiği için kolektif bilincin en iyi çözüm sunan sözleri şeklinde algılanır. Yani atasözleri, milletlerin en derli toplu biçimde millî aklının ve ortak bilincinin eserleridir” (Çobanoğlu, 2004: 12).

Atasözleri yalnızca yaşanan tecrübelerden çıkarılan derslerle değil, toplumu şekillendiren sosyo-ekonomik şartlar ve inançlarla da meydana gelir. Her dönemde inançlar atasözleriyle birlikte topluma yön vermiştir. İslamiyet öncesi savaşı, (yarı) göçebe toplumun gerektirdiği yaşam tarzı, inanç, töre ve gelenekler Türk millî kültürünü şekillendirmiştir. *Divanu Lugati’t-Türk*’te “umay” sözcüğü “doğumdan sonra kadının karnından çıkan ve hokkaya benzeyen şey, bebek eşi, döleş, plasenta” olarak tanımlanmıştır. “Umaya hizmet etse oğul bulur” anlamındaki atasözünde özen gösterilerek [erkek] çocuk doğurabileceği söylenir. Ancak burada geçen “umay” sözcüğünün aynı zamanda Eski Türklerde çocukları koruduğuna inanılan “Umay Ana” kültünden izler taşıması ihtimal dâhilindedir:

Umayka tapınsa oğul bulur. (DLT)

İslamiyet sonrasında eski inanç ve gelenekler yerlerini büyük ölçüde İslamiyet'e bırakır. Ayet ve hadisler topluma olduğu kadar atasözlerine de yansımıştır. Ancak "ayet ve hadisin belirtmediği bir konuda hüküm verirken insanların hayatını kolaylaştırmak adına, İslam'ın anlayışına ters düşmeyen örf ve âdetleri kullanmışlardır" (Dönmez, 2007: 88-89). Hakikaten atasözleri üzerine araştırma yapan akademisyenlerin atasözleri ile peygamber sünneti ve Allah'ın emir ve yasakları arasında uyum bulunduğu dair çalışmaları vardır. Çalışmalarda İslâm aile hukuku normlarının atasözlerine yansıyan Türk (aile) kültürü ile paralel olduğu belirtilir. Örneğin "kız almak" ile ilgili olarak aşağıdaki açıklamalara yer verilmiştir: "İslam hukukçuları eş seçiminde bakire kadının tercih edilmesini tavsiye etmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber, Câbir b. Abdullah (r.a.)'ın dul bir kadınla evlendiğini öğrenince; "Keşke bâkire ile evlenseydin. Sen onunla, o da seninle oynayırdınız" buyurmuştur. Atasözleri ve deyimlerimize yansımaları ise şunlarda görmek mümkündür:

Kırk serçeden börek olmaz, kaza bak kaza

Dul karıdan havas alınmaz, kıza bak kıza

Tarlayı düz, kadını kız al (Koşum, 2012: 92)

Atasözlerinde geçen "küçüklerin evlendirilmesi" ve "erken evliliklerin teşvik edilmesi" hususuna İslam hukukunun cevaz verdiği ifade edilir. Hatta ergenlikten önce nikâh kıyılıp ergenlik çağı ile birlikte evliliğin tam anlamıyla gerçekleşebileceği belirtilir: İslâm'da evlilik yaşı için belirlenen ölçü ergenlik çağıdır (İbn Âbidîn: 317). Ancak ergenlik çağından önce de kişilerin, velilerinin rızalarıyla nikâhlanması mümkündür. Ancak cinsi birliktelik doğal olarak ergenlik çağından sonradır. Evlenen şahıslar ergenlik çağına girince aralarında kıyılan nikâhı isterlerse iptal edebilirler ya da nikâha razı olup evliliklerini devam ettirirler (Tosun, 2021: 50).

İslam hukukçularının çoğunluğu evliliğin geçerli olabilmesi için buluşun (ergenlik) şart olmadığını, veli veya bunun vekili tarafından evlendirilen küçüklerin nikâhlarının sahih olduğunu kabul etmişlerdir. Küçüklerin evlendirilmesi şeklinde İslam aile hukukundaki norm, Türk aile kültüründe; "Kız beşikte, çeyiz sandıkta", "Kız kucakta, çehiz¹ bucakta", "Kızı tuzla, sandığı düzle", "On beşindeki kız, ya erde gerek ya yerde", "Demir tavında dilber çağında", "Erken evlenenin ocağı küllü olur", "Er yanan kül, erken evlenen döl bırakır", "Erken evlenen yanılmamış", "Sabahtan karnını doyuran, küçükten evlenen aldanmamış", "Erken kalkan yol alır, erken evlenen döl alır" biçimlerinde, yine genç evlenenin mutlu olacağı anlamında "ergene var ergene, tasasız gir yorgana" şeklindeki atasözleriyle anlam kazanmıştır. Görüldüğü üzere atasözlerinde, İslâm hukukunda olduğu şekliyle ve çoğunluk müctehitlerin kabul ettiği üzere küçük yaşta evliliğe cevaz verildiği gibi, kimi atasözlerinde erken yaşta evlilik teşvik de edilmiştir (A. Koşum, 2012: 101).

"Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus da İslam ve Osmanlı Hukuku'nda "çocuk" kavramından ne anlaşılması gerektiğidir. Resmi mezhebin görüşleri doğrultusunda Osmanlı Hukuku'na göre kız ya da erkek çocuk baliğ olduğu anda artık çocuk olarak kabul edilmez. Bu durumda kızlarda buluşta alt yaş sınırı 9 olduğu için kızlar bu yaştan itibaren ne zaman baliğ olurlarsa artık çocuk sayılmazlar. Her hâlükârda üst yaş sınırı 15 olduğu için 15 yaşını dolduran kız çocukları çocuk statüsünden çıkmaktadırlar" (Akyılmaz, 2019: 156).

Avrupalı seyyahların seyahatnamelerine göre, Osmanlı toplumunda kız çocuklarının, çocuk sahibi olabilecek niteliğe sahip olduklarında evlilik yaşına gelmiş sayıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Tespit edilen bu bilgilere göre Türklerde ve Rumlarda kız çocuklarının evlenme yaşınının 12-14 yaş olduğu söylenebilir (Özçelik, 2017: 77).

Tarihsel perspektiften değerlendirdiğimizde ataerkil Türk toplumu, ümmet çağında her şeyden önce kendisini "ümmet" olarak görmüştür. İslamiyet devlet yönetiminden kültür, sanat ve günlük yaşama kadar her sahada belirleyici olmuştur. Ataerkil Türk toplumunda ataların aile hukukuna ve aile bireylerine dair sözleri, esasen kökleri Orta Asya'ya dayanan yaşam tarzı, gelenek, görenek ve törenin yanı sıra İslamiyet'e de dayanmaktadır.

¹ Çeyiz.

Ataerkil sistemin şekillendirdiği atasözlerinde madalyonun her iki yüzünü de görebiliriz. Bazı atasözleri günümüzün eğitim anlayışının aksine eleştiri, alay ve küçümseme mahiyetinde olsa da ebeveynleri psikolojik olarak hazırlama görevini üstlenir. Çocuk sahibi olmanın, çocuk yetiştirmenin güçlükleri gözler önüne serilerek evlenecek gençlere olumlu ve olumsuz örnekler üzerinden yol gösterilir. Çocuklara yönelik alay, küçümseme ve eleştiri gibi görünen atasözlerinde çocukların belli bir yaşa gelinceye kadar “çocuksu davranışları” olacağı yönünde farkındalık yaratarak beklentiyi azaltır. Böylece atasözleri “çocuktur yapar” anlayışıyla çocuğun davranışlarına karşı toplumda daha toleranslı bir yaklaşımın doğmasını sağlar. Aksi halde evliliği ve çocuk sahibi olmayı teşvik eden atasözleri bulunmazdı:

Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar. (MY)

Gelin eşikte oğlan beşikte. (ÖAA)

Evladı olmayanın merhameti de olmaz. (MY)

Evlatsız yurt odunsuz ocağa benzer. (MY)

Elbette bu durum tüm atasözleri için geçerli değildir. Örneğin çocuk eğitiminde şiddetin önerilmesi ya da erken evliliklerle ilgili atasözlerinde böyle bir tevیل yapmak mümkün değildir. Çocukların çocukluktan kaynaklanan eksik ve yanlışlıklarını sıralamak, onları susturup edilgen kılmak, çocuklara güvenmemek, günümüz eğitim anlayışına uymamaktadır. Ancak atasözlerinin söylendiği ve kabul gördüğü dönemin eğitim anlayışına göre vücut buldukları unutulmamalıdır.

Atasözlerimize de yansıyan “çocuk yaşta evlilikler, sadece İslam ve Osmanlı hukukuna özgü olmayıp, Çin, Japon, Hint, Roma, Mısır, Atina uygarlıkları ile Yahudilik ve Hristiyanlık gibi tek tanrılı dinlerde de vardır. Çocuk evliliklerini tek bir topluma, kültüre ya da dinî inanca mal etmek mümkün değildir. Antik uygarlıklardan başlayarak bu konuda örneklerle rastlanmıştır. Yahudi hukuku da çocuk evliliklerine izin vermiştir. Ortaçağda özellikle Avrupa’da yaşayan Yahudiler arasında kızların küçük yaşlarda evlendirilmesi geleneğinin yaygın olduğu görülmektedir. Yahudi hukuku kadın ve erkeğin buluşa ermesini evliliğin geçerli olması için yeterli görürken, evlilik için alt yaş sınırı kızlarda 12, erkeklerde ise 13 yaş olarak belirlenmiştir (Akyılmaz, 2019: 150). Esasen asıl sorun farklı bir çağın değer yargılarını bugünün gözüyle görmekten kaynaklanmaktadır. İnsan ömrünün çoğu zaman yarım asrı geçmediği çağlardaki çetin yaşam koşullarının insanları erken gelişmeye zorlaması olağan karşılanmalıdır.

Meselenin diğer yanı evlilik müessesidir. Cinsellikle evliliği ayıran ve ayrı görmek isteyen Batı medeniyetinin bilhassa kent yaşamında günümüzün evlilik ve cinsellik algısını şekillendirdiği açıktır. “Medeni” dünyada evliliğe verilen tepkiyle cinselliğe verilen tepki aynı değildir. Yapılan araştırmalar evlilik öncesi cinsel deneyimin tüm dünyada çok erken yaşlarda olduğunu göstermektedir. Günümüzde cinsel ilişkide rıza yaşı, Almanya ve İtalya’da 14, Yunanistan ve Fransa’da 15, İngiltere ve ABD’de ise 16 olarak tanımlanıyor. Japonya’da 13 olan rıza yaşı yakın zamanda 16’ya çıkarılsa da 5 yaş fark olması koşuluyla 13 yaş sınırı hâlâ hukuken kabul edilmektedir.¹ Cinsel istismar suçlarında ise bu yaş sınırı 15’tir.² Buna rağmen çocukların evlilik konusunda acele etmemesi gerektiğini ifade eden atasözlerine rastlarız:

İven kız ere varmaz, varsa da baht bulmaz. (TDK)

Meselenin bir de çelişkili atasözleri cephesi vardır. Orhan Veli’nin Aşk Resmi Geçidi’ndeki “İki gönül bir olunca samanlık seyranmış ama iki çıplak da, olsa olsa, bir hamama yakışmış” dizelerinde gördüğümüz üzere bazı atasözleri birbiriyle çelişir. Bu türden aykırı atasözleriyle ilgili olarak Ömer Asım Aksoy, aynı olayın değişik koşullar altında ayrı ayrı sonuçlar verebileceğini, böylece birbirini tutmayan düsturların ortaya çıktığını söyler. Ayrıca aralarında inanılarak söylenilmiş olanlar bulunsa da doğru yargılı olmayan atasözlerinin, toplumla alay, taşlama, uyarma, yerme ya da bir kötümserlik ve öfke anlatımı olduğunu belirtir (2015: 29-30).

Yukarıda sıraladığımız olumsuz örneklerin aksine çocuklara sevgi ve şefkatle yaklaşan çok daha fazla atasözü bulunduğunu unutmamak gerekir. Bu durum öksüz ve yetim çocuklar için de geçerlidir. Genelde çocuklara özeldir ise öksüz ve yetimlere dair söylenen atasözlerinin büyük çoğunluğu durum tasviri niteliğindedir. Öksüz ve yetimlerin yaşam savaşının çetinliğini gözler önüne seren atasözleri, farkındalık yaratarak toplumun merhamet duygusuna hitap etmek ister. Esasen bu atasözleri toplumsal eleştiri niteliğindedir. Ayrıca bazı atasözlerinde ise yetim hakkı gözetilmesi, öksüz ve yetimleri yedirmek gerektiği açıkça ifade edilir:

Yetim hakkı yedi taşı deler. (BAAD)

Yetimi yedir, sığacağı düşünme. (BAAD)

Öksüze vurmuşlar, vay anam, demiş. (MY)

Öksüzün karnına vurmuşlar (öksüzü dövmüşler) vay arkam! demiş. (ÖAA)

Öksüz güler mi, meğer yanıla. (ÖAA)

Öksüze acıyan çok ama yarım ekme veren yok. (TDK)

¹<https://anlatilaninotesi.com.tr/20230221/japonyada-cinsel-iliskide-riza-yasi-13ten-16ya-cikariliyor-1067315244.html>

² 15 yaşını tamamlamamış çocuklara karşı bedensel temasta bulunmak suretiyle cinsel amaçla işlenen fiilleri cezalandırmaktadır (TCK md.103).

<https://barandogan.av.tr/blog/ceza-hukuku/resit-olmayan-cocukla-cinsel-iliski-sucu-cezasi-nedir.html>

Öksüzün camide babası, hamamda anası çok olur. (BAAD)

Öksüzü kayıran çok, yarım ekmek veren yok. (BAAD)

Yetime gel gel diyen çok da çörek veren olmaz. (MY)

Öksüzün bağıryanık olur. (MY)

Çocuklara yönelik getirilen eleştiri oklarının bazen ebeveynlere de yöneldiği görülür. Örneğin üvey çocuklara yönelik söylenen atasözleri olduğu gibi üvey annelere yönelik söylenenler de vardır. Ayrıca çocukların davranışlarının aileye olumsuz etkilerine dair atasözlerinin aksine büyüklerin çocuklara olumsuz etkileri de dile getirilir. Bu durum ataerkil toplumda ailenin tüm bireylerinin birbirleri üzerindeki sorumluluğa işaret eder:

Dedesı koruk yer, torunun dişı kamaşır. (ÖAA)

Baba ekşi (elma, koruk) yese oğlunun dişı kamaşır. (TDK)

Baba eder, oğul öder. (TDK/ÖAA)

Baba borç yapar, çoluk çocuk aç yatar. (ÖAA)

Kızlara yönelik cinsiyetçi yaklaşımın ataerkil yaşam tarzının getirdiği doğal bir netice olduğunu belirtmiştik. Kızların değerlendirilmesinde anneler ölçü olduğu gibi erkekler için de babalar ölçü olarak görülür. Mesele Türk toplumunda soya verilen önemle ilgilidir. “Birey”den ziyade aile ferdi olmak her iki cins için de geçerlidir. Farklı amaçlarla olsa da yalnız kız çocukları değil, erkek çocukların da bir an önce büyümesi istenir. Ailenin üyeleri aileye faydaları ölçüsünde statülerini yükseltirler. Nitekim belirli bir yaşa gelip aile ekonomisine katkı sağlayana kadar erkek çocukları da statülerini yükseltmez. Erkek egemen toplumda kız çocuğuyla kıyaslamak yerine baba ile kıyasladığımızda erkek çocuğun durumu ortaya çıkar:

Otuz oğlun olacağına bir oturak kocan olsun. (TDK)

Kız ağlatır, oğlan güldürür; oğlan ağlatır, kız güldürür. (ASM)

Oğlan doğurdum, oydu beni; kız doğurdum, soydu beni. (ÖAA)

Oğul ekmeği zından ekmeği, koca ekmeği meydan ekmeği. (TDK)

Görüldüğü üzere kızlara yönelik cinsiyetçi veya olumsuz yaklaşım sergileyen atasözlerinin yanı sıra erkeklere yönelik eleştiri, alay ve küçümseme içeren birçok örnek bulunmaktadır. Hele çocuğa şiddet hususunda atalar hiç de cinsiyet ayrımı gözetmemişlerdir. Ancak çocuklara şefkat ve merhametle yaklaşan, dayakla çocuk büyütülmeyeceğini ifade eden atasözlerimiz de vardır. Aşağıdaki atasözlerinde cinsiyet ayrımı yapıldığını söylemek mümkün değildir:

Ogul kızka berge bilig öğretür. (DLT)

Oğlunu dövmeven böğrünü döver, kızını dövemeyen dizini döver.

Evladın var mı, derdin var. (ÖAA) (TDK)

Kız ve erkek çocuklarının hatalarını ebeveynlerine yükleyen “ahlaki soya çekimi” vurgulayan atasözlerinin aksine “Beş parmağın beşi bir değil” (TDK) yaklaşımıyla farklılık ve özel durumları vurgulayan atasözleri de bulunmaktadır:

Ak koyunun kara kuzusu da olur. (ÖAA)

Küheylan b*k saçmaz mı? (ÖAA)

Bir ocaktan okluk da çıkar, b*kluk da. (ÖAA)

Cinsiyetçi atasözlerinin sıklığında erkeğe biçilen rolün etkili olduğunu söyleyebiliriz. Erkek çocukların soyun devamını sağlamak ve baba ocağını tüttürmek gibi görevlerinin olduğunu da unutmamak gerekir. Ayrıca cinsiyetçi yaklaşanların aksine kız çocuklarını yücelten ya da kızları eşit konumda gören atasözlerimiz de bulunur:

Erkek aslan aslan da dişi aslan aslan değil mi? (TDK)

Görüldüğü üzere atasözlerinde bildirilen yargının tam aksini ifade eden başka bir atasözlerine rastlamak mümkündür. Abalı, çelişkili atasözlerini Freud'un yapısal kişilik kuramı bağlamında açıklar. Abalı bu atasözlerini açlık, açgözlülük, cinsellik, saldırganlık dürtülerine göre tasnif eder: "Atasözlerinde aynı konu hakkında çelişkili ifadeler bulunması, insan psişesindeki amansız mücadeleden kaynaklanmaktadır. Yüzyıllar içerisinde, benliğin farklı katmanlarının etkili olduğu dönemlerde söylenmiş olan ve söylendiği her durumu açıklayıcı bir niteliği haiz olan atasözlerinin zıtlık oluşturan hükümleri id, süper ego ve ego arasındaki psişik ilişkiden ve dolayısıyla da egonun icat etmek zorunda kaldığı savunma mekanizmalarından ileri gelmektedir. İdin vahşice duygularını bilinç düzeyine erişirme çabası, süper egonun yüce tabiatıyla vicdani yargılama ya da hatırlatmalar yapması ve egonun bu ikisini yatıştırma gayreti, yalnızca insanın ruhsal dünyasında tezahür etmemiş; atasözlerinin de tabiatına sirayet etmiştir. Atasözleri, süper egonun etkin olmadığı ve idin bireyin yaşamını tümüyle yönlendirebildiği dönemlerde ortaya çıkmış ve yayılmaya başlamıştır. İnsanoğlu, medeniyeti geliştirdikçe süper ego denilen mekanizma da kuvvet kazanmış ve dolayısıyla ilkel güdülerini baskılayarak bu doğrultuda kurgulanan atasözlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İd ve süper egonun yüzyıllar içerisindeki toplumun genelini kapsayan bu çatışması da kolektif egonun devreye girmesine ve çeşitli savunma mekanizmaları geliştirerek orta yolu bulan başka atasözlerinin doğmasına zemin hazırlamıştır" (2024: 620).

Esasen Freud'un vahşi dürtüleri baskılayan süper egosu ya da Abalı'nın "kollektif ego"su bizim "toplumsal sağduyu" adını verebileceğimiz bir mekanizmadır. Atasözlerimiz içinde yaşanan çağın şartları gereği çeşitli dürtülerle söylenenler olduğu gibi medeniyetin gelişmesiyle toplumu uzlaştırıcı atasözlerinin de olduğu görülür. Bu çeşitlilik, toplumsal gelişim ve değişime paralel olarak atasözlerinin yüzlerce yıllık serüveni ile de ilgilidir. Yüzyıllar içinde yaşam tarzı ve bazı değer yargıları değişebilir. Örneğin "Ahmet Vefik Paşa'nın 1288 yılında yayımlanan Atalar Sözü Kitabı âdâba mugayir görülerek basımından 30 yıl sonra yasaklanmıştır (Tezcan Aksu va., 2022: 81)."

Ömer Asım Aksoy çelişik atasözleri için çelişkilerle dolu hayatta yaşanan olayları belirten kuralların da çelişkili olacağını söyler. Aynı olayın değişik koşullar altında ayrı ayrı sonuçlar verebileceğini, bu durumda birbirini tutmayan düsturların ortaya çıkacağını söyler. Çelişkili ya da doğru yargı bildirmeyen atasözlerinin içinde belirli bölgelerde kabul görenler olabileceği gibi çeşitli nedenlerle bozulanların da olabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Bu durumu atasözünün verilen mesaj bakımından birbiriyle çelişen iki örneği üzerinden tartışabiliriz:

Oğlunu seven hocaya, kızını seven kocaya verir.

Oğlunu seven hocaya, kızını seven kocaya vermez. (vermesin.)

Kaynaklarda bu atasözünün olumlu ve olumsuz her iki şekliyle de karşılaşıyoruz. Çeşitli yayınlarda, blok ve gazetelerin internet sayfalarında örnek verilen bu atasözünün her iki şekli de kullanılmıştır.¹ Burada dikkat çeken iki varyant arasında bir tercih yapılacağına dünya görüşünün etkili olmasıdır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği kapsamında bu atasözüne sınıksız tutunan feministlerle maneviyatçı çevrelerin "verir" varyantında birleşmesi oldukça ilginçtir. Bölge ağızları derlemelerinde veya çeşitli popüler kaynaklarda atasözünün "vermez" varyantına daha sık rastlanır. Bahsi geçen sözün M. N. Özön'de, Bölge Ağızları Atasözleri Sözlüğü'nde ve popüler kaynaklarda yer alırken; hiçbir varyantının TDK, Aksoy, Yurtbaş'ın sözlüklerinde yer almaması manidardır. Zira iki varyantın en az biri doğrudur. Bu örnekte de görüldüğü üzere atasözleri birbiriyle çelişecek şekilde çeşitlenmiştir. Atasözünün "verir" varyantında "sevilen birinin verilmesi" zarif bir tezattır. Ayrıca kız çocuklarının evlendirilmesi ile ilgi çok sayıda atasözünün bulunduğu aşikârdır. Ancak, bazı çevrelerde atasözlerine de yansıyan "hocaya, imama"¹ yönelik eleştirel alaycı yaklaşımların olduğu da bir gerçektir. Bugün iki varyantın hangisinin doğru olduğu sorulursa her ikisinin de doğru olduğunu söyleyebiliriz. Halk, dün olduğu gibi bugün de dünya görüşü, gözlemediği ya da içinde bulunduğu duruma göre bu sözlerden uygun olanı kullanmıştır. Bu nedenle bölgesel olan ya da belirli çevrelerde kabul gören sözlerin, genele yayılma ya da genel kabulmüş gibi sunulma ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

¹ "Verir" varyantı: (Özön, 1958: 235), (Kurt, 1992: 263), (Küçük, 2003: 216), (Koşum, 2012: 89), (USUBOVA, 2017: 156)

Atasözlerindeki çeşitlilik ya da çelişkileri yalnızca kulaklarımızla değil, atasözleri içeren eser ve sözlüklerde de takip edebiliriz. Geçmişte halk kültürü bir yandan sözlü aktarımla diğer yandan sanatçıların kalemle iki koldan gelecek nesillere aktarılmaktaydı. Küreselleşmeyle birlikte teknolojinin en ücra köylere kadar ulaşmasıyla sözlü kültür aktarımı giderek yok olmaya başlamıştır. Günlük yaşamda işiterek öğrendiğimizden çok daha fazlasını kitaplar ve internetten öğreniyoruz. Bilhassa eğitimimiz esnasında okutulan tüm eserlerde geçen atasözleri, geçmişten günümüze atasözü içeren veya derleyen eserlerden ve akademik çalışmalardan alınmıştır. Bu eğitim sisteminden geçen yazarlar da dağarcıklarına aldıkları bu sözleri okuyucularına aktarmaktadırlar. Bu döngü geçmişten günümüze devam etmiştir. Bilhassa akademisyenlerin Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda kullanılan ders kitapları ve yardımcı kaynakları hazırlarken pedagojik hassasiyetleri dikkate alması gerekir. Aksi halde tarihsel perspektiften bakamayacak yaştaki evlatlarımız millî ve manevi değerlere yönelik geriye dönülemez önyargılar geliştirecektir.

Atasözleri yüzyıllar içinde ataerkil Türk toplumunun yaşam koşullarının şekillendirdiği gelenek, görenek, töre ve inançlarla şekillenmiştir. Toplumdaki sosyo-kültürel değişimler atasözlerini de etkilemiş; değişim, çeşitlenme ve yok oluşu beraberinde getirmiştir. Atasözleri bağrında köklü çınarlar, rengârenk çiçekler, kurumaya yüz tutmuş ağaçlar ve yeni gelişen fidanlarla dolu bir orman gibidir. Atasözlerinin tekâmül süreci yüzyıllarla ifade edilen doğal bir yolculuktur. Bugün değişen değer yargıları nedeniyle geçmişin değer ve ihtiyaçlarından doğan atasözlerine toptancı bir yaklaşımla düşmanca tavır takınmak, onları yok saymak doğru değildir. Elbette ki atasözlerini tartışılmaz, değiştirilemez ve kutsal metinler gibi göremeyiz. Ancak bu çalışmadaki örnekler de dâhil olmak üzere her kayıt altına alınmış sözü atasözü olarak değerlendiremeyiz. Sosyal çürüme olmadığı müddetçe atasözlerini halkın dilindeki yolculukları esnasında doğal akışına bıraktığımızda cinsiyetçi, aşağılayıcı, ötekileştirici ifadeler zamanla kaybolacak ya da azalacaktır. Ancak akademisyenlerin bilimsel ölçütler geliştirip atasözlerini bu ölçütlerin süzgecinden geçirerek kayıt altına alması tarihî bir sorumluluktur.

Kaynakça

- Abalı, İ. (2024). *Çelişkili Yargılar Bildiren Türk Atasözlerine Freudyen Bir Yaklaşım*. Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi. 39, 610-621.
- Aksoy, Ö.A. (2015). *Atasözleri ve Deyimler*. İnkılâp Yayınları.
- Aksu, B.T., Akalın, Ş.H. ve Toparlı, R. (2022). *Türk Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akyılmaz, S. G. (2019). *Osmanlı Hukukunda Çocuk Evlilikleri*. II. Uluslararası Kadın ve Hukuk Sempozyumunda Sunulmuş Bildiri.
- Arat, R. R. (2008). *Kutadgu Bilig-Yusuf Has Hacib*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Bardakoğlu, Ali. (1991). *Türk Aile Hukukunun Tarihsel Gelişimi*. Türk Aile Ansiklopedisi. 2, 614.

<https://www.haberekspres.com.tr/kadin-dusmani-sozluk>

<https://sites.google.com/site/denizligeometri>

<https://www.kendineaitoda.com/atasozleri-ve-deyimler.html>

<https://dongu.beije.co/dusunduren-konular/toplumsal-cinsiyete-duyarli-dil>

Vermez/vermesin varyantı: (Oy, 1972:308 akt. Çelik, 2021: 2220), (Ş: Sabur, 1936 akt. Duymaz, 2023), (USUBOVA, 2017: 156), (Yiğit, 2013: 453), (BAAD, 2016: 167), <https://gomurgenli.tr.gg/ATAS-Oe-ZLER%26%23304%3BM%26%23304%3BZ.htm> <https://arsiv.sabah.com.tr/1998/06/02/y14.html> ; <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/ozdemir-ince/ataturk-ve-din-adamlari-1-2111124>

¹ Bunlardan bazıları: Hocanın dediğini yap, yaptığını yapma. (ÖAA); Hoca kısmı al elimi demez, ver elini der. (BAAD); Hocaların karnı beş, biri her zaman boş. (BAAD), Hocanın ağız ile gırtlığı arasına bir kuzu sığar. (BAAD), Hocanın temeli olmaz. (BAAD)

- Batur, Z. (2011). Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Kadın İmgesi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 6(3), 577-584.
- Borodavchenko, V. (2018). *Türkiye Türkçesi Atasözleri ve Deyimlerinde Aile ve Akrabalık Anlayışı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cin, H. (1988). *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*. Konya: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Çelik, A. (2021). *Türk Atasözlerinde Soy ve Akrabalık*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(4), 2212-2225.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Dönmez, İ. K. (2007). *Örf*. T.D.V.İ.A. 34. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Duran, E., ve Cengiz, Ş. (2022) *Türk Atasözlerinde Çocuk ve Çocukluk Kavramı*. Folklor Akademi Dergisi. 5 (3), 674 – 697.
- Duymaz, A. (2023). *Balıkesir'den Derlenmiş Atasözleri ve Deyimler*. Balıkesir Somut Olmayan Kültürel Miras Alan Araştırmaları.
- Düzenli, F. (2011). *Geleneksel Türk Ailesindeki Dönüşümün Sosyal Politikaya Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ercan, R. (2014). *Gündelik Yaşamda İşlevsel Olarak Kullanılan Türk Atasözlerinde Çocuk İmgeleri*. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 11 (27), 15-31.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*. Ankara: Ankara Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Genç, H. N. (2018). *Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet Algısı Olarak Kadın*. Folklor/Edebiyat. 24 (94).
- Günindi Ersöz, A. (2010). Türk Atasözler ve Deyimlerinde Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyet Rollerini. *Gazi Türkiyat*. 6.
- Haykır, Y. ve Haykır, H. (2017). *Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Aile Yapısına Bir Bakış*. *Türk Dünyası Araştırmaları*. 117 (230), 87-106.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Türk Millî Kültürü* (3. baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kaplan, M. (1985). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karakuş, E. (2019). *Umar Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Kadın*. 2nd International Congress On New Horizons In Education And Social Sciences (ICES-2019) Proceedings. İstanbul.
- Koşum, A. (2012). *İslâm Aile Hukuku Normlarının Türk (Aile) Kültürüne Yansıması*. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 2(29).
- Kurt, İ. (1992). *Atasözlerinde Aile, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Küçük, S. (2003). *Cinsiyet Ayrımlı Atasözlerinde Kadın Ve Erkek Kimliği*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 5 (2).
- Ögel, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları* (4.baskı). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Özçelik, H. K. (2017). *Seyahatnamelere Göre Osmanlı Toplumunda Evlilik ve Divan Şiirine Yansımaları*. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*. 4 (8), 59-81.
- Özön, M. N. (1956). *Ata Sözleri*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- TDK. (2016). *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler (BAAD)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tosun, N. ve Özen, M. M. (2021). *Evlenme Süreci Bağlamında Orta Çağ Türk Töresi İle İslam Aile Hukuku Karşılaştırması*. *Gelecek Vizyonlar Dergisi*. 5(1), 46-53.
- Türkdoğan, O. (1992). *Türk Ailesinin Genel Yapısı*. Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi. 1, 35. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Usubova, G. (2017). Türkiye Türkçesi Ve Azerbaycan Türkçesindeki Akrabalıkla İlgili Atasözleri Üzerine Bir İnceleme. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Yiğit, İ. (2013). *Çorum Yöresi Sözlü Kültürü*. Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları.

Yurtbaş, M. (2012). *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: Excellence Publishing.

Web Tabanlı Kaynaklar

<https://anlatilaninotesi.com.tr/20230221/japonyada-cinsel-iliskide-riza-yasi-13ten-16ya-cikariliyor-1067315244.html>

<https://barandogan.av.tr/blog/ceza-hukuku/resit-olmayan-cocukla-cinsel-iliski-sucu-cezasi-nedir.html>

<https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/ozdemir-ince/aturk-ve-din-adamlari-1-2111124>

<https://dongu.beije.co/dusunduren-konular/toplumsal-cinsiyete-duyarli-dil>

<https://gomurgenli.tr/gg/ATAS-Oe-ZLER%26%23304%3BM%26%23304%3BZ.htm>

<https://arsiv.sabah.com.tr/1998/06/02/y14.html>

<https://sites.google.com/site/denizligeometri>

<https://www.haberekspres.com.tr/kadin-dusmani-sozluk>

<https://www.kendineaitoda.com/atasozleri-ve-deyimler.html>

AZERBAIJANI AND ARABIC RIDDLES

Süreyya ALİZADE¹

Özet

Şifahi xalq ədəbiyyatının bir qolunu uşaq folkloru təşkil edir. Şifahi xalq ədəbiyyatının bir sıra janrları uşaq folkloruna da aiddir. Yanılmaclar, bayatılar, laylalar, tapmacalar, uşaq nəğmələri, uşaq nağılları və s. bunlara misal ola bilər. Tapmacalar şifahi xalq ədəbiyyatının ən qədim janrlarından biridir. Tapmacalar hər hansı bir əşyanın və ya predmetin poetik formada qısa təsviri, izahıdır. O, özündə ətraf aləm haqqında məlumatları əks etdirir. Uşağın məntiqi düşüncəsinin inkişafı üçün çox əhəmiyyətlidir. Tapmacanın ilk təqdimatı, deyilişi zamanı uşaqda ilk növbədə bu əşya və ya predmet haqqında ilkin təsəvvürlər yaranır. Daha sonra isə uşaq öz məntiqi düşüncəsi ilə bu tapmacanı tapmağa çalışır. Tapmacaların mövzusu müxtəlif olur. Burada məişət mövzusu, təbiət hadisələri, meyvələr, tərəvəzlər, peşələr və s mövzulara rast gəlinir. Adətən uşaq tapmacaları yaş qruplarına görə qruplaşdırılır. Dünya ədəbiyyatında tapmacaların önəmli rolu vardır. Təbii ki, ərəb ədəbiyyatı, ərəb folklorunda da tapmacaların önəmli yerə malikdir. ərəbcə tərcümədə لغز (luğzun) kimi tərcümə olunur. Ərəb tapmacaları da öz rəngarəngliyi ilə seçilir və müxtəlif mövzuları əhatə edir. Biz bu məqalədə Azərbaycan və ərəb tapmacalarının bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətləri, həmçinin oxşar və fərqli xüsusiyyətləri haqqında məlumat verəcəyik.

Açar sözlər: Tapmaca, şifahi xalq ədəbiyyatı, Arap folkloru, uşaq folkloru.

FEATURES OF AZERBAIJANI AND ARABIC RIDDLES

Surayya ALIZADE²

Summary

A branch of oral folk literature is children's folklore. A number of genres of oral folk literature also belong to children's folklore such as tongue twisters, lullabies, riddles, children's songs, children's fairy tales and others.

Riddles are one of the oldest genres of oral folk literature. Riddle is a brief description, explanation of any object or subject in poetic form. It reflects information in itself about the world. Riddles are very important for the development of the logical thinking of the child. During the first presentation of the riddles first of all the child has initial ideas about this object or subject. And then the child tries to find this puzzle with his logical thinking. The themes of the riddles are very different. Household themes, natural phenomena, fruits, vegetables, professions, etc. are found here. Children's riddles are usually grouped due to the age.

Riddles play an important role in world literature. Of course, riddles also have an important place in Arabic literature and folklore. The word "riddle" is translated from Arabic as لغز "lughzun". Arabic riddles are also distinguished by their variety and cover a variety of topics. In this article we'll tell about a number of unique features of Azerbaijani and Arabic riddles, as well as their similar and distinctive features.

Keywords: Puzzle, oral folk literature, Arabic folklore, children's folklore.

¹ Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Folklor Enstitüsü, ORCID: 0000-0002-3063-9070, sureyya_ms@mail.ru

² ANAS Institute of Folklore, ORCID: 0000-0002-3063-9070, sureyya_ms@mail.ru

Uşaq folkloru şifahi xalq ədəbiyyatının mühüm bir qolunu təşkil edir. Şifahi xalq ədəbiyyatının bir sıra janrları uşaq folkloruna da aiddir. Yanıltmaclar, bayatılar, laylalar, tapmacalar, uşaq nəğmələri, uşaq nağılları və başqa janrlar bunlara misal ola bilər. Tapmaçalar bu janrlar arasında ən çox yayılanındır. Tapmaca sözü tapmaq felindən götürülmüşdür.

Tapmacalar şifahi xalq ədəbiyyatının ən qədim janrlarından biridir. M.Kaşqarının “Divanilüğəti-it-türk” əsərində tapmacaların qəbilələr arasında “tabzuz” adı ilə yarandığı göstərilir. Türk tayfaları içərisində də “bilməcə”, “tapışmaq”, “matal”, “cummaq”, “uşuk (şuk)” və başqa adlarla da tanınır (Nəbiyev, 2002:352). Tapmacalar hər hansı bir əşyanın və ya predmetin poetik formada qısa təsviri, izahıdır. O, özündə ətraf aləm haqqında məlumatları əks etdirir. Tapmacalar uşağın məntiqi düşüncəsinin inkişafı üçün çox əhəmiyyətlidir. Tapmacanın ilk təqdimatı, deyilişi zamanı uşaqda ilk növbədə bu əşya və ya predmet haqqında ilkin təsəvvürlər yaranır. Daha sonra isə uşaq öz məntiqi düşüncəsi ilə bu tapmacanı tapmağa çalışır. Tapmacalarda tapılması zəruri olan hər hansı xüsusiyyəti, əlaməti əks olunur. Uşaqlar bu əlamət, xüsusiyyətlərə diqqəti yönəltməklə tapmacanın cavabını tapmağa çalışırlar:

O yanı qaya,

Bu yanı qaya,

İçində sarı maya (yumurta).

Tapmacalara həm lirik növ, həm də epik janrda rast gəlir. Hər iki janrda da tapmacalar yayılmışdır. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi tapmacalar şifahi xalq ədəbiyyatının ən qədim janrlarından biridir. Lakin zamanla qədim tapmacalar dildən-dilə, ağızdan ağıza keçərək dövrümüzdə müxtəlif formada gəlib çatmışdır. Zamanın tələbinə uyğun tapmacalar yaranmış və yaranmaqda davam edir. Onların bir neçəsinə diqqət yetirək:

Altı taxta, üstü taxta

Ortasında dəmir balta (xəncər)

Göydən düşdü daş

Bişib oldu aş

Kəsdı, tökdü baş

Nə aşdı, nə daş (qılınc)

Dərə dibində durar

Aləmi o doyrur. (dəyirman)

Bu tapmacalar artıq günümüzdə çox işlənmir. Zamanla yerini daha müasir tapmacalara verir.

Dolanar bütün ərzı,

Aşar dağı, dənizi,

Gəzib göydə gecələr,

Gəlib yerdə dincələr (kosmonavt)

Bir quşum var nəhanı,

Gəzər cümlə-cahanı,

İstərəm kəsib yeyəm,

Nə əti var, nə qanı (təyyarə)

Bir quşum var, səsi düşüb dünyaya

O quş məni aparacaqdır aya (peyk)

Dünya ədəbiyyatında tapmacaların önəmli rolu vardır. Təbii ki, ərəb ədəbiyyatı, ərəb folklorunda da tapmacalar önəmli yerə malikdir. ərəbcə tərcümədə لغز (luğzun) kimi tərcümə olunur. Ərəb tapmacaları da öz rəngarənliyi ilə seçilir və müxtəlif mövzuları əhatə edir. Ərəb tapmacalarından R. Qonaqova öz məqaləsində, A. Qasımova isə “Ərəb ədəbiyyatı tarixi” adlı kitabında bəhs etmişdir.

Adətən uşaq tapmacaları yaş qruplarına görə qruplaşdırılır. Tapmacaların mövzusu müxtəlif olur. Burada məişət mövzusu, təbiət hadisələri, meyvələr, tərəvəzlər, peşələr və s mövzulara rast gəlinir. Heyvanlar haqqında olan tapmacalara diqqət yetirək:

Bat-bat ayaqlı,

Eymə dodaqlı,

Belində var dağ,

Ayağında yağ. (dəvə)

Qatar-qatar söyüdlər,

Başı bağlı igidlər. (dəvə)

حيوان يُطلق عليه سفينة الصحراء

Səhra gəmisi adlanan heyvan (dəvə)

Bir atım var minə bilmirəm,

Ağzın açsa, dinə bilmirəm. (aslan)

حيوان يسمى ملك الغابة (الاسد)

Meşənin kralı adlanan heyvan (aslan)

Bu varianta Azərbaycan tapmacalarında da rast gəlirik: *Meşənin kralı hansı heyvandır? (aslan)*

Bir neçə quşlar haqqında da tapmacalara da diqqət yetirək:

Halalar ha halalar,

Dağda ceyran balalar.

Quşlardan hansı quşdu,

Yumurtasız balalar. (yarasa)

Çıxdım qız qalasına,

Ox atdım yuvasına.

Quşlardan hansı quşdur,

Süd verir balasına. (yarasa)

(الخفاش) طائر لا يستطع الروية

Görə bilməyən quş (yarasa)

Bəzi əşyalar haqqında olan tapmacalara da nəzər salaq:

Bəzən tapmacalarda ifadələrin köməyi ilə rəssam kimi canlı aləmin bir parçası elə təsvir olunur ki, insanı heyrdətdə qoyur. Kərkük folklorundan alınmış bir nümunəyə diqqət yetirək:

Bişirsən aş olur,

Bişirməsən quş olur. (yumurta) (Pirsultanlı, 2001:19)

R. Qafarlı “Uşaq folklorunun qanun sistemi və poetikası” adlı kitabında tapmacaları 3 qrupa bölür:

1. Emosional tapmacalar
2. İntellektual tapmacalar

3. İnformativ tapmacalar (Qafarlı, 2013: 278).

Müəllif bunlardan ikisinin- emosional və intellektual tapmacaların Azərbaycanda folklorunda olduğunu, lakin informativ tapmacaların olmadığını qeyd edir. Bunlara daha çox dini mövzularda olan tapmacalar aid edilir. Ərəb folklorunda isə dini mövzulu çox sayda tapmacalara rast gəlmək mümkündür:

Günəşdən iki kölgə düşür, tezliklə namazdır

Biz indi birlikdə namaz qılmağa gedəcəyik

Biz dostca dörd rükət oxuyacağıq

Bu ibadəti necə adlandırmaq? (Əsr namazı) Абдрахманов, Байрамукова, 2017: 18)

Doğru, yanlış, xeyir, şər var

Kim mühakimə edəcək? Bəxtimiz gətirdi.

Kimin haqlı və ya haqsız olduğuna

Allahın hansı qanunu qərar verəcək? (Şəriət) (Абдрахманов, Байрамукова, 2017: 78)

Böyük balıq onu uddu

Bu sınaq çox ağır idi.

Balığın qarnında o, Yaradana dua etdi

Allahın mərhəməti ilə evinə getdi. (Yunus peyğəmbər)(Абдрахманов, Байрамукова, 2017: 63)

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının lirik növündə olan tapmacalar iki, üç, dörd, beş və səkkiz misradan ibarət olur. Mənzum tapmacalar uşaqlar arasında daha çox maraq doğurur. Daha çox “tap-tapmaca”, o nədir ki, o hansı.. sözləri ilə başlayır.

Ərəblər bəzən tapmacalarını şeirlə ifadə edirdilər. Bu da Azərbaycan dilində bəzi tapmacaların bayatı formasında olmasına çox bənzəyir. Onların bu tapmacaları həm ərəblərin xalq şeirinin xüsusiyyətlərini izləmək, həm də onların gündəlik müşahidələrini tapmaca dili ilə necə ifadə etmələrini görmək baxımından çox əhəmiyyətlidir. Məsələn, açması toxum olan aşağıdakı tapmacada əkinçiliklə bağlı bilgiler əks olunub:

متواضع ذليل و حقير

مسكين غلبان و فقير

قبل ما تطلع روحه يقبروه

قبل ما يموت يدفنوه

بعد كل المصائب و البلوات

يعيش و يقوم من الاموات

يكافئ الذين قبروه بالخيرات

يعوض عليهم بالربوات (بذر)

Təvazökar, həqir və həqirdir.

Miskin, bədbəxt və zavallıdır.

Ruhu bədəninədən çıxmamış onu qəbrə qoyurlar.

Ölməmişdən onu dəfn edirlər.

Bütün bu müsibət və bəlalardan sonra

O yenə yaşayır və ölüllükdən baş qaldırır.

Onu qəbrə qoyanlara mükafat verir.

Onların bu hərəkətinə yaxşıqla əvəz verir.(toxum) (Qasımova, 2019: 51)

Sonda onu qeyd edək ki, tapmacalar dünya uşaq ədəbiyyatının mühüm hissəsidir. Uşaqları hazırcavab, diqqətli olmağa sövq edir. Bu da onların əqli inkişafı üçün çox əhəmiyyətlidir. Yuxarıda verilən nümunələrdən də göründüyü kimi istər Azərbaycan, istərsə də ərəb tapmacalarında hər hansı bir əşyanı, predmeti, heyvanı, quşu, meyvə və b. izah etmək üçün müxtəlif üsullardan, həm lirik, həm də epik üsullarıbdan istifadə edərək müxtəlif məzmunlarda izah edilərək dinləyiciyə çatdırılır.

Ədəbiyyat:

1. А. Абдрахманов, И. Байрамукова. Об Исламе в загадках.Изд. «Алиф», 84стр
2. Qafarlı R., “Uşaq folklorunun ganr sistemi və poetikası”, Bakı, “Elm və Təhsil”, 2013,540s
3. Qasımova A. Ərəb ədəbiyyatı tarixi, V-XIII əsərlər: Dərslik. Bakı: Elm, 2019, 677 s.
4. Nəbiyev Azad, Azərbaycan xalq ədəbiyyatı I hissə, Bakı, Turan- 2002, 680 səh.
5. Pirsultanlı Sədnik Paşa Heca vəznli tapmacaların inkişafı “Agah” nəşriyyatı, Gəncə şəhəri, 2001, 110 səh.
6. Tapmacalar. Tərtib edəni Nurəddin Seyidov, Bakı, 2004
7. <https://tari9.com>
8. <https://daffaqnews.com>
9. <http://sites.google.com>
10. <https://dumsk.com>

TÜRK HALKLARININ ORTAK DESTANLARINDA ÇOCUK OYUNLARI

Dr. Aynur NOVRUZOVA¹

Özet

Çocuk folkloru çalışması doğrultusunda yapılan araştırmalar, Türk halklarının edebiyatında çok eski çağlardan beri "çocuk kültürünü" var olduğunu, dolayısıyla bu alanın kültürel ve sosyo-psikolojik bağlamına olan ilginin arttığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Türk halklarının etnogenetik düşüncesinde çocuklar, Allah'ın bir hediyesi olarak değerlendirilmiş, onları korumak ve eğitmek ebeveynlerin geleneksel ve dini bir görevi olarak kabul edilmiştir. Örneğin 11. yüzyılın anıt eseri sayılan Mahmud Kaşgari'nin "Divanü Lügati-it-Türk" adlı eserinde "Munguz-Munguz" adlı çocuk oyunu anlatılmaktadır. Ayrıca Orta Çağ yazılı kaynakları olarak kabul edilen "Oğuzname" ve "Kitabi-Dede Korkut" destanlarında da çocuk folklorunun izlerini bulmak mümkündür. Avlanma, avcılık, seyahat etme, ok atma, vahşi hayvanlarla mücadele, at yarışı motiflerinde çocuk oyunlarının çeşitli unsurları varlığını sürdürmektedir.

Çocuk oyunları halk yaratıcılığının bir dalıdır. Çocukların kapsamlı gelişimini ve yaratıcı yeteneklerinin oluşumunu etkileyen bu tür oyunlar, onlara samimiyet, nezaket, birlik, azim ve soğukkanlılık aşılar. Bu oyunlar halkımızın geleneklerini, kahramanlığını, çalışkanlığını, inançlarını, günlük yaşamını ve genel etnografik değerlerini ifade eden en tutarlı kaynaklardır.

Türk halklarının folklorunda çocuk oyunlarının sosyal yaşamı, gündelik yaşamı, hayvanlar alemini ve doğa olaylarını yansıtan çok sayıda tipolojik çeşidi bulunmaktadır. Oyun çocuklar için sadece gerçek bir yaşam okulu değil, aynı zamanda onlar için yaratıcı bir aktivitedir. Çocuklar bu oyunlar aracılığıyla öncelikle dinamizm ihtiyacını gidermektedir. Böylece yaratıcı yeteneklerini ortaya çıkarmayı başarırlar. Oyundaki gereksinimler gereği herkes hızlı olmalı ve sırayı beklemelidir. Bu nedenle çocuk oyunlarında biçim içerikten üstündür. Türk halklarının çocuk folklorunda Cıdır, Diredöyme, Anzali, Benövşe, Al usta, kim ali, Sultan, Aşık-aşık, Tepe topu, Saklambaç, Zıpla-atla, Hapiz agam, İki oyunu hoz, Godu-godu, Shakga-shakga Bilerzik, ip atlama, Seksek, Tavşan kach, tazi-tut, Ellem-Büllem, Biccılı Taş, Ateş, Chatlak-patlak oyunları günümüzde de geçerliliğini koruyor.

Makalede Türk halklarının ortak destanlarında görülen çocuk oyunlarının biçimleri, tür sistemi, fikir-sanatsal özellikleri, mitolojik kaynakları, şiirselliği ve tematik zenginliği bilimsel açıdan incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, folklor, oyun, destan, tür, tema.

CHILDREN'S GAMES IN COMMON EPICS OF TURKISH PEOPLES

Dr. Aynur NOVRUZOVA²

Abstract

Research conducted in the direction of children's folklore studies proves that "child cult" has existed in the literature of the Turkish peoples since ancient times, and thus, increased interest in the cultural and socio-psychological context of this field. Thus, in the ethnogenetic thinking of the Turkic peoples, children were considered as a gift from God, and it was considered a traditional and religious duty for parents to protect and educate them. For example, the children's game "Munguz-Munguz" is described in Mahmud Kashgari's work

¹ Azerbaycan, Gence Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi Azerbaycan ve Dünya Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, ORCID: 0000 – 0002 – 3850 – 199X, 0099450 319 05 78, ashukurova@rambler.ru

² Ganja State University, Faculty of Philology, Senior Lecturer of the Department of Azerbaijan and World Literature, Heydar Aliyev 187, Ganja-Azerbaijan, ORCID: 0000 – 0002 – 3850 – 199X, ashukurova@rambler.ru

"Divani Lughati-it-Turk", which is considered a monument of the 11th century. Also, it is possible to find traces of children's folklore in the "Oguznama" and "Kitabi-Dada Gorgud" epics, which are considered medieval written sources. Various elements of children's games remain in the motifs of hunting, traveling, shooting arrows, fighting wild animals, and horse races.

Children's games are a branch of folk creativity. Such games, which affect the comprehensive development of children and the formation of their creative abilities, instill in them sincerity, kindness, unity, perseverance, and composure. These games are the most consistent source that expresses the traditions, heroism, hard work, beliefs, everyday life, and overall ethnographic values of our people. There are numerous typological variants of children's games in the folklore of Turkish peoples, reflecting social life, everyday life, animal world, and natural phenomena. The game is not only a real school of life for children, but also a creative activity for them. Through these games, children primarily satisfy their need for dynamism.

Thus, they manage to reveal their creative abilities. According to the requirements in the game, everyone should be quick and wait for the sequence. For this reason, form exceeds content in children's games. In the children's folklore of the Turkish peoples, the game of Jidir, Diradoyme, Anzali, Banovsha, Al usta, kim ali, Sultan, Ashiq-ashiq, Hill-ball, Hide-and-peek, Jump-leap, Hapiz agam, Iki hoz, Godu-godu, Shakga-shakga Bilerzik, rope jump, Seksek, Tavşan kach, tazi-tut, Ellem-Bullem, Biccili Taş, Ateş, Chatlak-patlak games retain their relevance even today.

In the article, the ways of children's games observed in the common epics of the Turkic peoples, the system of genres, idea-artistic features, mythological sources, poetics and thematic richness are analyzed from a scientific point of view as a part of the all-Turkish folklore system.

Keywords: Child, folklore, game, epic, genre, theme.

Giriş

Türk xalqlarının folklorunda ortaqlıq bütün janrlarda olduğu kimi dastanlarda da özünü göstərməkmədir. Əlbəttə, bunu ortaqlıqdan daha çox, tipoloji yaxınlıq adlandırsaq daha doğru olar. Bu yaradıcılıq tipologiyası dastan janrı üçün daha xarakterikdir. Belə ki, yaranması və yayılması coğrafiyası, ərazi bağlılığına görə dastanlar bütün janrlardan fərqlənir. Folklorşünas alim Mətin Ekici dastanların mətn strukturunu belə izah edir: "Destan; bir milletin veya toplumun hayatında derin bir iz bırakmış olaylardan kaynaklanıp; çoğunlukla manzum, bazen de manzum-mensur karışık; birden fazla olayın aktarımına izin veren genişlikte; usta bir anlatıcı tarafından veyahut ustalardan öğrendiğini aktaran bir çırak tarafından bir dinleyici kitlesi önünde bir müzik aleti eşliğinde veya sadece ezgiyle anlatılan; sözlü olarak anlatılanlardan bazıları yazıya geçirilmiş; bir milleti veya toplumu sonuçları bakımından ilgilenen diren kahramanlık konusuna sahip; dinlendiğinde veya okunduğunda millî değerleri, şahsi değerlerin üstünde tutmayı benimseten sözlü veya yazılı edebi yaratmadır". [Ekici,2004:18]

Türk xalqlarının müxtəlif dövrlərdəki ictimai-fəlsəfi düşüncəsini əks etdirən yaradıcılıq sahələrindən biri hesab olunan dastanlar uşaq folklorunun mifopoetik özünəməxsusluğunda da yer alır. Türkdilli xalqların yaranmış çağından üzü bəri adət-ənənələrini, yadellilərə qarşı qəhrəmanlıq mübarizəsini, maddi və mənəvi, milli-genetik keyfiyyətlərini, bir sözlə bütün ortağ dəyərlərini özündə cəmləşdirməsi bu janrı həm də uşaq folklorunun tərkib hissəsinə çevirib. Belə ki, dastanlarda uşaqlar üçün əhəmiyyətli olan emosional ovqatlı, bədii-estetik mahiyyətinə görə şifahi xalq yaradıcılığında ayrıca bir yer tutan oyunlara da sıx-sıx rast gəlmək mümkündür. Ümumiyyətlə, janrın dastanlarda yayılma coğrafiyası çox genişdir. "Oğuz Kağan", "Manas", "Kitabi-Dədə Qorqud", "Semetey", "Qarabəy", "Şor-Batır", "Mələykə Əyyar", "Ağ Qan", "Bağış", "Manas", "Quzu Kürpeç Bilən Bayansılı", "Tanaa Herel", "Koroğlu" və b. 100-dən artıq dastanda müşahidə olunan 40-dan çox uşaq oyunları müxtəlif yaş qruplarından olan obrazlar tərəfindən ifa olunur. Tədqiqatçı Zəhra Bayır türk dastanlarında uşaq oyunlarının genişliklə müşahidə edilməsini belə izah edir: "Eposlarda güc, mübarizə və rəqabətə əsaslanan oyunların çoxluğu dastan qəhrəmanlarının qeyri-adi qabiliyyətləri olan insanlardan ibarət olması ilə bağlıdır. Oyun qəhrəmanın bacarıqlarını üzə çıxarmaq vasitəsidir". [Bayır,2023:157]

Araşdırmanın Məqsədi

Uşaq oyunlarından bəhs edərkən ilk növbədə “oyun”kəlməsinin mənşəyinə diqqət yetirmək daha məqsədəuyğundur. Rus tədqiqatçısı E.A. Pokrovski “Uşaq oyunları” [Покровский, 1994] adlı əsərində qeyd edir ki, dünyanın bütün xalqları bu sözə müxtəlif cür məna verir. Məsələn, Qədim Yunanlar bu məfhumu uşaqların fiziki hərəkətləri, Romalılar, o cümlədən də almanlar bayram, şənlik, sevinc, yəhudilər zarafat, gülüş şəklində mənalandırmışlar. Alimin fikrincə, bu söz uşaqların bəsit döyüşçü oyunlarından tutmuş teatr səhnəsindəki aktyorların ifasına qədər geniş sferanı əhatə edən anlayışdır. Azərbaycan və Türkiyə türklərinin oyun, türkmənlərin, qırğızların, noqayların, altayların, şorların, saqayların oin, tatarların uyun, uin şəklində işlətdikləri bu termin “oynamaq” mənasındadır. Oyunların rəqs, tamaşa elementlərinin struktur semantikasından bəhs edən M. Seyidov bu janrı şaman ənənələri ilə əlaqələndirir. [Seyidov, 1989:496]

Türk xalqlarına məxsus uşaq oyunları haqqında ilk məlumatların əldə edilməsində türkün dili, ədəbiyyatı, mədəniyyəti, ictimai-siyasi tarixi, coğrafiyası, məişəti, düşüncə sistemi və s. haqqında fikir formalaşdıran, türkün ilk sözlüyü hesab edilən Mahmud Kaşğarının “Divani lüğət-it türk” əsəri əhəmiyyətli toplu hesab olunur.

Uşaqların yaradıcı təfəkkürünün inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərən bu oyunlar haqqında zəngin məlumat verən tutarlı məxəzlərdən biri də orta q dastanlardır. Ümumiyyətlə, bu janr uşaq folklorunun poetika və tematika zənginliyini, dolğunluğunu, bütövlükdə ümumtürk folklor sistemində böyük önəm daşdığını əyani şəkildə nümayiş etdirir. Türk etnik arealının bütövləşməsinə xidmət edən dastanlarda bəzi oyunlar uşaqların bilavasitə iştirakçısı olduqları rituallarda ifa olunur, bəzilərinin isə sadəcə adları sadalanır ki, bu da milli dəyərlərimizin, adətlərimizin, dünyagörüşümüzün zənginliyindən xəbər verir. Dastan mətnləri nə “diqqət etdikdə aydın olur ki, bu oyunların hamısı yarış xarakteri daşımır. Həmin oyunlar daha çox uşaqların birlikdə vaxt keçirməsi, dünyagörüşünün və təsəvvüretmə qabiliyyətlərinin artırılmasına yönəlir”. [Həsənov, 2019:2]

Türk dastanlarında yer alan aşiq, salıncaq, kökbörü, “Börk qapdı qaçdı”, çovqan, dama, gürz, gizlənqaç, tapmaca, mizraq, gülüş, at yarışı, cambı, cıdır, papaqaldıqaç, evcik-evcik, gürz, mozadaş, beşdaş, kumalak, ordo, tenge, kukla (bəbək), saıs, oodariş, bayqa, quy bozi, kızkuu və b. uşaq oyunları süjet, kompozisiya, vasitələr, qaydalar, ifaçı, məkan, vaxt, zaman anlayışı etibarilə yaşayış tərz, mərasim və təbiət hadisələri ilə bağlıdır. Dastanlarda oynanılan əksər oyunların adları ifa zamanı istifadə olunan vasitələrlə bağlıdır. Hərəkəti və oturaq oyunlar kimi təsnif edilən bu folklor nümunələrində həm də dram ünsürləri mövcuddur. Belə ki, oyun zamanı süjeti müşayiət edən obrazlar ifaçılar arasında bölünür. Beləliklə də, oyunların dramatikləşməsi kompozisiya və ifanın birliyində xüsusi məzmun qazanır. Böyük ədəbiyyatşünas Ə. Sultanlı qeyd edir ki, “...azərbaycanlılar dram sözünü oyun məfhumu ilə ifadə etmişlər”. [Sultanlı, 1964, 24]

Orta q dastanlardakı uşaq oyunlarının qaydaları və ifa tərz, bir daha təsdiq edir ki, bu janr balacalarda özünəinam, qalibiyyət hissi, düşünmə qabiliyyəti, vaxtdan səmərəli istifadə etmək, qaydalara uymaq, idraki bacarıqlar, fiziki güc formalaşdırır. Bu janr eyni zamanda balacalara həyatda qazanmanın vacib olduğunu xatırladır. Uşaqlar anlayırlar ki, oyunda qaydaların təbiiqi yetərli olmazsa xaos yaranar. Əslində bu qaydalar hadisələri dərk etmək və söz sahibi olmaq vasitəsidir. Oyunları uşaqların inkişafında təməl məşğuliyyət hesab edən tədqiqatçı P. Həsənov yazır: “Xalqımızın özünəməxsus mədəniyyəti, milli dəyərləri, milli düşüncəsi, əsrlərin sınağından çıxaraq formalaşmış mentalitetimiz uşaq oyunlarının çoxşaxəli inkişafına zəmin yaradıb. Araşdırma apardıqda aydın olur ki, onların içərisində gücə dayanan, ağılla qazanılan, cəldlik, çeviklik tələb olunan, yaddaşın, iradənin, hiss, duyğuların möhkəmliyini, təsəvvüretmə qabiliyyətlərini, birliyi, mehribanlığı ehtiva edən oyunlarımız vardır. Diqqət etdikdə aydın olur ki, bu oyunların hamısı yarış xarakteri daşımır. Həmin oyunlar daha çox uşaqların birlikdə vaxt keçirməsi, dünyagörüşünün və təsəvvüretmə qabiliyyətlərinin artırılmasına yönəlir”. [Həsənov, 2019:2]

Aşiq Oyunu:

Azərbaycan türklərinin aşiq, Anadolu türklərinin aşık, Qazaxların asık, tatarların ladişka, Tuva türklərinin kajık, özbəklərin aşiq, qırğızların ordo adlandırdıqları bu oyunun əsas predmeti qoyun və keçilərin arxa dizlərindəki oynaq sümüyündən ibarətdir.

Oyunda iki və daha artıq şəxs iştirak edir.Oyun üçün əvvəlcə əlverişli düz yer seçilir.Torpağın üzərinə dairə çəkilir və üfüqi xətt boyu toplanan aşıqlar yanı üstə dik vəziyyətdə düzülür.Uşaqlar əllərində tutduqları aşıqlarla düzülən aşıqları vururlar.Aşıq dairədən kənara çıxarsa bu oyunçuya bir xal qazandırır.Beləliklə, bu hal növbə ilə təkrarlanır.Bu oyun növü hal-hazırda da Azərbaycan, Türkiyə,Orta Asiya və Kərkük türklərinin folklorunda qorunub saxlanılır. Türk xalqlarına məxsus bu qədim oyunun izlərinə “Qarabəy”, “Şora-Batır”(qazax),”Məleykə Əyyar”,“Göroğlının döreyişi”(özbək),”Ağ Qan” (şor)”Bağış”,“Manas”(qırğız),”Quzu Kürpeç Bilən Bayansılı”(tatar),”Tanaa Herel”(tuva) dastanlarında rast gəlmək mümkündür.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının ”Dirse xan oğlu Buğacın boyu”nda oxuyuruq: “Dirse xanın oğlancığı üç dəxi ordı uşağı meydanda aşuq oynarlardı”. [Kitabi-Dədə Qorqud,2004:2]

“Koroğlu” dastanının özbək variantında ata-babalarının qisasını almaq düşüncəsi ilə yetişdirilən qəhrəman uşaqlarla aşıq oyununda ududur. Bu səbəbdən də oyun yoldaşlarını döyməyə başlayır. Beləliklə də, ata-babalarının qisasını almış olur.Əslində bu məqamda aşıq oyunu Koroğlunun həyat fəlsəfəsinin təcəssümünə çevrilir.O,hər zaman qələbə qazanmalı və özünü təsdiq etməlidir.

Qırğızların ordo,çüko,doqquz tezek adlandırdıqları oyuna “Manas”dastanında da rast gəlinir. “...Manasın asil atı Aymanboz meydan savaşına hazır hale getirilmiş bulunuyordu.Manas arkadaşlarıyla ordo oyunu oynuyorlardı”. [Manas,2017:17]

Şorların “Ağ Qan” dastanında da kajık adlanan bu oyunu ifa edən Aba Kulakın oğlu hələ ad qazanmayıb. Üç xanın çadırına daxil olan oğlan onlarla kajık(aşık) oynayır. Oyun qəhrəmanı sınamaq məqsədilə həyata keçirilir.Oyun zamanı qəhrəmanın boynuna zəncir keçirilir.Lakin o, bu zəncirdən qurtula bilir və beləliklə də, ad alır.

At Oyunları:

Azərbaycan türklərinin at yarışı,çovqan,Türkiyə türklərinin atçılık, at koşturmaca, çevqan, qırğızların çibık at, at çabış, qazaxların kökbörü, özbəklərin at at, çuvaşların laşalla adlandırdıqları bu oyunların bəzilərində kiçik yaşlı uşaqlar dəyənəyə at kimi minərək at üzərindəki hərəkətləri təqlid edirlər. At Türk xalqlarının məişəti,düşüncə tərzii ilə vəhdət təşkil edən bir elementdir. At sahibi üçün övlad qədər dəyərlidir. Şaman inancına görə at göylərdən enən varlıqdır.Tanrı tərəfindən onlara fəvqəladə güc verilmişdir. Onlar təhlükəni öncədən hiss edir. Hər zaman sahibinin yanındadır.At həmişə sahibinin dualarında yer alır.Bu baxımdan dastanlarda da at önəmli obrazlardan biri sayılır. Epik qəhrəman atının adı ilə anılır.Məsələn, Boz aygırlı Bamsı Beyrək,Qonur atlı Qazan bəy,Burul atlı Taylak,Teltoro atlı Qurmanbəy və s.

M.Kaşğarlı da “Divan”ında türk xalqlarının məişətində atla bağlı yarışların önəmindən ətraflı bəhs edir. Əsərdə yarış ənənələrindən bəhs edilərkən "tokız atın yarıştım, aydım emdi al utar" kimi fikirlər bu oyunların geniş imkanlarını nümayiş etdirir. Əsərdən aydın olur ki, at Türk xalqlarının həyatında həm də köməkçi funksiyası rolu oynayır. Ümumiyyətlə, türk xalqlarının orta q dastanlarında atın bu keyfiyyəti yayqın motivlərdəndir. Belə ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının boylarında da gənclər yalnız igidlik göstərdikdən sonra ad və at alırlar. Dastanın “Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək boyu”nda qəhrəmanın köməyinə ilk boz atı gəlir.Sahibini tanıyan at onu Oğuz elinə aparır. Beyrək boz atını belə öyür:

Açuq-açuq meydana bənzər sənin alıncığın,
İki şəbçırağa bənzər sənin görcigəzin,
Əbrişimə bənzər sənin yəlicigin,
İki qoşa qardaşa bənzər sənin qulacığın,
Əri muradına yetürər sənin arxacığın.
At deməzəm sana,qardaş deyərəm,
Qardaşımdan yeg! [Kitabi-Dədə Qorqud, 2004:65]

Eyni boyda at yarışı ilə bağlı oğuzlara aid rituallar Bamsı Beyrəklə Banuçiçəyin dialoqunda müşahidə olunur.

“Beyrək aydır:”Xoş,imdi atlanın! İkisi atlandılar,mejdana çıxdılar.At dəpdilər. Beyrək atı qızın atını keçdi”. [Kitabi-Dədə Qorqud,2004:56]

“Uşun qoca oğlu Səgrək boyunda da qəhrəmanı at xilas edir: “...Nagəhandan altmış dəmir donlu kafər oğlanın üzərinə gəldilər. Geyim qılıcılısından, at çıxırmasından, xanım, at qulağı sağ olur,çəkübəni oğlanı uyardı...”. [Kitabi-Dədə Qorqud,2004:150]

Beləliklə də, bu nümunələrdə atın Oğuzların məişətindəki önəmli yeri öz təsdiqini tapır.

Qırğızların at çabış oyunu isə 8-14 yaşlı oğlanlar tərəfindən icra olunur.Bu oyunda 3 yaşdan yuxarı atlar yarışır.At 1200 metrədən 50 km-ə qədər uzanan bir məsafəni qət etməlidir. Əslində at qırğız türkləri üçün əyləncənin vazkeçilməz bir ünsürüdür. “Ata minincə təkrar dirilən Qırğız” deyimi də bu xalqın ata olan münasibətini ifadə edir. Bu baxımdan qırğızların “comok”adlandırdıqları oyuna ”Semetey”, “Canış-Bayış”, “Kız Darıyka”, ”Mendirman”, “Manas”, başqırdların isə “cara” adlandırdıqları oyuna ”Kız Cibek”, “Er Eşim”, “Şak Möör”, “Ural Batır”, “İdil və Ayık“ kimi dastanlarda at yarışları ilə bağlı məqamlar kifayət qədərdir. Məsələn, “Canış-Bayış” dastanında at çabış oyunu ilə bağlı epizoddan aydın olur ki,qırğızlar uşaqlara lap kiçik yaşdan etibarən ata minməyi və onlara qulluq etməyi öyrədirlər.Beləliklə də, yaşından asılı olmayaraq uşaqlar həm bu oyunları seyr etmək,həm də onlarda iştirak etmək imkanı əldə edirlər.

Çocukları güreştirip,
At yarışını başlattı.
Bahadırları mızrakla döğüstürüp,
Sırıqları dayatıp,
Atlıları bir taraftan.[Belgin,1999:105]

“Yedigey” dastanının Kırım tatarlarına məxsus variantında “atçılıq” oyunu təsvir edilərkən “dəyənək bir at” ifadəsi də işlədilir.Bir nəfər uşaqların mindiyi dəyənək atı oğurlayır.Toxtamış Xan oğru ilə bağlı qərar çıxarmağı hələ kiçik yaşlarından onun rəğbətini qazanmış Yedigeyə tapşırır. Bu həmin Yedigeydir ki, uşaqlığından 12 yaşına qədər oyunlar oynayır.6 yaşındaykən at minir,7 yaşında isə yay çəkir.12 yaşındaykən “ər”, “igid” adı qazanır.Dastanda Yedigeyin kiçik yaşlarından ox atışı ilə məşğul olduğu anlaşılır.Onun bu qabiliyyətləri Toxtamış xanın da diqqətini çəkir və uşaq ikən nümayiş etdirdiyi bu bacarıqları sayəsində Yedigey onun yurdunda qalmaq şansı əldə edir.

Başqırdların “Salavat Batır” dastanının qəhrəmanı da 7 yaşında ikən at yarışlarına (beyge) qatılır.15 yaşındaykən özündən böyüklərlə güləşir və at üstündə oyunlar (koş at, at östəndə uyın,eyteş) oynayır.

At oyunları Çuvaşların “Ulup Halapisem” dastanında laşalla,Başqırdların “İdukay və Muradım” dastanında beyge, qaraqalpaqların “Qırx qız” dastanında bayraqqa şabilmaq, qazaxların “Kıbukul”, “Koblandı Batır”dastanlarında at beygesin,Tuva türklərinin “Bayan Toolay” dastanında at çabış adı ilə ifa olunur.

Kökbörü Oyunu:

Qırğızıstan və Türkünstan ölkələrində yaşı 5000 ilə dayanan milli uşaq oyunlardan biridir. Cənubi Azərbaycan türklərinin bök qapdı qaçdı, Türkiyə türklərinin cirit adlandırdıkları bu oyun növü 10-15 yaşlı uşaqlar tərəfindən atlar vasitəsilə ifa olunur. Bu oyunda iştirakçı sayının çox olması vacib hesab olunur. Oyun zamanı uşaqlardan yaşca böyük olan lider seçilir. Oyunda istifadə olunan keçi dərisi isə pambıq, yun və samanla doldurulur. Qırğızlar buna Kok Bore deyirlər. Oyun zamanı qırx kiloqrama yaxın Kok Boreni təyin olunmuş yerə gətirən oyunçu qazanır və mükafatlandırılır. Tədqiqatçı Doğan Kaya Kok Bore oyununun mənşəyindən bəhs edərək yazır: "...eski Türklərdə totem sayılan bozkurt (gökbörü) ilə bağlı bir anane mahsulüdür. Kurt menkıbesi, Kırğızların gökbörü təsmiyə etdikləri oyunda tecelli eder". [Kaya, 2005:303]

Kökbörü törəyiş motivləri ilə bağlı olan "Ərgənəkən" və "Oğuz xaqan" dastanlarında da türkləri fəlakətlərdən qoruyan və onlara yol göstərəndir. "Manas" dastanında təsvir olunan "oo torpok" uşaq oyunu da mahiyyət etibarilə Kökbörü ilə eyniyyət təşkil edir. "Qurmanbəy", "Bağış", "Canlı Mirzə", "Qız Darıyka" dastanlarında da bu oyun növü gücün, qəhrəmanlığın rəmzi kimi təqdim olunur.

Çovqan Oyunu:

Türk xalqlarına məxsus bu qədim oyunla bağlı dastanlarda verilən məlumatlar genişdir. At üzərində ifa olunan bu oyunu idarə edən hakimlərdən biri əlindəki yaylığı yuxarı qaldıran kimi şeypur çalınır. Ağ, qara, boz rəngli atlarla meydana daxil olan oyunçular çovqan vasitəsilə darlanmış yundan hazırlanmış topu daşdan ibarət olan qülləli qapıdan keçirməyə çalışırlar. Ağacdan hazırlanan başı əyri çovqan standart uzunluğa malik deyil. Onun uzunluğu oyun iştirakçılarının boyundan asılıdır. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında onun quruluşu haqqında belə məlumat verilir: "...başı əyri mizraq, meydana onunla top oynayırdılar". [Kitabi-Dədə Qorqud, 2004:323] Bu oyunun adına "Saltık Qazi" dastanında da rast gəlmək mümkündür. Dastanın qəhrəmanı Şərif düşməni məğlub etmək üçün bəzircan libasına bürünərək sultanın ən güclü pəhləvanı ilə çovqan oynamaq niyyətindədir. Saltık Qazi ağı, iradəsi və gücü hesabına oyunun qalibi olur.

Beşdaş Oyunu:

Türk xalqlarının folklorunda müxtəlif adlarla, ancaq eyni qaydada oynanılan oyunlardan biridir. "Qəzmədaş", "Balıq ağı", "Biccil", "Əldəşi", "Qəçəmədaş", "İtit", "Beştaş", "Kumalak", "Beş tas" kimi adlarla tanınan bu oyun iki və ya dörd uşaq tərəfindən ifa olunur. Oyunun əsas predmeti isə 5 daşdır. Oyuna başlamazdan əvvəl qürrə (çöp) atırlar. Oyunu başlayan uşaq daşların birini saqqanı əlində saxlayır. Oyunçu saqqanı göyə tullayıb ovcunun içində olan daşları yerə tökməli, saqqanı isə göydə tutmalıdır. Öncə saqqanı yuxarı tullamaqla daşları bir-bir ovcuna yığmalıdır. Mərhələli şərtlərlə ifa olunan oyun bir nəfərin xeyrinə bitir.

“Manas” dastanında “kumalak” adlandırılan bu oyun növünə Yakıp’ın digər oğlu Sırgakın əmisi oğlu Çubaka nəsihətində rast gəlinir. Dastanda bu əyləncəli oyun iki oğlan tərəfindən ifa olunur.

Daşatma:

Vaxtilə böyüklər, hal-hazırda isə uşaqlar tərəfindən ifa olunan bu oyun “daş yuvarlama, daş döyüşü” də adlandırılır. İki qrup arasında ifa olunan oyunda bəzən sapandan da istifadə edilir. Fiziki güc tələb edən bu oyunda hədəfi vura bilən tərəf qazanır. Daşatma oyuna Başqırdların “Ural Batır”, “Altı yaşında Alpamışa”, tatarların “Alpamışa” dastanlarında rast gəlmək mümkündür.

Nəticə

Türk xalqlarının tarixi, genetik kimliyi, milli dəyərləri arasında mədəni körpü funksiyasını yerinə yetirən dastanlarda yer alan uşaq oyunları bu xalqların düşüncə tərzinin estetik mükəmməlliyinin təsdiqidir. Günümüzdə qədər gəlib çıxan oyunlar həm də ortaq şifahi xalq ədəbiyyatının da yaşamasına xidmət edir. Epik dastan qəhrəmanları tərəfindən ifa olunan uşaq oyunları türk xalqlarının dünyagörüşü, ümumi tarixi kökləri, zəngin ədəbi irsi, dil, adət-ənənə, milli-mənəvi dəyərlərinin ortaq cəhətləri ilə bağlı mühakimə yürütməyə də imkan verir. Araşdırma nəticəsində aydın oldu ki:

1. Türk xalqlarının ortaq dastanlarının təhkiyəsində yer alan uşaq oyunlarının yaranması və yayılması coğrafiyası genişdir;

2. Türk xalqlarının folklorunda ortaq missiyanı yerinə yetirən bu oyunlar mahiyyətində, ifa tərzində, intellektual səviyyəsində görə kəskin fərqlənir;

3. Dastanların bədii strukturunda yer alan uşaq oyunlarının elmi mahiyyəti türk etnoslarının tarixi-coğrafi bütövlüyünü göstərir;

4. Beləliklə, bu oyunlar prinsip etibarilə türk dünyasının mənsub olduğu ümumi tarixi-mədəni kökdən, mədəni zənginlikdən xəbər verir.

Ədəbiyyat:

- Bayır Z.(2023).Türk destan evreninde oyun üzerine bir inceleme.Yayımlanmamış doktora tezi. Kastamonu.
- Belgin Y.(1999).Canış-Bayış Destanı. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara universitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
- Ekici, M. (2004). Halk Bilgisi (föklör) derleme ve inceleme yöntemleri. Ankara: Geleneksel Yayınları
- Həsənov.P. Uşaq folkloru-uşaq oyunları. 08.09.2019, “Nuhçıxan”.<https://nuhcixan.az/news/cemiyyet>
- Kitabi-Dədə Qorqud.(2004).Bakı: Öndər
- Kaya D.(2005).Kırgızların Milli Oyunu Kökbörü.İzzet Gündəğ Kayaoğlu Hatıra Kitabı Makaleler.
- Manas destanı.(2017) /Hazırlayan: Andülkadir İnan.2 bsk.Ankara.Milli Eğitim Bakanlığı
- Покровский Е.А. (1994). Детские игры.Преимущественно Русские.Москва:Просвещение
- Seyidov M.(1989).Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. Bakı: Yazıçı
- Sultanlı Ə.(1964).Azərbaycan dramaturgiyasının inkişaf tarixindən.Bakı:Azərnəşr

AZERBAJCAN'IN ŞİRVAN BÖLGESİNDE ÇOCUK OYUNLARI

Doç. Dr. Elçin GALİBOĞLU¹

Özet

Azerbaycan çocuk oyunlarının temelinde oyun psikolojisinden gelen eğlencenin yanı sıra milli ruhun ifadesi, evrensellik niteliği ve çocukluk bilgeliği sezgisel olarak yaşamaktadır. Çocukluk bilgeliğine insan nasıl ulaşabilir? Çocukluğun özünü anlayarak, onunla yaşayarak. Çocukluğun bilgeliğine sahip olan kişi, gençliğin ve yaşlılığın özünü anlar. Azerbaycan çocuk oyunları yüzyıllardır çocukluk bilgeliğinin anlaşılmasında ve özümsemesinde benzersiz bir rol oynamıştır. Çocuğun dünyası cazibelidir, sirlidir, her an yaşın psikolojisinden kaynaklanan sıcak yaratıcı enerjiyle doludur. Çocuk oyunlarının analizi bizim için bir gerçeği tamamen açıklığa kavuşturuyor: Dünyaya gözlerini açan bir çocuk, gördüğü ve anladığı her şeyde anlam arar. Çocuk psikolojisinde oyunbazlık, anlamlı hayal gücüyle yakından ilişkilidir. Bir çocuk görüp inşa ettiğinde, dünyayı anlama düzeyine göre yaratıcılık vardır. Çocuk oyunları çocuğun dünyayı anlamasında çok gerekli bir aşamadır; kendisine, çevresine, doğduğu bölgeye, memleketine, doğasına yönelik yaratıcı tavrını parlatır, zevkini ve gözlemini tutarlı kılar, yeni yaratıcı fırsatlar yaratır, İnsanlık ve genel olarak hayata (yaşama) yönelik ahlaki yarış imrulsu, dünyaya karşı kendinden emin bir tutum oluşturur.

Makalede Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Şirvan bölgesindeki çocuk oyunlarını (Ağsu ilçesinin Kalva köyünden toplanan folklor malzemelerine dayanarak) incelenmekte, neredeyse unutulmaya yüz tutmuş bu oyunların yeniden canlandırılması için uygun yolları gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, oyun, folklor, gelenek, psikoloji, oyuncu, modernleşme, birlik.

CHILDREN'S GAMES IN THE SHIRVAN REGION OF AZERBAIJAN

Assoc. Prof. Dr. Elçin GALİBOĞLU²

Abstract

In addition to the entertainment that comes from the psychology of play, the expression of the national spirit, the quality of universality and the wisdom of childhood are intuitively experienced at the basis of Azerbaijani children's games. How can a person reach the wisdom of childhood? By understanding the essence of childhood, by living with it. A person who has the wisdom of childhood understands the essence of youth and old age. Azerbaijani children's games have played a unique role in understanding and assimilating the wisdom of childhood for centuries. The world of the child is charming, mysterious, and is filled with warm creative energy originating from the psychology of age at every moment. The analysis of children's games completely clarifies one fact for us: A child who opens his eyes to the world looks for meaning in everything he sees and understands. Playfulness in child psychology is closely related to meaningful imagination. When a child sees and builds, there is creativity according to the level of understanding the world. Children's games are a very necessary stage in the child's understanding of the world; polishes his creative attitude towards himself, his environment, his native region, his homeland, nature, makes his taste and observation consistent, creates new creative opportunities, moral competition impulse towards humanity and life in general, forms a confident attitude towards the world.

¹ Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü, elcin.galiboğlu@gmail.com

² Institute of Folklore of the National Academy of Sciences of Azerbaijan, elcin.galiboğlu@gmail.com

The article examines children's games in the Shirvan region of the Republic of Azerbaijan (based on folklore materials collected from the village of Kalva in the Aghsu district), and shows suitable ways to revive these almost forgotten games.

Keywords: Child, game, folklore, tradition, psychology, player, modernization, unity.

Giriş

Azerbaycan çocuk oyunlarının özünde, oyun psikolojisinden gelen eğlencenin yanı sıra, ulusal ruhun, evrensellik niteliğinin, çocukluk bilgeliğinin sezgisel bir ifadesi vardır. İnsan çocukluk bilgeliğine nasıl ulaşabilir? Çocukluğun özünü anlayarak, onunla yaşayarak. Çocukluğun bilgeliğine sahip olan kişi, gençliğin ve yaşlılığın özünü anlar.

Azerbaycan çocuk oyunları yüzyıllardır çocukluk bilgeliğinin anlaşılmasında ve özümsemesinde eşsiz bir rol oynamıştır. Çocuğun dünyası gizemli ve büyüldür, her an yaşın psikolojisinden kaynaklanan sıcak yaratıcı enerjiyle doludur. Azad Nabiyeve geleneksel olarak çocuk oyunlarını üç gruba ayırıyor:

1. Hız, el becerisi ve hareketle ilgili oyunlar;
2. Ayin, inanç ve törenlerle ilgili oyunlar;
3. Gözleri bağlı oyunlar (Nebiyev, 2000: 619).

"Çocuklar öncelikle hareket ve bağlantı ihtiyaçlarını, arzularını ve hayallerini gerçekleştirirler" (Azerbaycan edebiyatının tarihi; 2004: 325).

A. Gasimov halk oyunlarını ritüel ve dünyevi oyunlar olarak iki gruba ayırıyor.

Çocuk oyunları ayırır:

- I. Ritüel oyunlar: a) Dans içi oyunlar; b) Ovsun seciyeli oyunlar; c) Sezon-tören oyunları;
- II. Profan karakterli oyunlar a) Ev içi tören oyunları b) Kamuya açık içerikli oyunlar. III. Çocuk oyunları (Gasimov; 2004: 172).

Çocuk oyunlarının analizi bizim için bir gerçeği tamamen açıklığa kavuşturuyor: Dünyaya gözlerini açan ve oyun oynayan bir çocuk, gördüğü ve anladığı her şeyde anlam arar. Çocuk psikolojisinde oyunbazlık, anlamlı hayal gücüyle yakından ilişkilidir. Bir çocuğun gördüğünde dünyayı anlama düzeyine göre yaratıcılık vardır ve fanteziyi, yani anlamsızlığı aramak kesinlikle imkansızdır.

Ş. Albaliyev şöyle yazıyor: "Ne köy yaşamını, ne de çocukların dünyasını oyunsuz düşünmek mümkün değil. İlk bakışta yetişkinlere sıradan, hatta ilgisiz görünebilecek (her ne kadar onlar da çocukluk ve ergenlik döneminde böyle aşamalardan geçmiş olsalar da) bu oyun ve eğlenceler, gelecekte mükemmel bir insanın gelişmesinde olağanüstü bir öneme sahipti. Aslında halk bilgeliği, çocuk oyunlarının ve eğlencelerinin özünde, mayasında, özünde, gösterilerinde de vardı. Prensipte olarak, bu oyunlar ve eğlenceler, toplumdaki bir insanı şekillendirmeye hizmet eden önleyici tedbirler - "halk dersleri" - idi. Bu tür oyun, eğlence ve gösterilerden ustaca geçen çocuklar ve gençler, geleceğin sağlıklı insanları, köyün ve köyün değerli çocukları olarak büyüdüler ve oluştular" (Albaliyev; 2014: 428).

Çocuk oyunları, çocuğun dünyayı anlamasında çok gerekli bir aşamadır; kendisine, çevresine, doğduğu bölgeye, anavatanına, doğasına yönelik yaratıcı tavrını parlatır, zevkini ve gözlemine tutarlı hale getirir, yeni yaratıcı fırsatlar yaratır, İnsanlık ve genel olarak hayata (yaşama) yönelik ahlaki rekabet dürtüsü, dünyaya karşı kendinden emin bir tutum oluşturur. Çocuk oyunlarının doğayla bağlantısının bundan sonra daha ciddi şekilde araştırılması gerektiğini de vurgulamak isteriz. Doğa - İnsan birliği azalıyor. Dolayısıyla bu ilahi temastan mahrum kalan çocukların psikolojisindeki aşırılıklar manevi kayıplara yol açmaktadır. Bugün, küreselleşme çağında, Doğasızlaşmak tehlikesi daha açık bir şekilde fark edilmektedir. Onlarca yıl öncesinden farklı olarak, bugün çocuklar arasında oynanan oyunların ölçeği ve karmaşıklığı azalıyor. Öte yandan köylerimizde ve kasabalarımızda, kır-şehir arasındaki yeni yerleşim alanlarında "kentleşme", yani şehirleşme duygusu artıyor, köy duygusu yavaş yavaş kayboluyor. Kuşkusuz, gelişmenin insanlık yönünde gitmesi daha da arzu edilir bir

durumdur. Ancak endişemiz sebepsiz değil. Çocuk oyunlarının internet üzerinden ulaşılabilir olması ve izlenme açısından kabul görmesi bir yerde normalleşmesine yol açmıştır.

“Azerbaycanın Şirvan bölgesindeki çocuk oyunları (Ağsu ilçesinin Kalva köyünden toplanan folklor malzemelerine dayanarak)” konusunu araştırırken bu kaygıları canlı bir şekilde gözlemledik. Şu anda sunduğumuz materyalleri, Ağsu ilçesinin Kalva köyünde yaşayan ve genç neslin eğitimiyle uğraşan 50 yıl aşkın süre Azerbaycan-türk dili ve edebiyatı öğretmeni olmuş hoca Galib Soltanoğlu (83 yaşında) ile birlikte topladık.

Şimdi oyunları sunuyoruz:

Başkoruma (Kafa Koruma”) Oyunu:

Düz bir zemine 1,5 m çapında bir yere daire çizilir. Oyunculardan biri elindeki ağacı dairenin tam ortasına yapıştırır. İçerideki oyuncu dairenin dışına çıkmamalıdır. Çemberin dışında kalan oyuncular (yaklaşık 3-4 kişi, belki daha fazla) içeridekini tekmelerler. Merkezdeki aynı zamanda dışarıdakileri de tekmeliyor. Vuruşu hangi oyuncuya isabet ederse, o oyuncu ortadaki oyuncunun yerine geçmelidir. Oyuncuların oyun sırasında başlarını korumaları nedeniyle köyde oyunun adına buna “Kafa Koruma” adı verilmiştir. Oyunun karakterinde sürekli olarak dikkatli, tetikte, hızlı, çevik ve nefsi müdafaa özelliği görülmektedir. Oyunun sürekliliği - süre çocuklar fiziksel olarak yoruluncaya kadar devam eder. Genel olarak yukarıda sıraladığımız noktalar, şimdi sunacağımız tüm çocuk oyunlarının tipik özellikleridir.

Palandash Oyunu:

Oyun çoğunlukla kızlar olmak üzere iki kişi tarafından oynanır. Her biri sabit, ayarlanabilir, oynamaya uygun 4 adet kesime sahiptir. Bu taşlar yan yana iki kule şeklinde toplanmıştır. "Kale" dört taştan oluşur. İlk oyuncu kurayla seçilir. Taşlar teker teker gökyüzüne atılıyor, eğer yakalanmazsa, yere düşerse oyuncu kaybeder. Lehçede "palandash" olarak adlandırılmasa da aslında "kalan taş" olmalıdır çünkü son taş kalana kadar oynamak gerekir. Bu oyunda bir öncekine göre daha fazla hareketliliğin yanı sıra az sayıda oyuncunun (iki kişi) olması dikkat çekiyor. Yukarıda "doğranmış" ifadesini kullanıyoruz çünkü bu dönemde yaratıcı çocuklar taşları çekiçle keserek istenilen uygun şekle sokarlar. Bu da hiç şüphesiz daha dikkatli, daha çalışkan olduklarına ve oyunu kazanacaklarına dair güven duygusunun oluşmasına hizmet ediyor.

Saqqa-Saqqa Oyunu:

Bu oyuna en az 2, en fazla 3-4 kişi katılır. Cevizlerin olgunlaştığı sonbahardır. Geçen yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarında Kalva köyünde sayısız ceviz ağacı vardı. Yazda serinliği vardı, sonbaharda meyvesi paha biçilemez bir nimetti. Rüzgar estiğinde ceviz ağacının meyvesi dibe düşüyor ve ergenlik çağındaki çocuklar kolhozun çiftliğinin muhafızlarından gizlice kaçıp ceplerine tikiyorlardı. Öğleden sonra "Saqqa-saqqa" oyunu başlardı. Oyunun akışı şu şekildedir: 3 fındık birbirine "bağlanır" ve üzerine bir somun yerleştirilir. Buna "Kale" denir. Her oyuncunun elinde bir büyük fındık bulunur. Çünkü büyük bir fındık, ya qozla hedefi doğru ve isabetli bir şekilde vurmak mümkündür. Buna "sakka" denir. 3-4 kale yapılıyor. Oyuncular belirlenen bir mesafeden sırayla elindekini fırlatır ve kale fındıklarını saçarlar. Udan, harap olmuş kalenin sadece cevizlerini alıyor. Geri kalanlar oyuncular tarafından sırayla vurulur ve dağıtılır, bu nedenle kazanılmış sayılır. Bazı oyuncular çenenin iç kısmını (çekirdeği) ovalar ve ağırlık için talaşla doldururdu. Şu anda gerisi daha hassas çekim yapmaktı. Görüldüğü gibi "Saqqa-sakka" oyununun mücadeleci özelliği dikkat çekmektedir. 3-4 fındığın kaleye benzetilmesi, isimlendirilmesi, sayısının oyuncunun isteğine göre belirlenmesi, hayal gücünün gelişmesini teşvik eder, kazanan olması ise onları daha da motive eder. Ancak “paralı kazanç” faktörünü tüm oyunlarda gözlemlemiyoruz.

Çocuk oyunlarında kazanç faktörünün çocuk psikolojisine göre çeşitliliği de dikkat çekicidir. Çocuk oyunda kazandığına inanır, özgüveni artar, kazanabildiği için oynar. Burada çocuğun maddi kazancı meselesi belirli bir noktaya - önemlilikle ilgili değildir. Çocuk psikolojisine uygun olarak kazandığını şahsında yaşar, ilk sırada manevi kazancı ona yeter. Bizce Azerbaycan çocuk oyunlarının mayasında maddi kazanç faktörü önce gelmez, sonunda gelir. Çocuk oyunlarında toplumdaki ilişkilerin minyatür biçimi de ifade edilir.

Kale-Kale Oyunu:

Bu oyun tıpkı yukarıdaki "Sakka-sakka" oyunu gibidir. Tek fark, bu meyvelerle "Kale-Kale" oyununun kiraz ve elma, fındık olgunlaştığında oynanmasıdır. G. Soltanoğlu'nun anlattığı bir sonraki oyunun metnini şu şekilde sunuyoruz: "Şutma ağaç" oyunu - Her ergenin önünde 5-10 koyun ve kuzu, fırında ve parlak bir ortamda ütülenip soyulmuş bir ağaç - kırmızı renkli bir çomak olurdu. Öğleden sonra koyun ve kuzular ağaçların gölgesinde toplanır, çobanlar çuvaldaki yiyecekleri yerler, buzlu suyu içtikten sonra "Shutma ağac" oyunu oynanırdı. Çocuklar neşeye ve sağlıklı duygularla yaşadılar. Elimizdeki ağaçlar o kadar düz idi ki, cızırdıyordu. Bana kıvrılmış ve koşan bir yılanı hatırlattı. Oyuna en az 2, çoğunlukla 3-4 erkek çocuk katılırdı. Sınırı belirledikten sonra, oyuncu sırayla elindeki sopayı sınır içinde bırakabildiği kadar ileriye doğru hareket ettirecekti. Kimin ağacı en fazla kayarsa o kazanan sayılacaktı. Oyunun öne çıkan özelliği doğanın kalbinde oynanmasıdır. Buradaki rekabet öncelikle ahlaki niteliktedir ve teslim olmama ile karakterize edilir.

Çilingağaç Oyunu:

Oyuna en az 2, en fazla 3-4 oyuncu katılır. Çilingi yaklaşık 10-15 cm uzunluğunda ince bir çubuk, ağacı ise yaklaşık 1 m uzunluğunda bir el ağacıdır.

Merada (Azerbaycan türkçesinde mere – oyunun başladığı noktaya denir- E.Q.) duran oyuncu tek eliyle ağaca havada vurup ileri doğru zıplamalıdır. Kimin çilingi (küçük ağacı) en uzağa düşerse o kişi kazanan sayılır. Azerbaycan'ın hemen her bölgesinde oynanan ünlü ve kadim oyun "Çilingağaç"ın doğasında sonsuzluk ve doyumsuzluk açıkça görülmektedir. Tarihsel olarak Azerbaycan'ın hangi bölgesinin özelliği olursa olsun bu oyunun çocuklar arasında daha popüler olduğu söylenebilir. Ancak oyun için gerekli ahşap malzemeyi (ahşap ve ahşap) bulmak ve hazırlamak çocuğun belli bir düzeyde profesyonellik gerektirmesini gerektiriyordu. Kalva köyüne özgü ağaçlar - alıç, palıt, fındık, ceviz vb. oyun için malzemenin - chiling ve odun - hazırlanması için geniş bir fırsat verdi. Oyunda iki takımın olması (iki kişinin oynayabilmesi) günler, haftalar, hatta aylar süren bir rekabet haline geliyordu. Taraflardan hiçbirinin vazgeçmek istememesi kapalı devre boyunca oyunun devamlılığını sağladı. Bu tür oyunlar için genellikle büyük, kare şeklindeki ovalar seçilirdi. Çoğu zaman, oyuncu sayısı o kadar fazla oluyor ki, yorulan ya da mesai saatleri dışında evden çağrılan çocukların yerine başka bir çocuk geçiyordu. İlginç olan, çocukların çiftlik işi yaparken, koyun ve sığır otlatırken bu oyunları oynamasıydı. "Çilingağaç" oyununa benzeyen "Pelağaç" oyunu da çocukların en sevdiği oyunlardan biriydi. Bu oyun, "Çilingağaç" gibi uzun bir mesafeyi hedeflemiyordu, ancak büyük ölçüde oyuncunun topa (her iki tarafta bir sopayla, yani çapraz (eğimli) vuruşla) vurmasına bağlıydı. Burada "Çilingağaç" oyununda genellikle çiling'in dik (şakuli) olarak kesildiğini belirtelim. "Pelağaç" oyunundaki temel sorun, oyuncunun ilk aşamada topu çok fazla atması, sonraki aşamada ise kaleden (oyunun başladığı yerden) uzağa vurmasıdır. İlk aşamada en çok püskürtme yapan kişi oyuna başlama şansını yakalar. Ağaçla fırlattığı çiliyin (ağaçla vurulab küçük kesilmiş ağaç parçasının) başka bir oyuncunun rakibi tarafından getirilmesi gerekmektedir. Evezlenme o çağa kimi devam ediyor ki, meredeki sehv yapsın, çilingi kaytara bilmesin. Bundan sonra sürekli (udan'a kadar) "çalışması" başlar.

"İş" kavramı "Çilingağaç" oyununda da var. Yani sahada olanlara "çalışanlar", sahaya çilingi atanlara ise çalıştıranlar denir. "Çilingağaç"ın aksine, "Pelağaç" oyunu genellikle iki oyuncudan oluşur, istisnai durumlarda dört kişi katılır.

Topağaç Oyunu:

Oyuna en az 2, en fazla birkaç oyuncu katılır. Belirli bir merkez seçilir. Buradan oyuncular sırayla küçük el topuna sopayla vururlar. Kim topa daha fazla vurursa kazanan sayılır. Bu oyun tıpkı "Çilingağaç" oyunu gibidir.

Maça-Maç Oyunu:

Oyuna 2 kişi katılır. Herkesin elinde el büyüklüğünde bir taş parçası vardır. Aralarında yaklaşık 4-5 metre mesafe var. Belirlenen merkeze 1 taş (eldeki kürekte daha küçük) yerleştirilir. Oyuncular sırayla ellerindeki kürekle tavuk taşına vururlar. Vurulan bir taşın bulunduğu yerden hareket ettirilen bir adımla (örneğin 50 adım) ölçülür. Kim vurursa oyunu kazanır. Kaybeden, kazananı sırtına alıp birkaç metre taşımalıdır. Birçok Kalva çocuk oyununda "oyunu kazananı sırtında taşıma" şartına rastlanıyoruz.

Kim Vurdu Oyunu:

Oyuna en az 3, en fazla 5-6 oyuncu katılır. Sırasıyla oyuncuların biri sağ eli gözünün üstünde, sol eli ise kolunun altında açık pozisyonda durur. Geri kalan oyuncular da sırayla bu oyuncuların arkasında durur. Ev sahibi oyunu kontrol eder. Oyuncunun açık eline tokatla vurular. Her vuruşta ev sahibi vurucuya sorar: "Vurucu kim?" Oyuncu atıcıyı bulursa arkaya pas verir. Oyun bu kuralla devam eder. Burada hızlı eylemlere yer yoktur, bunun yerine çocukların sezgileri (anlayışları) söz konusudur.

Ekmek Yapımı Oyunu:

Çoğunlukla kız çocuklar tarafından oynanır. Pişmiş tandır çamurundan küçük bir tandır (Azerbaycan Türkçesinde tendir denir – E.Q.) yapılır. Çocuklar evde hamur (yaklaşık 100 gr un) yoğururlar. Yetişkinleri taklit ederek, sözde fırından çıkıp sırayla ekmek "yapıyorlar". Kazanan, ekmeği düzgün bir şekilde "pişmiş" olarak sunulandır. Bu maçın önemi çok büyük. Böylece kızlar gerçekten sıkı çalışmaya alışır ve gelecekteki hayata hazırlanır.

Suyun Altında Kal Oyunu:

Sadece erkekler oynar. Çocuklar akan nehrin üstüne nehir taşları ve çamurdan büyük bir nohur inşa ederler. Ön kısımda (nehir yatağında) "kürebend" adı verilen bir su yolu döşenir. Genellikle nehrin suyu bu barajdan akar. Yıkanma vakti gelir gelmez o küçük "kapı" büyük bir taş ve çamurla kapatılır ve havuz tamamen doldurulur. Kayış kemere takılmak üzereyken oyun başlar. Oyuncular dönüşümlü olarak ellerini (başparmaklarını kulaklarına, yüzük parmaklarını burunlarına) koyarlar ve suyun altına otururlar. Dışarıda kalan çocuklar: 1, 2, 3... 100'e kadar kalanlar kazanan sayılır. Bu oyunda çocukları gelecekteki yaşama - hoşgörüyeye, her türlü tehlikeli duruma hazırlamanın, doğuştan gelen yeteneklerinin ortaya çıkarılmasının arzusu ve gerçekliği ortadadır.

Halka-Halka Oyunu:

Uzun kış gecelerinde büyük çocukların oynadığı bir oyundur. Oyuncular sırayla ellerinden birine küçük bir parça şeker, bir elma veya başka bir şey saklarlar. Ama iki elini de yumruk şeklinde oyunculara uzatıyorlar. Kim bulursa eşyayı alır. Bulunamazsa, o oyuncu oyuna eskisi gibi devam eder. Bu oyun biraz daha farklı bir biçimde Nevruz bayramında kızlar arasında düzenlenen "Yüzük falına"nda daha yaygındır.

Menekşe Oyunu:

Esas olarak bir genç erkek-kız oyunu. İki sıra halinde karşı karşıya dururlar (el ele tutuşurlar). Takımın lideri konuşuyor: "Menekşe, bende düşe, bizden size kim düşe?" Diğer takımdan da şöyle deniyor: "Adı güzel, özü güzel filankes".

Çocuklar sırayla birer birer bir tür bariyeri aşarlar, yani el ele tutuşan çocuklara çarparlar. Eğer geçerse o saftan birini kendi saflarına getirir. Yapmazsa o çocuğu o sırada tutar. Bu hesaba göre hangi takımda daha fazla çocuk varsa o takım galip sayılır. Bu oyun Azerbaycan'ın birçok bölgesinde bulunmaktadır, yaygın bir çocuk oyunudur.

Daşatma Oyunu:

En az 2 kişi, çoğunlukla 3-5 kişi katılabilir. Yastı taşlardan 4-5 tanesi dikey ve yan yana sıralanarak dizilir. Yaklaşık 4-5 metre uzaktan elindeki taşla taşları tek tek vuruyor. Ayakta duran tüm taşları arka arkaya deviren oyuncu kazanan sayılır. Bir hedefe uzun mesafeden atmak, hedefi vurmamak birçok oyunda yer alır. Burada hedefe taşla vurulur. Hedefi çeşitli nesnelere (taşlar, kilitler vb.) vurmamak, çocuk oyunlarının yaratıcı olanaklarının gelişmişliğini, zenginliğini ve genişliğini gösterir.

Büyükanne-Büyükanne Oyunu:

Oyuna 5 ile 10 çocuk katılıyor. En güçlüleri belirli bir ağaca tutunur. Çocukların geri kalanı iki eliyle birbirlerinin bellerinden tutuyorlar. Daha sonra tüm güçleriyle birbirlerini sertçe çekerler. Hangi çocuk dartma sırasında burakarsa, haman çocuk cezalandırılır. İlk olan ve ağaca tutunan oyuncuya "alt taş" denir.

Kayış-Baldır Oyunu:

Bu oyuna en az 4-5 çocuk katılır. Yaklaşık 1,5 - 2 m çapında bir daire çizilir. Oyunculardan biri elinde bir kayışla kendi etrafında dönerek daireyi terk etmeden dışarıdakilere vurur. Dışarıdan gelenler çemberin içindeki oyuncunun kaval kemiğine tekme atarlar. İç benliği korur. Herhangi bir darbe veya tekme almaması için bunu yapması gerekir. İçeriden bir oyuncuya tekme atan kişi o kişinin yerine geçer. Oyun bu kuralla devam eder. Son iki maçta fiziksel çeviklik çok önemli.

Kayış-Baldır Oyunu bazı yönlerden "Başkoruma" (Kafakoruma) oyununa benzer. Benzer bir oyuna Kalvada "Molla mindi" adı verilir. Yani içerideki oyuncuları dışarıdakilerden koruyana "molla" denir. Dışarıdan fırsat bulup mollanın sırtına binen koruyucunun imkanlarını daha da daraltıyor ve oyunu kaybediyor.

Yoldaş, Seni Kim Aldı? Oyunu:

5 veya daha fazla çocuk oyuna katılır. Sırayla, bir oyuncunun gözleri bir havluyla bağlanır ve geri kalanı onun arkasına saklanır. Oyunculardan biri gözleri bağlı çocuğun sırtından tutar ve oyuncu adım adım ileri doğru hareket eder. İlerleyen çocuğa şu soru sorulur: -Yoldaş seni kim götürdü? Cevap doğruysa, o oyuncunun yerine aranan (bulunan) oyuncu alınır. Aksi takdirde oyun yukarıdaki gibi devam eder.

Enzeli Oyunu:

Oyuna 5-10 çocuk katılıyor. Sırasıyla çocuklardan biri sırtını eğerek ve elleri ve ayakları yerde olacak şekilde durur. Çocukların geri kalanı sırayla zıplayarak ellerini oyuncunun sırtına çırparlar. Kurala uymayan kişi önceki oyuncunun yerine geçer. Bu konuda yaklaşık 10-12 mısralık bir şiir vardır: Enzeli, İkiler han Ekberi, Üçte bir yan vururlar, Dörtte dünbüz (yan) ezerler ve b.

Yumalatma Oyunu:

Bu oyun oturarak oynanır. Daha çok eğimli bir yer seçilir - (yaklaşık 50 cm - 1 m uzunluğunda). Oyuncuların elinde kiraz, elma, ceviz, fındık vb. olur. İlk oyuncu elindeki meyveyi yokuşun tepesinden düşürür. Meyve baş aşağı yuvarlanır ve belli bir yerde durur. Diğer oyuncu da elindeki meyveyi onun ardından düşürür. Meyve gidip önceki meyveye çarparsa kazanılmış sayılır. Oyun bu kuralla devam eder.

Uçurtma (Çerpeleng) Oyunu:

Bu oyun kuvvetli rüzgar olduğunda oynanır. Kare şeklinde gazete, kalın kağıt ve ince kumaştan yapılmıştır. Uçları iplikle sabitlenmiştir. Bir ipliğe, yani bir iplik makarasına bağlanır. Rüzgar hazırlanan uçurtmayı havaya kaldırır. Yükseldikçe oyuncu kolu bırakır. Kimin uçurtması daha yükseğe çıkarsa kazanan sayılır.

Furqon(Araba) Yarışı:

O zamanlar dedelerimizin kadimden yük, insan taşımaları için kullandıkları öküzler tarafından çekilen dört tekerlekli araba furqon olarak adlanırdı. Şimdi geniş anlamda araba çeşitleri işlenilmektedir. Araba yarışı, geçen yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarında, köylerimizde toprağın becerilmesinde büyük miktarda traktör akışı, önceki büyükbaş hayvan çiftliklerinin yerini almaya başladı. Bunlardan birçok el arabası ve hatta dört tekerli arabalar yapıyordu. Arka tekerleri büyük, ön tekerleri ise küçüktü. Akşam gün batımına doğru Çalabağ'dan köye doğru 5-10 arabaçının yarışı başlardı. Oyuncu öne oturur, ayaklarını küçük tekerlerin yakınına koydu ve ona bağlı bir durumda arabayı kolayca yönlendirirdi. Yol yokuş aşağı olduğundan araba kolayca hareket ediyordu. Kimin arabası en uzağa giderse birinciliği kazandı.

Kayak Yarışı:

Geçtiğimiz yüzyılın ortalarında orman ağacından yapılan kayaklar (Azerbaycanda "xizek" denir – E.Q.) daha çok kullanılmaya başlandı. Yarışmalar 50-100 hatta 200 m mesafeli yokuş aşağı (eğimli) sahalarda yapılırdı. Kim en uzağa kayabilirse yarışı kazanırdı.

Han-Vezir Oyunu:

Oyuna en az 5 kişi katılır. Küçük kağıt parçaları üzerinde "han", "vezir", "cellat", "hırsız bulan", "hırsız" kelimeleri ayrı ayrı yazılıyor. Hepsi aynı sırayla katlanıp yere atılır. Herkes bir parça kağıt alır. Sadece hırsız bulan, hırsız bulacağı der. Han hırsızın bulunmasını emreder. Hırsız bulan, hırsızın kim olduğunu söyler. Kağıtta hırsız olarak adı geçen kişi cezalandırılır. Mesela gidin pınardan su alın, bahçeden meyve getirin. Getirmezse tekrar "cezalandırılır". Oyun bu kuralla devam eder.

Sonuç

Kalva'da çocuk oyunlarının sayısı bununla da bitmiyor. Tüm bu oyunlar gençlerin ve genç yetişkinlerin sağlıklı gelişimini desteklemektedir. Dostluklarını, birlikteliklerini, yaşam olaylarına karşı hoşgörülü olmalarını sağlar. Ne yazık ki günümüzde o eski oyunların çoğu unutulmuştur. Bu eğilim, Azerbaycan'ın uzak yerleşim bölgelerinde bile çocukların tüm geleneksel oyunları topluca oynamadığını göstermektedir. Ancak çocuğun psikolojisi ve karakteri öyledir ki, her zaman oynamaya meyillidir. Dolayısıyla olanakları açılmaya başlayan bu durumun onun zihninde, ruhunda canlı, yaratıcı ve kök salmasında ailenin ve okulun rolü görevi çok büyüktür.

Kaynakça

1. Albaliyev Ş. Çocuk oyunlarının eğitsel önemi. "Karabağ Halk Oyunları" Uluslararası Bilimsel Konferansı materyalleri. Bakü, "Bilim ve Eğitim", 2014. 520 sayfa, s. 427-438.
2. Azerbaycan edebiyatının tarihi. Cilt I, Bakü, "Karaağaç", 2004
3. Elçin Galiboğlu'nun kişisel arşivi.
4. Gasimov A. Azerbaycan halk oyunları. Bakü: Bakü Üniversitesi yayını, 2004, 187 sayfa. 5. Nabiyev A. Azerbaycan halk edebiyatı, Cilt I, Bakü, Çırak, 200

AZERBAIJAN AND ANATOLIAN CULTURE IN STONE GAMES

Doç. Dr. Meleyke MEMMEDOVA*

Özet

Oyun, çocukların doğal gelişim süreçlerinde vazgeçilmez bir etkinlik olarak tanımlanabilir. Fiziksel, zihinsel ve duygusal gelişimlerini destekleyen oyunlar, çocukların hayal gücünü ve yaratıcılığını geliştirirken, sosyal becerilerinin de şekillenmesine yardımcı olur. Oyunlar aracılığıyla çocuklar, çevrelerindeki dünyayı keşfeder, problem çözme yeteneklerini geliştirir ve toplumsal kuralları öğrenirler. Aynı zamanda oyun, çocukların enerjilerini olumlu bir şekilde yönlendirmelerine ve stresle başa çıkmalarına da olanak tanır. Bu nedenle, oyun sadece eğlence aracı değil, çocukların sağlıklı bir şekilde büyümeleri ve kişiliklerinin gelişmesi için temel bir ihtiyaçtır.

Çocuklar oyun oynarken genellikle çevrelerinde kolayca bulabilecekleri malzemeleri kullanmayı tercih ederler ve bu malzemelerle yaratıcı oyunlar geliştirirler. Bu tür oyunların en güzel örneklerinden biri de taşla oynanan oyunlardır. Basit ve her yerde bulunabilen taşlar, çocukların hayal gücüyle birleştiğinde, farklı kurallarla oynanan birçok eğlenceli oyuna dönüşür. Azerbaycan ve Anadolu kültüründe taş oyunları, hem çocukların hem de yetişkinlerin günlük yaşamlarında keyifle oynadıkları popüler oyunlardan biridir. Bu oyunlar, iki bölgenin kültürel mirasında önemli bir yer tutar ve genellikle oyun araçları olarak taş kullanılır. Makalede, Azerbaycan ve Anadolu'ya ait en yaygın taş oyunları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bu oyunlar, halk arasında nesilden nesile aktarılan kültürel öğeler olup, toplumun sosyal ve eğitsel yapısını da yansıtır.

Makalede, bu oyunları gelecek nesillere aktarmak ve unutmamak için, oyun metinlerine de yer verilmiştir. Ayrıca, her iki bölgeye ait oyunların farklı varyantları ve versiyonları da incelenmiştir. Bu inceleme, taş oyunlarının bölgesel farklılıklarına ve benzerliklerine ışık tutarak, ortak kültürel bağları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Taş oyunları, folklorik ve kültürel değer taşıyan, hem eğlenceli hem de kültürel bir miras olarak korunması gereken oyunlar arasında yer alır. Bu nedenle, bu oyunların unutulmaması ve geleceğe taşınması önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Anadolu, kültür, çocuk, oyun, taş.

STONE GAMES IN AZERBAIJANI AND ANATOLIAN CULTURE

Abstract

Games can be defined as an essential activity in the natural development process of children. They support physical, mental, and emotional growth while also fostering children's imagination and creativity, helping shape their social skills. Through games, children explore the world around them, enhance their problem-solving abilities, and learn societal rules. Additionally, games provide a way for children to channel their energy positively and cope with stress. Therefore, games are not just a means of entertainment but a fundamental necessity for children to grow healthily and develop their personalities.

When children play, they often prefer to use materials that are easily found in their surroundings, and they create imaginative games with these materials. One of the best examples of such games is stone games. Simple and readily available stones, when combined with children's imagination, turn into various fun games played

*Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü, ORCID: 0000-0001-7714-4668, melikemmed@gmail.com.

with different rules. In Azerbaijani and Anatolian culture, stone games are popular among both children and adults as enjoyable activities in daily life. These games hold an important place in the cultural heritage of both regions and often use stones as the primary game tools. The article compares the most common stone games from Azerbaijan and Anatolia. These games are cultural elements passed down through generations and reflect the social and educational structure of the community.

The article includes game descriptions to preserve and pass these games on to future generations, ensuring they are not forgotten. Additionally, it examines the different variations and versions of these games from both regions. This study aims to shed light on the regional differences and similarities of stone games, highlighting the shared cultural connections. Stone games are considered both entertaining and a valuable cultural heritage, making them important to preserve as folkloric and cultural treasures. Therefore, it is crucial to ensure that these games are remembered and passed down to future generations.

Keywords: Azerbaijan, Anatolia, culture, children, game, stone.

Giriş

Oyun ve oyun oynamak, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur ve her dönemde toplumsal hayatın vazgeçilmez bir parçası olmuştur. İlk çağlardan itibaren insanlar, oyunlar aracılığıyla yalnızca eğlenmekle kalmamış, aynı zamanda bu etkinliklerle sosyal ilişkiler kurmuş, dayanışma göstermiş ve kültürel değerlerini kuşaktan kuşağa aktarmışlardır. Oyunlar, bir toplumun sosyal yapısının, değerlerinin ve normlarının yansımasıdır; bu nedenle oyunların hangi kurallara göre icra edildiği, hangi rolleri üstlendiği ve nasıl bir işlev gördüğü, o toplumun genel yapısını anlamak açısından önem taşır.

Folklorik oyunlar, bir halkın kültürel belleğinde derin izler bırakan ve toplumsal dinamikleri ortaya koyan önemli bir araçtır. Oyunların türleri, oynanış biçimleri, kullanılan araçlar ve oyun esnasındaki etkileşimler, bir halkın sosyal düzeni, hiyerarşisi, cinsiyet rolleri ve değerler sistemi hakkında önemli ipuçları sunar. Bu nedenle, halk oyunlarını belirlemek, sınıflandırmak ve incelemek, halk bilimi çalışmalarında merkezi bir yer tutar.

Oyunların işlevsel ve sembolik anlamları üzerine yapılan incelemeler, hem kültürel analizlere hem de tarihsel-toplumsal dönüşümlere ışık tutar. Özellikle geleneksel oyunların incelenmesi, bir toplumun ritüel, tören ve sosyal normlarını çözümlmek için etkili bir yöntem sunar. Oyun, eğlencenin ötesinde bir öğrenme, sosyalleşme ve kimlik inşa etme aracı olarak da önemli bir role sahiptir. Toplumsal bellek, oyunlar aracılığıyla canlı tutulur ve yeni nesillere aktarılır; bu da oyunların, kültürel sürekliliği sağlamadaki temel işlevlerinden biridir. Bu bağlamda, halk oyunlarının sistematik bir şekilde araştırılması, sadece eğlence ya da fiziksel etkinlik olarak değerlendirilmeleriyle sınırlı kalmayıp, bir halkın toplumsal, kültürel ve tarihsel bağlamını anlama ve yorumlama açısından da derin bir akademik değer taşır.

Oyunların içerikleri ve oynanış biçimleri, toplumların kültürel yapılarıyla doğrudan ilişkilidir. Her dönemde farklı malzemelerle oynanan oyunlar, hem sosyalleşme süreçlerinin bir parçası hem de çocukların fiziksel ve zihinsel gelişimlerinde önemli rol oynamıştır. Özellikle doğal malzemeler kullanılarak oynanan oyunlar, çocukların yaratıcılığını tetikleyen ve onları çevreleriyle etkileşime geçmeye teşvik eden etkinlikler arasında yer alır. Bu bağlamda, çocukların günlük eğlencelerinde sıkça başvurdukları ve oynadıkları oyunlardan biri de taş oyunlarıdır. Taş, çocukların kolayca bulabileceği bir malzeme olarak, el-göz koordinasyonu gerektiren ve dikkat isteyen çeşitli oyunlarda önemli bir yer tutar. Taş oyunlarından Azerbaycan'da "Beşdaş" (Memmedova, 2014:21) oyunu, farklı bölgelerimizde farklı adlarla ama aynı kurallarla oynanmaktadır. Nahçıvan'da "Gezmedaş", "Gecemedaş", "Gıcmadaş", "İtit", "Beşdaş", Şeki'de "Denlemedaş" (Aslanov, 1984: 52) ve Azerbaycan'ın birçok bölgesinde "Gezmedaş" veya "Beşdaş" olarak bilinen bu oyun, Anadolu'da da genellikle "Beştaş" (Erçelik ve d., 2011:24; Yaşar, 2008:311) adıyla aynı şekilde oynanır. Adından da anlaşılacağı üzere, hem Azerbaycan'da hem de Anadolu'da oyun beş taşla oynanır. Oyunun Azerbaycan'da farklı adlarla anılması ise oynanış şekliyle kaynaklanmaktadır. Öyle ki, gezme//geceme//gıcmca kelimeleri, günümüzde Nahçıvan'da kullanılan "gercimek" fiilinden türemiştir

ve bu da kimseye fırsat vermeden hızlıca almak, kapmak anlamına gelir. Oyunda yerdeki taşları birer birer alırken, havaya atılan sagga taşını yere düşmeden yakalama meselesi esastır. Şeki'de kullanılan ifadeden de anlaşılacağı gibi, "Denlemedaş"taki "denleme" taşları teker teker almak anlamındadır.

Anadolu'da oynanan "Beştaş" oyununun sonu, Azerbaycan varyantından biraz farklılık gösterir. Burada, orta parmakla birlikte diğer parmaklar çengel şeklinde açılarak taşlar arasından geçirilir. Oyunun sonunda göğe atılan taş, Anadolu'da elin tersiyle, Azerbaycan'da ise elin içiyle tutulur.

Anadolu'da "Beştaş" oyununun benzer şekilde oynanan "Balık ağzı", "Biccil" ve "Eltası" gibi çeşitli türleri de bulunmaktadır (Turgut, 2005:177; Onur, Güney, 2002:34).

Gecemedaş (Nahçıvan varyantı)

Bu oyunda altı çocuk bulunur ve sekiz yuvarlak taş bir araya getirilir. Bir taş "ana taş" olarak adlandırılır. Oyuncu, bu taşı yerden düşürmeden, önce tek tek taşları toplar, sonra üç taş, dört taş, beş taş, altı taş, yedi taş toplar ve bir araya getirir. Taşları toplarken ana taşı göğe atıp yakalamak gerekir.

Kaybeden sırayı arkadaşına verir. Taşları kurallarına göre toplayabilen kişi oyunu devam ettirir (Ceferli, Babayev, 2012:452).

Beştaş Oyunu (Ordubat varyantı)

Bu oyun, en az iki ve daha fazla oyuncuyla oynanır. Oyuncular, yaklaşık aynı boyutta beş küçük taş seçerler ve hazırlarlar. İlk olarak oyunu oynayacak kişi belirlenir. İlk oyunu oynayacak kişi, beş taşın birini "sekke" yani ana taş olarak seçer ve sonra sekke taşını havaya atıp diğer taşları yere bırakır. Oyuncu, birinci turda sekke taşını yukarı havaya atarken yerdeki taşları birer birer toplamalıdır. Oyunun ana kuralı, taşları toplarken birbirine değmemesi, sekke taşının yere düşmemesi ve tek elle yapılmasıdır. İkinci turda, oyuncu sekke taşını havaya atarak yine taşları yere bırakır ve bu kez taşları ikişer ikişer toplar. Üçüncü turda, taşların üçünü bir defada, kalan tek taşı ise sonra alır. Dördüncü turda ise sekke taşı havaya atılarak dört taşı aynı anda alıp, havadaki taş yere düşmeden tutulur. Daha sonra sol elin baş parmağı yere ve orta parmak (işaret parmağı orta parmak üzerine konur) aralıklı bir şekilde, küçük bir kapı olacak şekilde yere konur. Sağ elle sekke taşı havaya atılır ve diğer dört taş yere bırakılırken, sekke taşı yere düşmeden tutulur. Ardından, sekke taşı havaya atılarak önce taşlar birer birer, sonrasında ise ikişer ikişer bu parmakların arasından geçirilir. Daha sonra üç taş bir defada, tek taş da bir defada, bu şekilde parmaklar arasından geçirilir. En sonunda, dört taş aynı şekilde parmaklar arasından geçirilir. Daha sonra taşlar aralıklı olarak yere dizilir ve sekke taşı havaya atılır. Sekke taşını tutana kadar geçen kısa süre içinde yerdeki dört taş aynı anda kaydırılarak bir araya getirilir ve yerden alınır. Oyun daha çok kız çocukları ve kadınlar arasında oynanır (Memmedova, 2014:21).

Beştaş Oyunu (Anadolu varyantı)

Kışın evde, yazın ise avluda oynanan Beştaş oyunu iki kişi ile oynanır. Oyuncular, bilye ya da misket büyüklüğünde beş taş seçerler. Ardından oyuna kimin başlayacağına karar verirler. Oyuna başlama hakkını kazanan oyuncu taşları eline alır ve yavaşça havaya atar. Yere düşen taşlardan birini alıp havaya atarken, yerdeki taşlardan birini alarak havaya attığı taşı yere düşürmeden tutmalıdır. Aynı şekilde diğer taşları da birer birer alır. İkinci turda tüm taşları birden alıp tekrar havaya atar ve bu kez taşları ikişer ikişer toplar. Üçüncü turda üç taş, dördüncü turda dört taş birden alır. Beşinci turda taşlardan biri işaret parmağı ile baş parmak arasına, diğer taşlar ise avuç içine alınır. Baş parmak ve işaret parmağı arasındaki taş havaya atılır; avuç içindeki taşlar yere konur ve havaya atılan taş yere düşmeden tutulur. Bu taş tekrar havaya atılarak yerdeki taşlar alınır ve tekrar tutulur. Sonrasında sol elin işaret parmağı ile baş parmağı açılarak yere bir köprü kurulur. Taşlar sağ elle köprüünün üzerinden atılır. Bir taş alınır, havaya atılıp tutulur ve yere düşmeden diğer taşlar birer birer

köprünün altından geçirilir. Tüm taşlar geçtikten sonra sol elin baş parmağı ile işaret parmağı arasındaki boşluk açılarak yere konur ve bir çengel oluşturulur. Köprüde olduğu gibi taşlar tekrar tekrar çengel altından geçirilir. Ardından orta parmak ve diğer parmakla çengel oluşturulur ve taşlar aynı şekilde geçirilir. Son olarak, beş taş birden havaya atılır ve elin üstü ile tutulur. Yere düşen taşlardan biri havaya atılarak bir defada toplanırsa oyun sona erer.

Oyunun ana kuralı, taşları havaya atarken yere düşürmeden tutabilmek ve yerdeki taşları diğer taşlara dokundurmamaktır. Taşlara dokunulursa veya havaya atılan taş tutulamazsa, oyuncu başarısız olur ve sıra diğer oyuncuya geçer. Oyuncu hangi aşamada kalmışsa, oynama hakkı kazanan kişi oradan devam eder (Özhan, Muradoğlu, 1997:103).

Anadolu'da Beştaş ve Azerbaycan'da Gecemedaş/Beşdaş oyunu aynı mantık ve kurallar çerçevesinde oynanır. Bu oyunda, oyuncunun seçtiği ana taşta Anadolu'da “enek”, Azerbaycan'da ise “sekke” denir.

“Beştaş” oyununda, Gecemedaş'tan farklı olarak oyunun sonunda oyuncu, orta parmağını ve diğer parmağını çengel yaparak taşları aynı şekilde geçirir. En sonunda beş taş birden havaya atılır ve elin üstü ile tutulur. Yere düşen taşlardan biri havaya atılarak bir defada toplanırsa oyun sona erer.

“Beşdaş” oyununun Ordubat varyantının aynı şekilde Nahçıvan'da “Gecemedaş” adıyla oynandığı bilinmektedir. Oyunun Loru-Pembek varyantı (İsmayilov, Elekberli, 2011:318-319) de neredeyse aynı kurallarla uygulanır. “Beşdaş” oyununun Tebriz varyantında (Tebriz folklor örnekleri, 2013:41-42) ilk aşamalar, Ordubat, Nahçıvan ve Anadolu varyantlarıyla benzer şekilde yapılır. Tebriz varyantında ayrıca “gıglama”, “yağış” ve “elüstü” gibi aşamalar bulunmaktadır. Gıglama aşamasında, taşlardan biri havaya atılırken aynı anda diğer taş yerden alınarak avuçtaki taş ile değiştirilir, bu işlem çeviklik gerektirir. Yağış aşamasında taşlar bir-iki-üç-dört kez havaya atılır; biri sağ elle alınarak sol eldeki taşla değiştirilir ve ardından havadaki taş tutulur. Elüstü aşamasında ise taşlardan biri elin üzerine konur, bu taşın düşmesi beklenir ve yerde kalan dört taş aynı el ile alınır. Tebriz varyantında da oyunun kızlar arasında oynandığı gözlemlenmiştir.

Taşla oynanan oyunlardan Azerbaycan'da “Mere köçdü”, Anadolu'da ise “Göçün” benzer şekilde toprak zeminli açık alanlarda oynanır. Her iki oyunda da oyuncu sayısı aynıdır; en az iki, en fazla dört kişidir. “Mere köçdü” oyununda ana malzeme olarak taş kullanılırken, “Göçün” oyununda ise fasulye, nohut veya taşlar kullanılır. Her iki oyunda da oyuna başlayan oyuncu, kendi çukurundan bir taş saklayarak tüm taşları alır ve elindeki çift olan taşları birer birer diğer çukurlara koyar. Her iki oyunda da çukurlardaki taş sayısını çift olarak ayarlayabilen oyuncu kazanır.

Her iki oyunda benzerliklerin yanı sıra farklılıklar da vardır. Örneğin, “Mere köçdü” oyununda her çocuk için 3 çukur kazılırken, “Göçün” oyununda 4 çukur kazılır. “Göçün” oyununda ortada bulunan çukurlar her oyuncu için ambar olarak kullanılırken, “Mere köçdü” oyununda bir çukur ambar işlevi görür. Diğer bir fark ise taş sayısındadır: “Mere köçdü” oyununda 21 taş, “Göçün” oyununda ise 27 taş kullanılır. Ayrıca, “Göçün” oyunundan farklı olarak, “Mere köçdü” oyununda oyuncu taşları çukurlara koyarken “dana, dana, gır dana, iki öküz bir dana” şeklindeki tekerlemesini söyler ve kazanılan ilk taş “mertlik” olarak adlandırılır.

Mereköçdü

Bu oyun iki ya da dört çocuk tarafından oynanır. Her çocuk için üç küçük çukur (mere) kazılır. Her oyuncu 21 adet küçük taş alır ve taşları iki iki sayarak bu çukurlara dağıtır. Taşlar çukurlara dağıtılırken “dana, dana, gır dana, iki öküz bir dana” gibi tekerlemeler kullanılır. Böylece her çukura yedi taş konur. Oyun kura ile başlar. Oyuna başlayan çocuk, bir çukurdaki taşların hepsini alır ve bir tanesini aldığı çukura koyarak geri kalan taşları diğer çukurlara dağıtır. Çukurlardaki taş sayısına göre taş kazanılır. Taşları dağıtan çocuğun taşları rakibin tek sayıdaki çukuruna konursa ve taş sayısı çift olursa, çocuk o taşları kazanır. Kazanılan ilk taş “mertlik” olarak adlandırılır. Rakibin yedi taşını kazanan çocuk aynı zamanda rakibinin bir çukurunu da kazanmış olur. Böylece taşları ve çukurları bitiren oyuncu kaybeder (Ahundov, 1994:201-202; Çelebi, 2007:177-178).

Mere Köçdü (Zengezur varyantı)

Bu oyunda iki kişi yer alır. Her oyuncunun üç yuvası bulunur ve her yuvada yedi taş bulunur. Bir oyuncu “köş” olarak seçilir. İlerideki oyuncu bir taşı yuvaya koyar, altı taşı alıp altı yuvaya paylaştırır; her yuvaya bir taş koyar. Bir taş kalırsa, yuvaya düşen taşı alır. İkinci oyuncu göçmeye başlar. Kendi üç yuvasından birinde çift taş olması gerekir ki, bu taşları kazanabilsin ve rakibinin boş kalan yuvasına taş koyabilsin. Rakibinin taşları paylaştırırken bir sonraki dört taşı almasını engellemelidir. Önce iki taş, sonra dört taş, en sonunda altı taş almak mümkündür. Kendi yuvasındaki taşları en hızlı şekilde bitiren oyuncu kazanır (Esger, Kazımoğlu, 2005:430).

Mere-Guyudibi Oyunu (Şeki varyantı)

Altı çukur kazılır. Üç üç, karşılıklı olacak şekilde dizilir. Her çukura beş taş konur. Ortadaki çukura ise 6 taş konur. Bu çukur, ana çukur olarak adlandırılır. Oyunda iki kişi yer alır. Her oyuncunun üç çukurdan başka bir çukuru daha bulunur. Bu çukur "mere" olarak adlandırılır. Oyun başlar. İlk oyuncu bir çukurdan taşları alır ve diğer çukurlara dağıtır. Sonra diğer oyuncu aynı işlemi tekrarlar. Oyunculardan biri taşları çukurlara dağıttığında, son taş çift olursa oyunu kazanır ve taşları kendi mere çukuruna koyar. Oyun bu şekilde devam eder. En fazla taş toplayan kişi oyunu kazanır (Abbasi ve d., 2005:149).

Göçün (Anadolu varyantı)

Oyun genellikle iki ile dört oyuncu arasında oynanır. İki kişinin oynadığı varyantta, oyunculardan her biri yere dört çukur kazar ve bu çukurlardan ortada olan biri ambar olarak kullanılır. Her oyuncu, kendine 27 tane fasulye, nohut ya da küçük taş bulur. Oyuncular, ellerindeki taşları kendi çukurlarına 9’ar tane koyarlar. Oyuna ilk başlayan oyuncu, kendi çukurlarından birindeki taşlardan 8’ini alır ve sıra ile ambar dışındaki diğer çukurlara birer birer koyar. Burada önemli olan, rakip oyuncunun çukurlarındaki taş sayısını 2, 4 veya 6 olacak şekilde ayarlamaktır. Eğer rakibin çukurlarından birinde ya da ikisinde taş sayısı bu sayılardan birine denk gelirse (kendi çukuru için de aynı durum geçerli), taşı koyan oyuncu o çukurdaki taşları alır ve ambarına koyar. Çukurlardaki taş sayısı 2, 4 ya da 6 olmadığında, oyun sırası rakip oyuncuya geçer. Bu sefer o oyuncu kendi çukurlarından birindeki taşları alıp dağıtmaya başlar. Oyun bu şekilde devam eder. Eğer oyunculardan birinin çukurundaki taşlar bir anda alınır, taşları alan oyuncu oyunu kazanır ve oyun yeniden başlar. Bir çukurdaki taş sayısı çift ise, o çukurdan önceki iki çukurdaki sayılar da çiftse, o oyuncu kaybetmiş olur (Çelebi, 2007:178).

Anadolu’da “Göçün” oyununun benzer türleri arasında “Altı Ev”, “Çukur Beştaş”, “Evcik”, “Mangala”, “Yalakaya” yer alır (Çelebi, 2007:180).

Azerbaycan ve Anadolu’da aynı adla ve benzer şekilde taşla oynanan oyunlardan biri de “Ondaş” (Özhan, Muradoğlu, 1997:32) // “Ontaş”tır (Çelebi, 2007:180). Bu oyunlarda her oyuncu, kendisi için fındık büyüklüğünde on taşla oyun alanına gelip daire oluşturacak şekilde otururlar. Oyuna başlayacak oyuncu, tüm taşları avucunun içinde birleştirip havaya atar ve elinin tersiyle tutmaya çalışır. Oyunun devamı, benzer ve farklı hareketlerle uygulanır. Anadolu varyantından farklı olarak Azerbaycan’da kazanan oyuncu, elindeki fazla taş sayısı kadar kaybeden oyuncunun ayaklarına vurur.

Azerbaycan’da “Ganlı gaya” (İsmayılov, 2009:662-663), Anadolu’da ise “Kılçık kalesi” (Çelebi, 2007:183) erkek çocukları tarafından taşla aynı şekilde oynanan oyunlardır. Azerbaycan’da oynanan “Mozani gur, gel meni vur” (Özhan, Muradoğlu, 1997:31-32) oyunu da “Ganlı gaya”nın bir başka türüdür. Bu oyun da tıpkı “Ganlı gaya” ve “Kılçık kalesi” gibi aynı kurallar çerçevesinde oynanır. Ancak bu oyunun farkı, kurulan mozani'nin kaleler gibi taştan değil, tenekeden yapılmasıdır. Diğer oyunlarda taşlardan oluşturulan kaya, bu oyunda teneke mozani taşla vurularak yıkılır. Bu oyunların Anadolu’da “Kanlı kale”, “Dikilitaş”, “Kale dikmesi”, “Malmuç” gibi benzer şekilde oynanan türleri de vardır (Çelebi, 2007:184).

Ganlı Kaya (Göyçe varyantı)

"Ganlı kaya" oyununu erkek çocuklar oynar. Oyunda 6, 8 veya 10 kişi yer alır. Oyuncular iki gruba ayrılır. İçlerinden iki kişi, en yeteneklileri seçilir. Kalan oyuncular halka olurlar. İki kişi kol kola girip, grup liderlerinin yanına gelir ve şöyle der:

"Halay halay, ey beyler!"

Selamünaleyk, ey beyler!"

Sonra ellerinde getirdikleri nişanı (taş, ağaç, mendil veya kalem) gösterirler. Liderlerden biri der ki: "Mesela taş benim" veya "ağaç benim" diye seçimini yapar. Nişanı bilen oyuncular hemen seçilir: "Taş benim" der ve o grup liderinin yanına geçer. Böylece bütün oyuncular halka oluşturarak iki gruba ayrılır.

Sonrasında "Ganlı gaya" oyunu başlar. Grupta kaç oyuncu varsa o kadar taş dizilir. Taşlar 25-300 metre mesafede (her grubun kendi taşı olur), birbirinden 50-60 cm arayla sırayla dizilir. Ardından kura çekilir. Hangi grubun önce başlayacağı belirlenir. Her grup kendi taşlarının yanında durarak, diğer grubun taşlarını devirmeye çalışır. Kura ile hangi grup başlama hakkı kazanmışsa, oyuncularından biri rakip grubun taşlarına doğru bir taş fırlatır. Atılan taş, rakip grubun taşlarından birini yıkarsa, o oyuncu bir taş daha atma hakkı kazanır. Yıkmaya devam ederse yine taş atma hakkını alır. Yıkamazsa sıra rakip gruba geçer. Genel olarak hangi grup dizili taşları önce yıkarsa o grup galip sayılır. Grubun son taşını deviren oyuncu şöyle der:

"Alın ganlı gayayı!"

Bundan sonra kaybeden grup, kazanan grubun oyuncularını sırtına alıp, devrilen taşların yanına götürür. Burada oyuncular, kendilerine halka gelen kişiyi sırtına alır. Oyun yeniden başlar ve devrilen taşları kaybeden grup yeniden diker (İsmayılov, 2009:662-663).

Kılıç Kalesi (Anadolu varyantı)

Azerbaycan'da "Lepik-Goza" (İsmayılov, 2009:653) oyunu ile Anadolu'da "Bilye" (Çelebi, 2007: 185) oyunu, kural ve şekil açısından aynı şekilde oynanır. İki oyun arasındaki temel fark kullanılan malzemedir. "Bilye" oyunundan farklı olarak, "Lepik-Goza" oyunu taşla oynanır. Ancak, bu oyunların hem Azerbaycan'da hem de Anadolu'da ceviz, şişe kapağı veya bozuk para gibi nesnelere de oynandığı ve bu nesnelere göre adlandırılarak farklı türlerinin mevcut olduğu bilinmektedir. Bu oyunların Azerbaycan'daki benzer türleri arasında "Goz-Goz", "Daş vurdu" (İsmayılov, 2009:669), "Dörd daş" (Özhan, Muradoğlu, 1997:26), "Gabag oyunu", "Moza-Moza", "Şar", Anadolu'da ise "Gazoz kapağı fırlatma" (Yaşar, 2008:325), "Üçgen", "Ceviz oyunu", "Fındık boncuk miras", "Gazoz kapağı", "Kös", "Çıtın" gibi oyunlar bulunmaktadır (Çelebi, 2007:184-189).

Lepik-Goza (Göyçe varyantı)

Bu oyun küçük yaşlardaki genç erkekler arasında yaygındır. Oyun, aşıkla oynanan oyunla aynıdır. Bu oyunda, sekka ve diğer aşıklar yerine her oyuncu bir adet düz, yassı taş ve ceviz büyüklüğünde, yuvarlak taşlar kullanır. İki oyuncu veya iki grup, merkezde çizilen belirli bir büyüklükteki dairenin ortasına belli sayıda yuvarlak taşı sıra halinde dizer. Sonra daireden birkaç metre uzaktan, ellerindeki yassı taşlarla bu taşları vurarak dairenin dışına çıkarmaya çalışırlar. Oyunculardan biri yassı taşla dairedeki taşlardan birini dışarı çıkarırsa, oyunun bir sonraki aşaması dairenin kenarında devam eder. Oyuncu bir sonraki atışta taşı dışarı çıkaramazsa, diğer oyuncu oyuna devam eder. Bir oyuncu, aralıksız olarak tüm taşları dışarı çıkarma hakkına sahiptir. Son taş dışarı çıkarılana kadar oyun devam eder. Her oyuncu veya grubun daireden çıkardığı taşlar onların sayılır.

Oyuncular bu kurallara göre oyunu tekrar başlatırlar (İsmayılov, 2009:653).

Bilye (Anadolu varyantı)

Azerbaycan'da "Goz-Goz" ile Anadolu'da "Çiğit" birbirine benzeyen oyunlardır (Çelebi, 2007: 190). Her iki oyunda da oyuna çukur kazarak başlanır. Kazılan çukurlara kim daha çok ceviz veya kayısı çekirdeği koyabilirse, oyunu kazanmış olur. "Goz-Goz" oyunundan farklı olarak "Çiğit"te ceviz yerine kayısı çekirdeği kullanılır. Ayrıca, her iki bölgede de farklı varyantları bulunan bu oyunlarda ceviz ve kayısı çekirdeği yerine yuvarlanabilen başka şeyler de kullanılmaktadır. Azerbaycan'da ceviz dışında taşla oynanan "Han-Vezir" (Özhan, Muradoğlu, 1997:27-28), "Mere" // "Mere-Guyudibi" (Abbaslı ve d., 2005:149), Anadolu'da ise yuvarlanabilen farklı nesnelere oynanan "Bilye" (Yaşar, 2008:324), "Yuvalı çekirdek" oyunları "Goz-Goz" // "Çiğit"in benzer türleridir (Çelebi, 2007:191-192).

Sonuç

Bu çalışmada, Azerbaycan ve Anadolu folklorunda önemli bir yere sahip olan taş oyunları incelenmiş ve her iki bölgedeki oyunlar metinsel olarak karşılaştırılmıştır. Araştırmanın sonucunda, bu oyunların farklı varyantları ve versiyonları belirlenmiş, bölgesel özellikler ve kültürel farklılıklar analiz edilmiştir. Ayrıca, taş oyunlarının tipolojik yapısı ve oynanış biçimleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışma, hem çocukların hem de yetişkinlerin oynadığı bu oyunların unutulmasını önlemek ve kültürel mirasın korunmasına katkıda bulunmak amacıyla oyun metinlerini derleyerek bilimsel bir kaynak oluşturmuştur. Bu bağlamda, halk oyunlarının yaşayan bir gelenek olarak sürekliliğine yönelik önemli bir adım atılmıştır.

Çalışmanın bilimsel yeniliği, taş oyunları üzerine yapılan önceki araştırmalardan farklı olarak, Anadolu ve Azerbaycan'da oynanan taş oyunlarının kapsamlı bir karşılaştırmasını sunması ve unutulmaya yüz tutmuş oyunların metinlerini akademik olarak kayıt altına almasıdır. Hem yetişkinlerin hem de çocukların oynadığı bu oyunların varyantlarının gösterilmesi ve tipolojik açıdan analiz edilmesi, bu alandaki araştırmalar için değerli bir katkı sağlamaktadır.

Çalışmanın uygulama önemi ise halk oyunlarının yapısal ve işlevsel özelliklerinin anlaşılmasına, bu oyunlarla ilgili gelecekte yapılacak araştırmalar için kaynak oluşturulmasına ve geleneksel oyunların yaşatılmasına katkı sağlamasıdır. Elde edilen bulgular, halk oyunlarının kültürel bellekteki yerinin korunmasına ve oyunların toplumsal hafızada yeniden canlandırılmasına yönelik önemli bir rol oynamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abbaslı, İ., Əliyev, O., Abdullayeva, M. (2005). Azerbaycan Folkloru Antologiyası. XIII kitab. Şeki, Gebele, Oğuz, Gah, Zagatala, Balaken folkloru. Bakı: Seda.
- Ahundov, E., Çev.: Tezcan, S. (1994). *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Aslanov, E. (1984). *El-Oba Oyunu, Halg Tamaşası*. Bakı: İşig.
- Ceferli, M., Babayev, R. (2012). *Azeraycan Folklor Antlogiyası*. Nahçıvan folkloru, III cild. Nahçıvan: Ecemi.
- Çelebi, D.B. (2007). Türkiye ve Azerbaycan`daki Çocuk Oyunları ve Oyuncaklarının Karşılaştırmalı İncelemesi // Yüksek lisans tezi. Muğla: Muğla Üniversitesi.
- Erçelik, M., Doğanoglu, N., Koç, L., Köklüsoy, N.H., Çetin, İ., Sayın, H., Çağlar, A. (2011). Türkiye`de Oynanan Geleneksel Çocuk Oyunları. Konya: Akif Paşa İlkokulu.
- Esger E., Kazımoğlu, M. (2005). *Azerbaycan Folkloru Antologiyası*. Zengezur folkloru. Bakı: Seda.
- İsmayılov, H. (2009). *Azerbaycan Folkloru Antologiyası*. III kitab. Göyçe folkloru. Bakı: Nurlan.
- İsmayılov, H., Elekberli, E. (2011). *Azerbaycan Folklor Antologiyası*. Loru-Pembek folkloru. Bakı: Nurlan.
- Memmedova, M. (2014). *Azeraycan və Anadolu Folklorunda Oyun ve Tamaşalar*. Bakı: Elm ve Tehsil.

- Onur, B., Güney, N. (2002). *Türkiye`de Çocuk Oyunları Derlemeler*. Ankara: Ankara Ün.Basımevi.
- Özhan M., Muradoğlu M. (1997). *Türk Cumhuriyetlerinde çocuk oyunları*. Ankara: KB Yayınları.
- Tebriz Folklor Örnekleri. (2013). I kitab, Bakı: Nurlan.
- Turgut, E. (2005). Elazığ Çocuk Oyunlarının Halk Bilimi Açısından İncelenmesi, Yüksek lisans tezi, Danışman: Esmâ Şimşek, Elazığ.
- Yaşar, H. (2008). Balıkesir ve Yöresinde Çocuk Folkloru Ürünleri Üzerine Derlemeler ve İncelemeler. Yüksek lisans tezi.

DOĞU ANADOLU'DA – İĞDIR'DA KEÇİRİLEN DRAMATİK OYUNLARIN İNGİLİZCE KAYNAKLARDA ARAŞTIRILMASI

Doç.Dr. Vefa İBRAHİM¹

Özet

Bilindiği gibi Anadolu türklerinin ingilisdilli kaynaklarda araştırılmasının tarihi 20.asrdan başlıyor. Anadolu oyunlarının 1 çoku mahsuldarlıq, mahsul yığıımı ile bağlıdır. Bu oyunlarda iki çeşitli element var. Çeşitli oyunlarda ritüel karakter, başka oyunlarda ise hayattan alınan gerçek, komik unsurlar güçlü olur. Bu ritüel niteliği ve kökeni ile ilgili iki açıklama var. İlk açıklamanın yazarı James Frazerdir. Onun açıklamasına göre yapılan ritüel karakteri mevsimlerle ilgilidir. Başka bir bilim adamı prof. E.T.Kirby (ABD) ise dramatik oyun rituallerinin şamanizmle ilgili olduğunu söylüyor.

Anadolu Türklerinin verimlilikle ilgili dramatik oyunlarında sembolizm ve sosyal ilişkiler yer buluyor. Örneğin, bazı oyunlarda yaşam ve ölüm, bahar ve kış, ışık ve karanlık, geçmiş ve gelecek, baba ve oğul, eski ve yeni yılın mücadelesi yer buluyor. Oyunlarda bu mücadele bazen gruplar, bazen de bireyler arasında gerçekleşir. Bir çok oyunlar örf geleneklerle sıkı bağlıdır. Bazı oyunlar ise sadece eğlence aşkına yapılıır. Bu oyunlara örnek olarak "Tuluk", "Keçiler", "Arap oyunu", "Çift çıkarma" ve ya "Çift ekmeği", "Gemi", "Erkek Maral", "Deve bodlaması", "Çırpıtoplama", "Madımak", "Karakancilo", "Kış yarısı", "Efe ve Kadı", "Saya gezme", "Kassab", "Çift Sürmek", "Han-paşa-şah", "Bağ bozumu", "Çan Sallama" ve başkalarını göstere biliriz.

Anahtar Kelimeler: Oyun, mevsim, rituel, eğlence, grup, köken.

INVESTIGATION OF THE DRAMATIC PLAYS PERFORMED IN EASTERN ANATOLIA - İGDIR IN ENGLISH-LANGUAGE SOURCES

Summary

As it is known, the history of the research of Anatolian Turks in English-language sources begins from the 20th century. Many of the Anatolian games are connected with the harvest, crop accumulation. There are two different elements in these games. In various games the ritual character becomes strong and in other games, the real, comic elements taken from the life are much stronger. There are two explanations regarding this ritual. The author of the first description is James Frazer. According to his description, the ritual character of the performed is related to the seasons. Another scientist, professor E.T.Kirby (USA), on the other hand, says that dramatic game rituals are related to shamanism.

Symbolism and social relations find a place in the dramatic plays of the Anatolian Turks about productivity. For example, one can observe the struggle of life and death, spring and winter, light and darkness, past and future, father and son, old and new year in some games. In games, this deconfliction sometimes takes place among groups, but sometimes among individuals. A lot of games are closely connected with customs traditions. Some games are made just for the sake of fun. Some of them are "Tuluk", "Keçiler", "Arap oyunu", "Çift çıkarma" ve ya "Çift ekmeği", "Gemi", "Erkek Maral", "Deve bodlaması", "Çırpıtoplama", "Madımak", "Karakancilo", "Kış yarısı", "Efe ve Kadı", "Saya gezme", "Kassab", "Çift Sürmek", "Han-paşa-şah", "Bağ bozumu", "Çan Sallama" and others.

Keywords: game, season, ritual, entertainment, group, origin.

¹ Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü, vefa-ibrahim@mail.ru

Halk oyunlarının ritüel-kült alanıyla etkileşimi ilkel toplumda oluşur. Tipolojik özelliklerinin yanı sıra belirli sosyal, coğrafi ve ekonomik-kültürel koşullarda ortaya çıkan ve gelişen halk oyunları, etnik bir özellik kazanmaktadır. Bazı ülkelerde halk oyunlarının esas mezmunu öyle ya da böyle tarım töreniyle ve çiftçinin dünyası ile ilgili oyunlardır. Mesleği hayvancılık olan kişilerin oyun cephaneliğindeki asıl yeri, içeriğinde hayvancılığın gerçeklerini yansıtan oyunlar oluşturmaktadır.

Anadolu Türklerinin verimlilikle ilgili dramatik oyunlarında sembolizm ve sosyal ilişkiler yer buluyor. Örneğin, bazı oyunlarda yaşam ve ölüm, bahar ve kış, ışık ve karanlık, geçmiş ve gelecek, baba ve oğul, eski ve yeni yılın mücadelesi yer buluyor. Oyunlarda bu mücadele bazen gruplar, bazen de bireyler arasında gerçekleşir. Bir çok oyunlar örf geleneklerle sıkı bağlıdır. Bazı oyunlar ise sadece eğlence aşkına yapılıdır. Bu oyunlara örnek olarak “Tuluk”, “Keçiler”, “Arap oyunu”, “Çift çıkarma” ve ya “Çift ekmeği”, “Gemi”, “Erkek Maral”, “Deve bodlaması”, “Çırpıtoplama”, “Madımak”, “Karakancilo”, “Kış yarısı”, “Efe ve Kadı”, “Saya gezme”, “Kassab”, “Çift Sürmek”, “Han-paşa-şah”, “Bağ bozumu”, “Çan Sallama” ve başkalarını göstere biliriz.

Bilindiği gibi Anadolu türklerinin ingilisdilli kaynaklarda araştırılmasının tarihi 20.asrdan başlıyor. Anadolu oyunlarının bir çoku mahsuldarlık, mahsul yığımları ile bağlıdır. Bu oyunlarda iki çeşitli element var. Çeşitli oyunlarda ritüel karakter, başka oyunlarda ise hayattan alınan gerçek, komik unsurlar güçlü olur. Bu ritüel niteliği ve kökeni ile ilgili iki açıklama var. İlk açıklamanın yazarı James Frazerdir. Onun açıklamasına göre yapılan ritüel karakteri mevsimlerle ilgilidir. Başka bir bilim adamı prof. E.T.Kirby (ABD) ise dramatik oyun ritüellerinin şamanizmle ilgili olduğunu söylüyor.

İngilisdilli kaynaklarda bu oyunlar Metin And, Ahmet Kutsi Tecer, Süleyman Kazmaz, Şükrü Elçin, Alessio Bombaci, E.T. Kirby, James Frazer ve başkaları tarafından araştırılmıştır.

Metin And tarafından yazılmış “On the Dramatic Fertility Rituals of Anatolian Turkey” isimli mekalede Anadolu Türkiye'sinde dramatik doğurganlık ritüelleri üzerine çalışma yapılmıştır. Yazar mekalede Anadolu oyunları ile ilgili yirmi resme yer vermiştir. Mekalede tüm halklar arasında dramanın putperest tapınmanın büyümlü ayinlerinden kaynaklandığı, dramadan ancak ritüele yepyeni bir içerik kazandırıldığından söz ediliyor: “Anadolu'nun ritüel dramaları hiçbir zaman edebi sahneye geçmedi, dramatik evrimin ana akımıyla birleşmedi. Kaba, embriyonik halleriyle günümüze kadar ulaşmışlardır. Dramatik anlamda yeterince grafikselidirler. Ancak bu ayinlerin Dionysos ayinleri gibi edebi bir drama formuna dönüşmemesinin nedeni, içsel bir kusurdan değil, dışsal nedenlerden kaynaklanmaktadır; bir yandan Bizans Kilisesi, diğer yandan da İslam, müdahaleleriyle Anadolu halk geleneklerinin dramatik evrimini engellemiştir. Dramatik unsurlar folklorda çok önemli ölçüde korunmuştur. Popüler dramanın unsurları, takvim ya da mevsim döngüsüyle bağlantılı ritüellerde ve ayrıca aile törenlerinde ya da ev içi döngülerde çok kapsamlı bir şekilde temsil edilir” (1, 86).

Metin And mekalede oyunların ilk olarak seçkin bir halkbilimci olan merhum Ahmet Kutsi Tecer tarafından araştırıldığını not etmiştir. Onun öncü çalışmasından sonra büyük bir ilgi ortaya çıkmış ve konu, bu olağanüstü kalıntıların birçok özelliği hakkında çalışmalar yayınlayan araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Ayrıca Avrupa dillerindeki yazılarda da çalışmalar görülmüştür.

Oyunlar, ritüelistik ve gerçekçi-komik olmak üzere birbirinden keskin bir şekilde ayrılan iki unsurdan oluşur. İlki, bu ayin ve törenlerle tek bir amacı olan, yani topluluğun maddi ihtiyaçlarını karşılamak için doğanın gidişatını etkilemek olan ilkel senkretizmin hayatta kalmasıdır. Sonuncusu, ya büyümlü törenlerle hiçbir bağlantısı olmayan bölümlerin ya da günlük yaşamdan yeni komik sahnelerin araya sokulmasıyla yapılan daha yeni yeniliklerdir. Anadolu köylüleri için bu komik parçalar, çoğunlukla ritüel parçalarda olduğu gibi, günümüze kadar sadece gösteri ve oyun olarak kalmıştır. En popüler oyunlar aile içi çekişmeler, evlilik kavgaları, belirli zanaat ve mesleklerin parodileriydi. Bazıları ritüel dramalarından evrimleşmemiş olsa da, doğal olarak ritüellerin temalarını, türlerini ve sunum yöntemlerini model olarak benimsemişlerdir. Bununla birlikte, ritüelistik halk oyunlarına odaklanmamız gerekse de, ritüelistik olanlarla dikkate değer benzerlikleri nedeniyle gerçekçi-komik olanlara da hafifçe değinilecektir.

Ritüelistik köy oyunları yıldan yıla aynı olay örgüsünü ve aynı değişmez karakterleri korur. Yine de dramatik sembolizmin, sosyal ilişkilerin ve sosyal gerçekliğin, temel ve en yaygın unsurları aşağıdaki sembolik eylemlere bağlı olarak bir dizi çeşidiyle ifade edilirler:

Bir mücadele ya da yarışma. Dövüş veya yarışma unsurları, karşıt güçlerin yarışmacılarının yaşam ve ölüm, yaz ve kış, ışık ve karanlık, eski kral ve yeni kral, baba ve oğul, Eski Yıl ve Yeni Yıl güçleri arasındaki bir mücadeleyi sembolize ettiği bereket ayınlarının bir devamıdır. Dövüşün kendisi gruplar arasında ya da daha sıklıkla bireyler arasında bir savaş olabilir. Bitki örtüsünün güçlerinin kışın uykuda olması ile baharda uyanması arasındaki zıtlık da iki karşıt ilkeyi temsil eden dramatik bir yarışma şeklini almıştır. Ve bazen bu mücadele gruplar arasında *Tulukçu, Keçiler, Solağın oyunu, Arab oyunu* gibi oyunlarda gerçekleşir (1, 89);

Alay veya arayış. Oyunlar ya bir alay olarak ya da bir alayın aralıklarında çeşitli yerlerde tekrarlanarak sunulur. Bu oyunda ilkinin asıl nedeni büyüü bütün bir topluluğa yaymaktır. İkinci durumda oyunlar, izleyicilerin tüm köy halkından olduğu köy meydanında sunulur ve izleyicileri aksiyonun içine çekerek ya da doğaçlama sahnelere dahil ederek ritüel bir eylemin büyüünün toplumsal olarak yayılmasını sağlamaya çalışırlar. Evden eve erkek ve çocuklardan oluşan bir alay olduğunda, bazen yüzleri karartılır veya maskelenir ve hayvan derileri giydirilir. Bazen her evin önünde ya da içinde toplanan ev halkına bir oyun sunarlar, bazen uygun şarkılar söylerler ya da dans ederler ve bir sonraki eve geçerler. Her evde bağış isterler ve alırlar. Söylenenler “*Çift çıkarma*” ve ya “*Çift ekmeği*”, “*Gemi*” gibi oyunlarda gerçekleşir (1, 89);

Bir diğer önemli unsur ise **hayvanların temsilidir**. Hemen her oyunda hayvan kılıkları ve bazen de canlı hayvanlar kullanılır. En yaygın olanları deve, at, ayı, katır, kurt, kaplumbağa, kartal, kirpi, domuz, tilki, leylek, sıçan, keklik, tavşan, kedi, geyik, ceylandır. Oyunların isimleri “*Deve*”, “*Ayı*”, “*Geyik oyunu*”, “*Deve bodlaması*” ve b. (1, 92);

Anadolu oyunlarının çoğunda ortak olan diğer önemli unsurlar, **sahte ya da ritüel evlilik**, cinsel eylemin müstehcen pandomimleri, fallik şekle sahip sopa, değnek ya da tokmak gibi nesnelere ya da fallik anlamına dair imalarla birlikte sadece bir sopanın sunulmasıdır; bunların hepsi dünyanın doğurganlığıyla bağlantılıdır. Oyunların isimleri **Çırpı toplama, Gelin, Madımak** ve b. (1, 93);

Metin And mekalinin sonunda Anadolu oyunlarının alışılmadık zenginlikteki biçim çeşitliliğini ve Anadolu'nun dört bir yanına yayılmış olmalarını anlamak için şöyle yazıyor: “... Anadolu'nun, diğer Orta Doğu ülkeleri ve Avrupa'dan daha fazla olmak üzere, bu kalıntıların en zengin rezervuarı olduğu gerçeği hiç kimse tarafından şüpheyle karşılanmamaktadır. Bu törenlerin kökeni ve Anadolu-Lidya ve Frigya'dan yayılması hakkında varsayımlarda bulunulabilir. Ancak bu bereket ayınlarının en fazla sayıda ve en kapsamlı versiyonlarını sadece Anadolu'da buluyoruz” (1, 104).

Doğanın uyanışıyla bağlantılı olarak gösterilen oyun ve gösteriler, insanların çok eski bir kültüre sahip olduğunun redd edilemeyen bir kanıtıdır. Onun için insanların bu manevi zenginliği onların hafızasında yaşatılmalı ve tanıtılmalıdır.

Makalede her oyunun karakteri ve ilerleyişi anlatılmaktadır. Oyunlara sadece erkeklerin katıldığını, kadın rollerini kadın kıyafeti giyen erkeklerin oynadığını da belirtmek gerekiyor.

Edebiyat

1. Metin And. “On the Dramatic Fertility Rituals of Anatolian Turkey.” *Asian Folklore Studies*, 39.2, 1980, p. 85-104.
2. Metin And. *A History of Theatre and Popular Entertainment in Turkey*. Ankara, 1963-1964, p. 53-59
3. Alessio Bombaci. *Rappresentazione Dramatiche di Anatolia*. *Oriens*, 16 (1963), p. 171-193
4. Sr. E.T.Kirby. *The Origin of the Mummies' Plays*. *Journal of American Folklore*, 84 (July-Sept. , 1971), p. 275-288

5. Mummers' Plays and the Calendar. *Journal of American Folklore*, 86 (July-Sept., 1973)
6. The Shamanistic Origins of Popular Entertainments. *The Drama Review*, 18:1 (March, 1974) p. 4-15
7. Metin And. *A Pictorial History of Turkish Dancing*. Ankara, 1976, pp. 6-7.

ARIF ABDULLAZADE'NİN ESERLERİNDE ÇOCUKLUK

Pakiza ALİYEVA¹

Özet

20. yüzyıl, asırlık Azerbaycan edebiyatı tarihinde milli ve manevi değerlerin tanıtımı ve korunması açısından en önemli dönemlerden biri olarak kabul edilir. Bu yüzyıl boyunca Azerbaycan halkı, iki kez ulusal bağımsızlık ilanı, savaşlar, felaketler, soykırım, toprak kaybı ve zorunlu göç gibi zorluklarla karşılaştı. Bu olaylar, çocukların kaderini derinden etkiledi; bu tema, 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının önde gelen temsilcilerinden biri olan şair, nesir yazarı ve edebiyatçı Profesör Arif Abdullazade'nin (1940-2020) eserlerinde geniş bir şekilde ele alınmıştır.

Araştırma kapsamında Abdullazade'nin "Çocukluğumun Köy Düğünleri", "Henüz Çocuktum", "Yabancı Nefesler", "Babalar", "Savaş Yılları", "İstanbul'da Bir Çocuk", "Yüzyılın Çocuğu" gibi bazı şiirleri incelenmiştir. Bu eserlerde, savaş yıllarında çocukluk, maddi sıkıntılar ve toplumsal sorunlar bağlamında, yeni dönemin ahlak anlayışında "yenileme" konusuna önem verildiği gözlemlenmektedir. Abdullazade'nin eserlerinde çocukluk teması, milli ve manevi değerlerin kaybı ve ahlaki ekolojinin ihlali açıkça yansıtılmaktadır. Ayrıca, genç neslin ahlaki eğitiminde önemli bir yeri olan Azerbaycan dilinin, yabancı dillere kıyasla geri planda kalması ("Dilsiz Vatan Nedir Ki?!" da önemli bir mesele olarak öne çıkmaktadır.

Yazarın romanlarındaki kahramanların çocukluk anıları üzerinden, 1940'lar ve 1950'lerin çocuklarının kaderi ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Araştırma sürecinde, yazarın şiirleri, nesirleri ve romanlarının yanı sıra Arif Abdullazade'nin eserleri üzerine yazılmış çalışmalara da yer verilmiş ve mümkün olduğunca düşünceleri zenginleştirmek amacıyla bu eserlerden alıntılar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arif Abdullazade, şiir, çocukluk, çocukların kaderi, milli ruh, ahlaki değerler.

CHILDHOOD IN THE CREATION OF ARIF ABDULLAZADE

Abstract

The 20th century is regarded as a pivotal period in the long history of Azerbaijani literature, particularly for its role in promoting and preserving national and moral values. Throughout this century, the Azerbaijani people faced numerous challenges, including the declaration of national independence twice, wars, disasters, genocide, loss of land, and displacement. These events inevitably influenced the lives of children, a theme explored in the works of Professor Arif Abdullazade (1940-2020), a prominent poet, prose writer, and literary scholar of the 20th century.

In the research, various poems by Abdullazade, such as "Village Weddings of Childhood," "I Was Still a Child," "Stranger Breaths," "Fathers," "War Years," "A Child in Istanbul," "Child of the Century," and others, are analyzed. These works highlight childhood experiences during times of war, financial hardships, and social challenges, while also addressing the evolving morality of the new era. Abdullazade's writings reflect the theme of childhood, the erosion of national and moral values, and the degradation of moral ecology. Additionally, the

¹ Azerbaycan Devlet Pedaqoji Üniversitesi Şeki Şubesi, Dekan Yardımcısı, Kıdemli Öğretmen, ORCID: 0000-0003-3769-6198, aliyeva.pakize.filolog@mail.ru

diminishing importance of the Azerbaijani language in favor of foreign languages—a theme explored in the poem "What Is a Motherland Without a Language?!"—is noted as a significant concern in the moral education of the younger generation.

The fate of children from the 1940s and 1950s is also vividly depicted through the childhood memories of characters in Abdullazade's novels. The research draws on a wide range of the author's poems, narratives, and novels, as well as studies on his work, incorporating relevant excerpts to enrich the discussion.

Key Words: Arif Abdullazade, poetry, childhood, children's fate, national spirit, moral values.

Giriş

Şair, nasir, dramaturq, ədəbiyyatşünas alim, tərcüməçi, filologiya elmləri doktoru, professor Arif Abdullazadə'nin (1940-2020) istər bədii, istərsə də elmi yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yetərincə araşdırılmamış, ədəbi-nəzəri fikir tərəfindən lazımi qiymətini almamış sahələrdəndir. Tərəfimizdən aparılan genişplanlı tədqiqat işinin bir parçası kimi ortaya çıxan "Arif Abdullazadə'nin əsərlərində uşaqlıq" adlı araşdırma bu boşluğun qismən də olsa aradan qaldırılması zərurətindən meydana çıxmışdır.

Məqələdə əsas araşdırılan məsələyə keçməmişdən öncə qeyd etmək istərdik ki, A.Abdullazadə yaradıcılığı barədə şairin kitablarına yazılmış ön sözlərdə və ayrı-ayrı müəlliflərin onun haqqında yazdıqları məqalə və xatirələrdə müxtəlif fikirlərə rast gəlmək mümkündür. Onların arasında A.Axundov, T.Hacıyev, B.Əhmədov, N.Şəmsizadə, H.Nəsibova, V.Yusifli, K.Əliyev, F.Sadiq və başqalarının da fikirləri yer alır. Tədqiqat prosesində sözügedən müəlliflərin yazılarına, eləcə də Arif Abdullazadə'nin çap olunmuş kitablarında yer alan əsərlərinə müraciət olunmuşdur.

Arif Əbdürrəhman oğlu Abdullazadə 5 aprel 1940-cı ildə Şəkiddə dünyaya göz açmışdır. Şəkiddə orta məktəbi bitirdikdən sonra 1956-1961-ci illərdə o zamankı ADU-nun Filologiya fakültəsində təhsil almışdır. A.Abdullazadə 1966-cı ildə "Qafur Qantəmirin həyat və yaradıcılığı" mövzusunda namizədlik, 1977-ci ildə "Azərbaycan poeziyasında yaradıcılıq üslubları" mövzusunda doktorluq dissertasiyalarını müdafiə etmişdir. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının əsaslı kitabxanasında və Nizami adına Ədəbiyyat muzeyində redaktor mütəxəssis kimi işə başlayan A.Abdullazadə sonradan Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda fəaliyyətini davam etdirmiş, burada kiçik elmi işçi kimi işə başlayan gənc alim zamanla həmin institutda Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsində müdir vəzifəsinə qədər yüksəlmişdir və ömrünün sonuna kimi həmin vəzifədə qalmışdır (1993-2002). Professor A.Abdullazadə onlarla elmi məqalə və monoqrafiyanın müəllifidir, 7 elmlər namizədinin tədqiqat işinə rəhbərlik edib. Azərbaycan və SSRİ Yazıçılar İttifaqlarının üzvü olan şair uzun müddət Yazıçılar Birliyində poeziya bölməsinin sədri olub. 2002-ci il mayın 31-də 62 yaşında Bakıda vəfat etmiş və Şəkiddə yaxınlarının dəfn olunduğu qəbristanlıqda torpağa tapşırılmışdır.

Altmıncıncılar ədəbiyyatı üçün xarakterik olan forma axtarışları, intellektual və fəlsəfi poeziyanın üstünlüyü Arif Abdullazadə'nin poeziyası üçün də keçərlidir. Ədib məhdud mövzu seçmir. Vətən, doğma yurd, milli kimlik, mənəvi dəyərlər, insan yaşantıları, Yaradan və insan münasibətləri, həyat və ölüm, tənhalıq və təklük Arif Abdullazadə poeziyasında maraqlı poetik dillə oxucuya çatdırılır. Həmçinin şairin poetik istedadı mövzular arasında kəskin fərqi ortaya çıxmasına imkan verməmiş, bəzən bir nümunə daxilində bir neçə mətləbi ustalıqla birləşdirməyə nail olmuşdur. Şairin 60-cı illərdən başlayan ədəbi fəaliyyəti sonrakı onilliklərdə yüksələn xətlə inkişaf etmiş, əsərlərinin mövzu və mündəricəsində nəzərəçarpacaq dəyişikliklər baş vermişdir. Xüsusilə, 80-ci illərdən başlanan milli azadlıq uğrunda mübarizə, Meydan hərəkəti, 1990-cı ilin 20 Yanvar hadisəsi, ermənilərin ərazi iddiaları, Qərbi Azərbaycan'dan olan həmvətənlərimizin dədə-baba torpaqlarından didərgin düşməsi, Qarabağ müharibəsi Arif Abdullazadə'nin yaradıcılığında əsas xətti – Vətən xəttini təşkil etmişdir. Onun son dövr yaradıcılığında peşmançılıq və kədər notlarının üstünlüyü Azərbaycan ədəbiyyatının həmin zaman kəsiyində tipik durumundan kənar qalmır. Ənənəvi, çoxlarının müraciət etdiyi mövzularda yazmaq heç bir halda Arif Abdullazadə'nin poeziyasında təkrarçılıq və yeknəsəqliyə səbəb olmamış, şair özünəməxsus poetik təhkiyəsi ilə lirik və epik poeziya nümunələri, həmçinin 5 roman və 2 dram əsəri yaratmışdır.

Tədiqatın Əsas Hissəsi

50-ci illərin sonlarından mətbuatda imzası görünməyə başlayan gənc şairin ilk şeirlərində az da olsa dövrün tələbinə uyma, ədəbi dəb dalınca qaçma hiss olunur. Lakin çox keçmir ki, A.Abdullazadə lirikasında “hər şeydən yazmaq” ideyası arxa plana keçir. Sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatını şeir texnikası və üslubiyyat baxımından araşdıran A.Abdullazadə özü üçün bir yaradıcılıq yolu müəyyənləşdirir.

Yaradıcılığına lirik şeirlərlə başlayan Arif Abdullazadə sonrakı dövənlərdə müxtəlif ədəbi növ və janrlarda qələmini sınaşa da, oxucuları arasında ilk növbədə lirik şair olaraq qəbul olunmuşdur. İlk şeirlər kitabı 1964-cü ildə nəşr olunduqdan sonra bir-birinin ardınca “Könüllərin dünyası”, “Hər yerdə, hər zaman”, “Ana dünyamız”, “Vseqda i vsyudu”, “Sevin Azərbaycanı”, “Səninlə sənsiz”, “Svet Abşerona”, “Bəxtimizin kitabı”, “Seçilmiş əsərləri”, “Ulu Qorqud”, kitabları işıq üzü görür. Eləcə də mətbuatda və dövrü nəşrlərdə şeirləri və məqalələri çap olunur.

Arif Abdullazadə'nin şeirləri dövrün ədəbiyyatının tələblərinə bir çox hallarda cavab verməyə də, zamanın ruhunu duyan şeirlərdir. Həmin nümunələr içərisində uşaq taleyi, uşaq düşüncəsi, dünyaya uşaq baxışlarının əks olunduğu nümunələr yetərincədir. Arif Abdullazadə uşaqlar üçün yazan şair deyil, lakin onun tənha, zamanın dərini çəkən, kədərli qəhrəmanları arasında uşaqlar az deyil. Şair 1940-cı ildə dünyaya gəlmişdi və dünya ilə şairin ilk tanışlığı özünün də qeyd etdiyi kimi qanlı-qadalı müharibə - II Dünya müharibəsi (Böyük Vətən müharibəsi) illərinə təsadüf edir. Onun yaratdığı az qala bütün uşaq qəhrəmanları da məhz müharibə dövrünün maddi çətinliyi, yetimlik, həsrət, nisgillə yoxsulmuşlar. Şair sanki öz uşaqlıq təəssüratlarından uzaqlaşma bilməmiş və bu da onun qəhrəmanlarına təsir etmişdir. O, əksər qələm dostlarının etdiyi kimi kommünizmin təntənəsi ilə ağ günə çıxan, oktyabr inqilabının bəxş etdiyi “azadlıq”lardan faydalanan xoşbəxt, qayğısız uşaq obrazları yaratmamışdır. Əksinə daim sosial problematikanın qabardıldığı, həyatın sərt sınaqlarının önə çıxarıldığı qayğılı uşaqlığı təsvir etmişdir. “Hələ uşaqdım onda...” (1964) adlı şeirdə ədib bir zamanlar hamının onu uşaq hesab etdiyi vaxtlarda dünyanın dərini dərindən çəkdiyini, hər şeyi təbiətdən, doğuluşdan gələn duyub-anlamaq fəhmi ilə, minilik müdriklər kimi necə duyduğunu, böyüklərin dərini yaxından anladığını yazır:

Mənə sirr verməyirlər,

Mənə uşaq deyirlər.

Fəqət mənəim qəlbimdə

Nələr saxladığımı,

Min illik ömrü olan

Qoca dənizlər kimi

Bəzən sakit dayanıb,

Bəzən çağladığımı

Hələ bilməyir onlar...

Mənə sirr verməyirlər,

Mənə uşaq deyirlər.

Bəlkə də haqlıdırlar,

Çünki bilmir ki, onlar

Mən dünyanın dərini,

Dünyanın nəşəsini

Bir qəlbə daşıyıram,

Nələrlə yaşayıram... (Abdullazadə, 2003)

Şeirir sonunda müəllif artıq böyüdüyünü və özünün də kimlərə uşaq dediyini söyləyərək nəsillər arasındakı daimi fərqlərə işarə edir. “Uşaq gopları” adlanan başqa bir nümunədə də müəllif oxşar məsələyə müraciət edir, körpə dünyasının saflığının həyatın və çətinliklərin təsiri ilə, yaşadığıca itirilməsi məsələsinə toxunur.

Şairin 1987-ci ildə qələmə aldığı “Əsrin uşağı” adlı nümunədə yaradılan uşaq obrazı milli, məhəlli, regional problemlərin deyil, ümumilikdə zamanın müharibə dəhşətlərindən, aclıq, səfalət kimi bəlalardan əzab çəkən dünyadakı bütün uşaqların ümumiləşmiş obrazıdır:

*Əsrimizin bu anında,
zamanın bu məqamında
bir uşaqdan soruşdular:
- Nə olmaq istəyirsən?
Həkim, alim, mühəndis,
müəllim, usta, yolçəkən?
Baxışları
üfüqlərin göztutmaz
uzağında,
nəfəsi
göydən yerə
sel kimi axıb gələn
dumanlı dalğaların
qarışıq sazağında
uşaq
ağlından böyük
qatılşmış səs ilə,
sinəsindən
parça-parça axıb gələn
bir ixtiyar nəfəsilə,
sözlərində bir sitəm,
kəlmə-kəlmə dilləndi:
- Sağ*

*qalmaq
istəyirəm. (Abdullazadə, 2020)*

Burada səslənən “Sağ qalmaq istəyirəm” hayqırması peşə, sənət, paltar, oyuncaq və s. seçimləri qarşısında qalan təmin olunmuş qayğısız uşaqlıq həyatına qarşı qoyulur, dünyadakı həyatı yarımçıq kəsilmə, müharibə, aclıq və fəlakətlərin qurbanı olan uşaqların taleyinə etiraz kimi səslənir. Şeirir yazıldığı ildə (1987) artıq Böyük Vətən Müharibəsi geridə qalmışdı, Azərbaycan uşaqları müharibə taleyindən uzaq, qayğısız idilər. Lakin təəssüf olsun ki, 1988-ci ildə başlayaraq ermənilərin yersiz ərazi iddiaları və amansız işğal və terror siyasəti nəticəsində həmvətənlərimiz Qərbi Azərbaycan’dan və Qarabağdan dədə-baba torpaqlarından didərgin salındı, minlərlə uşağın taleyi didərginlik taleyi ilə əvəz olundu. Gözünü qan tutmuş, insanlıqdan kənar, qəlbi nifrət toxumları ilə sulanmış qanıqan ermənilərin başladığı amansız müharibədə yüzlərlə körpə açılmamış gül kimi soldu, həyatları yarımçıq qaldı. Təkcə 1992-ci ilin fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Rusiyanın 366-cı motoatıcı alayının iştirakı ilə Xocalı şəhərinin işğal olunması ilə bağlı üzücü faktların göstərilməsi yetərlidir ki, müharibənin uşaq talelərinə acı təsirinin miqyası aydın olsun. Belə ki, Xocalı faciəsi zamanı erməni vəhşiliyi nəticəsində 63-ü uşaq, 106-sı qadın, 70-i ahıl olmaqla, 613 Xocalı sakini qətlə yetirilmiş, 8 ailə tamamilə məhv edilmiş, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq valideynlərindən birini itirmişdir. Eyni zamanda 76-sı uşaq olmaqla, 487 nəfər yaralanmış, 1275 nəfər əsir götürülmüşdür. Əsir götürülmüş Xocalı sakinlərindən 150 nəfərin, o cümlədən 68 qadın və 26 uşağın taleyi bu günədək məlum deyil. Təəssüf ki, Xocalı tək deyil, onillərlə çadır şəhərciklərində

olmazın sıxıntı içərisində, soyuqda, nəmişlikdə, yarıac-yarıtox, təhsil, əylənmək və inkişaf etmək ehtiyacları ödənilməyən minlərlə uşaq “sağ qalmaq” arzusunun bariz nümunəsi idi.

Arif Abdullazadə'nin uşaq mövzulu şeirlərində ən çox diqqətdə saxlanılan məsələlərdən biri uşaqların mənəvi dünyasının təmizliyi və tərbiyədir. Ədibin əsərlərində ümubəşəri dəyərlərə çağırış nə qədər güclü olsa da, ilk sırada adət-ənənələr, inanclar, mənəvi aləmin tamlığı və ən əsası milli dil məsələsidir. Əslən Azərbaycanın qədim tarixə malik, elm və sənət beşiyi Şəkidən olan şair müxtəlif şeirlərində həmin o qədimlikdən, kökə bağlılıqdan qaynaqlanan bir sıra məqamlara diqqət verir. “Layla”, “Son kişilər”, “Dilsiz nə Vətən?!” , “Vərdislər”, “Cənnətlik nənəm”, “Uşaqlığın kənd toyları”, “Yad nəfəslər”, “Atalar” və s. şeirləri sözügedən mövzunun ən yaxşı önə çəkildiyi nümunələrdəndir. Arif Abdullazadə'nin daim diqqət önündə tutduğu problemlərdən biri uşaqların ailədə, həm də sağlam münasibətlərin mövcud olduğu bütöv ailədə böyüməsi, tərbiyə almasıdır. Onun istər şeirlərində, istərsə də romanlarında qarşımıza çıxan avtobioqrafik məqamlarda şairin öz ailəsində sərt görünsə də qayğıkeş ata obrazı ilə rastlaşırıq. Şair müharibə illərində özünün papaqsız olduğu halda atasının qonşunun atası müharibədə olan uşağına papaq alması detallını dilə gətirir. Göstərir ki, atam bizə qarşı soyuq, sərt, məsafəli idi, lakin onun insanlara qarşı sevgisi tək öz ailəsini qorumaqla bitmirdi. Eyni zamanda qayğıkeş nənə (“Cənnətlik nənəm”) və “*səbri dəryalar qədər, qəlbi günəş tutumlu, şafqəti, məhəbbəti dünyalar qədər*” olan ana obrazına da dəfələrlə müraciət olunur. Ancaq şair nigərindir. Bu nigəranlıq artıq ailə dəyərlərinin itməsi, sevgi və hörmət dolu bütöv ailələrin azalması, boşanmalardan sonra uşaqların tamlılaşa bilməyən “*iki tənhalıq arasında yaranan daha dərin tənha taleyi*” ilə bağlıdır. “Uşaqlığın kənd toyları” (1984) adlanan bir şeirində o öz uşaqlığı ilə müasir uşaqlığı müqayisə edir:

*Ataları səssiz illər,
sisli yollar,
anaları ər həsrəti,
oğul dərdi
aparmışdı –
dava təzə qurtarmışdı.... (Abdullazadə, 2020)*

Şair deyir ki, xalq arasında o zamanlar belə bir adət var idi, toyda ilk həm atası, həm anası sağ olan uşaq oynamalı idi. Lakin müharibə, aclıq, kimsəsizlik uşaqların əksəriyyətini yetim qoymuşdu. O zamanlar toyda ortaya çəkilib oynadılması az-az uşaq tapılırdı:

*Cavanların övladları
böyüsünlər, qocalıqlar
həm atalı, həm analı –
bu əhd ilə ilk havaya
elə uşaq oynamalı:
həm atalı, həm analı.
Gözlər uşaq gəzirdilər
həm atalı, həm analı,
uşaqlarsa dəstə-dəstə,
budaqlarda, damlar üstə,
baxışlarda ata gözü, ana izi,
həm atalı, həm analı
uşaq isə
tapılırdı, tapılmazdı
bir mağarda bir-ikisi. (Abdullazadə, 2020)*

Zaman dəyişilib, müharibə çoxdan bitib, toyların dəbdəbəsi artıb, həmin adətlər də yaddan çıxıb. Lakin bu səs-küylü, uzun maşın karvanlı toylardan sonra bağlanan nikahların ömrü azalıb, atalı-analı yetimlər dünyaya gəlir belə izdivaclardan:

Yollarımız

*ildən-ilə qanad açan
səsli-toylu maşınların
axınında dar görünür,
səs-sədasız, bər-bəzəksiz
keçən toylar
adımıza ar görünür.
Toylarımız çoxaldıqca
bu toylardan pərvazlanıb
illər sonra
o toylarda
oynamalı
uşaqlarsa hey azalır –
həm atalı, həm analı. (Abdullazadə, 2020)*

Bu arada qeyd etmək yerinə düşərdi ki, heç vaxt ailə qurmayan və övlad sahibi olmayan şair öz həyatı və tənhalığı ilə bağlı nümunələrin bir neçəsində özünü ata-ananın böyük sevgisindən məhrum tənha bir uşaq dünyaya gətirməkdən çəkinmədə haqlı sayır. Məsələn, “Bir vaxt istəsəydim” adlı şeirdə müəllif yazır:

*Bu dəcəl, bu şeytan, bu bal ətirli
arzu kimi şəffaf, səhər kimi saf
bu körpə mənim də ola bilərdi,
dünyanın həvəssiz addımlarını,
dünyanın nəfəssiz addımlarını,
gecə soyuğunu, səhər qəmini,
ömrün yuxularda keçən dəmini
bir anda əlimdən ala bilərdi.
Balaca körpüyə dönə bilərdi,
ümidlər, zəfərlər, çulğın həvəslər
bu körpə körpüdən keçib gələrdi
axşamlarıma, səhərlərimə,
evimə yurd salan ölkələrimə,
şəhərlərimə.
Bəlkə də əksinə,
düşüb qalardı,
yolunu çaşardı, tənha yaşardı
iki tənhalığın arasındakı
sisli yollarda. (Abdullazadə, 2020)*

Göründüyü kimi, müəllifə görə, sağlam ailə mühiti olmadan böyüyən körpələr “iki tənhalığın arasındakı sisli yollarda yolunu azar” və bunda tək günahkar ata və analar olar.

Arif Abdullazadə'nin 90-cı illərdən sonra yazdığı şeirlərində yenidən müstəqilliyinə qovuşmuş millətin illər boyunca öz milli kimliyindən uzaq salınması siyasətinin dil sahəsində də aparıldığı şübhəsizdir. Zorla ruslaşdırma, milli kimliyindən uzaqlaşdırmaq üçün rus dilində danışmaq tələbinin qoyulması və s. həmin dövrdə yazıb-yaradan bir çox müəlliflərin yaradıcılığında yer aldığı kimi Abdullazadə də bu mövzuya biganə qalmır. Bu prosesin erkən yaşlarda tənzimlənməsi, milli kimliyin təsdiqinin əsası olan milli dilin öyrənilməsi istiqamətində tərbiyənin aparılmasını zəruri hesab edir.

“Dilsiz nə Vətən?!” adlı bir şeirində o “ana dili” öyrənməyə çağırır. İlk baxışda bu fikrin mahiyyəti oxucuya aydın olmur, çünki ana dilini öyrənməyə çağırmaq daha məntiqlidir, lakin təsvirin sonrakı gedişatı boyunca şairin milli dilə sadıqlıyı insanı heyretə gətirir. Şair gənc nəslə xitabən deyir

ki, onların doğma dildən iraq düşmələrinin səbəbkarları əcnəbi dillərə meyil edən, öz dilində danışmağı özünə sığıdırmayan atalar, analardır:

*Ağzınızda dilinizi döndərib
qəlbinizə, ruhunuza calayan,
qanınızda tərsinə dil açdırıb,
dilinizi ilk kəlmədən çaşdırıb
bəxtinizin boğazına dolayan
atalardı, analardı,
bu gündən
atalara, analara ağlayın,
sizinlə bir böyüyən kininizi
atalara, analara saxlayın.
Dilimizə dönmək üçün bir zaman,
zərrəsinə dönmək üçün Vətənin
“ana dili” kəlməsini unudun,
nənə dili, baba dili öyrənin.
Öyrənin nə qədər nənələr sağdı,
öyrənin hələ ki, babalar sağdı,
hələ nənələrin, babaların da
bu gün neyliyəsen, neyliyəsen ki,
neçəsi bu eldən, dildən uzaqdı –
Ulu nənə dili öyrənin, quzum,
Ulu baba dili öyrənin, quzum,
qullara qulluqçu atalardan çox
ağayana dilə güvənin, quzum. (Abdullazadə, 2003)*

Ədib 70-ci illərin əvvəllərində Türkiyədə tərcüməçi kimi işləmiş və bu onun yaradıcılığında məhz Türkiyə mövzulu əsərlərin yaranması üçün mənbə rolunu oynamışdır. Şair bir müddət o zaman üçün əlçatmaz, ünyetməz kimi görünən ölkədə yaşamışdı, oradakı yaşam tərzinə, ictimai-siyasi proseslərə, milli xüsusiyyətlərə, hətta milli mətbəxə də az-çox bələd idi. Bu illərdə o əsasən bir sovet vətəndaşı kimi bir kapitalist ölkəsində baş verənlərə maraqla yanaşır, müəyyən mənada iki quruluş arasında müqayisə aparır. Ədibin belə müqayisə və müşahidələrinin yer aldığı şeirlərindən biri “İstanbulda bir uşaq”dır (1972). Bu nümunədə müəllif sanki uzun müddət Azərbaycan ədəbiyyatında dəbdə olan müstəmləkə ölkələrində ağır zəhmətə qatlaşmağa məhkum olan səfil uşaqların taleyi mövzusunda yenidən qayıdır. Lakin bu ilk baxışda belədir, mövzu oxşar seçilib. Həcmcə o qədər də böyük olmayan bu nümunəni diqqətlə oxuduqdan sonra şeirin ideyası bizə daha aydın görünür. Həyatın çətinlikləri ilə barışmış, başının çarəsinə baxmağı bacaran bu hazırcavab türk çocuğu müəllifdə və eyni zamanda oxucuda yazıqlıq duyğusunu yox, əksinə heyrət və hörmət hissləri yaradır. İlk öncə bu balacanın halına acıyan şair onunla həmsöhbət olmaq, vəziyyəti, kimliyi ilə maraqlanmaq istəyir, adını soruşduqda uşaqdan yaşına uyğun olmayan belə bir cavab alır:

*- Adımı neyləyirsən,
Bir şey al, ağabəy, sən,
Pulun olsa,
dünyada
Adsız da keçinərsən,
Pulun olsa,
dünyada
Ad-san da özü gələr,*

Yaşamalı, görməli

Dövrən də özü gələr. (Abdullazadə, 1979)

Həyatın bərk-boşundan çıxmış daha praktik, zaman, pul, ad-san haqqında yetkin təsəvvürləri olan uşaq qısa sürən dialoqun sonunda müəllifi bir daha heyrətləndirir:

- *Bəs qazancın nə qədər?*

- *Sənin verdiyin qədər,*

Onun verdiyi qədər,

Allahın verdiyi də

Bir candır

Bizə yetər,

Yetər ölənə qədər. (Abdullazadə, 2003)

Vaxtın dəyərini bilən bu uşaq atriq öz işinə o qədər bağlıdır ki, o həmyaşdaları kimi oyun və əyləncə dalınca yox, məhz zaman dalınca qaçır. Müəllif 1990-cı ildə yenidən İstanbulda olarkən bu mövzuya bir daha müraciət edərək “İstanbulda bir uşaq (18 il sonra)” adlı daha bir şeir yazır. Şair oxucusunu bu şeirdə köhnə tanışi ilə yenidən qarşılaşdırır, bir zamanlar küçələrdə məndil satan uşaq, işgüzarlığı ilə artıq böyük bir mağazanın sahibidir. Şairin sualları dəyişməməmişdir, o müsahibinin adını öyrənməkdə nə qədər israrlıdırsa, qarşı tərəf öz hazırcavablığı ilə cavabdan yayınmağa bir o qədər israrlıdır.

- *Adınız nə, əfəndim?*

- *Adımı neyləyiriz?*

Mənim ki, şər dünyada

Yox bir kələyim, fəndim,

Safdı, düzdü hər işim....

Axı ad da, soyad da

Pula biçilir indi,

Pulla ölçülür indi... (Abdullazadə, 2003)

Arif Abdullazadə ədəbiyyata şeirlə gəlsə, oxucuların qəlbinə incə ruhlu, insana yaxın xarakterik şeirləri ilə daxil olsa da, qələmini nəsrə də sınımışdır. Onun roman yaradıcılığı 1980-2000-ci illərdə qələmə alınmış beş romanı əhatə edir: “Bir ovuc torpaq”, “Duyum”, “İşıq zolağı”, “Sınaq kürəsi”, “Qanlı yaddaş”. Ədibin romanlarında uşaq taleyi və uşaqlıq məsələsinin işlənməsi barədə onu demək mümkündür ki, bu əsərlərdə qəhrəmanların uşaqlıq xatirələri şəklində fraqmentar şəkildə uşaq dünyasına işıq salınmışdır. Avtobioqrafik məqamların yetərinə yer aldığı bu romanlarda əsasən Böyük Vətən Müharibəsi və müharibədən sonrakı bərpa dövrünün uşaqlarının taleyi ilə qarşılaşırıq. Əyalət yerlərində yaşayan, sadə həyat tərzi keçirən, kasıb ailələrdən olan bu uşaqlarla bağlı parçalarda yenə də daha əvvəl müəllifin şeirlərində haqqında bəhs etdiyimiz məqamlara rast gəlirik. Məsələn, “Qanlı yaddaş” romanında tarixi köklərə bağlı, yaşadığı kiçik dağ şəhərciyindəki tarixi abidələrə maraq göstərən Adilin xatirələri kimi. A.Abdullazadə uşaq qəhrəmanlarına uşaq kimi yox, kiçik adamlar kimi baxır. Yəni onun kiçik yaşlı qəhrəmanları eynilə böyükklər kimi düşünür, həsrət çəkir, darıxır, plan qurur, seçim edir, təsirlənir və s.

Nəticə

“Arif Abdullazadə'nin əsərlərində uşaqlıq” mövzulu tədqiqat əsasında gəldiyimiz qənaəti qısaca belə ifadə etmək mümkündür:

- Arif Abdullazadə uşaq yazıçısı olmasa da, onun yaradıcılığında uşaq dünyası və uşaqlıq məsələlərinə yetərinə yer ayrılmışdır;
- Arif Abdullazadə'nin əsərlərində uşaq həyatının bütün tərəfləri – ailə, mənəvi dəyərlər, əxlaq və tərbiyə, sosial problemlər yetərinə geniş işıqlandırılmışdır;

- Arif Abdullazadə'nin uşaq qəhrəmanları sadəcə doğma Azərbaycan mühitini təmsil etmir, səfalət, müharibələr və fəlakətlərin toxunduğu bütün uşaqların taleyini əks etdirir;
- Arif Abdullazadə uşaqlara uşaq yox, məhz kiçik insan kimi yanaşır, onun uşaqları fizioloji cəhətdən uşaq olsalar da, dünyanı heç də böyüklərdən pis anlamırlar;
- Uşaq obrazları müəllifin həm poeziyası, həm də nəsrini əhatə edir və s.

İstifadə Edilmiş Ədəbiyyat

1. Abdullazadə A. Arzular. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1964, 45 səh.
2. Abdullazadə A. Bəxtimizin kitabı. Şeirlər. Bakı, Yazıçı, 1988, 192 səh.
3. Abdullazadə A. Bir ovuc torpaq. Bakı, Gənclik, 1982, 288 səh.
4. Abdullazadə A. Duyum. Bakı, Gənclik, 1986, 368 səh.
5. Abdullazadə A. Qatarla uşmaqdan yorulan durna. Bakı, Mücrü, 2020
6. Abdullazadə A. Sevin Azərbaycanı. Bakı, Gənclik, 1979, 102 səh.
7. Abdullazadə A. Səninlə sənsiz: şeirlər və poema. Bakı, Yazıçı, 1983, 134 səh.
8. Abdullazadə A. Tövbə duaları: şeirlər. Red. İ.Tapdıq. Bakı, Çarşıoğlu, 2003, 357 səh.

MEHMET TEVFIK'İN ESÂTİR-İ YUNÂNİYYÂN'INDA ÇOCUĞA DAİR*

Dr. Öğr. Üyesi Bedri AYDOĞAN¹

Doç. Dr. Bilge KARGA GÖLLÜ²

Özet

Osmanlı subay ve diplomatlarından Mehmet Tefik Paşa (1855-1915) İstanbul doğumludur ve daha çok Fatihli Mehmet Tefik olarak tanınır. Yazar asker ve diplomat yönü, vatanperver yaradılışı ve tarihçi kimliği ile öne çıkar. Edebiyata ve özellikle Namık Kemal'e hayrandır. Harbiye Mektebi'nden aldığı eğitimin etkisiyle Fransızcaya da hâkimdir. *Telhîs-i Târih-i Osmânî* (İstanbul 1302), *Osmanlı Târihi* (İstanbul 1328, 1330), *Esâtîr-i Yunâniyyân* (İstanbul 1332), *Şehzade Cem* (İstanbul 1327), *Anibal* (İstanbul 1303) isimli eserlerinin yanında çeşitli gazetelerde tarihe dair makaleleri, II. Viyana Kuşatması ve İstanbul'un fethi ile ilgili incelemeleri bulunur. Mehmet Tefik'in *Esâtîr-i Yunâniyyân*'ı Türk edebiyatında geniş yankı uyandıran ve Nev-Yunânîliğin manifestosu sayılabilecek bir eserdir. Yazarın Yunan mitolojisine dair görüşlerini içeren eser Türkçe ilk Yunan mitolojisi kitabı kabul edilmektedir. Bütün bunlar göz önünde bulundurularak Mehmet Tefik'in *Esâtîr-i Yunâniyyân* (İstanbul 1332) adlı eseri "Mehmed Tefik'in Esâtîr-i Yunâniyyân'ı (İnceleme-Metin)" başlığıyla Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi olarak tarafımızca çalışılmış ve 2021 yılında tamamlanmıştır. Matbu nüshalarına çeşitli kütüphanelerde rastlanan eserin çalışmaya dâhil edilen baskısı 762 sayfa olup Nisan 1911'de Bakırköy'de yazılmaya başlanmış ve 1913'te Büyükdada'da tamamlanmıştır. Eser, proje kapsamında çeviri yazıya aktarıldıktan sonra yazılma nedeni, biçim ve içerik özellikleri, anlatım yöntemleri, yazarın Yunan mitolojisine dair görüşleri bakımından incelenmiştir. Bu çalışmada araştırmalar sırasında eserde dikkati çeken çocuk ve çocuğa dair unsurlar incelenip değerlendirilmiştir. Eserin takriz kısmında Türklerin ve Osmanlıların Yunan mitolojisine karşı tutumunu Saksonya tabağının bir çocuğun eline verilmesine benzeten yazarın merak uyandırıcı yorumları ile çocuğa dair mitoloji bağlamında aktarılan bilgiler yüzyılın değerlerine ve Yunan mitolojisinde çocuğun yerine ışık tutacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Tefik (Fatihli Mehmet), Esâtîr-i Yunâniyyân, mitoloji, Yunan mitolojisi, çocuk.

ABOUT CHILDREN IN MEHMET TEVFIK'S ESATİR-İ YUNANİYYAN

Abstract

Mehmet Tefik Pasha (1855-1915), one of the Ottoman officers and diplomats, was born in Istanbul and is better known as Fatihli Mehmet Tefik. The writer stands out with his soldier and diplomat aspect, patriotic nature and historian identity. He admires literature and especially Namık Kemal. He is also fluent in French,

* Bu çalışma Ağustos 2021'de tamamlanan, yürürlüğünü Dr. Öğr. Üyesi Bedri Aydoğan'ın, araştırmacılığını Doç. Dr. Bilge Karga Göllü'nün yaptığı ve Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen "Mehmed Tefik'in Esâtîr-i Yunâniyyân'ı (İnceleme-Metin)" başlıklı projeden üretilmiştir (Proje No: 12845).

¹ Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, baydogan@cu.edu.tr ORCID: 0000-0002-5450-551X

² Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bilgekarga2011@gmail.com ORCID: 0000-0002-6786-3842

thanks to the education he received from the Military Academy. In addition to his works titled *Telhis-i Tarih-i Osmani* (İstanbul 1302), *Ottoman History* (İstanbul 1328, 1330), *Esatir-i Yunaniyyan* (İstanbul 1332), *Şehzade Cem* (İstanbul 1327), *Anibal* (İstanbul 1303), he published history books in various newspapers. Articles about, he has studies on the Siege of II. Vienna and the conquest of Istanbul. Mehmet Tevfik's *Esatir-i Yunaniyyan* is a work that has a wide repercussion in Turkish literature and can be considered as the manifesto of Nev-Yunanism. The work, which contains the author's views on Greek mythology, is considered the first Greek mythology book in Turkish. Considering all this, Mehmet Tevfik's work titled *Esatir-i Yunaniyyan* (İstanbul 1332) was studied by us as the Çukurova University Scientific Research Project with the title "Mehmed Tevfik's Esatir-i Yunaniyyan (Review-Text)" and was completed in 2021. The edition of the work, whose printed copies can be found in various libraries, is 762 pages long and was started to be written in Bakırköy in April 1911 and was completed in Büyükkada in 1913. After the work was transcribed within the scope of the project, it was examined in terms of the reason for writing, form and content features, narrative methods, and the author's views on Greek mythology. In this study, child and child-related indurations were examined. The information will be examined and evaluated. In the introduction part of the work, the intriguing comments of the author, who compares the attitude of the Turks and the Ottomans towards Greek mythology to the giving of the Saxony plate to a child's hand, and the information conveyed in the context of mythology about the child, will shed light on the values of the century and the place of the child in Greek mythology.

Keywords: Mehmed Tevfik (Mehmet from the Fatih), Esatir-i Yunaniyyan, mythology, Greek mythology, child.

Giriş

Mehmet Tevfik Paşa (d. 1855) İstanbul'da doğar, Harbiye'deki eğitimini tamamladıktan sonra hızlı bir şekilde kurmaylığa yükselir (Üçok, 1992: 433). Fransa ve Belçika'da ateşemiliter olarak görevlendirilir (Bursalı Mehmed Tâhir, 1342: C. III, s. 35). Mecîdî nişanıyla (dördüncü rütbeden) ödüllendirilen (31 Temmuz 1885) Tevfik Paşa binbaşı rütbesini alır (31 Ağustos 1886'da). Yunan sınırında keşif memurluğu (Eylül 1888), kaymakamlık (25 Ocak 1890), Paris sefaretî ateşemiliterliği görevlerini yürütür. Kendisine Osmanlı nişanı verilir (21 Ağustos 1891). Paris'te olduğu zamanlarda Londra deniz ataşeliğiyle birlikte Fransa'da yeni geliştirilen seri ateşli topların yapımına memur edilir (Nisan 1892) ve iki yılın ardından miralaylığa yükselir (5 Eylül 1894). Yurt dışındaki uzun süreli görevleri nedeniyle döneminde asker ve diplomat yönüyle öne çıkan Mehmet Tevfik (Ahmet Refik, 1331: 564-569; Hut, 2012: 16) Osmanlı Devleti'nin kadastro haritalarının çiziminde kullanılmak amacıyla Paris'te yaptırılan alet ile edevat imalatının başında da bulunur. Mirlivalığa getirilerek (11 Aralık 1895) Harbiye Mektebi ders nazırlığına tayin edilir. Paris'ten İstanbul'a döner, Brüksel ateşemiliterliğine görevlendirilir (8 Şubat 1897). Belçika'da da bulunan (Mart 1897) Fatihli Mehmet Tevfik'e, İran Devleti tarafından Şîr-i Hurşîd nişanı verilir (8 Ağustos 1903). Son olarak da Mecîdî nişanıyla ödüllendirilir (birinci rütbeden/8 Şubat 1906). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetiminde söz sahibi olmaya başlamasıyla İstanbul ve çevresinde önemli görevler yapar (Hut, 2012: 16). *Vatan Tehlikede* isimli risalesinden dolayı uzun süre Avrupa'da kalmak zorunda olan yazar (Büyük Lûgat ve Ansiklopedi, 1973: C. 12, s. 111) II. Meşrutiyet'in ilanıyla Belçika'dan İstanbul'a döner, Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dairesi'ne (26 Ağustos 1908) tayin edilir. Edirne'deki Nizamiye yirmi birinci fırka kumandanlığına (12 Ekim 1908) ve çok geçmeden bu ordunun Nizamiye üçüncü fırka kumandanlığına yükselir (23 Kasım 1908). Mekâtib-i Harbiyye nâzırlığı (26 Mart 1909), Terbiye ve Tedrîsât-ı Askeriyye müfettişliği (Ocak 1910) yapar. Görevi esnasında altın ve gümüş imtiyaz madalyasına layık görülür. Emekli olduktan sonra (6 Ocak 1914) sarılık hastalığına tutulur ve kurtulamaz (17 Aralık 1915)(Hut, 2012: 16). Mezarı Fatih'tedir (Bursalı Mehmed Tâhir, 1342: C. III, s. 35).

Asker, diplomat, tarihçi oluşu; vatanperverliği, fikirleri ve zekâsıyla dönemin önde gelen şahsiyetlerinden Mehmet Tevfik Fransızcaya hâkim olup edebiyata hayrandır. Namık Kemal'in ise kendisinde ayrı bir yeri vardır. Edebiyatla ilgilenmesi onun Târih-i Osmânî Encümeni'nin yardımcı üyelerinden biri olmasını sağlamıştır (Hut, 2012: 16). Mehmet Tevfik'in kaynaklarda *Anibal* (İstanbul 1303), *Esâtîr-i Yunâniyân* (İstanbul 1332), *Osmânî Târîhi* (İstanbul 1328, 1330), *Şehzâde Cem*

(İstanbul 1327) ve *Telhîs-i Târîh-i Osmânî* (İstanbul 1302) olmak üzere beş eseri olduğu belirtilir (Bursalı Mehmed Tâhir, 1342, C. III, s. 35; Hut, 2012: 16; Üçok, 1992: 433-434).

Esâtîr-i Yunâniyân bilinen ilk Türkçe Yunan mitolojisi kitabıdır. Mehmet Tevfik'in düşünce ve yorumlarını içermesi bakımından ayrı bir değer taşıyan eser basıldığı dönemde geniş yankı uyandırdı. Türkçede bu tarzda yazılan eserlerin en büyüğü (Bursalı Mehmed Tahir, C. III, s. 35) kabul edilen *Esâtîr-i Yunâniyân*'ın değeri, hakkında yapılan çalışmalarda da dile getirilir (Tan, 2020: 28-33; Karaaslan, 2020; Şahbaz 2001). Eserin mukaddimesi ile Abdülhak Hamit Tarhan'ın esere yazdığı takriz kısmı, yazarın döneme ve mitolojiye dair görüşlerini paylaşması, metin aralarında yorumlar yapması eserin kıymetini daha da artırır. Mukaddimeden *Esâtîr-i Yunâniyân*'ın Nisan 1911'de Bakırköy'de yazılmaya başlandığı anlaşılır. Yazar, Yunan mitolojisinin diğer mitolojilerden üstünlüğünü; Yunan mitolojisindeki incelik ve kavrayışın Hint, İran, Asur, Filistin ve Mısır'ın mitolojilerinde olmadığını; Yunan medeniyetinin erken oluşumundaki en büyük etkenin coğrafi yapı olduğunu; insanların başlangıçtan beri yaradılışın sırlarını anlayabilmek arzusu taşıyıp bunda aciz kaldığını; Yunanlılar için durumun farklı cereyan ettiğini söyler. Ona göre Yunanlıların içinde bulunduğu muazzam coğrafya onların akıllarını çevik bir hâle getirmiştir. Coğrafi yapı eski Yunan ahlak ve şairaneliğiyle birleşince ise ortaya görkemli bir mitoloji çıkmıştır. Yunanlıların güzel sanatlarda gösterdiği gelişme ve yaratıcılık da yaşanan sürecin doğal bir sonucu olmuştur.

Mehmet Tevfik'in eserin girişinde Yunan mitolojisini anlamayan toplumlara yaptığı eleştiriler dikkat çekicidir. Yazara göre, İslam âleminde dinin direği olan ve çeşitli devirlerde kahramanlıklarıyla kendini ispatlayan Türklerle onların ardından gelen Osmanlılar maalesef yiğitlere mahsus kol güçlerine akıl sporunu katmamışlardır. Eğer geçmiştekilerin izinden gidip bu konuda metanetli olsalardı, Akropol Mabedi bugün şüphesiz harabe olmaz ve dünkü ihtişamıyla onların ellerinde kalırdı. Osmanlıların Abbasilerin yolundan ayrılmasını hatalı bulan Mehmet Tevfik, onların eski Yunan ilim ve marifetini aşağı görme ve ihmal bir yana araştırıp derinlemesine incelediklerini ve bu sayede fetih kılıcının ihtişamlı kınını maharetli sanatlarla yapma zaferine eriştiklerini belirtir:

“İslâm ‘âleminde “‘İmâdü’ d-dîn” tavsîfine, edvâr-ı muhtelifedeki himemât-ı bahâdirâneleriyle, isbât-ı istihkâk eden Türklerle onlara terdifen gelen ‘Osmânîler bu haydarî küşîş-i sâ’idâneye verziş-i dimâğiyi terfik husûsunda da eslâfin izini bırakmamakda ibrâz-ı salâbet edebileydiler - bugün ellerinde kalacağı hiç şübhe götürmeyen- Medînetü’l-hukemâ (Atina) onun vaktiyle en bülemlend bir numûne-i mütehaccir-i ‘irfânî olan, “Akropol” ma’bed-i esâtîr-i âsâr-ı mi’mârîsinin, bugünkü harâbeliğiyle değil, belki dünkü ‘ammâr u ihtişamıyla ‘arz-ı endâm etmesi aaleb-i ihtimâl idi” (s. 5)¹.

Mehmet Tevfik Paşa'nın *Esâtîr-i Yunâniyân* adlı eseri Türk edebiyatında değişimlerin görüldüğü, Batı'dan çevirilerin yapıldığı, Batı klasiklerinin tanındığı, mitoloji konusuna ilgi gösterilmeye başlandığı bir dönemde Yunan mitolojisini epeyce geniş bir biçimde ele alması bakımından önemli bir yere sahiptir². Bu kıymetli eser üzerine yapılan çalışmalar metnin çeviri yazıya aktarılması ve genel değerlendirmelerle sınırlıdır. Eserin biçim ve içerik özellikleri, dil ve anlatımı, edebî yönü vb. niteliklerini kapsayan inceleme rastlanmaz.

Eserde çocuk ve çocuğa dair unsurlar geniş bir yer tutar. Mehmet Tevfik, Osmanlı'yı Yunan medeniyeti karşısındaki tutum ve davranışları noktasında bir çocuğa benzettir. Bu durum küçük fakat elmas değerindeki Saksonya tabağının³ çocuğun eline oyuncak olarak verilmesi gibidir. Çünkü değer

¹ Bulguların eserden alıntılar yapılarak değerlendirilme nedeni eser üzerine yapılan yayınlardaki çeviri farklarıdır. Bildiri boyunca metin alıntıları şu eserdeki sayfa numaralarını göstermektedir: "Mehmed Tevfik (1329). *Esâtîr-i Yunâniyân*. İstanbul: Mekteb-i Harbiyye Matbaası.

² Proje çalışmamız devam ederken metin çevirisi odaklı iki çalışma daha yapılmıştır: Ak, N. (2023). *Mehmed Tevfik Yunan Mitolojisi (Esâtîr-i Yunâniyân)*. Ankara: Dorlion Yayınları; Karaaslan, M. H. (2020). *Mehmed Tevfik, Esâtîr-i Yunâniyân (Yunan Mitolojisi)*. Ankara: Grafiker Yay.

³ Almanya'nın Saksonya bölgesinde yapılan güzel ve iyi cins porselenden yapılmış tabak vb. için kullanılır. 18. yüzyılda ise Saksonya krallığı porselen krallığı olarak anılacak kadar bu konuda kendini geliştirmiştir. bk.:

algısı gelişmemiş bir çocuk onu ya elinden düşürecek ya da yere fırlatacaktır ve tabak bin parça olup gidecektir. İlim ve marifetle kendini ispatlayamayan kavimlerin güzel sanatların mahiyetini takdir etmede oyuncağını kıran idraksiz bir çocuktan farkı yoktur. Kasti olmasa bile işin ehlinin eline geçmeyen bir şeye ihmalle zarar gelmesi kaçınılmazdır:

“Kıymeti ağırlığında elmâs değen tefârikden nâdide bir Saksonya tabağı bir çocuğun eline oyuncak verilirse yâ elinden düşürerek, yâ bir yere fırlatarak onun bin parça olup gitmesi mukadderât-ı zevâlındendir. Hücet-i ‘ilm ü ma’rifetle isbât-ı rüşd ü hüviyet edemeyen kavimlerin de âsâr-ı nefisenin takdîr-i mâhiyyetinde oyuncağını kıran, atan bir tıfl-ı bî-idrâkden farkı yokdur. Elleri düşen enfes-i âsârı, ‘amden bile olmasa, bir ihmâl-i nâ-ehlâne ile tahrîb ederler. Hadd-i zâtında kıymeti olan bir mâddeyi takdîr edebilmek onu tanımakla meşrûtdur” (s. 5-6).

Abdülhak Hamit Tarhan’ın eserine yazdığı takrizde memnun olan Mehmet Tevfik, onu *Esâtir-i Yunâniyân*’ın başına ilave eder. Abdülhak Hamit Tarhan bu takrizde eserin yazılmasından duyduğu sevinci dile getirir. Ona göre Yunan mitolojisini Mehmet Tevfik’in eserinden daha iyi anlatabilecek bir eser daha yazılmamıştır. Mısralarında çocukların büyüdüğünü, ihtiyarların ise göçtüğünü belirten yazar ihtiyar ile çocuk arasında kalıp yılların yıpratamadığı bir insan tasviri yapar:

Çocuklar büyür ihtiyârlar göçer
Fakat ihtiyârlar olurlar velûd
Bu hem ihtiyâr hem çocuk bir vücûd
Ki hiç göçmemiş belki çığner geçer
Der-âgûş edilmekde yoksa rızâ
Ferâmûş edilmekde vardır kazâ (Takrîz’den)

Şimdiye kadar mitolojide çocuk üzerine çeşitli çalışmalar yapılmışsa da (Akyıldız Ercan, 2013; Almelek İşman, 2021; Demircioğlu, 2024; Jurakuziyev, 2015; Kalafat, 2015; Karadoğan, 2019; Osmanova, 2015; Özer, Tokdemir, Yıldırım, Koçak, Bütün, Enginyurt, 2014) *Esâtir-i Yunâniyân*’ın çocuk ve çocuğa dair unsurlar bakımından değerlendirildiğine rastlanmamıştır. Mitoloji metninin dışında gerek yazarın benzetme dünyası ve yorumlarında gerekse Abdülhak Hamit Tarhan’ın esere yazdığı takrizde çocukla ilgili hayaller dikkati çektiğinden Türk ve Osmanlıların Yunan mitolojisine karşı tutumunu daha eserin mukaddimesinde çocukla ilişkilendirerek anlatan Mehmet Tevfik’in eseri bu çalışmayla ilk defa çocuk bağlamında ele alınmıştır. Öncelikle Mekteb-i Harbiyye Matbaası’nda H. 1329/M. 1911 tarihinde basılan ve 762 sayfadan oluşan eserde “çocuk” sözcüğünün geçtiği yerler incelenmiş¹, ardından bulgular, “*Esâtir-i Yunâniyân*’da Çocuk” alt başlığında konularına göre tasnif edilmiştir.

Esâtir-i Yunâniyân’da Çocuk

Yunan mitolojisine dair pek çok gelenek, görenek ve uygulamayı içeren eserde, “çocuk” sözcüğünün kullanım alanıyla bağlantılı kısımlar incelenerek tespit edilen bilgiler aşağıda “Yeni Doğan Çocukla İlgili Uygulamalar”, “Çocuk Davranışları”, “Çocuk Eğitimi”, “Çocuk Güzelliği” alt başlıklarında değerlendirilmiştir.

1. Yeni Doğan Çocukla İlgili Uygulamalar

Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi (1972). Saksonya [C. 10, s. 867]. İstanbul: Meydan Yayınevi; Güngör, M.C. (2020). *18. Yüzyıl Avrupa Porselenlerinde Osmanlı Figürleri*. İdil, 69, 769-778.

¹ Bu çalışma eserdeki “çocuk” kelimesi geçen yerlerle sınırlandırılmış, “çocuk” manasına gelen “evlâd, nev-zâd, tıfl vb.” sözcükler incelemeye dâhil edilmemiştir.

Yeni doğan çocuklar, uzun bir ömre sahip olmaları amacıyla kutsal suya batırılıp çıkarılır. Yunan mitolojisinde en fazla konu edilmiş kahraman olan Aşil (Akhilleus) (Erhat, 1984: 25), doğduğunda annesi tarafından kutsal suya batırılır ve suyun hayatı boyunca onu zırh gibi koruyacağına inanılır. Ancak suya daldırıldığı sırada bir ayağı dışarıda kalır ve Aşil, Paris'in attığı okun ayağına denk gelmesiyle ölür: “Suya daldırıldığı zamân vâlidesinin tuttuğu ayak -tabî’î dışarıda, elinde kaldırdığından- o mu’cizeden hisse-dâr olamadı. Bundandır ki Paris’in ayağına atıp sapladığı ok onu hâk-i helâka sürmüş idi” (s. 54).

Mitolojinin Tanrıları Aşil’e (annesinin belirttiğine göre) ok işlemez bir muska takarlar. Mehmet Tevfik bu olayı Abdülaziz Han¹ (1861-1876) ile Ziya Paşa (1829-1880)² arasında geçen hadiseyle de ilişkilendirir. Nişan atma merasiminde Abdülaziz Han’ın testiye nişan alıp isabet ettirememesi üzerine Ziya Paşa’nın onun gönlünü almak için irticalen söylediği mısralarda “belki kurşungeçirmez bir nüsha takmış boynuna” diyerek Aşil’in kutsal suyla yıkanma olayına gönderme yaptığını söyler.³ Ona göre testi, ayı bile paramparça eden padişahın tüfeğinden korktuğu için boynuna bir muska takmış olmalıdır: “Yunân-ı kadîm kahramân-ı ma’rûf u müte’ârifî (klasik) Aşil’in de -anasının delâlet-i i’câz-kârânesiyle- gâlibâ boynuna esâtîr Yezdânları kurşun değil ammâ, ok işlemez bir nüsha takmışlar idi” (s. 54).

Likurg kanunlarına göre bir erkek çocuk doğduğunda kabilenin en yaşlıları tarafından muayene edilir, bünyesi zayıf doğan çocuklar uçurumdan atılırdı: “Tayijemet” dağı uçurumlarından birine atılır; itlâf edilirler idi. Nahîfü’l-bünye olarak doğan erkek çocuklar bu sûretle telef edilip ...” (s. 83).

Bazı babalar, yeni doğan erkek çocukları yutar. Günahsız olan bu çocukları babasının gazabından genellikle anneleri kaçırarak kurtarır. “Jüpiter”, “Poseydon” ve “Pluton”un anneleri hile yaparak kocası Satürn’e (Kronos) çocukları yerine üç tane taş verir ve onları babasından kaçırmayı başarır:

“Zevce-i eyyâm evlâd düşkünü bir mâder idi. Pederin doğan oğulları hep yutup itlâf etmesinden pek müte’ezzî oluyor idi. Evlâdından “Jüpiter”, “Poseydon”, “Pluton” nâmındaki üç oğlunu babalarının gadr-ı tu’mesinden kurtarabilmek için çâreler, hud’alar taharrisine baş urdu. Bu bî-günâh nev-zâdları yutmak mutâlibesinde bulunan Satürn’e, onlar yerine hâzırladığı, üç iri taşı verdi. Hileyi anlamamazlıktan gelen Yezdân-ı evkât, ses çıkarmadı; o taşları yutdu. Babalarının elinden bu sûretle kaçırılan çocuklar kendilerinden ses çıkmaz birkaç sâdik düstun yed-i sıyânet ü terbiyelerine tevdi’ olundular. Satürn (Kronos) bir dürlü onları bulup yakalayamadı” (s. 212-213).

Ardından yutan kişiye su içirilerek çocuklar kusturulur ve dünyaya yeniden getirilir:

“Metis perî-i sâhib-idrâki Zefs’e babası Satürn’ün vaktiyle yutmuş olduğu -lisân-ı esâtîrde ‘Abdir’ denilen- taşı kusduracak mu’âleceli bir su içirilmesini teklîf etdi. Bu mu’âlece yüzünden Satürn’ün bütün yutduğu çocuklar yeniden dünyâyı gördüler. Bu sûretle erkek kardaşlarıyla hemşirelerini buldukları mahbesden kurtaran Jüpiter onlarla birleşti; pederleri Satürn ile ‘ammileri Titanlar ‘aleyhine i’lân-ı cidâl etdi” (s. 226).

Rea’nın perilere emanet ettiği Zefs keçi sütüyle, bir rivayete göre de güvercinlerin getirdiği amberli iksir ve kartalların kaya oyuğuna akıttığı ölümsüzlük iksiri sayılan nektarla beslenir. Periler, onun Tanrısal bir güçle yükselen sesini (ağlama vb.) birbirine vurdukları mızrak ve kalkanlarla gizler:

¹ Ayrıntılı bilgi için bk.: Küçük, C. (1988). Abdülaziz. *İslâm Ansiklopedisi* [C. 1, s. 179-185]. İstanbul: TDV.

² Geniş bilgi için bk.: Uçman, A. (2013). Ziyâ Paşa. *İslâm Ansiklopedisi* [C. 44, s. 475-479]. İstanbul: TDV; Apaydın, M. (2001). *Türk Hiciv Edebiyatında Ziya Paşa*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

³ “Pâdişâhım sanma ki urmaz nişânı kurşunun,

Mâhî çâk eyler tüfenk, girse mihrin koynuna;

Satvet-i şâhânedan biçâre desti havf ile,

Belki kurşun işlemez bir nüsha takmış boynuna!” bk.:Mehmed Tevfik (1329). *Esâtîr-i Yunâniyân*. İstanbul: Mekteb-i Harbiyye Matbaası, s. 54.

“Hıfz-ı esrâr cibilletinde bulunan bu ‘akıllı perîler, Rea tarafından onlara emânet edilen razî’-i sabîyi sicill-i esâtîrde “Atmalta” nâmıyla mukayyed bir keçinin südüyle beslemekte terâhî etmediler. Nevzâd-ı lâhûtînin vâveylâ-yı tufeylânesi duyulup saklandığı yer belli olmasın diye bir nev’ raks ibdâ’ eden perîler ‘ale’t-tevâlî ellerindeki harbeler ile vurdukları kalkanların dünyaları kaplayan tarrâka-ı hevl-i irâkasını o vâveylâya karışdırırlar idi. Zefs’in bu devre-i ridâ’da südle beslenmeyip “‘anberiyye’ mâ’ide-i câvidânîsi ile ‘nektâr’ kevser-i esâtîrîsini yiyip içerek beslendiği rivâyeti vardır. Aksâ-yı Bahr-i Muhit’den gelen gügercinler İda Mağarası’nda ona bu mâ’ideyi getirirler; bir kaya oyuğuna kevser-i nektârı akıtan iri bir kartal da hâkim-i müstakbel-i kâ’inâta içecek verir idi” (s. 225-226).

Apollon’un doğumu sırasında annesi Leto şiddetli doğum sancıları çeker, iki kolunu hurma ağacına dolar ve dizlerini çimenlere dayar. Çocuk kendini aydınlığa sıçrayarak atar. Orada bulunan kadın Tanrılar sevince boğulur. Ardından berrak bir su ile çocuğu yıkayıp kundak olarak taze bir dokuma kumaş (duvak) verirler. Altın bir kuşak ile bebeği sıkarlar. Apollon annesinden süt emmez. Onun yerine Temis perisi bebeğin dudaklarına cennetin ölümsüzlük içkisi ve amberbaris (sarı çalı) sürer:

“İlitya, Delos toprağına ayak basar basmaz, Leto’da en şiddetli doğurma ağırları baş gösterdi. O, iki kolunu hurmâ ağacı etrâfına atar. Dizlerini yumuşak çimenlere dayar. Ayağı altındaki toprak ona güler. Çocuk da aydınlığa sıçrar, atlar. Oradahâzır bütün nisvân yezdânlar bir sürür çığlıtı koparırlar. İşte o anda Fibus, yezdânlar berrâk su ile seni yıkarlar. Sana kundak olarak beyâz bir duvak, hafif ve tâze bir dokuma verdiler. Onu altın bir kuşak ile sıkıp bağladılar. Altın kuşaklı Apollon’a vâlidesi süt vermedi. Fakat “Temis” perîsi onun câvidânî dudaklarına kevser-i nektâr ile ‘anber bâris tattırdı” (s. 297-298).

Vesta¹ bakir bir güzeli iğfal edince kadın ikiz oğlan çocuğu doğurur ve Vesta kendi ayıbını örtmek için onları Tiber Irmağı’na atar. Poseydon kadını ve çocukları kurtarır, dişi bir kurt ise çocuklara sütanneliği yapar, onları eğitir. Bu kardeşler Roma’nın temelini atan kişilerdir:

“İzid-i nâr Vesta, hâdimelerinden bir bâkir-i hüsnâyı yezdân-ı cidâl iğfâl ve iknâ’ ederek o bâkir-i fânîyi firâş-ı lâhûtîsine aldı. Bu mu’âşakanın yâd-dâşt-ı ebedîsi olarak ona bir çift oğlan çocuk hibe etmiş idi. Anaları bâkir-i muğfel Vestal tarafından setr-i ‘uyûb fikriyle atıldıkları ‘Tiber’ Irmağı’ndan Poseydon sehâbetiyle kurtularak dişi bir kurt murzı’alığıyla terbiye edilen bu ikiz kardaş nihâyet Roma’nın ilk temelini atmışlar idi” (s. 398).

Metanira, oğlu Demokon’u bir sütanneye verir. Tanrı olan ve Dimitra adındaki bir sütanneyle büyüyen Demokon, Tanrılar gibi ekmek yemeye ve süt emmeye ihtiyaç duymaz. Devamlı surette büyür. Dimitra onu amberbars ile besler, Hz. Mûsâ’nın fırında korunması hikâyesinde olduğu gibi onu ateş içinde saklar. Metanira bu hâli görünce müdahale eder. Ancak annenin davranışı Demokon’a ölümsüzlük mertebesini kaybettirir:

“Metanira, ferzend-i sabî ‘Demokon’u dâye-i îzide tevdi’ etmiş idi. Onun mu’cizât-ı yezdânîsinden olarak çocuk ‘bir izid gibi ekmek yemeye, süt emmeye muhtâc olmaksızın’ derhâl büyümeye başladı. Dimitra, onu câvidânlar mâ’idesi ‘anberbars ile besliyor; kolları arasında tuttuğu çocuk üzerine usûletle nefes ederek bu nefha-i i’câz-kârânesiyle onu hayât-ı câvidânîye takrîb ediyor idi. Gece olunca -Fir’avn karısının benî İsrâil’in râhber-i necâtı Musa’yı kızgın bir fırında hıfz u sıyânet etdiği hikâye-i sâdıkasını hâtırlatacak bir sûretde dâye-i izid de radi’asını, akrabâsının haberi olmaksız, âteş içine bırakıp saklıyor idi. Oğlancığın böyle alevler içine atıldığını bir gün tesâdüfle gören Metanira evlâdının yanıp telef olacağı vâhimesiyle dūçâr-ı beht ü haşyet olarak acı çığlıklar koparmaya başlamış idi. Bu hâlden bî-huzûr olan mâder-i turâb çocuğu âteşden çekerek almış; fakat Keleus’un zevcesini azar ve tekdîrden men’-i nefis edememiştir. Biçâre ana bilmiyor idi ki “sabî Demekon’un her gece atıldığı âteşin leheb-i sūzânı onu turâbî ve fânî ‘uzuvlardan tecrîd ile lâ-yemûtluk mertebe-i mûte’âliyyesine is’âd edecek” idi” (s. 481).

¹ Kronos, zevcesi Rea’dan doğan çocukları doğar doğmaz yutar; Rea doğurmayı yine de bırakmaz; Hiraklis de Megara’dan olan evladını telef eder. bk.: Mehmed Tevfik (1329). *Esâtîr-i Yunânîyân*. İstanbul: Mekteb-i Harbiyye Matbaası, s. 467-468, 642.

Diyonisos (Şarap Tanrısı) doğduktan sonra toprak ana onu kucağına alır, sarmaşıklarla üzeri örtülür ve annesinin uğradığı zarardan böylece kurtulur. Zorlu zamanların ardından babası gelip onu alır ve kalçasının içine sokarak korur. Diyonisos (Şarap Tanrısı), babasının kalçasında büyür, ikinci kez doğar:

“Bu nevzâd-ı lâhûtîyi, dâye-i turâb âgûş-ı sahâbet ü sâyebânına çekip almasa, Kadmus Sarâyı'nın sûtûn-ı garrâlarını pek sık yer sarmaşıklarının yeşermeye başlamış dallarıyla üttüp kaplamasa idi, onun da mâder-i saf-derûnunun uğradığı mühlikeye iştirâki zarûrî idi. Bu bâdirenin zuhûrundan çok geçmeden îzid-i nev-zâdı peder-i müte'âlisi yetişdi, aldı; onu kalçası içine sokdu; orada korudu. Lâhûtî çocuk bu sûretle korunarak baba kalçasında ikmâl-i 'iddet-i tenemmüv etdi; ikinci def'a olarak doğdu” (s. 512-513).

Ödip babasını öldürüp annesiyle bilmeden zina edince Tanrıların gazabına uğrar, ülkedeki çocuklar anne karnında telef olur:

“Pederinden seyyib kalan anasıyla, onu tanımayarak, izdivâcından dört evlâdı dünyâya geldi. Min gayr-ı ta'ammüdin de olsa bu irtikâb-ı zünûb yezdânların onun 'aleyhinde gazablarını celb etmiş idi. Teb ülkesi dehşetli mesâ'ibe tutuluyor idi. Bütün fevâkih ve nebâtât, köklerinden kavrulmuş, kuruyup dökülüyorlar; çocuklar, hayvân yavruları, doğmadan evvel ana karnında iken telef olup gidiyorlar idi (s. 682-683).

Mede, kendisini terk eden eşi Yason'dan intikam için nişanlısını ve çocuklarını öldürür. Mede'nin “fâcire” olarak nitelendirilmesi çocuklara karşı yapılan zulmün hoş karşılanmadığını gösterir:

“Gönderdiği tılsımlı bir libâsı Yason'un nişânlısı sırtına giyer giyemez kavruldu. Bununla Yason'dan tamâmıyla intikâm alamadığına kâni' olan fâcire ondan olan çocukları da telef etdi. Sonra kanâdlı hayyeler koşulu bir 'acele-i zî-ş'e'âmete atlayarak Atina'ya doğru çekildi gitdi” (s. 720-721).

2. Çocuk Davranışları

Güzel sanatların değerini anlamayan toplumlar bir çocuğa benzetilir. Bu kişiler, elindekinin ne olduğunu ve değerini anlayamayıp onu yere atan ya da fırlatan çocuk gibidir:

“Hüccet-i 'ilm ü ma'rifetle isbât-ı rüşd ü hüviyet edemeyen kavmlerin de âsâr-ı nefisenin takdîr-i mâhiyyetinde oyuncağını kıran, atan bir tıfl-ı bî-idrâkden farkı yoktur. Elleri düşen enfes-i âsârı, 'amden bile olmasa, bir ihmâl-i nâ-ehlâne ile tahrîb ederler. Hadd-i zâtında kıymeti olan bir mâddeyi takdîr edebilmek onu tanımakla meşrûtdur” (s. 5-6).

İskender daha çocukluk çağında şan ve şerefe önem verir, yerinde duramaz. Bu yaradılış ve davranışlarını bilen akranları onu Olimpiyatlardaki koşu müsabakasına davet edince karşısına kralların gelmesini ister. İskender öz güvenli bir tavır sergiler:

“Henûz çocuk iken -o çağdan beklenmeyecek bir mertebede- şân u şerefe pek meyl ü hevesi var idi. Tavr u hareketde pek çâlâk idi. Bu tab' u tavra vâkıf olan akrânının Olimpiyad'da onu koşu müsâbakasına teşvîk etmelerine “müsâbakada karşıma çıkacak krallar olmalı ki ben oraya gideyim!” diye mukâbelede bulunduğu *Siyer-i İskender*'de mukayyedir” (s. 131).

İskender İran'da babasının yanına gelen elçileri genç bir şehzade olarak kabul eder ve onlara sorduğu sorular çocuktan beklenmeyecek sualler olarak görülür. Makedonya'dan ülkesine ne kadar mesafe olduğu, geçilen memleketlerin durumları, şahın savaşta nasıl davrandığı gibi soruları elçileri hayrete düşürür:

“Bir gün iklim-i Fürs'den (kadîm Îrân) pederi nezdine gelen sefirleri genç şehzâde İskender kabûl etmiş idi. Esnâ-yı musâhebede sefirlerle çocukça su'âllerde bulunmuyor; Makedonya'dan şâh-ı Fürs'ün iklim-i vâsi'ine ne kadar mesâfe bulunduğu, mürûr edilecek memleketlerin ahvâli, şâhın harbde nasıl hareket ettiği gibi 'âkılâne ve müdekkikâne istizâhlar ile sefirlerin nazar-ı hayret ü takdîrini celbediyor idi” (s. 131).

Eros merhametsiz, Tanrıları ve insanları sıkan, yaramaz ve fettan bir çocuktur. Etrafına alaycı şekilde bakmaktan zevk alır. Resim ve heykel sanatçıları ise onu ilahi güzelliğin yaramaz oğlu, kanatlı ve ergenlik çağında bir çocuk olarak betimler:

“‘Eros’ bir sabî’-i bî-rahmdir; yezdânları da insânları da giriftâr-ı zucret eder. O, yaramaz ve fettân bir çocuktur; zahm-dîdeleriyle istihzâ etmekden lezzet alır’ tarzında onu vâsf ederler. Resm ü sanem mehère-i san’atkârı ilâhetü’l-hüsnün yaramaz oğlu ‘sevda’yı hâriku’l-âde bir güzellikte kanâdlı bir sabî’-i nâ-mürâhik olarak tasvîr ederler” (s. 434).

Kral ve karısı tesadüfen buldukları Ödip’i evlatlık alıp büyütürler. Çocuk ergenlik çağına gelince onların evladı olmadığını ve onunla alay ettiklerini duyması üzerine üzülmür. Ödip bir kâhine gider ve kâhin ona vakti geldiğinde babasını öldüreceğini, annesini ise bilmeden zevceliğine alacağını söyler. Bu hadisenin başına gelmesinden korkan Ödip evden ayrılır. Ancak gelişen olaylar ona kaderin değiştirilemeyeceğini gösterir:

“Kral karısı ile birlikde tesâdüfün onlara yolladığı bu tıfl-ı şîr-h`ârı evlâdlığa kabûl etdiler; büyütüldüler, terbiye etdiler. Çocuk sinn-i mürâhike vusûlünde Korintlilerin, hükmdâr-ı belde ‘â’ile-i sahihasından olmadığını ityân ile, onunla istihzâ ettiklerini işiderek müte’ezzi olmağa başladı. Bu ıztırâb-ı derûn ile Delfi’ye kadar gidip kâhin-i ma’bedden istiknâh-ı mes’ele etdi. Hâtif-i gayb ona, esrâr-ı tevellüdünü meskûtun ‘anh bırakarak, yalnız pederini öldüreceği, mâderini de firâş-ı izdivâcına alacağı mukadderâtını keşf ü teblîğ etmiş idi. Bu cinâyetden tehâşî eden genç, peder ve mâderi zann etdiği hâmî ve mürebbileriyle artık berâber yaşamamak için, Korint’i terk ederek dağlara çekildi, gitdi. Fakat mukadderâtın elinden kurtulmak imkânı yok idi (s. 680-681).

Atiki ülkesinin kahramanı Tese (Tesefts) bütün çocuklar arslan derisinden korkup kaçmışken yiğitlik göstererek bir balta ile diri zannettiği aslana saldırır:

“Tesâdüfen bir gün Herakl Trezen ‘âmili nezdine gelmiş, Nemei hâdise-i mücâdele vü zaferinden biri, sırtında taşımakda olduğu arslan derisini oraya yere bırakıvermiş idi. Deriyi gören bütün çocuklar korkdular, oradan kaçdılar. Onlar miyânında bulunan Teze, oradaki uşaklardan birinin elinden yakaladığı balta ile, diri arslan zann etdiği, deri üzerine saldırmış idi. Sabî-i nâ-mürâhikin ne yaman bir yiğit olacağına bu savlet-i bî-bâkânesi berâ’at-ı istihlâl idi” (s. 686).

Aşil daha çocukluk çağında avcılık ve ok atmada yeteneğiyle insanları hayrete düşürür: “Aşil daha çocukluğunda avcılıkta, tîr-endâzlıkta hayret-efzâ bir ihtisâs ve mahâret peydâ etmiş; harbe gitmeği câna minnet biliyor idi” (s. 50).

Hermes henüz beşikten çıkmış küçük bir çocukken bahçede gezerken bir kaplumbağa kabuğu bulur ve ondan Lir çalgısını icat eder. İnek çalma olayında kendisine darılan Apollon bile çalgının sesinden etkilenerek ona gıpta eder:

“Yezdân-ı sabî, beşikden henüz çıkmış idi. Maya Mağarası önünde, yabânî çiçeklerle bezenmiş çemen-zâr üzerinde, yavaş, yavaş yürüyerek, otlayan bir kaplı bağaya nazar-ı tefahhus-ı sabâveti in’itâf etti. Buna pek sevinerek o, kimseye zararı yok, uslu hayvâncığı okşuyor idi. Onun sût-re-i sadeî lâhûtî çocuğun kudret-i sehâreneye mâlik elleri arasında güzel bir sâz-ı taraba münkalib oluyor idi: Çocuk eline düşen kaplı bağayı derhâl mağarasına götürdü; pâk ve parlak bir teymur mikrâs ile hayvânın vücûdunu kesdi, kopardı; kabukdan çıkardı. Sonra birbirinden uzun kısa sâz dalları kopararak onları sût-re-i sadeî uzatdı etrâfına öküz derisinden bir parça gerdi. Âletin iki kolu arasındaki kemân köprüsü denilen parçayı tanzîm etti. Kuzu barsağından yapılmış yedi çalgı teli uzatdı. Zarîf oyuncuğunu böylece vücûda getirdikten sonra bir yây ile notaları tecrübe etdi. Fevka’l-âde âlet güzel sadâlar ile âheng-sâz oluyor idi. Bu mizher-i yezdânın esâsen üç telli olup yüksek, keskin, orta sadâlar verdiği de menkûlât-ı esâtîrdendir. Hermes’in ihtirâ’-kerdesi olan bu lira çalgısı onun elinde çok zamân kalmayacak idi. Elinde böyle güzel bir çalgı bulununca sirkat-i bakar mâcerâsından beri ona güvenmiş olan Apollon’un hiddetini teskîn için mizherinin tellerini neşr için tınlatmaya başlıyor idi. ... Şî’r ü tarab yezdânı, Musa perîleri hey’et-i muganniyesinin üstâdı olan,

Apollon bu şîrîn-kâm elhânı işitdikçe zevk ve hayretlere dalarak Hermes kardeşin bu sâz-ı mübdi'ine gibta etmekden kendini alamadı” (s. 353-354).

Akrisyos, yeni doğan çocuğu ve annelerini sandığa tıkıp denize atar, onu bulan iki kardeşten biri çocuğun annesine göz diker; ama her geçen gün büyüyen çocuktan korktuğu için bu düşüncesini açamaz, çocuğu öldürmeyi tasarlar:

Dalgalar üstünde çalkanan sanduka-i kıymet-dâr yuvarlana, yuvarlana, “Serifos” adası kıyılarına çarpmış, varmış idi. Orada iki karındaş hükm sürerler idi. Bunlardan biri sâhil-i selâmete çıkardığı Danae ile oğlunu misâfir-perverâne kabûl etdi. Diğer birâder de genç, güzel anaya göz atmış, onunla birleşmek emeline düşmüş idi. Ammâ, intisâb-ı lâhûtîsi mu'cizâtından olarak az zamânda büyüyen, erkek olmağa başlayan, çocukdan tehâşî ile âmâl-i derûnunu ifşâdan çekiniyor idi. Hâl ü tavrı herkese benzemeyen o genci ortadan kaldırmağı zihninde tasarlamış idi (s. 738).

3. Çocuk Eğitimi

Likurg kanunlarına göre erkek çocuk doğduğunda güçlüyse devletin sütannelere verilir. Yedi yaşına kadar baktırılır, eğitilmesi amacıyla okullara/eğitim yerlerine gönderilir. Orada gecenin karanlığına ve diğer korkulacak şeylere uyum sağlaması için çalışılır. Sütanneler, süt verme sırasında bile çocukları kundakla sarmayarak nem ve sıcağa vücutlarının dayanıklı olması için onları çıplak gezdirirler. Bu eğitimde bilgi aktarımı çok az yer tutar. Şarkı söylemek, meramı az sözle ve akıcı şekilde ifade edebilmek eğitime dâhil edilir. Özellikle kasların kuvvetli olmasına, vücudun çevikliğine dikkat edilir. Dereceli bir tarzda koşmak, sıçramak, mızrak ve sapan taşı atmak, savaş aletlerinin kullanımı, “Perihis” denilen bir çeşit savaş dansı öğretilenler arasındadır. Buradaki çocuklar her mevsimde aynı elbiseyi giyer; Eorotas ırmağı kenarlarından kopardıkları sazlar üstünde yatarlar. Doğanın içinde eğitim yapan çocukların kendine özgü bir giysileri de yoktur:

“kavîü'l-a'zâ görülenler taraf-ı cumhûriyyetden murzı'alara verilerek yedi yaşına kadar bakdırıldıkdan sonra li-ecli't-terbiyye ta'lîm-hânelere verilir; orada ta'b u meşakkatle i'tilâf etdirilerek zulmet-i leylden vesâ'ir mûcib-i tehâşî şey'lerden korkmamağa çalışdırılır; murzı'alar dahi esnâ-yı redâ'da çocukları kimât (kundak) ile sarmayarak te'sîr-i bürüdet ü harâretle ülfet etdirmek için çıplak gezdirirler idi. Bu usûl-i terbiyyede tahsil-i ma'lûmât pek az yer tutar; çocuğa tagannî etmek, az sözle ve selâsetle ifâde-i merâm edebilmek ta'lîmine inhisâr eder idi. Bi'l-hassa 'adelâtın kavî olmasına, vücûdun çâlâklığına i'tinâ olunur idi. Usûl-i tedricî ile koşmak, sıçramak, mızrak ve sapan taşı atmakla başlayan âlât-ı harb isti'mâli ve bir de “Perihis” denilen bir nev' muhârebe raksı öğretilir idi. Kış, yaz her mevsimde 'aynı libâs giyerler; Eorotas ırmağı kenârlarından kopardıkları sazlar üstünde yatarlar idi” (s. 83-84).

Likurg kanunları sadece devletin düzeniyle değil çocuk eğitimiyle de ilgilenir. Kanunlar çocuk eğitimini düzenlemekle yükümlüdür: “Görülüyor ki Likurg kânûnları yalnız hükûmeti tanzîm ve idâre-i memleketi tedvîre hizmet etmekle kalmıyor idi. Ahâlînin usûl-i ma'îşetini çocukların terbiyyesini de nazar-ı i'tibâra alıyor idi” (s. 86).

Kendini Jüpiter'in oğlu olarak kabul eden Makedonyalı İskender,¹ Yunanlı nesillerden uzaklaşp barbar bir hâle gelen Pelak² kavminden olmasına rağmen çocukluğundan itibaren alıştığı Yunan terbiyesi ile büyür, ona öğretilenlerin sonucu olarak *İlyada*'yı baştan sona ezberler:

“Hattâ nefesine Jüpiter oğulluğunu isnâd ile tefâhür eden Makedonyalı meşhûr 'İskender-i kebîr' in bile -'ırkı Hellenî neslerden ayrılıp uzaklaşan Pelak akvâm-ı barbariyyesinden olmasına rağmen- çocukluğundan beri aldığı, istinâs etdiği Hellenî terbiyyenin ona ilkâ

¹ M.Ö. 356'da Makedonya'nın Pella kasabasında doğmuştur. Asıl adı Alexandros'tur. bk. Kaya, M. (2000). İskender. *İslâm Ansiklopedisi* [C. 22 s. 555-557]. İstanbul: TDV.

² Geniş bilgi için bk.: Ayda, A. (1982). *Pelasglar Kim İdiler?*. Belleten XLVI (183), 475-486.

eylediği zevk ü fikr-i edeb netâyicinden olarak ‘İlyada’ yı ser-â-pâ ezberleyip zeber-lisân etdiği târîhlerde mukayyedir” (s. 77)

İspartalılar savaşı kazanmanın hile bilmekle bağlantılı olduğuna inanırlar. Kumandanlar iyi bir hilekâr ve savaşçı olarak görülür. Bu düşünceyle hileyi iyi şekilde öğrenmeleri için çocuklarını hırsızlığa alıştırlar. Hırsızlık sırasında yakalananlar usulüne uygun davranmadıkları için hocaları tarafından eğitilirler. Çocuklardan biri çaldığı tilkiyi öğretmenlerle yüz yüze olduğu halde korkudan elbisesi altında saklayıp karnının hayvan tarafından deşilmesini göze alır. Kız çocuklar da erkekler gibi muamele görürler. Kadın ve anne olduklarında evlatlarının yiğitliğiyle iftihar eder, onların savaşta ölümüyle övünürler:

“İspartalılar harbi kazanmak en ziyâde hîle isti’ mâline mütevakkıfdir i’tikâdında bulduklarından ve içlerinden en hilekâr en ziyâde muhârib ve kumandanlığa şâyân zann olduğundan çocuklarını hîlede tefennün için sirkat etmeğe alışdırırlar; esnâ-yı sirkatde tutulanlar, usulü dâ’iresinde davranmadıkları efkârıyla, mürebbîler tarafından te’dîb kılınırlar idi. Çocuklardan birinin çaldığı bir tilkiyi, mu’allimler muvâcehesinde, korkudan libâsı altında saklayarak yaramaz hayvâna karnını deşdirmek acısına tahammül etmiş olduğu misl-i sâ’ir sırasına geçmiştir. Kız çocuklar da, ‘aynı erkek çocuklar gibi, terbiyye görerek şecâ’at ve tahammül-i meşâkk medâr-ı iftihârları ve evlâdlarının esnâ-yı harbde vefâtı mûcib-i fahr u mahzûziyyetleri olur idi” (s. 84).

Hırsızlıkta başarılı kişilerin aileleri ise onlarla gurur duyar. Hermes henüz bebekken beşiğinden fırlayıp Apollon’un ineklerini çalar, babası haşarı oğluyla gurur duyar:

“Killeni Dağı’nda dünyâya gelmesinden henüz birçok zamân geçmemiş idi. Beşikden fırlayan Hermes, doğduğu oyuğun eşiğini atladi; Apollon muhâfazasına emânet edilmiş olan öküzleri aramaya şitâbân oldu. Yezdân-ı sabî, bakar-ı câvidânîlerin âhûru olan “Piyeri” dağlarına vardığı zamân güneş, Bahr-i Muhît-i Atlâsî’ye dalmış, batıyor; akşâmın kırçıl karanlığı başlıyor idi. Yaklaştığı öküz sürüsünden bağırmakta olan elli dişi buzağıyı ayırdı; onları kumsal bir yere doğru sürdü, san’at-ı sirkatdeki mahâreti asla unutmayan yezdân-ı sârik, onların ayak izlerini de kumsal üzerinden silip yok etmek ihtiyâtında tekâsül etmemiş idi. Koyulmaya başlayan zulmetiyle ona mu’in ü zahîr olan geceden istifâde etti; aşırıldığı inek sürüsü ile “Alfa” Suyu’nun kıyılarına geldi. Emvâl-i mesrûkayı orada derin bir mağaraya tıkdı. Şafak vakti gelince Killeni tepelerine ’avdetle mağara kapısının anahtar deliğinden båd-ı hazân veyâ bir buhâr gibi nüfûz ederek beşiğine girdi. Orada yeni doğmuş bir çocuk gibi kundak ile kendini sardı, örttü... Haşarı oğlunun bu çok bilegen işlerinden zevk duyan yezdân-ı büzürg ona, bundan böyle, Apollon kardaşa rehberlik ederek dişi buzağıları sakladığı yeri de göstermek emrini verir” (s. 349-350).

Eğitim ve spor talimhaneleri genellikle su kenarlarına yapılıdır. 16-18 yaş aralığındaki gençler burada idman yapar. Çocukların idman aralarında onlarla oynamalarına izin verilerek çocuklar küçük yaşta spora teşvik edilir. Koşu meydanlarının çevresinde oturacak sandalyeler bulunur, isteyen genç sporcuların idmanını buradan izleyebilir. Talimleri izleyenlerin görüşüp konuşması, fikir alışverişinde bulunması yazara göre eski Yunan’da felsefeyi ortaya çıkarır:

“Ta’lîm aralıklarında çocuklarla gençlerin oynamalarına müsâ’ade edilir; ârzü eden ehl-i belde de buraya girebilirler idi. Koşu meydânlarının etrâfında oturacak yerler, sandalyeler bulunur; gezinmek, çalışan gençleri temâşâ etmek için bu ta’lîm-gâhlara gelenler eksik değil idi. Bu yerleri görüşüp, konuşmak (kırlarda şimdiki tenezzüh kahve-hâneleri gibi) yeri yaptılar. Ta’lîm-gâhdaki bu müdâvele-i efkâr Yunân-ı kadîmde felsefenin mehd-i zuhûrî olduğu şâyân-ı kayd u işâretidir” (s. 180).

İlk insanı doğuran Gea anneliğiyle bilinir. Yunanlıların neslinin çoğalmasının nedeni Gea’dır. Yeryüzündeki bütün varlıkları besleyen Gea, Atiki ülkesinde sûtanne sıfatıyla anılır. Bu nedenle onu küçük bir çocuğa elini uzatmış, yani onu kucağına almış şefkatli bir anne suretinde tasvir ederler:

“Gea’nın mâderliği ilk âdemi doğurmakla kalmıyor idi, Erihtonyus ahfâdının (bütün Hellenlerin) tekâsür-i ensâline de ‘âmil olmakda devâm ettiği mu’tekad idi ... metîn yezdânların en kadîmi mâder-i kâ’inâtdır. Yeryüzündeki bütün mevcûdâtı besiler ... Gea’nın

çocukları tevellüdü ile yetişmelerini sahâbet-i yezdânisine aldığı hakkındaki zehâbı Atiki hıttasında “murzi’a” sıfatıyla tebyîn etmek mu’tâd idi. Bu sıfatla onu küçük bir çocuğa el vermiş, ya’nî onu kucağına almış. Bir mâder-i şefkat-kâr sîret ü sûretinde temsil ederler idi” (s. 461-462).

Atina’da her yıl Atena’nın bekâreti ve etrafına nimet dağıtması davranışını anmak için bir bayram yapılır. 7 ila 12 yaş arasında olup Atina’nın en seçkin ailelerinden seçilen iki kız çocuğu, Akropol’de bir çeşit kutsal uzlete çekilir, ruh ve vücutlarının temizlenmesi amaçlanır. Bayram arifesinde “şebnem” adı verilen çocuklar sırlarla dolu sepetleri başlarına koyar, merdivenlerden iner ve kutsal bahçelere Afroditi’nin mihrabına yakın bir bahçeye girerler. Başlarındakini bir toprak oyuğuna bırakırlar, oradaki sırlı sepetleri başlarına alıp tekrar Akropol’e çıkarlar. Bu bayram bakir Tanrı’nın nimet saçan davranışını anmak içindir.

“Her sene Atina’da bu yezdân-ı bâkir nâmına büyük bir bayrâm yapılmak mu’tâd idi. Yedi yaşından küçük, on iki yaşından büyük olmamak şartıyla Atina’nın en kibâr ‘â’ilelerinden iki kız çocuk intihâb olunur; Akropol’de bir nev’ ‘uzlet-i kudsi içinde bunlara bir sene hizmetle tasfiye-i rûh u vücûd etdi[ri]lidir idi. ‘Arefe-i ‘ıyd-ı yezdânda ma’bedin baş râhibesi zalâm-ı leylin perde-i istitârı altında saklı sepetlere mevzû eşyâ-yı esrâr-âlûdu bu çocuklara tevdi eder idi. Bu sepetleri başlarına koyan çocuklar, Akropol’ü medeniyyeye vasl eden merdivenlerden inerler, kudsiyyetine hükm edilmiş bâğçelere Afroditi’nin mihrâbına yakın bir havlîyegirerler idi. Bu havlîye vüsûllarında başlarındakini orada bulunan tabî’î bir toprak oyuğuna bırakırlar; ‘aynı esrâr-âlûd şerâ’itle hâzırlanmış duran dîger sepetleri başlarına alarak tekrâr Akropol’e çıkarlar idi. Bu âyinin medlûl-i ‘umûmîsini ehl-i esâtîr “bu kız çocuklara verilen Yunânî isim ‘şebnem’ ma’nâsına gelir” (s. 286-287)

4. Çocuk Güzelliği

Eski Yunan krallarından birinin kızı olan Helen, çocukluğundan beri güzelliğiyle bilinir. Hatta onun güzelliği bütün Yunan kavimleri arasında yayılır. Mitoloji menkıbelerine göre annesi, Tanrıların iltifatına mazhar olduğundan Helen’in güzelliğinde ilahi bir cazibe olduğuna inanılır. On iki yaşında ve henüz çocukluktan kurtulmamış (ilkbaharda yeni açmaya başlayan çiçeklere benzer taze bir güzelliğe sahip) Helen Temis (Diyan) Mabedi’nde dans ederken Tese ona gönlünü kaptırır:

“Helen Yunân-ı kadîm krallarından birinin kızı idi. Devr-i tufûliyyetinden beri güzelliği bütün Yunân kavimleri arasında misl-i sâ’ir olmuş idi. Hattâ menâkıb-ı esâtîre göre vâlidesi, Zefes’in manzûr-ı iltifâtı olan nisvân-ı makbeleden bulunmakla Helen’in güzelliğinde lâhûtî bir câzibe-i müsahhire de var idi. On iki yaşında henüz çocukluktan kurtulmamış bir çağda iken ilkbahârda yeni açılmağa başlayan çiçekleri andıran taze güzelliği -Mora’nın Yezdân-ı mukbil-i bâkiri Temis (Diyan) e ‘â’id ma’bedde raks eder iken- Tese’nin gönlünü kapmış ...” (s. 48).

Leto ikiz çocuklarını (Diyan ve Apollon) Delos Adası’nda büyütür. Çocukların güzellik ve şirinliği civar memleketlere yayılır. Çocukların bu hâli Niyobe adlı bir hanımın kulağına gidince onları merak eder ve çocukları yanına çağırır. Kıskançlıkla kendi çocuklarını onlardan güzel bulur ve onları huzurundan kovar¹. Yazar bu durumu “Kunduza yavrusu güzel gelir” sözüyle açıklar:

“Delos Adası’nda doğan bu iki kardeşi anaları Leto’nun orada bakıp büyüttüğü ehl-i esâtîr rivâyâtındandır. Çocuklar o kadar şîrîn, o kadar alımlı, sevimli idiler ki, etrâf memleketlerde hep onlardan bahs olunur idi. Epey büyümeğe başlayan ikiz kardeşin medh ü senâsı o yerlerin kibârlarından “Niyobe” isminde “bir hânım”ın kulağına erişmiş; ‘acabâ dedikleri gibi mi? olduğuna merâk ile onları görmek hevesine düşmüş idi. Çocukları nezdine getirdi. Bütün analar evlâdını “Kunduza yavrusu güzel gelir imiş..” kabîlinden dîgerlerininkine tercih edegeldiklerinden kesret-i zürriyet ile müştehir o yerler Hanımı da kendi çocuklarını

¹ Eje de sihribaz kadının yaptığı kötülük üzerine onu ve çocuklarını yanından kovar. bk.: Mehmed Tefvik (1329). *Esâtîr-i Yunâniyân*. İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası, s. 689.

Leto'nunkilerden daha güzel buluyor idi. Kiskanma, çekememe infî'âlâtına kapılarak genç Leto'yu, iki çocuğu ile birlikte, huzûrundan tard etdi" (s. 327-328).

O dönemde eğitim, yiğitlik, başarı gibi güzellik de bir değer olarak görülür. Bu yüzden genç anneler küçük çocukları güzel olsun diye onları Teranpa Mabedi'ne götürürler:

“Güzel Heleni, Isparta'da genç kızlar tarafından pek ziyâde mazhar-ı tekrîm olur “Heleniya” yortularında Artemis'e yapıldığı gibi “professiyon” denilen âyîn-i devvâr icrâ edilir idi. Genç mâderler de bu âyîn-i devvâra iştirâk ederler; küçük çocuklarını güzel olsun, güzel kalsın, temenniyâtıyla Teranpa Ma'bedi'ne götürürler idi” (s. 752).

Tartışma ve Sonuç

Eserde çocuk ile ilgili elde edilen bilgilerin “Yeni Doğan Çocukla İlgili Uygulamalar”, “Çocuk Davranışları”, “Çocuk Eğitimi”, “Çocuk Güzelliği” olmak üzere dört farklı konu etrafında toplandığı görülür. “Çocuk” bağlamında eserden tespit edilenler kutsal suya batırma, muska takma uygulamalarının çocukları ömrü boyunca koruyan bir zırh kabul edildiğini, vücut yapılarına göre çocuklar arasında seçim yapıldığını, zayıf vücutlu olanların gözden çıkarıldığını; doğumun herkesi mutlu eden bir olay olarak görüldüğünü, yıkama, kundaklama gibi işlerin hemen yapıldığını; bebeklik döneminde keçi sütü, nektar/ölümsüzlük içkisi, amberbaris (sarı çalı) ile beslenen çocukların anne sütü emmediği ve ekmek yemediğini, hızlı bir şekilde büyüdüğünü, Tanrısal bir güçle yüksek sesle ağladığını gösterir. Yunan mitolojisinde anneler babalara göre daha korumacı bir rol üstlenir. Baba çocukların canına kıymak istediğinde anne elinden gelen her şeyi yaparak onları kötülüklerden korur. Eğer anne yoksa, iyi Tanrılar devreye girer ve onu gelebilecek zararlara karşı muhafaza ederler. Kurallara uygun olmayan ilişkiden doğan çocuklar babaları tarafından ırmak vb. yerlere atılarak öldürülmek istenir.

Yaşına uygun olmayan sorular sorma, kendini krallarla kıyaslama, yaramazlık, akranlarına göre daha cesur ve yiğit olma, yeteneğiyle hayrete düşürme, yaratıcılık Tanrısal bir güce sahip çocukların davranışları arasında yerini alır. Evlat edinilen çocukların gerçeği öğrendiğinde arayışa girdiği, anneye yapılacak herhangi bir harekette erkek çocuğu varsa çekinildiği göze çarpar.

Zor şartlara alıştırma, kasların kuvvetliliği ve vücut çevikliğine önem verilmesi; savaş aletlerinin kullanımı, savaş dansları, şarkı söyleme, az sözle ve akıcı konuşma eğitimlerinin verilmesi çocuk eğitiminin bilgi odaklı olmadığını gözler önüne serer. *İlyada'nın* ezbere okunacak kadar iyi bilinmesi eserin Yunan medeniyetindeki yerine, Yunan mitolojisi ile sıkı bağına işaret eder.

Helen'in güzelliğinin anlatıldığı kısımda on iki yaşını geçmemiş ve henüz çocuk olduğunun belirtilmesi, talimhanelere alınan gençlerin 16-18 yaş aralığında gençlerden oluştuğunun dile getirilmesi dönemin yaş aralıkları ve kabulleri çerçevesinde çocuğa bakışı hakkında bilgi verir.

Kaynakça

Ahmet Refik (1331). Mehmet Tevfik Paşa. *TOEM*. 33, 564-569.

Ak, N. (2023). *Mehmed Tevfik Yunan Mitolojisi (Esâtîr-i Yunâniyân)*. Ankara: Dorlion Yayınları.

Akyıldız Ercan, C. (2013). *Mitolojide Çocuk Katili Kadınlar: Lilith, Lamia, Medea*. Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks, 5(1), 89-103.

Almelek İşman, S. (2021). Mitolojik Batı Sanatında Çocuk Figürü. *2nd International Congress On Children's Studies* [December 01-02, 2021]. Ankara: İksad Yayınları.

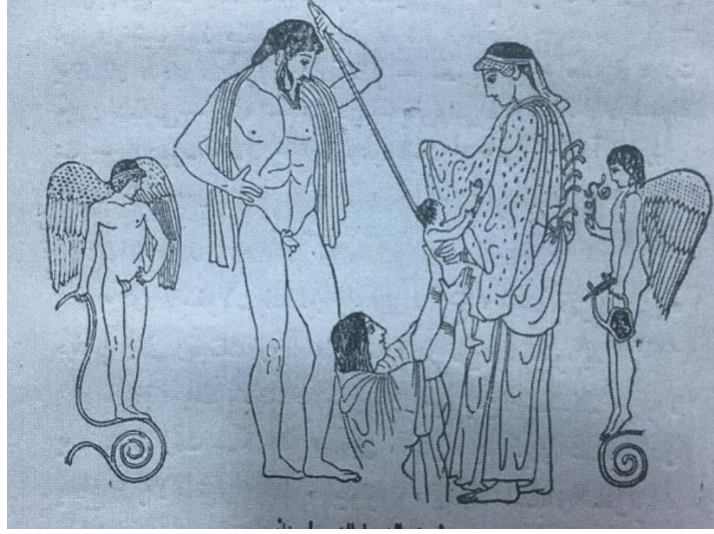
Apaydın, M. (2001). *Türk Hiciv Edebiyatında Ziya Paşa*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ayda, A. (1982). *Pelasglar Kim İdiler?*. Belleten XLVI (183), 475-486.

Aydoğan, B. ve Karga Göllü, B. (2021). *Mehmed Tevfik'in Esâtîr-i Yunâniyyân'ı (İnceleme-Metin)*. Adana: Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (Proje No: 12845).

- Bursalı Mehmed Tâhir (1342). *Osmânî Müellifleri*. C. III. İstanbul: Matba'a-i Âmire.
- Büyük Lûgat ve Ansiklopedi* (1973). Tevfik Paşa. (haz.: Safa Kılıçoğlu, Nezihe Araz, Hakkı Devrim). C. 12. İstanbul: Meydan Yay.
- Demircioğlu, D. (2024), *Türk mitolojisinde Çocuklarda Kahramanlık Olgusu*. Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi, 2(3), 25-36.
- Erhat, A. (1984). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güngör, M.C. (2020). 18. *Yüzyıl Avrupa Porselenlerinde Osmanlı Figürleri*. İdil, 69, 769-778.
- Hut, D. (2012). Tevfik Paşa Mehmed. *İslâm Ansiklopedisi*. [C. 41, s. 16]. İstanbul: TDV.
- Jurakuziyev, N. (2015). Özbek Çocuk Oyunlarının İncelenmesi, Mitolojik Temelleri ve "Döndıraç" Oyunu. *I. Türk Dünyası Çocuk Oyun ve Oyuncakları Kurultayı* [s. 78].
https://www.researchgate.net/publication/372158951_Cocuk_oyunlarinda_rituel-mitolojik_ogeler/link/64a6f85a8de7ed28ba7e20d3/download?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7InBhZ2UiOiJwdWJsaWNhdGlvb2IiOiJmYXZlbnVsbH19 Erişim: 20.09.2024/10:15
- Kalafat, Y. (2015). Çocuk Oyunlarında Mitolojik İzler Aranabilir mi? *I. Türk Dünyası Çocuk Oyun ve Oyuncakları Kurultayı* [s. 126].
https://www.researchgate.net/publication/372158951_Cocuk_oyunlarinda_rituel-mitolojik_ogeler/link/64a6f85a8de7ed28ba7e20d3/download?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7InBhZ2UiOiJwdWJsaWNhdGlvb2IiOiJmYXZlbnVsbH19 Erişim: 20.09.2024/10:15
- Karaaslan, M. H. (2020). *Mehmed Tevfik, Esâtîr-i Yunâniyân (Yunan Mitolojisi)*. Ankara: Grafiker Yay.
- Karadoğan, U. C. (2019) "*Çocuk ve Çocukluk*" Kavramının Tarihsel Süreçte Değerlendirilmesi. *Çocuk ve Medeniyet*, 1, 195-226.
- Kaya, M. (2000). İskender. *İslâm Ansiklopedisi* [C. 22 s. 555-557]. İstanbul: TDV.
- Küçük, C. (1988). Abdülaziz. *İslâm Ansiklopedisi* [C. 1, s. 179-185]. İstanbul: TDV.
- Mehmed Tevfik (1329). *Esâtîr-i Yunâniyân*. İstanbul: Mekteb-i Harbiyye Matbaası.
- Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi* (1972). Saksonya [C. 10, s. 867]. İstanbul: Meydan Yayınevi.
- Osmanova, G. (2015). Çocuk Oyunlarında Ritüel-Mitolojik Öğeler. *I. Türk Dünyası Çocuk Oyun ve Oyuncakları Kurultayı* [s. 218].
https://www.researchgate.net/publication/372158951_Cocuk_oyunlarinda_rituel-mitolojik_ogeler/link/64a6f85a8de7ed28ba7e20d3/download?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7InBhZ2UiOiJwdWJsaWNhdGlvb2IiOiJmYXZlbnVsbH19 Erişim: 20.09.2024/10:15
- Özer, E., Tokdemir, M. B., Yıldırım, A., Koçak, U., Bütün, C. ve Enginyurt, Ö. (2014). *Mitolojide Çocuk İstismarı Olguları*. Cumhuriyet Medical Journal, 36, 111-115.
- Şahbaz, N. K. (2001). *Salih Zeki Aktay Hayatı-Eserleri Edebî Kişiliği*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tan, B. (2020). Türkçe ilk Yunan Mitolojisi Kitabı Mehmed Tevfik Paşa'nın Esâtîr-i Yunâniyân eseri. *Hayalet Resimli Mecmua*. 28-33.
- Uçman, A. (2013). Ziyâ Paşa. *İslâm Ansiklopedisi* [C. 44, s. 475-479]. İstanbul: TDV.
- Üçok, C. (1992). *Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

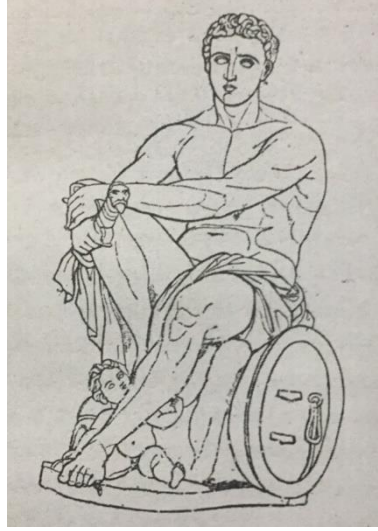
EK: Eserdeki Çocuk Tasvirleri İçeren Resimlerden Birkaç Örnek

Yerli Neslin İlk Doğanı Erihtonyus (s. 21)

Keçiden Süd Emen Yezdân-ı Sabî (s. 225)

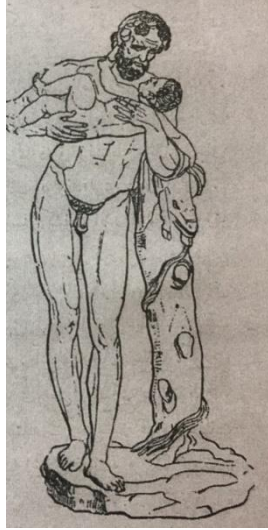
Yezdân-ı Harb u Cidâl Aris (s. 403)

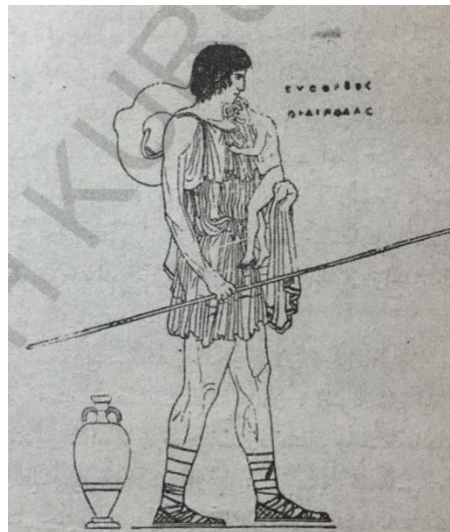
Afroditi ile Adonis (s. 416)

Pesihî (Pesîşe) Uykuda (s. 437)

Rabbü'l-hamrîn Mürebbîsi Satir (s. 610)

Dağa Atılmış Ödip'i Çobân Kurtarıyor (s. 680)

Tıfl-ı Nev-zâd Kahramân Aşil'in "İlkâ'-ı Mâ"' 'Ameliyyesi (s. 706)

CAHİT ZARİFOĞLU'NUN SERÇE KUŞ ADLI KİTABINDA GEÇEN DEYİMLER VE BUNLARIN ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Özlem YILDIRIM KOÇ¹

Özet

Türkçe incelikleri ve zenginlikleri olan bir dildir. Özellikle Türkçenin söz varlığını oluşturan unsurlar Türkçeyi bu incelikler ve zenginlikler bakımından özel bir yere taşımaktadır. Bu söz varlığı unsurlarını oluşturan en önemli kavramlardan biri de deyimlerdir. Sözlü kültür içerisinde önemli bir yere sahip olan deyimler anlatıma kattıkları zenginlikler ile sadece okuyanın imge dünyasını etkilemekle kalmayıp aynı zamanda sözlü kültürün de nesilden nesile aktarımı noktasında önemli birer görev üstlenmektedirler. Deyimler sadece tek yönlü olarak değil hem anlam hem de yapı olarak derinlemesine ele alınmayı ve incelenmeyi gerektiren kavramlardan biridir. Dil ediniminin insanın dünyaya gelişiyle başladığı düşünüldüğünde o dili oluşturan bütün söz varlığı unsurlarının, en küçük bireyden en büyüğüne kadar sürekli bir değişimle sözlü kültürün nesilden nesile aktarılmasını sağladığı yadsınamaz bir gerçektir. Türk toplumunda önemli bir yer edinmiş ve Türk yazınına damgasını vurmuş önemli şair ve yazarlar da bu bilinçle söz varlığı unsurlarını ve bu unsurlardan biri olan deyimleri eserlerinde okuyucu kitlesini de dikkate alarak tüm incelik ve zenginlikleriyle kullanmaya özen göstermiş ve bu sayede kendilerine özgü üsluplarını yaratmışlardır. Nesilden nesile aktarım noktasında sözlü kültür içinde önemli bir yer tutan deyimler özellikle çocukların zihin ve duygu dünyasını etkileyen kavramlar olarak değer taşımaktadırlar. Bu nedenle bu çalışmada Türk edebiyatında önemli bir yeri olan büyük şair ve yazar Cahit Zarifoğlu'nun çocuk edebiyatı klasiklerinden olan "Serçekuş" adlı eserinde kullanılan deyimler ve bu deyimlerin çocukların zihin ve duygu dünyasına etkileri incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Cahit Zarifoğlu, deyimler, Serçekuş, söz varlığı, Türkçe.

IDIOMS IN CAHİT ZARİFOĞLU'S BOOK CALLED SPARROW BIRD AND THEIR EFFECTS ON CHILDREN

Abstract

Turkish is a language with subtleties and riches. Especially the elements that make up the vocabulary of Turkish carry Turkish to a special place in terms of these subtleties and riches. One of the most important concepts that make up these vocabulary elements is idioms. Idioms, which have an important place in oral culture, not only affect the reader's imagination with the richness they add to the narrative, but also play an important role in the transmission of oral culture from generation to generation. Idioms are one of the concepts that require in-depth consideration and examination, not only in one way but also in terms of both meaning and structure. Considering that language acquisition begins with the birth of a human being, it is an undeniable fact that all the vocabulary elements that make up that language ensure the transfer of oral culture from generation to generation with a constant change, from the smallest individual to the largest. With this awareness, important poets and writers who have gained an important place in Turkish society and left their mark on Turkish literature have taken care to use vocabulary elements and idioms, one of these elements, in their works with all their subtlety and richness, taking into account the readership, and thus created their own unique styles. Idioms, which have an important place in oral culture in terms of transmission from generation to generation,

¹ Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tel:0090 5529297361, yildirimozlem054@gmail.com.

are especially valuable as concepts that affect the mental and emotional world of children. For this reason, in this study, the idioms used in the work "Serçekuş", one of the classics of children's literature, by the great poet and writer Cahit Zarifoğlu, who has an important place in Turkish literature, and the effects of these idioms on the mind and emotional world of children will be examined.

Keywords: Cahit Zarifoğlu, idioms, Serçekuş, vocabulary, Turkish.

GİRİŞ

Cahit Zarifoğlu'nun çocuklara yönelik eserler yazması aslında çok da sıradan bir durum değildir. Daha çok şair kimliği ile bilinen ve çok sayıda şiir yazan Zarifoğlu'nun şiirlerinde bile çocuk imgelerine rastlamak, çocuk imgelerini görmek mümkündür. *Öyle ki şairin şiirlerinde kullanmış olduğu kelimelerin istatistiğini ortaya koyan Yılmaz Taşçıoğlu, Zarifoğlu'nun şiirlerinde 'iç' ve 'kel' kelimelerinden sonra en fazla çocuk kelimesini kullandığını söylemektedir* Metin (2012 s.7-8). Şiirlerinde bu kadar çocuk imgesini kullanmış bir şairin özellikle çocuklara yönelik çocuk kitapları yazması çok fazla açıdan incelenmeyi gerektirecek bir olgudur. Zaten yine *şairin aynı zamanda lise yıllarından yakın arkadaşı olan Rasim Özdenören'in Cahit, biraz ileri safhalarda tanıdığımızda çocuksu bir insandı. Bu çocuksuluğu yine kendisi en güzel biçimde Yaşamak isimli anı-günlük kitabında dile getirmiştir. Çocuklara ve yaşlılara ayrı bir sempati duyardı. Çocuklara ilgisi bir başkaydı. Konuşmaya henüz başlamamış çocuklara bile masal anlatırdı. Ve o çocuklar anlarmış gibi dinlerler belki de anlarıydı bilemeyiz* Metin (2012 s.8). cümleleri şairin, çocuk kitaplarını öyle gelişigüzel olarak yazmadığı düşüncesini desteklemektedir. Bu duygu ve düşünceler içinde farkında olarak ve belki de olmayarak bilincin dışı vurumuyla çocuk sözcüğünü, çocuk imgelerini şiirlerinde kullanmış ve çocuklara yönelik eserler ortaya koymuş bir şair olarak Zarifoğlu'nun kullandığı dilde ve üslubunda da çocuklara uygun özellikleri seçip onları kullandığı fikrine ulaşmak çok da zor değildir.

Bu çalışmada da özellikle Türkçenin söz varlığı içinde önemli bir yer tutan ve aynı zamanda dilsel anlamda hem sözlü hem de yazılı kültürümüz için bir değer taşıyan deyimlerin şairin dilinde nasıl yer bulduğu üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Başka bir ifadeyle özellikle bir çocuk kitabı olan Serçekuş'ta hangi deyimleri kullanarak çocuğun algı dünyasına etki etmek istediği, kullanmış olduğu bu deyimler ile çocukları nasıl eserin ve konunun içine çekmek istediği üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın asıl konusuna geçmeden önce yazar ve çalışmaya kaynaklık eden Serçekuş adlı hikaye ile deyimler hakkında kısa bir bilgi vermek gerekmektedir.

CAHİT ZARİFOĞLU

Cahit Zarifoğlu olarak bilinen asıl adı Abdurrahman Cahit Zarifoğlu olan şair ve yazar Ankara'da dünyaya gelmiştir. Ankara'da doğmasına rağmen kendisini hep Maraşlı olarak tanıtmıştır. Bunun sebebi ise Kafkasya'dan Maraş'a göç etmiş olmaları ve lise yıllarını Maraş'ta geçirmiş olmasıdır. Babası derin bilgi sahibi ve kültürlü bir insan olan Niyazi Bey'dir. Annesi Şerife Hanım'dır. Babasının mesleğinden dolayı çocukluğu farklı şehirlerde geçmiştir. Babası ile olan travmatik ilişki ve çocukluk yıllarında babasız geçen günleri yazarın eserlerine de yansımıştır. Yıllar sonra askere gitmesiyle birlikte babası ile mektuplaşması aralarındaki ilişkinin biraz daha düzelmesini sağlamıştır. Babası, Zarifoğlu'na yıllardır göstermediği sevgisini bu mektuplar sayesinde hissettirmiştir. Zarifoğlu şiirlerinde annesinin sabırlı hallerini ve fedakar tavrını da kutsallaştırmış bir şairdir. Ama şairin eserlerini daha çok babasıyla olan duygusal ilişkisi şekillendirmiştir. Eserlerindeki çocuksu ruhun sebebi de büyük ölçüde bundandır. Çünkü çocukluğundan getirdiği acılar şairin şiirlerinin yapısını şekillendirmiştir. Hayatının en zorlu dönemlerinden birinde öğretmenlik yapmaya başlayan Zarifoğlu çocuklardan hiç sıkılmamış aksine bu görevden ve çocuklarla vakit geçirmekten büyük bir zevk almıştır. Öyle ki Zarifoğlu'nun sanatçı kimliğinin özellikle de şair kimliğinin oluşmasında çocukluk dönemi, sahip olduğu zihniyeti ve hayata bakışı dışında, yaşamış olduğu şehirler, alanında başarılı ve şair ruhlu kişilerle yollarının kesişmesi, eğitim hayatı ve İslami duyarlılığı da etkili olmuştur. Yazar,

sadece şiir alanın da değil hikâye alanında da başarılı eserler ortaya koymuş ve çocuk edebiyatına da yönelmiştir. Çocuklar için yazdığı eserlerinde çocuk duyarlılığını merkeze alıp her yaşta insana hitap edecek şekilde eserler kaleme almıştır Esen (2023).

SERÇEKUŞ

Serçekuş çağdaş bir masaldır. Çocuk gibi düşünüp çevresine de çocuk gibi bakan bir serçenin avcı ile başlayan macerasını konu edinir. Bu masalın en önemli özelliği anlatımındaki şiirsellikler Zarifoğlu (2017). Serçekuş'ta filozof bir kuş anlatılmaktadır. Serçekuş gördüklerini ve yaşadıklarını ince bir düşünceyle yorumlayabilme özelliğine sahiptir. Serçekuş'ta bir kuşun bir avcı ile olan macera merkezli diyalogları anlatılmaktadır. Bu nedenle de eser bu yönüyle modern bir öykü olma özelliği taşımaktadır. Yazar bu eserde, serçenin onu öldürmekten vazgeçen avcının günün birinde onun canını kurtarmasını anlatır. Kısaca eserdeki olay örgüsü serçe ile eli tetikte bir avcının karşılaşması sonucu genişlemesi üzerine kurulmuştur Kaya (2007).

DEYİMLER

Kendi anlamının dışında başka bir anlamda kullanılmış olan ve kalıplaşmış sözlere deyim denilmektedir Günay (2007). Bir başka ifadeyle de en az bir sözcüğü gerçek anlamı dışında kullanılan iki veya ikiden fazla sözcükten meydana gelen ve anlatıma canlılık akıcılık katan kalıplaşmış sözcük gruplarıdır. Deyimler, anlatıma çekicilik ve canlılık kazandıran; ince hayaller, güzel benzetmeler, çeşitli mecazlar ve söz ustalıklarıyla meydana gelmiş söz öbekleri olduğu için ifadelerde geçen deyimleri çıkarıp çıkarılan bu deyimlerin yerine uygun sözcükler konulduğunda bile anlatımdaki akıcılığın, çekiciliğin, coşkunun kaybolduğu ve anlatımın sıradanlaştığı görülür Bayraktar (2020). Aynı zamanda bir dilin söz varlığının en önemli unsurlarından biri olan deyimler, o dili konuşan toplumun anlatım ve imgelem gücünü, nükte eğilimini ortaya koymakla kalmayıp maddi ve manevi anlamdaki kültürünü de yansıtan kavramlardır. Bu noktadan baktığımızda deyimlerimizin Türkçeye kattığı incelikler ve zenginlikler daha net anlaşılacaktır Aksan (2006).

YÖNTEM

Kitap adı	Yazar Adı	Yayınevi	Kısaltması
Serçekuş	Cahit Zarifoğlu	Beyan Yayınları	Skş

Çalışmaya konu olan kitap temin edildikten sonra okunmuş ve kitabın içerisinde geçen bütün deyimler tespit edilerek fişlenmiştir. Daha sonra bir söz varlığı unsuru olarak kültürümüze katkı sağlayan, sözlü ve yazılı edebiyatımızda çeşitli amaçlarla kullanılan deyimlerimiz ile ilgili farklı okuma ve incelemeler yapılmıştır. Bu okuma ve incelemelerin ışığında da bir çocuk hikayesi olan Serçekuşta'ki deyimlerin çocukların zihin ve duygu dünyasına etkilerinin değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır.

BULGULAR

1. Serçekuş Öyküsünde Geçen Deyimler

Akıl yürütmek: Tahminde bulunmak.

“Ancak demin güneş üzerine yürüttüğü akılların içine verdiği huzurun eksik kaldığını derinden derine duydu.” (Skş:43)

Aklı karışmak: Ne yapacağını bilememek, şaşırarak bocalamak.

“Serçekuş birdenbire aklının karıştığını, deminden beri kurduğu düşünce sisteminin sarsıldığını ve ayaklarının altında toprağın sallanır gibi olduğunu hissetti” (Skş:43)

Aklına gelmek: Hatırlamak, anımsamak.

“Acaba o zaman mı yoksa, daha batağa düştüğünü anlar anlamaz mı, o Serçekuş, ve anlattıkları aklına gelmişti bile.”

Aklına getirmek: Olabileceğini düşünmek.

“Bu gün vurmanın zevki o kadar fazla, av o kadar bol ki, avcı adam yemeyi içmeyi ve başka hiçbir şeyi aklına getirmeden avlanıyor.” (Skş:89)

Baklayı ağzından çıkarmak: Söylemekten kaçındığı bir şeyi ya da bir konuda konuşurken asıl amacı olan şeyi söylemek.

“Çıkar ağzındaki baklayı.” (Skş:83)

Başı dönmek: İnsana, eşyanın dönmesi, ayağının altından yerin çekilmesi vb. bir duygu gelmek.

“Açlıktan başı dönüyordu.” (Skş:36)

Batağa saplanmak: İçinden çıkılması güç bir durumda olmak.

“Batağa saplanıp can korkusu ile debelenmenin tadı da elbet böyle çıkacak.” (Skş:89)

Bir köşeye çekilmek: Hiçbir işe karışmayarak yaşamak.

“Şimdiyse sanki horozlar da bir köşeye çekilmişler ve onlar da serçeler ve diğer kuşlar gibi silah seslerini dinlemeye başlamışlardı.” (Skş:38)

Burun buruna gelmek: Beklenmedik bir anda karşılaşmak, birbirlerine çok yaklaşmak.

“Kimini uzaktan gördüğü, kimiyle bir çalılıkta burun buruna geldiği o çocukları Serçekuş sırtı ürpererek hatırladı.” (Skş:40)

Can çekişmek: Ölmek üzere bulunmak.

“Onun can çekişmesi de uzun sürmeyecek.” (Skş:96)

Canı istemek: Heves duymak

“ Bu yüzden canları konuşmak da istemiyor.” (Skş:22)

Cesaret vermek: Birinin yılgınlığını gidermek, birini yüreklendirmek.

“Serçekuş ise başının etrafında dolanıyor, ölüm korkusu ile kuvvetten düşmüş olan avcısına cesaret veriyordu.” (Skş:95)

Dehşete kapılmak: Çok korkmak.

“Su omuzlarına çıktığı zaman görülmemiş bir dehşete kapıldı ve.” (Skş:92)

Diz çökmek: Dizlerini yere koyarak oturmak,

“Evlerindeki seccadelerinin üzerinde diz çökmüş olarak oturuyorlar.” (Skş:27)

Dünya başına yıkılmak: Çok sıkılmak, umutlarını yitirmek.

“Erkenci Küçük kurbağa, dünya başına yıkılıyormuş gibi suyun içine daldı.” (Skş:17)

Düşünceye dalmak: Derin derin düşünmek

“Başını sallayarak bakındı, şimdi ne yapsam der gibi düşüncelere daldı; oradan oraya sıçrayan düşüncelerdi bunlar.” (Skş:48)

Ecel terleri dökmek: Tehlikeli bir durum karşısında kalıp çok korkmak.

“Eğer biri ona bugün bu dört silahlıdan birinin yönelttiği namlu karşısında ecel terleri dökeceğini söylese oracıkta bayılırdı.” (Skş:54)

Fırsattan istifade etmek: Ele geçirilen imkan veya durumdan en iyi biçimde yararlanmak.

“Serçekuş tam bir kuş refleksi ile bu fırsattan istifade ederek dizlerini kırıp yaylanarak uçmaya davranır gibi oldu.” (Skş:79)

Gaflete düşmek: Gaflet içinde kalmak.

“Zira bunları düşünürken çevresine bakamadığını, hayatı korumakta, kollamakta gaflete düştüğünü gördü.” (Skş:43)

Gayret göstermek: Çaba harcamak, başarmak için çalışmak.

“Bacaklarına giren titremeler dursun diye görülmemiş bir gayret gösteriyordu.” (Skş:81)

Geç kalmak: Vaktinden sonra davranmak, gecikmek.

“Ancak bunun için geç kalmıştı.” (Skş:92)

Göz açıp kapayınca kadar: Çok kısa bir sürede.

“Dağdan başını çıkarır çıkarmaz bir anda, göz açıp kapayınca kadar her yana ulaştı ışıkları.” (Skş:35)

Göz atmak: Kısaca bakmak.

“Vakit varken etrafa bir bakalım” (Skş:26)

Gözden geçirmek: Niteliğini anlamak için bir şeyin her yanına bakmak, incelemek.

“Seri konup kalkışlarla, son bir kez daha ölçüp biçtikten, bütün taş atım yollarını gözden geçirdikten sonra pır diye havalandı.” (Skş:52)

Göze almak: Gelebilecek her türlü zararı ve tehlikeyi önceden kabul etmek.

“Biraz daha batmayı göze alarak büyük zahmetlerle gövdesiyle geriye döndü.” (Skş:92)

Haklı bulmak: Davasını, iddiasını, düşüncesini, davranışını doğru bulmak, yerinde görmek.

“Bu mutlu tabloda her biri, karşısındakinin kendisini haklı bulduğu şekilde bir sonuç çıkardı.” (Skş:60)

Hasret gidermek: Özleme son vermek, kavuşmak.

“Onlardan da kimi birbirlerini görmeden duramaz, hasret gidermek için nice çöller aşar, kimileri de birbirlerinin kanını döker, hatta içer. (Skş:15)

Hayra yormak: Rüya veya olayı iyi bir durumun belirtisi saymak.

“Bu anlamsız duyguyu hayra yormadı ama ne yapabiliyordu.” (Skş:54)

Heba etmek: Bir şeyi boşa harcamak.

“Onun için sofrada her kırıntısını ayrı ayrı takip ederek ve onların içinde Allah’ı anarak dönüp duran canlıları düşünerek, zerresini heba etmezler ekmeğin.” (Skş:56)

İmal etmek: Üretmek.

“Adam lastik ve karton parçalarını keserek bazı malzemeleri evde kendisi imal ediyor...” (Skş:59)

Kan ter içinde kalmak: Yorgun ve perişan durumda, sırlıklam ter içerisinde kalmak.

“...yine de dalların arasından binlerce çift göz kendisini izliyormuş gibi kan ter içerisinde kaldı.” (Skş:86)

Kendi haline bırakmak: İlgilenmemek, karışmamak.

“Botun arkasına takılı, beş beygir gücünde mavi-beyaz boyalı evinrut marka küçük motoru çalıştırmadıkları gibi, kürekleri de çoğu zaman kendi haline bırakıyorlar.” (Skş:18)

Meydan okumak: Korkmadığını, çekinmediğini açıkça bildirmek, kavga veya yarışmaya çağırarak.

“Ona daha yakına gelmişti ve bu bir nevi meydan okuma gibiydi.” (Skş:74)

Pes etmek: Karşısındakinin kendisinden daha üstün olduğunu kabul etmek, yenilgiyi kabul etmek.

“Ama uyku pes etmiyordu.” (Skş:10)

Saygı duymak: Birine, bir şeye karşı saygı hissetmek,

“Onlara saygı duydu, hayran hayran bir ikisini görmek umudu ile uzaklara ve yukarılara baktı.” (Skş:47)

Secde etmek: Alnı, eli, ayakları, dizleri ayak parmaklarını yere getirmek.

“Tam döş kemiklerinin altında, yeni doğan bir güneş kadar iri ve sıcak ve güzel o istekle gözlerini kapıyor ve zihinlerinde camiye gidiyor, orada secde ediyor ve dönüyorlar.” (Skş:27)

Siper etmek: Kendini veya bir şeyi korumak amacıyla bir başka şeyi siper olarak kullanmak.

“-Dur hele, dedi ve bütün düşüncelerini zihninden kovmaya çalışarak minareyi arkasında alacak şekilde önüne iri bir dalı siper etti.” (Skş:52)

Suspus olmak: Susmak, sinmek, sesini hiç çıkarmamak.

“Gölün sazlıkları, erkenden uyanmış yavru bir kurbağanın culp diye suya dalarken çıkardığı sesin dışında,, suspus olmuş bir kımlıtsızlık içinde.” (Skş:15)

Şahit olmak: Bir şeyi gözüyle görmek, tanık olmak.

“Hiç kimse onların süyüklerde, avlularda, zibilliklerde, evlere yakın harman yerlerinde dolaştığına şahit olmuyor.” (Skş:49)

Tebelleş olmak: Bir kimsenin başına bela olmak, dert olmak.

“Ama bir kartala tebelleş olmak ne büyük hata.” (Skş:14)

Tüyleri diken diken olmak: Üşümekten ya da korkudan, vücuttaki kılların dipleri kabarıp, kıllar dikilmek.

“Tüyleri diken diken olmuştu ve iliklerine kadar titriyordu.” (Skş:74)

Uykuya dalmak: Uyumaya başlamak.

“Dizlerini kırmak ve tekrardan kanatlarının birinin üzerine yatmak bir saniyelik iş. Uykuya dalmak ise ondan daha kısa sürebilir.” (Skş:9)

Yol almak: Yolda ilerlemek

“Oysa bütün gece uzak şehirden gölün yakınındaki bağ evine gelmek için yol aldılar.” (Skş:20)

Yüz yüze kalmak: Aynı ortam içerisinde bulunmak.

“Avcı adam ve Serçekuş, biri için belki bir an duraklama, öteki için uzun, upuzun, çok uzun bir hayat kadar teferruatlı bir zaman yüz yüze kaldılar.” (Skş:70)

Zayi etmek: Yitirmek.

“...yoğurdun, tahılın, tuzun, yağın ve kendisine sarf edilmiş emeğin hiç birini zayi etmeden bir bir ortaya çıkarır ve onları birbirine katarak çoğaltır.” (Skş:28)

Zevk almak: Hoşlanmak, beğenmek

“Ya önüne geleni öldürmekten zevk alıyorsa”. (Skş:22)

2. Deyimlerin Çocuklar Üzerindeki Etkileri

Söz varlığının önemli unsurlarından biri olan deyimler, aynı dili kullanan bir milletin tarih boyunca biriktirdiği bilginin, birikimin ve tecrübenin sonucunda meydana geldiği için aynı zamanda o milletin kültürü açısından da çok büyük bir değer taşımaktadır. Bu nedenle bütün çocuk kitaplarında

kullanılan deyimler gibi Zarifoğlu'nun Serçekuş adlı eserinde geçen deyimler de çocuklara kültür bilincini aşıl原因arak dil aktarımı sağlama noktasında önemli bir görev üstlenmektedir. Kitapta geçen deyimlerin sayıca fazla olması da bu durumun en açık göstergesidir. Yazarın eserde kullanmış olduğu deyimler, anlatıma güç katarak eserin, çocuklar tarafından deyimlerin gücü ile daha anlaşılır olmasını sağlamıştır. Deyimler aynı zamanda kullanıldıkları eserlere, metinlere sanatsallık katma özelliğine de sahiptirler. Örneğin Zarifoğlu'nun, Serçekuş'un anlatımında kullanmış olduğu şiirsellik özellikle “gaflete düşmek, hasret gidermek” deyimlerinde çok belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu deyimlerde yazar adeta özel bir dil yaratarak çocukların imge dünyasına dokunmaktadır. Bu nedenle de kullanılan bu deyimler çocukların eseri bir şiir gibi estetik duygularla anlamlandırmasını sağlamaktadır. Ayrıca yazar, bu eserde “imal etmek, tebelleş olmak” söz öbeklerini kullanarak aslında çok fazla kullanılmayan yani kullanım sıklığı az olan hatta unutulmaya yüz tutmuş deyimleri çocukların zihnine yerleştirmeye çalışmış ve bunu da dil yoluyla, dil aktarımıyla yaparak aynı zamanda nesilden nesile kültür geçişine de önemli bir katkı sağlamıştır. Yine “ecel terleri dökmek” deyimini de üzerinde durulması gereken deyimlerden biridir. Çocuklarda bazı kavramların karşılığı yoktur. Yani çocuklar bazı kavramları anlamada ve anlamlandırmada güçlük çekerler, örneğin zaman kavramı gibi. Yine bu kavramlardan biri de ölümdür. Çocuğun ölümü anlaması ve anlamlandırması zordur. Şairin özellikle bu deyimle ve bu deyimde geçen “ecel” sözcüğü ile yumuşak bir geçiş yaparak çocukların zihnine ölüm kavramını yerleştirmeye çalıştığı görülmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Aynı dili kullanan bir milletin tarih boyunca biriktirdiği bilginin, birikimin ve tecrübenin sonucunda ortaya çıkan deyimler o milletin kültürü açısından önemli bir yere sahiptir. Bu noktada Zarifoğlu'nun Serçekuş adlı eserinde geçen deyimler de çocuklara kültür bilincini aşıl原因arak dil aktarımı sağladığı için çocuk edebiyatı açısından önemli bir yere sahiptir. Yazarın eserde kullanmış olduğu deyimler, anlatıma güç katarak eserin çocuklar tarafından deyimlerin gücü ile daha anlaşılır olmasını sağlaması açısından önemlidir. Deyimler kullanıldıkları eserlere ve metinlere sanatsallık katma özelliğine de sahip oldukları için sanatçının anlatımıyla bütünleşerek anlatıma ayrı bir incelik ve zenginlik kazandırmaktadırlar. Özellikle Zarifoğlu'nun, Serçekuş'un anlatımında kullanmış olduğu şiirsellik de “gaflete düşmek, hasret gidermek” deyimlerinde çok belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu deyimlerde yazar adeta özel bir dil yaratarak çocukların imge dünyasına dokunmaktadır. Bu nedenle de kullanılan bu deyimler, çocukların eseri bir şiir okur gibi, dinler gibi estetik duygularla anlamlandırmasını sağlamaktadır. Yine yazarın bu eserde kullandığı “imal etmek, tebelleş olmak” deyimleri aslında çok fazla kullanılmayan yani kullanım sıklığı az olan hatta unutulmaya yüz tutmuş olan deyimlerdendir. Yazar bunları kullanarak bu deyimlerin çocukların zihnine yerleşmesini sağlamış ve böylece hem dil aktarımı yapmış hem de nesilden nesile sözlü ve yazılı kültür geçişiyle bu deyimlerin unutulmamasına önemli bir katkı sağlamıştır. Ayrıca eserde geçen “ecel terleri dökmek” deyimini de dikkat çekilmesi gereken deyimlerden biridir. Şöyle ki çocuklarda bazı kavramların karşılığı yoktur. Yani çocuklar bazı kavramları anlamada ve anlamlandırmada güçlük çekerler. Bu kavramlardan biri de ölüm kavramıdır. Çünkü çocuğun ölümü anlaması ve anlamlandırması zordur. İşte yazar kullandığı bu deyimle ve bu deyimde geçen “ecel” sözcüğü ile çocukların düşünce dünyasına küçük bir dokunuş yapmış ve onların zihnine ölüm kavramını yerleştirmeye çalışmıştır. Özellikle eserde “baklayı ağzından çıkarmak” deyiminin kullanıldığı bölümde yazar, “*Serçekuş ilk kez duyduğu bu tabir karşısında bocaladı. Elbette bir deyim olmalıydı bu. Ağz kelimesini de, bakla kelimesini de biliyordu. Ama ağızda bakla. Şu anda ağzında bakla olmadığına göre kim bilir ne demek istiyordu bu adam.*” sözleriyle deyimlere ve deyimlerin önemine özel bir vurguda bulunmaktadır. Yazar çocukların dikkatini deyimlere çekmek için çok ince bir detayı ustalıklı kullanmıştır. Bütün bunlar birleştiğinde özellikle deyimlerimizin dilimize kattığı zenginlik ve incelik daha anlaşılır olmakta ve Zarifoğlu'nun, deyimleri kullanmadaki ustalığı da daha açık bir biçimde görülmektedir.

Kaynakça

- Aksan, D. (2006). Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri (2. Basım), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Bayraktar N. (2020). Dil Bilimi (7. Basım), Ankara: Nobel Yayınları.
- Esen, C. (2023). Abdurrahman Cahit Zarifoğlu Hayatı- Sanatı- Eserleri. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günay, V. D. (2007). Sözcükbilime Giriş, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Kaya, V. (2007). Cahit Zarifoğlu'nun Çocuk Kitaplarında Temel Değerler. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Metin, H. (2012). Çocuk Sesinin Düzlüğünü Arayan Adam: Cahit Zarifoğlu-Cahit Zarifoğlu'nun Eserlerinde Çocuk İmgesi. Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yurtbaşı. M. (2013). Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü, İstanbul: Ex.cel.lence Publishing Yayınları.
- Zarifoğlu, C. (2017). Serçekuş, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. erişim tarihi: Eylül 27, 2024, <https://sozluk.gov.tr>

İLK OKUMA KİTAPLARININ OKUNABİRLİĞİNİN İNCELENMESİ

Öğr. Gör. Gökçe TÜRKMEN¹

Özet

Bu çalışma, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından geliştirilen Eğitim Bilişim Ağı (EBA) platformunda yer alan Erken Çocukluk Eğitimi kapsamındaki ilk okuma kitaplarının okunabilirlik düzeylerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ateşman (1997) okunabilirlik formülü temel alınarak yapılan incelemede, hikâye kitaplarının toplam hece, kelime ve cümle sayıları hesaplanmış; bu veriler kullanılarak metinlerin okunabilirlik puanları belirlenmiştir. Araştırma sonucunda, incelenen hikâye kitaplarının büyük çoğunluğunun kolay okunabilir olduğu, metinlerin dil yapılarının hedef kitle olan çocukların yaş ve dil gelişimine uygun olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak, hikâye kitaplarının dil yapılarının öğrencilerin dil gelişimine katkı sağlayacak düzeyde olduğu, okuma sürecini zorlaştırmayacak ve motivasyonu artıracak nitelikte metinler içerdiği görülmüştür. Bu bulgular, eğitimciler ve materyal geliştiriciler için materyal seçiminde okunabilirlik analizlerinin önemini vurgulamakta ve çocukların okuma becerilerini destekleyen içeriklerin oluşturulması konusunda önemli bir rehber sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erken çocukluk dönemi, İlk Okuma Kitabı, okunabilirlik, Ateşman.

ANALYZING THE READABILITY OF FIRST READING BOOKS

Abstract

This study aims to analyze the readability levels of the first reading books within the scope of Early Childhood Education on the Education Information Network (EBA) platform developed by the Ministry of National Education. Based on Ateşman's (1997) readability formula, the total number of syllables, words, and sentences of the storybooks were calculated, and the readability scores of the texts were determined using these data. As a result of the research, it was determined that most of the storybooks analyzed were easy to read and that the language structures of the texts were appropriate for the age and language development of the target group of children. As a result, it was seen that the language structures of the storybooks were at a level that would contribute to the students' language development and contained texts that would not make the reading process difficult and increase motivation. These findings emphasize the importance of readability analysis in material selection for educators and material developers and provide an essential guide for creating content that supports children's reading skills.

Keywords: Early childhood, First Reading Book, readability, Ateşman.

Giriş

Okuma becerisi, bireylerin bilişsel gelişim süreçlerinde ve akademik başarılarında kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle erken yaşlardaki çocuklar için okuma becerilerinin temelleri, onların dilsel gelişimini destekleyen ve okuma alışkanlıklarını kazandıran ilk okuma kitaplarıyla atılmaktadır (Snow, Burns & Griffin, 1998). Böylece ilkökul düzeyindeki çocukların okuma süreçlerini destekleyen materyallerin, onların yaşlarına ve gelişim düzeylerine uygun dil yapısında olması, okuma

¹ Gazi Üniversitesi, Rektörlük; gokceturkmen@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3953-0549

sürecini kolaylaştırarak öğrenme motivasyonlarını artırmaktadır (Chall, 1983). Bu doğrultuda, okuma materyallerinin dilsel özelliklerinin belirlenmesi ve okunabilirlik düzeylerinin değerlendirilmesinin, eğitimciler ve materyal geliştiriciler için önemli olduğu ifade edilebilir.

Okunabilirlik, bir metnin hedeflenen okur kitlesi tarafından ne kadar kolay anlamlandırılabilceğini belirleyen önemli bir dilsel özellik olarak literatürde geniş bir yer tutmaktadır. Okunabilirlik ölçümleriyle metinlerin dilsel karmaşıklık düzeyi objektif bir şekilde analiz edilerek özellikle öğrencilerin okuma ve anlama süreçlerine okunabilirliğin ne ölçüde katkı sağlayabileceğinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır (DuBay, 2004). Hem uluslararası hem de ulusal düzeyde geliştirilen bu formüller; eğitim materyalleri, akademik yazılar ve çeşitli metinlerin okunabilirliğinin analiz edilmesi için yaygın olarak kullanılmaktadır. Dünya genelinde Flesch-Kincaid, Gunning Fog ve SMOG gibi formüller, özellikle yabancı dilde yazılmış metinlerin okunabilirlik seviyesini belirlemede sıkça başvurulan formüllerdir. Türkçeye özgü olarak geliştirilen okunabilirlik formülleri ise dilin kendine has morfolojik ve sentaktik yapıları dikkate alınarak metinlerin okunabilirlik seviyesini belirlemeye yönelik olarak tasarlanmıştır. Bu formüller; cümle uzunluğu, kelime uzunluğu ve hece sayısı gibi dilsel unsurları analiz ederek Türkçe metinlerin hedef kitle için ne kadar okunabilir olduğunu değerlendirmeyi amaçlar. Türkçenin dilbilgisel yapısının ve sözcük özelliklerinin dikkate alındığı bu formüller, uluslararası standartların ötesinde bir yaklaşımla, dilin özgün yapısını yansıtır. Başlıca Türkçe okunabilirlik formülleri arasında Ateşman (1997), Sönmez (2003), Çetinkaya-Uzun (2010) ve Bezirci-Yılmaz (2010) okunabilirlik formülleri yer almakta olup bu formüller eğitim materyalleri ve yazılı içeriklerin hedef kitleye uygunluğunun değerlendirilmesinde etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

Türkçede, metinlerin okunabilirlik düzeylerini ölçmek amacıyla geliştirilen en bilinen formüllerden biri 1997 yılında Ateşman tarafından geliştirilmiştir. Bu formül, Türkçe metinlerdeki ortalama cümle uzunluğu ve kelime başına düşen hece sayısını dikkate alarak metinlerin okunabilirlik seviyesini belirlemektedir. Formülün uygulanmasında, metinlerin ilk 100 kelimelik bölümü ele alınır; cümle 100 kelimeyi aşarsa, o cümlenin tamamı değerlendirmeye dahil edilir. İnlemeye dahil edilen bölümdeki hece, kelime ve cümle sayıları hesaplanarak ortalama kelime ve cümle uzunlukları bulunur. Ateşman'a göre, Türkçede okunabilirliği en kolay metinlerde ortalama kelime uzunluğu 2.2 hece, cümle uzunluğu ise 4 kelimedir; zor metinlerde ise bu değerler sırasıyla 3 hece ve 30 kelimeye kadar çıkabilir (Ateşman, 1997). Bu hesaplamalar, formülde yerine konularak metnin okunabilirlik puanı elde edilir. Ateşman'ın çalışması, Türkçenin yapısal özelliklerini temel alarak geliştirilen ilk okunabilirlik ölçüm araçlarından biri olarak öne çıkmakta ve özellikle eğitim materyallerinde metinlerin dilsel uygunluğunu değerlendirmek için kullanılmaktadır.

Bu çalışma, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Eğitim Bilişim Ağı (EBA) platformuna Erken Çocukluk Eğitimi kapsamında yüklenen ilk okuma kitaplarının okunabilirlik düzeylerini incelemeyi amaçlamaktadır. Ateşman'ın (1997) okunabilirlik formülü temel alınarak yapılacak analiz, erken okuryazarlık sürecinde kullanılan materyallerin dilsel yapısının ve hedef kitle açısından anlaşılabilirlik seviyesinin değerlendirilmesine yönelik bulgular sunmaktadır. İlk okuma kitaplarının metin yapılarının ne derece okunabilir olduğu ve yaş gruplarına uygun olup olmadığı, eğitimde kullanılan materyallerin kalitesini belirleyen önemli bir kriter olarak değerlendirilmektedir (Smith, 2012). Çalışmada, metinlerin dilsel karmaşıklığı ve okunabilirlik düzeyleri üzerine yapılacak incelemeler, okuma yazma sürecine yeni başlayan öğrenciler için hazırlanan materyallerin dilsel yapılarının daha iyi anlamlandırmasına ilişkin katkı sağlayacaktır. Yapılan çalışmalar erken yaşlarda kullanılan metinlerin okunabilirlik seviyesinin çocukların dil gelişimi üzerinde doğrudan etkisinin bulunduğunu göstermektedir (Chall & Dale, 1995; Flesch, 1948). Bu nedenle, okuma materyallerinin yaş grubu özelliklerine uygun olarak seçilmesi ve hazırlanması, çocukların okuma becerilerini geliştirmede önemli bir role sahiptir.

İlk okuma kitaplarının okunabilirliğinin incelenmesinin amaçlandığı bu çalışmada inceleme malzemesi olarak seçilen hikâyelerin okuma yazma becerilerini yeni kazanmaya başlayan çocuklara ne derece uygun olduğu dilsel açıdan değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, kitapların dilsel yapıları analiz edilerek, metinlerde kullanılan cümle ve kelime uzunlukları, hece sayıları gibi faktörler üzerinden metinlerin okunabilirlik düzeyi ölçülmüştür. Böylece kullanılan eğitim materyallerinin çocukların okuma ve anlama becerilerini geliştirmeye ne ölçüde katkı sağladığı tespit edilerek eğitimcilerin bu tür materyallerin seçiminde bilinçli kararlar almasında farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çalışma,

özellikle okuma yazma sürecinin başında olan çocukların dil gelişimi ve okuma alışkanlıklarını destekleyen metinlerin niteliklerini belirlemek ve hikâye seçiminde bir kriter olarak okunabilirliğe dikkat çekmesi açısından önemlidir.

Yöntem

Bu çalışmada, ilk okuma kitaplarının okunabilirlik düzeylerini incelemek amacıyla betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel tarama modeli, bir olgunun mevcut durumunu doğal ortamında ve herhangi bir müdahale olmaksızın tanımlamayı amaçlayan bir araştırma yöntemi olarak kabul edilmektedir. Bu model, araştırma nesnesinin belirli özelliklerini, ilişkilerini ve süreçlerini ayrıntılı bir biçimde açıklayarak mevcut durumu olduğu gibi ortaya koyar (Karasar, 2010). Literatürde tarama modelleri, incelenen olgunun daha iyi anlaşılmasına olanak tanıyan ve olguyu derinlemesine inceleyen bir yöntem olarak kabul görmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Eğitim materyallerinin, özellikle de ilk okuma kitaplarının okunabilirlik seviyelerinin değerlendirilmesinde betimsel tarama modelinin kullanılması, metinlerin dilsel özelliklerinin sistematik bir şekilde incelenmesini sağlar. Bu yöntem, araştırılan materyallerin hedef kitle açısından dilsel uygunluğunu nesnel olarak değerlendirme imkânı sunar ve böylece metinlerin öğrenciler üzerindeki olası etkileri hakkında kapsamlı bilgiler elde edilir. Araştırma sonucunda, incelemeye tabi tutulan hikâye kitaplarının okunabilirlik düzeylerinin derinlemesine analiz edilmesi, eğitim materyallerinin dil yapısının hedef kitleye uygun olup olmadığının belirlenmesinde önemli bir katkı sunmaktadır (Çepni, 2009). Bu bağlamda, betimsel tarama modelinin bu çalışmada kullanılması, elde edilen verilerin güvenilirliğini ve geçerliliğini artırmakta, aynı zamanda araştırmanın bilimsel niteliğini güçlendirmektedir.

Çalışmada, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından geliştirilen ve eğitim materyallerinin dijital ortamda sunulduğu Eğitim Bilişim Ağı (EBA) platformuna Erken Çocukluk Eğitimi kapsamında yüklenen hikâye kitapları arasından inceleme yapılmak üzere rastgele 10 kitap seçilmiştir. İnceleme malzemesi olarak seçilen hikâyelerin geniş bir yelpazeyi temsil etmesi amaçlanmış, farklı temalar ve içeriklere sahip kitapların incelenmesine özen gösterilmiştir. Rastgele örnekleme yöntemi kullanılarak seçilen bu hikâye kitapları, erken çocukluk döneminde okuma alışkanlıklarını destekleyen ve çocukların dil gelişimlerine katkı sağlayan materyaller olarak değerlendirilmiştir. Araştırmada kullanılan hikâye kitapları, çocukların dilsel ve bilişsel gelişimleri açısından önemli olan dil yapılarını barındırmakta olup her bir metnin dilsel özellikleri detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Bu süreçte, incelenen kitapların okunabilirlik düzeyleri üzerine yapılan değerlendirmeler, araştırmanın kapsamını ve derinliğini genişletmiştir.

Veri toplama sürecinin başlangıcında, inceleme malzemesi olarak seçilen 10 hikâye kitabındaki metinlerin cümle, sözcük ve hece sayıları hesaplanmış; elde edilen veriler doğrultusunda, metinlerin ortalama cümle ve sözcük uzunlukları belirlenmiştir. Araştırmada, Türkçe metinlerin okunabilirlik düzeylerini ölçmek amacıyla Ateşman (1997) formülüne başvurulmuştur. Okunabilirliğin hesaplanması için öncelikle seçilen 10 hikâye kitabının metinleri Word dosyasına aktarılmış ve formülün gerektirdiği veriler tespit edilmiştir. Bu hesaplamalar sonucunda, metinlerdeki dilsel öğeler (hece, kelime ve cümle uzunlukları) analiz edilmiş ve metinlerin okunabilirlik düzeyleri tespit edilmiştir. Böylece, hikâye kitaplarının çocukların dil gelişimine uygun olup olmadığı bilimsel bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Bu kapsamda çalışmanın araştırma soruları şu şekilde belirlenmiştir.

1. İlk Okuma Kitaplarındaki hikâyelerin hece, sözcük ve cümle uzunlukları nedir?
2. İlk Okuma Kitaplarındaki hikâyelerin ortalama sözcük ve cümle uzunlukları nedir?
3. İlk Okuma Kitaplarındaki hikâyelerin Ateşman (1997) formülüne göre okunabilirlik puanları ve düzeyleri nedir?

Okunabilirlik araştırmaları, ulusal ve uluslararası düzeyde birçok çalışmanın konusu olmuş ve bu çalışmalar kapsamında çeşitli okunabilirlik formülleri geliştirilmiştir. Metinlerin okunabilirliğini ölçmede kullanılan temel değişkenler genellikle ortalama sözcük uzunluğu ve ortalama cümle

uzunluğu olarak karşımıza çıkmaktadır (Ateşman, 1997, s.72). Bunlara ek olarak, tekrarlanan sözcük gövde oranı ve sözcük sıklık listelerindeki sözcüklerin dağılımı da formüllerin geliştirilmesinde önemli değişkenler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, ulusal ve uluslararası literatürdeki çalışmaları gözden geçirerek inceleme malzemesi olarak seçilen metinlerin okunabilirlik düzeyini analiz etmek araştırmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Araştırmanın bir diğer amacı ise İlk Okuma Kitapları'nda yer alan hikâyelerdeki sözcük, hece ve cümle uzunluklarını tespit ederek bu verilerin okunabilirlik açısından ne anlama geldiğini belirlemektir. Türkçe metinlerin okunabilirliği üzerine yapılan çalışmalar sınırlı olup genellikle ders kitaplarının okunabilirlik düzeyi ile öğrencilerin öğrenme düzeyi arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çalışmada ise İlk Okuma Kitaplarındaki hikâyelerin okunabilirliğini ortaya koymak hedeflenmiştir. Ateşman tarafından geliştirilen okunabilirlik formülüne göre bu çalışmada seçilen metinlerin okunabilirlik değerlerine dair niceliksel veriler sunulacak ve bu bulgular, hem mevcut kitapların güncellenmesi hem de yeni yazılacak kitapların hazırlanması sürecinde, öğrenci seviyesine uygun içeriklerin oluşturulması adına önemli bir rehber olacaktır. Söz konusu araştırma soruları ışığında ilk okuma kitaplarındaki hikâyelerden elde edilen veriler bulgular başlığı altında sunulmuştur.

Bulgular

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından geliştirilen Eğitim Bilişim Ağı (EBA) platformuna Erken Çocukluk Eğitimi kapsamında yüklenen hikâye kitaplarından seçilen inceleme materyalleri, Ateşman'ın (1997) okunabilirlik formülü temel alınarak analiz edilmiştir. Bu inceleme sürecinde, okuma metinlerindeki toplam hece, kelime ve cümle sayıları ayrı ayrı tespit edilmiş ve elde edilen verilerle metinlerin okunabilirlik düzeyleri hesaplanmıştır. Bu yöntem, metinlerin dilsel yapılarının çocuklar açısından ne kadar okunabilir ve bunun akabinde anlaşılabilir olduğunu belirlemek amacıyla kullanılmış olup eğitim materyallerinin yaş gruplarına uygunluğu konusunda önemli bir veri sunmaktadır. Analiz sonucunda, materyallerin hedef kitleye uygunluğu ve dilsel zorluk derecesi, okuyucuların okuma deneyimini kolaylaştırmak amacıyla detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Ateşman (1997) formülüne göre okunabilirlik puanının hesaplanabilmesi için, öncelikle incelenecek metinlerin dilsel unsurların analiz edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, çalışmada kullanılan ilk okuma kitaplarındaki metinlerin hece, kelime ve cümle sayıları tespit edilmiştir. Bu bağlamda, çalışmada kullanılan ilk okuma kitaplarındaki metinlerin her birinin 100 kelimelik bölümleri üzerinde okunabilirlik hesaplaması yapılmış; elde edilen veriler, metnin okunabilirlik düzeyinin hesaplanmasında temel girdi olarak kullanılmıştır. Okunabilirlik puanı, metindeki kelime ve cümlelerin uzunluğu ile hecelerinin sayısına dayalı olarak belirlenmiş, böylelikle metnin hedef kitle açısından okunabilirlik seviyesi tespit edilmiştir.

Tablo 1: Ateşman (1997) Formülüne Göre İlk Okuma Kitaplarındaki Hikâyelerin Toplam Hece, Kelime ve Cümle Sayıları

OKUMA METNİ	HECE SAYISI	KELİME SAYISI	CÜMLE SAYISI
Kaşmir	672	266	46
Memleketim Rize	279	109	17
Memleketim Var	522	215	41
Meraklı Yolculuk	487	189	42
Mozaik	681	270	55
Nerede Uyusam Acaba?	827	322	89
Patiska	589	234	39

Renkli Çizmeler	486	189	34
Rüzgar Esince	521	204	38
Sessiz Şef	466	183	33
TOPLAM ORTALAMA	533	218,1	43,4

Eğitim Bilişim Ağı (EBA) platformunda Erken Çocukluk Eğitimi kapsamında öğrencilere sunulan hikâye kitaplarından seçilen inceleme materyalleri üzerinde yapılan analizler sonucunda, hikâyelerin ortalama hece sayısı 533, ortalama kelime sayısı 218,1 ve ortalama cümle sayısı ise 43,4 olarak tespit edilmiştir. Hikâye kitapları incelendiğinde; “Kaşmir” adlı hikâye kitabının 672 hece, 266 sözcük ve 46 cümle sayısına; “Memleketim Rize” adlı hikâye kitabının 279 hece, 109 sözcük ve 17 cümle sayısına; “Memleketim Var” adlı hikâye kitabının 522 hece, 215 sözcük ve 41 cümle sayısına; “Meraklı Yolculuk” adlı hikâye kitabının 487 hece, 189 sözcük ve 42 cümle sayısına; “Mozaik” adlı hikâye kitabının 681 hece, 270 sözcük ve 55 cümle sayısına; “Nerede Uyumam Acaba?” adlı hikâye kitabının 827 hece, 322 sözcük ve 89 cümle sayısına; “Patiska” adlı hikâye kitabının 589 hece, 234 sözcük ve 39 cümle sayısına; “Renkli Çizmeler” adlı hikâye kitabının 486 hece, 189 sözcük ve 34 cümle sayısına; “Rüzgar Esince” adlı hikâye kitabının 521 hece, 204 sözcük ve 38 cümle sayısına; “Sessiz Şef” adlı hikâye kitabının 466 hece, 183 sözcük ve 33 cümle sayısına sahip olduğu görülmüştür.

Eğitim Bilişim Ağı (EBA) platformuna Erken Çocukluk Eğitimi kapsamında yüklenen hikâye kitaplarının okunabilirlik seviyeleri, ortalama kelime ve cümle uzunlukları dikkate alınarak analiz edilmiştir. Ortalama kelime uzunluğu, toplam hece sayısının toplam kelime sayısına bölünmesiyle hesaplanırken ortalama cümle uzunluğu ise toplam kelime sayısının toplam cümle sayısına bölünmesiyle belirlenmiştir. Bu analiz sonucunda elde edilen veriler, Ateşman’ın (1997) formülüne göre değerlendirilmiş ve Tablo 2’de “İlk Okuma Kitaplarındaki Hikâyelerin Ortalama Sözcük ve Cümle Uzunlukları” başlığı altında sunulmuştur.

Tablo 2: Ateşman (1997) Formülüne Göre İlk Okuma Kitaplarındaki Hikâyelerin Ortalama Sözcük ve Cümle Uzunlukları

OKUMA METNİ	ORTALAMA SÖZCÜK UZUNLUĞU	ORTALAMA TUMCE UZUNLUĞU
Kaşmir	2.56	5.8
Memleketim Rize	2.52	6.4
Memleketim Var	2.48	5.2
Meraklı Yolculuk	2.56	4.5
Mozaik	2.48	4.9
Nerede Uyumam Acaba?	2.56	3.6
Patiska	2.48	6
Renkli Çizmeler	2.60	5.6
Rüzgar Esince	2.64	5.4
Sessiz Şef	2.48	5.5
TOPLAM ORTALAMA	2.53	5.29

Erken Çocukluk Dönemi hikâye kitapları Ateşman (1997)'a göre incelendiğinde “Kaşmir” adlı hikâye kitabının ortalama sözcük uzunluğu 2.56, ortalama cümle uzunluğu 5.8; “Memleketim Rize” adlı hikâye kitabının ortalama sözcük uzunluğu 2.52, ortalama cümle uzunluğu 6.4; “Memleketim Var” adlı hikâye kitabının ortalama sözcük uzunluğu 2.48, ortalama cümle uzunluğu 5.2; “Meraklı Yolculuk” adlı hikâye kitabının ortalama sözcük uzunluğu 2.56, ortalama cümle uzunluğu 4.5; “Mozaik” adlı hikâye kitabının ortalama sözcük uzunluğu 2.48, ortalama cümle uzunluğu 4.9; “Nerede Uyusam Acaba?” adlı hikâye kitabının ortalama sözcük uzunluğu 2.56, ortalama cümle uzunluğu 3.6; “Patiska” adlı hikâye kitabının ortalama sözcük uzunluğu 2.48, ortalama cümle uzunluğu 6; “Renkli Çizmeler” adlı hikâye kitabının ortalama sözcük uzunluğu 2.60, ortalama cümle uzunluğu 5.6; “Rüzgar Esince” adlı hikâye kitabının ortalama sözcük uzunluğu 2.64, ortalama cümle uzunluğu 5.4; “Sessiz Şef” adlı hikâye kitabının ortalama sözcük uzunluğu 2.48, ortalama cümle uzunluğu 5.5 olarak tespit edilmiştir.

Hikâye kitaplarının her bir 100 kelimelik bölümü üzerinde yapılan analizlerde, ortalama kelime ve cümle uzunlukları belirlenmiş ve bu değerler, Ateşman (1997) formülündeki ilgili parametrelere yerleştirilmiştir. Bu hesaplama sonucunda, metinlerin okunabilirlik puanı, formüle dayalı olarak ortaya konmuş ve metinlerin ne derece okunabilir olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu veriler Tablo 3'te “Ateşman (1997) Formülüne Göre İlk Okuma Kitaplarındaki Hikâyelerin Ateşman (1997)'a Göre Okunabilirlik Sayısı” başlığında paylaşılmıştır.

Tablo 3: Ateşman (1997) Formülüne Göre İlk Okuma Kitaplarındaki Hikâyelerin Ateşman (1997)'a Göre Okunabilirlik Sayısı

OKUMA METNİ	OS (Okunabilirlik Sayısı)	DERECE
Kaşmir	80.8	Kolay
Memleketim Rize	80.9	Kolay
Memleketim Var	85.6	Kolay
Meraklı Yolculuk	84.2	Kolay
Mozaik	86.4	Kolay
Nerede Uyusam Acaba?	86.6	Kolay
Patiska	83.5	Kolay
Renkli Çizmeler	79.8	Kolay
Rüzgar Esince	78.7	Kolay
Sessiz Şef	84.4	Kolay
ORTALAMA OKUNABİLİRLİK	83,09	Kolay

Araştırma kapsamında seçilen hikâye kitapları Ateşman (1997) tarafından geliştirilen okunabilirlik formülüne göre incelendiğinde, “Kaşmir” adlı hikâye kitabının 80.8 okunabilirlik değerine; “Memleketim Rize” adlı hikâye kitabının 80.9 okunabilirlik değerine; “Memleketim Var” adlı hikâye kitabının 85.6 okunabilirlik değerine; “Meraklı Yolculuk” adlı hikâye kitabının 84.2 okunabilirlik değerine; “Mozaik” adlı hikâye kitabının 86.4 okunabilirlik değerine; “Nerede Uyusam Acaba?” adlı hikâye kitabının 86.6 okunabilirlik değerine; “Patiska” adlı hikâye kitabının 83.5 okunabilirlik değerine; “Renkli Çizmeler” adlı hikâye kitabının 79.8 okunabilirlik değerine; “Rüzgar” Esince adlı hikâye kitabının 78.7 okunabilirlik değerine; “Sessiz Şef” adlı hikâye kitabının 84.4 okunabilirlik değerine ve tüm metinlerin kolay düzeye sahip olduğu görülmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından geliştirilen Eğitim Bilişim Ağı (EBA) platformuna Erken Çocukluk Eğitimi kapsamında yüklenen hikâye kitaplarının okunabilirlik seviyeleri, Ateşman (1997) formülüne göre analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçları, seçilen hikâye kitaplarının büyük çoğunluğunun “kolay okunabilir” düzeyde olduğunu göstermiştir. Hikâye kitaplarının hece, kelime ve cümle uzunlukları incelendiğinde, öğrencilerin dil gelişim düzeyine uygun materyaller içerdiği ve bu metinlerin erken çocukluk dönemindeki öğrencilere hitap edecek nitelikte olduğu tespit edilmiştir. Özellikle, “Kaşmir”, “Memleketim Rize”, “Meraklı Yolculuk” ve diğer hikâye kitaplarının okunabilirlik değerleri 80 ve üzerinde bulunmuş, bu da metinlerin hedef kitle açısından anlaşılır ve uygun olduğunu göstermektedir. Araştırmada elde edilen verilere göre, hikâye kitaplarının ortalama kelime uzunlukları 2.48 ile 2.64 arasında değişmekte, ortalama cümle uzunlukları ise 3.6 ile 6.4 arasında farklılık göstermektedir. Bu veriler, erken okuma materyallerinin dil yapısının sade ve anlaşılır olduğunu, kelime ve cümle uzunluklarının öğrencilerin yaş ve dil gelişimine uygun şekilde düzenlendiğini ortaya koymaktadır. Özellikle “Nerede Uyusam Acaba?”, “Renkli Çizmeler” ve “Rüzgar Esince” hikâye kitapları kısa cümle yapılarıyla hedef kitleye daha uygun içerikler sunmaktadır.

Ateşman (1997) formülüne göre hesaplanan okunabilirlik puanları, hikâye kitaplarının büyük bir bölümünün 80 ile 86 arasında değiştiğini göstermektedir. Bu puanlar, hikâyelerin kolay düzeyde ve dolayısıyla anlaşılabilir olduğunu, çocukların okuma sürecini zorlaştırmayacağını işaret etmektedir. Özellikle “Mozaik”, “Nerede Uyusam Acaba?” ve “Sessiz Şef” gibi kitapların yüksek okunabilirlik değerleri, bu metinlerin öğrencilerin erken okuma sürecine önemli katkılar sağlayabileceğini göstermektedir. Söz konusu hikâye kitaplarının dilsel yapılarının çocukların okuma deneyimlerini geliştirmeleri açısından hedef düzeye uygun olduğu ifade edilebilir.

Sonuç olarak, bu araştırma, EBA platformuna yüklenen ve inceleme malzemesi olarak seçilen hikâye kitaplarının dil yapılarının ve okunabilirlik düzeylerinin, erken çocukluk dönemi öğrencilerine uygun olduğunu göstermiştir. Hikâyelerin anlaşılır dil yapıları ve kısa cümle uzunlukları, çocukların okuma alışkanlıklarını geliştirme sürecinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu sonuçlar, eğitimcilerin ve materyal geliştiricilerin, okuma materyallerini hazırlarken hedef yaş grubunun dil gelişimini dikkate almaları gerektiğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Gelecek çalışmalarda, farklı yaş gruplarına yönelik metinlerin okunabilirlik analizlerinin yapılması ve bu analizlerin eğitim materyallerinin geliştirilmesi sürecine katkı sağlaması, eğitsel içeriklerin kalitesini artırma açısından faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Ateşman, M. (1997). Türkçede okunabilirliğin ölçülmesi. *A.Ü. TÖMER Dil Dergisi*, 58, 71-74.
- Bezirci, B., & Yılmaz, A. E. (2010). Metinlerin okunabilirliğinin ölçülmesi üzerine bir yazılım kütüphanesi ve Türkçe için yeni bir okunabilirlik ölçütü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi*, 12, 49-62.
- Bruce, B. C., Rubin, A. D., & Starr, K. S. (1981). Why readability formulas fail. *IEEE Transactions on Professional Communication*, 24(2), 50-52.
- Chall, J. S. (1983). *Stages of reading development*. McGraw-Hill.
- Chall, J. S., & Dale, E. (1995). *Readability revisited: The new Dale-Chall readability formula*. Brookline Books.
- Çepni, S. (2001). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*. Erol Ofset.
- Çetinkaya, G. (2010). *Türkçe metinlerin okunabilirlik düzeylerinin tanımlanması ve sınıflandırılması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DuBay, W. H. (2004). *The principles of readability*. Impact Information.
- Flesch, R. (1948). A new readability yardstick. *Journal of Applied Psychology*, 32(3), 221-233. <https://doi.org/10.1037/h0057532>

Karasar, N. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemi* (21. baskı). Nobel Yayın Dağıtım.

Smith, F. (2012). *Understanding reading: A psycholinguistic analysis of reading and learning to read*. Routledge.

Snow, C. E., Burns, M. S., & Griffin, P. (1998). *Preventing reading difficulties in young children*. National Academy Press.

Sönmez, V. (2003). Metinlerin eğitselliğini saptamada matematiksel bir yaklaşım (Sönmez Modeli). *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 10, 24-39.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. baskı). Seçkin Yayıncılık.

RAFİS KURBAN'IN ÇOCUKLAR İÇİN ŞİİRLERİNİN TEMATİK ÇEŞİTLİLİĞİ VE PEDAGOJİK ÖNEMİ

Leysan NADYRSHINA¹

Aygul GANİEVA²

Özet

Makale Rafis Kurban'ın çalışmalarının incelenmesine ayrılmıştır. Rafis Kurban, modern zamanlarda aktif olarak yazan Tatar şairlerinden biridir. Eserlerinin konusu çok geniştir ve hayatın çeşitli alanlarını yansıtmaktadır. Bugüne kadar şairin çalışmalarının iyice incelendiği söylenemez. Çocuk şiiri üzerine makaleleri var ama bilimsel temelli çalışmaları yok. Bu sorunu özel olarak incelemek önemlidir, çünkü hem şairin eserinin genel anlayışı hem de modern Tatar çocuk şiirinin temalarını tanımlamak ve bunların çocukların eğitiminde ve yetiştirilmesinde kullanımını için ciddi bir kaynaktır.

¹ Filoloji Bilimleri Doktoru, Kıdemli Araştırma Görevlisi, Institute of Language, Literature and Arts named after G.Ibragimov of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, leisan84@mail.ru

² Filoloji Bilimleri Adayı, Kıdemli Araştırma Görevlisi, Institute of Language, Literature and Arts named after G.Ibragimov of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, aygulgani@mail.ru

Rafis Kurban'ın çocuklar için şiirlerinde çeşitli konularda şiirler bulunmaktadır. Bu çalışmada, çalışmalarına özgü ana temaları ayrı ayrı ele aldık. Şair, anavatanının, doğasının, ahlaki değerlerinin konularının sanatsal kapsamı sayesinde çocuklara eğitim ve eğitim verir, manevi dünyalarının zenginleştirilmesine büyük katkı sağlar.

Şair, anavatanının, ahlakın, aynı zamanda çocukların anlaması daha zor olan sivil, felsefi temaların temalarına geniş çapta değiniyor, şairin bu çalışma alanında yer almıyor, ancak içlerinde vatanseverliğin eğitimine, vatan sevgisine büyük yer veriliyor.

Çocuklar için şiirlerinde küçük okuyucuyu yetiştirme hedefini belirliyor, ancak yazar didaktik yolu izlemiyor, fark edilmeden çocuğa insanlık, insanlık, çalışkanlık, ahlak tohumları koyuyor. Şiirleri çocuğun düşüncesini geliştirir, dünya görüşünü zenginleştirir, etrafındaki dünyanın bilgisine katkıda bulunur.

Anahtar kelimeler: Tatar Edebiyatı, çocuk şiiri, Rafis Kurban, şair, lirik kahraman.

THE THEMATIC DIVERSITY AND PEDAGOGICAL IMPORTANCE OF RAFIS KURBAN'S POEMS FOR CHILDREN

Abstract

The article is devoted to the study of Rafis Kurban's works. Rafis Kurban is one of the Tatar poets who is actively writing in modern times. The subject of his works is very broad and reflects various areas of life. It cannot be said that the poet's work has been thoroughly studied so far. He has articles on children's poetry, but no scientifically based studies. It is important to study this problem specifically, because it is a serious resource both for the general understanding of the poet's work and for identifying the themes of modern Tatar children's poetry and their use in the education and upbringing of children. Rafis Kurban's poems for children contain poems on various topics. In this study, we have considered the main themes specific to their work separately. The poet's main goal is upbringing and education children thanks to the artistic coverage of the subjects of his homeland, nature, moral values, makes a great contribution to the enrichment of their spiritual world. The poet touches widely on the themes of his homeland, morality, as well as civil, philosophical themes that are more difficult for children to understand, do not take place in this field of work of the poet, but a great place is given to the education of patriotism, love of the homeland in them. In his poems for children, he sets the goal of educating the little reader, but the author does not follow the didactic path, unnoticed, he puts seeds of humanity, humanity, diligence, morality into the child. His poems develop the child's thinking, enrich his worldview, contribute to the knowledge of the world around him.

Keywords: tatar literature, children's poetry, Rafis Kurban, poet, lyrical hero.

Рафис Корбанның балалар өчен язылган шигърьләренң тематик төрлелеге һәм педагогик әһәмияте

Рафис Корбан – хәзерге заманда актив ижат итүче шагыйрьләрдән. Аның әсәрләренң тематикасы бик киң һәм алар тормыш-яшәешнң төрле өлкәләрен чагылдыралар. Шагыйрь ижаты жентекләп өйрәнелгән дип әйтеп булмый. Аның балалар шигърияте хакында мәкаләләр шактый булса да [2, 3, 4, 5, 6, 8], фәнни нигездә тикшерү юк дәрәжәсендә Бу проблеманы махсус өйрәнү аның ижатын гомумән күзаллауда да, хәзерге татар балалар шигъриятендәге мөһим темаларны ачыклауда бер чыганак булып торачак.

Балаларга атап ижат итү тема сайлауга бик зур игътибар бирүне таләп итә. Кече яшьтәге укучылар өчен күпсанлы әсәрләр ижат иткән Фаил Шәфигуллин үзенң бер мәкаләсендә, әдәби әсәрләр турында фикерен житкереп, болай дип язган иде: «Чит кеше баласын үз баласын

яраткандай яратып язган тәкъдирдә генә язучыны эсәрләре балалар арасында да, өлкәннәр арасында да бертигез уңыш казана»[10, 140]. Чыннан да, балаларга йөз тотып язылган эсәрләр – язучыдан зур жаваплылык таләп итә торган өлкә. Ул әдипнең бала күңелен яхшы аңлаучы оста психолог булуын таләп итә. «Сабый күңеленә үтәп керү үзлегенә ия психологизм һәр сәнгать төренә хас булса да, бары әдәбият кына эчкә кичерешләренә образлы сурәт аша үтәп итәп житкерү сәләтенә ия» [7,85] Татар әдәбиятында бала күңеленәң бөтен нечкәлекләрен тоя алган шагыйрьләрдән Рафис Корбанны атарга мөмкин. Әдипнең балалар өчен язылган шигырьләре бала күңеленәң үзгәрешләрен, аның хис-кичерешләрен, дөньяга карашларын гаять оста чагылдыра. «Рафис – ижатының табигате белән балалар язучысы. Ихлас һәм мавыктыргыч эсәрләрендә баланың кызыксынып дөнья тануын үтәп итәп күрсәтә белә ул», - дип яза аның турында Ш. Галиев [3, 359].

Рафис Корбан эсәрләре балаларга матурлыкны күрә, танып белергә, әхлакый үсешкә омтылырга, табигатьне, туган якны, аның кешеләрен яратырга һәм сакларга, кадерләү – ярату хисләрен югалтмаска кирәклеген өйрәтә. Шигыри эсәрләргә хас әлеге үзенчәлекләр шагыйрь ижатындагы төп темаларны нигезли дә инде.

Лирик эсәрләр үзләренәң эчтәлек тыгызлыгы, сурәтләр чараларының муллыгы белән аерылып торалар. Аларга жанр катлаулылыгы да хас. Бүгенгә көндә әдәбият белемдә лирик жанрларның бүленеше буенча уртақ фикер юк. Тематик яктан ул пейзаж лирикасы, күңел лирикасы, гражданлык лирикасы, сәясәт лирикасы, фәлсәфи лирика кебек жанрларны берләштерә; форма ягынан шигырь-монолог, шигырь-диалог, шигырь-эндәшү кебек төркемнәргә аерыла [1, 96]. Татар әдәбият белемдә, нигездә, лириканың тематик яктан жанрларга бүленеше киң таралган. Табигать темасы турыдан-туры пейзаж лирикасына бәйле. Пейзаж лирикасы табигать белән бәйле хис-кичерешне житкерүгә корыла. Детальләр аша шагыйрь табигать образын тудыра һә шуңа үз мөнәсәбәтен белдерә, хис-кичереш сәбәбе булып табигать дөньясы күтәрелә [1, 96]. Рафис Корбанның балаларга атап язылган эсәрләре арасында пейзаж лирикасы үрнәкләре бик зур урын алып тора. Әлбәттә, бу – балаларның тирә-як белән һәрвакыт кызыксынулары, табигать дөньясының мавыктыргыч һәм сихри булулары белән аңлатыла. Рафис Корбанның табигать темасына язылган бер төркем шигырьләрендә әйләнә-тирә дөньяның матурлыгы, гүзәллеге хакында балаларга житкерү теләге алгы планга чыга. “Жәйге бер төн озынлыгындагы шигырь”, “Хәерле иртә!”, “Матур көн”, “Тамаклары тук булгач”, “Жәйге көндә”, “Жәйге яңгыр”, “Казанда яңгыр ява”, “Гүзәл яңгыр” һ.б. бик күп шигырьләре табигатьнең гадәти бер мизгелендә олы матурлык күрә белергә өйрәтәләр.

Рафис Корбанның табигать темасына язылган шигырьләрендә тел-сурәтләр чараларының әһәмияте зур. Мәгълүм булганча, һәр шагыйрь үзенәң шигырьләрендә шәхси уй-тойгыларын, әйтәргә теләгән фикерләрен образлы, үтәп итәп, яңгыратырга омтыла. Моның өчен ул төрле стилистик алымнардан файдалана. Синоним, антоним, омоним сүзләр, күчерелмә мәгънәле троплар (эпитет, метафора, чагыштыру, жанландыру һ.б.) кебек сурәтләр чаралары Рафис Корбанның табигать темасын сәнгатьчә яктырткан шигырьләрендә дә идея-эчтәлекне тирәнәйтүдә, укучы балага эстетик тәрбия бирүдә әһәмияткә ия.

Табигать темасына язылган шигырьләрдә жанландыру алымы уңышлы кулланыла. Жанландыру – табигать күренешләрен, хайван яки кош-кортларны һәм абстракт төшенчәләренә жанлы итәп сурәтләр, аларны сөйли яки уйлы торган итәп күрсәтү. Татар филологиясендә бу стилистик алымны сынландыру дип тә атыйлар[9, 81]. Рафис Корбанның да балалар өчен ижәт ителгән пейзаж лирикасы үрнәкләрендә сокланып, рәхәтләнәп һәм шатланып, елмаеп, шаккатып күзәткән образлары бик күп. Язучы ижатында табигать күренешләре хәрәкәткә киләләр, “тереләләр”, лирик герой белән әңгәмә коралар.

Табигать темасын ачкан эсәрләренәң тәрбияви әһәмияте дә зур. Гомумән, балалар өчен язылган һәрбер эсәрдә нәкъ менә тәрбияви як аеруча мөһим санала. Рафис Корбанның табигать темасына язылган шигырьләренәң дә һәрберсендә табигатькә сакчыл караш кирәклегә, жанварларны рәнжәтмәскә чакыру идеясе чагылыш таба. Шунисы үзенчәлекле: шагыйрь трыдан-туры үгет-нәсыйхәт формасына аз мөрәжәгать итә, ул укучысын сиздермичә генә “тәрбияли”.

Р. Миңнуллин Рафис Корбанның балалар шигъриятен бәяләп, болай дип язды: “Ул балалар дөнъясын яхшы төшенә, нәниләр күңелен аңлай, алар өчен яза белә. Язганнары – традицион, мөгезләр чыгармый. Б. Рәхмәт, Ә. Фәйзи, Ш. Галиев кебек олы шагыйрьләрнең матур традицияләрен лаеклы рәвештә дәвам итә. Ә традицияләрне дәвам итүнең үз авырлыклары бар. Булган традицияләрне ижади дәвам иткәндә генә, заман таләпләренә туры китереп үстергәндә генә акый ул үзен. Рафис шулай эшли дә: таныш ритмика, мәгълүм темалар, чордан чорга, шагыйрьдән шагыйрьгә күчкән шигъри алымнар яңача яңгырый башлай, заман төсмерләре белән балкып китә, үзенчә шигъри образлар белән тулылана. Нәтижәдә шагыйрьнең үз дөнъясы, балалар бакчаларына аваздаш үз шигъри бакчасы үсеп чыга[8, 336]”. Шагыйрьнең табигать темасына язылган шигърьләре бу фикерне раслай: аларда автор традицион теманы үзенә хас образлар ярдәмендә ача, кабатланмас үрнәкләр тудыра.

Туган як, Ватан темасы, төрле модификацияләрдә, һәр татар шагыйренең ижатында очрый. Мондый эсәрләр гражданлык лирикасы үрнәкләренә дә, пейзаж һәм күнел лирикасына да нисбәтләнәргә мөмкин. Аларда шагыйрьләрне уртак мотивлар берләштерә: туган якны ярату, аның белән горурлану, сагыну, Ватанга тугрылык һ.б. Балалар өчен ижат иткәндә, бу мотивларны үзенчәлекле формага төрәп, бала кабул итәрлек, аңларлык эчтәлек белән бирергә кирәк була. Рафис Корбан шигъриятеннән алынган үрнәкләр шул хакта сөйли.

Шагыйрьнең туган як темасын яктырткан эсәрләре арасында турыдан-туры гражданлык лирикасы үрнәкләре дә бар. Аларда балалар психологиясенә ярашлы рәвештә, публицистик пафос, күтәрәнке интонация өстенлек итә. Мәсәлән, “Татарстан” шигърендә төп мотив буларак туган илне ярату тойгысы калка. Беренче строфада ук *“Татарстан – туган илебез! Яратабыз бар да син без”* дип белдергән лирик герой киләсе строфаларда шушы тойгыны тудырган фактларны санап китә: бары туган илдә генә алуланып, балкып таңнар ата; Татарстан – татар халкының таянычы һәм газиз Ватаны; Татарстанның халкы тигез; Татарстан – кунакчыл. Иң соңгы икеюллык шигърьнең югарыда китерелгән беренче ике юлын кабатлай. Шулар рәвешле, каймалы композиция алымы эсәрнең идеясен тагын бер кат раслап, ныгытып кую вазифасына хезмәт итә. Димәк, әлегә шигърьдә Татарстанның иң матур, күнелгә иң якын булуы әйтелә. Әлегә якынлык милли тойгылар белән дә ныгытыла: шигърьнең өч строфасы Татарстанның үзгәндә һәм читтә яшәүче татарлар өчен уртак йорт, кыйбла булуын асызыклауга буйсындырыла. Шулар рәвешле, эсәрдә туган ил – Ватан тәңгәлләгә үткәрелә. Кеше туган илендә яшәгәндә генә көчле, нигезле була, дигән идея лейтмотив булып сузыла:

Синең белән көчле, горур без,

Синең белән көйле, өйле без.

“Туган тел, “Әлифба” шигърьләрендә дә гражданлык идеяләре балалар аңларлык итеп жикерелә. Аларда татар теленең туган телебез булуы, бөеклеге турында фикер үткәрелә. “Туган тел” шигърендә, мәсәлән, туган телгә хас булган кыйммәтләр санала: бу тел белән һәркемнең теле ачылган, татар теле ата-бабалар үткәне белән таныштыра, башка телләргә өйрәнүгә нигез була, кешеләрнең моң-зарын белергә ярдәм итә. Иң соңыннан автор татар телен төрки телләр белән тыгыз бәйләп куя:

И төрки-татар телем син,

Кадрле туган телем!

Төрле телләр бакчасында

Хуш исле гүзәл гәлем!

Гомумән, Рафис Корбанның балалар өчен ижат ителгән шигърьләрендә туган як темасы уртак Ватаныбызны яратырга, аның белән горурланырга өйрәтә, Ватан төшенчәсенә гадәти, эмма гаять олы кыйммәтләрдән барлыкка килүен аңлата. Мондый эсәрләр балада кечкенәдән патриотлык хисләре гражданлык позицияләре тәрбияли. Шулар ук вакытта бу шигърьләр укучының эмоциональ дөнъясын баеталар.

Әхлак төшенчәсе – бик киң һәм катлаулы төшенчә. Ул үзәндә милли менталитет белән бәйлә бик күп сыйфатларны берләштерә. Татар халкының рухи кыйммәтләре турында сөйләгәндә, халык психологиясе төшенчәсенә билгеләмә биреп китү кирәк. Милли психология – ул кешеләрнең нинди дә булса милли гомумилеккә караган үсеш закончалыкларын, үзгәлекләрен өйрәнә торган фән. Милли психология шушы гомумилеккә кергән кешеләрдә чагыла торган үзгәлекле сыйфатларында, милли үзәңдә, милли хисләрдә, тойгыларда һәм холькта (характерда), милли юнәлештә, йолаларда, гадәтләрендә чагылыш таба. Аның эчкә төзелешә милли характер, милли үзәң, милли хис һәм хольк, милли юнәлгәнлек һәм йолалардан тора [11, 354].

Рафис Корбанның бу әсәрләре педагогик яктан да зур әһәмияткә ия. Шагыйрь һәр әсәрендә балаларның психологиясен, дөньяга карашларын аңлап эш итә. Ул теге яки бу ситуация турында гадәти информация биреп кенә калмый, ә бәлки һәрбер әсәрен диарлек методик һәм педагогик яктан уйланган әһәмиятле дидактик чыганак итә. Аның тарафыннан оештырылган “Күчтәнәч” дигән журналның да төп максаты – балаларның беләм дәрәжәсен үстерү, аларга тәрбия бирү, менә шушы максат Р.Корбанның шигърьләрендә дә әйдәп баручы төп үзгәлек булып китә.

Гомумән, Рафис Корбан ижаты тематик яктан катлаулы. Балалар өчен ижат иткән шигърьләрендә кечкенә укучыга тәрбия бирү максаты алга куела, әмма автор дидактик юлдан китми, ул балага, сиздерми генә, кешлеклек, гуманлылык, тырышлык, хезмәт сөүчәнлек, әхлаклылык орлыкларын сала. Аның шигърьләре баланың фикерләү сәләтен үстерә, дөньяга карашларын баета, әйләнә-тирәнә танып белүгә ярдәм итә. Р.Корбанның шигърияте – татар теле һәм әдәбияты укучысы өчен бик кыйммәтле чыганак. Без аның балалар өчен язылган әсәрләрен генә педагогик яктан жентекләрәк карасак та, зуррак сыйныфларда аның өлкәннәр өчен ижат ителгән тезмә әсәрләре дә әһәмияткә ия. Һәр дәрестә аларны кулланырга була: әйтик, карточкалар белән эшләгәндә, ижади биремнәр үтәгәндә, яңа теманы аңлатыр өчен өзек сайлаганда, тәрбия моментын тормышка ашырганда – кыскасы, дәрәснәң төрле этапларында Р.Корбан әсәрләре уңышлы кулланыла ала.

Әдәбият

1. Әдәбият белеме. Терминнар һәм төшенчәләр сүзлегә. – Казан: Мәгариф, 2007. – Б. 96.
2. Баттал Ф. Игелек әлифбасы // Яшь ленинчы. – 1988.– 5 март.
3. Галиев Ш. Хуш киләләр, буш килмиләр // Галиев Ш. Сайланма әсәрләр, 4 т.– Казан: Татар. кит. нәшр., 2002. – Б. 359-360;
4. Гыйльманов Г. Гөлле шигърият // Гыйльманов Г. Заман сүз сорый: Әдәби тәнкыйть мәкаләләре.– Казан: Татар. кит. нәшр., 1991.– Б. 133–138;
5. Зарипова Р. Балаларның күңел дөньясы // Казан утлары. – 2002. – №12. – Б. 156 – 159;
6. Минһажева Л. Балалар күңеленә юл // Идел. – 2004. – №1. – Б. 58–59.
7. Минһажева Л. Татар балалар әдәбияты: югары уку йортлары өчен дәрәслек. – Казан: Отечество, 2017. – 172 б.
8. Миңнуллин Р. Каләмдәшләрем // Миңнуллин Р. Шагыйрь генә булып калалмадым Казан: «Матбугат йорты» нәшр., 1998. – Б. 336–337;
9. Поварисов С.Ш. Мәктәптә әдәби әсәрләренә телен өйрәнү. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1978. – Б. 81.
10. Татар әдәбияты тарихы. Алты томда. VI том. – Казан: Раннур, 2000. – Б. 140.
11. Шәймәрданов Р.Х., Хужиехмәтов Ә.Н. Татар милли педагогикасы: Югары һәм урта педагогика уку йортлары өчен уку ярдәмлегә. – Казан: Мәгариф, 2007. – Б. 354-355.

RÜFET AHMEDZADE'NİN ÇOCUKLAR İÇİN YAZDIĞI ŞİİRLER

Aytaç HAMİDOVA¹

Özet

Azerbaycan çocuk edebiyatı zengin ve değerli gelenekleriyle dikkat çekmektedir. Bu alanda öne çıkan yazar ve şairlerin çocukların ahlaki gelişiminde ve dünya görüşünün oluşmasında büyük etkisi olmuştur. Rûfet Ahmedzade de böyle bir sanatçıdır. Çocuklara yönelik şiirleri milli çocuk edebiyatının en değerli örnekleri arasında yer alır. Bu makalede R. Ahmadzade'nin şiirlerinin temel özellikleri, çocuk psikolojisine ve edebiyatına etkisi gözden geçirilmektedir.

Rûfet Ahmedzade sade ve samimi şiirleriyle çocuk dünyasına çok yakın olan şairlerden biridir. Çocukların fantezilerini, ilgi alanlarını ve duygularını yaratımlarında yansıtarak çocuk dilini ustaca kullanıyor. R.Ahmadzade'nin çocuk şiirleri çoğunlukla basit içerik ve sanatsal araçlar açısından zengindir, bu da onları genç okuyucular için anlaşılmasını kolaylaştırır.

Şairin çocuklara yönelik şiirlerinin kapsamı oldukça geniştir. Doğaya, hayvanlara, aileye, dostluğa, milli ve manevi değerlere dair şiirler yazarak çocuklara sevgi, saygı ve çalışkanlık eğitimi veriyor. Şiirlerinde doğanın güzellikleri, çocukların günlük yaşam olayları, hayalleri ve ilginç maceraları şiirsel bir dille anlatılır.

R. Ahmadzade'nin şiirleri çocukların kolaylıkla ezberleyip sevmesini sağlayacak ritmik ve müzikal bir dille yazılmıştır. Şairin şiirlerindeki seslendirme ve kafiye, çocukların okuma alışkanlığını geliştirmenin yanı sıra onların estetik zevklerini de şekillendirmektedir. Şiirlerdeki bu ritmik ve melodik yapı çocukların şiire olan ilgisini artırır ve onları edebiyatla daha yakından tanıştırır.

Rûfet Ahmedzade çocuklar için yazdığı şiirlerde onların yaş özelliklerini ve psikolojilerini titizlikle değerlendirmiştir. Şair çocukların duygusal ihtiyaçlarını karşılayan, dünya görüşlerini genişleten eserler yaratmıştır.

Rûfet Ahmedzade Azerbaycan çocuk edebiyatının incilerini yaratan yetenekli şairlerden biridir. Çocuklara yönelik yazdığı şiirler, dilinin sadeliği ve manasının derinliği nedeniyle çocuk okurlar için oldukça değerlidir. R.Ahmadzade çocuklara sevgi ve ilgi dolu bir dünya sunarak onların ahlaki ve estetik gelişimlerine büyük katkılarda bulundu. Bu şiirler çocukların dünyasına renk katmakla kalmıyor, onlara hayatın güzelliklerini de öğretiyor.

Anahtar Kelimeler: Rûfet Ahmedzade, çocuk edebiyatı, çocuk şiiri, ahlaki değerler, şiir.

RUFAT AHMEDZADE'S POEMS FOR CHILDREN

Abstract

Azerbaijani children's literature attracts attention with its rich and valuable traditions. Prominent writers and poets in this field had a great impact on children's moral development and worldview formation. Rufat Ahmadzade is one such artist. His poems for children are among the most valuable examples of national

¹ Nizami Gencevi Adına Milli Azerbaycan Edebiyatı Müzesi, Doktora Öğrencisi, ORCID: 0009-0005-1419-9465, aytac.hamidova92@mail.ru

children's literature. In this article, the main features of Rufat Ahmadzade's poems, their impact on children's psychology and literature are reviewed.

Rufat Ahmadzade is one of the poets who are very close to children's world with his simple and sincere poems. He skillfully uses children's language, reflecting the fantasy, interests and emotions of children in his creations. R. Ahmadzade's children's poems are mostly rich in simple content and artistic devices, which makes them easy to understand for young readers.

The scope of the poet's poems for children is very wide. By writing poems about nature, animals, family, friendship, as well as national and moral values, he educates children in love, respect and diligence. In his poems, the beauty of nature, daily life events of children, their dreams and interesting adventures are described in poetic language.

R. Ahmadzade's poems are written in a rhythmic and musical language, which enables children to easily memorize and love them. In addition to developing children's reading habits, the sonification and rhyming in the poet's poems also shape their aesthetic tastes. This rhythmic and melodic structure in poems increases children's interest in poetry and makes them more familiar with literature.

Rufat Ahmadzade carefully considered their age characteristics and psychology in the poems he wrote for children. The poet created works that meet the emotional needs of children and expand their worldview.

Rufat Ahmadzade is one of the talented poets who created the pearls of Azerbaijani children's literature. His poems for children are very valuable for children's readers due to their simplicity of language and deep meaning. R. Ahmadzade made great contributions to their moral and aesthetic development by presenting a world full of love and care to children. These poems not only add color to the children's world, but also teach them the beauty of life.

Keywords: Rufat Ahmedzade, children's literature, children's poems, moral values, poetry.

RÜFƏT ƏHMƏDZADƏNİN UŞAQLAR ÜÇÜN YAZDIĞI ŞEİRLƏR

Giriş

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı uşaqların mənəvi və estetik inkişafında əhəmiyyətli rol oynayan zəngin bir sahədir. Bu sahədə fəaliyyət göstərən görkəmli yazıçılar və şairlər əsərlərində uşaqların təlim-tərbiyə prosesinə, dünyagörüşünə və emosional ehtiyaclarına xüsusi diqqət yetirirlər. Rüşət Əhmədžadə də uşaqlar üçün yazdığı şeirləri ilə bu ədəbiyyatın önəmli nümayəndələrindən biridir. Onun şeirləri sadə və anlaşılıqlı dildə yazılaraq uşaqların dünyasına yaxından toxunur və onlarda sevgi, dostluq, əməksevərlik, təbiətə qayğı kimi dəyərləri aşılayır.

Uşaq ədəbiyyatı cəmiyyətin gələcəyini formalaşdıran uşaqların dünyagörüşünü və mənəvi dəyərlərini inkişaf etdirməyə yönəlmişdir. Bugünkü dünyada uşaqların bədii zövqünün və mənəvi dəyərlərinin formalaşdırılması daha da vacib bir mövzuya çevrilmişdir. Rüşət Əhmədžadə kimi şairlərin uşaq şeirləri bu prosesdə mühüm rol oynayır, çünki onlar uşaqların maraq və psixologiyasına uyğun əsərlər yaratmaqla onların dünyasını zənginləşdirir.

Məqalənin obyektı Rüşət Əhmədžadənin uşaqlar üçün yazdığı şeirlərdir. Predmeti isə bu şeirlərin məzmunu, mövzu dairəsi, poetik xüsusiyyətləri və onların uşaq ədəbiyyatında oynadığı rolun tədqiqidir.

Məqalənin məqsədi Rüşət Əhmədžadənin uşaq şeirlərinin Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında yeri və əhəmiyyətini araşdırmaqdır. Bu məqsədlə aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

1. R.Əhmədžadənin uşaqlar üçün yazdığı şeirlərin mövzu və məzmun baxımından təhlili.
2. Şeirlərin dil və üslub xüsusiyyətlərinin araşdırılması.
3. Şairin əsərlərinin uşaq psixologiyası və mənəvi inkişaf baxımından təsirinin öyrənilməsi.

4. Şeirlərin didaktik funksiyasının və tərbiyəvi rolunun təhlili.

Tədqiqatın aparılması üçün ədəbiyyatşünaslıq, dilçilik və psixoloji yanaşmaların sintezindən istifadə edilmişdir. Əsərlərin təhlili zamanı poetik analiz və komparativ metodlar tətbiq olunmuşdur. Eyni zamanda, uşaq psixologiyasına uyğun olaraq əsərlərin emosional təsir imkanları nəzərdən keçirilmişdir.

Rüfət Əhmədzaadənin uşaq şeirlərinin detallı təhlili əsasında şairin əsərlərinin Azərbaycan uşaq ədəbiyyatına verdiyi yeni töhfələr araşdırılmışdır. Məqalədə R.Əhmədzaadənin şeirlərindəki mövzu müxtəlifliyi və onların uşaqların təlim-tərbiyəsindəki əhəmiyyəti nəzərə alınaraq şairin uşaq ədəbiyyatındakı spesifik üslubu yenilikçi baxışlarla təhlil edilmişdir.

Məqalənin nəzəri əhəmiyyəti uşaq ədəbiyyatının əsas prinsiplərini öyrənən tədqiqatçılar və dilçilər üçün yeni materiallar təqdim etməsindədir. Praktiki əhəmiyyətinə gəldikdə isə bu məqalə müəllimlər və tərbiyəçilər üçün Rüfət Əhmədzaadənin şeirlərinin uşaq təlimi və tərbiyəsində necə istifadə olunacağını göstərən tövsiyələr təqdim edir. Şairin əsərləri uşaqların mənəvi dəyərlərinin formalaşmasında və təbiətə olan münasibətlərinin inkişafında effektiv bir vasitə kimi çıxış edir.

Bu məqalə, uşaqların təlim və tərbiyəsi sahəsində çalışan mütəxəssislər və uşaq ədəbiyyatını öyrənən tədqiqatçılar üçün faydalı bir elmi mənbədir.

Əsas Hissə

Rüfət Əhmədzaadənin uşaqlar üçün yazdığı şeirlərin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri geniş mövzu dairəsinə malik olmasıdır. Onun əsərlərində uşaqların gündəlik həyatı, təbiətə olan sevgi, dostluq, əmək, ailə dəyərləri və milli adət-ənənələr xüsusi yer tutur. R.Əhmədzaadə uşaqlar üçün sadə və anlaşılıqlı dildə yazaraq onların maraq dairəsinə nəzərə alır və şeirlərində onları düşündürən, maraqlandıran mövzuları əks etdirir. Bununla yanaşı, R.Əhmədzaadənin uşaqlar üçün yazdığı şeirlərdə dostluq, əmək və dürüstlük kimi insani keyfiyyətlər də geniş yer tapır. Şairin şeirlərində dostluğun vacibliyi, işgüzarlıq, əməksevərlik və dürüstlük kimi dəyərlər təbliğ olunur ki, bu da uşaqların mənəvi inkişafında mühüm rol oynayır.

R.Əhmədzaadənin şeirləri dili və üslubu ilə də seçilir. Onun şeirləri sadə, anlaşılıqlı və eyni zamanda poetik bir dillə yazılıb. Bu sadəlik uşaqların şeirləri asanlıqla mənimsəməsinə və onları sevərək oxumasına imkan yaradır. Şair uşaqlara müraciət edərkən onların dünyasına uyğun metaforalar, bənzətmələr və təsvir vasitələrindən istifadə edir. Bu poetik vasitələr şeirləri daha rəngarəng və maraqlı edir. Onun şeirləri uşaqlara həm əyləncəli, həm də mənalı dərslər verən bir vasitəyə çevrilir.

Rüfət Əhmədzaadənin uşaqlar üçün yazdığı şeirlər təkcə bədii əhəmiyyət daşıyır, həm də uşaqların psixoloji və mənəvi inkişafına müsbət təsir göstərir. Şair uşaqların təlim və tərbiyə prosesinə şeirləri vasitəsilə töhfə verir, onların şəxsi keyfiyyətlərinin inkişafında mühüm rol oynayır. Uşaqların maraq dairəsinə uyğun olaraq seçilən mövzular, sadə dillə yazılan şeirlər onların emosional ehtiyaclarını ödəyir, onlarda humanist dəyərləri formalaşdırır.

Rüfət Əhmədzaadə müxtəlif illərdə nəşr olunan əsərləri arasında "Azərbaycan pioneri" mətbuat orqanında işıq üzü görün "Tənbellər aləmində" silsilə şeirləri xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu şeirlər seriyası uşaqlar üçün həm əyləncəli, həm də didaktik xüsusiyyətlər daşıyır. Şair tənbellik mövzusunu işıqlandıraraq uşaqlara əməksevərlik, zəhmətkeşlik və məsuliyyətlik kimi dəyərləri çatdırmağa çalışır. (Əhmədzaadə R. 1964)

Rüfət Əhmədzaadənin "Azərbaycan gəncləri" qəzetində dərc olunan "Bəxtəvər uşaqlar" şeiri şairin yaradıcılığında vətənpərvərlik və sevgi mövzularını ön plana çəkən nümunələrdən biridir. Şeirdə uşaqların azad və bəxtiyar bir vətəndə böyüməsi vurğulanır, onların Azərbaycan torpağına bağlılığı poetik şəkildə ifadə olunur:

“Bizim azad Vətəndə
Boy atırsız bəxtiyar.
Sizə doğma anadır
Ağ birçəkli bu diyar.

Geniş düzlər, dənizlər,
Uca dağlar sizindir.
Sevimli düşərgələr
Şən yaylaqlar-sizindir” (Əhməd zadə R. 1958)

Şeir in ilk bəndində şair uşaqların azad və xoşbəxt bir vətəndə böyüməsindən bəhs edir və onların Azərbaycanı doğma ana kimi qəbul etməsini vurğulayır. Vətən ana obrazı ilə uşaqların bu torpağa duyduqları sevgi və mənəvi bağlılıq tərənnüm edilir.

Növbəti bənddə isə şair, vətənin təbiət gözəlliklərini, geniş düzləri, dənizləri, uca dağları uşaqlara məxsus olaraq təsvir edir. Bu təsvirlər vətən sevgisinin daha da güclənməsinə xidmət edir, uşaqlara doğma torpağın nə qədər əziz olduğunu çatdırır. Şeir in ahəngi, vətənpərvərlik hissələrini gücləndirərək uşaqlarda öz vətəninə sevgi və məsuliyyət hissini aşılamağa yönəlir.

Rüfət Əhməd zadənin uşaqlar üçün yazdığı şeirlər tək cə poeziya dünyasında deyil, musiqi sahəsində də dərin iz qoymuşdur. Onun şeirlərinin ahəngdarlığı və ritmik quruluşu bəstəkarlar üçün ilham mənbəyinə çevrilmiş, bir çox əsərlərinə musiqilər bəstələnmişdir. Bu musiqilər, şeirlərin məzmununu daha geniş auditoriyaya çatdırmaqla yanaşı, onların melodik quruluşu vasitəsilə uşaqların ruhunda dərin iz buraxmışdır. Belə əsərlərdən biri olan "Bəxtəvər uşaqlar" şeirinə Rəşid Əliyevin bəstələdiyi mahnı uşaqlar arasında geniş yayılmış və sevilən mahnılardan birinə çevrilmişdir. Musiqinin şeirə əlavə etdiyi melodiya və ritm, uşaqların həm şeiri asanlıqla mənimsəməsinə, həm də onu gündəlik həyatlarında oxuyaraq yaşamasına imkan yaratmışdır. Bu cür şeirlərin musiqi ilə birləşməsi uşaqlara daha təsirli və yadda qalan formada dəyərləri çatdırmaq baxımından əhəmiyyətlidir.

Rüfət Əhməd zadənin uşaqlar üçün yazdığı əsərlər arasında xüsusilə diqqət çəkənlərdən biri də “Sən nə sevimlisən, yay!” şeiridir. Bu şeir 1969-cu ildə nəşr olunmuş və sözlərinə bəstəkar Rəşid Şəfəq musiqi bəstələmişdir. Şeir, uşaqların yay fəslinə olan sevgisini və yay tətlinin sevinclərini tərənnüm edir. Rüfət Əhməd zadə bu əsərində uşaqların coşğulu və həyəcanlı hissələrini poetik dillə ifadə edir, yay fəslinin azadlığı, təbiətin gözəlliyi və uşaqların tətill dövründə keçirdiyi xoşbəxt anları vurğulayır. (Əhməd zadə R., 1969)

Rəşid Şəfəq tərəfindən bu sözlərə bəstələnən musiqi şeirin mövzusu ilə uyğunlaşaraq, uşaqların xoş əhval-ruhiyyəsini və yay fəslinin enerjisini əks etdirir. Şeir in melodiyası və ritmi onun daha geniş kütlələr arasında yayılmasına və uşaqlar arasında sevilməsinə səbəb olmuşdur. Bu cür musiqili əsərlər, uşaqların yaddaşında dərin iz buraxaraq, həm şeirin, həm də musiqinin gələcək nəsillərə çatdırılmasına xidmət edir.

Nəticə

Rüfət Əhməd zadənin uşaqlar üçün yazdığı şeirlər Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında mühüm yer tutur. Onun əsərləri uşaqların dünyagörüşünün formalaşmasına, mənəvi tərbiyəsinə və vətənpərvərlik hissələrinin güclənməsinə xidmət edir. R.Əhməd zadənin şeirləri sadə və anlaşıqlı dillə yazıldığı üçün uşaqlar tərəfindən asanlıqla mənimsənir. Şair in uşaqlara sevgi, əməksevərlik, təbiətə qayğı və azad vətən haqqında mesajları gələcək nəsillərin mənəvi dəyərlərinin formalaşmasına böyük təsir göstərir. Musiqi ilə birləşən bu şeirlər isə onların təsir gücünü daha da artırır və uşaqların gündəlik həyatında mühüm yer tutur.

Mövzu ilə bağlı aşağıdakılar təklif edilə bilər:

1. Rüşət Əhmədşadənin uşaqşar üçün yazdığı şeirlər məktəb proqramlarında daha geniş yer tutmalı və ədəbiyyat dərslərlərinə daxil edilməlidir. Bu, uşaqşarın həm ədəbiyyat zövqünün, həm də vətənpərvərlik hisslərinin formalaşmasına kömək edəcəkdir.

2. Şairin şeirləri əsasında musiqili tamaşalar və tədbirlər təşkil edilə bilər. Bu, uşaqşara həm şeiriyyəti, həm də musiqini birlikdə tanımaq və mənimsəmək imkanı yaradacaqdır.

3. Rüşət Əhmədşadənin uşaqşar üçün yazdığı şeirlərin yeni nəşrləri hazırlanmalı və daha geniş auditoriyaya çatdırılmalıdır. Bu, şairin yaradıcılığının gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanılmasını təmin edəcəkdir.

4. Şairin əsərləri əsasında multimedia resursları (audiokitablər, video dərslər) hazırlanaraq tədris prosesində istifadə olunmalıdır. Bu, uşaqşarın marağını daha da artıracaq və ədəbiyyata olan sevgilərini dərinləşdirəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Əhmədşadə Rüşət (1958) “Bəxtəvər uşaqşar” // Azərbaycan gəncləri.-19.- 1 iyun.
2. Əhmədşadə Rüşət (1969) “Sən nə sevimlisən yay”/Mahnı, not/ musiqisi Rəşid Şəfəqindir/ // Azərbaycan pioneri..-22 avqust
3. Əhmədşadə Rüşət (1964)“Tənbəllər aləmində” // Azərbaycan pioneri.-1964.-9,12 iyun

NAHÇIVAN VE DOĞU ANADOLU HALK EDEBİYATINDA ÇOCUKLAR İÇİN YAZILAN ŞİİRLERDE İMGELER SİSTEMİ

Doç. Dr. Elhan YURDOĞLU MEMMEDOV¹

Özet

Azerbaycanın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesi sınır olmakla yanısıra somut ve soyut olmak üzere aynı kültürü taşıyan ortak bir coğrafyanı teşkil etmektedirler. Zaman-zaman farklı asırlarda aynı devletlerin sınırları içerisinde yer alan adigeçen bölgelerde halk edebiyatının ortaya çıkmasında ortak etkenleri de göz ardı edemeyiz. Bu yüzden ister Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, isterse de Doğu Anadolu bölgesinde halk tarafından yaratılan sözlü edebiyat örnekleri içerisinde çocuklar için yazılmış şiirlerin var olduğu da bir gerçektir. Şu da vardır ki, iki bölgede halk edebiyatı çalışmaları zamanı derlenen bu ninnilerde, düzgülerde, tekerlemelerde, hatta bilmecelerde bile benzer ve farklı özelliklerin yer aldığını görebiliyoruz. Bununla beraber derlenen örneklerde imgeler sisteminde de bir çok benzerliklerin var olduğu dikkatimizi çekmektedir.

Nahçıvanın Şerur, Sederek, Kengerli, Babek, Ordubad, Şahbuz, Culfa gibi ilçelerinden, aynı zamanda Doğu Anadolu'nun Iğdır, Kars, Erzincan, Erzurum, Ağrı, Ardahan gibi illerinden derlenmiş numuneleri gözden geçirdiğimizde bir biriyle sesleşen, aynılık teşkil eden, bazı hallerde ise sadece küçük farklılıkların olduğu örneklerle karşılaşırız. Bu örneklerde yer alan imgelerde de her iki bölge insanının ortak imgelere hitaben şiirler söylediği aşikar bir şekilde dikkat çekiyor. Şöyle ki, ister Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan, isterse de Azerbaycanın Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde yaşayan anne ninni söylerken, kendi evladını överken aynı tabirleri kullanmıştır. Kızım, oğlum, evladım, yavrum, güzelim, perim, kuzum ve sair gibi.

Azerbaycan halk edebiyatında ayrıca bir tür olarak geçen Nazlamalarda/Okşamalarda da biz bu söylediklerimizi görebiliyoruz. Türkiye'de bu tür ayrıca bir başlık altında değil de, bazen ninnilerin, bazen de manilerin içerisinde taktim edilmektedir. Fakat örneğin mezmununa dikkat edilirse ninni ve okşamaların ayrıcalık teşkil ettiğini göreceğiz. Bu fikirlerimizi mani-okşama kıyaslamasında da görebiliriz. Son yıllarda Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin daha da sıklaşması, yakınlaşması halk edebiyatı alanındaki araştırmaları da kapsıyor ve düşünüyoruz ki, yakın gelecekte türk halk şiirinde okşama\ nazlama ayrıca bir tür olarak araştırılacaktır.

Bu örneklerde, hatta bilmecelerde, düzgülerde, bazı hallerde tekerlemelerde bile iki yörenin ortak imgeler kullandığı karşımıza çıkıyor.

Bildirimizde de Nahçıvan ve Doğu Anadolu bölgelerinden derlenmiş çocuklar için yazılmış şiirlerdeki imgeler sistemini detaylı bir şekilde incelemeye niyetlendik ve araştırmamız zamanı bir çok merak uyandıran başlıkları ortaya çıkardık ki, bunları da bildirimizde geniş bir şekilde ilmi çevrelere taktim etmek düşüncesindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Nahçıvan, Doğu Anadolu, halk şiiri, ninni, bilmece, okşama, imge.

¹Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nahçıvan Bölümü Güzel Sanatlar, Dil ve Edebiyat Enstitüsü Başkan Yardımcısı, +994 505203085, elxan.yurdoglu@yahoo.com

IMAGERY SYSTEM IN POEMS WRITTEN FOR CHILDREN IN NAKHCHIVAN AND EASTERN ANATOLIAN FOLK LITERATURE

Doç. Dr. Elhan YURDOĞLU MEMMEDOV¹

Summary

The Nakhchivan Autonomous Republic of Azerbaijan and the Eastern Anatolian region of Turkey, in addition to being borders, constitute a common geography carrying the same culture, both concretely and abstractly. We cannot ignore the common factors in the emergence of folk literature in the mentioned regions, which were within the borders of the same states in different centuries. Therefore, it is a fact that there are poems written for children among the oral literature examples created by the people, whether in the Nakhchivan Autonomous Republic or the Eastern Anatolian region. It is also true that we can see similar and different features in these lullabies, rhymes, nursery rhymes and even riddles compiled during the folk literature studies in the two regions. However, it is striking that there are many similarities in the imagery system in the compiled examples.

When we examine the samples collected from the districts of Nakhchivan such as Sherur, Sederek, Kengerli, Babek, Ordubad, Shahbuz, and Culfa, as well as from the provinces of Eastern Anatolia such as Iğdır, Kars, Erzincan, Erzurum, Aghrı, and Ardahan, we come across examples that resonate with each other, are similar, and in some cases have only minor differences. It is obvious that the people of both regions wrote poems addressing common images in the images in these examples. For example, whether a mother lives in the Eastern Anatolian region of Turkey or in the Nakhchivan Autonomous Republic of Azerbaijan, she used the same expressions while singing lullabies and praising her own child. Such as my daughter, my son, my child, my child, my beauty, my fairy, my lamb, and so on.

We can see what we are saying in Nazlama/Okşama, which is also a genre in Azerbaijani folk literature. In Turkey, this genre is not presented under a separate title, but sometimes in lullabies and sometimes in manis. However, if we pay attention to the example, we will see that lullabies and okşama constitute a distinction. We can also see these ideas in the comparison of okşama and okşama. The closeness and closer relations between Azerbaijan and Turkey in recent years also include research in the field of folk literature, and we think that in the near future, okşama/okşama will be researched as a separate genre in Turkish folk poetry.

In these examples, even in riddles, maxims, and sometimes even in tongue twisters, we see that the two regions use common images.

In our report, we intend to examine in detail the imagery system in poems written for children collected from the Nakhchivan and Eastern Anatolia regions, and during our research, we have uncovered many intriguing titles, which we intend to present to scientific circles in detail in our report.

Key words: Nakhchivan, Eastern Anatolia, folk poetry, lullaby, riddle, caress, image.

Azerbaycanın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Türkiyenin Doğu Anadolu bölgesi sınır komşuluğuyla yanısıra somut ve soyut olmak üzere aynı kültürü taşıyan ortak bir coğrafyanı teşkil etmektedirler. Zaman-zaman farklı asırlarda aynı devletlerin sınırları içerisinde yer alan adigeçen bölgelerde halk edebiyatının ortaya çıkmasında ortak etkenlerin varlığı bu anlamda kabuledilendir. Bu yüzden ister Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, isterse de Doğu Anadolu bölgesinde halk tarafından yaratılan sözlü edebiyat örnekleri içerisinde çocuklar için yazılmış şiirlerin var olduğu da bir gerçektir. Şunu da belirtelim ki, iki bölgede halk edebiyatı çalışmaları zamanı derlenen ninnilerde, düzgülerde, tekerlemelerde, hatta bilmeceelerde farklı tarafların olması ile beraber benzer özelliklerin daha fazla yer aldığını görebiliyoruz. Bununla beraber derlenen örneklerde imgeler sisteminde de bir çok benzerliklerin var olduğu dikkatimizi çekmektedir.

¹Deputy head of the Art, Language and Literature Institute of Nakhchivan Branch of Azerbaijan National Academy of Sciences elhan.yurdoglu@yahoo.com +994505203085

Nahçıvanın Şerur, Sederek, Kengerli, Babek, Ordubad, Şahbuz, Culfa gibi ilçelerinden, aynı zamanda Doğu Anadolunun Iğdır, Kars, Erzincan, Erzurum, Ağrı, Ardahan gibi illerinden derlenmiş numuneleri gözden geçirdiğimizde bir biriyle sesleşen, aynılık teşkil eden, bazı hallerde ise sadece küçük farklılıkların olduğu örneklerle karşılaşılıyor. Bu örneklerde yer alan imgelerde de her iki bölge insanının ortak imgelere hitaben şiirler söylediği aşikar bir şekilde dikkat çekiyor. Şöyle ki, ister Türkiyenin Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan, isterse de Azerbaycanın Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde yaşayan anne ninni söylerken, kendi evladını överken aynı tabirleri kullanmıştır. Kızım, oğlum, evladım, yavrum, güzelim, perim, kuzum ve sair gibi.

Azerbaycan halk edebiyatında ayrıca bir tür olarak geçen Nazlamalarda/Okşamalarda da biz bu söylediklerimizi görebiliyoruz. Türkiyede bu tür ayrıca bir başlık altında değil de, bazen ninnilerin, bazen de manilerin içerisinde taktim edilmektedir. Fakat örneğin mezmununa dikkat edilirse ninni ve okşamaların ayrıcalık teşkil ettiğini göreceğiz. Bu fikirlerimizi mani-okşama kıyaslamasında da görebiliriz. Son yıllarda Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin daha da sıklaşması, yakınlaşması halk edebiyatı alanındaki araştırmaları da kapsıyor ve düşünüyoruz ki, yakın gelecekte türk halk şiirinde okşama\nazlama ayrıca bir tür olarak araştırılacaktır.

Bu örneklerde, hatta bilmeceelerde, düzgülerde, bazı hallerde tekerlemelerde bile iki yörenin ortak imgeler kullandığı karşımıza çıkıyor. Bu yüzden Nahçıvan ve Doğu Anadolu bölgelerinden derlenmiş çocuklar için yazılmış şiirlerdeki imgeler sistemini detaylı bir şekilde incelemeye niyetlendik ve araştırmamız zamanı bir çok merak uyandıran başlıkları ortaya çıkardık.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi her iki bölge insanının ortak kültür değerleri siteminde yeteri kadar eşdeğerler olduğu gibi bu kendini halk edebiyatı metinlerinde de açığa vuruyor. Söz hafızamızdaki şiirsel örneklerde araştırmaya tabi tuttuğumuz imgeler sisteminin tahminen benzerlik teşkil etmesi burada da dikkatten kenar kalmıyor. Ana imgesi Doğu Anadolunun farklı yörelerindeki manilerde var olsa da, daha çok ninnilerde ağırlık teşkil ediyor. Erzurumdan derlenmiş iki örneğe bu bakımdan göz gezdirelim:

Day ettir daldır beni,
Beşikten kaldır beni.
Ana karnım acıktı
Memenden emdir beni (Çelebioğlu, 1982: 145).

Kaş ki ikiz olaydı,
Hafta sekiz olaydı.
Anası mat-mat bakaydı,
Babası kır-kır güleydi (Çelebioğlu, 1982: 101).

Karstan derlenmiş ninni numunesinde de ana imgesinin tasviri edebi şekilde dile getirilmiştir:

Kızıl gül oyum oyum,
Oyum koynuma koyum
Anam laylamı çeknen
Ben de uykuya doyum (Çelebioğlu, 1982: 145).

Erzincandan derlenmiş bir örnekte ise ana imgesi oldukça merak uyandırıyor. Taktim edeceğimiz örnekte annenin sadece kamu statüsü değil, aynı zamanda bir evlat için manevi ağırlığı net ve poetik şekilde taktim olunuyor:

Ana başta taç imiş,
Her derde ilaç imiş.

Bir evlat pir olsa da
Anaya muhtaç imiş (Kaya, 2021: 140).

Hepimiz iyi biliyoruz ki, nenni ve laylalar, bebeklerin uyuması sırasında söylenen ezgili manilerdir. Nahçıvan'dan ve Doğu Anadolu'dan, özellikle Iğdır ve Karstan derlenen ninnilerde ortak özellikler daha çok dikkat çekiyor:

Atam tutam balamı
Güllere gatam balamı.
Lelen eve gelende
Önüne atam balamı
Nenni balama nenni (Şahin, 2009: 149).

Balam beşiğin gümüştən,
Aklım aldın hoş gülüşten.
İnsaf eyle uyu balam,
Baban indi geler işten
Nenni benim balam nenni (Şahin, 2009: 150).

Nenni balam goç balam
Yanaktan ver baş balam
Derin uykulara gir
Melek gibi uç balam
Nenni balama nenni (Şahin, 2009: 151).

Bu yerde bazı düzeltmelere ihtiyaç duyduk. Şöyle ki, son ninninin ikinci mısrasında “Yanaktan ver baş balam” deniliyor. İster Türkiye, isterse de Azerbaycan türkçesinde “baş” diye bir kelime yoktur. Sonu “C” harfi ile biten “bac” sözü vardır. Bac almak – öç almak manasındadır. Burada ise yanaktan “maç” almak daha doğru ve mantıklı seslenirdi. Azerbaycan türkçesinde “öpücük” sözünün eşanlamıdır. “Maç”, “maçı” öpücük anlamı da taşıyor. Ninnide de yanaktan öpücük almak gibi işletilmiştir. Peki neden böyle bir harf hatası yaşanmıştır? Azerbaycan kökenli bir aileden derlenmiş ve o yanaktan maç almış. Derleyen kimse ya kelimeyi anlamamış, ya da yanlış duymuş olmalı ki, bu şekilde harf hatasıyla anlamsız kelime ortaya çıkmıştır.

Konumuza dönersek, yukarıdaki ninnilerde bala(m), lele, baba gibi imgeler dikkat çekiyor. Sıradaki ninnilere de bakalım:

Yavrum nenni okudum,
Güliden elbise dokudum.
Aman yavrum ağlamasın
Laylada dua okudum (Şahin, 2009: 151).

Bu ninnide de yavru imgesine yer verilmiştir. Iğdırdan derlenmiş bir kaç ninnide ise nine imgesine görüyoruz. Bir örnekle fikrimizi açıklayalım:

Laylası şeker balam,
Nenesine nöker balam,
Balam, layla, a layla,

Gülüm layla, a lala (İğdır kültürü, 2003: 234).

Erzincandan derlenmiş bir ninnide ise anne ve oğul imgeleri öne çıkıyor:

Oğlum, oğlum, ak oğlum,

Bu annene bak oğlum,

Uyu da çabuk büyü,

Kızları da yak oğlum,

Ninni yavrum ninni (Kaya, 2021: 418).

Erman Artunun çok doğru olarak belirttiği gibi “halk şiiri her ne kadar bir gelenek şiiri olsa da, çağın ruhunu taşımıştır. ...Halk şiirinde yerli konuları ve halk zevkini görmek mümkündür. Halk edebiyatı bağlı bulunduğu toplumun sosyo-politik şartlarına, gelişmişlik düzeyine, dillerinin imkanlarına ve yaşadıkları coğrafyanın özelliklerine bağlı olarak yörelere göre farklılık ve benzerlik gösterir. Halk edebiyatı toplumu ilgilendiren sosyal olaylar ve doğa olayları çevresinde doğmuştur (Artun, 2012: 4). Erman Artunun fikirlerine katılmamak mümkün değil. Gerçek anlamda halk edebiyatı yukarıda söylenenleri birebir yansıtıyor. Bu özellikleri direkt çocuklar için yazılmış şiirlere, bilmecelere de dahil edebiliriz. Bazı bilmeceler mani şeklinde söylenmiştir ki, bu zeka yoklama sorularında da ilginç imgeler sorulan nesnenin cevabı şeklinde karşımıza çıkıyor:

Yatanda yumru yatar,

Etin derman tek satar.

Her kes tutmax istese

Tikanı ona batar (İğdır kültürü, 2003: 190).

Ezizinem nar da var,

Nardan şirin harda var?

El tutmaz bıçak kesmez

Ondan şirin harda var (İğdır kültürü, 2003: 190).

Hacılar haca geder,

Hem gündüz gece geder.

Bir yumurta içinde

Mınlerce cüce geder (İğdır kültürü, 2003: 191).

Yukarıda örnek verdiğimiz ve İğdirden derlenmiş bilmecelerin hepsinde farklı imgeler yer almaktadır. Zaten bilmeceler atfedilen nesneni bulma gayretidir. Birinci örnekte kipri, ikinci örnekte uyku, üçüncü örnekte ise nar bilmecenin cevabı olmakla yanısıra imge karakterliği de kazanmıştır. Şurdan da böyle bir sonuç çıkarabiliriz ki, bilmecelerin hepsi ayrı ayrılıkta farklı nesnelere ve kimselerin özelliklerini taşımakla imgelik kazanıyorlar.

Halk şiirinin çocuklarla ilgili türlerinden biri de düzgülerdir. Düzgülerde de biz halkın imge yaratıcılığını gözlemleyebiliyoruz. Bir düzgünün iki mısrasına bakalım:

Ekmek Hıdırın, su Hıdırın,

Yiyin, için, kudurun (Kaya, 2021: 476).

Gördüğümüz üzere burada Hıdır peygamber imgesi yer almıştır. Genel anlamda Hıdır imgesi halk edebiyatında sık sık karşımıza çıkıyor. Özellikle merasim, ayin şeklinde olan türlerin sözlü

kısımında biz Hıdırı pek fazla görüyoruz. Halk şiirinde, çocuklar için olan halk edebiyatı türlerinin nazım örneklerinde de Hıdır dile getirilmiştir. Bu fikirleri Nahçıvan'dan derlemiş örneklere de ait edebiliriz.

Konumuzla bağlantılı olarak Nahçıvan'dan derlenmiş örnekleri de inceleyelim. Gerçi Doğu Anadolu örnekleri ile hemen hemen aynı olan laylalar, düzgüler, hatta bazen bilmeceler da vardır. Biz sadece olarak örnek tekrarlarına yer vermemek adına farklı metinleri seçtik. Ve bu metinlerdeki imgeler sistemini öğrenmeye çalıştık. Önce örneklere bakalım:

Laylay, dil aç, söz danış,	Laylay, dil aç, söz konuş,
Gözlərəm mən tez danış.	Gözlerem ben tez konuş.
Boy at, eli, obanı,	Boy at, eli, obanı,
Kişi kişi gəz, danış (NFA-I, 2010: 306).	Erkek erkek gez, konuş.

Laylay mənim bal balam,	Laylay benim bal balam,
Tütək götür, çal, balam.	Tütek götür, çal, balam.
Sən hamıdan gözəlsən,	Sen her kesten güzelsin,
Yanağında xal balam (NFA-I, 2010: 306-307).	Yanağında hal (beni) balam.

Taktim ettiğimiz ninnilerin ilkinde direkt her hangi imge görünmüyor. Kimsenin adı geçmiyor, kimliği gösterilmiyor. Fakat metni tam şekilde incelediğimizde annenin erkek çocuğunu – oğlunu görüyoruz. İkinci ninnide ise kız evladının olduğu belli oluyor. İyi biliyoruz ki, “anne muhabbetinin, arzu ve isteğinin güzel edebi ifadesi olan ninniler küçük balaların sevgi ve saygı ile büyümesinde, ilkin terbiyesinde önemli rola maliktir” (Asgerova, 2018: 129). Bu yüzden de anneler ninni söylerken aynı zamanda çocuklarını terbiye etmiş de oluyorlar. Şu da var ki, “Laylalar sadece küçükleri uyutmak için annelerin söylediği hazin müzik değil, aynı zamanda onların içerisinde okşamalar, azizlemeler, annelerin arzuları, duaları da kendini yansıtır. İşte bu yüzden de böyle zengin tür çocukların gelişiminde büyük önem arz ediyor” (Rzayeva, 2021: 23). Taktim edilen örneklerden de bunu açıkca görebiliyoruz:

Gül dolu taxtın olsun,	Gül dolu tahtın olsun
Qızıldan baxtın olsun,	Kızıldan bahtın olsun
Qardaşının toyunda	Kardaşının toyunda
Oynayan vaxtın olsun (NFA-I, 2010: 307).	Oynayan vaktin olsun.

Bu metinde de kız evladı için ninni söylendiği belli oluyor. Aşağıda taktim edeceğimiz iki okşamada da kız evladı, kız imgesi yer alıyor:

Əlində sülü,	Elinde sülü,
Sülü, bülbülü	Sülü, bülbülü
Qızların gülü	Kızların gülü
Mənim balamdı (NFA-I, 2010: 309).	Benim balamdı.

Qızım, qızım,	Kızım, kızım,
Muncuğun düzüm,	Muncuğun düzüm,
O gün olsun	O gün olsun
Toyunda süzüm (NFA-II, 2011: 314).	Toyunda süzüm.

Nahçıvan'dan derlenmiş ninni (layla) örneklerinde de imgelerle karşılaşırız. Doğal olarak çocuklar için söylenen bu örneklerde kız ve oğlan imgeleri daha fazla öne çıkıyor:

Bala şirin,	Bala şirin,
Kim qatıb bala şirin?	Kim katmış bala şirin?
Can hər şeydən şirindi	Can her şeyden şirindi
Ondan da bala şirin (NFA-II, 2011: 316).	Ondan da bala şirin.

Laylay balam, gül balam,	Laylay balam, gül balam,
Sən mənım sünbül balam.	Sen benim sünbül balam.
Laylayımla yatmısan,	Laylayımla yatmısan,
Oyatsın bülbül, balam (NFA-II, 2011: 317).	Uyatsın bülbül, balam.

Laylay, bülbülüm, laylay,	Laylay, bülbülüm, laylay,
Sarı sünbülüm laylay.	Sarı sünbülüm laylay.
Bağçalarda gül çoxdur	Bağçalarda gül çoktur
Bir qızıl gülüm, laylay (NFA-II, 2011: 319).	Bir kızıl gülüm, laylay.

İlkinde bala (evlat) anlamında imge dile getiriliyorsa, ikinci ve üçüncü örneklerde “gül bala”, “sarı sünbül”, “kızıl gül”, aynı zamanda “bülbül” imgeleri yer alıyor ki, buradan da ninni söylenen evladın kız olduğunu kesinleştirebiliyoruz. Burada anne evladını farklı eşya ve canlılarla kıyaslıyor, bazen onun yürüyüşünü, gülüşünü, yatacağını, gözlerini en sade nesnelere benzetiyor. Genel olarak, kadınların dilinde işlenen benzetmeler sistemleştirilebilir. Anneler evlatlarını güle, çiçeğe, sünbüle, laleye, menekşeye, aslana, kuzuya, bülbüle, aya, ay parçasına, yıldıza, güneşe, tuza, bala, ekmeğe benzetebiliyor. “İlginçtir ki, güle, menekşeye, yalnızca evlatın kendisi değil, aynı zamanda onun beşiği, uykusu, yastığı, döşegi de benzetiliyor” (Kafarlı, 2013: 162).

Nahçıvanlı anne, nine ninnilerinde küçücük evlatlarını, torunlarını hem de islam inancıyla koruma arzusundaırlar. İslamın en saygın kişilerinden olan Hazreti Ali de bu anlamda Nahçıvan'dan derlenmiş çocuk şiirlerinde imgelik kazanmıştır:

Laylay dedim adına,	Laylay dedim adına,
Əli yetsin dadına.	Ali yetsin dadına.
Əli dadına yetəndə	Ali dadına yetende
Nənəni sal yadına (NFA-II, 2011: 312).	Nineni sal yadına.

Azərbaycanın ünlü halk edebiyatı araştırmacısı prof. Azat Nebiyevin çok güzel bir tespiti vardır. “Beşik nağmelerindeki ahenk ve vurgularda milli düşüncenin ilkin notları vardır. Bu ünlemler altında terbiye alan çocuklar daha gözünü açmamış kahramanlık, saflık, doğruluk, düzgünlük gibi değerler sisteminin sedaları altında büyüyor, bu sesler sistemi çocuk karakterini geliştiriyor” (Nebiyev, 2000: 12).

Nahçıvan halk şiirinin çocuklar için söylenmiş metinleri arasında farklı bir okşamaya da rastladık. Şiirde bir çok imge vardır. Çocuğunu okşayan nine şiirin söylenildiği dönemin yöneticisi ve onun yakınlarını torununa kurban ediyor:

Nəvəmə kim qurban	Torunuma kim kurban
Hüseynalı xan qurban,	Hüseynalı han kurban,
Arvadı Zalxa qurban,	Hanımlı Zalha kurban,

Qızı Züleyxa qurban. Kızı Züleyha kurban.
Bacısı Teyfə qurban, Bacısı Teyfe kurban,
Gəlini Zibeydə qurban (NFA-III, 2012: 435). Gəlini Zibeyde kurban.

Nahçıvan'dan derlənmiş bazı örnəklərdə evlatlarla, torunlarla yanısıra nine imgesi de ağırlıq təşkil edəcək səviyyədə qarşımıza çıxıyor. İki örnək getirelim:

Şələsi şəkər, ay oğlan, Şelesi şeker, ay oğlan,
Nənəsinə nöker, ay oğlan. Ninesine nöker, ay oğlan.
Nənən boyuna qurban, Ninen boyuna kurban,
Tez böyü, yekəl, ay oğlan (NFA-III, 2012: 437). Tez böyü, yekel, ay oğlan.

Yahut:

Kirlənmişən, çimdirim? Kirlenmisen, çimdirim?
Can nənə qurban sənə. Can nine kurban sene.
Ağlamısan, güldürüm? Ağlamısan, güldürüm?
Can nənə qurban sənə. Can nine kurban sene.
Səni vuranı öldürüm Seni vuranı öldürüm
Can nənə qurban sənə (NUFA, 2022: 37). Can nine kurban sene.

Doğu Anadolu örnəklərindən bahsəderkən bir kaç bilmeceyə də yer ayırmıştık. Nahçıvan'dan derlənmiş bilmicilərin də şiirle olanları vardır ki, burada da ağırlıklı olaraq mani şəklinde söylənənləri görüyoruz. Gerçi iki, üç, bəzən beş, altı mısralıq bilmece də qarşımıza çıxıyor. Onların da çoğunlukla mısralarında hece sayısı yedi oluyor. Bu da mani şəklinin özəlliklərindəndir. Yəni, sadəcə, Nahçıvan və Doğu Anadoluda değil, Azərbaycan və Türkiyədə değil, türk halklarının folklorunun şiir türlərinin mani biçimi belirgin şəkildə fazla örnəğe sahiptir. Bu yapı, şəkil bilmeceyə də yansımıştır:

Yuvası var dərinədə Yuvası var derinde,
Qanatları sərinədə. Kanatları serinde.
Gecə-gündüz yol gedər, Gece gündüz yol gider
Yenə durar yerində. (NUFA, 2022: 90). Yine kalır yerinde.

Dəyirmanə dən gəldi, Değirmene den geldi,
Çuvalları gen gəldi Çuvalları gen geldi
Toxunmamış çuvalda Dokunmamış çuvalda
Üyünməmiş un gəldi (NUFA, 2022: 73). Üyünmemiş un geldi.

Mən aşiqəm azalmaz, Ben aşığım azalmaz,
Xotkar payın az almaz. Hotkar payın az almaz.
Aşiq bir şam görübdü Aşık bir şam görübdü
Yanar, yağı azalmaz (NUFA, 2022: 78). Yanar, yağı azalmaz.

Qatar-qatar uçarlar, Katar-katar uçarlar,
Şəhid olub qaçarlar. Şehid olub kaçarlar.
Gündüzləri otlayıb, Gündüzleri otlayıp

Geceleri uçarlar (NUFA, 2022: 37).

Geceleri uçarlar.

Yukarıdaki bilmecelerde “Deniz”, “İğde”, “Güneş” ve “Turna” imgelerini bilmeceyi bilmekle bulabiliriz.

Halk edebiyatında direkt çocukların kendileri tarafından yaratılan nazım şeklinde örnekler de vardır. Nahçıvan’dan derlenen böyle metinlere acıtmaları örnek gösterebiliriz. Acıtmalar iki, üç, dörd, nadir hallerde beş ve üzeri mısradan oluşuyor ki, bu şiirsel metinlerde acıtılmak istenen kişi imge halinde şiirde yer alıyor:

Hayıl, mayıl İsmayıl,

Hayıl, mayıl İsmayıl,

Yuxudan ayıl, İsmayıl (NUFA, 2022: 58).

Uykudan ayıl, İsmayıl.

Hacı, hacı, armud ağacı,

Hacı, hacı, armud ağacı,

Armudun yedim, kaldı ağacı (NUFA, 2022: 58). Armudun yedim, kaldı ağacı.

Tekerlemelere de imge açısından bakabiliriz. Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin farklı bölgelerinden derlenen tekerlemelerin bazıları şiirle söylenmiştir. Bu nazım örneklerinde de imgelik kazanan canlılar ve nesnelere dikkat çekiyor. Aşağıdaki tekerlemede değirmenci ve köpek imgeleri ile karşılaşırız:

Deyirmanı girdi köpek,

Değirmene girdi köpek,

Deyirmançı qapdı kötək.

Değirmenci kaptı kötek.

Kəpək yeyib köpdü köpək,

Kepek yeyip köptü köpek,

Kötək yeyib köpdü köpək (NUFA, 2022: 66). Kötek yeyip köptü köpek.

Doğu Anadolu halk şiirinde Hıdır peygamber imgesine dokunmuşuk. Nahçıvanda zamanında yaygın şekilde kutlanan “Çömçehatun” (NUFA, 2022: 62) merasiminde de Hıdır Nebi imgesi kendini gösteriyor. Hıdır imgesini sadece yukarıdaki örnekle kısıtlayamayız. Hıdır yardımsever bir imge olduğundan Nahçıvan halk edebiyatında sık sık işlenmiştir. Çocuk nazım türleri de bu anlamda istisna teşkil etmiyor.

Tüm bu örneklere baktığımızda, inceledikte şöyle bir sonuç elde ediyoruz. Nahçıvan ve Doğu Anadolu halk şiirinde yer alan imgeler çoğunlukla benzerlik teşkil ediyor. Anne, evlat, kız, oğlan, nine, Hıdır gibi imgelerin her iki yörede karşımıza çıkması şöyle bir kesin karara varmamıza yardımcı oluyor. Farklı ülkeler, farklı coğrafyalar olsa da Nahçıvan ve Doğu Anadolu halk edebiyatı, bu doğrultuda halk şiiri ve bu nazım türlerinde yer alan imgeler aynı dede ve ninelerin yarattığı ortak kültürün meyveleridir. Bir az da iddialı şekilde böyle bir sonuç çıkarabiliriz. Nahçıvan ve Doğu Anadolu halk şiirinin çocuklar için söylenmiş nazım örneklerindeki imgeler yüzde seksen oranında benzer yahut aynıdır.

KAYNAKÇA

Artun, E. (2012). Anonim türk halk edebiyatı nazımı. Adana: Karahan Yayınları.

Asgerova, N. (2018). Folklorun poetik özünemahsusluğu: mühit, janr, enene. Nahçıvan: Ecemi Yayınları.

Çelebioğlu, A. (1982). Türk ninniler hazinesi. İstanbul: Ülker yayınları.

İğdir kültürü (2003) İğdir: İğdir Belediye Yayınları.

Kafarlı, R. (2013). Uşak folklorunun janr sistemi ve poetikası. Bakü: Elm ve Tahsil Yayınları.

Kaya, Doğan (2021) Türk dünyası anonim halk şiiri, Ankara: Akçağ Yayınları

Nahçıvan Folklor Antologiyası (NFA). 3 ciltte. I cilt (2010). Nahçıvan: Ecemi Yayınları.

- Nahçıvan Folklor Antologiyası (NFA). 3 ciltte. 2 cilt (2011). Nahçıvan: Ecemi Yayınları.
- Nahçıvan Folklor Antologiyası (NFA). 3 ciltte. III cilt (2012). Nahçıvan: Ecemi Yayınları.
- Nahçıvan Uşak Folkloru Antologiyası (NUFA). (2022). Nahçıvan: Ecemi Yayınları.
- Nebiyev, A. (2000). Azərbaycan Uşak Folkloru. Bakü: Elm Yayınları.
- Rzayeva, Ç. (2021). Folklor Metinlerinin Uşakların Formalaşmasında Rolü. Nahçıvan: Ecemi Yayınları.
- Şahin, Salih (2009) Kars Manileri, Ankara: Yıldız kağıtçılık

TÜR «KEÇKENEKİYAT»: ROBERT MİNNULLİN'İN SANAT DÜNYASI

Nasibullina Nurida SHAİDULLOVNA¹

Özet

Makale folklor ve edebiyat arasındaki ilişkiyi Tataristan Halk Şairi R. Minnullin'in 18. yüzyıl eserlerinden örnek alarak incelemektedir. Şairin manzum eserlerinin incelenmesinden yola çıkılarak ana temalar ve folklor motifleri incelenmiştir. Lirik kahraman, ana dilini, memleketini yüceltir ve halkının sevinçleri ve acılarıyla birlikte yaşar. R. Minnullin'in çalışmalarının tür çeşitliliği felsefi, sivil ve manzara şarkı sözleriyle temsil edilmektedir. Doğa, R. Minnullin'in şarkı sözlerinin ayrılmaz bileşenlerinden biridir. Şair, çocukların ruh halini ve psikolojisini ortaya çıkarmak için sıklıkla manzara çizimlerinden yararlanır. Vatanseverlik, inanç ve varlık, folklorun ahlaki idealler mücadelesinde özel bir silah olarak oynadığı rol, Tatar şairinin eserlerinde duyulan ana motiflerdir.

Anahtar kelimeler: Robert Minnullin, keçkenekiyat türü, şair, folklor, vatan, ana dil, halk.

GENRE «KECHKENEKIYAT»: THE ARTISTIC WORLD OF ROBERT MINNULLIN

Ph.D. (Philological) Nurida Nasibullina²

Abstract

The article examines the relationship between folklore and literature using the 18th century works of the People's Poet of Tatarstan R. Minnullin as an example. Based on the analysis of the poet's poetry, the main themes and folklore motifs are considered. The lyrical hero glorifies his native language, his native land and lives with the joys and sorrows of his people. The genre diversity of R. Minnullin's work is represented by philosophical, civic, and landscape lyrics. Nature is one of the integral components of R. Minnullin's lyrics. The poet often uses landscape sketches to reveal the state of mind and psychology of children. Patriotism, faith and being, the role of folklore as a special kind of weapon in the struggle for moral ideals are the main motifs heard in the works of the Tatar poet.

Keywords: Robert Minnullin, the genre of "kechkenekiyat", poet, folklore, homeland, native language, people.

¹ Tataristan Bilimler Akademisi G. İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü Yazılı Miras Merkezi Kıdemli Araştırmacısı Tataristan/Kazan, nasibullina.nur@yandex.ru, anrt@antat.ru

² Ph.D. (Philological), Senior Researcher at the Center for Writing Heritage of the Institute of Language, Literature and Arts after G. İbragimov of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Russia, nasibullina.nur@yandex.ru

ЖАНР «КЕЧКЕНЭКИЯТ»: ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ МИР РОБЕРТА МИННУЛЛИНА

к.филол.н. Нурида Насибуллина

Аннотация

В статье рассматриваются взаимосвязи фольклора и литературы на примере произведений XVIII века Народного поэта Татарстана Р. Миннуллина. На основе анализа поэтических произведений поэта, рассматриваются основные темы и фольклорные мотивы. Лирический герой восславляет родной язык, свой родной край и живет радостями и печалью своего народа. Жанровое разнообразие творчества Р. Миннуллина представлено философской, гражданской, пейзажной лирикой. Природа – одна из неотъемлемых составляющих лирики Р. Миннуллина. Поэт зачастую использует пейзажные зарисовки для раскрытия душевного состояния, психологии детей. Патриотизм, вера и бытие, роль фольклора как особого рода оружия в борьбе за нравственные идеалы – основные мотивы, звучащие в творчестве татарского поэта.

Ключевые слова: Роберт Миннуллин, жанр «кечкенэкият», поэт, фольклор, родина, родной язык, народ.

В век глобализации проблема воспитания национального самосознания, сохранения и преумножения духовных ценностей народа выходит на первый план. Огромную роль в воспитании у молодого поколения любви к народу и его традициям играет детская поэзия. Сегодняшнюю татарскую детскую литературу невозможно представить без произведений Роберта Миннуллина. Стихи для детей поэта начали появляться в конце 1970-х годов и вскоре стали самыми популярными благодаря их доступному языку, увлекательным сюжетам и близости к народному мироощущению. Его поэзия для детской аудитории отличается особенным стилем и оригинальностью юмора. Смешные, поучительные ситуации, неожиданные сюжетные повороты, высокие нравственные идеалы подтверждают, что Р. Миннуллин является истинным знатоком мира детства. Авторская позиция раскрывается во многом с точки зрения ребенка. В стихотворениях поэта открывается живой, притягательный детский мир. Он близко знаком с миром детства, и чтобы донести этот мир тем же малышам, удачно использует различные способы и литературные приемы, также уделяет внимание расширению жанровой системы своего творчества. Стихотворений, адресованных детям и затрагивающих различные темы, в творчестве Р. Миннуллина много. Острота языка, высокое воспитательное направление, увлекательность и любопытность сюжета, острота образов, многообразие красок изображаемого предмета и умение изображать героя как ребенка, приводит его к успеху. Своей ясной и простой речью, с помощью выразительных средств поэт знакомит детей с реальным миром, стремится дать знания и развить творческие способности, гуманистическое отношение к людям, любовь к науке, а также помогает получить эстетическое и этическое воспитание. Благодаря идейно-эстетическому богатству произведений их воспитательная роль, значимость возрастают. Поэт творит, понимая, зная все психологические особенности детей. «Одной из первых функций детских стихов является воспитание в них любви к родине и народу, в то же время усвоение глубины и тонкости языка. Стихотворения для детей дают первые навыки в изучении родного языка. Слова стихотворений должны быть подобраны со смыслом – ребенок с детства учится любить и беречь свой родной язык. Именно в этом возрасте важно воспитать в нем любовь к языку», – пишет Р. Миннуллин в статье «Килэчэк буын хакында» («О будущем поколении») (Миннуллин, 1998:73).

«Детская поэзия – самое прекрасное в татарской литературе. От них по-детски излучается красота, чистота и наивность. Стихи, впитавшиеся в кровь с молоком матери, становятся вечным спутником, живут в душе детскими воспоминаниями. И поэтому требования к детским стихам очень высоки. Творчество для детской аудитории требует от писателя большого опыта и таланта. Чтобы привлечь детское внимание, надо писать доходчивым, умелым языком. А умение так писать зависит от творческой особенности писателя, его манеры письма. У каждого писателя есть свой художественный мир, свой стиль.

умение принимать близко к сердцу, описывать пережитые чувства приводит писателя к успеху. когда пишешь детям – следует думать и переживать, как ребенок. если чувствуешь все это, то достигнешь успеха» (Корбан, 2003:27).

Обогащая свои произведения с тематической и эмоциональной стороны, Р. Миннуллин мастерски использует фольклорные жанры. Основываясь на всех известных народу, понятных и близких мотивах сказок, он создает новые стихотворения «Алтынчэч» («Золотоволосая»), «Өй иясе», («Домовой»), «Шүрәле» («Шурале»), «Сак-Сок турында жыр» («Песня о Сак-Соке»), «Әкият турында жыр» («Песня о сказке»). использование сказочных образов, игра с мифологическими мотивами, – все это один из путей раскрытия и закрепления у детей любви к родной земле. В детских книгах Р. Миннуллина есть произведения в жанре «кечкенэкият». В устном народном творчестве известны своеобразные виды этого жанра. Несмотря на то, что есть сказки небольшого объема, в фольклоре нет такого понятия, как «кечкенэкият». Фольклорист и литературовед Ф. Урманчеев, посвятивший специальный труд исследованию связи творчества Р. Миннуллина и фольклора, считает, что именно Р. Миннуллин придумал этот жанр и название к нему. Несмотря на то, что в жанре «кечкенэкият» встречаются мотивы и словосочетания народных сказок или другие виды фольклора, он отмечает, что сюжет «кечкенэкият» полностью не совпадает с сюжетом народных сказок (Урманче, 2005:27). В сборниках произведений Р. Миннуллина обнаружено 18 произведений, жанр которых автором определен как «кечкенэкият». Среди них «Жәяү йөрүче машина турында кечкенэкият» («Кечкенэкият о машине, которая ходила пешком»), «Батыр куянный ничек итеп куркак куянга әверелүе турында кечкенэкият» («Кечкенэкият о том, как смелый заяц превратился в трусливого зайца»), «Футбол тубы тибәргә яратучы малай турында кечкенэкият» («Кечкенэкият о мальчике, который любил играть в футбол»), «Балыкчы булырга хыялланучы суалчаннар турында кечкенэкият» («Кечкенэкият о червяках, мечтающих стать рыбаками»), «Кояш, жираф һәм төлке турында кечкенэкият» («Кечкенэкият о солнце, жирафе и лисе»). Видим, что есть различие в названиях этих сказок. В народных сказках названия в большинстве случаев даются одним названием, а названия этих сказок, хотя они названы «кечкенэкият», имеют подробные и длинные названия. «В то же время кечкенэкият Р. Миннуллина отличаются от фольклора тем, что они основаны на сюжете современных событий», – утверждает Л. Замалиева в своей статье (Жамалиева, 2008: 205). Само произведение «Кечкенэкият о Шурале, о волшебнике и о мальчиках...» посвящено известному татарскому скульптору Баки Урманче. В первой части «Кырлай урманнарында» («В дремучих лесах кырлая») речь идет о том, что в лесах Кырлая не осталось ни одного Шурале (хотя по материалам фольклора не указано, где находится лес и проживающий там Шурале, но, зная поэму Г. Тукая «Шурале», можно предположить, что имеются в виду леса близ деревни Кырлай под г. Арском). Поэт пишет, что даже сказочник сам «в течение 100 лет не видел его и без щекотки его не смеялся от души». В лесу, покинутом Шурале, мальчикам становится неинтересно и в поисках Шурале они направляются в город. Путешествуя по городу, мальчики встречают Шурале в музеях, в выставочных залах, в театрах, в народных сказках, в книгах Г. Тукая. Оказывается, Казань полна Шурале, но ни один из них не хочет возвращаться в лес. Причина – в их привычке к книжной, сценической жизни, в «глобализации» и в боязни парня по имени Былтыр. Таким образом, поэт указывает на то, что исчезают традиции, предания, поверья. Мальчики находят в Казани «старожила волшебника». Автор, как в народном творчестве, с помощью гипербола преувеличивает черты, присущие волшебнику, тем самым усиливает силу влияния произведения на читателя. Волшебник одним взглядом способен «воодушевить дерево; если захочет, то и оживит железо». Вещи, к которым прикасается его рука, начинают петь и танцевать. Волшебник исполняет желание мальчиков и приступает к делу. Сделанные им «100 Шурале» отправляются в родной лес. В последней части автор приглашает читателей в леса Кырлая и просит, чтобы они здесь вели себя порядочно. Автор опасается, что Шурале, испугавшись мальчиков и Былтыра, могут оставить лес. В этой части автор без нравоучительной риторики останавливается на одной важной проблеме – проблеме экологического воспитания. В замусоренных, загрязненных лесах неуютно не только зверям, но и хозяевам леса – Шурале. В композиции сказок Р. Миннуллина есть много общего с

народными сказками. Например, сказочные зачин и мораль. «Кечкенэкият» начинается с устойчивых сочетаний, характерных для народных сказок. в ходе развития сюжета рассказчик, как в фольклоре, переносит сказочное время в реальное произведение и сам входит в него. В конце он говорит о том, что никого не обманывал, говорил только правду, что он видел Шурале «своими глазами». Невозможно не заметить зрелого литературного таланта поэта в этих сказках. «Куян йөрәкле бүре турында» («О волках с заячьими сердцами»), «Кояш, жираф һәм төлке турында» («О солнце, жирафе и лисе») и др. Произведения, написанные в жанре «кечкенэкият», показывают поэта как талантливого детского поэта. В написании сказок Р. Миннуллин удачно использует литературные приемы – парадокс, нонсенс, считает Г. Мухарлямова (Мухарлямова, 2008:272). Как известно, приемы гротескного нонсенса (как «бессмысленная поэзия»), парадокса присущи английской детской поэзии. парадокс (от греч. *paradoxos* –неожиданный, странный), изречение или суждение, резко расходящееся с общепринятым, традиционным мнением или (иногда только внешне) здравым смыслом (ср. антиэстетичные эпитеты парадоксальный и ортодоксальный, т.е. правоверный) (Лит. энциклопедический словарь, 1987; 267). Парадокс нередко облекается в остроумную форму и как разновидность остроты принадлежит сфере афористики, обретает свойства комического. Любой парадокс выглядит как отрицание мнения, кажущегося безусловно правильным (вне зависимости от того, насколько верно это впечатление). Сам парадокс способен убеждать и впечатлять независимо от глубины и истинности высказывания, поскольку обладает чертами оригинальности, дерзости и остроумия. Поэтому он становится действенным приемом ораторской прозы, полемической и сатирической литературы, современного анекдота (неожиданная концовка), пародии. Парадокс часто «выворачивает наизнанку» ходовые сентенции и заповеди; может выражать глубокую мысль в сочетании с разоблачительной иронией. например, этим приемом написана «алиса в стране чудес» Льюиса Кэрролла. В русской детской литературе этот прием является ведущим в стихах К. Чуковского, С. Маршака, Д. Хармса, Г. Остера. Произведения Р. Миннуллина, написанные в жанре «кечкенэкият», привлекают внимание детей своей необычностью, странностью. например, в произведении «Бүренә кешеләр белән душлашу турында» («О том, как волк подружился с людьми») поэт не пишет ни одного слова о злости волка. А наоборот, речь идет о том, как волк, пусть и в клетке, хотел установить дружественные отношения с людьми. Сначала волка, пришедшего в деревню за дружбой, крепко избивают, не хотят его понять. Но волк не теряется, приходит в зоопарк и сам входит в клетку. сказка заканчивается такими словами:

Бүре белән кешеләр

Нинди дуслар, күрегез!

Кешеләр айбәт икән

Дип уйлый, ди, бүребез.

Чәнки ул бу хөрмәтне

Күрмәгән төшендә дә

(Волк и люди –

Какие друзья, посмотрите!

«Люди, оказывается, хорошие», –

Так подумал наш волк.

Ведь такого уважения

Он не видел даже во сне).

Р. Миннуллин в произведении «Куян йөрәкле бүре турында» («волк с заячьим сердцем») повествует о волке с заячьим сердцем, который стал героем. поэт здесь смеется над злым, жестоким и в то же время трусливым волком:

Их, бүре, бүре, бүре,

*Бүренең куркак төре,
Куян йөрәкле бүре!
Бик масаеп йөрмә син,
Куян күрә күрмәсен,
Эләктерә күрмәсен!*
(Эх, волк, волк, волк,
Трусливейший из волков,
С сердцем зайца волк!
Не теряй бдительности ты,
Вдруг увидит заяц,
Вдруг тебя поймают!).

В произведении «Батыр куянный ничек итеп куркак куянга әйләнүе турында» («Как храбрый заяц превратился в трусливого зайца») наоборот, заяц представляется с храбрым сердцем. Необычная ситуация – огромное, страшное существо появляется перед ним, и заяц решает «Яңагына нык кына сугып, теге аңга килгәнче, салып егуы, ә аннан соң... бөтенләй кабып йотуы» («Ударить его по щеке, пока он оклемается, свалить его, а потом... и вовсе съесть»). Чтобы удостоверить детей в реалистичности этих событий, Р. Миннуллин пишет:

*Бик ачыккан куянга
Бу бик тә ярап куйган.
Эчен сыпырган куян,
Иренен ялап куйган,
Тагын бер ялмап куйган.*
(Очень голодному зайцу
Это очень подошло.
Погладил заяц свой живот,
Облизал заяц свои губы
И ещё раз облизнулся).

Но после того как заяц остается в прежней своей сущности, поэт обращает внимание на редкость таких явлений в жизни:

*Шушы хәлдән соң куян
Калган, ди, куркак булып.
Калган, ди, куркуыннан
Агарып, ап-ак булып.*
(Заяц после таких дел
Трусливым стал.
Стал от страха навсегда
Белоснежным, белым-белым).

Но несмотря ни на что, автор на стороне зайца. Об этом говорят следующие строчки: «Арыслан йоткан куянга куркаклык та килешә» («Для зайца, проглотившего льва, и трусость

хороша»). Таким образом, в повседневной жизни «Куян йөрөклө бүре» («Волк с заячьим сердцем»), так же как и «Батыр йөрөклө куян» («Заяц с храбрым сердцем»), – парадокс, нонсенс, утверждает Г. Мухарлямова (Мухарлямова, 2008:272). Р. Миннуллин в своих стихах вызывает интерес детской аудитории смешными моментами. Сказка «Жэяү йөрүче машина турында кечкенэкият» («Кечкенэкият о машине, которая ходит пешком») начинается с обычных явлений: речь идет о не большой и не маленькой, а обычной железной машине. Эта машина каждый день ездит по городским улицам и бульварам и однажды попадает в лес и вдруг... влюбляется в цветок. Это первый парадокс в сказке, второй – это отказ машины от бензина: ради любви и машина начинает ходить пешком:

Ул машина эле дә булса,

(Чын микән, юри микән?)

Чәчәк искә төшкән саен

Жэяүләп йөри икән.

(Эта машина до сих пор

(Может, правда, может, ложь?)

Как только вспомнит о цветке,

Идет пешком, налегке).

Поэт этой сказкой хочет заставить детей задуматься о сохранении природы. И для усиления действия, делая акцент на реалистичности такой ситуации, убеждает в существовании этой машины: «бар ул, бар андый машина. Игътибар белән карагыз эле, бәлки, сез дә күрерсез» («есть, есть такая машина. посмотрите внимательно, может, увидите и вы...»). В сказке «Шүрәләләр турында, тылсымчы бабай турында һәм малайлар турында, тагын шүрәләләр турында» («О леших, о волшебниках и о мальчиках, ещё раз о леших») лешие, которые сбежали из города в леса Кырлая – это само по себе необычное парадоксальное явление. И здесь автор пытается убедить детей в их существовании, а если не поверят, рекомендует сходить в лес да посмотреть самим. В итоге уместно отметить, что Р. Миннуллин, создавая необычные, смешные ситуации, может удачно использовать приемы нонсенса и парадокса и в сюжетах, и в образах. В большинстве произведений Р. Миннуллина в жанре «кечкенэкият» противопоставляются две тенденции – сначала нарушение порядка реальности, затем снова возвращение к былому порядку. Поэт создает игру «парадокс – нонсенс». Через эти сказки поэт хочет воспитать в детях примерные качества и призывает их быть смелыми, храбрыми, целеустремленными, справедливыми, сохранять природу. Кроме того, он старается развить у детей творческие способности, обогатить фантазию. Таким образом, специальным художественным приемом является то, что в сказку входит рассказчик – реальная личность как ровесник слушателей. Мир, рожденный фантазией Р. Миннуллина, показывается в различных ситуациях, взятых из жизни детей. Юмористический язык, смешанный с песней, поэтическая находчивость и фантазия, глубокое проникновение в мир детей – эти качества влияют на чувства ребенка и обеспечивают путь успешному творчеству. Обогащая свои произведения с тематической и эмоциональной стороны, он мастерски использует многие фольклорные жанры. Использование сказочных образов, игра с мифологическими мотивами – всё это один из путей раскрытия и закрепления у детей любви к родной земле.

В детских книгах Р. Миннуллина есть произведения в жанре «кечкенэкият». В устном народном творчестве известны своеобразные виды этого жанра. Несмотря на то, что есть сказки небольшого объема, в фольклоре нет такого понятия, как «кечкенэкият». Фольклорист и литературовед Ф. Урманчеев считает, что именно Р. Миннуллин придумал этот жанр и название к нему. Несмотря на то, что в жанре «кечкенэкият» встречаются мотивы и словосочетания народных сказок или другие виды фольклора, он отмечает, что сюжет «кечкенэкият» не полностью совпадает с сюжетом народных сказок. В сборниках произведений Р. Миннуллина обнаружено 18 произведений, жанр которых автором определен «кечкенэкият», и в отличие от фольклора они имеют подробные и длинные названия и основаны на сюжете

современных событий. В композиции сказок Р. Миннуллина есть много общего с народными сказками. Например, сказочные зачины и мораль. «Кечкенэкият» начинается с устойчивых сочетаний, характерных для народных сказок. В ходе развития сюжета рассказчик, как и в фольклоре, переносит сказочное время в реальное произведение и сам входит в него. В написании сказок Р. Миннуллин удачно использует такие литературные приёмы, как парадокс, нонсенс. Парадокс нередко облекается в остроумную форму и как разновидность остроты принадлежит к сфере афористики, обретает свойство комического. Он часто «выворачивает наизнанку» ходовые сентенции и заповеди; может выражать глубокую мысль в сочетании с разоблачительной иронией. Произведения Р. Миннуллина, написанные в жанре «кечкенэкият», привлекают внимание детей своей необычностью, странностью и вызывают интерес своими смешными моментами. В итоге уместно отметить, что в большинстве произведений Р. Миннуллина в жанре «кечкенэкият» противопоставляются две тенденции – сначала происходит нарушение порядка реальности, затем снова возвращение к былому порядку. Поэт создаёт игру «парадокс-нонсенс». Через эти сказки поэт хочет воспитать в детях примерные качества и призывает быть их смелыми, храбрыми, целеустремлёнными, справедливыми, сохранять природу. Кроме того, он старается развить у детей творческие способности, обогатить фантазию. Таким образом, специальным художественным приёмом является то, что в сказку входит рассказчик – реальная личность как ровесник слушателей.

Литература:

Миңнуллин Р. Шагыйрь генә булып калалмадым...: публицистика, әдәби тәнкыйть, әдәби портретлар, эсселар. азан: матбугат йорты.1998. Б. 73.

Корбан Р. Югары бәяләнгән ижат // Казан утары. 2003. Б. 27.

Урманче Ф. Роберт Миңнуллин: шигъри осталык серләре. Казан: мәгариф, 2005. Б. 335.

Жамалиева Л. Роберт миңнуллин ижатында кечкенэкият жанры //Хәзерге татар әдәбияты һәм Роберт миңнуллин: Татарстанның халык шагыйренә 60 яшь тулуга багышланган төбәкара фәнни-гамәли конференция материаллары (16 окт. 2008). Казан, 2008. Б. 205.

Мухарлямова Г. Роберт миңнуллинның шигъри әкиятләрендә парадокс, нонсенс элементлары //Хәзерге татар әдәбияты һәм Роберт Миңнуллин: Татарстанның халык шагыйренә 60 яшь тулуга багышланган төбәкара фәнни-гамәли конференция материаллары (16 окт. 2008). Казан, 2008. Б. 272.

Литературный энциклопедический словарь. М.: Сов. энциклопедия, 1987. С. 267.

Сведения об авторе:

Насибуллина Нурида Шайдулловна – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник Центра письменного наследия Института языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова АН РТ (420111, ул. Карла Маркса, 12, г. Казань, Российская Федерация)

Nasibullina Nurida Shaidullova – Candidate of Philological Sciences, Senior Researcher at the Center for Written Heritage of the G. Ibragimov Institute of Language, Literature and Art of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan.

Nasibullina Nurida Shaidullova – Filoloji Bilimleri Adayı, Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi G. Ibragimova adını taşıyan Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü Yazılı Miras Merkezi'nde Kıdemli Araştırmacı.

ELHAN YURDOĞLU'NUN ÇOCUKLAR İÇİN YAZDIĞI ŞİİRLERDE HALK EDEBİYATI YANSIMASI

Ayşen ASGEROVA¹

Özet

Azerbaycan edebi camiasında yeteri kadar ün kazanmış, Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde edebiyatseverler tarafından çok yakından bilinen Elhan Yurdoğlu her konuda şiirler yazmasıyla bilinen yazarlarımızdandır. İlmî faaliyetiyle de bilinen, doçent doktor gibi halk edebiyatı alanında çalışmalar yapan Elhan Yurdoğlu daha çok şair kimi tanınarak, adından söz ettirmiştir.

1980'de Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin Şerur ilçesine bağlı Yurdçu köyünde doğan, halen Nahçıvan şehrinde yaşayan Elhan Yurdoğlu aşk konulu şiirleriyle büyük bir okur kitlesi kazansa da son yıllarda onun çocuklar için şiirler yazdığını görmekteyiz. Özellikle 2020 yılında yayınlanan "On yedi güvercin" adlı kitabını tamamen çocuklara adayan şairin şiirlerinde halk edebiyatından esinlenerek ortaya koyduğu örneklere de rast gelmekteyiz.

"On yedi güvercin" yazarın hem şiirler, hem de masallarının toplandığı kitabıdır. Yedi masaldan ilave burada 61 şiiri de yer almıştır. Kitabdaki şiirleri gözden geçirdiğimizde Elhan Yurdoğlu'nun halk edebiyatından, halk şiirinden etkilenecek ortaya koyduğu örneklerle karşılaşırız. İlmî araştırmalarını halk edebiyatı alanında yapması da Elhan Yurdoğlu'nun edebi eserlerine tesir ettiği bir gerçektir. Bu kitabına kadar yazdığı diğer şiir kitaplarında da halk edebiyatından esen rüzgarların Elhan Yurdoğlu mısralarını titrettiğini görebiliriz. Çocuklar için kaleme aldığı şiirlerde ise bu rüzgarın bir fırtına haliyle karşılaşmaktayız.

Kitabda yer alan "Bibimin nağılları" (Halamin masalları) bu anlamda daha çok dikkat çekmektedir. Elhan Yurdoğlu bu şiirinde çocukken ona masallar anlatan Benövşe (Menekşe) halasıyla artık büyümüş bir yeğen olarak konuşuyor. Ve bu konuşma esnasında biz şairin kuzenlerinin de yer aldığı zevk aşıl原因 bir şiire kapılıb gidiyoruz. Bu kapılma bizim her birimizi çocukluğumuza götürüyor ve orada biz çocuk oyunları oynuyor, masallar dinliyor, bilmeceler çözmeye çalışıyor, tekerleme sınavına tabi tutuluyoruz. Tüm bunları halasıyla çocukken olan anılarına dönerek anlatan Elhan Yurdoğlu şimdi büyümüş kuzenlerinin her birini farklı bir halk edebiyatı karakteri gibi taktim ederek küçücük okurlarına aslında halk edebiyatına merak salacak şekilde anlatıyor.

Bundan ilave Elhan Yurdoğlu'nun "Atamın cavabı" (Babamın cevabı) şiirinde de bir soru karşısında düşünceli kalan dedenin torunlarının dilinden cevap bulması sahnesi şiirsel bir dille anlatılmış ve bu zaman halk edebiyatının farklı dil ve üslubundan yararlanılmıştır.

Bunlardan başka "Bala baldan şirindir", "Babanın sualları" (Dedenin soruları), "Dünya büyüklükte sevgi" ve bu gibi Elhan Yurdoğlu şiirlerine halk edebiyatının bir şekilde yansıdığını ve şiirlere tatlılık kattığını söyleyebiliriz.

Bildirimizde bu konuyu daha geniş şekilde ele alarak Elhan Yurdoğlu şiirlerine halk edebiyatının etkisinden söz edeceğiz. Halk edebiyatının tür, şekil, dil, üslup olarak Elhan Yurdoğlu'nun edebi dilinde ne kadar bir değer kazandığını ortaya koyacağız.

Anahtar Kelimeler: Elhan Yurdoğlu, şiir, şair, çocuk, halk edebiyatı.

¹Azerbaycan Milli Eğitim Bakanlığı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Sektör Müdürü,
+994503566535, esgerovaaysen35@gmail.com

REFLECTION OF FOLK LITERATURE IN ELHAN YURDOĞLU'S POEMS WRITTEN FOR CHILDREN

Ayşen ASGEROVA¹

Summary

Elhan Yurdoğlu, who has gained sufficient fame in the Azerbaijani literary community and is very well-known by literature lovers in the Nakhchivan Autonomous Republic, is one of our writers known for writing poems on every subject. Also known for his scientific activities, Elhan Yurdoğlu, who has worked in the field of folk literature as an associate professor, has made a name for himself by being known more as a poet.

Born in 1980 in the village of Yurdchu in the Sharur district of the Nakhchivan Autonomous Republic and currently living in the city of Nakhchivan, Elhan Yurdoğlu has gained a large readership with his poems on love, but in recent years we have seen that he has written poems for children. In particular, we come across examples in the poems of the poet who dedicated his book "Seventeen Pigeons", published in 2020, entirely to children, inspired by folk literature.

"Seventeen Pigeons" is the book where both poems and tales of the author are collected. In addition to the seven tales, 61 poems are also included here. When we review the poems in the book, we come across examples that Elhan Yurdoğlu put forward by being influenced by folk literature and folk poetry. It is a fact that Elhan Yurdoğlu's scientific research in the field of folk literature has also influenced his literary works. In the other poetry books he wrote up to this book, we can see that the winds blowing from folk literature shake Elhan Yurdoğlu's verses. In the poems he wrote for children, we come across this wind as a storm.

The "My Aunt's Tales" in the book attract more attention in this sense. In this poem, Elhan Yurdoğlu speaks to his aunt Benövşe (Violet), who used to tell him tales when he was a child, as a now grown-up nephew. And during this conversation, we are carried away by a poem that instills pleasure, in which the poet's cousins also take part. This immersion takes each of us back to our childhood, where we play children's games, listen to tales, try to solve riddles, and are subjected to a tongue twister test. Elhan Yurdoğlu, who narrates all of these by returning to his childhood memories with his aunt, presents each of his now grown-up cousins as a different folk literature character, and tells his young readers in a way that will actually make them curious about folk literature.

In addition, in Elhan Yurdoğlu's poem "My father's answer", the scene where the grandfather, who is thoughtful about a question, finds the answer from his grandchildren's tongue is told in a poetic language and the different language and style of the folk literature of this period is used.

In addition to these, we can say that folk literature is somehow reflected in Elhan Yurdoğlu's poems such as "Grandfather's questions", "World-sized love" and the like and adds sweetness to the poems.

In our report, we will examine this issue in a broader way and reveal the influence of folk literature on Elhan Yurdoğlu's poems and how much value folk literature has gained in Elhan Yurdoğlu's literary language in terms of genre, form, language and style.

Key Words: Elhan Yurdoğlu, poetry, poet, child, folk literature.

Azərbaycan edebi camiasında yeteri kadar ün kazanmış, Naxçıvan Özerk Cumhuriyetinde edebiyatseverler tarafından çok yakından bilinen Elhan Yurdoğlu her konuda şiirler yazmasıyla bilinen yazarlarımızdandır. İlmî faaliyetiyle de bilinen, doçent doktor gibi halk edebiyatı alanında çalışmalar yapan Elhan Yurdoğlu daha çok şair kimi tanınarak, adından söz ettirmiştir.

¹Azerbaijan Ministry of National Education Nakhchivan Autonomous Republic Sector Manager at the Ministry of Education, +994503566535, esgerovaaysen35@gmail.com

1980'de Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin Şerur ilçesine bağlı Yurdu köyünde doğan, halen Nahçıvan şəhərində yaşayan Elhan Yurdoğlu aşk konulu şiirleriyle büyük bir okur kitlesi kazansa da son yıllarda onun çocuklar için şiirler yazdığını görmekteyiz. Özellikle 2020 yılında yayınlanan “On yedi güvercin” adlı kitabını tamamen çocuklara adayan şairin şiirlerinde halk edebiyatından esinlenerek ortaya koyduğu örneklere de rast gelmekteyiz.

“On yedi güvercin” yazarın hem şiirler, hem de masallarının toplandığı kitabıdır. Yedi masaldan ilave burada 61 şiiri de yer almıştır. Kitabdaki şiirleri gözden geçirdiğimizde Elhan Yurdoğlu'nun halk edebiyatından, halk şiirinden etkilenecek ortaya koyduğu örneklerle karşılaşırız. İlmî araştırmalarını halk edebiyatı alanında yapması da Elhan Yurdoğlu'nun edebi eserlerine tesir ettiği bir gerçektir. Bu kitabına kadar yazdığı diğer şiir kitaplarında da halk edebiyatından esen rüzgarların Elhan Yurdoğlu mısralarını titrettiğini görebiliriz. Çocuklar için kaleme aldığı şiirlerde ise bu rüzgarın bir fırtına haliyle karşılaşmaktayız.

Kitabda yer alan “Bibimin nağılları” (Halamin masalları) bu anlamda daha çok dikkat çekmektedir. Elhan Yurdoğlu bu şiirinde çocukken ona masallar anlatan Benövşe (Menekşe) halasıyla artık büyümüş bir yeğen olarak konuşuyor. Ve bu konuşma esnasında biz şairin kuzenlerinin de yer aldığı zevk aşılardan bir şiire kapılıp gidiyoruz. Bu kapılma bizim her birimizi çocukluğumuza götürüyor ve orada biz çocuk oyunları oynuyor, masallar dinliyor, bilmece çözmeye çalışıyor, tekerleme sınavına tabi tutuluyoruz. Tüm bunları halasıyla çocukken olan anılarına dönerek anlatan Elhan Yurdoğlu şimdi büyümüş kuzenlerinin her birini farklı bir halk edebiyatı karakteri gibi taktim ederek küçük okurlarına aslında halk edebiyatına merak salacak şekilde anlatıyor:

Biz uşaq olanda qış gecələri

Uzun olsa belə qısa gələrdi.

Durub babamgilə gedərdik hər gün,

Hamı danışardı, deyib-gülərdi.

Biz çocuk olanda kış geceleri,

Uzun olsa bile kısa gelirdi.

Kalkıp dedemgile giderdik her gün,

Ker kes konuşurdu, söyler, gülerdi.

Əmoğlanlarımı, biz üç qardaşı

Yığardı başına həmişə bibim.

Hər gün bir nağıla qulaq asardıq,

Hamıyla dost idi Bönövşə bibim.

Amcaoğullarımı, biz üç kardeşi

Toplardı başına her zaman halam.

Her gün bir masala kulak verirdik

Her kesle dost idi Benövşe halam.

Tapmaca deyərdi nağıldan qabaq,

Uşaq aqlımızı hey yoxlayardı.

Bönövşə bibimin nağıllarından

Üç alma düşməmiş yuxulayardıq (Yurdoğlu, 2020: 57).

Bulmaca söylerdi masaldan önce

Çocuk aqlımızı hey yoklayardı.

Benövşe halamin masallarından

Üç alma gelmemeiş uyku tutardı.

Mısralardan da görüldüğü gibi burada her gün bir masalı dinlemek, bilmece çözmek, masalların sonundaki gibi gökten üç elma inmesi gibi Azerbaycan masallarına özel bir motif kendini göstermektedir ki, bu da Elhan Yurdoğlu'nun halk edebiyatına sonsuz bağlılığından kaynaklanan bir durumdur.

Şiirin sonraki kıtalarında da biz farklı Azerbaycan masallarını, masal kahramanlarını görüyoruz:

Heç vaxt unutmadıq nağıllardakı

Ağ atlı oğlanı, Məlikməmmədi.

Nağıl qəhrəmanı olardıq o vaxt,

Nağılla öyrəndik hər bir sənəti (Yurdoğlu, 2020: 57).

Hiç unutmadık masallardakı

Beyaz atlı prens, Melikmemmedi.

Masal kahramanı olardıq onda

Masalla öğrendik her bir sanatı.

Şiiri bir tam olarak ele aldığımızda Benövşe bibinin (halanın) yeğenleri büyüdükten sonra kazandıkları mesleklere göre masal kahramanlarına dönüşüyorlar. Biri tüccar oluyor, biri sihirli halıda geziyor, biri loğman oluyor, biri masallardaki Peri kıza dönüşüyor ve burada İlgar daha küçük olduğu için Cırttana benzediliyor ve masaldaki motivden yararlanan şair amcaoğullarının Cırttanın (İlgarın) çırpı yükünü de götürdüğünü görebiliyoruz.

Bundan ilave Elhan Yurdoğlu'nun "Atamın Cavabı" (Babamın Cevabı) şiirinde de bir soru karşısında düşünceli kalan dedenin torunlarının dilinden cevabı bulması sahnesi şiirsel bir dille anlatılmış ve bu zaman halk edebiyatının farklı dil ve üslubundan yararlanılmıştır:

Atam isə nəvələri harayladı,	Babamsa torunları hayladı.
Dedi: – Sizə sualım var, deyin haydı.	Dedi: size sorum var, söyleyin hadi.
Baba olmaq istəyərsiz, yoxsa nəvə,	Dede olmak isterdiniz, yoxsa torun,
Candaş dedi: – Cavab verim sevə-sevə.	Candaş dedi: – Cevap verim seve-seve.
Babam hər gün nə istəsək alır bizə,	Dedem her gün ne istersek alır bize
Nə söyləsək edər bizim xətrimizə.	Ne söylərsək yapar bizim hatrımıza.
– Cavabımız birdi bizim, – dedi Sirac,	– Cevabımız birdi bizim, – dedi Sirac,
Təsdiq etdi bu cavabı Cansu, Turac.	Onayladı bu cevabı Cansu, Turac.
Ülvi, Qadir, Tofiqə və Cəsür bala	Ülvi, Kadir, Tofike ve Cesur bala
Bir ağızdan dedilər ki, – Qadir baba,	Bir ağızdan dedilər ki, – Kadir dede,
Sən baba ol, biz həmişə nəvə olaq,	Sen dede ol, biz her zaman torun olalım.
Atam dönüb mənə baxtı elə bu vaxt.	Babam dönüb bana baktı tam da bu zaman.
O baxışla cavabını verdi atam,	O baxışla cevabını verdi babam,
Nəvə olmaq istəyirdi baba adam (Yurdoğlu, 2020: 63).	Torun olmak istiyordu dede adam.

Çocuk edebiyatı alanında araştırmalarıyla bilinen Zahid Halil ve Fuzuli Asgerlinin aşağıdaki düşüncelerine dikkat çekmek isterim: "Çocuk eseri yaratmak için sanatkardan büyük bir maharet talep olunuyor. Çocuk edebiyatı numuneleri kendinin şekil yığıcamlığı, mazmun aydınlığı, dil sadeliği, akıcılık, oynaklık ve ahengdarlık bakımından büyükler için yazılan edebiyattan seçiliyor. Aynı zamanda, bu edebiyatta mecazi ifadelerden bol bol istifade etmek makbul sayılmıyor" (Halil; Esgerli, 2007: 10).

Bu fikirler doğrudan Elhan Yurdoğlu'na da ait edilebilir. Mesela şairin "Uşaqlar xoşbəxt olsa" (Çocuklar mutlu olsa) şiirine bakalım:

Gəl, darayım saçını,	Gel, tarayım saçını,
Ay qaragöz gəlincik.	Ay kara göz gelincik.
Çağır gəlsin bacını,	Sesle gelsin ablanı,
Oynayaq evcik-evcik.	Oynayak evcik-evcik.
Mən ananız olaram,	Ben anneniz olurum
Layla deyərəm sizə.	Ninni söylerim size.
Yemək də bişirərəm,	Yemek de bişiririm
Həm özümə, həm sizə.	Hem kendime, hem size.

Mənim yuxum gələndə
Siz də mənə bir yatın.
Bu il bacın da, sən də
Böyüyüb mənə çatın.

Benim uykum gelende
Siz de benle bir yatın.
Bu yıl ablan da, sen de
Büyüyüb bana çatın.

İstəyirəm məktəbə
Siz də mənə gedəsiniz.
Bir sevinək hər dəfə,
Məni xoşbəxt edəsiniz.

İstiyorum okula
Siz de benle gidesiz.
Bir sevinelim her defa
Beni mutlu edesiz.

Xoşbəxt olsa uşaqlar
Dünyamız çiçək açar.
Həyatımız gül olar,
Hər yana ətir saçar (Yurdoğlu, 2020: 17).

Mutlu olsa çocuklar
Dünyamız çiçək açar.
Hayatımız gül kokar,
Etrafa parfüm sıkar.

Bu şiiri okuduktan sonra ünlü rus eleştirmeni Belinskinin söylediklerini hatırlamamak mümkün değil. Belinski yazıyor: “Çocuk yazarının yaranması için, oldukça çok şartlar vardır: necip, seven, dikkatli, sakın, yavruca-sadedil bir kalp, yüksek bilgili bir idrak, konulara aydın bir bakış, yalnız canlı bir düşünce değil, aynı zamanda canlı, şairane bir hayal, her şeyi canlı, zengin karakterler halinde düşünmeğe kabil bir hayal gerektir. Bellidir ki, çocuklara karşı sevgi, çocuk yaşının talep, özellik ve teferruatını derinden bilmek de en önemli şartlardandır” (Belinski, 1948: 23).

Makale üzerinde çalışırken Elhan Yurdoğlu'nun çocuklar için yazdığı şiir kitabı üzerine araştırmalar yapmış, makaleler yayınlamış iki bilim adamının, edebiyatşinasın makalelerine rastladım. Her iki makalede Elhan Yurdoğlu'nun eserlerindeki halk edebiyatı meselelerinin ağırlık teşkil etmesi özellikle vurgulanmıştır. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Edebiyat Enstitüsünde Çocuk edebiyatı bölümünde çalışan, doç.dr. Gülnar Gamberova bu konuyla ilgili aşağıdaki düşüncelere yer veriyor: “Elhan Yurdoğlu'nun şiirlerindeki tarihilik nasr eserlerine de yansımıştır. Onun “Korkut Dede” masalında tarihiliyi ile bütün dünyaya ses salmış “Dede Korkut Kitabı” destanının motiflerinden istifade olunmuştur. Korkut Dede destandaki gibi burda da isim veriyor, ateş yakıyor, kopuz çalıyor, söz söylüyor. Fakat yazar edebi yöntemlerden ustalıklarla yararlanarak bu değişikliği çocuklar için yapmıştır. Şayet “Dede Korkut Kitabı” destanında Dede Korkut düşmanlarla savaşan, bir ordunu mağlup eden yiğitlere isim veriyorsa, Elhan Yurdoğlu'nun hikayesinde Korkut Dede nehirde boğulma tehlikesiyle yüzleşen küçük kızcığızı kurtaran erkek çocuğa isim veriyor” (Gamberova, 2021: 14).

Diğer bir araştırmacı ise Nahçıvan Devlet Üniversitesinin doçenti olan Nezaket İsmayılova'dır. Uzun yıllardır Azerbaycan çocuk edebiyatı alanında araştırmalarıyla bilinen Nezaket hanım Elhan Yurdoğlu'nun çocuklar için kaleme aldığı “On yedi guvercin” kitabına özel bir paragraf açmış. Onun yazdıklarında da mevzumuzla üst-üstü düşen taraflar vardır. Nezaket hanım yazıyor: “Küçüklerin anlayacağı ve onların diline yatkın uslubu ile seçilen “Mümine hatın” şiirinde küçük okurlara bu muhteşem abidenin dikilmesi hakkında bilgi veriliyor, aynı zamanda o devrin en iyi mimarı sayılan Ecemi Nahçıvaniden sohbet açılıyor. Mimarın bu abideni 10 yıl müddetinde bitirdiğinden bahsediliyor:

Oğul, sən də tarixi
Bax, belə sevməlisən.
Tarixini öyrənib
Əzbərdən bilməlisən.

Oğul, sen de tarihi
Bak, böyle sevmelisin.
Tarihini öğrenib
Ezberle bilmelisin.

Oğul, Möminə xatın	Oğul, Mömine hatun,
Həm də ki, çox uludur,	Hem de ki, çok uludur,
Bir də ki, Naxçıvanın	Bir de ki, Nahçıvanın
Birinci simvoludur	Birinci simvoludur.

Şiirin önemi ondadır ki, gelecek varislerimize halkımıza mahsus olan değerleri anlatmalı ve öğretmeliyiz. Onları bu değerlerin asıl sahibine çevirmeliyiz” (İsmayılova, 2021: 3).

Bundan ilave Nezaket hanım E. Yurdoğlu'nun yazdığı masalları da bu açıdan değerlendirmiştir: “Elhan Yurdoğlu “On Yedi Güvercin” kitabındaki masalarda halk edebiyatı motiflerinden ustalıkla yararlanmış, “Göyce Kız”, “Karankuş ve Nuh Baba”, “Korkut Dede”, “Peygamberin Duz Dağı”, “On Yeddi Güvercin”, “Yüzen Adam” gibi masallarını yazmıştır. Bu masalların hepsinde yazarın tasvir yeri Nahçıvan “Dünyanın ortasında bir şehir” gibi adlandırılmıştır. Nahçıvanın tarihsel mekanlarının efsaneleşmiş rivayetlerden ibaret masalların anlatım hattına köçüren yazar eskiyle şimdiyi paralel şekilde yürütmeği başarmıştır. O, masalların küçükler tarafından merakla ve kolay okunması için dilimizin zengin imkanlarından maharetle istifade etmiştir (İsmayılova, 2021: 3).

Bunlardan başka “Bala baldan şirindir”, “Babanın sualları” (Dedenin soruları), “Dünya büyüklükte sevgi” ve bu gibi Elhan Yurdoğlu şiirlerine halk edebiyatının bir şekilde yansıdığını ve şiirlere tatlılık kattığını söyleyebiliriz. “Balal baldan şirindir” şiirinin iki kıtasını önce okuyalım sonra fikirlerimizi bölüşmek isterim:

Bala baldan şirindir,	Bala baldan tatlıdır,
Bal tutan barmaq yalar.	Bal tutan parmaq yalar.
Balasını öpənlər	Balasını öpenler
Sanar ki, qaymaq yalar.	Sanar ki, kaymak yalar.
Oynadar dizi üstə,	Oyanadar dizi üste
Saxlayar gözü üstə.	Sakalar hep gözü üste.
Bir şirin sözü üstə	Bir tatlı sözü üste
Dil yalar, dodaq yalar (Yurdoğlu, 2020: 53).	Dil yalar, dudak yalar.

Öncelikle hem şiirin adı, hem de birinci mısra olan “Bala baldan şirindir” bir atasözüdür. İkinci mısra da aynıyla bir ata sözünün hiç değiştirilmemiş örneğidir. Fakat Elhan Yurdoğlu'nun şair gibi ustalığı ondadır ki, farklı durumlar için söylenen iki ata sözünü bir konu altında toparlayabilmiş ve aynı zamanda da halk edebiyatının ata sözleri örneklerinden yol çıkarak güzel bir şiir ortaya koymuştur. Bununla da evladın şirinliği, tatlılığı bu şekilde dile getirilmiştir.

Elhan Yurdoğlu çocukların dil gelişimi için de çaba sarf etmiştir. Bu zaman da halk edebiyatına yüz tutmuş, tekerlemelerden yola çıkarak çok oynak şiir ortaya koymuştur. Türkiye türkçesinde “X” harfi olmadığı için bir az garip seslenebilir, amma Türk Devletler Konseyinin yakın geçmişte kabul ettiği Ortak Tük Alfabesinde yer alan “X” harfi şairimizin şiirinde tekerleme düşüncesi uyandırıyor: Şiirin tamamını seslendirerek sizi de bu tekerleme-şiire odaklanmanızı sağlamak isterim:

Xeyrəddin xəbərlərə	Hayrettin haberlere
Baxırdı axşam vaxtı.	Bakıyordu akşam vakti.
Baxdı, xeyli, sıxıldı,	Bakti, hayli sıkıldı,
Tıncıxdı və darıxdı.	Sıkıldı, çok sıkıldı.

Bu vaxt “Xəzər Xəbər”də
Xeyir xəbər oxudu.
Xoflandı xəyalında –
Yoxsa xəbər yuxudu?

Müxbir xanım xəttəydi,
Arxasında da bağça.
Xeyrəddin duruxmuşdu
Bu xəbərə baxdıqca.

Xırdalanda bağçada
Mətbəxdən xortdan çıxıb.
Xidmətçi xalanı da
Xəptən qorxudub, yığıb.

Xortdanı axtarırlar,
Bağçada axtarışdır.
Qırx gün bağlıdı bağça
Xüsusi yoxlanışdır.

Xeyrəddin bu xəbərdən,
Xoşbəxtdir, xoşallanıb.
Oyatdılar yuxudan,
Yuxuymuş, yooox, allanıb.

– Axı bağça vaxtıdır,
Ay Xortdan, qalx yuxudan.
Xeyərdin qalxdı, baxtı,
Yuxuymuş xəbər, xortdan
2020: 51).

Bu zaman “Hazar haber”de
Hayır haber okudu.
Donakaldı hayalinde
Yoxsa haber uykudu.

Mühabir hanım hattaydı
Arkasında da bahçe.
Hayrettin donakalmıştı
Bu habere baktıqca.

Hırdalanda bahçede
Mutfaktan hortlan çıkmış.
Hizmetçi halanı da
Aniden korkutup yıkmış.

Hortdanı arıyorlar
Bahçede arama var.
Kırk gün kapandı bahçe
Özel bir yoklama var.

Hayrettin bu haberden
Mutludur hoş haldedir.
Uyandırdılar uykudan
Uyku görüyormuş, aldanmış.

Artık bahçe vaktidir
Ay Hortlan, kalk uykudan.
Hayrettin kalktı, baktı,
Uykuymuş, baher, hortlan. (Yurdoğlu,

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Elhan Yurdoğlu ilmi, edebi, gazatecilik faaliyetinde daha çok farklı konularda genel mezmunda eserlere üstünlük verse de, çocuk edebiyatı alanında da profesyonel bir yazar gibi adından söz ettirmeyi başarmıştır. Onun çocuklar için yazdığı masallarında halk edebiyatı doğrudan yer aldığı gibi çocuklar için yazdığı şiirlerde de halk edebiyatı örnekleri, konuları, motifleri, karakterleri ustalıklı kullanılmıştır. Bu bakımdan Elhan Yurdoğlu çocukların düşüncelerine, meraklarına uygun eserler yaratmaya muvaffak olmuştur. Onun çocuklar için yazdığı şiirlerde halk edebiyatı örnekleri – masallar, destanlar, ata sözleri, bulmacalar, tekerlemeler geniş yer tutmuştur.

KAYNAKÇA

- Belinski, V. (1948). Seçilmiş makaleler. Bakü: Azərneşr yayınları.
- Ganberova, G. (2021). Uşaklar için “On yedi güvercin. “525-ci gazete”, 13 nisan, 14.
- Halil, Z; Esgerli, F. (2007). Uşak edebiyatı. Bakı: ADPU matbaası.
- İsmayılova, N. (2021). Uşak edebiyatı için meraklı neşr. “Yeni hayat” gazetesi, 7 aralık, 3.
- Yurdoğlu, E. (2020). On yedi güvercin. Nahçıvan: Ececi Yayınevi.

ABD ÇOCUK EDEBİYATININ GELİŞİMİNİN ANA YÖNLERİ

Doç. Dr. Gülnar GAMBAROVA¹

Dr. Şükufe VALIYEVA²

Özet

Amerikan çocuk edebiyatı, Amerika Birleşik Devletleri'nde gelişen ve çocuklara yönelik yazılmış geniş bir edebi türdür. Bu türde, çocukların hayal gücünü, yaratıcılığını, duygusal ve sosyal gelişimini destekleyen birçok klasik ve modern eser bulunmaktadır. Amerikan çocuk edebiyatı, genellikle toplumun kültürel, ahlaki ve eğitimsel değerlerini yansıtmaya amaç güder. Bu alanda çok çeşitli kitaplar vardır; macera, bilim kurgu, fantastik, eğitici, tarihi ve günlük yaşamı konu alan eserler geniş bir yelpazede sunulur.

Amerikan çocuk edebiyatında sıklıkla işlenen temalar arasında dostluk, cesaret, doğruyu bulma, aile ilişkileri ve kişisel gelişim yer alır. Ayrıca farklı sosyal ve tarihi olaylar da çocukların anlayabileceği düzeyde ele alınır.

Amerikan çocuk edebiyatı, çeşitlilik ve yaratıcılık açısından oldukça zengindir ve dünya genelinde çocuk edebiyatına büyük katkılarda bulunmuştur.

Amerikan çocuk edebiyatının kökleri, Püriten etkilerinin çocuk kitaplarına hakim olduğu ve dini ve ahlaki öğretilere odaklandığı 17. ve 18. yüzyıllara kadar uzanmaktadır. The New England Primer gibi kitaplar, çocuklara dini değerleri aşılayarak okumayı öğretmek için kullanılmıştır.

19. yüzyılda, sanayileşme ve kentleşmenin yükselişi, orta sınıfın genişlemesine yol açarak çocuklar için daha fazla boş zaman yarattı ve edebiyatta eğlence talebini körükledi. Bu dönemin önemli eserleri arasında Louisa May Alcott'un Küçük Kadınlar'ı ve Mark Twain'in Tom Sawyer'in Maceraları yer alır. Bu kitaplar, çocukluk deneyimlerine daha fazla odaklanmaya ve katı ahlaki eğitimden daha az odaklanmaya başladı.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı, L. Frank Baum (Oz Büyücüsü) ve Laura Ingalls Wilder (Küçük Ev) gibi klasik yazarların ortaya çıktığı çocuk edebiyatı için bir "altın çağ" olarak kabul edilir. Bu çağ, hayal gücünü ve hayreti yücelten fantezi, macera ve hikayelerin gelişimine tanık oldu.

20. Yüzyılın Ortalarında, II. Dünya Savaşı'ndan sonra çocuklara yönelik yayıncılıkta bir artış yaşandı ve E.B. White'in Charlotte's Web'i, Maurice Sendak'ın Where the Wild Things Are ve Margaret Wise Brown'in Goodnight Moon'u gibi bir dizi ikonik kitap üretildi. Bu kitaplar, çocuk edebiyatının sadece eğlence veya eğitim değil, çocukluğun duygusal ve psikolojik yönlerini ele almaya doğru kaymasına yardımcı oldu.

Son yıllarda, Amerikan çocuk edebiyatı, farklı kültürleri, cinsiyetleri ve sosyal sorunları temsil etmeye odaklanarak büyük ölçüde çeşitlendi. Dr. Seuss, J.K. Rowling (Harry Potter serisi) ve Judy Blume gibi yazarlar modern çocuk ve genç yetişkin edebiyatını şekillendirdi. Akıl sağlığı, kimlik, çevresel kaygılar ve çeşitlilik gibi çağdaş konular, güncel edebiyatta sıklıkla incelenmektedir.

Makale şunu belirtiyor: Amerikan çocuk edebiyatı geniş ve çeşitlidir, kültürel değişiklikleri ve toplumsal kaygıları yansıtmaya yönelik şekilde sürekli olarak gelişmektedir. Genç okuyucuların bakış açılarını ve deneyimlerini şekillendirmede hayati bir rol oynar.

Anahtar Kelimeler: ABD çocuk edebiyatı, çağdaş dönem, tema, fikir

¹ Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü ORCID: 0000-0002-2426-3636, ms.gulnar_babayeva@mail.ru

² Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü, ORCID: 0009-0004-5425-5366, valiyevashukufa@gmail.com

THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF US CHILDREN'S LITERATURE

Abstract

American children's literature refers to a wide and diverse body of literature created for children in the United States. It spans various genres, including picture books, chapter books, young adult fiction, and non-fiction works. The themes and stories in American children's literature often reflect the cultural, social, and historical values of the country, and it has a long history of evolving to address the changing interests and needs of young readers.

The roots of American children's literature can be traced back to the 17th and 18th centuries, when Puritan influences dominated children's books, focusing on religious and moral teachings. Books like *The New England Primer* were used to teach children to read while imparting religious values.

During the 19th century, the rise of industrialization and urbanization led to the expansion of a middle class, creating more leisure time for children and fueling the demand for entertainment in literature. Key works from this period include *Little Women* by Louisa May Alcott and *The Adventures of Tom Sawyer* by Mark Twain. These books began to focus more on childhood experiences and less on strictly moral instruction.

The late 19th and early 20th centuries are considered a "golden age" for children's literature, with classic authors such as L. Frank Baum (*The Wonderful Wizard of Oz*) and Laura Ingalls Wilder (*Little House on the Prairie*) emerging. This era saw the development of fantasy, adventure, and stories that celebrated imagination and wonder.

Post-World War II, there was a surge in publishing for children, and a number of iconic books were produced, including *Charlotte's Web* by E.B. White, *Where the Wild Things Are* by Maurice Sendak, and *Goodnight Moon* by Margaret Wise Brown. These books helped shift children's literature toward addressing emotional and psychological aspects of childhood, not just entertainment or education.

In recent decades, American children's literature has diversified greatly, with a focus on representing different cultures, genders, and social issues. Authors such as Dr. Seuss, J.K. Rowling (*Harry Potter* series), and Judy Blume have shaped modern children's and young adult literature. Contemporary topics such as mental health, identity, environmental concerns, and diversity are commonly explored in current literature.

In summary, American children's literature is vast and diverse, continually evolving to reflect cultural changes and societal concerns. It plays a vital role in shaping young readers' perspectives and experiences.

Keywords: US children's literature, contemporary period, theme, idea

THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF US CHILDREN'S LITERATURE

What is the specificity of American children's literature? When answering this question, it is necessary to take into account that the specificity of American children's literature is determined by a number of factors, including the following: the first factor is the characteristic of the formation of the nation and the state. The second factor is the religious factor, the third is determined by proximity to social utopia.

The first factor, that is, the peculiarity of the formation of the American nation and state, is taken as the main evaluation direction as a model of human success in life. Practically the entire pyramid of the US value system is built on the pursuit of the ideal of a person who wants to be happy. This ideal, which is expressed as "self-made-man" in English, contains a certain model for imitation, that is, children can look at this model and decide what steps to take in life. Theorists express their belief that it is thanks to him that a person can visualize his power to the maximum extent. This type of protagonist belongs to the type of child hero, who has the strength to overcome all the heavy burdens and sufferings that fall on his shoulders despite difficulties and deprivations. The hero wins in the end no matter what. The idea of uniting strong individual aspects in one point is found in *Little*

Women (1868), Tales of Ting-a-Ling (1870), Little Men (1871), The Adventures of Tom Sawyer (1876), Peterkin's Papers" (1880), 'Uncle Remus' (1881), 'The Adventures of Huckleberry Finn' (1885), 'Tom Sawyer Abroad' (1894), 'Tom Sawyer is Secret' (1896), ' Pirates of Our Coast (1898), The Wonderful Wizard of Oz (1900), The Rutabaga Tales (1922), Charlotte's Web (1952), Cold Wind (2002), The Artist" (2023), "Sydney's Big Speech" (2024), etc. it is also reflected in examples of children's literature.

The idea of the ideal man is almost a defining characteristic of American children's literature. This type of ideal person has the right to create his own destiny as he wishes. Of course, the promotion of the joy brought by the new democratic structure to the "New World" has been an important condition in terms of historical memory. The authors emphasized educational and didactic views on individual events of the personal lives of the founding fathers of the United States, such as George Washington, John Adams, Thomas Jefferson, Abraham Lincoln, Benjamin Franklin, etc., rather than philosophy and politics, as if , the cognitive importance of children's fiction began to be felt more clearly. This, in turn, led to the creation of schematic images, so children's literature created a "revolution" in the republican environment of the new United States. Because in the US children's literature until the 18th century, it can be said that the use of folklore and children's literary traditions of other Western European countries, especially England, was observed more often.

However, after the American War of Independence (1775-1783), children's prose of a political-ideological propagandistic nature gained relevance with the emergence of kindergarten in America. In other words, delicate ``democratic plants sprouted`` under the care of adults:

A life how useful to his country led!

How loved! While living!-how revered! Now dead!

Lisp! Lisp! His name? Ye children? Ye children yet unborn!

And with like deeds your own great names adorn.

The book "The life of George Washington with curious anecdotes" written by the minister Mason Locke Weems Parson about George Washington's youth describes children as innocent creatures of nature. was the first artistic reflection of the revolutionary struggle in the ideas about Written by Wims Parson a year after George Washington's death in 1800, this work became the starting point for long-standing myths about George Washington, especially the famous story of the "Cherry Tree".

In that short story, six-year-old Washington cuts down his father's prized young cherry tree, using his new ax with great enthusiasm. When old Washington insists on finding out what happened to the tree, young George admits it's his fault, "looking at his father with the inexpressible charm of all-conquering truth and the sweet face of shining youth." His father is overjoyed at George's expression of virtuous honesty, and all is forgiven.

Wims Parson is also credited with the story of Washington praying at Valley Forge, as well as various mythological anecdotes that have become part of the fundamental American understanding of George Washington.

In our opinion, Weems Parson's only purpose in presenting the virtues of George Washington in an instructive way in his biography was to morally educate the youth of the "young nation". It is no coincidence that despite the fact that our national thinking and historical past are different against the background of our geographical location, the same ideals are the same as the demands of Azerbaijani children's prose created in the 20th century. Children's literature researcher Gulnar Gambarova's opinion about this attracts attention: "The main goal of each of the works is to raise children with rich spiritual and aesthetic taste, to educate them as an adult person who acquires the worldly knowledge of their time, to deeply teach their history and past, to help them in the great building works of the future. is to try to educate them with the desire to actively participate." [1, 21]

Although Wims Parson's books were subjected to some criticism at the time, they later became "bestsellers" and at the same time, they are considered one of the sources of great importance in the

creation of the image of George Washington and becoming a symbol of the United States of America to this day.

Mason Locke Weems' services for young children and teenagers about political leaders such as Abraham Lincoln and Benjamin Franklin, along with George Washington, should be considered one of the undeniable literary facts of the 18th century in the development of US children's literature.

When we consider the second factor, we can conclude that Protestantism plays the main role in the formation of the mentality of Americans in the conditions of religious pluralism. They rejected the authority and infallibility of the Pope and accepted that everyone who knows Christianity is the authority. Since the Church had no authority to interpret the Bible, every Christian could interpret the Bible, even going so far as to remove the sermons from the Bible, which constituted a large part of the worship, and accept baptism and the eucharist as sacraments. While some viewed the Eucharist as a memorial meal, others regarded it as the life and blood of Jesus. They did not accept the obligation of confession and the power of the church members to forgive sins. It is not surprising that even in the selection of the leaders of the churches, the business and administrative abilities of the candidates were taken into account, and at that time the freedom of the human will, the equality of all before God, and other such aspects were taken into account. The promotion of Enlightenment ideas led to another revolution in the understanding of children's moral and intellectual capacities. In the seventeenth century, Puritan divines preached that children were prone to sin early and often. Humanistic qualities such as halal and honesty were the main idea in books made only for children in the 18th century. Here, we witness more attention to the spiritual world of children and adolescents, a creative attitude to ancient (and partly classical) heritage, faith in religious-philosophical rites to the end, and a detailed description of religious customs and traditions.

Prominent literary critic Professor Ali Saladin rightly notes that "peoples who are close in terms of language benefit more from each other. Since ancient times, they have worked on similar themes in their literature and art, and they have been mutually enriched, taking into account their local characteristics. Over time, this convergence is strengthened, expanded and diversified. They even accept each other's works as their native creations." [2, 56]

In this regard, it is no coincidence that although they were English authors from the 17th century, the books of John Smith, Bradford, Roger William, Anna Bradstreet, and James Janeway are considered "New World" They were the most widely read authors of children's literature in the United States.

For the first time in 1795, the Puritan minister and writer James Janeway republished his book "A Sign for Children" (1671), which he wrote for a potentially damned child, under the title "For New England" in a special edition just for the United States. He wrote down his personal views of how the children had become graceful before their "joyous deaths." In the book, he collected and published the history of the conversion of several children under the care of villagers. In the Introduction, Janeway asks: "Are the souls of your children worth nothing?" They are not too small to die..not too small to go to hell..not too small to serve their great Master, not too small to go to heaven." [3]

The book remained a mainstay of nineteenth-century American education, one of many examples of an extraordinary series during a period of ideological change.

New England preacher Cotton Maser appreciated the book so much that he wrote his own version of it, calling the new copies "A Sign for New England Children."

The holy Bible (abridged or the history of the old and new testament) for the use of children adorned with cuts) published by Isaiah Thomas in Boston in 1811 by Isaiah Thomas with illustrated short stories for young American readers It is considered to be one of the most popular works presented by children. His simple illustrations and stories made the Bible understandable for young people.

The third factor is the issue of proximity to social utopia. The utopian idea of nation-building forms the basis of the entire US culture, and it is on the strength of this aspect that national prosperity

is considered possible. In this case, it is permanent and stable and does not change for hundreds of years. Such a social and national idea played a key role in revealing the belief in human omnipotence. The fact that a person does not bend in the face of any deprivation, this very aspect has a mythological character when we consider the examples of children's literature of American literature. In this case, it should be noted that in these conditions, the boundaries between natural and extraordinary, real and unreal do not exist. Utopian thinking honestly characterizes one of the main aspects of mythological thinking, that a person believes in his own power, his own mind and realizes this extraordinary power in practice. Such an ability is intrinsic to the typical American and has been shaped over the centuries as the "American Dream." The unifying power of such an idea is realized on two levels: between man and man and between man and state. In the first case, inheritance and connection between generations is ensured. In the second case, the problem of antagonism between private and state interests is solved. The elementary requirement of observing the principles of law and democracy ensures that the condition of personal well-being is real.

The above-mentioned aspects distinguish the "children's American dream" from the social utopias that form the basis of the children's literary myth in most European countries: in the US model of children's literature, the writer focuses only on the present and very close times, concrete human destinies are considered, and the future is depicted in realistic colors. , its presentation has almost no fetishized colors.

In the early 19th century, children's magazines did their best to entertain and educate teenagers. Sarah Joseph Hale's "Mary Had a Little Lamb" was more popular with younger readers.

American materialism (as well as its optimism) expressed itself in Horatio Alger's myth of success. But a quartet of books published between 1865 and 1880 heralded a happier future. These are Mary Mapes Dodge's Hans Brinker (1865), Louisa May Alcott's Little Women (1868; Volume II, 1869), Lucretia Hale's Peter papers" (1880) and Thomas Bailey Aldrich's "The Story of a Bad Boy" (1870).

When listing the works of recent years- Cold Wind (2002), The Artist" (2023), "Sydney's Big Speech" (2024) and etc. it is appropriate to mention modernism as a phenomenon, and the corresponding foundations of it have already been developed. Modernism is not only a common phenomenon in literature, but also a revolution in the history of culture, not only in form, but also in terms of content (remember Russian Futurism): modernists gave new answers to the "eternal questions" of literature, and at that time a different worldview and worldview. they expressed. Apparently, at that time, the epoch itself suggested such a vital and creative position. Modernists abandoned the principle of typification of realists. Rather, they tried to show the individual world of a person taken in any isolation. Anyone could be a hero, for that modernists did not need that person to perform in a special status. The inner world of a person, as they say, was studied "with a glance". The attitude towards the modernists was certainly not ambiguous, on one side there was a mass of admirers, on the other side there was bitter criticism. Criticism accused the modernists of distorting the truths of life.

In conclusion, let's note that modern children's writers, who use the most diverse methods, analyze the issue of the unity of individuality, which leads to the problem of the author's characters finding themselves in an unreliable world.

Used Literature:

1. Organization of Azerbaijani children's literature, Baku, 2023, 200 p.
2. Ali Saladin "What I Walked... What I Saw..." Baku 1988, 145 p.
3. https://en.m.wikipedia.org/wiki/File_talk:Token_for_Children.jpg
4. <https://joshmatthews.org/early-american-literature-reading-list-1500-1890/>
5. Types of children's literature; a collection of the world's best literature for children, for use in colleges, normal schools and library schools, Barnes, Walter, 1880-1969, 464 p.

KATILIMCILAR